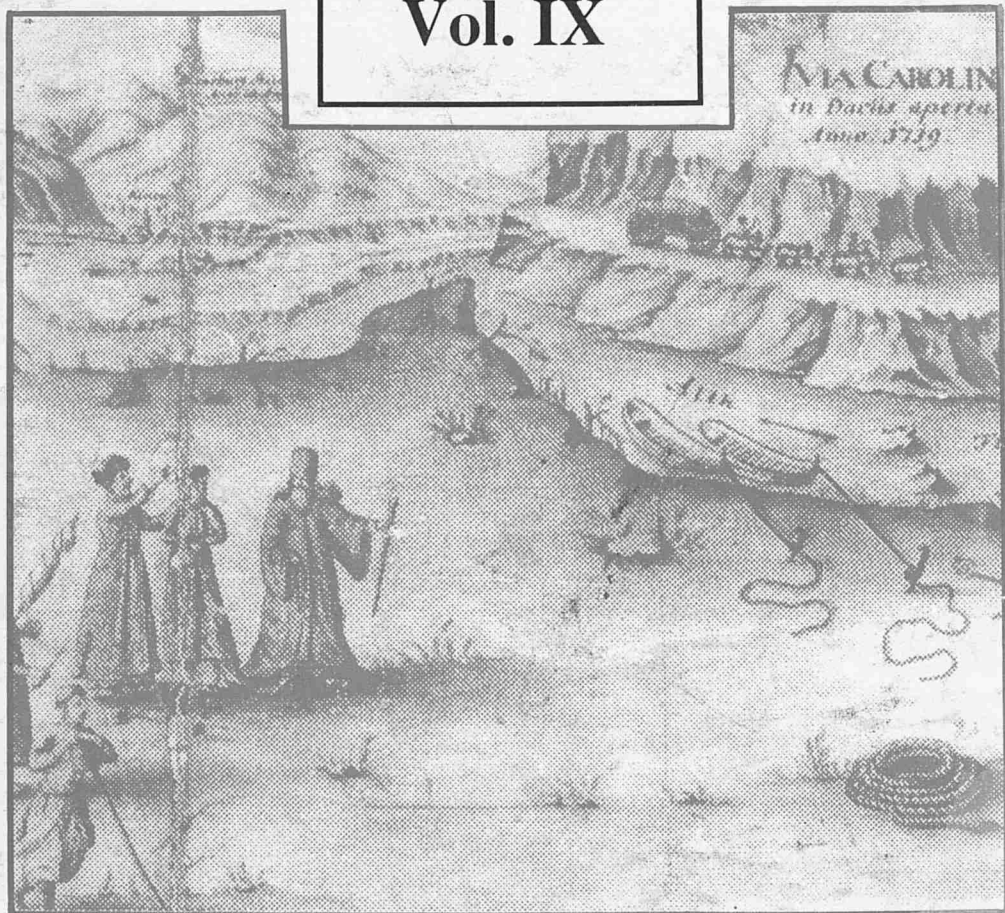

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. IX

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE**

VOL. IX

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie „N. Iorga”

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE
VOL. IX**

Volum îngrijit de Ț MARIA HOLBAN (redactor responsabil)
M.M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU • PAUL CERNOVODEANU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI
1997

Foreign travellers about the Romanian Countries

vol. IX

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei format din : † MARIA HOLBAN,
MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU,
PAUL CERNOVODEANU și † ION TOTOIU

ISBN 973—27—0566—3

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R — 76117, București, Calea 13 Septembrie 13
C.P. 5—42

INTRODUCERE

Volumul al IX-lea din seria *Călători străini despre țările române* cuprinde o perioadă de 52 de ani, începând cu coborârea imperialilor la mănăstirea Tismana, în septembrie 1716, și încheindu-se în 1768, în preajma războiului ruso-turc, ce a pus capăt monopolului politic al Porții asupra Principatelor.

Este sugestivă această potrivire a punctelor extreme ale perioadei înfățișate acum, căci o bună parte din interval este dominată de războiul austro-turc în cele două faze ale sale de înaintare victorioasă din 1716 — 1718, apoi de regres, din 1735—1739, și de afirmare crescândă a Rusiei ce va culmina cu dezlănțuirea noului conflict cu Poarta în 1768.

Distribuirea materialului în volum este foarte inegală, din cauza mării bogății de informații asupra Olteniei, ca provincie austriacă (ocupată de fapt încă din 1716). Dar nu se poate renunța de dragul unui echilibru oarecare nici la ampla descriere a Olteniei, datorată căpitanului Schwanz von Springfels și redactată pe marginea hărții noii provincii, ridicată de el la ordinul generalului comandant, contele de Stainville (sau Steinvile), nici la diferitele rapoarte privind condițiile de trai ale locuitorilor sub regimul cezaro-crăiesc, sau conflictele de atribuțiuni dintre membrii Administrației depinzând de generalul comandant, și în ultimă analiză de Consiliul de Război al Curții (Hofkriegsrath), și așa-zișii „cameraliști” ce țineau de Camera aulică, conflicte decurgând din dualismul celor două foruri, care formau împreună Consiliul aulico-belic, asemenea unei pajuri heraldice privind cu cele două capete ale sale în direcții opuse. Fără a uita nici conflictele din interiorul Administrației cu răsunset în afară și repercusiuni asupra locuitorilor sau denunțarea zgomotoasă a metodelor folosite de unii fătîș, iar de alții în mod mai ocolit. În labirintul de știri de tot felul, firul conducător ne este dat de urmărirea carierei lui Nicolae de Porta, care străbate toate fazele, trece toate pragurile, forțează toate ușile, plin de zel, chipurile, pentru împărat, dar în realitate pentru propria sa înălțare, dar nu chiar până unde ar fi vrut să ajungă. Căci, în mai multe rânduri, poate fi un fel de tutore al acelui „egregius vir” (sau eventual general) ce ar trebui însărcinat cu conducerea exclusivă a cârmuirii Olteniei, după directivele sale.

Capitolul masiv despre Oltenia se deschide cu dările de seamă ale căpitanului de Sainte Croix, coborât un timp la mănăstirea Tismana, de unde îndrepta o serie de recunoașteri spre Țara Românească și spre Dunăre și întreținea legături cu boierii răsculați contra lui Nicolae Mavrocordat, conduși îndeosebi de boierul Barbu Brăiloiu. Totodată, căuta să captureze pe noul ban al Olteniei, Șerban Bujoreanu, trimis de la București, cu oarecare fast, împreună cu boierul Obedeianu. Căzuți o clipă în mâinile husarilor, aceștia însă s-au lăsat mituiți de banii transportați de acești dregători și i-au lăsat să plece. Urmează o încercare de a-i câștiga pentru imperiali prin ademeniri și amenințări — de fapt inutile — pentru că în cele din

urmă și acești boieri se vor ralia grupului de rezistenți din Oltenia, știind bine ce soartă i-ar aștepta la București. Rapoartele lui Sainte Croix dezvăluie un fapt de care s-au putut convinge răsculații treptat : anume puținătatea mijloacelor militare puse la îndemâna acțiunii pornite de ei. Și, în consecință, nevoia ineluctabilă pentru ei de a folosi cetele de husari și „haiduci” ce urmăreau în primul rând prilejurile de jaf oferite de banii și sculele boierilor refugiați împreună cu familiile lor. Printre căpitanii acestor cete întâlnim pe cei care vor lua parte, foarte curând, la capturarea lui Nicolae Mavrocordat, de către comandoul condus de Dettine zis Pivoda.

Printre rânduri poate fi întrevăzută și reacția populației de rând, recurgând la fugă, de spaima unor incursiuni ale tătarilor, de care nu se simțea apărută de forțele insuficiente ale imperialelor.

Încercarea paralelă a comandantului militar al Transilvaniei de a folosi mănăstirile din Moldova contra lui Mihai Racoviță (în același fel ca pe cele din Țara Românească contra lui Nicolae Mavrocordat), fiind oprită de domn cu concursul tătarilor, nu a permis dezvoltarea unei mișcări asemenea celei din Oltenia. Crâmpetele de rapoarte ale comandantului trimis în Moldova se mărginesc la informații militare relative doar la acel moment al acțiunii legate de o eventuală menținere a rezultatelor dintâi. Ca atare ele nu au fost incluse alături de mărturia căpitanelui de Sainte-Croix care constituie un prolog firesc la paragraful despre Oltenia sub austriecei.

Capitolul masiv se subimparte în a) *descrierea geografică a țării*, realizată de inginerul militar Schwantz, în dubla prezentare a minunatei sale hărți, explicată de el magistral, ca o realitate actuală însă în timp. Liniilor schematice ale hărții le corespunde evocarea în relief în cele trei dimensiuni a configurației pământului și a descrierii populației în viața sa legată de pământ. Descrierea ocupă un spațiu apreciabil în volumul nostru, dar ea nu reprezintă decât una din realizările acestui bărbat excepțional care a condus personal săparea Căii Caroline și zdrobirea stâncilor din albia Oltului pentru a-l face navigabil. Este o operă titanică răsplătită târziu și insuficient cu prea puțină slavă din partea măririlor de departe și cu multă otrăvă din partea birocratului acrit Ignatz Haan, care era aproape. La această descriere a lui Schwanz trebuie asociată și prezentarea izvoarelor minerale din Oltenia, precum și a altor bogății miniere, cercetate personal în prezența lui Schwanz de către acel ciudat Mihail Schendos van der Bech, ajuns medicul comandantului imperial al Transilvaniei, contele de Stainville, aflat în acel moment la Craiova. O a doua parte a capitolului Olteniei este aceea urmărind b) *făurirea mecanismului politico-administrativ al noii provincii austriece* după încheierea păcii din 1718, precum și al funcționării sale.

Urmărirea anevoioasă de-a lungul unor pertractări, manevre subterane, intrigi și animozități de tagmă sau personale și a unor instrucțiuni adesea contradictorii din partea forurilor de la Viena se poate face pe două căi ce se întregesc reciproc : a) trecerea în revistă a rapoartelor directorilor supremi ai „Valahiei austriece”, în măsura în care conțin elementele esențiale ale chestiunii, și b) observarea unei continuități de metode și de practică reflectate în întâmpinările, memoriile, protestele, acuzațiile făcute față sau sub masca unor reclamații colective scrise de pana și în stilul lui N. de Porta a cărui notiță biografică oferă firul acestei continuități. Această cale a fost singura posibilă pentru a folosi imensul material pe care îl înfățișa acesta, având la dispoziție arhiva Administrației

de la înființarea ei, din care am redat esențialul într-o analiză pe care am dorit-o succintă, dar completă.

Un alt capitol de o masivitate comparabilă îl constituie mărturiile despre *exploatarea miniere din Banat și Transilvania*, de care se leagă și cercetarea despre bogățiile miniere ale Olteniei, datorată lui Schendos, amintit de noi mai sus.

Ar mai fi intrat aici și un memoriu al lui de Porta despre spălarea aurului din râuri.

Ele au fost extrase din două lucrări ce se suprapun uneori, scrise de doi autori cu totul diferiți, alcătuind un fel de cuplu antagonist. Celălalt (iezuitul Fridwaldszki) a însălat observațiile sale amorfe, copioase și conștiințioase într-un fel de volum-fluviu intitulat *Minera Logia*, criticat cu acreală și ironie de von Born, care l-a folosit totuși în unele privințe. De la amândoi pot fi adunate amănunte despre viața necăjită a românilor muncind la săparea și spălarea minereului aurifer din regiunea Zlatna cu mijloace primitive și metode empirice. Nu odată, descrierea trudei lor pare să evoce viziunea întunecoasă a unui fel de infern. Și totuși, printr-un fel de ironie a soartei, descoperirea bogățiilor miniere din Noiag-Săcărâmb, s-a datorat informațiilor date de un țăran român.

Urmează la rând, în ordinea amplexării, un alt capitol introducând o temă nouă în seria noastră de *Călători*: anume cea a epidemiei de ciumă și a combaterii sale în Transilvania și Moldova, temă tratată în mod diferit. Astfel, medicul Chenot amintește de anumite manifestări ale flagelului, mai mult din punctul de vedere al rezistenței diferitelor națiuni din Transilvania la ravagiile sale. În Moldova, solii poloni în trecere pe la noi, cât și diferiți misionari italieni ai Propagandei, în rapoartele lor, fie din timpul șederii lor în țară, fie după înapoierea în Italia, subliniază mai ales efectele acestei calamități.

Spre deosebire de volumele precedente de *Călători*, misionarii ocupă un loc mult mai redus în volumul de față, și aceasta în parte pentru că materialul de la Propagandă nu a fost dat la lumină decât selectiv și parțial, oprindu-se în bună măsură după cel redat în ultimul număr al prestigioasei publicații periodice „Diplomatarium Italicum” (IV) care asigurase difuzarea lucrărilor membrilor școlii române de la Roma. Ulterior a mai apărut un bogat material publicat de neobositul cercetător D. Găzdaru, constând din procesele verbale ale ședințelor Congregației de Propagandă Fide, în care se discutau rapoartele primite de la prefectii misiunilor, dar care nu acoperă tot spațiul de timp al volumului de față.

În intervalul acesta, misionarii ocupă un loc minor fiind supuși multor greutăți, îndurând lipsuri și resimțindu-se de sărăcirea poporenilor din misiunea lor. Ei apar ca martori ai unor stări, fiind mai puțin implicați în *evenimente*, în afară bineînțeles de cele resimțite colectiv, cum ar fi năvălirile tătarilor, ciuma și trecerile de trupe creștine sau otomane în cursul războiului cu turcii încheiat în 1739. Lucru firesc deoarece mărturiile lor răspund de obicei la un chestionar stereotip și oarecum atemporal și nu sunt cuprinse în rapoarte izolate referitoare la câte un moment dat, așa cum se arată, ca o excepție, în raportul prefectului misiunilor din Moldova, Giovanni-Francesco Bossi, scris în decembrie 1727, chiar în timpul pornirii răscoalei tătarilor din Bugeac contra turcilor, dar îndreptată și contra Moldovei pentru că domnul, spre a pune capăt infiltrărilor lor din Bugeac pe teritoriul Moldovei, pornise contra lor arzându-le satele înființate dincoace de graniță.

De altminteri și raportul său anterior cu doi ani nu cuprinde decât parțial răspunsuri la întrebări tip. Se pot distinge și la el câteva trăsături comune misionarilor de mai înainte cu privire de pildă la atitudinea față de colegii lor iezuiți, dar abia exprimate cu jumătate de glas, ca acea observație relativă la înclinarea acelora de a se îngriji mai degrabă de viile din Moldova (adică de la Cotnari) decât de via Domnului !

Pe de altă parte, același Bossi recomandă folosirea episcopului catolic de Sofia pentru confirmările din Moldova, unde episcopul titular rezidând în Polonia nu poate veni decât în fugă. În contrast cu acesta, prelatul bulgar, ca fost misionar, ar fi mai deprins cu greutățile drumurilor și cu primejdiile. Și s-ar afla și mai aproape. Așadar, fără a-l critica în mod voit pe episcopul polon, reiese îndeajuns ineficiența serviciilor sale. Raporturile întreținute cu el par să fi fost bune și chiar să fi trezit bănuielele pașei de Hotin, care cere domnului să-l aresteze pe Bossi până la cercetarea la Constantinopol a scrisorii misionarului interceptate de turci. Deși a avut sprijinul domnului, el semnalează înrăutățirea situației misionarilor, siliți să plătească o taxă prohibitivă dacă ar ține un cal. Mai era vorba și de impunerea pe viitor la fumărit și, în sfârșit, de cazul unui misionar bănuț pe nedrept a fi un spion, arestat la Focșani, unde, după destule pătîmuri, a fost salvat de un turc care îl cunoștea și a garantat pentru el, obținând eliberarea sa. Regăsim și la misionarii următori plângeri asemănătoare.

După aproape două decenii, un alt misionar, Frontali, pentru a se feri de bănuiele scriind la Roma, profită de trecerea unor negustori greci, veniți de la Sibiu, pentru a le încredința scrisoarea sa, care era un apel disperat după subsidiile de la Propagandă rămase neplătite de mai bine de 6 ani. Poporenii sunt prea săraci pentru a putea asigura subsistența misionarilor. Dărilor, seceta, lăcustele și molima care a dat în vite, i-au adus la sapă de lemn. Misionarii sunt siliți să facă datorii la negustorii turci care nu îi vor lăsa să plece la împlinirea sorocului misiunii lor.

Apare totuși oarecare nepotrivire între tabloul general atât de sumbru al mizeriei locuitorilor și rezultatele obținute de misionar de la acești oameni care au refăcut biserica de la Tg. Trotuș, distrusă de tătari cu cinci decenii mai înainte, și au refăcut și clopotul, punând ei munca, iar misionarul diferitele ajutoare obținute de el. Tot astfel și la Grozești și la Călușgăra, a acoperit casa etc. și a împrejmuțit cimitirul ș.a. Dar informațiile cele mai bogate se află într-un raport mai general trimis Propagandei în 1764, doi ani după înapoierea sa din Moldova, și corespunzând oarecum răspunsurilor la chestionarele tip (numărul și organizarea misiunilor, numărul credincioșilor din fiecare din ele, felul și starea bisericilor etc.). Pierderea scutirilor de mai înainte este atribuită unor prefecți incompetenți și delăsători. Cei care au urmat mai apoi sunt buni, cunosc și alte limbi *pe lângă limba țării* etc. De la priceperea lor trebuie așteptată o îndreptare a situației, care — acum — este arătată în culori mult mai puțin întunecate. Taxa prohibitivă pe servitori sau argați este uneori plătită de credincioșii catolici ai misiunii, e drept că nu întotdeauna.

Dar adevăratul interes al acestui raport stă în descrierea concretă a condițiilor de viață, și mai întâi a împovărilor fiscale ce apasă pe oamenii necăjiți. Misionarul se întreabă de unde pot ei plăti atâția bani, și tot el înfățișează fuga locuitorilor, în toiul iernii, când se face înscrierea celor supuși birului pentru a nu fi trecuți pe listele birnicilor. Fugă prin codri, dosire prin gropi sub pământ cu o singură răsufătoare, unde așteaptă să

treacă urgia și mor înghețați. Același sistem de stoarcere acționează și în biserică, unde domnul este atotputernic și percepe sume mari de la mitropolit și episcopi, atunci când îi numește. Aceștia, la rândul lor, încasează 12 piaștri de fiecare hirotonisire, în afară de alte venituri din dijme, stupi, etc. Dar printr-un fel de scamatorie ingenioasă acești bani se întorc și ei la domn sub forma unui așa-zis împrumut, și în orice caz la moartea episcopilor, aceștia sunt moșteniți de domn. Și acesta mai trage foloase și de la mănăstirile închinat, de pe urma protecției pe care o dă egumenilor împotriva patriarhilor orientali de care aceștia depind oficial. În cele din urmă toți banii domnului sunt înghițiți de slujbașii Porții, mai mult chiar decât de sultan, multumită rivalității dintre cele patru familii din Fanar ce își arogă drepturi asupra domniei din țările române. De un interes egal este partea relativă la eresurile și obiceiurile împrumutate de catolici de la „moldoveni” (ortodocși). Alături de o slăbire a zelului pentru ascultarea slujbelor religioase și un fel de laxism religios, pe care un alt misionar, fratele Ausilia, le crede datorate contactului cu ortodocșii, Frontali semnalează tendința unora de a pune pe moașă să boteze noul născut, chiar atunci când nu este vreo primejdie să moară nebotezat, precum și de a chema ca nași ai copilului niște ortodocși. Practică denunțată încă de Bassetti cu un veac înainte (*Călători, VII, p. 54*). Căsătoriile, chiar când sunt încheiate între catolici, sunt însoțite de jocuri și de ospete cu dar pentru acoperirea cheltuielilor nunții, ca la moldoveni. Un alt obicei adoptat în trecut fusese trimiterea înapoi la părinții ei a miresei cu păcat până se dregeau lucrurile cu bani, sau vite și era primită înapoi, pe când la catolici se urmează o altă cale, căci se știe că la catolici o căsătorie chiar vițiată în felul acesta rămâne valabilă și nu poate fi desfăcută. În schimb, căsătoriile mixte dintre tinerii ce și-au luat lumea în cap și s-au cununat ortodox, sunt urmărite cu îndârjire, folosind pentru desfacerea lor toate mijloacele, inclusiv constrângerea din partea boierilor, stăpâni ai moșiei, pe care se află noii căsătoriți. Dar cel mai mult pare să fi adoptat obiceiul praznicului pentru morți, atât de nociv, pentru că sărăcește pe cei rămași, și pentru că aceștia nu se mai simt datorci să plătească liturghii pentru sufletele celor dispăruți. În sfârșit dezgroparea morților bănuși a fi fost afurisiți și deci osândiți să nu putrezească în pământ, pentru a constata starea cadavrului și a purcede la dezlegarea de afurisenie, pare să se fi introdus în ultima vreme în Moldova. Se știe că unii din patriarhii orientali refugiați aici își făcuseră din asemenea dezlegări un izvor de venituri sigure.

Constatări de felul acesta aflăm și la alți misionari, desigur datorită faptului că în chestionarele primite de la Roma există o rubrică despre *eresuri, rătăcirii și credințe false*. Unele din influențele denunțate de Frontali fuseseră semnalate și de Bassetti cu aproape un veac mai înainte. Darea de seamă a lui Frontali este un fel de recapitulare proprie a unor observații din cursul unei șederi în Moldova de 22 de ani. Mai vehement apare tonul confratelui său Ausilia care, numai după trei ani de la venirea sa, ia o atitudine foarte intransigentă față de influența ortodocșilor asupra catolicilor în mediul oamenilor de la țară, mai receptivi la obiceiurile celor din preajma lor. Trebuiau descurajate întâlnirile prea dese ale tineretului, cu prilejul mai ales al praznicelor și datinilor de înmormântare ale moldovenilor. Mortul este gătit cu hainele sale cele mai bune, se face pomană cu mâncare, pentru ca el să aibă hrană pe lumea cealaltă, iar praznicele sunt urmate de rugăciuni pentru cei răsposați, și apoi de

horele tinerelor și ale tinerilor ce se prind la joc, și se termină cu inele de logodnă sau cu fuga fetelor catolice cu flăcăi moldoveni, *cu care se cunună ortodox fără ca preoții catolici să-i poată împiedica sau pedepsi!* (contrariu celor spuse de Frontali, mai mult ca un fel de consolare iluzorie). La înmormântarea catolicilor, parohii trebuie să fie cu ochii în patru ca să nu se strecoare în mâna mortului bănuțul cel păgân. Tot aici sunt înglobate și descrierile unor superstiții, ca de pildă credința în vise, ca și cum aceasta ar aparține exclusiv moldovenilor. Nici diferitele exemple ale unei orientări spirituale oarecum pasive observate la unii catolici moldoveni, lăsând răspunderea faptelor proprii atotputerniciei lui Dumnezeu, nu pare să fie datorată unei influențe a ortodocșilor, ci s-ar potrivi mai degrabă cu tendința protestanților, foarte dispuși să tăgăduiască liberul arbitru, anihilat de voința supremă a dumnezeirii. Observațiile misionarilor cu privire la influența obiceiurilor și credințelor ancestrale ale moldovenilor asupra catolicilor din misiunile conduse de ei, dovedesc o conviețuire armonioasă și firească cu fraternizări și dese cumetrii, și chiar cu încuscări, mai puțin îngăduite de ei, dar răspunzând unor legături străvechi cu împrumuturi reciproce, tinzând la o apropiere tot mai strânsă. Izolaționismul lui Ausilia se manifesta și în alte domenii. Astfel, se opune din răspuțeri la chemarea unor iezuiți erudiți la Iași în vederea întemeierii unui fel de colegiu de studii superioare dorit de domn, precum și a pregătirii unei istorii a Moldovei, de care s-a și apucat părintele iezuit Peterffy îndată după sosirea sa. Dar Ausilia se ridică împotriva invitației domnului și zădărnicește toate încercările de a ocoli acțiunea sa, declarându-i pe cei trei iezuiți excomunicați în virtutea unor privilegii care rezervau Moldova ordinului său. Iar când vor să vină niște misionari unguri la misiunea din Moldova, el nu se lasă până nu i-a îndepărtat, declarând că nu e nevoie de ei, pentru că toți catolicii din Moldova vorbesc limba țării și că, pe lângă cei de origine ungară, sunt destui sași ce nu s-ar putea exprima în limba maghiară, pe care chiar și ungurii catolici din Moldova nu o mai vorbesc! De aceea preconizează folosirea de către Propagandă a unor foști misionari în Moldova, cunoscători ai limbii țării, ca să-i învețe pe viitorii misionari ce vor veni în aceste părți. Introducerea în misiunile din Moldova a unor frați unguri nu ar putea decât să aducă zădărnici în mijlocul lor!

Opinie care îi aparține și nu e împărtășită de un alt misionar din acest moment, Manzi, cu o vechime similară aceleia a părintelui Frontali, după cum rezultă din răspunsurile sale la chestionarul tip al Propagandei. Un fapt destul de curios este că unele din aceste răspunsuri referitoare la date concrete, de ex. numărul total al catolicilor din Moldova pot varia în mod neașteptat de la un raport la altul, la distanță de numai doi ani. Constatare făcută cu prilejul comparației dintre cifrele raportului lui Ausilia cu cele ale lui Manzi, unul scriind după trei ani de ședere în Moldova, celălalt după 22 de ani de activitate în cursul cărora a avut parte de trei năvăliri ale tătarilor, în 1724, 1727 și 1739, aceasta din urmă în legătură cu războiul ruso-austro-turc din 1739, când a fost dus de ruși până la malul Nistrului, și lăsat acolo să se descurce cum va ști. Nu e e mirare că după aceea a stat mult pe gânduri, până a se hotări să se înapoieze în Moldova. Țara era devastată, mulți locuitori mânați în robie, ciurma își aștepta ceasul. Dar în raportul său către Propagandă este mai ales vorba de îmbunătățirile materiale aduse de el misiunilor din Moldova de-a lungul celor 22 de ani de activitate.

Apar la unii misionari și imagini crunte ale războiului propriu-zis. De pildă aflarea după o încăierare sângeroasă cu turcii a cadavrelor decapitate ale creștinilor zăcând pe locul de luptă, capetele morților, și poate și ale răniților fiind retezate de turci și luate cu ei ca trofee dovedind destoinicia lor.

O figură de misionar mai greu de definit este aceea a călugărului conventual Hrisostom de Giovanni, grec ortodox convertit la catolicism și venit din mediul constantinopolitan în Moldova unde apare destul de meteoric în două rânduri. Numirea sa dintâi se datora hotărârii Propagandei de a nu satisface cererile domnilor de a fi trimiși la ei anumiți misionari desemnați de ei. Ea s-a făcut oarecum împotriva lui Grigore al III^{lea} Alexandru Ghica și ale manevrelor secretarului său Gian-Petro Nagni. S-ar părea, după alte informații, că domnii înțelegeau să folosească în scopurile lor pe acești propagandiști și în cazul de față chiar aveau nevoie de ei în legătură cu fabrica de postav întemeiată de domn. Când a revenit în Moldova Hrisostom, domnul se schimbase, dar secretarul rămăsese. Misiunea sa s-a încheiat în chip dramatic fiind trimis în lanțuri la Poartă, la cererea acesteia, și aruncat în temnița osândiților, așa zisul *Forno* (cuptor) unde erau torturați și uciși nenorociții ce ajungeau acolo. El era implicat într-un proces de sustragere de bani din averea lui Stavarache, executat de turci, ale cărui bunuri trecuseră automat în tezaurul sultanului. Cel vinovat de acel fapt a declarat că ar fi incredințat o parte din acei bani misionarului. Despre soarta sa ulterioară nu s-a mai știut nimic.

Despre un amestec al misionarilor în intrigile politice ca emisari sau informatori ai imperialilor sau polonilor, în felul lui Giorgini sau Renzi de la sfârșitul secolului precedent (vezi *Călători*, VIII, p. 87 și 123), nu avem știri directe în rapoartele îndreptate de ei Propagandei — după cum nici de la aceia nu ne-au rămas asemenea declarații. Dar în 1732 prefectul Cardi la Iași se sârguia în slujba imperialilor sub îndrumarea doctorului conte Bartolomeo Ferrati, a căruia soție, contesa Agnes Kalnoki, exercita un adevărat patronat asupra misionarilor chemați la curtea ei nobiliară din secuime, fie spre întremare, fie în calitate de capelan, dar mai mult ca prilej de ostentație, după cum declarau contemporanii ei. Prin Cardi și Ferrati se ținea legătura cu generalul Wallis, comandantul imperial al Transilvaniei. În caz de război, contele și contesa Ferrati trebuiau să părăsească Moldova și Cardi să rămână spre a continua misiunea sa clandestină. Spre a preîntâmpina vexațiile inerente războiului, Cardi și Propaganda au căutat să asigure misionarilor conventuali din Moldova protecția regelui Franței. O scrisoare a cardinalului francez Polignac, aflat la Roma, către ambasadorul francez la Poartă, marchizul de Villeneuve, îi solicită concursul în acest sens. Acesta este informat de un baron de Vigouroux, francez simpatizant și poate agent al lui Francisc II Rákóczi (fostul pretendent maghiar, retras la Rodosto), despre unele amănunte sugestive — primite însă de ambasador cu rezerve. Cardi ar fi fost subvenționat de Viena. Cum la Iași el împărțea cu iezuiții poloni de acolo casa, ținând de mica biserică a conventualilor, desemnată uneori ca mănăstire, dar de fapt slujind de modestă casă de oaspeți pentru misionarii în trecere, el ar fi obținut prin imperiali rechemarea iezuiților poloni, sub cuvânt că în acea casă se puteau întâlni întâmplător emisarii tainici ai lui Cardi cu aceia tot atât de tainici ai iezuiților poloni și — circumstanță agravantă — aceștia din urmă ar fi fost partizani ai lui Stanislav Lesczyn-

ski. Dar în altă parte a scrisorii lui Villeneuve este pusă la îndoială motivarea invocată de Cardi pentru alungarea iezuiților. În realitate prezența acestora în locuința sa l-ar fi stingerit din cauza vieții sale licențioase! La rândul lor iezuiții din Polonia îi cer baronului la trecerea sa prin Polonia în drum spre Rodosto, să ducă niște scrisori către domnul Moldovei și să se sârguiască pe lângă ambasadorul Franței ca să dobândească prin protecția franceză reinstalarea lor în Moldova. Soluția destul de cinică a baronului era obținerea protecției franceze atât pentru conventuali cât și pentru iezuiții poloni, cu condiția ca aceștia să primească la ei și *iezuiți francezi*, urmând ca ulterior să fie îndepărtați conventualii! Dar soluția practică a ambasadorului a fost să lase lucrurile în starea lor, fără să se amestece.

Războiul latent dintre conventuali și iezuiți capătă o nouă violență peste vreo două decenii, cu prilejul lucrărilor de refacere a bisericii din Iași distrusă de un incendiu. Patenta respectivă fusese dată conventualilor, dar iezuiții revendică pentru ei clădirea acelei biserici.

Cât privește amestecul misiunilor în intrigile politice amintite mai sus, mai poate fi citat cazul părintelui conventual Laydet, trimis de Propagandă prin 1750 cu misiunea de a se ocupa de refacerea bisericii catolice din Iași. Supus francez, deși de origine germană, cum se va afla ulterior, el aduce atestări valabile adresate ambasadorului de la Poartă, marchizul des Alleurs, fiul fostului ambasador din anii 1710—1717. Așadar, acesta l-a recomandat (probabil) domnului Moldovei, așa cum în alt moment îl recomandase pe istețul francez Linchou. Dar în raportul său din 6 iulie 1752 el afirmă că părintele Laydet adusese scrisori de recomandatie din partea contelui Brühl, ministrul electorului Saxoniei și regelui Poloniei August al III-lea, adresate direct domnului Moldovei (și se leapădă deci de orice amestec la acea recomandare). Primit de domn cu toată încrederea, Laydet a știut să manevreze pentru a fi trimis la Dresda în Saxonia să facă niște cumpărături pentru acesta. Era vremea când porțelanurile de Dresda trimise în dar la Constantinopol, se bucurau de mare trecere. La Dresda, Laydet a intrat în legătură cu ministrul von Brühl, ale cărui relații cu politica rusească erau bine cunoscute. Era momentul în care Poarta căuta să se informeze de situația din Polonia în raport cu veleitățile moscovite. Rolul domnilor români în această privință era foarte clar. De aceea, ambasadorii Franței căutau să introducă îndeosebi pe lângă domnul Moldovei niște secretari francezi de care să fie siguri. Rezidentul rus de la Poartă încercase mai înainte să-i recomande domnului Constantin Racoviță pe un secretar, pe care însă acesta nu l-a primit, spre marele necaz al rezidentului. Curând după aceea contele Brühl i-a propus domnului ca acesta să-l țină pe părintele Laydet în Polonia, folosindu-l în mod permanent în treburile sale cu acea țară. Însemna *ipso facto* că toate informațiile din Polonia să rămână pe seama lui. Domnul alarmat de această perspectivă, îi cere ambasadorului să-l scape de misionar. Cerere foarte plauzibilă în cazul că acesta ar fi fost recomandat chiar de el. În sensul acesta pledează și formularea din raport: „Le prince de Moldavie m'a fait dire que c'était *mon ouvrage* de l'en défaire”. Soluția găsită de ambasador era ca omul să-l trimită pe Laydet la Constantinopol pe motivul că ar fi sosit la ambasadă plângeri contra lui din partea confrăților de tagmă din Moldova și că se teme deci că lucrul să ajungă la cunoștința Porții și totodată el nu vrea să-l supere pe ambasador

reținându-l pe Laydet la el. În același timp des Alleurs va scrie la Roma că domnul din propria sa autoritate l-a expediat pe misionar din Moldova, ca fiind o persoană suspectă. În sfârșit des Alleurs îl asigură pe colegul său de la Varșovia că chiar dacă Laydet va reuși să plece la Constantinopol și la Roma să se justifice, ambasadorul va avea grijă ca să nu fie primit ulterior în Turcia sau Moldova! Din păcate, deși lucrul se explică, noi nu avem la îndemână niște declarații *directe* ale lui Cardi și Laydet în legătură cu aceste activități nemărturisite.

După șirul misionarilor, iată-l și pe acela al solilor poloni în trecere spre Poartă, ce oferă prilejul unor rapoarte copioase întocmite în două șiruri și uneori în trei variante, adică raportul solului, acela al secretarului soliei respective și uneori și unul datorat altui participant, de pildă capelanul însoțitor, sau un secretar particular al solului.

Aceste mărturii ne vor oferi un contrast paradoxal între mediocritatea obiectului misiunii și varietatea observațiilor notate. Trecerile zgomotoase ale soliilor polone spre Poartă — care începând cu solia lui Zbaraski din 1620 (vezi *Călători*, IV, p. 498) străbat volumele V și VII ale colecției de față ca o dără scânteietoare de fastuoasă zădărniciie — își pierd din strălucire și din semnificație. Polonia lui August al II-lea era la remorca Rusiei. Războiul de succesiune după moartea regelui, vădește încă și mai mult slăbiciunea statului polon și dependența sa de ocrotitorul din răsărit, atât sub fiul lui August al II-lea, August al III-lea (1733—1763), cât și sub regele următor, Stanislas al II-lea Poniatovski (1764—1795). Spre deosebire de marile solii ale lui Gninski și Leszczynski pentru ratificarea unor tratate de pace (de la Zurawna și Carlovitz), cele din volumul de față au țeluri mult mai mărunte. Solia lui Mnizech trebuia să determine oarecare apropiere de Poartă. Cea a lui Podoski urmărirea obținerea de la Poartă a rezolvării conflictului dintre Hagi Ghirai și hanul Crimeii în care erau implicați anumiți magnati poloni, și chiar palatinul de Kiev la care se refugiase tătarul răsculat. Lupta dintre ei pricinuisse pagube populației pașnice din Polonia și devastări și robiri cumpilate în Moldova vecină. Totodată solul ducea și o serie de reclamații privind neobservarea de către domnul Moldovei Ioan Teodor Callimachi a vechilor privilegii ale negustorilor armeni din Polonia ce veneau în Moldova pentru a cumpăra și a ține iarna vite, impunându-le taxe atât pentru vite cât și pentru ei și personalul lor. Pe lângă care s-a mai scos la iveală la Constantinopol și o plângere privind o datorie personală a domnului către un negustor polon pentru mărfuri neachitate de patru ani de zile! (*Doc. Cal.* II, 244). Trecerea prin Moldova e descrisă de secretarul oficial al soliei, Adam Golarlowski, și de secretarul francez al contelui Podoski, Lafont. În amândouă se acordă destul spațiu trecerii prin raiaua Hotinului și primirii de către pașă, dar în redarea raportelor din volumul lui P. P. Panaïtescu *Călători poloni* nu a fost reținută în extenso decât cea din jurnalul oficial al lui Golarlowski, cea a lui Lafont fiind rezumată de editor. Dealtminteri ea se află rezumată și de N. Iorga în *Documentele Familiei Callimachi* și se află și publicată în extenso de el.

În general, Golarlowski, foarte atent la detalii mărunte de protocol și plin de ifosul nelipsit al acestor purtători de solie, reușește totuși să dea o mulțime de amănunte despre cele văzute în cursul drumului, fie că e vorba de morile plutitoare de pe Nistru, fie de aflarea neașteptată, într-o luncă, a unui sat întreg fugit de acasă, unde băntuie ciurma,

care a secerat viața din 200 de colibe (!?), iar fugarii din sat își căutau scăparea sub cerul liber. Prezența ciumei se manifestă și mai direct la unul din popasuri, unde membrii soliei sunt găzduiți destul de aproape de niște case contaminate.

La Galați de asemenea spectrul ciumei îi face pe poloni să se baricadeze în cvartirul lor din mănăstirea Sf. Maria și să ferece porțile, nelăsând să iasă în oraș decât cei având învoirea expresă a solului. În sfârșit moartea de ciumă a unuia dintre tinerii ofițeri poloni ai soliei, lăsat în mod inexplicabil moldovenilor să-l îngroape, deși polonii aveau cu ei un capelan al lor ce putea împlini acea slujbă, a demonstrat realitatea primejdiei de care s-au convins cu toții, și care explică poate graba cu care s-au deseotorosit de leșul camaradului mai puțin norocos.

Cum unul din scopurile soliei lui Podoski era referitor la mișcările tătarilor, este firesc ca atenția membrilor soliei să fi fost reținută de urmele prăpădului săvârșit de aceștia în Moldova anul precedent. Aspectul jalnic al orașului Fălciu, pustiit de tătari în 1758, când au mănât în robie un număr impresionant de locuitori, din care nu au fost sloboziți decât bătrânii și neputincioșii la porunca turcilor (mituiți însă de tătari, care au păstrat tineretul bun de muncă), oferă prilejul unei descrieri dramatice a modului în care au fost cărați atunci copii, băgați în saci și care au pierit în bună parte la trecerea Prutului.

Toate aceste grozăvii, recente sau și prezente, sunt evocate într-un cadru natural variat, dar tot mereu vesel și încântător. Se succed ca într-o lanternă magică malurile Prutului, lacul Brateș, locuri ideale pentru vânătoare și pescuit, și Munții Măcinului cu zăpadă pe culmile lor teșite.

Găzduirea polonilor ridică o problemă insolubilă, rezolvată, în felul știut, prin cartiruirea lor în casele unor oameni scoși din rosturile lor în chipul cel mai arbitrar, dar nu fără proteste, uneori de o mare vehemență. În raiaua Hotinului un lipcan s-a repezit cu cuțitul la cvartirmaistrul polon atunci când acesta se pregătea să însemne cu creta casa lui. Au mai fost și alte incidente. Dar soluția cea mai prudentă a fost exodul tuturor femeilor și fetelor din satul Vasiliuți spre ostrovul Prutului, de unde răsunau noaptea cântecele moldovencelor, la care răspundeau la lumina lunii polonii de pe malul celălalt, cu plăcere, dar și cu necaz. La tot pasul ei se minunau de natura generoasă, de belșugul vânatului, de mărimea stâncilor, de zăpada găsită pe munții scunzi ai Măcinului și dusă solului, care a poruncit să i se mai aducă.

Dar în același timp secretarul soliei nu se abate nici o clipă de la tonul de arogantă superioritate socotit potrivit în asemenea documente. Astfel pașa de Hotin este un tătar (necioplit) care nu a avut încă timpul să se îmbogățească și umblă deci după mici calicii. El ar vrea să-i pună pe poloni să folosească și din caii lor de paradă pentru a împlini numărul necesar la intrarea solemnă în cetatea Hotinului. Îndeosebi darurile schimbate li se par polonilor de o valoare foarte inegală. La tot pasul trebuie multă vigilență pentru a nu suferi vreo înjosire (!), ca aceea de a se opri la acea așa zisă „Voievodină”, adică sediul dregătorului turc însărcinat cu paza graniței, unde era așteptat solul cu cafele și alte tratații. Dar el nu s-a înjosit să calce pragul unui vameș (!) și a refuzat să coboare. Iar secretarul soliei, (autorul relației), el însuși, a văzut cu indignare că unii răuvoitori (!) voiau să dea locul său — la stânga solului — unui dregător turc, și din această simplă propunere a

făcut aproape un incident diplomatic. El nu uită să sublinieze cu tot dinadinsul faptul că solul a primit pe boierii trimiși în întâmpinare, stând jos și cu pălăria pe cap, ținându-i pe ei în picioare. Sau că la Iași i-a dat domnului locul din stânga atunci când acesta a fost să-l viziteze, etc. Când a fost să intre la Iași, solul a ținut morțiș să-și folosească propria sa caretă, și nu cea trimisă de domn, care era lăcuită și poleită. Lumea de pe ulițe care se îmbulzea pentru a vedea spectacolul acelei parăzi, era chipurile uimită de atâta strălucire nemaivăzută și nemaiauzită. Dar în realitate solia aceasta era foarte puțin lucru față de cele din veacul precedent cu nesfârșitul lor cortegiu sclipitor și cu sutele de cai de preț, căci după propria declarație a secretarului (Golarlowski), numărul cailor soliei de acum era doar de 36 la momentul trecerii Dunării (cifră ce nu se prea potrivește cu numărul de 200 de inși alcătuind convoiul soliei).

Raportul oficial al lui Golarlowski omite însă un amănunt esențial, păstrat în relația lui Lafont, secretarul francez al contelui Podoski, și anume faptul că *trecerea soliei, prin Iași, nu fusese cuprinsă în itinerariul oficial aprobat de Poartă*, ci a fost ticluită la Hotin de către sol în preziua pornirii sale spre Moldova, după ce a aflat de la agentul domnului, levantinul Leonardi, trimis de către acesta drept mehmendar sau călăuză a soliei în Moldova, itinerariul stabilit cu indicarea conacelor. Domnul avusese grijă să obțină de la Poartă ocolirea capitalei, Iași, și deci scutirea de obligația de a primi și găzdui tot convoiul, evitând riscurile inerente unor asemenea ocazii și cheltuielile decurgând de aici. Dar solul ținea morțiș la primirea sa de către domn ca un punct de prestigiu personal.

A cedat cumva în cele din urmă domnul, cum afirmă Lafont, lăsându-l pe Leonardi să rezolve dificultățile din partea turcilor cum susține el, invocând în sensul acesta scrisoarea ca răspuns la pretențiile solului sau a fost tratată întreaga chestiune la Hotin între Leonardi, de o parte, și tălmaciul polonilor „marchizul” Giuliani de alta, așa cum pare să rezulte din raportul său? Rămânea doar dificultatea de a-l abate pe dregătorul turc dat drept călăuză de la itinerariul trimis de Poartă, neinformându-l de schimbarea hotărâtă și punându-l în fața faptului împlinit. Acea călăuză era chiar capugi-bași-ul de 90 de ani, care își transporta într-o caretă turcească la adăpostul privirilor, pe tânăra circasiană cumpărată cu 4.000 de tymfi. Informație strecurată în relația oficială, desigur pentru delectarea membrilor dietei care aveau să cercezeze actele soliei la înapoierea sa. Se constată însă curând că acel capugi-bași fusese și el câștigat de către Giuliani pentru această schimbare și trebuie doar ca domnul să se prefacă surprins de modificarea programului *post festum*.

Dar la înapoiere duelul de ingeniozitate dintre domn și sol, l-a favorizat mai bine pe cel dintâi. Căci deși solul avusese grijă să aducă personal niște firmane privind libertatea comerțului dintre Polonia și Moldova, pe care pretindea că trebuie să le înmâneze el însuși domnului, justificând în felul acesta neobservarea din partea sa a itinerariului fixat de firmanul dat de Poartă pentru drumul de întoarcere, prin Bugeac direct la Hotin, ci apucând-o din propriu imbold spre Huși, pentru a ajunge la Iași, plin de pretenții și supărare că nu se făcuseră nici un fel de pregătiri pentru găzduirea și întreținerea sa, la Huși i-a ieșit înainte

secretarul domnesc de la Roche cu explicația că acestea s-ar datora faptului că din firmanul Porții rezulta că solia nu va trece pe drumul spre Iași... La declarația apăsată a solului că el trebuie totuși să treacă neapărat prin Iași având a înmâna domnului acele porunci de la Constantinopol privind reclamațiile amintite, a rămas ca solul să aștepte la Huși reintoarcerea lui La Roche cu ultimele dispoziții ale domnului. Acesta într-o scrisoare către sol s-a scuzat că nu poate trece peste itinerariul oficial stabilit de Poartă, în care nu se pomeneste de Iași, și așa-dar îi va găzdui afară din oraș la palatul de la Frumoasa, unde i-a trimis înapoi cu mare ifos. Poruncile Porții au fost comunicate verbal domnului de către secretarul solului (Golarlowski) dar nu au primit nici o rezolvare din partea domnului deocamdată. În cele din urmă acesta a consimțit ca solia la plecare, să treacă prin Iași, fiind salutăată cu ceremonii consolatoare.

Atitudinea domnului (Ioan Teodor Callimachi), care era abia de un an în scaun, la trecerea soliei lui Podoski spre Poartă, pare destul de șovăitoare, atât atunci (oct. 1759), cât și la înapoierea ei în anul următor (iunie 1760). După ce a reușit să obțină de la Poartă ocolirea capitalei de către solie în virtutea unui itinerar trimis chiar de către aceasta, el caută să se arate aparent favorabil cererii solului, în credința că agentul său va fi înțelea adevărata sa dorință de a fi scutit de aceea vizită și va purcede în consecință. Dar nu este exclus ca Leonardi să fi fost „convins” de către „marchizul” Giuliani, care a reușit să-l convingă și pe venerabilul capugi-bași. Sau cumva trebuie să credem că domnul a dat înapoi *in extremis*, de teama unor pări la Poartă? Căci aceeași șovăire se vedește și la înapoierea soliei de la Poartă, deși se șoptea că domnul plătise 10 000 de scuzi pentru a neutraliza toate intervențiile solului, care protesta indignat că după ce i se dăduse firman indicând itinerariul prin Galați și Moldova, acesta a fost schimbat ulterior la stăruințele agentului domnului Moldovei cu un altul ce trecea de la Ismail la Hotin. Se pare că porunca se referea la persoana solului și probabil la membrii principali ai soliei, *echipajele urmând să treacă pe la Galați, nu Ismail* (!!) Așa se explică faptul că secretarul particular al solului, francezul Lafont — alarmat de starea sănătății acestuia — a călătorit pe la Galați, de unde s-a îndreptat spre Ismail pentru a continua de acolo drumul în suita solului.

O trăsătură particulară a acestei solii este marea zăbavă cu care s-a urnit din loc. Încă din februarie sosise în Moldova capugiul ce trebuia să o însoțească până la Constantinopol, spre marea surprindere a domnului, care afla abia acum de sosirea ei iminentă (după cum se credea). Dar ea nu a sosit decât târziu toamna, prin octombrie. Oare din cauza prelungirii conflictului dintre cei doi șefi tătari? (cum se sugerează în prefața la *Documentele Familiei Callimachi*), sau cumva din cauza temerii de ciumă, mărturisită de sol, socotindu-se că arșița verii de-a lungul drumului, ar favoriza contagiunea? Așadar, trimiterea soliei nu se datora unei crize acute în relațiile cu tătarii și implicit cu turcii, care ar fi cerut desigur mai multă grabă, ci a fost determinată de interesul personal al palatinului din Kiev și la stăruința sa. Căci în afară de acel conflict dintre tătari, care se mai potolise, celelalte puncte de pe agenda solului sunt absolut minore, constând din: a) reclamațiile privind taxele noi puse asupra negustorilor armeni din Polonia, având cirezi și herghelii în Moldova, despre care a mai fost vorba, b) stăruințe de pri-

sos pentru acordarea iezuiților poloni a liberului exercițiu al credinței pe care îl avem, c) în sfârșit, achitarea unei creanțe personale vechi de patru ani neonorată de domn față de un negustor din Polonia pentru diferite articole ce fuseseră predate de acesta în valoare de 12 pungi în afară de dobânzile lor. E posibil ca această reclamație din urmă să fi fost adăugată mai târziu, la Constantinopol, unde se mai includ și alte pretenții, în cursul șederii solului de vreo 6 luni de zile, în care s-a tot sfătuit în scris cu palatinul de Kiev, care pare să fi fost direct interesat ca să fie satisfăcute cererile negustorilor armeni, precum și fostul sol Mnizech pentru a culege argumente în favoarea tezelor sale și mai ales împotriva domnului de care se socotea profund jignit. Trecerea prin Iași devenise pentru el un punct de onoare.

Cel pus să alerge la marele vizir și la ceilalți dregători ai Porții cu cererile solului pare să fi fost tot „marchizul” Giuliani, care dresese lucrurile și la venirea la Iași. El a rămas la Constantinopol și după plecarea solului, spre a obține rezolvarea reclamațiilor ce se tot înmulțeau din partea polonilor. Printre acestea era și cea a castelanei de Cracovia, cu domenii întinse la granița cu Moldova și cu destule litigii cu moldovenii de dincoace de graniță. Acestea i-au dat cel mai mult de lucru lui Giuliani, el trebuind (după propriile sale cuvinte) să *zmulgă* de la Poartă o rezoluție în favoarea sa socotită aproape imposibilă după părerea tuturor (pentru care desigur el aștepta și unele gratificații). De altminteri și negustorii armeni îi trimiseseră răspuns că ei sunt gata să-i plătească o sumă apreciabilă pentru a obține schimbarea *firmanului* pe care îl aveau cu privire la scutirile lor într-un *hatışerif* cu puteri mult sporite față de firman.

În ciuda declarației grandilocvente a solului că nu se va îndrepta nici mort spre Ismail, el a trebuit totuși să închine steagul și să pornească într-acolo (dar cu intenția de a părăsi îndată drunul prescris de firman). De la Tulcea el trimite o plângere vehementă la Poartă cu privire la un incident petrecut la Babadag.

În ciuda concesiilor *in extremis* ale domnului privind ceremonialul de plecare, solul a profitat de răspunsurile oarecun dilatorii ale acestuia date secretarului (= Golarowski?) pentru a considera întrerupte orice discuții, a refuza să predea dosarul plângerilor îndreptate contra moldovenilor și a declara că Poarta va fi încunoștiințată de neîmplinirea poruncilor sale! Până atunci Giuliani, înapoiat în sfârșit de la Constantinopol, se va ocupa cu mult zel — oare dezinteresat? — de pretențiile castelanei de Cracovia, folosind în acest scop corespondența ce o purta cu secretarul La Roche, ba chiar cu atotputernicul postelnic al domnului Callinachi, Nicolae Suțu, sau cu un cumnat al acestuia. Corespondență pornită cu scopul unui schimb reciproc de informații destinate pe de o parte padișahului de la Stambul, pe de alta regelui de la Varșovia. Se știe că informarea sultanului de știrile din lumea creștină constituia una din obligațiile esențiale ale domnilor de la Iași și București. De aceea, ambasadorul francez de la Poartă se îngrijea să obțină de la agenții domnilor trimiși de aceștia ca observatori în Polonia știri filtrate într-un sens anume și, în acest scop, recomandau domnilor drept secretari pentru relațiile externe francezi mai mult ori mai puțin verificați.

Tot lui Giuliani i se adresa La Roche din partea noului domn Grigore Callimachi cu rugămintea a-i face rost de o „cameră obscură” foarte la

modă și, curând după aceea, de a-i găsi un bucătar bun care să gătească pe gustul franțuzesc.

Felul cum înțelegeau domnul și postelnicul să se achite de obligațiile băneștei rezultând din cheltuielile făcute pentru ei inspira câteva pagini de pură comedie de-a lungul corespondenței lui La Roche cu Giuliani. Domnul îi trimite (deocamdată?) o bucată de postav moldovenesc, iar postelnicul, după promisiuni repetate de a-i trimite lemn de construcție de o calitate anume, îl tot amâna, iar când a fost vorba să-i trimită șase cai de trăsură, chipeși, și de culoarea „isabelle”, aceștia au sosit mărunți și prăpădiți de drum și au și fost îndată trimiși înapoi. Cometând aceste fapte, La Roche critică acest „spirit grecesc” al patronului său nu fără oarecare îndreptățire și strecoară sfatul ca bucătarul să precizeze foarte clar dinainte pretențiile sale, ca să nu se ivească vreo surpriză neplăcută.

Dacă în stabilirea itinerarului soliei lui Podoski trăseseră în cumpănă niște socoteli mărunte ale domnului Ioan Teodor Callimachi, nu aceeași a fost cauza tratamentului oarecum similar aplicat soliei lui Toma Alexandrovici care trebuia să notifice la Poartă alegerea ca rege al Poloniei a lui Stanislav al II-lea Poniatowski impus de către Rusia și Prusia, și care era fiul fostului tovarăș al lui Carol al XII-lea și dușman al rușilor din 1711, raliat ulterior lui August al II-lea.

Solul desemnat pentru acea notificare, Toma Alexandrovici, a trebuit să aștepte la graniță aproape 2 ani autorizația de călătorie din partea Porții. Când în sfârșit aceasta a fost obținută, era limpede pentru oricine și îndeosebi pentru domn — care se schimbase între timp, Grigore al III-lea Alexandru Ghica fiind înlocuit prin Grigore Callimachi — că o primire a solului de către domn ar fi nepotrivită înainte de recunoașterea solemnă a regelui de către Poartă. Și astfel solul s-a „îbolnăvit” și în loc de a fi primit de domn în palatul de la Iași, a fost găzduit în cel de la Țuțora (?) unde a fost salutat de doi mari dregători în numele domnului. La înapoiere, în ciuda recunoașterii tacite de către Poartă, drumul a fost tot acela.

Procedul inagurat de Ioan Teodor Callimachi, deși nu dus chiar până la capăt, de a face ca solii în trecere să ocolească cetatea de scaun, a fost folosit și de astă dată pe deplin de către fiul său, Grigore Callimachi, cu prilejul trecerii prin Moldova a fostului ambasador britanic la Poartă, Sir James Porter. Acesta se înapoia în patrie cu familia sa, și trebuia să ocolească prin Polonia, neputând trece prin Viena din cauza stării de război dintre Anglia și Austria.

El, spre deosebire de solii poloni, nu dorea nici un fel de primire, dar voia să urmeze drumul obișnuit spre Polonia, care trecea prin Iași. Tot atunci s-a limitat și numărul căruțelor îngăduite caravanei excelenței sale. Un ecou al nemulțumirii sale răzbate în corespondența soției sale, lady Clarissa Porter, și e menționată și de Boscovich în *Jurnalul* său. Așadar excelența sa s-a hotărât să-l ignore pe domn care a răspuns cu aceeași monedă. Dovada cea mai vădită a situației create a fost faptul că secretarul domnului, francezul de la Roche, care promisese soției ambasadorului, lady Porter, să vină să o conducă într-un loc de unde ar putea vedea ceremonia confirmării domnului de către trimisul ture venit anume în acest scop — a uitat să se mai arate, lăsându-se așteptat în zadar.

Despre călătoria propriu-zisă a lordului Porter, avem paginile din *Jurnalul* lui Boscovich, tovarășul de drum al diplomatului englez, în urma intervenției ambasadorului francez, Vergennes, ca să-i asigure condiții de călătorie excepționale, având în vedere că el pleca bolnav din Constantinopol. Familia fostului ambasador britanic se compunea din soție, doi copii în vârstă de doi și patru ani, și cumnatul său baronul Gérard de Hochepied. Pe lângă aceștia mai făceau parte din grupul de călători și doctorul Mackenzie și un tânăr diplomat al ambasadei polone, Carol Hübsch, fiul rezidentului polon de la Constantinopol, care de fapt era un fost mare negustor saxon. Cum regele Poloniei era și elector al Saxoniei, această ciudățenie se explică. Caravana consta din nouă carete, o trăsură, opt harabale trase de cai ce transportau păturile, corturile și bucătăria cu proviziile de drum, pe lângă zece care cu boi ce duceau bagajele propriu-zise cu obiecte personale ce reluau drumul patriei. Programul zilnic era invariabil până aproape de sfârșitul drumului.

Stilul în care se desfășura drumul prin Moldova se apropie de cel semnalat cu prilejul altor călătorii mai importante din trecut. Rechizițiile arbitrare de cai și vehicule ale particularilor, indiferent de naționalitate sau vârstă, sunt practicate în mod obișnuit, spre indignarea lui Sir James, care a fost rugat în cele din urmă să renunțe la intervențiile sale contrare sistemului în uz, sistem care pune pe fugă pe toți călătorii pașnici, de cum zăreau în depărtare ceva ce ar fi putut semăna cu un convoi al stăpânirii, sau chiar un călăreț mai grăbit, ce putea fi un curier al măririlor.

În *Jurnal* poate fi urmărită ca într-un film trecerea destul de înceată prin Bulgaria, Dobrogea și Moldova, un film redat cu o detașare oarecum „filozofică” de observator sceptic, înregistrând faptele la rece, fără scăpările unor reacțiuni proprii mai vehemente. În realitate susnumitul abate era mai interesat de cercetările sale pentru stabilirea longitudinii și latitudinii Galaților, sau de demonstrațiile sale de la Iași cu luneta lui Dolland, de o factură cu totul nouă, în fața tânărului domn și a fratelui acestuia, Alexandru Callinachi, decât de cele văzute și auzite de-a lungul drumului, pe care le notează nu totdeauna cu obiectivitate.

Brăila fusese văzută de Boscovich doar de la distanță, cu mulțimea ei de șeici arătând ca o pădure de catarge, dar la Galați a stat cinci zile întregi, plimbându-se prin oraș și împrejurimi și stând de vorbă cu supra-veghetorul șantierului de nave turcești de acolo, unde se construiau corăbii impunătoare la vedere, însă croite din lemn verde abia doborât din falnicele păduri ale Moldovei. În amândouă aceste porturi se infiltraseră elemente destul de primejdioase, venite de pretutindeni, de care până și pârcălabul de Galați trebuia să se ferească și să se bizuie pe garda sa de arnăuți. Portretul mai degrabă întunecos al acestui dregător abuziv, după cum reiese din explicațiile date, mai bine zis creatură a prea puternicului postelnic, Nicolache Suțu, contrastează cu acela schițat în treacăt al comisarului trimis de domn la Galați să-l întâmpine pe Sir James și să conducă întregul convoi până la capitală. Noul venit era un tânăr din lumea aleasă de la Constantinopol, cu maniere occidentale și foarte dispus a se considera superior celor practicând sistemul obișnuit al fanarioților în scaun. Cu un fel de cinism inconștient de-a dreptul uimitor el scoate în evidență viciul fundamental al regimului impus de acești domni țărilor exploatare. Este drept că prin aceasta el nu dezvăluia secrete necunoscute, dar rostirea fățișă a acestor critici de către însuși comisarul domnului era desigur surprinzătoare. Acest spirit de frondă a determinat

poate înlocuirea sa de la Iași încolo și dizgrațierea sa, nu atât pentru insuficiența lui ca organizator al drumului, atitudine ce nu a putut rămâne necunoscută.

Fără vreo subliniere mai apăsată din partea Jurnalului, se desprinde totuși o impresie generală de mici combinații și matrapazlăcuri ale mehmendarului turc și ale harabagiilor, cu aprobarea uneori chiar a stăpânirii, ilustrând îndeajuns spusele comisarului amintit.

Până la sosirea în Moldova putuseră fi culese în Dobrogea constatări reflectând o stare mai bună a populației decât cea care va fi aflată în Moldova, sau cel puțin în jumătatea sa de sud până la Iași. Lucru firesc dacă ne gândim că în sud-estul Dunării nu se ținuseră lanț jafurile tătarilor și nici stoarcerile de taxe și impozite pentru a îndulci pe unii din slujbașii Porții. Și poate că nici ciurma nu bântuise acolo în aceeași măsură, în ciuda afirmațiilor categorice ale căpeteniei din satul Danichioi (= Dăeni), unde ar fi trebuit să petreacă noaptea călătorii care au fost nevoiți să pornească mai departe, mehmendarul lăsându-se mituit de acei săteni și făcându-se a crede că acea contaminare a satului era reală. Din Dobrogea răsăr niște imagini răzlețe : casele cu ferestre și uși foarte scunde, dar cu sobe mari cât toate zilele, fetele din sat ce pescuiesc, intrând îmbrăcate în apa ce le ajunge mai sus de brâu, mii de cai păscând pe malul Dunării, priveghiul perechii de berze alături de puiul lor mort, sau cazul femeii zăcând în fața casei primarului din satul Sarai, socotită de toți, inclusiv preotul satului, a fi „îndrăcită”.

Alături de scene văzute personal sunt notate și diferite informații comunicate de alții și nu întotdeauna foarte complete. De pildă la Dăeni, sat mare de români emigrați peste Dunăre pentru a scăpa de birurile prea grele, el crede că locuitorii ar fi turci și bulgari, omițând cu desăvârșire pe români. Este drept că la Dăeni caravana s-a oprit abia o jumătate de oră, așteptând să vină călăuza locală. În schimb, la Ianichioi, Boscovich a putut să se convingă de naționalitatea locuitorilor, auzindu-i vorbind românește. Date mai ample va căpăta abia după trecerea Dunării la Galați. Până atunci se mulțumește cu peripețiile drumului și cu mici incidente prinse în zbor, sau cu evocarea unor specimene mai ciudate, ca acel „medic” tunisian de origine, stabilit la Măcin, ce vorbea italienește și era gata să facă pe ghidul, cerând pentru aceasta bacșișul cuvenit, sau călugărul italian sustras autorității congregației de Propaganda Fide, al cărei misionar fusese și făcând pe medicul la Brăila, de unde venea la Galați, ferindu-se însă de a fi ridicat de domn și trimis în Polonia la cererea foștilor săi superiori. Figură destul de curioasă, cu trăsături contradictorii, căci Boscovich îl crede fanatic și cam scrântit la minte, dar în alt loc pomenește de flecărelile sale, ce ba îl distrează, ba îl indispon pe ambasador. Dealtminteri acesta îl descoperise, spre satisfacția lui Boscovich care a găsit la el obiectele de cult necesare la slujirea liturghiei (catolice) pentru C. Hübsch și unii din servitorii catolici ai lui Sir James. Și la Iași va sluji Boscovich liturghia la bisericuța misionarilor Propagandei.

Dacă în Dobrogea putuse fi vorba de belșugul de cai la păscut și de vite umplând drumurile satelor, spre marea spaimă a doamnei ambasadoare care a prilejuit o zăbavă considerabilă la pornirea la drum spre popasul următor, cum scrie Boscovich cu oarecare acreală, refuzând să vază partea comică a scenei, în schimb în Moldova nu vor putea fi văzute nici vite, nici oameni pe drumurile principale pustii de-a

lungul unor locuri încântătoare. De la Iași încolo spre Polonia se înmulțesc dovezile de bunăstare: câmpii lucrate, drumuri îngrijite, etc. Și nu doar din cauza vecinătății Poloniei, cum pare să creadă autorul *Jurnalului*, ci din cauza poziției mai ferite de jafurile tătarilor. Pe drumurile mai retrase se văd și vite, aflate mai la adăpost, ca și stăpânii lor. Altminteri țărani din locurile mai accesibile sunt puși la corvezi destul de grele, cu prilejul trecerii unor convoaie mai deosebite. Ei trebuie să dreagă drumurile, să astupe cu crengi locurile mai noroioase, să ridice cu brațele sau să proptească cu pieptul grelele carete de paradă ale călătorilor de seamă (vezi și mărturia lui de Tott, dar redusă la fapte, eliminând invențiile flagrante ce denaturează fondul). Din această cauză la vestea că sosește un ambasador în trecere, populația satului Drăeșani a fugit pur și simplu. În altă împrejurare au fugit peste noapte oamenii ce trebuiau să mâne caii aduși din porunca autorităților. Fuga și izolarea erau singurele arme de apărare de care mai dispuneau locuitorii satelor, expuși la neîncetate rechiziții. În timp ce înainta agale pe drumuri pustii, caravana excelenței sale era depășită de galopul zorit al escortei capuchehaielor ce se grăbeau să aducă de la Poartă vestea confirmării domnului. Mai întâi a trecut Alexandru Ipsilanti cu firmanul împărațesc, apoi celălalt coleg al său cu caftanul de ceremonie. Și mai venea și trimisul sultanului, fiecare din aceștia cu ceata sa de însoțire într-un fel de întrecere ametoitoare, lăsând desigur în urmă o dără sinistră de cai prăpădiți în goana spre capitală. Dar cursa de viteză a fost câștigată de curierii regelui Prusiei, zburând unul după altul ca să ducă hanului tătarilor îndemnurile la acțiune ale marelui Frederic contra rușilor, aliați cu austriecii și francezii în războiul de 7 ani. Ienicerii ce însoțeau pe acești centauri aveau grijă să înlocuiască la moment caii căzuți cu alții buni aflați în cale după metoda expeditivă atât de comodă.

De la Iași încolo caravana părăsește drumul principal ducând la Hotin, spre a-l apuca pe cel spre Cernăuți, excelența sa ținând să intre în Polonia prin locurile unde se aflau domeniile contelui Stanislav Poniatowski, fostul tovarăș de exil al regelui Carol XII în anii 1709 — 1714, care îl poftise la el. Pe acest drum a putut să vadă un aspect mai puțin chinut al țării, iar noul comisar se îngrijea mai mult de pregătirile conacelor și mai puțin de considerații politice ca cel precedent. De astă dată informațiile despre condițiile din Moldova i-au fost date de un dregător bine inițiat în realitățile concrete ale regimului din țară, în legătură și cu conjunctura generală rezultând din războiul diplomatic ce se purta în jurul Poloniei, în care cu sau fără voie erau implicați și domnii fanarioți. Acest dregător era starostele de Cernăuți, francezul grecizat, Enacache Milo, stabilit în Moldova, însurat cu Safta Rosetti, fiica lui Andrei Rosetti și a Mariei Sandu Sturza, sora lui Nicolae Rosetti, fost mare logofăt, apoi ispravnic de Neamț în 1761, etc. În 1747 Milo fusese însărcinat de domn să-l salute pe noul ambasador des Alleurs, fiul celui din anii 1710 — 1714. Starostele avea domenii întinse, pe care așezase o colonie de protestanți veniți în Polonia din Brandenburg și Silezia etc. Ajunsese la rosturi însemnate sub Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Împreună cu La Roche era în corespondență cu „marchizul” Giuliani, și fusese folosit de amintitul domn în misiuni discrete în Polonia. Ca staroste de Cernăuți, el avea sub controlul său și ținuturile de graniță, unde se iveau

conflicte de interese între diferiți boieri moldoveni și marile domenii ale magnaților poloni. Ca atare fusese inclus de castelana de Cracovia în plângerile sale perseverente contra lui, ca unul care nu a dat curs reclamațiilor sale. Puține zile după trecerea excelențelor lor, starostele avea să fie demis pur și simplu din dregătoria sa, fără ca domnul să facă cea mai mică cercetare, ci numai pentru a complăce magnaților poloni la putere, însă nu fără a se căi foarte curând de acest gest. Nu trece nici un an și este însărcinat din partea domnului să medieze împreună cu consulul francez Fornety diferendul dintre statul polon și hanul Crimeei și să efectueze plata despăgubirilor consimțite de guvernanții poloni. Și mai apoi sub Grigore al III-lea Alexandru Ghica avea să joace un rol însemnat.

Deocamdată starostele apare în toată deplinătatea autorității sale. El trimisese comisarului domnesc desemnat drept călăuză a călătorilor, o scrisoare primită de acesta la Botoșani, îndemnându-l să schimbe conacele hotărâte și să apuce un drum mai bun, (care însă ocolea orașul Cernăuți) pentru a evita trecerea unor ape umflate de ploi. Însă sugestia aceasta a fost primită cu neîncredere de Sir James, bănuind că acesta ar fi un mijloc de a-l împiedica de a trece prin acel oraș, asemenea încercării de a-l abate de la drumul prin Iași. Bănuială întărită de spusele unor localnici că ei nu știau de existența acelui curs de apă ! Dar călătoria s-au putut convinge de această existență foarte curând spre marea lor necaz. Totuși, când după sosire, starostele i-a sfătuit să renunțe la o zi de odihnă, pentru a porni mai degrabă, spre a nu fi reținuți de revărsarea apelor sporite de ploile neîncetate, ei au primit acest fapt cu aceeași neîncredere, refuzând să-și schimbe planurile. Întâlnirea lor cu starostele a avut loc la 12 iulie, stil nou, când i-a întâmpinat la marginea orașului Cernăuți, însoțindu-i apoi la 15, până la trecerea Nistrului spre Zaleszczyk. Conversațiile sale cu Boscovich se limitează la acest scurt interval, în care el s-a ocupat în primul rând de excelențele lor, având grijă de găzduirea tuturor după metodele știute, adică scoțând din casele lor pe posesorii acestora — este drept că pentru scurtă vreme.

Oare majoritatea informațiilor lui Boscovich despre Moldova trebuie să fie atribuită lui Milo ? Observăm că o bună parte a comunicărilor acestuia se refereau la moșile sale, la metodele sale de exploatare, la coloniile de protestanți atrase de el și așezate pe ele, la măiestria cu care producea patru soiuri de vin excelent putând fi păstrat lungă vreme, calitate mai rar întâlnită la vinurile din părțile noastre, la stupii săi, în sfârșit la autoritatea aproape suverană în dregătoria sa și la garda de 50 de arnăuți, care îi dădea o siguranță absolută. Se surprinde la el o aplicare spre mulțumirea de sine, ca și spre fast și ostentație. Careta lui fără cusur era trasă de șase cai de toată frumusețea. Știm că peste graniță era cunoscut pentru cumpărăturile sale de mobile scumpe din Zaleszczyk. În 1754, în pragul alegerii noului rege al Poloniei, când a fost trimis ca observator discret la Varșovia de către domnul Moldovei, Matei Grigore Ghica, el și-a motivat acolo sosirea ca datorată nevoii de a consulta niște medici, dar fastul cortegiului său a trezit bănuielele marelui hatman, Branicki, care l-a socotit un agent al partidei rusești. În sfârșit o parte apreciabilă a explicațiilor date lui Boscovich privea originea moldovenilor atribuită de el genovezilor, pe baza unor constatări (!) proprii, acceptate tale-quale de interlocutorul său. Tot astfel mențiunea înfrân-

gerii țarului Petru I în 1711 se ivește tot acum, cu prilejul străbaterii distanței dintre Prut și Nistru, unde s-ar părea că situa Boscovich locul acelei bătălii, peste tot după indicațiile starostelui. Așadar am fi ispitiți să credem că trebuie redus rolul lui Milo ca informator (exclusiv sau principal) sau ca autor al Jurnalului, subliniind și aportul lui La Roche, nu numai de comentator al Jurnalului o dată scris, ci chiar în faza elaborării sale (vezi notița biografică cu datele bibliografice de la p. 452). O citire atentă a textului îngăduie recunoașterea și a altor izvoare de informații folosite de Boscovich. Am stăruit mai mult asupra jurnalului lui Boscovich pentru că acesta oferă o viziune mai largă a locurilor și împrejurărilor și constituie un adevărat model de jurnal. Cronologic el se situează alături de ultimele relatări ale solilor poloni: cea a secretarului Golarowski din solia lui Podoski (1759—1760) și cea a lui Toma Alexandrovici din 1766. Trebuie precizat că alături de jurnalele oficiale ale solilor poloni, mai întâlnim și altele de un caracter mixt, ca relatarea trecerii prin Moldova a diplomatului suedez Carleson în 1746, consemnată de primul interpret al legației, Jamjouoglou, care se apropie de tipicul unora din rapoartele polone.

În ordinea succesiunii din volum, șirul jurnalelor propriu-zise începe cu acela al lui Filip Orlik, pentru trecerea sa prin Moldova în cursul anului 1722. După felurite aventuri și rătăcirii prin Germania și Polonia, după moartea lui Carol al XII-lea, el se îndreaptă prin Moldova spre Poartă. Mai întâi trebuie să treacă pe la pașa din Hotin pentru a aștepta pe loc autorizația Porții de a-și urma călătoria mai departe. La Iași e primit de domn și își revede prietenul, pe Amiras, din zilele de la Bender. Dar acesta se codește să-i dea bani cu împrumut. La Galați meditează la mormântul vitregit al lui Mazeppa. Încercând o acțiune în unire cu tătarii spre a ridica Ucraina împotriva regelui saxon al Poloniei, el mai revine în Moldova, tot în trecere, dar de astă dată e oprit brusc de moartea subită care îl ajunge în palatul lui Constantin Mavrocordat, la care se duse în vizită (mai 1742).

Despre curtea acestuia din urmă și rutina ei din toamna acelui an, povestește un alt călător: tânărul și ceremoniosul grec din Corfu cu studii la Veneția, Markos Antonios Katsaitis, al cărui jurnal de călătorie este un adevărat film al drumului de la Constantinopol la Iași în tovărășia și sub ocrotirea binevoitoare a lui Ioniță Cantemir, fiul lui Antioh, care se îndrepta împreună cu fiica sa de 13 ani — Mademoiselle — în Moldova pentru a o mărita acolo. Filmul continuă cu sosirea la Iași, vizitele, poftelile, mesele, plimbările, audiențele la domn și iar alte vizite nenumărate în dreapta și stânga, legând cunoștință și prietenie cu toți cei mari și primitori, sau influenți, sau bogați și bătrâni, putând fi moșteniți eventual. Este găzduit într-o casă mare de centru, din care au fost scoși stăpânii cu acest prilej (deși ar fi putut fi lăsați să rămână într-o parte a casei). Mâncare i se aduce de la Curte, sau i se găsește acasă din proviziile trimise pentru el. Foc se putea face în toate sobele, căci toamna era friguroasă și lemne erau din belșug. De a doua zi pornește cu scrisori de recomandare, ceremonii și complimente la marele postelnic, asistă la alaiul acestuia și ajunge la palat. Acolo este dat pe mâna cămărașului pentru a trata o eventuală angajare a sa ca istoriograf al domnului. Locul fusese oferit unui abate care scrisese o viață a lui Petru cel Mare. Dar acesta se lăsa așteptat, iar fratele domnului, petrecărețul beizadea

Iancu, ce trăia în puf la Constantinopol, a avut ideea să-l recomande pe Katsaitis pentru a-l scoate dintr-o încurcătură, sustrăgându-l astfel autorității bailului venețian, sau mai degrabă unei eventuale constrângeri din partea acestuia de a-și menține obligațiile asumate la încheierea contractului de căsătorie cu fiica unui mare bogătaș venețian din Smirna, ruinat peste noapte de un incendiu catastrofal. Socrul solicita o păsuire pentru achitarea zestre, dar ginerele prezumtiv a preferat să plece din Smirna fără a mai păși la oficierea ceremoniei de cununie. Reclamația socrului, fost bail venețian la Smirna, ajungând la bailul din Constantinopol, acesta a pus în vedere mirelui fugar să acorde păsuirea cerută. Dar cum mireasa nici nu-i plăcea (după mărturisirea sa spontană și dezarmantă) el a preferat fuga. La Constantinopol și apoi în Moldova, el nu se sfia să povestească aceste fapte ce nu erau spre lauda sa, dar despre aceasta el nu-și dădea seama. Diminețile și le petrecea la Curte, la câte un dregător, sau în anticamera domnului, loc de întâlnire a lumii bune, foarte des era poftit la masă la palat, masa fiind prezidată de cămăraș, domnul luându-și masa în familie. Mărindu-și numărul cunoștințelor alese într-un timp record, el poate face comparații între bucătăria franceză (la „marchizul” Magnan), cea turcească (la Divan Efendi Ali, cele două servite simultan la aga Paleologu), cea de la palat (nu știm dacă occidentală, orientală, sau locală, sau poate mixtă). Nu lipsesc nici plimbările prin oraș cu „marchizul”, îndeosebi pentru a asista la primirea noului pașă de Hotin în trecerea prin Iași, și căruia domnul îi sărută mâna! Atenția călătorului nu-l părăsește niciodată. Descrierile orașului (mănăstirile, bisericile, casele, etc.) ocupă mult mai puțin spațiu decât cea a persoanei domnului. Portretul fizic al acestuia și decorul în care apare, apoi fraza despre erudiția și sânguința sa sunt urmate de caracterizarea următoare: „pe de altă parte, el este puțin ciudat, iubitor de noutăți și nerăbdător în rezolvarea chestiunilor lui, și în anumite momente nu este lipsit de mânie și extravagantă”. Asistăm pe rând la audiența personală a lui Katsaitis, apoi la audiențele publice când ține domnul divan de două ori pe săptămână, la o confruntare fulger de pură erudiție cu referire la un nume mai puțin obișnuit al orașului Nicomedia folosit de tânărul candidat în lucrarea sa dedicată dogelui: *Geografia în Dialoguri*, și pe care o dăduse cămărașului ca să o arate domnului. Curiozitatea domnului, cu atâta interes pentru probleme erudite era legitimă, dar manifestarea ei vehementă a luat forme aproape dramatice. Abia înapoiat de la Curte și vrând să se așeze la masă, autorul este chemat urgent la domn. Până să pornească flămând și nedumerit, vine o a doua chemare și mai imperativă. Ajuns la palat și introdus în biblioteca domnului, acesta îl întreabă de unde a scos el forma Comidia pentru Nicomedia, deoarece el, domnul, care se subînțelege are o cultură vastă, nu a auzit niciodată de ea. După lichidarea controverselor prin descoperirea aceluși nume în dicționarul lui T. Corneille, el a mai fost reținut pentru a citi domnului introducerea sa, a mai răspunde la un fel de examen și a asculta aprecierile critice asupra unor puncte. Când s-a înapoiat acasă geograful amator, căci așa voia să fie considerat, și nu un profesor sau mercenar, a calificat în jurnalul său acea nerăbdare drept extravagantă. În jurnal, domnul nu este prezent numai când apare în persoană, ci și când e vorba de luarea unei hotărâri de către dregătorii săi, care nu se încumetă să aibă o părere proprie, invocând tot timpul autoritatea absolută a domnului, care nu suferă nici contrazicere, nici zăbavă. Era de prevăzut că și în sistemati-

zarea cronicilor și izvoarelor în vederea redactării unei Istorii a Moldovei dorite de domn, acesta să se amestece foarte de aproape, cenzurând și paralizând eforturile celui însărcinat cu alcătuirea ei. Însuși postelnicul îl previne pe Katsaitis de ceea ce îl așteaptă. Dar angajarea se poticnește și aceasta din cauza sa. Căci după ce a declarat la nesfârșit că fiind nobil el vrea să muncescă fără plată, a făcut explozie când i-a comunicat cămărașul suma fixată pentru întreținerea sa, plata definitivă urmând a fi calculată după încheierea lucrării. Deși până la urmă refuzul acelei sume lunare a fost înfățișat ca o stăruire în propunerea inițială de a munci fără plată, ecoul vehemenței manifestate a trebuit să ajungă până la domn, care a declarat toată chestiunea închisă. Însoțit de condoleanțele prietenilor numeroși pe care și-i făcuse în scurta vreme a șederii sale, și căindu-se de refuzul său care îi lipsea de o societate atât de aleasă, constând îndeosebi din străinii de la curte ca, „marchizul” Magnan, medicul Bertin, pictorul Liotard, la care se mai adaugă Divan Efendiul Ali, și bătrânul boier aga Paleologu, bogat, afectuos și bun de moștenit, s-a gătit de drum. Audiența de plecare s-a desfășurat în mod decent, ceremonios și nesincer din ambele părți.

Jurnalul călătoriei de înapoiere de la Iași se întrerupe brusc după sosirea la Buzău, dar fragmentul rămas este destul de sugestiv. Abaterea forțată din drumul normal din cauza stricării podurilor poruncită de domn, desigur pentru a încetini sosirea unui eventual ordin de mazilire, după cum socotește autorul, comportarea arogantă ce și-o îngăduie el în baza ordinului circular al domnului către toți dregătorii locali de a-i asigura cai de poștă, găzduire și întreținere fără plată, trădând o mentalitate total opusă celei a lui Sir James Porter din Jurnalul lui Boscovich, și soldându-se cu episodul de la Nicorești și incidentul de la Movileni (vezi redactarea faptelor în textul inclus în volum), răsturnarea trăsurii lui Paleologu, smolită rău de provizia de catran atârnată în spate, și considerată ca un accident neimportant față de stropirea cu smoală a șelei proprii, în sfârșit satisfacerea pasiunii de a face vizite fețelor mai luminate — în speță celor doi dregători ai părților moldovene și muntene ale orașului Focșani —, completează portretul călătorului. În ciuda unor rezerve față de acesta, jurnalul său de călătorie se citește cu încântare. De observat că atât jurnalul lui Katsaitis, cât și cel al lui Boscovich au fost revăzute de ei într-o fază posterioară, dar fără a le altera prospețimea și valoarea de document nemijlocit al realității.

Jurnale propriu-zise mai sunt două în volumul de față: anume acel al călugărului franciscan anonim de la Glatz în Boemia, care cutreieră Transilvania de la sfârșitul lui martie 1738 până la începutul lui iulie, deci timp de trei luni încheiate, și acela al abatelui de Feller (sau Defeller), originar din Luxemburg și venit, în urma unui concurs de împerejurări pe care nu-l cunoaștem, în Transilvania în anii 1766—1769.

Nu poate fi contrast mai izbitor ca acela dintre acești doi clerici ce bat drumurile Transilvaniei, poposesc pe la castelele nobililor maghiari prezenți sau absenți, supliniți uneori de vechilii și intendenții lor (adesea îndatoritori, dar alteori nu), sau sunt ospătați de rectorul colegiului iezuit de la Cluj, dar se deosebesc atât de mult ca mentalitate, comportare și fire. Unul — franciscanul de la Glatz călătorește, urmând un itinerar fixat dinainte pentru îndeplinirea unei misiuni mai mult formale. El este foarte atent la confortul său, preocupat mult de ce va mânca și ce va bea. Întâmplările din cursul drumului capătă importanță în măsura în

care îl ating pe el, fie fenomene ale naturii : ploi torențiale, cutremure de pământ sau accidente, ca năruirea casei din care tocmai ieșise. Războiul în toi între austrieci și turci este și el privit în aceeași perspectivă. Despre români crede toate năzdrăvăniile, mergând de la existența strigoilor la aceea de oameni-lupi (proveniți fără îndoială din eresurile germanilor și sașilor). El citează chiar mărturia unui bătrân preot militar din Sebeșul săsesc care a împușcat el însuși un asemenea om-lup în „Valahia”.

Celălalt călător, abatele de Feller, este un iezuit, om de lume, umblat prin multe locuri, curios de multe lucruri, autor al unui mare dicționar, mai indiferent în aparență la confortul său propriu, dar nu și al lui Hansel, călușul de munte ce-l poartă și de care nu s-ar despărți niciodată. În duioșia sa excesivă pentru Hansel se revarsă din plin un sentimentalism care înecă proza sa de câte ori este vorba de acest tovarăș de drum. Și tot astfel se pierde cu firea de câte ori îl evocă pe prietenul său incomparabil, contele de Ybarra, inspector al minelor din Transilvania și care — judecând după jurnalul abatelui — era de un fanatism religios ireductibil. Din prietenie pentru contele el revine de mai multe ori la Rodna și la Bistrița. Și la el se manifestă o credulitate neașteptată având capul împuiat de tot felul de acuzații contra românilor, dar cu rezerva că era vorba de românii neuniți și nu de ceilalți, lăudați pentru meritele lor. Era vremea prigoanei pătimase contra ortodocșilor refractari la unire. Dar pornind de la această imagine-sperietoare, care îl face să bănuiască și pe un preot întâlnit pe drum, care se uita cu curiozitate la o medalie de aur purtată de abate, el ajunge să recunoască cinstit că toate cele auzite de el erau pure născociri. Însă chiar așa, și după această declarație i se întâmplă să cadă din nou la bănuieli și să-și mărturisească apoi greșeala. Ecoul evenimentelor externe, adică mișcările din Polonia vecină, nu-l lasă indiferent. Din jurnalul și corespondența abatelui au fost reținute paginile cele mai sugestive, cu informațiile cele mai variate.

Însemnările de călătorie ale lui John Bell of Antermony se pot situa ca gen între jurnal și memorii. Acestei ultime categorii îi aparțin și reminiscențele generalului von Manstein (campania din 1739), și cele mult mai fanteziste ale ciudatului inventator, aventurier și textilist, Flachat, la care ficțiunea pătrunde în mod flagrant, aruncând oarecare bănuială și asupra afirmațiilor celor mai reale; de pildă că domnul i-ar fi prezentat pe cei doi fii ai săi, când la acea dată cel de-al doilea nu se născuse încă ! Între altele e menționată trecerea unor munți în drumul de la București la Dunăre. Un asemenea amestec de ficțiune gratuită și de realitate aflăm și la lordul Baltimore, această prefigurare aproximativă a apariției excentrice a lordului Byron peste mai multe decenii. Amestec ce poate deveni mai supărător în memoriile baronului de Tott, care găsește cu cale să introducă niște scenete inventate, pe care le crede foarte spirituale, în care își bate joc de nenorocirea populației creștine, ingenunchiate de turci și tătari, mânată cu bâta, așa cum declară el că se și cuvine (!). Toată admirația sa se îndreaptă către hanul tătarilor, cruntul Krim Ghirai, care ar fi fost otrăvit de medicul grec, Siropolo, medicul și agentul domnului Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica. În han el vede imaginea „despotului luminat”, idolul unei faze a secolului luminilor. Dealtminteri el împrumută multe ticuri de atitudine și exprimare tonului la modă în saloane din acea vreme. O comparație cu stilul simplu și direct al lui Kleeman va lămuri mai bine ce este artificial la de Tott. O confruntare a descrierii Curții hanului văzută de amândoi ar aduce

relația lui de Tott la semnificația ei reală, dar ar depăși cadrul geografic al călătorilor noștri.

Alături de forma de jurnal, sau de memorii, descrierile de călătorie o adoptă uneori pe cea epistolară. Este procedeul ales de Kelemen Mikes pentru care scrierea era o vocație. Într-un stil oarecum deosebit apar și turcii în volum, cu trecerea firavă a doi diplomați otomani trimiși la Berlin și Viena sub forma schematică a unor simple itinerarii privind mai mult ceremonialul, și sub cea, mai consistentă, a textului anonim din 1740 al unui dregător turc de la Hotin, legat sufletește de această patrie (!) a lui, pe care o revendică cu patimă pentru neamul său, preconizând cedarea Moldovei tătarilor, care ar asigura integritatea pașalâcului de la Hotin (ce nu împlinise încă trei decenii). În acest cadru sunt cuprinse informații despre Țara Românească și Moldova, unele culese de el personal, altele luate din *Chorographia* lui Reicherstorffer.

Într-o categorie aparte va trebui rânduită călătoria de cercetare întreprinsă de mitropolitul Țării Românești, cretanul Neofit, la toate bisericile și mănăstirile de sub autoritatea sa, precum și la moșiile și proprietățile mitropoliei. Prin anumite trăsături ea amintește în mod mai modest de peregrinările mitropolitului Macarie pe la lăcașurile cuvioase de la noi cu vreo sută de ani mai înainte. Au fost redată de noi câteva din descrierile acestora, fără a intra însă în discuțiile și restituirile de date și pisanii de un interes mai special privind istoricul acestor așezăminte. Am ținut să fie păstrată ambianța de călătorie, de pășire mai departe de drumurile ce se întindeau înaintea prelatului și a însoțitorilor săi de-a lungul atâtor locuri cu case și conace dispărute până și din amintire.

Străbătând materialul de față am înălțat în treacăt figurile unor agenți sau secretari străini în slujba domnilor fanarioți, dintre care unii au și prins rădăcini în țară, ca Enacache Milo, sau levantinul Leonard; alții, cu rosturi proprii pe afară, au trecut doar pe la noi, dar au purtat o corespondență asiduă: cu domnii noștri, și direct, și indirect, ca așa-zisul „marchiz” Crescenti, care a însoțit solia polonă din 1759 și a rămas în legătură și cu domnii următori, prin intermediul secretarului La Roche, atât de prezent în volumul de față. Mai pot fi amintiți și Gian Pietro Nagni, secretarul lui Grigore Calimachi și al lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica până la neutralizarea zelului său chiar de către acesta, figură dubioasă prinsă în câteva trăsături de către Nicolae Iorga cu oarecare ironie, și prusianul Boskamp, ginerele așa-zisului doctor Lochman, ajuns mare diplomat al polonilor, mulțumită faptului că a prins drumul său la Constantinopol, pentru a se converti acolo la catolicism, condiția *sine qua non* a obținerii indigenatului polon, fără de care nu ar fi putut face carieră acolo. Fără a mai pomeni de pățaniile fraților Linchou, studiate cu atâta pasiune și migală de regretatul coleg Vasile Mihordea. Ar fi interesant de urmărit trecerea tuturor acestora și de cules eventuale fragmente de mărturii directe ale lor, ce i-ar putea include în seria călătorilor, măcar și numai în viitoare suplimente.

Mărturiile incluse în volum nu sunt de un singur fel. Unele sunt obiective prin definiție: harta Olteniei și explicația ei datorate lui Schwanz, raportul lui Weiss despre oportunitatea unor lucrări de fortificație, sau memoriul lui Peyssonnel despre comerțul Mării Negre. Altele oferă și elemente personale ce apar până și în rapoartele misionarilor, și sunt cele mai numeroase. În sfârșit, avem și texte dominate de lirism, de pildă cele ale lui Dapontes, adevărate efuziuni patetice, aducând nu

odată cu accentele „Cântării României” atribuită lui Nicolae Bălcescu sau lui Alecu Russo, dar creată un veac mai târziu.

Însă călătorii aceștia ne mai înfățișează și exemplare unice de o uimitoare originalitate ca acel Mihail Schendos, spirit cosmopolit de greco-venețian, filozof și aventurier, înnobilit în Germania sub numele de van der Bech, medic priceput al marelui de Steinville și al lui Nicolae Mavrocordat, ce-și caută norocul, în cele din urmă, în acel Eldorado al intelectualilor vremii: Rusia lui Petru cel Mare, cu perspective strălucite, de unde dispare într-o zi, deportat pare-se în vastul imperiu al nordului. Și nu prea departe de el apare un Nicolae de Porta, a cărui biografie aduce o succesiune de trădări, falsificări, condamnări abuzive și fapte de neomenie, grandoman și cinic, de o platitudine abjectă cu cei mari și gata să calce în picioare pe cei slabi, purtându-și nemernicia cu ifos, socotit indezirabil chiar de către împărat în urma executării sentinței din faimosul proces de la Craiova și reușind totuși *după aceea* să ajungă la rangul de Consilier al Administrației Olteniei. Până și generalul Wallis, directorul suprem al Olteniei, convins de rolul său nefast și ferm hotărât să se scape de el, propune să i se dea o pensie foarte ridicată și să fie instalat la Sibiu *pentru a putea fi folosit și după aceea când s-ar ivi nevoia!* Puterea lui consta în faptul că de-a lungul anilor cât a fost secretar al Administrației Olteniei, adică de la începuturile acesteia, el și-a alcătuit o arhivă proprie din toate actele ce îi treceau prin mână, din care scotea la iveală pe cele având a fi folosite în diferitele sale campanii contra acelor membri ai Administrației cu care se afla atunci în dușmănie. Rămâne de pomina duelul său subteran cu marele boier Ilie Știrbei, adversar tot atât de ingenios ca și el, având aceeași lipsă de scrupule și același dispreț de oameni, dar fără lasitatea abjectă a acestuia. Duel cu intermitențe, pentru că la nevoie cei doi dușmani deveneau aliați contra unui terțiu, de pildă colonelul Schramm.

Iar după înlăturarea lui Schramm, cei doi parteneri și-au reluat locurile lor de opozanți perpetui. Este adevărat că de Porta era foarte muncitor și de o inteligență excepțională utilizată în mod negativ. De la început el și-a ales calea cea mai avantajoasă pentru sine de cal troian al imperialilor în mijlocul Administrației, lăsate chipurile aparent în mâini românești, dar îngrădite din toate părțile. În ciuda unei renegări din tinerețe pe care el o credea neștiută, el și-a jucat rolul de catolic zelos, opus ortodocșilor, și de om al germanilor, umblând după germanizarea Administrației și provinciei, de om agresiv de sincer, aruncând contra românilor în totalitatea lor acuzația de mincinoși congenitali, care l-a revoltat și pe grecul blajin, Vlasto. Din patimă și dușmănie a condus personal operațiile de recensământ al locuitorilor din două districte unde a băgat spaima în populație, reușind să pună pe fugă majoritatea țărănilor, și să rămână neplătită contribuția anuală cu care îi împovărase. Pentru a restabili echilibrul în fața unei asemenea întrupări a răutății, va trebui ca acestei întunecate intruchipări să-i fie opusă figura luminoasă a omului adevărat, căpitanul Schwanz, tăind eroic prin munți de cremene „calea romană” de-a lungul Oltului descătușat de stânci prefăcute în pulbere, fără a se mândri cu meritele sale și fără a renunța la omenia cu care a știut să înțeleagă sufletul oamenilor ce făceau parte din însăși natura descrisă de el. În fața unicateilor, mai avem destui martori aparținând unui tipic anumit: de pildă al misionarilor, sau al solilor poloni, sau al Directorilor imperiali ai Administrației Olteniei. Ceilalți sunt de o

mare varietate. Nu am întâlnit nici un tip al iezuitului ca atare, căci între mineralogii Ioan Fridwaldszki și abatele de Feller nu există nici o asemănare. Textele redade direct sau indirect privesc în primul rând Oltenia și în al doilea Moldova. Despre Transilvania avem doar jurnalul de la Glatz. Pentru Oltenia lucrul se explică prin situația din intervalul 1716—1739, iar pentru Moldova în bună parte prin campania rusească din 1739, desfășurată parțial în Moldova. Dar mai trebuie ținut seama și de faptul că misionarii Propagandei sunt afectați Moldovei, că solii poloni folosesc drumul prin Moldova până la Dunăre și că drumul pe uscat de la Constantinopol spre Polonia trecea prin Moldova. Despre Țara Românească avem Apologia fantasmagorică a lui Schendos, relația neconvingătoare a lui Flachat, trecerea incidentală și șederea provizorie a lui Mikes, drumurile mitropolitului Neofit, și amănuntele prețioase ale lui Blasius Kleiner despre păstorul Bucur și înfiriparea sub ochii cititorului a reședinței franciscane (= Bărăția). Dintre domnii întâlniți în volum, cel mai viu apare Constantin Mavrocordat, prins în instantaneele lui M. A. Katsaitis. Alături de el, cei doi Calimachi, tatăl și fiul, apar fără relief.

Ca și volumule celelalte, volumul IX comportă *Anexe*. Acestea se compun din : *Texte originale* : Textul original latin al lui Kleiner despre București, inedit la noi, și *Mărturii indirecte* : Anonim german din 1718—1739 și materialul lui Henry Grenville cu o notiță bibliografică. Inițial trebuia să mai cuprindă și o descriere a țărilor române publicată sub formă de scrisori din cursul unei călătorii în Ungaria în 1765, de către abatele Delaporte în seria sa *Le voyageur français, ou la connaissance de l'ancien monde mis au jour*, vol. XXIII din 1777, după un pretins manuscris atribuit lui Francisc al II-lea Rákóczi. Dar textul se dovedește a fi o compilație superficială de crâmpeie din secolele XV și XVI (Aenea Silviu Piccolomini, Reicherstorffer, Lorenzo d'Anania) și din elemente contemporane luate din memoriile lui de Tott și din Jurnalul lui Boscovich, folosind atât observațiile acestuia din urmă, cât și informațiile primite de la acel boier moldovean, de fapt francezul împământenit, Enacache Millo, care acum e înfățișat, ca informându-l el direct pe Delaporte ! Așadar ne mărginim a menționa această descriere ca o curiozitate, fără a mai include textul respectiv, ca fiind lipsit de interes real.

La capătul acestor lămuriri am vrea să mulțumim tuturor celor care au contribuit la înfiriparea volumului de față. Pe lângă numele din lista autorilor de la sfârșitul volumului, se cuvine să amintim datoria noastră față de conducerea Institutului de Istorie N. Iorga, pentru interesul constant manifestat față de această valoroasă serie, precum și Editurii Academiei Române pentru calitatea realizării obținute.

† MARIA HOLBAN

CĂPITANUL DE SAINTE-CROIX*

Căpitanul de Sainte-Croix era probabil de limbă franceză, după cum îl arată numele, poate fiind și el din Lorena ca Generalul Comandant al Transilvaniei contele de Stainville. Nu cunoaștem amănunte biografice despre el, neavând la îndemână decât cele câteva rapoarte de la Mănăstirea Tismana, ocupată de imperiali, îndreptate către generalul de Stainville la Sibiu. Aceste rapoarte acoperă intervalul : 2 sept.—13 oct. 1716. În primul este descrisă coborârea din Transilvania prin trecătoarea Vâlcă și poziția mănăstirii din punctul de vedere al posibilităților de apărare și de aprovizionare. Deși desfășurarea lor în timp e destul de scurtă, ele conțin informații variate și bogate despre spiritul boierilor și al locuitorilor, starea de alarmă permanentă întreținută de ecurile din Țara Românească, jafurile husarilor și ale unor elemente locale, capturarea de către husari a banului Șerban Bujoreanu însoțit de Petre Obedeanu și mituirea husarilor pentru a-i lăsa să scape, problema tot mai acută a aprovizionării din cauza fugii țăranilor de teama tătarilor și a husarilor (!) etc. Alături de aceste dări de seamă revin neincetat cererile stăruitoare de sporire a efectivelor mult prea slabe ale trupelor germane, căci husarii nu puteau fi folosiți decât conduși și încadrați de acestea pentru a-i opri de la jaf. Mai era nevoie de o afirmare concretă a prezenței oastei împărătești pentru alungarea spaimei de tătari și în acest scop ea trebuia să se arate prin țară. Dar lucrul nu era posibil câtă vreme căpitanul imperial dispunea doar de 36 de soldați germani. Este drept că avea concursul boierilor și în primul rând al „boierului Barbu” (Brăiloiu) cu rudele sale, precum și al lui Staico Bengescu, privit cu mai puțină simpatie de ceilalți boieri, după cum observă Sainte-Croix, care își explică faptul prin oarecare gelozie. Mulțumită știrilor aduse de curierii și spionii trimiși la Râmnic și Hurez, precum și la București și la Craiova, e înfățișată o vedere de ansamblu a întregii situații din acel moment: Ultimul raport este din 13 oct. 1716. Pentru evenimintele ulterioare privind Tismana, redăm fragmente din două rapoarte ale lui Stainville din 13 dec. 1716 și 25 mai 1717 ca adaos la textul lui Sainte-Croix.

Un rezumat atent al rapoartelor lui Sainte-Croix a fost dat de Al. Vasilescu, în teza sa *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, într-o formă evident depersonalizată, redusă la firul evenimentelor și lăsând în umbră pe scriitorul rapoartelor și problemelor sale de oportunitate tactică și de conștiință, rezultând din nepotrivirea dintre realitățile concrete întâmpinate în Oltenia, care cereau rezolvări rapide, și expectativa impusă de generalul comandant în lipsa unor forțe suficiente pentru o acțiune militară reală. Punctul de vedere al boierilor, expus de „boierul Barbu” (Brăiloiu), cantonat la Cerneți, care stăruiau pentru o lovitură îndreptată contra șeicilor turcești de la Dunăre, era împărtășit și de Sainte-Croix. Dar neavând la îndemână nici forțele necesare pentru asigurarea posturilor proprii, el se vedea silit să dea boierilor asigurări repetate, de care nici el nu era convins. În aceste condiții, rolul său se mărginea de fapt la culegerea de informații asupra situației generale, referitoare la eventuale incursiuni ale turcilor și tătarilor, și la cereri mai stăruitoare de sporire a efectivelor micii sale trupe. Dar în loc de a i se trimite din trupele regulate, obișnuite cu disciplina militară,

* Ținem să menționăm că localitățile (care mai există și astăzi) din textul călătorilor străini au fost identificate, denumirea lor actuală fiind menționată la subsol.

i se oferea concursul unor husari de sub conducerea unor căpitani români : Drăgoi și Isaac, cărora Sainte-Croix trebuia să le comunice noile lor însărcinări. Încă de la început el ti privește cu bănuială, căci chiar de la sosire fusese asaltat de multe plângeri contra bandelor de jefuitori, compuse în parte din husari, care se abăteau atât asupra gospodariilor din sate, cât și asupra boierilor fugiți din Țara Românească, ducând cu sine lucrurile lor de preț ce le putuseră căra, și în toate plângerile revenea cu insistență numele căpitanului Drăgoi. Sainte-Croix nu omite să-și expună și punctul său de vedere. Având în vedere cele întâmplate, ar trebui puțin cercetată purtarea lui Drăgoi, care altminteri ar putea chiar să se facă nevăzut (traducere probabilă a textului german în care verbele-cheie *nachsehen* și *durchgehen* au diferite sensuri, de pildă *nachsehen* mai înseamnă și a trece cu vederea, observație valabilă și pentru *durchgehen*. Redăm așadar întreg pasajul: „Sonsten kann ich von nichts anderen schreiben alss dass ich von nichts alss grossen Klagen von jedermäniglichen hören muss, forderlich des Dragoj, allein ich finde das dato des geschene ihm ein wenig nachsehen muss, indem er wohl gar dörfte durchgehen“).

Sainte-Croix promite boierilor recuperarea lucrurilor furate, dar nu crede nici el că aceasta va fi posibil. Curând după aceea raportează că atât căpitanul Drăgoi, cât și căpitanul Isaac, cărora le comunicase ce aveau de făcut, au zăbovit pe drum, de la Craiova „Incoace” (= la Tismana?) 6 zile jumătate, din cauza alarmelor de tătari (după cum spuneau ei) și împreună cu boierul Barbu au dat poruncă țăranilor din sate să se ridice de la locurile lor și să-i urmeze, amenințându-i erunt în caz de nesupunere. Aceste dispoziții fiind neconforme cu instrucțiunile lui Stainville, Sainte-Croix li dojenește aspru și raportează generalului că abia așteaptă să se mai potolească starea de alarmă pentru a-i trimite înapoi în Transilvania. De altminteri nici boierul Barbu nu voia să aibă ajutorul husarilor de teamă să nu distrugă totul.

Pe căpitanul Isaac îl bănuiește că l-ar oeroti pe hotnogul Mihu, acel „arhitâlhar”, care a trimis la Isaac, pentru a obține o scrisoare de iertare (de la centru), dar pe urmă a dispărut. Curând este iar vorba de el. A fost văzut trecând în Transilvania cu o pradă bogată de 20 000 de florini! Pe acest Mihu caută el să-l prindă spre a pune capăt jafurilor. Aceste trei nume nu au rămas necunoscute. Căpitani Drăgoi și Isaac au luat parte sub ordinele lui Dettine, zis Pivoda, la expediția de capturare a lui Nicolae Mavrocordat. Unul dintre ei comanda detașamentul îndreptat contra tătarilor, celălalt pe cel contra turcilor care asigurau paza domnului. Iar hotnogul Mihu este desigur unul și același cu căpitanul Mihu, care a ocupat mănăstirea Vicosu în urma unei acțiuni destul de sângeroase în care au căzut mai mulți boieri partizani ai domnului.

Fără de jefuitori, Sainte-Croix preconizează metode drastice. În general el nu pare să se înfioare la gândul unor execuții sumare, nici contra acestora, nici a unor oameni bănuți, poate gratuit, de a fi spioni. Dar în alte privințe el dă dovadă de omenie, atunci când în lipsa de subzistență aproape totală, el nu admite gândul că ar putea alunga din adăpostul de la Tismana familiile boierilor fugari pentru a simplifica problema.

Cooperarea lui Sainte-Croix cu boierul Barbu a fost sinceră și cordială în ciuda faptului că uncori ei nu se potriveau în păreri (de pildă atunci când Sainte-Croix vrea să recheme pe oamenii săi de la Cerneți, dar cedează în fața motivelor întemeiate ale boierilor) sau că boierul Barbu s-a mirat la început de lipsa unui semn oarecare din partea lui Sainte-Croix după sosirea acestuia la Tismana. Dar Sainte-Croix adoptă în principiu planul acestuia privind o acțiune, măcar și minoră, la Dunăre.

Ain văzut că în textele germane ale rapoartelor lui Sainte-Croix se observă niște stângăcii gramaticale, de pildă folosirea genitivului *des Dragoj*, când nu este vorba de plângerile lui Drăgoi, ci de ale boierilor *despre* Drăgoi. În altă parte, întâlnim o formulare necorectă când este vorba de răspunsul așteptat de către Sainte-Croix din partea banului Șerban Bujoreanu și a lui Petru Obedeann la oferta ce le-o făcuse de a fi primiți sub oerolirea imperială. Iată textul: „wegen den Pann (=ban) und Objetain welchen ich geschrieben, habe noch keine Antwort erhalten, doch aber glaube heint oder morgen solche zu

bekommen ; so vill habe ich heint nacht von ihnen erhalten" (= că au primit poruncă de la domnul lor să meargă la București, ceea ce nu le face nici o bucurie etc.). În această frază se vedește o contradicție flagrantă. Căci Sainte-Croix nu a primit încă vreun răspuns, dar speră să-l primească azi sau mâine. Atâta însă *a primit de la ei azi noapte (?)* etc. Este evident că al doilea *erhalten* trebuie tradus prin : *am aflat* despre ei. Este vorba de o informație indirectă primită în noaptea precedentă și nu de răspunsul pe care îl aștepta „azi sau mâine”. Fraza despre sentimentele lor la primirea acelei porunci a domnului este un comentariu al lui Sainte-Croix și nu redarea unei confidențe destul de ciudate. Dovadă că nu a venit nici un răspuns direct de la ei sub nici o formă rezultă din scrisoarea următoare pe care le-o adresează Sainte-Croix, somându-i să se declare într-un fel sau altul, în cazul neacceptării condițiilor propuse, ei având a fi tratați ca dușmani. Contradicția semnalată se reflectă și în rezumatul lui Al. Vasilescu : „În noaptea de 11—12 sept., *ei comunică* căpitanului Saint-Croix (1) ordinul primit (= de la domn). Un răspuns însă la propunerile ce li s-au făcut prin scrisoarea din 9 sept. nu dau. Cu toate acestea răspunsul era așteptat încă de căpitanul Saint-Croix în ziua de 12 sept. sau a doua zi de dîmineață”.

De observat că notele corespunzătoare acestui citat, anume n. 811 și n. 812, sunt inversate față de ordinea expunerii. De semnalat totodată că forma corectă a numelui, așa cum rezultă din iscălitura sa, este Sainte-Croix și nu Saint-Croix cum apare, atât la Al. Vasilescu, cât și la C. Giurescu, editorul rapoartelor înfățișate în amplul său *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, vol. I, 1716—1725, București, 1913, p. 22, 27, 29 *passim*.

RAPOARTELE DE LA TISMANA

(sept.—oct. 1716)

1716, sept. 2, Tismana

Căpitanul de Sainte-Croix către generalul Stainville¹

...Vin să raportez că am sosit aici la Tismana cu trupa mea la 1 sept., nu fără mare primejdie / trecând / pe la muntele Vâlcăner (Falkauer Berg) căci atunci când am ajuns pe culme, s-a ridicat un vânt atât de puternic încât am crezut că vom păți cu toții o nenorocire, întrucât acel vânt a lovit caii în coastă (? gar auf die Seithen geschmissen), totuși am răzbit cu bine, ceea ce // a uimit pe mulți. Cât privește mănăstirea de aici, ea se află între munți, la o împușcătură de flintă de locul șes și e o cale de 4 mile bune ungurești până la trecătoarea spre partea valahă a muntelui Vâlcăner. Mănăstirea însăși se află izolată pe o stâncă înaltă din apropiere, totuși munții din ambele părți sunt mult mai înalți ca mănăstirea, unul din ei chiar atât de aproape încât se pot arunca pietre de acolo asupra mănăstirii și prin urmare zidurile sunt atât de joase de partea aceasta a muntelui încât poți sări ușor înăuntru și fără împotrivire, totuși ea poate fi apărată față de o ceată (Parthey) oricât de tare ar fi ea. Nu am putut trimite Ex. V. o specificare despre artilerie și celelalte arme, din cauza timpului prea scurt, întrucât și una și celelalte se află îngropate și ascunse, printre care s-ar putea să fie și un tun (Stücke), chiar am și găsit trei tunuri (Stücke) de metal și unul de fier și multe securi duble (? „toppel Hacken”). Nu există nici o moară în incintă, ci doar una la o mică depărtare, iar apa care izvorăște dintr-o

p. 22

p. 23

¹ Traducerea s-a făcut din limba germană după rapoartele publicate în C. Giurescu *Material pentru istoria Olteniei*..., I, p. 22 și urm.

stâncă curge prin ea. [Ar fi scris mai multe, dar a primit o scrisoare de la d. boier Barbul și nu a putut cerceta totul].

Am trimis ieri domnilor căpitani ordinele Exc. V. către ei și le-am poruncit să se îndrepte încoace cu toți oamenii ce stau la Dunăre, în dosul Cerneților, dar cum acel domn boier scrie dacă ar fi mai bine dacă nu ar fi retrași oamenii de acolo, încât turcii au ...* în țara aceasta câteva sute de oameni peste Dunăre, m-am văzut așadar silit să merg eu însumi acolo, unde voi lua cu mine 20 de călăreți cu un Wachtmeister pentru a îndeplini acolo pregătirile trebuitoare și extrem de necesare în acest loc de unde mă voi înapoia aici și voi informa pe Exc. V. despre toate și fiecare în parte.

Este adevărat că oamenii, puțini la număr [pe care i-am avut cu mine], au adus o încurajare poporului care trăiește cu frică, dar rog cu supunere pe Ex. V. să aibă îndurarea să trimită aici un locotenent cu 40 de călăreți de care am mare nevoie și chiar prin acest mic număr de oameni țara ar fi mai încurajată că nu vor fi lăsați în părăsire și că vor fi trimiși încoace tot mai mulți de către Exc. V. //... Acest lucru ar putea avea consecințe pe care Ex. V. nu și le poate închipui și este foarte necesar ca să vină aici trupe, chiar și puține, dar pentru omul comun se pare că este mult, iar boierilor li s-ar da o mare încurajare dacă ar fi asigurați că Ex. V. va trimite mai mulți oameni încoace până în opt zile.

Nu pot spune câtă dragoste ne arată lumea de aici, au tras toate clopotele când am intrat în marș aici, dar nu cred că este din adâncul sufletului, totuși cred, ba chiar știu, că toată boierimea e de partea noastră. Subzistența în pâine, carne și ovăz mi-o procură ei regulat, drept care s-a făcut o rânduială pentru ca țara să nu fie prea secătuită. Primul lucru pe care m-au întrebat boierii a fost dacă am vreun ordin să cer bani de la ei, la care am răspuns că nu am intrat la ei pentru a-i pune la contribuție (exequiren), ci pentru a-i menține sub protecția imperială și că Ex. V. nu a trimis în alt scop trupele aici.

Despre tătari și turci nu am auzit nimic. Singurul lucru care mă neliniștește este faptul că dintre negustorii catolici, mai bine de o sută de familii au venit din satele lor aici și au fost atât de instigați de Pater Ștefan din Deva, trimis [la ei], cum nici nu pot arăta Ex. V., întrucât acela avea poruncă de la superiorul său, D. Blazius, să le spună că dacă nu pleacă îndată vor fi pierduți, cum se vede din copia alăturată. Dar au venit la mine toți boierii și mi-au atras atenția că acei oameni nu trebuie lăsați să plece îndată căci acest lucru ar pricinui mare alarmă, nu numai printre boieri, dar chiar în toată țara, căci ei spun că numai pentru că sunt aceia catolici am venit noi aici, ca să-i salvăm pe ei, și că mulți, chiar dacă ar vrea să vină dincoace la noi, ar produce spaimă și s-ar porni [oamenii] pe ducă. De aceea am fost silit să-i rețin sub un pretext bun, atâta cât mi-a fost cu putință, și pentru a alunga frica oamenilor, dar Pater Blazius ar face bine în viitor să-și măsoare mai bine spusele și să nu mai trimită încoace un asemenea „scrupulant” și alarmist.

[Aude de peste tot mari plângeri îndeosebi de la „Dragoy”]... Nu se aude în această țară decât de jafuri și tâlhării făptuite chiar contra celor mai mari boieri, care fac totul în lume pentru noi, luându-le ce au avut. Le-am făgăduit toate satisfacțiile ce le voi putea da din porunca

* Lacună în text.

Ex. V. Este adevărat că trebuie uneori să le făgăduiesc mai mult decât pot împlini, numai pentru a le da mai mult curaj.

Pentru informații am tocmnit patru spioni, pe care i-am trimis în patru direcții (= pe patru drumuri) și le-am făgăduit munți de aur pentru a avea în fiecare zi vești exacte. Toți cei care sunt aici sunt cu totul împotriva domnului lor pe care îl blesteamă să meargă în iad. Am avut unele gânduri a trimite pe unii înspre [Țara Românească] sau a mă duce eu însumi, dar sunt 5 zile bune de drum de aici și sper să se găsească și alții care să-i dea la cap. Mai mă rog prea supus de Ex. V. să mi se trimită 40 de călăreți pentru a putea face față mai bine, și lumea să capete mai multă încredere. Acești români sunt oameni fără prea multă școală, dar văd că sunt foarte dibaci (schlauig) și observă totul foarte de aproape. [Va raporta mai pe larg la înapoiere] Tismana 2 sept. 1716 pe la ora 12 din noapte.

10 sept. ora 11 înainte de prânz, Tismana

[A comunicat lui Isaac și Dragoy ordinul (lui Stainville) să meargă la Sadova și de acolo la Bistrița, și cu făina și alimentele ce le vor găsi să se așeze mai departe la Cerneți, dar de 8 zile nu are nici o știre despre ei, deși a pus să fie căutați în lagăr etc.].

Azi-dimineața însă aflu de la trimișii mei vestea că au călătorit timp de 6 zile și jumătate de la Craiova înapoi, tot oprindu-se pe loc din cauza marilor alarme cu privire la tătari. Pe mine însă nu m-au informat de nimic. Ba chiar fără știrea mea, Isaac și Dragoy împreună cu Barbu au trimis peste tot poruncă în sate să se ridice cu toatele și să meargă la ei, și de nu, atunci vor merge aceștia la ei și vor face totul una cu pământul, toate acestea fiind absolut împotriva poruncii Ex. V., eu i-am dojenit cu asprime pentru aceasta, dar totul este în zadar. Când se va potoli puțin alarma// îi voi trimite la Ex. V., căci aici nu-i pot folosi. Mi-am trimis informatorii mei acum trei zile, unul la București, unul la Râmnic, apoi unul la Hurez (Orsest) și altul la Tg. Jiu, dar nu s-a întors nici unul. Îl aștept cu nerăbdare îndeosebi pe cel de la București, pentru a afla cum stau lucrurile cu tătarii căci tot poporul de la șes fuge de acolo și o ia spre munte de frica lor. Toți boierii vor să mă asigure că a năvălit în țară Toma Vodă², alături de generalul Renn³ de la moscoviți și că face pustiiri îngrozitoare prin țară și că ar fi luat prizonier pe fiul hanului tătarilor⁴. Dacă ar fi așa, nu știu cum ar putea tătarii să vină aici. Aș crede mai degrabă că asemenea zvonuri sunt răspândite de domnul Țării Românești spre a băga frica în ei. [El s-a refugiat la Giurgiu (Iorgau) și nu a trecut Dunărea, cum se zice, pentru a fi mai aproape de tătari]. Dar mai sunt și alții care cred morțiș că acei tătari ar putea să facă o invazie în țară. Ei se tem că turcii ar putea trece Dunărea pe la Nicopol, pentru a face o razie înăuntrul țării. De aceea toți din țară roagă pe Ex. V. să mai fie trimise aici ceva trupe. Totodată vă mai rog iar, cum am raportat în cele precedente, să mai fie trimiși ceva călăreți, precum și sau „haiduci” sau 20 de muschetari, căci eu nu am de fapt decât doar 36 de oameni, întrucât a trebuit să las să rămână 12 cu un Wachtmeister la acei husari și la boierul Barbu,

p. 29

p. 30

² Adică Toma Cantacuzino, fostul mare spătar fugit la ruși în 1711.

³ Generalul Karl Ewald von Rönne, care a cucerit Brăila de la turci în 1711 (vezi *Călători*, VIII. p. 637—638).

⁴ Devlet Ghirai al III-lea, han tătar al Crimeii (1716—1717).

altminteri ar fi fugit boierii de acolo. Doi oameni am trimis cu Salpeck⁵ ... astfel că se poate vedea că eu nu mă pot arăta prea departe cu acei 36 de oameni. Luni în ziua de 7 am expediat 4 călăreți și 6 husari cu fratele boierului Barbu la Tg. Jiu căci este locul unde se strâng cei din „comitat” ca să adune pe oamenii din păduri pentru a ni se putea procura subzistența necesară din țară, căci pe oriunde te duci este totul pustiu, pe de o parte din cauza tătarilor, *pe de alta din a husarilor noștri* care au devastat toată țara deja secătuită chiar fără de aceasta. Eu am dat poruncă acelor sate ca [atunci când află asemenea tâlhari] să-i lege, sau să-i împuște (todtschiessen und schlagen!). Dar ieri dimineața îmi scrie caporalul trimis [de mine] că a pus mâna pe 6 asemenea tâlhari având cu ei 13 cai încărcăți cu tot felul de lucruri furate și „in Siebenburgen hinein gewohlet” (?), dintre care unii sunt din Hațeg și sunt și husari și oameni de aici. I-am poruncit să mi-i trimită îndată aici, întrucât „comitatul” îmi cere să las să-i execute, pentru care aștept porunca Ex. V. căci dacă nu se hotărăște un exemplu, nu se va mai înceta niciodată.

p. 31

Tâlharul de frunte, hotnogul Mihu, care are la el 40 de husari din trupele d-lui Isaac, nu a sosit încă la ei. Mi-a scris ieri Wachtmeisterul că a trimis acela (= Mihu) la Isaac pentru [a cere o scrisoare] de iertare, și atunci acel Isaac a lăsat să meargă la el un ofițer și că îndată după convorbirea cu ofițerul a plecat iar și a dispărut nu știe nimeni încotro sau în ce loc s-ar afla. Nu este îndoială că trebuie să fie o înțelegere la mijloc. ...Vă raportează că banul din Țara Românească⁶ împreună cu Obedeau (Objetan)⁷ s-au retras în munți, spre ocne, au slobozit oamenii lor în număr de 500—600 și i-au lăsat să meargă acasă, ei s-au oprit aproape de Hurez și de aceea, am găsit cu cale, întrucât ei sunt doi dintre primii (boieri) din țară și cei mai primejdioși, să le scriu în ziua de 9 a lunii de față, poftindu-i cu toată cinstea și asigurându-i de protecția imperială. Aștept răspunsul lor, pe care cred că îl voi primi neapărat până vineri sau sâmbătă, când voi da de știre Ex. V.

Pe lângă acestea, boierimea de aici e de părere că dacă Ex. V. ar binevoi să trimită 400—500 de călăreți către Dunăre dincolo de Orșova (über Orsova herein), numai doar spre a fi văzuți, după aceea ei ar putea să se tragă iar înapoi, dar nu cu toții, totodată mă rog din nou cu supunere pentru o întărire, neavând... etc. decât 36 de oameni și având nevoie a avea zilnic la posturi 16 oameni, afară de cei de trimis încoace și încolo [Îndată ce vor sosi informatorii va raporta știrile. Curierul generalului va folosi un drum spre Caransebeș peste munte, despre care se spune că se poate merge pe el călare sau cu piciorul fără mare trudă într-o zi și jumătate].

Este aici un boier, care și mai înainte a fost căpitan, și care până acuma mi-a predat cu toată sânguința toate proviziile pentru toți oamenii mei, bărbat de mare reputație și încredere, pe care mi-l recomandă și toți domnii boieri. Acesta cere să fie făcut căpitan de Ex. V. ... și să, i se trimită aici decretul. El are strânși 150 de oameni // [și decretul le-ar da acestora mai mult suflet și lui mai multă râvnă]. Eu am trimis boierului Barbu 15 funți de pulbere și 11 000 de gloanțe. El mi-a scris

p. 32

⁵ Mihai sau Matei Salpek, căpitan în slujba imperialilor.

⁶ Radu Popescu cronicarul, mare ban (1716).

⁷ Petre Obedeau, mare serdar (1716).

ieri seară și mă roagă să-i mai trimit încă, așa cum se poate vedea din scrisoarea sa.

Alaltăseară a venit aici un om care m-a asigurat că ni s-a predat Belgradul și că el a fost în cetate când au intrat ai noștri în ziua întâi [a lunii] și că oamenii noștri nu au stat înaintea [cetății] mai mult de 4 zile. Eu am pus să-l aresteze, bănuind că ar fi un spion și după constatarea acestui lucru să fie executat.

P.S. Chiar în clipa de față îmi sosește știrea că domnul Țării Românești a sosit într-un sat nu departe de București. Și mai spune aceasta că în părțile Câmpulungului au fost văzute niște trupe germane. Și mi se scrie (cum se vede din scrisoarea lui Barbu) că anume husarii jefuiesc și fură în așa hal încât nici nu se poate descrie. El mai spune că nu-și poate inchipui ce vor să facă în cele din urmă husarii cu această țară. Țăranii de teamă de a nu fi jefuiți se ascund în tot locul prin păduri și de aceea nu poate fi procurată subzistența pentru trupele de aici. Eu am trimis „eine Parthey” spre Dunăre, care s-a înapoiat și a raportat că dincolo de Dunăre totul se află în pace și în mare spaimă.

Hotnogul Mihu, cum aud din nou, s-a dus în Transilvania cu o pradă de vreo 20 000 de florini, de aceea rog pe Ex. V. să pună să fie căutat, căci altminteri nu se va putea scăpa de asemenea tâlhării.

Pe cei 6 tâlhari, voi pune să fie executați în diferite locuri din țară, dacă Ex. V. nu va avea ceva împotrivă... etc.

12 sept. Tismana

p. 33

[Știri din București, Râmnic și Hurez despre fuga precipitată peste Dunăre a lui N. Mavrocordat și înapoierea în București cu 1 000 de ieniceri. Acum umblă o circulară către egumenii mănăstirilor, trimisă celor de aici (= din Tismana) cu amenințări. Va veni cu multe mii de tătari, și seraschierul și ienicer aga cu alte multe mii pentru a distruge și prăpădi acest loc. Dă poruncă să fie trimisă și celorlalți egumeni și boierilor ca să fie credincioși sultanului și să zdrobească pe nemți... etc. și amenință cu pedepsirea rebelilor]. Această scrisoare și altele asemănătoare trebuie să fi fost trimise prin toată țara. Oricum, mai continuă în toată țara o stare de alarmă asemănătoare cu cea descrisă de mine în raportul din ziua de zece, din cauza tătarilor, încât tot poporul de la șes fuge și se refugiază în munți. Și mi se mai scrie ca să mă roage ca să mă mai arăt cu ceva trupe în părțile Hurezului și Râmnicului, numai că nu pot să trimit acolo pe husari singuri, iar eu cu cei 34 de oameni ai mei nu pot nici măcar să ocup posturile necesare de aici [Se roagă să i se trimită călăreți și pedestrași]. Cel puțin de aș avea 30 de „haiduci” buni, care ar putea asigura posturile, și încă ceva forță călare.

Boierii de aici au fost pe la mine și mi-au declarat că [dacă nu li se dă nici un ajutor] vor // ajunge cu toții robi în proprietatea și stăpânirea dușmanilor, de aceea am fost silit să trimit pe aducătorul acestora, boierul numit Staico Bengescu, la Ex. V. care va putea afla mai mult de la el. El este dintr-una din familiile cele mai însemnate din țara aceasta și a condus sub trei domni două din comitatele acestea, dar eu știu că ceilalți boieri nu îi sunt chiar așa de favorabili (*allzu hold*), dar nu cunosc încă motivul. Trebuie să fie că e mai priceput și mai capabil ca ei. De la ban și Obedeanu, căroră le-am scris, nu am primit nici un răspuns, dar cred că azi sau mâine să-l primesc. Atâta însă am aflat astănoapte despre ei, că au poruncă de la domnul lor să se întoarcă la Bucu-

p. 34

rești, dar ei nu au chef să o facă, pentru a li se întâmpla și lor ca celorlalți. Căci ultimul meu informator mi-a adus din țară (= Țara Românească) știrea că îndată ce domnul s-a înapoiat de peste Dunăre a pus să fie decapitați doi dintre boierii cei mai de seamă și să fie ferecat în lanțuri cruciș (Kreuzweis) și aruncat în închisoare patriarhul (= mitropolitul) ⁸. El asuprește cu atâta tiranie, cum nu pot serie îndeajuns. De aceea toți boierii s-au retras în munți și roagă pe Exc.V., pentru Dumnezeu, să nu-i părăsească și să-i ajute cu ceva trupe.

Eu am trimis la Râmnic, în credința să află acolo, în acele locuri ușor de apărut [care ar fi atât de necesare] vreun comandant sau trupe imperiale, dar, cum arată scrisoarea anexată, nu este în toată acea regiune nici un om și toți boierii socotesc cu cale să fie trimisă acolo o garnizoană. Acel loc e la o depărtare de aici de un drum de o zi bună și jumătate.

Totodată îmi scrie un om de încredere din Hurez că se dă ca sigur că la cererea acelui domn (= Mavrocordat) au primit poruncă 20 000 de tătari să meargă în țară spre a măcelări înainte de toate pe germanii care sunt aici, să prindă pe boierii care îi sunt potrivnici și să distrugă tot ce le aparține. Eu cred însă că se vor răzgândi și mă vor lăsa pe mine să stau aici. Ceilalți informatori ai mei de la Dunăre, care au venit ieri, îmi spun că totul la acei turci e în mare confuzie și că ei își încarcă ce au mai bun pe calul lor și fug de acolo plângând. Despre cauza acestora nu am nici o informație. Am poruncit// militei sârbești ca, împreună cu poporul stabilit aici, să se tragă mai aproape de Cerneți și să pună la trecătoare un căpitan cu 7 călăreți în eventualitatea că turcii ar da semne că ar vrea să treacă dincoace cu o ceată (Parthey) de ostași. Și am dat ordin să vină acolo un căpitan cu 50 de călăreți, să se cantoneze în satul acela [care se află la o jumătate de ceas de aici] și să se arate cel puțin atâta, încât să le poată merge vestea.

Țăranii aceștia s-au achitat destul de bine la început de livrarea proviziilor, dar de când s-a înapoiat domnul, s-au mai lăsat pentru că, după cum am auzit, domnul a trimis în toată țara circulare făcându-i atenți la supunerea față de sultan? (*? zu der Freyheit des turk Kayzers angemahnet*), și unii țărani au îndrăzneala (*das Herz*) să spună că în curând turcii vor avea o altă autoritate aici. Alaltăieri am trimis din nou pe un caporal cu doi călăreți și 6 husari ca să-l prindă pe Mihu, dar nu s-au înapoiat încă.

Ieri seară mi-au adus aici pe cei 6 tâlhari, pe care am pus să-i închidă într-o hrubă adâncă până la primirea ordinelor de la Ex. V.. Sunt 4 husari din compania lui Oros Kabor și doi țărani de aici.

p. 36 14 sept. Tismana

[Comunică știrile primite din București. Decapitarea lui Barbu Brăiloiu la 13 sept.; seara revine informatorul din București. Domnul ar avea la el 2 000 de ieniceri, alții spun că ar fi numai 1 100 și nu ieniceri adevărați, ci strânși și plătiți de el. Tătari ar fi doar 400—500, dar hanul i-a mai făgăduit câțiva. *Știri de la Nicopol*: 4 000 de tătari s-ar afla dincolo de Olt și ar mai fi 1 000 de spioni ascunși în vederea unei invazii. De partea sa domnul ar ataca și el dintr-altă direcție. Știrile sunt confirmate din Râmnic și Hurez unde a trimis doi informatori rapizi (*zwei Expresse*) și trei la Craiova. Țara întreagă îl roagă pe Stainville să nu-i

⁸ Antim Ivireanul.

părăsească și să-i mai ajute cu 100 de oameni. Au trimis (= boierii) două scrisori].

Toți țărani au fugit din toate locurile și nu pot fi readuși sau căutați, din care cauză subzistența începe să fie puțină și nu știu ce va mai fi mai încolo dacă nu va veni mai multă miliție germană aici, nu știu cum se va putea subzista. Toți boierii care vor să părăsească partida domnului și să treacă la noi s-au retras în păduri „ebnermassen” și trei dintre ei ne-au scris încoace că le pare foarte rău că au trecut de partea aceasta, căci văd că nu vor fi sprijiniți în nici un fel. Eu îi îndemn destul și caut să-i liniștesc pe cât îmi este posibil, dar ei nu mai vor să-mi dea nici o crezare. Mi se pare cu toată supunerea că dacă ar porni 200 de călăreți prin trecătoarea de la Câmpulung în țară spre București, lucrurile ar lua îndată o înfățișare mult mai bună, și dacă la aceia s-ar mai adăuga alți 200 de oameni, domnul ar fugi de ei și toți cei ce sunt cu el. Eu asigur pe Ex. V. că ei pot merge o zi întreagă de drum prin țară fără a întâmpina o singură primejdie și mai sunt locuri ce pot fi apărate aici, dincoace de Olt, ca de pildă Râmnic și Hurez, fiecare din ele mai bun ca acesta (= Tismana), și dacă s-ar introduce acolo ceva trupe, ar da o mare siguranță țării, și chiar în acele mănăstiri — dacă țara (= boierii?) n-ar procura multe provizii — s-ar putea totuși subzista scurtă vreme din rezervele mănăstirești. Nu am văzut în toată viața mea un popor mai nehotărât ca românii⁹.

Aseară am poruncit husarilor de aici să se așeze la Cerneți într-o tabără avantajoasă, dar împotriva oricărei așteptări, au venit seara aici ca „sambentlicher zu stehen” (ca să stea mai degrabă cu toții împreună?) când de fiecare companie nu mai erau nici 25 sau 20 de oameni, toți au alergat ici și colo după jaf și pradă. Boierul Barbu îmi spune că nu ar fi nevoie să fie lăsați husarii la Cerneți, căci ar pricinui mai mult rău decât bine și dintr-o dată totul ar putea fi distrus și nimic. Dar eu voi trimite acolo mâine pe un căpitan destoinic cu 70 de husari, dacă vor putea fi găsiți. Acolo se și află 150 de călăreți, pe care i-a trimis boierul Barbu din oamenii săi. Acești oameni vor suferi destul și așa de lipsă de pâine. Le-am trimis și azi ordinul să observe cu mare băgare de seamă Dunărea și să împiedice navi // gația turcilor și să distrugă toate vasele lor [după putință] și le-am mai ordonat o dată... să porceadă la fel pe insula aceea și să nu fie lăsători. Din cauza restului de miliție sârbească, găsesc că în conjunctura actuală nu este prudent să-i trimit departe. Pe de altă parte, așa cum am discutat cu d. boier Barbu, care e de părere să luăm de aici ce s-ar putea afla în această mănăstire — dar nici aceasta nu ar duce la ceva bun cu timpul —, de aceea, precum am raportat Ex. V., dacă nu vor veni aici mai mulți militari, va fi cu neputință să putem subzista și orice aș face, nu știm cum s-ar putea avea pâine pe două zile și doar pentru oamenii mei. Din partea mea eu nu îmi cruț nici o oboseală și sânguință, ci ziua și noaptea mă tot gândesc cum să rânduiesc totul cât mai bine și potrivit cu ordinele Ex. V. Toți boierii care au trecut de partea noastră își au soțiile și copiii aici, nu pot să-și gonesc de aici, ca să nu fie prinși și trebuie să trăiască și ei, de aceea aștept ordinele Ex. V. pentru ce va mai trebui făcut. Până atunci mă refer la scrisoarea mea de ieri.

p. 37

p. 38

⁹ Aprecieri foarte superficială având în vedere faptul că ei erau lipsiți de arme.

Aducătorul acesteia este ginerele¹⁰ serdarului Barbu și este dintre primele familii ale țării. Serdarul îl recomandă bunăvoinței Ex. V. Cu scrisoarea de ieri a plecat de asemenea de aici la Ex. V. un boier ales. I-am dat ca însoțitori un călăreț și doi husari, crezând că potrivit ordinului Ex. V. el vă va întâlni la Caransebeș. Nu mă îndoiesc că atunci când va fi auzit că Ex. V. merge la armată, el va merge după Ex. V.

P.S. Chiar în clipa de față îmi vine știrea că un grup (Parthey) de husari au capturat la Craiova pe ban și pe Obedeanu, însă îmi scrie Wachtmeisteru meu că acei husari ar putea, contra plății unei sume de bani, să-i lase să fugă, întrucât acel husar care a adus această știre a spus că ei au și voit să le dea husarilor 200 de taleri ca să-i lase să scape. Am trimis îndată după ei un hotnog cu 40 de călăreți și dacă se întâmplă ca ei să fie prizonieri, să-i aducă aici sub amenințarea pierderii capului pentru că este foarte important să putem avea în mâinile noastre pe acești doi boieri.

17 sept. Tismana

p. 39

... Alaltăieri a fost aici o alarmă atât de grozavă încât au fugit de aici toți boierii, și cum nu a fost văzut nici un om și nici un dușman, de aceea pentru a cunoaște adevărul real de la toți și de la fiecare, adică dacă lucrul a fost așa cum i-a mers buhul, l-am trimis pe căpitanul Dragoy cu 60 de călăreți spre Olt, de unde să se îndrepte spre București și apoi să vină iar aici. I-am mai poruncit să nu vină înapoi până nu va fi căpătat siguranță asupra tuturor știrilor. Pe un alt căpitan îl trimit azi cu 35 de călăreți la Craiova, în centrul țării, cu același ordin. Pe al treilea l-am trimis ieri noapte la Cerneți cu 50 de călăreți. Aceluia i-am încredințat noua mea companie... și pe lângă acestea am poruncit căpitanului Toma, care trebuia să stea în apropierea Caransebeșului, să i se alăture și el și să scufunde toate vasele turcești ce se află încărcate de cealaltă parte a Dunării și să aducă aici tot ce ar putea captura. Așadar sper să aflu în sfârșit o dată unde ar fi să fie atâția tătari și turci, potrivit cu acea larmă repetată. Totodată i-am oprit sub strașnică pedeapsă de la jaf și pradă.

Domnul mai este la București și a trimis tuturor egumenilor din mănăstiri poruncă să vină la București. Eu însă le-am scris chiar îndată în aceeași clipă celor doi de la Hurez și Râmnic pe răspunderea lor să nu meargă acolo (= la București) întrucât a și fost dată înalta poruncă a Ex. V. ca acele două mănăstiri să fie ocupate, iar eu în aceste împrejurări îi voi apăra în orice caz după toate puterile mele. Precum am mai raportat că o partidă de 20 de husari a capturat pe ban și pe Obedeanu, împreună cu 3 carete, mulți cai frumoși, bogății mari, dar acei husari i-au lăsat pe amândoi să fugă contra plății a 600 de taleri cu leu; dar eu am scris îndată locotenentului ce stătea la Jiu cu 20 de călăreți, să trimită pe toate drumurile să-i prindă, să-i ducă la Deva și să-i ferece în lanțuri. Acuma, în acest moment am scris iarăși banului și lui Obedeanu [întrucât aceștia doi au toată țara „an sich”] ca să nu respingă protecția împăratului și să părăsească partida opusă, căci altminteri ar putea să-și

¹⁰ = Milco Lupoianu.

piardă capul mergând la domnul lor, ci să vină aici, și le făgăduiesc o escortă sigură // și toată protecția din partea Ex. V., și nu mai puțin restituirea tuturor lucrurilor ce le-au fost luate, deși nu știu unde se află, și mă voi duce să-i iau cu trupa mea proprie, iar în caz contrar îi voi trata ca dușmani împreună cu toți ai lor. Ei se află lângă Olt. Cât privește împrejurările de aici, i-am convins atât de bine pe boierii aceștia încât și-au trimis soțiile și celelalte angarale (Geschlepp) în munți, înspre Jiu, ceea ce e cu atât mai bine din cauza proviziilor, ca să putem subzista. Le-am dat 3 husari și un călăreț spre pază (Salva Guardia) [Spionul trimis la Nicopol s-a întors cu vești despre mișcările turcilor].

p. 40

Rog pe Ex. V., întrucât cei 20 de călăreți mai sunt la Jiu, să dați voie ca să vină încoace. Eu asigur pe Ex. V. că mă voi face mai respectat dacă voi face o mică plimbare și mă voi arăta prin țară.

30 sept. *Tismana*

(Extract)

p. 41

P.S. La încheierea scrisorii vin doi oameni din Brâncoveni, care aduc știrea că noul serdar sau general pe care l-a numit acum domnul ar fi sosit aici cu 700 de pedestrași pe lângă 200 de călăreți. El are poruncă de la domn să se arunce cu parte din ei în trecătoarea Vâlcan, iar cu cealaltă să stea locului la Craiova. Chiar acum poruncesc căpitanului Pogan ca să se așeze cu 60 de călăreți dincoace de trecătoarea Vâlcan, pentru ca să observe mai bine de acolo planurile dușmanului și ceea ce s-ar putea întâmpla.

13 oct. *Tismana**

[Amintește de raportul din 8 oct. și raportează] Ceata (die Parthey) pe care am trimis-o, alăturându-l și pe boierul Bengescu (care a fost la Ex. V.), ca să oprească jafurile, a surprins alaltăseară aproape de „Benschenz” (= Bengești) cele zece steaguri de cazaci, despre care am mai raportat Ex. V., i-au atacat și învins, au prins pe serdarul¹¹ sau generalul lor care era rănit și au capturat mai mulți căpitani cu steaguri și tobe. Am crezut la început că nu erau decât 400—500 de oameni, dar erau mai bine de 800. Cum acești oameni sunt mai mult țărani strânși cu sila, și locuitori ai țării, unelte fără importanță, am trimis aseară poruncă lui Bengescu să-i trimită acasă pe aceștia (care fuseseră strânși și mânați cu sila), ca să locuiască în casele lor și să-și vadă de gospodărie. Toate armele și prizonierii vor sosi aici la noapte sau mâine dis-de-dimineată, în privința căroră aștept dispozițiile Ex. V. Ofițerii lor erau mai mulți greci și aveau poruncă să se arunce în trecătoarea Vâlcan și să-i atace pe husarii mei. Această ispravă a înspăimântat atâta pe domnul Țării Românești încât s-a retras la o zi bună dincolo de București într-un loc mlăștinos, neavând cu el decât 300 de turci tocmiți cu banii săi, iar tătarii (care fuseseră pe lângă el) au plecat iar cei mai mulți de la el. Sus-zisul domn pretinde că îndepărtarea sa de București s-ar datora ciumii [din oraș] unde două din străzile principale au fost izolate (*gesperret*) din cauza ciumii. Alarma din țară (= Oltenia) s-a mai potolit de când au trecut tătarii (așa cum s-a raportat) peste Dunăre la Vidin (Tyen), al căror număr nu era prea mare, ci cel mult de 30 000, și ei s-au îndreptat spre Belgrad. Despre turci nu pot raporta nimic, dar am trimis ordin căpitanului de la Cerneți să strângă

p. 162

* Traducerea s-a făcut din l. germană după Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 162.

¹¹ Drăghici Strâmbeanu, mare serdar (1716).

câți oameni va putea călare și pedestri și să facă o razie peste Dunăre și sper că se va face zilele acestea. Am dat și dispoziții în diferite locuri să se aducă aici cereale; totodată mă voi sărgui, acum că s-au potolit alar-mele, să fac un mic depozit de alimente cât și în alte locuri unde se pot face și e posibil a strânge cereale pentru unele din trupele noastre pentru ca să le poată găsi acolo, dacă nu se vor mai face marșuri.

/ Stainville către Consiliul de Război, 13 dec. Sibiu /

Când a intrat dușmanul în țară, căpitanul de Sainte-Croix, nevrând să aștepte a fi atacat în acel loc (= Tismana), unde se terminaseră provi-ziile — ca în toată țara — pentru a nu fi înfometăți și a încerca pierderi din garnizoana germană, s-a retras cu ea la granița noastră, așezându-se la pasul Vâlcan și nelăsând la Tismana decât 20 de „haiduci”, dar după ce dușmanul s-a retras câtva, a fost întărită paza, numărul haiducilor fiind sporit la 80 (C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 95).

/Același către Cons. de Război/ 25 mai 1717

S-a declarat în informațiile incluse aici că mănăstirea Tismana din Valahia a fost atacată de dușmani și jefuită împreună cu târgurile înve-cinate și prefăcută în cenușă. Dar aceste informații sunt atât de variabile încât unii raportează că ea ar fi fost atacată și bombardată de câteva mii de turci, alții că ar fi fost 1 500 de turci, iar unii vor să susțină că dușmanul ar fi venit acolo cu o forță doar de 300 de oameni și ar fi avut o înțelegere tainică cu hotnogul de acolo, altminteri bine ales și de o fidelitate dovedită de mulți ani și că acesta a predat locul fără a opune vreo rezistență.

(Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 176).

FRIEDRICH SCHWANZ VON SPRINGFELS

(c. 1690—1728)

Căpitanul Friedrich Schwanz, care avea să-și lege numele de realizări de seamă, s-a născut în jurul anului 1690. Se cunosc puține amănunte biografice, mai tot ce se știe despre antecedentele sale se datorește unei note anonime publicate de Franz Joseph Sulzer în „Ungarisches Magazin” din 1783, însoțind niște fragmente și rezumate ale descrierii Olteniei de către Schwanz. Textul se regăsește întocmai tot la Sulzer, *Geschichte des trasalpinischen Daciens*, I, Wien, 1781, p. 350. Trimis la Jena de către principele Francisc II Rákóczi, conducătorul răscoalei antihabsburgice dintre 1703—1711, ca să studieze matematicile și ingineria militară, cu gândul de a-l folosi mai apoi la fortificarea cetății Munkács, tânărul Friedrich s-a format ca elev al vestitului Weigel. Dar la terminarea pregătirii sale situația era cu totul alta. Principele Rákóczi fusese învins de imperiali și poate trădat și de ai săi, și Transilvania se afla din nou sub stăpânirea imperialilor și astfel proaspătul inginer militar a intrat în slujba lor.

Remarcat de generalul conte de Stainville, comandantul militar imperial din Transilvania, care urmasc în acest post la moartea lui Rabutin în 1710, căpitanul Schwanz este folosit de el la lucrări importante în Oltenia ocupată de imperiali în 1717, ca și în Transilvania, unde este pus să proiecteze și să execute fortificațiile de la Karlsburg (Alba Iulia, rebotezată astfel în cinstea împăratului Carol VI). În Oltenia un plan mareț, patronat de Stainville, era legat de cursul Oltului. Trebuia utilizată această cale și pe uscat prin tăierea unui drum de-a lungul peretelui de stâncă, reluând vechia cale ce ducea până la Poarta romanilor, și mai prelungind-o până la Cozia. Acest drum săpat sub privegherea directă a lui Schwanz avea să primească numele de Via Carolina, după numele împăratului, și să fie semnalat atenției prin două inscripții lapidare: una înainte de terminarea sa, cât mai trăia Stainville, cealaltă în timpul succesorului său, contele de Virmond. Autorul celor două inscripții pare să fi fost unul și același, anume eruditul medic și mineralog Samuel Köleseri. Pentru executarea muncii la acest drum au fost afectați 200 de locuitori din regiunea Căineni, scutiți de dări și alte angarale. Cât a trăit contele de Stainville căpitanul Schwanz a avut sprijinul cel mai constant din partea sa. Concomitent cu săparea drumului se proceda la înlăturarea pragurilor din albia Oltului prin sfărâmarea lor cu ajutorul unor mine ce trebuiau așezate cu mare grijă atunci când nivelul apei îngăduia acest lucru. Meșter în asemenea realizări, Schwanz avea să primească la înobilarea sa de către împărat numele de Springfels ca un fel de glorioasă poreclă. Dar în tot acest timp căpitanul Schwanz mai avea o misiune, aceea de a ridica harta Olteniei și a marginilor înconjurătoare dinspre Transilvania, Țara Românească și Bulgaria. Harta era însoțită de o descriere atât a locurilor însemnate pe ea, cât și a locuitorilor, a regimului lor social și politic, precedată de o scurtă prezentare istorico-geografică. Descrierea era înțeleasă ca o explicație a hărții. Aceasta ne-a parvenit în două versiuni: una înaintată la 30 aprilie 1723 forurilor superioare de la Viena, cealaltă, ușor deosebită și vădind un stadiu anterior de finisare, a fost atașată toemai în 1780 la ediția a II-a a lucrării lui Samuel Köleseri, sporită cu descrierea subsolului Olteniei datorată lui Schendos, fiind și aceasta tot o reeditare a ediției din Veneția din anul 1724. De altminteri se poate observa

un fenomen analog și în privința textului, care nu este perfect identic în manuscrisul original adresat consiliului de război (Hofskriegsrath) și în excerptele și rezumatele publicate în 1783 de către Sulzer în „Ungarisches Magazin”, II, p. 179, ș. u., unde apar niște lucruri noi față de textul complet.

În cursul șederii lui Stainville în Oltenia, timp de circa trei luni, în toamna anului 1719, se pare că Schwanz a luat parte la explorările științifice ale lui Schendos. Din toate realizările sale, Via Carolina este cea care s-a bucurat de cea mai mare apreciere din partea lui Stainville. Atenția cu care urmărea lucrările reiese din raportul amănunțit pe care i-l adresa acesta din Cozia la 23 ianuarie 1717. Între altele el raporta și despre măsurile luate pentru construirea de luntre destinate navigației pe Olt. La moartea feldmareșalului Stainville, totul avea să se schimbe în parte din cauză că în urma păcii din 1718, care limitase veleitățile habsburgice asupra întregii Țări Românești la posesiunea doar a Olteniei, Oltul constituia un hotar și nu o cale de comunicație, iar pe de altă parte ca urmare a avântului luat în Oltenia de organele fiscale ce depindeau de Camera Aulică și uzurpau tot mai mult din autoritatea deținută până atunci de organele militare, în frunte cu comandantul imperial din Transilvania, ce depindeau de Consiliul de război. Din spusele unuia din succesorii lui Stainville, baronul Tighe, se putea crea înpresia că el s-ar fi lăsat condus de consilierul cameral Ignățiu Haan, pe care l-ar fi consultat în toate chestiunile (!). Dar împotriva acestei versiuni, avem mărturia unui raport al lui Haan însuși din 12 decembrie 1719, în care descrie relațiile încordate dintre el și Excelența sa, din cauză că i-a refuzat hotărât niște sume suplimentare pentru construirea de fortificații în Transilvania. De aceea probabil, când Stainville a plecat din Craiova, cea neîncăpătoare și cu locuințe proaste, spre a-și lua reședința un timp la mănăstirea Hurez, Haan a preferat să meargă la Ocnele Mari (*Okna*). Dar chiar acolo a auzit că „nu era masă la Hurez, să nu se dezlănțuie Ex. S în fața musafirilor, slujbașilor și slugilor în mod usturător („scabiose”), scandalos și disprețuitor, atât contra Înaltului Dicasteriu de afară, cât și contra noastră a tuturor. Pe de altă parte „Ex. S Rollimirt” (?) susținea că trebuie și e posibil să se obțină mai mare profit din exploatarea sării, dacă s-ar da în arendă pe câțiva ani (scopul fiind de a păstra aici în țară acea sumă de bani, spre a avea mijloacele pentru fortificațiile sale)”. Deci nu e de mirare că după moartea lui Stainville, Haan s-a grăbit să obțină oarecum ultimul cuvânt în dialogul purtat anterior cu Ex. S. Că fusese vorba de o prigoană a declarat ulterior generalul comandant al Transilvaniei, dintre anii 1722—1726, contele de Königsegg, după călătoria făcută de el în Oltenia în anul 1724. „După moartea domnului feldmareșal, căpitanul Schwanz a fost scos din activitate prin binecunoscuta prigoană a lui Haan (die haanische Verfolgung) și dându-se drumurile în grija vameșului de la „Strassburg” (Căineni), acesta și-a extins autoritatea peste toată Loviștea [ai cărei locuitori fuseseră afectați de către Stainville muncii încredințate lui Schwanz], măcar că mai înainte aceasta era în posesiunea autorității militare și doar în rândul al doilea în cea camerală, deși amândouă *sine justo titulo*, (cf. C. Giurescu *Materiale...*, I, p. 637, 25 oct. 1724). Așadar contele Königsegg a trecut Loviștea sub autoritatea Administrației, care avea să pună acolo niște juzi ce vor chema pe locuitori la munca drumurilor, încredințată și mai departe vameșului amintit.

Dar se punea acuma problema utilității acelei uimitoare realizări, care era Via Carolina. Contele de Königsegg, deși o admira, nu-i găsea nici un rost strategic, fie în ofensivă, fie în defensivă. Dimpotrivă, ar putea chiar fi primejdioasă. Pentru o eventuală expediție pornită din Transilvania în Țara Românească, ar fi mult mai indicat pasul Buzăului, de unde s-ar putea trece și ocupa puternica mănăstire de la Focșani (!), iar pentru traficul comercial, ca pentru o eventuală retragere spre Transilvania ar trebui construit un drum pe valea Jiului ...etc... mutând și capitala de la Craiova la Târgu Jiu. Dealtminteri, despre această cale fusese vorba și în *Descrierea* lui Schwanz. Mai toate ideile lui au fost însușite pe tăcute de către șirul de directori supremi ai Olteniei, atât importanța punctului strategic de la Târnăveni, unde se adună trei drumuri principale, cât și a aceuia de la Brâncoveni ce ar fi trebuit întărit în mod deosebit. Când a emis Stainville ideea unei hărți a Olteniei și a re-

giunilor inconjurătoare, el a avut în vedere și un istoric al acțiunilor militare purtate de oșți invadatoare pe teritoriul Olteniei, curiozitate legitimă din punct de vedere strategic. Descrierea Olteniei a lui Schwanz stăruie așadar asupra căii obișnuite a tătarilor în trecerea lor prin șesul Dunării la chemarea lor pe teatrul războaielor dintre turci și imperiali, subliniind importanța bălților și a regiunii cu iarbă bogată pentru caii lor. Caracterul expus al regiunii de șes impunea întărirea punctului strategic de la Tânlărești, adevărată cheie pentru oprirea cel puțin în acest punct a invaziilor sud—dunărene. Dar nu erau uitate nici drumurile de comerț pe văile Oltului și Jiului, în legătură și cu valea Cernei pentru înlesnirea traficului de mărfuri în folosul negustorilor statului habsburgic. Textul comentând harta mai stăruie și asupra mănăstirilor, a complexului de la Brâncoveni, a casei Băniei din Craiova, descriind sumar planul lor și posibilitățile de folosire ca locuri fortificate, oferind astfel punctul de plecare pentru studierea lor mai amănunțită de către inginerul militar Weiss. Pentru populație (ocupații, fel de viață, îmbrăcăminte, limbă, credințe etc.), deplângând rădăcina ei din cauza războaielor, se vedește o înțelegere neobișnuită.

Descrierea a fost înaintată la Viena la 30 aprilie 1723 împreună cu un registru al localităților indicate pe hartă, alcătuind manuscrisul original păstrat în Biblioteca Academiei Române sub cota ms. german 10 (fost B II). Descrierea a fost publicată fără arătarea autorului în Documente *Hurmuzaki*, vol. IX₁, p. 620—645, doc.nr. DCCL1, cu greșeli de transcriere neobservate, iar registrul a fost publicat de Al. A. Vasilescu în „Arhivele Olteniei”, V, 1926, p. 341—352. Am văzut mai sus că fragmente din *Descriere* cu unele deosebiri au fost publicate de Sulzer în 1783, cu care prilej a fost dată în notă o scurtă lămurire biografică, reluată și de Engel în a sa *Geschichte der Moldau und der Walachey* referitoare la studiile de la Jena pe seama lui Fr. Rákóczi etc., precum și la răsplătirea lui Schwanz de către împărat în 1725, trei ani înainte de moarte, prin înobilarea sa sub numele de Springfels și dăruirea unei medalii de aur cu portretul suveranului inconjurat de 115 briliante. Cu acel prilej și-a înfățișat Schwanz harta sa, înmânând-o lui Carol VI. Dar încă din 1723 (adică un an după completarea ei în 1722, lucrul la ea durând din 1720 la 1722) a fost copiată de către inginerul locotenent Berndt însoțind prezentarea noilor steme ale județelor din Oltenia. Am văzut că harta, într-o variantă probabil anterioară, a fost adăugată textului lui Schendos reeditat în ediția a II-a a lui Köleseri, în 1780. Eruditul Seifert, care a făcut această adăugare, nu arată numele autorului, ci doar faptul că se datorește unui ofițer ce-l însoțea pe Schendos. Un amănunt mai surprinzător este faptul că acea hartă a Olteniei și a ținuturilor inconjurătoare a fost reprodușă în 1769 în corpul hărții Ungariei (!) de către Ignatz Müller. Asupra ei, cf. N. Docan, *Memorii despre lucrările cartografice privilegiate la războiul din 1787—1791*, în „Analele Academiei Române”, seria II, M. S. I., t. XXXIV (1912), p. 1258—1262, și Ioan C. Băcilă în *Oltenia sub Austriaci 1718—1739*, în „Arhivele Olteniei”, 1924, p. 111—118, 233—238. Cu privire la discutarea hărții anonime adăugate reeditării lucrării lui Köleseri atât de vestite (*Auraria romano-dacica*) cf. tot în „Arhivele Olteniei”, articolul lui T. Bulat, *O hartă a Olteniei din timpul ocupației austriece 1718—1739*, 1926, nr. 5, pp. 175—178, și mai ales Ion Donat, *Hotarele Olteniei*, 1937, nr. 15, p. 242 ș.u.

Într-adevăr Friedrich Schwanz a fost un modest, care nu a dat prilej să se scrie despre el, ci doar despre roadele muncii sale. El e prezent în mai multe momente din cele ce intră în *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, datorat lui C. Giurescu, sau în *Oltenia sub austriaci* a lui Al. Vasilescu, precum și în câteva relații din volumul nostru de față. Îl găsim alături de Stainville în cursul șederii acestuia în Oltenia în anul 1719, însoțindu-l pe Schendos în cercetările acestuia pe teren, în raportul său despre munca la Via Carolina, în sfârșit, în 1727 venit cu suita baronului Tige, pornit într-o inspecție a Olteniei, a cărei relație plagiază cu candoare *Descrierea* făcută de Schwanz pe marginea hărții sale. O gataficia derizorie din partea Administrației Olteniei apare și mai strigătoare comparată cu „discrețiunile” primite de mări și neamurile lor. În anul următor Schwanz murea, înainte de vreme în vârstă de 38 de ani, după ce trecuse de curând la luteranism. Acesta fiind unul din puținele amănunte biografice date de Sulzer în nota sa din 1783.

[DESCRIEREA OLTENIEI]

1720—1723

I. Despre originea acestui neam și de unde vine numele de român ¹

p. 620 [Numele de Valahia și valahi a venit de la slavi]: Așadar numele de va-
p. 621 lahi a venit prin coruperea cuvântului de Vloh din limba <slavă> și a rămas până în ziua de astăzi. Locuitorii își zic de preferință „romun” adică romani, dar sașii din Transilvania îi numesc „Bloch”, cuvânt care vine dintr-o greșită citare și citire a cuvântului „Vloch”, căci românii <folosesc> în alfabetul și scrierea lor mai multe slove grecești și în loc de V<folosesc> pe B, astfel că după acest fel obișnuit grecesc de a scrie Bloch pentru Vloch, ei numesc și poporul astfel; de aceea nu este nevoie să tragi denumirea aceasta din altă parte, ca Enea Silviu ² de la Flaccus, pentru că pe vremea când dacii au început să se ridice contra ³ romanilor, August a trebuit să se mulțumească să-i țină departe de ținuturile și Țările Romane și să izgonească printr-o înfrângere vestită pe regele goților (!) ⁴ înapoi în posesiunile sale, după cum se poate citi la Horațiu în epistola către Mecena:

„Mitte surgentes super urbe curas
Occidit Dacii Cothisonis agmen” ⁵.

Nimeni nu folosește numirea de „Flacciana” ⁶. Cum că acești locuitori sunt urmașii romanilor se vede din moravurile și limba lor care este mai asemănătoare cu limba latină decât orice altă limbă coruptă din Italia, Franța și Spania.

Despre aceasta <spune> Opiz ⁷.

[Urmează combaterea punctului de vedere al lui Zamosius (István Szamosközy) cu un citat din Dio Cassius despre colonizarea Daciei].

II. Despre situația acestei țări

Așa numita Valahie Oltenească sau austriacă ⁸, schițată în hărțile de față ⁹, este un adevărat bastion al statelor ereditare imperiale împotriva turcilor, îndeosebi pentru apărarea și garantarea principatului Tran-

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în *Hurmuzaki*, IX, București, 1897, p. 620 ș.u., confruntat și îndreptat după manuscrisul original păstrat la Acad. Română, ms. german 10. Cum din această confruntare au apărut unele deosebiri în redarea unor denumiri geografice, am dat în notă pe lângă forma din textul tipărit (doc. Hurmuzaki) și pe cea din ms. adăugată în paranteză.

² Enea Silviu Piccolomini, papă sub numele de Pius II (1458—1464).

³ *Aufsetzig waren*.

⁴ Confuzie goți—geți, ce apare la erudiții germani din sec. XVI, alături de cea de daci—dani (= danezi). Pentru explicarea ei, cf. A. Armbruster, *Românitatea românilor. Istoria unei idei* (ed. a II-a), București, 1993, p. 194—197.

⁵ Alungați grijile despre Roma. S-a prăpădit oastea dacului Cotiso.

⁶ În textul publicat greșit: *Das Wort Flucciana*.

⁷ Urmează un citat în acest sens din versurile acestui autor: *Der Römer Sprache bleibt noch hier auf diesen Tag / Dorob sich jedermann gar billig wundern mag. / Italien hat selbst nichts ganz von seinen alten / Ingleichen Spanien und Gallien behalten. / Wie etwas dieses nun kan den Römern ähnlich seyn / So mehr seind verwandt Valachisch und Latein*.

⁸ *Cis Alutana sive austriaca*. Oltenia se afla în vremea aceasta sub dominația austriacă.

⁹ Raportul autorului este de fapt comentariul hărții alcătuite de el.

silvaniei și a Banatului Timișoarei. Ea este așezată în afara marelui lanț al Munților Carpați: din față este apărată contra dușmanului de văi bune de hotar: Dunărea și Oltul, având spatele veșnic asigurat și întărit prin noile căi de comunicare care nu au existat niciodată mai înainte și despre care vom vorbi mai departe mai pe larg.

Țara însăși are o așezare plăcută; munții înalți, de la fluviul Olt și până la Dunăre și la Timoc formează o curbă concavă (după cum se poate vedea din hartă) de pe care razele soarelui de dimineață și de amiază se răsfâng asupra pământului și îl încălzesc, apoi apele foarte reci care aleargă la vale din acești munți înalți străbat toate locurile din această țară, și prin aceasta împospătează mereu aerul, mulțumită cărui fapt este un aer sănătos și bun în toate locurile din această țară, cum s-a putut băga de seamă și constata de câțiva ani încoace, căci în toate celelalte țări înconjurătoare ca Transilvania, Banatul, Serbia, Bulgaria și în Valahia turcească¹⁰ bântuie mereu ciuma, pe când în această țară nu s-a auzit chiar nimic de natura aceasta, ci numai de friguri reci și friguri calde.

Munții mari și înalți se opresc foarte abrupt și scurt înspre părțile Olteniei, unde <relieful> pământului se continuă mai întâi cu o depresiune¹¹ sau adâncitură de dealuri mici și // câmpii pe o lărgime de câteva ceasuri care începe de la râul Olt la Râmnic, de fapt de la mănăstirea Bistrița și Hurez¹² și merge până la Orșova pe Dunăre. Apoi urmează din nou o ridicătură mai înaltă ca un fel de promontoriu pe care românii îl numesc Măgura¹³, adică muntele mic, după care pământul se întinde tot așa până foarte departe <vălurit> într-o sumedenie de dealuri scunde mai toate și de aceeași înălțime și în văi plăcute și se termină la Dunăre, într-o câmpie lată de o zi de mers, după cum este totul însemnat lămurit pe hartă și poate fi văzut.

p. 622

III. Despre hotarele acestei țări

Hotarele acestei țări sunt la răsărit cu Valahia de peste Olt sau Valahia turcească¹⁴, unde fluviul Olt constituie hotarul din munți până la Dunăre, la miazăzi se mărginește cu regatul Bulgariei și cu Banatul Timișoarei; față de cel dintâi formează Dunărea hotarul, iar față de cel din urmă, hotar este muntele însuși. Înspre miazănoapte se află granița cu principatul Transilvaniei, unde despărțitura între amândouă provinciile e făcută de marele lanț al munților Carpați, ale căror limite exacte le-am punctat și măsurat după un hrisov al unei vechi hotărânicii făcută de Ioan Zápolya, principele Transilvaniei¹⁵, și de Basarab¹⁶, voievodul Țării Românești, după cum se poate vedea pe hartă.

¹⁰ *Türkische Valahy* = Țara Românească.

¹¹ *Stärke* în loc de *Sänke* (p. 621) r. ultim. De asemenea e omis cuvântul: *steil*, r. penultim, cf. ms. 10, f. 5.

¹² *Ores*.

¹³ *Moguri*.

¹⁴ *Valachia Trans-Alutana sive Turcica* = Țara Românească.

¹⁵ *Iohanne Zapolia* = Ioan Zapolya, principele Transilvaniei (1510–1526) și rege al Ungariei (1526–1540).

¹⁶ *Basaraba* = Neagoe Basarab (1512–1521).

IV. Despre căile de comunicație ale acestei provincii cu celelalte țări

Odinioară comunicațiile dintre Transilvania și această provincie erau foarte anevoioase din pricina munților înalți și sălbatici și nu se putea pătrunde pe nicăieri decât doar prin pasul Vulcan¹⁷, Turnu Roșu și Bran. Peste munții Vulcan era o potecă din valea Hațegului¹⁸, dar nu un drum de care și nici nu se putea face vreunul, atât din pricina munților înalți și foarte mari, cât și din cauza furtunilor, căci pe munții înalți, pe unde trebuia neapărat să treci, acestea sunt de așa fel încât dacă o asemenea furtună surprinde sus pe careva, ea aproape că înăbușă <și> oamenii și vitele și îi mână înainte ca orbiți și îi aruncă la vale peste stânci, lucru de care din nenorocire sunt destule exemple triste, căci nu este an în care să nu piară acolo oameni și animale, dar despre acestea vom vorbi apoi mai departe mai pe larg.

La Bran, lângă Brașov, era ce e drept un drum, dar foarte anevoios, iar pe vreme rea și în timp de iarnă greu și primejdios de trecut, căci acolo carele sunt ridicate cu funii lungi și groase cât brațul peste munte și peste așa-numita Piatra Craiului¹⁹ și apoi tot astfel sunt coborâte în jos, încât pentru o trăsură cu un butoi de vin trebuie să se înhame 16 până la 20 de perechi de cai spre a o ridica până sus; dar când muntele e acoperit cu zăpadă lucrul acesta nu mai e cu putință. Câte neajunsuri și ce primejdii ar fi — chiar dacă întreaga Țară Românească ar fi a noastră — ca să se aducă atât în timp de pace, cât și în timp de război corespondența, trupele, proviantul, munițiile și celelalte lucruri de trebuință de la Alba Iulia²⁰ și Sibiu, unde este centrul²¹ și sunt magaziiile principale până la Brașov și prin pasul Bran până la Craiova și în celelalte localități din Oltenia mai înainte ca Oltul să vină mare, căci el este greu de trecut și primejdios. Din ce parte să-i ajuți pe cei de acolo în timp de război? Pe deasupra liniile acestea de comunicație la o extremitate a provinciei i-ar veni dușmanului mai la îndemână și mai aproape pentru atac, iar nouă dimpotrivă mai peste mână și mai departe pentru apărare; din care cauză calea principală de comunicație dintre aceste două provincii nici nu se cade și nici nu trebuie să se facă acolo, chiar dacă, așa cum s-a mai spus, întreaga Țară Românească ar fi a noastră.

Trecătoarea Turnu Roșu a fost și ea mai înainte supusă întru totul neajunsurilor arătate mai sus de a nu putea fi trecută decât călare sau cu piciorul și, prin urmare, nu era nici o singură cale principală de comunicație statornică pentru trecerea cu carele din Transilvania în Țara Românească.

p. 623

//Până ce în anul 1717 Excelența sa domnul general Feldmareșal, contele de Stainville*, de bună pomenire, a pus să se facă cercetări și să se taie o cale de comunicație și un drum de căruțe putând fi folosit de oameni în tot timpul iernii și al verii, trecând de-a lungul râului Olt și anume pe partea dinspre Oltenia, de la Turnu Roșu până la

¹⁷ Vilcan, Rothen Thurm, Terzburger Pass.

¹⁸ Hăzeckerthall.

¹⁹ Königslein.

²⁰ Karlsburg. Noul nume dat de imperiali în cinstea împăratului lor Carol VI.

²¹ Capo.

* Acest nume este adesea redat în corespondența cu Consiliul de Război într-o formă ușor germanizată: Steinvillle.

Cozia, pe o lungime de zece ceasuri, prin munții cei mai sălbatici. Aceasta s-a întâmplat în timpul ultimului război cu turcii în anul 1716²², îndată după predarea cetății Timișoara și după ce domnul locotenent colonel Difine (sic) de Pivoda²³ a luat în prinsoare pe domnul Nicolae Mavro-cordat în Țara Românească, la București și l-a trimis în Transilvania.

Pe atunci voia Excelența sa să trimită o armată regulată de germani în Țara Românească pentru a avea acolo un punct de sprijin și un post sigur, dar ei nu știau pe unde și cum să pătrundă acolo, pentru că era tocmai vreme de iarnă, iar Excelența sa i-a condus cu foarte multă prevedere și grijă, căci ei își aminteau ce au pățit odinioară acei germani de sub comanda Excelenței sale de vrednică amintire, domnul general Veterani²⁴ și Heissler²⁵, care fuseseră chemați acolo chiar de domnul Șerban și de mulți boieri mari, cu asigurarea că li se va face rost de mijloace de subzistență și de proviant, cu care au tot zăbovit până s-au acoperit munții de zăpadă, când făgăduita predare de furnituri a început să lipsească și s-a pornit printre germani o mare lipsă de hrană și aceasta cu atât mai mare cu cât ei nu aveau nici magazie, nici un loc sigur de păstrare și cea mai mare greutate era că nu aveau nici o comunicație cu Transilvania. De aceea, când turcii și tătarii au venit asupra lor²⁶ nu au putut găsi nici timpul, nici puțința de a trece din nou pe vechiul drum și fiecare a trebuit să caute, și încă cu stomacul gol, o borbă prin care să se strecoare din capcană, măcar că românii înșiși le făgăduiseră să le dea de știre când vor afla de venirea turcilor.

Cumpănind toate acestea, după cum am spus, Excelența sa s-a îngrijit de o cale sigură de comunicație și a căutat așadar în toate părțile, unde s-ar putea găsi sau unde s-ar putea face un asemenea drum prin munți, dar atunci nu putea nimeni da vreun sfat sau ajutor. Peste pasul Vulcan nu era cu puțință să se facă din cauza greutateaților de trecere, pomenite mai sus, iar din mai multe cauze nici nu era lucru chibzuit și nici cu puțință, căci în Țara Românească, acolo unde ar ieși din munți un asemenea drum, nu se poate găsi pe o mare întindere, de jur împrejur, nici o localitate, mănăstire sau altă clădire, unde să fie aduși câțiva soldați și unde să se poată face o magazie într-un timp atât de scurt. Pe lângă râul Olt socotea oricine că ar fi cu neputință, și aceasta din cauza stâncilor mari și înalte care atât de des se ridică drept în sus din Olt, ba mai stau și aplecate asupra sa — și ele nu sunt puține, ci dimpotrivă multe — într-o regiune absolut sălbatică, după cum s-a raportat. pe o lungime de cinci mile.

²² = Războiul încheiat cu pacea de la Pojarevaț sau Passarovitz în 1718.

²³ = Ștefan Dettine zis Pivoda. Pentru episodul amintit, cf. relația lui del Chiaro din *Călători*, VIII, precum și aceea a lui de Porta din volumul de față.

²⁴ Asociere arbitrară a două acțiuni de caracter deosebit, situate prima în toamna anului 1688, când mai trăia Șerban Cantacuzino, iar a doua în decembrie 1689 în timpul lui Constantin Brâncoveanu. În 1688, departe de a fi fost chemat cu promisiuni de către domni și boieri, generalul Veterani și-a îndreptat drumul său de înapoiere din Banat la Brașov prin Țara Românească, ca o presiune asupra lui Șerban Cantacuzino, care nu se grăbise să se alăture imperialilor. Acest episod este povestit de Veterani însuși (cf. *Călători*, VII, p. 468).

²⁵ Cu totul altfel se desfășoară acțiunea dușmănoasă încercată de Heissler fățiș contra lui Brâncoveanu în anul următor, când în adevăr trupele sale au pățit o înfrângere gravă.

²⁶ Precum se știe, chemarea tătarilor a fost singura cale de a pune capăt năvălirii lui Heissler, făcută împotriva domnului cu gândul de a stăpâni țara și a o considera ca o glorioasă cucerire.

În cele din urmă s-a hotărât Excelența sa, spunând că, întrucât nu se putea găsi nicăieri, peste munții mari, nici un drum mai solid și nici nu se putea face, ar trebui urmată pilda romanilor, care în toate timpurile își porneau mai bucuroși și mai des marșurile și drumurile de-a lungul apelor lor, deci ar trebui să se țină de râul Olt, cu atât mai mult cu cât acesta curgea în aceeași direcție cu mersul nostru și nu într-una contrară, fiind astfel foarte la îndemână pentru transporturi dacă ar putea fi navigabil. Și de asemenea se potriveau cel mai bine ca să fie aici calea de comunicație principală dintre cele două provincii, mai întâi pentru că în partea de sus ea trece la mijloc între cele două provincii, apoi pentru că nu mai trebuie să ai vreo grijă din pricina râului Olt ca să treci dintr-o parte a Valahiei²⁷ în cealaltă, adică din cea transalutană²⁸ în cea cisalutană, ci de aici încolo se va putea merge ori încotro s-ar voi: căci altminteri când se umflă Oltul, trebuie mare grijă ca să treci dincolo, trecerea putând fi împiedicată, iar în vreme de război fiind chiar primejdioasă.

p. 624

A trimis așadar și a pus să se facă recunoașteri în aceste două scopuri, adică pregătiri pentru a face Oltul navigabil // și apoi cercetarea munților din preajma lui în vederea unei căi de comunicație și a unui drum, pentru care am primit eu însumi însărcinarea. Apoi la recunoașterea făcută la ieșirea râului Olt din munții mari în Țara Românească, ceva mai sus de Cozia, de partea cealaltă a Oltului, am găsit că și romanii încercaseră odinioară să facă un drum de-a lungul Oltului în susul său, din Țara Românească spre Transilvania, după cum este notat în hartă deasupra copiei, sub semnul Z; de asemenea acest lucru se poate vedea clar în prospectul anexat sub litera A, la ieșirea Oltului din munți unde ei au spart adânc un colț și o bucată dintr-o stâncă ce ieșea drept în sus din râul Olt, și se pleca asupra sa, lungă de vreo 60 de stânjeni, lată de 4 stânjeni, pe o adâncime de 6 la 8 stânjeni, unde se mai poate vedea și deosebi limpede de tot fiecare urmă de scoabă și de daltă de fier, în așa fel că locuitorii o numesc lucrarea împăratului Traian.

Cum pe atunci praful de pușcă era necunoscut și cum nu era vorba de o porțiune de 100 sau 1 000 de stânjeni, ci, după cum s-a spus, de o lucrare lungă de multe mile de drum se poate ca acest fapt să-i fi speriat, dar cum s-a găsit de atunci cu ajutorul prafului de pușcă mijlocul de a forța și de a realiza asemenea lucruri, Excelența sa s-a îngrijit și s-a străduit cu atât mai mult să pornească această lucrare; a pus deci să se înceapă lucrul chiar din acea iarnă, atât la pregătirea navigabilității Oltului — pentru că în acea vreme este cel mai puțin adânc —, cât și la facerea drumului, ceea ce a mers atât de bine încât nu numai că se puteau vedea cu uimire pe uscat stâncă după stâncă pe o lungime de peste 1 000 de stânjeni ce se ridicau ca un perete drept ce se pleacă peste Olt și care erau acum străpunse în fața cărora mai înainte și puterea romană se oprise și fusese ținută în loc.../ Urmează inscripția latină pusă cu acest prilej/.

...În câteva luni s-a și îndreptat cursul Oltului încât puteau merge pe el vase mici, ceea ce fusese cu neputință până atunci și nu se mai întâmplase vreodată de când curgea Oltul.

Dar Excelența sa își dădea bine seama că nici o trecătoare sau pas nu poate exista fără fortificații și fără trupe, căci la ce ar folosi? De

²⁷ Adică Țara Românească și Oltenia.

²⁸ Adică din Țara Românească în Oltenia.

aceea // a căutat îndată un loc unde ar putea așeza o fortificație sau cetate spre a străjui acest drum și cale de comunicație. A găsit unul foarte potrivit, la trei ceasuri mai jos de Turnul Roșu dincolo de satul Căineni²⁹, acolo unde drumul care merge din Țara Românească de la București, prin pasul Perișani, se întâlnește cu acesta și unde este trecerea peste Olt, după cum se vede din hărți.

Acest loc este astfel așezat de la natură încât nu are nevoie de multe lucrări de îmbunătățire; anume este o stâncă curată de 26 de stânjani înălțime, acoperită cu un strat adânc de pământ lutos de 4 picioare³⁰ care se întinde de la poalele munților înalți până aproape de râul Olt, sub care înaintează noul drum săpat în stâncă de-a lungul Oltului, după cum se poate vedea în harta anexată sub literele B, C și D.

Aici, pe această înălțime, Excelența sa a așezat, pentru siguranța comunicațiilor și a noului drum mult plănuit un fort numit Strassburg, pe latinește Arxavia adică Arx à via (= cetatea de la drum).

[Urmează un distih latin asupra acestei fortificații].

Acest loc este minunat de bine așezat pentru a închide o trecătoare, pentru că nu poate fi înconjurat sau tăiat de nicăieri pe nici unul din cele două maluri ale Oltului. Din această cauză vechii romani închiseră drumul lor sau poteca lor cu o poartă și cu un turn tocmai la Strassburg deasupra Căinenilor. Din el se mai văd încă ruinele³¹ și zidurile pe care locuitorii le mai numesc și în ziua de astăzi „Poarta romanilor”³².

Pe de altă parte deoarece acolo nu este nici o poziție cu spațiu suficient pentru înjghebarea unui atac și nu se poate face nici un lagăr în apropiere, căci ieșirea din munți e în Oltenia, la Jiblea³³ și Călimănești, șapte ceasuri mai jos de Strassburg, urmează că această cale de comunicație către Transilvania și Oltenia este oricând sigură și statornică. Acestea le-a și avut în vedere și le-a chibzuit Excelența sa domnul general feldmareșal conte de Stainville și a cercetat el însuși toate amănuntele poziției acestui loc în timpul războiului trecut, când noi mai eram stăpâni pe Loviștea de dincolo de Olt și deci pe amândouă malurile, când s-a urcat în persoană până în munții înalți și a găsit că un simplu turn nu era îndeajuns și că trebuia să fie acolo mai întâi un fort pentru a ține ocupat terenul acolo pe înălțime și pentru a apăra și a supraveghea din această lucrare amândouă văile sau câmpiile mai sus și mai jos de locul de lângă Olt. În al treilea rând pentru ca acel loc — care nu ar putea fi cucerit decât printr-un atac în toată regula (ceea ce însă așezarea nu îngăduie, după cum am spus mai înainte) — să nu poată fi luat prin surprindere și nici ușor cucerit, apărare ce nu poate fi realizată cu ajutorul unui turn, căci dacă îl așezi sus într-un colț, partea de dedesupt rămâne la adăpost³⁴, dacă îl așezi în mijloc totul este la adăpost. De aceea Excelența sa s-a gândit să poruncească să se ridice un fort, după planul schițat sub litera B; a pus să înceapă

²⁹ Kinen, apoi Perischan.

³⁰ mit einer 4 Schuch tiff-thönigler Erden gedeckt.

³¹ Die Rudera cuvânt latin însemnând grămadă de dărâmături, ruine.

³² „Portam Romanilor”, der Römer Thor (corect Poarta, nu Portam, deoarece autorul citează numirea românească).

³³ Sible—Jiblea, în dreptul Călimăneștilor pe stânga Oltului, la S de Schit, astăzi înglobat în orașul Călimănești.

³⁴ Față de acțiunea acestui punct militar.

îndată lucrarea, astfel că s-a săpat o groapă adâncă de doi stânjeni după cum se vede în plan. Excelența sa a voit să pună să se ridice o lucrare cu ziduri de apărare căci toate materialele ca : lemn, nisip, cărămizi, pământ și îndeosebi pietre pentru ziduri se aflau pregătite în partea superioară a văii fortului, cum se vede în plan la litera A, în așa mare măsură încât s-ar fi putut construi trei fortificații asemănătoare, fără să se risipească nimic, ceea ce constituie o mare înlesnire și economie pentru construcție. De aceea Excelența sa pusese chiar să se facă o macara pentru a urca sus materialele, după cum se observă în plan sub litera K, prin care iarăși se făcea o mare economie la cărătura. Acea macara este o invenție foarte simplă și nemeșugită, numai o // singură roată hidraulică cu un grindei de care sunt atârinate două lăzi, dintre care cea încărcată se ridică în sus, iar cea goală în jos și totul este pus în mișcare de apă.

De la sus-pomenita Poartă a romanilor de lângă Căineni până în fața Strassburgului, este poteca romanilor care mai suie o bucată pe lângă Olt până înspre Dealul turcilor ³⁵, unde era <odinioară> trecerea peste Olt; acel munte și-a căpătat numele de la o înfrângere a turcilor care au fost bătuiți în Transilvania și dintre care o parte s-au retras până aici în speranța să se salveze trecând peste munți, dar aceasta nu s-a putut întâmpla căci au fost urmăriți și înfrânți de acei transilvăneni și au trebuit chiar acolo să miște stâncile. Vechiul mijloc de transport era o luntre mică, și locul acela era astfel întocmit încât din pricina stâncilor nu puteai imbarca fără primejdie nici un cal pe acea luntre, iar la debarcader nu era nici atâta loc ca să te poți întoarce împrejur cu un cal <de trupă> german ³⁶. De aici mergea poteca înainte peste stânci și praguri stâncoase, primejdios de aproape de Olt până la Turnu Roșu în Transilvania, unde se trece mai întâi Lotrioara ³⁷, care este o apă năvalnică și repede ce a pricinuit multe nenorociri, a răsturnat, a dus cu sine și a înecat care cu încărcături grele, precum și oameni ce treceau călare.

Apoi se ajunge la așa-numitul Turnu Roșu cel vechi, din care se mai văd ruinele până la jumătate. Este un turn mare și rotund așa cum se clădea în Transilvania, precum se poate vedea după felul construcției și felul cum se leagă cu muntele.

Nu departe de aici este Turnu Roșu de azi, pe unde intră drumul și râul Olt în munți și a cărui așezare o arată prospectul alăturat sub litera E. Acest Turn Roșu nu folosește deloc la apărarea drumului, mai întâi pentru că poate fi înconjurat din toate părțile, atât de o parte, cât și de cealaltă a Oltului, apoi pentru că este dominat așa de aproape de valea Megișului ³⁸, unde se află vechiul Turn, prin care vale se ajunge la Boița, încât de pe muntele însemnat pe plan cu X se poate împușca cu pistolul omul stând pe terasamentul ³⁹ turnului.

De la Strassburg noul drum merge mereu înainte în partea cisalutană de-a lungul Oltului, unde se prelungesc multe ramificații de munți

³⁵ *Dal Turkulor.*

³⁶ ja bey den Anfuhr nicht so viel Platz dass man mit einem deutschen Pferd umkehren können deutschen Pferd (adică mai mare decât caii de munte din regiune).

³⁷ *Lotrioara.*

³⁸ *Medgisch* între Turnu Roșu vechi și cel nou, la N. și paralel cu Lotrioara, apoi Boița = Boița, sat pe malul drept al Oltului, la N. de Tălmăcel, com. Tălmăciu.

³⁹ *Bis auf den Absatz.*

care se îngheșuie până în Olt cu niște stânci mari printre care a fost străpuns noul drum.

Între aceste prelungiri de munți se află jos, lângă Olt, mici lunci ⁴⁰ ca Robești ⁴¹, Sărăcinești, Cornet, Călinești, Projen și Lotra — după cum se vede pe hartă —, unde locuiesc oameni care trebuie să se hrănească numai din creșterea vitelor, pentru că nu au nici un ogor pe care să-l cultive; printre acele șiruri de munți, cele mai greu de trecut care au fost și cele mai greu de străpuns, sunt următoarele: primul la „Laprodan” ⁴² nu departe de Strassburg și ceva mai jos de el, lângă Robești, unde stâncile stau în așa fel încât trebuia să se treacă cu poduri de lemn de la o stâncă la alta; celălalt este la Cornet, unde din nou a trebuit să se sară de pe o stâncă pe alta cu ajutorul unor poduri, dar dacă se întâmplă ca acestea să fie date jos, nu mai poți merge mai departe pentru că nu este cu putință să treci peste munți și peste stânci de alături sau să le înconșuri (schișă ultimului plan al acestora e anexată sub litera F).

Mănăstirea Cornet este clădită în formă de pătrat cu ziduri foarte groase cu două caturi, după cum se poate vedea din planul pomenit în urmă; are chilii mai mult boltite, o pivniță bună, patru turnuri ⁴³ mici la toate cele patru colțuri, având în mijloc biserica unde la nevoie pot fi adăpostiți două sute de oameni și aceasta ar mai trebui întărită cu metereze ⁴⁴ (?) și cu alte lucrări mici de apărare pentru ca să nu poată fi cucerită decât doar cu tunul, iar cu tunuri nu se poate veni când podul pomenit mai sus este aruncat de acolo. Cea de-a treia prelungire muntoasă ⁴⁵ este în apropiere, ceva mai jos de Călinești, unde se află iarăși o stâncă înaltă, apoi se ajunge la Lotru ⁴⁶, unde nu era nimic decât doar un loc pustiu, dar deoarece în acel loc era puțin pământ de cultură, Excelența sa a voit și a poruncit ca să fie lăzuită pădurea și să fie așezați oamenii // atât pentru adăpostirea și siguranța călătorilor, cât și pentru lucrările de amenajare sus în munți lângă Lotru care izvorăște ceva mai departe de muntele Stogul ⁴⁷, din munții cei mai mari. Dar aceste planuri au rămas în părăsire după moartea Excelenței sale și nu a ieșit mare lucru din ele; Lotrul este un râu foarte repede și năvalnic, atunci când nu a crescut <de ploi> poate fi trecut călare, dar când plouă în munți, vine cu atâta repezeală, timp de mai multe ceasuri, încât este cu neputință să răzbești a trece prin el. A trebuit să se facă peste acest <râu> un pod suspendat ⁴⁸ cu o lucrare de susținere pe o întindere de 23 de stânjani și a fost nevoie să fie făcut un pod fără picioare — căci din cauza stâncii de sub apă nu puteau fi rânduie acolo asemenea picioare de pod — și nici nu puteau fi așezate posta-

p. 627

⁴⁰ *Loncken oder Feldergens.*

⁴¹ *Robest*, sat pe malul drept al Oltului, com. Căineni, apoi *Serecsines* = Sărăcinești, sat pe același mal, la sud de Robești, com. Păușești-Măglași, apoi *Cornet*, sat și mănăstire pe malul drept al Oltului, la sud de Sărăcinești, urmează *Kalines* = Călinești, sat. Mai departe Projen ocupă o situație simetrică cu Călinești, de amândouă părțile unei limbi de pământ ce face un cot al Oltului, în sfârșit *Lotra*, cum apare corect în ms. 10, f° 14 v° în vreme ce în Hurmuzaki, *Documente*, IX₁, p. 626 este redat greșit „Zotera”.

⁴² *Laprodan* lipsește pe harta autorului.

⁴³ *Thüren* (*Thürmes*).

⁴⁴ *Scharloquen.*

⁴⁵ *Tractus.*

⁴⁶ *Lotra* și uneori *Loter*.

⁴⁷ *Monstogur*. Muntele Stogul este vârful cel mai înalt al masivului Scheia (Parâng).

⁴⁸ *Springbruck.*

mente de piatră⁴⁹ din pricina prea marii repeziciuni și puteri a apei. De la Lotru drumul merge pe lângă Olt două ceasuri în șir, nespus de strâmt printre munți grozav de înalți și stânci de piatră până la Cozia; intrarea în acest defileu al Lotrului este arătată prin desenele alăturate sub literele G. și H., unde se poate face o retragere pas cu pas și <drumul> poate fi întrerupt din loc în loc distrugându-se podurile ce duc de la o stâncă la alta.

Cozia este o mănăstire destul de mare, clădită în formă de pătrat, cu două caturi, cu beciuri bune și mari și cu odăi, cele mai multe din ele boltite; în față are un pridvor de zid, unde a fost cantonat în timpul ultimului război un căpitan; la nevoie pot afla adăpost înăuntru 300 până la 400 de oameni; în timpul ultimului război a fost prevăzută cu câteva lucrări de întărire, atât cât au îngăduit împrejurările, după cum se vede din planurile alăturate sub literele K și L; lucru mare nu se poate face din cauza îngustimii locului dintre munți.

În fața acestei mănăstiri, înspre Țara Românească, sunt încă două defilee înguste, închise în timpul războiului trecut cu un pod mobil, și în fața lor drumul a fost minat cu bombe; munții de deasupra acelor defilee erau apărați cu redute de bușteni și cu metereze pentru a închide drumul dinspre Țara Românească, după cum se vede din planul pomenit în urmă; de aici, mai jos de Cozia se ajunge la loc deschis.

Drumul în Valahia turcească merge de la Strassburg peste Olt, unde se află primul sat turcesc⁵⁰ Căineni, de acolo până la Boisoara⁵¹ și la defileu, apoi pe la Loviștea și Perișani, prin munți spre Argeș și București. Loviștea este un ținut mic de patru ceasuri lungime și lățime, cu văi joase⁵², dealuri mănoase și bogate în ierburi în mijlocul munților înalți lângă râul Olt și este alcătuit din 22 de sate mici, din care cele mai multe sunt acum în partea turcească —, după cum se vede lămurit pe hartă; această Loviște se afla în timpul războiului trecut în întregime și cu totul în stăpânirea noastră și era păzită cu redute de bușteni și metereze la Perișani, unde drumul pătrunde printre munții mari⁵³ într-un defileu îngust și adânc, lung de două ceasuri, care nu poate fi ocolit pe nicăieri, și duce până la București, în Valahia turcească; în aceste redute stăteau un locotenent cu 40 de pușcași (*Musquetier*) și un căpitan cu o sută de martalogi⁵⁴.

Acest ținut nu este de așa mare preț pentru folosul său în timp de pace, cât pentru marele câștig ce s-ar putea obține mulțumită lui, în timp de război, dacă ne-ar fi rămas nouă și prin ultimul tratat de pace, dacă ar fi fost acolo cineva care la articolul < > ar fi amintit că acest ținut a și fost cedat prin articolul întâi „*uti possidetis*”, dar la o viitoare ocupație⁵⁵ va trebui ca să fie din nou redobândit înaintea tuturor celorlalte, nu numai din cauză că datorită acestui ținut comunicațiile sunt neîntrerupte cu întreaga Țară Românească, ci și pentru că se poate

⁴⁹ *Steinkasten*.

⁵⁰ Adică de sub ascultarea turcilor. De fapt e vorba de un sat românesc.

⁵¹ *Boyschor*.

⁵² *Niedrigen Cohlen*.

⁵³ *Das Gebürge Grose (Grosse Gebürge)*.

⁵⁴ *Morteleegen*, i.e. Land-Miliz (*Mortelugen*) sau „oameni ai miliției locale (cf. expresia franceză de Morte-paies pentru această categorie de ostași). În fragmentul redat în „*Ungarisches Magazin*”, 1783, p. 184, citim: *Morteloken (walachische Landsoldaten)*.

⁵⁵ *Raptur*.

asigura informația de-a lungul întregului lanț al munților dintre Țara Românească și Transilvania, de la Brașov până la pasul Vulcan și încă mai departe. Iar dacă stai de veghe din Loviștea în afară spre munți, nu mai e cu puțință nimănui să străbată din Țara Românească în Transilvania, iar locurile principale unde se împreună toate potecile nu pot fi apărate și oprite⁵⁶ de nicăieri mai bine, mai ușor și mai sigur, ca de aici. Astfel că pe viitor, chiar dacă ar fi să pierdem și Oltenia, atunci corespondența secretă a acesteia cu Transilvania, ca și aceea a turcilor cu rebelii (unguri) ar fi întreruptă^{56bis}.

Și dimpotrivă dacă // Loviștea ar rămâne a lor ar fi cu neputință să-i oprim, ba chiar temerea este mult mai mare, căci dacă dușmanul s-ar instala la Strassburg, s-ar putea folosi de posibilitățile noului drum pentru a încerca ceva împotriva Transilvaniei pe și prin acest drum, deoarece el nu se află prea departe de Dunăre și nici nu i-ar fi greu să-și care echipamentul până sus —, ceea ce ar trebui să ne pricinuiască destulă grijă pentru a ne face să descoperim mijloace de împotrivire, care nu ar putea fi găsite nicăieri căci asemenea avantaje și posibilități ca cele de la Strassburg până la Turnu Roșu în Transilvania nu mai sunt întrucât Turnu Roșu însuși⁵⁷ — după cum s-a arătat mai sus — este prea slab pentru apărarea unei trecători, astfel că nici în acel loc, nici în altul din întreaga regiune nu se poate face ceva trainic din cauza poziției rele ...

p. 628

Comunicația cu Valahia turcească peste râul Olt este mult mai ușoară decât cea cu Transilvania deoarece Oltul poate fi trecut călare în diferite locuri când este mic; locurile principale de trecere sunt la Râmnic, Cremenari⁵⁸, Slatina, Stoenesti și Izlaz, dar când este mare nu poți trece fără luntre.

p. 629

Locurile de trecere peste Dunăre în Bulgaria sunt la: Izlaz, Celei⁵⁹, Rahova, Ghidiciu și Vidin⁶⁰ căci din cauza mulțimilor de bălți de pe partea românească⁶¹ nu se poate trece nici încoace, nici încolo și chiar în unele din punctele pomenite mai sus, locul de trecere este strâmt și destul de greu de trecut din cauza bălților, ca la Rahova și Ghidiciu.

De la Vidin înainte, în sus spre Serbia nu sunt atâtea bălți încât se poate ajunge în multe locuri până la un mal și până la celălalt al Dunării însăși cu piciorul uscat⁶², după cum se poate vedea clar pe hartă, unde toate bălțile sunt desenate la locurile lor.

Între Banat și Oltenia sunt din nou munți înalți și între aceștia este o singură trecere lângă Orșova prin așa-numita Poartă de Fier, care nu este departe, ceva mai jos de Orșova, anume acolo unde Dună-

⁵⁶ În Hurmuzaki, greșit: *abgelaset*, în ms. corect: (*souleniret und*) *abgelöset*.

^{56bis} Este vorba de corespondența dușmănoasă dusă pe furis din Muntenia în Transilvania și de aceea dintre turci cu rebelii maghiari ai lui Fr. Rákóczi.

⁵⁷ Completarea unei omisiuni din textul publicat după ms. 10, f° 17 v° *nicht mehr seynd, ja der Rothe Thurm selbst*.

⁵⁸ *Creminar* = Cremenari, pe malul stâng al Oltului în dreptul Bistriței; Slatina (!); *Stoynest* la E de Caracal, *Islaz* = Izlaz la V de Turnu Măgurele.

⁵⁹ *Cselhe* = Celei; Orcava (!) = Rahova în Bulgaria în fața Bechetului; *Gidisch* = Ghidiciu, la N de Lom Palanca.

⁶⁰ Adică în Oltenia, la Calafat.

⁶¹ Adică oltenească.

⁶² *Wo an vielen Orten von beyden Seiten der Donau selbiger gut und mit trockenem Fuss Zuzukommen*. (Adică fără a trece prin bălți).

rea este străbătută de multe stânci pe care le vezi chiar ieșind din apă, și care sunt numite pe latinește „Cataractae”, iar pe românește (!) Dimir Capi ⁶³, unde se aude de departe Dunărea vîind și muntele se întinde cu peretele lui de stânci goale până în Dunăre, încât abia se poate trece cu o căruță prin acel loc, pe care cei vechi îl străjuiau și îl închideau cu o poartă de zid, ale cărei ruine se mai văd și care este numită Poarta de Fier ⁶⁴.

Dar această Poartă de Fier poate fi ocolită pe partea românească de la Cerneți ⁶⁵ pe la satul Halânga și Breșnița, prin Jidoștița peste munții Marcoprics ⁶⁶ și „Bușina” de unde se înalță foarte domol terenul nespuns de bogat în iarbă, dar lipsit de păduri și copaci, încât se poate veni pe aici în marș cu tunuri și cu tot felul de bagaje militare. De pe muntele Marcoprics se poate merge peste muntele mormântul lui Petru (?) ⁶⁷ și Babele la sus-pomenita Poartă de Fier; de asemenea pe un alt drum pe care se poate merge cu căruța, ocolind pe la Vodița înspre Orșova în jos; un alt drum merge pe culmi de la Marcoprics mai departe peste muntele „Maturetz” ⁶⁸ și ajunge pe dealul sau pe muntele „Prekirsta” ⁶⁹, întâlnindu-se cu drumul care merge de la Râmnic prin Târgu Jiu ⁷⁰ și Baia de Aramă pe sub munți spre Orșova, dar pe la „Praekirsta” se trece peste Dealul „Mohomna” ⁷¹ la Vodița și Orșova.

Aceste împrejurimi și situații erau bine cunoscute generalului Veterani; de aceea datorită motivelor pomenite mai sus nu a dat atâta atenție Porților de Fier ca acestui drum pe care l-a și fortificat în apropierea Vodiței, după cum se poate vedea pe hartă unde sunt însemnate toate drumurile și potecile cunoscute. Din mai multe motive a ținut acolo un post, deoarece pe aici se poate ocoli pe o altă potecă pe lângă pârâul Vodița pe la Celcovățu ⁷² și Stetenicul ⁷³, insula Orșova ⁷⁴ și defileul către aceasta, pe lângă Dunăre în Cerna de la Celcovățu o potecă duce pe dealul sau muntele Drevnicul ⁷⁵ și Brescazi ⁷⁶ până mai sus de Topleț, unde se lasă pe lângă satul Bârza și Pecenișca spre Cerna ⁷⁷ și apoi merg mai departe la Mehadia, pe care Excelența sa o închidea la meterezul Tudoran ⁷⁸ tot cu o întăritură după cum se observă pe hărți.

⁶³ De la „Demir Kapu” în turcește, Poarta de Fier.

⁶⁴ *Portam Ferream*.

⁶⁵ *Csonez* (!) (*Cernetz*) = Cerneți, sat la E de Severin; apoi *Stollenga* (!) (*Hal-lenga*); *Vresnitza*, azi Breznița-Ocol; *Sidostiza* = Jidoștița.

⁶⁶ *Marcopritsch*. Pe harta autorului apare Valea Marcoprics la E de Vodița, apoi *Buoschina* (*Buschina*). Lipsește de pe harta autorului.

⁶⁷ *Mormuntzy Setru* (... *Petru*). Pe hartă apare: Muntele Murmunzi.

⁶⁸ *Maturetz*, la S de m-rea Topolnița.

⁶⁹ *Dal oder Gebürge Praekirsta* (!). Nu apare pe harta autorului.

⁷⁰ *Tergosyll*.

⁷¹ *Dal Mohomna* nu apare pe hartă.

⁷² *Cselcovetz* pe valea Vodiței, la NV de m-rea Topolnița.

⁷³ *Stetenicul*.

⁷⁴ Confuzie cu insula Ada Kale din fața Orșovei.

⁷⁵ *Dal sive Gebürge Drennecul* = dealul sau muntele Drevnicul. Lipsește pe harta autorului.

⁷⁶ *Bresentzi* (*Brescazi*), neidentificat, apoi *Toplitz* = Topleț, sat pe malul stîng al Cernei; *Bursa* = Bârza, sat la N de Topliț; *Beezinetzii* (*Beczinetzca*) = Pecinișca azi înglobat la orașul Băile Herculane.

⁷⁷ *Werna* (*Cserna*).

⁷⁸ *Meteria Studoram* (*Meterisul Tudoran*) cf. pe hartă *Meterisch*.

Pornesc, ce e drept, din diferite locuri din Oltenia și mai multe poteci în munți, unde locuitorii își mână la deal vitele și oile, dar toate se întâlnesc împreună în două locuri anume între Dunăre și râul Jiu, sus în munții cei mai mari Godeanul ⁷⁹ și Tata, pe lângă lacul Iezerul ⁸⁰, unde aceștia coboară în spre Caransebeș ⁸¹ în Banat, care toate se observă pe hărți; potecile dintre Jiu și Olt se întâlnesc din nou la muntele Stogul de unde izvorăște Lotrul; ele coboară înspre Sebeșul săsesc în Transilvania; însă aceste poteci pot fi străbătute numai de capre și de oi, dar nu de oameni. Încă o altă potecă tot atât de lesnicioasă merge // de la Costești ⁸² la „Gogojova” ⁸³ peste muntele Balta Cerbului apoi prin Cerna peste Dealul Toul ⁸⁴ la Bolovașnița ⁸⁵ și Mehadia.

p. 630

Configurația și așezarea țării este prin ea însăși de așa fel încât nu poți merge de-a dreptul într-un loc sau altul și nu poți umbla cum ai vrea pretutindeni, din cauza multelor ape care izvorăsc din munții înalți și a prelungirilor muntoase ce se răsfiră din ei și care se întind mai departe în strânsă legătură cu acestea. Cauza stă în aceste ape, ape de munte care măcar că sunt mici sunt însă foarte repezi și când plouă sunt foarte primejdioase și nu pot fi trecute în orice loc.

Cu aceeași greutate pot fi trecute apele care se află între acești munți, îndreptate mai mult unele către altele decât unele după altele; din această cauză de multe ori trebuie să faci ochuri mari până acolo unde se împreună apele pentru a merge dintr-un loc în altul; aceste ape coboară departe în jos prin țară și împiedică să mergi drept și să poți face vreun marș de la râul Olt până la Orșova și în regiunile Dunării, ca și spre ținuturile de sub munți. Dar trecând acum la ținutul Craiovei, apele se adună în două sau trei văi principale ca: Oltețul, Jiul și Amaradia ⁸⁶, după cum se vede pe hartă, care datorită așezării lor favorabile pot fi ocupate în timp de război cu trupe puține și apărate împotriva celor mai mari forțe, căci din cauzele de mai sus este foarte greu, ba chiar aproape cu neputință, să ajungi până la flancuri și prin aceasta spatele și comunicația cu Transilvania și cu Orșova rămân mereu asigurate, și când ar fi să fii atacat poți să te retragi pas cu pas. Acestea le-au observat bine înaintașii noștri. De aceea ei au apărut cu trei linii întărite țara de sus, de sub munți, împotriva țării de jos, de lângă Dunăre, adică mai întâi drumul principal de la Râmnic la Craiova unde Luncavățul ⁸⁷ se varsă în Olt și o parte a munților pomeniți mai sus se întind spre Olt, unde se află un defileu pe care l-au apărut cu o întăritură la Trupina ⁸⁸, de la care se mai văd clar încă șanțurile pentru apărarea părții de sus a țării și acoperirea flancurilor din partea Oltului. Cealaltă întăritură se află deasupra Piscoiului ⁸⁹ între Amaradia

⁷⁹ Godamel (Godanul).

⁸⁰ Lacterus (Lac Iesur).

⁸¹ Charanschesch (Charanschebesch). Aici e vorba de district, nu de oraș.

⁸² Kostești.

⁸³ Gogojova. Nu apare pe harta autorului, între Costești și Valea Cerbului.

⁸⁴ Dal Theul; (Thoul).

⁸⁵ Balvaschnitza = Bolovașnița.

⁸⁶ Stamorade (Hammarade).

⁸⁷ die Concuretz; (Loncavetz).

⁸⁸ Trupina, însemnat și pe harta autorului la S de vărsarea Luncavățului în Olt.

⁸⁹ Biskoy; (Pișkoy) = Piscu oii.

și Olteț, unde izvorăște Amareziu⁹⁰ numită „Citate Mujere”⁹¹, adică Cetatea Muierilor de la care se mai văd încă întăriturile; cea de-a treia întăritură era pe lângă Jiu, deasupra Craiovei ceva mai jos de Tănțăreni⁹² lângă Răcari⁹³ spre a închide și a păzi valea Jiului, în care se deschide în sus drumul principal de la Craiova și de la Dunăre în sus spre munți și regiunile de sub munți.

V. Despre cărmuirea acestei provincii

În vremurile dinainte, ale stăpânirii turcești⁹⁴, Oltenia era cărmuită de un ban care atârna de domnul întregii Țări Românești avându-și reședința la București, în partea de dincolo de Olt; banul avea sub el cinci vornici, adică mari ispravnici⁹⁵ ai celor cinci județe, pe lângă o mulțime de vornici⁹⁶ etc., care au fost confirmați prea îndurător și după ce această provincie a căzut sub stăpânirea împăratului. În afară de aceștia au mai fost rânduiți pe lângă ban și niște consilieri: adică boieri ai țării împreună cu un secretar al provinciei și un comisar al provinciei și s-a constituit o deputăție care conduce treburile civile după propriul drept al provinciei, numit pravilă.

Cele militare sunt sub autoritatea unui comisar de război, care are sub el un ofițer însărcinat cu aprovizionarea; cele fiscale se află sub ascultarea unui inspector, care are sub el un perceptor sau încasator, un comisar general, funcționari de ai fiscului sau vameși⁹⁷ etc., etc.

p. 631

Toți aceștia se află sub ordinele unui general⁹⁸ care atârână de Excelența sa generalul comandant al Transilvaniei, ca șef suprem și diriguitor în toate chestiunile atât militare, fiscale, cât și civile, și toți își au reședința la Craiova în județul Jiului de Jos, ca fiind singura localitate principală din această provincie.

Această Craiovă a fost odinioară o localitate foarte cunoscută datorită comerțului care se făcea în aceste provincii. Acolo fusese și un bâlci anual care ținea patru săptămâni. Cum că odinioară comerțul trebuie să fi înflorit aici se poate deduce din faptul existenței unui depozit permanent al companiei orientale de comerț căci este aici o clădire lungă cu pereți de cărămidă, bine închisă <și> numită în limba lor han, ce a fost clădită de egumenul mănăstirii Hurez care ia chirie anual de la negustori pentru odăi.

Acolo, sunt trei despărțituri, adică curți sau piețe dintre care una era pregătită cu clădiri drept cvartir al domnului, când venea la iarmaroc, cealaltă era cu camere boltite de jur împrejur pentru depozitele negustorilor, iar în mijlocul pieței se afla un foișor înalt⁹⁹ ca un fel de

⁹⁰ *Stammarazoja (Hammarazoja).*

⁹¹ Cf. pe harta autorului *Mujeren*.

⁹² *Zinzeren* = Tănțăreni.

⁹³ *Rekar* = Răcari.

⁹⁴ Adică înainte de dominația austriacă recunoscută la 1718 prin tratatul de la Pojarevac.

⁹⁵ *Obergespan.*

⁹⁶ *Unter-vorniks.*

⁹⁷ *Dreyssigern* traducerea termenului latin: *tricesimatores* în legătură cu vama de mărfuri constând în 1/30 din ele.

⁹⁸ *General — Wachtmeisters.*

⁹⁹ În Hurmuzaki: *Feyeschor* i.e. *Sommerhaus*; în ms. *Foyeschor*.

bursă a negustorilor; a treia era pentru oamenii de rând și avea grajduri; aceste clădiri au fost toate arse de turci în timpul ultimului război astfel că din ele au rămas doar zidurile, dar apoi au fost din nou refăcute și luate pentru magazine și pentru cartierul comandantului.

VI. Despre capitala provinciei

Aceasta este Craiova, dar poate să nu-i placă Excelenței sale drept capitală a provinciei, adică drept locul unde ar trebui să-și aibă reședința comandantul, deputăția, comisariatul militar și cel cameral, mai întâi pentru că acest oraș e departe de toate mijloacele de apărare ale țării, arătate mai sus, apoi pentru că de acolo comunicația cu Transilvania era foarte anevoioasă și din cauza depărtării, iar într-un viitor război ar fi expus loviturilor dușmanului și acest lucru ar fi cu atât mai primejdios cu cât din cauza relei stări actuale nu mai pot fi adăugate acolo întărituri mai însemnate nici azi, nici mâine. Din această cauză vin boierii și negustorii, pe lângă mulți alții, și se roagă să fie mutată reședința în altă parte.

Pentru aceasta a fost propus mai întâi Râmnicul, dar acolo situația nu a fost găsită bună pentru o asemenea capitală din cauza motivelor din urmă arătate mai sus. Este drept că în timpul ultimului război a fost întărită mănăstirea de acolo, unde e reședința episcopală, și care e însemnată în planul existent sub litera M, însă acest lucru a trebuit să se facă de nevoie, pentru că nu avem nici o altă localitate mai apropiată de noul drum de comunicație cu Transilvania; sau una unde s-ar fi găsit că ar fi unele mijloace de adăpost și că s-ar putea face o magazie și unde ar fi fost în stare să se păzească împotriva unor cele tătărăști, dar nu ar fi putut ține piept unui asediu, iar o asemenea lucrare nu se poate face din cauza configurației povârnite a terenului și a vecinătății munților. Dar nu numai aceasta, ci și mănăstirile celelalte care se află în apropiere sub munți, ca Govora, Bistrița, Polovraci, se află în colțuri de acestea pe sub munți, unde nu se mai poate adăuga nimic; dacă ar fi altminteri și ele ar sta libere <de jur împrejur> ar putea aduce mari foloase cu clădirile lor; cele mai multe mănăstiri <sunt clădite> ca un pătrat, având două caturi, cu odăi boltite de zid; biserica se află întotdeauna la mijloc într-un loc liber; mănăstirile sunt închise și multe au pridvoare bune de zid.

După Râmnic s-a propus Polovraci, unde este o câmpie mică și frumoasă pentru că unii — care au zis de o potecă din apropiere de Polovraci spre Novaci¹⁰⁰ către Sebeșul săsesc peste munți — au încredințat pe Excelența sa că s-ar putea face acolo un drum de comunicație, dar după cercetări s-a găsit că nu este o puțină asemenea drum și nu a mai ieșit nimic din această propunere, și apoi a fost ales Târgu Jiu, la care s-a rămas un timp până să se vadă și să se afle dacă // s-ar putea găsi și stabili acolo o comunicație neîntreruptă peste munți. Pentru aceasta și eu am primit de la Excelența sa poruncă hotărâtă să observ bine în timpul lucrărilor mele configurația și pozițiile din munți. Și s-a descoperit acolo că s-ar putea stabili o comunicație de-a

p. 632

¹⁰⁰ Novatch pe Gilort. O potecă suie într-adevăr de acolo în munți, dar se oprește la obârșia Lotrului.

lungul râului Jiu în sus, prin munți începând de la Bumbești¹⁰¹ până la plaiul Jiului, anume acolo unde amândouă Jiurile se întâlnesc în munți, ceea ce se vede pe hărți. Și aceasta s-ar putea face cu mult mai puțină trudă și cheltuială decât s-a făcut pentru cea de-a lungul Oltului, pentru că aici ar fi de străpuns o cale de-abia trei ceasuri, pe când de-a lungul Oltului fusese un drum ajungând la cinci mile. Pe lângă aceasta s-ar mai putea cruța timp, muncă și cheltuială, cum nu se putuse face acolo, pentru că aici nu trebuie să fii silit să te ții mereu pe o singură parte a Jiului, așa cum a trebuit să se facă de-a lungul Oltului, ci când dai de o stâncă mare ce-ți stă în cale și te împiedică, o poți lăsa în pace, trecând cu un pod peste Jiu, așa cum s-a făcut peste Lotru, pentru că acesta (râul Jiu) nu este mult mai lat ca acela <Lotrul> și astfel pot fi ocolite asemenea stânci, datorită unui drum <care ar trece> pe partea cealaltă a apei și ar cere mai puțină muncă și cheltuială. Asemenea poduri nu ar fi mai multe de trei până la patru; un asemenea drum s-ar putea face cu o companie de 300 de oameni care ar lucra zilnic timp de un an și o cheltuială de 8 000 până la 9 000 de florini.

De la câmpia Jiului mai departe nu mai este nici chiar cea mai mică greutate, ci se merge de acolo pe drumul vechi care vine din munții Vulcan prin valea Crivadia peste muntele Tătăranului¹⁰² la Baru¹⁰³ unde se află prima vamă din Transilvania în valea Hațegului; acest munte al Tătăranului nu este deloc greu de urcat, întrucât țărani trec încoace și încolo cu încărcături de fân; dar chiar și acesta ar putea fi ocolit mergând primpjur pe la Merișor prin valea Crivadia spre Jiul unguresc.

Dacă s-ar împlini acest lucru ca să fie străpuns un drum de-a lungul Jiului, ar fi cuminte și necesar ca să fie desființată poteca de pe munții Vulcan, ceea ce se poate face cu cea mai mare ușurință când te ridici pe partea oltenească pe sub muntele Zănoaga (?)¹⁰⁴, unde își au românii palanca lor, întrucât de amândouă părțile drumului foarte aproape de el sunt văi foarte adânci și sălbatice; și încă și mai ușor poate fi stricată — pe plaiul Vulcan, pe care se coboară poteca înapoi pe câmpia Jiului, anume sus, acolo unde aceasta iese din munți, la Făgețel¹⁰⁵, (punct) care este însemnat în hărți cu cerneală roșie, dar acolo pe spinarea sau creasta plaiului sau muntelui¹⁰⁶, unde este strâmtă de tot și mărginită pe amândouă părțile cu prăpăstii foarte adânci, acolo poate fi tăiată cu ușurință și stricată pentru a nu mai putea fi folosită.

Acest drum a fost aprobat de Excelența sa domnul general feldmarșal, conte de Königsegg¹⁰⁷ și de aceea a venit el însuși cu prilejul ultimei sale inspecții și organizări a Olteniei să cerceteze configurația pământului în jurul Târgu Jiului și a munților pe unde trece râul Jiu și el a văzut și a aflat că acel loc este cel mai potrivit și mai bine așezat pentru reședința și capitala provinciei, mai întâi din cauza poziției, căci în acest loc se pot construi acele lucrări de întărire de care ar putea fi

¹⁰¹ Bombojeste = Bumbești, sat.

¹⁰² Berg Tartarlui, cf. pe harta autorului Piatra Tatarului.

¹⁰³ Baar (= Baru Mare și Baru Mic pe Streiu la V de Crivadia).

¹⁰⁴ M. Sennoya (M. Sennoga), cf. pe hartă la S de m. Vulcan.

¹⁰⁵ Talzette (Fuczette), cf. pe harta autorului M(untele) Fadsezel = Făgețel.

¹⁰⁶ Playsive Berg (der Play, sive Berg = Plai sau munte).

¹⁰⁷ Lothar Joseph Georg von Königsegg (1673–1751), comandant general imperial, în Transilvania (1722–1726).

nevoie pentru apărarea localității, pe de altă parte, din cauza comunicațiilor pe care le poți avea de aici mai sigure și lesnicioase cu multe alte locuri, cum ar fi cu Transilvania pe drumul de-a lungul Jiului în valea Hațegului, de acolo la Alba Iulia și Sibiu sau prin Deva, spre Arad în Ungaria, sau prin Poarta de Fier ¹⁰⁸ spre Caransebeș în Banat.

Această Poartă de Fier este o depresiune în munții mari, unde rămâne un munte mai scund, așa cum se vede pe hartă, pe care trec dintr-o parte în alta țărani cu căruțe încărcate cu fân, și care poate fi îmbunătățită și mai mult cu puțină osteneală.

De la Târgu Jiu comunicația cea mai scurtă și mai sigură cu Orșova se face pe drumul arătat pe hărți, prin depresiunea de sub munți de la Brădiceni ¹⁰⁹ // și Baia de Aramă ¹¹⁰ care ce-i drept nu se face acuma în chip deosebit cu celele din cauza unor stânci ce se află în două locuri de pe acel drum, primele la Ponoarele ¹¹¹ lângă Baia de Aramă, celelalte lângă Dunăre pe la Vodița, unde a fost cantonat odinică generalul Veterani și a înzestrat acest drum cu o întăritură.

p. 633

Acest drum este acoperit dinspre regiunea de câmpie ¹¹² de Măgurele sau promontoriile ¹¹³ amintite și mai sus și nu se poate ajunge la el pe niciieri din partea câmpiei, de la râul Jiu și până la Dunăre, decât doar pe un drum peste Motru ¹¹⁴ și apoi pe drumul pornind de la Cerneți, descris și desemnat <pe hartă>, de asemenea, pe o potecă de la „Ketschora Marga” ¹¹⁵ — peste muntele pe sub care curge Topolnița dar unde sunt stânci primejdioase — la Marga.

De la Târgu Jiu la Râmnic drumul merge din nou neîntrerupt pe sub munți pe lângă mănăstirile Crasna, Polovraci ¹¹⁶, Hurez ¹¹⁷, Bistrița și Govora, mai departe spre Ocna ¹¹⁸ și Râmnic, după cum se vede și e notat pe hartă.

Jos în câmpie coboară drumul principal pe valea principală a acestei țări cu care se întâlnesc toate celelalte văi și se unesc cu ea, anume pe valea Jiului de-a lungul râului, coborând spre Craiova și așa mai departe etc. și pe care îl poți tăia în multe locuri din pricina situației favorabile a munților și îl poți apăra cu puține trupe după cum s-a arătat mai înainte. Îndeosebi de la Tântăreni confluența Gilortului și a Motrului ¹¹⁹ până la Ișalnița ¹²⁰, confluența Amaradiiei cu Jiul, unde adeseori se brodește ca mulțumită cursului și a albiei Jiului să poată fi ocupată pe deplin și închisă întreaga vale cu o mie de oameni și chiar mai puțini.

Lucru pe care l-au observat bine înaintașii noștri, de aceea au închis partea de sus a țării de sub munți cu o întăritură îndreptată împotriva părții de jos de la Dunăre și făcută aici la Răcari, pentru că so-

¹⁰⁸ Din Hațeg spre Banat.

¹⁰⁹ *Bredischen* (*Breditzschen*), jud. Gorj.

¹¹⁰ *Baja de Arama* — jud. Mehedinți.

¹¹¹ *Ponara*. (*Ponora*) = 'Ponoare, jud. Mehedinți.

¹¹² *Landseithen*.

¹¹³ *Moguri seu Promontoria*.

¹¹⁴ *der Mosen*; (*ôtr Motru*).

¹¹⁵ *Vitschorc Marga*; *Kitschora Marga* = Marga, sat, la N de Schitul Topolnița.

¹¹⁶ *Polonatsch*; (*Polvratsch*).

¹¹⁷ *Ores*, apoi *Bistritz*.

¹¹⁸ *Orkna*; (*Ockna*).

¹¹⁹ *Moten*; (*Motru*) (în realitate între Gura Motrului și vărsarea Gilortului în Jiu există o mică distanță).

¹²⁰ *Ischalnitz* = Ișalnița, sat la N de Craiova, jud. Dr. V.

coteau asigurate flancurile pe amândouă părțile, atât pe partea dreaptă înspre Dunăre și Orșova, cât și pe mâna stângă înspre Olt, datorită mulțimii de munți și văi pomenite mai sus, care sunt anevoioase și multe chiar aproape cu neputință de trecut; din care cauză unii voiau să propună ca pentru motivele amintite mai sus să așeze aici dacă nu însăși capitala, cel puțin depozitul principal al provinciei și să-l facă anume la Țânțăreni unde este mai mult loc disponibil decât la Răcari.

Mai întâi pentru că este așezat în mijlocul țării, pe lângă aceasta pentru că acolo se poate avea aer curat, apă bună, destule lemne precum și toate cele necesare pe care le cere traiul într-o asemenea localitate. Pe de altă parte pentru că se poate avea comunicația de aici cu toate celelalte localități din întreaga țară mai lesne și mai nemijlocit, îndeosebi cu Orșova și cu posturile de la Dunăre, ceea ce este esențial. Cu Orșova prin valea Motrului până la Strehaia¹²¹ care Strehaia este o mănăstire destul de bine clădită cu biserica izolată în mijlocul unei curți înconjurată de clădiri înalte cu două caturi cu odăi boltite, pivnițe bune și bine închise^{121bis}. Au fost clădite de Mihai vodă, care a stat el însuși acolo câțva timp, dar în timpul războiului din urmă cu turcii au fost arse cu desăvârșire de tătari, totuși fără distrugerea totală a zidurilor care au rămas toate în picioare și care ar putea fi reparate din nou cu puțină cheltuială și rânduite pentru așezarea unei întărituri pentru pază și siguranța drumurilor, atât spre Orșova prin valea Hușniței¹²², cât și de-a lungul Motrului spre Baia de Aramă sau sus spre munți, cum se vede pe hartă. Generalul Veterani a vrut, la vremea lui, să înzestreze acel loc cu o întăritură și se începuse chiar să se facă parapete și șanțuri, dar nu s-a terminat și nu s-a făcut nimic.

De la Strehaia drumul merge spre Orșova printr-o vale adâncă¹²³, la care nu poți ajunge nici pe o parte, nici pe cealaltă din cauza munților, până la Fântâna domnească¹²⁴, de acolo peste muntele Furca Bistriței¹²⁵, Câmpul Balotăi¹²⁶ și Erghevița¹²⁷ spre Cerneți și Orșova; pe acest drum au mers neconținut tătarii și trebuiau să meargă când se îndreptau în vreme de război spre Orșova și mai departe în Banat, și treceau mereu // din Țara Românească peste Olt pe la Slatina, mai sus de Brâncoveni¹²⁸ și de acolo se duceau spre Craiova, unde se împărțeau din nevoia furajului în două hoarde, dintre care una se îndrepta înspre Dunăre la Balta Verde¹²⁹, iar cealaltă mergea pe drumul mai sus arătat pe la Țânțăreni și Strehaia spre Cerneți, unde se întâlneau din nou; drumul pe lângă Dunăre pe care mergea cealaltă hoardă ar fi cel mai bine de oprit și mai ușor de apărat pe valea Broscarilor¹³⁰ și pe muntele Curgul¹³¹, acolo unde munții pe care i-am pomenit adeseori ajung până la Dunăre.

p. 634

¹²¹ Esterhaja.

^{121bis} În text: im Gevierte Geschlossen.

¹²² Stanitzer Thal; (Husnizer Thal).

¹²³ Valea Hușniței.

¹²⁴ Fontana Dominasca pe valea Hușniței.

¹²⁵ Furca Bistritzi (Bistrița e imediat la S de Erghevița).

¹²⁶ Kimpul Ballotae.

¹²⁷ Irglovitza (Irgewitza).

¹²⁸ Sat, jud. Olt.

¹²⁹ La E de Ostrovu Mare, jud. Olt.

¹³⁰ Thal Broscarilor (Broscorilor). La E de Ostrovul Corbului.

¹³¹ Curgue (Curgul) neidentificat — lipsește pe harta autorului.

În al treilea rând prin postul de la Tănțăreni¹³², nu numai că s-ar tăia cu desăvârșire și s-ar opri cu totul drumul tătarilor spre Orșova în Banat, ci și toată partea de sus a țării ar fi acoperită prin aceasta, și într-acolo s-ar putea retrage oamenii din partea de jos a țării în fața forțelor năvălitoare ale dușmanilor și nu ar fi siliți să le cadă pradă de îndată.

Într-adevăr întreaga Dunăre ar fi și ar rămâne prin aceasta sigură și acoperită pentru că posturile de pază lăsate în jos de-a lungul ei ar putea fi sprijinite de aici în chipul cel mai ușor și simplu, pe când dimpotrivă ar aduce atâta nesiguranță pentru dușman, încât acesta nu s-ar putea folosi de ea (= de Dunăre) împotriva Orșovei și tot astfel mai departe în susul ei împotriva Banatului și a Belgradului.

De aceea dacă Belgradul este situat și în această stare că nu poate fi cucerit fără vase, trebuie socotită această provincie a Olteniei ca un adevărat meterez al acelor țări, anume Transilvania și Banatul, împotriva turcilor și să fie considerată și luată în seamă pentru poziția ei deosebit de bună și îndeajuns dovedită pentru apărare. Mai trebuie observat că mai sus de locul unde se sfârșesc bălțile, care se află ceva mai jos de Vidin, acolo unde curge pe partea bulgărească apa Vidboul¹³³, Dunărea este foarte strâmtă cum nu a fost niciodată în Oltenia, încât poți să tragi cu tunul pe partea cealaltă și de asemenea din partea noastră se poate ajunge până la <Dunăre> fără a-ți uda picioarele¹³⁴. Altminteri, mai jos de Vidin, se lățește foarte mult și se văd o mulțime de vase mari cu toate pânzele înaintând foarte repede chiar împotriva cursului apei.

Mai sus de Vidin și până la Orșova sunt mai multe locuri de amândouă părțile Dunării unde poți ajunge până la aceasta fără a-ți uda picioarele.

Mai departe trebuie să mai adaug, că de la vărsarea Oltului în Dunăre până la Vidin, dușmanul nu poate face nicăieri poduri peste ea <= Dunăre> decât la Rahova¹³⁵, unde se varsă Jiul, și la Celei¹³⁶ — unde începe via Traiana și unde trebuie să fi fost odinioară un pod — din pricina mulțimei de bălți foarte mari și foarte adânci care se țin lanț de la râul Olt pe care l-am amintit mai sus până aproape de Vidin pe partea noastră oltenească și care se întind de-a lungul Dunării după cum se observă pe hartă; și în aceste locuri lucrul este destul de greu și peste mână, pentru că nici aici nu poți ajunge până la ea fără a-ți uda picioarele, ci trebuie să treci pe poduri; la Ghidiciu în fața Lom Palancăi¹³⁷, bălțile sunt de asemenea foarte anevoioase și nu pot fi trecute fără poduri.

VII. Despre împărțirea (administrativă) a țării

Aceasta (Oltenia) este împărțită în cinci județe care sunt: județul Vâlcea, județul Jiului de sus și al Jiului de jos, Romanați și județul Mehedinți.

¹³² Tintaren.

¹³³ Vidboul.

¹³⁴ mit trockenem Fuss (adică fără a trece prin bălți).

¹³⁵ Orsova (!) wo die Syll einfließet (Oreava).

¹³⁶ Cselech, (Cselleh).

¹³⁷ Compalancka (Lompalanca).

În județul Vâlcea se află capitala Râmnic, unde e reședința episcopală, precum și Ocele Mari¹³⁸ sau Saltzburg de unde se extrage sarea și unde se ține un bălci mare săptămânal.

În județul Jiului de Sus localitățile cele mai însemnate sunt Târgu Jiu și Brădiceni, amândouă sunt târguri.

În județul Jiului de Jos cea mai însemnată localitate și actuala capitală a provinciei este Craiova despre care s-a pomenit mai înainte.

p. 635

În județul Romanai capitala este Caracal¹³⁹, acum un târg, dar // pe vremuri a fost reședința domnilor întregii Țări Românești (!)¹⁴⁰ apoi Brâncoveni, locul de obârșie al domnului Constantin Brâncoveanu, unde a fost un palat mare, dar care a fost devastat de către tătari în timpul ultimului război; mai este Islazul la vărsarea Oltului în Dunăre¹⁴¹, un târg păcătos, apoi Celei, un sat așezat la cinci ceasuri mai sus de vărsarea Oltului în Dunăre despre care e de observat că împăratul Traian — alții spun Adrian — ar fi avut în acest loc un pod de lemn peste Dunăre, dar de la care nu s-a găsit și nu se vede nimic, deși se găsesc ruine, bucăți de zid și șanțuri de cetăți pe amândouă malurile Dunării care au putut fi făcute pentru apărarea și paza podurilor pomenite, cum se observă în hărțile provinciei; tot aici se mai găsesc încă multe monede vechi printre care și <unele> triumphiulare sau pătrate¹⁴² și se găsesc chiar pe ogorul unde ară țărani. Chiar de aici începea drumul pietruit „Via Traiani”, cunoscut de toți istoricii și însemnat pe toate hărțile, care se mai vede lămurit în mai multe locuri până mai sus de Râmnic și pe care se mai circulă; țărani il numesc „Calea Troianului”¹⁴³; acesta mergea până la Cozia și până în munți, unde pomenitul Traian a voit să pună să se facă un drum de-a lungul Oltului peste munți spre Transilvania și s-a și început să se lucreze la el, dar nu s-a urmat mai departe, ci a rămas în părăsire, după cum s-a amintit mai sus.

În județul Mehedinți, localitățile cele mai însemnate sunt Cerneți, odinioară reședință domnească¹⁴⁴, și Baia de Aramă, aceasta este renumită și pentru minele de aramă, dar de altminteri amândouă sunt numai niște biete târguri.

VIII. Despre stema țării

Străvechea stemă a acestei țări înfățișa soarele și luna¹⁴⁵, dar după ce Ioan de Hunedoara a izgonit pe turci și a adus Țara Românească sub suzeranitatea Ungariei și Transilvaniei a împreunat stema sa cu cea românească <a Țării Românești> și i-a dat în locul inelului

¹³⁸ Okna.

¹³⁹ Caracko (Caraska).

¹⁴⁰ Eroare provenind desigur din asocierea făcută cu mențiunea ce urmează a localității Brâncoveni.

¹⁴¹ În Hurmuzaki e omisă mențiunea Celeiului în text și adăugată apoi sub formă de notă în josul paginii: „Un târg prost, apoi Celei (Czelech), un sat la vărsarea Oltului în Dunăre (nota autor). Această notă introduce de fapt o nouă confuzie, deoarece face din Celei o localitate la vărsarea Oltului (!).

¹⁴² Worunter drey und viereckigte (!).

¹⁴³ În Hurmuzaki, *Cali Troianatni i.e. viam Trojanam*; în ms. *Cale Trojanului...* etc.

¹⁴⁴ Inexact.

¹⁴⁵ În stema Țării Românești figura încă din veacul al XIV-lea o pasăre cu o cruce în cioc (cf. sigiliul lui Vladislav voievod de la 20 ianuarie 1368).

crucea ungurească (!) în cioc, și în ghiare o bucată dintr-un butuc de vie pe care atârnă un ciorchine de strugure pentru] a aminti de bogăția în vin a acestei țări ¹⁴⁶. Dar pentru ca și fiecare județ să-și aibă propriul său semn și propria sa stemă, Excelența sa domnul general feldmareșal conte de Stainville a ales pentru fiecare o stemă proprie care se leagă de însușirile sale deosebite.

Astfel pentru județul Vâlcea, un pom roditor, pentru că acolo cresc multe poame; pentru Jiul de Sus, un cerb, subliniind prin aceasta vânătorile aducătoare de vânat mult; pentru județul Jiul de Jos, un pește din cauza multelor pescării de mare folos; pentru Romanai, un snop de grâu, iar pentru județul Mehedinți un stup pentru a arăta belșugul de roade și marele folos de pe urma albinelor pe care aceste două județe le au mai presus de celelalte.

IX. Despre slujba religioasă

Organizarea lor religioasă este luată mai mult după cea a creștinilor ortodocși, fără alte ceremonii deosebite; autoritatea asupra lor o are un episcop cu reședința la Râmnic și care atârnă în cele bisericești de episcopul din Belgrad, iar în cele laice ¹⁴⁷ de Excelența sa domnul general comandant al Transilvaniei; clerul celălalt constă din călugări și popi, cei dintâi sunt monahi care trăiesc în mănăstire și au venituri îndestulătoare de la bunurile care le-au fost lăsate moștenire ca: sate, ogoare, livezi, vii etc. și pe deasupra și țigani robi. În fruntea oricărei mănăstiri stă un egumen, asemenea unui abate, pe care îl numesc în limba lor Sfinția ta ¹⁴⁸ și // care conduce administrația religioasă a mănăstirii sale. Există asemenea mănăstiri în Oltenia cu numele următoare: mai întâi mănăstirile de călugări: Râmnic, Tismana, Căluș ¹⁴⁹, Polovraci, Arnota ¹⁵⁰, Bistrița, Arhanghelii, Sărăcinești, Titireci ¹⁵¹, Govora, Cozia, Motru, Cetățuia, Cornet, Brâncoveni, Sadova, Strehaia, Bucovăț, Hotărani ¹⁵², Stănești, Jitianu ¹⁵³, Hurez, Tântăreni, Segarcea, Topolnița, Cioclovina. Mănăstiri de călugărițe sunt: Ostrov, Dintr-un lemn ¹⁵⁴, Surpatele, Mamul.

p. 636

Nici ei înșiși nu știu dacă urmează regula Sfântului Vasile sau a lui Hieronim ¹⁵⁵ ca odinioară călugării greci. În fiecare mănăstire ei se împart în trei categorii: „Rossophoros, Microphinos și Megalosphinos”, aceștia din urmă pot fi comparați cu cei numiți la noi eremiți.

Popii fac <indeobște> cam tot ce fac preoții de mir și îndeplinesc slujbele în parohii; ei nu se deosebesc de laici decât printr-un potcap de postav albastru, pe care nu-l scot înaintea nimănui, și prin pletele lor lungi, pe care nu le taie niciodată; altminteri fac plugărie și înde-

¹⁴⁶ Confuzie vădită.

¹⁴⁷ *In civilibus*.

¹⁴⁸ În Hurmuzaki: *Svinzita*, în ms. *Svintzieta*.

¹⁴⁹ *Calui*.

¹⁵⁰ *Arnauta*.

¹⁵¹ *Titeresti*, în ms *Titerets*.

¹⁵² *Hotera*.

¹⁵³ *Sydian*.

¹⁵⁴ *Ulemne*.

¹⁵⁵ Întemeietorii monahismului răsăritean și apusean.

plinesc fără deosebire muncile țărănești întocmai ca țăranii. Toată învățătura lor nu constă decât în puțin citit și scris și aceasta cu litere românești (cirilice) în limba slavonă din care ei adeseori nu înțeleg nici un cuvânt, nici călugării din mănăstiri nu înțeleg de cele mai multe ori nici chiar ei înșiși nimic decât puțină greacă veche, iar cine poate s-o rupă puțin pe latinește este socotit ca o minune de erudiție. Preoții pomeniți mai sus au voie să se însoare, dar numai cu o fecioară și numai o dată; dacă îi moare unuia soția, el nu are voie să se lase mânat de poftă și să-și caute o alta, dacă nu vrea să se lepede de preoția lui și să fie socotit iar ca un țăran în toată legea. În fiecare sat sau târg sunt doi, patru, șase, opt și zece popi, după cum este și localitatea, și de îndată ce sunt sfințiți nu mai dau nimănui nimic decât doar episcopului, căruia îi dau în toți, anii o dată sau de două ori, de la trei până la patru taleri cu leu.

Călugărițele poartă întocmai ca și călugării îmbrăcăminte lungă, dreaptă, neagră și cea mai mare parte din evlavia lor constă, ca și aceea a călugărilor, în abținerea de la căsătorie, de la înfruptarea cu carne și în baterea multor mătănii, adeseori fac în 24 de ore de la trei până la șase sute de mătănii, adică fac semnul crucii, la care fiecare își îndoaie trupul până la pământ și ajunge să se proptească pe degetul cel mare sau pe vârful degetelor rostind totodată: „Gospodi pomilui”, ceea ce înseamnă: doamne miluiește. Cele mai bătrâne și superioarele lor se bucură și ele ¹⁵⁶ de mare cinste; sunt numite în limba lor „starețe”, cum am zice superioare, și intitulate ca și egumenii „Sfinția Ta”; își au bunurile lor lăsate de ctitorii lor la fel ca și călugării; fiecare din aceste mănăstiri are un popă bătrân, căsătorit, în fața căruia se spovedesc și care face slujba bisericească pentru ele.

Aici mai sunt și câțiva catolici care nu sunt români, ci bulgari, și sunt numai negustori; ei locuiesc la Craiova, Râmnic și Brădiceni, unde își au și bisericile lor.

Despre boieri

Ceilalți locuitori ai țării se împart în boieri, adică în nobilime, și în țăranime. Despre orașe și orașeni nu se știe acolo nimic. Dacă nobilii sau boierii ar fi întrebați de hrisoavele dovedind vechimea boieriei lor, ei nu ar putea înfățișa nimic. De altfel nu le pasă prea mult și oricine este privit și socotit ca boier dacă are atâta avere încât să se poată îmbrăca după obiceiurile lor ca un boier. Ei nu socotesc că ar fi nevoie de ceva instrucție cavaleriească dacă fiii lor pot citi puțin și scrie, aceasta este mai aleasă pregătire cavaleriească a lor ca să poată ajunge ciocoi sau zapeii pentru a storce din țară pentru părinții lor dijmele oilor și porcilor cu un câștig personal al lor; la ei unul care a studiat ceva latinească este o pasăre rară, deși nu li se poate tăgădui o iscusință firească; ba chiar sunt destul de isteți la toate ¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Adică întocmai ca și stareții mănăstirilor de călugări.

¹⁵⁷ Se observă și la Schwanz ca, de altfel, și la Tige și la alți ofițeri imperiali o atitudine dilatorie față de români, după cum el împărtășește punctul de vedere comun al ocupanților străini sau se lasă în voia propriilor sale impresii.

Trebuie observat despre acești țărani ai lor că nici unul nu este șerb, ci numai ȝiganii trebuie să slujească boierilor lor ca robi și atunci sunt folosiți indeobște ca brutari, bucătari, lăutari, feciori, iar ȝigăncile sunt folosite de obicei ca femei și fete în casă, lucrătoare la gherghef și doici¹⁵⁸; dar de vreme ce mulți dintre țărani amintiți mai sus nu sunt moșneni, adică țărani cu pământ sau oameni așezați care au pământul lor propriu, ci trebuie să muncească pământul boierilor și să-și crească vitele pe pământul acestora, sunt uneori împovărați destul de rău¹⁵⁹.

XII. Despre îndeletniciri, felul de viață și comerț

Din acestea se poate ușor înțelege care este îndeletnicirea locuitorilor de aici din țară, anume plugăria și îngrijirea viilor, creșterea vitelor și a albinelor. Tot din acestea constă și negoțul lor în cea mai mare măsură, adică din cai, oi, vite, miere, ceară, unt, vin, lână, pește și porci, pe care îi mână cu droaia în Transilvania. Ca meseriași, găsești doar puțini cizmari și croitori, cât și blănari. Maiștri meșteșugari¹⁶⁰ nu sunt deloc, decât doar dacă am vrea să socotim astfel pe ȝiganii care îndeestulează toată țara cu munca lor de fierari și lăcătuși.

În ce privește felul lor de viață, ei nu sunt greu de mulțumit cu mâncarea, grâu, carne, pește și vânat se pot avea din belșug, dar la gătit nu se pricep. Apoi și multele posturi condamnă pe bieții români, de cele mai multe ori, la usturoi, ceapă și supă de varză; pâine se mănâncă de asemenea puțină, căci boierii înșiși și toți cei care sunt mai de seamă, întrebuintează în locul ei azimă, adică un aluat de făină de grâu cea mai bună și cea mai albă, copt în spuză, iar cei de rând un aluat din făină de mei sau chiar mămăligă, adică o fiertură vârtoasă de făină de păpușoi fiartă cu apă într-o tingire, putând apoi fi tăiată cu cuțitul. Dar pe de altă parte, vinul bun și mult trebuie să suplinească într-o oarecare măsură acest cusur.

XIII. Despre portul și îmbrăcămintea lor

Portul și îmbrăcămintea celor mai de seamă este asemănător cu acela al polonilor, dar nu în ceea ce privește pe al femeilor, după cum se vede din desenele¹⁶¹ alăturate. Țărani merg vara îmbrăcați cu o cămașă pe care ei o lasă să atârne peste ȝtari; își încing trupul cu o cingătoare îngustă, iar în locul cizmelor polone poartă opinci croite din piele netăbăcită de porc sau de vită, pe care ei le leagă meșteșugit de picior cu nojițe și le numesc opinci „Opintsch”.

Iarna își acoperă capul cu căciuli păroase de blană de miel și trupul cu cojoace lungi de blană de oaie care au blana pe dinafară și care atârnă până la glezne; își înfășoară picioarele cu multe obiele, pe care ei le leagă cu multe nojițe împletite până deasupra piciorului.

¹⁵⁸ *Säugammen*.

¹⁵⁹ *Hart mitgenommen*.

¹⁶⁰ *Künstler*. Se face deosebire între *Handwerker* și *Künstler*.

¹⁶¹ Nu se află în manuscrisul german.

XIV. Despre jelirea morților și despre joc

Când sunt în doliu, umblă cu capul gol pe care leagă o bucată îngustă de pânză de lățimea unei palme și ale cărei capete atârnă în jos pe spate lungi de o șchioapă.

p. 638

Când joacă se prind cu toți de mână — oricâți ar fi — și fac un cerc mare, iar pe lăutari, toți țigani de rând, îi pun la mijloc lângă o găleată cu apă și joacă în jurul ei; muzica lor se ia, de cele mai multe ori, după cea turcească, au instrumente proaste pe care și le fac ei înșiși, tobe obișnuite, viori și fluieri; vioara este o jumătate de dovleac, acoperită cu pergament; toba este o sită obișnuită acoperită pe amândouă părțile cu pergament; fluieri își fac din orice bucată de lemn, fiecare cântă mai mult printr-un găngurit și zbârnăit din gură decât prin fluierat și <jocul> degetelor, dar <sunetul>viorii, ei îl exprimă prin cântec¹⁶².

XV. Despre locuințele lor

Locuințele lor erau odinioară mai mult sub pământ, pe acestea ei le numesc bordeie, dar după ce Excelența sa domnul general comandant a poruncit să fie clădite case, ei au început să locuiască în case deasupra pământului.

Printre mănăstirile lor se află unele mari și destul de bine clădite; odăile de sus ca și cele de jos sunt boltite. Dintre casele stăpânirii sau ale boierilor se găsesc puține bune afară de hanul de la Craiova și de palatul domnului Constantin la Brâncoveni, unde se afla casa lui de baștină.

XVI. Despre apele și râurile acestei țări

Dintre apele, râurile, bălțile și pescăriile lor, Dunărea este cea mai mare și cea mai bogată; după aceasta vin Oltul și râul Jiu. Pe Dunăre și în Dunăre este mai întâi deosebit de ciudată „Datateka” (!)¹⁶³, adică vârtejul sau vârtoarea Dunării care este la opt ceasuri mai sus de Orșova, unde Dunărea se rostogolește grozav și face valuri mari și corăbierii trebuie să fie cu ochii în patru pentru a scăpa de vreo nenorocire și de aceea pe amândouă malurile Dunării stau ridicate cruci mari pe stâncile înalte, spre a înlesni trecerea prin aceste locuri primejdioase. Și mai jos este o insulă pe care se află satul Poreci¹⁶⁴ și o întăritură cu garnizoana în apropiere. Ceva mai jos se află locul cel mai îngust al Dunării; acolo unde se strecoară îngustându-se printre munții înalți, anume printre stâncile „Stirbetzi”¹⁶⁵ și Măgura¹⁶⁶; se observă că pe sub cea din urmă < = Măgura > curge apa din valea „Poniokova”¹⁶⁷,

¹⁶³ *Das Geigen aber durch Singen exprimieren.*

¹⁶⁴ În Hurmuzaki: *Datalka, So Vortex oder Würbel* (în mss. *Datateka sive Vortex...* etc.

¹⁶⁵ *Poretsch (Poredsch).*

¹⁶⁶ Neidentificat.

¹⁶⁷ *Magura (Magara).*

¹⁶⁸ *Ponikova... (Poniokova).*

aşa cum se vede pe hartă; acolo într-o adâncitură a muntelui pomenit lângă apă, trebuie să fie o Matriţă (?) sau materie din care iau naştere în toţi anii foarte multe musculiţe sau ţânţari mici ¹⁶⁸ care sunt negru-cenuşii şi mult mai mici decât ţânţarii obişnuiţi; aceştia când ajung la maturitate în borta, unde jos la Dunăre izvorăşte Ponikova din stânca Măgura şi <care> se numeşte Rivniţa ¹⁶⁹, se îmbulzesc afară neînchipuit de mulţi întocmai ca un roi de albine şi de obicei, când e vremea liniştită sau când suflă vântul de la apus, adică vine la vale împreună cu Dunărea, adică vin cu vântul în ţară pe valea prin care curge Dunărea şi în aşa mare mulţime încât acolo pe unde se duc întunecă cerul; când însă vântul le e potrivnic, venind de jos în sus, el opreşte roiul şi îl goneşte înapoi şi îl aruncă iar în Dunăre, ceea ce bucură pe ţărani şi pe localnici, căci acolo unde ajung aceste găngănii fac mare prăpăd printre vitele mari de care se prind iar şi iar, mai ales acolo unde sunt deschizături cum sunt urechile, nările etc. şi adeseori răpun multe vite; împotriva lor ţăranii aprind focuri mari, mai ales din gunoi. Iar vitele s-au învăţat şi ele şi se înghesuie fiecare înaintea celeilalte spre fum. Această roire se întâmplă de obicei de două ori pe an.

Nu departe de locul îngustării Dunării pomenit mai sus se află oraşul Orşova, numit mai înainte „Bediognum” ¹⁷⁰ şi în apropiere, mai jos de el, se află fortul Carlsfried” ¹⁷¹ de curând aşezat pe Dunăre.

p. 639

Între cele două localităţi pomenite în urmă se varsă în Dunăre Cerna, o apă repede şi limpede; în unele locuri, când acestea nu sunt ajunse de ploaie sau de apa zăpezilor, ea poate fi trecută călare sau cu piciorul; pe lângă ea cam la patru ore de urcuş pe munte se află Mehadia, o staţiune termală renumită; apa este atât de caldă încât abia o poţi răbda. Lumea vine aici din lung şi din lat şi mulţi se vindecă mai ales de boli contractate adică de răie, lepră şi alte vechi metehne. Acest < râu > Cerna izvorăşte din munţii mari Retezat ¹⁷², Custurul Mare ¹⁷³ şi Osle ¹⁷⁴, merge necontenit prin ei şi printre ei până ce se varsă în Dunăre, după cum se vede pe hartă.

La trei ceasuri mai sus <de vărsarea Cernei> în Dunăre, vine <să se verse> în ea Biela ¹⁷⁵, o apă limpede şi repede lângă care este aşezată trecătoarea Mehadia.

În ultimul război cu turcii domnul general Herleval ¹⁷⁶ s-a apărut vitejeşte cu patru sute de oameni în această Mehadie, a ţinut pe loc până la 40 000 de oameni şi de mai multe ori a respins atacul lor; acolo se află o întăritură mică şi slabă, iar din pricina locului strâmt între munţi nici nu se poate adăuga mare lucru, totuşi ar fi foarte mare nevoie să se facă ceva, întrucât este o trecătoare principală înspre Banat şi care nu este uşor de ocolit <de duşman>. Dar despre aceasta va fi vorba mai pe larg mai apoi.

¹⁶⁸ Este musca columbacă numită astfel după cetatea Gulubac.

¹⁶⁹ *Vortiniza heisst (so Ruiniza heisst).*

¹⁷⁰ *Belionum (Beldiognum).*

¹⁷¹ *Friedensburg (Carlsfried).*

¹⁷² *Relischal.*

¹⁷³ *Kusturul mare.*

¹⁷⁴ Pe harta autorului apar *M. Oslae Mare* şi *M. Oslae mic.*

¹⁷⁵ *Bellreka* (adică râul alb).

¹⁷⁶ *Obristwachmeister Herleval.*

Din cauza timpului scurt nu vreau să mai lungesc vorba scriind despre apele și râurile care nu ar avea ceva deosebit întrucât din desenul de pe hartă pot fi mult mai bine arătate și cunoscute albia și obârșia fiecărui râu decât se poate înțelege dintr-o scriere dezlănată.

Ceva mai jos de sus-pomenita Orșovă se află Vodița unde este granița și prima vamă românească.

Curând după aceea este acel loc rău și primejdios al cursului Dunării, denumit Cataracta sau Poarta de Fier, pe turcește *Demir Capı* ^{176bis}, unde deși Dunărea este foarte lată dar este semănată pretutindeni cu stânci de piatră ce cresc din ea din care vezi foarte multe scoțând capul la suprafață apoi ele nu se întind într-un brâu prea lat, ci oarecum ca un lanț de-a curmezișul întregii lățimi a Dunării; apa lovindu-se de aceste stânci și praguri face un vuet grozav și aruncă așa valuri încât văzând vasele fărâmate din care au mai rămas fragmente înfipte în vârful stâncilor, înțelegi cât e de mare primejdia să străbați pe acolo... etc.

Curând după această cataractă, după ce se mai domolește Dunărea, se văd urmele și rămășițele podului de piatră al lui Traian, unde pe amândouă malurile și chiar în apă se mai văd încă bucăți late și înalte de pod de la stâlpii podului amintit, iar corăbierii și pescarii spun că atunci când Dunărea e mică, ei pot să atingă și să nimerească cu prăjini lungi în mijlocul Dunării mai multe din asemenea bucăți de zid. Pe unul din acești stâlpi, scriu istoricii că ar fi fost urinătoarea inscripție:

Providentia Augusti
vere Pontificis
Virtus Romana quid non domat?
Sub jugum *ure* rapitur et
Danubius! ¹⁷⁷.

Mi-am dat multă osteneală ca să văd această inscripție pe ruine, dar nu am putut găsi nimic.

În apropierea podului pomenit, pe partea românească, fusese ca un cap de pod ¹⁷⁸ un turn mare pătrat, din care se mai văd încă bucăți mari și înalte de zid, având împrejur șanțuri duble adânci și care și în ziua de astăzi e numit de băștinași Turnu Severin ¹⁷⁹ și locul // unde se află și care este o fâșie de șes frumos și neted (un colț, unde iese Dunărea din munții înalți) se numește de asemenea Câmpul Severinului ¹⁸⁰.

Istoricii pomenesc și de un oraș pe care împăratul Severus l-ar fi clădit, dar în apropiere de turnul pomenit nu se află nimic, însă de partea cealaltă a Dunării, în Serbia, <se află> ceva mai sus o clădire pătrată așezată aproape de Dunăre pe care turcii o numesc *Feth-Islam* ¹⁸¹ iar băștinașii Cladova, și care este locuită de turci și prevăzută cu o garnizoană de ieniceri.

De partea aceasta a Dunării se află Târgul Cerneți, la o jumătate de ceas în jos de Dunăre și de Turnu Severin pomenit mai sus...

^{176bis} *Demir Capı*.

¹⁷⁷ Inscripția e pomenită între alții de Reicherstorffer, la care pare să se refere autorul, cf. relatarea lui Reicherstorffer din vol. I al seriei de față. — După *jugum*, de citit: *esce* în loc de *ure*.

¹⁷⁸ *Fait du pent* (sic), (*Tête du Pont*).

¹⁷⁹ *Turris Severini*.

¹⁸⁰ *Kimpul Severinului*.

¹⁸¹ *Fetislav*.

...Chiar în fața Vidinului se află o insulă foarte mare, în Dunăre, numită Calafat; este tot atât de lungă și chiar mai lungă cu o bucată bună decât cetatea însăși; dar este în cea mai mare parte așezată foarte aproape de partea românească, astfel că poți să treci călare și prin vad atunci când apa este mică, întrucât fundul însăși al Dunării este solid acolo; dar este în întregime dominată de sus pe toată lungimea ei de bătaia tunurilor în anfiladă, așa cum se arată pe hartă în dreptul satului Calafat, unde tocmai a fost odinioară o baterie ale cărei șanțuri se mai văd lămurit; înspre această insulă se află în apropiere de Dunăre, pe partea aceasta, o porțiune de pământ uscat și puțin mai ridicat, care este înconjurat pe laturi de o baltă mică; și pe acest pământ spre Dunăre, se mai află în mijlocul insulei o movilă sau o ridicătură și în jurul acesteia a fost odinioară o întăritură, după cum se observă pe hartă; și de la acest deal până la Vidin, pe Dunăre, sunt 625 de stânjeni...

...De la Vidin Dunărea se lărgeste și înaintează domol în linie dreaptă spre // răsărit și pe ea trec în sus și în jos vase mari și grele cu pânzele întinse, dominat mereu de malul înalt din partea Bulgariei care sus este cu desăvârșire neted, după cum se observă pe hartă.

p. 641

Lângă ea se află jos orașele turcești: Lom Palanca, Tzibru¹⁸², Palanca, Rahova¹⁸³ și Nicopol, unde s-au retras mai ales cei mai mulți turci din Timișoara și Belgrad și acolo s-au întărit; acestea sunt locuri proaste cu palisade (pălânci) și cu șanțuri mici, dar pline de turci și pretutindeni se găsesc ruine de la clădirile vechi romane... etc.

Cât despre partea românească, trebuie observat că la Dunăre, ceva mai jos de Vidin, începe o baltă mare și se întinde neîntrerupt de-a lungul Dunării până la vărsarea Jiului, iar de acolo până la vărsarea Oltului, nu se poate ajunge niciodată din cauza acelor bălți până la Dunăre, afară doar de punctele Ghidiciu¹⁸⁴ dincolo de Lom Palanca, de Schela Ciobanului¹⁸⁵ în dreptul Rahovei și de Celei¹⁸⁶ mai sus de Gura Oltului, și nici aici nu se ajunge pe uscat, ci pe poduri (?)¹⁸⁷.

După Dunăre, cel mai mare râu este Oltul, care vine din Transilvania unde izvorăște în Țara Secuilor din munții Tarcău¹⁸⁸, la granița moldovenească, trece prin Țara Bârsei, de unde ia cu el multe alte ape izvorâte din munți, trece dincolo de Făgăraș spre Turnu-Roșu, de unde își croiește drum ca o săgeată, vuind timp de zece ceasuri prin munții înalți din care curg multe ape înspre el, dar eu socot că nu e nevoie să le înșir aici cu de-amănuntul; dimpotrivă, ele pot fi văzute mult mai lămurit pe hartă, cu numele, izvorul și albia lor și aceasta cu atât mai mult cu cât nu am găsit la toate lucruri vrednice de observat, afară doar de Olteț care se varsă în Olt la Fălcoi¹⁸⁹; ceva mai jos de confluența lui a fost un oraș roman, pe care țărânii îl numesc „Antim”¹⁹⁰ și de la care se mai văd clar în diferite locuri ruinele și zidurile.

¹⁸² Ziben. La vărsarea râului Cibrice în Dunăre pe partea bulgărească.

¹⁸³ Ortava și Oreava (Oreava).

¹⁸⁴ Ghidisch = Ghidiciu, sat, com. Piscul Vechi.

¹⁸⁵ Csoban — adică Schela Ciobanului, numele mai vechi al Bechetului.

¹⁸⁶ Cselleh = Celeiu, sat.

¹⁸⁷ Auch hier nicht trocken sondern durch Überfahren.

¹⁸⁸ Targu.

¹⁸⁹ Falckoy (Falkoy).

¹⁹⁰ Anthien (Anthin), pe hartă Antim.

Lângă Olteț, mai la deal, nu prea departe sub munți, în satele Prigorie ¹⁹¹, Zorilești (?) ¹⁹² și Gruitul ¹⁹³ arde pământul, dar nu cu flăcări, ci se încinge ca jarul; adică acolo se află în pământ prin tot locul, și în stare masivă, și în bucăți, o piatră cenușie lungă și lată de câțiva stânjeni crescută una într-alta ca straturile de ardezie ¹⁹⁴; când ajunge acest foc la ea și începe să se încingă, nu se potolește, ci se încinge mai departe sub pământ, atât cât se întinde în lung și în lat. Am băgat înăuntru nuiiele lungi și verzi pe care le-am scos după câteva minute înroșite de foc; acea piatră nu se încinge numai sus pe înălțimi, ci și jos în vale și lângă apă, chiar acolo unde apa trece peste ea și ea tot nu se stinge.

Este vrednic de observat despre Olt că Excelența sa domnul general feldmareșal conte de Stainville în ultimul război cu turcii, în anul 1717, a pus să fie făcut navigabil pe porțiunea din munți de la Turnu Roșu la Cozia pe unde nu mersese nici o luntre de când curge Oltul din cauza stâncilor ascunse care se aflau în multe locuri sub apa râului și de care se izbea cu putere Oltul, și înainte de a se avânta mai departe, ridica valuri înalte cu așa vuet încât nu era cu putință să treci cu vreo luntre, ba te și îngrozeai numai când priveai așa ceva stând de o parte, până ce în sfârșit s-a găsit mijlocul de a sfredeli stâncile de sub apă, de a introduce în ele cu anumite procedee praf de pușcă și de a le face să explodeze sub apă, ceea ce a reușit bine, astfel că luntrașii români pot să treacă fără teamă prin locurile primejdioase Laprodan ¹⁹⁵, Cârliș ¹⁹⁶, Armăsar ¹⁹⁷ cu luntre scurte și teșite făcute anume în acest scop. Dintre acestea erau vreo 20 care mergeau neîntrerupt // pentru a duce la vale rechizitele de război ca provizii și altele de care era nevoie, până ce noul drum pe lângă Olt ar fi practicabil și s-ar putea merge cu carele... etc.

Adâncimea Oltului nu este pretutindeni aceeași, ci în mai multe locuri când este mic poate fi trecut călare, cum s-a spus mai sus; dar totuși mai degrabă jos, în regiunea de câmpie, unde este lat, decât sus, unde este îngust și curge năvalnic de la Strassburg ¹⁹⁸ la Cozia două locuri primejdioase oricând chiar și atunci când apele nu sunt umflate; dar când Oltul vine mare nu poate nicicum fi trecut.

Râul Jiu izvorăște din munții mari dintre Țara Românească și Transilvania, din două locuri deosebite, de aceea își are fiecare și propriul său nume; unul se numește Jiul unguresc ¹⁹⁹ care izvorăște din cei mai înalți munți, munții Parângului ²⁰⁰, Piatra Tăiată ²⁰¹, Stogul ²⁰² și

¹⁹¹ Prigorie (Prigoria) pe malul drept al Oltețului la S de Polovraci.

¹⁹² Zigușteni = lipsește de pe hartă. Oare = Zorilești care se află în apropiere (?).

¹⁹³ Gruul — (Gruul) — la S de Prigorie.

¹⁹⁴ es gibt daselbst hin und her Satz und Stückweis, ein graues Stein in die Erde etliche Klüften lang und breit der wie Schiefer in einander gewachsen.

¹⁹⁵ Zaprodan (Laprodan). Oare la Projeni? Projeni e ceva mai la N de confluența Lotrului.

¹⁹⁶ Kurlig (Kürlig).

¹⁹⁷ Armăsar.

¹⁹⁸ Este vorba de așa numita Arxavia pomenită mai înainte.

¹⁹⁹ Ungerl, Syll.

²⁰⁰ Monte Barongull (Parengull).

²⁰¹ Piatra Tejata.

²⁰² Stogur.

Muntele Petru ²⁰³, celălalt se numește Jiul românesc ²⁰⁴ care izvorăște din munții Retezat ²⁰⁵ sau Osle, Sturul și Custura Mare ²⁰⁶.

Amândouă au lunci ²⁰⁷ mari și câmpii foarte mănoase pentru creșterea vitelor, cum se observă pe hartă, sunt bine populate de unguri și de români de parcă ar fi un singur sat împreună.

Acești oameni au bogății mari în oi, vite și albine, între plajurile sau munții lor Șes ²⁰⁸ și Cândrelul ²⁰⁹ se întâlnesc amândouă Jiurile în câmpia Jiului și trec astfel unite printre stânci înalte și sălbatice care se prelungesc din munții Vulcan și Polatista ²¹⁰ și după trei ceasuri ajung cu mare vuit la Bumbesti ²¹¹ și Purceni ²¹².

Deasupra Târgu Jiului, ieșind din munți la șes, acolo unde se vede un vechi val roman nu departe de aici, în satul Bârlești ²¹³ în valea Bradko ²¹⁴ se văd de asemenea zidurile și întăriturile unor vechi fortificații.

De aici la vale, se varsă foarte multe ape în Jiu; dar negăsind nimic vrednic de amintit la ele le trec sub tăcere.

Jaleșul ²¹⁵, Isworna (?) ²¹⁶ și Isverna (?) toate trei ape mari din județul Jiului de Sus țâșnesc și izvorăsc dintr-odată din pământ, cu unda lor întreagă ²¹⁷.

Apele Topolniței ²¹⁸ și ale „Băii de Aramă” ²¹⁹ din județul Mehediniți merg cu unda lor întreagă pe sub munți prin punctele însemnate pe hartă pentru a fi văzute acolo.

După ce râul <Jiu> a luat cu el atâtea ape, el trece pe lângă Craiova și <se> varsă prin două guri în Dunăre cam în dreptul Rahovei ²²⁰.

XVII. Despre bălți

În această provincie a Olteniei nu se află bălți însemnate decât lângă Jiu, de la Craiova până la Dunăre, și apoi de-a lungul Dunării, dintr-un punct ceva mai jos de Vidin până la vărsarea Jiului și apoi din nou de la Jiu până la vărsarea Oltului, despre care s-a pomenit mai sus.

²⁰³ Monte Petru.

²⁰⁴ valachische Syll.

²⁰⁵ Relisat apoi Osle... Sturul.

²⁰⁶ Custurull-Mare.

²⁰⁷ Loncken.

²⁰⁸ Sches (Sches) pe hartă cf. valea Sches pe malul stâng al Jiului la S de mica vale Slatinioara. Pe hartă însă nu apare un munte cu numele acesta.

²⁰⁹ Kundetul.

²¹⁰ Polasissa (Polatista). Pe malul stâng al Jiului.

²¹¹ Pombojest (Bombojest).

²¹² Porosen (Porczen).

²¹³ Pârlessi (Bârlești).

²¹⁴ Wallebrath (Valebrath), cf. pe hartă Bradko la N de Porceni.

²¹⁵ Sellesch.

²¹⁶ Isworno și Isverna.

²¹⁷ Adecă nu se îmbogățesc treptat cu apele unor afluenți ca râurile amintite mai înainte.

²¹⁸ Topolnitza.

²¹⁹ Baja de Arama.

²²⁰ Arkova (Oreava) = Rahova în Bulgaria.

Mai este o altă baltă în județul Mehedinți la câteva ceasuri de Cerneți; începe nu departe de Erghevița ²²¹ și merge până la Balta Verde ²²² pe Dunăre. Între această baltă și Dunăre este destul loc și acolo se află foarte multă iarbă; din care cauză tătarii și turcii se adună cu toții acolo în toate războaiele, pentru a porni de acolo în marș, și își aveau acolo locul lor de întâlnire, iar când se întorceau spre casă // își aduceau acolo prada și prinșii de război; adeseori stau acolo câte patru și opt săptămâni, și chiar mai mult, căci acest colț de țară din cauza bălților și a Dunării este aproape ca și închis de jur împrejur.

XVIII. Despre pescuit (pescării)

Este un lucru îndeobște cunoscut ce apă bogată în pești are Dunărea, cel mai de seamă pește din Dunăre este morunul: acesta se prinde în cantități mari ²²³ și cei mai mulți pe porțiunea de la Poarta de Fier și Podul lui Traian până la vărsarea Timocului.

Un alt loc de pescuit tot atât de bogat se află în bălțile de lângă Dunăre, unde se prind mai mulți crapă, plătici ²²⁴, știucă etc. și tot felul de pești. Când Dunărea e mare și se revarsă în bălți, trec peștii din Dunăre, în ele. În aceste bălți își au partea lor din pescuit și diferiți particulari, boieri, cât și mănăstiri.

În Olt și în Jiu se află tot soiul de pești pentru că este o apă rece de munte; sunt mai ales păstrăvi... și loștrițe, în toate celelalte ape sunt păstrăvi roșii, păstrăvi și șalăi cu prisosință.

XIX. Despre munți

Despre starea munților din această țară s-a vorbit mai înainte, anume că aceștia sunt niște munți foarte înalți, sălbatici și închiși de mai multe văi adânci ce se confundă aproape unele într-altele, poalele lor sunt întotdeauna sălbătice și acoperite cu copaci; atât în Transilvania, cât și în Oltenia munții înalți se termină scurt și fără veste. Sus pe acești munți se află foarte multe pășuni, unde își mână locuitorii din amândouă părțile munților vara oile și vitele; dar din cauza vremii rele ele nu pot să stea sus mai mult de trei luni și chiar în acest scurt răstimp trebuie <ciobanii> să fie cu multă băgare de seamă ca să nu fie surprinși de vifor și de furtună și să se nenorocască împreună cu vitele lor; după cum sunt destule exemple de acestea, căci nu de mult un vifor și o ceață deasă, surprinzând o cireadă întreagă de vite ale bieților locuitori de pe Lotru, tocmai lângă muntele Stogul unde poțeca de la Sebeș trece dincolo și unde izvorăsc Lotrul și Jiul ²²⁵, a gonit-o din urmă și a prăvălit-o jos peste stânci.

²²¹ *Orcavet (Oreavez)* probabil Erghevița la SE de Cerneți și la V de Padina.

²²² *Palthaverse (Baltha Verde)*.

²²³ *Welcher Hausenfang-Kayl ist in den Morästen neben der Donau...* etc. (de citit: geil = abundant).

²²⁴ *Praxen (Braxen)* = Brachsen; *Abruthen (Alruthen)*, poate Abraupe (lotc vulgaris); *Laxforellen (Lachsforellen)*; *Semling (Sämling)* probabil: Salbling (*Salmo Sevelinus*) — păstrăv roșu; *Aschen*.

²²⁵ E vorba de Jiul „unguresc”.

Pe muntele Robul lângă Olt, un fulger a răpus o turmă întreagă de oi dintr-un trăznet. Chiar atunci când vremea este foarte senină se lasă adeseori în câteva clipe o ceață atât de deasă, încât aproape te înăbușă și abia poți vedea la patru sau cinci stânjeni înainte. Din această cauză ciobanii ridică pe potecile pe care trebuie să treacă neapărat, la fiecare 15 sau 20 de stânjeni, pietre după care să se poată îndrepta și călăuzi.

În anul 1720 vântul a surprins cu o asemeniea ceață unsprezece oameni însurați din satul Cornereva ²²⁶, lângă Mehedinți în Banat, pe muntele Serotim ²²⁷. Aceștia au fost luați și aruncați jos de pe stânci. Dintre ei, unul singur, care a căzut de asemenea la pământ, a scăpat; eu însumi am ajutat la punerea pietrelor lor de pomenire pe locul de pe care i-a luat vântul, căci această nenorocire s-a întâmplat cu câteva zile înainte de a fi sosit eu cu treaba mea pe acolo.

Aceasta este particularitatea pe care o are acest lanț de munți din cauza furtunilor; socot că nu mai e nevoie să scriu despre poziția și așezarea sa, deoarece acestea se pot vedea mult mai lămurit din desenul de pe hartă, unde sunt însemnate toate ramificațiile, munții și văile cu numele lor, decât ar putea fi descrise cu pana.//

XX. Despre productivitatea țării și despre creșterea vitelor

p. 644

Această țară este un pământ binecuvântat în privința tuturor plantelor și bucatelor, are o iarbă deasă și grasă, un pământ mănos, ce rodește tot felul de grâne, poame etc. etc. vin și vite de tot soiul ²²⁸, îndeosebi vite mari, oi, albine, porci și cai.

Acolo sunt păduri de fag și de stejar, aducătoare de mult folos, care slujesc la îngrășarea multor mii de porci, sunt izvoare din cele mai limpezi în tot locul și pești de toate felurile, de care s-a mai vorbit.

Iarna este întotdeauna blândă și nu ține mult; cade puțină zăpadă și adeseori chiar deloc în câmpie, astfel că vitele, caii și oile, aproape că nu au nevoie de grajduri și nutreț de iarnă sau chiar deloc.

Primăvara este timpurie și o dată cu ea răsare iarba, astfel că adeseori se și poate strânge furaj și de cele mai multe ori chiar în luna aprilie. Toamna este adeseori întocmai ca primăvara și eu însumi am văzut mulți pomi înflorind din nou și dând roade <a doua oară> și am auzit privighetorile cântând tot atât de vesel ca primăvara.

În timpul verii arșița este mare și ține până în octombrie, lucru cu care sunt obișnuiți localnicii, străinii însă trebuie să se ferească de a bea băuturi reci când sunt înfierbântați, căci amândouă bănturile <=și vinul și apa> pot fi găsite pretutindeni datorită vinului bun, apei proaspete și izvoarelor reci.

Până în vremea aceasta ²²⁹ le priește vitelor, apoi în iulie, august și septembrie ele nu se mai pot hrăni la șes din cauza căldurii și din această pricină slăbesc; trebuie să le ducă și să le țină, acum, pe pășunile grase și răcoroase din munți.

²²⁶ *Concreva (Conereva)* pe hartă Kornereva pe râul Biela.

²²⁷ *Scrotim (Serothin)*.

²²⁸ ...von allerhand Orthen (?), (Arth).

²²⁹ Adică până în toial verii.

Trebuie știut despre oile lor că au lăna cea mai aleasă din tot ținutul acesta și în fiecare an se vând numai în Transilvania mai multe mii de saci <de lână>, căci cea de dincolo este prea aspră și nu se poate face din ea decât o dinie grosolană.

Vânat este de toate soiurile : cerbi, căprioare și porci mistreți, în munți : urși, râși, căprioare etc., tot felul de păsări sălbatice : fazani, găini de munte ²³⁰, potârnicșii, ierunci, dropii, lebede, găște sălbatice și rațe sălbatice se găsesc la Dunăre, prin bălțile ei cu miile.

Într-un cuvânt acestei țări nu-i lipsește nimic decât doar oamenii și aceasta pentru că și în timpul ultimului război cu turcii a fost sărăcită de multe mii de oameni ridicați pe sus de aici de către tătari.

Mai multe persoane care au fost de față la numărătoarea prinșilor la Vidin și la Nicopole în ultimul război cu turcii mi-au spus că s-au numărat peste 130 000 de suflete cu mici și cu mari, care au fost duși în robie de către turci, din această țară și din Banat, aceasta se poate vedea și în hărțile din județele Romanai, Jiul de Jos și Mehedinți, unde satele sunt foarte rare și însemnate cu trăsături subțiri, căci și în acestea se găsesc puțini locuitori.

XXI. Despre minereuri și mine

Despre mine de aur și de argint nu știe nimeni să spună dacă se află vreunele pe undeva, dar nu e nici o îndoială că s-ar putea găsi și descoperi unele. Căci de unde vine aurul frumos ales și atât de curat, cum nu se mai găsește nicăieri în toată Transilvania și Ungaria, pe care spălătorii de aur îl găsesc în Olt, precum și în unele ape care se varsă în el izvorând din munți, și pe care îl predau în fiecare an, în valoare de mai multe mii de guldeni ²³¹, decât tocmai din pământ și din munți. Acest lucru l-a înțeles foarte bine domnul conte de Stainville și din această pricină se înființase o companie deosebită de spălători de aur care să caute și să cerceteze din // ce vale și din ce munți vine acest aur, pentru ca să se poată găsi asemenea vâne de aur, care trebuie să fie foarte bogate și mari, deoarece spălătorii de aur au găsit în Olt bucăți masive de aur din cel mai curat, de mărimea unor boabe mari de fasole.

Această companie a început să cerceteze și a observat că pe Olt nu s-ar găsi aur decât puțin mai sus de mănăstirea Cornet în Loviște, unde au găsit deosebit de mult aur la vărsarea apei Băiașilor ²³² în Olt în fața acelei mănăstiri Cornet, apă care vine de la Pasul Perişani ²³³ și trece pe lângă satul Băiașu — care înseamnă miner — de unde și-a luat numele râul Băiașilor, adică râul minerilor, curgând până în Olt, de aceea Excelența sa de vrednică pomenire a hotărât să fie întrebați locuitorii de acolo dacă n-a fost odinioară acolo o mină, dar nimeni nu a putut să dea aici o lămurire și pentru că această localitate se află pe partea turcească nu a putut să ducă cercetările mai departe.

²³⁰ *Bürck hühner* (= *Berghühner*) o specie de potârnicșii. În ms. *Birch, feld und Haselhühner*.

²³¹ *Gulden*, monedă la început numai de aur, apoi și de argint.

²³² *Bojaschilar* și mai departe *Ru Boyaschilor* (= Râul Băiașilor), azi Băieșu.

²³³ *Perischor-Pass* (*Perischan-Pass*).

Mergând mai jos a pus să fie cercetate și alte ape care se varsă în Olt și a găsit aur în Lotru ²³⁴, până în apa Rudăreasa ²³⁵, care izvorăște din mijlocul munților și se varsă în Lotru, și aici au găsit aur; dar a murit Excelența sa ²³⁶ și această lucrare vrednică de laudă a rămas baltă pentru că nu era nimeni care să sprijine acea companie.

La Baia de Aramă, în județul Mehedinți, se află o mină de cupru care mai înainte era foarte productivă, dar acum merge foarte rău.

La Baia de Fier, lângă mănăstirea Polovraci ²³⁷, în județul Jiului de Sus, a fost o mină de fier, dar acum nu se mai exploatează.

La Ocna²³⁸ sau Saltzburg, la un ceas mai jos de Râmnic în județul Vâlcea, sunt ocnele cu cea mai frumoasă și mai curată sare care mai înainte, pe vremea turcilor, erau arendate cu 40 000 de guldeni anual; acum poate că aduce tot atâta; am văzut și mărgăritare care ar fi fost găsite în râul Jiu, în locul unde apa Tismanei se întâlnește cu apa Isvornei.

Ar mai fi încă mai multe de spus despre unele sau altele dacă pe de o parte aş avea vreme, și pe de alta aş socoti că sunt din sfera mea <de cunoștințe> și dacă iarăși nu aş fi încredințat că domnii ofițeri care stau în Oltenia au făcut-o până acum...

²³⁴ *Lothen (Lotra).*

²³⁵ *Ruderassa.*

²³⁶ La 21 octombrie 1720.

²³⁷ *Poloratisch (Polovratzsch).*

²³⁸ = Ocnele Mari.

MIHAIL SCHENDOS VAN DER BECK

(1691?—circa 1736)

Medicul Mihail Schendos s-a născut la Veneția probabil în 1691, ca fiu al lui Manole Schendos din Castoria (Macedonia) și al Pierinei Avrami, cretană — sora lui Ioan Avramios (sau Avrami, Abrami), binecunoscutul predicator de curte al lui C. Brâncoveanu —, fiind botezat la biserica ortodoxă Sf. Gheorghe. A studiat la Universitatea din Padova, obținând la 18 ianuarie 1713 titlul de iatrofilosof. Nu este exclus să-și fi prelungit studiile încă doi ani spre a obține calificarea de „physicus” adică de cunoscător și al tehnicii tratamentelor medicale. În 1718 a fost angajat ca medic militar al armatei imperiale în războiul cu Turcia (fiind aliată cu Veneția), trecând apoi ca medic al anbasadei imperiale trimise la Constantinopol pentru tratative în frunte cu contele de Virmond. Îl regăsim apoi în Transilvania.

În adevăr, la moartea unchiului său, Ioan Abrami — care căzuse în dizgrația lui Nicolae vodă Mavrocordat, fiind chiar osândit la moarte și salvat doar de capturarea la vreme a domnului de către imperiali, când a putut și el trece munții, alăturându-se boierilor ce invocau ocrotirea împăratului și făcând și el apoi parte alături de boierii Radu Golescu și Ilie Știrbei din delegația ce mergea la Viena, unde de altminteri s-a și stins —, Mihail Schendos s-a îndreptat spre Brașov spre a ridica moștenirea sa, constând din bunurile depuse de Abrami acolo, dar nu a putut pătrunde în acel oraș din cauza ciumei. A ajuns însă în curând medicul personal al generalului de Stainville, comandantul militar al Transilvaniei și al Olteniei ocupate de austrieci. Acesta având un deosebit interes pentru cercetările chimice, l-a preluat pentru cunoștințele sale în acest domeniu și, când a fost să inspecteze Oltenia în 1719, l-a luat cu sine. Când era încă la Craiova, au sosit trimișii lui Nicolae Mavrocordat la guvernator cu rugămintea să i se trimită cât mai neîntârziat un medic, intrucât se îmbolnăvise foarte rău de friguri și țara întreagă era bântuită de ciumă.

Expediat îndată de Stainville la București, autorul s-a dus — cum afirmă el — plin de încredere, trezită în sufletul său de citirea relatărilor din Țara Românească cuprinse în *Istoria lui Del Chiaro*. La București a stat 18 zile în care timp l-a îngrijit pe domn, readucându-l la sănătate, mulțumită doctoriilor ce le adusese cu dânsul. Reîntors la Craiova, unde se mai afla încă feldmaresalul de Stainville, a pornit la o cercetare a subsolului Olteniei pentru depistarea bogățiilor sale minerale, fiind mai ales interesat de apele termale. În cursul explorărilor sale a fost asistat de un căpitan, bun topograf, care nu era altul decât Friedrich Schwanz ce lucra la harta Olteniei. Mostre din rocile adunate au fost trimise de el în 1720 eminentului specialist Samuel Köleseri, medic și el, care publicase de curând *Auraria Romano-Dacica* (cf. *Călători*, V III, p. 616 și urm.), precum și fostului său profesor de la Padova, Antonio Valisnieri, iar textul tratatului său intitulat *Historico-physico-topographica... etc. Descriptio a fost supus lui Köleseri care a vrut să-l publice odată cu lucrarea sa proprie: Descrierea Daciei... care însă nu a mai văzut lumina tiparului. În schimb tratatul lui Schendos a apărut în 1724 în revista „Galeria di Minerva riaperta”, scoasă la Veneția de profesorul Antonio Valisnieri și de poetul și publicistul Apostolo Zeno, bun prieten la un moment dat al lui del Chiaro. Din toate lucrările lui, aceasta este cea mai temeinică și mai aproape de realitate. S-ar părea că ar fi colaborat cu Köleseri și la o lu-*

crare intitulată : *Hecathene seu descriptio et explicatio critica omnium lapidum Daciae*, care însă a rămas nepublicată.

Schendos a rămas în slujba lui Stainville până la moartea acestuia, la Deva la 21 oct. 1721, când a pornit spre Viena să-și caute alte rosturi.

Invitat cu mare stăruință de Nicolae Mavrocordat în Țara Românească, unde i se promitea locul de medic principal (archiatros), se hotărăște în 1721 — în ciuda faptului că ar fi fost chemat tot atunci de Dimitrie Cantemir în Rusia — să meargă în Țara Românească, după ce și-a pregătit o farmacie întreagă, cumpărată pe cheltuiala sa, în speranța recuperării sumelor vărsate atât pentru farmacie, cât și pentru tocmirea unui spițer, unui „chirurg” (= felcer) și a unui secretar. Închiriind o corabie la Viena, a plecat pe Dunăre, trecând pe la Porțile de Fier cu oarecare primejdie și ajungând, în sfârșit, după o lună de zile la București.

Acolo a dus daruri scumpe și a mai cheltuit pentru a-și face rost de haine după portul oriental, potrivit poruncii domnului. Socotelile au început să se cam strice când a cerut restituirea cheltuielilor în valoarea de 3 000 de taleri renani, domnul i-a obiectat lipsa de bani, ceea ce i-a dus indignarea la culme. Într-o *Apologie* a sa, publicată împreună cu altă scriere în 1723, el îl atacă cu vehemență, vorbind de firea lui zgârcită, răzbunătoare, nespus de bănuitoare, despre persecuțiile, jafurile și confiscările poruncite de el, despre delatorii din slujba sa și despre starea de plâns a poporului. Iar ca om, îl acuză de viciele cele mai infame, necruțându-i nici familia declarată foarte de jos, nici căsnicia, nici copiii, în sfârșit, declarând că scrierile cu care se mândrea nu îi aparțineau. Pe deasupra mai ținea și o casetă cu otravă pentru înlăturarea unor rude destul de apropiate. El se plânge și de felul cum a fost gonit din țară, fără însă a arăta cauzele expulzării sale după o ședere de șase luni.

Explicația pe care o dă în scrierea amintită e destul de încurcată. Domnul i-ar fi cerut să pună la cale o intrigă împotriva Casei de Austria și ar fi vrut să-l trimită la Constantinopol, ceea ce el a refuzat.

[Această versiune seamănă foarte mult cu aceea a lui Nicolae de Porta, invocând și el, în sept. 1717, intenția aceluiași domn, Nicolae Mavrocordat, de a-l trimite, în 1716, la Constantinopol pentru a confirma o intrigă pusă la cale de domn (contra lui Ștefan Cantacuzino). În 1719 Schendos a putut foarte bine afla chiar de la Nicolae de Porta la Craiova despre această atribuire tot atât de fantezistă ca cea invocată apoi de el însuși]. Așadar, atunci N. Mavrocordat, acuzându-l de legături vinovate cu vecinii, i-ar fi ridicat nu numai hârtiile sale de liberă trecere în împărăția habsburgică, ci și toate actele sale manuscrite : chitanțe, adeverințe de obligații active și pasive etc., nelăsându-i decât hainele și silindu-l să treacă în Transilvania. Domnul nemulțumindu-se cu atât, l-a reclamat ulterior în fața autorităților imperiale ca otrăvitor. Cât privește bunurile mișcătoare rămase autorului de la unchiul său amintit mai sus, domnul trimisese dinainte pe egumenul Corneliu de la mănăstirea Mărgineni să le ridice din Brașov și să le aducă în Țara Românească, făcându-se stăpân pe ele. Ca urmare la plângerea domnului, consiliul de război de la Viena, la 10. I. 1722, a recomandat contelui de Virmond, succesorul lui Stainville, să cerceteze mai de aproape cazul și să-i pună în vedere lui Schendos să nu rămână în orașul de reședință al guvernatorului și nici în posesiunile ereditare ale Casei de Austria, trimitându-i un răspuns acceptabil domnului, căruia însă trebuia să-i ceară și unele dovezi ale acuzațiilor aduse (ianuarie 1722 ; cf. C. Giurescu, *Materiale*, I, p. 515—516).

Schendos, care se îndreptase spre Alba-Iulia, nu a mai zăbovit mult în Transilvania, ci s-a dus la Augsburg, unde a tipărit în 1723 o lucrare de medicină cu titlul de *Empirica illustris* etc. precedată de o *Apologie* a autorului împotriva înșelătoriilor lui Mavrocordat și publicată sub un pseudonim transparent „par le docteur Conrad du Schebben”, acest nume fiind o anagramă a numelui de Schendo van der Bech. Această ediție apărută la Augsburg la editorii Merz și Meyern era arătată intenționat drept o a doua ediție revăzută și îmbunătățită, după cea publicată la Londra (!). În această *Apologie* pătimașă îl înfățișează pe Nicolae Mavrocordat în culorile cele mai negre. Când mări apoi, după un scurt popas în slujba electorului Maximilian al Bavariei, ajunge în cursul călătoriilor sale prin Italia, Portugalia și Olanda, în sfârșit la Veneția în 1724, el umblă tot mascat, chipurile de teama răzbunării lui Mavrocordat. La Ve-

neția primește invitația de a merge la St. Petersburg, unde spunea că îl mai chemase și mai înainte Dimitrie Cantemir, să-l fie medic. Mai trăia încă țarul Petru. Prin Amsterdam și Copenhaga ajunge la St. Petersburg, unde e primit de marele amiral și intră în slujba împăratului (scrisoarea lui din 15 oct. 1724, citată de Pray în notița sa introductivă) ca medic militar și inspector al spitalului de la St. Petersburg, cu contract pe patru ani și cu o plată anuală de 400 de ruble de aur, precum și alte înlesniri. Un an după aceea, i se propune să însoțească solia țarului în China, dar el refuză. La 24 febr. 1725 e cooptat membru al Academiei de științe din St. Petersburg urmând în curând să fie cooptat și de cea de la Berlin. Aceasta, înființată de curând, era bucuroasă de noi membri. Ca și pentru cooptarea lui Dimitrie Cantemir, corespondența în acest scop a fost purtată de fostul preceptor al țareviciului Alexei (cel executat crunt de Petru cel Mare), Baronul Huyssen, rămas mai departe în Rusia, de unde nu a fost autorizat să plece decât în 1739, anul morții sale, el murind pe drum. La 7 iulie 1726, Schendos era ales membru al Academiei berlineze la cererea sa, transmisă prin Huyssen din St. Petersburg la 3 iunie 1726, deci într-un timp record. Baronul avusese grijă să menționeze șederea candidatului în Țara Românească, ca medic al lui Mavrocordat și, prin urmare, să cunoască țara și oamenii de acolo, ceea ce l-ar pune în măsură să completeze lucrarea neterminată a lui Cantemir, făgăduită de acesta Academiei, numită *Dacia velus et nova* și chiar să comunice manuscrisul original și fără voia moștenitorilor împreună cu propriile sale adnotări, întrucât putea avea acces la el, fiind medicul tinerilor principii. Huyssen îl indemnase chiar să intre în posesia originalului, ceea ce s-ar fi și întâmplat ! El se mai angaja să trimită și diferite disertații științifice despre descoperirile sale în fizică și chimie medicală. Ulterior, în decembrie 1726, Huyssen comunică Academiei că Schendos *copiază în тайнă* acel manuscris păzit cu vigilență de moștenitori. Asigurări fără nici un temei, căci Schendos nu a trimis nimic din cele făgăduite, ci numai un discours intitulat *Obscura exilii Ovidiani sedes*, având la bază informații din manuscrisul „Daciei” care îi fusese comunicat de Antioh Cantemir, cum îi scria el lui Köleseri la 25 sept. 1726. La 19 iunie 1727 directorul Academiei din Berlin îi scrie lui Huyssen : „După felul în care D. Van der Beck a înțeles să-și publice cartea ar fi trebuit să prevadă că nu se va face agreeat (qu'il ne fera pas sa cour") dacă într-adevăr el este un tot atât de desăvârșit om de curte pre cât este de bun filosof și medic”. Urma un fel de avertisment (*Je serais bien chagriné s'il lui arrivait de connaitre unc disgrâce*) legat de netrimeterea lucrărilor anunțate, unele de ordin medical. Tonul destul de dezaprobativ se explică desigur dacă se observă că în 1727 apăreau în „Actele” Academiei imperiale de la Viena, unde reușise să fie cooptat membru, tot în 1726, probabil mulțumită lui Köleseri, două tratate dedicate președintelui acelei Academii, unul despre unele rarități exotice din cele două Indii (adică cele Orientale și Occidentale) și mai ales despre Bezoar, iar al doilea tratat adresat lui Köleseri era o dare de seamă intitulată *Praesens Russiae literarie Status*. „Dizgrația” la care se referă directorul Academiei berlineze ar putea însemna pur și simplu o amenințare cu excluderea din acest corp savant. Preferința dată de Schendos Academiei vieneze se explică prin legăturile pe care încerca să le mențină cu cercurile erudite din Italia, în contact cu centrul de la Viena. Cooptarea sa de către această Academie trebuia să răspundă în mod victorios campaniei de denigrare pornite contra sa de către Jean Leclerc, profesor și teolog reputat din Amsterdam și editorul unor periodice apreciate destinate lumii erudite. Acesta care era folosit de N. Mavrocordat pentru contactele sale cu savanții din Occident era totodată bine plătit pentru a-l descalifica pe Schendos, autorul demascării sale. La calomniile acestuia răspundeau altele de același nivel. În această luptă a refuzat să fie amestecat Apostolo Zeno, poetul oficial al curții vieneze, prieten de altminteri cu Schendos, și venețian ca și el. Aceasta era lumea în care ar fi vrut să se întoarcă medicul răătăcit în climatul nesigur al Rusiei, în care se pierde fără urmă. Se știe doar despre el că a murit prin 1736 deportat prin părțile răsăritene ale imperiului rus (Siberia?) în vârstă de vreo 50 de ani (!) sau mai de grabă de 45 de ani, ținând seama de data botezului său în 1691.

Iată în ordine cronologică titlurile complete ale operelor sale :

Historico-Physico-Topographica Valahiae Austriacae subteraneae descriptio ad famigeratissimum Daciae secretarium Samuelem Köleserium de Kees-Eer vium dignitate ac litteris

illustrissimum epistolari stylo exarata a Michele Schendo R. C. Eq. Vanderbech AA. LL. Philos. ac V. Medic. laureato Doctore (textul cu data 2 iulie 1720 a fost tipărit la Veneția în 1724 în revista „Galeria di Minerva riaperta” și apoi retipărit de Seifert în 1780 ca adaos la ediția a doua a cărții *Auraria Romano-Dacica* tipărită la Pojon (Brătilava) și Cașovia și însoțit de o hartă a Olteniei, fără nume de autor, aparținând lui Friedrich Schwanz von Springfels, precum și de o notiță introductivă a lui G. Pray.

Urmează în ordinea compunerii, dar nu a tipăririi, *Empirica illustris per septem nobilissima euporistica familiaria remedia ad totidem gravissimos et frequentiores morbos profligandos*, auctore Mich. Schendo R.C.S. Eq. van der Bech, Phil. et Med. Doct. Addita auctoris Apologia adversus Maurocordati Sycophantias par le docteur Conrad du Schebben, Ed. altera, Prototypo, Londinensi emendatior et elegantior, Augsburg bey Merz und Meyern 1723. 8°. (Manuscrisul acestei lucrări se păstrează în biblioteca de la Göttingen, iar un exemplar tipărit în Biblioteca Muzetului Bruckenthal din Sibiu sub cota VII 6213. Extrase cuprinzătoare și rezumate din *Apologie* au fost date de I. Chr. Engel în *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1804, vol. IV/2, p. 11—15. Apoi cele două tratate amintite, în formă de epistolă, publicate în „Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae“... etc. Ephemerides, volumen I... Norinbergae... An. MDCCXXVII, și anume pp. 111—124 *De quibusdam rarioribus Indiae ultrisusque exoticis, ac praecipue de terra sinica Bezoardica Tanzué dicta*, cu dedicația către președintele Academiei, apoi pp. 124—151 epistola a doua adresată lui Samuel Köleseri... etc. intitulată *Praesens Russiae Literariae Status*, în care îl pomenește elogios pe Atanasie Condoidis, fostul preceptor al fiilor lui D. Cantemir, lăudând apoi în mod elocvent pe domnul moldovean (pp. 131—149). Cam la aceeași dată a trimis Schendos la Berlin acest discurs pomenit mai înainte *Obscura exilii Ovidiani Sedes*.

La o dată neprecisă a tipărit o mică broșură despre Tomi „περὶ Τομέως”.

M. Schendos a fost în corespondență cu Apostolo Zeno, A. Valisnieri, Samuel Köleseri, baronul Huyssen și alții și în polemică violentă cu Jean Leclerc.

Despre el au scris G. Pray, I. Chr. Engel... și e menționat și de Sulzer în a sa *Geschichte*, t. II, p. 91—92. La noi s-au ocupat de el N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, p. 94 și C. D. Fortunescu, în semnarea volumului *Auraria Romano-Dacica* al lui Köleseri, ed. din 1786, ce cuprinde textul lui Schendos despre cercetarea subsolului Olteniei, în „Arhivele Olteniei”, 1937, pp. 267, 273—276; C. Dima-Drăgan, *250 de ani de la apariția primei descrieri a Olteniei*, în „Ramuri”, Craiova, iulie 1974. În legătură cu Dimitrie Cantemir, și Academia din Berlin el apare în treacăt și în lucrarea lui P. P. Panaitescu: *Le Prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand* în „Revue des Etudes slaves”, Paris, VI (1926), fasc. 3—4, p. 249, și cu elemente noi în studiul lui Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii” 22 (1969) nr. 5, pp. 836—837 și 845, anexa 5, și în acel al lui T. Trușter, *Aspecte inedite privind relațiile lui Dimitrie Cantemir cu Academia din Berlin*, în „Forum”, Revista învățământului superior, XII (1971), nr. 10, p. 79—80.

În legătură cu Samuel Köleseri apare și articolul lui Zsigmond Jakó: *Beiträge zu den Beziehungen des Rumänischen kulturellen Lebens mit der Deutschen Frühaufklärung...*, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII (1969), nr. 3, pp. 679—681.

În sfârșit, ca subiect principal, considerat în sine, se desprinde cu elemente biografice noi în următoarele două evocări: *Michel Schendos (Vanderbech) et les Pays Roumains*, de Cornelia Danielopol Papacosteia în *Actele Congresului de la Atena* (sept. 1971), Atena, 1975, p. 79—83, și *Un médecin princier moins connu de la période phanariote, Michel Schendos Van der Bech (1691 — env. 1736)* de P. Cernovodeanu și N. Vătămanu, în „Balkan Studies”, Thessaloniki, 18, (1977), partea I, p. 13—30, cu aportul unui material inedit aflător în arhiva Bisericii. Negre din Brașov, constând din scrisorile lui Schendos către Köleseri, citate în notă.

În sfârșit o evocare mai veche rămasă până acum în arhiva Institutului de Istorie e aceea a contribuției de față la volumul nostru de acum (citată de altminteri de C. Danielopol-Papacosteia, *op. cit.*, n. 18) și adusă la zi cu prilejul întocmirii definitive a volumului IX al seriei de *Călători*.

APOLOGIA

[Despre venirea sa la București ¹ și despre purtarea
lui Nicolae Mavrocordat]

- p. 11 [Autorul îl însoțește în 1719 pe Stainville în Oltenia]... Bântuia atunci în Țara Românească... molima blestemată ² care după obiceiul popoarelor barbare nu era stăvilită de nici o măsură politică sau sanitară, și care a secerat în scurtă vreme cu cea mai mare iuțeală multe mii de oameni. Și se părea că nu-l va cruța nici pe Mavrocordat care urmasese de foarte curând fratelui său voievodul ³ răpit dintre cei vii prin otravă... etc... Căci ciuma pusese stăpânire pe gineceul lui — după ce îi căzuseră jertfă mai multe concubine și eunuci—și amenința cu rele mai mari pe cei aparținând tagmei unor practici neiertate, și chiar pe domn, neșpus de desfrânat, de o fatală necumpătare, de care acum mai mult ca niciodată ar fi trebuit să se ferească mai rău ca de un șarpe — îl aruncase în cea mai mare primejdie a vieții constituția sa mult slăbită de plăceri nelegiuite și deci mai expusă frigurilor rele ⁴.

- Mareșalul ⁵, la rugămintea stăruitoare a delegaților trimiși de Mavrocordat la Craiova, a trimis pe doctorul său, doctorul Vanderbech, să dea ajutor bolnavului în primejdie de moarte. Acesta ⁶ se temea, negreșit, să se încreadă în cuvântul îndoielnic al voievodului — care încercase să atenteze la viața unchiului său ⁷ pentru că era devotat partidei împăratului — și se mai încredințase din istoria <atât de> exactă a lui Antonio del Chiaro, tipărită de curând la Veneția, că toate astea erau crime obișnuite și dragi acestui om barbar de un duh vulgar, grosolan și bocciu ;
- p. 12 dar îmbărbătat de imperiali a ajuns la București, unde aplicând // leacurile aduse de el și care erau potrivite și indicate la această boală, după optsprezece zile de grijă neobosită l-a lecut pe bolnav. Răsplătit cu daruri corespunzătoare și-a luat rămas bun de la bălțile bucureștene. Și amăgit de dese scrisori ale voievodului, trimise până în anul 1720 în Germania ⁸ și de neîncetatele ademeniri și făgăduieli că va fi chemat ca arhimedic al întregii Valahii (Țara Românească), a chibzuit îndelung cu prietenii săi ce căutau să-l abată de la această hotărâre, căci ei nu puteau să nu-i arate că în Țara Românească străinii trebuie—ca și câinele <de pe mahurile> Nilu-

¹ Tradus după pamfletul intitulat *Apologia adversus Mavrocordati sycophantias*, redat fragmentar de J. Chris. Engel în *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1804, vol. IV, 2, pp. 11—15, și confruntat cu textul integral adăugat lucrării *Empirica illustris...* etc., Augsburg, 1723, pp. 1—31.

² *Pestifera lues* = ciuma.

³ — Ioan Mavrocordat care fusese numit voievod al Țării Românești după capturarea lui N. Mavrocordat de către imperiali. Moartea sa, îndată după pacea de la Passarowitz, a fost foarte oportună pentru fratele său, care a fost din nou pus ca domn de către turci. De aceea și anunțul că Ioan Mavrocordat ar fi pierit de otravă.

⁴ *Calidioribus febribus*.

⁵ = Contele Etienne de Stainville, general de cavalerie și feldmareșal. Numele său apare foarte adesea sub forma germanizată de Steinville, de pildă la Schwanz. Era francez originar din Lorena.

⁶ — Vanderbeck (Schendos). El apare în povestire la persoana a treia.

⁷ = Abramios, predicatorul de curte al lui Brâncoveanu, osândit la moarte de către Nicolae Mavrocordat (cum arată del Chiaro; cf. *Călători*, VIII, p. 395—396) și salvat doar de capturarea la timp a domnului de către imperiali.

⁸ De fapt : Transilvania.

lui⁹ — să soarbă apa doar în fugă și că acea țară e fatală tuturor medicilor, care trebuie să se ferească de ea, întrucât toți cei pricepuți în această artă: Ferrati¹⁰, Fonseca¹¹, Hipomenas din Trapezunt¹² au fost priviți cu ură, fie din cauza deselor servicii, făcute din recunoștință față de rămașițele strălucite ale familiei Brâncoveanu, sau pentru orice alt motiv, și că alții foarte mulți au fost siliți să plece nu fără mari pierderi în avutul lor din cauza bănuielilor criminale ale voievodului și că, deși fiu de medic, Mavrocordat a uneltit nu o dată împotriva medicilor spre pieirea și vătămarea lor și că era bogat în făgăduieli, dar după ce trezise speranța la atâția naivi, în urmă nu numai că era nestatornic și nu se ținea de ele, dar îi mai și persecuta cu mare ocară.

Așadar, în anul 1721 — deși serviciile sale erau solicitate la curtea țarului în condiții de invidiat —, el nu s-a dat în lături de la drumul hotărât, ci făcând rost de un farmacist din cei mai aleși, un felcer¹³, un chirurg și secretari pe cheltuială proprie din porunca domnului, în speranța unei grabnice achitări, și prevăzută pe deasupra și cu o bibliotecă cuprinzătoare și cu tot mobilierul necesar pentru o viață cuviincioasă și comodă, a socotit că nu trebuie să cruțe nici o cheltuială, încât, închiriind la Viena o corabie din cele mai mari, a pornit pe Dunăre spre Țara Românească, la care mai bine n-ar fi ajuns niciodată!

După ce a trecut de vârtejurile și cataractele Dunării, nu fără pericol, a ajuns până într-o lună la București unde, împărțind daruri prețioase și aduse din țări străine, a mai fost silit să-și irosească și restul banilor pe care îi adusese cu el pentru a-și schimba hainele cu altele după portul oriental, potrivit cu porunca voievodului.

L-a găsit pe voievod lipsit de bunăvoință chiar din capul locului, când a stăruit pentru achitarea sumei de trei mii de taleri renani¹⁴, cheltuiți pentru diferitele cumpărături făcute din porunca lui. Invoca secătuirea vistieriei ca să mascheze strâmbătatea pusă la cale și repeta la infinit că amânarea achitării din cauza vinii unui altuia trebuia suportată *aequo animo* și alte comentarii zadarnice de același fel, care de îndată au avut darul de a trezi pe drept cuvânt bănuiele.

În timpul acesta, românii, cărora li se ridicaseră nu odată toate lucrurile gospodăriei pentru plata dărilor peste măsură de apăsătoare și la care domnea sărăcia în casele lor goale, scârbiți de așa viață, erau siliți să cheme moartea într-ajutor. Cei săraci umpleau închisorile unde erau pedepsiți pentru vina de a fi săraci în timp ce acest zămislicitor de sărăcie și totodată căznitor al săracilor zmulgea nenorociților chiar și cele mai slabe mijloace de trai și-i lovea pe cei mai bogați după placul său, el

⁹ *Canis Niliaci*.

¹⁰ Contele Ferrati a fost medicul lui Brâncoveanu până prin 1713, când a fost înlocuit fiind bănuț de lucrături politice. El informă pe generalul imperial din Brașov despre înprejurările din Țara Românească, în sensul Cantacuzinilor; cf. *Călători*, VIII, p. 398.

¹¹ Daniel de Fonseca, evreu strănutat din Franța la Constantinopol, unde ajunge medicul ambasadurilor franceze. În 1719 urmează la București pe domnul Nicolae Mavrocordat, servindu-i și de agent de legătură cu ambasada franceză de pe Bosfor. În 1732 e prim-medic al marelui vizir.

¹² Gheorghe Hipomenas Trapezuntinul, trimis la Padova în 1705 ca bursier de către C. Brâncoveanu, e în slujba lui începând din 1709. După uciderea domnului, el va fi procuristul doamnei Marica și al Brâncovenilor. Cf. *Călători*, VIII, p. 366 și 369, evocarea sa de către del Chiaro.

¹³ După practica din acea vreme, îngrijirea propriu-zisă a bolnavului era în sarcina acestor acoliți ai medicului, acesta punând doar diagnosticul și prescriind medicamentele.

¹⁴ *Rhenensium* = taleri de Rin.

jefuia într-atâta pentru chefurile sale fondul de bani al marelui sultan ce-i era incredințat, încât ai fi crezut, după marile sale jafuri, că este născut pentru pradă. Țara Românească, deși se simțea atât de vrednică de plâns sub Mavrocordat, a plecat grumazul cu o răbdare care a durat trei ani și dacă n-ar fi sperat că acest burete, care se umflase peste măsură cu toate prăzile din țară, avea să fie stors în curând, depărtând vătămările aduse vieții și soartei locuitorilor încovoiați sub acea povară a birurilor, încă de mult i-ar fi adus lipsa la deznădejde, și deznădejdea la îndrăzneală. Familiile strălucite ale Brâncovenilor și Cantacuzinilor și rămășițele eroilor răsăriteni au fost distruse prin înșelăciunile și lucrăturile strâmbe ale trădărilor, Bălăceanu și Brezoianu au fost tăiați fără vină și în pripă, pe când el se desfăta îngrozitor privind îndelung la ei cu ochi infocați și savurând oarecum crima sa¹⁵. Mitropolitul Antim, păstor prea cuvios și p. 13 prea evlavios, cu al cărui sânge nu s-a înfiorat // să-și păteze mâinile, precum și minunatul bărbat, cel mai vrednic de prețuire din amândouă țările, vistierul Grigore¹⁶ — pe care, despoindul de avere și smulgându-l din brațele fiilor săi și ale soției, l-a osândit să fie închis într-o hrubă de mănăstire — începuseră de mult să fie la români un motiv de ură veșnică. Ei speraseră în zadar că imaginea încă proaspătă a captivității trecute¹⁷ îl va indemnă pe acest Sardanapal învățat în chip rușinos în mijlocul dezmățului voluptăților cu niște moravuri nelegiuite, ba chiar monstruoase, prin care a pângărit cu totul demnitatea de voievod... măcar să și le potolească, dacă nu să și le îndrepte... etc.

Se lăuda că s-a născut sub zodia lui Mercur, adică acea constelație care dă degete lungi și ascute mintea pentru înșelătorii și furt. Spectacolul trufiei sale intolerabile era primit cu hohote de răs de bizantini, și cum știa că bunicul lui Mavrocordat era din pleava oamenilor de răd (!) și că părintele său fusese odinioară un medic de stare umilă, îl criticau pe voievodul care, conștient de propria sa nevrednicie, uzurpând fără drept un nume <străin> ca și cum ar fi proprietatea sa cea mai sfântă, îndrăznise să se insinueze¹⁸ în vechea familie italiană „de Scarlatti” și să cerșească înrudiri inchipuite, împrumutând titluri înșelătoare, încât părea că nu-și amintește de vechea sa stare și de sărăcia rudelor sale de sânge care se mai întrețin încă din vânzarea cărbunilor și a vitelor... etc.

Mavrocordat a meritat până și de la turci numele de Muserin, adică ateu. De aceea a început să cante să afecteze o atitudine religioasă. A pus să se tipărească la București drept a sa o lucrare manuscrisă mai veche din biblioteca părintelui său, tratând despre datoriile creștinilor (*De Christiani hominis officio*), apoi alta *Filoteu Parerga*, tradusă de Ioannes p. 14 Clericus¹⁹, plătit cu doi auri de fiecare foaie a traducerii... tipărită în Olanda. Cât privește lucrarea precedentă, ea a fost tradusă în limba

¹⁵ Cf. în *Călători*, VIII, p. 394, relatarea lui del Chiaro arătând împrejurările acestor execuții fără judecată.

¹⁶ = Marele vistier Grigore Haleplui; cf. Radu Popescu vornicul. *Istoriile domnilor Țării Românești* (ed. C. Grecescu), București, 1963, p. 258—259, 268.

¹⁷ E vorba de cei doi ani petrecuți ca prizonier al Imperialilor la Sibiu.

¹⁸ *Inserere*. Adică să pretindă că face parte din ea.

¹⁹ = Jean Le Clerc (1657—1736), teolog, filosof și literat stabilit la Amsterdam de unde întreținea o vastă corespondență cu personalitățile cele mai diferite. A fost în legătură cu N. Mavrocordat timp de 6 ani în vederea îmbogățirii bibliotecii acestuia. [J. Bouchard, *Les relations épistolaires de Nicolas Mavrocordatos avec Jean Le Clerc...* în „Ο'Εκρηκτής”, Atena, 11(1974), p. 67—79]. Traducerea amintită mai sus a fost făcută din limba greacă în cea franceză, dar nu a fost publicată pentru a nu impresiona rău pe stăpânii de la Constantinopol.

latină de un pedagog tot atât de flămând ²⁰ <ce fusese> tocmnit în Țara Românească și apoi tipărită la Lipsca, însoțită de portretul lui Mavrocordat, nu cum arăta, ci cum ar trebui să arate. Acești traficanți au răspândit la Petersburg zvonul că Mavrocordat ar fi terminat de curând două volume ce vor fi tipărite în curând, anume: *Cauza creșterii și a descreșterii Imperiului otoman*^{20bis} și *Dacia nouă și veche*...(!) [Autorul se întreabă dacă l-ar plagia adică pe Köleseri sau cumva pe Dimitrie Cantemir sau poate nu a scris nimic și se laudă doar cu titlurile(?)...] etc.

... A fondat o bibliotecă, dar el însuși e fără cultură, a fost întărit p. 15 în domnie plătind optzeci de mii de florini. Unica sa fiică, pe care o iubea nespuse de mult, a unit-o printr-o legătură incestuoasă cu sluga ²¹ sa sau, după cum am auzit de la alții, cu bastardul său Ioan Căminarul—Cămăraș născut din concubina sa Smaragda ²², fosta soție a părintelui ²³ <acesta>. Se lăsa lingusit în chipul cel mai josnic. I-a arătat doctorului V <anderbech> o casetă cu otrăvuri multumită căroră, strecurate în cafeaua turcească, avea de gând să înlăture dacă ar fi nevoie pe nepoți și pe surori (?) ²⁴, distinși tineri „bizantini” (= constantinopolitani). Ca să pună mâna pe averea osândiților, a chemat ca delatori pe cei mai nemernici dezvățai: Nicolae Wolff polonul, Antonio Epis ²⁵ italianul și un evreu oarecare din Pisa.

Acel Epis, ce fusese osândit pentru un furt săvârșit în casa administrației imperiale, s-a refugiat din Transilvania în Țara Românească, unde a fost însărcinat cu educarea fiului mai mare ²⁶ al lui Mavrocordat. Pe acest fiu — tânăr de o fire prostească și bălbăit la gură — îl lecuisse Vanderbach de boală amputând cu fierul și cu focul... niște creșcături de natura negilor (?) ²⁷, iar pe cel mai mic ²⁸, care suferea de epilepsie ereditară și sporadică, l-a însănoșit cu totul.

Mavrocordat a stăruit și a voit să-l trimită pe medic la Constantinopol ²⁹ pentru niște urzeli împotriva casei imperiale, față de care acesta era devotat, ceea ce el a refuzat. Atunci invocând un pretext favorabil în aceste posesiuni turcești, fără nici un respect pentru Dumnezeu sau pentru nevînovăție, voievodul l-a despoiat, ca vinovat de legături primejdioase cu țările vecine, nu numai de pașaportul imperial, de chitanțele și actele de obligații active și pasive și de declarațiile și mărturiile scrise, pre-

²⁰ O aluzie la Bergler.

^{20bis} De fapt, tatăl lui N. Mavrocordat, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porții, a compus prin 1672 o disertație cu acest titlu.

²¹ *Mancipio* = Ienache Ruset Cămărașul; cf. Radu Popescu, *op. cit.*, pp. 253–254 descrierea strălucirii acestei nunți.

²² Smaragda, fiica lui Panaiotache din Stavropole, a fost a treia soție a lui Nicolae Mavrocordat.

²³ *Molitoris*.

²⁴ *Nepotes et sorores*. Oare: *sororios* = cumnati?

²⁵ Primul e probabil Nicolae Folos de Wolff din Polonia, care apare ca fost secretar al lui Brâncoveanu, apoi ca secretar al lui N. Mavrocordat. Al doilea e secretarul și encomiastul lui N. Mavrocordat, și preceptor al fiilor acestuia. Amândoi purtau corespondență cu Le Clerc în numele și din ordinul domnului.

²⁶ = Alexandru.

²⁷ *Verruco-ficosis excrescentiis*.

²⁸ Probabil Constantin. Se pare însă că și mai târziu a consultat numeroși medici pentru această boală.

²⁹ Este curios cât de mult se apropie acest scenariu de acela înjghebat și de Porta cu privire la același N. Mavrocordat; cf. biografia lui de Porta în volumul de față, p. 95.

cum și de toate manuscrisele lui, dar l-a mai prădat și de celelalte bunuri, pe lângă haine, și l-a jefuit de bani, aducându-l aproape în pragul deznădejzii și silindu-l să treacă în Transilvania și în loc de răsplătă pentru merite adevărate — după ce se trudise cu ostentivitate zadarnice ce s-au prelungit timp de o jumătate de an aproape — să fie expus la pedeapsă pentru o învinuire mincinoasă...

Și nici nu și-a potolit domnul lăcomia prin jefuirea lui la București, ci în chip înșelător și viclean, *vigente foedere* a transportat prin starețul mănăstirii Mărgineni, Corneliu, depozitarul bunurilor lăsate de unchiul său Abramios la Brașov, șase lăzi pline de mobilier scump, din orașul imperial în părțile supuse turcilor.

Auzind domnul de la contele de Virmond ³¹, generalul comandant al Transilvaniei, și de la secretarul Consiliului imperial de război, von Reusch, că Vanderbech a fost bine primit de imperiali, a cerut stăruitor prin trimiși anume să fie judecat pentru vătămarea ce i-ar fi adus-o lui, și cum nu a obținut nimic, a pus la cale după trei luni o denunțare calomnioasă în gazetele săptămânale din străinătate și l-a acuzat pe Vanderbech de otrăvire într-un articol strecurat în dărilor de seamă obișnuite <ale gazetei> din Amsterdam ³² a lui Jean Leclerc („Clericus”), răsplătit ca autor cu treizeci de aurei.

Descriere ³³ istorico-fizico-topografică a Olteniei „subterane”

1717

[Autorul își propune să însemne lucrurile mai vrednice de interes privind antichitățile, minele sau apele termale pe care le-a observat în cursul călătoriei sale prin Oltenia, în suita comandantului militar și guvernatorului „celor două provincii” (= Transilvania și Oltenia), contele de Stainville, al cărui medic era].

[Despre geme în general. Definiții și Considerații asupra cristalelor și cristalizărilor. Experiințe încercate asupra așa-zisului „Glacies Mariac” sau în limba germană *Frauenglas* și *Katzensilber* ³⁵] //

p. 311 Nu mi se întâmplase însă să găsesc o mină aproape nesecată mândrindu-se cu acest fel de pietre pline de o aleasă strălucire, până ce mergând de la „Arxavia” ³⁶ spre Cozia (una din cele mai de seamă din mănăstirile românești) între cotiturile inaccesibile ale stâncilor și piscurile munților de cremene pe unde neobosita stăruință a lui Stainville, întrecând
p. 312 visul neîmplinit al lui // Traian, a netezit o cale largă, lesnicioasă și bună pentru căruțe, cu ajutorul pulberii venite în sprijinul bicisniciei omenеști, adică după ce am înaintat vreo jumătate de oră dincolo de râul Lotru,

³¹ Succesorul foarte efemer al lui Stainville (mai 1721—august 1722).

³² „Bibliothèque ancienne et moderne” (1714—1727), Amsterdam.

³³ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de autor în 1724 la Veneția în periodical *Galeria di Minerva riaperta* și reeditat de Johann Seivert la Pojon (Bratislava) și Cașovia în 1780, ca adaos, fără numerotarea paginilor (corect p. 305—327) la lucrarea lui Samuel Köleseri, *Auraria Romano-Dacica*, publicată mai întâi la Sibiu în 1717.

³⁴ Descrierea e dedicată lui Samuel Köleseri din al cărui îndemn a fost scrisă.

³⁵ = Mica, numită și Katzensilber și Katzensilber.

³⁶ Traducerea numelui de Strassburg dat unei fortificații construite pentru paza drumului nou croit prin stâncă pe valea Oltului. Pentru mai multe amănunte, cf. relația lui Schwanz von Springfels în volumul de față.

ni s-au înfățișat în măruntaiele muntelui înalt, sfredelite de galerii dese, niște stânci de o mărime uimitoare împrăștiate și ici și colo și care erau împodobite cu foițe nenumărate ce străluceau ca argintul și care „trimiteau înapoi spre soare lumina oglindită în ele” (Clara repercusso reddebant lumina Phoebo).

.

Prin transparența lamelelor, prin subțirimea și mărimea foițelor sale, Mica moscovită ³⁷ este cea mai prețuită din toate. Așadar, când am ajuns la câteva ore depărtare de Râmnic la mănăstirea Horezu, măreț // p. 313 clădită de Brâncoveanu pe cheltuiala sa și numită astfel după apa ce curge lângă ea, am observat o cameră ³⁸ care le întrecea pe toate celelalte prin eleganța rânduirii sale și ale cărei ferestre nu erau împodobite cu geamuri de sticlă, ci cu foițe pătrate foarte sclipitoare, de o mică ce nu era cu ape sau verzuile, ci limpede și argintie și al căror diametru trecea de lățimea unei palme ³⁹; cum am admirat-o foarte mult și am exprimat presupunerea că voi găsi o mină de această piatră transparentă în vecinătatea mănăstirii, mi s-a răspuns că din cauza micimii foițelor și a unei transparențe mai imperfecte nu se folosește nicidecum mica din regiunea Lotrului, ci se aduce în aceste părți pentru tot felul de întrebuințări mică din Moscovia care este nespus de bogată în asemenea produse.

La o depărtare de vreo 300 de pași de orașul Râmnic spre mănăstirea Govora, mai departe pe dreapta de drumul mare, se ridică un munte aproape inaccesibil scânteind pe creste de o altă piatră strălucind ca argintul, întrucât oferă din belșug un conglomerat de „novum Amyanthinum” ⁴⁰, care prin frumusețea strălucirii sale luminoase întrece parcă sideful. Se pare că aici nu sunt suprapuse straturi peste straturi // sau foițe p. 314 peste foițe, ci distingem mănunchiuri de mici vinișoare și aglomerații de mici cilindri, care (chiar dacă sunt unite printr-o legătură foarte strânsă și alcătuiesc un corp neted și tare) se pot însă despărți între ele și desface în nenumărate fire ale unei aceleiași figuri care înfățișează întocmai fibrele mușchilor dezlegați sau filamentele fibroase ale cărnii fierte.

Puțin după ce-am pășit pe măreața cale a lui Traian, mărturie a antichității romane, când înaintam cu pași destul de înceți chiar la începutul drumului, ni s-a înfățișat un altar ⁴¹ votiv al romanilor — săpat în peretele de stânci de pe țărmul răsăritean al Oltului, în chip mai degrabă de peșteră decât de templu, având în fața pragului mai multe trepte, iar la picioarele sale un pârâu nesecat curgând cu îmbelșugare, cu murmurul blând al apelor ce cad care inspiră călătorilor un fel de respect religios pentru acest loc atât de vechi.

De aici, după ce am urmat mai departe acest drum timp de vreo trei ore, pe țărmul apu // seacă al aceluiași râu Olt, ni s-a arătat o întindere p. 315 vastă și foarte netedă, vestită prin băile de spălat aurul din nisip; aur care nu numai că întrece cu mult la o cercetare de aproape aurul din Transilvania, întrucât nu este viciat de nici un amestec de argint, dar se mai deosebește și prin mărimea neobișnuită a grăunțelor și prin cantitate, compensând astfel lipsa de băgare de seamă a unor zlătari nepricepuți.

³⁷ *Moscoviticum Talcum*.

³⁸ *Cubiculum*.

³⁹ *Spithamæ*, măsură de lungime = palma; poate fi mare sau mică.

⁴⁰ *Novum Amyanthinum concretum* = asbest.

⁴¹ *Altare*, aici în sensul de locaș de închinare.

Dar nu numai în râul Olt, ci și în Argeș și Dâmbovița, în care este frecventă această muncă de spălare a aurului, s-a putut observa că nu se alege aurul numai din firișoarele de aur și din pulberea mai ușoară, ci și din pietre de cremene ⁴², care se disting de obicei printr-o greutate mai mare, chiar dacă nu trădează nici un semn exterior al unor vapori metalici, dar care apoi, după ce sunt zdrobite, dau la iveală ca un sămbure de aur granulat din cel mai curat, zăcând în adâncul pietricelii, egalând adesea greutatea unei drahme.

p. 316 După ce am străbătut jumătate din calea lui Traian, abătându-ne cu vreo milă spre stânga spre munți, am zărit mănăstirea Polovraci ⁴³, loc foarte bine întărit de natură și de munții ce se ridică mai înalți și-l înconjoară de jur împrejur. La picioa // rele sale curge în torent limpede de tot care, țâșnind din trei crăpături de munte, își răspândește apele cu miare viuet. Aici, lângă vestitele mine de fier, aflate la o depărtare de două ore de Polovraci, se deschide la poalele muntelui uriaș un hâu care primește toate apele ori de unde ar cădea, și dacă se aruncă în el orice bucată de lemn sau alt lucru ușor, în stare să plutească, acesta este dus prin căi șerpuite subpământene până la Polovraci, unde este alungat afară fără greș printr-o altă deschizătură a unui alt munte.

O pădure plantată de sânguința de fier a armatei romane înobilează largul plai al Polovracilor, și prin netezimea solului, prin șirul drumurilor ce-și răspund unul altuia, prin mărimea arborilor rânduiți cu regulă și cu meșteșug, înfățișează mai degrabă aspectul unei grădini decât al unei păduri și aduce înainte și păstrează pe veci o dovadă hotărâtă a vredniciei romane în aceste regiuni.

p. 317 După ce am suit un număr de înălțimi ce încing ca un fel de cunună minele de fier, urcăm cu bine cu piciorul muntele cu culmea înaltă și cu suprafața ca de marmoră, inaccesibil calului, fiind îndemnați de călugări // ca să sorbim cu ochi avizi aceste minuni fabuloase. Așadar, acolo pe unde nu se deschide o intrare mai sigură decât dacă mergi cu trupul încovo-iat; mai jos de jumătatea muntelui, am pătruns înarmați cu facle într-o boltitură naturală cu încăperi ⁴⁴ foarte largi, împodobite cu depuneri pietrificate, translucide, de puritatea cristalului și împărțită prin niște crescături ⁴⁵ marmoreene ce ajunseseră să semene întâmplător cu niște coloane și mai împodobite și cu un plafon încărcat cu figuri multicolore înfățișând naiv toate animalele și, în sfârșit, împestrită cu o podea de mozaic ⁴⁶ și artistic pavată ca de un strat făcut din granule sau din firișoare. Se înfățișează ochilor săli „muzee”, „cenacole” ⁴⁷, „laquearii” ⁴⁸, săli de ospete, temple, ca să nu mai vorbesc de porticele pornind în două direcții cu cotituri nespuse de ample și de încăperile boltite despărțite prin șirul coloanelor și terminându-se, după o distanță destul de mare, prin două galerii ce se depărtează una de alta. Ceata noastră, despărțindu-se în două grupuri, le-a străbătut pe fiecare în parte, fără ca unii să vadă torțele luminoase ale celorlalți, apoi după ce am înaintat prin meandrele în-

⁴² *lapides ferme silices.*

⁴³ *Polbratz.*

⁴⁴ *fornicibus.* E descrisă peștera.

⁴⁵ *excrecentiis.*

⁴⁶ *lithostrato.*

⁴⁷ *coenacula*, nume dat de obicei camerelor din catul de sus al clădirilor, precum și tribunelor de la teatru.

⁴⁸ *laquearia* = plafoane îmbrăcate în plăci.

tortocheeate ale stâncilor o jumătate de sfert de oră (?) ⁴⁹, ne-am adunat din nou împreună, drumurile sfârșindu-se // într-un spațiu circular foarte vast. Dar întreb, cine nu s-ar fi oboșit să tot vadă atâtea stane pietrificate ^{p. 318} cate ⁵⁰, atâtea spații nesfârșite de peșteri, atâtea cărări de o lungime neexplorată, atâtea ocolișuri ale căilor? Și în timp ce ne purtam pașii în acea stâncă, înaintând ca melcul ba în sus ba în jos, ni se deschideau noi cături de galerii subterane, înfățișându-ne o priveliște nouă de câte ori ne întoarceam în altă parte. E destul să spunem fără înflorituri că rătăcind de colo până colo o oră întreagă și temându-ne să nu ni se stingă torțele sau să nu nimerim ieșirea în acele ascunzișuri ca de labirint și acele tainițe întunecoase, în cele din urmă ne-a pierit cheful de a ne împinge cercetările mai departe. Dar ce s-o mai lungim? Vei înțelege chiar de la început că intrasem într-o grotă bogată în picurarea de ape ce se pietrifică, din care în cursul multor ani, prin creșteri întâmplătoare și adăugiri perpetue, sporite pe nesimțite de juxtapunerea părților, s-a dat naștere la această priveliște minunată. //

Aici am văzut pretutindeni picurând încet o apă nespus de limpede ^{p. 319} și fără nici un gust străin care, închegându-se într-o substanță solidă și nemișcată, se termină în cilindri suspendați de piatră cristalină, albi și poroși, numiți în vocabularul mineralogilor „lapte al lunii” sau marnă de piatră ⁵¹. Și chiar apa de ploaie, trecând prin piatra de calcar în timpul scurgerii sale subterane amintite mai sus, ba zmulge și duce cu ea o bună parte din particulele mai ușoare de pământ și de piatră, pe care le absoarbe, ba ajunsă la saturație se înfurie și părăsește această povară și depune o materie pietroasă și poroasă, la început cam moale, dar care se întărește în aer și care despărțindu-se de apă este cauza materială a pietrificării adesea admirabile, mulțumită chipurilor și figurilor datorate întâmplării pe care le înfățișează. Și de aici mai rezultă și faptul că toate acele pietre care s-au închegat din apele ce cădeau se prefac prin ardere în varul cel mai tare, dacă sunt supuse unui foc puternic... //

În ce privește minele de fier, în zadar ai căuta unele mai bogate în ^{p. 320} tot întinsul împărăției <habsburgice> și chiar dacă iei seama la cantitatea și bogăția minereului sau la puritatea sa și însușirea de a se supune ușor topirii, precum și de a se combina bine, vei spune că nu sunt mai prejos de nici una din cele pe care le știu. De aceea nu e de mirare dacă această mină a fost cum se știe exploatată din vremuri străvechi prin strădania voievozilor Țării Românești și măcar că schimbările destul de frecvente în viața acestei provincii au făcut ca ea să-și întrerupă adesea activitatea și să rămână în inacțiune multă vreme, iar când a fost pusă totuși în funcție cu cheltuiala lui Brâncoveanu, se spune că a contribuit nu puțin la sporirea veniturilor lui. Și dacă exploatată de mâna neiscusită și cu o deprindere doar de simpli muncitori ⁵² a românilor sau a țiganilor, a adus până acuma servicii atât de folositoare, ce speranțe ar trebui să rămână dacă ar fi să fie exploatată prin munca unor meșteri <specialiști> de ai împăratului? Mai se adaugă și faptul că abundă în „Crocus rubicundus” ⁵³ <care e> de natură solară și din care separăm aurul cel mai curat,

⁴⁹ *semihorae quadrantem.*

⁵⁰ *marmorum incrustationes.*

⁵¹ *lac lunae* sau *Saxatilis marga.*

⁵² *rudi ac plane fabriles... manu.*

⁵³ Termen împrumutat lui Agricola; cf. mai jos n. 58.

p. 321 printr-o simplă triturare⁵⁴ cu mercur. Nici nu lipsesc izvoare minerale care să adauge la cinstea acestor mine „Martiale”⁵⁵. Amestecate cu o puternică decoctie de gogoși de ristie, ele dădeau cerneala cea mai neagră. Și deși barbaria înrădăcinată⁵⁶ a locuitorilor neciopliți, care a împiedicat până acuma ca ele să fie folosite în medicină, nu ne îngăduie să ne putem pronunța cu siguranță asupra efectelor lor, nu ne îndoiim cătuși de puțin că vor fi de un folos nespus de binefăcător. La o milă de apce „Martiale”, acolo unde munții abrupti se termină în apa Oltului, se găsește o vână mare de marcasită argintie, scânteind cu cea mai limpede strălucire, având o lățime de 12 „picioare geometrice” și o lungime de 30 de picioare și care asemenea masei unui metal în fuziune îmbracă cu o coajă foarte groasă⁵⁷ albia unui torent fără nume.

Cum marcasita este numită spumă de argint de către Agricola⁵⁸ în *De re Metallica*, va fi o problemă pentru mineralogi dacă conține mine-reu solid⁵⁹ de argint, ascuns în sânul său, sau dacă stăruie <în ea> prezența vie a unor vapori de natură saturnină, ce zac acolo și stând ascunși în sânul ei precipită oarecum pulberea de marcasită, din apele ce le poartă cu ele, într-un mineral⁶⁰ care, îmbrăcând strat peste strat, după o vreme îndelungată ajunge să crească până la o asemenea mărime. //

p. 322 Nu merită o atenție mai slabă nici minele de cupru de la Tismana, numite în vorbirea obișnuită Baia de Aramă, atât de bogate în cupru din cel mai bun, încât în cursul câtorva săptămâni s-au strâns 300 de ponduri⁶¹ din topire, după cum a afirmat inspectorul minelor împărătești din acel loc chiar. Aici stau deschise treizeci și mai bine de guri de puțuri, asemenea celor exploatare cu ajutorul unor roți și unor funii încolăcite pe scripeți după obiceiul german pentru ușurarea scoaterii metalului. Bănuiesc că organizarea muncii de aici își datorește începutul vreunui meșter german sau aparținând vreunei alte nații luminate și am rămas uimit de faptul că vana nu a fost deloc istovită după atâția ani de muncă neobosită și că dă speranțe celor ce o sapă de a mai ține încă multă vreme cu belșug. Aici nu trebuie trecute sub tăcere nici izvoarele calde⁶² de la Tismana care sunt cunoscute prin asprimea lor metalică (?)⁶³ măcar că prin dulceața gustului lor îndeamnă pe cei fără băgare de seamă să o bea, provocându-le vărsături ușoare; însă <folosite la băi> // puterea lor vitriolică⁶⁴ lecuiește după dovezile cele mai sigure rănilor învechite ulcerale „fagedenice” și altele asemenea produse de sărurile scorbutice⁶⁵ și p. 323 fac ca băile să fie întotdeauna cercetate de numeroși bolnavi. // Ce să mai amintesc de munții ce ard și scot fum câțiva ani în șir și răspândesc un miros de pucioasă arșă pe o lungă distanță la „Benzenski”⁶⁶. Acolo se

⁵⁴ *trituram*.

⁵⁵ *Martiales fodinas*.

⁵⁶ *adulta*.

⁵⁷ *crassissime incrustat*.

⁵⁸ = Georg Bauer (1494–1555). Profesor la Zwickau până în 1517, apoi medic la Joachimstal și mineralog la Chemnitz (1527–1555). Lucrarea sa despre metale a fost publicată în 1530.

⁵⁹ *pinguem*.

⁶⁰ *Magnes*.

⁶¹ *tercentum pondo*.

⁶² *Thermae*.

⁶³ *cuprea austeritate*.

⁶⁴ *genii vitriolici*.

⁶⁵ *salium scorbuticorum*.

⁶⁶ Desigur Bengești (pe valea Gilortului) și aflându-se destul de aproape de Colibași.

sapă din beșug cărbuni minerali ⁶⁷, aş crede că sunt rămășițele unor păduri mistuite și cimentate împreună ⁶⁸ de pucioasă și bitum. La picioarele acelor munți mai țâșnesc ape nespuse de fierbinți, ce pot sta alături, după părerea mea, după miros și gust, cu cele ale mult vestitelor băi de la Töplitz în Boemia.

Tot acolo prin vecinătate se află un loc vestit printr-un izvor sărat, la care locuitorii mai apropiați obișnuiesc să-și mâne vitele lor pentru ca printr-o băutură și o hrană liberă și fără plată să-și cruțe cheltuiala obișnuită cu cumpărarea sării. Am judecat la prima vedere că aici s-ar ascunde niște saline, dar încercând o cercetare prin evaporarea unei mari cantități de apă nu am putut obține nici un reziduu de sare, întrucât am văzut că aceasta, care e foarte volatilă, s-a pierdut în vapori tot atât de ușori atunci când s-a evaporat apa prin fierbere. Mai e vrednic de reținut că atunci când aceste ape se distilează într-un vas închis, vaporii și apa distilată sunt fără nici un gust deosebit și nu rămâne nimic sărat pe fund // (?) ⁶⁹ și nici în apă nu se arată nimic decât o rămășiță insipidă lipsită cu p. 324 totul de orice parcelă sărată sau înțepătoare (?) ⁷⁰. [Despre experiența lui Glauber etc.].

Dar în afară de multele minuni ale izvoarelor sărate, am crezut că nu este locul să povestesc de ocnele mult lăudate din Oltenia, numite Ocna Mare întrucât am observat că nu se deosebesc decât prin mărime de cele din Transilvania.

Iar apele acestei Valahii Occidentale ⁷¹, am dedus că sunt nesănătoase în cea mai mare parte. . . ⁷² etc. și că întocmai cum se întâmplă cu locuitorii din Munții Stiriei, ele fac ca cei ce o beau să dezvolte „Bronchocele” sau crescături scrofuloase ale ghindurilor de la gât, ce nu pot fi scoase nicicum, fiind rebele la orice mijloace și degenerază în cancer (?) ⁷³ în jurul gâtului. Cât privește blândețea aerului și productivitatea pământului, ce întrec cu mult pământurile vecine prin prinosul de roade timpurii, prin pășuni grase și belșugul recoltelor bogate, îți sunt destul de cunoscute și nu mai scriu despre ele întrucât Valahia poate fi numită fără minciună grânarul Daciei. p. 325

În sfârșit, acolo unde se varsă râul Olt în Dunăre se află în apropiere un loc numit Gârla ⁷⁴, pe a cărei vastă câmpie se află mai departe orașul Caracal ⁷⁵ și se văd castrele spațioase ale romanilor și mărețele lor semne de hotar ⁷⁶ și stațiuni pe care le acoperă din spate râul Olt, iar din față le apără nenumărate movile făcute cu meșteșug sau muncile ridicate în chipul unor întărituri ⁷⁷, pe ale căror înălțimi trebuie să credem că erau așezate străjile armatei romane sau erau ridicate corturile comandanților. Aici se scot foarte des din pământ monete de aramă ce mărturisesc cu

⁶⁷ *fossiles.*

⁶⁸ *coagmentatas.*

⁶⁹ *in capite mortuo.*

⁷⁰ *spirituosa.*

⁷¹ = Oltenia.

⁷² *quae vel lixiviosae, alcalico-nitrosae, vel aluminosae primarum viarum fermentis perniciosa, saepeque austero acri volatili turgidae.*

⁷³ *scyrros.*

⁷⁴ *Ghirle.*

⁷⁵ *Oppidum Caraculla* socotit de autor a fi în legătură cu împăratul roman cu acest nume.

⁷⁶ *metae.*

⁷⁷ *fortalitiurum.*

prisosință că în acest loc au fost odinioară așezate taberele romane, ceea ce dovedesc îndeajuns și ruinele cetății ce se înalță pe laturile taberei clădite din piatră fățuită după obiceiul roman (ca în tot locul prin Dacia).¹⁷

p. 326 Iar rămășițele ce le-am văzut în treacăt, de o factură nedesăvârșită și nedeosebindu-se prin nici o grijă artistică, fragmente mutilate și cadavre de statui, biet schelet al unui trup odinioară falnic și vestit, le-am găsit împrăștiate prin tot locul ca relieve nu puține ale vechimii romane, măcar că nu trebuie disprețuite rămășițele vechilor monumente (chiar dacă) le vezi atât de stricate și de mutilate de vătămarea anilor și de desele incursiuni de pradă ale tătarilor, încât în acea beznă locuitorilor, hrăniți cu minciuni și superstiții, abia dacă le mai rămâne ceva sigur și ferit de eresuri din urmele acelei triste prăbușiri la care să te poți referi pentru a putea afirma ceva...

p. 327 În Alba Carolina (-Iulia), a doua zi după calendele lui iulie (-2^a iulie). Anul Mântuirii 1720.

Al Însemnatului tău nume
Cinstitor nu prea mărunț

Michael Schendo (!) de Vanderbech,
Doctor în litere. filosofie și medicină

NICOLAE DE PORTA

(? – 1734)

Nicolae de Porta; a cărui figură enigmatică a fost surprinsă de lanterna magică a istoriei. Încă în cursul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea, ca o prezență fugitivă complăcându-se în umbră, a apărut în vol. VIII din seria *Călători*, p. 139–146, în legătură cu un *Discurs asupra modului de guvernare al turcilor în Moldova și Țara Românească, precum și a felului în care ar putea acestea fi dobândite de către armele imperiale*, care în chip evident fusese compus în speranța unei căpătuii în Imperiul habsburgic. De Porta reapare în volumul de față într-un mod mult mai concret, de astă dată cu prilejul stăpânirii austriace asupra Olteniei.

După primul capitol al carierei sale la Constantinopol, de omul subaltern al cancelariei rezidentului Olandei, apoi de secretar pentru limba italiană al lui Constantin Duca, el îl însoțește pe tânărul domn la Iași, dar activitățile sale de despecelluitor al depeșelor diplomatice franceze în trecere prin Moldova impun foarte curând (1694) plecarea sa grăbnică în Țara Românească, la socrul lui Constantin Duca, domnul Constantin Brâncoveanu. Nu știm cât va fi rămas în Țara Românească, tot ca secretar. După mazilirea lui C. Duca și stabilirea sa la Constantinopol, reapare acolo și de Porta care căuta să-și facă drum spre Viena. Ambasadorul britanic, lord Paget, se simte dator să trimită fostului dragoman imperial, Manucca della Torre, acum în alt post la Viena, informații asupra antecedentelor lui de Porta, bănuît a fi un agent dublu în slujba turcilor (scrisoare din 1 aprilie 1697). Tot din acest moment datează și *Discursul* amintit mai sus.

După încercarea zadarnică de la Viena urmează o perioadă destul de obscură până după încheierea păcii de la Carlowitz. Îl regăsim apoi printre secretarii lui Brâncoveanu. E bine văzut de stolnicul Cantacuzino, îndrumătorul cancelariei diplomatice a domnului, care îi folosește la rânduirea și catalogarea bibliotecii sale de la Mărgineni:

În primăvara anului 1714, între mazilirea și uciderea lui C. Brâncoveanu, pe când erau în toi lucrăturile Cantacuzinilor, noul domn, Ștefan Cantacuzino, îi scrie lui Hrisant că bietul Porta s-a îmbolnăvit rău și e foarte slăbit de boală, așa că nu a putut tălmăci cartea trimisă de acesta, pe care i-o înapoiază acum, urmând ea ulterior să facă acea traducere după un exemplar similar de la Mărgineni.

A avut cumva de Porta un rol în procurarea de elemente incriminatorii contra lui Brâncoveanu? Curând el va fi folosit de Ștefan Cantacuzino în încercările lui de a câștiga bunăvoința generalului conte de Stainville, comandantul militar al Transilvaniei, încredințându-i lui de Porta misiunea de a întreține o corespondență cu acesta ca din propria sa inițiativă, informându-l despre situația din țară, ecurile din Turcia, pregătirile militare contra imperiilor etc. Cu o altă misiune directă a fost însărcinat atunci și misionarul catolic Javich din București, care a lipsit, în acest scop, de la postul său mai multe luni. El trebuia să asigure pe Stainville de devotamentul noului domn față de tabăra creștină și de intenția sa de a i se alătura. Corespondenți aparent voluntari de felul lui de Porta mai avuseseră generalul imperial, de pildă pe contele Ferati. Curând el va trata inițierea unei asemenea corespondențe secrete cu fruntașul rebel maghiar, Talaba. La înlocuirea lui Ștefan Cantacuzino de către Nicolae Mavrocordat, de Porta va fi folosit de noul domn pe mai multe planuri. Versiunea pe care o

dă el a unui răspuns al lui Stainville către el interceptat de Mavrocordat și trimis marelui vizir (cf. *Observ. Crit.* a) fără vreun amestec al său, este o încercare de a camufla rolul său real de plămuitor al unei scrisori trădătoare atribuite fostului său stăpân și trimise ca atare marelui vizir. Căci nu este exclusă bănuiala ca ideea denunțării lui Ștefan Cantacuzino să fi pornit mai întâi de la aflarea corespondenței sale indirecte purtate prin de Porta. Aceasta s-a putut întâmpla, fie dintr-o destăinuire spontană a acestuia din urmă, lucru destul de plauzibil judecând după promptitudinea cu care își denunță foștii săi patroni, fie prin așa-zisa interceptare invocată de de Porta în scrisoarea sa din 3 dec. În cazul din urmă este posibil ca N. Mavrocordat să fi exercitat oarecare presiune asupra lui. Se știe doar că cei doi secretari au fost arestați un timp și puși în libertate la sfârșitul lui aprilie 1716 sau începutul lunii mai (C. Giurescu, I, p. 12). Dar foarte curând scenariul (probabil) inițial a fost înlocuit cu cel mult mai expeditiv al falsificării scrisorii pretinse originale a lui Ștefan Cantacuzino.

Dar aceste lucruri nu se cunoșteau dineolo. La 12 nov. (1716), Stainville îi răspunde lui de Porta din Deva că a primit scrisoarea lui împreună cu cifrul inclus și îi pomenește de vechea amicitie, îndemnându-l să lucreze la restabilirea vechii armonii între țările vecine, dar îi recomandă să scrie în limba latină, întrucât noul secretar al generalului este mai puțin priceput în limba italiană ca predecesorul său. La 26 nov. are loc capturarea lui N. Mavrocordat de către imperiali și de Porta are prilejul să se lepede de fostul său stăpân, al cărui convoi îl urmăsea și el, ca atâți boieri ce fugeau de urgia tătarilor. La 28 nov. el se afla la Târgoviște, unde fusese adus domnul prizonier spre a fi trecut apoi în Transilvania, unde se adunaseră boierii, atât cei fugiți mai înainte de tirania lui Mavrocordat, cât și cei veniți acum în exodul general de spaima turcilor și tătarilor. Boierii se consultau între ei și se sfătuiau cu căpitanul Dettine, ca un fel de reprezentant al arbitrilor soartei lor, generalul Stainville. Față de ceilalți, de Porta delinea un atu important. El putea invoca legături anterioare cu acesta. Îndată îi scrie, asumându-și oarecum un rol de intermediar și arătându-și contribuția proprie la desfășurarea procesului în curs. Așadar boierii din Țara Românească adunați la Târgoviște s-au sfătuit cu căpitanul „Titine” (!), la care consfătuire, cum eram și eu de față, am pus umărul cu toată nădejdea (*sumnopere adlaboravi*) și în sfârșit s-a hotărât ca doi din cei mai de frunte boieri ai Țării Românești, adică marele vornic și marele logofăt (= Șerban Bujoreanu și Grigore Băleanu). . . să fie trimiși *împreună cu mine* la înălțimea voastră ca să depună omagiul credinței lor și să stabilească dispozițiile pentru viitorul regim al contribuțiilor și predărilor de provizii. Eu, potrivit cu umila mea capacitate, *i-am convins să adopte o cărmuire pe modelul guvernului transilvan*”. Urmează știri militare din țară, precum și altele din afară, eulise înainte de capturarea domnului, apoi declarații superlative de devotament și umilă supunere și la capăt un post scriptum remarcabil: „Aceasta este unica mea epistolă pe care am scris-o în libertate, căci pe cele dinainte trebuia să le scriu din inspirația altora (*ab altis inculcata*)”. În felul acesta comod el se lepăda de orice complicitate cu domnul prizonier. Ba mai mult. Nu trec decât câteva zile până la compunerea unei *Relațiuni succinte* a cărmuirii lui N. Mavrocordat în Țara Românească, scrisă în limba latină în stilul caracteristic al lui de Porta, dar fără iscălitură, denunțând ura lui Mavrocordat față de Casa de Austria, legăturile sale cu rebelii maghiari și cu polonii din partida dușmană regelui August, îndemnurile sale către Poartă de a trece Ungaria prin foc și sabie, asmuțirea tătarilor asupra Transilvaniei și intenția lui Mavrocordat de a extermina toată boierimea română înlocuind-o cu greci *della medema farina*.

Hotărât să joace cartea câștigătoare, de Porta văzând că toți boierii erau incredințați că domnia Țării Românești va fi dată după victorie lui Gh. Cantacuzino, oprotitul faniliei imperiale, trăind în Transilvania, s-a grăbit să-i ofere serviciile sale. În privința Olteniei ocupate, o propunere mai veche a boierilor fusese aceea a unui „Quatorvirat”, sub patru boieri aleși de ei, avându-și sediul la Târgoviște. Formulă agregată de Consiliul de Război de la Viena care ținea să-l păstreze chiar și după ce delegația boierilor formată din Episcopul Damaschin de Râmnic, Șerban Bujoreanu mare vornic, Drăghici Strâmbeanu mare serdar, Grigorașeu Vlaso, mare serdar și Matei Crețulescu, mare sătrar, și însoțită de N. de Porta ca secretar, și-a expus foarte clar doleanțele, cerând ca domn pe Gh. Cantacuzino și stăruind totodată pentru o acțiune energică la Dunăre pentru redobândirea raialelor și trimiterea de trupe nu-

meroase, la care să se alăture și forțele locale românești pentru paza țării. Dar imperialii nu dispuneau atunci de trupe numeroase și pentru ei soluția optimă era aceea a unui provizorat sub forma quatorviratului inițial, tinzând la înglobarea finală în sistemul habsburgic.

Îl regăsim la Brașov, de unde trimite în martie—aprilie delegaților de la Viena niște buletine de informație, privind îndeosebi știri despre pregătirile turcilor și rolul atribuit de turci lui Ioan Mavrocordat în viitoarea ofensivă alături de rebelii maghiari și de moldoveni, vrând poate să sporească neîncrederea față de acesta. Căci buletinele lui erau adresate indirect chiar Consiliului de Război. În tot timpul șederii sale la Viena, dar și din vremea expedierii acelor buletine, el a știut să cultive relații utile cu cei influenți. Și în primul rând să-l câștige pe referendarul von Ötzel, din Consiliul de Război, cu trecere deosebită la președinte, prințul Eugeniu de Savoia sau pe consilierul Brockhausen. Înapoiat la Brașov, după un drum oșitor pe uscat și nu pe Dunăre, cum ar fi vrut, până la Petrovaradin, de Porta îi scrie lui von Ötzel la 28 iunie *mulțumindu-i pentru concursul dat la Viena cucei lui Gh. Cantacuzino*, pentru care acesta rămâne foarte recunoscător... etc. și îi va scrie el însuși îndată. La 5 iulie îi scrie lui Brockhausen că l-a informat pe principele Cantacuzino de solicițundinea lui pentru cauza acestuia și că principele i-a și scris că să-i mulțumească... etc. Dar foarte curând apare o notă nouă în raporturile dintre de Porta și Gh. Cantacuzino. La 29 iulie, scriind tot din Brașov lui Brockhausen, de Porta i se plânge că i-a scris două scrisori, pe care însă principele *nu le-a înaintat la Viena*, așa că acum îi scrie direct. Ca și în celelalte scrisori, el trimite un buletin de știri destinate Consiliului de Război. Apoi urmează niște fraze destul de sugestive: „Reaua purtare a domnului (Sig^r) Cantacuzino și neastâmpărul (inquietezza) și instabilitatea națiunii române sunt cauza a o mie de disensiuni și nemulțumiri între acești boieri și zisul Gh. Cantacuzino, candidatul la domnia Țării Românești. Această bruscă schimbare la față a lui de Porta e cel puțin ciudată. El a aflat la înapoierea de la Viena despre înțelegerea tainică intervenită între Stainville și Ioan Mavrocordat, care anula de fapt toată baza discuțiilor de la Viena.

Există din vremea aceasta două caracterizări ale lui de Porta absolut opuse, una a Consiliului de Război, foarte elogioasă, pe baza informațiilor furnizate chiar de el, cealaltă dimpotrivă fiind o încercare de demascare a trădărilor sale din trecut. Referatul Consiliului de Război, pornind de la buletinul trimis din Brașov la 12 iulie, laudă exactitatea știrilor comunicate și zelul constant al lui de Porta, dovedit încă în cursul războiului precedent cu turcii, când a primit din partea defunctului împărat Leopold I o diplomă conferindu-i calitatea de „*aulae familiaris*”.

Acest referat către împăratul Carol al VI-lea a fost întocmit folosind date autobiografice strecurate de principalul interesat ocrotitorilor săi, von Ötzel și Brockhausen. Diploma lui Leopold corespunde momentului redactării memoriului său înaintat cancelarului Kinski (vezi *Călători*, VIII, p. 141—146) când a încercat să se căpătuiască la Viena, dar a fost urmărit de informațiile date de lordul Paget și a fost nevoit să plece. Despre acest amănunt ca și despre trecerea sa la protestantism are grijă să nu răsuflă nimic. Față de caracterul unitar al acestui referat, acel al memoriului boierilor înfățișat cam tot acum lui Stainville este mult mai dispart. Intitulat *Adevărată și succintă relatare despre Niccolò di Porto*, chiotul dezvăluie amănunte mai obscure privind originea și cariera sa. Numele adevărat este Niccolò di Porto, adică „din port” și nicidecum de Porta, formă adoptată pentru a se pretinde descendentul conților della Porta, mulțumită cărei falsificări a obținut o diplomă de la împăratul Leopold. Puțin a lipsit ca să nu fie spânzurat de domnul Constantin Duca al Moldovei și de asemenea în Transilvania de către contele de Rabutin, pe vremea când acesta era comandant general al Transilvaniei. Fără scrupule, seamănă zăpăzanie între toți. Vanitos, el disprețuiește pe toți, și chiar pe patronii săi. Trădător care întotdeauna și-a trădat stăpânii... și îndeosebi în monstruoasa sa trădare poate fi găsită cauza principală a morții crunte a principilor Țării Românești, Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino, dându-i acestuia din urmă ultima lovitură cu o scrisoare falsă plăsmuită de el, ca fiind scrisă de principele Cantacuzino... L-a îndemnat pe N. Mavrocordat în dușmănie cu împăratul și la prietenie cu răsculații curuți ai lui

Rákóczi, al căror agent era la București. . . Pe lângă alte ocupații trădătoare o mai are și pe aceea de a falsifica scrisorile și textele serise și de a despecellui scrisorile „con la pasta”. E, răspunzător de moartea atâtor nevinovați. După ce s-a întors ultima oară de la Viena, unde fusese trimis ca secretar al deputației, s-a dus la N. Mavrocordat, care era prizonier la Sibiu, și i-a povestit tot ce s-a făcut la Viena. În același timp călătorise la Sibiu, de Porta s-a întreținut frecvent și cu oamenii lui N. Mavrocordat, având cu ei întrevederi continue și cu sprijinul logofătului Crețulescu, trimis acolo de Ioan vodă Mavrocordat, fratele domnului captiv. Arestat în august, el apelează la ocrotitorii săi din Consiliul de Război, trimițând o versiune ingenioasă a principalelor învinuiri ce i se aduc, anume scrisoarea falsă contra lui Ștefan Cantacuzino și legăturile sale cu rebelii maghiari. Dar această apărare a sa e înfățișată doar la urmă, ca un fel de adaos neimportant la „reflecțiile” sale asupra situației imperiale și a măsurilor ce ar trebui luate. Stăruind indeosebi asupra Țării Românești, el preconizează menținerea de către aceștia a lui Ioan Mavrocordat în domnie sub autoritatea împăratului, dându-i de pe acum această speranță, pentru a evita astfel exodul locuitorilor care ar urma exodului domnului și al boierilor.

Din închisoarea de la Făgăraș, de Porta se și vedea dând directive generalului de la Dunăre, blând, docil și răbdător! Până atunci ruga să i se trimită răspunsul într-un plic pe adresa lui Tige sau Wurmbrand la Brașov. Dar încă înainte de 12 dec. el se afla în libertate, cum rezultă din raportul lui Stainville, care declară că l-a slobozit din închisoare *sub anumite condiții impuse acestuia* de către boieri, care însă nu sunt arătate în regist. . . . Gen. Stainville a declarat încă din august că n-a știut că de Porta se bucură de atâta trecere la Consiliul de Război (care s-a informat în mai multe rânduri despre el); personal el nu are nimic contra lui, dar nu a putut să meargă împotriva unanimității boierilor, care i-au și înmănat un memoriu și până la cercetarea acuzațiilor aduse a fost ținut la Făgăraș. S-ar părea deci că acest episod s-a încheiat printr-un compromis.

Despre rosturile lui N. de Porta, imediat următoare, nu știm mare lucru. S-ar părea că se asociase cu niște speculanți greci, care au reușit să acapareze un fel de autoritate asupra ocnelor și impozitelor. În sensul acesta avem declarația plină de năduf a episcopului de Râmnic, Damaschin, din scrisoarea din 10 aug. st. v. 1718 către delegația boierilor români plecați la Viena, în care se plânge de numirea grecului Nico Choză ca „suprem conșar peste ocne și impozite, care va impune dijmăritul, vinăriciul, ierbăritul etc. și va numi funcționari fiscali. Se introduc practici noi, și acela care le-a inventat și sugerat marelui general ~~ea~~ trebuie să dea seama înaintea lui Dumnezeu! Țara e jefuită de turci, tătari, sârbi, soldați imperiali, acum vin și grecii trădători, în ciuda decretului de anul trecut. Dacă iar se vor băga acei greci și străini, ce va mai fi cu boierii? Quando sarà ridotto a questo di commandar loro in tutto il Chozà et il de Porta, et altri come questi? Ar reieși faptul că cel care l-a introdus pe acel grec pe lângă Stainville era tocmai de Porta, același pe care a putut să-l cunoască bine episcopul Damaschin din timpul delegației boierilor la Viena, în 1717. E probabil că de Porta a rămas la Sibiu după eliberarea sa de la Făgăraș și se da bine pe lângă Stainville. Se știe din aprecierea critică a lui Konigsegg că mareșalul de Stainville se lăsa influențat de cei din jurul său, și indeosebi de Haan. În jurul său se formase un fel de cerc izolator, care nu mai lăsa să pătrundă până la el realitatea nealterată. Din anumite declarații ulterioare ale lui de Porta cu referire la arenda ocnelor și la ofertele unor negustori, înlăturate de cameraliști, răzbate interesul său, desigur foarte concret în această chestiune. Despre cointerесarea sa, ceva mai târziu la arenda dijmăritului, avem propriile sale declarații. Am crede deci că în 1718 de Porta a știut să exploateze situația aceasta până la trimiterea sa la Viena la cererea Consiliului de Război, manevrat de consilierul von Ötzel.

În adevăr, după încheierea păcii de la Passarowitz, pornise o delegație de boieri la Viena, ea să ceară împlinirea făgăduielilor (cam neprecise) făcute primei delegații din 1717, pe lângă care funcționase de Porta ca secretar.

Tot atunci Stainville înaintează la Viena două cereri: aceea a lui B. Brăiloi cu mari merite față de imperiali, cerând pentru sine locul de ban al Olteniei, ocupat pe vremuri de talăl

său, și aceea a lui de Porta ce stăruia să fie numit secretar al Administrației „Valahiei Cisalpine”, precum fusese vorba în propunerea Consiliului de Război din iulie 1717, îndată după plecarea primei delegații române de la Viena. La 8 oct. Consiliul de Război îi cere lui Stainville să-l trimită pe de Porta neîntârziat spre a fi consultat asupra viitoarei organizări a Olteniei, având a-i da și banii de drum necesari la dus și la întors, precum și la întreținerea sa la Viena. În 1726 de Porta îi declară generalului Tige că fusese *chemat anume la Curte spre a fi consultat asupra noii organizări a Olteniei* cât trăia regretatul referendar von Ottel (adică de către acesta!). Raportând Consiliului de executarea ordinului, Stainville roagă să nu fie zăbovită înapoierea lui de Porta. Dar acesta se reîntoarce abia în primăvară, odată cu delegații care aduceau decretul imperial din 22 februarie 1719.

Se știe că Stainville nu l-a aplicat decât parțial și târziu. Abia la 15 sept. după sosirea sa la Craiova a instalat în funcție pe președintele Administrației Gh. Cantacuzino, cu titlul de ban, și pe secretarul de Porta. Pentru declararea acelor patru consilieri desemnați în decret, el aștepta facerea unei cercetări (*inquisitio*) sau cuniva desemnarea unui „înehizitor” care să corespundă cu acel *Commissarius regius* propus de el ca diriguitor vigilent al consilierilor în formula sa în care nu era loc pentru ban.

Nu se cunoaște precis data întrunirii boierilor la mănăstirea Hurez pentru a se lega solidar să nu apeleze în nici un fel la comandant sau la alți reprezentanți ai imperialilor. Despre legământul de la Hurez avem doar declarația din 6 sept. 1719 a boierilor olteni adunați la Tîrgu Jiu, care denunță sentimentele antiimperiale ale celor de la Hurez, în frunte cu consilierii desemnați în decret: Gr. Băleanu, I. Știrbei și Radu Goleseu, cu mare trecere la fostul domn (N. Mavrocordat) și răspunzători de uciderea foștilor doi domni și a multor boieri. Numirea acestora nesocotește meritele boierilor olteni. Stainville a dispus atunci ca să fie aleși patru consilieri chiar de către boieri. Numele acestora sunt consemnate într-o listă purtând viza lui de Porta ca secretar al Administrației. Al. Vasileseu credea că denunțul boierilor din 6 sept. se datora unei intrigi a lui Stainville, nemulțumit cu alegerea din decret. Dar din documentul din 14 nov. 1718, publicat în „Arhivele Olteniei”, 1927, se vede că aceasta avusese la bază chiar propunerile lui Stainville. Așadar nu aceasta putea fi explicația. A avut cumva de Porta vreun amestec în declanșarea aceluia protest? Mai târziu, în 1727 și 1728 îl vedem folosind asemenea reclamații provocate de el și redactate de pana sa în stilul său ușor de recunoscut. Până la moartea lui Stainville, existența Administrației a fost mai mult nominală, noii aleși neavând o activitate propriu-zisă. Față de Consiliul de Război, Stainville a avut grijă să explice în două rapoarte din sept. 1719 motivele sale și să expună în decembrie organizarea dată de el provinciei, în care un rol de supraveghere era atribuit colonelului Schramm, comandantul forțelor din Oltenia cu reședința la Craiova. Cum aceste rapoarte au fost expediate din Craiova, și chiar singurul care ne-a parvenit, cel din decembrie, cuprinde niște anexe purtând viza de secretar a lui de Porta, am crede că el a fost folosit la copierea sau și redactarea sub dictare a materialului copios din care și-a extras ulterior prima documentare pentru diferitele memorii oferite de el succesorilor lui Stainville, de pildă pentru cel despre boieri oferit conțelui de Virmond, succesorul imediat al acestuia.

La fiecare schimbare de comandant al Transilvaniei, care era *ipso facto* Director suprem al Olteniei, de Porta repeta practica sa neabătută de a-și oferi serviciile constând din șoaapte, insinuări, informații și delațiuni. Când vine contele de Virmond la Sibiu, el e vizitat de ban, de niște boieri nenumiți, desigur consilierii, și de secretarul de Porta, de la care a rămas cu impresii destul de nefavorabile cu privire la situația din Administrație. I s-a vorbit de partide opuse și în sânul acestora de sciziuni, și el se gândește serios dacă nu este cazul să se renunțe la un ban național. Tot astfel justiția este rău administrată. Pravila la care se referă localnicii nu e înțeleasă nici de ei înșiși, *după cum a fost asigurată*. Curând, urmându-și gândul de a substitui lui Gh. Cantacuzino pe colonelul Schramm în chip de viceban, el declară a fi înțeles că localnicii preferă să fie guvernați de străini decât de conaționali! Nu este greu de ghicit de la cine căpătase asemenea impresii. De altminteri de Porta se grăbește la 30 iulie să-i strecoare niște „Reflecții” privind „Catalogul” boierilor întocmit de Administrația, insinuând că

ar fi fost incluși pe nedrept unii care se pretind nobili și vor să se sustragă astfel sarcinilor fiscale. După el familiile nobile s-ar mărgini la 24, fără o prea strictă observare a criteriului acestei alegeri. Lista Administrației cuprindea pe lângă marii boieri și pe cei în funcție în vremea din urmă și pe boierii mazili, care ar fi urmat așadar să fie acum excluși, potrivit cu campania vehementă a funcționarilor cameraliști, dusă cu toată furia și mai apoi în vremea directoratului suprem al lui Königsegg, urmașul lui Virmond. Două împrejurări dau un relief deosebit acestor „Reflecții”. Ele coincid cu cererea din iulie a Administrației de a se considera scutiți de plata oieritului boierii, cât și mănăstirile și au fost înaintate în latină de secretar la cererea contelui (!), după cum afirmă de Porta într-o notă a sa în limba germană la textul memoriului în limba latină (adăugat poate când l-a scos la iveală în faza ulterioară a discuțiilor purtate sub Königsegg). De Porta era cu atât mai zelos, cu cât se bănuia că vor fi făcute schimbări în compunerea Administrației, cum s-au și făcut în nov. (1721) prin aplicarea întocmai a decretului imperial din feb. 1719 și instalarea echipei înălțurate de Stainville. Din textul „Reflecțiilor” lui de Porta, nu cunoaștem decât scurtele extrase publicate de C. Giurescu (*op. cit.*, I, 486). Faptul că aceste „Reflecții” au rămas fără nici un fel de urmare, dovedește că ele nu fuseseră cerute, ci oferite din proprie inițiativă. Virmond era un om obosit și bolnav, care nu se gândea decât cum să treacă unele din atribuțiunile sale în mod temporar asupra lui Schramm, în care avea toată încrederea, și nicidecum să stărnescă discuții noi. Din declarațiile lui de Porta rezultă că acele Reflecții au fost comunicate și lui Königsegg, succesorul lui Virmond. Până la venirea noului Director suprem, care își va lua postul în primire la 26 sept. 1722, interimatul a fost ținut de generalul Tige. Königsegg trimite instrucțiuni Administrației la Craiova și vine în inspecție în Oltenia în iunie 1723. De acolo el trimite la 24 iunie un prim raport despre cele constatate, apoi la 14 aug. din Sibiu un altul, în care formulează și unele impresii și judecăți înainte de a trece la propuneri categorice. Din caracterizările făcute în ordine ascendentă desprindem următoarele: „Secretarul Nicolaie de Porta este un om harnic, nu-i lipsesc cunoștințele și cred că atunci când vor fi introduse în Administrație o bună ordine și subordonare, ar avea destulă capacitate pentru slujba sa. Dar suferă de două păcate (*zwei Vilia kleben ihn an*) care sunt comune tuturor celor născuți și crescuți sub tirania turcească, adică lipsa de curaj, nelăzărind să-și spună cuvântul față de cei mari, și dragostea de câștig, care duce ușor la prevaricare”. În general judecățile lui Königsegg sunt favorabile consilierilor, până și lui Ilie Știrbei, al cărui „spirit flexibil” ar putea să pară la prima vedere „*etwas falsch und malizios*”.

Numai banul Gh. Cantacuzino este arătat ca un om la care nu găsești nimic bun și aproape totul este rău. Lipsit de bun simț și inzeștrătat totuși cu multă „malice”, el este ascuns, minte, e ros de ambiție, umblând după titlul măcar de voievod, brutal, inspiră teamă, încât nici chiar consilierii nu îndrăznesc să înlămpine violența și nestăpânirea sa de sine. Această trăsătură din urmă pare să indice proveniența acestor informații.

Cum trebuie înțeleasă acea dragoste de câștig semnalată de Königsegg? Este vorba probabil de vreun amestec în eventualele tranzacții legate de arendarea dărilor. În sensul acesta pledează menționarea lui alături de grecul Nico Chozade de către episcopul Damaschin în 1718. Prezumția întărită de faptul că foarte curând va participa în calitate de coarendăș la strângerea dijmăritului, cum declară el însuși în raportul său către Consiliul de Război din 7 sept. 1726, lăudându-se cu câștigurile realizate de el în ultimii doi ani deci 1724 și 1725! Așa se explică și faptul că la 20 aug., deci o săptămână după caracterizarea din 14 aug., el primește însărcinarea din partea lui Königsegg să afle dacă s-ar găsi amatori să ia în arendă toate vămile, și care ar fi prețul cel mai mare pe care l-ar oferi la licitație. Întrebare motivată de nerentabilitatea veniturilor vămilor lăsate pe seama cameraliștilor și de lupta contra diferitelor uzurpări ale acestora în dauna Administrației. Despre modul ingenios cum a procedat de Porta avem chiar relatarea sa din 1726. Adresându-se unor persoane numite de el, ce se îndeletniceau cu asemenea treburile și oferindu-se ca asociat la sus-zisa arendă, i-a întrebat de prețul cel mai mare ce l-ar oferi la licitație, dar ei i-au spus că nu pot oferi niciunul necunoscând venitul provenind de la vămi, acesta fiind cunoscut doar de cameraliști. Dacă l-ar cunoaște și ei, ar oferi

Îndoitul acelei sume și i-au și explicat de ce. El a transmis explicația lui Königsegg și se oferea în 1726 să dezvăluie și Consiliului de Război cele aflate, dar numai în particular prin viu grai și nu în scris „*ob humanos respectus*”. Concluzia ce se desprinde e că numai niște legături mai vechi cu lumea arcadașilor explică ușurința cu care era gata să fie primit ca asociat și încă cu bucurie, precum și destăinuirile ce au urmat. De Porta mai pomenește, tot în 1726, de ideea propusă de el lui Königsegg privind strângerea în regie a dijmăritului, nedând însă o dată completă, ci doar anul 1724 (C. Giurescu, II, 8). În sfârșit el pomenește de un memoriu al său intitulat *Humillimae Animadversiones*... etc., trimis de el prin contele de Königsegg Consiliului Aulico-belic la 6 feb. 1725, referindu-se la el în memoriul gigantic din 7 sept. 1726. E probabil că în urma acelui memoriu să fi fost propus de Königsegg ca viitor consilier. Căci se discuta la Viena schimbarea compunerii Administrației. Despre autenticitatea discutabilă a scrisorii lui Königsegg din 9 feb. 1725 este vorba în *Obs. crit. b*.

Directoratul lui Königsegg se încheie propriu-zis prin iulie, în orice caz înainte de sept. 1725, când participă la ședințele Comisiei Neo-acquisitice, având sub autoritatea sa atât Oltenia, cât și părțile din Serbia și Banat dobândite prin pacea din 1718, deși o bucată de vreme succesorul său, generalul baron Tige, funcționează doar ca substitut al său.

Acesta este momentul când la Craiova se judecă procesul intentat de N. de Porta și soția sa Rebecca împotriva unor slugi acuzate de calomnie față de stăpâna lor. Este de la sine înțeles că osânda, urmată îndată de execuția publică din piața orașului, a ridicat un val de indignare contra lui de Porta, sub a cărui presiune fusese dată, într-un moment când se aflase că se vor face schimbări în formația Administrației, și legăturile acestuia cu unii oameni influenți de la Viena puteau inspira oarecare teamă. Vestea sentinței și a execuției cu amănuntele sale înfiorătoare a căzut ca un trăsnet la Sibiu, sediul Directoratului suprem, și la Brașov, unde se afla generalul Tige. Ecourile sale au ajuns la Viena, stârnind serioase nedumeriri în cugetul celor doi președinți ai Consiliului de Război și al Camerei Aulice, reuniți spre a supune împăratului propunerile de modificare a formulei de cărmuire a Oltenici din 1719, conform cu sugestiile Comisiei Neo-acquisitice, prin înlăturarea banului și schimbarea a trei consilieri ai Administrației, reinstalând pe trei din consilierii aleși de boicri în sept. 1719, anume Dositei Brăiloi, Gr. Vlasto și C. Strâmbceanu, propuși acum de Tige, iar pentru el al patrulea loc având de ales între de Porta, propus de Königsegg, dar a cărui alegere, după teama exprimată de cei doi președinți (principele Eugeniu de Savoia și contele Dietrichstein), ar putea îndispune boierimea română, el fiind *alienus* (străin) și *ignobilis* (nenobil) sau Știrbei, care făcea parte din formația existentă și trebuia doar menținut și a cărui mare capacitate putea să compenseze unele trăsături negative. Acum nu mai putea fi vorba de numirea lui de Porta în acel post, și chiar situația sa de secretar era serios compromisă, căci la stăruința sa fusese dată o sentință *stranie și precipitată*. Dar Știrbei însuși semnase acea sentință. Pentru o mai bună informare se cer actele procesului și o explicație președintelui Administrației, până atunci desemnarea consilierului al patrulea rămânând în suspensie. Se solicită și opinia lui Tige. Acesta îl întreabă pe Schramm, care declară că a fost vorba de o răzbunare oarbă și de o sentință dată și executată *sine servata proportione* și în mod precipitat, fără a se putea ști ce s-a întâmplat de fapt. Tige la rândul său a recunoscut că a fost uimit de toate acestea și că secretarul său, von Ruesch, a scris la Craiova ca să ceară lămuriri, dar el crede că nu se mai poate schimba nimic și conchide: *Transat cum ceteris erroribus!* În privința lui Știrbei, se mai spera la Viena ca sentința să fi fost dictată de pravilă (!) care trebuia cercetată în acest scop. De altminteri, Știrbei, răspunzând la 31 aug. întrebărilor lui von Ruesch, într-o scrisoare iscalită împreună cu Gr. Băleanu, ca din partea Administrației, dar fără o participare și a lui Gh. Cantacuzino, se grăbește să declare că sentința a fost dată de *iure patrio* (adică după pravilă?) și că a fost dată de *toți membrii Administrației*, cu excepția lui Bengescu, absent atunci. Autorii scrisorii fac mare caz de imparțialitate, afirmând: „Nu am putut și nu vom putea vreodată să fim prieteni [cu de Porta] ținând seama de ofensele din trecut, pe care ni le-a adus nouă și întregii Administrații și prin grai și prin scris, de care fapt ne-am plâns supremului nostru director, dar în zadar, până ce și-a cerut iertare și a trebuit să i-o dăm”. Fără îndoială că toți cei amestecați

În această așa-zisă judecată ar fi dorit să se facă tăcere asupra ei. Însă la cererea forurilor superioare actele au fost trimise la Viena mult după ce se cunoșteau acolo amănunțele sentinței. La 16 martie pornise un ordin către Tige să ceară lămuriri lui Știrbei și de Porta cu referire la proces. În aceste condiții o posibilitate îi mai rămânea lui de Porta: să meargă el însuși la Viena pentru a trage sforile. Urgența era cu atât mai mare cu cât doi din foștii consilieri din 1719, anume Dositei Brăiloi și C. Strâmbeanu, care plecaseră mai înainte la Viena ca să expună chipurile acolo doleanțele Olteniei (adică probabil să stăruie pentru a fi menținută formula existentă cu Administrația prezidată de ban) și care primiseră de la ceilalți boieri un subsidiu de 3 000 de florini pentru cheltuieli, se rcintorseseră foarte mulțumiți, laudându-se cu numirea lor de consilieri (12 mai).

Așadar la 18 mai de Porta îi scrie lui Tige, felicitându-l (cam târziu) pentru numirea sa și înaintându-i în semn de respect o *Notiță succintă despre starea Valahiei austriace, care ar putea fi urmată și de informații mai ample dacă i s-ar porunci*. Zelul său pentru împărat e atestat de „proiectele” oferite de el regretaților conți Virmond și Königsegg... etc. „dintre care mai multe au fost trimise și altor dregători însemnați ai curții”... El ar fi solicitat venirea sa la curtea imperială cu prilejul alcătuirii regulamentului Provinciei, ca pe vremea regretatului referendar von Öttel, când a fost chemat cu tot dinadinsul de către curte și consultat cu privire la o bună rânduire a acestei Provincii, căci nu poate arăta în scris toate racilele cărmuirii actuale și cauzele lor.

Urmează niște *Observații* de natură să alarmeze forurile superioare. Dacă va persista starea actuală, poporul deznădăjduit ar putea să stârneasce pe turci contra imperialilor... Și tot astfel, dacă s-ar isca un război între imperiali și moscoviți, românii s-ar putea ridica contra Majestății Sale... În caz de război, românii s-ar ascunde prin păduri și i-ar lipsi pe imperiali de provizii... etc.

Textul se încheie cu o *Opinie*. Trebuie ca la conducere să fie ca președinte un singur *egregius vir* care să știe latina și italiana, să depindă doar de curte și să nu țină seama de nimeni altul și să pună capăt abuzurilor... etc. Poate că tot de atunci datează și o *Informație succintă*. Dacă Oltenia ar putea acum să ofere subzistența necesară unui regiment întreg de cavalerie?”. Provincia nu ar fi împovărată dacă fiecare familie ar contribui cu un obroc de porumb (? *grano*), două și jumătate de grâu (*blada*), jumătate car de fân și un car de lemne, socotindu-se că numărul familiilor ar fi de 30 000... etc. Cronologic aici se situează și *Notița* din 5 iulie 1726 publicată în rezumat în „Arhivele Olteniei” din 1927 (cf. *Obs. crit.*, c), în care cifra probabilă e dată ca 40 000—50 000 de familii!

La 5 iulie de Porta mai era la Craiova, dar în august el se și afla la Viena, potrivit cu informațiile lui Schramm, care scria din Craiova la 5 aug. (C. Giurescu, II, 64) unui referendar al Consiliului de Război, denunțând ca autor al dezbinărilor, dezordinilor și confuziei din sânul Administrației pe de Porta prin intrigile sale. Ba s-a arătat ca și cum ar fi alături de „domni” (Herren = cameraliști), ba din nou s-a întors către consilieri și apoi i-a ridicat pe aceștia contra dumisale banului, când s-a pornit ca și cum ar fi vrut să-l înlăture sau să-l distrugă dintr-o dată și nu s-a sfiit când i-a convenit să-i batjocorească (*zu prostiluiren*) și pe unii și pe alții și să înainteze împotriva și unora și altora „*sehr weilläufige schreckliche Schrifte*”, din care cauză Administrația nu era niciodată unită, o parte arătându-se totdeauna potrivnică celeilalte. Fără a mai pomeni de reaua sa purtare de mai înainte în Moldova și Țara Românească și apoi de nedreptățile sale, chiar în această Provincie, ca cea menționată mai înainte față de o slugă a sa. „Acest om, sub pretextul că vrea să cumpere o vie dintr-un loc din vecinătate, s-a furișat tiptil și în cea mai mare taină la Sibiu și de acolo a călătorit la Viena, pentru a înfățișa curții imperiale — după cum se zvonește — *ein und andere Remonstrations* din partea acestei țări. Dar trebuie bine subliniat că el nu s-a dus *publico nomine*, ci în particular pentru interese privind pe câte unul și altul, și despre această călătorie nu a știut nimeni, fie români sau alții, nici chiar instanța proprie, Administrația însăși n-a știut absolut nimic, în afară doar de singurul Știrbei, care a mers după el la Sibiu și după anumite consfătuiri și convorbiri referitoare la treburile plănuite i-a dat o sumă însemnată de bani” (de unde anume se va

afla cu timpul !)". (Desigur că ei vor încerca totul pentru a împiedica numirea unui președinte german, și cum el, Schramm, cunoaște toate intrigile lor, ei ar vrea mai degrabă pe un altul din afară, susținând că el nu cunoaște nici limba română, nici pe cea latină sau italiană pentru a se înțelege cu românii... etc. Fără îndoială, de Porta va căuta să obțină numirea de consilier pentru sine și pentru Știrbei, dar nu s-ar putea întâmpla ceva mai rău și dăunător pentru această biată țară decât să facă parte din consiliu doi asemenea oameni: șireți, urmărindu-și profitul propriu fără astâmpăr și fără dreptate etc.). Spusele lui Schramm s-au adevărit.

Ajuns la Viena, de Porta înfățișează Consiliului de Război la 7 sept. 1726 „Reflecțiile” sale de o masivitate impresionantă (vezi Material, II, p. 69—102. Pentru fragmentele mai semnificative, vezi mai jos versiunea noastră din volumul de față și Obs. crit., d). De semnalat că în Material II nu a fost reprodusă partea privitoare la mănăstirile din Oltenia publicată de N. Dobrescu, în *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupației austriace*, București, 1906, pp. 185—189, și de care nu ne-am ocupat în prezentarea noastră. Totodată menționăm că și bucată intitulată *Considerațiuni despre ocnele și minele de aramă*... etc. face parte tot din aceste *Reflecții*.

Prin aceste *Reflecții* era urmărit un întreg plan: câștigarea încrederii forurilor supreme prin parada unui zel superlativ pentru încasările imperiale, discreditarea Administrației prin denunțarea modului de repartitie a dărilor și existența la dispoziția sa a unui fond rămas fără justificare din veniturile extraordinare, asumarea calității de expert al împrejurărilor românești încă din vremea voievozilor până acum. Totodată, accentuând abuzurile și excesele comise cu prilejul colectării oieritului și dijmăritului (aceste *Considerațiuni* fiind probabil includerea substanței unui memoriu din 1725 către Königsegg în vederile acestuia), el declară în același timp că a fost asociat arendașului dijmăritului în ultimii doi ani și chiar unul din colectori, și a realizat câștiguri importante (!), dar își dovedește dezinteresarea îndemnând la înlocuirea acestor arendăși dăunătoare (!). Vezi textul acestei cinice declarații reproduse în volum.

La 11 sept., deci patru zile după înfățișarea memoriului de mai sus, Consiliul de Război îi comunica lui Schramm numirea sa ca președinte al Administrației și numele celor trei consilieri numiți, Brăiloiu, Vlasto și Strâmbeanu, N. de Porta fiind confirmat în postul de secretar.

Acesta își atinsese numai o parte a obiectivului său, dar nu și numirea de consilier. Cu acest scop, el compune un *Proiect de administrație al Valahiei austriace* datat din sept. 1726 (C. Giurescu, II, 112—116) adresat Consiliului de Război, în care el apare la persoana a treia și trece în revistă în mod negativ compunerea noii Administrații. „Cu greu va putea gen. Schramm să pună ordine el singur, să îndrepte toate relele și abuzurile etc. fără ajutor din afară. Deci s-ar cădea să fie adăugați alți doi consilieri care să nu fie români, să fie bărbați pricepuți, devotați, drept credincioși (? Orthodoxos!) și cunoscând bine treburile românești, pentru ca aceștia să umfle pânzele (velificent) bunelor intenții ale d-lui general Schramm și... dacă va fi nevoie să se opună voturilor consilierilor români, mai ales când va exista temerea de reacredință (dolum) sau rea administrare a țării”. Urmează elogiul grandilocvent al lui de Porta și unul foarte sobru al inspectorului cameral Procop. Numirea lor nu va aduce nici o cheltuială în plus, deoarece ei sunt plătiți și acum cu leafă de consilier. Conlucrarea lor va pune capăt litigiilor dintre Cameră și Administrație. Așadar se punceau acum la Viena jaloanele descalificării lui Schramm, ale cărei intervenții la referendarul nenumit al Consiliului de Război ajunseseră desigur la cunoștința lui de Porta. Dar tot atunci, în Oltenia se producea un incident, ce era poate în legătură cu alianța lui de Porta cu Procop. Acesta din urmă îl acuză pe Schramm la Craiova de tulburarea comerțului și micșorarea veniturilor din Oltenia.

Tot din sept. și tot adresate Consiliului de Război sunt și anexele a) *Cu privire la repartitia contribuției anuale* având la bază declarația fermă că numărul familiilor de contribuabili e de 30 000, de la care se poate strânge suma de 300 000 de florini, și b) o listă a boierilor din Oltenia destul de asemănătoare cu cea adresată lui Virmond în 1723.

La 1 nov. are loc la Sibiu instalarea noii Administrații. Jurământul fusese prestat în ajun. Urma ca N. de Porta, care nu-l prestase în 1719, să-l depună la venirea sa (de la Viena). Totuși în urma avizului lui Tige se va face conscripția după modul obișnuit, dar cu răspunde-

rea mărită a vornicilor, ispravnicilor și vătășilor. Dar zelul zgomotos al lui de Porta a învins. La 1 aug., el este numit consilier, iar Tige trebuia să-i recomande generalului Schramm să trăiască în bună înțelegere cu el.

Dar abia numit consilier, de Porta se manifestă în modul cel mai vehement, înfățișând (la 21 aug.) o plângere adresată chipurile lui de către 10 boieri olteni în frunte cu Radu Golescu, dar a cărei redactare trădează condeiul său propriu. Acest text a fost apoi „adnotat” de adresant în sensul că se confirmă cifra de 30 000 de familii afirmată de el. Reclamațiile denunțau nedreptățile vornicilor la facerea conscripției, reajustarea registrelor lor, scăzând numărul familiilor de la cifra anterioară de 22 000 la 18 000, convența lor cu consilierii *cu scopul principal de a demonstra că nu sunt 30 000 de familii de contribuabili cum li se pusese în vedere de către directorul suprem (= Tige) [Cifra fiind cea dată de de Porta].* Țăranii își părăsesc satele lor și se duc în cele favorizate ale consilierilor și vornicilor. *Boierii atotputernici au uzurpat foarte multe sate megieșești. Generalul Schramm știe toate acestea, dar ce poate face când consilierii uniți între ei îl pun în minoritate (!).* Boierii reclamanți se îndreaptă către secretarul de Porta, singurul care poate face ceva. [În aceea plângere e vorba de *viitoarea* înapoiere a lui de Porta. Așadar el se mai afla încă la Viena]. La 26 nov. 1727 Consiliul de Război dă o notă cum că de Porta în timpul șederii sale la Viena a dat bune și variate informații despre treburile românești. Această atestare cerută desigur de el înainte de plecarea sa de la Viena, pentru a justifica lunga sa absență, a fost trimisă lui Tige. Nu știm câtă vreme a lipsit de la Craiova. Scriind de acolo la 15 feb. 1728 baronului Andler, el caută să mențină cât mai strâns contactul cu forurile de la Viena, rugându-l să-l informeze și pe referendarul Recheron despre cele constatate. Situația aflată de el acum e alarmată. Consilierii cotropesc satele megieșești, bizuindu-se pe faptul că și generalul Schramm *deține zece asemenea sate!*. Administrația e ca și „acefală” din cauza indispoziției lui Schramm și a opoziției consilierilor. Domnește nehotărârea. Fug țăranii silii de Dositei Brăiloiu să cumpere la preț îndoit vinul lui și supuși pretențiilor abuzive de Vorspann ale oricărui soldat, ofițer, cameralist ori boier sau vexațiilor husarilor lui Pivoda. E așteptată sosirea noului președinte în locul lui Schramm, trecut la o comandă militară la Brașov, dar consilierii, manevrați de Știrbei, umblă să obțină un ban național. De Porta așteaptă ca noul președinte să aducă porunca de a pune în execuție noile puncte propuse de el. [Trebuie observat însă că cele *zece* sate megieșești deținute chipurile de Schramm nu apar în lista exhaustivă a tuturor satelor din Olenia, cu o atenție deosebită pentru cele megieșești ocupate, comunicată de Porta lui Koch la 26 mai 1728, unde găsim un sat, Ungurenii din Craiova, sub protecția acestuia, dar nu ca sat megieșesc, ci „de strănieri” (alături de Ungurenii „della plessa”, tot de „strănieri” sub protecția lui Gh. Cantacuzino, și de ungurenii mănăstirii Jitian, fiind vorba probabil de țăranii veniți din Transilvania) și doar *patru* sate megieșești din districtul Jiul inferior sub protecția lui Schramm. Dar abia în iunie va fi desemnat ca președinte generalul baron von Czeyka. Până atunci se produce un nou protest al boierilor olteni (același din anul precedent, din 21 aug. 1727), cu singura deosebire că cei de acum (7 mai 1728) sunt doar în număr de nouă, dispărând Șerban Grădișteanu și Ticu Zătreanu și apărând, în schimb, Barbu Gănescu. Redactarea trădează și acum condeiul lui de Porta, dar de astă dată e folosită limba latină în vederea înaintării sale forurilor de la Viena. Conținutul seamănă mult cu cel din anul precedent, dar protestul nu mai e adresat lui de Porta, ci inspectorului cameral von Koch. De Porta este pomenit într-un chip extrem de elogios ca opunându-se abuzurilor, dar fără succes din cauza înțelegerii dintre consilieri. Soluția propusă este aceeași: o anchetă din afară cu suspendarea pe durata ei a Administrației, aceasta făcându-se cu prilejul venirii noului președinte, și fiind condusă de acesta împreună cu unul din consilieri și alți bărbați din Provincie, iubitori de dreptate. Că altă soluție ar fi doar obținerea autorizației ca să meargă doi-trei dintre reclamanți la curtea împăratului să-și expună păsul. Acest protest scris la Craiova și subscris (!) de cei nouă boieri a fost trimis de de Porta lui von Koch în Transilvania pentru ca acesta să-l folosească cum va crede, trimițându-l cu poșta sau ducându-l el însuși la Viena când va merge acolo. Scrisoarea lui de Porta e *din*

26 mai. El li mai trimitea un *memoriu*, ca răspuns la unele nelămuriri ale acestuia, făgăduind să trimită curând lista tuturor satelor din Oltenia spre a fi anexată protestului amintit.

Memoriul lui de Porta a fost folosit îndată de consilierul Camerei Aulice, von Koch, în raportul său către președintele acelei Camere din mai – iunie (1728) (II, 266 ș.u.), în care subliniază performanța lui Știrbei, înlocuind cifra de 9 000 prin 18 000 de familii. Conscripțiile sunt declarate neexacte, chiar și cea din anul precedent. Mai este vorba de inegalitatea contribuțiilor, de soluțiile necesare, de scutiri. Conscripția va trebui înlocuită prin declarația obligatorie a boierilor și a părcălabilor satelor megieșești.

Dar concomitent cu memoriile masive și reclamațiile sub diferite nume, de Porta se manifesta și în sânul Administrației. Poziția sa față de ceilalți consilieri reiese dintr-un răspuns trimis de ci la Sibiu la 14 nov. 1727. Înlocuitorul lui Schramm, baronul Czeyka, sosit la Sibiu, la directorul suprem Tige prin octombrie îndreaptă de acolo o întrebare către consilierii Administrației din Craiova să-l informeze despre situația Provinciei și soluțiile propuse, iar directorul suprem, Tige, trimite textul instrucțiunilor predecesorului său, Königsegg, pentru traducerea lor în fapt. Acest gest trebuie pus în legătură cu inițiativa puțin anterioară a lui de Porta, care căuta să oblige Administrația să adopte niște puncte propuse de el și care erau de fapt sub o formă cominatorie la adresa vornicilor, ispravnicilor etc., dar ținteau mai sus, reactualizarea unora din prevederile acelor instrucțiuni din nov. 1722 trimise de generalul Königsegg înainte chiar de a-și fi luat postul în primire. Nu cunoaștem *textul* punctelor lui de Porta și nici modul în care au fost propuse: verbal, în ședință sau în scris, trimise eventual din Sibiu, unde s-ar fi putut duce să-l salute pe noul președinte, înainte de sosirea acestuia la Craiova, și să-i strecoare informații, ca acelea oferite mai înainte directorilor supremi de după Stainville. Punctele lui de Porta vor putea fi reconstituite *grosso modo* din comparația Instrucțiunilor din 1722 cu răspunsul de acum. Tonul acestui răspuns, în măsura în care se adresează lui de Porta, arată la ce grad de iritare se ajungese în sânul Administrației. În răspuns sunt discutate împreună prevederile Instrucțiunilor și reformularea cominatorie a unora din ele, arătând de ce unele din punctele inițiale (din 1722) nu au fost traduse în fapt, de pildă cel privind întemeierea de sate (tip) de câte 100, 50 sau 25 de familii, de teama provocării fugii țăranilor, explicație dată încă de atunci directorului suprem, Königsegg, care a lăsat lucrurile în starea lor de atunci. Tot astfel imposibilitatea de a obliga pe țăranii de a fi neapărat prezenți în satele lor în ziua de 11 nov. pentru a se face atunci numărătoarea lor sau imposibilitatea concretă pentru vornici, ispravnici etc. de a împiedica plecarea lor dintr-o regiune în alta. Dintr-o comparație a textului Instrucțiunilor din 1722 cu cel discutat acum în răspuns, se observă prezența în acesta din urmă a unor amenințări repetate cu pedepse severe contra vornicilor, ispravnicilor etc., concluzia firească fiind că acestea se datoresc lui de Porta. În discutarea versiunii lui sunt abordate și puncte atingând direct interesele boierilor (punctele 4, 6, 9, din răspuns). Nu lipsesc nici termenele ultimative fixate vornicilor etc. de pildă pentru întemeierea satelor până în luna mai!

Răspunsul Administrației cuprinde, alături de discutarea punctelor lui de Porta, precum și ale Instrucțiunilor, și expunerea unor greutăți pricinuite de prezența regimentului (abuzurile militarilor, pretențiile la Vorskspann, răspândirea lor prin țară pentru a obține produse peste cele ce li se cuvin, vexațiuni față de țăranii ce le aduc bunurile în natură conform dispozițiilor superioare, rechiziții arbitrate și execuții silite etc., etc.), protestarea contra privilegiilor excesive acordate bulgarilor, contra scutirilor a 700 de familii afectate serviciului de Vorskspann etc. și în sfârșit un nou apel la oprirea devaluării zloților, absolut catastrofală pentru Provincie.

Poate că drept urmare la această atitudine și potrivit și sugestiilor anterioare ale lui de Porta și alții, la 9 aprilie 1729, împăratul numește pe germanul Vogt consilier al Administrației. Totodată sunt scoși fără altă explicație cei trei consilieri amintiți și înlocuiți prin consilierii din 1719.

Dar cam tot atunci se produce un fapt cu totul neașteptat: arestarea lui de Porta din ordinul lui Tige, care își asumă întreaga răspundere pentru aceasta și care să fie mutat la comanda militară vacantă prin moartea feldmareșalului Montecucculi. Nu se cunosc bine motivele

arestării, care, după declarațiile lui Czeyka, ar fi în legătură cu niște socoteli (Händln) între de Porta și fostul Comisar al Provinciei, C. Obedeau. Împăratul dezaprobă asemenea procedeu de natură să compromită prestigiul slujbașilor imperiali. În rescriptul său din 27 aprilie 1729 către baronul Andler, el îl anunță de schimbările din Administrația Olteniei, fără a pomeni de generalul Tige, sub a cărui autoritate se aflau consilierii pe care îi schimba acum. Consiliul de Război interzice pe viitor asemenea măsuri fără avizul forurilor celor mai înalte. Apoi totul revine la normal. La 2 sept. iscăliturile lui Czeyka și de Porta stau alături pe un raport către Tige.

Cu moartea directorului suprem al Olteniei înainte de 3 dec. 1729 și numirea generalului Wallis în martie 1730, se produce o schimbare ce afectează situația lui de Porta cu metodele sale de intimidare și insinuare și cu șantajul exercitat de el pe baza rolului său special de cal troian în mijlocul Administrației, cât și cu aroganța corespunzătoare ce îndispune și pe directorul suprem și pe președintele Administrației, Pozițiile reciproce, a lui Wallis și a lui de Porta, se precizează de la prima lor întâlnire. Numit de împărat la 8 martie, generalul Wallis, care comandase până atunci la Timișoara, a sosit în aprilie la Sibiu, unde au venit să i se prezinte președintele Czeyka și consilierii Vlasto și Bălcanu (Pârșcoveanu rămânând la Craiova pentru treburile curente ale Administrației), iar Vogt și de Porta controlau recensământul din districtele Jiul superior și Mehedinți. Dar curând s-au ridicat plângeri, că de Porta a pus să fie bătuți niște părcălăbi și a aruncat în lanțuri pe un ispravnic, care au ajuns până la directorul suprem. Informat probabil de acest fapt, de Porta obține de la Administrație audierea unor martori propuși de el, care declară false zvonurile despre părcălăbi și alți oameni, precum și alte maltratări și torturi și scoate o scrisoare de mărturie în acest sens (redactată de el, cum rezultă din stilul ei), purtând data de 25 aprilie. După care aleargă și el la Sibiu să i se prezinte directorului suprem. Dar acolo află în ziua de 29 aprilie că acela a hotărât instituirea unei comisii în districtul Jiul superior, compusă dintr-un membru al Administrației și doi ofițeri (*officiales militum*) care să cerceteze la fața locului adevărul celor petrecute acolo. Înarmat cu foarte recenta scrisoare de mărturie, el adresează lui Wallis un protest vehement, chiar a doua zi. În fața metodelor introduse de de Porta, Wallis își exprimă uluirea, adresând Administrației un blam sever.

Ca și în procesul de calomnie din iulie 1725, de Porta și-a impus voința și metodele, fără ca restul Administrației să-și dea seama de alienarea inevitabilă rezultând de aici. Dar această consecință nu a scăpat atenției directorului suprem Wallis, care avea în vedere și aspectul politic al tuturor hotărârilor, ca odinioară Königsegg.

În răspunsul Administrației din 2 nov. se invocă grija avută ca să nu se mai treacă restanțele unui an asupra celui următor, adăugând că, folosind acest mijloc extrem, au fost galvanizați dregătorii, reușind printr-o execuție strictă să încaseze de la contribuabili în câteva zile o restanță de 60 000 de florini. De altminteri acei dregători ai districtelor sunt zăbavnici și nepăsători și nu-și împlinesc datoria decât sub amenințare. Dar chiar în ziua următoare aceeași Administrație i se adresează lui Wallis arătând că din cauza calamităților naturale, ploi, nundații, molimă printre vite, zăpadă timpurie și în sfârșit devaluarea zloților, țara nu poate face față obligațiilor fără o amânare de neînălțurat. Nepotrivirea totală dintre aceste două răspunsuri este subliniată apăsător de generalul Wallis în răspunsul său din 14 nov. *adresat în primul rând lui de Porta* : „Deocamdată cum Administrația, și în primul rând D.V. ilustre domnule consilier de Porta, care ați tras și pe ceilalți la decizia D-iei V. din motive particulare cunoscute de D.V. și v-ați menținut întotdeauna această părere că țara va suporta bucuroși și ușor toate impunerile, eu nu pot face acum în această privință decât să declar că Administrația cezarocrăiască, și în primul rând D.V. domnule consilier, căruia mă adresez în primul loc, să rămâneți la făgăduielile D-iei V., altminteri fiind făcuți răspunzători nu numai de neachitarea contribuțiilor, dar și de celelalte daune și prejudicii aduse intereselor împărătești”.

Această concluzie tăioasă ce se referă la comunicarea din 3 nov. este precedată de răspunsul la cea din 2 nov. dat tot acum pe un ton de superioară dezaprobare. Nu se consideră îndeajuns gravitatea faptului de a lua în deșert numele generalului având comanda supremă

la granița celor două imperii și de a-l face odios prin asemenea răspândiri de zvonuri, vătămătoare nu numai demnității sale, ci și în mod absolut serviciului împărațesc. Cât privește încasarea celor 60 000 de florini, faptul ar merita laude dacă n-ar fi fost realizat prin teroare și dacă n-ar fi extrem de regretabil ca să se încaseze în foarte puține zile acea sumă, iar pentru mâine să se mărturisească lipsa oricărei speranțe de a putea împlini restul ! Ulterior însă admite ca să se treacă la strângerea contribuției pe anul 1731, restanțele pe 1730 având a fi încasate ulterior, dar fără prea mare zăbavă. Însă în anul următor (1731) întârzie repartitia impozitelor. De Porta și Vogt propun la 24 iunie, într-un mod oarecum independent de restul consilierilor, un plan de repartitie a impozitelor împărțind satele în trei categorii, repetând propuneri anterioare, în vreme ce președintele Administrației, baronul Czeyka, trimite la 26 iunie la cererea lui Wallis sugestiile sale, constând în impunerea unor declarații riguroase boierilor pentru satele lor și popilor și părcălabilor pentru cele megieșești și instituirea unor controlori germani, unul în fiecare district pentru verificarea acestora. Unitatea de vederi a Administrației reiese limpede din raportul celorlalți trei consilieri (Vlasto, Băleanu și Pârșcoveanu) care se plâng de acumularea petițiilor nerezolvate. „Ar trebui să se adune consilierii și în orele libere spre a le rezolva sau să fie date concepistului belic sau, în lipsa lui, vreunui din canceliștii români. Puține pot fi citite și interpretate în sesiune, iar *solus dominus consiliarius de Porta a duobus praeter propter mensibus ex consilio Caes. Administrationis in rescriptis se subscribat*”. Rezultat? Zăbavă, oamenii necăjiți pleacă acasă fără nici o soluționare a pășului lor. Cauza? În parte dezbaterile consilierilor, în parte lipsa de experiență. La data când erau redactate asemenea gen de rapoarte, gen. Wallis se afla în inspecție în Oltenia.

La înapoierea sa din Oltenia, Wallis era ferm hotărât să ceară pensionarea lui de Porta, care și-a atras *das Odium des Landes*, dar propune să fie numit consilier imperial și să i se dea o pensie de 1 500 de fl. anual, urmând a mai fi folosit la Sibiu cu o subvenție de 1500 de fl. în cazul acela. Propunerea este făcută împreună de Wallis și Rebentisch care îl însoțise în Oltenia... În nov. de Porta cere el însuși pensionarea sa și obținerea unui sat fiscal în Transilvania sau Ungaria.

În martie 1732, de Wallis informează Consiliul de Război despre moartea la Craiova a lui de Porta, care lasă o văduvă și un testament, și se indignează de purtarea ciudată a consilierului Vogt, care a fost dezvăluită de o slugă a lui de Porta, cum că încă înainte de moartea acestuia, conform raportului original anexat al baronului Dietrich [noul președinte al Administrației], un număr de haine, de saci și <alți> saci conținând acte scrise și efecte care ar fi aparținând văduvei, au fost sustrate (? *practicit*) de la defunct [= în sensul că trăgea să moară] și duse parte în locuința unui cirac cu numele de Malaeki, parte în locuințele lui Vogt și Băleanu și parte în casa mamei lui Băleanu, și că cei doi consilieri sus-numiți împreună cu Pârșcoveanu au adus o jignire contelui Wallis și președintelui Administrației prin aplicarea pecetii lor asupra acelor saci de documente, iar el, Wallis, e silit, din cauza conșcripției lor scandaloase (? *lasterhaften conscription*), a planurilor lor vinovate și a consfătuirilor lor tainice în timpul nopții, să pună să fie anchetați, adăugând că acei trei consilieri Vogt, Băleanu și Pârșcoveanu ar trebui să fie pedepsiți potrivit cu delictul comis de ei și că trebuie dată o satisfacție generală (*allseitig*). A poruncit publicarea testamentului și facerea unui inventar. Nu se înțelege prea bine din cuprinsul registului german, destul de confuz, rostul acțiunii incriminate a consilierilor. Era vorba cumva de o încercare de a înlătura unele acte adunate de colegul lor și putând fi folosite contra lor? Dar Vogt fusese aliatul lui de Porta contra celorlalți consilieri, deci nu aceasta poate fi explicația. Sau era vorba de scoaterea din casă a mai tuturor lucrurilor aparținând chipurile văduvei, care prefera să se asigure astfel înainte de citirea testamentului, de teama unor surprize, având în vedere purtarea ei, dată la lumină de procesul scandalos din vara anului 1725? Căci era evident că dorirea obiectelor scoase în patru locuri arată că nu era vorba doar de câțiva saci cu documente ! Este și mai surprinzătoare vehemența lui Wallis provocată evident de informațiile din raportul noului președinte Dietrich menționat de Wallis. S-ar părea că ultima picătură o constituise ofensa adusă directorului suprem și președintelui Administrației prin pecetluirea cu pecetea propriei ale celor trei consilieri.

Rămâne obscură legătura dintre dosirea obiectelor din casa lui de Porta și acuzațiile aduse celor trei consilieri: *ratione ihrer lasterhaften Conscriptio, straflichen Projecten und nachtl. Weille gehaltenen Conventiculorum*. Acestea invocate acum alcătuiau de fapt alt punct al raportului citat, referitor la activitatea generală a consilierilor, văzută prin prisma noului și zelosului președinte. Astfel, și după moartea sa, de Porta a reușit să tulbure apele și să mai pricinuiască un necaz foștilor săi colegi (și dușmani).

Au rămas o serie de scrisori și rapoarte, ba sub numele său, ba anonime sau înfățișate ca fiind scrise de alții, care nu uită să-l laude cu convingere. Majoritatea acestor texte se află publicate în *Material* etc. de C. Giurescu, vol. I, II; Doc. *Hurmuzaki*, VI, 1; „Arhivele Olteniei”, 1927, și mai sunt probabil și altele rămase inedite în arhivele de la Viena. În rapoarte întâlnim alături de date și cifre de cel mai mare interes, privind indeosebi recensământul populației și contribuția anuală, căci din 1719 încolo i-au stat la îndemână toate protocoalele ședințelor Administrației Olteniei, și o serie de răstălmăciri interesate sau pătimașe, fișe personale redactate adesea cu răutate, adevăruri trunchiate, ba chiar neadevăruri și invenții sade. Unele din ele au fost analizate în *Obs. crit.*, ce urmează după text.

În general, el se bucura la superiorii săi de o încredere limitată, mergând ba de la neîncredere la oarecare încredere, ba invers. Cu Stainville avem succesiunea: încredere — neîncredere, apoi acceptarea sa ca o prezență impusă de sus. Virmond era prea bolnav și obosit, pentru a da atenție șoaptelor sale ultra zeloase. Königsegg, după o primă judecată rezervată și lucidă, s-a lăsat impresionat de zelul său omniprezent și l-a recomandat pentru locul de consilier cât nu se cunoștea încă sentința în procesul de calomnie de la Craiova. Tige l-a considerat cu oarecare indiferență, până când decodată a pus să-l aresteze, nu se știe precis de ce?, dar probabil pentru că de Porta, conform unui vechi obicei își săpa șefii cu diferite insinuări la Consiliul de Război. Președintele Consiliului de Război, principele Eugeniu de Savoia, care i se arătase favorabil în 1717, la stăruințele lui von Öttel, este mai puțin convins în feb. 1726, când trebuie să aleagă între de Porta și Știrbei, și rămâne uluit, aflând de sentința de la Craiova care părea să-l facă indezirabil și ca secretar. Și totuși, de Porta reușește să ajungă consilier în urma unui adevărat torrent de memorii, rapoarte, denunțuri, „reflecții”, „opinii” și „concluzii”. În sfârșit, Wallis pătrunde cel mai bine manevrele oblice ale noului consilier și socotește că trebuie îndepărtat din Oltenia. Dar în condiții extrem de avantajoase, ca element prețios pentru interesele imediate ale fiseului și pentru neutralizarea românilor în Administrația Oltenici, față de care avea o atitudine dușmănoasă și de neiertat.

Înzestrat cu o mare forță de muncă și cu o minte subtilă, intrigant nu din nevoie, ci din vocație, lipsit de omenie, ipocrit și cinic totodată, el seamănă zăncănie și întreține o atmosferă de delațiune, complicități și nesiguranță în sânul Administrației, unde întâlnește un spirit tot atât de subtil (= Ilie Știrbei), cu care ba se înfruntă, ba se împacă, după cum le dictează interesele. Procesul de calomnie din august 1725 îl arată plin de răutate și abject în lășitatea sa.

C. Giurescu, editorul materialului din arhivele vieneze, nu se pronunță în nici un fel asupra caracterului lui de Porta. Al. Vasilescu, la rândul său, rezumând documentele relative la caracterizarea lui de Porta și la arestarea sa de către Stainville în 1717 (după C. Giurescu, I) nu ia, de asemenea, nici o atitudine. N. Iorga în *Studii și Documente*, XIV, p. XXII, redând o scrisoare a personajului în discuție către egumenul Ioan de Hurez, îl înfățișează drept „levantinul care e așa de amestecat în afacerile oltenești pe aceste timpuri austriece...”. Mihaï Popescu (în „Arhivele Olteniei”, 1927) îl crede „un agent austriac de neam latin” care ar fi fost în corespondență asiduă cu Eugeniu de Savoia, căruia i-ar fi trimis regulat rapoarte. Mai încoace, Șerban Papacostea, în *Oltenia sub stăpânirea Austriei, 1718—1739*, îl declară „un observator acut”, autor a „câtorva din cele mai pătrunzătoare rapoarte asupra realităților provinciei (= Oltenia), informator inteligent al austrieșilor și instrument fidel al politicii habsburgice, adversar hotărât al boicrilor și informator al Vienei”, fără a se opri la persoana sa. De fapt nici unul din istoricii menționați n-au acordat atenția cuvenită micimii sufletești și meschinăriei lui de Porta, frustrat în dorințele sale de parvenire și având o atitudine pătimașă și nedreaptă față de români, pe care nu i-a înțeles și nu i-a iubit niciodată.

SCRISOAREA DIN ARESTUL DE LA FĂGĂRAȘ¹

3 decembrie 1717

...Cât privește arestarea mea, D. v. ilustr. trebuie să știe că înapoi-
du-mă încoace de la Viena cu deputații, l-am găsit pe D. general² foarte
supărat contra noastră, și îndeosebi contra mea, pentru că i se spusese
că trecând peste el l-am fi cerut drept comandant general al Valahiei pe
generalul Veterani³ și am fi criticat conducerea sa. Boierii erau în
foarte mare disensiune cu D. Gheorghe Cantacuzino *per la sua mala condotta*, și cum aveam o scrisoare de la D. referendar v. Ötzel în care
scria că tot ce ar vrea să propună acel D. Gheorghe Cantacuzino și boierii
din Valahia fie lui sau Consiliului de Război să comunice *prin mine*⁴,
aceștia m-au chemat⁵ în cele din urmă și m-au rugat în calitate de
Secretar de stat al țării lor (!) să le dau sfatul meu sincer și să-l informez
pe D. referendar v. Ötzel despre reaua comportare și relele tratamente ale
sus-zisului D. Gheorghe pentru a putea face ca M. Sa să treacă asupra
unei alte persoane mai capabile și mai merituoase prea îndurătoarele sale
hotărâri, întrucât nu era cu puțință ca să se poată trăi sub cărmuirea
lui. Mi-au expus apoi plângerile lor care erau legitime și bine întemeiate
și că sus zisul D. Gheorghe le-a arătat, la început, când au venit ei în
Transilvania, niște scrisori ale împăratului Leopold de slăvită amintire
scrise către mama sa [= Maria, văduva lui Șerban Vodă], dându-le a înțelege
în chip fals că în acea scrisoare M. Sa îi promitea domnia Țării Românești
oricând ar veni ca să o dobândească și că în anul precedent, venind
zisul Gheorghe la Tunișoara la serenisimul principe Eugen, zicea că și
Alteța sa serenisimă i-a făgăduit-o, drept care cei care cereau atunci un
guberniu asemenea celui al Transilvaniei, intimidăți de aceste cuvinte,
au fost de acord fără a-l cunoaște să-l ceară drept domn al lor. Eu le-am
răspuns⁶ atunci că rău au făcut să fie de acord să ceară drept domn al
lor pe unul pe care ei nu-l cunoșteau, despre care era îndoială dacă boierii
care se află în Țara Românească, și mai ales aderenții familiei Brâncoveanu,
ar fi mulțumiți de acest lucru și că după ce l-au vrut pe el ca

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian al scrisorii adresate din arestul „onorabil” din Făgăraș, consilierului Brockhausen la Viena. (C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 241–244). Redăm aici doar fragmentul conținând versiunea proprie a cauzelor arestării sale. Această parte din text, cea mai importantă pentru de Porta, este înfățișată oarecum incidental, după diferite sugestii și propuneri atât *pro domo*, cât și în favoarea lui Ioan Mavrocordat.

² Comandantul imperial al Transilvaniei, mareșalul de Stainville.

³ Generalul Giulio Veterani, fiul cunoscutului general Federigo Veterani, pentru care, vezi *Călători*, VII, *sub voce*.

⁴ Sensul dat aici acestei scrisori a lui v. Ötzel denaturează înțelesul său inițial. Cum la Viena, când credea în steaua lui Gh. Cantacuzino, de Porta obținuse pentru acesta (nu știm în ce condiții) sprijinul lui v. Ötzel, acesta în continuare își oferea serviciile, urmând ca legătură să fie asigurată tot prin de Porta. Nu era nicidecum vorba de o tutelă de exercitat de către de Porta. Pasajul despre eventualele comunicări ale boierilor către v. Ötzel sau către Consiliul pe război este adăugat acum, pentru a justifica rolul ce și-l atribuie. În realitate acea scrisoare pomenită de de Porta era evident îndreptată către Gh. Cantacuzino, dar păstrată de el.

⁵ Apelul spontan al acestora, adresat lui de Porta în calitate de *secretar de stat al țării lor* (!), e menit să camufleze manevra subterană a acestuia.

⁶ Prelinsul dialog al lui de Porta cu boierii din Brașov și demersul indirect pe lângă cei din Sibiu, cu rolul neclar al interpretului Fr. Curione, au de scop implicarea lui Stainville în această intrigă, măcar că se adaugă că punctul ce-l interesa pe el era trimiterea unui general comandant în „Valahia”.

domn al lor și le-a fost hărăzit de M. Sa, mi se părea greu ca împăratul să vrea să revină asupra cuvântului său împărătesc, pe lângă faptul că ei s-ar înfățișa la curtea imperială ca o națiune nestatornică și schimbătoare, dar că dacă se temeau de cârmuirea violentă a sus-zisului Gheorghe, atunci trebuiau să solicite de la curte ca să-i fie limitată autoritatea, și așa crede că ei ar putea să obțină acest lucru. Aceștia au formulat câteva puncte pe care le-au găsit potrivite pentru siguranța lor și de folos pentru slujba M(aje)stății sale și, luând cu ei pe D. Francesco Curioni ca interpret, s-au dus la Sibiu spre a fi subscrise și de unii boieri români care, din ura pe care o purtau celui Gheorghe, locuiau // în Sibiu pentru a fi departe de el, și a fi trimise apoi prin intermediul meu d-lui referendar von Öttel. Odată sosiți la Sibiu, dl. Francesco a informat despre toate acestea pe dl. general comandant [= Stainville], care cerând să vadă punctele, le-a aprobat și a mai pus să fie adăugat un alt capitol privind trimiterea generalului comandant în Valahia și a luat asupra sa această chestiune, dar în acest răstimp, fie dl. Francesco sau un altul, a dat de știre d-lui Gheorghe Cantacuzino despre aceste tainice demersuri, dar nu i-a destăinuit ce s-a tratat cu dl. general comandant. Dl. Gheorghe s-a mâniat foc contra mea și, ca să mă pună rău cu boierii, m-a chemat la judecată în fața acestora și mi-a spus că eu am vorbit de rău îndeobște pe toți boierii în fața lui, că eu i-am jignit pe deputați la Viena, socotindu-i ca pe niște servitori ai mei și că în toate împrejurările asumam precedentă asupra lor, că am trădat țara lor, destăinuind în propriul meu interes d-lui referendar von Öttel veniturile și câștigurile provenind din Valahia, că voind împăratul să stabilească drept contribuție anuală 200—300 de pungi, eu l-am împiedicat, spunându-i d-lui von Öttel că împăratul ar putea obține din Valahia mai bine de o mie de pungi⁷, și cum strigau și el și rudele (*cognati*) și prietenii săi ca niște apucați, eu, plictisindu-mă, le-am zis că intrucât ei nu voiau să asculte răspunsul meu întru dezvinovățirea mea, eu mă demit de însărcinarea mea și nu mai vreau să rămân în slujbă și să mă lase în pace, dar să-mi plătească leafa mea pe timpul cât am servit.

Atunci s-au potolit, dar pentru a nu-mi plăti și pentru că zisul d. Gheorghe se temea că l-aș încunoștiința pe d. referendar von Öttel de nemulțumirile și plângerile boierilor contra lui, a instigat pe rudele sale, cei doi deputați bătrâni, și încă pe niște prieteni ai săi strecurați pe lista boierilor (*fatti passare per nobili*), și s-au dus la dl. general comandant [= Stainville] și m-au acuzat de o mie de *învinuiri calomnioase*⁸, mai și zicând că eu, fără autorizația lor, l-am cerut pe generalul Veterani drept general comandant, pentru că ei știau că Ex. S. era foarte supărată de acest lucru, și doar domnia voastră ilustr. știe că ei și nu eu cereau în memoriul lor un general comandant, și Dumnezeu știe cât am luptat contra acestui punct la Viena. Destul că l-au impresionat atât de rău pe d. general comandant, încât chemându-mă în fața sa, mi-a spus că niște boieri s-au plâns de mine și pentru ca lucrurile să porceadă potrivit cu formele obișnuite trebuia ca eu să fiu luat în arest și astfel fără a-mi comunica acuzațiile, pentru a mă putea dezvinovăți, m-a dat pe mâna a opt cuirasieri, care m-au adus aici, la Făgăraș⁹, unde m-au închis.

⁷ Toate aceste acuzații par întemeiate.

⁸ De Porta se ferește să înșire acele învinuiri, preferând să se dezvinovățească de alte învinuiri ce nu fuseseră formulate.

⁹ În castelul de la Făgăraș în detențiune onorabilă.

În aceeași zi a poruncit d-lui baron general de Tige la Brașov și a pus să fie ridicate toate lucrurile mele; în hârtiile și scrisorile mele nu s-a găsit nimic, dar într-un cufăr cu hainele mele, pe care mi-l adusese în urmă gazda mea din București, a fost găsită o atestare a rebelilor Horvat Ferenc, Papai și Talaba¹⁰, și pentru ca acest fapt să nu dea o impresie rea, trebuie ca D. V. ilustr. să știe că // vrând principele Nicolae Mavrocordat, acum prizonier la Sibiu, să mă trimită în mâinile vizirului împreună cu Eustratie sau Strati secretarul¹¹, în legătură cu acele scrisori care fuseseră interceptate¹² de domn și trimise vizirului, cum știe D. V. ilustr., și suplicându-l eu să nu mă trimită ca să nu-mi pierd capul, principele Nicolae mi-a spus: „Când veți merge acolo, faceți ce vă spun eu și să nu vă temeți de nimic”. Eu, înțelegând sensul cuvintelor sale, i-am răspuns cu mare hotărâre: „Eu nu voi spune niciodată ceea ce vrea M. V. ca să spun, întrucât chiar dacă îmi voi pune în primejdie viața mea, nu vreau să-mi primejduiesc și sufletul, ci voi spune adevărul care este că d. general comandant al Transilvaniei, avându-l în nume de rău pe principele Ștefan/[Cantacuzino], socotindu-l perfid din cauza uciderii principelui Brâncoveanu, și principele Ștefan ținând mult să obțină prietenia d-lui general comandant pentru a primi ziarele (*foglietti*) și corespondența din Viena, m-a pus pe mine să-l impresionez în bine [în această privință] pe d. general comandant și să dobândesc pentru el prietenia acestuia.

De aici se poate vedea că principele Ștefan nu avea corespondență cu germanii, dar că voia să pornească o corespondență pentru a primi ziarele și știrile, poate în scopul de a informa Poarta otomană. Principele Nicolae, al cărui unic scop era de a-l arăta în fața vizirului pe principele Ștefan ca rebel și prieten întru toate cu domnii germani, văzând că prin atestarea mea eu i-aș strica treaba, și-a mutat gândul și nu m-a trimis nici pe mine la vizir, nici pe Strati, dar pentru că vizirul văzuse în acea scrisoare a Ex. S. d. general comandant pe care mi-o trimisese și fusese interceptată, cum am zis, și cred că D. V. ilustr. a și notat în scris, că mi se dădea [în scrisoare] titlul de ilustrisim¹³, titlu de mare

¹⁰ Pentru prezența lor la București în 1716, vezi *Material* ..., I, p. 11.

¹¹ Și de Porta, și secretarul Strati au fost ținuți închiși un timp (cf. *ibidem*, p. 12) pentru a obține de la ei anumite declarații contra lui Ștefan Cantacuzino.

¹² Se pune întrebarea de ce natură fusese scrisoarea interceptată? De Porta pretinde că N. Mavrocordat interceptase o scrisoare a lui Stainville adresată lui Ștefan Cantacuzino prin intermediul său! Dialogul redat de el în rândurile următoare trebuia să acopere faptul că domnul a preferat să trimită marelui vizir o scrisoare plăsmuită ca emanând chiar de la predecesorul său. Scrisoare ticluită de de Porta, carea dat desigur toate declarațiile cerute. Numai așa se explică arestarea ambilor secretari puși să recunoască acea scrisoare ca fiind a lui Ștefan Cantacuzino (vezi argumentele în *Obs. crit.* a).

¹³ Argument ridicol ce trădează doar vanitatea și grandomania lui de Porta, vezi *Obs. crit.*, loc. cit.

preț la turci, care mă credeau deci un om important și bogat, de aici urma ca eu să fiu chemat fără doar și poate, și principele, neștiind ce să facă pentru a nu mă trimite, a pus atunci pe rebelii Harvat Ferenc, Papai și Talaba, care erau în Țara Românească și tratau cu Poarta prin mijlocirea principelui Nicolae, ca Poarta să-l declare pe Rákóczi principe al Transilvaniei, și de aceea erau cu mare trecere la vizir, ca ei să scrie în favoarea mea (*per me*) că eram credincios și devotat Porții și eram necesar pentru multele treburi etc., și astfel mulțumită lor am fost puși în libertate și eu și Strati.

Acești rebeli apoi vrând să plece la Hotin, i-am rugat, sfătuit astfel de principele Nicolae ¹⁴, să-mi scrie o atestare, pentru că dacă ar muri sau s-ar schimba vizirul, să nu fiu cerut de urmașul acestuia ca spion sau rebel față de Poartă, cum aș fi putut fi acuzat de către vreun dușman al meu sau de careva dorind să-i facă rău principelui Nicolae întrucât eu fusesem închis și apoi eliberat, și nemaifiind [acolo] rebelii ca să mă apere, și eu neavând la mine atestarea lor, puteam să-mi pierd capul și să pățesc rău și principele Nicolae, pentru că nu m-a trimis. Și aceasta este atestația rebelilor făcută atunci pentru siguranța mea, după cum se poate vedea după dată și cuprins, și această atestare ¹⁵ pe care mi-o adusesese acum în//
p. 244 urmă gazda mea în cufărul cu lucrurile mele de la București cum nu mă instalasem într-un cvartir al meu, ci stăteam în gazdă, eu nu am deschis cufărul și nu știam că înăuntru se afla atestarea, altminteri aș fi distrus-o ca ne mai fiind necesară. Acesta e adevărul și pot să-l dovedesc cu martori, și mi se pare chiar că am relatat acest lucru D-iei V. ilustr. la Viena, precum și d-lui referendar von Öttel.

[Îi cere protecția și o cercetare atentă a cauzei sale] și pentru că dl. general comandant are multe de făcut ¹⁶, să se poruncească d-lui general baron de Tige să judece el cauza mea și să merg la Brașov, unde se află acuzatorii mei ca să aud acuzările și să-mi expun argumentele...

[Imploră judecata Consiliului de Război și o recomandare cât mai urgentă către generalul comandant] Făgăraș, 3 dec. 1717.

P.S. Vă conjur să-mi răspundeți sub plic pe adresa d-lui conte de Wurmbbrand, lt. colonel al regimentului *del vecchio Daun*, a comandantei *dî Corona*.

¹⁴ Afirmație ciudată, ca toată demonstrația de mai sus.

¹⁵ Cum Stainville nu invocase în nici un chip contra lui de Porta acea atestare a șefilor maghiari, toată această explicație de prisos are de scop real introducerea într-un mod oarecare a ingenioasei transformări a scrisorii plăsmuite de el într-o scrisoare interceptată de domn și provenind de la Stainville!

¹⁶ Pretext pentru a cere strămutarea judecății sale eventuale la Brașov, unde se bizuia pe protecția colonelului Wurmbbrand și a lui Tige, puțin favorabil lui Gh. Cantacuzino, cum reiese din diferite declarații ale sale.

NOTIȚE PRIVITOARE LA STAREA ACTUALĂ A OLTENIEI (1726)

Craiova, 5 iulie 1726

Contribuțiile anuale. Dacă Oltenia ar fi guvernată statornic, cu aceea credință care se cuvine și după regulile și măsurile care se pot adapta mentalității și firii românilor, să nu vă îndoiiți că ea ar fi egalat, dacă nu și întrecut în venituri Transilvania, avându-se în vedere că această provincie este mai roditoare, mai bună pentru comerț, mai potrivită pentru creșterea vitelor, mai bogată în pășuni, mai favorabilă pentru locuitori și mai ușor de locuit decât Transilvania.

Dacă ar fi lipsit violențele, stoarcerile, apăsarea și arbitrarul pentru a trage cu forța în satele boierești străinii care se refugiau acolo, e sigur că din cauza vecinătății și a asemănării acestor provincii cu Țara Românească și cu partea de peste Dunăre, foarte mulți dintre acei supuși, care gem sub jugul turcesc și care nu prea sunt legați de colibele lor sărăcăcioase, ar trece aici și numărul lor s-ar ridica cu sutele și miile, populație pe care provincia e în stare s-o hrănească.

În prezent după repartitia contribuțiilor se găsesc 18 000 de familii <contribuabile>, dar se crede de către toți că ar fi 40 000—50 000. Eu cred că numai improprietăți¹⁸ sunt 30 000 și neimproprietăți 20 000. Taxând pe primii la 15 florini și pe cei de-al doilea la 10 florini de familie, ar rezulta suma de 350 000 florini, fără darea boierilor, boierașilor, aleșilor și bulgarilor.

Cu cât numărul familiilor va fi mai mare, cu atât va crește și venitul anual al contribuțiilor și nu se va putea spune că supușii se vor plânge că plătesc în prezent mai mult, fiindcă erau obligați să plătească dări mai mari în timpul voievozilor, iar în Țara Românească e sigur că se plătește într-o lună ce se plătește aici într-un an.

Nu pot fi contrazis asupra faptului că numărul locuitorilor nu s-ar ridica la 30 000¹⁹, deoarece se vede clar din protocolul numărătoarei // din 1722; p. 215 atunci erau 25 284 și de atunci până acum au venit 7 000 de străini, după cum singură Administrația²⁰ spune, cu toate că susține că sus-zisa numărătoare, prin moartea contelui de Virmond²¹, n-ar fi fost așa de exactă cum trebuia să fie.

În prezent M. Sa²² nu primește mai mult de 350 000 de florini contribuție anuală, în care se cuprind și dările în natură. Se vede cât este de frustrat fiscul împărătesc.

Oieritul, dijmăritul. Interesant este venitul net ce se scoate anual din arendarea oieritului (care este dijma pe oi) și din venitul dijmei din vin, porci, miere și tutun, care în loc să se ridice anual, se observă că merge descrescând, lucru ce se poate observa la oieritul din anul trecut, ce se ridica la 141 de pungi și 30 de taleri, pe când anul acesta, deși rațional ar fi trebuit să se mărească, avându-se în vedere înmulțirea oilor provenită

¹⁷ După traducerea lui M. Popescu publicată în „Arhivele Olteniei”, VI, 1927, nr. 31, pp. 214—216, cu unele mici modificări. Nu se arată adresantul acestei notițe. Pentru discutarea acestui punct, vezi *Obs. crit.*

¹⁸ În loc de „improprietăți” de citit *rumdni* și în loc de neimproprietăți=megieși.

¹⁹ Vezi mai sus cifrele 40 000—50 000 !?

²⁰ Pentru atacurile lui de Porta contra Administrației vezi notița biografică a acestuia.

²¹ Generalul conte Damian de Virmond, comandant general al Transilvaniei, 1721—1722.

²² Împăratul Carol VI, 1711—1740.

din ridicarea scutirilor acordate în trecut boierilor și mănăstirilor, se scot numai 130 de pungi.

Aceasta se întâmplă mai întâi din pricina lăcomiei funcționarilor fiscali care se gândesc mai mult la interesul lor propriu, decât al stăpânului, căci la licitație sunt arendași și subarendași care oferă de bunăvoie suma ce voiesc, neavând concurenți pământeni, așa că inspectorii sunt nevoiți să primească ceea ce li se oferă; apoi la strângerea acestor dări se întâmplă multe violențe, timp de un an cât durează, de aceea locuitorii mai bine vând <oile> pe orice preț decât să le păstreze pentru înmulțire.

Arendășii, făcând uz de atotputernicia lor, înșală pe subarendași, luând totul pentru ei, și nelăsând pentru ceilalți decât foarte puțin, pretextând că trebuie să dea daruri unor persoane pe care nu pot să le numească. La aceasta se mai adaugă și faptul că arendașii cer ca rudele și servitorii lor să fie scutiți de toate aceste dări.

Cu un cuvânt arendașii fură pe față, fără ca subarendașii să îndrăznească să spună ceva. De aceea venitul, și odată cu aceasta și oferta, scade simțitor din an în an.

Dacă s-ar înlătura relele enumerate mai sus, turmele s-ar înmulți și în același timp arenda ar crește, ajungându-se la sume ce nici nu pot fi bănuite că s-ar putea scoate.

Ocna de sare. Deși se găsește numai în târgul numit Ocna, provincia aceasta este foarte bogată în sare naturală. În timpul voievozilor, aceasta se arenda cu peste 50 de pungi, neexistând nici o scutire pentru locuitorii târgului. Pe arendași îi privea plata lucrătorilor și a îmbunătățirilor necesare, singurul folos al locuitorilor fiind cărăușia, care se ridica la peste 500 de care, la un singur drun spre Dunăre, unde era debușeul.

p. 116 În timpul contelui de Stainville ²³, s-a oferit pentru prima dată pentru arenda sării 20 000 de florini, cu obligația să se facă toate cheltuielile ce ar fi necesitat punerea în stare bună a ocnei, socotind că provincia atunci era deșartă și lucrurile nu erau încă stabilite. Dacă ar fi consimțit Exc. sa, sigur că s-ar fi ivit cumpărători mai mulți și arenda ar fi fost mai mare. Dar nu vreau prin aceasta să arăt împrejurările care au făcut ca ofertantul să plece în Țara Românească și să arendeze salinele de acolo, prin a // căror bogăție apoi a făcut să se anihileze efectul celei de aici, căci mare parte din sare așteaptă încă cumpărători la Dunăre.

Când a fost aici contele Königsegg ²⁴ și a vrut să dea în arendă sarea, s-a găsit domnul Szendrey ²⁵, mare vameș, care nu a oferit mai mult de 30 de pungi, ce fac 25 000 de florini, nemaifiind alți consumatori (?) ²⁶, căci se retrăseseră de teamă, iar d. Szendrey, cameralist și deci cunoscător în aceste afaceri, a luat el în arendă salinele.

Este sigur că prin arendarea sării s-ar ridica mult venitul împărătesc, dar nu sunt de părere ca arendașul să fie cameralist, nu atât pentru a se evita malversațiile ce se practică cu boierii în asemenea cazuri, cum am arătat la oierit, cât pentru că arendașul cameralist, neavând practică, nu are nici ușurință de a trata ca negustor și nici modul de atragere, din care pricină un cameralist câștigă mai puțin decât ar putea să câștige spre exemplu un

²³ Director suprem al „Valahiei” imperiale (= Oltenia), până la moarte, 1720.

²⁴ „Kinigseg”, Karl, conte Königsegg, comandantul general al Transilvaniei după Virmond (1722—1725).

²⁵ Johann Szendrey, mare vameș în Oltenia (1720—1728), apoi consilier imperial și administrator. De observat aparenta contradicție dintre pricepera la câștig a lui Szendrey și nepricepera atribuită cameraliștilor la contractări.

²⁶ Adică alți competitori.

negustor grec, care se socotește mult la arendare și se oferă numai când este sigur de câștig.

Mine de aramă. Pe acestea în vremurile trecute, voievozii le exploatau singuri. Brâncoveanu le-a dat în arendă cu condiția ca arendașul să-i vândă din aramă după contract cu 1/2 taler cu leu ²⁷ ocaua. Pe urmă punea să o lucreze și vânzând-o astfel câștiga mai mult de 20 de pungi pe an.

În prezent sunt arendate domnului cameralist Szendrey, care se arată veșnic nemulțumit, dar nici altuia nu i le-ar ceda.

Venitul din pește. Urmează apoi venitul care se strânge din arendarea pescuitului din bălți și Dunăre, arendat în prezent domnului cameralist Nicolae Pater ²⁸. Marea mulțime a peștelui obținută prin tot felul de mijloace întrebuințate de numitul arendaș și necunoscute încă în provincie va face ca să dispară acest aliment îmbelșugat, atât de necesar hranei țaranului.

Țigani. În această provincie sunt două feluri de țigani, care pot fi întrebuințați de fiscul împărătesc. Așa sunt țiganii rudari și țiganii de sațră. Cei dintâi se ocupă cu spălatul aurului din albia Oltului. Țiganii rudari în timpul voievodatului erau obligați să dea în fiecare an 1 000 de dramuri de aur curat, iar restul ce ar fi trecut peste aceasta, n-aveau voie să-l vândă altcuiva, sub pedeapsă de moarte, decât voievodului, care îl plătea cu 3 florini dramul, jumătate cât valora.

Cei de-al doilea aparțin voievodului și boierilor din Țara Românească și adeseori sunt scutiți de fisc. Dintre aceștia, unii sunt meșteșugari mai ales fierari și dau o taxă fiscalului de 6—7—8—10 taleri cu leu pe an după meșeria lor; alții slujesc în casele boierilor de la țară sau oraș, nefiind vagabonzi ca în altă parte și astfel prin munca lor îmbogățesc pe boieri:

Prețul unui țigan de obicei e de 30 de taleri și unii boieri își procură bani buni din vânzarea lor.

Numărul țiganilor ce plătesc dare fiscalului se ridică la 400. Mulți însă sunt scutiți ca fiind în slujba banului sau a boierilor mari.

DIN „REFLECȚIILE PRIVIND STAREA OLTENIEI” ²⁹

Cap. I (*Despre „fraudele și nenumăratele lucrături prin care e păgubită vistieria cezarocrăiască”*) p. 69

Fraudele constau mai ales în repartiții... etc.... chiar în anul 1722 s-a făcut o conscripție numerică a locuitorilor... și au fost găsiți 25 294 de supuși ³⁰ care fără nici o distincție sau deosebire au fost impuși la patru taleri cu leu de fiecare familie. Totuși este lucru sigur că acea conscripție nu a fost peste tot exactă din cauza morții întâmplătoare atunci a d-lui conte de Virmond, însă în anul 1723 repartiția provinciei a fost făcută pe 18 000 de locuitori, care au fost taxați la șase taleri cu leu și de asemenea împărțiți p. 70

²⁷ În asemenea taler valora 2 lire și 6 lotoni, cum arată o notă a editorului.

²⁸ Figură destul de curioasă de fost călugăr (? „Păter Miklós”), informator al imperiaților cu referire la Țara Românească, ajuns în 1719 arendaș al vâmlor din Oltenia, precum și al pământului Gârla, la jumătatea valorii sale. Pentru alte amănunte, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, volumele I și II, Indice.

²⁹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de C. Giurescu, în *Material...*, vol. II, pp. 69—92.

³⁰ *subditi*.

fără deosebire în familii, cu toate că numărul a trebuit să fi crescut mult față de cel dinainte în urma sosirii aproape continue de țărani din afară.

De asemenea și în anul 1724 datorită unei repartii nedrepte, 12 000 tot numai de țărani au fost încărcăți cu sarcinile atât de grele ale Provinciei în chip inegal, taxându-se locuitorii din satele boierești cu șapte taleri cu leu de fiecare familie, iar locuitorii din satele slobode cu zece asemenea taleri și jumătate.

Căci în anul 1725 vornicii, adică judecătorii, sau cei din fruntea districtelor care sunt datori să cunoască numărul locuitorilor din districtele lor și să dea relații Administrației pentru facerea repartiei, nu au trecut în registrele lor decât doar 9 000 de familii. Dar Administrația prevenită că dacă d. general comandant ar găsi înfățișat un număr atât de mic de familii, cu siguranță că ar da mai degrabă în arendă acele cinci districte, și prin urmare ar afla negreșit fraudă făcută, a încredințat această chestiune d-lui consilier Știrbei, care dublând numărul din fiecare district, a făcut repartia pe 18 000 de familii, taxând adică pe locuitorii satelor boierești cu cinci taleri cu leu, iar pe moșneni cu nouă.

De aici se vede limpede că repartiiile care se fac nu sunt drepte, întrucât familiile contribuabile cresc și descresc ca număr după cheful administratorilor. Vornicii chiar dosesc în fiecare sat pe unii țărani, de care mai apoi se folosesc în chip abuziv, ca unii care nu au fost înscrși, și îi silesc să le muncească lor, ba la ridicarea de case, ba la cosit, arat și secerat și orice altă muncă servilă ce trebuie făcută.

Cauza mai însemnată și originea acestor rele este că sunt frați și gineri și persoane ținând într-un fel oarecare de Administrație, și ce este mai trist, e că districtul acela în care își au vornicii moșiile lor, le este atribuit pentru ca să poată mai ușor tiraniza pe țărani ce nu plătesc <contribuția> silindui-i să le facă lor muncile, astfel încât oricare dintre consilieri, acoperindu-i pe cei legați de el prin sânge sau prin alt motiv, asigură nepedepsirea fraudelor, făcând să sufere serviciul suveranului. Iar abuzurile de mai sus se mai practicau și în satele fiscale, și în satele unora veniți din afară, care sunt doșiți față de Administrație, fie ca un hatâr, fie mai degrabă pentru ca aceasta să fie încurcată și ea ca părtaşă la aceste păcate.//

[Măsuri de îndreptare, propuneri]

p. 71

[Adoptarea contribuției prin așa-zisa ruptoare ar risca să păgubească vistieria, neținând pasul cu sporirile mijloacelor celor impuși. Controlul acestora ar putea fi făcut de „provizorii” satelor, dacă satele ar avea un caracter statornic. Numai asigurând organizarea lor statornică³¹ se va cunoaște numărul locuitorilor și se va putea // impune birul] „după dreptate”... etc.

p. 72

[...] Așadar ar fi mai bine ca suma contribuției să se ia după numărul locuitorilor și să se impună fiecărei familii suma hotărâtă, făcându-se totuși schimbări, precum am spus, după mijloacele fiecărui contribuabil³² [e contra unei noi conscripții]. Căci cum ar putea ea să fie exactă, când satele nu sunt bine organizate³³, și stăpânii pământului sau vătăfii lor își dosesc țărani în momentul conscripției, trimițându-i mai înainte în munți sau în păduri sau silindu-i ca să treacă dintr-un sat în altul, numai pentru a se feri de conscripție și de plata dării.

³¹ Prin satele tip plănuite de directorul suprem, Königsegg.

³² De confruntat aceste declarații cu teroarea dezlănțuită de același de Porta pentru a storce contribuția din anul 1731. Vezi biografia și raportul lui Wallis în prezentul volum.

³³ regulati.

[Urmează propunerile măsurilor de luat, expuse în 15 puncte]

1. Posesorii de pământ, fie băștinași sau străini, de orice stare și seamă să fie ținuți fără zăbavă până la un soroc dat// să arate în scris numărul țăranilor cu numele și cognomenul lor, atât al celor ce locuiesc în sate, cât și acela al celor care s-au refugiat în păduri, și să se îngrijească stăpânii lor ca ei să se reîntoarcă pe moșiile acestora. Și la fel vor trebui să facă vornicii în satele megieșești, care sunt sub autoritatea vornicilor. p. 73

2. [Vestirea unei prime ce se va da denunțătorilor unor declarații înșelătoare ale proprietarilor privind numărul exact al posesiunilor și al dependenților lor. Prima este egală cu o treime din suma rezultând din dosirea încercată. Denunțătorul nu e dat în vileag]. Acesta este modul de care se folosesc arendașii oieritului și dijmăritului în „Valahia” noastră (= Oltenia) cu rezultatele cele mai bune !

3. [Vestirea penalizării proprietarilor pentru declarații nesincere și necomplete cu plata imediată a sumelor dosite de la plată pe tot trecutul, putând chiar fi lipsiți de bunurile lor]

4. Cei fugiți în munți și păduri, dacă nu se întorc, să fie căutați cu cea mai mare sârguință, și odată prinși să fie pedepsiți fără indulgență, pentru a fi și altora de pildă ! ³⁴//

5. [Interzicerea sub pedeapsă a sistemului de clientelă și protecție]. p. 74
Nimeni, de orice treaptă, neam sau seamă să nu îndrăznească să ocrotească sau să scutească de dare pe boiernași, sutași și aleși ³⁵, care se deosebeau în vremea voievozilor printr-o contribuție hotărâtă și fixă, pe care nu mai vor să o plătească acum, bizuindu-se pe protecția unuia sau altuia dintre boieri, sub cuvânt că ar fi oameni de casă, dieci sau servitori . . . ba mai și scutesc de dările și angariile provinciei pe toate rudele lor, numai doar să trăiască sub protecția unui administrator sau magnat.

6. Nu trebuie în nici un chip să fie apărute și scutite de dări familiile mai avute din sate sub numele născocit de pescari, vieri, vânători, păstori și așa mai departe, care scutiți de sarcinile provinciei și ocrotiți de boieri se sustrag pe ei și aruncă toată povara pe care ar trebui să o ducă ei după dreptate asupra altor țărani sărmani.

7. Să nu-i fie nimănui îngăduit sub nici un cuvânt să momească la el și să rețină în satul său pe <țărani> ce se refugiază în părțile ce țin de împărăție, ci aceia să fie volnici a-și alege locul de așezare după voia lor, dar nu în păduri sau prin ascunzișuri.

8. Să se țină seama de instrucțiile lui Virmond, anume ca satele mai mari folosind teritorii întinse să fie de cel mult o sută de case. Iar satele cu pământ mai puțin, adică cele mai mici, să fie de 25 de case, dar totuși, nu risipite ici și colo, ci alăturate, ca să poată ușor fi văzute și numărate. Și să nu fie îngăduit mai multor familii să locuiască în chip înșelător, în una și aceeași casă pentru a-și micșora contribuția și a se ușura pe ele ³⁶ ! Fiecare sat să-și aibă provizorul său, jurații lui, popa lui. Această limitare a caselor a fost făcută cu bună dreptate, căci foarte mulți țărani se strămută în grup la satele dregătorilor actuali pentru a avea ocrotirea lor, și cum întinderea de pământ nu poate să ajungă la atâția țărani, ei ară și seamănă pământuri vecine și deci nenorociții sunt siliți să asculte de doi

³⁴ Vezi mai clar în raportul lui Tige specificarea pedepsei cu moartea.

³⁵ *Sutassios*... *Alessios*, vezi *Material*..., II, pp. 140—142, definiția din Glosarul lui <de Porta> : *Alessios*— *Uomini facoltosi di meza sfera, cioè ne boiari, ne villani, quali pagano nelle contribuzioni una determinata somma separatamente dall'ordine de Boiari e de villani. Sutassios* (la fel ca Aleșii, dar) *che contribuivano piu degli Alessi*.

³⁶ Se vede cum se urmărește aici interesul fiscului împotriva țăranilor.

p. 75 stăpâni, adică de acela pe al cărui pământ locuiesc, precum și de acela pe al cărui pământ îl muncesc. Și din cauza aceasta cea mai mare parte a provinciei rămâne nelucrată fiind lipsită de țărani.//

9. Să fie hotărât în chip statornic și să fie limitat modul de prestare a dijmelor și muncilor față de stăpânii pământului.

10. [Există sate boierești, mănăstirești, fiscale <precum> și sate megieșești], care nu recunosc pe nici un particular ca stăpân. Țăranii din aceste sate din urmă se bucură de bunuri proprii. Aceștia, cum nu pot răbda împovărrile cu care sunt încărcăți cu tot dinadinsul, se mută în satele administratorilor, vornicilor și a altor boieri, de care sunt îndată ocrotiți și se bucură de bunurile proprii sau se supun în întregime cu tot satul ocrotirii acestor domni, care, folosind munca lor pentru sine, îi apără de împovărări și îi pun să plătească darea după hotărârea lor. Și pe nesimțite, fără a se băga de seamă, cumpărând pentru sine o parte a unui țăran ce locuiește în sat, cotropesc prin înșelare tot satul. Acești domni, bucurându-se de o putere fără margini, ocupă apoi bunurile mănăstirilor ³⁷, ale săracilor și lipsiților de mijloace, și astfel se fac silnicii și nedreptăți nespuse de multe.

[Să fie obligați administratorii, vornicii și boierii să declare legal] cu ce drept stăpânesc ei bunurile ce le au și le-au stăpânit până acum și dacă fără drept, atunci să fie pedepsiți cu toată asprimea.

11. Să se poruncească cu strășnicie provizorilor satelor sub pedepsele cele mai grele și sub amenințarea ca fiecare din ei să fie dator să facă în fiecă an numărătoarea locuitorilor satelor și să arate numărul într-un act scris, întărit de acești provizori, jurați și de popă. De asemenea să arate în fiecă an pe colonii veniți de curând, precum și pe cei ce lipsesc, și aceste acte să fie păstrate într-un protocol deosebit al cancelariei, și aceasta cu scopul ca la vremea impunerii să se poată ști clar numărul familiilor pentru o metodă mai ușoară de a face impunerea etc. (care ar fi mai dreaptă). [Numărul birnicilor este baza impunerii. Sunt unii care cred că acesta ar ajunge la 40 000], dar mă voi mărgini doar la 30 000, întrucât satele nu sunt încă rânduite pe deplin. Acum, dacă ar fi impus fără deosebire fiecare contribuabil din cei 30 000 de țărani la o plată de șase taleri//cu leu, care fac zece florini renani, ar rezulta suma de 300 000 de florini renani. Apoi s-ar adăuga impozitul boierilor care acum, bizuindu-se pe puterea lor, se sustrag de la orice contribuție. Boiernașii, dintre care sunt unii care plătesc și alții care nu plătesc, trebuie și ei constrânși cu toții la contribuție. De asemenea popii și diaconii, care plăteau pe vremea voievozilor, dar acuma — nu se știe pentru care cuvânt — sunt scutiți de toate dările și angaralele, să li se impună și acestora, fără nici o deosebire plata a zece florini renani de cap... etc. va crește totalul contribuțiilor. Sarcina nu va părea grea locuitorilor, întrucât ei acum plătesc mai mult... și nici nu se plâng de aceea, ci de apăsările și silniciile pe care le îndură, care rămân nerăzبunate... Cei săraci ar afla o mare ușurare căci repartitia contribuției înăuntrul oricărui sat trebuie să se facă potrivit cu posibilitățile fiecăruia. Mai vine o ușurare care nu e mică de la aleșii ³⁸ sus-pomeniți, care contribuie acum cu 30 și 40 de florini. Se capătă o ușurare și de la contribuția satelor slobode numite megieșești,

³⁷ Vezi acapararea de către de Porta a unei jumătăți din posesiunea mănăstirească Podbanița pentru a-și răndui acolo un eleșteu.

³⁸ De lămurit această contradicție aparentă cu cele spuse mai înainte. Oare acum se referă la momentul întocmirii *Reflecțiilor* sau cumva la un viitor în care vor fi fost înfăptuite schimbările sugerate în *Reflecții*?

care vor contribui în fiecare an cu 15 florini și chiar mai mulți, iar țăranii mai săraci după metoda noastră nu vor contribui decât cu trei sau patru sau cel mult cinci florini pe an.

12. [*Despre încasările din taxe extraordinare*] în sumă de vreo 53 000 sau 55 000 de florini.// Virmond, la instalarea Administrației, i-a cerut o p. 77 situație în scris a cheltuielilor ordinare ale provinciei. *Socoteală pe care o am în mâinile mele!* Urmează reprezentând sumele: a) salariul banului și ale consilierilor Administrației, al secretarului și canceliștilor, 14 000 de florini, apoi b) salariul slujbașilor provinciei, comisarul provincial, vornicii și alții, 7 880 de florini c) o sumă de 10 000 de florini pentru plata „Vorspannului” și d) 18 120 de florini pentru alte cheltuieli și „discrețiuni” ce nu trebuie specificate. Totalul de 50 000 de florini provine din venitul extraordinar. Scăzând suma de 14 000 de fl. ce e plătită din casa camerală, și cea de 10 000 pentru Vorspann, la care nu s-a recurs, de ce oare se pretind și se încasează în continuare 53 000 sau 55 000 de florini pentru acoperirea a 26 000 de florini, sumă rezultând din scăderile arătate.

13. [*Problema Vorspannului*³⁹] [Planul lui Virmond de a se plăti cu bani gata de către Administrație, din casa extraordinară, caii luați ca Vorspann³⁹ punând capăt silniciilor și exceselor pricinuite de acel sistem de rechiziție intolerabil. Mai bine de o mie de familii din cele mai înstărite au fost scutite de contribuție, angarale și predare de bunuri în natură în schimbul suportării sarcinii de Vorspann. Aceștia se plâng neconținut că nu mai pot duce această povară dacă nu li se mai asociază și alții și cer să fie sloboziți din această sarcină. Sistemul cu plată ar pune capăt și abuzului de până atunci cu folosirea necontrolată a acestei rechiziții vexatorii]. p. 78

14. [*Chestiunea livrărilor în natură*] [Contribuția Olteniei către împărat e de 135 000 de florini] „în care intră și livrările în natură, care sunt plătite de M. Sa cu un preț chiar mai mare de cum se vând în provincie, din care cauză unii⁴⁰ refuză să primească contribuțiile în natură, pretind prețul lor în bani gata, iar alții vor să primească jumătate în natură, iar cealaltă jumătate în bani după prețul hotărât de M. Sa... spre marea pagubă și strămtorare a țăranilor. De aceea dacă de acum încolo M. Sa ar socoti contribuțiile în natură la prețul curent din provincie, vistieria cezaree ar avea mai mare folos⁴¹, și neajunsurile de mai sus ar fi înlăturate. Apoi se mai spune de către Administrație că bunurile în natură se scad din contribuția totală, dar de acest lucru nu are nici o știință contribuabilul însuși. Așadar impunerea în natură să fie făcută nu în ascuns, ci deschis... și când provizorul unui sat îi face cunoscut contribuabilului partea cu care este impus în bani și în natură, atunci din acea sumă să i se scadă livrările în natură, pentru ca să cunoască și țăranul îndurarea M-ții S<ale>...etc. și să se vadă și unde se duc atâtea contribuții în natură care se iau din provincie și care dacă ar fi administrate cinstit și nu s-ar irosi⁴², după chef, ar da hrană suficientă nu numai pentru cei o mie de soldați germani și spanioli, care stau în provincie, ci aș îndrăzni să spun — chiar la două mii, și dacă s-ar da contribuția de către toți, adică de la 30 000 de familii, cum spuneam mai sus, și nu numai de la 15 000 sau 17 000, ar putea fi întreținuți din plin și fără strămtorarea țăranilor (!) mult mai mulți și poate chiar trei regimente, dacă, precum ziceam, s-ar păstra în

³⁹ Obligația impusă locuitorilor de a da cai de rechiziție pentru transporturi.

⁴⁰ Nu poate fi vorba decât de unități militare, sau de funcționari cameraliști.

⁴¹ E avut în vedere tot interesul fiscului.

⁴² *Dilapidentur*.

Administrație ordinea și cinstea. Căci este sigur că această Valahie întrece cu mult Transilvania și prin belșugul recoltei și prin mulțimea pășunilor.

- d. 79 15. Sunt prea mulți slujbași. [Virmond a hotărât ca pe viitor să nu mai fie un vornic și patru ispravnici de fiecare district, // ci doar un vornic și un perceptor, dar murind el, lucrurile au rămas tot astfel în continuare. Deci trebuie desființați, sau ispravnicii, sau vornicul]. Dacă vor fi desființați vornicii, provincia va avea în plus 2 650 de florini, leafa lor anuală. Dar această sumă nu este prea mare, cât sunt de uriașe cheltuielile provinciei pentru întreținerea lor și vexațiunile pe care le îndură aceasta. Cât sunt în slujbă, ei se hrănesc bine și se îngrașă din substanța bietului norod.
- p. 80 [Se propune înlocuirea Marelui Portar printr-un funcționar cunoscând latina, italiana, germana și care ar putea ușor învăța și limba română]⁴³.

Cap. II [*Despre boieri*]

- p. 81 *Scutirile lor de impozite sub voievozi* : de haraci, fumărit, zaharea, și de oierit și dijmărit o dată la trei ani. Plăteau prin ruptoare 30—60 de taleri pe an, după starea lor. Trebuiau să dea domnului un dar de 100 de taleri pe an sau un cal corespunzător. // *Plătesc toate dărilor extraordinare* : sataraua, văcăritul și pogonăritul. *Câștiguri* din strângerea dărilor pecuniare. Rețin 10 la sută și mai au și alte profituri. Iau în arendă și subarendă oieritul și dijmăritul. Câștigă mult din văcărit. Sunt siliți să-l împrumute pe domn cu sume mari //.

- p. 82 *Pretențiile sub imperiali* : Imunitatea de contribuție, livrări în natură și angarale pentru 24 de familii de mari boieri.

- p. 83 Demonstrația că boierii *nu sunt nobili, ci dregători*. Sunt 12 „sfetnici”, primii șase sunt boieri de divan. Lefuri și venituri din dregătorii. Ceilalți fără lefuri, // Iar acum dintre acești magnați nu se află în Oltenia noastră decât consilierul Goleșcu, care a fost mare spătar, și consilierul Știrbei, care îndeplinea slujba de mare vistier, la care mai poate fi adăugat și consilierul Bengescu, care măcar că odinioară nu a fost distins printr-o dregătorie mare, este totuși acum consilier al Administrației. Mai este apoi Grigorașcu Vlasto, grec născut la Constantinopol, care pentru că s-a înșurat cu vara⁴⁴ voievodului Ștefan, adică sora banului nostru de acum, a dobândit titlul onorific de serdar. După aceștia trebuie numărați cei ai căror părinți au avut dregătorii mari... etc. [Urmează o listă nominală]

Oieritul și dijmăritul

- p. 84 [Sub voievozi, boierii care căpătaseră arenzile acestor venituri] pentru a realiza câștiguri, le subarendau altor boieri subalterni sau boiernași și negustori ce ofereau mai mult. Aceștia împreună cu alții, pe care și-i asociau, și care erau buni cunoscători ai dosirilor țăranilor, cutreierau țara și sileau pe nenorociții de locuitori cu mari violențe, // amenințări și cio-mege să declare oile lor și ale celorlalți și stupii, precum și celelalte ținând de dijme, pentru ca să poată storce suma de bani plătiți la arendă împreună cu propriul lor câștig.

Obiceiul acesta de a arenda aceste dijme mai continuă încă în Oltenia, în care totuși arenda nu se dă numai marilor boieri, ci oricui oferă mai mult și în chipul acesta sunt primiți ca arendași nu numai negustorii bulgari, cărora le subarendau odinioară boierii, *dar chiar înșiși slujbașii ca-*

⁴³ Deci nu un român.

⁴⁴ Bălașa, fiica mai mică a lui Șerban Vodă, era vară cu domnul Ștefan Cantacuzino și soră cu banul Gh. Cantacuzino, președintele Administrației Olteniei.

camerali. Dar pentru că și aici nu pot fi strânse aceste dijme fără violență și vexarea locuitorilor, ceea ce nu se potrivește cu îndurarea Casei de Austria și milostivirea unui suveran creștin, va mai trebui ținut seama că pe viitor câștigul vistieriei imperiale nu va spori, ci va suferi o scădere, după cum s-a întâmplat acum cu oieritul. Aici deși în anul trecut Administrația imperială, episcopul, mănăstirile și mulți boieri au fost scutiți în schimbul unei sume fixate mai înainte, aceastăarendă s-a ridicat totuși la 70 800 de taleri cu leu. În anul acesta însă, deși toți sunt dator să plătească oieritul, s-a oferit totuși pentru aceastăarendă numai 65 000 de taleri cu leu, fără a ține seama de înmulțirea oilor care sporesc în fiecare an, și datorită căreia prețul arenzii ar trebui sporit. Ba chiar pare probabil că pe viitor și aceste arenzii vor rămâne asupra domnilor slujbași camerali, fie direct, fie indirect, după cum s-a întâmplat foarte de curând în anii trecuți. Căci dacă boierii ar avea de gând să ia cu ei arenda, dând un preț mai mare ca cel oferit de cameraliști, ei s-ar expune mai degrabă la o pagubă decât ar putea spera un câștig, deoarece plăieșii și șamnasii⁴⁵, care fac de pază prin munți și prin mlaștinile și marginile Oltului și Dunării și care nu atârnă de Administrația imperială, ci de Inspectoratul cameral, ar ajuta deci pe locuitori să-și ascundă vitele și să facă foarte multe fraude, ceea ce nu se întâmplă când domnii cameraliști primesc ei aceastăarendă. Căci ei vor putea fi siguri de câștig, întrucât nu numai că sunt în stare a porunci plăieșilor și șamnasilor și de a pedepsi pe transgresori, dar ei cunosc și din registrele arenzilor din anii trecuți, *pe care ei singuri le au în mână*, numărul oilor și al celorlalte animale ce sunt în țară... etc....

p. 85

[Trebuie schimbată metoda de percepere a dărilor, care duce doar la câștigul unor particulari întrucât] este bine cunoscut că ei nu ar lua niciodată asupra lor oarendă, dacă n-ar ști cu siguranță că vor câștiga câteva mii de florini, după cum s-a întâmplat în ultimii doi ani, în care numai doar din oierit au câștigat — după cât se spune — 30 000 de florini. Apoi țara ar fi grozav de împovărată când arendașii se vor sili la strângerea acestor dijme să folosească mijloace violente spre a nu cădea în pagubă și spre a stoarce suma de bani plătită împreună cu câștigul propriu, și aceasta cu asuprirea aproape neîncetată a locuitorilor. Căci pe vremea voievozilor perceperea se mărginea la două luni, și cercetarea dijmelor se făcea numai doar o dată, și dacă se săvârșeau excесе nemaiauzite, // atunci ele erau pedepsite cu asprime. Acum însă, nici nu s-a perceput un oierit și vine cel următor, și în cursul unui an întreg se aleargă de trei și de patru ori pentru facerea acestor cercetări, după cum s-a întâmplat la strângerea acestui dijmărit din urmă, în care timp casele înenorociților de țărani au fost călcate în câte cinci rânduri, pentru a căuta lucrurile dosite de la dijmărit, mai adăugând pe deasupra și cheltuielile și abuzurile obișnuite în aceste cercetări repetate... [Dăinuind aceste abuzuri], precum și paguba și greutatea pricinuită de lipsa de valoare⁴⁶ a monedei turcești curente și de prețul arenzii, care este de 7 1/2 polturaci de fiecare oaie sau porc sau stup, țărani siliți de aceste rele își taie oile sau le vând pe orice preț, și de aici rezultă o piedică adusă la înmulțirea oilor... dacă nu se vor lua măsuri pentru scăderea pe viitor a sumei arenzii de 7 1/2 polturaci. Pe

p. 86

⁴⁵ *Schamassy*— Quelli qui guardano i passi per le tricesime (Glosarul citat atribuit lui de Porta).

⁴⁶ ...defectum e vorba de devalorizarea zlotului impusă de imperiali în Oltenia.

- lângă acestea, cum boierii arendași au introdus abuzul de a face în taină socoteli între ei și a da celorlalți arendași, colegii lor, ceva în schimb din câștigul realizat, aceștia văzându-se înșelați ⁴⁷, cum nu-și pot urmări cauza lor pe calea judecății, căci mai marii (*principales*) și judecătorii la care se îndreaptă spre a afla satisfacție, sunt și ei interesați direct sau indirect la aceste arenze, de aceea și ei înșiși, când sunt puși efectiv să strângă dările, fură fără nici o sfială și micșorându-se venitul, se micșorează și suma oferită de arendași în anul următor. S-ar părea că este și împotriva considerațiilor de stat, ca în vremurile acestea și în locuri în hotăr cu dușmanul, o gloată de oameni călări să cuture țara din această cauză încoace și încolo de atâtea și atâtea ori. [Propune strângerea dărilor prin slujbași plătiți trimiși în fiecare județ, conform propunerilor din 1724 ale conțelui de Königsegg, a căror aplicare a fost stingerită atunci de condiții vitrege (?) și de interesul particular]. De aceea strângerea dijmăritului în anii trecuți nu a răspuns la speranțele concepute, ba din cauza secetei
- p. 87 de atunci, dăunătoare albinelor și strugurilor//, ba din cauza întârzierii prea mari provocate de certurile de întâietate de jurisdicție între Administrația imperială și Inspectoratul cameral, precum și de împrejurările vitrege din vremea când s-a purces la strângerea dijmăritului, când au fost găsite vile în cea mai mare parte culese și vinul vândut, precum și stupii în parte distruși și risipiți ⁴⁸. . . La acel dijmărit, țărani. luați pe neașteptate, au trebuit să-și vândă vinul pe un preț de nimic . . . Când am fost la acea strângere a dijmăritului și eu unul din colectori, am observat că mulțimea colectoarelor mai mult încurcă decât ajută . . . etc . . . după cum s-a observat în acel an, când contribuția generală a fost mult întârziată
- p. 88 din cauza strângerii dijmăritului . . . [Pentru evitarea fraudelor va trebui] ca vitele, stupii și porcii celor scutiți să fie însemnați cu același semn, aflarea mai multor semne deosebite în aceeași turmă a celor scutiți este o
- p. 89 dovadă de fraudă și înșelătorie. // Fastul și mulțimea de slugi ale colectoarelor < mergând > prin districte cu mare cheltuială pentru țară trebuie să fie oprite cu desăvârșire. Doi colectori pot merge ușor într-o trăsură cu patru cai, însoțiți de patru sau cel mult șase slugi. Cum se obișnuiește a se face o prea mare risipă, ca aceea cu fânul, orzul și ovăzul — ba chiar și unii din colectori au grijă să pună pe unele din slugi să le ducă de căpăstru proprii lor cai, pentru ca ei să se îngrase fără vreo cheltuială din partea lor, așa crede nimerit ca pe viitor, colectorii să nu porceadă cu caii proprii, ci din sat în sat cu caii locuitorilor, care vor da cu mai dragă inimă patru sau șase cai până în satul vecin decât să hrănească atâția cai și slugi de-ai colectoarelor. Totuși călăreții (*obequitatores*) de sub ordinele colectoarelor să cuture regiunea în tot locul pe caii proprii, cercetând sânguincios dacă nu au fost dosite cumva lucruri rămase în afara socotelilor primite de bune în satele < vizitate >. Căci fără ei nu se poate face dijmăritul. Totuși numărul lor ar trebui hotărât [la dijmărit la 20—30 și la oierit la 40—50 de fiecare județ]. Pe aceștia vor trebui să-i supravegheze colectorii și să nu fie îngăduit să se folosească de husari și călărași (*hussaronum et calarasorum*), care obișnuiesc să comită silnicii. Căci s-a constatat și la amintita strângere a dijmăritului că excesele și violențele lor au fost intolerabile pentru bieții locuitori, iar în privința fraudelor sau a îndărătniciei țărani-

⁴⁷ Expunere foarte confuză. S-ar părea că este o digresiune referindu-se la arenzile din vremea voievozilor despre care a fost vorba cu puțin mai înainte.

⁴⁸ Nu se arată cauza acestor distrugerii. Să fie vorba de o situație identică cu a ceea care a dus la tăierea oilor din cauza exceselor fiscalității?

lor să se înainteze raport Administrației imperiale, care este în măsură să-i pedepsească...

[Cheltuielile făcute cu întreținerea colectorilor să fie însemnate de pârcașii satelor și iscălite de colector], pentru ca să fie mai grijulii și mai puțin largi la cheltuieli pe socoteala țăranilor. Să fie oprite abuzurile care s-au ivit la acea strângere a dijmăritului. Căci unii au susținut chiar că fusese odinioară obiceiul că oricine mergea la conscripția dijmăritului cerea găini, vin, pâine, o măsură de orez, un car de fân și bani pentru bucătar și trimeteau la casele lor căruțele încărcate cu toate acestea.

Cred de prisos a-i sili pe țărani să declare exact bunurile lor. Va fi destul să-i înspăimânte doar prin amenințarea amenzilor, care însă nu trebuie să se întoarcă în folosul particular al colectorilor, căci altminteri s-ar oferi poate un prilej colectorilor atrași de gândul câștigului de a exercita asupra și silniciei împotriva țăranilor. p. 90

... La strângerea dijmăritului din acel an amenzile au fost excesive, și pentru dosirea a unui sau două articole, a fost amendat cu 120 de florini un sat de 20 sau 30 de locuitori (!) din cei mai neînstăriți... [Propune ca pentru dosirea fiecărui articol, satul să aibă a plăti câte un florin, iar boierul dijma îndoită. Iar încasarea să se facă mai apoi de către fisc căci altminteri] s-ar naște tulburări și încăierări pentru a trece cu buretele peste fraudele descoperite (care se fac cu sprijinul stăpânilor lor).

Va trebui ca mai înainte de plecarea colectorilor la sate să se lămuirească dacă trebuie să se ceară un perper, adică 12 bani românești pentru fiecare butoi de vin, sau dacă trebuie să fie luați 30 sau 35 de bani de Țidula care se numește îndeobște *Muena* pentru lucrurile care trec de numărul cinci. // Căci acele două puncte au rămas în discuție. Dacă un om străin, venit de câțiva ani aici în țară cu familia sa, trebuie să se bucure de același privilegiu ca „bârsanii”, adică oamenii din Transilvania, ce vin aici în Valahia pentru pășunat, care plătesc numai 10 bani (doi bani fac un polturac) de fiecare oaie, în timp ce boierul e obligat să plătească 14 și țăranul 15. p. 91

Și aceasta este părerea mea sinceră, pe care declar că o înfățișez cu tot adevărul, fără ură, sau considerații de interes personal, ba chiar împotriva câștigului meu personal. Căci dacă se mai strâng veniturile dijmăritului pe calea arenzii, cum s-a făcut până acum, *voi fi și eu amestecat ca pârtaș la câștigul arendașilor*, așa precum am și realizat un câștig destul de însemnat în ultimii doi ani, în care am dobândit 800 de taleri cu leu în primul an și 600 în al doilea...

[Ar fi nimerit să se arendeze unele dări Cămării din Oltenia, dar nu oieritul și dijmăritul // Ar trebui trimiși dinainte slujbași care să cunoască situația celor imposabili... etc... cu binișorul... Dar de fapt ar trebui *desființate oieritul și dijmăritul*, mărind în schimb contribuția anuală după dreptate. Această măsură ar avea ca urmare imigrarea unui mare număr de oameni cu familiile și vitele lor]. p. 92

CONSIDERAȚIUNI DESPRE OCNELE ȘI MINELE DE ARAMĂ; PESCĂRIILE ȘI VĂMILE DIN OLTENIA⁴⁹

sept. 1726

- p. 94 Oltenia are multe ocne de sare, deși nu este deschisă decât una singură, care se află în orașelul Ocna, și e supusă autorității Inspectoratului cameral. Pe vremea voievozilor ea era arendată cu circa 50 000 de florini. Arendașii se îngrijeau pe cheltuiala lor de plata pentru săpători și alți lucrători din ocna, precum și de toate cele de nevoie, ținând de acea mină, și cât ofereau pentru arendă, tot atâta cheltuiau pentru transportul sării, ceea ce se întorcea în folosul provinciei.

Locuitorii Ocnei își plăteau contribuțiile lor Casei Provinciale, și nimeni în acel orașel nu era scutit de contribuții. Acum însă ei plătesc Camerei doar o taxă anuală de șase sute de florini, sumă pe care o plăteau singuri nouă târgoveți mai bogați. . . și totuși acum sunt vreo cinci sute de familii ale acestui orașel dintre care foarte multe posedă vii bune, care sunt scutite de orice contribuție, angara sau predare în natură. Ceea ce însă este mai rău, e faptul că mulți locuitori vecini se furișează hoștește în acest orașel, Ocna, pentru a nu fi supuși contribuțiunii anuale la vremea strângerii dărilor.

Locuitorii mai suferă foarte mult și de scumpetea și lipsa de sare. Se ivesc foarte des certuri și neînțelegeri, când din cauza scutirilor, când din alte pricini între Administrația imperială și Inspectoratul cameral, și veniturile vistieriei imperiale nu sporesc, ci rămân mult în urmă față de suma ce se scotea pe vremea voievozilor. Să se ia seama la salariile, plățile și cheltuielile care sunt plătite pentru slujbașii, lucrătorii și uneltele ocnelor, precum și de scutirea de contribuții și oricine va putea înțelege îndeajuns cât de puțin câștig aduc aceste ocne vistieriei imperiale. Pe vremea răposatului conte de Stainville, Pantazi și Anghelache, negustori cinstiți, care în vremea voievozilor // țineau în arendă această ocna, au oferit din primul cuvânt 20 000 de florini renani drept arendă anuală, precum și plata tuturor cheltuielilor pe seama lor, pentru exploatarea acestor ocne : ceea ce pe vremea aceea nu era o sumă mică, ținând seama că atunci provincia era aproape pustie și ocnele erau în stare rea din cauza vicisitudinile războiului, ba chiar dacă domnii cameraliști și-ar fi dat consimțământul acelor arendași sau altor concurenți, fără îndoială că această arendă ar fi crescut la o sumă mai mare, nu numai atunci, ci și cu timpul, așa cum se obișnuiește la arenze și nu s-ar fi produs paguba pe care o suferă acum vistieria imperială. Negustorii sus-numiți, părăsind Oltenia, au arendat ocne în Țara Românească și atâta au stăruit la turci, cu ajutorul voievodului⁵⁰, pentru favorizarea câștigului lor, încât a fost oprită vânzarea sării din Oltenia în părțile de peste Dunăre. Din care cauză s-a întâmplat că după ce domnii cameraliști au trimis o mare cantitate de sare la malul Dunării ca să fie trecută în părțile turcești, ivindu-se această piedică, au fost siliți să clădească acolo în Prestol⁵¹ o magazie, să ceară de la locuitori transportul gratuit al lemnului, să țină pe cheltuiala vistieriei slujbași și

⁴⁹ Traducerea s-a făcut după textul latin, publicat de C. Giurescu, în *Material pentru Istoria Olteniei supt austriaci*, II, p. 94—101.

⁵⁰ Nicolae Mavrocordat.

⁵¹ = Pristolul.

alți oameni pentru paza sării, care se mai află tot acolo până în ziua de astăzi și se risipește rău. Când a venit în Oltenia d. conte de Königsegg, a vrut să dea în arendă aceste ocne de sare și de îndată, din primele cuvinte, a oferit d. Szendrey, marele vameș, drept arendă 25 000 de florini. Dar urmând împotriviri din cauza juridicției și din cauza sării nevândute încă de la Prestol și pentru alte cauze învăluite în tăcere pentru motive personale, nu s-a ajuns la nimic și ceilalți concurenți s-au retras. De aceea, cumpănindu-le bine pe toate, e fără îndoială că ar fi mai degrabă spre câștigul împăratului dacă pe viitor ocnele ar fi date în arendă în aceleași condiții în care erau arendate pe vremea voievozilor. Căci dacă voievozii, și mai ales domnul Brâncoveanu, născut în Țara Românească și cunoscător al veniturilor țării, nu ar fi găsit arenda rentabilă, desigur că nu ar fi dat ocnele în arendă. Urmează o serie de argumente în acest sens—un arendaș e mai îndatoritor pentru a atrage cumpărători.

Va vinde și pe datorie sau primind mărfuri în schimb, care s-ar desface în bâlciurile săptămânale ale localității Ocna.

Va fi bine să fie un băștinaș cu legături peste Dunăre etc.

Deoarece provincia are sare din belșug, dacă desfacerea⁵² sării ar fi considerabilă, arendașii ar putea deschide mai multe ocne de sare fără mari cheltuieli. Arendașii, pe lângă suma oferită drept arendă, mai trebuie să dea tot pe atâta pentru transporturi, munci și pentru oamenii de sub ordinele lor, și acești bani rămân în țară și înlesnesc foarte mult pe locuitorii săraci.

p. 97

Aici totuși sunt de făcut trei observații. Mai întâi ca arenda să nu dureze mai mult de un an (cum era pe vremea voievozilor), apoi ca d. inspector cameral să aibă grijă să cheme⁵³ pe concurenți separat de colegii lor, pentru ca cei chemați să nu se poată înțelege cu cei asupra cărora fusese trecută mai înainte arenda... al treilea... ca arendașul care capătă arenda să cunoască mai multe limbi, să fie cinstit și priceput la negustorie, precum și la negoțul sării.

Despre minele de aramă

Sunt și mine de aramă, numite îndeobște Baia de Aramă, de la care ieșea mult mai mult câștig pe vremea voievozilor decât acum. Voievodul Brâncoveanu arenda aceste mine cu condiția anume ca arendașul să fie dator să vândă arama numai doar voievodului și nimănui altuia și cu jumătate taler ocaua, [iar ocaua are două litre și șase lotoni]. De aici voievodul câștiga mai mult de îndoit, căci arama lucrată și prefăcută într-un obiect oarecare se vinde cu doi florini ocaua, și astfel din aceste mine ieșeau peste zece mii de florini. Iar în vremurile de acum, aceste mine sunt arendate pe o mie cinci sute de florini domnului//Szendrey, marele vameș, dar Administrația a făcut reclamație deoarece contribuția anuală pe care sunt dator să o dea lucrătorii, precum și locuitorii acestui orașel ar întrece cu mult această sumă a arenzii.

p. 98

⁵² *Exitus*.

⁵³ Adnotet (!), de citit: Advocat și îndată după aceea *notati* = vocati.

Despre pescării

Mai este și câștigul provenind din pescăriile bălților și ale Dunării. Pe aceste pescării le ține acum ca arendaș d. Nicolaie Pader sau Pader Miklos^{53b18}. Totuși venitul rezultând din aceste pescării nu sporește, având în vedere folosul tras odinioară de voievozi, ci scade din zi în zi.

Aceste pescării și minele de aramă ar trebui cercetate și urmărite cu sârguință de către niște oameni de încredere și dezinteresați, pentru a afla cauza scăderii venitului și să le aducă la un venit asemenea celui de pe vremea voievozilor.

Despre vămi

Când am fost însărcinat cu d. conte de Königsegg, la 20 august 1723, să cercetez dacă în „Valahia noastră” ar fi unii care ar lua în arendă toate vămile acestei Valahii și să-i fac cunoscut Excelenței sale prețul cel mai înalt pe care ar vrea aceia să-l ofere la prima licitație și când m-am întâlnit cu unele persoane interesate în această treabă și i-am întrebat totodată dacă ar vrea să mă ia ca părtaș la o asemenea arendă și, în sfârșit, ce sumă am putea oferi, ei au răspuns (?)⁵⁴ că ar lua cu bucurie împreună cu mine arenda, dar că ei nu pot determina prețul arenzii, deoarece nu cunosc deloc starea vămilor sau venitul rezultând din ele și că această cunoștință o au singuri domnii cameraliști. Dacă ei ar putea afla venitul, ar oferi cam de două ori pe atât, cu speranța de a avea de acolo câștig și nu pagubă. La aceste cuvinte, plin de uimire, le-am cerut să-mi arate motivele pentru care oferind înădăritul venitului ei totuși speră un câștig și nu se tem de vreo pagubă. Ei au adus atâtea motive și atât de însemnate pentru judecata lor în această privință încât, încredințat pe deplin, a trebuit să recunosc că ei spun adevărul și vorbesc cu mare temei. // Aceste motive fiind comunicate de mine d-lui conte de Königsegg, acesta a fost de aceeași părere și s-a lăsat de această chestiune. Dacă înaltul Consiliu Aulico-belic ar dori să aibă o cunoștință exactă a acestor motive, aș cere cu toată supunerea să fie delegat cineva din partea d-lor consilieri, cu care să pot vorbi deschis și pe față și să-l informez prin viu grai, căci nu aș putea da explicații în scris *ob humanos respectus* ... etc ...

p. 99

Așadar ar putea oricine deduce marele folos ce s-ar aduce Majestății Sale, precum și liniștii provinciei întregi din arendarea pe viitor a ocnelor de sare și minelor de aramă și în sfârșit a tuturor bunurilor fiscale aflate în această Valahie (= Oltenia), deoarece pe lângă faptul că s-ar dobândi un câștig mai mare și nu s-ar expune la atâtea cheltuieli și s-ar mai ști și suma fixă anuală ce s-ar datora provinciei pe fiecare an și totodată provincia ar scăpa de atâtea certuri și neînțelegeri pe care le are cu Inspectoratul cameral cu privire la imunitatea atâtor slujbași aflați în orașe⁵⁵ și sate pentru sus-zisele mine, bunuri fiscale și vămi. Căci numai doar în privința vămilor sunt 380 de familii care plătesc numai jumătate contribuție și nu sunt supuse la nici o angara, fără a mai socoti pe aceia care fac slujbă vameșilor și nu contribuie absolut cu nimic.

^{53 b18} Corect Páter Miklós.

⁵⁴ *Reposuerunt* (desigur; respunderunt).

⁵⁵ *oppidis* (poate însemna și târguri sau orașele)

Candidați pricepuți și cunoscători pentru arenda ocnelor ar fi Miha-lachi Condojani și Vladimir ⁵⁶ din Vidin]. Primul a ținut în arendă mulți ani ocnele din Moldova, pe care le-a adus într-o stare mai bună prin sâr-guința sa. Iar al doilea are o casă la Vidin și face negustorie cu regiunile noastre. Amândoi//sunt pricepuți și cunoscători ai acestei trebi, având și p. 100 prieteni și rude în părțile și regiunile de peste Dunăre.

Negustorii de peste Dunăre ⁵⁷ vor prefera sarea din Oltenia, care *se transporta mai ușor* decât cea din Țara Românească și este mai albă și mai curată, iar sultanul ar îngădui cumpărarea de sare din Oltenia măcar că este supusă împăratului, pentru a favoriza pe arendașii de pe malul drept al Dunării, supușii săi direct. Ar revoca deci opreliștea decretată la cererea domnului Nicolae Mavrocordat. Și chiar de nu ar face-o, arendașii ar găsi mijlocul să vină *pe furiș* (?) în Oltenia să cumpere sare etc. [În concluzie, subliniază răspunderea cameraliștilor pentru oprirea expor-tului de sare din Oltenia].

SCURTĂ EXPUNERE A BĂILOR DE SPĂLAT AURUL ȘI A SCHIMBULUI AURULUI ÎN OLTENIA ⁵⁸

1728

Deși atât amintirea oamenilor, cât și ruinele și urmele vechilor p. 281 exploatare ale aurului ne învață că în veacul trecut meșteșugul spălării aurului a fost îndeplinit în Valahia, care e acum austriacă, de către locui-torii orașului Râmnic — pe vremea aceea sașii locuind în satele vecine de sub munți —, totuși acest meșteșug, în zilele noastre, fiind aproape cu totul lăsat la o parte de ceilalți locuitori și aproape dat uitării, nu mai este înde-plinit decât de țiganii ziși zlătari.// p. 282

Că acești țigani au fost dăruți de ctitorul mănăstirii Cozia aceleași mănăstiri ca supuși și robi reiese limpede din scrisorile de danie ale aceluiași ctitor și voievod aflate la mănăstire. După aceea însă unul dintre urmașii voievozilor, când a aflat de meșteșugul lor, a tras spre folosul său spălarea aurului pe care ei o prestau mai înainte pentru mănăstire și a plătit mănăs-tirii din vistieria sa prețul a o sută de drahme pe an, păstrând tot aurul pentru vistierie. În cele din urmă, cu trecerea timpului, cum acea comuni-tate de țigani se înmulțea tot mai mult, urmașii voievodului au început să pretindă neapărat de la această comunitate o taxă anuală de opt sute de drahme de aur purificat prin antimoniu și mercur, și făcut drugi ⁵⁹, pe lângă aurul pe care erau datori [voievozii] să-l dea slujbașilor lor ca gra-tificație anuală. Încasarea acestei taxe a continuat sub voievozi până în anul 1717, când Ioan Mavrocordat cârmuia Țara Românească. În acest an, și anume în luna iulie, cea mai mare parte a țiganilor zisei comunități s-a retras în Oltenia pe care o ocupaseră armatele imperiale, și acolo a în-ceput mai întâi să-și îndeplinească meșteșugul de spălare a aurului sub d. Ludovic Geisslizer cu un însemnat câștig pentru vistierie. Până în anul 1719 inclusiv, aurul spălat se dădea pe bani gata, fiecare drahmă fiind socotită la doi florini renani. Apoi în locul d-lui Ludovic Geisslizer, a fost

⁵⁶ În text *Wladonus*.

⁵⁷ *Negotiatores...qui Trans-Danubianam pagam incolunt*.

⁵⁸ *Ibidem*, text latin, pp. 281—284.

⁵⁹ Adică lingouri? (*In perlicas redacti*).

pus de către d. Haan, răposatul consilier al Înaltei Camere Aulice, Petru Dobra, vameșul de Râmnic. Și atunci mai întâi a fost pusă puțină regulă de către d. Consilier, atât în spălarea aurului, cât și în schimbul său, și s-a pus în vedere ȝiganilor, ca pe lângă aurul pe care îl dau pentru a fi schimbat ⁶⁰, să plătească neapărat la anumite termene Oficiului de schimb al aurului o taxă de patru sute de drahme de aur „crud” ⁶¹, care se pretindea și până acuma, dar a fost sporită cu o sută de drahme și nu se mai împlinește cu aur” crud, ci cu aur legat ⁶². De altminteri în Oltenia în clipa de față, spălarea aurului se face și acum de către o sută cincizeci de familii de ȝigani... și ea se face nu numai pe malul apusean al Oltului și pe canalul sau matca apei, aceasta uneori scăzând mult, ci chiar în Dunăre, care de la Vodița până la Pristolu întrece Oltul în bogăție în aur, cel mai mult însă fiind amestecat cu fier, și de asemenea și în alte râuri ce coboară din munte, // ca râul Râmnic, Jiul, Bistrița, Gilortul și alte râuri aurifere, dintre care unele se varsă în Dunăre, altele în Olt. Aurul provenind din Dunăre și din Olt este mărunț, iar cel din regiunile râurilor din munții vecini este sub formă de grăunțe și este neamestecat ⁶³, încât abia dacă mai are nevoie să fie ales cu mercur, și au fost găsite uneori specimene în greutate de unul sau doi „aurei”. Iar în ce privește operația schimbului, fiecă duminică a fost închinată de sus-zisul d. Consilier Maan acestei operațiuni și până în anul 1723 inclusiv a fost observată această regulă ca fiecare ȝigan să fie ținut să dea aurul spălat în timpul unei săptămâni, parte spre defalcarea taxei sale, parte spre schimb. După frecvență se observa de către Administrație cine este mai harnic și cine e mai lăsător.

Acum însă, potrivit cu dispoziția Înalțului inspectorat cameral, nu se primește de la ei aurul decât în vreo trei rânduri în cursul vieii întregi. Ceea ce totuși nu este bine chibzuit, căci nu se poate observa continuu cum lucrează. Și apoi mai e primejdia ca să nu dea pe furis în altă parte aurul pe care l-au ținut prea mult timp la ei, ceea ce se știe că făceau pe vremea voievozilor și mai apoi. Ar fi fost mai bine, și ar fi mai bine ca să se facă schimbul aurului după rânduiala răposatului d. Consilier Haan, fără nici o schimbare nouă. Câtă vreme s-a ținut această rânduială veniturile schimbului de aur au crescut din an în an, după cum arată extrasele [socotelilor], apoi însă au început să sufere o scădere.

Pentru efectuarea schimbului, banii se primesc de la Casa principală a percepției provinciei și de câte ori se aduce aur (la schimb) este schimbat îndată cu bani gata de către slujbașii de la schimbul aurului : fiecare drahmă de aur „legat” cu 2 florini și 12 creițari, iar de aur „crud” cu 2 florini. Prin urmare se poate afla cât câștig aduce acest schimb de aur pe un an din extrasele oficiului de percepție și ale casei monetare la care e predat obligatoriu aurul pentru baterea monezilor și apoi, odată bătut, e trimis înapoi la oficiul de percepție, cumpănind adică ce s-a distribuit pentru plata aurului și a salariilor cu ce s-a primit ca aur bătut. În rest salariul slujbașului de la schimbul aurului este acum de 250 de florini, iar al călărașului ⁶⁴ de 70 de florini.

Sus-zisa comunitate a ȝiganilor este împărțită în trei, sub trei așaziși vâtafi sau slujbași mărunți ȝigani, care îi silesc la treabă, îi opresc de la făptuirea furturilor la care au mare aplecare, // îi pedepsesc pentru gre-

⁶⁰ *in campsonem* = în schimbul unei plăți.

⁶¹ *auri crudi*, adică netrecut prin foc.

⁶² *in ligato*

⁶³ *virgineum*

⁶⁴ *Obequitatoris*

șelile mai mici (căci întâmplările și pricinile mai însemnate sunt înaintate slujbasului cu schimbul aurului sau și Inspecției camerale). Acestor vătăfi li se dă după obiceiul vechi, ca răsplată a serviciilor lor, din partea Casei oficiului de schimb al aurului, câte patru coți de postav obișnuit, fie în natură, fie în bani, după cum vor ei, iar întregii comunități i se dă pentru repararea uneltelor trebuitoare la spălarea aurului o cantitate de o sută de ocale de fier, pe lângă scutirea de dijmărit de care se bucură întreaga comunitate. Vătăfii nemulțumiți cu această răsplată spun că în vremea voievozilor ei se înfruptau cu ceva și din amenzile delincvenților și luau de la fiicele zlătarilor, măritate cu alți țigani din afara comunității lor, un taler cu leu și jumătate. Același drept îl pretinde și starețul mănăstirii Cozia pentru sine, ba mai zice că pe vremea voievozilor, după obiceiul provinciei, nici un ins din comunitatea zlătarilor nu putea trece în altă comunitate dacă nu va fi dobândit acest schimb sau nu va fi depus la mănăstire prețul în bani gata, iar prețul obișnuit al unui țigan, fie bărbat ori femeie, constă în 40 de taleri. Slujbașul schimbului de aur, dacă va face întrebare, va afla foarte multe asemenea persoane despre care vătăfii au cea mai bună cunoștință. În ce privește repartitia taxei anuale, s-a observat până în anul 1723 inclusiv regula aceasta: ca să nu fie încărcat cineva peste puterile sale, întrucât erau înscrise toate familiile de-a valma, și apoi erau separați de părinți fiii însurați, și cum toți aproape au belșug de vite și alte mijloace, se ținea seama și de acestea, precum și de fiii neînsurați încă și în stare să muncească, și în chipul acesta toată comunitatea aceasta se împărțea în trei clase. În prima plătea fiecare familie vreo 5 sau 4 1/2 drahme [de aur], în a doua vreo 3 1/2 drahme, în a treia 2 1/2 drahme, și această repartitie se făcea de față cu întreaga comunitate și după aceea nimeni nu putea ridica vreo pretenție că a fost prea încărcat. Acestea sunt pentru clipa de față lămuririle în legătură cu schimbul aurului și cu spălarea aurului.

[Pe verso : Expediat la 12 iulie 1728]

OBSERVAȚII CRITICE

a) Scrisoare din 3 dec. din arestul de la Făgăraș

Scrisoarea din 3 dec. trimisă din arestul de la Făgăraș consilierului Brockhausen este destul de revelatoare, căci declarațiile lui de Porta nu fac decât să scoată mai în relief faptele pe care ar vrea să le camufleze. El ar vrea să înfățișeze arestarea sa ca datorându-se necazului lui Stainville contra sa. În orice caz perfidia sa contra lui Gh. Cantacuzino, în slujba căruia se pretindea până atunci, reiese cu prisosință. Rolul pe care și-l atribuie de „secretar de stat al țării” și oarecum de tutore și supraveghetor al patronului său, pe care îl trăda, reflectă grandomania sa constantă. De observat că aici avem doar un fragment din scrisoarea trimisă, și anume încercarea de dezvinovățire strecurată oarecum tangențial, ca de o importanță minoră față de interesele împăratului, de care se ocupă cu intensitate, pledând cauza lui Ioan Mavrocordat pe care vrea să-l substituie lui Gh. Cantacuzino ca viitor domn *agreat de curtea imperială*.

În acest fragment sunt de subliniat unele ciudățenii : Stainville nu invocă în sprijinul arestării lui de Porta decât memoriul boierilor și pertractările oculte cu N. Mavrocordat după înapoierea de la Viena, *fără a pomeni de atestarea compromițătoare a rebelilor maghiari* descoperită în bagajele acestuia. Ulterior el mai pomenește în treacăt de purtarea nepermisă a lui de Porta față de arhiepiscopul (!) de Râmnic, pe care el l-ar fi tras de barbă și chiar l-ar fi lovit (ibidem p. 216). Dar de Porta nu răspunde la acuzațiile privind comunicările sale cu N. Mavrocordat, ci pornind de la atestarea rebelilor maghiari (nemenționată de Stainville) își construiește o apă-

rare foarte necesară contra acuzației privind plăsmuirea scrisorii folosite contra lui Ștefan Cantacuzino. În memoriul boierilor înaintat lui Stainville, de Porta era acuzat a fi pricinuit uciderea lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino „*avendo dato l'ultima spinta a quest'ultimo, con una finta lettera da esso inventata come se fosse stata scritta dal principe Cantacuzino*”. Așadar așa-zisa scrisoare interceptată de N. Mavrocordat și adresată chipurile de Stainville lui de Porta, potrivit cu versiunea acestuia din urmă, era o răstălmăcire abilă a faptelor amintite în memoriu, versiune ce nu poate rezista la o cercetare critică. În adevăr, dacă scrisoarea ar fi fost adresată lui de Porta, nu se înțelege cum ar fi renunțat Marele Vizir la chemarea acestuia spre a da seama de corespondența vinovată cu generalul imperial al Transilvaniei. Nici o atestare a rebelilor maghiari nu l-ar fi putut abate de la această hotărâre. Deci această explicație a atestării rebelilor maghiari nu stă în picioare.

Dar mai apare un amănunt flagrant, care ar fi trebuit să trezească neîncrederea cea mai absolută, anume afirmația că în răspunsul interceptat lui Stainville către de Porta și folosit chipurile de N. Mavrocordat contra lui Ștefan Cantacuzino, generalul comandant i s-ar fi adresat lui de Porta cu titlul de *Illustrissimo* ! Pe baza cărui fapt (1) este construită toată argumentația privind iminența trimiterii lui de Porta la Marele Vizir ! Dar e destul să ne referim la felul în care se adresează Stainville lui de Porta în scrisoarea sa din 12 nov. 1716 în care este vorba și de comunicarea anterioară a lui de Porta din vremea lui Ștefan Cantacuzino. Adresa ei la pers. a III-a este *Ad Dominum de Porta*, iar când este vorba de pers. a II-a e folosită formula : *Spectabilis et generosa Dominatio Vestra* . . . Este de la sine înțeles că această formulă a trebuit să apară și în scrisoarea anterioară, pretinsul titlu de *Illustrissimo* neexistând decât în inventivitatea și grandomania lui de Porta. În realitate titlul de *Illustrissimo* este cel folosit, de de Porta, când i se adresează el lui Stainville și nu invers.

b) Pseudo relația din oct. 1718

A colaborat cumva N. de Porta cu generalul de Stainville la raportul trimis de acesta în toamna anului 1718 la Viena în vederea înlocuirii noii organizații a Olteniei ca provincie imperială după pacea de la Passarowitz ?

Întrebarea noastră e provocată de publicarea în 1927 („In „Arhivele Olteniei”, 1927, pp. 412—414 ; 437—451) a unui document original rămas necunoscut atât lui C. Giurescu, cât și lui A. Vasilescu, în măsură să ia atitudine față de afirmațiile cuprinse în el, dacă primul ar mai fi trăit încă și dacă teza celui alt n-ar fi fost încheiată înainte de această publicare. Editorul din 1927 a dat la iveală textul, fără a-l supune unei cercetări critice, mărginindu-se la un rezumat al său în paginile introductive. Lucru cu atât mai curios cu cât despre N. de Porta vorbește în altă parte a aceluiași fascicul al revistei, rezumând o notiță a acestuia din 5 iulie 1726 adresată cum crede el lui Eugeniu de Savoia, și semnalând ca inedite o mulțime de rapoarte și memorii ale sale aflate în arhiva de război de la Viena, fără a bănuși că o parte a acestui material fusese publicată de către C. Giurescu în 1913 (vol. I). E drept că volumele II și III apăreau postum tocmai în 1944. În aceste condiții, făcând o legătură între notița din 1726, 6 iulie, către un înalt patron nenumit și mențiunea elogioasă a lui de Porta de către Eugeniu de Savoia, în documentul din 14 nov. 1718, el declară ca lucru sigur că primul îi trimitea *in mod regulat* rapoarte acestuia.

Să vedem deci cum apare N. de Porta în documentul din 14 nov. 1718. În ce constă el ? Într-un avis îndreptat de către Eugeniu de Savoia, în calitate de președinte al Consiliului de război, împăratului Carol al VI-lea, în care după analizarea propunerilor de organizare a Olteniei înfățișate de delegații români veniți la Viena, și pe de altă parte de generalul Stainville, comandantul Transilvaniei, discută diferitele puncte propuse și sugerează soluțiile cele mai avantajoase. Mai întâi, ca observație preliminară trebuie spus că textul acesta al lui Eugeniu de Savoia trădează oarecare confuzie ; de pildă vorbind de propunerile delegaților români, el se referă la delegația anterioară, din care făcuse parte și părintele Abrami și nu la cea care se afla

acum la Viena. Mai apar și alte confuzii și de aceea e necesar să dăm aici fragmentul ce ne interesează în forma sa originală, pentru a se putea urmări unele emendări necesare. Dar mai înainte va trebui urmărită succesiunea evenimentelor precedând proiectul lui Stainville trimis de acesta la Viena la 4 sept. 1718.

Îndată după încheierea păcii de la Passarovitz (21 iulie 1718) se pornește o adevărată năvală spre Viena. O delegație de boieri — alta decât cea din primăvară, deoarece în locul părintelui Abrami este acum căpitanul Ioan Băleanu, ceilalți doi membri, adică Radu Golescu și Ilie Știrbei rămânând neschimbați — se grăbește să plece chiar în iulie, spre a relua firul propunerilor, a căror rezolvare fusese amânată până după semnarea păcii. Ca și în celelalte rânduri plecarea unor delegați români nu fusese încurajată de comandantul imperial, care la începutul lui septembrie se arăta îngrijat de stăruințele românilor ce-și urmăreau desigur cu îndărătnicie la Viena vechile lor deziderate. Dar mai era ceva. Boierul Barbu Brăiloiu, al cărui rol în Oltenia fusese atât de important în favoarea imperialilor, cerea acum să fie numit ban, dregătorie ținută pe vremuri de tatăl său. La 10 august cererea lui e transmisă de Stainville odată cu cea a lui de Porta de a fi numit secretar (conform unei promisiuni din 1717) a Consiliului de război. Dar numirea unui ban era privită cu neîncredere de imperiali. De aceea la 4 sept., scriind din Tâlmaci, Stainville schițează niște propuneri formulate în 9 puncte. Acestea ne sunt cunoscute doar din textul publicat în 1927. Ignorarea lor de către Al. Vasilescu, a cărui țeză remarcabilă era încheiată la acea dată, a dus la presupunerea că hotărârea lui Stainville în primăvara anului 1719 de a bloca instalarea consilierilor numiți în decretul imperial din 22 feb. 1719 s-ar fi datorat unor rezerve privind alegerea lor. Dar dimpotrivă la punctul 1 sunt propuși 5 consilieri pentru cele 5 județe, și anume Gr. Băleanu, Radu Golescu, Șerban Bujoreanu, Barbu Brăiloi și I. Știrbei, dintre care doar Șerban Bujoreanu lipsește din decretul imperial, întrucât numărul consilierilor e stabilit la 4, al cincilea numit fiind banul desemnat în persoana lui Gh. Cantacuzino.

Deci consilierii numiți erau chiar cei propuși de Stainville! Punctul 2 trebuia să spulbere pretențiile boierilor la numirea unui ban, căci, invocând lipsa de experiență și de capacitate a lui Gh. Cantacuzino (cerut de boieri ca ban), Stainville propunea să i se atribuie o pensie pe viață fără a i se da vreo însărcinare. În punctele următoare este vorba de vornici, care vor observa totodată pe consilierii din fruntea județelor lor și vor raporta direct cele observate unui superior ce urma să fie numit cu titlul de *Commissarius regius*, acesta putând fi chiar comandantul militar din Oltenia. Consilierii vor fi supuși îndrumării sale. Așadar regăsim la Stainville vechiul plan al Quatuorviratului modificat doar prin sporirea numărului consilierilor la cinci, după numărul județelor. Cheia de boltă a întregului sistem trebuia să fie acel *Commissarius regius* de a cărui numire avea să depindă punerea în practică a organizării schițate.

Este probabil că de Porta nu s-a mulțumit cu îndreptarea cererii sale pe calea oficială și că a apelat pe cale particulară la ocrotitorii săi din Consiliul de război. Aceștia au folosit prilejul oferit de propunerile boierilor și ale lui Stainville pentru a-l chema la Viena. La 8 oct. Consiliul de război îi cere lui Stainville să-l trimită neapărat pe de Porta la Viena pentru a fi consultat cu privire la noua organizare, dându-i și banii de drum și de ședere și mai arătând și ce însărcinare i se putea da. La 23 oct. Stainville răspunde că i s-au dat banii necesari și că presupune că a și sosit la Viena, unde roagă să nu fie reținut prea mult, înapoiindu-se cât de curând cu hotărârile Consiliului, pentru a se putea pune capăt stării de provizorat oricum dăunătoare.

După aceste lămuriri trecem acum la documentul original din 14 nov. 1718. Încheind analiza propunerilor lui Stainville, președintele Consiliului de război, Eugeniu de Savoia adaugă: Hier nun bestehet zwar hauptsächlich des ernannten Fl. M. = Feld Marschal Graf von Steinvile *erstes project* wegen Einrichtung der... Wall. Distrikten, und will er aber in einer wichtigen Sache mit vollkommener Verlässlichkeit fügen und in sonderheit die Situation des Landes sammt der Eigenschaft dasiger Einwohner auch dem Salz und anderer Bergwerke mit grund entdecken wollen, so hat selber eine Reise in besagten 5 wall. Distrikten fürgenommen, alles beobachtet und darüber auch den bei sich gehalten, mit der erstren Deputation alhier gewesen, auch schon viele Jahre zur geheime Correspondenz gebrauchten Nicolaum de Porta eine Relation in

wallachischer Sprache abfassen lassen, solche in seinen *ferneren Bericht* von 21. letz abgewichenem Monats octobris originaliter (sic). Wie sie auch hiebei folget angelegt, und ihm de Porta anmit selbst anher geschickt auf das er die etwa weiters erforderliche Auskunft Schrift und Mündlichen geben könne. Nun tuet es sich zwar der gehorsamste Hofkriegsrath auf besagte zimlich wohl ausgeführte Relation beforderist in Unterstänigkeit beziehen. . . etc. (urmează propunerile Consiliului de Război formulate de președinte). Iată traducerea acestui text acceptat tale quale. Vom propune emendările necesare după aceea.

„În aceasta constă în esență *primul proiect* al contelui de Stainville cu privire la districtele românești, dar vrând să conchidă cu toată seriozitatea într-o chestiune importantă și să expună cu temei situația țării împreună cu caracterul locuitorilor de acolo și cu sarea și celelalte exploatări miniere, a pornit el însuși într-o călătorie în cele 5 județe, observând totul, și l-a însăreinat pe Nicolae de Porta pe care îl avea pe lângă sine, și care a fost aici cu prima deputație și care a fost folosit mulți ani la corespondența secretă, să redacteze despre acestea o Relație în limba română (!) anexată aici în original la *raportul său ulterior* din 21 oct. trecut și a trimis-o aici lui de Porta însuși ca să poată da și verbal și în scris lămuririle necesare. Acum Consiliul de Război se referă cu toată supunerca la această Relație destul de bine întocmită” . . . etc.

Este evident că *Wallachischer Sprache* este un lapsus în loc de *Welscher Sprache*, adică limba italiană. Tot astfel e probabil că în loc de *ihm de Porta* ar fi de citit *ihn*, adică în loc de a trimis <Relația> lui de Porta, l-a trimis aici pe el, de Porta în persoană (selbsten) cu aceasta (anmit) adică cu Relația, ca să poată da lămuririle necesare. Textul astfel emendat devine mai plauzibil. Dar numai în aparență, căci pot fi observate serioase nepotriviri în redacția însăși a documentului.

Ce se înțelege prin *raportul său ulterior din 21 oct*? Analizând gramatical fraza (l-a pus pe de Porta să redacteze Relația. . . și a trimis-o pe aceasta cu de Porta) se constată că subiectul este același, anume Stainville. Tot astfel *seiner fernerer Bericht* nu se poate referi decât tot la Stainville. Cu atât mai mult cu cât *raportul său ulterior* completează ideea de la început despre *primul proiect* al lui Stainville. Dar data de 21 oct. nu concordă cu celelalte date cunoscute. Dacă Stainville ar fi trimis la 21 oct. lui de Porta un adaos la propunerile sale din 4 sept. ar fi pomenit despre aceasta în răspunsul său către Consiliul de Război din 23 oct. în care tocmai era vorba de prezența la Viena a lui de Porta. Dacă ar fi de înțeles *seinen* ca referindu-se la de Porta, care ocupă lunga paranteză precedentă, și deci să fie vorba de un raport al acestuia, care se putea afla la Viena pe vremea aceea, cum presupunea Stainville în răspunsul său amintit, totuși rămâne întrebarea de ce s-a folosit termenul de *ferner* care pare opus lui *erster* și care creează un echivoc. Oriunde, fie că de Porta a înfățișat la 21 oct. un raport al său însoțind acea Relație, lăsând însă impresia că ar fi al lui Stainville, după cum reiese din exprimarea lui Eugen de Savoia, destul de ambiguă pe baza informațiilor ce-i fuseseră filtrate de referendarii săi, fapt este că alături de propunerile succinte ale lui Stainville din 4 sept. înțelese ca *primul* său proiect Relația lui de Porta este înfățișată ca o completare a sa. Ea mai mult. Venirea lui de Porta nu mai apare ca provocată de cei din Consiliul de război pentru a da informații, recte de referendumul v. Öttel, cum declară el, ci ea se datorește direct lui Stainville care îl trimite împreună cu Relația întocmită sub ochii săi spre a mai da și alte lămuriri. Ingenios mijloc pentru a asuma o calitate depășind-o cu mult pe cea reală. Căci întocmirea acelei Relații era o splendidă impostură! La toate alcațiile gratuite se opun faptele concrete. Stainville nu a fost în Oltenia în 1717, ci doar în 1719, sept. — nov. În adevăr, nu ar fi avut nici un rost o inspecție în cele 5 județe înainte de pacea de la Passarowitz, când s-a și pus problema organizării lor. Nu știm ce rost va fi avut de Porta de la eliberarea sa de la începutul lui dec. 1717 până în momentul trimiterii sale la Viena? Se poate să-și fi găsit vreo întrebuințare pe lângă cameraliștii inspectorului Haan și ca în această calitate să se fi ocupat și de situația ocnelor și a altor exploatări. Sau să fi intrat în legătură cu arendași în perspectiva diferitelor dări și taxe. E semnificativ faptul că în scrisoarea lui Damaschin al Râmnicului către boierii de la Viena, acesta denunțând numirea grecului Nico Choză drept comisar suprem peste

ocne și impozite și în general lăcomia grecilor, exclamă : Ce va mai fi cu boierii, când vor ajunge ca să le poruncească un Choză și un de Porta și alții ca ei ? (scris. din 10 aug. st. v. la C. Giurescu, I, pp. 325—326). Cât privește afirmarea că a fost folosit *mulți ani* (!) la corespondența secretă, ea este o exagerare și o denaturare a adevărului cum se poate vedea din biografia sa.

Odată creat acest fundal strălucit, pretinsul colaborator al lui Stainville a avut grijă să rămână la Viena până la darea decretului imperial în care era cuprinsă și numirea sa ca secretar al Administrației, având sub el doi canceliști. Nu cunoaștem textul *Relației* din 1718, dar cum de Porta se repetă de obicei, el trebuie să semene cu descrierea adresată lui Tige în 1726, precum și cu părți din memoriile oferite lui Virmond, Königsegg, Tige etc. De Porta se pricepea să-și întocmească fișe autobiografice cu tâlc, să atribuie unor „boieri olteni” laudele cele mai exagerate la adresa sa în niște jalbe *redactate de pana sa* și purtând la început sau la urmă însemnarea numelui lor, ba chiar în texte scrise fălș de el să se autolaude la persoana a III-a de pildă într-un *Proiect de administrație al Valahiei austriace* adresat Consiliului de război în „sept. 1726” în care recomandă numirea a doi consilieri „secretarul de Porta, și inspectorul cameral Procop”, declarând : „Primul a slujit mulți ani ca secretar cu leafa de consilier, de aceea românii sunt încredințați că el va primi din îndurarea împăratului slujba de consilier al administrației și se arată mulțumiți (!) de această promovare. Căci se are în vedere credința lui, zelul său integru, serviciile prestate de el cu înfruntarea primejdii (!) sub împăratul Leopold de slăvită pomenire, atestate în mod nelndoielnic de importanța diplomă scrisă din porunca acestui împărat, și de atunci până în ziua de azi a continuat să slujească cu un devotament neobosit, fapt binecunoscut de toți. El are o mare cunoaștere și experiență a lucrurilor românești dovedite de treburile purtate de el, de memoriile emanând de la el, de notițele date de el, iar scrisorile de la generalii Stainville, Virmond, Königsegg și Tige vin nu puțin în favoarea sa”. Într-o<pretinsă> scrisoare către el a contelui de Stainville se citesc aceste cuvinte : « Ar fi de nelăturat năruirea acestor 5 *comitate imperiale* (!), căci nu poate fi descrisă cruzimea cu care nenorociții locuitori și supuși sunt apăsați de criminalii de boieri ». De aceea împotriva acestor violențe și excese *a fost trimis secretarul de Porta*, înarmat cu scrisori credențiale ale d-lui conte de Stainville, de la care a primit toată asistența și sprijinul, și atâtea s-a străduit încât prin grija sa a reprimat toate violențele și în același timp a pus stăpânire pe o biserică a românilor pentru religia sa catolică împotriva oricăror strigăte și tumulturi ale acestora. Acum în sfârșit când a venit la curtea imperială pe cheltuiala sa, a înfățișat niște proiecte vrednice de luare aminte pentru sporirea tezaurului imperial și pentru liniștea locuitorilor”.

Și aici avem de-a face cu un citat apocrif, după cum se vede din stilul acestui pasaj. Stainville nu folosea termenul de *comitate imperiale* (ci de districte) sau formule ca „criminalii de boieri”. El nu gemea ca profetul Ieremia, așteptând ca altul — adică secretarul Administrației — să ia lucrurile în mână, înarmat de scrisorile sale credențiale (!) și de sprijinul său (moral). Dar fiind anume *a fost trimis* de Porta de către Stainville și în ce locuri anume? Stainville însuși stă în Oltenia trei luni (septembrie, octombrie și noiembrie) organizând administrația, asupra căreia îndreaptă în dec. un raport-fluviu către Consiliul de război, unele anexe purtând și viza de secretar a lui de Porta ! La 21 oct. 1720 murea Stainville la Deva. În tot acest timp s-a desfășurat în pace activitatea Delegației provizorii din care făcea parte și de Porta ca secretar (cf. Al. Vasilescu, *op. cit.*, 116 ș.u.) Dar mai avem și alt citat fantezist, tot din 1726 după o scrisoare chipurile a generalului Königsegg din 9 feb 1725 : „Abuzurile la arendă semnalate de domnia v. ilustrisimă (!) în scrisoarea din 30 ian. sunt evidente și se confirmă întru totul... etc. E sigur că aceste abuzuri și atâtea altele trebuie să fie îndreptate și sunt unul din motivele mele de a face drumul la Viena, unde mi-ar face plăcere să fiu însoțit de D. V. *ilustrisimă*!” Apariția acestei formule de politețe ce nu se potrivea situației de secretar e destul de sugestivă. Calificarea de *ilustrisim* aparținea consilierilor și de Porta a fost numit consilier abia în aug. 1727 !

Aceste câteva exemple ale procedeelelor lui de Porta din 1726 confirmă îndeajuns demascarea imposturii sale din oct. 1718.

c) Notițele despre starea actuală a Olteniei

Aceste notițe din 5 iulie 1726 ne sunt redată doar într-o versiune românească, fără indicarea termenilor din original atunci când s-ar putea ivi vreo nedumerire. De pildă, vorbind de contribuabili, sunt menționate două categorii de familii de contribuabili: cei improprietăriți (!) și cei neimproprietăriți. Termenii adoptați în versiune sunt cu totul improprii. La ce corespund ei? Am crede că cel de improprietăriți (!) îl ascunde pe cel de *posseduti* însemnând oameni neliberi, adică rumâni de pe posesiunile unor stăpâni: boieri, mănăstiri sau fiscul imperial. În acest sens îl aflăm desemnând satele de rumâni (vezi *Material...*, II, p. 116) *Villaggi posseduti da boiari, dalle monasterie, dal fisco*. Prin urmare termenul de *neimproprietăriți* îl ascunde pe cel de megieși din satele megieșești.

Lipsește numele adresantului, pe care editorul îl crede a fi prințul Eugeniu de Savoia către care de Porta ar fi îndreptat toate rapoartele sale! Păreră greșită, întemeiată pe deducții trase din declarațiile acestuia din 26 iulie 1717 și din 14 nov. 1718 (vezi mai sus punctul b). De fapt în urma publicării *Materialui...* lui C. Giurescu se cunosc adresanții rapoartelor lui de Porta. Redarea formulei din fruntea scrisorii însoțind prin: *Pre înălțate doamne* nu dă nici o indicație utilă, putând fi tradusă prin *illustrissime domine* sau *excellentissime domine*. În cazul (exclus de altminteri) al îndreptării către prințul Eugeniu, s-ar fi convenit formula: *Serenissime domine*. Tot ce se poate afla din context este că de Porta pretinde a fi scris relația sa la îndemnul unui oarecare Thalheim, agent al adresantului, și că își îngăduie să folosească limba italiană care îi este mai familiară. Se poate deduce de aici că de Porta se adresa *pentru prima oară* persoanei respective și că scuza folosirii limbii italiene (în locul celei latine, în care sunt redactate textele adresate Consiliului de război sau celui aulico-belic) înseamnă că revelațiile de acum nu aveau încă decât un caracter confidențial, fiind un fel de ofertă preliminară a unor destăinuiiri masive ce așteptau doar un semn pentru a fi traduse în fapt.

Am crede că adresantul anonim era un consilier sau referent al Consiliului de război, căruia de Porta îi destina rolul foștilor săi protectori Brockhausen și v. Öttel. Există în corespondența lui de Porta o mențiune a unui consilier Recheron, și nu este exclus ca acest text să fi deschis calea spre el. Este interesant de observat că torentul de denunțări, reflecții și propuneri care se îndreaptă către Consiliul de război începând din 7 sept. 1726 corespund punctelor enunțate mai puțin precis la 5 iulie. Lipsesc doar săgețile îndreptate contra lui Szendrey și Péter Miklós.

Data de 5 iulie 1726 este destul de sugestivă. N. de Porta s-a aflat de o dată sub ostracismul general după execuția neomenoasă cu care s-a încheiat procesul de la Craiova. În februarie 1726 prințul Eugen întreabă dacă el mai poate fi menținut ca secretar al Administrației după asemenea faptă. În această criză (vezi biografia) el trebuia neapărat să ajungă la Viena. O primă încercare pe lângă noul Director suprem care a urmat lui Königsegg și căruia îi trimite o descriere destul de plată *De Valahia utraque*, în care își expune crezul său că Oltenia ar trebui lăsată în seama unui singur om capabil, știind limbile latină și italiană și în stare să guverneze cu o vargă de fier pe românii care sunt născuți pentru sclavie etc., a dat greș, deși de Porta își oferea serviciile și încerca să obțină a fi trimis sau măcar lăsat să meargă la Viena, ca în 1717, spre a fi consultat în privința noii organizări a provinciei. După acest apel zadarnic din 18 mai 1726, a urmat relația din 5 iulie, tot ca un balon de încercare. Faza următoare, a denunțurilor torențiale din sept. 1726, 1728 etc. nu a fost posibilă decât după plecarea sa clandestină la Viena cu complicitatea lui Ilie Știrbei, aliat cu el contra lui Schramm (vezi biografia).

d) Reflecții privind starea Olteniei (7 sept. 1726)

Despre împrejurările extrem de critice pentru de Porta la începutul lui 1726 pomeniște biografia sa. Consiliul de război de la Viena se întreba dacă el mai poate fi menținut ca secretar al Administrației. În aceste condiții salvarea lui nu putea veni decât dintr-o demonstrație masivă a capacității sale de a spori veniturile împărătești, de a denunța fraudele și risipa, de a fructifica unele izvoare de venituri lăsate în părăsire și de a promova o politică de

germanizare a Administrației și de acaparare a averilor mănăstirești într-un viitor apropiat. Ne vom referi aici doar la punctele de interes imediat formulate în memoriul din 7 sept. 1726.

În *Reflecțiile* din 7 sept., autorul trimite la un alt text al său intitulat *Humillimae Animadversiones*... înaintat de contele de Königsegg la 6 feb. 1725 consiliului aulico-belic, despre care nu avem alte știri decât cele oferite de el. Dar acestea sunt pline de contradicții. De exemplu el citează din memorie o scrisoare a lui Königsegg din 9 feb. 1725, ca răspuns la o scrisoare a sa din 30 ianuarie, denunțând abuzurile ce se fac cu prilejul arenzilor de venituri (pentru autenticitatea acestei scrisori, vezi mai sus discuția din punctul b al acestor *Obs. crit.*). De Porta mai afirmă că în 1723 Königsegg ar fi preconizat darea în arendă a vămile și a tuturor veniturilor pentru a pune capăt afacerilor cameraliștilor. Dar același Königsegg ar fi hotărât în 1724, la propunerea lui de Porta, ca oieritul și dijmăritul să nu mai fie date în arendă din cauza exceselor și violențelor comise cu acest prilej. Această măsură însă nu a putut fi tradusă în fapt din pricina „vitregiei condițiilor și a interesului particular” (fără alte precizări). Oare prin „scrisoarea” din 30 ianuarie a lui de Porta trebuie să înțelegem acele *Humillimae Animadversiones* amintite de el? Dar cum hotărârea lui Königsegg fusese anterioară acelei scrisori, rostul acesteia ar fi fost doar de a aduce argumente noi în această privință, afară dacă s-ar fi referit prin extindere și la alte arenze. Dar indiferent de această problemă, cum se împacă oare această atitudine cu declarația din 7 sept. 1726 că el însuși a ajuns copărtăș la arenda dijmăritului, realizând câștiguri însemnate în ultimii doi ani!? Provoacă de asemenea uimire descrierea metodelor folosite, căt era el însuși unul din colectori. Este tot atât de flagrantă inconsecvența cu care este comparată acum această practică cu cea infinit mai omenoasă din vremea voievozilor (adică dinaintea alipirii Olteniei la austrieci).

Reflecțiile din 7 sept. 1726 sunt precedate de două texte, care prefigurează oarecum parțial acest memoriu masiv. Este vorba a) de apelul lui de Porta din 18 mai 1726 către noul Director Suprem al Olteniei, generalul Tige, sub forma trimiterii în semn de omagiu a unei *Scurte notițe despre starea Valahiei austriace*, la care se oferea să mai adauge și alte informații dacă i s-ar porunci. El ar mai putea să adauge multe despre contribuția anuală, despre veniturile camerale, bune de dat în arendă, în afară de oierit și dijmărit „a căror grozavă metodă de percepere actuale e străină de blânda cărmuire a împăratului, și care ar trebui adăugată la contribuția anuală” (vezi formularea identică din *Reflecții*!). În continuare scrisoarea din 18 mai se depărtează de conținutul *Reflecțiilor*, atât în așa-zisele sale *Observații*, cât și în partea intitulată *Opinii*. (Vezi biog.). Dar mai avem un alt text, b) cu un titlu aproape identic, cu simpla deosebire că acum este vorba de notițe la plural. Aceste *Scurte Notițe despre starea Valahiei austriace* au fost adresate la 5 iulie 1726 unui „prea înălțat domn”, probabil un referendar al Consiliului de război sau un consilier al Camerei aulice, ca un fel de prospect sau ofertă de a dezvoltă punctele înșirate în acel text, care corespund întocmai celor tratate în *Reflecții*. (Ne referim aici la textul integral, în care intră și *Considerațiile* redate de noi separat și capitolul despre mânăsliri publicat separat de N. Dobrescu). O confruntare între *Notițe* și *Reflecții* confirmă această corespondență evidentă. Doar asupra unui punct se constată o schimbare de atitudine. În *Reflecții* de Porta se abține de la dezvoltarea criticilor aduse cameraliștilor Szendrei și Páter Miklós, citați anume în mod promițător în *Notițe*. Ce a determinat această dare înapoi? Probabil faptul că noul patron anonim al *Reflecțiilor* era un susținător al acestei tagme. De altminteri și în diferite locuri din *Reflecții*, în care se întrevide o critică la adresa cameraliștilor, de Porta caută să o atenueze sau să creze confunzie, amestecând pe boieri în niște operații în care nu aveau nici un rol. (Vezi n. 47 la textul *Reflecțiilor*). Această îmblânzire este în contrast cu acuzația vehementă din *Notițe* contra lăcomiei slujbașilor fiscali, răspunzători de scăderea veniturilor împărătești. Asistăm cumva aici la cotitura trecerii lui de Porta de la o atitudine anticameralistă la una dimpotrivă de alianță cu cameraliștii în lupta comună contra Administrației? Constatăm de-a lungul noii ofensive încă și mai aprige începută la 14 sept. și continuând până și în 1729 contra noilor membri ai Administrației, atacați personal făliș, și contra președintelui Schramm, atacat în mod mai perfid, o apropiere de unii cameraliști ca Procop, Koch, Andler etc., cu scopul discreditării Administrației și a lui Schramm, precum și a întregului sistem de organizare tradițională

cu vornici și ispravnici, aceștia având a fi înlocuiți de elemente germane. Și în Administrație trebuiau introduși consilieri germani pentru obținerea unei majorități constante putând anihila voturile consilierilor români. Este foarte sugestiv faptul că asupra jecmănelilor, uzurpărilor și furturilor cameraliștilor, înfierate de Königsegg, precum și de Tige cu ultima vehemență, de Porta preferă să păstreze o tăcere prudentă. Este drept că menționează efectul foarte grav al luptelor dintre slujbașii provinciali și cei camerali, dar numai pentru a-și declara satisfacția de încetarea acestora prin fericita includere a unor cameraliști în sânul Administrației. Un alt punct asupra căruia el nu vrea să stăruie e acela al urmărilor dezastruoase asupra economiei și a întregii vieți a Olteniei ale devaluării progresive a zloților în Oltenia, impusă de austriaci. Măcar că ele s-au evidențiat destul de curând, de Porta nu le-a acordat importanța cuvenită, mărginindu-se să menționeze aproape subsidiar această lipsă de valoare a monedei turcești când explică scăderea vertiginoasă a numărului oilor, acestea ne mai putând fi valorificate, ci dimpotrivă, reprezentând o povară pentru stăpânii lor, obligați la plata unor taxe excesive.

Este semnificativ faptul că împotriva lui Schramm se dezlănțuie cameralistul Procop cu urmările știute (vezi biografia) și că o parte a denunțurilor viitoare ale lui de Porta sunt trimise de el lui Koch pentru a fi înfățișate de acesta. Despre cameraliști este vorba și în *Considerațiunile despre ocne...* etc. ce fac parte din *Reflecții*. Rolul lor negativ în exploatarea sării din Oltenia apare ca o constatare obiectivă, explicată prin condiții obiective, fără angajarea răspunderii lor. De astă dată de Porta pledează pentru arendarea ocnei, întrucât exploatarea în regie este păgubitoare, iar niște arendași pricepuți vor găsi ușor mijlocul de a exporta sarea extrasă. Pledoaria pentru doi asemenea candidați la arendă (Condoidi și Vladimir din Vidin) este atât de călduroasă, încât pare chiar să indice un interes particular pentru această tranzacție.

În același timp se constată și o deosebire de ton între cel din *Reflecții* și cel îndatât următor (14 sept.) al așa-zisului *Proiect de organizare a Olteniei*, pătimaș, mărunț și de o transparentă megalomanie. În *Reflecții* de Porta își compune o înfățișare impresionantă de slugă devotată a împăratului, având ca preocupare exclusivă sporirea veniturilor împărătești, și de expert priceput al realităților din Țara Românească și Oltenia. (Vezi capitolul despre boieri, precum și competența pe care și-o arogă în materie de Pravilă, pe care are pretenția să o traducă și glosarul anonim de termeni care îi este atribuit cu drept cuvânt). În sfârșit, el mai vrea să apară și ca un martor imparțial al suferințelor țăranilor, față de care face paradă de o milă vehementă. Dar totuși doar aparentă. Căci în scrisoarea sa din 18 mai 1726 sunt dezvăluite sentimentele sale adevărate față de români, *născuți pentru sclavie și crescuți încă din copilărie cu o vargă de fier*. El nu se poate referi aici doar la boieri, pentru care nutrește o mare ură, căci adaugă că în caz de război, românii ajunși la disperare — și aici este hotărât vorba de țărani — ar putea stărni pe turci contra imperialilor sau s-ar uni cu moscoviții contra acestora și s-ar ascunde în păduri, lipsind pe austriaci de proviziile necesare.

Dar chiar în cuprinsul *Reflecțiilor* apar judecăți și propuneri ce trădează adevărata sa atitudine față de țărani: de exemplu: a) propunerea pedepsirii fără indulgență (adică cu moartea, vezi raportul lui Tige) a țăranilor fugiți de la locul lor, dacă vor fi prinși, b) silirea lor să-și facă niște sate tip de 100 sau 25 de case adunate la un loc — după porunca lui Königsegg, pentru un mai bun control fiscal, în locul caselor răzlețite ridicate pe bucățile lor de pământ după datina lor dintotdeauna, c) interzicerea locuirii împreună, în sânul aceleiași familii mari, a perechilor căsătorite, obligându-le să-și înjghebe case proprii, tot dintr-un interes fiscal, d) preconizarea unor noi contribuții în natură, pentru a întreține un regiment de cavalerie peste prevederile de până atunci și declarația că Oltenia va fi în stare să întrețină nu numai o mie de soldați germani și spanioli, ci chiar de trei ori pe alăta. Propunerea făcută, bineînțeles, pentru a capta bunăvoința Consiliului de război, e) tot el preconizează reducerea prețului prea avantajos pentru livrările de bunuri naturale ale țăranilor, sub cuvânt că de acesta ar profita și alții, în loc să propună măsuri de îndreptare, dar călăuzit doar de gândul unei economii în favoarea tezaurului imperial. În sfârșit același de Porta recunoaște că a fost unul din colecții dijmăritului în același paragraf în care descrie abuzurile și lăcomia colecțiilor și vexațiile contra locuitorilor. Tot el folosește ciomagul în cursul controlului recensământului

prezidat de el în două județe și dezlănțuie teroarea pentru a stoarce sumele restante din contribuție (vezi biog., precum și raportul lui Wallis).

În memoriile următoare se schimbă tonul. În locul superiorității solemne cu care înșira cifrele oficiale scoase din scriptele Administrației, acumia domină un ton de clevețire, iar documentația obiectivă este înlocuită de fișe personale alcătuite din delațiuni și șoapte confidentiale pline de patimă. În general textul de bază folosit de cercetătorii istoriei Oltenei sub austriaci, este acela al *Reflecțiilor*, care inspiră o judecată a autorului lor mai favorabilă decât impresia totală a potopului său de informații, adesea tendențioase.

e) Nelămuriri despre stăpânirea satului Podbanița

Intr-o scrisoare a sa din 3 aug. 1724 către egumenul Ioan de Ilurez, de Porta afirmă că satul Podbanița îi fusese dat de către contele Königsegg în anul trecut, adică în 1723. Scrisoarea e publicată de N. Iorga în *Studii și documente*, XIV, p. 18 ș.u. Cu acest prilej, mai aflăm că s-a purtat judecată pentru acest sat în 1724. La 3 aug. de Porta se adresează direct egumenului cu explicațiile nu prea clare pe care le redăm întocmai în legătură cu amenajarea unui heleşteu propriu : „... are Ion, logofătul Podbăniceanul heleşteu și a făcut și căpitanul Varlam heleşteu... și socotind că este loc de Podbanița, și mai fiind mai în sus loc de heleşteu, m-am apucat și eu încă de an de am săpat șanț și am adus bolovani de i-am pus acolo. Și când am mers de am căutat locul acel de heleşteu, au fost și logofătul Ion Podbăniceanul, și Mihnea neguțătorul, și a fost și părcălabul Stan al Sfinției tale, și nimeni nu mi-au spus că ai și Sfinția ta jumătate moșie. Ci tocmai acum, vorbind cu consilierul Băleanu pentru heleşteu, și fiind și dumnealui vornicul Constantin Obedeianul acolo la vorbă, mi-au spus că jumătate de moșie este a Sfintei mănăstiri. [Să-l ierte că n-a știut, altfel ar fi întrebat etc.], iar fiind acel loc lângă sat, am socotit că este loc de Podbaniță și cu aceea am făcut... acumia făcui știre Sfinției tale... nici o pagubă mănăstirii Sfinției tale nu se face, și după aceea și eu încă voi rămâne dator a sluji Sfinției tale și Sfintei mănăstiri cu toate cele ce ne va fi puțință. De aceasta înștiințez pe Sfinția ta ca pe un părinte ce știu că-mi ești. Să nu fie Sfinției tale cu părere rea aceasta și iar domnul Dumnezeu să fie pururi cu Sfinția ta, Craiova, august 3 anul 7232/[1724]. Al Sfinției tale ca un fiu sufletește și gata spre slujbă, și aceasta să nu socotești Sfinția ta că este la Craiovița, sau în alt loc, ci este lângă sat unde este o bahnă cu rogoz și cu noroi, care de nici o treabă nu este acel loc, ca să nu se facă vreo pagubă”.

Ce înseamnă „am socotit că este loc de Podbaniță”? Desigur am socotit că acel loc face parte din Podbanița. Așadar de Porta s-a extins cu acel heleşteu dincolo de teritoriul Podbaniței, încălcând un pământ al mănăstirii, care avea acolo jumătate de moșie. Aici încep unele nelămuriri. Este vorba de o jumătate din Podbanița? Sau de o jumătate de moșie vecină cu Podbanița peste care s-a întins de Porta cu heleşteul său? În sensul acesta ar pleda argumentul că acel loc era lângă sat și deci a fost socotit a fi „loc de Podbanița”. Ar fi vorba deci de o cotropire din neștiință, pe care în faza următoare cantă să o legalizeze cu consimțământul egumenului.

Nu știm care va fi fost răspunsul egumenului și dacă este vreo legătură între această intervenție a lui de Porta și faptul că în dec. 1721, deci nu prea târziu după acest moment, contele de Königsegg a cerut ca pe lângă egumenul Ion sau mai de grabă peste capul lui să fie pus ca proegumen Ilarion. Acesta a însoțit bunurile mănăstirii și a fost izgonit abia după acțiunea doamnei Marica Brâncoveanu încredințată Trapezuntinului în nov. 1725. Iar curând după aceea, de Porta era la Ilurez, în feb. 1726, unde controla socotelile lui Ioan pentru veniturile și cheltuielile din intervalul iunie 1723–28 sept. 1724.

Un alt punct având a fi elucidat este acela al calității satului dat de Königsegg lui de Porta. Căci pe lista exhaustivă stabilită de de Porta a tuturor satelor, stăruind asupra celor megieșești, înaintată de el lui Koch, în mai 1728, aflăm satul Podbanița *printre satele megieșești*, între Gârleștii de jos, „ocupat de consilierul Vlasto” și Simnicul de sus, „ocupat de Despina soția comisarului Manta” < Câmpineanu >, fără nici o mențiune similară pentru Podbanița *ocupat de de Porta*, sub forma obținerii sale de la Königsegg.

FILIP ORLIK

(1672—1742)

Filip Orlik s-a născut în 1672 la Cracovia, dintr-o familie nobilă polonă. În tinerețe și-a făcut studiile la Kiev, la academia lui Petru Movilă.

Prieten cu Mazepa, hatmanul cazacilor, a ajuns secretarul acestuia. În 1709 a luat parte la lupta de la Poltava și apoi s-a retras la Bender împreună cu regele Suediei Carol XII, care l-a numit după moartea lui Mazepa hatman al cazacilor (1710).

În această calitate, Orlik a încheiat o alianță cu hanul tătarilor, luând parte împreună cu acesta la o expediție în Ucraina. Deși făgăduise Porții că va transforma această provincie într-un stat vasal (1711) și deși a predat turcilor corespondența lui Constantin Brâncoveanu cu Mazepa, a fost nevoit în cele din urmă să se retragă, căutându-și adăpost în Suedia unde și-a urmat protectorul, pe Carol XII.

În 1720 a părăsit Suedia cu gândul de a prelua comanda cazacilor rămași în Basarabia. După o ședere de aproape doi ani în Germania și Polonia (1720—1722) a trecut în martie — iunie 1722 prin Moldova. De aici s-a îndreptat prin Serres și Salonic spre Constantinopol, unde prezența sa este atestată în 1724.

În 1734—37 îl găsim la Căușani în fruntea cazacilor refugiați aici. A trecut apoi la Iași, unde își continuă neeltirile împotriva Rusiei, după cum rezultă din corespondența sa cu fiul său aflat la Paris. A murit la Iași în timpul unei vizite la Constantin Mavrocordat (24 mai 1742). A fost îngropat în biserica mitropoliei.

Orlik a lăsat un amplu jurnal al călătoriilor sale dintre anii 1720—1732, redactat în limba polonă, intitulat : *Diariusz podróży który... zaczął się roku 1720 miesiąca Oktobra dnia 10* (Ziarul călătoriei care a început în anul 1720, luna octombrie 10). Manuscrisul autograf se păstrează la biblioteca Ministerului Afacerilor Străine din Paris, iar o copie mai succintă — cu unele părți rezumate de copist — se află la Biblioteca Czartoryski din Cracovia (ms. no. 1 977, 800 pag.). După acest din urmă manuscris s-a publicat și tradus partea referitoare la Moldova (p. 65—86), de către P.P. Panaitescu în lucrarea: *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, pp. 153—163 (text) și 164—175 (trad.).

Relația lui Orlik cuprinde puține știri cu privire la localitățile străbătute în Moldova, autorul fiind preocupat de planurile și legăturile sale cu pașa de Hotin, cu domnul Moldovei Mihai Racoviță, cu polcovnicul lipcanilor sau cu capucheaia domnului Țării Românești, de divergențele sale cu polonii, cât și de primirea ce i s-a făcut la Iași.

Orlik este autorul unui poem în cinstea lui Mazepa, intitulat : *Alcides Rossyjski Jan Mazepa*, 1695 (f. loc.). A mai lăsat și alte versuri.

Amănunte despre F. Orlik se găsesc la A.S. Petruszewicz, *Filipa Orlik*, Lwów, 1872 ; F. Rawita Gawronski, *Filip Orlik*, apărut în „Biblioteka Warszawska”, LIX, 3, 1899, cât și în „Studia i szkice historyczne”, seria II, Lwów, 1900 ; W. Konopczyński. *Polska a Szwecji* (Polonia și Suedia), Varșovia, 1924 ; Elia Bosciok, *L'otomano ucraino Filip Orlik*, în „l'Europa Orientale”, IV, Roma, 1924 ; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 151—153.

1722

21 martie. Sâmbătă am trecut din Polonia peste râul Ceremuș în Moldova și am tocmi o călăuză; am mers o milă bună până la satul moldovenesc Văscăuți², al cărui stăpân este Șerban Flondor. Am poposit acolo <peste> noapte și am dat unui evreu patru galbeni roșii ca să-i schimbe la Sniatyn în bani turcești mărunți și să cumpere acolo diferite merinde. Acesta a pornit duminică, 22 martie, de dimineață și nu s-a întors de la Sniatyn decât noaptea. De aceea am fost nevoiți să rămânem acolo toată noaptea, infometați și postind. Din fericire, acel Flondor a dat dovadă de ospitalitate, căci m-a poftit la el la cină și a tratat și pe bieții mei servitori și a dat și fân pentru cai. Am fost nevoiți să petrecem și noaptea acolo din pricina întârzierii evreului.

p. 164

La 23 martie, luni de dimineață, am pornit de la Văscăuți, de unde ne-am luat din nou o călăuză, și după o jumătate de milă am ajuns la Prut, în locul unde acesta se unește cu Ceremușul. Am trecut râul în luntri, așezând și carele pe ele, iar caii au trecut înot.

La o milă de râu am poposit în satul Mămăești³, care este al mănăstirii Schitul⁴. Am luat masa acolo, în curtea mănăstirii, la părinții călugări, iar noaptea am petrecut-o la o jumătate de milă de Slobozia⁵.

La 24 martie, marți, am plecat de dimineață din Slobozia și după un drum de două mile am poposit în satul Toporăuți⁶ și am mers acolo până la Săncăuți⁷, unde am rămas peste noapte. Acest sat ține de Hotin și este stăpânit de un spahiu care ne-a cinstit cu cafea.

La 25 martie, miercuri, am tocmi o pereche de cai de cărăușie de la un subași turcit din Moldova și am pus pe Carol și pe Ioan să-i încalece; am mers două zile și jumătate și am ajuns la o jumătate de milă de Hotin. Am trimis acolo înainte pe Carol la chehaia pașalei, spre a-i da de veste de sosirea mea și a-l ruga să-mi găsească o locuință. Până să se întoarcă, am prânzit în acel loc. Curând după aceea s-a întors și Carol și împreună cu el au venit și doi ofițeri lipcani, un rotmistru și un porucic, trimiși de Kolczak⁸ în întâmpinarea mea, ca să mă ducă la locuința ce-mi era pregătită la rotmistru de Lipcani Korsak în apropiere, afară din Hotin, în satul Lipcani⁹. Acesta ne-a primit destul de curtenitor, căci era un om cumsecade.//

26 <martie> joi, după prânz, am trimis pe căpitanul Descloir împreună cu rotmistru Korsak la polcovnicul lipcanilor Kolczak ca să-l viziteze și să-i mulțumească pentru cinstea ce-mi făcuse. L-am rugat de asemenea să-mi mijlocească o audiență la seraschier. Dar deoarece Kolczak dormea,

p. 165

¹ După textul publicat și tradus de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930 (p. 153 textul ș.u. și 164 ș.u. traducerea cu unele modificări).

² Waszkowce = Văscăuți, Rep. Ucraina.

³ Mamaiewciach, Mămăiești, sat pe Prut, Rep. Moldova.

⁴ Mănăstirea Schitul, închinată de Vasile Lupu la 31 martie 1648 mănăstirii Schitul Mare din Galiția.

⁵ Slobodzie, neidentificat.

⁶ Toporowcach = Toporăuți, sat în Rep. Moldova.

⁷ Sankowcach = Săncăuți, sat, idem.

⁸ Kolczak, polcovnic de lipcani.

⁹ În textul publicat : *Liplianka* (= Lipkanka).

căpitanul s-a întors, iar rotmistrul Korsak a rămas acolo și s-a întors numai seara târziu și m-a sfătuit, în numele polcovnicului său, ca a doua zi, vineri 27 <martie>, să trimit pe căpitanul meu la tălmăciul Husein pentru ca acesta, împreună cu chehaia, să-l ducă la pașa ¹⁰ la Hotin. Așa am și făcut și tălmăciul s-a întors seara cu răspunsul pașalei că se miră cum eu, care ocup un post atât de înalt, n-am dat de veste de sosirea mea nici măcar după trei zile și că am sosit așa pe neașteptate la Hotin. A poruncit apoi să mi se spună că nu-mi dă voie să mă duc la Constantinopol, nici la han, ci să mă întorc de unde am venit....

.... La 28 martie, sâmbătă de dimineață, a sosit la Hotin un trimis al Padișahului ^{10 bis} cu șaptesprezece caftane și cu confirmarea lui Abdi pașa în dregătoria de pașă. Lipcanii au întâmpinat pe trimis la intrarea sa în oraș; s-a tras și o salvă din 24 de tunuri. Înainte de sosirea lui venise la mine în cvartir Herseni tălmăciul care mi-a spus că pașa îi poruncise să nu aștepte sosirea trimisului, căci nu avea nevoie de tălmăci, ci să meargă îndată la mine...//

p. 166 ... 30<martie>, luni, Carol mi-a adus banii tainului și orz pentru cai. În aceeași zi rotmistrul Korsak, gazda mea, mergând la polcovnicul său „Kolinak” ¹¹, i-a spus că pașa a poruncit să mi se dea o locuință în oraș. Am trimis îndată pe Carol la acel „Kolenak”, rugându-l să nu fiu scos din casa în care stăteam din următoarele temeuri: întâi că se află aici în apropiere o biserică ortodoxă, unde m-aș putea mai ușor duce la // liturghia de sărbători, decât în oraș. Al doilea, că stau aici între lipcani ca între rude, al treilea că toate <cele> m-ar costa scump în oraș și va trebui să-mi iau un tălmăci și că nu-mi va ajunge tainul. Am trimis pe Carol și la Husein să-l întrebe de hatîșerif, de tratat și de scrisorile regelui, de ce mi le reținea, și când voi putea avea audiență la pașă. La întoarcerea sa, Carol mi-a spus că cel dintâi la care-l trimisesem îmi dă de știre că pot sta unde îmi place, iar cel de-al doilea, adică tălmăciul Husein, i-a spus că pașa fiind foarte ocupat, abia a putut să-mi vadă hârtiile (=actele) mele. Mi-a mai spus că nu știe nimic despre audiență, dar crede vă voi fi primit abia după întoarcerea curierului trimis la Constantinopol cu scrisorile pașei.

p. 167 1 aprilie. La mănăstire am aflat că un grănicer polon a fost trimis la străjnicul și polcovnicul Koleczak, cu o scrisoare ce mă privea. Întorcându-mă deci seara, am rugat pe rotmistrul Korsak, gazda mea, să afle ce scria despre mine comandantul grănicerilor.

2 aprilie, joi. A venit la mine ceaș-bași-ul pașei spre a-mi spune că voința pașei este să mă mut în oraș. Pașa a trimis de asemenea după rotmistrul Korsak care mi-a spus la întoarcere că acesta se teme să nu mi se întâmple ceva rău din partea polonilor, căci acolo se află mulți partizani ai Moscovei, deci dorește pentru siguranța mea să-mi mut locuința în oraș. L-a întrebat pe Korsak dacă își ia răspunderea și dacă mă poate asigura că nu mi se va întâmpla nici un rău acolo din pricina dușmanilor mei, căci în acest caz eu pot rămâne acolo. Voi putea petrece acolo prima zi de Paști, iar luni să mă mut în oraș. Korsak i-a răspuns că nu-mi poate da asigurări, căci nu știe ce poate plănuî un vagabond sau un dușman. Pașa i-a poruncit așadar ca ori de câte ori mă voi duce la biserică să-mi dea câțiva oameni de-ai săi care să mă însoțească la mănăstire, pentru siguranța mea și care

¹⁰ Abdi, pașa de Hotin.

^{10 bis} Ahmed III, sultan otoman (1703–1730).

¹¹ Desigur de citit Koleczak.

să mă păzească chiar de voi sta acolo toată noaptea și să mă conducă înapoi acasă. Când s-a întors rotmistrul Korsak, mi-a spus că a întrebat și despre acea scrisoare pe pisarul lui Koleczak care i-a răspuns că n-a fost nici o scrisoare, ci că venise doar un grănicer care a întrebat prin viu grai despre mine dacă venisem la Hotin și din cauza acestei întrebări pașa se temea să nu-mi facă vreun rău vreunii din Polonia, după sfatul muscalilor. După ce am primit acest răspuns, am plecat la mănăstire pentru slujba Patimilor Domnului și m-au dus până acolo doisprezece lipcani, care m-au așteptat până noaptea când s-a sfârșit liturghia și apoi m-au dus până acasă.

3 și 4 aprilie. M-am rugat la mănăstire și am rămas acolo și după slujbă până seara, chiar și noaptea pregătindu-mă pentru //spovedanie. În aceeași zi capuchehaia domnului Moldovei la Hotin mi-a trimis un berbec și vin. p. 168

5 <aprilie>. În duminica Paștilor m-am sculat dis-de-dimineață la ceasurile patru după miezul nopții ... După liturghie m-am dus să beau un pahar de rachiu la părintele egumen împreună cu capuchehaiele domnului Moldovei și Țării Românești ¹².

6 aprilie, luni. După prânz a venit la mine un ceauș ca să mă ducă la noua mea locuință în oraș; mi-am trimis mai întâi bagajele în caretă apoi m-am dus și eu și m-am așezat la Mustafa aga, un bărbat pe care îl cunoșteam, căci fusese mai înainte tâlmaciul răposatului Mazepa și mă însoțise de la Isaccea până la Chilia, când mă întorceam de la marele vizir.

9 aprilie, joi, Koleczak era ocupat, așa că nu l-am putut vizita. În aceeași zi au venit să mă vadă diferiți ofițeri turci

... 13 <aprilie>. M-a poftit la masă capuchehaia Țării Românești ¹³, dar nu știu ce greșală s-a întâmplat, fie că evreul tâlmaci n-a înțeles ce i s-a spus, fie că sluga aceuia n-a putut să-și îndeplinească însărcinarea, fapt este că nu m-a așteptat, ci a mâncat <numai> cu oaspetele său, polcovnicul lui Potocki, voievodul de Belz ¹⁴, iar pe mine m-a vestit abia după masă, chemându-mă de două ori prin servitorul său. N-am vrut să mă duc la el până ce nu mă va lămuri evreul cu privire la această greșală.

16 <aprilie>, Carol mi-a adus de la Koleczak <vestea că> mi s-a dat un tain cuviincios.

24 aprilie. M-am dus cu careta la câmp împreună cu căpitanul și cu Mihai și ca să petrecem mai bine am vizitat pe rotmistrul Korsak și apoi pe ulani; acolo s-au adunat mulți lipcani, ofițeri de cavalerie, printre// care cei mai de seamă erau Skirmund și Korycki. Ne-am petrecut așadar vremea cu diferite discuții. p. 169

25 aprilie. A venit aici un sol al regelui ¹⁵ și al republicii (polone), trimis la Poartă, anume Popiel, porucic de husari, pe care l-au întâmpinat într-un chip neobișnuit și nu așa cum se cuvenea. Din partea pașei l-a întâmpinat chehaia lui cu o suită mare, muzică, lipcani și spahii și era de față toată oastea în număr de patru mii de oameni. Au mers în întâmpinarea solului până la malul Nistrului. Când solul a trecut râul și s-a coborât pe mal, chehaia i-a urat bun sosit și i-a adus un cal frumos împodobit al pașei ca să călărească pe el. Luând loc la dreapta lui, chehaia l-a dus până în

¹² Mihai Racoviță (1716—1726) și Nicolae Mavrocordat (1716—1730).

¹³ Paleolog.

¹⁴ Despre Potocki cf. relația lui Weismantel în *Călători*, VIII, p. 316 și 319.

¹⁵ = August II (de Saxonia), prieten bun cu moscoviții.

oraș unde și-a luat rămas bun de la el și a plecat la castel cu tot alaiul pașei și cu muzica, iar solul a fost dus în gazdă la Kolczak. Când a intrat în oraș s-a tras o salvă din zece tunuri. Solul avea un alai foarte mic și nu prea strălucit. Avea însă o caretă și două care cu șase cai, șapte slugi și doi oameni de casă. Ducându-se la chehaia, nu i-a spus nici un cuvânt, se vede că era supărat de ceva.

În aceeași zi, gazda mea l-a scuzat pe Paleolog pentru invitația ce mi se făcuse; el nu se gândise să mă cheme la masă pentru că atunci se aflau la el oaspeți din Polonia, știind că aceasta n-ar fi fost o prea mare cinste pentru mine. Evreului îi spusese numai că mă va pofti la masă când va găsi un prilej mai bun. Acesta însă, fie că nu înțelesese bine, fie că din vicleanie înăscută vroise să joace o festă acelui Paleolog, mă poftise la el la masă.

26 aprilie. [Stă în gazdă la Mustafa aga, poreclit Jaszinski].

... 28 aprilie. Solul polon a avut audiență la pașă. Pașa l-a îmbrăcat cu un caftan de brocart căptușit cu blană și i-a dăruit și un cal minunat.//

p. 170 4 mai. Solul polon a pornit la drum spre Constantinopol. La plecare nu s-a bucurat de aceleași ceremonii protestite ca la sosire...

8 mai. <A venit> vestea despre moartea principesei Rákóczy¹⁶. A venit la mine capuchehaia Țării Românești și un doctor în medicină. Mai târziu capuchehaia mi-a trimis și niște capere, măsline și ridichi noi.

10 mai. Cu prilejul vizitei făcute capuchehaiei Țării Românești, am aflat de la medic că nu se trage din neamul împăraților¹⁷, și nu e nici nobil.

15 mai. M-am dus la capuchehaia Țării Românești pe care l-am rugat să transmită o scrisoare domnului Țării Românești¹⁸...//

p. 171 ... 22 mai. Am trimis o scrisoare cifrată domnului Țării Românești.

23 mai. A venit la mine Husein, fiind trimis de pașă cu o nouă urare. Mi-a dat de știre că din porunca pașei, defterdariul sporise tainul meu la 11 lei și 5 akce pe săptămână ceea ce face 44 lei și 20 akce pe lună, iar până acum mi se dăduse numai 22 ¹/₂ lei pe lună precum și fân și orz pentru cai și pâine pentru mine și pentru servitorii mei. Acum mi se dădeau bani atît pentru pâine, cît și pentru fân, în afară de două chile de orz pentru șase cai, iar tainul în bani era pentru opt persoane. Am fost la vecernie la mănăstire unde am găsit un călugăr venit din Ucraina de peste Nistru...

... 24 mai. M-am întâlnit cu același călugăr Szostakowski și l-am convins să se ducă la Siecz¹⁹, la oastea zaporojenilor, cu scrisoarea mea.

25 mai. Korsak, rotmistrul lipcanilor, a venit să mă vadă înainte de prânz și a rămas o jumătate de ceas. Mi-a spus că zilele acestea sosise aici un lipcan din Grodno, care spunea că țarul ar fi luat sub ocrotirea lui pe regele Stanislas²⁰ și că vrea să-l așeze pe tron...//

p. 172 27 mai. Am trimis de dimineață pe părintele Szostakowski spre Siecz, deși era ploaie și vânt.

28 mai. Gazda mea mi-a dat de știre că se întorsese de la Constantinopol cîhodarul pașei care fusese trimis cu știrea sosirii mele. Înainte de prânz a venit la mine Husein tălmaciul, trimis de pașă și mi-a înapoiat hatișeriful sultanului turc²¹, precum și tratatul ce-l încheiasem

¹⁶ Soția lui Francisc II Rákóczy, Charlotte Amalia de Hess-Rheinfels (1679–1722).

¹⁷ Împăraților Paleologi din Bizanț.

¹⁸ Nicolae Mavrocordat.

¹⁹ Sediul cazacilor zaporojeni neraliați regelui August.

²⁰ Stanislas I Leszczyński, fostul rege rival al Poloniei impus de Carol XII împotriva lui August, aliatul țarului.

²¹ Ahmed III.

cù țara Crâmului ²², pe care acte mi le luase pașa și le oprise la el până la întoarcerea solului. Apoi mi-a adus la cunoștință ordinul Porții ca să fiu trimis de la Hotin în orașul Serres, unde urma să rămân în timpul Ramazanului și al Bairamului, iar după Bairam e ordin de la Poartă să mă cheme la Constantinopol pentru tratative. Pașa a fixat data plecării mele pe sâmbăta viitoare.

30 mai. Am plecat... cu un convoi pe la Lipcani ²³ peste Prut la Ștefănești ²⁴.

3 iunie. Am sosit la Iași, sărăcăciosul oraș de scaun al domnilor (Moldovei). După ce mi-am găsit locuință, am trimis la Alexandru Amiras ²⁵, fostul tălmăci al regelui Suediei și fostul meu prieten când stăteam la Bender, dându-i de știre despre sosirea mea. Seara târziu a venit la mine Amiras cu o invitație // din partea domnului și am stat p. 173 multă vreme de vorbă despre dulcile amintiri ale trecutului.

6 iunie. A venit la mine Amiras cu postelnicul ²⁶, aducându-mi din partea domnului un cal bogat împodobit; m-a rugat din partea lui să vin să-l văd și să mă duc la el călare pe acel cal. M-au dus așadar cu ceremoniile lor obișnuite la castel unde mă așteptau la scară boierii. Aceștia m-au dus în odaia domnului care m-a întâmpinat în mijlocul odăii și după urarea de bun sosit m-a rugat să șed. Am stat de vorbă mai bine de un ceas și după aceea m-a tratat cu cafea și șerbet după obiceiul turcesc. După care a poruncit să i se citească firmanul împărătesc ce-i fusese înfățișat de aga ce mă însoțea. În firman seria să fiu primit peste tot cu cinste și să mi se dea tot ajutorul pentru călătorie, dându-mi cincisprezece sau douăzeci de oameni pentru convoi; să aibă toți grijă ca să nu mi se facă nicăieri vreo strâmbătate și când treceam dintr-un oraș în altul să dea de veste Porții dacă sosisem teafăr și sănătos. După citirea firmanului mi-am luat rămas bun de la domn și m-am înapoiat cu aceleași ceremonii ca la venire. Am trimis doi cazaci, pe care i-am găsit la Iași, Hoyko și Fedor, tovarășii lui Irkluvski, cu scrisori către han ^{26bis} și oștire și i-am pornit la drum. L-am rugat de două ori prin scrisoare pe Amiras să-mi împrumute bani de drum, dar am găsit la el credință grecească. Am plecat din Iași.

10 iunie. Am sosit la Galați pe Dunăre într-o poziție frumoasă, dar orașul e sărăcăcios. Locuitorii ne-au primit cu multă cinste și mi-au adus o știucă și un crap mare pentru masă. Seara m-am dus la biserica Sf. Gheorghe, unde am văzut mormântul răposatului Mazepa ²⁷ și am

²² Adică cu tătarii.

²³ Lupezani.

²⁴ Ste... = Ștefănești.

²⁵ Alexandru Amiras din Andros, dragoman al lui Carol XII la Bender. Sub Mihai Racoviță ocupă funcțiile de caimacam, mare sluger, postelnic. A scris *Istoria autentică a lui Carol al XII-lea, regele Suediei în vremea petrecerii lui în Turcia*. Originalul grec s-a pierdut. O traducere italiană a fost publicată de N. Iorga: *Storia del Soggiorno di Carlo XII in Turchia*, București, 1905. A întocmit compilații de cronici moldovene (1662–1731). Cf. N. Iorga, *Istoria Literaturii române în sec. al XVIII-lea*, II (ed. II, pp. 520–533) (N. edit.). Pentru acuzările de necredință față de Carol XII ce i le aduce N. Mavrocordat, cf. *Călători*, VIII, p. 694.

²⁶ = Constantin Ipsilanti.

^{26bis} Sa'adet Ghirai III, han al tătarilor din Crimeea (1717–1724).

²⁷ Cf. în *Călători poloni...*, p. 192 declarațiile lui Gosiecki ce însoțise pe solul polon Chometowski (care apare în *Călători*, VIII, p. 587–591): (Mazeppa) a fost îngropat în haine cusute cu aur, de brocart bogat, iar la gât salbă de aur, în mână buzdugan și pe frunte diademă. Deoarece nu era nici o biserică în acel loc, l-au îngropat în câmp și i-au făcut drept mauzoleu o movilă de pământ. ... Chiar în noaptea următoare corpul a fost scos din mormânt, dezbrăcat și jefuit.

plătit și o slujbă cu rugăciuni pentru sufletul lui, îndurerat <fiind> că un astfel de bărbat nu poate avea un mormânt mai de cinste. Ieșind din biserică, am rămas puțin pe malul Dunării unde ne-a întâmpinat și egumenul acelei biserici și mănăstiri. Mai târziu am primit de la el în semn de dragoste două sticle de vin și patru lămâi. Nu am dormit aproape de loc noaptea din pricina răcelei de la piept.

11 iunie. Părintele egumen al acelei mănăstiri care ține de muntele Athos m-a poftit la el și m-a tratat cu ceai, dulceață și rachiu.
p. 174 După ce // m-am înapoiat de la mănăstire, m-am dus de curiozitate la o jumătate de milă de Galați la șanțul lui Traian, vrând să văd anticitățile. Sunt în adevăr <acolo> urmele șanțurilor unde era tabăra ²⁸ împăratului Traian, se mai văd încă șanțurile întărite cu lemn <cât> și întăriturile, între care o movilă înaltă făcută de oameni sau poate <rămasă> de la natură. Se vede că acolo stătea împăraul în uși căci este întărită de jur împrejur cu șanțuri. Pe cea movilă era o clădire de zid, fie un palat, fie întărituri din ale căror ruine locuitorii din Galați au luat <cărămizile> ca să-și clădească propriile lor case. Au luat chiar și <pietrele de la> temelii din care au clădit zece biserici, dar mai sunt încă urme ale acelor ziduri de piatră și de cărămidă, care se vede că sunt antice. Acest șanț al lui Traian se află în locul unde Siretul se varsă în Dunăre.

Am scris domnului Țării Românești, cerându-i o recomandatie atât către Poartă, cât și către fratele său, marele dragoman ²⁹, ca să fiu chemat după Bairam la Constantinopol, printr-un ordin de la Poartă.

12 iunie. Am trecut Dunărea și am pornit noaptea în primul oraș turcesc Măcin.

14 iunie. Creștinii din orașul Hârșova m-au rugat să stărui la Constantinopol ca să li se dea voie să clădească o biserică.

și aruncat gol ca hrană câinilor și păsărilor... Apoi... fiind din nou îngropat, a fost iarăși jefuit. ... [În sfârșit Woynarowski a hotărât să transporte rămășițele la Ierusalim, a căpătat firman turcesc și a pornit]. La Galați se află o biserică frumoasă, dar ruinată care de mult e numită Ierusalim ... Domnul Moldovei [N. Mavrocordat] hotărăște deci ca să fie îngropat corpul acolo, spunând că în acel chip s-au îndeplinit cererile firmanului... [Cazacii au fost mulțumiți]. Însuși domnul a condus convoiul și a răpit cu îndrăzneală tot ce era mai de preț. [L-au îngropat] lângă ușa laterală a bisericii și deasupra mormântului au așezat o piatră. [Mormântul a fost profanat de tătari în 1711 și oasele aruncate în Dunăre]. Această versiune povestită de egumenul de la Galați cuprinde mai multe contradicții. Odată ce mormântul fusese prădat chiar de a doua zi de podoabele scumpe amintite, ce mai putea să-și însușească domnul în faza penultimă? De comparat cu versiunea lui Nicolae Costin: (Mazeppa, mort la Bender la 18 martie st.v. 1170, a fost îngropat în biserică în satul Varnița)... De acolo s-au mutat trupul la Galați de l-au îngropat la M-reă Sfeti Gheorghe și nici acolo n-au avut odihnă. Spun precum că l-au dezgropat turcii (în 1711) când au robii oameni din Galați și i-au ajuns oasele la țărnișurile Dunării... etc.

²⁸ De fapt Cetatea Gherghina, lângă Galați.

²⁹ Adică Ioan Mavrocordat. De fapt Orlik face o confuzie. Ioan Mavrocordat a fost mare dragoman în anii 1709—1716, iar după aceea a urmat Grigore al II-lea Ghica (1716—1727). Acesta era în funcție la data trecerii lui Orlik prin Iași.

IEROMONAHUL SILVESTRU ȘI MONAHUL NICODIM

(? — după 1722)

Silvestru, ucrainean de origine, era ieromonah la mănăstirea Sf. Nicolae Râlovski (probabil Râlski, regiunea Kursk). În anul 1722 a făcut o călătorie la Constantinopol și Ierusalim împreună cu călugărul Nicodim de la acea mănăstire.

Pelerinii ruși au trecut prin Moldova, oprindu-se în Iași unde atenția lor a fost reținută de biserici și mănăstiri, pe care ei le enumeră fără însă a le descrie. Au trecut apoi prin Roman și s-au imbarcat la Galați pentru a merge pe Dunăre și Marea Neagră la Constantinopol.

De la ei a rămas o relatare de călătorie săracă în amănunte, ei mărgininu-se să descrie în trăsături generale drumul prin țară, înșirând orașele de seamă prin care au trecut, fără să dea date precise. Este mai degrabă un itinerar decât o descriere de călătorie.

A fost publicată de N. Popov, în *Operele Academiei din Kiev*, și reeditată împreună cu o traducere în limba română de arhimandritul Ghenadie Enăceanu (1836—1898), licențiat al Academiei din Kiev (1865) și mai apoi episcop de Râmnic, în revista „Biserica Ortodoxă Română”, nr. XII, 1883, p. 781 și urm., sub titlul: *Descrierea călătoriei la Constantinopol și Ierusalim a ieromonahului Silvestru și Nicodim din mănăstirea Sf. Nicolae, supranumită Rîlowska, în anul 1722 și cuprinsă de Gh. Bezviconi în Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 100—102.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA¹

1722

„La Nemirov, odihnindu-ne puțin, am tocmnit patru călăreți pentru paza p. 78 noastră, deoarece drumul de la Nemirov până la Soroca este primejdios din cauza haidamacilor; și de aceea acei călăreți ne-au însoțit noaptea până la Soroca vreo 12 mile².

Soroca, orașul de sosire, este la granița polonă, și o jumătate din oraș este polonă, iar pe celălalt mal al Nistrului este un oraș moldovenesc³; acolo se află granița Moldovei. Fluviul Nistru trece prin mijlocul

¹ Traducerea s-a făcut după textul rus reeditat de Ghenadie Enăceanu în „Biserica Ortodoxă Română” 1883, nr. XII, p. 782—784.

² Milă = 7 verste.

³ *Voloh*.

oraşului; este larg cât Desna⁴ noastră, dar curge foarte repede la vale. De la Soroca am mers până la oraşul Iaşi, capitala Moldovei, cale de 15 mile. Acest drum spre Iaşi este foarte frumos, deoarece sunt dealuri destul de mari, câmpii vesele şi pe alocuri de amândouă părţile drumului se află păduri; numai câmpia este fără apă, aceasta lipsind cu desăvârşire; iar în drum spre Iaşi, cam la o milă şi jumătate depărtare de oraş, curge râul Prut.

Când am sosit la Iaşi şi ne-am înfăţişat la curtea domnului Moldovei, ni s-a poruncit să arătăm printr-o cerere ce voiam, şi la cererea noastră ni s-au dat cinci lei şi un căruţaş cu un cal, ca să ne ducă la Galaţi cale de 20 mile.

p. 783 Domn al Moldovei este Mihail // Racoviţă⁵.

În oraşul Iaşi sunt şapte mănăstiri:

1. Mănăstirea închinată Athosului, ce se numeşte Golia.

2. Mănăstirea închinată Athosului, a celor Trei Ierarhi; în această mănăstire se află moaştele prea cuvioasei Paraschiva, a cărei pomenire se cinsteşte la 14 octombrie.

3. Mănăstirea închinată Ierusalimului, ce se numeşte Barnovski⁶.

4. Mănăstirea Sf. Sava sfinţitul.

5. Mănăstirea numită Galata.

6. Mănăstirea Cetăţuia.

7. Mănăstirea macedoneană a Sf. Ioan Gură de aur; în această mănăstire am locuit noi.

La Iaşi sunt 50 de biserici parohiale.

Oraşul Iaşi e mare şi frumos, cu clădiri destul de arătoase.

Urmându-ne drumul de la Iaşi, am mers prin satele moldoveneşti spre oraşul Roman; în acel oraş locuieşte vlădica Gheorghe⁷ şi pe acel drum se vinde mult vin; de-a lungul drumului, în câmp, sunt multe puţuri cu apă şi multe biserici pustii⁸.

Râuri sunt destule:

1. Râul numit Prut, care nu ajunge până la Iaşi.

2. Mergând spre Galaţi, alt râu numit Siret.

3. Râul Moldova.

4. Râul Bistriţa.

5. Râul Trotuş.

6. Râul Putna.

Mergând pe acel drum ce trece peste aceste râuri, am ajuns la Galaţi. //

p. 784 La Galaţi am rămas o săptămână în aşteptarea plecării corăbiilor spre Constantinopol.

Ţara Moldovei se întinde de la Soroca până la Galaţi şi până la Dunăre, deoarece de la Galaţi Dunărea curge şi se varsă în Marea Neagră.

⁴ Desna, afluent al Niprului.

⁵ Mihai Racoviţă (1716—1725).

⁶ Burnosa.

⁷ Episcopul Gheorghe al Romanului (1718—1725).

⁸ Din cauza năvălirilor tătăreşti.

Rămânând noi la Galați o săptămână, a sosit vremea așteptată și ne-am suit îndată la 8 iunie pe o corabie, pe fluviul Dunărea, și am plecat spre orașul Isaccea. Și de la Isaccea am mers spre orașul Tulcea, iar orașul Ismail se vedea mai departe de Tulcea, pe partea stângă.

Fluviul Dunărea s-a împărțit în două, un braț curgea spre Ismail, în fața orașului Tulcea, încotro mergeam noi.

Pe acel fluviu Dunărea am mers cinci zile până la „bugazul”⁹ de la mare, adică până la vărsarea în mare și acolo, la vărsarea în mare, am petrecut o zi.

Dar când ne-am urcat în corabie la Galați, am dat vamă 6 taleri, iar în ziua de 18 iunie, luni, am pornit de la Bugaz pe Marea Neagră.

⁹ Nu e vorba de localitatea Bugaz de pe limanul Nistrului, ci de termenul turc „boğaz” care înseamnă „gură” a unui râu.

GIOVANNI FRANCESCO BOSSI

(? — după 1733)

Franciscanul conventual Giovanni Francesco Bossi, originar din Milano, a venit la Iași în 1722, fiind numit prefect al misiunilor în locul lui Silvestro d'Amelia din Foggia (1720—1722) și funcționând și ca vicar general al episcopului de Bacău.

Bossi dorea să reorganizeze misiunea catolică din Moldova spre a putea rezista greutăților pe care le întâmpinau catolicii din partea turcilor. Dar răscoala tătarilor din Bugeac, care a împrăștiat pe misionari împreună cu întreaga colonie catolică, l-a împiedicat să-și pună planul în aplicare. A izbutit însă să salveze biserica din Iași pe care Grigore II Ghica era îndemnat să o dărâme pentru a înlătura primejdia unui incendiu care ar fi amenințat și mănăstirea ortodoxă vecină în care se refugiaseră locuitorii din oraș.

Bossi însuși a avut de suferit din cauza ostilității turcilor. Ajungând în mâinile pașei de Iotîn unele scrisori ale sale trimise episcopului de Bacău, el a fost închis din porunca pașei și nu a fost eliberat decât cu garanția unui boier influent. Numai după cercetarea cazului său la Constantinopol, în februarie 1725, a putut intruni (în 1726) pe misionarii din Moldova, stabilind anumite reguli pentru buna funcționare a cultului catolic.

În anul 1729, fiind ales episcop de Sira, a așezat în locul său pe noul prefect Romualdo Cardi, apoi a părăsit definitiv Moldova (31 mai 1729), luându-și rămas bun de la Grigore Ghica care i-a dat scrisori de recomandare, făgăduindu-i să ajute pe viitor pe misionarii catolici. După o ședere de câțva timp în Transilvania, Bossi s-a îndreptat spre Viena unde se afla în august 1729.

În toamna anului următor Bossi ajunge arhiepiscop de Naxos și Paros (2 oct. 1730—13 apr. 1733).

Bossi a lăsat trei rapoarte adresate Congregației de Propaganda Fide din care primul pare să fie mai degrabă răspunsul la un chestionar tip, iar ultimele relatarea audienței sale de plecare și a drumului său prin Transilvania după o carantină serioasă la graniță. Ele cuprind unele informații asupra populației catolice din Moldova — atât din punctul de vedere al stării economice, cât și al superstițiilor —, precum și lămuriri mai cuprinzătoare și asupra stării populației întregi, greu încercată de prădăciunile tătarilor răsculați contra Porții în octombrie 1727. Au fost publicate de G. Călinescu în „Diplomatarium Italicum”, I, Roma, 1925, p. 153—157 (doc. nr. LIII, 3 mai 1725; p. 158—159), (doc. LV) 8 dec. 1727, p. 159—161 (doc. nr. LVI), 20 aug. 1729. (Acesta din urmă nu a fost redat aici, privind mai mult persoana lui Bossi).

[RAPORT CĂTRE CONGREGAȚIA DE PROPAGANDA FIDE¹]

Iași, 1725 mai 3

p. 153 <Încă din> iarna trecută, mă gândisem să convoc sub ocrotirea Duhului Sfânt, ... pe cinstiții părinți misionari și să ajung la împlinirea celor

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Diplomatarium Italicum”, I, p. 153—157.

hotărâte; dar în noiembrie am fost crunt întemnițat, pentru că unele scrisori ale mele, pe care le scrisesem strălucitului și cinstitului episcop de Bacău², ajunseseră în mâinile marelui pașă de Hotin³ și acolo au fost răstălmăcite dându-le un înțeles atât de rău și de vinovat, încât acest pașă a pus în vedere prea strălucitului domn⁴ să mă închidă și a trimis scrisorile pomenite la Constantinopol, unde fiind ele bine cercetate și negăsindu-se (în ele) nimic privind politica de stat, cercetarea mea⁵ a luat sfârșit în februarie. Este adevărat că nu am stat tot timpul în ghiarele justiției, căci o persoană milostivă cu multă trecere m-a scos de acolo pe garanția ei și dând cheazășie pentru mine, am dobândit libertatea trupului, dar nu și pe aceea a sufletului, căci am fost mereu tulburat, nu pentru că mă îndoiam că nu mi-ar veni în ajutor nevinovăția mea, ci fiindcă cunosc bine obiceiul turcilor; și așa stând lucrurile nu m-am putut sărgui într-adevăr pentru acel gând pe care nădăjduiam să-l duc la îndeplinire cu toată râvna; dar iată că auzind că e gata să-și dea duhul dascălul de la Ciubărciu, în țara tătarască, un om foarte rău, pe care nu l-am putut niciodată scoate din acea misiune, nefiindu-mi ușor a exercita autoritatea în acele părți, și din a cărui pricină nu am putut niciodată așeza și statornici acolo un misionar de care ar fi așa mare nevoie în acea regiune, am socotit că este nimerit să trimit îndată în acel loc pe părintele misionar Dosi (?) care obișnuia încă mai înainte să viziteze acea misiune, pentru ca acesta ducându-se acolo să ocupe el locul și să nu îngăduie ca vreun nou vagabond să prindă în laț sufletul acelor bieți catolici care își fac idoli din acești sfinți dascăli. De aceea nu știu când se va putea înapoia, ci aștept mai degrabă să mă întâlnesc cu el, căci sunt gata să mă duc acolo pentru a mă sili să pun, de voi putea, un călugăr, și nu un preot mirean, în acea slujbă apostolică ce pretinde mai multă vigoare printre barbari decât în alte locuri... [urmează protestații de respectare a ordinelor primite cu privire la „cei care din neștiință ar da dispense pentru a doua căsătorie din cauză că una din părți a căzut în robie”... precum și cu privire la dascăli].

p. 154

Nu cunosc greutățile întâmpinate de înaintașii prea strălucitului episcop de Bacău în administrarea tainei confirmației celor care locuiesc prin păduri, munți și locuri pustii. Nici nu pot avea o știre exactă, deoarece aici nu găsesc nici un registru despre aceasta și când i-am întrebat pe acei bătrâni care nu fuseseră încă confirmați, nu au știut să spună în diferitele rânduri când i-am întâlnit, decât că ei nu au văzut niciodată fața vreunui episcop; ci că au auzit doar spunându-se că de multe ori au fost în vizitare apostolică prin Moldova..... Un episcop vizitator nu poate ajunge peste tot locul, decât pierzând mult timp și cu o trudă nemaipomenită. Sunt apoi multe locuri așezate în regiuni atârănând de stăpâniri diferite..., unde nici chiar misionarul nu se poate duce întotdeauna și în orice vreme, din cauza marilor neînțelegeri dintre oamenii care trăiesc aici. Și ca o dovadă a acestui lucru înscriu aici faptul că în anul trecut în ziua Adormirii Fecioarei Maria (15 aug.) i s-a întâmplat un necaz destul de mare unui biet călugăr care se ducea să cerceteze pe puținii catolici care se află răspândiți la hotarele Țării

² Iosafat Parysiewicz (1717—1728), cu reședința de fapt în Polonia.

³ Mustafa pașa, fost chehaia al marelui vizir Iusuf pașa, a fost numit în noiembrie 1722 muhafâz de Hotin.

⁴ Mihai Racoviță (5 ianuarie 1716 — octombrie 1726).

⁵ *la mia causa*.

Românești dinspre partea de dincoace, căci a fost luat drept spion, închis într-o localitate numită Focșani și acolo a fost rău muncit, despoiat la piele, cercetat cu amănuntul și bătut și chiar voiau să-l supună la cazne; dar cerul i-a purtat de grijă prin mijlocirea unui turc sosit din întâmplare și cunoscut dinainte cu călugărul pomenit; acest turc a pus o vorbă pentru el, și s-a arătat mai milos decât unii botezați, dar la care (credința) nu atârână greu. Iar dacă <locuitorii catolici> sunt apoi vestiți de venirea prelatului și chemați să vină în localități mai populate, unde se îndeplinesc cu mai multă înlesnire și măreție ceremoniile bisericești și diferite (alte ceremonii), ei nu pot veni ori din cauza acelorasi piedici a închiderii trecătorilor și a opririi trecerilor, ori din delăsare și din puțină grijă pentru aceste întâlniri ei nu se înfățișează la timp, și doar după aceea, cu timpul părându-le rău, ei stăruie pentru confirmare. La toate acestea se adaugă faptul că dacă vizitarea apostolică se petrece în vreme friguroasă, mulți, ba chiar cea mai mare parte din acești bieți catolici — mai ales femeile și copii — sunt goi și abia au o cămașă care să-i acopere; de aceea stau închiși în vizuinele lor de sub pământ, care se numesc în limba lor „borde” (bordei); acolo stau ei <ca să le fie> cald toată iarna ⁶, care ține îndeobște șase luni, se hrănesc cu mei măcinat în niște râșnițe de mână apoi gătit și fiert în mai puțin de un ceas; beau puțină apă și astfel petrec iarna. Pe o asemenea vreme este aproape cu neputință să-i ai nici chiar la liturghie, chiar dacă misionarul e cu locuința statornică în acea localitate; apoi în vreme de vară ei își părăsesc vizuinele și se duc la câmp sau în pădure și la pășunat vitele și nu se mai întorc decât când e vremea să se retragă iar în bordeie... acestea sunt motivele legitime din cauza cărora noi trebuie să ne trudim, fiind nevoie să facem pe vânătorii ca să zic astfel, căutând să prindem pasărea din zbor și din aceleași motive monseniorul episcop de Bacău nu și-a putut îndeplini pe de-a întregul slujba sa. De aceea trebuie să judecăm că întrucât această țară a fost întotdeauna și în trecut așa precum va mai fi de aici înainte, de aceea și ceilalți prelați au avut și

p. 155 ei întotdeauna asemenea piedici și prin urmare au rămas mulți catolici neconfirmați. Prea sfântul arhiepiscop de Sofia ⁷ ar putea desigur împărtăși cu mai mare ușurință acea taină de fiece dată când ar avea puțința să petreacă aici câțva timp. De asemenea este o mare piedică faptul că episcopii când vin în vizitație apostolică trebuie să facă cheltuieli continue și grele pentru a se întreține potrivit rangului lor, căci țara nu le dă nimic, și nici noi sărmanii nu suntem în măsură să-i ajutăm, ci mai degrabă să primim de la ei. Dar ca unul ce e mai aproape, el nu ar avea mult de cheltuit pentru drum și ca unul care a fost misionar mult timp el este obișnuit cu oarecare neajunsuri pe care nu le pot îndura cu atâta ușurință alți prelați care nu au fost într-o asemenea misiune; apoi el ar ajunge și în multe localități îndepărtate de care nu se poate apropia orice persoană oficială ⁸ fără deosebită trudă, din cauză că nu este obișnuită înainte să rabde neajunsuri și primejdii de oarecare însemnătate...

...Procuratorul nostru general a predat la Viena banii hotărâți de Em<inențele> V<oastre> pentru ajutorarea noastră și pentru refacearea casei care este reședința mea și care se năruie;

⁶ *per tutto il verno* (= iverno).

⁷ = Marc Andriasi.

⁸ *ogni caratterizzato*.

...Noi suntem acum supuși dărilor, trebuind împotriva celor urmate în trecut să plătim Domnului o taxă pe caii pe care trebuie să-i avem pentru orice nevoie, spre a alerga unde e nevoie și acum se și șoptește că în afară de taxa pomenită, care se numește vâcărit⁹, va trebui să mai plătim o alta, numită „fumărit”, care înseamnă atât pe fiecare coș de casă. Voi primi pe părintele misionar polon numit aici, cu toată cinstea iubitoare și frățescă... dar supușii acestei nații¹⁰, când vin aici se îndeletnicesc mai mult să cultive viile pentru vin, izvor al tuturor vițiilor, decât via Domnului în care cresc toate virtuțile;... Cu privire la neînțelegerile pe care le-am arătat¹¹ în general referitoare la părinții iezuiți, nu am scris altceva pentru că îmi ajunge ca slujitor credincios al acestui sfânt congres că am adus la cunoștință cele întâmplate.

...Trec la o scurtă dare de seamă a stării actuale a acestor rare p. 156 misiuni. Despre imunitatea ecleziastică nu se cunoaște nici măcar numele, pot spune totuși că am întemeiat-o eu și cine a încercat să o calce și-a plătit pedeapsa spirituală și materială, căci am pedepsit pe cei vinovați și i-am silit să ajute cu ceva bielele biserici lipsite de obiecte de cult. M-am opus la unele abuzuri înverdate de a face slujbă în case, acolo unde era o biserică; de a celebra două liturghii, în zilele de sărbătoare, una în biserica pomenită și cealaltă la unele fețe de o treaptă deosebită și de a administra taina pocăinței și a eucharistiei, și încă de Paște, unor persoane semioficiale¹² în locuințele lor proprii; m-am opus cu atâta hotărâre încât nu s-a făcut chiar pe placul celor care erau rău deprinși, astfel încât astăzi ei cercetează cu ceva mai multă seriozitate adevărata casă a lui Dumnezeu...etc. un singur lucru mă umple de uimire că mai sunt încă anumite superstiții, nesfârșit de multe și blestemate prea împlântate în sufletul acestui popor și ceea ce mă întristează mai mult este gândul că acestea distrug nemijlocit însăși credința, deoarece în nevoile, primejdiiile și în cumpele lor grabnice, ei aleargă la anumite descântătoare¹³, așa numesc ei pe anumite femei care se îndeletnicesc cu o artă atât de înșelătoare, și nu aleargă la Atotputernicul, la Sf. Fecioara și la sfinți. Mi-am pus în gând să fac tot ce se poate pentru a stârpi eresuri atât de înșelătoare... Em. V. vor fi aflat de la misionarul Andreassi, arhiepiscopul de Sofia, predicile aduse vizitației în Oltenia¹⁴, ceea ce este cât se poate de adevărat,... e că acel părinte provincial al părinților observanți¹⁵ a manevrat totul; au și sosit aici relații deosebite, dar toate se potrivesc în a se arăta că întotdeauna au fost primite cu ură vizitațiile apostolice ale acelor părinți bulgari. Dacă mi s-ar fi adus o asemenea știre la Sibiu și m-aș fi pus în legătură acolo cu prea măritul Königsegg¹⁶, generalul din Transilvania, aș fi cercetat terenul // și poate, poate aș fi putut să înving orice piedică, dar el și p. 157 plecase atunci la Viena, de aceea n-am putut să-mi satisfac dorința de a lucra în folosul acelor misiuni (din Țara Românească); Pentru misiunea din Canta¹⁷ îndrăznesc să amintesc Em. V. de acea biserică în-

⁹ *Vacarilo*. În 1723 Grigore II Ghica a scutit pe iezuiți de vâcărit și olăcărit.

¹⁰ Este vorba de iezuiții poloni.

¹¹ *motinai in sorte*.

¹² *Semmicaratterizati*.

¹³ *Discantatrici*.

¹⁴ *Valachia Imperiale*.

¹⁵ = Blasiu Marinovici.

¹⁶ *Anibigsegg* (!) = Generalul conte Karl Königsegg, director suprem al Valahiei imperiale (= Oltenia).

¹⁷ În secuime.

cepută pentru rușinarea ereticilor și rămasă cu clădirea neterminată din cauza lipsei de bani spre rușinarea acelor călugări care nu încetează să alerge la mine pentru ca să înfățișez rugămințile lor, Em. V.

Iași 3 mai 1725

Iași 1727, decembrie 8

p. 158 ...S-au răsculat împotriva Porții optzeci de mii de tătari având în frunte pe Galga Sultan¹⁸, căpetenia Bugeacului; aceștia amenință să distrugă întreaga Moldovă, atât pentru că Poarta a pretins să detroneze pe sultanul pomenit mai sus și nu vrea să mazilească pe hanul Crimeii¹⁹ — ceea ce nu vrea Galga Sultan cu numeroșii săi partizani —, cât și pentru că acest domn²⁰ la intrarea sa în domnie i-a gonit de la hotarele acestei țări, unde se așezaseră și unde fuseseră răbdați de înaintașii lui de mulți ani încoace; le-a ars multe sate întemeiate de ei²¹, cu pagubă nu puțină pentru ei; până acum au răbdât acea lovitură care le-a fost fatală, dar dându-li-se un asemenea prilej, și viesparul odată stârnit, ei înțeleg să se răzbune. La ivirea neașteptată a acestei furtuni, doamna²² și toate jupănesele din țară s-au pus la adăpost în cetatea Hotin²³, clădită acum cinsprezece ani de turci la hotarul Moldovei și Poloniei. Orașenii s-au retras în anumite mănăstiri înconjurate de ziduri puternice unde, au de gând să se apere cât vor putea mai bine; cei de la țară s-au refugiat, unii cu gândul de a nu se mai întoarce²⁴, ceilalți s-au adăpostit în niște codri foarte mari. În sfârșit, noi cei de aici suntem siliți să fim spectatorii unor tragedii cum nu au mai fost până acum după cum spun cei bătrâni. În acest teatru fatal, mulți au murit de frig și alții de foame, pentru că nu au cele de trebuință, nici locuri de adăpost unde să se retragă. Domnul, după ce a lăsat mai întâi trei caimacami sau locțiitori pentru a cârmui în lipsa sa din capitală, a plecat ieri însoțit de toți boierii mari și de mulți ostași cu scopul de a se uni cu pașa de Hotin, ales mare seraschier, adică general...

...[Autorul declară că nu-și va părăsi postul cu toată primejdia ce-l amenință].

p. 159 Dacă nu m-aș fi aflat aici s-ar fi poruncit dărâmarea bisericii noastre și a reședinței, întrucât dintr-un gând rău s-a spus domnului că aceste clădiri ar putea comunica focul, dacă ar fi incendiată de tătari primejdind o anumită mănăstire, vecină cu noi, unde se găsea refugiat mult norod; fiind înștiințat de această hotărâre, am izbutit prin mijlocirea lui Sciotto, bunul nostru catolic, paharnicul Măriei sale și vechiul meu prieten de la Constantinopol, să fiu ascultat de domn, astfel că am putut să-l înduplec să-și schimbe părerea... Dacă Dumnezeu mă va oeroti de primejdia mare și iminentă, dându-mi puterea de a putea îndura toate suferințele la care sunt supus, mâncând cum se poate, fiind silit să stau în șa toată ziua și noaptea, dormind ca un iepure fie într-un loc, fie în altul pe pământul gol și pe un frig cumplit, voi prețui viața ca un dar.

¹⁸ Adăl Ghirai Galga Sultan; titlul de Galga-Sultan era cel purtat de fratele hanului.

¹⁹ Mengli Ghirai II, hanul tătarilor din Crimeea în prima lui domnie (1724—1730).

²⁰ Grigore II Ghica (1726—1733), fost mare dragoman cu mare trecere la Poartă.

²¹ Faptul e pomenit de I. Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei...*, ed. G. Ștrempel, București, 1982, p. 700.

²² Doamna lui Grigore Ghica, Zoița Mano, fiica lui Mihail Mano.

²³ Refăcută de turci.

²⁴ Adică în locuri atât de expuse.

GENERALUL CHARLES DE TIGE (Karl von Tige)

(? — 1730)

Ca și contele Etienne de Stainville (Stephan von Steinvile), comandantul imperial al Transilvaniei, baronul, apoi contele Charles de Tige (Karl von Tige) era de origine franceză. Numele său este redat într-o transcriere românească din acea vreme ca Tiș. El comanda la Brașov, fiind sub ordinele directe ale lui Stainville, al cărui sediu era la Sibiu. Către el se îndreptau tot felul de știri tainice venite din Țara Românească și Moldova, de la informatori ai imperialilor, ca bine cunoscutul medic al lui Constantin vodă Brâncoveanu, contele Bartolomeo Ferrati, legat de interesele Cantacuzinilor, cum apare din versiunea dată de el a împrejurărilor mazăririi domnului și înlocuirii lui cu Ștefan Cantacuzino (cf. *Călători* VIII, p. 400—403), precum și din comunicările sale din 1715. Alături de aceste informații interesate, mai erau toate cele adunate de la tot felul de persoane particulare, negustori, călători, servitori ș.a. despre evenimentele de la București, mișcările turcilor și tătarilor etc., precum și pregătirile din Moldova ale unei acțiuni turcești contra Transilvaniei în unire cu rebelii maghiari.

După capturarea lui Nicolae vodă Mavrocordat și cererea către împărat a boierilor reuniți la Târgoviște de a primi „Valahia” sub protecția sa, contele de Stainville îi ordonă lui Tige la 10 decembrie 1716 să încalce și să pornească însuși la Târgoviște cu o escortă de 200 de călăreți, anunțând data exactă a pornirii sale pentru ca să treacă tot atunci spre acest oraș alți 200 de călăreți din regimentele lui Stainville. Sosirea acelor trupe trebuia să creeze un climat de siguranță pentru boieri. Chiar de a doua zi răspundea generalul Tige că pe baza știrilor primite de la comandantul detașamentului imperial cantonat în mănăstirea Mărgineni, atât cu privire la mișcările turcilor și tătarilor la Giurgiu și Brăila, cât și la poziția nepotrivită din Mărgineni și la lipsa de aprovizionare de acolo și de la Câmpulung, se punca întrebarea dacă o asemenea acțiune ar fi oportună, mijloacele militare fiind insuficiente pentru operații și în Țara Românească, neputându-se pune temei pe asigurările boierilor. Ulterior a fost criticat ofițerul de la Mărgineni pentru defetismul său, iar o parte din această dezaprobare s-a revărsat și asupra lui.

Atribuțiile sale erau destul de diverse. Trebuia să asigure legătura cu diferitele unități imperiale trecute în Oltenia și Țara Românească și cantonate în mănăstiri, precum și cu comandantul lui Dettine zis Pivoda ce opera în Oltenia și Țara Românească, ca și cu cele ce încercau o pătrundere asemănătoare în Moldova. El porunceă să fie întărită mănăstirea Tismana în Oltenia și mănăstirea Sinaia în Țara Românească și trimitea soldați la mănăstirea Cașin din Moldova. În sfârșit către el s-a îndreptat trimisul noului domn, Ioan Mavrocordat, Nicolae Rosetti, fostul ginere al lui Constantin Brâncoveanu, venit să propună un compromis care să alcătuiască un *modus vivendi* între Țara Românească neocupată și imperiali. Tratatul trebuiau să fie purtate în cea mai mare taină. Negociatorul anonim („*Ignotus*”) trimitea și un cifru pentru negocierile viitoare. Generalul Stainville, pus în cunoștință de către subalternul său, a preluat el firul corespondenței, explicând acelui „*Ignotus*” calitatea sa de superior al lui Tige, el fiind singurul în drept să poarte acele discuții. Încheierea ulterioară a acordului propus a influențat mult atât situația lui Ioan Mavrocordat, cât și a

Olteniei, părăsită oarecum de noul domn pentru a-și asigura o neutralitate binevoitoare din partea imperialilor. Tonul comunicărilor oficiale dintre Tige și Stainville era destul de cere-monos. Ele se purtau în limba germană. Există totuși unele informații pe care și le trans-miteau în scurte bilete în limba franceză. Ca o curiozitate, fără vreo explicație valabilă, apare acea ciudată scrisoare franceză din 10 aug. 1716 către Stainville (redată în Hurmu-zaki, *Documente*, VI, p. 158) care pare scrisă de un necunosător al limbii, total agramat. O comparație cu biletele franceze amintite sporește această nedumerire. Postul lui Tige la Brașov (în vreme ce al lui Stainville era la Sibiu) îl făcea mai accesibil ecourilor venite din Țara Românească, precum și șoaptelor din jurul beizadelii Gheorghe Cantacuzino, ce trăia în acel oraș sub protecția trupelor imperiale, cu speranța de domn prezumtiv al Țării Românești după victoria socotită iminentă contra turcilor. Dar compromisul încheiat de im-periali cu Ioan Mavrocordat (cărui Stainville se ferea să-i dea titlul de voievod folosind în scrisori formule ocolite) a dus *ipso facto* la revenirea asupra hotărârii inițiale de la Viena de a se da titlul de voievod lui Gheorghe Cantacuzino.

În noiembrie 1725 îl aflăm pe generalul Tige ca Director suprem al Olteniei, sau Vala-hiei Cisalutane, fiind al patrulea la rând, după Stainville (1719—1721), Virmond (1721—1722) și Königsegg (1722—1725). El însuși a rămas în funcție până la moartea sa. Dintre prede-cesorii săi, Königsegg a fost acela care a încercat să organizeze mai precis Administrația, fixându-i atribuțiile față de concurența organelor camerale ale Fiscului, de care se resimțeau. Însuși Directorii supremi ai Olteniei, stânjeniți la tot pasul, atunci când aveau nevoie de fonduri pentru cheltuieli militare. Chiar Stainville fusese ținut în loc de consilierul camera Ignaz Haan. Königsegg de-aună confuzia extremă rezultând din ciocnirea dintre autoritățile paralele ascultând respectiv de Consiliul de Război și de Camera aulică. Dar situația va fi moștenită și de succesorul său. Cu oarecare pedantism, el a redactat o serie de reguli mă-runte privind de pildă forma lungă a mesei la care să stea membrii Administrației și chiar ordinea locurilor lor, alături de altele necesare, cum ar fi de exemplu ordinea de votare, rămânând la urmă votul președintelui Administrației. El a alcătuit și un program de lucru pe zilele săptămânii. Lunea și marțea se rezolvau afacerile curente, miercuria și joia se ju-decau procesele civile, vinerea și sâmbăta afacerile penale. La rândul său, Tige propune un program ușor diferit: anume ca în fiecare zi a săptămânii să fie vorba de unul din cele cinci județe, de pildă lunea de județul Romanați etc. Dar înainte de toate el propune în-locuirea lui Gheorghe Cantacuzino, devenit mare ban al Olteniei, din fruntea Administrației printr-un general german. Accentul este pus pe germanizare și uniformizare. Boierii vor trebui să adopte portul occidental. În fiecare județ vornicii vor fi dublați de către un *locum tenens* german ce vor fi permanenți, în vreme ce vornicii vor fi schimbați la trei ani. Un loc impor-tant este dat secretarului *welche der volkombneste Mann und in aller Erfahrung er-schaffen seyn soll*, ajutat de doi canceliști. El va ține o socoteală exactă și a casei etc... și totul va trebui să meargă pe calea obișnuită, adică prin secretarul de stat, care era Nicolae de Porta. Va trebui să dispară sistemul numirii ca vornici a unor rude sau prieteni ai consilie-rilor etc. În general Tige își însușește liniile călăuzitoare indicate de Königsegg și aici ca și în privința aprecierii îndoelnice a utilității Viei Caroline. De altminteri nu o dată el copi-ază pe alții. De pildă folosește din plin *Descrierea* lui Schwanz în povestirea călătoriei sale prin Oltenia, urmează destul de aproape pe Königsegg în planurile acestuia de organizare și se lasă influențat de insinuările răuvoitoare ale lui de Porta în judecățile sale. Este curios de constatat cum acestea oscilează între criticile absolute inspirate de aiurea și propriile impresii despre români, formulate de el aproape timid. Călătoria în Oltenia a lui Tige a avut loc în sept.—dec. 1727, după cum rezultă din raportul baronului von Andler care a luat și el parte la ea, pentru a observa, cum asigură el *pro parte Camerae*, ce este folositor sau dăunător pentru tezaurul imperial, a inspecta pe funcționarii camerali, a fi de față la sesiunile mixte și a se opune la pretențiile Administrației cu privire la fiscal imperial, adică probabil la o parte din încasările destinate acestuia. L-a găsit cu casa în regulă pe casie-

rul principal, Klinger, pe care îl știe ca harnic și activ, menționând totuși critica de înțeleasă adusă controlorului său, așa numitul von der Porten, apoi semnalează neorânduiala de la vămi, malversațiile de la vama de la Vodița, dar îndeosebi se arată mai interesat de ce se întâmplă în Administrație, de *facțiunea* lui Știrbei și Dositei Brăiloi, de nevoia numirii a încă doi consilieri, dar germani, spre a o neutraliza etc. Se leagă și de președintele von Schramm, care l-a înlocuit pe banul Gheorghe Cantacuzino de vreo an, pentru că a creat un auditoriat sub protecția sa care încalcă atribuțiile jurisdicției camerale, în sfârșit declară cu satisfacție că s-a opus la toate cererile bănești ale Administrației și l-a pus și pe Excelexența sa directorul suprem să nu le aprobe. Stăruie pentru numirea unui director fiscal în persoana lui Petru Dobra, fost ofițer de cavalerie din Transilvania. Ceea ce poate să pară surprinzător, este faptul că semnalează risipa făcută în anul 1726 cu așa-zisele „discrețiuni”, adică daruri în bani făcute unor membri ai Administrației, când tocmai în cursul acelei călătorii calificată de el ca „Landsvisitation” au fost distribuite sume mult mai mari chiar directorului suprem și baronului von Andler! În adevăr Tige a primit 2 000 de florini renani, soția sa 1 000, cele două fiice 400 fiecare, soțul fiicei mai mari 850 de florini iar, suita sume mai mici. Baronul Andler și soția sa au primit fiecare 850 de florini. Tot astfel secretarul Consiliului de război, Ruesch și soția sa au primit fiecare 850 de florini, iar fiica lor 102 florini! (cf. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 197—198). Pe lângă aceste sume, gratificația de 100 de florini pentru căpitanul Schwanz este o adevărată batjocură. După cum se vede călătoria prin Oltenia a fost un fel de sărbătoare pentru fețele luminate și familiile lor. Deși a trecut pe la Ocna, consilierul Camerei von Andler s-a scuzat că sănătatea nu i-a îngăduit să coboare în ocna să o viziteze mai de aproape, adăugând că în schimb la Craiova a meditat mult asupra administrației salinelor. Ar trebui stricat contractul cu cei din Ocna, care e în detrimentul locuitorilor din Craiova și din alte părți. Se arată favorabil unei oferte a unor negustori turci care vor să exporte sare de aici ducând-o pe Dunăre la Belgrad și de acolo în Bosnia. Raportul lui Andler este adresat *din Viena* Camerei Aulice la 14 decembrie 1727. Sub aceeași cotă de cancelarie este înregistrat și raportul paralel nedatat al lui Tige. Este probabil că au fost conexe în arhiva imperială. Cercetarea lor simultană le sporește interesul. Într-un sens raportul lui Andler completează pe alocuri cu date în plus relatarea puțin cam artificială a lui Tige. De fapt raportul lui către Consiliul de Război este înjghebat din două texte aparținând unor momente distanțate în timp: unul de la începutul preluării succesiunii lui Königsegg și anterior schimbării Administrației din Oltenia tradusă în fapt în oct. 1726, celălalt posterior călătoriei prin Oltenia începută la 1 sept. și terminată prin decembrie, după spusa lui Andler. În vremea lui Tige apar și rapoarte comune redactate de el împreună cu reprezentantul organelor fiscale, în probleme mai grele, îndeosebi cea a devaluării zlotului. Se referă astfel la situația din vremea lui Wallis concretizată în raportul comun cu Rebentisch al călătoriei lor comune în Oltenia.

Spre deosebire de Königsegg și Wallis, Tige era influențabil și se lăsa condus. Aceasta fiind atitudinea sa obișnuită, gestul arestării lui de Porta din porunca sa este destul de neașteptat. Ca urmare, Consiliul de Război de la Viena și-a arătat surprinderea sa dezaprobatoare, Tige a cerut mutarea sa sub forma promovării sale în postul de feldmaresal liberat prin decesul titularului de până atunci, dar totul a reintrat în normal. De Porta și-a reluat locul și Tige nu și l-a părăsit pe al său. Scurtă vreme după acest incident el moare la Sibiu în 1730.

Despre el nu s-a prea scris. În lucrarea lui Al. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci*, București, 1929, el ocupă foarte puțin loc. Date din rapoartele sale au fost folosite în lucrarea mai recentă: *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718—1739)* de Șerban Papacostea, București, 1971. Rapoartele și scrisorile sale se află publicate în Hurmuzaki, *Documente*, VI, precum și în materialul dat la lumină de C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, I și II, (București, 1913).

1727

- ☐. 209 [Istoric al organizării politice și administrative a Olteniei de la ocuparea ei de către austrieci, aflată sub autoritatea comandantului militar al Transilvaniei]. „Primul dintre acești [comandanți] ... a fost feldmareșalul de Stainville, care i-a dat o formă de cârmuire sub numele de Deputăție, constând din cinci membri aleși dintre boierime în fruntea cărora l-a pus însă pe colonelul Schramm, comandantul trupelor de acolo. Cum mareșalul voia să instaureze o asemenea deputăție, și cum <conducerea> a fost dată prin dispozițiile contrare ale Curții din Viena unor nobili (= boieri) care fuseseră trimiși din Provincie (= Oltenia) și care au înfățișat nevoia unui alt „Guberniu” pentru cârmuirea acestei țări, a urmat că atunci când s-au înapoiat aceștia din Transilvania, mareșalul a fost convins de către unii, care țineau mai mult la interesul lor decât la slujba Maiestății Sale imperiale, să nu dea în vileag decretul și a rămas deci la orânduirea concepută de el, măcar că s-a trimis o măsurare aspră de la curte cu obligația în plus de a publica decretul, totuși interesul a biruit și răutatea acelor care se aflau în jurul vrednicului de altminteri feldmareșal, plin de zel în slujba M-ții Sale, dar influențat de acești oameni prin a căror persuasiune//
- ☐. 210 lucrul a rămas neschimbat în organizarea făcută atâta vreme cât a mai trăit el. Voi păstra tăcere, ca să nu fiu prea prolix asupra uciderilor, tiranizărilor și fraudelor (?) și a altor grozăvii înspăimântătoare la care au fost supuși bieții români aflați în stăpânirea M-ții Sale despre care toate, după părerea [Încercarea ulterioară a lui Virmond e zădărnicită de „guberniul” plin de răutate și de puterea excesivă a boierilor. Apoi încercarea de reformă a lui Königsegg, venit la 4 ian. 1723 la Craiova, întâmpină împotrivirea unei minorități lacome, amenințată în interesele sale egoiste. Urmează în textul lui Tige o scurtă prezentare istorico-geografică plină de greșeli și confuzii, precum și de împrumuturi evidente. De fapt, pentru descrierea geografică el îl folosește intensiv pe Schwanz, iar pentru aprecierile negative rezervate românilor, el adoptă cu încredere judecățile răuvoitoare ale lui de Porta, de care însă se depărtează uneori, când ajunge să formuleze cu timiditate o părere proprie. Este condamnată categoric apartenența la biserica „schismatică” (ortodoxă), din care cauză poporul „este plin de răutate” (!), fiind deplânsă starea sa nenorocită]. Mănăstirile sunt bogat înzestrate cu cele mai bune venituri. În această Muntenie austriacă ei au un episcop sufragant, care este un sârb schismatic din capitala Belgrad, căruia în vremea aceasta nu îi este îngăduit să aibă legături cu cel din București, care —pe când erau încă sub turci (!) a recunoscut cel dintâi de cap al lor pe patriarhul din Constantinopol ⁴.
- ☐. 211

[Afacerile civile sunt conduse de Administrație]. Nobilimea numită de ei „boieri”, se împarte în mare și mică, pe care ei au deosebit-o până acum

¹ Traducerea și excerptarea s-au făcut după originalul german publicat în C. Giurescu, *Material... etc.*, vol. II, p. 209—224. În redarea de față au fost cuprinse în paranteze drepte explicațiile rezumative ale editorului.

² Pentru o redare exactă a fazelor de organizare a Administrației, cf. Al. A. Vasilescu *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, București, 1929, p. 108 ș.u.

³ În anul 1727, când a fost întocmit raportul (!), episcop era Ștefan de Govora până la 20 august, și după această dată Inocentie de Tismana.

⁴ În realitate, Biserica Țării Românești a fost organizată de către patriarhul de Constantinopol la jumătatea secolului al XIV-lea.

după gradul slujbei și nu după naștere sau după starea părinților, dar ca să spun adevărul, ei sunt gata să dea găzduire peste noapte. Sunt fastuoși în îmbrăcăminte și nu prea deosebiți de poloni. Au o fire bună și o aplecare spre bine și științe și acestea nu le-ar lipsi dacă ar avea magistri buni și liniște, dar înainte de toate ar trebui să uite — de s-ar putea — cârmuirea trecută pe care au avut-o sub turci, de la care au învățat să se împotrivească cu șiretlicuri și înșelăciune; prin asemenea mijloace această provincie nenorocită a fost adusă în așa hal, încât este o adevărată jale s-o vezi atât de părăsită și de nelocuită. Administrația se compune dintr-un ban ⁵, patru consilieri, un casier general, un secretar de stat, doi canceliști și patru scribi, precum și dintr-un comisar provincial, care ar avea îndatorirea să se ocupe de aprovizionarea miliției. [În fiecare județ e un vornic] asistat de patru ajutoare de judecători numiți Bănici ⁶ și aleși din mijlocul boierilor //mai săraci. Ei trebuie să facă dreptate în cazuri de mai mică însemnătate ... etc. În prezent miliția regulată este comandată de un general Feldwachmeister și se compune numai din călărime, iar oastea de țară își are colonelul ei numit de ei serdar. Fiscul imperial ⁷ are aici multe venituri și de aceea el numește aici un inspector cu mare mulțime de slujbași și alții, fie salariați sau dependenți de consiliul fiscal din Transilvania și împreună cu acesta de către comandantul general ca Director suprem. [Urmează particularități ale provinciei începând cu Turnu-Roșu]. Această trecătoare se află la trei ceasuri de Sibiu, este păzită și întărită cu un turn ridicat la intrarea vestitei Căi Caroline din porunca feldmareșalului de Stainville și de către căpitanul Friedrich Schwanz von Springfels; lângă Turnu Roșu sau Poarta Roșie calea se lărgește pe dreapta peste munții înspăimântători, care — pentru a deschide drumul au fost străpuși prin forța biruitoare a minelor și a unei munci nemaipomenite și prin foc; de partea stângă Oltul vuissește printre munți pe o lungime de 26 de mile italiene.

p. 212

[E descris ținutul până la Strassburg ⁸]. Aici este începutul drumului care duce la București. La sus-numitul Strassburg s-a început în 1718 să se zidească o fortăreață pentru apărarea Căii Caroline ⁹. Această poziție nu este deloc potrivită pentru o fortăreață ... etc. [E descris drumul de la Strassburg până la Cozia peste Lotru plin de păstrăvi de o deosebită //mărime]. Nu departe de Cozia se vede de cealaltă parte a Oltului un munte foarte înalt, unde după cum se povestește, și se știe, împăratul Traian a trimis să se deschidă drumul pentru a intra în Transilvania, mulțumită cărui fapt și-a putut atinge scopul. Mănăstirea Cozia a fost de asemenea pusă în stare de apărare în războiul trecut. [De aici după trei ceasuri de drum se ajunge la Râmnic, locuit de români ortodocși și de bulgari catolici care au o mănăstire a ordinului Sf. Francisc. Românii au o mănăstire, reședință a episcopului]. Aceasta a fost de asemenea destinată apărării în războiului trecut, întrucât situația ei nu era nepotrivită pentru apărare ... Din regiunea aceasta, drumul la Craiova poate fi făcut în linie dreaptă. În timpul acestor trei zile <de drum> nu mai este nimic vrednic de luat în seamă, decât la Brâncoveni, pământ fiscal, unde se găsea un palat măreț distrus recent de

p. 213

⁵ Anacronism ciudat. Banul Gheorghe Cantacuzino a fost scos din fruntea Administrației încă din 1726 ! Pentru o explicație plauzibilă, cf. biografia de mai sus.

⁶ *Panici*.

⁷ *Hofkammer*.

⁸ Cf. descrierea lui Schwanz din volumul de față.

⁹ Sunt formulate rezerve asupra utilității acestor două lucrări.

tătari, ce fusese zidit odinioară de principele Constantin Brâncoveanu . . . [Uciderea lui Brâncoveanu cu fiii săi].

. . . Aici am văzut o mulțime de țigani, care cu țambalul și fluierul lor făceau să joace cu deosebită grație 12 urși. [Asemenea urși a mai văzut de 30 de ori în Oltenia]. La un sfert de oră de palat este o mănăstire frumoasă clădită de acest principe. Din Brâncoveni drumul duce la un pod minunat, numit Balș ¹⁰ peste râul Olteț, de unde în câteva ore se ajunge la Craiova, capitala acestui banat, care seamănă mai mult cu un sat rău clădit decât cu un oraș. [Aici rezidă Administrația, inspectorul, comandantul și tot ce e mai distins în țară; în caz de război însă, nu s-ar putea menține aici, fiind expusă incursiunilor <turcilor> de la Nicopol și Vidin, care în două zile ar fi la Craiova. Urmând drumul către Nicopol, după două zile poți ajunge la Islaz ¹¹]. De partea cealaltă a Oltului se vede un turn care este o veche clădire romană (!) ¹². [Dincolo de Dunăre se vede Nicopolul rău întreținut de turci și cu o cetate slab apărată. Pe drumul de-a lungul Dunării, de la Islaz la Vidin nu e nimic demn de a fi remarcat. Pe drumul de la Craiova la Nicopole însă], „află o insulă inconjurată de o mlaștină întinsă, pe care se găsește o mănăstire numită Jitianu ¹³, // care e stăpâna acestei insule și a multor sate, și ea este foarte potrivită pentru a clădi acolo o cetate de seamă. [Trecând peste Jiu ajungi la Comani, dincolo de care peste Dunăre este Vidinul etc. Insula din fața Vidinului este de o extraordinară frumusețe: conform tratatului nu este întărită, și în timp de război ar putea servi la așezarea unor baterii pentru bombardarea Vidinului. De la Vidin, mergând de-a lungul Dunării ajungi la Florentin ¹⁴], unde se văd ruinele unui târg antic roman [și de aici în aceeași zi ajungi la Pristol, unde se găsește depozitul de sare adusă de la Ocenele Mari ¹⁵] spre a fi distribuită la popoarele vecine. De la Pristol se merge mai departe și între Arcani ¹⁶ și Izvarna Albă ¹⁷ se trece printr-o mlaștină mare la satul Cerneți, unde în alte timpuri de război tătarii își aveau locul de întâlnire. Mlaștina aceasta se întinde până în câmpiile Severinului, care sunt astfel numite după un turn, unde se pot vedea semne că acesta a fost zidit de împăratul Sever. Puțin înaintea acestui turn, de ambele părți ale cursului Dunării se pot vedea ruinele podului lui Traian . . . etc. [Mai departe în valea Jidoștița sunt cataractele Porților de Fier . . . Se descriu greutățile trecerii pentru corăbii când apele sunt scăzute și pentru picior când sunt umflate, apoi se trece la satul Vodița] de unde se poate vedea granița dintre Țara Românească și Banatul Timișoarei; în satul acesta pe un deal, de cealaltă parte a văii numite Pradiosta, este o reductă, care a fost apărată de generalul Veterani ¹⁸ înainte de a se fi încheiat pacea de la Carlowitz. [La o milă de Vodița e insula Orșova ¹⁹, care aparține banatului Timișoarei, și ale cărei fortificații le descrie. De la Cerneți, peste munți ajungi la Baia de Aramă, ale cărei mine de aramă] „ajung la îndestularea nevoilor provinciei, cât și a vecinilor în hotar cu ea” [și de

p. 214

¹⁰ Balza.

¹¹ La vărsarea Oltului în Dunăre.

¹² Este Turnu <Măgurele>.

¹³ Silian.

¹⁴ Pe țarmul bulgăresc.

¹⁵ Okna.

¹⁶ Orkanes.

¹⁷ Isvorne albe.

¹⁸ Pentru biografia lui Veterani și rolul său în luptele cu turcii, cf. *Călători*, VII, sub voce.

¹⁹ = Ada Kale.

aici la Tismana] „care este // așezată între munți îngrozitori... Înainte de a p. 215
 ajunge la Tismana vezi un râu numit Sohodol, care curge de departe din
 munți, și după ce străbate vreo două mile nemțești, se pierde ascunzându-se
 în pământ; aici însă de sub vârful unei stânci de înălțimea unui munte țas-
 nește din nou în regiunea Izvarna, și acest izvor devine pe neașteptate
 un râu grozav de mare. [Trecând Motrul se ajunge] „într-un loc foarte
 mănăs, Brădiceni”²⁰ locuit de bulgari catolici și de aici drumul este
 comod până la Târgu Jiu, „o minunată priveliște mulțumită așezării sale”.
 Trecând prin frumosul și popularul sat Benghești²¹ și prin valea Calnicul²²,
 ajungi la muntele „Prigorie”²³ unde dai de un deal ce fumegă, pe lângă
 aceasta însă te minunezi mai ales de faptul că dacă cineva își vâra mâna
 goală înăuntru, nu se întâmplă nici o vătămare, dacă însă bagă înăuntru
 pânză, piele, talpă și altele asemănătoare, acestea se ard. Din stâncile
 acestui deal, de sub pământul arzând, tășnește și izvorăște cel mai bun ulei,
 care se folosește mai ales la păstrarea zugrăvelii pe lemn și pe zid; astfel
 de ulei se furnizează în cantitate mare și la depozit (*Magazin*) și slujește la
 afeturile de tun și la alte lucruri. [De aici ești nevoit să mergi la Polovraci
 și la granița care desparte Oltenia de Hațeg] unde se arată privirii o pădure
 numită de ei: „*Romanii*, în care se găsesc copaci unici, necunoscuți în toată
 Valahia, înalți și groși, despre care legenda spune că au fost sădiți de ro-
 manii. În munții din apropiere se găsesc peșteri de o mărime extraordinară,
 despre care se știe că au fost făcute (!) tot de romani”. [După Polovraci
 merită să fie vizitată <mănăstirea> Hurez, decât care alta mai măreață și
 mai frumoasă nu este în Oltenia²⁴]. // Aici trebuie să iei seama înainte de p. 216
 toate la arhitectura bună, la stilul și frumusețea mănăstirii, precum și
 a bisericii. Peste tot se găsesc mobile de preț și o bibliotecă frumoasă; neno-
 rocirea este însă că acestea nu pot fi cunoscute și înțelese de călugării de
 aici care sunt foarte neluminați la minte. [Trei ceasuri mai departe ajungi
 la Mănăstirea Maicii Domnului, numită românește: Dintr-un lemn²⁵]. . .
 Cum în toată provincia s-a răspândit zvonul că acolo s-ar fi întâmplat
 multe minuni, aleargă aici mulți oameni din alte părți, și măcar că în Vala-
 hia²⁶ se află multe lăcașuri sfinte cu moaște de sfinți, totuși lăcașul acesta
 este preferat înaintea tuturor. [Sunt amintite crucile și numeroasele
 fântâni întâlnite în cale]. Urmează:

Observații asupra Guberniului din Valahia austriacă

În această călătorie²⁷ din Valahia am luat cunoștință de felul cum
 este condusă și cărmuită țara de către un ban²⁸ și patru consilieri aleși din-
 tre marii boieri, care sunt însă în cea mai mare parte oameni fără astâm-

²⁰ Braedizan.

²¹ Bencescal.

²² Ralnicul (!)

²³ Brigorie.

²⁴ Urmează o versiune legendară a întemeierii mănăstirii, care este o transpunere a celei privind mănăstirea Cotroceni, ridicată de Șerban Cantacuzino, scăpat print-un fel de minune de urmărirea dușmanilor. În această povestire, Brâncoveanu este substituit lui Șerban, și turcii dușmanilor amintiți.

²⁵ Urmează legenda întemeierii sale.

²⁶ = Adică Valahia cisalutană (Oltenia).

²⁷ Pentru nepotrivirea cronologică dintre relația călătoriei și această parte finală a ei, cf. nota noastră biografică.

²⁸ La data expediției acestei relații, banul fusese înlocuit cu un ofițer german, generalul von Schramm, de vreun an de zile (!).

- p. 217 pâr, zgârciți și necredincioși, și cum sunt suspecti în aceste condiții și nu sunt uniți nici chiar între ei, se poate ușor înțelege ce fel de bine ar putea rezulta de aici. Actualul ban, contele Cantacuzino ²⁹, este un om. neînvestit care își închipuie că ar putea fi un ban adevărat, cum se obișnuiește la turci, și deoarece nu este mulțumit de situația sa, caută să stârneasă tot felul de încurcături, ca prin aceasta să tulbure provincia întreagă și în același timp se străduiește prin diferite lingușiri (întemeiate pe promisiuni) să câștige de partea sa pe unul și pe altul ca să-și dea asentimentul la propunerile sale, dar prin aceasta ațâță doar oamenii și zădărnicește toate măsurile bune, căutând prin acesta să arate //
- p. 217-221 nevoia extremă a provinciei de a avea un singur stăpân absolut. Pe de altă parte consilierii ³⁰, care sunt oameni vicleni și răutăcioși și se folosesc de naivitatea celorlalți, trag apa la moara lor, în urma cărui lucru, al treilea, anume M. Sa împăratul, suportă singur toată povara, iar în timpul acesta consilierii amintiți se poartă între ei precum câinele cu pisica atunci când e vorba de interesele lor proprii, neglijând serviciul M-ții Sale imperiale, iar cei care se întrețin în cel mai desăvârșit acord în nepăsarea lor față de slujba imperială sunt ocrotiți de o persoană (care trage poate oarecare câștig din acele dezbinări ce se ivesc în sânul Administrației) și care obișnuiește să observe legile turcești; cu ajutorul aurlui își află ³¹ *einen christlichen Chiagam* (?), drept care se supune întocmai legilor turcești, dar se socotește domn al țării sub atârănarea noastră ³².
- p. 221 [În continuare propune o organizare pe alte baze, înlocuind banul cu un general imperial, și numind în fiecare district un boier pentru administrarea sa ³³] Ar fi necesar un recensământ general : să se dea ordin ca satele risipite ³⁴ să fie refăcute toate și să li se asigure o subzistență bună, și apoi să se aducă la cunoștința tuturor că vor fi pedepsiți cu moartea toți aceia care își vor părăsi satul fără autorizație prealabilă, chiar și în caz de nevoie ; să fie puse în frunte un număr de familii care să fie silite cu dibăcie să-și construiască locuințe ca să nu se mai mute de colo-colo,
- p. 222 după cum e obiceiul lor. // Față de națiunea aceasta trebuie folosită severitatea, împotriva celor mincinoși și sperjuri, deoarece s-au obișnuit să toarne la minciuni și sunt în stare să jure strâmb chiar și pentru cel mai mic fleac ³⁵; și este necesar să se fixeze un număr anumit de preoți, pentru ca înmulțirea lor fără măsură să nu pricinuiască scăderea veniturilor M-ții Sale.
- Și deoarece sunt cam multe mănăstiri de călugări în care se află oameni cu totul neluminați și superstițioși, s-a ajuns până acolo că egumenii sau stareții lor fură nestingheriți, după bunul lor plac, fiindcă nu sunt deprinși să dea cuiva socoteală de veniturile lor adevărate, cum s-a întâmplat pe vremea mea ca să fugă unii împreună cu episcopul cu o sumă mare de

²⁹ Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban vodă, ținut în rezervă de imperiali ca viitor domn al Țării Românești, necucerită încă, apoi după încheierea războiului numit ban al „Valahiei cisalutane”, în 1719, și înălțurat acum pentru a germaniza Administrația provinciei.

³⁰ În 1727 aceștia erau D. Brăiloiu, Vlasto, I. Știrbei și Strâmbeanu sub președenția lui von Schramm. În faza precedentă, sub G. Cantacuzino, cei patru consilieri au fost Gr. Băleanu, R. Goleșcu, Ilie Știrbei și Staico Bengescu. S-ar părea că se referă la acești consilieri din urmă, fiind însă bineînțeles că acea caracterizare este generală, înglobând pe toți boierii.

³¹ Sens destul de confuz. Este vorba de Gheorghe Cantacuzino.

³² *mit welchen er eben die Gesäze deren Türkhen beobachtet, unter der Bollmässigkeit aber haltet er sich unsers Landt-Fürstens.*

³³ Reformă înfăptuită în sept. 1726.

³⁴ *die Dorfeinwohner hin und her zerstreuet, wie die Bestien in Wälderen und Berge* (în fraza precedentă).

³⁵ Cf. mai sus p. 313. Exemplu de preluare mecanică a aprecierilor lui de Porta.

bani ... Dacă însă stareții ar fi siliți și constrânși să prezinte o situație exactă a veniturilor și cheltuielilor lor și obligați să investească prisosul în dezțelenirea pământurilor mănăstirești ar crește veniturile supușilor, deci și foloasele M-ții Sale.

... Ca să recunosc adevărul, firea românilor nu e rea în sine, obiceiurile și creșterea îi fac mult mai răi, aceasta din pricină că nobilimea este împrăștiată prin toată țara și duce lipsă de școli și magistri, ca să trec sub tăcere legăturile ³⁶ persistente pe care le-au avut cu turcii și grecii.

Acestui popor ar fi nevoie să i se atribuie un loc bun, unde să-și poată clădi un oraș adevărat (*in rechter Form*), în care — întrucât ar fi siliți să rămână strânși împreună — li s-ar putea pune la îndemână „informatori” pricepuți în toate științele necesare, pentru a căror întreținere s-ar putea ușor scoate fonduri din prisosul mănăstirilor amintite ... și apoi s-ar părea recomandabil și rațional să se așeze administrația (Dicasterien) și nobilimea într-un loc mai bine situat decât Craiova³⁷ și s-ar putea alege un loc spre munți// ... în care în vreme de război să se poată apăra în oarecare măsură.

p. 223

[Urmează considerații asupra impozitelor și a perceperii lor]. Nu vreau să mai amintesc încă odată de tirania acelor subordonați ai Camerei Aulice (care pretind să fie serviți etc.). Destul de spus că în vremea noastră se vede cum un slujbaș (Bedienter) al unui Oficiant, intrat gol pușcă în slujbă, apare fățiș înaintea lumii în puține luni cu trăsură și cai, livrea galonată și altele asemenea ca și cum s-ar fi născut ca mare domn, când se știe că veniturile sale nu se pot extinde până acolo Nu mai vorbesc de persecutarea tuturor acelor care nu depind de ei, de jafurile și aroganța unora dintre ei ... Unul din aceștia de proveniență și origine din cele mai proaste, a poruncit să i se dea 100 de bețe unui anumit boier pentru că acela nu i s-a adresat cu titlul de „milostivirea voastră”.

(Cauza acestor rele și a împovărarilor locuitorilor stă în faptul că poporul) este prea puțin luminat și de o condiție precară. Ar fi lucrul cel mai bun să se numească de către Camera Aulică un Oficiant în Valahia (austriacă), care să fie de neam bun, cel puțin din treapta micii nobilimi (Ritterstand), care să observe serios pe subordonații săi și să nu sufere mult personal (Abhang) pe lângă sine ... etc. (Economie de salarii). Ar fi bine dacă s-ar putea ca tot ce ține de Cameră să fie lăsat a fi dat în arendă unui fiu al țării cu capacitate pentru aceasta. Ar rezulta economii de salarii și o stavilă pentru cei scutiți de contribuție. Și de asemenea câștigarea dragostei acestor oameni, prin faptul că fiii țării s-ar bucura de mai mare considerație în propria lor patrie etc. //

(Dar până să se ajungă la arendă <a cameralilor> ar trebui ca funcționarii camerali numiți să fie vrednici de slujba lor și corecți).

p. 224

(O ultimă reflecție, și nu din cele mai neimportante, privește acea lepră de supuși otomani sau greci ce străbat în toate sensurile toată țara ca niște șerpi veninoși spre a o ruina) și ce e mai rău este că sunt scoși toți banii din țară, fără vreun folos pentru aceasta. Ei aduc și mari prejudicii religiei catolice, întrucât *die turkischen canaillen* provoacă pe români să stăruie în schisma lor. (Să fie interzis accesul grecilor ce nu sunt stabiliți în țară, ei vin doar cu comerțul lor ca să facă pagubă, îmbogățindu-se pe ei și sărăcindu-ne pe noi).

³⁶ *dem embsigen Handel und Wandel.*

³⁷ Idee emisă și de Stainville de a muta capitala la Tântăreni.

GENERALUL CONTE FRANZ PAUL VON WALLIS (1677—1737) ȘI BARONUL VON REBENTISCH (sec. XVIII)

Generalul conte Franz-Paul von Wallis s-a născut în 1677 și a murit la Sibiu la 18 oct. 1737 în plin război austro-turec. Cariera sa l-a purtat prin Germania, Italia etc. și după izbucnirea războiului austro-turec din 1716, el a luptat contra turcilor sub ordinele lui Eugeniu de Savoia. Înaintat general-maior, a fost primul comandant al Belgradului cucerit de imperiali, rămânând în acest post până în 1727. În 1729 e ridicat la gradul de locotenent feldmareșal și urmează în calitate de comandant imperial al Transilvaniei baronului Tige, mort la sfârșitul acestui an. La declararea noului război cu turcii a condus în 1736—1737 operațiile de pătrundere în Țara Românească, Câmpulung, Pitești etc. Îndreptându-se spre București. Îmbolnăvindu-se, a trebuit să părăsească acțiunea începută. Cum în această vreme mai întâlnim alți generali conți de Wallis, cu care ar putea fi confundat, credem că e util a pomeni de aceștia. Contele Franz-Wenzel (1696—1774) este și el comandant imperial al Transilvaniei (1751—1760) și ajunge și el feldmareșal. Decalajul de două decenii între cariera sa și cea a lui Franz-Paul nu îngăduie vreo confuzie cu acesta. Altfel stau lucrurile cu contele Georg-Olivier al cărui ani de viață coincid aproape cu ai lui Franz-Paul, anume 1673—1744. Și acesta a luptat sub Eugeniu de Savoia în Ungaria și la Belgrad, apoi în Italia și în sfârșit și el a comandat operații în Țara Românească în 1736. În 1738 este numit feldmareșal și are comanda întregii armate din Ungaria. Silit să predea turcilor cetatea Belgrad, el a fost judecat, destituit și interzis în cetatea Spielberg, de unde l-a eliberat împărăteasa Maria Tereza în 1740, rechemându-l în activitate. A comandat în războiul Boemiei și a murit în 1744.

Revenim deci la generalul Franz-Paul despre care este vorba.

A fost al cincilea comandant general al Transilvaniei și director suprem al Olteniei, urmând îndată după generalul Tige care a murit în funcție în 1730. Baronul de Rebentisch era consilier cameral aulic, reprezentând acea Cameră în Transilvania și Oltenia. În 1731 l-a însoțit pe generalul Wallis, când acesta a coborât în „Valahia austriacă” pentru a lua cunoștință în mod concret de problemele acute ce duseseră la situația limită în care ajunsese această țară. Raportul lor comun întocmit la înapoierea lor în Transilvania este de un interes neobișnuit, atât mulțumită constatărilor și propunerilor ce le conține, cât și contextului oferit de împrejurările speciale în care s-a desfășurat acea luare de contact cu realitățile de la fața locului. Pornirea acestei anchete comune reprezintă un punct culminant al dualității autorității de stat în cărmuirea Olteniei.

În adevăr, pe măsură ce se îndepărta în trecut amintirea războiului recent, se desena mai clar tendința de a reduce autoritatea elementului militar în favoarea celui „cameral”, îndreptat spre exploatarea intensivă a noii provincii habsburgice. De la trimiterea de instrucțiuni de către Camera aulică lui Ignațiu Haan, comisarul cameral suprem din Transilvania, în legătură cu extinderea atribuțiilor oficialului cameral Geislizer și asupra Olteniei (în dec. 1716) urmând ca să raporteze din când în când asupra zelului cu care erau observate de către acesta interesele fiseului imperial, prezența lui Haan în coasta lui Stainville s-a afirmat

tot mai mult. Acesta li lăsa mână liberă, având încredere în corectitudinea sa, observând prea târziu încălcările autorității sale proprii, de pildă în declarația obținută prin surprindere că „localitățile principale”, adică Craiova, Cerneți, Caracal, Tg. Jiu, Râmnic și Ocna ar fi localități fiscale dintre care doar Ocna putea intra în această categorie, supusă direct autorității camerale). Deși ulterior s-a revenit asupra acestei atribuirii greșite care ar fi redus considerabil aria de sub autoritatea Administrației și ar fi sustras o mare parte din veniturile afectate Contribuției impuse asupra acestui teritoriu, ideea odată concepută a continuat să inspire pretențiile cameraliștilor și nemulțumirea lor contra Administrației rivale. Avântul luat de Haan culminează în 1719 când se află la Craiova odată cu Comandantul general Stainville, venit în vară să organizeze Administrația după darea decretului imperial din febr. Dar cordialitatea dintre cei doi începe să scadă în noiembrie, când Stainville se duce să stea la mănăstirea Hurez, și Haan preferă să-și facă de lucru la Ocna. Asupra unui punct se înțelegeau destul de bine: o părere negativă cu privire la boieri, mergând însă la Haan până la ură personală. După moartea lui Stainville și autoritatea mai mult nominală a succesorului său, contele de Virmond, absent și bolnav pe moarte, cameraliștii s-au înmulțit și întărit, și Haan în corespondență asiduă cu Camera aulică este atotputernic, revocând măsurile dictate de Stainville pentru întreținerea Căii Caroline și scoțând din funcție pe ministrul inginer militar și cartograf căpitanul Schwanz. Cu dispariția, nu mult după aceea, a lui Haan se încheie o primă fază a dualității tutelare a Olteniei. Până la preluarea efectivă a succesiunii comandamentului general și a directoratului suprem al Valahiei imperiale de către contele de Königsegg, cameraliștii cuceriseră o serie de poziții-cheie și căutau să se impună în sânul Administrației, ba pe cale oblică, ba prin atacuri directe.

Se ajunge la un punct critic când Camera aulică îl invită pe Königsegg ca împreună cu directorul cameral baronul v. Viechter să se pună de acord asupra chestiunilor litigioase și în primul rând aceea a „locurilor principale” din Oltenia ce nu fusese tradusă în fapt. Totodată la Alba Iulia, în sediul directorului cameral se întocmeau cu înfrigurare rapoarte și memorii către Camera Aulică denunțând Administrația, formată încă în acel moment din boieri români, și rezistența opusă de ea pretențiilor camerale, vizând știrbirea unor drepturi și libertăți și privilegii tradiționale, atât ale boierilor, cât și ale înăstărilor sau chiar ale locuitorilor expropriați din satele lor pentru a face loc bulgarilor refugiați la imperiali (și care alcătuiau colectivități masive ce tindeau să se răsfire în mai multe direcții) sau uzurpării dreptului de judecată ce și-l arogau cameraliștii în procesele mixte între locuitorii „provinciali” și camerali. Aceste rapoarte erau opera inspectorului cameral din Oltenia Eusebiu Procopie îndemnat și sprijinit de comisarul cu aprovizionarea Uhlein, venit de la Alba Iulia anume pentru întocmirea lor cât mai virulentă. Alături de polemica cu Administrația, se făceau o serie de propuneri, ca numirea a doi dregători superiori camerali, care să intre în compunerea permanentă a Administrației, scutirea de contribuții a unui numeros personal de auxiliari camerali, ca plăieși, scăunași, vieri, năieri etc., introducerea unui fel de monopol cameral al desfacerii vinului în localitățile principale menționate etc. De altminteri zelul lui Uhlein a mers atât de departe încât s-a dus anume la Viena pentru a obține peste capul comandantului câștig de cauză în această materie. Cu multă patimă a redactat un raport despre abuzurile Administrației, urmat curând de un altul despre „gravele abuzuri” ale acesteia. Era denunțată și vitregia elementului militar față de satele camerale în folosul celor „provinciale”. În sfârșit catalogul boierilor, întocmit de Administrație la cererea lui Königsegg pentru a stabili lista celor scutiți de dijmărit, a fost combătut cu violență, sub cuvânt că în el nu se observase condiția cu totul nereală a unei permanențe în slujbe timp de patru generații!

Raportul lui Königsegg, ca răspuns la rescriptul bazat pe punctele din memoriul lui Uhlein, scoate în evidență eroarea ce stă la baza atribuirii acelor „locuri principale” cameraliștilor, se pronunță pentru o reciprocitate a judecăților mixte, preconizează o rezolvare mai dreaptă a situației băștinașilor alungați din propriile lor sate în favoarea bulgarilor (cel puțin în privința celor neevacuați încă), arată marile cheltuieli rezultând din sporirea numărului

cameraliştilor afectați exploataților în regie a veniturilor, adesea inferioare acestora, și propune adoptarea sistemului lui Brâncoveanu: anume arendarea lor. Cât privește pătrunderea cameraliştilor în sânul Administrației, aceasta nu este necesară, ei putând fi consultați la nevoie în chestiunile fiscale ce îi privesc și pe ei. Moderația lui Königsegg, care se dusese de două ori personal la Alba Iulia să discute cu directorul cameral von Viechter, este pusă la grea încercare de gestul acestuia, care la trimiterea din partea lui Königsegg a raportului său, pentru a-și da și el părerea în vederea aceluia răspuns comun către forurile de la Viena, s-a mulțumit să observe că el are alte instrucțiuni! Afându-se totodată de spiritul dușmănos al campaniei lui Uhlein, el spulberă acuzațiile neadevărate ale acestuia despre pretinsa intenție de fugă a locuitorilor din Lovișteea din cauza unor persecuții ale boierilor, cu care ei nu aveau nici o atingere, și se miră de afirmația că Administrația ar fi dăruit unor boieri niște venituri (imaginare) asupra acestora, întrucât atunci când Uhlein cucerise Oltenia ar fi putut semnala acest fapt lui Königsegg, care se afla și el în inspecție prin acea țară. În concluzie atrage atenția asupra nevoii de a nu nemulțumi prin vexațiuni pe cei de care depinde conservarea stăpânirii imperiale în acele locuri. Pretențiile și uzurpările cameraliştilor de la Haan încolo nu au avut de scop decât creșterea propriei lor importanțe. Exploatarea lor de vii sunt oneroasă. Purtarea lor i-a făcut odioși locuitorilor. Chiar numai numele de Fisc sau Cameră fiscală inspiră groază și îndeamnă la fugă. În sfârșit chiar acum, în urmă baronul Viechter a mai sporit datoria țării cu peste 100 000 de florini pe care i-a scos din casă, când ar trebui întotdeauna să rămână în țară o rezervă de bani pentru orice eventualitate. Discuția nu se încheie aici, la 25 oct. 1724, căci în anul următor se cere din nou un raport comun lui Königsegg și Viechter cu rezerva ca asupra punctelor în care diferă să-și argumenteze fiecare punctul său de vedere, iar în privința catalogului boierilor, să trimită fiecare versiunea sa proprie! În răspuns se constată un acord doar în ce privește critica adusă lui Procopie, care nu a trimis informațiile cerute, precum și refuzul celor doi de a alcătui acele două cataloage opuse, urmând ca discuția de fond să aibă loc la Viena.

Cu numirea lui Königsegg într-un post superior se încheie această fază de antagonism categoric și fățiș. Cea următoare ne este cunoscută în parte din rapoartele paralele ale lui Tige și v. Andler, succesorii lui Königsegg și v. Viechter. Între ei domnește o mare cordialitate. Călătoria lor împreună în Oltenia, însoțiți de familiile lor, este o adevărată partidă de plăcere. Dar în raportul său, v. Andler își justifică participarea prin datoria sa de a inspecta aparatul cameral din Oltenia și de a veghea la apărarea fiscului imperial (*aerarium*) de pretențiile Administrației, față de care întreține aceeași atitudine bănuitoare ca ceilalți cameraliști. Se plânge că aceștia nu sunt chemați să concluzeze cu Administrația din motive de ură personală și propune numirea unui inspector cameral, temporar, care să fie și consilier al Administrației. De altminteri ar trebui numiți în Administrație consilieri germani, etc. Aceste sugestii se potrivesc destul de bine cu propunerile conținute în raportul paralel al lui Tige redat în parte în volumul de față. Despre firea influențabilă a acestuia a fost vorba în notița biografică respectivă. Este vrednic de menționat și aici faptul surprinzător că în critica modului cum se cheltuiesc sumele încasate din dări baronul von Andler se referă în mod expres și la așa-zisele „discrețiuni” adică daruri distribuite în *cursul anului precedent*, adică în 1726? Dar în anul curent, 1727, asemenea discrețiuni fuseseră împărțite din belșug lui Tige și Andler, precum și soțiilor și fiicelor și rudelor lor ce îi însoțiseră în Oltenia! Despre această atenție măgulitoare nu se pomenește nimic acuma, ci doar de sacrificiul baronului, încăput de două ori în principdie de moarte (?) și de boala soției sale... El însuși nu a putut coborî în ocnă la venirea sa anume în localitatea Ocna, fiind bolnav! Comunitatea de vederi manifestată în cele două rapoarte paralele din dec. 1727 se datorește desigur și șoaptelor și insinuărilor lui de Porta, foarte activ în acest moment, dar și spiritului comod și versatil al lui Tige, care însă în partea finală a dării sale de seamă se ridică energic contra personalului cameral în subordine care se îmbogățește peste noapte în chipul cel mai nerușinat etc. și recomandă numirea unui ofician *de neam bun* care să supravegheze acest personal.

Această conlucrare cordială, cu unele rezerve ce apar în rapoartele amintite, trece într-o fază nouă sub Wallis cu prilejul inspecției comune din 1731 în plină criză determinată de fuga masivă a locuitorilor și de neplata contribuției, consecință paradoxală a urgenței fiscale, precedată de urgia recensământului. Raportul lui Wallis și Rebentisch pornește de la unele constatări directe din cursul călătoriei prin Oltenia și de la reclamațiile fără număr primite în jurul a patru puncte. Două din ele sunt referitoare la cauza sărăcirii totale a țării și locuitorilor în urma sporirii exagerate a vămile, precum și a devalorizării catastrofale a zlotului, celelalte două la regimul de exterminare impus de obligațiile de „Vorspann” și de sistemul barbar al așezării impozitelor. De fapt era un cerc vicios. Nemaiputându-și vinde produsele locuitorii nu mai erau în stare să-și achite contribuția. Urma în mod inevitabil fuga. Trebuiau stabilite niște răspunderi. Se trece mai iute asupra vămile și a zloților pentru care fusese urmată porunca neabătută de la Viena și se caută vinovații cu privire la „Vorspann”. Aceștia sunt consilierii Administrației Olteniei (!) măcar că ar fi fost greu ca să se împotrivescă cineva la pretențiile abuzive ale militarilor austrieци sau chiar ale funcționarașilor imperiali ce se învățaseră să poruncească și socoteau firesc lucru să ia pe locuitori de la treburile lor, pentru a-i căra pe ei dintr-un capăt al țării în altul, și abia înapoiati, să reînceapă calvarul cu alții, prăpădindu-se astfel și oamenii și vitele lor de muncă. Pentru a curma curentul de dezafecțiune contra regimului, mai trebuia să se explice locuitorilor din târguri că taxele puse asupra lor sunt doar o reparație a vechilor taxe din vremea regimului turcesc! Dar situația era prea gravă pentru a se putea speia ceva de la asemenea artificii. În centrul preocupărilor noului director și ale colegului cameral se aflau două chestiuni vitale: fuga populației și neplata contribuției obligatorii. Ele erau legate între ele și la rândul lor erau o consecință a metodelor de recensământ fiscal. Odată cu constatarea acestei stări de lucruri trebuiau propuse și mijloace de îndreptare. Și ajunși aici cei doi semnatari discută diferitele soluții recomandate de unii și de alții, dar nu în sensul adoptării unor hotărâri, ci pur și simplu al expunerii argumentelor aduse de aceștia. Așadar acea dare de seamă nu este doar rezultanta unor constatări directe, ci însășirea unor propuneri extrase din arhiva Administrației ce se păstra la Craiova. Având a opta pentru alegerea unei baze a sistemului fiscal între proprietatea de pământ sau numărul de familii din sate, ei se feresc parcă să ia o atitudine proprie, preferând să lase răspunderea soluțiilor celor ce le formulaseră mai întâi. Este mai important a nu nemulțumi forurile de la Viena decât a-și făuri o convingere proprie. Lucrul este încă și mai evident în problema zloților. Ca și contele de Königsegg în trecut ei își puteau da seama de dezastrul pentru economia Olteniei a menținerii devalorizării progresive, decretate arbitrar, dar preferau să se mulțumească cu jumătăți de măsură, ca păsuirea derizorie obținută de la Viena, afectând un fals optimism privind prosperitatea viitoare ce avea să se reverse asupra țării. Cât privește perspectiva iluzorie a creării unei bănci care să absoarbă zloții îndeczirabili și să-i preschimbe în monede cu un curs bun, ea era o simplă amăgire. De altminteri nu o dată măsurile propuse acum, sau mai de mult, și acceptate acum, se dovedesc străine de realitate. Ideea înlocuirii satelor existente prin sate tip de 100, sau 50, sau 25 de familii (clădite după un plan stereotip cu biserica la mijloc și probabil cu case identice) pentru a ușura recensământul fiscal și obligația locuitorilor de a prinde rădăcini în ele sub pedeapsa capitală pentru cei ce le-ar părăsi sau nu s-ar grăbi să iasă din ascunzătorile lor spre a se strânge în ele, demonstrează din plin această abatere de la reacțiile firești cărora li se preferă șablonul.

Este drept însă că dezumanizarea se oprește când este vorba de persoane concrete, și semnatarii revin la reacții firești. Dar când spunem „semnatarii”, ne referim de fapt la reacțiile lui Wallis, în rechizitoriul său contra lui de Porta. Acum avem și epilogul procesului lui Pădeanu (vezi notița biografică despre de Porta). Reiese tot mai clar că raportul îi aparține de fapt lui Wallis. El este acela care între de Porta și Știrbei se declară pentru acesta din urmă. S-ar părea că el își dădea seama că trebuiau păstrate unele menajamente pentru români, cel puțin în privința susceptibilităților lor religioase în legătură cu organizarea lor

bisericească. În schimb, după ce deplânge dezbinarea din sânul Administrației, unde se formaseră două partide: una constând din consilierii catolici, iar cealaltă din cei ortodocși, sfârșește prin a găsi soluția ideală, anume să fie neapărat doi catolici pe lângă președinte, catolic prin definiție spre a-i neutraliza pe cei doi ortodocși! Tot astfel, după declarațiile moderate privind atitudinea de păstrat față de biserica ortodoxă, surprinde soluția propusă în final: anume încredințarea treburilor privind biserica ortodoxă consilierilor catolici în mod exclusiv! Aflăm aici o lipsă de consecvență a lui Wallis, sau cumva soluția finală îi aparține lui Rebentisch în amândouă cazurile? Și poate și aceea a numirii unor supravornici germani și a unor controlori, tot germani, care să anihileze de fapt până și fărâma de putere derizorie rămasă Administrației. Caracterul oarecum nepersonal al raportului comun reiese din redactarea sa neutră la persoana a treia.

INSPECȚIA FĂCUTĂ ÎN OLTENIA ¹

1731, august 20

- p. 471 Contele Wallis și baronul Rebentisch descriu mai întâi starea în care se află această provincie, arătând că această țară odinioară frumoasă și binecuvântată cu tot belșugul, și în primul rând județul Jiul de Sus și Mehedintzi — de unde nu s-a auzit mai înainte să fi fugit vreodată locuitorii — s-au prefăcut într-un pustiu din vremea ultimului recensământ ² și în afară de moșiile mănăstirilor și ale câtorva boieri, nu vezi în cursul unei călătorii de multe ceasuri nici un iugăr de pământ cultivat, și acolo unde se mai găsește vreun petec de vreun stert de iugăr nu este nimic altceva pe el decât porumb. Apoi în județul Mehedinți se vedeau la o mică depărtare și aproape la rând șapte sate fără de nici un suflet și fără nimic altceva decât doar ruinele caselor ce fuseseră ale locuitorilor fugiți și nu se auzeau de-a lungul întregului drum decât strigătele celor care mai rămăseseră pe loc sau care mai fugeau și care strigau ajutor împotriva cruntului recensământ. O mulțime de plângeri în scris le-au fost înmânate. Iar reclamațiile țării se reduc la patru puncte și anume: 1. exacțiunea vamală ³, 2. povara excesivă a obligației de „Vorspann” ⁴, 3. devalorizarea zlotului ⁵ și 4. așezarea impozitelor. Pentru a discuta sistematic aceste reclamații contele Wallis și baronul Rebentisch au cercetat în plen mai întâi laolaltă toate reclamațiile prezentate și apoi pe rând pe fiecare în parte și au dat chiar de îndată satisfacție acelor <negustori>? turci și au redus taxele <de vamă>, iar în parte i-au făcut să înțeleagă greșeala lor (întrucât aceia crezuseră, împotriva dispozițiilor tratatului de comerț și a hotărârilor luate, că sub cele trei puncte se înțelegeau și vitele; apoi au socotit zloții și celelalte monede la cursul

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 471 ș.u. care este o prezentare indirectă a constatărilor inspecției lui Wallis și Rebentisch, completată de o serie de alte acte înglobate într-o expunere de ansamblu făcută în vederea unei discuții în fața Hofkriegsrathului. Darea de seamă e făcută la pers. a III-a.

² E vorba aici de recensământul fiscal, care a determinat un adevărat exod. Cf. pentru conscripția și impunerile pe anii 1729 și 1730 C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 424, 425 și 448 — 449; cf. și relațiile lui de Porta și Tige din volumul de față.

³ *Mauthexaction*.

⁴ *Improportion der Vorspann*. E vorba de rechizițiile de vite pentru transportul funcționarilor imperiali și a celor ce obțineau bilete de rechiziții.

⁵ *Devaluation d. Hotten* (!), corect: *Slotten*

lor de dincolo ⁶. Și au mai potolit pe localnici cu argumentul că atunci când a fost introdusă vama târgului ⁷ care a stârnit atâtea plângeri, dimpreună cu căminăritul și ierbăritul ⁸, arendarea generală a acestor dări a fost motivată pe faptul că ele fuseseră introduse în timpul stăpânirii turcești și au fost reglementate chiar de la începutul ocupării țării de către imperiali în //aceleași condiții ¹⁰, și mai apoi au fost iarăși desființate pentru ușurarea p. 472 țăranilor ruinați, și pe urmă au fost din nou lăsate să existe. Dar vameșul cel mare ¹¹, Szendrey ¹², care a stat mai mulți ani în Țara Românească, a dat amănunte în anexa nr. 1 ¹³ arătând cum s-a procedat din anul 1720 până în anul 1728 cu impunerea ierbăritului și a căminăritului și că s-a luat mereu vama târgului în locurile unde se țin iarmaroace ¹⁴ și în zalhanale ¹⁵, <și> de la lucrurile și vitele cumpărate pentru câștig ¹⁶, chiar și în afara târgurilor, și prin urmare nimeni nu are a se plânge dacă arendașii dărilor ¹⁷ se mențin în aceste limite. Ei, adică contele Wallis și baronul Rebentisch, așteaptă dispozițiile ce ar binevoi să li se dea, dacă vama târgului ¹⁸, comănăritul și ierbăritul trebuie desființate în tot locul sau să se perceapă în același fel ca mai înainte, numai în acele târguri anume hotărâte și în felul dinainte hotărât (?) ¹⁹. Dar ei socotesc că ar fi mai potrivit pentru interesele împăratului ²⁰, pentru comerț și pentru ușurarea locuitorilor să se dea tuturor ²⁴ mână liberă să facă negoț și să deducă din cuantumul arenzii ²² stabilite suma la care se ridică asemenea taxe producătoare de venit pentru arendași, iar cuantumul rezultat (?) ²³ să fie repartizat și cuprins printre prestațiile principale ²⁴. Și să lase să se achite obișnuitele taxe vamale imperiale numai din traficul care se face în afară la acele vămi de frontieră, potrivit cu darea hotărâtă ... (?) ²⁵.

Deocamdată ei ar fi propus eventual, drept compensație 15 000 de florini, iar suma definitivă va trebui să fie arătată de extractele de arendă, ca să se vadă dacă trebuie să se mai adauge ceva la această sumă sau să se mai scadă ceva din ea.

⁶ *Ienseitigen curs* — adică din Turcia și Țara Românească. Administrația imperială fixase cursul zlotului la 51 de creițari pe când în Turcia și în Țara Românească era cotelat la 66 de creițari, adică 1 florin și 6 creițari. Cf. hotărârea Camerei aulice din 18 iulie 1729 la C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 344—346.

⁷ *Teloneum fori*.

⁸ *Comaneril*.

⁹ *Fahrderith*.

¹⁰ *Eodem titulo*

¹¹ *Ober 30 ger* = Ober Dreyssiger, traducerea termenului latin de : *Supremus Tricesimator*.

¹² Johann Szendrey purta în August 1722 titlul de Primarius Teloneator (*op. cit.*, I, 525) și tot astfel în noiembrie 1723. Iar în decembrie 1725 este : *supremus Tricesimator* sau *Ober dreissiger* in der Kayserlichen Wallachey (*ibidem*, p. 678). Pentru etapele carierei lui *ibidem*, II, 433.

¹³ *Ibidem*, II, 433—437. doc. nr. 163.

¹⁴ *In locis nundinibus celebribus*.

¹⁵ *Zachanis*.

¹⁶ *pro quaestu*.

¹⁷ *die arrendation*.

¹⁸ Vama târgului a fost abrogată la 9 ianuarie 1734 (C. Giurescu, *op. cit.*, III, p. 34, doc. 9) introducându-se în schimb vama de 4% la graniță.

¹⁹ *Cum modalitate*.

²⁰ = Carol VI (1711—1740).

²¹ *Dem publico*.

²² *Pachtquanto*.

²³ *Das importirende quantum*.

²⁴ *Hauptproestation*.

²⁵ *Nach den Vectigal und ausgesetzten psto (?)*.

Apoi, la punctul 2, în ce privește „Vorspannul”, țara ar avea tot dreptul să se plângă de această prestație, căci populația intimidată, fără să fi văzut până acun vreun regulament sau vreun ordin (în acest sens) a dat oricărui funcționar sau slujbaş militar și cameral²⁶ sau provincial²⁷, fie (că ar fi mers pentru) treburi proprii sau ale stăpânirii, tot ce a pretins și cât a pretins și încă pe deasupra hrană fără nici o măsură și deosebire și, deși Administrația²⁸ ar fi trebuit să știe cum să pună stavilă acestor neorânduiri, nu numai că s-a abținut de a lua vreo măsură, dar chiar a stat și le-a privit în tăcere, astfel că la retragerea companiilor, așa după cum au întâlnit chiar contele Wallis și baronul Rebentisch una din aceste companii, li s-au dat „Vorspann” de la un capăt al țării până la celălalt; iar funcționarii județelor fac și dreg după cheful lor, putând să pertinească un sat și să ducă de răpă un altul, fără a mai spune că adeseori țăranii la reîntoarcerea lor de la „Vorspann” sunt iarăși luați pe sus și siliți din nou să-și pună caii la ham și așadar în cele din urmă vitele oamenilor pier, iar acasă gospodăria lor se duce pe copcă.

În timpul prezenței lor la Craiova, contele Wallis și baronul Rebentisch au dispus și au și trimis ordine de ocrotire²⁹, parte în scris și parte verbal, la centrele de Vorspann cum că de aici înainte trebuie să nu i se dea nimănui nici un fel de „Vorspann” fără vreun ordin al directorului suprem³⁰ sau al Administrației³¹, iar biletele de „Vorspann” trebuie să fie date cu moderație numai pentru slujba stăpânirii și numai în caz de absolută nevoie³², și acestea trebuie și ele adevărate de fiecă dată de comisarul de război local. Toate alimentele au a fi plătite cu bani peșin și vornicii, ispravnicii care în afară de aceasta au o alocație de furaj în natură³³ pentru caii lor, ca și toți ceilalți (dregători) provinciali, precum și boierii și localnicii să fie excluși de la (folosirea) Vorspannului. Împotriva acestui ordin nu trebuie să se purceadă în nici un fel, sub sancțiunea unei despăgubiri sau chiar și a unei amenzi lăsate la libera apreciere (?)³⁴. Dar cu toate acestea ei se îndoiau totuși de urmările reale ale acestor măsuri, cu atât mai mult cu cât pe de o parte nu era îngăduit țăranului și nici judeului de sat să ceară să i se arate vreun ordin sau vreo legitimație, iar pe de altă parte slujbașii administrației relaxează foarte curând supravegherea ce le cade în seamă, iar slujbașii districtului (care fără de nici o sfială fac ce vor) îi vor lăsa din nou să-și facă de cap. Și deși consilierii³⁵ au hotărât între ei, fără a înștiința pe directorul suprem³⁶, ca fiecare să aibă sub ocrotirea sa câte

²⁶ *Cameralen* — Administrația bunurilor era împărțită în bunuri camerale (= fiscale) și bunuri provinciale.

²⁷ *Provincialien*, care țineau de organele Administrației.

²⁸ *Die Admon.*

²⁹ *Salva guardien.*

³⁰ Adică generalul comandant al Transilvaniei: în cazul de față contele Wallis.

³¹ Compusă în 1731 din baronul Czeyka, boierii Grigore Vlasto, Ioan Băleanu, Ștefan Pârșcoveanu, N. de Porta și I. W. Vogt.

³² *Und die blosze Nothdurfft* (urmează: *in quanto moderet*).

³³ *Denen die Naturalien* (auf ihre Pferd ohnedem ausgeworfen).

³⁴ *Sub poena bonificationis oder auch arbitrariae.*

³⁵ Cf. mai sus n. 31 pentru numele consilierilor din 1731. Dar s-ar părea că Wallis și Rebentisch se referă la o situație generală, mai veche pentru care pot fi găsite lămuriri în memoriul lui N. de Porta din 26 mai 1728, când lista consilierilor era alta.

³⁶ *Oberdirectors* — Director suprem în 1731 era generalul comandant al Transilvaniei Wallis. Nu trebuie confundat acest director suprem cu președintele Administrației, care până în 1726 fusese Gheorghe Cantacuzino, apoi generalul Schramm și în 1731 baronul J. Czeyka.

un județ și să se îngrijească de el, totuși aceasta nu părea să urmărească într-atât buna rânduială, cât interese particulare. Contele Wallis și baronul Rebentisch au chibzuit îndelung cu Administrația asupra acestui punct privitor la „Vorspann” și s-a conchis în unanimitate că introducerea „cambiaturii”³⁷ ar fi singurul mijloc de a păstra acolo o bună rânduială și că ar fi mai degrabă spre folosul decât spre paguba tezaurului imperial, oferind înlezniuri călătorilor și punând capăt plângerilor de până acum ale locuitorilor. Pe lângă aceasta ei au mai stăruit și s-au mai // referit la <proiectul> p. 473 de reglementare a „cambiaturii” care a și fost trimis, pentru că prin aceasta îndeosebi ar fi asigurat cum trebuia transportul scrisorilor prin poștă, care până atunci trebuia făcut prin curieri de la Craiova până la Râmnic³⁸, cu prăpădirea cailor folosiți și uneori cu pierderea unor scrisori sau deschiderea altora în vreun loc sau altul sau cu vreo altă vătămare a lor.

În afară de acestea, s-au produs nereguli încă și mai mari în repartizarea furajului pentru cavalerie și veneau plângeri de pretutindeni că în unele cazuri s-au cosit numai fânețele cele mai apropiate (?) și că pentru acoperirea nevoilor companiilor de cavalerie, repartizarea a fost făcută în așa fel din proviziile unuia sau altuia, încât acela pe care cădea ponosul trebuia să suporte toată paguba, fără ca slujbașii districtului sau Administrația să fi raportat acest lucru mai departe sau să fi adus vreo despăgubire pentru ce s-a luat peste cât trebuia sau fără nici un drept. Pentru îndreptarea acestora contele Wallis și baronul Rebentisch împreună cu Administrația au recomandat ca pe lângă toate cazărmile unde sunt cantonate companii să se ridice cu timpul, după planurile Comisariatului, niște magazine suficiente pentru aprovizionare, ceea ce însă nu s-a putut duce la împlinire măcar că s-au făcut toate înlezniurile în acest scop.

O altă neregulă împovărătoare pentru țară și totodată un act de risipă, antieconomică s-a produs la repararea căii Caroline, potrivit raportului nr. 2 al inginerului locotenent major Zultner, însărcinat cu această treabă, precum că din numărul de două sute de țărani și din cele cinci căruțe înhamate cu tot ce le trebuie, date anume pentru această muncă, nu veniseră deocamdată decât doar jumătate și măcar și acest număr nu era în stare a fi folosit, ceea ce a stânjenit lucrul, iar numărul acesta de oameni, din cauză că a rătăcit încoace și încolo timp de patru săptămâni, a fost plătit pentru o muncă <efectivă> de două săptămâni cu plata deplină pe șase săptămâni, astfel că acești două sute de țărani au costat până acum pentru o lună de muncă utilă patru mii de florini; tot atâția oameni tocmiți de bunăvoie ar fi costat numai 840 de florini și cu încă 150 de florini pentru cinci căruțe s-ar ajunge la suma de 990 de florini. Deoarece proiectul acesta a fost recunoscut de toți ca fiind deosebit de economic, și cum șoselele aveau nevoie chiar atunci de multe reparații, au ordonat în mod provizoriu 990 de florini pe o lună din „fondul extraordinar” sau cu anticipație asupra încasărilor viitoare de la vornicul județului Vâlcea și au dat în grija fostului vameș de la Căineni³⁹ și în sarcina inginerului să plătească săptămânal sau la 14 zile munca făcută, după calculele și fondurile procurate de inginer și după aceea a poruncit să urmeze lucrările până la sfârșitul lunii

³⁷ *Cambiatur*, adică un serviciu de poștă cu stații unde se schimbau caii oboșiți cu alții odihniți. Consiliul de război trimite instrucții în acest sens lui Wallis (*ibidem* II p. 492 s.u.).

³⁸ *Riminik*. Se propunea înființarea unui serviciu regulat de poștă între Râmnic și Craiova, cu 11 stații, organizat ca cel dintre Sibiu și Râmnic, *ibidem*, II, p. 494.

³⁹ *Strassenbürger*... *Mauthner*, adică vameșul de la Căineni, de la numele de Strassburg sau Arxa Via dat fortificației ridicate de imperiali acolo.

noiembrie. Mai departe generalul Wallis și baronul Rebentisch au observat cu ce fraude spre împovărarea țării au fost executate până acum muncile „gratuite” la cazărmi, cvartiruri, poduri și altele de felul acesta.

Iar pentru a întâmpina toate cerințele viitoare amintite aici ei se întemeiază pe deducțiunile și considerația principală ce urmează mai jos.

Apoi la punctul 3 cu privire la devalorizarea zloților s-a vestit pentru deosebita liniștire a țării menținerea lor obligatorie ⁴⁰ mai departe la valoarea de 51 de creițari până la altă decizie ulterioară. Această măsură ar folosi deopotrivă la ridicarea comerțului și la punerea poporului în stare să-și achite sarcinile, însă aceasta nu ajută, întrucât comerțul se face în mare parte cu turcii și de aceea aproape că nu se pot vedea alte monede decât zloții care dincolo au cursul de 1 fl. și 6 creițari. Și așadar când vin turcii încoace să cumpere ceva de aici, ei nu vor să piardă nimic, pe când locuitorul din imperiu când vrea să vândă ceva, fără considerație de câștig sau pagubă, fiind de cele mai multe ori silit de nevoie, trebuie să primească zlotul la cursul de dincolo, iar pe al său, când vrea să cumpere ceva, trebuie să-l dea la valoarea de 51 de creițari, potrivit edictelor (de care știu prea bine să se folosească turcii), și prin urmare în tot timpul, precum și la plata dărilor, trebuie să piardă la fiecare zlot 15 creițari, și deci să fie păgubit cu 25 de puncte ⁴¹, în timp ce groșii, care se mai află încă în cantitate destul de mare în casierii, nu sunt primiți nici de turci și nici cunoscuți de localnici. Încă din martie 1724 Excelența sa domnul conte de Königsegg ⁴² a expus chestiunea exhaustivă, după cum rezultă din anexa în copie ⁴³ nr. 3, pentru a cărei rezolvare satisfăcătoare, contele Wallis și baronul Rebentisch au găsit că ar fi de ajuns dacă s-ar afla chiar și numai la Sibiu și la Brașov niște casierii la care transilvănenii, care fac comerț cu Țara Românească, să-și schimbe banii lor buni pe monezi având curs în Țara Românească sau unde să fie schimbați și primiți zloții la valoarea de un florin, și apoi cu timpul să fie adunați și îndată după aceea rebătuți // din nou în Transilvania; iar pierderea <rezultând din diferențe> ar fi foarte ușor compensată de dezvoltarea comerțului și de noua organizare fiscală ce urma să fie schițată după aceea. Dar fără aceste <oficii de schimb sau casierii> edificiul principal al acestui sistem trebuie neapărat să se năruie, căci și așa turcii, pentru a evita reglementarea monetară de aici, începând din vremea scăderii cursului zlotului, s-au îndreptat cu cumpărăturile de oi, miere etc. spre Moldova, în așa măsură încât negoțul cu aceste mărfuri (prin care trebuie să intre bani în țară) se află acum la pământ. Dar prin ridicarea cursului monedelor care au cea mai mare circulație, acest comerț se va dezvolta cu atât mai mult, cu cât și calitatea mărfurilor și ușurința drumului duc de la sine la acest rezultat, etc.

Apoi în al 4-lea rând, în ce privește capitolul contribuțiilor, numai ultimul recensământ (fiscal) și autorul ei de Porta ⁴⁵ au fost de vină că în

⁴⁰ *Befohlenermassen*. Cum potrivit planului inițial, devalorizarea zloților trebuia să urmeze un curs progresiv, menținerea lor provizorie la cursul de 51 de creițari era socotită de autoritățile habsburgice ca fiind de natură a liniști spiritele.

⁴¹ 25 peto, adică un sfert din valoare.

⁴² Contele de Königsegg, fost director suprem al provinciei Oltenia.

⁴³ *Nach Ausweis der Kopeylichen Nebenlag* Nr. 3. Această anexă se află reprodușă în extract, la sfârșitul textului de față (*Hurmuzaki* VI, p. 491—492). Pentru textul însuși în extenso, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 623—626.

⁴⁴ *Pr. 1 f. regulieret* — adică la valoarea de 60 de creițari.

⁴⁵ Nicolae de Porta, secretar, apoi consilier al administrației austriace din Oltenia. Vezi relația și biografia sa în volumul de față.

locul sporirii de încasări anunțată, împăratul a fost pus în situația să piardă contribuția pe un an întreg, și din marile încasări, în care se mai nădăjduia încă și acum în urmă până la încheierea celor trei câștiguri⁴⁶ ale anului 1731, nu s-a putut porni la încasarea nici măcar a dărilor repartizate pe primul <trimestru>⁴⁷, după cum mărturisește teancul de 200 de plângeri anexata aici sub numărul 4, precum că ba sunt înscrși prea mulți contribuabili, ba sunt înscrși sub două și trei nume și printre ei sunt mulți prăpădiți și bolnavi înscrși ca o <întreagă> familie <deși sunt singuri>. Și apoi la strângerea dărilor locuitorii au fost supuși la chinuri nemaiauzite, prin execuții silite, stoarceri și maltratări, astfel că e ușor de bănuț ce mai pot păstra pentru plata contribuției după ce au îndurat toate aceste grozăvii. Și deși nu ar fi fost cu neputință, dacă ai fi voit să ruinezi cu desăvârșire țara în chipul acesta, să strângi atâția bani cât comportă impozitul pe un an — mai ales în vremea aceasta, când pagubele și cheltuielile execuțiilor silite se puteau ridica atât de sus, și încă și mai sus — cu toate acestea după mărturia extraselor de casă no. 5, dările din primul an au rămas în bună parte neincasate la încheierea anului următor. Putea desigur de Porta să caute să arunce cât mai departe de el vina folosirii acestui mod groaznic de percepere a dărilor, sub motivul că el n-a știut nimic despre asemenea torturi sau să nege cele afirmate (?)⁴⁸ ca fiind doar niște relatări indirecte în gura unor terțe persoane. Dimpotrivă, se arată că potrivit cu referatul auditorului de stat⁴⁹ împreună cu interogatoriul și constatările privind învinuirea de tortură adusă vătășelului județului Jiul de Sus, Ion Hortoban, acesta și consilierul său fiscal⁵⁰ Joviza tiranizau oamenii, îi ungeau sub nas cu oțet dres cu funingene, îi închideau în casă și acolo îi afumau dând focla paie umede, pe oamenii legați îi izbeau cu capetele unii de alții și tot astfel au târât prin zăpadă și un copil etc. De aceea au și fost condamnați prin sentința auditoriatului ca Hortoban să fie ținut doi ani ferecat în fiare la amândouă picioarele și pus astfel la muncă în văzul tuturor și chiar la repararea Căii Caroline, ca fiind locul delictului, spre a răspândi mai mare spaimă și înfiorare și a da o adevărată satisfacție celor care suferiseră de pe urma lui. Iar Joviza (care a recunoscut de bunăvoie că a legat și bătut pe oameni pentru a le încasa restanțele lor) care se apăra pe motivul că fusese și el la fel de maltrat de vornicul însuși, pe motivul străngerii sferturilor, a fost iertat în parte, socotindu-se drept pedeapsă acest tratament care îi fusese aplicat de către vornic. Pe de altă parte trebuia să fie admonestat sever să se lase de asemenea metode. Contele Wallis și baronul Rebentisch observă că adevărarea acestui fapt cercetat cu grijă nu lasă nici o îndoială că celelalte acuzații de sub numărul 4 ar fi tot atât de adevărate, dar pentru a le cerceta pe toate ar trebui un timp nesfârșit . . .⁵¹.

În cursul acestor cercetări se declară că vornicii și ispravnicii știau bine toate acestea și nu numai că lăsau cu bună știință să se săvârșească toate acestea, dar chiar ei înșiși dădeau impulsul la aceasta, // p. 475
căci adeseori îi luau la bătaie pe vătășei când aceștia nu le aduceau bani; astfel că fiecare își făcea un merit să stoarcă bani, bine sau rău,

⁴⁶ *Quartalen*.

⁴⁷ Vezi rapoartele ispravnicilor de județe în C. Giurescu, *op. cit.*, p. 457—461.

⁴⁸ *Suppositum*.

⁴⁹ *Mit dem parere des Landssauditors*. Atribuțiile acestuia erau de jurist.

⁵⁰ *Kamēnerath*.

⁵¹ Urmează întrebarea ce pedeapsă trebuie să i se dea acelui vătășel (Hortoban) din partea împăratului pentru satisfacerea opiniei publice.

cu atât mai mult că Administrația nu a luat nici o altă măsură împotriva acestor rele, în afară de cea cuprinsă în anexa nr. 7, potrivit căreia ispravnicul Pădeanu⁵² din județul Jiul de Sus a fost acuzat 1. că la ultimul recensământ din plasa sa (la o verificare făcută de alții) s-au găsit 300 de familii peste cele pe care le recenzase el, și aceasta mai ales în locurile care se aflau sub ocrotirea lui Știrbei⁵³; și că mai apoi el, ispravnicul, a mai făcut încă un recensământ și a scris el însuși⁵⁴ acest număr de familii; 2. că împotriva ordinului dat, anume de a strânge cu binele cuantumul impozitelor, el a maltratat totuși oamenii în fel și chip la prestarea impozitelor, potrivit cu propria sa scrisoare; 3. că s-a găsit într-alt loc în jurul casei sale un număr mai mare de contribuabili decât cei pe care îi înscrisese el; 4. că la expirarea termenului de recenzare, în loc de a strânge banii prescriși și de a duce la capăt strângerea lor, el s-a dus la stăpânul său Știrbei și apoi la Sibiu; că mai mulți țărani <fugiți>, și anume cei care au fost prinși, au declarat că au fugit tocmai pentru că ispravnicul îi înștiințase că vor trebui să plătească un impozit îndoit, în urma cărora el a fost arestat și a fost dus la Craiova și de atunci au încetat toate încercăturile în plasa aceea; și, în sfârșit, că el se vorbea cu acei părcălabi care au provocat acel tumult⁵⁵, încă în vremea arestului. Asupra acestor puncte acel vătășel se dezvinovățește astfel: 1. că el și-a dat toată silința la facerea recensământului și că în primul recensământ nu a lăsat pe nimeni pe dinafară, adică nerecenzat; 2. că într-adevăr a scris consilierilor de Porta și Vogt, că a legat pe oameni și că i-a bătut pentru a strânge banii, dar că el de fapt nu a făcut aceasta și că a scris numai așa, cu scopul de a obține o prelungire a termenului de plată. Dimpotrivă, la punctele 3, 4, 5, el neagă cele ce îi sunt imputate. Dar recunoaște; 6. că în realitate părcălabii au venit în arest să-l viziteze^{55a}, dar că el nu i-a chemat nici nu a vorbit nimic cu ei despre acele tumulturi. După acest răspuns <al acuzatului>, administrația l-a condamnat pe vătășel potrivit instrucțiunilor distribuind acelor consilieri trimiși pentru recensământ, anume că atunci când un ispravnic este prins cu o fraudă însemnată, acesta trebuie pus în lanțuri, trimis la Craiova și pedepsit cu <o amendă de> 100 de florini; ca delapidator el este declarat incapabil *de jure* de a mai ocupa pe viitor vreo slujbă, iar cei 100 de florini ce vor trebui plătiți împreună și cu arestul suferit până acum trebuie să-i fie socotite ca pedeapsă pentru caznele la care supusese pe locuitori, și aceste hotărâri sunt date din următoarele motive: că el însuși a scris că a supus oamenii la cazne, și ceea ce a recunoscut odată nu mai poate fi tăgăduit; și mai departe pentru că a făptuit o delapidare vădită prin faptul că în ultimul catastif de recensământ al consilierilor s-au găsit 778 de familii de birnici peste numărul de familii înscrise de el în acele

⁵² *Badanul* = Matei Pădeanu, care fusese numit de către consilierul Ilie Știrbei ispravnic al județului Jiul de Sus încă din 1728.

⁵³ *Stirbey* = Ilie Știrbei, fost și viitor consilier al Administrației.

⁵⁴ = Pădeanu. Cf. jalba sa către Wallis (C. Giurescu, *op. cit.*, II, 421 ș.u.) cu înșirarea tuturor nenorocirilor care l-au lovit atunci: moartea tatălui său și apoi a unui fiu, la înmormântările cărora nu i s-a îngăduit să plece din arest etc. (pentru întregul caz, vezi biografia lui de Porta).

⁵⁵ Este vorba de venirea în corpore la Craiova a părcălabilor din județul Jiul de Sus pentru a depune mărturie în favoarea lui.

^{55a} *Die Proculabi zu ihre humbsuchungsweise (!) (heimsuchungen) in arrest gekommen.*

localități ce-i aparțin lui Știrbei; și în sfârșit pentru că el a fost dovedit și a mărturisit că a păstrat la el 900 de florini din banii deja încasați din dări în timp ce, dimpotrivă, arăta cu zel că e cu neputință a se strânge banii, și că prin urmare a săvârșit la acest recensământ și la celălalt fraude vădite. Domnul conte Wallis și baronul Rebentisch au observat cu privire la această <sentință> că ceea ce fusese stabilit la judecata mai sus amintită nu era numai ilegal, ci și viciat de parțialitate, din pricina intervenției lui de Porta împotriva unui presupus dușman al său, din cauză că ține de (?) casa lui Știrbei ⁵⁶, trecând sub tăcere că cel interogată ca un bărbat de origine <bună> cu soție și copii „*ex capite plane alieno neque convictus minus confessus*” ⁵⁷ a fost încărcat cu o întreită pedeapsă și chiar i s-a răpit cinstea, iar după aceea la apelul acuzatului făcut sub nr. 8, către el directorul suprem, ca să fie cercetat fără părtinire, consilierii țării s-au căit de semnăturile puse pe sentința amintită mai sus și s-au dezvinovățit, spunând că ei au crezut că totul este adevărat pe baza asigurărilor lui de Porta și Vogt și așadar oameni de felul acesta și lipsiți de orice greutate, necunoscând de cele mai multe ori drepturile și obiceiurile proprii lor țări //, lasă deci p. 476 pe alții să conducă în asemenea cazuri, mai ales în materie de justiție, de care sunt și mai străini, ca în cazul de mai sus, încât membrii Administrației au osândit pe acuzat doar pe niște puncte inexistente sau neclare, fără să atingă ceea ce este evident și chiar cunoscut.

Contele Wallis și baronul Rebentisch nu au avut timp pentru o cercetare mai adâncită a acestor chestiuni și el (acuzatul) așteaptă deci rezoluția de aici „*ubi potissimum de restitutione honoris agitur*” ⁵⁸ întrucât în privința amenzii impuse acuzatului, după ce asemenea amenzi au fost impuse aproape de oricine și numai în chip arbitrar, și prin aceasta au fost sustrase tezaurului imperial multe mii de guldeni, ei (= Wallis și Rebentisch) au hotărât să interzică tuturor vornicilor și ispravnicilor de a pretinde și a încasa amenzi prin Administrație și tot astfel să suspende acum și până la înviorarea mai deplină a țării amenda pusă la strângerea dărilor asupra zăbavnicilor (la plată). Acestea sunt deci urmările ultimului recensământ fiscal în care s-a greșit și în modul <de procedare> ⁵⁹, și nu numai că nu s-a avut în vedere posibilitatea contribuabililor, dar încă în loc de a se face înscrierile pe familii, acestea au fost făcute mai mult pe indivizi ⁶⁰, și numai pentru a se completa prin orice mijloc numărul hotărât dinainte, au fost înscrși pe liste cerșetori și invalizi, și chiar unii de două sau de trei ori sub diferite nume, așa cum au făcut în speță vornicii din județele Jiul de Sus și Mehedinți sub nr. 9, în așa fel că în amândouă județele au trecut pe listă împreună și cu oameni morți sau înscrși de două ori sau invalizi sau fugiți de la locurile lor, mai bine de patru mii de familii a căror contribuție se ridică ca singură la peste 31 000 de florini. Și deși de Porta atribuie această greșelă revizuirilor și supravizuirilor, pentru că fiecare nou recensământ a scris multe nume altfel decât le înscriseseră ceilalți, din

⁵⁶ *Seiner des Stirbey familia halber vermeinthen Feinden.*

⁵⁷ = Pentru un capăt de acuzare străin și fără a fi fost dovedit nici prin alții, nici prin propria lui mărturisire.

⁵⁸ = Mai ales în ceea ce privește reabilitarea (restituirea cinstei).

⁵⁹ *In modo gefehlt.*

⁶⁰ *Per capita.*

care cauză socotitorul ⁶¹ de la numărul 9 ⁶², în loc de un Petru cu ade-vărat în ființă, notează trei sau mai mulți Petri — și acesta uneori mai era și invalid — și măcar că de Porta pretindea că această greșeală a fost îndreptată prin stingerea creanțelor pretinse pe nedrept și că el a scos cu toate acestea numărul făgăduit de contribuabili și că în ianuarie sau februarie el a îndreptat întreaga situație, totuși, de atunci încolo fuga s-a întetit cel mai mult; prin urmare, ca să nu vorbim de celelalte județe, numai în Jiul de Sus și în Mehedinți s-a înregistrat o scădere de 50 000 de florini la dări. Cu acest prilej, contele Wallis și baronul Rebentisch anexează sub numărul 10 o propunere ⁶³ a foștilor consilieri ⁶⁴, găsită printre hârțile lui Tige, dată încă din anul 1728, cu sublinierea că aceasta nu ar fi trebuit să fie reținută pe nedrept în loc de a o trimite forurilor imperiale, căci într-însa se cuprind multe judecăți bune, care în parte sunt foarte potrivite și care ar fi fost vrednice de meditat în general, și la aceasta (Wallis și Rebentisch) mai adaugă cu privire la foștii consilieri amintiți mai sus că acești oameni descriși atât de urât la Viena ar fi trebuit cel puțin să fie ascultați înainte de orice categorisire a lor, căci desigur, că trebuie să se știe precis cum trebuie să te porți cu asemenea oameni de care atârnă întreaga țară și ale căror sfaturi nu au dus niciodată la un rezultat rău și ar fi vrednic de luat în considerație că așa precum ei sunt boieri adevărați și din cei mai de seamă, ei cunosc cel mai bine situația țării și că cei care sunt în slujbe pot întotdeauna mai bine să ocrotească pe locuitori; dar tot-mai dimpotrivă în locul acestora au fost luați oameni care au venit încolo din Valahia cealaltă numai de dragul câștigului și numai atâta timp cât le merge după voia lor. De fapt Vlasto ⁶⁵ este un bărbat drept și cinstit, zelos în slujbă și aplecat spre bine; despre el nu ai putea presupune că s-ar abate de la credința pe care a arătat-o mereu. Băleanul ⁶⁶, dimpotrivă, e un cap intrigant fără astâmpăr, ambițios, interesat și care până acum a urzit atâtea și atâtea dezbinări și fracționări în sânul Administrației, iar slujbei nu-i aduce nici un folos bun, ceea ce se mai poate vedea și din faptul că atunci când a venit de curând frațele său de dincolo, din Țara Românească, pentru a împărți moșia părintească din partea aceasta (=din Oltenia), consilierul a îndrăznit să ceară directorului suprem libera trecere înapoi pentru fratele său, deși el însuși a recunoscut mai apoi că domnul de dincolo nu ar admite la rândul său același lucru. Pârșcoveanul ⁶⁷ însă este un nătărău care cunoaște numai doar limba sa maternă și nu este bun de nimic, decât doar să se potrivească intrigilor lui Băleanu. Ca atare boierii socotiți ca străini⁶⁸

⁶¹ *Der calculant* (recensământul constă din două operații, anume înscrierea numelor și apoi calcularea cuantumului debitului fiecărui birnic).

⁶² Numărul tabelului de impunere al celor două județe amintite mai sus.

⁶³ *parere*; cf. C. Giurescu *op. cit.*, II, p. 288 propunerea din 14 noiembrie 1728 iscălită de D. Brăiloi, Ilie Știrbei și C. Strâmbeanu.

⁶⁴ *Exauthorierten* = revocați.

⁶⁵ Grigore Vlasto, consilier în Oltenia. După aprecierea pozitivă a foștilor consilieri din 1728 urmează o caracterizare a consilierilor care i-au înlocuit în aprilie 1729, anume Vlasto, Băleanu și Pârșcoveanu.

⁶⁶ Ioan Băleanu, consilier al Administrației austriece în Oltenia numit în iulie 1729, (*op. cit.*, II, p. 346).

⁶⁷ *Der Brescovanul* = Ștefan Pârșcoveanu, postelnic, apoi vornic în Romanși și consilier al Administrației austriece din Oltenia.

⁶⁸ *pro extraneis reputate*.

își au // acolo prietenii lor, care pentru a se putea folosi de moșiile lor p. 477 stau mai mult acolo, dar totuși mai trec și încoace și încolo, și pentru a nu pierde puținul pe care îl au în partea aceasta a Oltului, precum și pentru a se înfrupta și ei pe căi bune sau rele din slujbele de aici, lasă oricând acolo unde este cu puțință, pe câte unul sau mai mulți dintre ei să vină încoace. Prin urmare, țara are tot atât de puțină încredere în ei, pe cât de puțină dragoste au ei pentru țară; iar adevărații fii ai țării sunt păgubiți prin acea năvală încoace. Pentru a putea găsi mijlocul potrivit de îndreptare la aceasta și a fi în stare de a instaura de îndată un sistem de organizare statornic și folositor, contele Wallis a cerut părerea <atât a> Administrației de acum <cât> și a celei dinainte, care urmează aici. Și mai întâi cei trei consilieri actuali români ⁶⁹ au propus în <anexa> numărul 11 ⁷⁰ ca: 1. Să se instaureze în întreaga țară rânduiala următoare: anume să se facă trei categorii de locuitori și de sate și în prima categorie să fie cuprinse toate locurile (= satele) locuitorilor cu pământ, numiți megieși ⁷¹, așezați temeinic încă de mult pe teritorii întinse cu delnițe, vii, mori și altele; în categoria a doua să fie socotite satele mijlocii, cu mai puțin pământ, numite megieșești și să se numere în cea de-a treia categorie satele mici care au cel mai puțin pământ. Prin urmare, să se facă repartitia impozitelor, ținând seama de proporția pomenită mai înainte, după posibilitățile fiecărui sat, adică după fertilitatea, întinderea mai vastă sau mai redusă a pământurilor și după numărul mai mare sau mai mic de vite; și deoarece categoria a treia nu poate plăti tot atât de mult ca prima și a doua categorie, treaba trebuie condusă în așa fel încât să se îndeplinească în fiecare județ suma contribuției ce i-a fost impusă. 2. Ei cred că o atare rânduială, respectiv împărțirea în trei categorii, ar trebui păzită și în satele de birnici, adică în acele sate unde nu sunt oameni cu pământ, dar deoarece și în satele megieșești locuiesc birnici, de aceea proporția va trebui fixată după numărul vacilor și după starea mai bună sau mai rea a acelor sate. 3. Dimpotrivă, ei îndeamnă să nu se facă nici o schimbare cu privire la impozitul cameralistilor ⁷², pentru că aceștia sunt cu toții în stare să-și plătească cătinele lor și în afară de aceasta sunt scutiți de multe sarcini provinciale. Întrucât după ce s-a așezat impozitul pe fiecare sat, locuitorii satului obișnuiesc să facă subrepartitia între ei, trebuie ca ispravnicul să locuiască pe aproape și să ia seama întotdeauna la numărul real al locuitorilor în ființă, pentru ca cei nevoiași să nu fie împovărați de cei mai înstăriți; iar apoi va trebui să completeze el însuși subrepartitia iscălită de pârcălab și de popă și să o trimită consilierului care are supravegherea aceluia județ. Iar dacă unul dintre aceștia sau chiar vornicul sau alții vor fi prinși cu vreo înșelăciune <să fie pedepsiți> ⁷³ după aprecierea anume a Administrației, iar pârcălabii și jurații care primesc asemenea transfugi în sate vor trebui să fie pedepsiți: să plătească același impozit cât ar fi trebuit să plătească acești fugari. 5. S-ar putea să se scadă întrucâtva impozitele țării din considerație pentru

⁶⁹ = Grigore Vlasto, Ioan Băleanu și Ștefan Pârșcoveanu. Este confundat actualul consilier Ioan Băleanu cu Grigore Băleanu decedat.

⁷⁰ Anexa nr. 11 la raportul lui Wallis și Rebenitsch e publicată în C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 441—444, doc. nr. 168 din 23 iunie 1731.

⁷¹ *Megiași*. De observat distincția dintre această categorie și cea a satelor „megieșești”.

⁷² *Cameralisten*, adică satele camerale aparținând fiscoiului și care se aflau sub un regim special.

⁷³ Text defectuos completat după proiectul publicat în Giurescu, *op. cit.*, II, p. 443.

starea ei nenorocită de acum. 6. Fiecare consilier să-și dea toată siliuța să împiedice orice malversație a slujbașilor în cei doi ani următori pentru ca să introducă în județul său o mai bună rânduială și să strângă informații mai exacte asupra adevăratelor mijloace ale contribuabililor și asupra numărului lor, iar la fiecare trei ani să meargă acel consilier sau un altul și să facă din nou recensământul fiscal. Aceasta este propunerea din partea consilierilor români, iar cei doi consilieri catolici ⁷⁴ au protestat într-o a doua anexă sub numărul 12 ⁷⁵, cum că încă de la început, pe vremea lui Virmond, cu prilejul așezării Administrației, s-a deliberat asupra sistemului de contribuții și s-a hotărât ca repartitia dărilor să se facă după numărul familiilor și fiecărei categorii de contribuabili să i se impună o cotă parte proporțională anuală, iar prin subrepartiție locuitorii să fie impuși potrivit cu mijloacele lor, cei bogați să fie obligați la prestații mai mari, mijlocașii la prestații mijlocii și cei săraci la cele mai scăzute, și chiar atunci contele Virmond a găsit că acest proiect este cel mai bun și l-a aprobat și de îndată a și fost observat.

p 478 Dar de fapt un // județ se deosebește de altul prin natura situației sale în ce privește fertilitatea și ușurința desfacerei produselor sale, în schimb lipsește într-un județ ceea ce se află cu prisosință în altul, și lipsa dintr-un județ este compensată de prisosul din celălalt; de pildă județul Vâlcea întrece județul Romanați în producția de vin și fructe etc. și dimpotrivă județul Romanați îl întrece pe acela prin belșugul lui de grâne și orz; județul Jiul de Sus are foarte puține cereale obișnuite, dimpotrivă are belșug de porumb, cel mai bun vin și pește de soi; județul Jiul de Jos are belșug de pește și broaște țestoase și deși are destul de puține cereale, totuși județul acesta este mai bun față de celelalte datorită vecinătății Craiovei, unde își poate desface toate produsele sale; județul Mehedinți însă are întâietate la miere, tân și pășune pentru vite. Tot astfel stau lucrurile și cu satele, dintre cari unul are lipsă de lemn, celălalt prisos de fân, unuia nu-i ajung pășunile, un altul este cel dintâi prin <belșugul de> ghindă pentru porci, prin fânețe sau ogoare de cultură. În satele megieșești pare să fie o inegalitate din faptul că unii au pământuri mai mari, alții mai mici și totuși din punctul de vedere al locuitorilor sunt impuși la o contribuție egală. Dar când într-un sat megieșesc se găsesc moșneni puțini și săraci, aceștia sunt ajutați cu prilejul subrepartiției de birnici și cu cât este mai întins pământul unui sat de megieși, cu atât se află în acel sat mai mulți birnici, care cultivă pământul ce prisosește proprietarului fie în dijmă sau pe muncă și care varsă vistieriei impozitele care le revin pentru acestea. După acest plan de a percepe impozitele după numărul de familii, s-a propus mai departe pe vremea lui Virmond, și s-a hotărât apoi, ca în regiunile cu pământuri întinse, satele să fie alcătuite din câte o sută de familii, în regiunile cu pământuri de întindere mijlocie de câte 50 de familii apoi în cele mici de câte 25 de familii și anume pretutindeni să fie grupe lângă biserică pentru ca recensământul să se poată face mai ușor și repartitia să se facă mai sigur, iar în afară de aceasta, pentru a pune capăt fugii locuitorilor în satele boierilor puternici ⁷⁶, unde se adună uneori într-un număr atât de mare în speranța de a căpăta ocrotire,

⁷⁴ = Consilierii Vogt și Nicolae de Porta.

⁷⁵ = Anexa nr. 12 la raportul lui Wallis și Rebentisch purtând semnăturile lui Nic. de Porta și I.W.D. Vogt, *ibidem*, II p. 445—451.

⁷⁶ *Praepotenten*, în sens pejorativ de abuzivi.

încât din lipsă de pământ, fie că încalcă, cu încheințarea stăpânilor lor, pământurile satelor vecine sau fug de mizerie și din această cauză, întrucât sunt cuprinși în repartitia impozitelor din acel sat, povara sarcinii cade asupra celor care au rămas pe loc sau vistieria își pierde din cuantumul impozitului. O altă fraudă în legătură cu megieșii s-a manifestat la ultimul recensământ prin aceea că cei mai mulți dintre ei și-au părăsit propriile lor pământuri și s-au așezat în satele boierilor, dar s-au bucurat totuși de uzufructul propriilor lor pământuri sub ocrotirea unuia sau altuia dintre boieri, evitând să-și plătească impozitul ca megieși. Dar toate aceste fapte menționate mai sus, constatate de însuși domnul conte Virmond și apoi confirmate de către Excelența sa domnul conte de Königsegg, nu au putut fi niciodată înlăturate prin vreo modalitate care să fie pusă în practică, din cauza intereselor particulare ale boierilor. S-a rămas la metoda amintită mai sus, a repartitiei impozitelor pe familii, măcar că egalitatea și echitatea nu au fost întotdeauna respectate. Până în anul 1727, când generalul Tige a ordonat un nou recensământ întrucât de Porta îi scrisese, potrivit cu reclamația a zece boieri ⁷⁷ din cei mai însemnați din țară, arătând că s-ar fi putut înscrie drept contribuabili 30 000 de familii, dar că în catastiful recensământului se trecuseră numai 22 000 <familii>, din cauză că recenzenții scutiseră de recensământ pe cei mai mulți dintre proprii lor oameni, și că apoi pentru a cruța chiar satele prietenilor și oamenilor lor, au scăzut acest număr la 18 000 de familii.

Potrivit cu acest recensământ inegal a operat Administrația de atunci și ea a strâns anticipat două câștiguri, anume luând 8 florini de la megieși și 4 $\frac{1}{2}$ florini de la birnici, fără contribuțiile în natură; dar din cauză că au fost împovărate celelalte sate și încărcate cu sumele ce au căzut asupra lor din cauza scutirilor date de ei <celorlalți>, producându-se mai întâi o agitație în țară, au fugit dintr-odată 2 300 de familii din județul Romanai și 1 500 de familii din județul Vâlcea, pentru care fapt au plecat ce e drept prin județe doi consilieri pentru a-i potoli pe locuitori, dar în loc de a se îndrepta lucrurile au plecat încă și mai mulți dintre ei, ba și familiile prietenilor lor și a scăzut numărul total // al contribuabililor până la 10 000 p. 479 și astfel cei rămași au fost încărcăți cu o povară încă și mai mare. Dar alți doi consilieri s-au dus la directorul suprem la Sibiu și au propus, în lipsa unei alte soluții, ca mijloc folositor, ca în loc să fie așezată contribuția pe acele familii, să se facă, după obiceiul turcesc, o repartitie arbitrară a contribuției, de unde ar reieși ⁷⁸ că în această țară, lipsită de organizare sistematică, nu se poate introduce nici un alt mod de percepere a impozitelor decât cel arătat la început, anume prin repartitia pe numărul efectiv de familii existente, ținându-se seamă de deosebiri de categorii, cu subrepartitie după mijloacele lor, mai ales că țărani nu au un domiciliu stabil ⁷⁹ și prin urmare fiscul imperial ar putea ușor fi păgubit; dar această subre-

⁷⁷ Radu Golescu, fost consilier și apoi mare spătar; Ștefan Pârșcoveanu, fost vornic; Ioan Băleanul mare portar, Șerban Grădișteanu, Matei Bujoreanu, căpitan de călărași, Ilie Otetelișanu, fost vornic, Udrea Zătreanu, Ticul Zătreanu, Barbu Otetelișanu și Preda Zătreanu. Scrisoarea adresată lui N. de Porta, prin care acești zece boieri se plâng împotriva recensământului fiscal, arătând că s-a sporit numărul contribuabililor în satele megieșești, dar scăzându-se în satele consilierilor, vornicilor și ispravnicilor (*ibidem*, II, p. 180—190, doc. 69 din 21 august 1727) e inspirată chiar de N. de Porta!

⁷⁸ Aici începe comentariul lui Wallis.

⁷⁹ *Kein domicilium fixum habet*. Afirmare mult prea absolută, căci fuga locuitorilor se datora unor împrejurări excepționale și nu firii lor.

partiție trebuie să o facă întotdeauna pârcălabul satului împreună cu jurații săi în fața sătenilor cu participarea ispravnicului acelei plase și să taxeze bunurile unuia sau altuia după cum are de plătit un impozit mai mare sau mai mic ; și satul și-ar trage un folos dacă ar socoti în suma ce-i este desemnată <și> bunurile văduvelor care posedă câte ceva și ale invalizilor și le-ar lăsa pentru întreținerea lor doar o vacă sau două scutite de dări, iar acest prisos de bunuri i-ar aduce pârcălabului un spor la taxare și aceasta ar fi spre ușurarea satului. Și dimpotrivă pornirea acuma a unui nou recensământ fiscal prin consilieri sau vornici nu ar fi un lucru înțelept, de teama unor noi înșelătorii, ci trebuie să se țină de hotărârea imperială cu privire la impozitul anual și la norma prescrisă, căci deși boierii se leapădă cum că nu știu care e numărul de familii de țărani aflători în satele lor și prin urmare nu pot să dea o situație în scris, totuși scuza aceasta nu este vrednică de crezare, mai ales că atunci când ar fi chemați cu porunci aspre toți cei din păduri ca să se înapoieze în satele lor, ar putea ușor afla acest număr de la pârcălabii lor ; și pe de altă parte nici nu ar fi cu socoteală să se facă pe viitor un recensământ fiscal, ci stăpânii moșilor să predea anual administrației o listă în scris a locuitorilor de pe moșiile lor, iar pârcălabii o listă a celor din satele megieșești sub semnătura preotului arătând numărul, numele și porecla sătenilor sub sancțiuni bine stabilite. Drept care nu ar fi nimic mai bun și mai necesar decât să fie numiți în sfârșit niște controlori germani, care să revizuiască numărul de familii din fiecare sat și pe lângă ei să fie creat un procurator fiscal care să înscrie pedeapsa (= amenda) prescrisă pentru contravenienți.

În afară de aceste propuneri ale zelului celor doi consilieri ⁸⁰ catolici, președintele de până acum al Administrației ⁸¹ a propus (?) la anexa numărul 13 că întrucât din cauza emigrației aproape neîntrerupte a românilor, intrate în obicei, e cu neputință să se facă un recensământ temeinic pentru a putea așeza un impozit după măsura mijloacelor reale ; el socotește că este mai oportun și mai util să poruncească cu hotărâre boierilor și fiecărui stăpân de pământ, sub o pedeapsă lăsată la hotărârea sa, mergând chiar și până la confiscarea tuturor bunurilor (= moșilor), ca aceștia să predea trimestrial administrației o situație precisă, în scris, a tuturor familiilor de contribuabili aflătoare pe moșiile lor, împreună cu o descriere clară și cu taxarea (?) ⁸¹ fiecărei gospodării ca avere, inventar și folosințe ; de asemenea preoții și pârcălabii din satele megieșești trebuie să predea Administrației un recensământ formal al satelor lor ; dar pentru ca să se poată strecura cât mai puține fraude ar fi necesar să fie numit câte un controlor german în fiecare district și să i se dea în sarcină în mod special să cerceteze cu sârguință la fiecare trei luni fiecare sat care ține de districtul său și să iscodească dacă toate familiile au fost trecute în recensământ de către boierii și stăpânii de pământ, ca și cele din locurile megieșești și să vadă dacă acestea sunt taxate toate fără excepție după averea, inventarul și folosințele lor. Căci numai el ⁸² va găsi un mijloc de a se putea așeza o impunere conformă cu realitatea.

⁸⁰ = de Porta și Vogt, *ibidem*, II, p. 451.

⁸¹ *Taxa*, aici în sens de prețaluire.

⁸² Czeyka.

4. La cererea contelui Wallis, foștii consilieri Brăiloiu⁸³, Știrbei⁸⁴, Bengescu⁸⁵ și Strâmbeanul⁸⁶ au făcut o expunere asupra faptelor, arătând 1* că ei socot că la ruinarea țării a contribuit în largă măsură păgubitoarea devalorizare și depreciere monetară, căci din cauza valorii scăzute a zlotului de partea aceasta a Oltului și a valorii ridicate de partea cealaltă, comerțul (din care locuitorii și-ar putea procura bani) e la pământ, de aceea valoarea zloților ar putea fi stabilită la cel puțin un florin //. 2. Impozitele nu ar trebui să fie repartizate în raport cu recensământul făcut, potrivit căruia fără deosebire fiecare megiaș a fost impus la 12 florini, birnicul la 8 florini, mărginașul la 6 florini și cei din satele fiscalului la 5 florini și a mai fost repartizată contribuția asupra familiilor numai doar după numărul lor și nu după calitatea și capacitatea lor de plată, și se știe ce urmări rele au atras după ele acest recensământ și această proastă repartitie a dărilor. 3. Ei socotesc necesar ca vornicul fiecărui district, cât și toți ispravnicii să cerceteze cu luare aminte toate urmările rele rezultând din recensământ și să însemne pe toți invalizii și săracii care au fost înscrși ca familii în stare a plăti contribuție, sau acei care au fost trecuți de câte două și trei ori pe listă sub același nume, sau oameni bătrâni, având un singur fiu care îi întreține și care au fost scriși pe listă despărțiți de copiii lor și atât tatăl, cât și fiul au fost recenzați ca fiind în stare de a plăti contribuția, sau au fost înregistrate alte nume de locuitori care nu au fost niciodată în acele sate, sau au fost unii impuși mai mult la al treilea și al patrulea recensământ, din pricina unei amenzi de 5 florini instituită pentru sustragerea pe vremuri de la recensământ a vreunui contribuabil — iar unii ca aceștia — și cât de mulți (!) au fugit după recensământ în Banat sau în Transilvania, drept care, în privința celor fugiți dintr-un district sau sat în altul ar trebui să poarte corespondență între ei vornicii și ispravnicii acelor districte și sate și totodată să cerceteze dacă nu au venit în satele lor unii locuitori din alte locuri sau dacă nu s-au însurat de atunci încoace sau dacă nu au rămas unii birnici neînscrși din greșeală sau în alte scopuri : și atunci s-ar putea lăsa mai departe cei care sunt bine înscrși și numai doar satele ei să le reunească din nou și să nu le lase să fie împărțite în câte patru sau cinci <bucăți> spre paguba bine știută a țării⁸⁷, de asemenea ar mai trebui făcută însemnare cât și ce fel de pământuri stăpânește fiecare sat, și cum se numesc ele, câte vii, vite și mori posedă sau nu, precum și în ce stare se află toate pe care trebuie să le cunoască cel mai bine vornicii și ispravnicii sau măcar vătașii, pe când dimpotrivă prin părcălăbi și țărani nu se poate ajunge la rectificarea recenzării și la <o bună> întocmire a satelor. Apoi 4.

* Aceste cifre încreuite preced puncte ale expunerii respective.

⁸³ Brăiloi = Dosoftei Brăiloi, consilier din septembrie 1726 până la 27 aprilie 1729. *ibidem* II, p. 107. cf. caracterizarea lui de către de Porta (*ibidem*, II, p. 260).

⁸⁴ Stirbey = Ilie Știrbei, consilier din septembrie 1726 (*ibidem*, II, p. 107) până în aprilie 1729 (*ibidem*, II, p. 332 doc. nr. 111; cf. caracterizarea lui făcută de către de Porta (*ibidem*, II, p. 261)).

⁸⁵ Benzeseul = Staicu Bengescu, consilier din 1726 *ibidem*, II, p. 119.

⁸⁶ Strâmbeanul = Constantin Strâmbeanul, numit consilier în sept. 1726 (*ibidem*, II, p. 107) până în aprilie 1729 (*ibidem*, II, p. 332 și urm.). Vezi caracterizarea lui făcută de N. de Porta (*ibidem*, II, p. 260).

⁸⁷ Und nur die Dörfern wiederum zu vereinbaren, nicht aber 4 oder 5 fach zu alt schon bekannten Lands schaden abgetheilte zu lassen.

dacă s-ar înscrie totul în felul acesta, atunci repartitia ar trebui făcută după puterile fiecăruia și potrivit situației familiilor, iar pentru ușurarea supușilor și îmbierea înapoierii fugarilor vor trebui să fie impuși <locuitorii> din satele megieșești numai doar cu 5 florini, birnicii cu 3 florini, mărginașii cu 2 florini și cameraliștii cu 1/2 de florin, iar pentru munci gratuite și de la unii ca și de la alții 1/2 de florin și pentru darea tărugului să le ceară tot atât, însă vama să fie plătită de toți ca mai înainte și dimpotrivă să se ceară de la boieriași 10 florini, și de la aleși 10 florini, potrivit cu mijloacele lor: anume pentru un bou sau o vacă 10 creițari, pentru un cal 7 creițari, pentru un stup de albine 4 creițari și pentru o oaie 1/2 creițar. Apoi cum în Oltenia satele sunt prea răsfirate și se găsesc foarte rar case, ar fi cel mai bun lucru să se dea ordin ca aceștia să se strângă împreună sub un pârcașab și un jurat și anume casele megieșești, de la 15 până la 20, iar ale birnicilor și mărginașilor de la 25 până la o sută și să-și ridice case proprii. Dar, în ceea ce privește restanțele de doi ani, care nu sunt neînsemnate, acestea nu ar trebui în nici un caz stoarse cu sila, chiar dacă nu se va fi făcut încă nici o repartitie la sfârșitul lunii iulie a acestui an, și prin urmare nu se va fi încasat nimic, și ar trebui să urmeze din nou de la 1 noiembrie anticipația pe <anul> 1732, cu atât mai mult că în cazul acesta contribuabilii existenți, trebuind să plătească pentru cei fugiți și pentru cei înscriși de trei-patru ori sub un singur nume, ar fugi și ei și țara ar rămâne pustie și urmărilor ar fi aceleași ca și în trecut, iar pentru viitor se va lămurii mai pe larg modul de recensământ propriu sub numărul 3.

După aceste păreri deosebite, arătate mai sus, își expun și conțele Wallis și baronul Rebentisch pe ale lor și raportează că mai înainte de a se suprima toate prestațiile naturale libere extraordinare, obligațiile de Vorspann și muncile gratuite, ar fi cu neputință să se taie din rădăcină abuzurile și să se introducă egalitatea, ceea ce atârna în primul rând de directivele Administrației ca bază a tot ce se face. Consilierii Administrației nu au fost până acum aploape niciodată uniți în păreri, ci fracțiunile au fost împărțite în așa fel încât de fiecare parte ieșeau de cele mai multe ori câte trei voturi egale, din care cauză chestiunile p. 481 rămâneau ne rezolvate, sau catolicii⁸⁸ împreună cu prezidentul⁸⁹ / pe care-l trăgeau de partea lor, în ciuda celorlalți, le rezolvau sub propria lor semnătură după bunul lor plac și cămăuiau despotice, dar împotriva acestui lucru se plâng acum consilierii schismatici.

De aceea pentru a înlătura aceste inconveniente, va trebui urmărit stăruitor pe viitor ca la prima numire a unui președinte și a numărului de patru consilieri, președintele împreună cu doi consilieri să fie catolici ca să poată la nevoie să aibă, în folosul religiei catolice, majoritatea împotriva celor doi schismatici. Dar ca să fie numiți mai puțin ca doi boieri⁹⁰ ar putea să trezească în țară mare vâlvă și gelozie. Apoi ei propun ca președinte al administrației, în locul domnului general Czeyka ce va fi transferat de aici pe colonelul Dietrich⁹¹ din vechiul regiment

⁸⁸ Consilierii catolici erau Nicolae de Porta și W. D. Vogt.

⁸⁹ = Czeyka.

⁹⁰ = Ortodocși.

⁹¹ Baronul colonel Dietrich Dietrichstein. La începutul anului 1732 instalat ca președinte în Administrația Olteniei. A murit în ianuarie 1733.

Daun. Mai departe ei socotesc că intrucât este urât de toată țara, ar trebui îndepărtat de aici consilierul de Porta (caie de altfel cere pensio-narea sa ⁹² pe motivul vârstei sale înaintate) cu o pensie anuală de 1 500 de florini. Totuși pentru ca să poată fi folosit *certo modo* în consilii, să fie trimis la Sibiu cu rangul de consilier imperial și cu o leafă de 1 500 de florini pe an, pentru ca să mai poată fi utilizat în caz de nevoie ⁹³. Băleanu și Pârșcoveanu, dimpotrivă, fiind și așa amovibili *ad nutum*, nu au nici un drept la vîcun alt acord (!), ci pot să fie destituiți; și dacă Vlasto și Vogt rămân în slujbele lor, ar fi numai două persoane de pus în loc: un german și un român. Despre cel german, contele Wallis crede că, intrucât Vogt a și fost numit din partea autorităților fiscale ⁹⁴, ar putea fi angajată și din partea autorităților militare o persoană cunosătoare a limbii și capabilă; el ar vrea să-și propună o asemenea persoană în cazul când i s-ar accepta această sugestie. Cât despre consilierul român, amândoi au găsit pe Matei Glogoveanu ⁹⁵, care — deși ca aproape toți boierii nu cunoaște nici o altă limbă decât cea maternă — are reputația de a fi un om cinstit.

Iar dacă ar fi îngăduit să se ia din nou în discuție foștii consilieri, atunci contează mai mult în administrație singura persoană a lui Știrbei, ca a unui bărbat capabil în toate direcțiile și totodată ca fiu al țării, decât a altor zece inși, pentru a capta bunăvoința întregii țări și pentru procurarea unor bune estimări ⁹⁶; și deși el este zugrăvit în mod răuvoitor ⁹⁷ și s-ar putea ca iubirea sa de moșie ⁹⁸ să fie peste măsură de mare, totuși aceasta nu constituie o meteahnă atât de gravă încât să nu fie compensată de celelalte calități ale sale.

Prin această schimbare ar rămâne vacant postul de secretar al administrației, care ar fi cu atât mai puțin necesar să fie completat cu cât s-ar putea ca direcția cancelariei să fie încredințată consilierului Vogt, dacă s-ar aproba acest lucru. Pentru o bună organizare ulterioară, ei au găsit absolut necesar ca să se numească în fiecare județ un vornic român, un subvornic sau controlor german și doi ispravnici români, iar peste toți aceștia, doi supravornici germani. Aceștia cu <o leafă de> 1 500 de florini și subvornicii cu o leafă de 300 de florini. În așa fel ca unul din supravornici să cerceteze cele două districte mari și celălalt pe celelalte trei și fiecare să aibă a-și plăti din banii săi scribii necesari, fără vreo despăgubire de la vistierie.

[Atribuțiile lor]

Cu privire la Vorskpann să organizeze în așa fel etapele p. 482 sau schimburile de cai încât locuitorii să nu mai fie purtați, ca în timpul din urmă, de la un capăt al țării până la celălalt cu o pierdere de timp de câteva săptămâni, cu prăpădirea vitelor și delăsarea gospodăriei proprii și constrânși în cele din urmă să fugă din cauza aceasta...

⁹² *Jubilation*, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 466—467 regist după cererea lui în care mai pretindea și acordarea unui sat fiscal în Transilvania sau Ungaria.

⁹³ De observat această propunere în ciuda aprecierii negative de până aici, dar de Porta putea fi folosit ca instrument al politicii de acaparare a imperialilor.

⁹⁴ *Ex parte camerae* (Wallis argumentează că intrucât Vogt a fost numit la recomandarea cameraliștilor, acum e rândul militarilor să desemneze și ei pe un membru al Administrației).

⁹⁵ *den Matthaem Glogovanul* era vornic. Cf. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 328—329.

⁹⁶ *Handgebung guter Anschläge*.

⁹⁷ *Malitios*, cf. *ibidem*, II, p. 486, răspunsul Consiliului de război și al Camerei aulice la propunerea lui Wallis. Acesta se referise la caracterizarea făcută de N. de Porta în 1728 (25 mai), *ibidem*, II, p. 260.

⁹⁸ *Lieb für das Land*.

[Control riguros, bună rânduială etc.]. Mulțumită acestor <dispoziții> s-ar desființa atunci cu totul toată robota de până acum și s-ar înlătura pentru întotdeauna sub grele răspunderi protecția particulară pe care și-au arogat-o consilierii și exploatarea ei în folos propriu introdusă de ei din cauza aceasta. Să fie rezervată acestor vornici grija nemijlocită a treburilor țării și orice dispoziție venită din partea Administrației spre a fi comunicată districtelor *să fie lăsată în seama supravornicilor* în ceea ce privește punerea ei în aplicare. Dar pentru ca nici consilierii să nu aibă a se plânge obiectând multele lor osteneli în Administrație, față de deplina lăsare în urmă a tuturor celorlalte retribuiri, contele Wallis și baronul Rebentisch au socotit echitabil și de folos pentru slujba lor ca să li se poată ridica lefurile ca un fel de satisfacție (?) la 2 000 de florini cu un spor de 500 de florini. De altfel, după încuviințarea acestei propuneri, supervornicii și controlorii ar fi propuși ca funcționari permanenți și cei din urmă ar fi totodată declarați fățiș ca șefi ai contabilității.

Dacă însă dimpotrivă Administrația ar avea de gând să obiecteze ceva — fie în corpore —, fie unii dintre ei — la această propunere și să ceară să se justifice înaintea unei comisii de anchetă nepărtinitoare, să li se îngăduie această apărare, dar fără amânarea introducerii noului sistem de organizație, care trebuie pus în aplicare fără nici o altă discuție, și îndată să se ordone o anchetă pe cheltuiala părții care ar pierde <pricina> adică Administrația în întregime sau în parte sau și provincia însăși ca parte pârâtă.

Dar pentru a duce țara la un mai mare folos și a se mai încasa în parte creanțele actuale și a le compensa prin excedentul sperat din noul recensământ, ei (= Wallis și Rebentisch) au găsit singurele modalități aflătoare în devizul lor principal alăturat sub nr. 15; drept care au socotit că intrucât nu este bine să se bizuie în împrejurările actuale pe recensământul din anul trecut și pe presupuse încasări de dări în valoare de 268 608 florini // [pe anul în curs, ei schițează un proiect de buget pornind de la cheltuielile necesare în suma de 221 688 florini, care va fi repartizată pe categorii de persoane (dări în valoare de 135 512 florini) și de mijloace materiale (vite, animale, stupi, taxate toate la 94 166 florini). La cheltuieli se mai adaugă niște *suplimente* pentru Directorul suprem (Wallis) de 3 000 de florini, pentru președintele Administrației (Czeyka) de 1 500 de florini etc. etc. pentru lemne de foc, pentru Vorspannul extraordinar în slujba stăpânirii, pentru cazărmi, pentru repararea Căii Carolina, pentru caii de poștă, pentru produse naturale acordate unor membri ai Administrației, pentru înlocuirea ~~carilor~~ de robotă și a muncii țăranilor și țăranșilor] se atribuie acestor membri, pentru un car o sumă anuală de 75 de florini, pentru un țăran 30 de florini, pentru o țărană 25 de florini din veniturile extraordinare, apoi

p. 483 p. 484 pentru chiria de locuințe... etc. // Iar prisosul care ar rezulta de circa 40 821 de florini în urma scăderii cheltuielilor din suma încasărilor (probabile) trebuie lăsat țării până la achitarea restanțelor datorate, iar pe viitor va <trebui să> rămână și chiar ceva mai mult la dispoziție curții.

Dar s-ar mai putea observa cu privire... la plata miliției sârbești că aceasta a rămas în suspensie din timpul rezoluției imperiale din 27 aprilie 1729, pentru că s-a ridicat problema dacă se cuvine să aibă în stăpânire bucăți de pământ pe care să le cultive bucurându-se de un beneficiu pe care nu-l are miliția regulată germană. Dar atât din ară-

tarea vornicilor, cât și din răspunsul colonelului de cavalerie de sub numărul 16, rezultă că în afară de ceea ce iau cu arendă sau de ceea ce le trebuie pentru întreținerea calului lor din serviciu, ei nu se bucură de nimic în plus și că de fapt nu se înfruptă din nici un alt beneficiu decât acel care e accesibil în același chip pretutindeni, oricărui soldat. De aceea contele Wallis și baronul Rebentisch au crezut că plata se cuvine de drept acelei miliții naționale ⁹⁹ etc. . . .

Contele Wallis a mai cerut să i se dea pe viitor casierului instrucții și directive să nu apeleze pentru fiecare lucru „*auf die Bancal Anschaffung*” și să-și aroge pretenția că se pricepe mai bine ca Directorul suprem ca să ia în cercetare cazurile de urgență ^{99bis}. Dar el recomandă mai departe (la numărul 17) ca salariații care nu sunt plătiți de atâta timp, și care trebuie măcar să aibă cu ce trăi, să-și primească în sfârșit sumele datorate . . . etc.

Este echitabil ca sporul sperat pe viitor și care e însemnat în proiect ca fiind la dispoziția Curții . . . să fie realizat în folosul țării, și ca excedentul rămas după acoperirea nevoilor să poată fi folosit la defalcarea acestor restanțe.

Contele Wallis și baronul Rebentisch, înainte de plecare și pentru a liniști întrucâtva în această privință populația în așteptarea ei mereu repetată, au pus să se publice la Craiova și au poruncit să se publice în județele <Olteniei> anexa nr. 18, potrivit căreia zloții își păstrau până la hotărârea ulterioară a curții imperiale cursul lor de 51 de creițari urmând ca ei să fie // primiți în contul dărilor; să fie înlăturate p. 485 toate exacțiunile vamale neîndreptățite, să fie desființate vama târgului și „Camerithul” <pentru tranzacțiile> particulare din sate și puse numai pe cele din târgurile publice și să fie reduse taxele asupra tranzacțiilor din zilele de hram fixate de mănăstiri, în afară de cumpărăturile cu ridicata sau în cantitate mai mare, care ar avea să fie supuse la vama târgului cu prilejul exportului în afara țării. Apoi să se stabilească o normă potrivită cu privire la Vorspann și să fie interzise cu strășnicie toate pedepsele corporale și torturile aplicate până acum cu prilejul încasării dărilor. De asemenea să se gândească la un recensământ mai bun pe viitor, iar din partea Administrației să se facă dreptate neîntârziată și echitabilă celor care vin cu jalbe și în sfârșit ca toți birnicii să-și lichideze contribuțiile, atât pe trecut, cât și pe anul curent, fără să mai aștepte vreo execuție, îndată după publicare de către Administrație ¹⁰⁰, iar cei aflați în păduri sau familiile fugite să se întoarcă în decurs de patru săptămâni sau dacă ar refuza sau s-ar împotrivi să fie împușcați și cei prinși să fie executați de călău prin împușcare (!).

⁹⁹ Este vorba aici de miliția sârbească.

^{99 bis} C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 484—485 (23 mai 1732). Raport comun al Kriegsrahtului și al Camerei aulice către împărat. [Repartiția încasărilor, 4/5 pentru cheltuielile ordinare și 1/5 pentru cele extraordinare]. Și se crede că trebuie lăsat mai departe (*fehlers*) ca anume generalul comandant să poată să-și procure necesarul fără alte formalități (*ohne weiters*) atunci când este vreo urgență (*wo periculum in mora obhanden*) și își ia răspunderea, iar casierul să asculte îndată, iar generalul să raporteze ulterior aici (*anhero*) despre acest transfer (*Passirung*). Iar dimpotrivă în ce privește plata cheltuielilor ordinare el nu este autorizat să dea vreun ordin sau să facă vreo întrebare (*Verordnung oder Anfrag*), ci casierul va face față cheltuielilor pe măsura succesivă a încasărilor așa precum a și fost instruit; când va fi însă vorba de o cheltuială militară, ei se vor înțelege împreună și *darnach die Bancal Anschaffung sogleich zuerlassen scyn wirdet*.

¹⁰⁰ *Asschrreibung der Admon.*

După acestea contele Wallis a relatat mai departe despre clerul de acolo, și că poporul este legat de el până la superstiție și că el a cerut încă de multă vreme tuturor egumenilor, vicarilor și chiar episcopului documentele lor originale de înțemeiere, danic, scutire și altele; iar din cauza mulțimii acestora, a pus să se traducă numai doar inventarul anexat sub numărul 19; indiferent de aceasta e probabil că de Porta (căci pe atunci Vlasto și Vogt, lipseau iar ceilalți doi nu știau nimic despre această, ca unii ce erau de aceeași religie), după ce lucrul a fost astfel rânduit, a chemat din nou cât mai grabnic la Craiova pe egumenii mănăstirilor închinat patriarhiei de la Constantinopol cu documentele lor (mai sus) pomenite, tocmai când prezența lor acasă era mai necesară pentru (bunul mers al) gospodăriei, de care lucru se plânge episcopul sub numărul 20, dar nu atât de mult de aceasta, cât de faptul că egumenii au înțeles spre marea lor spaimă că vor fi preluați de Administrație, ceea ce ar avea de rezultat ca să fie revizuite aceste acte scrise ale lor, ca pe viitor egumenii să fie aleși și numiți de ea și să li se ceară socoteală de către Administrație, dar ei au fost încă și mai loviți de uimire aflând în taină, de la consilierii Băleanu și Pârșcoveanu, că după îndepărtarea din slujbă a amândorura, Administrația va fi alcătuită numai din catolici și că prin urmare mănăstirile se vor duce cu totul de răpă și că Administrația își va extinde puterea și asupra altor biserici; vorbărie de care Administrația ar fi trebuit după dreptate să se abțină atunci când el, contele Wallis, i-a trimis partea aceasta din cuprinsul rescriptului Consiliului aulic de război doar spre executare. Dar cum Administrația a comunicat această notiță episcopului, acesta (episcopul Inochentie) a întocmit un memoriu despre regimul bisericilor domnești, al celor închinat și al celor boierești și despre practica numirii egumenilor... etc. // rugând să nu fie schimbată vechea jurisdicție și el să-și păstreze drepturile sale întocmai ca arhiepiscopul sârb.

[Urmează comentariul lui Wallis în aceeași formă indirectă:]

Ei cred însă că nu trebuie scos atât de ușor clerul și în primul rând episcopul din vechile sale datini și rosturi și mai departe că mitropolitul Țării Românești nu-și mai are reședința în (Oltenia) și că pe de altă parte așa cum pe vremea domnilor într-adevăr el avea autoritatea superioară în cele duhovnicești, dar în cele privind alegerile și administrația gospodăriei mănăstirești nu avea sub autoritatea sa decât numai o parte din mănăstiri, tot astfel episcopul trebuie să-și aibă partea sa deosebită pe care să o controleze el.

Între timp contele Wallis a completat locurile de egumeni rămase încă de câțeva vreme vacante cu vicarii care fuseseră numiți ad interim și le-a trimis decretele mai ales că unele mănăstiri suferiseră pierderi destul de mari de odăjdii și alte lucruri din cauza lungii tărăgăneli. Dar se pare că mitropolitul nu trebuia să știe nimic despre tratativele amintite sau despre hotărârea mai sus-pomenită.

Este menționată apoi o plângere a tuturor egumenilor ¹⁰¹ și o arătare a episcopului subliniind cu cât respect pentru religie s-a purtat M. S. imperială în toate celelalte state ereditare ale sale față de ritul ortodox și cât de mulțumit trăiește clerul acela spre deosebire de cel român, aflat în acele locuri sub aceeași cărmuire. Contele Wallis și baronul Rebentisch au crezut așadar că M. S. imperială, în temeiul făgă-

¹⁰¹ Cf. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 439—441.

duiei sale celei mai sfinte și în vederea mulțumirii și conservării acestei națiuni, va confirma mai înainte de toate așezămintele și privilegiile episcopiei și ale mănăstirilor și că alături de aceasta va acorda pe cât va fi cu putință noi binefaceri cu ajutorul unor sau altor scutiri și prerogative și că de altfel ei trebuie să fie lăsați să se bucure de o egalitate absolută cu toți ceilalți ce sunt de credința lor.

[Urmează înfățișarea unor alte memorii ale mănăstirilor Tismana, p.486-487
Dintr-un Lemn, a episcopului de Râmnic plângându-se de abuzuri și cerând scrisori de protecție, tot astfel mănăstirile Hurez, Cozia, Bucovăț, Arnota și Titireciu].

Relativ la toate aceste memorii Wallis și Rebentisch observă că în p. 487 ce privește scutirea de dări a oamenilor îndatorați să slujească mănăstirilor, ar trebui să se dea într-un număr moderat și numai acelor oameni pe care îi vor trage încoace mănăstirile de pe teritoriul turcesc¹²⁰ și totodată să se țină Administrația românească departe de toate interesele clerului și să se treacă grija aplicării măsurilor — după rezolvarea lor — unui catolic <care s-ar bucura> de mult mai multă încredere la directorul suprem decât a o încredința // vreunui membru al Administrației, care ar voi să propună de îndată modul de alegere, precum și de dare a socotelilor, precum și toate celelalte dispoziții necesare. p. 488

[Urmează propunerile Administrației imperiale din anexa nr. 25¹⁰³ ca boierii din Oltenia și Țara Românească să-și poată vinde, cu învoirea domnului, pământurile de dincoace și de dincolo de Olt și să-și mărite fiicele în Țara Românească, cu consimțământul Curții imperiale și al domnului. Se menționează anexa nr. 26¹⁰⁴ cu privire la stabilirea vacanței (1 august — sf. Bartolomeu^{104bis}; 1—28 octombrie), precum și anexa 27¹⁰⁵ cu privire la stabilirea unui rang potrivit boierilor față de ofițerii și funcționarii camerali. Sub nr. 28 și 29¹⁰⁶ se arată că devalorizarea monedei și în special a zlotului ar aduce încetarea comerțului cu turcii și deci sărăcirea populației care nu ar mai fi în stare să-și plătească dările.

Sunt analizate pe rând cele opt puncte cuprinse împreună în textul boierilor sub titlul de *Provinciae Gravamina* și menționate aici ca *der Provinz und eigene Gravamina*. În adevăr urmează analiza plângerii¹⁰⁷ p. 489 privind situația boierilor jigniți și desconsiderați de colegii austriaci din administrație. Apoi textul plângerii din 23. VI. 1731 înfățișat de 20 de boieri.

E rezumată anexa 30 cuprinzând plângerea și justificarea celor 4 foști consilieri Brăiloi, Știrbei, Bengescu și Strâmbeanu (21.VI.1731)¹⁰⁸ care cer o cercetare a cazului lor și o reparație a jignirii aduse prin revocarea lor.

¹⁰³ Adică din Țara Românească.

¹⁰³ Cf. Hurmuzaki, VI, p. 424, textul acestei cereri din 23 VI. 1731, iscălite de v. Czeyka, Grigore Vlasto, Nic. de Porta, I.W.D. Vogt, Ioan Băleanu și Ștefan Pârșcoveanu.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 456 (6. VI. 1731).

^{104 bis} 24 august.

¹⁰⁵ În textul publicat se dă cifra greșit: 26 în loc de 27. Cf. în C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 533, mențiunea despre această cerere cuprinsă în răspunsul Consiliului de război către Wallis și Rebentisch din 20.VIII. 1732.

¹⁰⁶ Nr. 28 și 29 se referă la Memoriul iscălit numai de cei trei boieri români din Administrația Craiovei și care s-a publicat în Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 428—429 (25. VI. 1731).

¹⁰⁷ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 425—427.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 421—422.

De asemenea și Anexa 31¹⁰⁹ în care aceiași foști consilieri laudă realizările lor din trecut și critică activitatea consilierilor în funcție, cer să fie recompensați prin scutirea de oierit... etc. După analiză urmează arătarea imputărilor aduse foștilor consilieri: că ar fi răspândit zvonul că se vor pune noi dări și se vor dubla cele existente, că au primit mulți bani de la cler pentru a zădărnici proiectul Administrației, că atunci când sunt în Craiova „zădărnicesc orice bună orânduială”, că nu permit dependenților lor să-și plătească contribuția, că unii din ei s-ar gândi să fugă din provincie pentru că nu ar avea nimic de pierdut aici, că s-ar fi gândit să ia țara în arendă. În sfârșit sunt expuse cererile lor: ca împreună cu urmașii lor să fie scutiți de toate dările, ca birul, oieritul, dijmăritul, vinăritul, tutunăritul, să fie asimilați cu nobilii din Transilvania, să fie scutiți (cu privire la casele și moșiile lor) de încartiruii militare, să nu plătească vamă la produsele gospodăriei sau la cumpărăturile făcute pentru folosirea proprie, să nu poată fi judecați decât de directorul suprem și ca cei pe care îi vor pune ciobani la ei să fie scutiți de contribuția personală, rămânând însă supuși celorlalte dări (oierit, dijmărit, vinărit, tutunărit). //

p. 489

Anexa 32¹¹⁰ cuprinde o altă formulare a plângerii foștilor consilieri și a cererii lor de a li se da scutire de dijmă pentru 1 000 de oi fiecare din ei.

Gen. Wallis opiniază că ei ar merita tot atâta considerație cât și alții. Anexa 33. O cerere similară care arată pagubele boierilor în gospodăriile lor... e primită cu sugestia să se mulțumească boierii cu scutirea de dare personală acordată boierilor pentru slugile pe care ar putea să le atragă de acum încolo în Oltenia din părțile turcești (= Țara Românească).

Anexa 34¹¹¹ plângerea clerului și a boierimii din Oltenia care cer să li se aplice regimul din Transilvania... etc.

Anexa 35 în legătură cu înlezmirile cerute pentru clădirea unei spițerii (farmacii).

Urmează punctul despre o eventuală lucrare de lărgire a văii Hațegului, precum și cel despre oportunitatea mutării capitalei la Tântăreni.

¹⁰⁹ Nu se află publicată nici în colecția Hurmuzaki și nici în C. Giurescu *op. cit.* Cuprinsul trebuie să scmene cu cel al anexei nr. 32.

¹¹⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, VI, p. 421—422.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 417—418.

INGINERUL MILITAR, MAIORUL, APOI COLONELUL I. C. WEISS

(? — după 1737)

Maiorul I.C. Weiss din armata imperială din Transilvania, inginer militar, ca și Fredrich Schwanz, a avut și el misiunea de a cerceta Oltenia în 1731, 13 ani după anexare, în vederea stabilirii unui plan de fortificații în punctele sale esențiale, indicate de altminteri mai înainte de Schwanz în *Descrierea* sa comunicată Consiliului de Război în 1723.

După faza dintâi a lucrărilor pornite de Habsburgi în Oltenia, ocupată încă din 1717, și anume întărirea mănăstirii Cozia și a Episcopiei de la Râmnic, urmată apoi de realizările de un caracter permanent de după anexare, anume construirea fortului de la Căineni, ca un corectiv al tăierii Căii Caroline în masivul Carpaților în vremea generalului de Stainville și apoi a succesorului său, Virmond, a urmat o nouă fază de pregătiri militare în preajma noului război austro—turc.

Comandantul imperial, generalul Franz Wallis, l-a însărcinat deci în 1731 să cerceteze locurile din Oltenia cu o poziție tare, susceptibilă a fi fortificată. În urma raportului întocmit de Weiss, generalul Wallis a ales Țânțărenii, Casa Lazaretului de la Vadul Diului (Calafat) și Casa Băniei de la Craiova, unde s-ar fi putut refugia Administrația imperială a Olteniei în caz de vreo năvălire neașteptată a tătarilor.

La 17 august 1732 inginerul Weiss a înaintat un alt raport prin care arăta costul acestor fortificații, propunând ca, în locul unei cetăți la Țânțăreni care nu se putea ridica în timp de pace potrivit dispozițiunilor păcii de la Pasarowitz, să se facă numai cazărmi și un depozit de alimente, întărite prin palisade. Propunea de asemenea să se clădească fortificații deghezate pe lângă casa carantinei de la Vadul Diului în fața Vidinului, spre a împiedica pătrunderea turcilor în Oltenia.

Din cauza crizei financiare prin care trecea Imperiul habsburgic nu s-a dat curs decât numai acestui proiect din urmă, astfel că în anii 1737—1739 se găsea la Calafat un post militar prevăzut cu trupe imperiale.

Iminența unui război ruso—turc, încă din 1735, și intenția hotărâtă a imperialilor de a se înfrupta și ei din pradă au dus la declarația lor de război din 6 iunie 1737. În previziunea unui atac turcesc, i s-a cerut lui Weiss la începutul lui 1737 să construiască două redute la locurile de vărsare ale râurilor Olt și Jiu. Dar la 27 februarie 1737, generalul Wallis raporta că Weiss nu crede că e cazul să se conformeze acestui ordin întrucât pe de o parte este de presupus că armata imperială ar ocupa din vreme posturi în Valahia de est (= Țara Românească), ceea ce ar pune-o la adăpostul unui atac venind de acolo, iar pe de altă parte aceste redute ar fi inundate cu desăvârșire la creșterea apelor și în tot cazul ar fi prea depărtate una de alta pentru a se putea ajuta între ele și de aceea ar mai trebui instalate posturi de comunicație intermediare. [Iar cât privește un atac al turcilor pe apă, forțându-și intrarea de pe Dunăre pe aceste râuri folosite drept cale de pătrundere], ei nu ar putea să intre cu șeci grele pe aceste râuri în sus la nivelul scăzut al apei, ei mai fiind și expuși la focuri de armă de pe amândouă malurile acestor ape, putând foarte bine trage și de pe un mal pe altul. Și că dimpotrivă în eventuali-

tatea unui atac din Țara Românească, ar trebui ridicate două redute la Slatina și Scărișoara unde s-ar putea încerca trecerea Oltului. Așadar se aștepta un nou ordin din partea Consiliului de război (C. Giurescu, *op. cit.*, III, pp. 102—103).

Cum perspectivele războiului purtat de ruși în pieajma Moldovei li confereau o importanță deosebită, Weiss a fost însărcinat să se refere asupra trecătorilor și drumurilor ducând din Transilvania spre Iași, capitala domnului, spre Brăila, cetatea turcească, sau spre Hotin, de asemenea ținut de turci. În scurtele sale, *Observații asupra principatului Moldova*, trimise de el din Alba Iulia la 18 mai 1737 el mai evocă și episoade din vremea infiltrării imperialilor prin munți și prin mănăstirile Cașin și Mira în 1717, amintește de raidul generalului Rönne asupra Brăilei și descrie și metoda tătarilor de a traversa râurile cu carele lor prin locuri fără vad. Sunt indicate și distanțele dintre localități și arătate și locurile bune pentru așezarea de tabere. Textul acestui referat se află publicat în C. Giurescu, *op. cit.*, III, pp. 118—121. Cât privește pe acel al *Scurlei descrieri a mănăstirilor... etc. din Oltenia*, manuscrisul original, anexat la acel al *Descrierii* lui Schwanz, se află la biblioteca Academiei Române sub cota: ms. german no. 10. El a fost publicat împreună cu o interpretare amănunțită a schițelor și desencilor în perspectivă ale mănăstirilor și palatului din Brâncoveni, de către Al. A. Vasilescu în „Arhivele Olteniei”, VII, 1928, pp. 248—286, și 1930, pp. 176—178; 208—210. Amplul studiu al editorului a fost redat și în teza sa *Istoria Olteniei sub austriaci*, București, 1929, p. 151—157 împreună cu figurile mult reduse din original.

**p. 282 SCURTĂ DESCRIERE A MĂNĂSTIRILOR CELOR MAI ÎNSEMNATE
ȘI A LOCURILOR MAI APĂRATE DIN OLTENIA AUSTRIACĂ,
ÎMPĂRĂTEASCĂ, ANEXATĂ PLANURILOR ȘI PROSPECTELOR¹**

Ar fi trebuit în adevăr, să fi început chiar de la Turnu Roșu până la capătul Viei Caroline, mai jos de mănăstirea Cozia; dar deoarece chiar anul trecut s-au făcut planurile acestor locuri, și s-a alcătuit o descriere separată.

p. 283 //am vrut să adăugăm numai urmarea acelei descrieri de la Râmnic <aici> în țară.

Planul și prospectul Litera A. Înfățișează mănăstirea românească de călugări și reședința episcopală de la Râmnic, așezată mai sus de țârg la trei ceasuri bune de Cozia, și la o jumătate de ceas de Via Carolina. Această mănăstire este înconjurată cu o întăritură însă destul de ruinată și trebuie să fie reparată, căci în timp de război ar putea fi ocupată militarmente și aprovizionată cu alimente și sprijinită de <postul de> la Cozia. În timpul ultimului război cu turcii, husarii lui Pivoda au ținut ocupat acest post, după ce mai înainte, un căpitan din fostul regiment Braun stătuse acolo cu 150 de oameni din infanterie.

Acum însă se află în cazărmiile clădite acolo o companie de cuirasieri din renumitul regiment Hontoischen.

Planul și prospectul Litera B. Înfățișează mănăstirea românească de călugărițe „Dintr-un lemn”, așezată la șase ceasuri de Râmnic care își trage numele de la o capelă făcută acolo dintr-un copac și clădită de un singur om. Această mănăstire este în afara liniei de comunicație și nu poate sluji ca post al unei garnizoane.

¹ Traducerea s-a făcut după textul german (aflat în volumul manuscris de la Biblioteca Academiei Române cu cota ms. germ. no. 10) publicat în „Arhivele Olteniei”, VII, 1928, p. 282 și urm.

Planul și prospectul litera C. Înfățișează mănăstirea românească de călugărițe Bistrița, așezată la patru ceasuri de mănăstirea „Dintr-un lemn”.

Aceasta este o mănăstire frumoasă și puternică, pe un munte înalt și lângă râul Bistrița. Aproape, dar mai sus pe munte se află încă o mănăstire, numită Arnota. Această mănăstire poate fi de asemenea ocupată în timp de război și folosită ca un post de comunicație lângă munte; de asemenea se poate păstra acolo o provizie de cereale, căci tătarii nu s-au încometat niciodată să se ducă în acest loc și pe acest munte.

Planul și prospectul Litera D. Înfățișează cea mai frumoasă mănăstire de călugări din Oltenia, numită Hurez, așezată la două ceasuri de mănăstirea Bistrița. Această mănăstire a fost clădită de domnul român Constantin Brâncoveanu și are o biserică foarte frumoasă, acoperită cu plumb și aramă, precum și un frumos paraclis și o biserică alături, într-o curte. Aici a stat în timpul războiului un locotenent-colonel cu șase sute de oameni, astfel că și în viitor această mănăstire va putea fi ocupată; de asemenea se va putea păstra în ea o provizie de alimente.

Planul și proiectul Litera E. Înfățișează mănăstirea românească de călugări numită Polovraci, așezată la patru ceasuri de Hurez. Această mănăstire este de asemenea așezată pe muntele din care izvorăște râul Olteț; în față însă are o câmpie mare și frumoasă pe care răposatul domn general de Stainville avusese intenția să așeze sediul Administrației și să o înconjure totodată cu o întăritură bună, mai ales că în acel loc nu se putea ajunge decât prin față. Iar nu departe de aici la Novaci ² s-ar fi aflând o // potecă ce trece peste munți în Transilvania între Miercurea și P. 284 Sebeșul săsesc care vara se poate străbate în timp de douăsprezece ceasuri și care ar putea fi ușor transformată într-un drum de care; astfel că ar putea fi ocupată și păstrată, de asemenea, în timp de război.

Planul și prospectul Litera F. Înfățișează puternica mănăstire românească Tismana, așezată pe un munte stâncos la trei ceasuri de Brădiceni ³. Aceasta este o mănăstire foarte veche; acolo izvorăsc din stânci mai multe pârâuri și chiar curge prin mănăstire un râu care se numește Bestera (= Peștera), ieșind dintr-o peșteră sau grotă săpată de natură în stâncă. În această peșteră se poate pătrunde foarte departe înăuntrul său, mai bine de câteva sute de stânceni în lungime, până unde se îngustează și nu se mai poate trece mai departe, ci numai apa curge ieșind din acea strâmtoare. Această mănăstire a fost ocupată în timpul ultimului război cu turcii, în anul 1717, de turcii veniți de la Orșova, călăuziți de câțiva haiduci ⁴ dintre cei care ocupaseră <militărește> mănăstirea și care trecând la turci i-au trădat pe cei din mănăstire. Turcii au ocupat mănăstirea și i-au ars acoperișul și au măcelărit pe ceilalți haiduci, care se aflau acolo, și pe călugări, afară de cei ce și-au găsit scăparea în peștera mai sus-amintită, dar curând, până în două ceasuri, turcii au plecat din nou; de altfel ar putea foarte bine fi ocupată în timp de război pentru că nu se poate ajunge la ea decât pe un front foarte îngust; de aici duce și o potecă spre Caransebeș, unde se ajunge în opt ceasuri.

² Novatz, urmează Heissmarck, corect Reussmarkt și Mulbenbach, corect Mühlenbach.

³ Prodicin.

⁴ Termen folosit pentru luptătorii neregulați din populația creștină ridicați contra turcilor.

Planul și prospectul Litera G. Înfățișează o mănăstire românească numită Strehaia așezată la o zi bună de drum de Orșova. Această mănăstire este înconjurată cu o întăritură veche de pământ cu cinci runde care pentru o mai bună apărare ar putea să fie izolate în chip de bastione pe unde s-ar putea retrage husarii sau cavaleria în această mănăstire și fortificație și ar putea-o ține ocupată în vremuri grele. Chiar s-au gândit să pregătească acest loc ca post principal, dar aceasta nu se poate din cauza munților care se află în apropiere; dar totuși acest loc poate să fie sprijinit de cel din Orșova.

Planul Litera H. Arată proiectul unei întărituri în jurul casei Băniei ⁵ și a bisericii românești, pe dealul de la Craiova, unde s-ar putea retrage administrația de acolo și boierii la o năvălire tătarască neașteptată, mai ales că se află acolo și o magazie de provizii; deoarece acum acest proiect nu costă mult și totuși ar putea oferi o defensivă bună — după cum se poate vedea din plan și profil — aș socoti acest lucru (cu toată supunerea și nu ca o părere definitivă) cu atât mai necesar cu cât poate oferi Administrației țării o siguranță mai bună în timp de război.

p. 285 Planul Litera I. Înfățișează proiectul unei reședințe (capitale) în Oltenia austriacă pe dealul de la Tântăreni ⁶, nu departe de locul unde Gilortul se varsă în Jiu și // acolo se împreună cinci văi, anume de la Târgu Jiu, Bengești, Polovraci, Strehaia și Craiova, astfel că s-ar fi făcut foarte bine dacă s-ar fi folosit chiar de la început acest loc ca scaun al Administrației, mai ales că ținutul de acolo are aer sănătos și destulă apă de izvor; și de asemenea acolo este centrul Olteniei noastre; de aceea acest proiect a fost întocmit pentru acest ținut numai în acest scop: ca atunci când s-ar hotări ridicarea unei reședințe în Oltenia austriacă, să se poată propune acest ținut, mai ales că nu s-ar face nimic de prisos și nici costisitor, și totuși fortificația este proiectată foarte bine pentru apărare.

Planul și proiectul Litera K. Înfățișează proiectul unei noi case de lazaret în forma unei redute prevăzută cu o întăritură ⁷ care ar putea fi așezată la Vadul Diului ⁸, în fața Vidinului, pe înălțimea unde fusese odinioară o întăritură romană, mai ales că acum casa ruinată a lazaretului se află sub apă din cauza revărsării Dunării. Flancurile acestei fortificații însemnate sub litera C ar putea fi săpate încetul cu încetul sub cuvânt că <se fac> pivnițele unde să-și țină mărfurile negustorii oprîți în această carantină, iar lucrările din față ⁹ vor fi alcătuite deocamdată numai din palisade, unde s-ar săpa apoi îndată șanțul în timp de război și s-ar da acestei fortificații adevărata ei figură și rol defensiv, prin urmare această casă de lazaret ar putea fi întrebuințată ca un depozit principal și ca un post în fața Vidinului și ar putea aproviziona cu provizii cavaleria noastră așezată dincoace...

...În fața Nicopolului, în părțile Țării Românești se află un sat numit Turnul unde s-ar mai găsi încă ruinele unui oraș roman ¹⁰, care se afla acolo odinioară, și unde vin și turcii din Nicopol la târgurile săptămă-

⁵ Pentru această construcție, cf. Al. A. Vasilescu, *Casele Bănești din Craiova în sec. XVIII*, în „Arhivele Olteniei”, VI, 1927, p. 9—19 și V. Drăghiceanu, *Zidurile Băniei din Craiova*, *ibidem*, p. 246—248.

⁶ Pentru importanța acestui punct, cf. *Descrierea Olteniei*, de Schwanz.

⁷ *Retrenchement*.

⁸ *Vadul Diului*, adică la Calafat.

⁹ *facen* — termen de fortificare desemnând parapetul cu șanțul său.

nale și la târgul anual și au legături cu Valahia de acolo (= Oltenia). Nu este mai puțin remarcabil faptul că un mare lanț de munți de la Izlaz până la Nicopol // care alcătuiește totodată și malul de dincolo al Dunării p. 286 este constituit din cremene curată, care se găsește acolo din belșug.

Planul și proiectul litera M. Înfățișează castelul Brâncoveanu așezat la două ceasuri de Olt pe care domnul român Brâncoveanu (care a fost executat la Constantinopol) l-a clădit pentru el ca un palat de agrement și l-a numit după numele său ¹¹; dar în timpul ultimului război cu turcii a fost foarte rău ruinat de tătari și întreaga lemnărie a acoperișului a fost arsă astfel că e mare păcat de el, întrucât în timp de război acest castel ar putea fi prevăzut cu o întăritură cu palisade și ar putea fi folosit pentru așezarea acolo a câtorva trupe. Acolo se mai află o mănăstire românească, în vale, împreună cu un sat. Și situația de acolo este foarte plăcută.

Așadar aceasta este scurta descriere a celor mai de seamă mănăstiri, cât și a locurilor cu poziție mai tare din Oltenia împărătească, împreună cu planurile și proiectele cuvenite...

SCURTE OBSERVAȚIUNI ASUPRA PRINCIPATULUI MOLDOVEI ¹²

18 mai 1737

Pasul numit al Ghimeșului, prin care se merge din Transilvania în p. 118 Moldova, este din toate pasurile drumul cel mai lesnicios pentru trăsură, deoarece se poate călători mereu pe vale de la granița Transilvaniei până la Dunăre. De la graniță ajungi mai întâi la satul Comănești ¹³ pe valea râului Trotuș la o depărtare de o zi de drum. Acesta este locuit numai de așa-numiții plăieși care păzesc trecătoarea: acolo se află și vama Moldovei; și deoarece în acest loc se sfârșesc munții care îngustau până aici valea, s-ar putea face acolo o întăritură bună, mai ales că la stânga e un drum lateral care ocolește un munte mare prin satele Văsiești ¹⁴ și Moinești ¹⁵ și care jos, la vărsarea râului Tazlău în râul Trotuș se unește cu drumul principal, după ce merge însă mai înainte de la satul Moinești pe valea Tazlăului Sărat, apoi pe râul Tazlău la vale; și la o jumătate de zi de drum de la acest râu Tazlăul — care în privința adâncimii și a lățimii seamănă cu Trotușul — se află târgul Bacău pe râul Bistrița, // care atunci când se p. 119 umflă apa, se trece cu pluta. Până aici treci un deal mare. De la Bacău drumul cel mai drept duce prin codri mari anevoioși, cale de o zi, la orașul de scaun și cetatea domnului, Iași, așezat pe pârâul Bahlui. Dacă însă vrei să ocolești aceste păduri anevoioase, drumul cel mai ușor, dar lung de două zile de mers, este cel de la Bacău, prin târgul Roman — unde râul Moldova,

¹⁰ Păreră împrumutată din *Descrierea Olteniei* a lui Schwanz.

¹¹ În realitate și clădirea și numele Brâncoveni existau încă din vremea lui Matei Basarab. Domnul Constantin Brâncoveanu a refăcut cu mai multă strălucire clădirile învechite.

¹² Traducerea s-a făcut după textul german din C. Giurescu, *op. cit.*, III, p. 118—121.

¹³ În jud. Bacău.

¹⁴ Azi înglobat orașului Moinești.

¹⁵ Notă marginală: N.B. la satul Moinești (așezat din pământ un fel de noroi gros, unsuros, numit de localnici păcură, care se folosește la unsul carelor și al curelelor și se vinde uncori.

care nu-i mare, poate fi trecut călare —, iar mai jos la Roman, se trece cu luntrea râul Siret mare și lat. La două ceasuri de la satul Comănești numit mai sus, se află pe drumul principal Târgul Ocna, unde se găsesc ocne, iar pe distanța dintre ele sunt satele nici Dărmănești și Dofteana. Ceva mai la vale pe râul Cașin, la o depărtare de un ceas de la drum, pe dreapta, se află o mănăstire, care fusese mai înainte înconjurată cu zid ¹⁷. În timpul războiului din urmă cu turcii ¹⁸, a fost ocupată de un locotenent imperial cu 30 de călăreți și vreo 200 de pedestrași ardeleni; dar la sosirea tătarilor, nu numai că a trebuit s-o părăsească, dar tătarii au aruncat în aer cu praf de pușcă această mănăstire făcând-o de nefolositor, întocmai cum au ruinat, cam în aceeași vreme, mănăstirea Mera ¹⁹, care se afla la patru ceasuri mai sus de Focșani și în care fuseseră <postați> vreo 300 de soldați din Transilvania. Îndată mai jos de Ocna se află târgul Trotuș, unde valea e foarte largă și bună pentru așezarea unei tabere. La o jumătate de ceas mai jos de Trotuș curg râurile Oituz, unde este trecătoarea Brețc, iar la stânga, râul Tazlău, unde se unește drumul lateral numit mai sus cu drumul principal de pe râul Trotuș. De aici până la satul Domnești ²⁰, unde Trotușul se varsă în Siret, cale de o zi, este aproape numai drum pietruit. Râul Trotuș trebuie de asemenea să fie trecut de trei ori, când apa nu-i prea mare, iar dacă e mare; se merge pe mâna dreaptă, peste un pod de piatră agățat de malul răpos ²¹, numit Adjud ²². De aici se poate sau trece Trotușul și apuca pe dreapta ²³, sau trece Siretul și apuca pe stânga, pe Siret la vale, căci în amândouă părțile este un drum bun, neted, care merge de la Domnești până la Brăila, cale de o zi și jumătate. De fapt la dreapta <drumul> este ceva mai sigur pentru o trupă în marș, pe când

p. 120

de la Biliiești ²⁴ // până în josul râului Buzău, la Măxineni ²⁵, este o regiune mlăștinoasă și plină de smârcuri; de aceea în aceste părți nu este vreo teamă că ar fi condiții favorabile unui atac al dușmanului, chiar dacă acesta ar fi apucat să treacă Siretul, ceea ce se poate face cu luntrea, în patru locuri, anume la „Schunkulassa” ²⁶, Mărășești, „Krak” ²⁷ și Șerbănești ²⁸; pe lângă această din urmă localitate treci drumul mare. Această localitate are foarte multe vii. De la Măxineni pe dreapta la zece ceasuri în munți se află târgul Focșani, pe râul care la obârșie se numește Putna, apoi Milcova și în sfârșit Sirețul. El ține pe jumătate de Țara Românească și pe jumătate de Moldova.

De la Măxineni mai sunt patru ceasuri până la Brăila, unde Siretul se varsă în Dunăre ²⁹. Aici au turcii o cetate, care în afară de ziduri este

¹⁶ Toate trei în jud. Bacău.

¹⁷ Mănăstirea Cașin, ctitorie a lui Gheorghe Ștefan (1653—1658).

¹⁸ Războiul din 1716—1718. Este vorba de încercarea imperialilor de a realiza o acțiune similară ocupării Olteniei, punând stăpânire pe mănăstiri și încercând chiar să-l captureze pe domn, și nu de operații de război. Pentru amănunte, cf. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I.

¹⁹ Myera — ctitoria lui Constantin Cantemir, pe valea Milcovului.

²⁰ În jud. Vrancea.

²¹ *über eine an die Berge bei einem präcipitio angehenkte Brucken*. Aici cuvântul *Berge* la feminin e cuvântul francez *berge*, adică țărm, mal.

²² *Didioa* (!)

²³ Adică spre munte.

²⁴ *Bilaest*, lângă Focșani, jud. Vrancea.

²⁵ Sat în jud. Buzău.

²⁶ Neidentificat.

²⁷ Neidentificat.

²⁸ Sat aproape de vărsarea Bârladului în Siret, jud. Galați.

²⁹ De fapt la N de Brăila, la Barboși.

întărită cu pălânci. În războiul trecut dintre turci și moscoviți ³⁰, s-a despărțit un general rus ^{30 bis} cu 8 000 de oameni de grosul oastei care se afla la Huși, cale de o zi de la Iași, pe râul Prut și au mers prin Focșani la Bălău, a ocupat-o de la turci, dar când rușii au fost bătuți la Huși — de care a fost vorba mai sus — a fost nevoit după câteva zile s-o lăsa. La un sfert de ceas dincolo de râul Siret se află târgul Galați, nu departe de Dunăre; la două ceasuri de acolo, lângă satul Giuguilești ³¹ se varsă Prutul în Dunăre.

De la Galați până la Bender sau Tighina se socotește un drum de patru zile cu boii, dar de aici până la Hotin 5 zile bune de drum. De la Hotin duce drumul poștei, peste Tabăra, Ștefănești și Stânca ³²; lângă aceasta din urmă se găsește într-o stâncă o peșteră mare, în care se pot ascunde, în cazul unui atac dușman, până la 300 de oameni. Prutul se trece la 5 ceasuri de Iași în locul numit Cornul lui Sas ³³ cu luntre; în lipsa acestora, tătarii știu să se descurce cu multă îndemânare. Împletesc din trestie sau alte nuiele un fel de leasă, cuprinsă între patru bețe, o leagă pe aceasta de coada calului, se așează cu bagajele pe leasă și trec astfel înot un râu oricât de mare. Pentru transportarea căruțelor, jupoaie câțiva boi, cos pielea laolaltă, le umflă ca pe niște cimpoaie, leagă sub căruțe două sau trei de acestea, după mărimea greutateii, trec câțiva cai pe malul celălalt al râului, // leagă apoi o funie lungă de căruțe, prind apoi caii la p. 121 ea și în felul acesta trag căruțele peste râu.

Tătarii din Bugeac fac dese incursiuni în Moldova, de aceea nu departe de târgul Fălciu, așezat pe Prut, într-o pădure deasă, stau niște trupe pentru a-i mai împiedica; această pădure se numește Codrul Tigheciului. Dar de o parte și de alta a acestei păduri, a cărei lățime e abia de câteva ceasuri, locul este deschis din toate părțile și se întinde o câmpie mare, netedă până mai sus de Tighina, unde între Nistru și Prut se află păduri mari și dealuri mici. Soroca este o cetate pe Nistru, la granița cazărilor, pe unde obișnuiesc să intre moscoviții.

³⁰ În 1711. Pentru acest episod, cf. *Călători*, VIII, p. 638.

^{30 bis} Karl Ewald von Rönne.

³¹ Pe malul stâng al Prutului, la nord de Reni.

³² Toate trei așezate la Prut.

³³ Loc și vad la Prut, la satul Perieni la nord de Iași.

JOHN BELL OF ANTERMONY

(1691—1780)

John Bell, vestit călător insular, cunoscut sub numele de John Bell of Antermoney, s-a născut în localitatea cu acest nume, din Scoția, în anul, 1691. A studiat medicina, dar, stăpânit de pasiunea călătoriilor, și-a practicat numai incidental profesiunea; o mare parte din viață a petrecut-o în călătorii. În 1714 a plecat la Petersburg, unde cu sprijinul unor prieteni, a izbutit să se alăture unei ambasade trimise de Petru I în Persia. Această călătorie a durat din vara anului 1715 până la sfârșitul anului 1718. În anul următor a plecat cu o ambasadă trimisă de țar în China, de unde s-a întors în Petersburg la începutul anului 1722. Încă în același an însoțește pe Petru I în expediția care avea să se sfârșească cu ocuparea orașului Derbent de la perși. În timpul războiului dintre ruși și turci din anii 1735—1739, John Bell a fost însărcinat de cancelarul imperial Ostermann și de rezidentul britanic la St. Petersburg, Claudius Rondeau, cu o misiune confidențială la Constantinopol. Trebuia să prezinte la Poartă unele propuneri menite să ducă la o acomodare între cele două puteri beligerante.

John Bell pleacă din Petersburg la 6 decembrie 1737 și, urmând drumul obișnuit spre Constantinopol, prin Moldova și Dobrogea, trece Nistrul la Soroca, merge la Iași, reședința domnului, apoi la Bender, unde trebuia să ia contact cu autoritățile turcești, și-și continuă apoi drumul spre capitala Imperiului turcesc, prin Ismail, Tulcea, Babadag și Bazargic.

La întoarcere a trecut prin Galați, Iași și Soroca; la 17 mai 1738 era la Petersburg.

A îndeplinit funcția de secretar al misiunii diplomatice britanice în Rusia apoi de însărcinat cu afaceri între 16 octombrie 1739 și 10 iunie 1740.

Retrăgându-se apoi din viața diplomatică, Bell s-a stabilit la Constantinopol, îndelestindu-se cu comerțul, iar în 1747 s-a întors în patrie. S-a stabilit la moșia familiei, Antermoney, unde a și murit, la adânci bătrânețe, în 1780. Detaliile biografice în *The compact edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford Univ. Press, 1975, p. 129—130.

Bell a scris interesanta relatare a călătoriilor sale pe care a publicat-o sub titlul: *Travels from St.-Petersburg in Russia to diverse parts of Asia*, Glasgow, 1765, 2 volume. Cărând a apărut și o traducere franceză: *Voyages depuis St. Petersburg en Russie dans Diverses contrées de l'Asie*, Paris, 1766, 3 volume.

Partea privitoare la țara noastră a fost publicată în *Uricariul* lui T. Codrescu, XXIV, p. 215 și urm.

Este analizată de N. Iorga în *Histoire des relations anglo-roumaines*, p. 53 și urm. și *Istoria românilor prin călătorii*, II (București, 1928), p. 129.

La 30 [decembrie 1737]² am ajuns la Țiganovka³, ultima localitate de la granița Poloniei. Este un sat mare, și împrăștiat așezat pe malul răsăritean al râului Istru⁴, care se cheamă astăzi Nistru și servește de graniță între Polonia și Moravia (!). De cealaltă parte a râului se află orașul Soroca: cel dintâi oraș din principatul Moldovei, anexat acum stăpânirilor turcești (!). În aceeași seară am trimis servitorul la Soroca, pentru a înștiința pe comandant sau, cum i se zice, pe pârcălab de sosirea mea.

A doua zi, 1 ianuarie 1738, comandantul Sorocăi, un grec care se numea Petrache⁵ a trecut râul înghețat ca să mă viziteze și mi-a spus că-i pare foarte rău că nu mă putea lăsa să trec fără o poruncă anume a domnului Moldovei⁶, care șade la Iași și căruia îi va trimite de îndată un curier în acest scop, arătându-și speranța că voi aștepta cu toată răbdarea răspunsul. Seara a venit din nou să mă vadă, mi-a arătat multă cinste și mi-a adus în dar vin, fructe etc., ceea ce nu era de disprețuit într-un loc unde puțin lucru se putea cumpăra cu bani.

[La] 2 ianuarie, domnul Petraki mă anunța că s-a întors curierul cu ordin de la domn/să-mi facă rost de cai și de o escortă până la Iași. p. 386

Cum nu mai aveam nevoie de cazaci, i-am trimis înapoi la Kiev, dar i s-a îngăduit domnului Norov^{6 bis}, locotenentul lor, să mă însoțească la Iași. Acesta este ofițer într-un regiment de infanterie. Cazacii își mai aveau un ofițer al lor în afară de acesta. Soroca nu este decât un orașel frumos așezat pe malul apusean al râului, ca la vreo 30 de leghe la sud-est de Hotin și cam la aceeași distanță spre nord-vest de Bender. Orașul e locuit în majoritate de moldoveni amestecați cu ceva greci, evrei și turci. Este apărat de un turn vechi în care se află niște tunuri de puțin folos. Cursul Nistrului urmează aici pe o albie foarte adâncă, între maluri verzi foarte înalte. Regiunea dimprejur e mănoasă în grâne și bogată în pășuni grase.

În dimineața zilei de 2 ianuarie, am plecat din Țiganovka și trecând râul pe gheață am ajuns la Soroca, unde găsind caii pregătiți acolo, mi-am luat rămas bun de la d. Petrache și mi-am urmat mai departe drumul. Am poposit, pe la prânz, la un sat mare numit Căinari⁷. Cea mai mare parte din locuitori pieriseră de ciumă în vara trecută, dar acum frigul potolise mult boala. De cum/am schimbat caii de poștă, am plecat din Căinari și după ce am străbătut o regiune frumoasă am sosit pe înnoptate într-un sat mare numit Măgura⁸, unde am petrecut noaptea. În ziua de 3, am plecat din Măgura și trecând Prutul, am ajuns la Iași, unde am fost bine găzduit într-o locuință bine încălzită. A doua dimineață, adică în ziua de 4, am fost condus la palatul domnului (care e numit și gospodar) p. 387

¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat sub titlul: *Travels from St. Petersburg in Russia to diverse parts of Asia*, Glasgow, 1763, vol. II, p. 385—397.

² Toate datele sunt după stilul vechi.

³ *Tzikanoŭka*.

⁴ Confuzie evidentă din cauza apropierii fonetice Nistru—Istru. Numele antic al Nistrului se știe că era Tyras.

⁵ *Petroky*. Este vorba de pârcălabul Petrache Duca.

⁶ Grigore al II-lea Ghica, în a doua domnie (1735—1739).

^{6 bis} *Noroff*

⁷ *Kaynar*. Așezat la S V de Soroca, azi raion Florești, Republica Moldova.

⁸ *Mejgura*, La S de Bălți, azi raion Florești, Republica Moldova.

al Moldovei, ce se intitulează Alteță Serenisimă, deși primește aceeași demnitate de la sultan sau mai de grabă de la marele vizir și e păstrat în acea demnitate numai doar atâta timp cât vor ei. Nu i se încredințează alte puteri decât administrarea afacerilor civile. Se numește Grigore Duca⁹ (!), este dintr-o familie de greci (!) foarte onorabili și se bucură în general de un nume bun. El m-a tratat cu mare cinste și politețe, arătând părerea sa de rău că nu îi stă în putință să mă lase să merg de-a dreptul la Constantinopol, ci că trebuie să merg mai întâi la Bender, unde voi afla pe seraschier, care are comanda principală în aceste părți. Nu ar fi fost voia mea să mă abat atâta din drumul meu, dar cum nu era nimic de făcut, m-am supus. Domnul a poruncit unui căpitan bosniac și la doi soldați moldoveni

p. 388 din garda sa să mă însoțească//până la Bender, căci era tot ce putea face pentru mine în împrejurările de față.

Ținutul dintre Soroca și Iași este intrucâtva deluros, pământul este mănos, pășunea minunată. De-a lungul Prutului sunt păduri mândre cu tot felul de copaci aparținând acestei clime. În preajma Iașilor și a altor orașe sunt vii întinse producând struguri din belșug din care se scot cantități mari de vin de calitate inferioară, care este consumat în Polonia și în alte țări vecine, pentru care moldovenii sunt plătiți cu sume considerabile de bani gata.

Orașul Iași este așezat într-un șes întins, pe râulțul Bahlui, la vreo 30 de leghe la nord-vest de Bender. Poate cuprinde vreo două sau trei mii de case, cele mai multe de lemn. Locuitorii sunt creștini de ritul grec. Palatul domnului este o clădire veche în stil gotic¹⁰, construită din piatră și cărămidă. Aduce cu un vechi castel venerabil și cred că a fost clădit anume astfel, această țară fiind în toate vremurile expusă ravagiilor neamurilor barbare.

p. 389 În ziua de 5, după ce m-am despărțit de//d. Norov, care s-a întors la Kiev, am pornit din Iași, însoțit de căpitanul meu bosniac, de cei doi moldoveni și de servitorul meu. Am ajuns seara la un sat mare numit Vălcinești¹¹ așezat într-o vale roditoare la vreo două leghe spre sud-est de Iași și acolo am poposit.

În ziua de 6 am plecat din acest sat de dimineață și am ajuns seara în alt sat numit Chișinău, unde am rămas noaptea. În ziua de 7 am părăsit Chișinăul. Pe drum am întâlnit un mare număr de tătari, care mergeau într-o expediție în răsărit, deși vremea era foarte rece cu un ger cumplit. Acești oameni căliți m-au însoțit tot drumul până la Bender, unde am sosit seara.

Ținutul dintre Iași și Chișinău e foarte frumos, dar spre Bender devine mai secetos și mai uscat și nu mai pare să aibă pământul așa de bun și nici pășuni așa de bune ca locurile pe care le străbătusem.

Moldovenii sunt cu toți creștini, și sultanul le îngăduie un guvernator sau domn de religia lor. De acest privilegiu, se bucură ei de mulți ani.

p. 390 El nu trebuie însă socotit ca o favoare însemnată sub//o cărmuire de fier ca aceea a turcilor. Trebuie să recunoaștem, totuși, că astăzi jugul lor e mult mai ușor și purtările lor mai omenești decât la prima lor venire și

⁹ Greșit. Domn era Grigore al II-lea Ghica (1735—1739).

¹⁰ În sensul de stil vechi și demodat.

¹¹ *Voltzinitz*. La vest de Călărași (e mai degrabă la sud-est decât la nord-est de Iași), azi r. Strășeni, Republica Moldova.

așezare în Europa, deși sunt încredințat că două treimi din teritoriul Moldovei se află complet pustiit în clipa de față. Se pare că este un sistem hotărât al politicii turcești de a depopula toate țările dinspre marginile creștinătății, nelăsând decât numărul trebuilor de oameni pentru aprovizionarea armatelor și a garnizoanelor.

Deoarece ciurma băntuise la Bender în tot cursul anului precedent și nimicise aproape toată populația orașului, noi cum am ajuns cam la o milă de oraș am părăsit drumul luând-o spre dreapta, pentru a merge în tabăra turcească, unde seraschierul sau comandantul principal se află pe câmp cu toată armata sa în jurul său. Cartierul general era bine întărit cu un șanț adânc prevăzut cu palisade și cu tunuri, dar trupele erau adăpostite sub pământ, în bordeie acoperite cu ciăci de copac și cu pământ, având o deschizătură la mijloc prin care să iasă fumul și fiind și îngădite cu un gard de nuiele de jur împrejur. În aceste condițiuni mizerabile au petrecut iarna acești bieți oameni. Am fost condus împreună cu căpitanul meu bosniac într-una din aceste hrube, care seara se umpleau cu un mare număr de ofițeri turci // din cei mai aleși. Asemenea mizerii și multe altele însoțesc p. 391 adesea războiul cel nimicitor. Seraschierul se numește Gengi-Ali-pașa, sau Ali-pașa cel tânăr, cu toate că are acum vârsta de aproape șaptezeci de ani și e cunoscut ca un comandant foarte viteaz și neobosit.

În ziua de 8, seraschierul a trimis la mine pe secretarul său, care mi-a pus mai multe întrebări în legătură cu călătoria mea și m-a rugat să atribui doar nevoii neînduplecate neajunsurile locului meu <de găzduire>. Seara, secretarul a venit din nou și mi-a spus că peste două sau trei zile se va termina sărbătoarea Bairamului și că atunci voi putea merge mai departe spre Constantinopol cu escorta cuvenită. Până atunci a poruncit unui ofițer să-mi dea lucrurile de care aș avea nevoie ce puteau fi găsite acolo. În această situație neplăcută am fost silit să aștept terminarea sărbătorilor, stând cinci nopți nesfârșite închis în baraca mea. Am aflat oarecare ușurare în tovărășia căpitanului meu care a rămas cu mine în tot acest timp.

În dimineata zilei de 12, secretarul a venit să-mi spună că seraschierul a numit un cihodar sau ofițer, care aparținea marelui vizir ¹² și doi tătari, ca să mă însoțească până la Constantinopol, // și că eram liber să plec p. 392 când vreau. Această veste bună mi-a făcut mare bucurie, căci din clipa sosirii mele în tabăra, fusesem ca și prizonier, cu toate că trebuie să recunosc că ei au fost foarte îndatoritori cu mine și că s-au îngrijit să-mi asigure tot confortul pe care îl îngăduiau mijloacele locului și împrejurările momentului.

N-am putut să văd Benderul decât de la distanță. Dar se știe bine că este o cetate importantă, bine și serios fortificată cu întărituri corespunzătoare. Este așezată într-un șes, lângă râul Nistru și a fost des pomenită în analele vremurilor din urmă, căci a servit ca loc de refugiu acelui neînfriecat și nesocotit rege Carol XII, regele Suediei, după ce l-au învins rușii în lupta de la Poltava, în anul 1709.

Cu toate că epidemia nu încetase la Bender, totuși de aici ne făcăm noi rost de proviziile noastre zilnice.

De îndată ce au fost pregătiți caii am părăsit această tabără ciurmată ¹³ atât în sensul literal, cât și în sensul alegoric al cuvântului. Deși

¹² Yeken Mehmed pașa (1737—1739).

¹³ *plaguy* (cu sens și de chinuitor).

p. 393 caii mei se găseau într-o stare foarte proastă, din pricina oboselii campaniei din urmă și din lipsă de adăpost//în cursul vremii foarte aspre care a urmat, totuși seara am reușit să ajungem la un oraș numit Căușani ¹⁴, care este locuit de tătarii din Bugeac. Este așezat la sud-est de Bender. Aici am avut o locuință bună. Locuitorii erau binevoitori și primitivi. La masa de seară am stat lângă un tătar bătrân care părea a fi un om de seamă printre ei. Acest bătrân mi-a pus mai multe întrebări despre Europa și mai ales despre Casa de Lorena, ceea ce ne-a surprins destul de mult. Primul fel de mâncare ce mi s-a servit a fost un pilaf și el mi-a zis pe franțuzește că nu e gălit după felul franțuzesc. A urmat o convorbire între noi în limba franceză, pe care o vorbea foarte bine, în care mi-a povestit că fiind în Ungaria cu armata turcă, a fost luat prizonier de ducele de Lorena ¹⁵, care comanda armata imperială, că Alteța Sa l-a luat în serviciul său și că a rămas la el mulți ani, și după ce l-a tratat cu multă omenie, în cele din urmă i-a dat libertatea împreună cu voia să se întoarcă în țara sa; favoare extraordinară pe care o recunoștea cu mult respect și gratitudine.

p. 394 În ziua de 13 luând alți cai am plecat din Căușani//și am călătorit spre vest în direcția Dunării, părăsind locurile mai ridicate și intrând în întinsul numit stepa Bugeacului, care este netedă, uscată, stearpă și necultivată. Totuși se află ceva pășuni bune indeosebi pentru oi din care însă armata turcească a lăsat puține în ființă. Spre noapte am ajuns la „Kongly” ¹⁶, unde se află vreo duzină de cocioabe împrăștiate locuite de tătari. Noaptea aceasta am petrecut-o, împreună cu caii noștri, sub un șopron întins. În ziua de 14, cum nu era nimic să ne atragă ca să rămânem mai mult, am pornit la drum dis-de-dimineată și am înaintat pe această câmpie pustie, fără a da de vreo casă sau vreun copac, în tot cursul zilei. Seara am ajuns la un sat tătăresc numit „Tatar — kioi” ¹⁷, unde am fost destul de bine găzduiți și ospătați. La 15 am plecat din „Tatar-kioi” și am ajuns seara în orașul Ismail, așezat pe malul nordic al vestitului fluviu al Dunării, pe care localnicii o numesc Dunai. Locul este atrăgător, de acolo se poate zări Marea Neagră. Locuitorii sunt mai ales turci. Aici am fost foarte bine găzduiți și am găsit pâine și vin.

p. 395 Dunărea e foarte lată aici și despărțită în mai multe brațe de niște insule destul de mari, dar când se varsă în Marea Neagră, //toate aceste brațe se unesc formând o singură gură la vărsarea în mare ¹⁸. Țărml de miazănoapte e format din terenuri ce merg înălțându-se, cel de miazăzi este străjuit de dealuri înalte. Mi se pare că Dunărea aici poate fi comparată cu Volga la Astrahan, atât pentru lățimea sa, cât și pentru cantitatea sa de apă. Atât cât am putut observa, toate râurile mari de la Volga încoace au maluri înalte în partea din apus și joase în cea de răsărit.

În 16, am trecut brațul nordic al Dunării, cu luntrea, până la prima insulă, dar celelalte brațe fiind înghețate, am încălecat și am mers, ba călare, ba pe jos, tot restul drumului pe gheață, care în multe părți era zgrunțuroasă și inegală cu creste mari, constând din sloiuri mănate împreună și îngrămădite unul într-altul de vânturile puternice din nord-est și de repe-

¹⁴ *Kaushan*. Este capitala tătarilor din Bugeac, azi r. Tighina, Republica Moldova.

¹⁵ Carol de Lorena a fost comandantul trupelor austriace în războiul cu turcii din 1683—1699.

¹⁶ *Kongly*, probabil, Congaz pe Ialpug la S de Comrat, azi Republica Moldova.

¹⁷ *Tatar-kew*, probabil = Tatar Copceac la S de Taraclia, azi Republica Moldova.

¹⁸ Eroare vădită.

ziciunea curentului. Unele din crestele de gheață erau înalte de șapte sau opt picioare pe puțin, ceea ce ne-a silit să facem cu piciorul cea mai mare parte din drum. Totuși seara am ajuns cu bine într-un oraș numit Tulcea, care se află pe malul sudic al fluviului, la patru leghe de Ismail, unde am găsit găzduire și ospățare.

Tulcea este capitala¹⁹ vechiului regat//al Traciei, ajunsă astăzi o p. 396 provincie a Imperiului otoman, cunoscută sub numele de Bulgaria. Bulgarii, care sunt creștini, de ritul grecesc, locuiesc în cea mai mare parte în sate, orașele, în general, fiind locuite de turci. Se află aici un vechi castel părăsit, care trebuie să fi fost clădit de europeni și cum <orașul> se înalță între dealuri pe malul fluviului, așezarea sa e foarte plăcută.

La 17 am plecat de aici de dimineață, și am ajuns pe la prânz într-un oraș mare numit Babadag, așezat într-o vale încântătoare înconjurată de dealuri, din vârful cărora se deschide spre răsărit o priveliște nesfârșită, cuprinzând bine și țărmul Mării Negre.

Se crede că poetul Ovidiu a fost surghiunit în aceste locuri, ce nu puteau fi prea plăcute unui om care-și petrecuse tinerețea la curtea lui Augustus. Acest poet îndrăgostit, descria în cartea sa „De Tristibus”, în chipul cel mai patetic, felul de viață//din anii săi din urmă într-un ținut p. 397 cu o climă atât de deosebită de aceea atât de blândă din Italia.

Am plecat din aceste locuri după ce am schimbat caii și am ajuns seara la un sat numit „Kaybaly”²⁰; ne aflam încă la o oarecare distanță de el, când am fost învăluți într-un vârtej de zăpadă, din a cărui pricină ne-am rătăcit și dacă întâmplarea nu ar fi făcut să auzim lătratul unui câine, am fi petrecut noaptea pe câmp.

La 18, am plecat din Kaybaly pe ninsoare și am ajuns la un alt sat, numit „Danna-Kew”²¹, unde am petrecut noaptea.

În 19 am trecut printr-un ținut foarte frumos, unde am găsit foarte puțină zăpadă și am sosit seara la Cobadin²², unde am petrecut noaptea.

Am ajuns în 20 în orașul Bazargic, unde am rămas noaptea. Acest oraș e locuit de turci, greci și bulgari.

[La 28 ian. sosește la Constantinopol, de unde pleacă înapoi spre țară, îndreptându-se prin Iași, la 8 aprilie].

La 26 [aprilie], trecui Dunărea, cu luntrea, într-un loc numit Ga- p. 420 lași²³, câteva leghe mai sus de Ismail și la 29 am ajuns la Iași. A doua zi am mers în audiență la domn²⁴, care m-a primit//în chipul cel mai pre- p. 421 tențios.

A poruncit să mi se dea cai cu doi oameni din garda sa care să mă însoțească până la granița Poloniei. De asemenea a trimis un ofițer ca să mă conducă până la Nemirov.

Am plecat din Iași la 1 mai și a doua zi am sosit la Soroca. De aici am plecat mai departe, la 3 am trecut Nistrul²⁵... etc.

¹⁹ Inexact.

²⁰ Neidentificat.

²¹ Cf. lista poștelor unde apare între Ester și Medgidia. Poate Derinchioi?

²² *Kabadj*.

²³ *Kalass*.

²⁴ Același Grigore al II-lea Ghica.

²⁵ La 17 mai 1738 sosea la St. Petersburg.

LISTA

poștelor și distanțelor de la Petersburg la Constantinopol

p. 424

<i>De la Soroca la Iași</i>		
De la Soroca la Căinari ²⁶	12	mile engl.
Heciu ²⁷	12	„
Măgura	24	„
Râul Prut	12	„
Orașul Iași	12	„
Total	72	„

<i>De la Iași la Bender</i>		
De la Iași		
la Rosinar ²⁸	12	mile
Vălcineți	15	„
Cojușna ²⁹	24	„
Chișinău	6	„
Bender	24	„
Total	81	„

p. 425

<i>De la Bender la Dunăre prin pustiul Bugeac</i>		
De la Bender		
Căușani	12	mile engl.
Kongley ³⁰	14	„ „
Tatar ³¹	30	„ „
Izmail	21	„ „
Total :	77	„

<i>De la Ismail la Provadie.</i>		
<i>De la Ismail, peste Dunăre.</i>		
De la Tulcea	12	mile engl.
Babadag	18	„
„Kaybaly” ³²	18	„
„Cobadin” ³³	6	„
Ister ³⁴	6	„
„Dannakaw” ³⁵	6	„

²⁶ În fostul județ Soroca.

²⁷ *Hetsh*. La E. de Bălți, azi r. Lazovsk, Republica Moldova.

²⁸ Neidentificat. Poate Răzina, la E. de Ungheni, azi r. Ungheni, Republica Moldova.

²⁹ *Koshushne* la N.V. de Chișinău, azi r. Strășeni, Republica Moldova.

³⁰ Cf. mai sus n. 16.

³¹ În text : greșit *Turkarken*, la S de Caracilia.

³² Neidentificat.

³³ Această localitate ca și cea următoare nu apar în relație, ci numai în acest itinerar. În nici un caz nu poate fi vorba aici de Cobadin, care apare mai apoi sub numele de Kabady.

³⁴ Ester, la V. de Palazul Mic.

³⁵ Oare Dunachioi sau Derinchioi ?

Kara Su ³⁶	12	„
„Kabady” ³⁷	12	„
Ali-beg kioi ³⁸	12	„
Bazargic	24	„
Usheny ³⁹	6	„
Provady ⁴⁰	24	„
Total :	<hr/> 156 mile engl.	

³⁶ = Medgidia.

³⁷ = Cobadin.

³⁸ Ali-bei-kioi.

³⁹ Localitate în Bulgaria.

⁴⁰ Ibidem..

KELEMEN MIKES

(1690—1761)

Kelemen Mikes, secui de origine, s-a născut la Zagon (Trei Scaune) în Transilvania în august 1690. A intrat de tânăr în slujba principelui Transilvaniei Francisc Rákóczi II pe care l-a urmat la 1711 în exil. Prin Polonia a ajuns în apusul Europei, în Franța, unde a stat până în anul 1717, când s-a imbarcat împreună cu Rákóczi la Marsilia spre a se duce la Gallipoli, căci sultanul Ahmed III voia să se slujească de fostul principe al Transilvaniei în lupta sa cu împăratul Carol VI.

Mikes a însoțit pe stăpânul său la Constantinopol, iar după încheierea păcii de la Passarowitz care spulbera toate nădejile lui Rákóczi, l-a urmat în 1720 la Rodosto (Tekirdağ), unde a trăit cu alți unguri exilați. După moartea lui Rákóczi (8 aprilie 1735), Mikes a intrat în slujba fiului mai mare al acestuia, Iosif, pretendent la principatul Transilvaniei.

În urma izbucnirii războiului austro-ruso-turc și a ocupării Țării Românești de austrieci (1737), Iosif Rákóczi a fost chemat în septembrie 1737 de la Rodosto la Constantinopol, și Mikes l-a urmat.

După recunoașterea pretendentului ca principe al Transilvaniei (25 ianuarie 1738), Mikes l-a însoțit la Cernavodă de unde a fost trimis la București spre a saluta pe domnul Constantin Mavrocordat. Aceasta a fost prima călătorie a lui Mikes în Țara Românească (februarie 1738).

Întors la Cernavodă, și-a urmat stăpânul la Vidin, de unde acesta a dat la 3 iunie 1738 un manifest. Dar în urma zădărniciilor încercărilor lui Rákóczi de a ridica Transilvania împotriva imperialilor — care-l înving la Orșova —, exilații s-au întors la Cernavodă spre a se pune sub protecția oastei marelui vizir. Aici pretendentul a murit la 10 noiembrie 1738.

Neputându-se întoarce al Rodosto din cauza opoziției turcilor, Mikes s-a îndreptat prin Țara Românească, unde a fost foarte bine primit de Constantin Mavrocordat, spre Moldova. S-a stabilit câțva timp la Iași, unde s-a întâlnit cu emigranții unguri Csáky și Zay, ajungând șeful opozițiilor transilvani. Dar teama de ocupația rusească l-a determinat să se întoarcă în Țara Românească, la București, unde a stat până la sfârșitul lunii mai 1740, când turcii i-au îngăduit să se întoarcă la Rodosto, unde a murit la 2 octombrie 1761.

De la Mikes a rămas un număr de peste 200 de scrisori sau mai bine zis, memorii alcătuite după moda timpului, în formă de scrisori; o parte din ele se referă la timpul petrecut în țările noastre. Scrisorile sunt adresate unei mătuși, care nu era de fapt decât un personaj închipuit, căci Mikes a păstrat foarte slabe legături cu rudele sale lăsate în Transilvania.

Aceste scrisori de o mare valoare literară au fost publicate în Ungaria în peste zece ediții complete și peste 25 selective începând cu cea tipărită pentru prima oară la Szombathely în 1794. Cel mai erudit exeget al vieții și operei lui Mikes, cercetătorul maghiar Lajos Ilupp, este în același timp și editorul operelor complete ale amintitului autor, din care au apărut până acum 4 volume, la Budapesta, între 1966—1980, sub egida Academiei maghiare de științe.

În România, *Scrisorile din Turcia* au fost editate în ultimele decenii — în eulgeri selective — de patru ori (în 1955, 1963, 1967 și 1974). Ultima ediție, apărută la Cluj-Napoca, în 1974, sub îngrijirea lui Daniel Veress, este și cea mai completă; editorul ei s-a ocupat și de viața și activitatea exilatului maghiar în două cărți intitulate *A rodostoi csillagnozo...* (Telescopul din Rodosto), Cluj-Napoca, 1972 și *Mikes és a szülőföld. Tanulmányok* (Mikes și pământul natal.

Studii), București, 1976. De asemenea amintitul editor din Budapesta, Lajos Hopp, a publicat în țara noastră lucrarea de sinteză *Mikes és világa* (Mikes și lumea sa), București, 1973.

Serisorile privitoare la călătoriile lui Mikes prin Țara Românească, Moldova și Dobrogea au fost traduse parțial de Octavian Prie în periodicul „Unirea” din Blaj în 1909, p. 198—215. C.I. Karadjă a însărcinat pe Russo, arhivar la fostul consulat general român din Budapesta, să traducă scrisorile date din Cernavodă Iași și București, publicându-le în „Analele Dobrogei”, Constanța, IV (1923), no. 4, p. 106—117 și „Ioan Neculce”, Iași, 1924, no. 4, p. 261—263. O reluare a edițiilor Prie și Karadjă s-a datorat și lui Ștefan Khell, *Impresiile lui Clement Mikes despre Principalele Române în „Scrisorile turcești”*, apărută în „Convorbiri literare”, LXXII (1939), nr. 11—12, p. 1843—1848.

Mai recent a apărut la Editura Kriterion volumul: Mikes Kelemen, *Serisori din Turcia* (versiune românească de Gelu Păteanu, prefață de Paul Cernovodeanu, selecție, aparat critic și postfață de Daniel Veress), București, 1980, constituind cea mai completă traducere a epistolelor apărută până acum în România.

În istoriografia română N. Iorga a făcut cel dintâi o analiză a scrisorilor lui Mikes în anexa studiului său intitulat: *Francisc Rákóczy al II-lea, înviatorul conștiinței naționale ungurești și românii*, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, M.S.T., tom. XXXIII (1910—1911), p. 32—33.

SCRISORI

Serisoarea 133¹

Cernavodă, 19 februar 1738

Am ajuns aici, slavă Domnului, ieri, după multe greutateți, dar sănătoși. Ieri a fost lăsata secului, dar noi am început să postim chiar de ieri, și dacă vom urma să postim așa cum am început vom ajunge să flămânzim, căci aici nu am găsit nimic. Poate că mai târziu va fi mai bine, căci vom rămâne aici câtva timp. Pe drum a nins foarte mult, mai ales după ce am trecut munții². Aproape peste tot sunt sate frumoase bulgărești, unde am găsit de-ale mâncării și vin destul ...

Cernavodă se află într-un loc foarte urât, dar este un sat mare cu // case frumoase. Locuitorii sunt jumătate români, jumătate bulgari, iar turci puțini. Aici sunt mulți negustori bogați care fac negoț mai mult prin Transilvania. Casele sunt toate făcute la fel ...

Serisoarea 134

Cernavodă, 5 martie 1738

... Ieri m-am întors din București. Principele³ mă trimisese săduc salutări lui Constantin vodă⁴. Acesta m-a primit cu multă cinste și a trimis să mă aducă cu mare pompă. Cât timp am stat acolo⁵, domnul m-a găzduit

¹ După traducerea lui Russo, apărută în „Analele Dobrogei”, an IV, (1923), no. 4, p. 108 și urm., comparată cu ediția din²1980.

² Balcanii.

³ Josef Rákóczi (1700—1738).

⁴ Constantin Mavrocordat, în a treia domnie din Țara Românească (1734—1741).

⁵ Mikēs a sosit la București la 14 februarie 1738 și a plecat la 18 februarie (cf. C. Dapontes, *Ephémérides Daces* (ed. É. Legrand), II, Paris, 1881, p. 70).

și tot astfel mi-a și dat drumul. Am trecut Dunărea încolo și încoace fără neajunsuri.

... Astăzi a sosit scrisoarea viziiului ⁶ și ea cuprinde tot felul de făgăduieli. Ne spune că ni se vor da 30 000 sau 40 000 de oameni ... etc. ... La sfârșit scrie că trebuie să mergem de aici la Vidin. ... Poarta crede că îndată ce vom ajunge la Vidin, toată Țara Ungurească și toată Transilvania vor fi călare și vor veni la noi. Poate că ar fi așa dacă ar mai trăi bătrânul nostru domn ⁷. Dar acum, să nu dea Dumnezeu să vină cineva la noi.

Serisoarea 148

București, 11 iunie 1739

... Aici ne-au primit cu mare cinste încă afară din oraș. Ne aștepta și prânzul gata într-o mănăstire ⁸. Domnul a trimis pe secretarul său înaintea noastră; tot acesta ne-a și ospătat din partea domnului. Iar după prânz

p. 110 am intrat în oraș // cu pompă în careta Măriei sale ... La 5 am pornit din Cernavodă în bună tovarășie cu János Pápai ⁹, care a venit pe aici ca să se vindece și cu domnul Zay ¹⁰ ... Ieri domnul și-a trimis careta sa după noi și am dat ochii cu el — am stat la el aproape un ceas. E șasiu de un ochi, dar de minte nu, căci are destulă, deși mintea lui e de culoare grecească. ... Mintea grecilor nu se poate spune că e cu totul neagră, dar este foarte întunecată, căci veșnic umblă numai să înșele pe alții. Domnul are grădină și casă afară din oraș ¹¹, acolo am dat ochii cu el. Nu-i vorbă, stă în tabără ¹² acolo, dar oare nu trebuie să-și păzească varza? Ziua stă în casă, noaptea doarme sub coit, căci când comandantul este în tabără — dacă ar fi chiar și numai în grădina cu varză — și tot trebuie să stea acolo cât stă și comandantul în tabără ... Domnul ne-a dat și o trăsură și cai de poștă și căruțe, de aceea ... vom pleca mâine mai departe. Ne-au dat și câțiva ostași români spre a ne însoți, căci nu cred că ne-ar apăra. Dar cel puțin ar duce veste domnului dacă s-ar întâmpla să fim prinși. Nu mai am alte vești decât că ieri a trecut pe aici un sol rus. Mergi la vizir. Nu e greu să ghicești că umblă să încheie pace

Serisoarea 149

Iași 21 iunie 1739

... Am sosit aici cu bine. Până la Focșani am venit domnește în trăsură domnului. Poate că era chiar trăsură celui dintâi domn al Țării Românești ¹³. Oricum, dar era o trăsură. De la Focșani am venit foarte încet, căci pretutindeni caii de poștă sunt foarte proști. Dar ce călătorie fermecătoare am făcut! Nu vorbesc de vreme, căci a plouat într-una, mai ales //

p. 111 în Moldova eram ca niște cocoși plouați — dar nu pot admira îndeajuns

⁶ Yeken Mehmed Pașa, mare vizir otoman (1737—1739).

⁷ Francisc II Rákóczi a murit în 1735.

⁸ Mănăstirea Văcărești, ctitoria lui Nicolae Mavrocordat.

⁹ Fost diplomat al lui Francisc Rákóczi II. Vezi *Călători*, VIII, p. 229—236

¹⁰ Zsigmond Zay, tovarăș de pribegie al lui Francisc Rákóczi II, decedat în 1758.

¹¹ Casele domnești de la Foișor, ridicate de Nicolae vodă Mavrocordat.

¹² Tabăra se afla pe câmp (Ton Kampen) aproape de Cotroceni (cf. Dapontes, *Ibidem*, I, p. 75).

¹³ Aluzie la vechimea ei.

locuile frumoase pe care le străbate omul de la București până la Iași. Ce păcat că pământurile acestea frumoase și bogate stau pustii ! Căci în decurs de două zile, doar odată dacă am dat peste locuințe omenesti. Eu niciodată n-am văzut locuri mai frumoase ! Călătoria noastră a fost o plăcere ; și o mirceașă ar fi mers bucuroasă cu noi, căci de la București până la Iași ar fi călcat numai pe flori, care de care mai frumoase — câmpiile erau acoperite cu flori pietutindeni, astfel că și caii căleau numai pe garoafe și lalele. Pe scurt, pretutindeni umblam printr-o grădină de flori. Dar ce să spun ? Nici nu cred să fie vreo grădină cu atâtea feluri de flori ! Dar <ce bine ai fi fost> dacă încântarea noastră ar fi fost și scutită de frică <pentru noi> ! căci ne puteam teme să nu fim călcați de nisaiva vagabonzi. Am fi putut arăta firmanul împărătesc, dar știu că nu l-ar fi luat în seamă, și chiar cu forța tot ne duceau la Lobkowitz ¹⁴ la masă. Noi însă nu doream o asemenea cinste. Păzitorii nostri, îndată ce zăreau un călăreț, căutau încotro e pădurea. Poți să-ți închipui, mătușă, cum am chiuit de bucurie când m-am văzut lângă munții scumpei mele țări [. . .]. Ieriam fost întâmpinat, la o leghe și jumătate de oraș, de secretarul domnului ¹⁵, care după ce ne-a uiat bun sosit în numele stăpânului său ne-a urcat în trăsură și am intrat cu pompă în oraș, până la cvartirul nostru.

Astăzi de dimineață domnul, trimițându-ne vorbă că ne va primi, ne-a trimis o trăsură, apoi ne-a primit cu mare ceremonie în corturi, căci și acest voievod stă în tabără. Acesta știe mai bine să se poarte cu străinii, dar lucrul nu este de mirare, căci a fost mare dragoman la Poartă. După convorbire ne-au condus înapoi la cvartirul nostru. Aceștia ne primesc acum astfel, pentru că așa au poruncă ; dar mâine-poimâine nici nu se vor uita la noi. Așa sunt grecii, chiar dacă sunt ridicați numai o șchioapă deasupra pământului. Dacă <și> cei de rând sunt plini de atâtea trufie, cum să nu fie îngâmfati și mândri când sunt puși să poruncească unei țări întregi ? Rușii se apropiie de Moldova . . . //

Serisoarea 150

p. 112

Iași, 22 iulie 1739

Este o lună de când îmi petrec timpul plictisindu-mă singur în acest oraș neplăcut, căci și domnul Zay a plecat de mult din Hotin. Am fost de câteva ori la domn, dar văd că osteneala mea a fost până acum, zadarnică. Iar ca să mă plictisesc, am destul prilej în fiecare zi, căci acești boieri sunt ca urșii față de străini. Nu știu dacă fac aceasta din cauza firii lor sau nu îndrăznesc să vorbească cu străinii, dar sunt foarte sălbatici.

Am fost pe la câțiva din ei care aveau ca puiură vulturul cu două capete — căci toți aceștia pretind că se trag din familia Cantacuzinilor — te pomenești că și gazda mea este din aceal neam, deși este croitor ; am să-i cercetez stema. Dacă vii aici ca un străin, să nu te aștepti de la urșii aceștia să fii poftit la masă, cum este obiceiul între oameni. Mi-am pus în gând să nu mă mai duc la nici unul din ei. Când mă duc la domn, îmi spun <boierii> și mie „Măria ta”, căci văd cum se poartă domnul cu mine, dar altminteri mă simt ca și cum aș fi singur în oraș.

¹⁴ Principele Johann Georg von Lobkowitz, generalul imperial din Transilvania care avea comanda trupelor austriace în războiul cu turcii.

¹⁵ Grigore al II-lea Ghica în a doua domnie 1735 — 1741, cu o întrerupere din septembrie — octombrie 1739 în timpul ocupației rusești. A fost mare dragoman în anii 1716 — 1727.

Nimeni nu mi-a arătat atâta prietenie ca mitropolitul¹⁶. Când mă duc la el, mă vede cu bucurie și ca să-și arate bunăvoința față de mine, mi-a trimis în dar în mai multe rânduri niște feluri de bucate care sunt rare în acest oraș. Am primit aceasta cu mare bucurie, nu pentru daruri, ci pentru atenția binevoitoare față de mine, căci și eu am aici o masă atât de îmbelșugată încât aș mai putea hrăni încă zece oameni în afara de cei pe care îi am.

Am totuși norocul că se mai află aici un călugăr italian¹⁷, cu care prânzesc și vorbesc, căci dacă nu ar fi acesta, nu aș mai deschide deloc gura decât doar când mănânc. Dacă aș avea poftă să mă duc la cărciumă, aș putea vorbi acolo destul cu preoții români, căci prin cărciumile de aici, sunt cel puțin zece preoți lângă fiecare butoi, pe care îl înconjoară ca pe un mort. Din toate acestea se vede că nu mi se tocește limba de prea multă vorbă.

Așadar să vorbim puțin despre oraș și despre stările de aici. Orașul se află pe un deal, într-un loc destul de frumos. Apa trebuie însă cărată de departe. Iași e numit oraș din cauza a cinci-șase mănăstiri nenorocite, căci altfel după celelalte case care se mai găsesc în el, i-am putea zice doar sat. Negocul îl fac evreii și armenii. Dacă ar fi aici domni stabili și care să urmărească binele țării, s-ar putea dezvolta un comerț foarte întins, mult mai ușor și mai în putere decât la București. Căci unde poate fi // un pământ mai frumos și mai bun ca aici? Tot ce produce pământul, aici — ca plante de câmp și de grădină — e mai îmbelșugat și mai bun decât în altă parte. Unde se pot vedea vite mai frumoase ca aici? Unde se poate mânca o carne de vacă mai gustoasă? Iar vinul acesta poate fi pus pe masa oricui — vinul de Cotnari poate fi gustat cu plăcere și cu deliciu chiar și de către doamne. Dar oamenii sunt ca niște fiare sălbatice; lasă să se păraginească pământul acesta atât de bun și de frumos și locuiesc prin păduri. Numărul boierilor e foarte mic, doar dacă sunt zece sau doisprezece de care să se poată spune că sunt domni; pe ceilalți nu-i bagă nimeni în seamă. E adevărat că sunt sub împărăția turcească; dar e mai adevărat că sunt sub jugul grecilor. Numai grecii au dregătoriile mari ca și cele mici. Domnul fiind ales întotdeauna numai dintre greci, el își părtinește pe cei de un neam cu el și are mai multă încredere în ei și face ce vrea cu boierii. Și acum cel ce este marele batman¹⁸ care poruncește tuturor oștilor (este) fratele unui cojocar grec foarte bogat. Și înaintea acestuia trebuie să-și plece genunchii toți boierii ceilalți.

Dar ce-mi pasă mie de toate acestea, când trebuie să-mi mănânc pâinea și să-mi beau vinul de Cotnari, plictisindu-mă atât de mult?

În fiecare zi avem vești rele. Rușii se apropie de Hotin, toată lumea e îngrozită și se gătește < de plecare > ... Deunăzi a trecut pe aici un sol rus. Se duce în tabăra vizirului. Am fost și eu la domn și mi-am luat rămas bun de la el, căci ieri a ieșit de aici cu întreaga sa oaste și în mare pompă. Dar ce fel de oaste? Nici nu se poate numi oaste, ci numai pândari de vie. Cu el este un pașă cu vreo 40 sau 50 de oameni. Întreaga lui oaste, numărată bine să tot fie de 1 500 de oameni. În urmă duceau tunurile grele care pot fi umplute la nevoie și cu nuci. Astfel aceștia au plecat cu toții și ne-au lăsat aici. Și-mi bat capul ce să fac. Știu doar că domnul a poruncit să fiu bine tratat și m-a lăsat în grija caimacamilor, căci a lăsat trei caimacami în

¹⁶ Anton, mitropolitul Moldovei (1730—1739).

¹⁷ Este vorba de „prefectul” misiunii catolice din Iași, Francesco Pesci.

¹⁸ Constantin Ipsilanti, frate cu Manuel ciurcibași-ul Constantinopolului.

locul său ¹⁹, care sunt trei dregători de frunte de aici — unul din ei este cancelarul (= logăfătul). De păzit, n-au să ne păzească aceștia. Pot să ne calce într-o noapte cei din Ciuc și ne găsesce în pat ...

Serisoarea 151

Iași, 23 august 1739

Pe aici lucrurile stau prost de tot. De când a plecat domnul din oraș²⁰, dezordinile nu mai conținesc. Toți se pregătesc, // împachetează și sunt gata de fugă. Boierii și-au trimis de mult soțiile în păduri. E mare frică, mai ales de când tabăra rusească a trecut dincoace de Nistru. Și cei doi fii ai domnului ²¹ s-au făcut nevăzuți. Nici eu însumi nu știu ce să fac în împrejurări atât de tulburi. Dacă aud cel mai mic zgomot, îmi închipui că sunt cazacii în curte. Caimacamii vin adeseori la mine, mă îmbărbătează iar eu îi rog să mă trimită în altă parte căci ei, dacă se întâmplă ceva, pot să încalceze când vor, dar eu cu cei patru sau cinci servitori ai mei n-am decât un singur cal.

... Aș dori să nu mai fiu aici, de dimineța până seara nu umblă altă vorbă decât că vin cazacii. Toți se roagă astfel : „Și ne mântuiește pe noi de cazaci, Doamne”. Eu cer mereu caimacamilor să ne trimită odată de aici. Ei mă asigură mereu că-mi vor purta de grijă. Dar eu sunt într-o stare de continuă neliniște, cum nu am mai fost niciodată. Cel mai greu este că nu este nimeni cu care să schimb o vorbă. Dacă aș putea cel puțin să scriu sau să citesc, dar nu se poate ; zarva nu mai conținește în fața porții mele. Nu pot pleca de capul meu și nici nu se poate până nu dă poruncă domnul. Iar să fii aici, în mijlocul acestui popor îngrozit, este o adevărată nenorocire ... Pe la începutul acestei luni, a trecut pe aici către Hotin, poșta vizirului care ducea vestea că vizirul a bătut pe nemți. Iar ieri o altă poștă a adus vestea că au cucerit Belgradul. Toate acestea sunt vești mari, acolo Dumnezeu dă biruință turcilor. Aici trebuie să fugă lumea dinaintea muscalilor ...

Serisoarea 152

Iași, 3 septembrie 1739

Acum și muscalii sunt la Hotin ²². Bisericile sunt pline de lume, dar nu ca să se roage, ci ca să-și adăpostească acolo lucrurile de preț. Domnul s-a întors ieri, dar nu cu pompa // cu care a plecat. Așa e lumea. Îndată ce a sosit, i-am și trimis vorbă să mă trimită de aici, iar astăzi am fost eu însumi la el. Am vorbit mult despre lucrurile prezente. Dar mai ales i-am cerut să pot pleca. Știu că nici domnia sa, cât e de domn, n-are de gând să aștepte aici pe ... cazaci. S-au și luat măsuri în ce mă privește. Eu sunt gata și din mila lui Dumnezeu pot spune că mâine am să-i părăsesc ...]

¹⁹ Dapontes, ca și Neculce, menționează doar pe marele logofăt Sandu Sturza și pe marele vornic Iordache Cantacuzino.

²⁰ Grigore al II-lea Ghica a plecat în august la Scânteia și Vaslui.

²¹ Scarlat și Matei Ghica.

²² Rușii au intrat la Hotin în ziua de 17/28 august 1739.

București, 18 septembrie 1739

... Am plecat la 4 <septembrie> din Iași. Domnul mi-a dat cai și care și pe lângă aceasta doi călărași, care însă nu au fost de nici un folos, și am pornit la un drum foarte primejdios numai trei inși — căci pe ceilalți nu-i mai socotesc. Când am ajuns afară din oraș parcă mi s-a ridicat o piatră de pe mine și m-am liniștit. Am lăsat pe domn și orașul într-o mare învălmășeală. Dar să facă ei ce vor ști, eu sunt liber. Însă dacă am scăpat de o primejdie, mă aștepta alta. Căci tabăra turcească fiind bătută și împrăștiată numai cu câteva zile înainte de plecarea mea, mă puteam teme că atâția ostași, împrăștiindu-se prin Moldova și Țara Românească, vor căuta, chiar și bătuți, să poată duce măcar acasă câte ceva și să fure ce vor putea. Căci într-o asemenea situație, oastea turcilor și mai ales sălbăticiimea din Asia este foarte lacomă și ar duce acasă tot ce își poate însuși ... de aceea m-am temut să nu dau peste vreo tovărășie de aceasta neplăcută. Pe lângă aceasta a trebuit să trecem prin multe păduri, mai ales până la Focșani; dar a dat Dumnezeu că până la Focșani n-am întâlnit nici un turc, mai încolo m-am întâlnit cu niște turci, dar aceștia fiind turci din țară nu aveam de ce să mă tem de ei. Nu numai că n-am întâlnit astăzi vagabonzi, dar n-am văzut nici moldoveni; ca și când numai eu aș fi fost în toată țara aceasta sau ar fi fugit toată lumea dinaintea mea. Astfel am avut o călătorie fermecătoare. Câmpul ne-a dat pretutindeni sălaș și, după obiceiul turcului, care este foarte bun, am plecat devreme și am ajuns seara devreme.

Deși se vorbește aici de pace cu austriecii < ca de un fapt > sigur, domnul se teme totuși să nu-i sosească musafiri din Transilvania. La trei sau patru zile după plecarea mea din Iași, domnul a trebuit să părăsească

p. 116 orașul ...//

Serisoarea 154

București, 23 octombrie, 1739

... Și aici trebuie să mă tem ... de cazaci, căci deși e pace, totuși multe sute de inși, părăsind armata au trecut încoace ca să prade ... Dacă veneau aici, m-ar fi găsit în pat, căci m-au apucat frigurile zilele trecute ... În ziua când eram mai rău, slujitorul a venit la mine < și > mi-a spus: „Stăpâne, se spune că în curtea domnului se încarcă cu mare grabă carele: domnul a ieșit din oraș și toți sunt gata să fugă; spun că n-ar fi departe cazacii”. Auzind aceasta, mă gândeam în sinea mea: „de acum ne-a luat dracul”. Așteptam să-mi intre în casă ... Dar a doua zi a venit vestea că rățâcesc numai pe la margini. Apoi zvonurile s-au liniștit zi de zi și ne-am liniștit și noi. Poate că am scăpat cu totul ... de cazaci ... Aici, a început iarna binișor. Dar domnul ²³, care a fost totdeauna bun cu mine, s-a schimbat acum, căci n-am avut să-i fac pe plac. Cinstea și neamul îmi sunt mai dragi decât Măria Sa.

²³ Tot Constantin Mavrocordat.

Serisoarea 155

1740, 15 martie, București

... Aici e o iarnă grozavă. A început la 18 octombrie și de atunci zăpada a crescut în fiecare zi și frigul s-a făcut mai cumplit. Este ca și când ne-ar fi luat din oiaș și ne-ar fi dus tocmai în Laponia, lângă Oceanul Înghețat, căci nimcni nu-și aminteste de o iarnă atât de grea. Și așa este în toată Europa. Iar ceea ce nu s-a mai pomenit e că s-a trecut cu carul pe gheață din Danemarca în Suedia ! ... Aici e mare scumpete și lipsă. Pe stradă oamenii își smulg pâinea unii de la alții. S-a întâmplat de multe ori să fi stat la masă și să nu am pâine. Nu este de mirare, căci nu se aduce nimic de nicăieri ; iar aici totul e înghețat tun : apa, moara și morarul. Mărturisesc că m-aș despărți bucuros de București ... , căci rămânerea aici e foarte plicticoasă. Eu nu știu ce fel de oameni sunt aceștia de nu poți sta de vorbă cu ei. Să nu-ți fie teamă, că vreun boier de aici sau din Moldova te-ar chema la masă ! Cunosc din copilărie pe un boier, dar nu-mi arată nici cea mai mică prietenie. Când mă duc la el, vorbește mult cu ceilalți. Bag de seamă că ei nu îndrăznesc să stea de vorbă cu străinii din cauza domnului ; dar și între ei < când > sunt tot numai români .. Acum închei, căci să scrii e o adevărată pedeapsă. Maila fiecare literă, trebuie să apropii pana de foc, să se dezghețe cerneala. Și focul e ca // vai de el, căci de multe ori și el îngheață. Lemne găsești foarte rar și scump, deși se apropie primăvara, dar pe aici viforăște ca și cum abia acum ar începe iarna. p. 117

Serisoarea 156

1740, 22 mai, București,

... A trecut iarna. Dar ce să spun ? A trecut aproape și primăvara. E mai mult de o lună de când nu avem domn. Austrieii au înapoiat turcilor acea jumătate a Țării Românești pe care au stăpânit-o. De aceea, domnul a plecat la Craiova ca să o recucerească, așa zicând, și să i se recunoască domnia. Acesta e folosul pe care l-au avut austrieii de pe urma călcării păcii ... Aici încă totul e scump și rar, mai ales pâinea. Dar nu-mi pasă, căci ... peste câteva zile vom pleca cu domnul Zay la Rodosto și voi părăsi bucuros această oraș acoperit cu scoarță de copaci ²⁴. Avem un preot bun, maghiar, venit nu de mult și e călugăr din Ciuc ²⁵, *Sărmanul* ! A crezut sărmanul că reverenda lui va avea aici aceeași cinste ca și în Ciuc. I-am spus de câteva ori să nu mai poarte haina Sf. Francisc, dar nu m-a ascultat. Deunăzi pe când venea la mine, la masă, un blestemat de turc l-a lovit peste obraz cu coada lulelei. El, sărmanul, a suferit-o cu resemnare, dar a doua zi, cerându-și iertare cu multă supunere de la haina lui, s-a îmbrăcat în portul românesc și de atunci nu are să se mai teamă de cozile de lulea. Sfârșesc epistola, dar numai ca să mă pot pregăti de plecare ...

²⁴ Adică podit cu lemn.

²⁵ Este vorba, probabil, de noul superior franciscan de la Bărăție, Leopold Vienninger.

Autorul anonim al relației de mai jos este un călugăr franciscan de la mănăstirea din Glatz, oraș important în Silezia, care în 1738 atârna încă de Habsburgi și făcea parte din provincia ecleziastică a Boemiei. Faptul că autorul cunoștea limba cehă ar favoriza presupunerea că ar fi fost ceh. Dar declarațiile sale cu privire la felul de gătit al ungarilor, *lipsit de gust pentru germani*, tinde să infirme această presupunere. În 1738 el este numit secretar pe lângă Rochus Ulbricht, vizitatorul general al provinciei franciscane din Transilvania.

Comisia pleacă din Glatz la 21 februarie 1738 și, trecând prin Austria și Ungaria, ajunge la 26 martie, după mai bine de o lună de drum, pe pământul Transilvaniei. Urmează vizitarea mănăstirilor și, cu acest prilej, a centrelor mai importante din Transilvania: Cluj, Turda, Alba Iulia, Orăștie, Sibiu, Brașov, Tg. Mureș etc. Această călătorie a avut loc în timpul războiului austro-turc, când aceștia dădeau atacuri din Serbia și Țara Românească, căutând să forțeze vadurile Dunării și trecătorile Carpaților, iar dinspre est stăruia amenințarea unui atac al tătarilor. Totodată în Transilvania însăși se bănuia existența unor comploturi ale calvinilor, și în Banat erau semnalate mișcări de-ale românilor prea împovărați. Se înregistrau tot felul de zvonuri alarmante. Cum acest jurnal reprezintă singura mărturie despre Transilvania în volumul de față, se cuvine să ne oprim asupra sa, măcar în treacăt.

Autorul anonim călătorește ca însoțitor al comisarului franciscan și nu pare să fi avut vreo însărcinare specială, rolul său fiind de auxiliar și secretar. Drumul se făcea cu trăsură sau căruța cu cai de poștă, care uneori trebuiau să fie ajutați de un număr variabil de cai înaintași sau de perechi de boi, trăgând din greu la suiș, iar pentru a dezpotmoli rădvanul înțepenit în noroaie, când era posibil, se apela la mijloace mai la îndemână, și căruțașul, opintindu-se cu putere, ridica roata înfundată în glod, pe când „părintele comisar îndemna caii cu un băț din stânga și eu cu biciul din dreapta”. Delegații franciscani se bucurau de atenția specială a funcționarilor și dregătorilor mari și mici, civili sau militari, laici sau slujitori ai bisericii: șefi de poștă, arendași ai minelor, provizori ai bunurilor fiscale, comandanți militari, nobili catolici sau și reformați, dar aliați regimului, rectorul colegiului iezuit de la Cluj, episcopul Transilvaniei de la Alba Iulia și bineînțeles comunitățile franciscane vizitate de ei. Dar „ateuțiile” cele mai apreciate constau din mesele generoase, urmate de daruri copioase de alimente și vin, cu care plecau încărcăți până la popasul următor. Se mai ivea cazul ca vreuna din gazdele întâmplătoare să nu fie pregătită cu cele de trebuință și atunci, oftând din greu, autorul nu uita să însemne în jurnal că mâncarea a fost gătită din alimentele aduse de ei și uneori chiar că ei și-au hrănit gazdele, cum s-a întâmplat în secuime cu un nobil adevărat, dar sărac lipit pământului, cu care și-au făcut pomană neavând încotro. Nădejdea era la castelele nobililor bogați, dar nu era întotdeauna confirmată de realitate. În jurnal se pomenește de un conte spre care se îndreptau plini de zel, dar unde au găsit poarta încuiată, întrucât d. conte ținea cheile, și el se culcase! Călătorii erau îndemnați să meargă la jude (probabil judele așa-zis al curții nobilului respectiv) ce locuia mult mai departe, unde l-au găsit, dar fără prea mare bucurie pentru ei. Judele, care era calvin, i-a condus pur și simplu la coliba sărăcăcioasă a unor țărani români, trăind într-o cruntă sărăcie. După impresia fugară din Șimlău, unde văzuseră în treacăt biserica ortodoxă și fuseseră uimiți de marele număr de femei venite la biserică, acesta era primul contact real al franciscanilor de la Glatz cu românii, pentru care de altminteri ei nu manifestă

vreun interes. Sărăcia intolerabilă, pe care o descrie autorul în jurnal, nu îl mișcă decât în măsura în care putea să afecteze confortul său. El se înseninează când judele, îndulcit cu un mic dar, aduce patru ouă luate din vecini, cam cu japca, după cum bănuiește el, la care se mai adaugă alte patru de la gazdă și astfel cei doi călători s-au întremat în acea seară cu opt ouă, adică patru de cap. A doua zi călătorii refac pelerinajul până la castelul contelui, în speranța să-l găsească treaz, dar în fașa acelorași porți au aflat ba că d. conte mai doarme, ba că a plecat la altă moșie (și nu se mai întoarce !) (să fi fost cumva un gest de prudență din partea sa în acele momente critice pentru imperiali, aprigi susținători ai cultului catolic ? Aventura porților încuiate se repetă și la popasul următor de la Gurbău, unde însă află de existența unui castel al unei contese spre care aleargă și sunt bine primiți în lipsa ei de către intendent și personal, împreună cu care autorul pregătește un minunat sos de vin, a cărui rețetă e consemnată în jurnal... La Olpret, sat de români ortodocși, franciscanii vor să tragă la han, dar nu sunt primiți de hangiu sub diferite motive. În general despre români, autorul mai pomenește doar incidental, în legătură cu vrăjile și superstițiile din Țara Românească sau cu prezența oștilor turcești în Țara Românească. De ex. la Sâmbăta ei întâlnește pe un lăncier boier refugiat din Țara Românească la venirea turcilor. Tot astfel ei află de un preot (catolic) bulgar și de un părinte „gardian” fugit tot din Țara Românească. Mai apare și un franciscan, părintele Ștefan, trimis de pașa din Țara Românească pentru răscumpărarea prizonierilor turci. Cât mai sunt călătorii în Transilvania, la Mediaș au și apărut unii din prizonierii creștini eliberați în schimbul celor turci și povestesc despre împrejurările de dincolo. În sfârșit la Cetatea de Baltă franciscanii stau la masă cu un fost secretar de-al lui Nicolae Mavrocordat care a fost jefuit de turci !. O însemnare mai deosebită este cea despre niște mișcări ale românilor bănățeni, cu comentariul destul de neașteptat din partea mentalității mărginite a autorului, că ea se datora marilor împovărări la care erau supuși.

Odiseea franciscanilor este punctată de observații disparate despre ocnele de la Dej, ieftinătatea alimentelor la Cluj, și doborârea de vânt a unui vechi turn al bisericii ieșnite ; la Turda e iar vorba de sare, pe Mureș lipsesc poduri stabile, Streiul este foarte năvalnic și primejdios. În Secuime casele (învelite cu șindrilă) au coșuri foarte scunde ce trec abia de ultimele grinzi și fumul iese prin niște găuri ale acoperișului spre marca lor vătămare, cum crede autorul care atribuie această particularitate a coșurilor pitice violenței vântului din acea regiune, neștiind că fumul trebuie să treacă prin pod pentru a împiedica șindrila să putrezească (lucru bine cunoscut de țărani români cu case asemănătoare).

Teamă de turci sporește pe măsura apropierii franciscanilor de Țara Românească. La Hunedoara li se spune că turcii sunt foarte aproape și s-ar afla chiar lângă Via Carolina, drumul eroit de imperiali de-a lungul Oltului. Mai târziu, când se află la Mediaș, ei observă o mare panică... Vin oamenii să-și depoziteze lucrurile de preț la mănăstire. Turcii ar fi aproape de Poarta de Fier a Transilvaniei spre Banat, dar ulterior se află că nu era vorba de aceasta, ci de Porțile de Fier de lângă Orșova, unde se dădea o luptă însemnată.

Autorul e foarte credul, gata a accepta orice povești sau superstiții. De ex. el afirmă că șeful poștei de la Vințul de Jos, un catolic zelos, e ținta vrăjilor și că de aceea i-au și pierit patru cai ! La Sebeșul săsesc bătrânul preot de acolo, fost preot militar, însoțind pe vremuri trupele imperiale prin Valahia, „atât cea de sub turci, cât și cealaltă” (adică Oltenia) îi deapănă tot felul de eresuri cu privire la strigoi, amestecate însă cu practici de-a sașilor, cum reiese din context (de ex. plimbând printre mormintele din cimitir un cal negru, *numit în vorbirea obișnuită Rappen* (!) care nu poate fi silit să treacă peste mormintele de strigoi) sau îl lămurește despre oamenii-lup, adică oameni, osândiți a trăi șapte ani prefăcuți în lupi, ca pedeapsă pentru un incest de gradul I. Aceste fiare asemenea unor lupi, dar fără coadă, se hrănesc cu sânge de om și indeosebi de copii și când sunt uciși, deodată apare în locul uneia dintre labe un picior de om. Bătrânul preot afirma că a împușcat el însuși un asemenea monstru ! Și a fost crezut pe cuvânt. Cu aceeași naivitate autorul e convins de minunea unei icoane a Maicii Domnului din Cluj, din care picură lacrimi adevărate, sau în altă ordine de idei acceptă de bună povestea răsuflată a unei nobile, fugind de turci pe valea Oltului și lăsându-se să cadă de

pe o stâncă înaltă când află că fiicele ei au fost răpite de turci... Legendă veche actualizată acum, în cursul războiului în desfășurare, când se precizează că era vorba de o contesă, al cărei nume însă nu apare nicăieri. Dar alături de acestea sunt și însemnări reale privind starea de spirit din Transilvania, date despre costul vieții la Cluj, aspecte mai deosebite, ca acelea ale unei procesiuni solenne de înmormântare la calvini, știri indirecte despre niște evenimente foarte recente, povestite cu amănunte vii: scena arestării dramatice a episcopului calvin, ducerea unui baron calvin ferecat în lanțuri etc. Despre diferitele slujbe religioase la reședințele franciscane, procesiuni solenne etc. este mai ales vorba în legătură cu greutatea drumului până la ele, mai ales în Secuime. Mai mult spațiu este acordat armenilor care, deși de rit ortodox, veneau la sanctuarul catolic. În sfârșit la Mediaș e subliniată slaba prezență a catolicilor la slujbe, ei fiind destul de puțin numeroși. Zvonurile alarmante despre război și despre complotul (presupus al) calvinilor ocupă și ele ceva spațiu. De altminteri frica îl însoțește pe autor de-a lungul întregii călătorii. Se teme că de la Poarta de Fier turcii ar ajunge la Bistrița (?) și ar tăia drumul de înapoiere prin Cluj! Se înspăimântă de pârăitul unei case subrede din care tocmai pleacă, de ploile violente, de torențele de pe drum, de vagabonzii care ar putea să-i atace. Momente înconunate de cutremurul de pământ resimțit de el la Mediaș, unde se lasă turnul orașului. Și tot astfel și acel al bisericii din Sibiu.

Ca un fir roșu, prin dedalul jurnalului se deapănă șirul meselor, primirilor, discursurilor și invitațiilor Exceleței Sale guvernatorului Transilvaniei, contele Haller, și a contelui Bethlen la Sibiu, alta la Sighișoara, unde autorul stă la masă între doi conți, noaptea este găzduit în castelul contesei Csáki de 90 de ani și așa mai departe. Fără a mai aminti de repetatele mese la comandantul străjilor din secuime, un baron din Boemia, care avea un bucătar deșăvârșit. În cele din urmă comisarul a pus piciorul în prag refuzând invitațiile repetate, precum și acelea ale rectorului colegiului ieziților din Cluj, așa cum în Secuime refuzase o găzduire confortabilă la reședința ieziuită din Tg. Mureș, spre marele năduf al autorului. Drumul de la Mediaș spre Cluj e continuat apoi în sens invers de cel de la venire. Printre ultimele mențiuni este aceea a unui han românesc dintr-un sat neprecis situat după Cluj. Și astfel românii apar la începutul și la sfârșitul acestui jurnal ce nu manifestă vreo curiozitate deosebită pentru ei.

Relația călugărului de la Glatz a fost publicată, după o copie contemporană păstrată în K. Provinzialarchiv din Breslau de W. Wattenbach, sub titlul: *Diarium itineris ex Provincia Bohemicae Conventu Glacensi ad Transilvaniam, No. 1738*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, N.F., vol. X. (1872) și XI (1873).

ZIARUL CĂLĂTORIEI DIN MĂNĂSTIREA DIN GLATZ A PROVINCIEI (FRANCISCANE) A BOEMIEI LA (PROVINCIA FRANCISCANĂ) A TRANSILVANIEI (1738) ¹

- p. 452 După ce ... am fost numit secretar al comisiei de către părintele Rochus Ulbrich, definitor ordinar și vizitator general ² al provinciei Transilvaniei, am plecat cu acesta din mănăstirea Glatz ³, în 21 februarie, la vreo trei fără un sfert ⁴.

¹ Traducerea s-a făcut după originalul latin, publicat de W. Wattenbach sub titlul „*Diarium itineris ex Provincia Bohemicae Conventu Glacensi ad Transilvaniam, No. 1738*”, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde” N.F., vol. X (1872), p. 452 și urm. și vol. XI (1873), p. 118 și urm.

² Călugăr însărcinat cu vizitarea diferitelor mănăstiri ale ordinului său — în cazul de față ale franciscanilor, din provincia franciscană.

³ *Glacensi*, oraș în Silezia.

⁴ Tercio quadrante ad tertiam (după germ. drei Viertel drei).

Urmează descrierea călătoriei prin Silezia, Austria și Ungaria. Ajungând în Bihor, la Săcuieni ⁵ „domnul poștar” ⁶, care e cato // lic, la cină în afară de o cantitate dublă de vin, ne-a dat, la încheierea mesii, o sticlută de vin mai ales și mai grozav numit popular Ausbruch” ⁷. [Ei trec apoi prin Margita, în seara zilei de 26 martie poposesc la Deda, amândouă în Bihor ; în 27 își continuă drumul, intrând pe teritoriul principatului Transilvaniei].

p. 453

27 martie. Drumul fiind tare stricat de ploi, cum d. poștar avea drum la Șimlău ⁸, am făcut drumul împreună și am ajuns la hotarul Transilvaniei . . . După ce am umblat o sută unsprezece mile în aceeași zi mai făcând încă patru în Transilvania, am sosit pe la 11 la Șimlău. Acolo împreună cu d. poștar am fost găzduiți la o bună măicuță văduvă, care nu știa deloc ungurește și numai decât am fost poftiți de ea să luăm o gustare. Am luat masă foarte bună, după aceea ne-am dus la administratorul salinei pentru niște treburi și am fost primiți de el cu voie bună și tratați atât cu mâncare și băutură de seara, cât și cu adăpostul pentru noapte rămânând acolo la el.

28 martie. În biserica parohială catolică zisă și plebanie (deoarece după obiceiul locului, parohii sunt numiți aici plebani), am slujit liturgia. În afară de această biserică a catolicilor mai este în oraș o biserică a românilor, adepți ai bisericii și credinței grecești, care umplu biserica în număr uimitor de mare, mai ales femeile. De asemenea, aici își mai au calvinii templul lor clădit fastuos; aceste răi îi întrec cu mult ca număr atât pe catolici, cât și pe ortodocși, atât aici, cât și în alte părți de dincolo de Tisa spre Transilvania. Puțini cunosc aici limba germană, în alte locuri încă și mai puțini și, în afară de domnii poștari, aproape nimeni; puțini totuși dintre funcționari vorbesc foarte stricat latinește și nimic nu-i folosește călătorului prin aceste locuri limba cehă, deoarece limbile maghiară și română sunt cu totul deosebite de aceasta și abia găseam pe câte unul sau altul care să știe slavonește ⁹ și astfel să înțeleagă ceva din limba cehă. Așteptând să ni se trimită din partea provinciei un mijloc de călătorie, în această zi ne-am odihnit la acel domn administrator al salinei, german ca limbă și sentimente și om foarte ales. După amiază am primit la înmormântarea unui calvin. Acești calvini care fug de cruce, deși ea a fost unealta mântuirii noastre, au grijă ca în locul ei să pună pe cioclu să ducă înaintea mortului o bârnă și îl petrec cu multă gălăgie. // Începând de la Săcuieni, am umblat aproape numai prin păduri, prin pustiuri foarte întinse și prin munți nespui de înalți, care făceau ca drumul să fie pe cât de primejdios, pe atât de anevoios, astfel încât nu fără temei sau din întâmplare această regiune, adică Transilvania sau țara aflată dincolo de păduri a fost numită de unii Siebenbergen sau Siebenberge, deoarece constă nu numai din șapte munți, ci aproape numai din munți. După alții însă este numită Siebenbürgen după șapte orașe al căror nume se sfârșește cu Burg, adică : Clausenburg, Marienburg, Schessburg, Thorenburg, Salzburg, Kuchelburg etc.

p. 454

În 29 martie, dimineața, la șase și jumătate, plecând de la Șimleu, am urmat drumul cu o căruță țărănească până la ora unsprezece a amiezii,

⁵ Seckolhid, sat, jud. Bihor.

⁶ Dominus postarius.

⁷ Vin indigen de calitate I. Este vestit cel de Păuliș, lângă Arad. Cf. C. Golescu, *Încemnare a călătoriei mele*, București, 1915, p. 134 („La Păuliș se face vinul ausbruch”).

⁸ Schomlovium, oraș, jud. Sălaj.

⁹ Adică sârbește.

când am luat o gustare frugală cu pâine și vin pe câmp, lângă un pârâiaș, și am mai rămas acolo un ceas ca să poată paște caii ; după toate acestea, pornind din nou la drum, ne-a apucat o furtună în câmp deschis cu o ploaie de turna cu gălețile. Ploaia a ținut aproape trei sferturi de ceas, amestecată și cu grindină, ce nu era mai mică decât mărimea bobului de mazăre, din care cauză am fost udați learcă din creștet până în tălpi de această baie neașteptată. La această mizerie s-a mai adăugat alta nu mai mică, fiindcă din pricina șuvoiului groaznic de ape din munți, am rămas cu carul nostru împotmolit în fundul unei bălți, din care cauză am fost siliți să coborâm și ne-am mănjit cu totul picioarele și hainele încă dinainte de ploaie. În cele din urmă, vizitiul a ridicat roata ce se înfundase în timp ce părintele comisar îndemna caii cu un băț din stânga, iar eu cu biciul din dreapta, și după ce a fost despotmolit carul, ne-am grăbit cât am putut mai mult spre țelul misiunii noastre, anume < spre castelul unui > conte maghiar care avea o capelă particulară și un franciscan din Cluj drept capelan, cu gândul de a sluji acolo a doua zi adică în Duminica Floriilor și de a porni mai departe ; stimulați de această speranță și dorință, am trecut la apusul soarelui un râu repede numit Someș ; dincolo de el din stânga, adică din cealaltă parte, se vedeau întăriturile și ruinele zidurilor, ridicate odinioară de răsculații numiți curuți ¹⁰ ; am trecut repede de partea ceastălaltă a râului, în câmpia aceea fatală răsculaților amintiți prin moartea multor mii dintre ai lor în acest loc unde rebelii au pierit, în parte măcelăriți de imperiali, în parte azvârliți în acel râu năvalnic ¹¹. Într-un întineric de nepătruns în care vizitiul nu vedea și nici nu cunoștea drumul mai bine decât noi, după ce am trecut prin multe primejdii, abia după ora șapte seara, după ce am străbătut patru mii de ungurești sau mai bine zis șase mii de bune germane, am ajuns la reședința sus-numitului conte. Și când mulțumind lui Dumnezeu că ne-a scăpat de toate nenorocirile prin care trecusem în timpul călătoriei de azi

p. 455 (deși cu mari neplăceri și o groaznică/oboseală, totuși fără vătămare și nenorocire), stăm înaintea porților reședinței înconjurată cu zid împreună cu căsuțele învecinate și ne rugăm să ne lase să intrăm și să petrecem noaptea acolo, ni s-a răspuns, cum nu ne așteptam, că în ce privește înnoptarea nu e nici o speranță în seara aceasta, deoarece domnul care ține cheile la el s-a culcat și ca să nu fim nevoiți să petrecem noaptea sub cerul liber, ar trebui să mergem la jude, ca să ne facă rost de găzduire. Astfel . . . după unele lămuriri date vizitiului în limba maghiară ne-am îndreptat între speranță și frică pentru găsirea unui adăpost peste noapte la judele calvin, la care totuși am fi ajuns fără îndoială abia înainte de miezul nopții în acest sat foarte întins și la o foarte mare depărtare de reședința contelui (cu atât mai mult cu cât vizitiul întrebând la o căsuță oarecare pe o femeie eretică sau cel puțin schismatică greacă despre locuința judei, fusese îndreptat spre dreapta, când ar fi trebuit să o luăm pe drumul din stânga), dar ne-a ieșit în cale unul dintre jurații săteni și ne-a lămurit că trebuie neapărat să ne întoarcem din nou pe drumul lung pe care venisem, mai adăugând că se îndoiește că judele ne va găzdui la el, ci să așteptăm cu carul în locul pe care ni-l arată, căci voia să se ducă el însuși la jude și să vorbească cu el ca să se îngrijească de găzduire pentru noi, ceea ce a și făcut : iar judele venind el însuși, fără a ne primi însă la el, ne-a dus la cea mai

¹⁰ Ostașii din tabăra lui Francisc Rákóczi II, conducătorul răscoalei antihabsburgice din 1703—1711.

¹¹ E vorba de câmpul de luptă de la Jibou, unde trupele lui Francisc Rákóczi II au fost distruse de trupele imperiale (1705).

apropiată colibă țărănească, plină de mizerie și sărăcie în loc de prânz și de copii în loc de mobilă. Intrând în odaia principală și totodată dormitorul acestui palat, am văzut că abia puteam sta în picioare și încă și mai cu greu ședea jos și nu ne puteam nicidecum culca : în jurul cuptorului abia încălzit, stăteau îngrămădiți copiii tolăniți de jur împrejur ca vitele, într-un colț zăcea o femeie bolnavă ; locul rămas din cămăruță îl ocupau trei copii mai mari împreună cu mama lor, care era de credință greacă și <vorbea> o limbă cu totul deosebită ; nu se zărea nici o masă și încă și mai puțin ce ar fi să se aducă și să se pună pe ea pentru potolirea stomacului lătrând de foame, după o zi și jumătate de ajunare. O singură laviță te îndemna să-ți odihnești pe ea mădulele oboseite. Dar în această situație trebuia să ne plecăm timpului, împrejurărilor și mai ales voinței lui Dumnezeu. Așadar, după ce am întrebat de starea boalei persoanei suferinde, aflând că ea nu suferea decât de stomac, ne-am adus lucrurile înăuntru, iar părintele comisar i-a dat judeului pentru serviciul care i-l făcuse un inel de „Arnau” (?)¹² ; și acela după ce l-a primit, ne-a adus îndată patru ouă — poate luate mai fără voe (?) de la vreun țăran vecin pe lângă care gazda a mai adăugat încă patru și ni le-a fiert în apă clocotită. Folosind // lădița părintelui comisar drept masă, am cinat cu cele pregătite de Dumnezeu pentru noi și pe care foamea le făcuse deosebit de gustoase împreună cu pâinea și vinul aduse de noi, înveselindu-ne duhul și după ce am adus rugă de mulțumire și am spus și celelalte rugăciuni ne-am culcat, părintele comisar pe un așternut de paie, iar eu pe laviță, acoperindu-mă cu mantaua.

p. 456

30 martie. În Duminica Floriilor, sculându-ne foarte de dimineață, ne-am recitat breviarul și după aceea ne-am grăbit să mergem la reședința contelui, ca să slujim liturghia ; dar vai ; ajungând la poarta pe care ieșisem târziu în seara dinainte și care era deschisă atunci, acum în plină lumină și în miezul zilei am găsit-o închisă și nici după ce am bătut nu s-a deschis . . . , ci, după spusa unui servitor, domnul conte mai dormea încă, după spusa altuia, plecase la altă moșie și noi așteptând mult timp fără speranță să ni se deschidă, întristați de această întâmplare și de alte împrejurări am plecat și fiindcă până departe nu se mai găsea o biserică romano-catolică, eram cu sufletul întristat și servitorul și noi, că n-am putut nici să ascultăm, nici să slujim liturghia. Astfel, triști și flămânzi trupește și sufletește, am plecat la ora opt pe o ceață foarte deasă și pe un drum noroios ; și abia ne depărtasem cu câteva sute de pași de satul nenorocit amintit mai sus, când ne-am împotmolit din nou într-o groapă mlăștinoasă . . . etc . . . , către amiază, am întâlnit un țăran catolic german, care, după ce ne-a arătat drumul, când a auzit că vrem să mergem în același sat de unde venea el, ca să ne oprim acolo să dăm hrană cailor, ne-a îndreptat la un provisor¹³, cunoscut lui, și care avea multă dragoste pentru ordinul nostru ; ne-a spus că el e trimis de stăpâna sa, o contesă văduvă catolică, împreună cu alți cinci sau șase catolici din același sat ca să se spovedească de Paști și că trebuie să facă șase zile de drum până la locul spovedaniei. După ce am mulțumit și ne-am despărțit de el, ne-am apropiat cu bucurie de satul numit Gârbău¹⁴, sperând că după postul strict de riguros din ziua de ieri vom găsi măcar ceva hrană la prânz. Dar nici în ziua aceasta nu ne-a ajutat norocul,

¹² Oare din Arnau în Boemia ? (în col.).

¹³ Vechil (?).

¹⁴ Gorbou, sat jud. Cluj.

căci sosind la locuința celui provisor, din reședința contelui (care nici nu ajunge a fi comparată cu o cărciumă din Silezia), n-am găsit acasă nici pe stăpân, nici pe provisor și astfel a trebuit să ne mulțumim să dăm pe gât în fața curții pâinea și vinul adus de noi . . . Îndată ce au mâncat caii, am plecat prin niște locuri muntoase și pe un drum foarte rău și ne-am urmat călătoria până când, pe un timp întunecos, pe un drum primejdios din cauza prăpăstiilor și a multor ape umflate de ploii, am ajuns după ora șapte

p. 457 seara în satul//cu numele Olpiet¹⁵ și fiind cu totul necunoscuți și neputându-ne nici aștepta a fi bine primiți¹⁶ de românii adepți ai credinței grecești, ne-am gândit să tragem la han, când iată că ieșese hangiu și spune că n-are fân pentru cai și nici paie pentru așternutul nostru, cu atât mai puțin ceva de mâncare pentru noi, și nici nu are o curte închisă și astfel ușor s-ar putea să ni se fure caii. Înțelegând astfel că nici acesta nu voia să ne primească, ne-am sfătuit ce era de făcut în această situație care se repetă. În acest timp, vizitiul, care știa să vorbească nemțește și de asemenea ungurește și românește, a intrat într-o casă apropiată spre a cere găzduire. I s-a spus îndată că în apropiere se afla locuința unui proprietar catolic; auzind acestea părințele comisar s-a dus îndată și în lipsa stăpânului a cerut găzduire administratorului principal, numit aici jude de curte¹⁷, care ne-a primit numaidecât cu multă atenție, ne-a găzduit chiar în apartamentul contesei, spunând că are însărcinare din partea contesei, stăpâna acestei moșii, dacă vine cineva dintre franciscani să-i primească pe cheltuiala stăpânilor cât va putea mai bine. S-a scuzat grozav că nu are bucătar, dar, dacă voiam să ne gătim singuri ceva, să-i spunem cu ce alimente ne poate servi. De aceea după ce ne-a adus vin și unt am gătit cu ajutorul vizitiului un sos de vin, amestecând câteva ouă cu zahăr și mirodenii și turnând peste ouăle bătute cu trei părți pesmet vinul îndulcit cu zahăr și arome, am pregătit un fel a cărui savoare se manifesta minunat și la miros și la gust. Apoi după o odihnă bună, am străbătut un drum foarte rău, de cinci mile germane sau trei ungurești.

31 martie. Plecând de aici la nouă fără un sfert, am avut un drum și o vreme plăcută afară de ultima jumătate de milă stricată mult de bălți și de revărsarea apelor; totuși cu ajutorul divin, după ce am străbătut două mile germane sau una și jumătate ungurească, am ajuns pe la amiază, la Dej, oraș mare, odinioară vestit pentru diferite clădiri de piatră (care în părțile acestea sunt foarte rare) și mai ales o biserică foarte mare făcută din piatră fățuită, iar acum semănând mai de grabă cu o grămadă sau un morman de pietre decât cu un oraș locuit din cauză că edificiile și casele au fost atât de prăpădite și distruse de turci, încât în adevăr m-aș teme trecând prin el, ca să nu se dărâme pe neașteptate peste mine ruinele ce amenință din tot locul să se năruie. Se văd, înalte de vreo două „orgii”¹⁸, ruinele acelei biserici mari pomenite mai sus, printre care s-a ridicat de curând un templu destul de mare al calvinilor, ca într-un cimitir. Deci în acest loc nenorocit, cu adevărat nenorocit, avem o reședință cu speranța unei viitoare mănăstiri dacă Dumnezeu ar binevoi să ne dăruiască pace. Biserica

p. 458

¹⁵ *Altrecht* (!) jud. Cluj.

¹⁶ *Inaccepți*.

¹⁷ *Judex Aulae*. Este traducerea literară a termenului maghiar *udvarbiró* (= intendent, administrator de moșie).

¹⁸ *Orgias*, *Orgia* (măsură de lungime) = 6 picioare.

o au//gata clădită, destul de mare și de încăpătoare împreună cu două construcții de două caturi ¹⁹. Am găsit în acest loc, așteptându-ne, pe părintele provincial Ladislau Bógósi . . . p. 458

1 aprilie. În această reședință este o mare sărăcie de toate cele fiindcă toate obiectele de cult . . . , în afară de cele care sunt de cea mai mare trebuință, au fost trimise la Cluj în timpul iernii, când au auzit că tătarii se află la trei ore de acolo și nici nu au de fapt încredere să clădească sau să aducă înapoi câte ceva de frica dușmanilor, care este într-adevăr mare în aceste locuri.

2 aprilie... După masă ni s-a povestit că un oarecare baron calvin a fost dus pe neașteptate la Cluj legat în obezi spre a fi pus sub pază.

Toate hârtiile acestuia au fost pecetluite cu sigiliul public și oprite. Aceeași cinste a fost arătată în același timp, dar în alt loc, unui oarecare episcop calvin, care de asemenea a fost trimis în lanțuri și obezi nu se știe încă deloc din ce cauză.

3 aprilie . . . Astăzi părintele președinte, interesându-se la ilustrul vice-colonel despre scrisorile de liberă trecere pentru noi (fiindcă umblă zvonul în diferite locuri, nu fără temei, că ar fi ciumă, a auzit că turcii s-au apropiat până la două mile numai de Sibiu), însă când au văzut că întâmpină rezistență//s-au retras din nou ; cât de plăcute ne-au fost nouă p. 459 aceste noutăți, având de străbătut 12 mile după Sibiu, rămâne să judece cititorul. Acest vice-colonel afirma că are însărcinarea să aresteze pe orice nobil care s-ar fi făcut complice cu cel amintit mai sus și să-l păzească cu strășnicie până la noi ordine.

4 aprilie . . . La ora două după masă am părăsit acest loc și în trei ore de mers am străbătut o milă ungurească sau două germane și ne-am oprit ca să petrecem noaptea într-un han ceva mai înainte de Gherla, oraș armenesc, unde oamenii sunt catolici, totuși de rit grecesc ²⁰ și mari binefăcători ai noștri ; și cu toate că nu le este îngăduit să treacă la credința română, totuși li s-a făcut concesiunea ca să se poată împărtăși cu azimă sărbătorind totuși Sabbathul, după calendarul ortodox. Pentru taina pocăinței obișnuiesc să se spovedească aceloră dintre ai noștri care cunosc limba lor. Acești armeni sunt foarte lăudați din cauza modestiei deosebite a femeilor. Soția stă rareori la masă cu bărbatul, fetele sau alte fecioare niciodată și au fața aproape în întregime acoperită, la fel ca și călugărițele. Cu toate că îndeobște, fetele obișnuiesc să se căsătorească după al treisprezecelea an al vârstei, între o sută de femei abia de se găsesc câteva care, rămase văduve de tinere, să se căsătorească a doua oară. În hanul amintit ne-am odihnit bine și până la Cluj am fost însoțiți de părintele provincial.

5 aprilie . . . Am plecat aproape de ora opt spre miazăzi, neștiind unde vom trage ; aici își avea reședința un vice-colonel dintr-un regiment italian, Vasquez ²¹, care ne-a primit cu toată cinstea și ne-a invitat îndată la masă . . . ne-a citit scrisorile cu noutăți, care nu conțineau vești bune, a nume că peste Mureș (care este un râu mare al Transilvaniei, numit în limba germană Marosch) și în alte locuri, s-au observat de mai multe ori

¹⁹ *Una cum duobus tractibus duarum condignationum* (corect : contignationum).

²⁰ Armenii au fost așezați, de Mihail Apafi, în două orașe din Transilvania ; Gherla și Dumbrăveni. Fuseseră mai înainte ortodocși. Chiar și după trecerea la catolicism, și-au păstrat limba lor ca limbă liturgică.

²¹ După numele unui general din armata imperială.

grozave cutremure de pământ. Locotenentul de grenadiri dinspre Țara Românească (?)²² a povestit, așa după cum s-a confirmat și din altă parte, că turcii au încercat cu o furie grozavă să atace de trei ori trecătoarea, totuși din mila Domnului au suferit tot mereu înfrângeri cu mare pierdere pentru ei, deși nu fără să se verse sânge de-al creștinilor. // Celălalt locotenent mi-a povestit în taină despre o altă trecătoare, la care aflându-se compania sa și el fiind acolo comandant împreună și cu câțiva ofițeri, n-a putut să aibă liniște nici ziua, nici noaptea și nici soldații n-au îndrăznit să se dezbrace ca să se odihnească, deoarece turcii obișnuiesc să pună la încercare aproape în fiecare zi vigilența și puterea creștinilor. De aici urmându-ne drumul ca de la ora două, am ajuns pe la ora șase seara la Cluj și am fost siliți să așteptăm jumătate de oră în fața porții acestei cetăți întărite, până când ne -am legitimat prin scrisorile de liberă trecere trimise domnului comandant. Odată intrați, ne-am îndreptat spre mănăstire și prea sfințitul părinte comisar a fost foarte bine primit de părintele gardian ²³ în curte, iar în refectoriu stând la masă a fost salutat printr-o cuvântare declamată de un preot aflat la învățătură.

6 aprilie... Cum s-a început iar să se mănânce carne, nu-i de prisos să însemnăm aici că alimentele locale sunt de fapt la un preț foarte mic. Un funt de carne de vacă costă obișnuit un creițar, douăsprezece ouă o poltură sau două drahme, un cocoș mare sau o găină, un groș, o căprioară, un sextar sau șase bani de Boemia, pâine nu se pune pe masa, chiar a oamenilor mai săraci, decât numai din făină de grâu. Pe de altă parte este din nou o mare lipsă de bani. Vinul ardelenesc este mai bun și mai dulce decât cel unguresc și nici nu e atât de tare ca cel amintit, are totuși un gust oarecare din cauza numeroaselor minerale, care în această margine se găsesc în aproape toate locurile, după cum am observat și în drum mergând spre Cluj. După secarea unor lacuri, pământul rămâne alb, parcă ar fi acoperit în întregime de zăpada cea mai curată.

7 aprilie. Ni s-a dat ca sigur că, în această zi numărul deținuților din apropiere și din alte locuri trece în adevăr de paisprezece... * Este mult lăudată vigilența serenității principe comandant Lobkowitz ²⁴... bastion al catolicilor... zid și avangardă a creștinilor... pedepsește nelegiuirile cu strictă severitate etc....

8 aprilie... Înapoindu-se acasă părintele comisar de la comandant, tovarășul acestuia, care era german de neam bavarez, a adus cu sine descrierea osândirii și execuției generalului Doxat ²⁵ și a altor mulți ofițeri, care au contribuit prin acțiunea sau încetineala lor, la predarea cetății Niș. Această execuție a fost făcută la Belgrad la 20 martie. Azi după masă am băut cafea turcească. Ea are un gust mult deosebit de cea de Olanda, care se vinde prin părțile noastre, aici însă este așa de prețuită încât un funt obișnuit costă de obicei trei sextari. Azi dimineață, pe la jumătatea nopții, a fost o furtună puternică...

10 aprilie. Dimineața am cercetat orașul și mai ales biserica parohială, care odinioară era a arienilor (care într-adevăr sunt aici în număr

²² *Vallachiam turciam.*

²³ Stareț la franciscani.

* Lacune în text.

²⁴ Principele Johann Georg von Lobkowitz, generalul comandant al trupelor imperiale din Transilvania (1737—1741) și Oltenia.

²⁵ Avusese ordin să păstreze cetatea cu orice preț.

foarte mare, au chiar un gimnaziu, pe care îl numesc colegiu, învață o filosofie și teologie conformă necredinței lor, iar lectorii acestui colegiu obișnuiesc să vină pentru dezbateri la mănăstirea noastră aproape în fiecare zi de duminică sau de sârbătoare). Este o clădire destul de mare, construită numai din piatră fățuită, înăuntru totuși au mai rămas câteva monumente vechi și e împodobită destul de frumos, ca pe la noi: de aici, m-am îndreptat prin piață spre biserica părinților iezuiți vestită pentru cele două turnuri frumoase clădite de curând (dintre care unul a fost sfărâmat în bună parte de puterea vânturilor în adevăr violente prin aceste locuri), dar mult mai vestită prin icoana făcătoare de minuni a Prea Fericitei Fecioare Maria așezată pe altarul cel mare și care a lăcrimat la 15 februarie 1699 etc. După prânz, ieșind din nou, am vizitat cetățuia, așezată pe muntele cel mai apropiat de oraș și care am văzut că este întărită mai mult de natură decât prin meșteșug. Și după aceea am intrat în grădina noastră, așezată în fața orașului și de aici am înconjurat pe dinafară orașul întreg într-adevăr bine întărit.

11 aprilie. Biserica noastră este ridicată din nou în întregime etc. . . . Orașul este lăudat mai mult din obișnuință decât merită în realitate (în p. 462 adevăr nu vezi nici un palat, casele cele mai multe sunt cu două caturi și sunt multe ruine poate ale palatelor distruse de dușmani); în afară de catolici care alcătuiesc cam a șasea sau a cincea parte a orașului, exceptând soldații, mai locuiesc aici netulburați calvini (care dețin locul de frunte printre ceilalți eretici și au în oraș și afară din oraș biserici sau mai degrabă grajdul lor), luterani, arieni, anabapțiști, schismatici sau greci neuniți (dintre care sunt și unii români), armeni sau greci uniți, țigani, evrei, turci și tot ce mai este din această drojdie. Și de aici rezultă că la o eventuală năvălire a turcilor, bunii catolici se tem mai mult de plebea sălbatică a ereticilor decât de ostășimea cruntă a turcilor, ca unii care sunt încredințați că pot fugi de ei în văgăunile munților și în ascunzișurile pădurilor.

12 aprilie. Dimineța la ora șapte, părintele comisar a terminat vizitarea canonică, după care luându-ne rămas bun, la zece fără un sfert am pornit pe calea noastră, și din cauza drumului rău, mergând întins cinci ore cu șase cai, am străbătut abia două mile ungurești sau trei germane până la Turda, pe nemțește Thorenburg, oraș destul de mare, unde ne-am oprit la sediul nostru, totuși invitați îndată la cină de administratorul general al salinei, prea ilustrul domn Edelberg, ne-am dus la acesta și am fost foarte bine primiți, fiind tratați cu vin de Tokay și reținuși și noaptea la el, precum și a doua zi.

13 aprilie . . . Am vizitat cu cea mai mare admirație salina pe dinafară și am văzut nu numai multe mii de „centneri” de bolovani de sare tăiată, dar chiar grămezi de sare fărâmată atât de înalte//ca niște case p. 463 mari sau palate. Am rămas la prânz la același domn, de la care în sfârșit încărcăți cu provizii de carne, vin și plăcintă pentru drum, am fost duși cam pe la ora două cu trăsura și caii lui la reședință și în scurt timp după aceea la trei fără un sfert, am mers până la poșta următoare în satul numit Vințul de Sus în care sat am petrecut noaptea la domnul șef de poștă. Acesta este un bărbat ales, plin de zel pentru credința catolică, din care cauză, în afară de alte persecuții ale ereticilor, care umplu tot satul, este mai ales ținta vrăjilor, căci patru cai au și pierit cumplit datorită vrăjitoriei (care numără mai mulți adepți în aceste locuri) . . .

14 aprilie. Plecând din locul popasului de noapte la ora cinci dimineața, am ajuns, pe la nouă și jumătate, după ce am străbătut trei mile

germane, la orașul Teiuș, numit în limba germană Dreykirch, pentru că se află în el bisericile a trei religii, anume a celei catolice, a celei calvine și a celei române sau grecești. Cu o milă mai înainte străbătusem un oraș aproape în întregime calvin în care trebuie văzută îndeosebi biserica acelor calvini ridicată și clădită în felul unei cetăți, înconjurată cu apă, zid dublu și parapet. Acești eretici perversi au aici toate clasele lor doctrinale sau școli, astfel că învățăceii sau cum se numesc la noi studenții depășesc ușor numărul de cinci sute; ei au în același loc, numit Aiud, în afară de un mare număr de predicatori, un episcop calvin cu care, cu puține zile înainte de sosirea noastră, s-a întâmplat următorul caz ciudat. În dimineața acelei zile au venit pe neașteptate patru companii de ostași germani, înarmați și sub comanda ofițerilor lor, și s-au oprit în formație militară aproape de școală. În scurt timp i-a urmat o ceată de trei sute de cuirasieri, care unindu-se numaidecât cu pedestrima și formând în piața largă două aripi, iar pedestrașii la mijloc un singur corp, au mers drept asupra acelei biserici întărite a ereticilor și după luarea ei în stăpânire, fără nici o împotrivire, patru ofițeri se duc la episcop și după puțină vorbă venind ofițerul comandant cu trupa (despre care fapt am vorbit eu însumi cu un caporal care, pe lângă alți doisprezece, a fost trimis sus la odaia de dormit a acestuia) îi fac semn pe fereastră arătându-i pe acela și îndată suindu-se numitul ofițer comandant, îi face cunoscută porunca Majestății Sale împăratu, ca să se dea prins fie de bunăvoie, fie de nevoie și să se urce fără nici o zăbavă în căruța de țară adusă cu sine. Și l-au dus în acea căruță, escortată și de o trupă de soldați la p. 464 Alba/Iulia, unde fapt este ținut prizonier într-o biată colibă de lemn sau căscioară (pe care eu însumi am văzut-o), sub strașnică pază și soldații au avut instrucțiuni că dacă ar observa cea mai mică turburare, să-și sloboade armele și flintele în dușmanii și rebelii contra ordinii împărătești. De fapt un oarecare ar fi încercat să dea alarma cu clopotul cu care altădată se obișnuia să se dea alarma în cazuri de nevoie obștească, pentru ca să alerge poporul și să se adune, dacă n-ar fi fost îndepărtat de un soldat amenințând să tragă. Faptul că au ocupat mai întâi biserica întărită, îl explicau unii, pentru ca ereticii să nu se retragă în ea primejduind pe soldații care nu aveau tunuri. Alții însă spuneau că lucrul acesta s-a întâmplat pentru ca să poată să prindă mai ușor scrisorile episcopului pe care le păstra în biserică și astfel au luat două lăzi pline de scrisori, după cum se spune. Zvonul spune că numărul prizonierilor a trecut de cincisprezece sau șaptesprezece. N-am auzit să se găsească vreun catolic printre aceștia. Conducătorul lor se spune că ar fi un oarecare baron eretic, care a fost prins la Sibiu, când mergea la sesiune, de către o numeroasă trupă adunată în piața orașului. Se spune că motivul (arestării) ar fi atățarea la răscoală sau unele legături cu turcii, totuși nimic nu este sigur.

...Ne-am oprit în orașul Teiuș ca să oficiem slujba la părinții paulieni... și, după ce am făcut două leghe, ne-am îndreptat spre reședința noastră din Alba Iulia, unde am ajuns după ora șase seara.

15 aprilie... Astăzi am avut mulțumirea să fiu invitat cu părintele comisar să luăm prânzul la măritul domn episcop... etc.... și ne-a invitat și a doua zi din nou la un prânz, într-adevăr minunat, cu diferite feluri. De altfel Alba Iula (loc care odinioară era numit Stuhlweissen-

burg, în vechea latină Julia ²⁶⁾ a fost construit aproape în întregime din temelie cu cheltuieli de necrezut de prea augustul împărat ²⁷⁾ căruia chiar îi datorește numele; este o cetate mare și întinsă totuși nu reclădită pe de-a-ntregul, în ceea ce privește interiorul, măcar că unei asemenea cetăți întărite nu i-am văzut pereche, atât ca întărituri, cât și ca frumusețe și măreție, nici în Ungaria și nici în Transilvania. Singură numai poarta de intrare a costat 70 000 de florini. Statuia împăratului stând călare așezată deasupra bogatei porți interioare, // făcută din piatră, a depășit după cum se zice prețul de 1 000 florini și se socotește într-adevăr că e mai vrednică a fi văzută cu ochii decât descrisă cu pana. Ușile care sunt deschise tuturor până va fi pusă fortificația <sunt> în stare cum nu se poate mai bună totuși lucrările continuă neîntrerupt sub pământ. p. 465

16 aprilie. Ocupațiile părintelui comisar ne-au împiedicat să luăm parte la prânzul măritului domn episcop, la care eram invitați, și de aceea am luat masa acasă, după care ne-am dus din nou la cetate (locuința noastră este în afară de cuprinsul acesteia în suburbie) și am stat de vorbă puțin cu comandantul pieței ca să obțin semnarea scrisorilor de trecere.

17 aprilie... Plecând spre ora șapte și jumătate..., am ajuns la stația următoare pentru prânz la o distanță de două mile bune, la ora unsprezece și jumătate. În acest drum am trecut peste marele... râu Mureș, numit în germană Marosch, pe un pod plutitor de vase (locuitorilor le-a fost teamă să construiască altfel de pod, în parte din cauza apei repezi, în parte de frica dușmanilor) și peste alte ape mari și râuri mai mici, care sunt în foarte mare număr în Transilvania, dar peste nici unul nu sunt poduri decât dacă nu îngăduie în chip vădit trecerea cu carul; de aceea pe timpul ploios sau mai ales când se topesc zăpezile din munții cei înalți acest drum este foarte periculos. Plecând de aici aproape la ora unu, am ajuns după ora patru la reședința „orașteană” numită astfel după orașul Orăștie, cu alt nume zis Saxopolis ²⁸⁾, la o depărtare de două mile de locul prânzului. Pe domeniul reședinței mai dăinuiesc încă ruinele bisericii, clădite de Sf. Elisabeta, regina Ungariei. În acest loc rezidă doi preoți de-ai noștri care trăiesc în cea mai mare sărăcie și care au o biată capelă nenorocită pentru consolarea și îmbărbătarea spirituală a catolicilor, în cea mai mare parte germani, și atât de nenorocită, încât oamenii care stau în ea nu sunt apărați de ploaie și cu atât mai puțin de frig. Este drept că au materialele pentru reparație, totuși se tem să clădească ceva înainte de a vedea sfârșitul războiului... etc.

18 aprilie. În dimineața zilei părintele comisar a început și a terminat vizitația canonică, am luat prânzul împreună cu preotul paroh și am plecat din acest loc aproape la prima oră după masă, trecând de două ori pe rând, cu căruța, râul Streiul, cel mai periculos și mai furios (dintre râurile Transilvaniei), numit în latinește Sirgis, a cărui iușeală și rapacitate nu au îngăduit să se facă un pod cu bărne, dar nici chiar unul de vase, care să poată rămâne mai departe și deci a și ajuns mormântul a sute de oameni și animale. Aproape de ora șase seara am ajuns p. 466

²⁶⁾ Ambele nu niri sunt greșite: Stuhlweissenburg sau Alba regală, pe ungurește Szekesfehérvár este orașul de încoronare a regilor Ungariei, așezat în Ungaria transdanubiană; iar numele de Alba-Iulia nu vine de la romani.

²⁷⁾ Carol VI, după care orașul s-a numit Alba Carolina sau Karlsburg.

²⁸⁾ Adică traducerea numirii de Saswaros, orașul sașilor.

la mănăstirea Hunedoara ²⁹, așezată la vreo 100 de pași înainte de orașul numit Hunedoara — o cetățuie veche ³⁰ sau un mic castel potrivit nu atât pentru a ține piept dușmanului, cât pentru a respinge sau susține primul atac al acestuia. Acest loc în timpul prezenței noastre acolo se afla la cinci ore de trupele turcești care și-au așezat tabăra după drumul ce fusese făcut în urmă fără a se prevedea războiul cu turcii și eroit printre cele mai uriașe stane de piatră și prin munți stâncoși, cu cheltuieli enorme și cu ajutorul pulberii. Distanța de locul unde trebuia să petrecem noaptea este de trei mile germane.

19 aprilie. Părintele comisar a făcut vizitația canonică, am ieșit după prânz cu el la domnul arendator al minelor de aur, care în afară de faptul că ne-a arătat mai multe feluri de metal rar și prețios, ne-a dat la amândoi un specimen „stopha” cum o numesc ei, adică o bucată de metal ce conține aur, spunând că bucata mai mare pe care a dat-o părintelui comisar ar conține aur curat cam cât doi aurei... etc.

20 aprilie... După ce am luat prânzul, am plecat din nou la drum și din cauza repeziciunii râului Streiu (pe care a trebuit iarăși să-l trecem de două ori cu căruța, fiind nevoiți a ne întoarce pe drumul pe care venisem) ne-am îngrijit să mai înhăămăm la cei patru cai obișnuiți doi cai înaintași, pe care, după trecerea apei, i-am trimis înapoi. Ni s-a p. 467 arătat în acest drum un munte foarte înalt...//Aproape la ora șase seara am terminat drumul acestei zile, întorcându-ne la reședința noastră, în orașul Orăștie, unde am întâlnit pe neașteptate pe părintele Tiburtius Schoeberle, care locuise odinioară la țara... acum preot militar foarte distins prin viața sa cucernică...

21 aprilie. După celebrarea liturghiei am băut niște vin cald și, luându-mi rămas bun de la părintele Tiburtius, am plecat și după ce am străbătut două mile am luat masa la un han mâncând hrana adusă cu noi de la mănăstirea Hunedoara. În sfârșit după un drum de încă două mile mici, străbătut într-un interval de trei ore, am ajuns la sediul nostru din Sebeșul săsesc, în orașul Sebeșul săsesc sau Sasbesus (!), numit în germană Mühlbach. Locul în afară de unul sau doi proprietari catolici are o populație în întregime săsească adică luterană. Am mai apucat în această reședință pe un preot stând cu un frate convers ³¹; în curte mai rămân încă zidurile întregi, și aproape în stare perfectă, ale unei biserici vechi, mari și înalte. Dar în clipa de față catolicii au doar o capelă sărăcăcioasă de mărirea unei cămăruțe de culcare ceva mai mare; preotul pe care l-am găsit acolo este un om de valoare, dar înaintat în vârstă, fost mult timp preot militar și a povestit din proprie experiență două lucruri destul de curioase din Țara Românească, atât cea de sub turci, cât și cealaltă ³². Mai întâi că atunci când oamenii sunt dedați vrăjitoriei se întâmplă ca trupurile morților să fie pătrunse de otrava vrăjitoriei. Pentru a descoperi unde zace un asemenea cadavru în cimitir, popii lor (!), susținând că există o opoziție sau mai degrabă o antipatie naturală între aceste două elemente, duc în cimitir un cal negru, nu mit în vorbirea obișnuită ³³ Rappen,

²⁹ Mănăstire franciscană.

³⁰ Castelul lui Ioan de Hunedoara.

³¹ Laico, călugăr afectat muncilor manuale.

³² Adică Țara Românească și Oltenia.

³³ Reiese că aceste eresuri circulau numai printre sași.

care merge liniștit peste toate mormintele neatinse de vrăjitorii și nu poate fi mănânat sau constrâns în nici un fel ca să treacă peste un mormânt pângărit de un hoit pătruns de această otravă; după care semn ei pot să-l recunoască, să-l dezgroape și să-l ardă. A doua poveste este : că în amândouă țările românești (!) Dumnezeu drept și sfânt în toate înfăptuirile sale, ca să arate lumii întregi rușinea incestului în primul grad de rudenie, obișnuiește să pedepsească o crimă așa de mare cu o anume pedeapsă temporară cu totul îngrijorătoare; vinovatul de sex masculin este prefăcut pe loc într-un fel de lup; cu această deosebire că nu are coadă//și p. 468 după ce vor trece șapte ani, își va redobândi chipul de om, dacă nu a fost omorât până atunci. În adevăr, cum un asemenea monstru sau lup nu mănâncă aproape nimic în afară de carne de om și mai ales de copii nevinovați, oamenii dacă zăresc pe undeva o atare fiară se străduiesc din răputeri s-o omoare, ceea ce se întâmplă însă foarte rar, din cauza violenței și a grijii mari a acestuia. Totuși dacă se întâmplă (așa cum i s-a întâmplat părintelui povestitor, care cunoscând că este vorba de un astfel de lup l-a împușcat, pe când servea ca preot militar)³⁴ ca un astfel de animal nenorocit să fie ucis, unul din picioare reia și redobândește înfățișarea unui picior de om, restul corpului rămânând ascuns sub înfățișarea lupului. După cum ne-a încredințat ca martor ocular despre adevărul neîndoielnic <al acestui fapt>.

22 aprilie . . . După ce ne-am luat prânzul, n-am îndrăznit să mergem mai departe pe drumul obișnuit din cauza unor locuri suspecte de ciumă și am fost vestiți printr-un curier călare³⁵ să ne îndreptăm către un prea ilustru baron ca spre cel mai bun ocrotitor al ordinului nostru din întreaga Transilvania. Plecând deci de la reședință pe la ora două, am ajuns la locuința celui domn, la o distanță de două mile mici germane, la ora cinci și jumătate seara, dar din păcate am aflat că ilustrul domn a plecat de dimineață la altă proprietate și că nu se va întoarce în mai puțin de patru zile; am rămas totuși să petrecem noaptea acolo. Am fost foarte bine primiți de intendentul castelului ce era calvin, dar care cunoștea sentimentele bune ale domnului său față de noi, ni s-a dat o cină bună după ce mai întâi ne-a plimbat pe înserate prin tot castelul și prin cele două grădini mari. După masă ni s-a adus din vinul cel mai grozav ca să bem cât vrem și cât credem. Am judecat că n-am gustat niciodată un vin din Transilvania mai bun ca acesta. Singurul lucru care ne întrista într-o câțva era slujba, care trebuia să fie oficiată a doua zi în cinstea Sf. Gheorghe, patronul bisericii noastre de la Glatz, și noi eram la o depărtare de patru mile bune de Sibiu, iar în drum nu era nici o biserică. Ținând un consiliu de război i-am cerut intendentului un curier călare, care să cunoască bine drumurile — căci din cauza pericolului de molipsire, nu îndrăzneam să mergem pe drumul mare — și care să poată cu o făclie sau torță să lumineze calea în beznă adâncă, ceea ce cu dragă inimă a încuviințat și a trimis chiar în aceeași seară târziu după un asemenea curier și n-a plecat de la noi până n-a auzit că acea călăuză a și sosit în castel unde va petrece noaptea.

23 aprilie. Ne-am sculat, după ora două din noapte și la ora trei fiind încă întuneric adânc și precedați de călăuza cu lumina, am coborât

³⁴ *globo traiecit qua actualis campestris.*

³⁵ *per nuntium equestrem direxit nos* (lipsește subiectul).

p. 469 prin munți mari și pe la șase și jumătate am dat numaidecât la dreapta de un sat, de unde cei mai mulți oameni se retră // seseră de frica molipsirii de ciumă locuind între timp în munții înalți și în pădurile apropiate. În sfârșit mergând cât se poate de iute fără întrerupere și pe un drum minunat, pe la unsprezece înainte de masă, am ajuns teferi și sănătoși la Sibiu — în limba germană Hermanstadt — care este capitala întregii Transilvanii. Este așezat într-o câmpie foarte frumoasă, asemănătoare celei de la Breslau în Silezia, are chiar în jurul său mai multe mlaștini, care îl apără mai bine decât un șanț dublu. Este totuși încins și întărit cu un zid dublu, în unele locuri chiar triplu, înconjurat și prevăzut cu întări-turi, are două piețe frumoase, în mijlocul celei mai mari din acestea se înalță statuia vestită ca mărinie, frumusețe și bogăție a gloriosului martir Sf. Ioan din Nepomuk ³⁶, care este păzită de străji postate în apropiere pentru ca să nu fie vătămată cumva de eretici. După ce slujba a fost oficiată în biserica mănăstirii noastre, în ziua aceea ne-am întrerupt drumul.

24 aprilie. Azi dimineață comisarul a fost poftit împreună cu părin-tele provincial și cu smerita mea persoană la Excelența Sa domnul guver-nator al întregii Transilvanii, contele de Haller ³⁷, unde ne-am și dus la ora douăsprezece la prânz și am fost primiți cât se poate de bine și ospătați în chip strălucit. După masă am stat mult de vorbă după care am privit pe fereastră înmormântarea solemnă a unui calvin. Era o mare mulțime de bărbați în mantii cernite înaintând unul întocmai ca celălalt atât ca înfățișare, cât și ca fel de a se purta. Năsălia era goală, fără giulgiu sau altă învelitoare, dar împodobită cu multe sute de ramuri (?) (*claviculis*) aurite, nu era purtată sus pe umeri, ci ridicată foarte puțin de la pământ și nu fără motiv, ca și cum ar exprima distanța mare de la el la cer. După năsălie urmau femeile în cea mai bună rânduială fiecare îmbrăcată întrutotul la fel cu cealaltă, cu cea mai mare modestie, spre nedumerirea unora dintre catolici. În sfârșit, ne-am întors acasă pe la patru.

p. 470 25 aprilie. Dimineața am asistat la o procesiune în mănăstire : ei înconjură de trei ori biserica, observă cântul coral al litaniiilor, aproape ca și la noi, // totuși au alte litanii etc. . . .

26 aprilie. Spre seară a trimis aici Excelența Sa domnul guvernator să ne invite pentru a doua oară la prânz a doua zi, dar o luase înainte ilustrul domn contele Betlen, căruia părintele comisar îi și promisese să vină.

27 aprilie. După făgăduiala făcută în ajun, părintele comisar al provinciei și smerita mea persoană, am ajuns la amiază la sus-numitul domn conte. La venirea noastră la palatul acestuia, am fost primiți cât se poate de bine de către prea ilustrul domn contele cel tânăr care a absol-vit retorica și care ne aștepta la ușă. Acolo am luat o masă strălucită, discutând despre tot felul de lucruri, la cel mai simpatice bătrân (care poate să fie dat ca exemplu tuturor catolicilor în privința zelului și res-

³⁶ Patronul Boemiei. Născut în orașul Nepomuk din această provincie în 1330, a fost ucis din ordinul împăratului Venceslav IV, în 1383.

³⁷ Johann von Haller se trăgea dintr-o familie originară din Germania, stabilită în Transil-vania prin sec. XVI și innobilată. A fost una dintre puținele familii de magnati în Transilvania, care au rămas catolice. A fost guvernator de la 1734 la 1755; cf. Szádeczky Lajos, *A. gr. Haller-család története leszármagása és nemzetségkönyve* (Istoria familiei Haller), Budapesta, 1886.

pectării regulilor bisericești, pe domeniile sale nu părtinește pe nici unul pe motivul că nu ar fi catolic, postește ziua întreagă în toate sâmbetele anului); deși a trecut de al cincizeci și optulea an, este un ocrotitor strălucit al ordinului nostru și în sfârșit se poartă întru toate ca o pildă vie pentru domnii catolici. Am rămas până la trei și jumătate și ne-a spus cu mare mulțumire că se pot mândri catolicii de faptul că absolut nici un catolic nu se află printre prizonieri și că ce e drept a fost unul închis, dar apoi descoperindu-se că a fost o greșeală dintr-o asemănare de nume, a fost îndată slobozit cu toată cinstea.

28 aprilie. Părintele comisar a terminat de dimineață vizitația canonică și după oficierea slujbei, am fost trimis de el la domnul guvernator Haller. De asemenea la domnul comisar militar ca să le aduc amândurora mulțumiri pentru darurile trimise. Acesta din urmă ne-a mai umplut pentru drum vase cu vin vechi românesc, unguresc și de Tokay. Am plecat după masă pe la două, fiind însoțiți de părintele provincial, Alexie și de capelanul de casă al domnului guvernator până la cel mai apropiat popas de noapte, care trebuie să fie în satul Porumbacu ³⁸, la o distanță de trei mile germane de Sibiu, unde am ajuns în aproape cinci ore, străbătând foarte repede distanța pe un drum bun, după ce am trecut mai întâi cu o barcă peste marele și mândrul râu numit Olt ³⁹. Acest râu este ca și un meterez al Transilvaniei, pentru că împiedică mult năvălirea dușmanului. S-a întâmplat//totuși în sărbătorile Paștelui ale p. 471 anului în curs, la locul de trecere de pe acest râu, la o distanță de cinci mile de satul unde urma să petrecem noaptea, nenorocirea următoare: că după ce micuța noastră armată a fost respinsă și risipită de trupele puternice ale turcilor, acei musafiri nesuferiți pe lângă devastările făcute au mai luat în captivitatea cea mai jalnică trei mii de suflete. O femeie nobilă, care, pentru a se salva, se refugiase pe o stâncă înaltă și din pricina povârnișului îngrozitor, îmbrățișa piatra cu amândouă mâinile; când a auzit că fiicele ei dragi au fost capturate de turci și duse cu ei, uitând de sine, în marea ei durere de mamă, a dat drumul la mâini în timp ce plângea și bocea și neputându-se ține pe picioare s-a prăvălit în fundul prăpastiei și a mai fost zdrobită cu totul de o bucată mare desprinsă din stâncă, pierind de o moarte cumplită. Am tras în acest loc la domnul provizor al bunurilor fiscale și am fost foarte bine ospătați de el, și cum am aflat aici pe un tânăr ortodox de viță nobilă, gonit din țara sa de turci, am stat și am petrecut timpul cu acesta și cu alții, parte în controverse religioase, parte în convorbiri prietenoase până la oia douăsprezece noaptea. A doua zi însă...

29 aprilie... Am străbătut de la ora șapte până la ora douăsprezece trei mile germane și ne-am oprit în satul numit Sâmbăta ⁴⁰, tot la domnul provizor al bunurilor fiscale, dar negăsind acasă nici pe domnul provizor, nici pe stăpânul casei, ci numai pe un confrate al nostru, preot bulgar, scăpat cu fuga din Țara Românească și silit să zăbovească în aceste locuri din cauza sănătății sale șubrede. Aici sunt întreținuți temporar în cea mai mare parte de împărat câțiva frați minoriți desculți. Am prânzit acolo cu mâncare adusă de noi de la Sibiu și pe la ora trei și jumătate, am plecat pe o ploaie continuă și astfel am străbătut o milă în trei sferturi de oră până la reședința noastră din Făgăraș.

³⁸ Porumbacu de Jos, lângă Olt, între Făgăraș și Sibiu.

³⁹ La locul numit azi Podul Oltului, unde râul cotește spre Țara Românească.

⁴⁰ Sâmbăta de Jos pe Olt.

30 aprilie... Făgărașul este un oraș mare, are un castel bun și întărit prevăzut cu câteva companii de soldați și artilerie necesară împreună cu patruzeci de tunuri. I-a mers pomina pentru măcelul și multa vărsare de sânge creștin săvârșite în timpul răscoalei curuților⁴¹. În iarna imediat precedentă fusese mult bântuit de ciumă, într-atât încât nu numai că unul sau altul din satele vecine au fost izolate cu totul, dar a fost interzisă chiar și ieșirea din castel în oraș.

MAI

p. 472 La 1 mai, de ziua sărbătoririi Sf. apostoli Filip și Iacob, a venit la comisar un preot militar din Ordinul Predicatorilor din provincia Boemia, de la care am auzit multe întâmplări curioase din anul trecut. Ne-a povestit că pe ziua de 5 mai a fost hotărâtă o mișcare de trupe, care au fost toate îndreptate întru apărarea trecătorilor de la Ujpalanka⁴², neoprinându-se pe loc decât numărul necesar. Luând masa aproape de ora unu, am urmat drumul, adăugând la cei patru cai obișnuiți încă alți doi cai înaintași din cauza drumului rău, și am făcut în patru ore două mile bune până la satul numit Perșani⁴³, și cum pe drum ni s-a stricat o roată, fusesem siliți să rămânem în pădure ca s-o reparăm. Ne-am odihnit în numitul loc la un han împărătesc de acolo, dar mic totuși, și folosindu-ne de proviziile pe care le adusesem cu noi, ne-am pregătit apoi înșine cina și fiind lipsiți de altă mângâiere, ne-am reconfortat cu vin de Tokay adus de la Sibiu.

2 mai. A doua zi, sculându-ne pe la ora trei, am plecat pe la patru dimineața, prin codri mari și locuri de munte și îndeosebi peste un munte foarte înalt⁴⁴, dacă nu mai mare decât muntele Aberschbach din comitatul nostru, cel puțin tot pe atât, unde îndeosebi am observat acest lucru demn de reținut, că într-o parte unde drumul nu este pietros, chiar din vârful muntelui până la poalele lui, este făcut un pod⁴⁵ de lemn curat, ceea ce am mai observat în acest drum și la altele mai mici. Urmiându-ne însă fără oprire drumul nostru de patru mile bune germane, am ajuns pe la unsprezece și jumătate la reședința noastră din Brașov, situată în orașul Brașov sau cetatea Corona; în vorbirea comună Kronstadt. În dimineața zilei de astăzi am fost rănit de mușcătura unei reptile veninoase ascunsă în fânul nostru ce ni se așternuse la culcare în noaptea precedentă. Dimineața am observat mușcătura, dar nu m-am sinchisit de ea gândind că a fost mușcătură de țânțar, dar în drum spre Brașov, când s-a mai adăugat mișcarea violentă, pricinuită de mersul pe jos prin munții înalți, umflătura a crescut din ce în ce mai mult. La Brașov un ofițer de artilerie ne-a oferit patru feluri de mâncare bine gătite, iar o contesă ne-a oferit un vin vechi roșu moldovenesc, ca să ne întremăm. Acest ofițer l-a vizitat și după masă pe părintele comisar și rămânând la o gustare, ne-a mângâiat cu cuvinte bune și cu un vin românesc, nemai pomenit.

⁴¹ În 1707, cf. I. cavaler de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului* vol. IV, Sibiu, 1907, p. 6 și urm.

⁴² Localitate în Banatul iugoslav.

⁴³ Persam. Sat, jud. Brașov.

⁴⁴ Munții Perșani.

⁴⁵ Adică o podeală

3 mai. Dimineata părintele comisar... a mers să viziteze pe generalul Tamnitz, actualul comandant al acestei cetăți, desigur bine întărite, dar totuși primejduite, care, neputând să-l invite pe comisar la prânz întrucât avea la masă <feluri cu> carne, a trimis pești de soi și alte alimente la mănăstire împreună cu vin⁴⁶ cam cât o oală după măsura noastră. Mai înainte însă fusesem invitați la ofițerul de care a fost vorba ieri ca să luăm prânzul și ne-am dus împreună cu părintele președinte la el. După masă întorcându-ne acasă l-am găsit pe un frate al nostru numit Ștefan, venit din Țara Românească îmbrăcat în haine turcești, care prin felul său de a se purta nu numai că s-a salvat în timpul atacului turcesc și a și rămas acolo, dar chiar a obținut de la pașa comandant ca în timpul lipsei sale (căci fusese trimis de acest pașă pentru răscumpărarea prizonierilor turci) să fie neîncetat păzită reședința de doi turci, ca să nu se aducă vreo pagubă fie clădirilor, fie alimentelor lăsate de-ai noștri.

4 mai⁴⁷... De dimineată, pusesem de gând... să merg cu procesiunea la un munte de o înălțime într-adevăr uimitoare, în vârful căruia se obișnuiește să se facă în această zi o îndoită predică, germană și ungurească, în capela ridicată acolo. Față de acest munte, care este unul din munții Carpaților, muntele Warte⁴⁸ ar putea să fie numit un muncel sau un deal. Dar din cauza vântului ploios și procesiunea și gândul meu au fost înșelate în îndeplinirea lor... La comandantul militar... în timpul prânzului foarte îmbelșugat a sosit un oarecare părinte gardian⁴⁹ bulgar gonit și el din Țara Românească, cu toate meritele sale deosebite... M-am dus ca să văd fortăreața așezată pe vârful muntelui; ieșind pe poartă cetății (care întrece ca suburbii//Bratislava, ca întindere Glatzul, ca tărie Nișul)⁵⁰, am văzut acolo prizonierii turci, în număr de douăzeci și opt. <Am fost> condus prin toată fortăreața de formă pătrată, întărită în chip deosebit cu patru bastioane și înzestrată îndeosebi cu tunuri și însoțit până la poarta cetății... etc.

5 mai. Astăzi am vorbit din nou câtva timp cu fratele convers Ștefan Bulgarul și spunea că după puține zile va intra a doua oară în părțile acestea ocupate de dușman împreună cu doi turci care trebuie să fie introduși ca soli. El a rămas împreună cu sus-numitul părinte gardian aici, la reședință, la prânzul rânduit în chip strălucit în cinstea noastră, după care, petrecuți de părintele președinte, am plecat de la Brașov la ora două și jumătate, mergând trei mile până la un sat unde locuiește un oarecare preot Paulin, sosind aici pe la șase și jumătate și trăgând la acel preot.

6 mai. Dimineata, pe la trei, după ce m-am odihnit puțin pe un strat foarte subțire de paie, fără nimic altceva, și cu haina mea sub căpătâi, am fost îngrozit de pârâitul repetat de trei ori al lăsării acoperișului acelei colibe în care eram culcați și care era sprijinit cu proptele din toate părțile spre groaza noastră; m-am sculat în grabă, am îndemnat pe vizitiu să înhame cât mai repede caii care mai pășteau încă, socotin-

⁴⁶ Cum vino de monte politiano (?).

⁴⁷ De aici încolo originalul se află publicat în vol. XI (1873) al aceluiași periodic, p. 118 și urm.

⁴⁸ Wartensis = Wartho în comitatul Glatz.

⁴⁹ Adică stareț al unei mănăstiri franciscane.

⁵⁰ Niassa. Cetate turcească în Serbia, ocupată de austriaci în 1737.

du-mă fericit că am ieșit nevătămat dintr-o odihnă de noapte atât de periculoasă. Astfel, de la ora patru dimineața, lăsând caii să meargă în voie, am ajuns la șase și jumătate la satul Sântion⁵¹, unde există o biserică romano-catolică în care părintele comisar a oficiat liturghia, iar eu cu părintele președinte am ajuns la ora unsprezece la popasul nostru de prânz la trei mile depărtare de locul unde am rămas noaptea, cu gândul să slujim și apoi să ne facem rost de mâncare la vreun prea cinstit domn; însă cum din nenorocire, îmi lăsasem veștmintele liturgice, am fost lipsiți amândoi de puțința de a sluji. Aici a luat masa cu noi un oarecare domn locotenent de grenadiri, venit chiar atunci de la trecătoarea turcească. De aici noi am plecat la ora două — președintele plecând din Brașov cu o jumătate de oră mai devreme — și străbătând două mile, am ajuns pe la șase seara la mănăstirea//din Estelnic⁵², așezată la marginea unui sat numit Estelnic; și aici părintele comisar a fost primit la începutul cinei cu o cuvântare de bun soset de către un cleric student în filosofie.

7 mai... Acest loc este așezat chiar la poalele munților celor mari ai Secuimii dintre care unii sunt vestiți prentindeni, căci dacă începe să bată vântul dinspre acești munți, cei care se află la drum sau în câmp deschis încearcă să se grăbească să ajungă cât mai repede la vreun sat (acestea în acest ținut sunt mari și foarte bine clădite), deoarece se știe că vântul lovește cu putere nu numai oamenii și animalele aflate pe câmp, dar dacă mai e și zăpadă, sârmanii sunt acoperiți și înăbușiți de ea; din cauza aceasta pe aici nimeni nu se încumetă să ridice coșuri în afara acoperișului; acestea sunt ridicate doar la vreo jumătate de braț peste ultimele grinzi ale casei și fumul trebuie să se risipească doar prin câteva găurele spre marea vătămare a acoperișului⁵³. De aici ne aflăm la o depărtare de o zi de mers până la pasul spre Moldova dușmană⁵⁴.

8 mai. După masă, pe o ploaie care ținea aproape într-una de două zile, am plecat petrecuți de părintele vicar al mănăstirii. După un drum de două mile germane, făcut în patru ore (în timpul cărora am trecut cu bine de paisprezece ori același râu foarte năvalnic, din cauza apelor mari umflate de torenții de munte, pe care n-am fi putut să-l trecem fără mare primejdie, dacă am mai fi așteptat încă o oră sau două) și după ce am fost udați bine de ploaie, am ajuns în satul Suseni⁵⁵, la un nobil sârman, dar foarte cumsecade, având o casă care ar fi socotită la noi mai de grabă o colibă țărănească decât un palat de nobil; am fost primiți bine de el și s-a îngrijit și de hrana cailor. Domnul casei, părintele nobilului tânăr, un bătrânel foarte de treabă, avea mare fierbințeală. Ne-a dat totuși pentru noapte o cămăruță separată, cu așternut proaspăt de paie; tânărul a mâncat cu noi din mâncările pregătite de noi, din alimentele aduse cu noi. Ne-am odihnit puțin timp.

⁵¹ *Santivan* (ung. Szentivón) = Sântionlunca.

⁵² Estelnic, sat la N de Tg. Secuiese.

⁵³ Părere greșită, căci fumul ieșind prin podul acestor case țărănești ferește șindrila de putrezire.

⁵⁴ Ca fiind sub atârănare turcească. E vorba de pasul Hârja pe valea Oituzului, mergând prin Brețcu și Poiana Sărată.

⁵⁵ *Ujfolu*. Sat Suseni, pe Mureș la SV de Gheorghieni. Este probabil o intervertire a ordinii localităților în înșirarea lor.

9 mai. Sculându-ne pe la patru și jumătate, am plecat de aici pe o ploaie ce ținea de cinci ore aproape, după ce au fost trimiși cu vreo jumătate de oră înainte de plecarea noastră//patru boi ca să fie de ajutor p. 121 la sușul pe munte, întrucât era foarte înalt. Aproape de șapte și jumătate am găsit la poalele muntelui amintit boii trimiși, cu ajutorul cărora și a încă patru cai, am fost duși cu bine, deși anevoie, în vârful muntelui. Ajungând aproape de opt la biserica unui sat, am oficiat aici slujba amândoi, vizitând după slujbă pedomnul paroh care ne-a arătat foarte deschis mizeriile acelei regiuni. Între altele, el a spus că ne-ar pofti bucuros la masă, dar că nu are ca mâncare astăzi nimic, în afară de pâine și apă, ca într-o zi de post. Cam pe la ora unsprezece, după ce am făcut trei mile, ne-am oprit ca să luăm masa în satul Cozmaș⁵⁶ la un nobil „Potjou”⁵⁷, de care am fost bine primiți. După masă ne-a dat ca să gustăm un mied turcesc vechi și din cele mai grozave. Plecând aproape la ora două, am luat-o spre mănăstirea din Ciuc străbătând o milă în două ore și ajungând aici aproape la ora patru. Această mănăstire se află în orașul numit Șumuleu⁵⁸, în Secuime, de aici până în Moldova turcească este un drum de trei ore. Pe aici aerul este foarte rece, deoarece acest loc se află la poalele Carpaților. La o jumătate de oră de aici este o cetate cu o sută și ceva de soldați. Mănăstirea noastră este înconjurată de jur împrejur de un zid puternic prevăzut ca și la cetăți cu deschizături anume potrivite pentru a se trage cu armele din ele; aici sunt aproape trei sute de studenți care capătă învățătură de la noi profesori din ordinul nostru, dar numai până la studiul retoricii⁵⁹. Când se întâmplă un atac tătarăsc, oamenii și studenții obișnuiesc să fugă, fie în cetate, fie în mănăstirea noastră; din această cauză li se îngăduie și studenților steaguri și tobe militare. Când acum câțva timp, tătarii au încercat un atac și s-au apropiat de mănăstire, observând steagurile și zgomotul tobelor, s-au înspăimântat de ele sau mai degrabă poate datorită intervenției Prea Fericitei Fecioare, a cărei statuie făcătoare de minuni este păstrată în biserica mănăstirii, ei n-au mai încercat să dea atacul. La gustare părintele comisar a fost primit cu un discurs în latinește, declamat de un novice.

10 mai. Pe la nouă a vizitat pe părintele comisar un oarecare preot militar din ordinul piariștilor, trimis de ilustrul comandant suprem al străjilor, un baron oarecare din Boemia care, complimentând pe comisar, ne-a invitat împreună la masă; primind invitația, am plecat într-acolo la vreo unsprezece și jumătate. Am fost foarte bine primiți și ospătați, după masă ne-a oferit și vin pentru drum pe care l-am primit. Întorcându-ne acasă, ne-am pregătit din nou de drum și am plecat de aici pe la trei, însoțiți de părintele gardian pe un vânt foarte puternic, /străbătând două p. 122 mile până la reședința de la Gheorghieni pe un drum foarte bun, în trei ore; trăgând la un oarecare domn paroh, am mâncat din mâncarea și băutura luată de la mănăstire și ne-am odihnit bine, cu toate că domnul paroh însuși se temea din zi în zi de un atac dușman.

11 mai. Sculându-ne când se lumina de ziuă, am văzut cu o uimire tristă că primăvara din luna mai s-a schimbat într-o vreme de iarnă

⁵⁶ *Cosmach* = Cozmeni, jud. Harghita.

⁵⁷ Probabil *Pócsa* (cit. pocea) numele mai multor familii nobile în Secuime.

⁵⁸ *Schomlovium*. Azi înglobat în orașul Miercurea Ciuc. Odinioară important centru religios al catolicilor din Secuime, cu o vestită mănăstire franciscană.

⁵⁹ Era deci școală de grad mediu.

când nu numai că aerul era atât de rece, încât se vedeau șanțurile acoperite cu gheață, dar chiar cădea zăpadă din belșug, astfel încât din cauza acestora cu greu am putut să ajungem la biserica așezată pe o stâncă înaltă. După ce am oficiat slujba pe un frig într-adevăr îngrozitor, am străbătut de la șase până la zece și jumătate trei mile numai prin păduri și munți până la satul numit „Geckeroi”⁶⁰, unde am luat masa la părintele spiritual, tovarășul <nostru> de drum. După prânz, străbătând timp de un ceas o milă mică, am ajuns la reședința din Gheorghieni, pomenită mai sus (și) numită astfel după satul Gheorghieni⁶¹. Am dat aici de un preot bătrân de optzeci și opt de ani care spre uimirea noastră a mâncat la o masă o porție foarte zdravănă după ce până atunci se plânsese că acum nu mai poate mânca cu destulă poftă. Această reședință, așezată pe la mijlocul unui munte, se află la o jumătate de zi de Tătărime (?). Dacă aș fi avut timp, aș fi urcat bucuros muntele de lângă reședință, de unde poți să-ți arunci ochii departe.

12 mai dimineața . . . Am trecut din nou prin codrii mari pomeniți mai înainte, unde mi s-a arătat drumul stricat cu tot dinadinsul împotriva trupelor dușmane prin baricadarea sa cu copaci uriași și de asemenea un munte, de unde își trag obârșia două din cele mai mari râuri ale Transilvaniei : Oltul și Mureșul, dintre care pe ultimul l-am trecut cu căruța, abia udându-și caii picioarele . . . și continuând drumul amintit cu cea mai mare înțeleală, unde lucrul era cu puțință din cauza munților, am sfârșit de străbătut în cinci ore tot drumul de patru zile până la domnul paroh la care am cinat și ne-am odihnit noaptea.

13 mai, dimineața la ora 5, am plecat și ne-am întors la mănăstirea din Secuime sau din Ciuc. Abia s-a oficiat slujba și ilustrul domn comandant suprem al străjilor a trimis a doua oară pe preotul militar la părintele comisar ca //să-l invite la masa sa, ceea ce a primit cu plăcere, mai ales că în mănăstire aveau un bucătar slab, care pregătea mâncarea după felul unguresc, lipsit de gust pentru germani. După masă, invitat de profesorii din ordinul nostru, am mers din nou la seminarul alăturat, unde dintr-o fundație pioasă sunt întreținuți aproape șaiszeci de studenți săraci, care în ziua aceea și în următoarele două aveau vacanță de mai.

. . . Astăzi am primit vestea că mai multe mii de turci și tătari au năvălit la câteva mile de aici prin Munții Carpați în ținutul Trei Scaune în câmpie (pe unde cu unsprezece zile mai înainte călătorisem nu departe de aceiași munți), dar au luat numai turmele, oamenii fiind fugiți, și s-au retras numaidecât în părțile muntoase ; de asemenea prea ilustrul domn comandant suprem al străjilor povestea că turcii au încercat să atace cu furie, în mai multe rânduri Orșova și au căzut dintre ai noștri opt sute, după cum se zvonise, dintre turci vreo cinci sute. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu au fost respinși.

14 mai . . . Părintele comisar s-a dus la cetate și eu l-am însoțit. Această cetate este situată în mijlocul muntelui și ar putea fi ușor distrusă cu tunuri mari, dar totuși este în siguranță deoarece nu numai în teorie, dar chiar și în realitate nu este cu puțință să se aducă artilerie grea din cauza înălțimii, a povârnișului și a prăpăstiilor munților. Cetatea are un șanț dublu și este admirabil întărită cu ziduri noi, palânci și alte întărituri

⁶⁰ *Geckroipolo* (oare : potoc)? Neidentificat.

⁶¹ *Gergo*.

și este ridicată aici, pentru ca trupele să aibă un loc sigur la numai trei ore depărtare de trecătoarea ⁶² spre Moldova turcească, unde la nevoie să se poată retrage și să aibă apărare bieții locuitori.

În aceste zile soldații încartiruiți aici au primit//ordinul să facă în p. 124 aceste locuri lagăre pentru regimentul lor, astfel că la 25 mai să stea în loc adunați în lagăre, poate pentru ca mai apoi să fie trimiși în altă parte.

15 mai. Invitați a doua oară la masă de... domnul comandant suprem al străjilor, ne-am dus acolo, cu acest prilej... După masă un ofițer inferior a oferit gazdei o piatră oarecare, de o mare raritate și cu totul deosebită de mărimea unei jumătăți de nucă, în care fusese săpată de natură însăși un chip foarte frumos ca al unei femei, atât de frumos și exact încât s-ar putea întrece cu cei mai pricepuți șlefuitori de piatră; și spune că în Turcia există un munte, unde se află o mare mulțime de asemenea pietre, prelucrate în felul acesta de natura însăși, crescute din pietre vii. Turcii mai întâi nu le-au dat vreo atenție, dar crescând mulțimea celor care merg acolo ca să ridice aceste pietre pentru raritatea lor, ei au împiedicat ulterior exportul lor, punând străji acolo. Ilustrul domn comandant compatriot l-a vizitat pe părintele comisar când s-a întors acesta acasă și am stat din nou de vorbă cu el până la cină.

16 mai. Sărbătoarea Sf. Ioan din Nepomuc, pe care regimentul care este aici și l-a ales anume ca patron.

/Invitați din nou la masă, de astă dată părintele comisar se scuză/ După masă ne-am dus totuși acolo ca să mulțumim, unde am cercetat și pe dinafară și pe dinăuntru un cort turcesc cu anexele sale. În apropiere, am gustat apa a două izvoare acidulate ce țâșneau, având grosimea a două brațe.

17 mai... Am plecat de acolo la ora șase fiind însoțiți de părintele gardian. După ce am străbătut o milă, când am ajuns la pădure și la munți, ne așteptau doi cai trimiși de dimineață de părintele gardian, pentru a fi înhamăți ca înaintași, mulțumită cărora, mergând prin pădure continuu prin locuri muntoase foarte anevoioase și pe un drum foarte pietros, am ajuns la unu după masă la un sat, aflat la o depărtare de trei mile bune și dacă n-ar fi fost drumul//uscat de tot, abia dacă am fi p. 125 ajuns într-o zi până în acel loc; acest drum e renumit ca fiind fără îndoială drumul cel mai rău din toată Transilvania.

...Am plecat de aici la ora trei și, după ce am mers încă trei mile pe un drum nu cu mult mai bun, am ajuns aproape la ora șapte și jumătate la cetatea Odorhei ⁶³ în reședința noastră. Au mai rămas în acest loc, foarte însemnat pentru eretici, numeroase ruine ale unei cetăți foarte puternice și întărite ale cărei ziduri triple fuseseră atât de late încât ușor s-ar fi putut face peste ele un drum pentru un car. Însă în timpul răscolei curuților, a fost distrusă cu totul.

18 mai... Zilele acestea au venit știri neplăcute că turcii au cucerit fortăreața Sabac ⁶⁴.

19 mai dimineața... Am plecat pe la ora opt... și am străbătut pe o arșiță cumplită trei mile în cinci ore. La amiază luând masa la un nobil, dar gătită din proviziile aduse de noi, am plecat cam pe la ora

⁶² Ghimeș.

⁶³ Odorheiul Secuiesc, jud. Harghita,

⁶⁴ Sabatch. Cetate pe malul sârbesc al Dunării la vest de Belgrad.

trei și mai înaintând încă două mile, am ajuns pe la șase la Sighișoara. Este un oraș mare și frumos, lipsit însă aproape cu desăvârșire de lumina credinței și în afară de soldați, aproape toți sunt luterani. Avem aici, în partea de sus a cetății, așezată pe un munte destul de înalt și despărțită de partea de jos cu porți și ziduri destul de întărite, o reședință și o biserică destul de îngrijită, dar pentru mângâierea numai a vreo patruzeci de catolici.

p. 126 20 mai... După masă, ca să fac mișcare, m-am dus la biserica luteranilor, clădită în vârful acestui munte în chip de fortăreață nouă; din partea de sus a orașului am fost silit să urc încă 182 de trepte construite din pietre mari. După această oboseală, șireții de eretici nu m-au lăsat să intru în biserică sub cuvânt că nu e acasă cel care ține cheile. De pe înălțime, era totuși nespus de frumos de privit așezarea locului între vii și livezi care, din cauza nunărului lor mare, par asemenea unor păduri mari; și acest mare număr reiese și mai mult din cantitatea foarte mare de fructe. Reședința noastră plătește doi sextari pentru uzufructul grădinii (din care//au tot anul fructe de stors și de mâncat). Coborând din acest loc, am văzut o companie militară făcând exerciții... Ei au primit în urmă porunca de a pleca zilele acestea.

21 mai... [Invitat la masa locotenent-colonelului regimentului Harra-chi, am stat la masă între doi conți]. Am fost tratat cu o porție dublă de vin de Tokay în vederea drumului. Luându-ne rămas bun (cu speranța de a ne întoarce pe același drum), pe la trei, urcându-ne în trăsură, însoțiți de președinte până la popasul de noapte, am străbătut foarte repede, pe un drum bun, trei mile în patru ore și am ajuns până în satul Dumitre⁶⁵, unde am stat ca să petrecem noaptea la prea nobila doamnă contesă Csáki⁶⁶, în vârstă de 90 de ani, fiind găzduiți în chip minunat.

22 mai. După oficierea slujbei la ora șapte, ne-am rîmat drumul până la unu și jumătate după masă, făcând din nou trei mile. Aproape de ora nouă am înfruntat patru furtuni grozave, una după alta, cu o mare și continuă rupere de nori, fulgerele și trăznetele căzând de două ori în fața noastră și a ținut această furtună până aproape de ora patru după prânz. La douăsprezece și jumătate ajungând la mănăstirea așezată în satul Nikasa⁶⁷, ne-am odihnit, după ce am luat o gustare frugală; a trebuit să privesc cu durere la sârmanul meu bagaj, cercetându-mi sacul cu lucruri puse în el, distruse de ploaie. Afară de aceasta, părintele comisar, din cauza unui accident necunoscut, a căpătat o inflamație și umflătură la piciorul drept, astfel că sculându-se de la masă, la care fusese primit cu declamații oratorice, odată ridicat, abia dacă mai putea să meargă. Ieri mi s-a povestit de către acel locotenent-colonel, membru al ordinului Teutonic, că i s-a raportat cu tot dinadinsul că prea măritul domn feldmaresal ar fi anunțat la Timișoara că douăzeci de mii de turci au fost omorâți la Tighina. Totodată am auzit zilele acestea că este o pură închipuire vestea despre trimiterea a 30 000 de moscoviți în ajutorul împăratului...

p. 127 23 mai. Ziua de azi a fost desemnată pentru pornirea trupelor, ceea ce a semănat confuzie în aproape toată Transilvania, oscilând între speranță și teamă de dușmani.

⁶⁵ *Sentemeler*, sat pe râul Târnava Mică, jud. Mureș.

⁶⁶ *Czakiana*. Era vestită familia contelui Csáki de Kereszteszeg, din Secuime; cf. Kóvári László, *Erdely nevezeteseb Csáladai*, Cluj, 1854, p. 50 și urm.

⁶⁷ *Nikasa* (?) Neidentificat.

24 mai. După masă am luat seama de felul curios, obișnuit în aceste locuri, de a face tonsura și cum părintele comisar, oprit de rana de la picior, nu putea să officieze slujba solemnă de seară, i-am ținut eu locul, la cererea părintelui gardian.

[25 mai. În duminica Rusaliilor se face o procesiune, implorând ajutor contra turcilor].

26 mai. Cum poporul s-a obișnuit să vină în mare număr în aceea zi, cu diverse procesiuni la biserica noastră, domnul arhidiacon a vorbit mulțimii și părintele comisar a cântat liturghia mare.

[27...28. Despre controversele teologice și filosofice dezbătute în ședința publică].

29 mai. De dimineață, după oficierea slujbei, am plecat de aici la p. 128 ora opt fiind însoțiți de gardian și în mers grăbit până la unu și jumătate am străbătut trei mile până la reședința de la Tg. Mureș... Această reședință este situată într-un oraș foarte mare, dar în întregime luteran. Prieții iezuiți au și aici o reședință; comisarul s-a dus după masă ca să salute pe superiorul lor. Acesta a vrut să-l oprească pe comisar să-l găzduiască peste noapte aproape cu forța, deoarece reședința noastră este foarte prost înzestrată, nu are decât o singură cămăruță în care se adună oameni, găini, pui, câini și altele asemănătoare strânse aici; dar cum a refuzat totuși sub diferite motive această poftală ca și prânzul de a doua zi, același părinte superior a trimis la reședință pentru ospătarea comisarului peste și vin. M-am odihnit prost într-un colțisor amărât închis cu scânduri din amintita cămăruță, în timp ce părintele gardian care ne însoțea, s-a culcat în trăsura, ca și fratele nostru într-o căruță aflată acolo.

30 mai. După prânz, plecând pe la unu și jumătate, în cinci ceasuri și jumătate am străbătut din nou trei mile pe un drum bun, dar pe o arșiță cumplită până la satul Abuș⁶⁸. Am petrecut noaptea aici, la conacul prea măritului domn conte Korniș⁶⁹.

31 mai. Sculându-ne dimineața la trei și jumătate, am plecat la patru și după ce am mers două mile în aproape patru ore și jumătate, // cu ajutorul bunătății divine, am ajuns la reședința noastră, la Mediaș, p. 129 loc hotărât pentru ținerea capitalului, după ce mai întâi am trecut prin toate cele optsprezece locuri în care trăiesc catolici de-ai noștri.

IUNIE

1 iunie... Tot orașul este zguduit cu desăvârșire <de vestea> că trupele turcești în număr de 60 000 se apropie împreună cu principele Rákóczi⁷⁰ de trecătoarea Porții de Fier⁷¹ care este la o distanță de numai două zile de drum de aici.

⁶⁸ *Aboschfalva*, jud. Mureș.

⁶⁹ Familie de magnați secui.

⁷⁰ Josef Rákóczi, fiul lui Francisc Rákóczi II, conducătorul răcoalei antihabsburgice din 1703—1711 și fost principe al Transilvaniei 1705—1711. Aflându-se la Constantinopol, la izbucnirea războiului cu Habsburgii, în 1736, turcii au căutat să-l folosească în scopurile lor, recunoscându-l ca principe al Transilvaniei; sperau prin aceasta să răscolească Transilvania contra Habsburgilor. În februarie 1738 se afla la Cernavodă; în aprilie este chemat de marele vizir la Vidin, de unde după șase luni se întoarce din nou la Cernavodă, cvartirul de iarnă al oamenilor lui. Rákóczi sosește aici în 19 octombrie bolnav; în 10 noiembrie moare, în vârstă de 38 de ani. Cf. relația lui Mikes în volumul de față.

⁷¹ Dintre Banat și Transilvania.

[Alte zvonuri] că principele Lobkowitz, comandantul general, auzind aceleași știri, a plecat aproape în aceeași clipă cu poșta din Sibiu lăsând poruncă să-l urmeze îndată toate trupele. Părintele comisar a fost cuprins de o teamă mare...

...Așteptam în orice clipă cu cea mai mare strângere de inimă năvălirea turcilor și prin urmare ca să o luăm cu toții la fugă spre păduri sau spre Alba Iulia. Eram silit să privesc la acestea : orașenii jeluindu-se, adunându-și un bagaj de nimic, frații încremeniți, superiorii triști, toți îngrijorați. Teama răpea pofa de mâncare. Spaima tulbura discuțiile prietenești și frățești, nesiguranța asupra celor ce vor fi tulburat sufletele, astfel că abia au putut să mai doarmă în acea noapte.

p. 130

2 iunie. La prânz/au sosit scrisori de la Brașov, care au mărit spaima, spunând că acolo au fost văzuți și în jurul trecătorii de o parte și de alta turci adunați în mare număr. Într-adevăr se putea vedea cu sufletul întristat și plin de jale cum bieții cazaci (măcar că erau eretici) aduceau la mănăstire de-a valma resturi de grâu și alte lucruri de o valoare mai mică (pe care nu puteau să le ducă cu ei în fugă), ca cel puțin sub bolțile acesteia să poată fi salvate de focul cu care ar pârjoli orașul dușmanii, când ar fi fugă.

La 3 iunie. Astăzi am fost ceva mai liniștiți aflând și auzind că cele povestite alaltăieri au fost oarecum exagerate, deoarece turcii nu numai că nu se apropie până acum de trecătoarea Poarta de Fier, dar că s-au îndreptat spre Orșova cu acea armată numeroasă amintită și că ar vrea să cucerească cu forța această fortăreață foarte însemnată (despre care se spune că se află la un drum de două, ba chiar de patru zile de acea trecătoare) și nu se adevărește cu siguranță că principele Rákóczi ar fi și el acolo ⁷². Aceste știri erau în stare să mai ușureze, dar nici decum și să potolească frica trezită, mai ales că oamenii nu încetau deloc să-și aducă lucrurile la mănăstire (în sacristie și în coridoarele de jos).

4 iunie. Într-o cetate atât de mare și de populată, abia dacă s-au găsit unii să vină la slujbă, fiindcă toți locuitorii, în afară de foarte puțini, sunt infectați de erezia luterană.

5 iunie... S-a făcut procesiunea numai în biserică din cauza ploii. În alți ani această sărbătoare se ținea cu mare pompă, fiind de față și armata etc. Ziua a trecut cu tristețe și după masa de seară, au venit doi soldați din regimentul Cordova luați de turci în septembrie anul trecut, ținuți prizonieri în tot timpul acesta la Vidin și, făcându-se un schimb de prizonieri cu turcii cu vreo douăzeci și cinci de zile mai înainte, au fost sloboziți și se întorceau la regimentul lor (care se afla lângă pasul Bistrița, prin care pas în războiul trecut cu turcii, au năvălit treizeci de mii de tătari și au devastat groaznic regiunea).//Vorbind cu aceștia aproape o oră și jumătate, am aflat multe noutăți. Între altele povesteau că înainte cu câteva luni principele Rákóczi ⁷³ a venit la Vidin și a fost salutat solemn cu salve de artilerie, totuși îndată i s-au pus străji de ieniceri ca să nu poată fugi pe furiș.

p. 131

6 iunie... După gustarea de seară, pe un vânt plăcut, am cercetat grădina alăturată mănăstirii, care are un zid bine rânduit pentru apă-

⁷² Rákóczi a fost dus de marele vizir de la Vidin la Orșova. Cf. Mikes, K., *op. cit.*, scrisoarea nr. 137.

⁷³ Știrea era adevărată. Cf. Kelemen M., *op. cit.*, scrisoarea 136.

rare împreună cu două turnuri, în care se găsesc de fapt tunuri foarte mici, cu care în timp de primejdie se pot apăra locuitorii oraşului împotriva unui duşman slab şi uşor de înfrânt şi am auzit că drumurile au ajuns destul de nesigure din cauza atacurilor vagabonzilor şi a răufăcătorilor şi, auzind aceste ştiri, care nu erau neînsemnate pentru comisar şi pentru mine, ne-a prins şi neliniştea din cauza drumului de întoarcere ce trebuia făcut de noi prin păduri foarte întinse şi dese.

7 iunie. După masă fostul părinte provincial ne-a spus din propria lui experienţă că sunt următoarele trecători primejdioase spre Transilvania şi pe lângă nenumărate poteci mai sunt şi drumuri de căruţă; 1) Din Banatul Timişoarei prin Dobra; 2) Din acelaşi Banat pe la Poarta de Fier, odinioară numită Ulpia Traiana; 3) Din Valahia austriacă (= Oltenia) prin Vulcan ⁷⁴; 4) Din aceeaşi Valahie austriacă prin Căineni ⁷⁵ şi Turnu Roşu de-a dreptul la Sibiu; 5) Din Valahia turcească (= Ţara Românească) prin Bran ⁷⁶ spre Braşov; 6) Din aceeaşi Valahie turcească prin „Bozza”, în vorbirea obişnuită Buzău în comitatul Trei Scaune; 7) Din aceeaşi Valahie turcească ⁷⁷, prin Breţcu, nu departe de mănăstirea de la Estelnic; 8) Din aceeaşi Moldova pe la Ghimeş spre comitatul Ciuc şi aproape de mănăstirea Ciuc; 10) din aceeaşi Moldova şi din Tătăria apropiată, prin Bistriţa şi Rodna (Radna) până aproape de Cluj (pe care l-au atacat 30 000 de tătari în ultimul război cu turcii ⁷⁸; 11) În sfârşit prin Marmăţia, popular Maramureş, în Transilvania şi Ungaria.

8 iunie. În duminica... a doua după Busalii, după ce în miercurea din săptămâna precedentă se pornise pe neaşteptate un vânt îngrozitor şi la aproape trei după amiază, mi-a venit îndată în minte, şi nu numai mie, ba chiar după aceea s-a şi încins o discuţie infocată între superiori dacă nu s-a dat cumva vreo luptă şi dacă nu a fost cumva izbit şi mişcat mai puternic văzduhul de violenţa exploziilor maşinilor de război —; astăzi am auzit ceva din Sibiu care se află totuşi departe de cele petrecute, anume că într-o acţiune/neprevăzută au fost ucişi mai p. 132 multe mii de turci.

9 iunie. /furtună/.

10 iunie... Am ieşit cu părintele predicator german ca să vedem grădina Excelenţei Sale domnului guvernator de pe moşia sa, la o distanţă de o jumătate de milă sau de o oră de mănăstirea noastră, şi care e foarte bine organizată.

11 iunie... La ora unsprezece luam masa după obiceiul ordinului nostru; pe când abia ne sorbisem supa s-a auzit mare gălăgie la poartă, fratele care şedea mai aproape s-a ridicat, s-a uitat, dar totuşi n-a văzut, pe nimeni; îndată au început să se clatine pereţii, să se mişte mesele încoace şi încolo, să fie zgâlţâite scaunele sau băncile prinse de perete. Îndată ne-am dat seama cu toţii că este un cutremur de pământ cumplit ^{79bis}; atunci toţi au încremenit, toţi au fost loviţi ca de trăznet, schimbându-se la faţă şi părând mai degrabă morţi decât vii, implorau mila de sus cu capul plecat. În sfârşit, Dumnezeu, după vreo cinci „Tatăl nostru”

⁷⁴ Dolkan (!)

⁷⁵ Arxaviam (sau Strassburg), cetăţuie ridicată de austrieci pe valea Oltului pentru a păzi calea cea mare (Via Carolina).

⁷⁶ Terschburg.

⁷⁷ E vorba aici de Moldova; cf. mai departe.

⁷⁸ Războiul din 1716—1718. Aluzie exagerată la expediţia lui Mihai Racoviţă din 1717.

^{79bis} Este vorba de cumplitul seism din 31 mai/11 iunie 1738 ce a devastat toate provinciile româneşti.

și „Ave” (în care timp mă cuprinsese chinurile morții), a potolit puterea grozavă a vântului și după ce s-a mai observat ceva încă scurt timp, însă mult mai ușor și mai puțin, s-a îndurat în mila sa să așeze din nou, statornic pământul, noi toți rămânând teferi fără nici un rău mai mare dar fără pofta și gustul de a mânca.//

p. 133 12 iunie. Am aflat de urmările jalnice ale cutremurului de ieri; la periferie mai multe case, parte s-au prăbușit, parte au fost zdruncinate; însuși turnul cel mare al orașului s-a mișcat din temelie și s-a lăsat bine într-o parte și a rămas plecat spre pământ fără îndoială s-ar fi năruit dacă cutremurul acela atât de puternic ar fi ținut mai mult. Zidurile fortăreței s-au crăpat. Chiar în refectoriul nostru, unde mâncam acum, pe zidul lateral a apărut o crăpătură. Din cele auzite că s-a extins pe două mile, fără îndoială că se vor auzi mai multe de la călugării care vor veni aici pentru Capitlu. A venit la biserica noastră o procesiune de armeni în cinstea Sf. Anton, dintr-un sat de la o depărtare de trei ore. Aceștia sunt de credință ortodoxă, dar cei mai zeloși și mai credincioși și exemplari catolici, uniți foarte credincios cu biserica romană; au venit în acest an a doua oară; de altfel timp de două sute de ani până acum nu s-a auzit nimic despre o asemenea procesiune în acest loc eretic. Preotul sau parohul acestora, care conducea această procesiune, a rămas la masă și peste noapte în mănăstirea noastră.

13 iunie. Foarte de dimineață a venit la mine un negustor armean știind bine nemțește, cu care m-am întreținut mult timp. ...Am luat parte la slujba sau liturghia Sf. Ioan Gură de Aur săvârșită de un preot armean. A oficiat chiar astăzi în această biserică după ritul ortodox (totuși numai cu azimă) un oarecare călugăr armean cu încă un preot; primul dintre aceștia a rămas la noi la masă, care consta dintr-o supă simplă de știucă (pregătită însă fără gust) din broaște țestoase (care în acest ținut sunt din belșug) și o mâncare din făină și mazăre. Din cauza pornirii procesiunii, vecernia a fost celebrată la unu și jumătate, după care întreaga comunitate a fost însoțită până la poarta cetății spre edificarea poporului eretic.//

p. 134 14 iunie. În acest interval de timp am primit lămuriri la știrile pomenite în ziua de 8 iunie: turcii se apropiaseră în număr de 40 000 de Caransebeș și de aici aveau de gând să plece și să ocupe trecătoarea de la Poarta de Fier; fiind adusă știrea la timp la cunoștința preamăritului principe⁷⁹, după ce a adunat câteva regimente atât din Transilvania (în care există de fapt nouă regimente), cât și din Ungaria vecină, în fața numitei trecători (pe care o avea bine întărită ca loc de refugiu), a așteptat cu bărbăție lângă trecătoare și a reușit să silească pe dușman să se retragă rămânând morți după cum se spunea — dar nu se știe sigur — două mii de dușmani, dar pierind și destui creștini.

Dacă n-ar fi reușit din mila lui Dumnezeu această acțiune, ne-ar fi fost închisă de către turci calea reîntoarcerii din Transilvania; ei ar fi putut merge de la acea trecătoare a Porții de Fier de-a dreapta spre Bistrița (?) și făcând spărtură pe aici să poată merge la Cluj ^{79b15} și astfel să taie orice legătură cu Ungaria. Nereușind această încercare, dușmanul s-a străduit să-și verse mânia cu o cruzime îngrozitoare asupra cetății Orșova, asediind-o timp de zece zile cu cea mai mare strășnicie. A. R.

⁷⁹ Johann Georg von Lobkowitz.

^{79b15} Presupunere cu totul incoerentă.

părintele provincial a primit scrisori de la Sibiu că o mare armată care stătea s-a pornit către Nypelantza (?) spre a încerca s-o elibereze printr-un atac general.

15 iunie. Nu s-a întâmplat nimic deosebit în afară că, din cauza ploilor în șir și a unei furtuni îngrozitoare, care a ținut de la ora trei până la șapte, ne temeam că vom avea de înfruntat un drum foarte rău, și totodată o mare inundație.

16 iunie... Turcii au încercat pe altă cale, darnu cu mai multă izbândă aproape de Căineni lângă Turnu Roșu (așezat la trei sau patru ore de Sibiu) să pătrundă în Transilvania; însă după oarecare încăierare (despre a cărei intensitate și însemnatate nu avem încă știri) au fost constrânși să se retragă.

17 iunie. Am auzit că în Banat românii, precum și locuitorii de alt neam⁸⁰, au vrut să încerce să se răscoale; totuși n-am aflat nimic sigur; poate s-au mișcat din cauza unor împovărări prea mari, căci, după cum mi s-a spus din nou de un slujbaș de pe un mare domeniu, ei trebuie să dea din toată Transilvania șapte sute de care cu câte șase boi să transporte făină pentru grosul aimatei.

18 iunie... Ne-am dus împreună cu părintele provincial ca să luăm masa la un oarecare domn/provizor al prea măritului domn guvernator⁸¹ p. 135 într-un sat la o oră de mănăstire. De aici înapoiindu-ne aproape la trei și jumătate, am văzut cum pieoții delegați soseser treptat la adunare. La poarta castelului acestui conte, în curte, am văzut de aproape cu admirație un vultur foarte mare, numit popular *schwarzer Adler* și am luat o pană de la el ca lucru rar. De la patru până la șase a fost din nou o furtună mare; de două sau de trei ori a căzut trăsnetul în apropiere și s-a lăsat atâta ploaie încât din cauza umflării unui șuvoi, unul din delegați își și pierduse nădejdea de a mai putea veni la timpul hotărât, dar abătându-se într-o parte după vreo două mile a putut să treacă pe un pod.

19 iunie... Venerabilii părinți gardieni sosiți aici au adus vești într-adevăr însemnate: mai întâi aproape în întreaga Transilvanie la 11 iunie un cutremur care în unele locuri s-a observat mai mult, în altele mai puțin; din cele povestite totuși am aflat că la Sibiu a fost mai puternic. Aduc un exemplu: turnul mare lipit de biserica sașilor s-a depărtat cu o palmă de acea biserică; apoi în rândul al doilea în Banat s-au răsculat niște neamuri, altădată supuse, pornind răscoală împotriva împăratului; în al treilea rând Alexius^{81 bis}, reverendul părinte provincial, venind de la Sibiu, a povestit că păstorii (care rămân pe câmpiile întinse toată noaptea pe lângă turme) povesteau că au auzit acum trei nopți și alaltăieri mai multe zgomote și lovituri ca de tun...

23 iunie. După liturghie m-am dus la consul, un sas eretic, pentru p. 136 scrisorile de trecere, pe care a promis că le va trimite chiar el la mănăstire.

25 iunie. Am plecat aproape de unsprezece fiind însoțit de părintele comisar: părintele provincial actual, părintele Paulus, părintele custode

⁸⁰ *Valachi et alterius adhuc nationis populi*. Banatul fiind încă sub stăpânire imperială, acea răscoală era deci îndreptată contra acesteia.

⁸¹ Contele Johann von Haller.

^{81 bis} Alexius Castó amintit și mai jos, în legătură cu alegerile din 22 iunie, p. 135.

și părintele difinitor, noi aleși, până la Cluj... Într-o oră și jumătate făcând o milă germană am luat masa într-un sat oarecare, la Sindicul nostru apostolic. Urmându-ne drumul după ora trei, am fost însoțiți de un vânt aprig etc. și de o ploaie grozavă etc.... În sfârșit după două mile, pe o ploaie aproape continuă, parcurgând drumul în cinci ore, am ajuns la castelul Cetatea de Baltă, în germană Kockelburg. Îl ține în arendă ilustrul domn conte Naidianos⁸², care de fapt nu stă acolo, am fost primiți totuși de administrator cu cea mai mare ospitalitate și

p. 137 ne-a găzduit cât se poate de bine. La masă a fost//și unul din boierii sau nobilii din Țara Românească, care fusese secretar încă sub principele decedat⁸³, timp de douăzeci de ani, dar acum la adânci bătrâneți a fost alungat din țară și se plângea că a fost jefuit de avere de către turci.

26 iunie. Lipsiți de posibilitatea de a ține slujba, am plecat la cinci și jumătate dimineața și fără a ne opri în ciuda drumului mai de grabă rău și noroi, am făcut 3 mile germane în șase ore; într-un han oarecare am prânzit foarte bine din alimentele noastre. Plecând de aici aproape la trei, străbătând două mile pe un drum bun, aproape de ora șapte am ajuns la Turda, unde am avut o masă și odihnă la d. administrator al ocnei. De dimineață, sculându-ne la ora cinci dimineața, am mers până la Cluj, străbătând două mile în cinci ore; acolo după oficierea slujbei, ne-am odihnit după drum.

28 iunie. Voiam și doream să mai slujim încă odată la icoana făcătoare de minuni, am plecat cu părintele comisar la reverendul rector al iezuiților (care imediat ne-a invitat — pentru a doua zi la prânz — comisarul scuzându-se totuși, a pretextat că trebuie să plece foarte de dimineață) am fost de asemenea la d. comandant după scrisorile de liberă trecere. După masă am vizitat împreună cu părintele comisar grădina aflată afară de poarta cetății.

29 iunie ... Am fost primiți la Colegiul Iezuiților cu un adevărat ospăț pregătit ca pentru principe. După masă în farmacie ne-a arătat acolo o piele de câine marin împăiat arătând ca viu, precum și un basilisc⁸⁴, așa cum ieșise din ou. Aproape de ora două ne-am înapoiat la mănăstire... Aproape de ora trei, luându-se rămas bun de la reverendul părinte provincial și de la întreaga „provincie” a Transilvaniei, altă dată numită Dacia Sf. rege Ștefan, am pornit cu o trăsură a provinciei ce mergea la Debrețin ... etc. [a poposit noaptea la o proprietate a capitlului].

p. 138 30 iunie. Plecând de dimineață, la ora trei, am făcut mergând într-una 4 mile germane în opt ore și rămânând într-un han românesc, ne-am luat masa cu alimentele aduse de la Cluj de fratele ce ne-a fost însoțitor până la Debrețin; la ora două continuându-ne drumul, pe o cale nespuse de rea și primejdioasă, pe o ploaie care a durat până seara pe înnoptate adică la ora zece, am străbătut din nou 4 mile germane, într-un interval de 8 ore. Am cinat și ne-am odihnit cam pe repezeală.

⁸² Poate Nagy János (?). Erau în Transilvania peste o sută de familii nobile cu numele de Nagy.

⁸³ Nicolae Mavrocordat (+ 1730).

⁸⁴ Batracian intrat în legendă. Se credea că ucide numai cu privirea.

IULIE

La 1 iulie, de la ora cinci dimineața până la ora opt, după un drum de o milă ungurească, am ajuns la Șimleu și ne-am odihnit la vechea noastră gazdă, adică la administratorul ocnei. După oficierea slujbei și masa de prânz, la patru fără un sfert, am pornit iar la drum și străbătând trei mile bune cam pe la ora opt, am rămas peste noapte într-un han nenorocit așezat în mijlocul codrilor, plini de teama hoților și a năruirii chiar a casei.

2 iulie. Ieșind din Transilvania, prin locuri foarte muntoase și drumuri grele, am străbătut de la cinci dimineața și până la opt, două mile, până la satul Sf. Margareta, numit popular Marghita ⁸⁵.

⁸⁵ La nord-est de Oradea.

GENERALUL CRISTOPH-HERMANN VON MANNSTEIN

(1711—1757)

Cristoph-Hermann von Mannstein (sau în versiune franceză Manstein) s-a născut la 1 septembrie 1711 la St. Petersburg. Tatăl său, general în armata rusă, era originar din Boemia, de unde emigrase în Rusia sub Petru I. Fiul și-a ales de asemenea cariera de militar, în care și-a câștigat faima unui ofițer deosebit de înzestrat.

A intrat mai întâi în corpul cadeților din armata prusiană, dar, înduplecat de rudele sale, a trecut în 1736 în armata rusă, unde i s-a dat gradul de căpitan de grenadier. Rusia se afla, încă din 1735, în război cu turcii, și Mannstein a avut curând prilejul să se distingă în luptele din Crimeea și Îndeosebi la ocuparea Ocaikovului. În anii următori a participat, sub comanda mareșalului Mûnich, la campania din Moldova. La sfârșitul campaniei a fost înaintat la gradul de locotenent-colonel și numit adjutant al lui Mûnich.

După moartea împărătesei Ana Ivanovna (1730—1740), i s-a dat lui sarcina să aresteze pe Biron, adevărat dictator al Rusiei sub această împărăteasă; ca răsplată a fost înaintat colonel, i s-a dat comanda unui regiment și moșii în Livonia. Dar după urcarea pe tron a Elisabetei Petrovna (1741—1762), Mannstein a căzut în dizgrație, pierzând și moșiile și comanda regimentului și în cele din urmă a fost nevoit să părăsească armata rusă. În 1745, a fost reprimat în armata prusiană și curând înaintat la gradul de general. În 1754 e luat de Frederic II ca adjutant regal. Participă la războiul de șapte ani și se distinge în luptele de la Praga și Köln. În această din urmă luptă, care a avut loc la 1757, a fost grav rănit și peste câteva zile, surprins cu escorta sa de un detașament inamic, a fost ucis.

Mannstein n-a fost numai un ofițer distins, el era cunoscut și prețuit și ca un cărturar de seamă. Vorbea mai multe limbi europene și toate momentele sale de răgaz le consacra studiului. După el a rămas o foarte importantă lucrare, scrisă în limba franceză, care la câțiva ani după moartea sa, a fost publicată sub titlul : *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie depuis l'année 1727 jusqu'à 1744, par le Général Manstein* (!), Paris, 1771.

În același timp cu originalul francez, memoriile au apărut și în versiune germană și engleză. O nouă ediție franceză se tipărește la Lyon în 1772 (în 2 vol.) cuprinzând și un plan al luptei de la Stăuceni (vol. II p. 16).

Aceste memorii, care încep la moartea Ecaterinei I, în 1727, și se sfârșesc cu primii ani ai domniei Elisabetei, în 1744, sunt cu atât mai importante pentru cercetător cu cât în ele sunt descrise numai fapte la care autorul a fost martor ocular. Iar informația nu i-a lipsit, căci în timpul petrecut în Rusia, n-a servit numai în armată, ci a lucrat și la cabinetul imperial.

Partea pe care o redăm mai jos în traducere cuprinde descrierea campaniei rusești în Moldova, în 1739, cu episoadele principale : lupta de la Stăuceni și ocuparea Hotinului și date interesante pentru participarea românilor la această campanie, în tabere deosebite sub Grigore al II-lea Ghica de o parte și sub Constantin, nepotul de frate al lui Dimitrie Cantemir, de cealaltă parte.

A venit știrea că turcii, cu 60 000 de oameni, au trecut Nistrul și au p. 285
înaintat în Polonia pentru a împiedica pe ruși să treacă Bugul, dar, scăpând
acest prilej, s-au întors după ce au prădat mai multe sate.

Pentru a înșela pe inamic și a-l obliga să facă marșuri inutile sau să
țină o mare parte din oaste la Bender, a fost trimis un mare detașament de
cazaci spre Soroca, cu ordinul de a răspândi în drumul lor zvonul că în
câteva zile vor fi urmați de o parte din armată. Acest zvon fals îl făcu pe
seraschierul Veli-pașa să se oprească aproape cincisprezece zile la Bender cu
grosul armatei.

Detașamentul de cazaci a avut norocul să treacă Nistrul înot, fără a
fi văzut de turci, și să pătrundă până la 15 leghe pe pământ dușman. După
ce au ars mai multe sate și două/orașe anume Soroca și Mohilău, cazacii p. 286
s-au întors la tabără, aducând cu ei 18 prizonieri și peste 400 de cai, din
care însă o bună parte fuseseră furați din Polonia.

Armata a continuat să înainteze spre Nistru până la 27 iulie, incon-
jurând munții Nedoborșeț ² și luând-o apoi de-a lungul râului Sbruci ³ către
Hotin, ca și când ar avea de gând să forțeze trecerea Nistrului în preajma
acestui oraș.

O puternică armată inamică înaintase până la Sbruci, pentru a împie-
dica trecerea acestui râu, ale cărui maluri sunt foarte prăpăstioase. Dar
planul marelui ⁴ nu era să treacă acest râu; el voia să ajungă <chiar>
la Nistru și să treacă acest fluviu mai înainte ca inamicul să-și poată da
seama.

Și astfel, în ziua de 28 (iunie), a pornit la drum cu un corp de oaste
de 20 000 de oameni, trupe de elită, neluând cu el decât artileria de câmp
și poruncind ca soldații să-și ia pâine pe zece zile; artileria de asediu și
bagajele au rămas în tabără sub ordinele generalului Rumianțov ⁵.

Trecerea Nistrului. Corpul de oaste a străbătut în ziua aceea și a doua
zi, 29 iunie, aproape două zeci de leghe franceze și a ajuns spre seară pe
malul Nistrului la Sinkowza, un mic sat din Polonia. S-au apucat mai întâi
de poduri, și cum niciieri prin apropiere // nu se găseau dușmani care să p. 287
opună vreo rezistență, în ziua de 30, la ora 7, podurile erau gata. Îndată
infanteria și artileria au început să treacă râul și încă înainte de a se însera
toată oastea se afla pe malul celălalt. Dragonii și cazacii, descoperind un
vad, trecuseră încă din ajun.

Turcii care așteptau pe ruși la râul Sbruci n-au fost informați de
marșul făcut și de trecerea Nistrului decât la 1 august. La această știre s-au
retras către Hotin și-au trecut din nou Nistrul mai jos de acest oraș.

¹ Traducerea s-a făcut după textul în limba franceză: *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie, depuis l'année MDCCXXVII jusqu'à MDCCXLIV* par le Général de Manstein, Paris, 1771, p. 282 și urm.

² Nedoborschets.

³ Sbroutsch. Afluent al Nistrului la N de Hotin.

⁴ General feldmareșal Burchardt-Christof (Hristofor Antonovici) von Münnich (1683—1767)

⁵ General Alexandru Nicolaevici Rumianțov (1686—1749).

Sinkowza se află la șapte până la opt leghe de Hotin, dar pe această distanță drumul e îngreuiat de munți greu de trecut, care se întind de la Nistru până la Prut, astfel că turcilor le-a trebuit trei sau patru zile de marș până să poată ajunge pe ruși; nu există alt loc de trecere pentru o armată decât vestitele defilee de la Prekop ⁶.

Mareșalul s-a folosit de această fericită împrejurare și a trimis în toate părțile cete de cazaci în recunoaștere, care au pătruns până dincolo de Prut și s-au întors cu vreo sută de prizonieri turci și români; mai aduceau și câteva drapele pe care le luaseră de la cete mai mărunte de dușmani, omorând pe unii și împrăștiind pe ceilalți. Prada făcută în cai și vite cornute a fost considerabilă.//

p. 288 După trecerea Nistrului au urmat mai multe zile ploioase și râul s-a umflat așa de mult încât violența curentului a smuls podurile și puțin a lipsit să nu fie cărate până la Hotin. Au fost prinse totuși la vreme și au fost trase cu mare greutate până la capetele de pod construite pe cele două maluri.

Aceste ploi au întârziat și mersul armatei care venea din urmă cu artileria grea, cu bagajele și cu proviziile, încât abia la 7 august a ajuns la Nistru. Podurile neputând fi refăcute prea repede, comunicația între cele două corpuri de oaste a fost ruptă timp de câteva zile, ceea ce l-a făcut pe mareșalul Münnich să-și întărească tabăra cu redute.

Lupta de la Nistru

La 3 august, sultanul Iflum Ghirai în fruntea a 12 000 de tătari și Ilia Colceag pașa, guvernatorul Hotinului, cu 6 000 de *serdenghecidii* sau ieniceri călări, care își ziceau *sans quartier* ⁷, se arătasera în fața lagărului și atacară pe furajorii regimentului de dragoni din Tobolsk, comandat de colonelul Rohden. Domnul Rohden care, în fruntea regimentului său le servea de escortă, a format un careu din trupa sa redusă și s-a apărat cu însuflețire mai bine de un ceas până i-au venit în ajutor pichetele armatei.

p. 289 Lupta a fost aprigă, dușmanul a fost respins, // lăsând șase sute de morți în urmă. Un nobil tătar, numit Ali-Murza a fost luat prizonier. Din spusele sale se vedea că era un om cu bună judecată. Fusese rănit la picior și medicii îi spusese că nu putea să se vindece decât dacă-i tăiau piciorul și el a primit fără șovăire și a suportat operația cu multă tăiere. Dar cu toate îngrijirile care i s-au dat din porunca mareșalului, a murit peste câteva zile.

În această luptă, rușii au avut 54 de morți și 115 răniți; printre primii se afla și un locotenent, colonel saxon numit Kriesling, pe care regele Poloniei ⁸ îl trimisese la armata rusă pentru a participa la această campanie.

În ziua de 10, se auzeau bubuind tunurile la Hotin pentru sosirea seraschierului Veli-Pașa care plecase, în cele din urmă, cu armata turcă pe care o comanda.

În 11 ale lunii, tătarii au făcut o nouă încercare: 1 500 de călăreți aleși s-au apropiat, pe furiș, de tabără, dar o ceată de cazaci de la Don și un detașament de husari ascunși într-o adâncitură i-au întâmpinat cu atâta succes încât nu numai că i-au respins până la malul Prutului, dar au mai și omorât un mare număr dintre ei și au făcut 16 prizonieri //.

⁶ *Perikop*.

⁷ = fără îndurare.

⁸ August al III-lea de Saxa (1739–1763).

La 15 august, în sfârșit, restul artileriei și al depozitelor trecură Nistrul. Atunci podurile au fost demontate. Din momentul când rușii au trecut acest râu, n-a fost zi în care să nu vină în tabără câțiva ofițeri munteni și moldoveni cu soldați, pentru a face act de supunere și a se angaja în serviciul Majestății Sale Imperiale ⁹. p. 290

Înainte de a începe campania, mareșalul Münnich formase, cu încredințarea curții, un regiment de români. Colonelul acestui regiment era un prinț Cantemir, rudă apropiată ¹⁰ cu prințul Cantemir, voievodul Moldovei, care, cu prilejul nenorocitei campanii de la Prut, din 1711, îl urmărise pe Petru I în Rusia. Toți moldovenii care veneau, erau încorporați în acest regiment.

O anecdotă pentru prințul Cantemir

Prințul Cantemir ¹¹, părăsind Moldova către sfârșitul anului 1736 pentru a merge în Rusia, a trecut prin Broda, reședința conelui Potocki ¹², hatmanul Poloniei și ruda sa. El a mărturisit lui Potocki că avea de gând să se ducă la Kiev pentru a se supune rușilor. Contele care nu-i iubea deloc pe ruși, a pus să-l aresteze și l-a băgat la închisoare ; apoi a făcut cunoscut la Constantinopol că prințul Cantemir se află închis și că voia să-l dea pe mâna turcilor. Prințul, care știa că dacă era predat turcilor va fi jupuit de viu, nu s-a lăsat copleșit // de această nenorocire ; el avu norocul să p. 291 găsească un om care primi să ducă din partea lui o scrisoare ofițerului comandant la Kiev, căruia îi aducea la cunoștință situația nenorocită în care se afla. Generalul Keith, care se afla în acest oraș, trimise, fără întârziere, un ofițer la hatmanul polon, pentru a-l cere pe prinț. La început, contele a tăgăduit că prințul s-ar afla la el, dar după cereri repetate și amenințări, îl puse în libertate și-i dădu o escortă până la granița Ucrainei.

Prințul Cantemir, neputându-se răzbuna pe hatman în persoană, și-a descărcat mânia pe supușii lui. Căci, fiind trimis cu regimentul său să intre cât mai de grabă în Moldova, el s-a întors repede din drum și, în loc să execute ordinele generalului său, a trecut Nistrul și a pătruns în Polonia, unde a devastat moșiile hatmanului. A trecut totul prin foc și sabie, necruțând nici pe femei, nici pe copii și săvârșind cruzimi nemaipomenite. Dacă ar fi reușit să pună mâna pe contele Potocki, e sigur că l-ar fi supus acelorași torturi, pe care i le sortise lui dacă ar fi ajuns să-l predea turcilor.

Acest fapt a avut un puternic răsunet în Polonia și hatmanul s-a plâns de el. Cantemir a tăgăduit faptul, în ciuda tuturor dovezilor și, deoarece în armata turcă serveau o mulțime de români, au fost puse pe seama lor toate aceste excese. Totuși, după încheierea păcii, împărăteasa // a fost obligată să plătească polonilor sume considerabile pentru dezordinele p. 292 pe care trupele sale le săvârșiseră în Polonia.

La 16 august, armata porni la drum și făcu patru leghe franceze ; își așază tabăra sprijinindu-se cu aripa stângă pe Prut și cu cea dreaptă pe riulețul Walatzka.

⁹ Țarina Ana Ivanovna (1730—1740).

¹⁰ Era nepotul de frate al fostului domn, adică fiul lui Antioh Vodă Cantemir.

¹¹ Constantin Cantemir, fiul lui Antioh Vodă, general porucic în armata rusă († 1776).

¹² Iosif Potocki (+ 1751), hatma al Poloniei (1736—1739)

Armata intră în defileele Prekop

În ziua de 17, armata trecu râulețul și intră în munți și în vestitele defileuri de la Prekop, unde Ioan Sobieski, regele Poloniei avusese mai multe lupte cu tătarii și cu localnicii. Un dezertor român aduse știrea că inamicul a părăsit trecătoarea cea mai importantă, unde zece mii de oameni pot ușor să împiedice o armată de o sută de mii.

În 18, armata se îndreaptă spre înălțimi și spre câmpia acoperită cu o pădure, având și poieni, în care fu așezată tabăra, cu aripa dreaptă sprijinită tot de Prut, iar cea stângă pe munți. Armata întreagă trecu cu bine defileele, afară de un detașament destul de mare lăsat pentru acoperirea artileriei, a bagajelor și a proviziilor, care au fost trecute numai cu mare greutate : ultimele căruțe au ieșit abia la 26 din defileu.

p. 293 Nu se poate mira cineva îndeajuns de greșeala pe care au făcut-o turcii părăsind această trecătoare, unde, aproape fără lupte, ar fi putut distruge toată // armata rusă. Totuși n-a fost mai puțin admirat norocul mareșalului Münnich căruia îi izbutesc, după dorință, cele mai îndrăznețe întreprinderi.

În tot timpul zilei, inamicul nu s-a arătat decât în cete mici cari schimbau focuri de armă cu cazacii ; spre seară, când s-au retras, s-a văzut că prin văi ascunseseră un important corp de oaste în speranța de a atrage trupele ușoare în vreo cursă ; dar n-au izbutit.

În 19, Colceag-pașa și sultanul tătarilor de la Cetatea-Albă se apropiară de tabără cu 20 000 de oameni și trimiseră cete mai mici ca să hărțuiască pe cazaci ; dar după ce au pierdut câțiva soldați, loviți de focul artileriei, s-au retras în tabăra lor, care era despărțită de tabăra rușilor prin pâraul Hucka și prin defileele lui. În timpul nopții, mareșalul a luat măsuri pentru a ataca a doua zi pe inamic.

p. 294 În 20, foarte de dimineată, armata a ieșit din lagăr, lăsând pe loc puținele bagaje care sosiseră, căci cea mai mare parte din ele se găseau încă în trecătoarea Prekop. Armata a defilat pe stânga pe lărgimea unui batalion de front și s-a desfășurat în câmpie fără să întâmpine vreo rezistență. Inamicul a ars mai multe sate din fața lui și // s-a retras în grabă, lăsând rușilor toată libertatea pentru a trece pâraul Hușca.

A fost ocupată tabăra pe care inamicul o așezase în ziua precedentă. Tabăra turcilor, risipiți în diferite locuri, se afla la trei sau patru leghe de a rușilor.

În 21, inamicul continua să hărțuiască trupele noastre ușoare, dar în 22 a atacat cu mai multă putere pe husari și pe români, care, fiind ajutați la timp, siliră pe turci să se retragă cu pierderi.

p. 295 În 23 și 24 nu s-a putut face altceva decât să se schimbe tabăra, trebuind să se aștepte artileria și convoaiele militare. Inamicul avea sentinele de jur împrejurul rușilor de la cinci sute de pași înaintea și înapoia frontului ; fără o bună escortă nu se putea comunica în siguranță între tabără și bagaje. Generalul-maior Stockman, care nu credea că primejdia ar fi așa de mare cum se spunea, a plecat la mareșal, ca să-i raporteze asupra mersului < anevoios al > bagajelor, fiind escortat numai de doi cazaci zaporojeni. Abia intrase într-o mică pădure prin care trebuia să treacă și s-a văzut înconjurat de dușmani. El a încercat să se apere, dar fiind rănit, a trebuit să se predea. A fost dus la Hotin, de unde n-a scăpat decât atunci când rușii au cucerit această cetate. A fost mare bucuria turcilor, când a fost adus în tabără, căci în tot cursul // războiului, acesta a fost singurul ofițer de seamă rus care a căzut în mâinile lor.

Mareșalul fu înștiințat că armata dușmană și-a așezat tabăra într-un loc foarte bun, pe o înălțime, la trei leghe de tabăra sa, și se întărea mereu, așteptând acolo pe ruși, pentru a începe bătălia.

În 26, bagajele grele, artileria și depozitele de provizii ajunseră, în sfârșit, în tabără; aproape 20 000 de oameni rămaseseră în urmă pentru a apăra această enormă mulțime de căruțe. Fiind nevoiți să le aștepte, rușii au lăsat inamicului tot timpul trebuitor ca să-și întărească tabăra.

Lupta de la Stăuceni

În ziua de 27, în zori, armata plecă din lagăr și după ce trecu mai multe râuri și defilee, se apropie de tabăra turcilor, până la o bătaie de tun. Aici rușii se pomeniră înconjurați de dușmani. Serascheirul Veli-pașa, comandantul armatei inamice, se afla pe o înălțime, într-o poziție întărită și apărată de mai multe baterii. Colceag-pașa, guvernatorul Hotinului, cu serdenghucidii luase poziție la aripa stângă, având în spate păduri și munți greu de trecut. Yenci Ali-pașa, comandantul cavaleriei turcești adică al spahiilor, se așezase la aripa dreaptă, folosindu-se de munți, care se întind până la Prut. Iar Iflum Ghirai de la Cetatea -Albă, cu toate hoardele de tătari, îi amenința din spate. // Inamicul îi ataca din toate părțile, fără încetare, îi alarma până și peste noapte; dat fiind însă că tabăra rusească forma trei careuri apărate din toate părțile cu părcane și artilerie, a fost respins pretutindeni. Totuși, cum nu putea fi adus nutrețul necesar și nici nu puteau fi trimiși caii la păscut, trebuia să iasă cu orice preț din această situație grea. p. 296

Comandanții armatei turcești, văzând armata rusă așa de bine impresurată, se felicitau că n-au încercat să împiedice trecerea ei prin defileele de la Prekop; erau incredințați că nu va putea ieși din încurcătura în care se găsea acum decât predându-se sau capitulând <cu oarecari condițiuni>.

În 28 august, din zori, toată armata rusă se găti de luptă. Mareșalul prefăcându-se că ar vrea să atace tabăra inamică, porunci să înainteze în fața aripei drepte a inamicului, până la o bătaie de tun, trei batalioane de gardă pedestre, două batalioane de dragoni, patru sute de oameni de pichet și un număr de trupe ușoare, cu treizeci de tunuri și patru mortiere; toate acestea sub comanda locotenenților generali Loewendal¹³ și Gustav Biron¹⁴. Cele două tabere nu încetau de a se bombarda reciproc, dar fără rezultate însemnate, mai ales cât privește pe turci, care după ce au tras până la prânz peste o sută de obuze / / au omorât un singur cal de al rușilor. p. 297

Mareșalul făcuse această mișcare numai pentru a atrage toată atenția inamicului în această parte și pentru a-i împiedica de a-și întări pozițiile de la aripa stângă, mișcare pe care abia o începuse. Stratagema a reușit de minune, căci ei așezară două baterii noi la aripa dreaptă și începură să lucreze la o schimbare de poziție.

În acest timp mareșalul, care studiasse tabăra inamică în ajun, făcu o nouă acțiune și constată că micul pârau, despre care credea că din cauza mlaștinilor ce se întindeau pe amândouă malurile lui, era cu neputință de trecut, putea fi ușor trecut umplând mlaștinile cu fașine, din care aveau

¹³ Ulrich Frederik Waldemar conte Loewendal (1700—1755). Participant ca tânăr căpitan în armata imperială la asediul Timișoarei (1716), se transferă ulterior în serviciul polonilor apoi al rușilor iar după 1743 trece în Franța unde ajunge mareșal.

¹⁴ Gustav Biron (1700—1746), fratele mai tânăr al lui Ernst Johann Biron, duce de Curlanda, favoritul împărătesei Ana Ivanovna și regent în timpul efemerei domnii a nevârstnicului țar Ivan al VI-lea (1740).

bogate provizii pe căruțe, căci apa pârâului nu era adâncă. În chipul acesta putea fi întoarsă tabăra inamicului care, necrezând că ar putea fi atacat din partea aceasta, nu s-a îngrijit s-o întărească.

La amiază, mareșalul dădu ordin armatei să înainteze pe dreapta, și porunci să intre în dispozitivul de luptă detașamentul lui Loewendal și Biron. Îndată fură aruncate mai multe poduri peste pârâul Șulaneț. Mlaștinile au fost umplute cu fașine și acoperite cu scânduri groase, și
p. 298 armata // trecu sub protecția unui puternic foc de artilerie, fără a întâmpina vreo rezistență din partea inamicului. La ora două după amiază rușii se găseau la poalele muntelui pe care se afla tabăra turcească; cavaleria dădu năvală asupra lor din toate părțile, dar a fost respinsă pretutindeni, fără să poată obține vreun succes. În timpul acesta, rușii câștigau mereu teren și se apropiau tot mai mult de tabăra turcilor. Pe la ora cinci după amiază, inamicul trecu din nou la atac cu o furie nemaipomenită. Ienicerii, cu iataganul în mână, înaintară cu hotărâre și atacară gărzile și infanteria. Au fost întâmpinați de un puternic foc de artilerie și de moschete în același timp și cu toate că pătrunseseră până la părcane, n-au putut face nimic: căci după ce au făcut eforturi de necrezut pentru a le rupe, au fost nevoiți să se retragă, ceea ce au și făcut în mare dezordine. Turcii, voind să-și apere
p. 299 tabăra, au adus tunuri la aripa lor stângă, dar rușii, mereu sprijiniți de un puternic foc de artilerie, înaintau fără încetare. Puțin timp după aceea, turcii au dat foc la tabără și au luat-o la fugă cu atâta grabă, încât atunci când spre seară, pe la ora șapte, rușii au ajuns deasupra ei, pe deal, și au intrat în tabără, n-au mai găsit nici un picior de om. Trupele ușoare, // care au pornit în urmărirea fugarilor, abia au putut ajunge din urmă câțiva inși, care au și fost uciși.

Turcii au părăsit în lagăr și pe drum, în fuga lor, 42 de tunuri de fontă și 6 mortiere; în tabără s-au mai găsit peste o mie de corturi, toate întinse, fără a pune la socoteală un număr nesfârșit de unelte, bagaje, muniții și alimente.

Pierderile inamicului trebuie să fi fost foarte mari; s-au găsit peste o mie de oameni căzuți pe câmpul de bătaie: rușii n-au avut decât șaptezeci de morți și răniți.

Niciodată n-a fost câștigată o victorie atât de desăvârșită cu pierderi atât de puține. Mai trebuie adăugat că rușii au luptat în această bătălie având bagajul și depozitele în careurile din mijlocul armatei, încât nu se puteau mișca în toată libertatea.

Această luptă s-a dat lângă un sat numit Stăuceni, așezat în dreapta armatei.

Pentru a profita de victorie, mareșalul porni a doua zi spre Hotin, în fruntea unui corp de oaste de 30 000 de oameni și cu artileria de asediu. //
p. 300 Generalul Rumianțov cu restul armatei a rămas în urmă pentru apărarea bagajelor și a depozitelor care urmau, încet, armata.

Pe măsură ce înaintau pe drumul Hotinului, găseau risipite în toate părțile tunuri, mortiere, bombe, obuze, butoaie cu praf de pușcă, căruțe de bagaje și, din această derută generală, se putea vedea ce panică pusese stăpânire pe turci. În această zi, armata a înaintat până la două leghe de Hotin.

Cucerirea Hotinului

În 30, dis-de-dimineată, fu trimis un important detașament de trupe ușoare să se apropie de oraș și să observe situația inamicului. Cazacii găsiră suburbiile părăsite, cu toate că orașul era întărit și înconjurat cu un șanț

larg. Ei înștiințară pe mareșal care înainta cu armata și care sosi pe la zece dimineața în fața orașului și somă pe guvernator să se predea.

S-a aflat de la câțiva prizonieri surprinși în oraș că guvernatorul Hotinului, Colceag-pașa, se întorsese în cetate chiar din seara bătăliei, dar n-a putut aduce cu el garnizoana sa, care la începutul campaniei număra 10 000 de oameni. Aproape toți ienicerii urmaseră, în fuga lui, pe Veli-pașa, astfel că lui nu i-au mai rămas decât foarte puțini soldați. //

Pașa ceru să i se acorde o capitulare onorabilă și să fie escortat până p. 301 la Dunăre ; rușii însă voiau să-l ia prizonier de război.

În același timp, din porunca mareșalului au înaintat în oraș, până la „glacis”, șase companii de grenadieri, cele trei batalioane de gardă și alte trei batalioane de infanterie. După unele negocieri, el se învoi să nu fie cercetate carele de bagaje ale garnizoanei și ca turcii să-și ducă în țara lor femeile, dar numai pașa le trimise pe ale sale, toți ceilalți le-au ținut pe loc și le-au dus cu ei în Rusia.

Pe la orele două după amiază, pașa și garnizoana se predară. Comandantul cetății și aga ienicerilor înmânară mareșalului cheile orașului. Gărzile luară în primire posturile, apoi pașa, cu o numeroasă suită, s-a înfățișat înaintea mareșalului, care se afla într-o casă din oraș și i-a predat sabia.

În 31, garnizoana turcă cu un efectiv de 763 de oameni a ieșit din cetate și și-a predat armele și drapelele. În același timp intra în oraș garnizoana rusă : generalul-maior Hrușov era numit comandantul-șef al cetății, având sub ordinele lui pe prințul Dadian colonel de artilerie.

Hotinul este una din cele mai tari cetăți ale Porții. Toate // întăririle p. 302 sunt bine căptușite și parte din ele săpate în stânci ; cele către Moldova sunt mai bine întreținute decât acelea care privesc spre Polonia, deoarece din partea aceasta orașul nu poate fi atacat, zidurile cetății fiind aproape scăldate de apele Nistrului. Cea mai mare parte din întărituri, precum și drumul subteran sunt minate. S-au găsit în cetate 157 de tunuri de fontă, și 22 de mortiere din același metal, în baterie ; munițiile erau nenumărate și magazinele de alimente bine aprovizionate.

Colceag-pașa zicea că toate nenorocirile care i-au căzut pe cap în timpul acestei campanii se datorau numai proastei conduceri a comandantului lor, seraschierul Veli-pașa ; îi găsea vină că se oprise prea multă vreme la Cetatea Albă cu o mare parte din armată și că n-a voit să țină seamă de sfatul lui de a împiedica trecerea rușilor prin defilee de la Prekop. Veli-pașa fusese de părere să fie lăsați să treacă, sperând să le distrugă armata fără luptă, numai hărțuindu-i fără încetare și împiedicându-le aprovizionarea.

Planul acesta nu era rău, dacă Veli-pașa ar fi avut sub ordinele sale nu turci și tătari, ci altfel de trupe și dacă ar fi avut împotriva sa alt general și nu pe contele Münnich. Pașa mai spunea că fusese mirat de vigoarea focului rușilor, îndeosebi // a focului artileriei, care a făcut pretutindeni cel p. 303 mai mare prăpăd în trupe.

La 1 septembrie au fost făcute două poduri peste Nistru, pentru a stabili comunicația cu Polonia.

În 2, locotenentul-general Gustav Biron a primit ordin de la mareșal să conducă în Ucraina cele trei batalioane de gardă și câteva regimente de dragoni, care trebuiau, în același timp, să escorteze pe prizonierii turci, în număr de 2 121 persoane, atât bărbați, cât și femei.

Mareșalul intră mai adânc în Moldova

După ce a trimis acest detașament și a luat toate măsurile necesare în legătură cu garnizoana din Hotin, în ziua de 4, mareșalul plecă cu armata, pentru a intra mai adânc în Moldova.

În 8, armata ajunse la Prut și începu numaidecât construirea a trei poduri, care seara erau gata. Prințul Cantemir, care fusese trimis <înainte> cu regimentul lui de români, dădea știre că a pătruns în inima țării, fără a întâmpina vreo rezistență din partea inamicului.

p. 304 În zilele de 9 și 10 toată armata trecu Prutul și patrulele aduseră un număr important de vite în tabără. Apa era atât de scăzută, că toată cavaleria a trecut râul prin vad. De altfel Prutul este un râu adânc și repede; în locul unde l-au trecut rușii, avea lățimea // de 50 de stânjeni. Pe malul râului a fost construit un cap de pod și un fort, care a fost numit Sf. Ioan : se mai făcură din loc în loc redute, pentru a se putea comunica mai ușor cu Hotinul.

În 11, armata se îndreaptă spre Iași, capitala Moldovei și reședința voievodului; o ceată dușmană se arată în depărtare, cazacii se rezeziră în goană după ea, dar n-o putură ajunge.

Divanul Moldovei, întrunit la Iași, a trimis o deputație la mareșal cu o scrisoare de închinare. Voievodul Grigore Ghica ¹⁵ se retrăsese cu o zi mai înainte, fugind spre Dunăre.

În 12, deputații au fost trimiși înapoi cu un răspuns prin care Divanul era asigurat de protecția împărătesei. Armata își continua drumul spre Iași, unde prințul Cantemir și intrase cu trei mii de oameni, dragoni, husari și români.

S-a aflat că seraschierul Veli-pașa, având cu el numai 14 servitori, fusese nevoit să se ascundă două zile la Bogdan, un mic sat de lângă Prut de furia ienicerilor care voiau să-l omoare; și de asemenea, că restul armatei, în afară de 3 000 de oameni care s-au dus la Bender, a trecut Dunărea.

p. 305 În 14, mareșalul escortat de 300 de grenadieri călări și 300 de cazaci de la Don // merse la Iași, pentru a stabili o înțelegere cu Divanul în privința proviziilor ce trebuiau furnizate armatei. S-a ajuns la o înțelegere, prin care Divanul se lega să întrețină 20 000 de ruși, dându-le adăpost, hrană și nutreț pentru vite, să se îngrijească, pe cheltuiala țării, de transportarea proviziilor în toată țara și să întrețină 2—3 000 de salahori care să lucreze la fortificarea orașului Iași.

După ce toate acestea au fost stabilite, mareșalul studiază așezarea orașului și inginerii întocmesc planurile zidurilor cetății. Trei regimente de infanterie, un regiment de husari și corpul de români formau garnizoana; comandamentul era încredințat generalului-maior Șipov și colonelului Karkettel.

¹⁵ În a doua sa domnie în Moldova (1735—1739).

În 21, mareșalul se întoarse la armată, care trecuse Prutul. Planul contelui Münnich era ca, înainte de a termina campania, să intre în țara tătarilor din Bugeac și chiar să ocupe Benderul, ceea ce era cu puțință de realizat, având în vedere groaza turcilor de la înfrângerea lor. Era încredințat că dacă ar mai ține războiul un an, va putea să treacă Dunărea și să pătrundă în inima Imperiului turcesc.

Dar vestea că s-a încheiat pacea, i-a stricat toate socotelile // p. 316

Expediția cazaicilor de la Don sub comanda brigadierului Frolov

Cu câteva zile mai înainte de a fi aflat despre încheierea păcii, contele Münnich trimisese pe brigadierul Frolov, comandantul cazacilor de la Don, cu toate trupele pe care le avea sub comanda lui, patru până la cinci mii de oameni, cu misiunea de a face un raid la Dunăre și a devasta, în trecerea lui, țara dușmană. Domnul Frolov a ajuns cu bine până la Dunăre, dar când voi să se întoarcă, fu informat că un puternic detașament de turci înainta spre el și că un alt detașament // îi tăia complet drumul de întoarcere p. 317 la armata lui Münnich. N-avea altă ieșire decât să se refugieze în Transilvania, să treacă prin această provincie și prin Polonia pentru a ajunge din nou la armată sau pentru a se întoarce în Rusia, după împrejurări. Nu se îndoia nici un moment că va fi primit de prințul Lobkowitz, având în vedere alianța celor două curți, de la Viena și Petersburg. Ajungând la granița Transilvaniei, înștiință pe prinț de sosirea sa, aducându-i la cunoștință cauzele care l-au adus aici. Guvernatorul ¹⁸, departe de a-i face o bună primire, a refuzat la început să-l lase să intre în țară și numai după multe discuții îi îngădui trecerea și în același timp luă măsuri ca să fie tratat de trupele imperiale ca și când ar fi fost prizonier. Trupele lui Frolov fură încadrate și escortate până în Polonia de trei regimente de husari și două de cuirasieri. Nu li s-au dat nici un fel de provizii, a trebuit să plătească totul cu bani peșin și la prețuri excesive; nu au fost lăsați să-și pască nici caii și nici să-și procure nutrețul trebuitor; dar și mai groaznic era că, dacă un cazac se depărta o sută de pași de trupa sa, era ucis fără milă de către husarii austrieci și aceasta numai pentru a-și însuși calul și armele lui. Cazacii de la Don au cai // minunați și au toți puști ghintuite și damaschinate și p. 318 săbii din oțel foarte bun.

Domnul Frolov pierdu aproape două sute de oameni, uciși de bunii aliați ai rușilor, mai mulți decât pierduse în cursul întregii campanii, în numeroasele hărțuiri pe care le avusese cu inamicul.

Se înțelege că s-au ridicat plângeri din partea curții din Petersburg împotriva acestui procedeu nemaipomenit, dar nu s-a obținut de la Viena, în afară de scuze, nici o altă satisfacție.

Armata contelui Münnich e așezată în cantonament

Contele Münnich a continuat să înainteze spre Bugeac; deoarece însă se trata încheierea păcii între Poartă și Rusia, iar pe de altă parte anotimpul era înaintat, el se hotărî să-și cantoneze trupele în Moldova pe care n-avea nici o poftă s-o părăsească. După planul lui, o parte din armată trebuia să fie cantonată pentru iarnă în Polonia.

[Între timp se încheie pacea între Poartă și Rusia].

¹⁸ Johann Conte Haller von Hallerstein, guvernatorul Transilvaniei (1734 — 1755). Prințul Georg Christian Lobkowitz era comandantul general imperial al Transilvaniei (1737—1741) și nu guvernatorul ei.

Către sfârșitul lui octombrie, mareșalul Münnich primi ordin să
p. 319 înceteze ostilitățile. // Iașul fu părăsit și Hotinul predat turcilor în aceeași
stare în care fusese cucerit de la ei . . .

. . . Armata trecu înapoi Nistrul și se întoarse în Ucraina. Hotinul nu
p. 320 fu restituit turcilor decât în noiembrie, când domnul Loewendal a predat
orașul pașei, trimis pentru ocuparea lui. Când trupele rusești au voit să
treacă Nistrul, începuseră să pornească sloii de gheață, podurile rupte de
sloi n-au putut fi restabilite, încât numai cu mare greutate au putut fi
trecute trupele și cu și mai mare greutate căruțele și artileria. Fundul
acestui râu fiind solid, domnul Loewendal a pus să fie trase tunurile cu
afeturile lor pe sub gheață, cu ajutorul unor frânghii groase și lungi care
ajungeau de la un mal la celălalt, iar tunurile au fost trase cu scripetele.

ANDREAS JÄSCHKE ȘI ZACHARIAS HIRSCHTEL

(Sec. XVIII)

Autorii relației de mai jos erau doi meșteșugari germani, membri ai unei mici comunități evanghelice „Unitatea Fraților”, stabilită în orașul Herrenhut din Saxonia. Persecuțiile electorului Saxoniei au determinat comunitatea să-și caute un refugiu în Țara Românească și în acest scop ea a trimis pe acești nemți meșteșugari să trateze cu domul Țării Românești, pe atunci Constantin Mavrocordat.

Jäschke și Hirschel, urmând drumul obișnuit prin Viena, Buda, Timișoara și Sibiu, sosesc la Brașov. În 26 iunie 1740 pleacă din Brașov și la 1 iulie sunt la București, pe care-l părăsesc la 19 iulie, întorcându-se în patrie.

Constantin Mavrocordat a încuviințat așezarea, chiar la București, a unui număr de 20 de familii, dar în acest timp încetând în Germania persecuțiile împotriva comunității, ele nu și-au mai părăsit patria.

Cei doi meșteșugari dau, în raportul înaintat comunității, o descriere a călătoriei lor de la Brașov la București și înapoi. A fost publicată, împreună cu scrisoarea de aprobare a domnului de H. Petri, sub titlul *O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740* („Analele Academiei Române”, M.S.I., seria a III-a, tom. XXII (1939—1940), mem. 8 și extras).

Sunt de reținut din această descriere două aspecte caracteristice epocii: pe de o parte măsurile pentru înflorirea economică a țării, pe de altă parte terorizarea populației de către turcii carc, trecând peste dispozițiile sultanului, împânzeau țara.

CĂLĂTORIA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹

(1740)

La 26 iunie am plecat <de la Brașov> spre Țara Românească. La 27 p. 206 am ajuns pe pământ turcesc. În drum am întâlnit un negustor italian, care știa puțin latinește. El se arăta, în felul lui, foarte prietenos față de noi și ne oferă, fără a-i fi cerut-o noi, să luăm împreună o căruță de la Câmpulung la București, pe unde nu se poate călători pe jos, din pricina apelor mari și a tâlharilor numeroși. Am primit bucuros, ... etc., căci știa turcește și la întâiul post în Țara Românească a căutat să ne prezinte turcilor

¹ Textul s-a tradus după textul german din Hans Petri, *O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740* (An. Acad. Rom., M.S.I. III, t. XXII (1939—1940), Mem. 8, p. 206—209).

ca pe niște prieteni buni ai lui, căci noi eram <pentru aceștia> niște oameni supuși bănuiei și chiar am fost controlați în chipul cel mai riguros și cercetați cu de-amănuntul. Când am ajuns la întâiul post turcesc, am fost cercetați de un căpitan turec cu toată strășnicia, dar negăsind nimic suspect la noi, ne-a lăsat să trecem; ne-a reținut însă pașapoartele și unele scrisori ca să pună să fie cercetate chiar de nemți. În 28 ne-am dus din nou la el și ne-a înapoiat lucrurile și ne-a lăsat să trecem. La 29 am plecat din nou la drum cu negustorul amintit mai sus, și când să ieșim din oraș, a venit la noi un stegar de ieniceri ² și și-a arătat dorința de a călători cu noi la București. Negustorul nu l-a refuzat. Românii îl jefuiseră, cu trei zile mai înainte pe acest <ienicer> de toate ale sale, încât nu mai avea la el decât o pară două³, pe care din prima zi le-a băut și s-a îmbătat în așa hal de-și ieșise din minți de atâta beție. În ziua de 30, nu mai avea nici un ban, și în zilele următoare a trebuit să-l întreținem noi și cu negustorul, până la locul de destinație. A trebuit însă de nevoie să mănânce și să bea cu noi, din puținul ce aveam, încât în felul acesta a fost <tot timpul> treaz. Dar cum

p. 207 îi arătam noi multă prietenie, a căpătat // și el slăbiciune de noi și ne-a îndrăgit. Ne-au ieșit în cale doi turci, care s-au infuriat îndată într-atât pe noi, că vroiau să ne taie capetele, socotindu-ne spioni și dușmani ai lor. Dar acest ienicer ne-a apărât din toată puterea, spunând că noi nu le suntem dușmani, ci prieteni și că se pune el chezaș pentru noi ca să ne lase să plecăm; și astfel a trebuit să ne dea drumul. Locul nostru de găzduire a fost însuși câmpul deschis. În ziua de întâi iulie, când ne apropiam de București, am tras la un han românesc și după noi au venit iarăși șapte turci și au intrat acolo. Când ne-au văzut au început îndată cu toții să se infurie întrebând ce căutau câinii de nemți acolo? Ziceau că am fi niște spioni, mușchetari imperiali care și-au schimbat doar îmbrăcămintea și că trebuie să fim uciși fără milă. Atunci ienicerul care prinsese dragoste de noi le-a răspuns că noi nu suntem câini, ci oameni și nu suntem spioni, ci bărbați de ispravă, care ne vedem de meseria noastră și-i suntem buni prieteni și nu va lăsa să ni se întâmple ceva <rău> și că înainte de a îngădui să ni se facă vreun rău, își dă mai bine capul și viața luptând pentru noi până la sfârșitul puterilor sale. Dar ei nu s-au dat bătuți, ci au început o mare discuție între ei, încercând să o redeschidă de mai multe ori. Noi stăteam fără nici o grijă, nu știam că se certau pe seama noastră. Vedeam bine că ne priveau încruntați, dar credeam că o fac numai pentru că și altfel, toată lumea ne privea cu mirare îmbrăcați în haine turcești. Căci ei vorbeau turcește și n-am înțeles nici o vorbă din discuția lor, până când, ajungând apoi în București, ne-a lămurit negustorul italian, deoarece nouă nici nu ne trecea prin gând că oamenii voiau să ne facă vreun rău ... în București, am aflat de toate acestea. La 1 iulie am sosit la București. Întâia noapte am petrecut-o la marginea orașului. A doua zi am intrat de-a binelea în oraș. Împreună cu negustorul italian, am tras la un catolic care știa nemțește. A treia zi negustorul ne-a mijlocit prilejul să putem vorbi cu un giuvaergiu, care era și el neamț. După fraze lungi am înțeles, în sfârșit, că el ne spunea că zilele acestea a vorbit cu unul din boierii cei mai de frunte, dacă nu s-ar putea găsi mijlocul de a se aduce câțiva meseriași buni. Noi am răspuns: când vom avea prilejul, vom vorbi mai pe larg despre aceasta. După aceea ne-am gândit unde am putea găsi de închiriat o

² Balracter.

³ *Etliche Paras Geld.*

odaie ... Giuvaiergiul a fost bun să meargă cu noi la <una din> mănăstirile românești pentru a întreba unde am putea găsi o odaie și am găsit o locuință bună // chiar la prima mănăstire, care pe românește e numită Stavropoleos ^{p. 208} ⁴. Românii au fost foarte prietenoși și ne-au primit bucuroși la ei; încă în această zi ne-am mutat acolo. Era în 3 iulie ... În ziua de 6 ne-am dus cu tălmăciul nostru la un boier și i-am înfățișat cazul nostru ⁵. El a spus că e un lucru ce merită să fie luat în seamă. Dar ne-a îndreptat la unul cu numele (!) de postelnic, care este cumnatul domnului ⁶ și mareșalul curții, ⁷ prin care se înmânează și se înaintează domnului toate scrisorile și toate lucrurile celelalte. Ne-am dus la el, dar neavând timp, ne-a spus să venim a doua zi. În ziua de 7 a venit la domn un trimis turc din Constantinopol, de aceea am fost împiedicați și amânați cu treaba noastră până în ziua de 11 iulie. Ne-am petrecut timpul în voie bună și în liniște. Românii din mănăstire au prins dragoste mare de noi și ne-au îndrăgit tot atât cât <i-am îndrăgit> și noi pe ei. Au venit de mai multe ori să ne viziteze, în odaia noastră și noi ne-am dus de asemenea de mai multe ori la ei, dar mare lucru nu puteam vorbi cu ei și de cele mai multe ori trebuia să ne mulțumim cu manifestarea <mută> a dragostei reciproce ... În ziua de 11 ne-am dus din nou la mareșalul curții domnești. Propunerea noastră îi era cunoscută întrucâtva de la boierul Crețulescu ⁸ cu care vorbiserăm mai înainte, de aceea ne-a întrebat numai foarte puțin în această privință. Ne-a spus însă să venim după amiază la curte, căci voia s-o facă cunoscută și altor boieri. Când am ajuns, boierii ne-au chemat în fața lor și ne-au spus că lucrul va fi luat în discuție de către divanul țării și că avea să fie supus domnului. Iar noi să venim în ziua următoare din nou la curte. În ziua de 12 ne-am dus din nou și mareșalul curții ne-a trimis vorbă că lucrul a fost raportat domnului și că vom fi primiți în audiență, deoarece domnul voia să ne vorbească el însuși. Dar înainte de amiază nu ne-a venit rândul. După amiază ne-am dus iarăși la curte și domnul ne-a chemat la el. N-a primit însă pe tălmăciul nostru, ci avea unul deosebit și ne-a întrebat următoarele :

1. De unde veniți? Răspunsul : din Wetteran ⁹.
2. Unde se află localitatea asta? — Răspunsul : înspre Olanda.
3. De ce religie sunteți? — Răspunsul : evanghelică.
4. Sunteți trimiși de oameni anume ca să cereți un loc de așezare și libertate în țara mea? Răspunsul : da.
5. De câtă vreme sunteți pe drum? Răspunsul : De 5 luni.
6. Câte familii vor să vină aici? — Răspunsul : nu știm încă, până nu vom duce răspunsul despre ceea ce am găsit aici. //
7. Cât vreți să dați pe an? Răspunsul : Nici asta nu știm, deoarece ^{p. 209} trebuie mai întâi să se facă înțelegerea.

Atunci domnul a spus : „Va trebui să dați fiecare câte 10 taleri turcești pe an, în schimb veți primi un loc în sau lângă București. Vi se va da atâta pământ cât vreți să lucrați, veți avea deplină libertate religioasă și nu veți fi supuși la nici o altă dare către stat”. După aceea a poruncit vistierului să dea fiecărui dintre noi câte patru ducați în mână, pentru în-

⁴ Mănăstirea Stavropoleos, clădită la 1724 de Ioanichie, arhimandritul din Ostanița.

⁵ *unsere Sache*.

⁶ Constantin Mavrocordat în a treia domnie în Țara Românească (1735—1741).

⁷ E vorba de marele postelnic Dumitrașco Adamache (19 nov. 1739—28 oct. 1741).

⁸ Iordache Crețulescu, mare vornic (16 april. 1733—9 mai 1746).

⁹ Localitate în apusul Germaniei.

toarcerea noastră și pentru că a trebuit să zăbovim atât de mult până am obținut audiența. Apoi a dat numaidecât poruncă să se facă scrisoarea. Pentru traducerea scrisorii însă a trebuit să mai zăbovim 5 zile. Tălmăciului i-am dat un ducat pentru osteneală și pentru timpul pierdut cu noi. În ziua de 18, boierul cu titlul de vistier ¹⁰ ne-a chemat la el și ne-a înmănat scrisoarea.

În ziua de 19 am plecat din București. Domnul voia să ne dea doi ostași pentru apărare, fiindcă la ducere am trecut prin multe primejdii, noi însă n-am găsit că ar fi nevoie. Totuși i-a trimis după noi drum de o zi. Noaptea am petrecut-o în pădure și în ziua de 20 am fost din nou la Câmpulung, unde potrivit poruncii domnului, un boier ne-a dat pașaport ca, la cel din urmă post turcesc, să putem trece fără greutate. În ziua de 21, același boier ne-a pus la dispoziție un român și cai, așa că am putut merge călare până la cel dintâi post împărătesc. Căci acolo nu se poate ajunge oricând din cauza revărsării apelor. În <ziua de> 23 am ajuns la primul post împărătesc.

¹⁰ Mare vistier era Grigore Greceanu (9 aprilie 1739—20 iunie 1742).

JEAN CLAUDE FLACHAT

(1705—post 1766)

Jean Claude Flachat, cunoscut industriaș și negustor francez, s-a născut în 1705, la Saint-Chamond, o mică localitate de lângă Lyon, vestit centru manufacturier și comercial. A fost un pasionat călător, a vizitat o parte din țările Europei : Olanda, Germania, Italia și Ungaria. De aici, după indemnul unor negustori greci, cunoscuți la Bratislava, a călătorit în tovărășia lor spre Orient, în suita foarte numeroasă a unui sol turc, care se întorcea la Constantinopol cu un convoi de 90 de șeici coborând pe Dunăre de la Bratislava la Belgrad ; de aici turcii apucă drumul pe uscat și Flachat își continuă călătoria pe Dunăre până la Vidin, de unde trece în Țară Românească. Foarte bine primit de Constantin Mavrocordat, domnul țării pe atunci — era în 1740 — petrece câteva luni (?) la București, după care urmând drumul spre Oltenița, trece pe pământ turcesc. Ar fi vrut să meargă în Suedia, dar neputând obține pașaport, rămâne la Constantinopol, unde șade 15 ani. Izbutind să obțină titlul de staroste al negustorilor — bazarghian-bași — în această calitate a putut să studieze în voie atât la Constantinopol, cât și în alte orașe ca de ex. Smirna, tot ce îl interesa în legătură mai ales cu fabricarea și vopsirea țesăturilor, specialitatea lui de acasă.

La 1756 se întoarce în Franța, ducând cu sine un număr de meșteșugari, mai ales țesători și vopsitori, pentru manufactura de la Saint-Chamond, ce aparținea fratelui său, căruia i se acordă titlul și privilegiile legate de manufacturile regale.

Peste câțiva ani, Flachat publică : *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales*, par Jean-Claude Flachat, directeur des Établissements Levantins et de la Manufacture Royale de St.-Chamond, associé de l'Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Lyon, Lyon, 1766. El prezintă în lucrarea sa descrieri de mașini — diferite sisteme de mori, războaie de țesut etc., însoțite de planșe — și indică negustorilor francezi ramurile de comerț mai rentabile în diferite țări.

Despre felul de viață din țara noastră ni se dau date puține. Partea afectată descrierii sederei sale în Țara Românească cuprinde o serie de digresiuni masive relative la experiențe științifice și mici șarlatanii — cum e cea privind fabricarea unor pseudo „mandragore” —, dar care nu sunt situate nici în loc nici în timp. Restul însemnărilor sale e consacrat în bună parte unui protector al său, Andronache Vlasto, precum și unui secretar din preajma domnului — Autoine. Se pot desprinde unele informații privind nivelul de civilizație al clasei boierești.

Cartea a fost tradusă și în limba germană.

De Flachat mai amintește G. I. Ionescu-Gion, în *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1899, p. 462 și N. Iorga, în *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordăților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin vodă Mavrocordat*, în „Analele Academiei Române, M.S.I., seria a III-a, tom. VI (1927), p. 146—170, unde se reproduc chiar extrase din lucrarea sa.

p. 278 [Sosește, pe Dunăre, la Vidin, în tovărășia unor greci] Am părăsit Dunărea peste câteva zile într-un sat aproape de Nicopol. Grecii noștri au tocmnit aici căruțe și o trăsură, căci aveau multă marfă, pe care o cum-păraseră pentru domnul Țării Românești, și în timp de 36 de ore am ajuns la București. Acesta este un oraș deschis, destul de mare, este așezat într-o câmpie bogată în grâne și pășuni, acoperită cu pomi roditori. Sunt în el peste trei sute de biserici și nu e nici una care să nu țină de o mănăstire de călugări greci. Ele sunt monumente // ale evlaviei voievozilor sau domnitorilor țării, care au căutat, datorită acestor clădiri, să treacă în nemurire.

p. 280 Domnitorul Constantin ² năzuiește la această glorie pe altă cale ...
... Voievodul de care vă vorbesc se străduia cu tot dinadinsul să împlinească scopurile Providenței. Domnind peste un popor numeros, credea de datoria sa să-i fie părinte și să lucreze temeinic la fericirea lui, și fără a nesocoti religia, știind că aceasta trebuie să-i fie temeiul, nu se sârguia mai puțin pentru a face ca ei să trăiască în acel belșug care nu îngăduie niciodată lenea, pentru că belșugul încetează odată cu încetarea hărniciei care trebuie să-l întrețină ...

Oamenii mari au preferat totdeauna trofeelor fastuoase și zadarnice, ctitorii mai puțin arătoase și mai folositoare care să le veșnicească gloria în toată strălucirea ei, printr-un șir neîntrerupt de binefaceri : și acesta a fost scopul urmărit de voievodul de care vorbesc, prin clădirea unui bezestan ³. Este o clădire mare, pătrată, în felul halelor, având de jur împrejur dughene. Ele nu pot fi ocupate decât de negustori străini, români, greci, turci sau unguri, dar nici unul dintre aceștia nu se poate așeza aici pentru totdeauna ; își vinde mărfurile aduse și de îndată ce le-a vândut trebuie să plece. Dacă vrea să se așeze în oraș „directorul” are datoria să-l ajute să-și facă un rost. Milostivirea // domnului e pe măsura priceperii mai multă sau mai puțină de care a dat dovadă <negustorul> în timpul cât a stat în bezestan, care nu încetează niciodată de a fi plin.

p. 282 Astfel deci, voievodul se străduiește să facă să propășească negoțul și artele, răsplătind pe artiști. Dar râvna supușilor săi nu corespunde vederilor sale înalte. Cultivarea ogoarelor lor le produce cele de trebuință pentru trai ; se mulțumesc cu atât, fie din nepăsare, fie din obișnuință. Domnul Andronachi ⁴, primul său secretar, om talentat, protector cu tot dinadinsul al artiștilor și scriitorilor, deoarece el însuși s-a îndeletnicit neconținut cu studiul, mi-a spus de mai multe ori că domnul s-a săturat de eforturile sale zadarnice ca să-i facă harnici și să le deschidă gustul pentru negoț. El pusese o vorbă la domn pentru mine și am avut cinstea să-i fiu prezentat de el. M-a primit cu o bunătate care umple sufletul de cea

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez al lui Jean-Claude Flachet, *Observations sur le commerce et sur les arts*, vol. I, Lyon, 1766, p. 278 și urm.

² Constantin Mavrocordat în domnia a treia (1735—1741).

³ *Bejestin* = bazar. E vorba aici de hanul numit mai târziu Gabroveni, așezat în spatele Curții Vechi în *Târgul din lăuntru*, pe lângă ulițele abagiilor, mărgelarilor și boiangiilor, la care trăgeau mai ales negustorii veniți de la Gabrovo din Bulgaria (P.I. Panait, *Hanul Gabroveni din București*, în „Revista muzeelor și monumentelor — seria Monumente istorice și de artă”, XLVI (1977), nr. 2, p. 26—29)

⁴ = Andronachi sau Antonachi Vlasto, mare vistier (28 ian.—iulie 1732) și mare clucer (12 apr. 1737), venind din Moldova unde a fost mare comis în 1726.

mai vie recunoștință și pe care n-o uiți niciodată. El vorbea // perfect p. 283
italiana și germana și înțelegea foarte bine franceza, în care însă se exprima
cu greutate. Mi-a pus mii de întrebări asupra călătoriilor mele; acestea îl
arătau nu atât ca un principe curios, cât mai degrabă ca un om superior,
dornic de a mai învăța. La întrebările pe care mi le-a pus despre manufac-
turile noastre, am răspuns cu acea sinceritate directă pe care o scuză dragos-
tea de patrie. De ce m-aș feri s-o spun? Socoteam că trebuie să recunosc
Franței merite pe care popoarele vecine nu i le pot tăgădui. Voievodul și
boierii de la Curte se uneau cu părerea mea, deoarece avuseseră puțința de
a se încredința de aceasta, fie din cărți, fie din realizările înfăptuite de noi.
Voievodul își arăta părerea de rău că nu-i fusese dat să aibă sub cârmuirea sa
francezi. Ar fi fost și el în stare să conceapă și să ducă la îndeplinire planul
care a adus atâta slavă țarului Petru, dacă politica i-ar fi îngăduit să lip-
sească dintr-o țară în care el este tributatar al sultanului ⁵ — de care depinde
nemijlocit — și dacă supușii lui nu ar fi dovedit // o nepricepere totală p. 284
sau reavoință hotărâtă de a-l ajuta în <îndeplinirea> planurilor sale.

Să nu se creadă că lauda pe care i-o aduc aici s-ar datora unei recu-
noștințe care m-ar orbi sau unei lingușiri josnice, de care s-ar crede că nu
trebuie să roșești când lauzi capete încoronate. Aș putea să aduc mii de
dovezi care să arate că este mai presus de laudele ce i se pot aduce. Voi
aduce o singură dovadă. Domnul Rizo ⁶, cunoscut la București sub numele
de domnul portar, terminase de făcut, din porunca lui, o serie de observații
în Germania, în Olanda, în Anglia, în Franța și în Italia pe care ar fi vrut
să le poată face el însuși. Puteam oare să atribui vreunui interes bună-
voința primirii mele și propunerea ce mi s-a făcut în numele lui, ca să
intru în slujba lui cu titlul și leafa de secretar? Dar eu nu mă înfățișasem
decât ca artist și negustor.

Am avut cinstea să fiu prezentat // celor doi principii, fiii săi ⁷. El p. 285
ar fi fost încântat dacă ei ar fi vrut să învețe perfect limba franceză și cea
italiană. Cântam puțin din flaut și am băgat de seamă că muzica noastră
franțuzească le smulgea acea admirație care pornește dintr-un suflet miș-
cat, și cu toate că bucățile italienești pe care le cântam erau totdeauna
aplaudate și mult admirate, ei se întorceau iar la melodiile noastre care
prin pateticul și duioșia lor treziseră în ei o impresie încântătoare, pe care
vioiciunea și strălucirea scurtelor cântece italienești nu o puteau șterge.
Datorită acestui mic talent, măcar că nu-l am într-o măsură mai însemnată,
am ajuns să fiu prețuit de toți boierii tineri de la curte. Concertele lor de
muzică orientală nu mai slujeau decât ca să-i facă să dorească pe acelea
pe care le avem noi în cele mai multe orașe mari ale Europei și despre care
își făcuseră o idee după spusele mele. S-ar fi hotărât fără îndoială să aducă
muzicanți de la noi dacă n-ar fi avut de luptat împotriva prejudecăților
sau de înlăturat multe piedici. // Am străbătut tot orașul cu domnul p. 286
Andronachi. Era un om prea luminat și avea prea mult gust ca să creadă
că m-aș opri să admir case scunde și neregulate, ulițe strâmbe și strâmte,
biserici de o arhitectură foarte obișnuită și mănăstiri care n-aveau nimic

⁵ Mahmud I (1730—1754).

⁶ Rizo = Iacovache Rizo, mare cămăraș 1735, apoi mare portar (3 febr.—iun. 1741) și mare postelnic (30 mai 1758). Și-a făcut studiile în Italia între 1730—1735.

⁷ Afirmație nesperioasă. În 1740, presupusa dată a șederei sale în Țara Românească, nu se născuse încă decât primul din fiii domnului, Nicolae, în sept. 1733, având deci 7 ani. Cel următor, Ioan, avea să se nască în decembrie 1740. În sfârșit al treilea, Alexandru, avea să vină pe lume în 1742.

deosebit, în afară de misiunea lor. Dar toate aceste lucruri ne dădeau prilej de vorbă.

M-a dus la palatul de agrement ⁸ al domnului care, ca și palatul domnesc <din oraș>, mai aminteste încă rostul lui dintâi. Ele fuseseră mănăstiri pe care domnii predecesorii lui le mai înfrumusețaseră câtva. Cele mai multe din reședințele noastre particulare de mână a doua sunt mult mai arătoase și nu se găsesc nici unele la noi la care mobilierul să fie mai prejos ca al acestora. Am urmat la vale râul Dâmbovița, care curge foarte repede și nu seacă niciodată. De-a lungul său sunt multe mori. Mașinăria
p. 287 lor n-are nimic deosebit. Nu amintesc de ele // decât pentru faptul că i-au dat prilej domnului Andronachi — pe când mi le arăta pe cele care se găsesc la poarta palatului — să-mi spună că grădinile erau în stare foarte rea, că toate fântânile țâșnitoare erau stricate și că nu s-a găsit nimeni în țară să se încumete a le drege, cu toate că domnul ar fi dat oricât. Am oferit să le dau planul unei pompe, care nu numai că va porni fântânile țâșnitoare, dar va duce apa în toate încăperile în care ar dori ei. Cum vorbeam cu un om care se pricepea în asemenea treburi, a fost mulțumit de ideea pe care i-am dat-o. Această potrivire de gusturi a fost un nou motiv pentru el de a se apropia în chip deosebit de mine. Am înțeles, după felul cum m-a primit domnul a doua zi, că el îi adusese la cunoștință convorbirea noastră; domnul mi-a făcut cinstea de a-mi comanda pompa și eu, chiar în aceeași
p. 288 zi, m-am apucat să-i întocmesc planul. Nu-l vom arăta aici //, pompa era foarte asemănătoare cu acelea care se văd în mai multe locuri unde fântânarii sunt nevoiți să îndeplinească aceeași treabă. Domnul a părut foarte mulțumit de ea și m-a asigurat că va căuta cât mai curând să pună să i-o facă. Am prevăzut că lucrul nu se va face așa de curând deoarece trebuiau aduși lucrători din Germania sau din orașele mai de seamă ale Ungariei. Acest mic succes care nu avea de ce să mă surprindă, m-a ridicat în ochii lor și mi-a dat încredere în mine.

Domnul Andronachi mă oprea la el cât putea mai mult. Era bucuros să mă aibă pe lângă el, și eu nu-l părăseam decât cu părere de rău : foarte curând, mulțumită dovezilor sale de bunăvoință, m-am obișnuit să respect și să prețuiesc în el nu atât pe omul de stat, cât pe savant și pe prietenul cel mai desăvârșit. În timpul zilei mergeam în dreapta și în stânga și adesea petreceam o parte din noapte în camera lui de lucru. Chiar și numai felul
p. 289 cum arăta locuința sa mi-ar fi putut da o considerație deosebită // pentru valoarea lui, dacă n-aș fi fost în măsură de a-i prețui inteligența și inima : pretutindeni descopeream pe artist și pe omul de gust. Biblioteca lui este bogată și aleasă; el avea mai multe tablouri de preț, câteva sculpturi minunate, o mulțime de scule de tot felul și mai multe piese ale unor mecanisme cu totul neobișnuite aduse de el din Germania sau din Anglia. Cred că-i aduc o laudă meritată spunând că era savant fără idei preconcepute și fără vreo părtinire. Vorbea toate limbile din Europa și avea cunoștință de scriitorii cei mai de seamă pe care se străduia să și-i apropie temeinic. Eram uimit de progresul pe care-l făcuse în științe. Mi-a cerut să-i împărtășesc „Observațiile” mele : am muncit aproape o lună pentru a-i da despre ele

⁸ *Maison de plaisance*. E vorba de Cotroceni.

ideile ce urmează ... [Urmează descrierea unei busole mari făcută de el, a unui cadran solar, apoi povestirea unei plimbări botanice etc.⁹].

... Domnul după ce a luat cunoștință de „Observațiile” mele, voia să mă ia în slujba lui; mă copleșea cu binefaceri și nu mă îndoiam deloc că mi-ar fi asigurat un viitor strălucit. Mi se dădeau în acest sens garanțiile cele mai măgulitoare; dar atât de mult mi se vorbise de Constantinopol, aveam așa mare dorință de a merge apoi la Ierusalim, la Cairo și de a trece în sfârșit la Pondichery¹⁰ — unde voiam să mă stabilesc — încât nu puteam să mă hotărâsc să rămân. Un doctor grec cu numele de Mihail, care venise cu noi de la Viena, a ajuns în cele din urmă să mă convingă. El aflase că domnul a dat prilej de nemulțumire la Poartă, al cărei tributar era: nu mai încăpea nici o îndoială că pașa din Ungaria (!) sau de la Belgrad va primi din clipă în clipă poruncă// să-l pedepsească și era aproape sigur că va fi mazilit. Mi-era teamă să nu fiu făcut părtaș la dizgrația lui sau, cel puțin, nu voiam să asist la ea. Am pretins deci că aș fi fost chemat la Constantinopol. Trebuia să plec împreună cu doctorul și ziua plecării noastre era hotărâtă. Dar totuși gândul plecării mă umplea de părere de rău, deoarece urma să mă despart de un principe, pe care oricine era dator să-l cinstească mai mult din dragoste și recunoștință caldă decât din respect rece și sfios. Când m-am dus să-l salut de plecare m-a asigurat că oricând voi găsi aceleași înlesniri la Curtea lui, dacă voi dori vreodată să intru în slujba lui. Am plecat copleșit de dovezile bunăvoinței sale ... etc. Nu-i datoram mai puțin domnului Andronachi; am fost deopotrivă mișcați de despărțirea noastră și n-am încetat a ne scrie // decât atunci când bunătațea inimii lui l-a silit să-și urmeze domnul său la Tenedos¹¹, unde a rămas tot timpul pe lângă el și i-a dat dovezi de zelul și credința sa ... etc ...

Am observat în București un lucru care mi-a părut foarte ciudat. Cu toate că sultanul dispune după bunul său plac de acest principat, turcii n-au în el nici o moschee și sunt scoși de sub autoritatea domnului. Ei nu recunosc mai mare peste ei decât pe „rezidentul” sultanului¹², care singur are dreptul să-i pedepsească. Dar altfel stă lucrul cu românii, grecii și alte neamuri creștine: voievodul sau „gospodarul” Țării Românești poate dispune în mod despotice de viața și averea lor, dacă totuși măsurile și hotărârile lui nu sunt împiedicate de sultan, căci el depinde în totul de acesta și ori de câte ori// rămâne în urmă cu tributul pe care-l datorează Porții sau se abate de la îndatoririle sale față de Poartă, trebuie să se aștepte să fie mazilit și adeseori este chiar în primejdie de a-și pierde capul. El este mai de grabă un vicerege decât un domnitor. Voievodul Constantin ar fi fost vrednic de o soartă mai bună; nu se află țară care să nu fi fost fericită să-l aibă ca domn.

⁹ Toată această porțiune a cărții dezvăluie o lipsă de seriozitate și o inventivitate de șarlatan care aruncă îndoială în general asupra adevărului spuselor sale; cf. invenția pseudo-mandragorei. Cele două pseudo-mandragore au fost vândute una unui abate (*Un abbé qui se piquait d'avoir des choses rares dans son cabinet*), cealaltă unei trupe de actori în țară (*comédiens de campagne*); cf. și p. 297 despre alifia „divină” și efectul său miraculos asupra unui cerșetor.

Autorul fabrică un „*esprit de plomb*” (p. 304 — 305). El e în corespondență cu mai mulți „chimști ai provinciei”. Unul din ei îi dezvăluie existența pe munți, între 21 martie și 21 aprilie, a „materiei prime a pietrei filosofale” (p. 308). La 17 oct. o descoperă sub forma de „flos coeli” (p. 311). Pomenește de „recolte îmbelșugate din această plantă”. În martie culege „flos coeli” femelă etc. Experiențele sunt oprite brusc de spargerea alambicului.

¹⁰ Colonie franceză în India.

¹¹ Locul de exil al domnului mazilit înainte de 5 sept. 1741.

¹² Divan-efendi.

După ce s-a adunat, caravana a ieșit din București însoțită de o escortă. Ar fi greu să te poți lipsi de ea : călătorul e veșnic hărțuit de tâlharii români, turci și unguri. Acești hoți sunt foarte numeroși ; e foarte primejdios să te depărtezi singur de oraș. A trebuit să trecem mai mulți munți (!)¹³, am petrecut zile întregi în codri mari și întunecoși fără a lăsa armele din mână. Nu știam unde vom găsi găzduire, noaptea n-aveam drept călăuză decât o masală¹⁴, pe care un om din caravană o purta înaintea noastră.

- p. 346 Aceasta este un grătar // mare de fier, oval sau rotund, care se află în vârful unei prăjini lungi înzestrată cu două cârlige care se vâra în două susținătoare de piele legate de șaua calului, întocmai cum se țin steagurile. Seara se umple cu mai multe fitiluri de câlți sau de pânză muiate într-un lichid făcut din ulei și rășină. Vântul și mișcarea lichidului aduse de mersul calului atâță mereu flacăra. După ce s-a aprins bine, ploaia n-o mai poate stinge. Răspândește o lumină puternică printre gratii. Oricât de întunecoasă ar fi noaptea, niciodată nu se întâmplă ca vizitii să greșească drumul pe care trebuie să meargă. La nevoie se <poate> aprinde repede un foc în pădure, când sunt călătorii nevoiți să poposească aici, în lipsa unor hanuri, care nu sunt nici bune, nici sigure, nici des întâlnite. Nu găsești în cale decât sate păcătoase, locuite de greci, hoți de meserie, care împânzesc drumurile ca să
- p. 347 // jefuiască pe trecători. Uneori chiar se strâng laolaltă și se năpustesc asupra caravelor, când își inchipuie că vin pe neșteptate și că nu li s-ar putea împotrivi. În locurile unde eram găzduiți eram poftiți în odăi mari a căror mobilă consta din două sau trei sofale, care la dormit, nu sunt mai moi decât podeaua. Mâncare, nu se dă. Fiecare e silit să meargă să cearșească alimente, care se plătesc foarte scump.

Am fost douăsprezece zile pe drum. Nimic nu ne despăgubea de oboseala prin care am trecut și de plictiseala care ne consuma. Eram peste o sută de oameni, greci, români, turci și ieniceri, toți bine înarmați, cu toate acestea eram întotdeauna cu ochii în patru, ceea ce nu era de prisos, căci acești tâlhari au avut în mai multe rânduri îndrăzneala să ne hărțuiască la trecători (!) ale căror poteci le cunoșteau mai bine ca noi. Noi mergeam în

- p. 348 grup strâns. Carele noastre erau // mereu înconjurate de călătorii cari urmau pe jos. Era vai de cel care ar fi făcut greșeala să se depărteze de ele. Niciodată nu mi s-a părut o călătorie atât de lungă.

Ogoarele sunt prost lucrate^{14bis}; vitele cornute și caii sunt frumoși și în număr mare. În țara aceasta sunt diferite mine ; se găsește sare foarte multă, care se scoate din pământ. Văcăreștii¹⁵ se află la două leghe bune de București, și este singurul loc care mi s-a părut vrednic de oarecare atenție. Odinioară fusese un palat mare. Domnii l-au dăruit călugărilor cu condiția să găzduiască pe trecători. Nu vine nimeni acolo fără o patalamă din partea domnului. Altminteri n-ar găsi poate o primire prea bună. De aceea caravanele se îngrijesc să facă rost de asemenea recomandări. Nu vom descrie această mănăstire. Aduce mai mult a cazarmă decât a mănăstire. N-am văzut la ea nimic de seamă, în afară de un portic, care se întinde de jur // împrejurul curții și formează două galerii frumoase. Biserica e cea mai frumoasă din câte am văzut la greci (= ortodocși). Ți se arată acolo câteva icoane destul de bune. Acești călugări observă o mare

¹³ Afirmație ciudată având în vedere că e vorba de drumul de la București la Oltenița.

¹⁴ *Pot à feu*.

^{14bis} Rectificarea vine chiar de la autor, care declară pe pagina următoare că de vină sunt deseale războaie și violențe, care gonesc populația.

¹⁵ *Văcărești*. E vorba de mănăstirea Văcărești din preajma Bucureștilor de atunci ; dărmată în chip samavolnic în 1986.

frugalitate de care ne-am resimțit și noi. Odăile noastre erau la fel cu masa ce ni s-a dat. Cred că mai bine se simțeau caii noștri în grajdurile încăpătoare în care au fost închiși decât noi pe sofale, unde am avut mult de îndurat din pricina insectelor. Călătoria mea în Slavonia mă obișnuise cu adăposturi proaste. Acesta mi se părea însă încâtător față de cele pe care le aflasem în țara aceea. Plătărești¹⁶ și Negoești¹⁷, alte mănăstiri la care ne-am oprit, ne-au făcut să oftăm și mai mult după mănăstirea Văcărești. Am fost nevoiți să mâncăm din merindele pe care le aveam pregătite, pentru că nu aveau aici de vânzare decât pâine neagră. Toată această țară ar fi frumoasă și mănoasă, dacă ar fi cultivată; dar războaiele dese și atacurile tâlharilor gonesc populația. //

Domnul Anton¹⁸, unul din subsecretarii domnului, ținuse să mă p. 350 însoțească. A venit cu noi până la Oltenița, un sat mic la două zile de București. El fusese acela care mă înștiințase de ceea ce prevedea că avea să i se întâmple domnului dintr-o clipă în alta. M-a rugat stăruitor atunci <la despărțire> să întretinем o corespondență împreună și m-a sfătuit să mă stabilesc la Constantinopol ... etc. M-a îmbrățișat cu ochii umezi șoptindu-mi la ureche să nu mă gândesc niciodată a mă mai întoarce <acolo>: „Copiii mei”, adaugă el, „rătăcesc, ca și Dumnezeuavoastră, departe de familia lor: nu știu ce le pregătește soarta. Eu am avut nenorocul de a mă așeza la București: domnul merită respectul și toată dragostea mea; dar într-o Curte atât de zbuciumată totul e aparență lingușitoare, nimic nu este adevădat: acolo am îmbătrânit; soarta mea nu-i mai bună; nu-mi mai rămân decât păreri de rău. // Domnul vi s-a părut într-o situație strălucită; p. 351 el însă este expus la mai multe lovituri decât Dvs. sau și poate nu peste mult timp îl veți vedea umilit de soartă la Constantinopol, dacă vă veți opri acolo, oricât ar fi el de vrednic de rangul său înalt. Vă doresc să nu cunoașteți niciodată din proprie experiență că a te lega de soarta celor mari înseamnă să te încarci cu lanțuri, ce-i drept, de aur, dar totuși foarte grele ... etc.

„...Sunteți tânăr, vă vorbesc așa cum aș dori să se vorbească copiilor mei. Plecați, nu mă uitați niciodată; merit puțină dragoste din partea Dvs. ”.

El căutase în mai multe rânduri să-mi dezvăluie reaua credință a grecilor cu care aveam să am de-a face. Încercă să-mi dezgolească sufletul lor, în care duplicitatea se ascunde sub aparențele plăcute ale sincerității și naivității // . Totdeauna sub aparențe lingușitoare ei se folosesc mai bine p. 352 ca oricine în lume de cuvintele unei prietenii amăgitoare, care te fac să cazi pe nesimțite în capcană. „Fiți bănuitor, neîncrezător și scump la vorbă, fără a fi aspru și necioplit” îmi spunea el adeseori; „va trebui să vă feriți la fiecare pas de vreo cursă”. Ne-am îmbrățișat cu căldură, el s-a retras urmat de câteva slugi, iar eu am plecat cu caravana.

Am străbătut o câmpie acoperită cu mărar¹⁹ așa de înalt că nu s-ar fi văzut din el un om călare. Mirosul pe care-l răspândea era foarte supărător, se deosebea totuși de mirosul mărării pe care îl avem în Franța. Acesta mă

¹⁶ Mănăstirea Plătărești, ctitoria lui Matei Basarab la 1646.

¹⁷ Negoise. Mănăstire ridicată la 1648 de Doamna Elina a lui Matei Basarab (jud. Călărași).

¹⁸ Antoine ... Ar putea cumva fi vorba de Anton Epis care a fost unul din secretarii lui N. Mavrocordat? De observat că autorul îi atribuie declarații puse ceva mai înainte pe scama medicului grec Mihail.

¹⁹ Fenouil. Aici e vorba însă de așa-zitul mărar de baltă sau mărură.

face să cred că este un soi deosebit sau poate un fel de plantă, pe care noi n-o cunoaștem, dar frunzele, sămânța și tulpina, cam de aceeași înălțime, sunt întocmai ca mărarul nostru.

Am trecut Dunărea la Turtucaia ²⁰, un sat mare așezat pe un deal. Acest fluviu are, în locul acesta, o lățime de aproape o milă, este totuși foarte adânc. Când vremea e liniștită ți se pare că vezi un lac, dar e foarte primejdios să te afli pe el când bate vântul într-un anumit chip, căci ridică valuri pe care vasul nu le poate sparge și din această pricină au pierit multe <vase> ... [Urmează descrierea drumului prin Bulgaria, spre Constantinopol] ²¹.

²⁰ *Totroquay*.

²¹ Cum volumul lui Flachet a fost tipărit tocmai în 1766, adică cu mai bine de două decenii după trecerea destul de scurtă prin Țara Românească, întâlnim deci unele nepotriviri sau suprapuneri; de pildă existența acelor munți între București și Oltenița sau mențiunea celor doi fii ai domnului, când la acea dată nu există decât un fiu de 7 ani. De asemenea trebuie să ținem seama de prezența unui element de fantezie atins de noi în n. 2

ANONIM TURC

(Sec. XVIII)

Un dregător turc, al cărui nume a rămas necunoscut, a lăsat o descriere a Țării Românești și a Moldovei văzute prin prisma Orientului, precum și o prezentare a Ihotinului și a Bugeacului de sub stăpânirea turcească.

Autorul, cunoscut în literatura istorică sub denumirea de „Anonimul din 1740”, a stat vreme îndelungată la Ihotin, unde a ocupat, printre altele, postul de secretar (Kiatib) pe lângă administrația arsenalului și apoi cancelaria financiară. El e și autorul unei inscripții în versuri în cinstea lui Abdî pașa, guvernatorul Ocakovului, și a altei inscripții care a fost săpată în marmură pe portalul „Porții Tainice” de la Ihotin. Din relația sa rezultă că a străbătut atât Țara Românească, cât și Moldova, fapt care i-a dat o cunoaștere temeinică a drumurilor și distanțelor dintre orașele prin care a trecut. Împreună cu familia sa, el s-a așezat la Ihotin, pe atunci cetate turcească, pe care o descrie în amănunțime.

Serisă de un dregător otoman, înainte de 28 martie 1740 (1152 H.), relația se ocupă de raporturile noastre de vasalitate față de Poartă, dând unele date interesante cu privire la sarcinile economice și financiare. Socotind modic haraciul în raport cu sumele cheltuite pentru cumpărarea domniei, stăruie totodată asupra cruntei exploatare fiscale la care domnii fanarioți supuneau pe băștinași, împingându-i astfel să se sustragă prin toate mijloacele, inclusiv fuga, de la plata birurilor.

Răspunzători de scăderea populației sunt domnii. Ei sunt învinuiți și de parțialitate față de Rusia. De Grigore al II-lea Glica spune că a umeltit în ascuns pentru a-i ajuta pe ruși să cucerească Ihotinul. De aici regretul că s-a lăsat prea multă independență românilor în dauna intereselor Porții. Spre a o restrânge, propune ca Moldova de răsărit să fie încredințată tătarilor, în schimbul zecuielii legale, ceea ce ar întări pe de o parte siguranța cetăților turcești de la Nistru, punându-le la adăpost de „umeltirile răuvoitoare ale românilor”, cât și linia Dunării, iar pe de altă parte, ar aduce tot atâtea venituri vistieriei imperiale.

Dominal de această idee, autorul stăruie asupra bogățiilor naturale ale țării (cereale, vite, oi, miere, sare, păcură, cherestea) și îndeosebi asupra extragerii silitrei, atât de căutată pentru țarapanaua de la Constantinopol. Pe români îi prezintă ca fiind nelucrațori și lipsiți de credință față de turci; recunoaște însă că sunt războinici viteji, ceea ce îi face cu atât mai primejdioși pentru Poartă.

Păstrată într-un manuscris inedit în trei volume (327 pag. folio) împreună cu descrierea unor țări din Europa, Africa de Vest, Egipt, America și cu o relație despre serai, armata și marina otomană, descrierea anonimă din 1740 a fost copiată pentru un cunoscut orientalist de la mijlocul veacului al XIX-lea, baronul Ottokar von Schlechta-Wasschrd. După această copie păstrată în Hofbibliothek din Viena, Ottokar von Schlechta-Wasschrd a publicat o traducere în limba germană în „Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften”, XL Band, Wien, 1862, p. 550 și urm. sub titlul *Walachei, Moldau, Bessarabien, die Krim, Taman und Assow, in der Mitte des vorigen Jahrhunderts*. Lazăr Șăineanu a făcut o traducere a pasajelor care privesc Țările Române în „Revista nouă”, III, 1 (15 april. 1890),

p. 19—30, intitulând-o *Starea țărilor române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea după un cronicar turc...*

Tot după versiunea germană, Marcella C. Karadja a dat o altă traducere a părții care ne interesează în „Arhivele Olteniei”, XII (1933), nr. 67—68 (mai-august), p. 263—278, sub titlul de *Principatele Române văzute de un funcționar turc din secolul al XVIII-lea*, însoțind-o cu o notă introductivă.

N. Iorğa a rezumat și comentat relația anonimă în *Istoria românilor prin călători*, vol. II (ed. II-a), București, 1928, p. 195—202.

Cea mai recentă ediție a textului, tradus în l. rusă, restituie totodată și data corectă a călătoriei dregătorului turc ca fiind 1740 și nu 1742 și rectifică totodată și unele identificări greșite conținute în edițiile mai vechi; ea se datorează lui Mihail Guboglu, *Tureŭski istočnik 1740 g. o. Valchii, Moldavii i U'kraine* (Un izvor istoric turcesc din 1740 privitor la Țara Românească, Moldova și Ucraina) și a apărut în culegerea *Vostočniki i točniki po istorii narodov turg-vostočnoj i srentrolnoj Evropy* (Fontes Orientales ad historiam populorum Europae meridie-orientalis atque centralis pertinentes) (sub îngrijirea A. S. Tveritkova), Moscova, 1964, p. 131—161.

RELATIE ANONIMĂ TURCĂ DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ȘI BUGEAC¹

1740

p. 552 Țara Românească² împreună cu Moldova alcătuiau la început o singură țară. Mai târziu ele s-au despărțit și apar acum ca două teritorii separate, administrate fiecare de câte un bei, având rangul unui pașă cu două tuiuri, sub suzeranitatea Porții. El este investit înaintea sultanului cu un caftan și o cucă de comandant de ieniceri și este dus la locuința lui de doi solaci. Cu acest prilej, capugiul (portarul) seraiului³ este cinstit cu anumite daruri și sume de bani. Când pleacă spre postul său, e întovărășit de asemenea de un peic și un solac și de un capugiul al sultanului până la reședința sa printre ghiauri.

Străvechii locuitori ai Moldovei au fost sciții, o seminție tătarască. Împăratul Traian a colonizat aici 30 000 de oameni care se îndeletniceau cu agricultura. Dar un alt împărat roman⁴ a așezat în locul lor colonii de ostași spre a se apăra de năvălirile tătarilor. În anul 866 al Hegirei⁵, țara a fost luată în stăpânire de sultanul Mehmed Khan II, părintele victoriei.

Hotarele : la răsărit Moldova, la nord Polonia, la apus Orșova Veche, la intrarea în Banatul Timișoarei și Transilvania la sud, fluviul Dunărea.

¹ Traducerea s-a făcut după versiunea germană publicată de Ottokar v. Schlechta-Wasserhhd în „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe” (Viena, 1862), XL, p. 552 ș.u., coroborată cu traducerea rusă din ediția M. Guboglu (1964).

² *Eflak*.

³ *Orta kapu*.

⁴ Afirmație fantezistă.

⁵ 866 II = 6 octombrie 1461 — 25 septembrie 1462. Precizare greșită

Orașe și localități : Țara Românească are multe orașe și târguri. Cel mai însemnat este București ⁶, la douăsprezece ceasuri de Giurgiu ⁷, pe Dunăre.

București, sub 51° longitudine și 44 1/2° latitudine, într-un șes la p. 553 marginea unui râu care poartă numele românesc de Dâmbovița, este un oraș bine clădit, cu biserici frumoase și bogate și cu case mărețe, locuite în parte de ghiauri și în parte de turci. Orașul mai folosește și ca loc de ședere pentru mulți negustori. Are mahalale întinse, piețe bine clădite și două băi. În mijlocul orașului se află pe un deal o mănăstire asemănătoare unei cetăți ⁸, înconjurată cu ziduri și de unde poate fi cuprins întreg orașul. Deosebit de bine clădite și bogat împodobite, după cum am mai spus, sunt bisericile care poartă în vârf turle ⁹ și cruci de diferite forme ce pot fi văzute de la o mare depărtare. Peste râu trece un pod bun. Împrejurimile constau în ogoare mănoase cu grădini și vii. Meterhaneaua cântă în fiecare după-amiază înaintea Domnului. Primul său secretar ¹⁰, divan effendi, primul său agă și căpetenia ¹¹ călărașilor tătari sunt musulmani; ceilalți demnitari ai Curții sunt ghiauri. Puțin înainte de vremea culcării se dă un semnal dintr-un instrument în formă de trâmbiță pe care ei o numesc *tubă* ¹²; după care nu mai are voie nimeni să iasă din casă. Cărciumile orașului sunt deschise și îmbietoare. Băieți și fete poftesc pe primul venit să chefuiască pe un preț de nimic. Mulți arabi și turci s-au lepădat acolo de credința lor și au rămas în țară.

Un alt oraș din Țara Românească se numește Târgoviște ¹³. Este așezat într-un loc șes aproape de hotarul Transilvaniei; are o suburbie întinsă tăiată de grădini și vii și o biserică mare ¹⁴. Alături de oraș curge un râu mare. Casele sunt frumos clădite și acolo se mai află băi și piețe cu hale. Împrejurimile constau din vii și grădini de zarzavat întinse. Un munte departe orașul de Transilvania.

O altă localitate se numește : //Gherghița ¹⁵ în drum spre Moldova, p. 554 cale de o poștă de București. Buzău, așezat pe râul cu același nume. Este la o depărtare de șapte mile de Rusciuc. În apropiere se află târgul Râmnic.

Descrierea țării. Țara Românească este o țară foarte mănoasă și foarte bine lucrată. Orașele și târgurile ei, precum și cele mai multe din mănăstirile mai mari sunt înconjurate cu ziduri ca niște cetăți. Piețele curate, rânduite după moda orășenească, slujesc la înfrumusețarea orașului, râuri, izvoare și grădini sunt din belșug. Seu, miere, vite, berbeci și cai sunt la îndemână în cantități uriașe. Vacile și oile sunt transportate de gelep ¹⁶ până la Veneția și în Polonia. Cail sunt sperioși din fire, dar buni pentru a căra poveri mari. Sunt foarte mulți crescători de vite („ciobani”) ¹⁷ și produsele țării ar fi de ajuns pentru a îndestula

⁶ Bukreș.

⁷ Yerköki sau Yergeuji.

⁸ = Mitropolia.

⁹ Knäufel.

¹⁰ Rathsekretär.

¹¹ Der Vorstand der Postlataren. E vorba de curierii tătari folosiți de domn.

¹² Tuba, numire latinească a trâmbiței.

¹³ Teragoscha.

¹⁴ = biserica metropolitană.

¹⁵ În versiunea germană *Kurksch* cu nota : adică Gherghiț sau Gheorghiț.

¹⁶ *Dschelleb*, negustor de vite.

¹⁷ *Djoban*. Cuvântul este folosit în alt sens ca cel curent din limba română, și anume în cel de crescător de vite (Viehzüchter).

nevoile Constantinopolului, dacă nu ar fi exportate în străinătate. În unele târguri se țin la date fixe bălciuri și iarmaroace. Astfel la Craiova p. 555 și în multe // locuri la hotarele Transilvaniei, unde roiesc negustori din toate părțile.

Mine. Țara Românească are mai multe mine de sare care se numesc ocne. Acolo, sub pământ, e sfărâmată sarea în droburi mari și scoasă afară. Pentru muncă sunt folosiți și criminalii care rămân apoi acolo pe viață. Apoi mai sunt în Țara Românească mine de aur¹⁸, de argint, de aramă și de plumb și de asemenea și puțuri de păcură care izvorăște din pământ ca apa. Păcura e încărcată în burdufuri și trimisă afară din țară, unde e întrebuințată la industria trăsurilor. Lângă puțuri stau oameni care, la cerere și pentru un bacșiș de 20—30 de parale, dau foc păcurei izvorând din pământ, care se aprinde cu mare vâlvătaie, pe când fumul infiripează în aer fel de fel de arătări, de cai, de cămile, de chioșcuri și altele, ceea ce oferă o priveliște ciudată.

Firea poporului. Românii¹⁹ sunt neîncredători din fire și de aceea nu sunt înclinați spre prietenie. Femeile lor sunt nespuse de frumoase, și tratate cu mare cinste astfel că cele mai multe treburi se află în mâinile lor. Portul lor seamănă cu cel unguresc, limba lor este un amestec de slavonește și rusește (?). Românii sunt războinici și viteji. Ei știu să mânuiască arcul și săgeata, pușca și iataganul. Ei plătesc domnului în fiecare an 100 000 de galbeni²⁰. Haraciul pe care îl dau în fiecare an Porții se urcă la 100 000 de piaștri. Mai înainte erau datoare câte zece case să mai dea în fiecare an domnului câte o vită. Acum însă li se ia câte o vită în fiecare lună (!). Pe lângă aceasta se plătește pentru fiecare vită ca dajdie lunară sub numele de văcărit²¹ 20 de aspri, iar pentru un berbec, 10 aspri. În Țara Românească este un număr atât de mare de vite cornute și de berbeci încât se exportă în Rusia, p. 556 Polonia, Ungaria, Danzig, Boemia // Silezia, Austria, Bosnia, ba chiar până la Roma. Ceară, grâne, cerviș și sare se exportă numai la Constantinopol. La începerea unei campanii pornește domnul însuși la Dunăre, spre a supraveghea facerea podului. El face rost de pontoane, grinzi, cherestea și scânduri. În loc de ancore de fier, se slujesc de lăzi pătrate înșirate laolaltă și împovărate cu pietre care se scufundă în Dunăre, mulțumită unor odgoane lungi de 120—150 stânjeni împletite din curpeni de vie²² și legate strâns de pontoane spre a le ține nemișcate. Pentru transportul proviziilor de război, a munițiilor și bagajelor conducătorilor armatei turcești dau muntenii și moldovenii peste 6 000 de care și de cai de transport. Ei înșiși merg la război cu săbii, flinte, sulife, arcuri și săgeți. Capul și-l acoperă cu o glugă²³. Cei mai mulți sunt călări, pedestrima poartă sape și lopeți și merge înaintea armatei spre a netezi drumul. Aceasta se numește bal<ta>dar²⁴. Românii întoc-

¹⁸ Inexact atât pentru aur, cât și pentru argint.

¹⁹ Autorul se referă aici la românii din Țara Românească.

²⁰ Goldstücke.

²¹ În text : *Okarit*. Dare care, deși a fost desființată solemn cu mare blestem, a fost restabilită curând după aceea.

²² Cf. descrierea acestui mod de ancorare la podul făcut de turci la Isaceea în 1672, în *Căldări*, VII, textul lui De la Croix, cu singura deosebire că în loc de curpeni de vie se folosea curmei de tei.

²³ *Thuglugha*.

²⁴ *Baldar*, lectură greșită pentru *balțadar*.

mai ca și tătarii taie nările cailor spre a le înlesni răsuflarea. În vremurile mai vechi contingentul pe care-l dădeau la război era de 60 000 de oșteni călări sub conducerea voievodului lor. Ei sunt viteji și iuți în mișcările lor. Voievodul este numit, după cum s-a mai spus, de către Înalta Poartă și înainte de a pleca la postul său este investit cu caftan și cucă în prezența sultanului. Un ceaș care îndeplinește apoi slujba de stegar, doi capugii solaci ai sultanului, un peic și un solac, îl întovăresc pe drum. În orașele prin care trec, defilează solemn în frunte capugiii, peicul și solacul și același ceremonial se repetă și la intrarea în București. Această escortă de onoare locuiește acolo în case pregătite anume pentru ea, capătă îmbrăcăminte și bani de drum și după primirea taxelor obișnuite este slobozită cu multă cinste. Darurile²⁵ pe care trebuie să le dea domnul sunt 100 000 de florini pentru marele vizir apoi altele în proporție corespunzătoare pentru reis-efendi și ceilalți demnitari. Sultanul primește la Bairam o blană de samur, sultana Validê și haremul blănuri de samur, de vulpe și de cacom, precum și stofe de fir în valoare de peste 200 de pungi. // Marele vizir și ceilalți p. 557 mari dregători primesc de asemenea cu prilejul acelei sărbători, pe lângă blănuri scumpe de lup și de vulpe, postavuri, sume de bani și după anotimp, livrări în natură de grăsimi și miere. Către vistierie plătește Țara Românească în fiecare an, după cum s-a mai pomenit, 100 000 de piaștri. Dar fiindcă fiecare domn nou numit trebuie să dea drept daruri 1 200 de pungi, suma totală plătită anual în asemenea dări întrece de patru ori suma tributului ce se plătește vistieriei. În timpul sultanului Soliman²⁶, Țara Românească era trecută în cadastru cu 48 000 și Moldova cu 30 000 de case. În urma împilărilor domnilor, acest număr a scăzut din ce în ce. Zece boieri care ocupă în țară oarecum locul principilor²⁷ sunt stăpânitorii ereditari ai întregului pământ și dispun de popor aproape ca de niște robi. Fiecare din acești boieri strânge dăjdiile și le varsă vistieriei din București. Țara mai are un administrator și secretar de vistierie al ei care ține socoteală veniturilor și cheltuielilor. În țara lui, domnul e un fel de împărat. Domnul din Țara Românească e mai mare în rang ca cel din Moldova; primul are rang de vizir, iar cel din urmă numai de beilerbei²⁸.

Moldova²⁹

Această țară s-a numit la început Dacia. Numele său mai nou vine de la soiul ei de grâu ce crește acolo negricios la spic de unde vine și numele ei de „Kara Boghdan”³⁰...

Hotare. Firca poporului. Orașe și locuri

Hotarele Moldovei sunt: la răsărit Marea Neagră, la apus Transilvania și Țara Românească, la miazăzi în parte // Țara Românească, p. 558 în parte Dunărea, la miazănoapte Nistrul³¹.

²⁵ *Avaid*.

²⁶ Soliman I Magnificul (1520—1566).

²⁷ *Kralzade*.

²⁸ Adică guvernator de provincie.

²⁹ *Bogdan*.

³⁰ *Kara Boghdai*. Pentru discuția acestei păreri greșite, cf. *Călători*, I.

³¹ *Turla*.

Moldovenii sunt creștini aprigi și fără credință <față de turci> Domnul lor e numit de Poartă, ca și cel al Țării Românești.

Capitala este Iași. Acest oraș este așezat după datele atlasului cel mic, sub 52 longitudine și 47° latitudine; are o baie și un palat al domnului, care se numește „Curte”. Se mai află aici mai multe mănăstiri bine clădite; dar orașul în întregime nu este atât de frumos ca Bucureștii.

În schimb, în Moldova se mai află și alte orașe și sate în bună stare ca :

Suceava, vechea reședință domnească, e un oraș frumos.

Neamț³², așezat la vreo zece mile mai încoace. Apoi Galați pe Dunăre; au piețe bine clădite și câteva mănăstiri mărețe, dar nici o baie. Acolo își are reședința un serdar de ieniceri, fiind pus anume la cererea intendentului pescăriei și a boierilor pentru a ține în frâu pe numeroșii Lazi³³ care vin acolo ca salahori și dau adeseori prilej de încăerări. Schela Galaților este frecventată de corăbii din Constantinopol și Egipt care incarcă lemn de porumbar³⁴ ce va fi prelucrat în Egipt în ciubuce. La Constantinopol se exportă cherestea și sare în droburi.

p. 559 Pe drumul de la Iași³⁵ la Hotin pe malul Prutului se află: // Huși, depozit de grâne al fiscoi otoman. Acolo se strâng proviziile de grâne cumpărate în Rumelia și pe țărmurile Dunării menite a fi întrebuințate fie pentru oștiri, în cazul unei campanii împotriva Rusiei și Poloniei, fie pentru aprovizionarea garnizoanei din Hotin. Grânele se incarcă pe niște vase mici la Tomarova <Reni>, sat așezat la vărsarea Prutului în Dunăre și se transportă pe apă până la Huși³⁶, unde se află de obicei un inspector anume care le ia în primire și le pune în depozit. De acolo până la Hotin pe drumul cel mai scurt e o cale de 42 ceasuri, totuși navigația e împiedicată în unele locuri de trunchiuri căzute în râu astfel că luntrile nu pot merge chiar așa de departe în susul râului. Punctul cel mai depărtat unde pot să ajungă este târgul Kanli köprü (Podul sângelui)³⁷.

Nu departe de Huși se scoteau odinioară mase mari de silitră din minele de la „Movila Hanului”³⁸. După moartea lui Laz Mustafa Aga, ultimul arendaș, n-a mai venit altul, astfel că minele au rămas neexploatate câțva timp. Acum însă, după câte aud, fiul acestuia s-ar fi dus iar să exploateze și să vândă silitră tarapanalei de la Constantinopol și din alte locuri cu câte 14 aspri ocaua. El n-are mai puțin de 3 000 de oameni, care atârnă numai și numai de el, nu plătesc nici o dare domnului Moldovei și sapă după silitră ori pe unde pot, chiar dacă ar fi să răscrolească în acest scop locul pe care e așezată o biserică. De altminteri domnii moldoveni sunt dușmanii declarați ai acestui privilegiu fiscal pe care ei nu sunt în stare să-l înlăture. Era deci pentru ei un prilej bine

³² *Isniandsche*.

³³ locuitori din Trapezunt.

³⁴ *Kizldschnik* (Schlehdonholz).

³⁵ Probabil că aici este o greșală și că trebuie citit *Galați*. Numai așa — pe drumul de la Galați (nu Iași) la Hotin poate fi recunoscut orașul Huși în numirea *Dschudschire* ce urmează îndată.

³⁶ *Dschudschire*. Pentru identificarea Huși, cf. mai departe p. 27, notele 60 și 98, unde este vorba de lupta dintre ruși și turci în 1711. Nepotrivirea situației între Iași și Hotin cade dacă facem rectificarea sugerată în nota precedentă.

³⁷ Azi Lipcani, în Republica Moldova.

³⁸ *Kan-Tepe*. Movila Rabliei.

venit, când rușii au ocupat Hotinul în 1152 ³⁹ și când a murit și Mustafa Aga, astfel că exploatarea silitrei a încetat câțva timp //. Cantitatea de silitră care se extrage este atât de însemnată încât scutește pe Înalta Poartă de a mai căuta aiurea, ba încă mai rămâne și un prisos. Dar pentru o exploatare așa cum se cuvine, ar trebui mai întâi să i se dea arendașului un avans de bani îndestulător și apoi să nu se ia în seamă obiecțiile pe care le ridică domniile împotriva acestei industrii, căci ei sunt și fără de aceasta dușmani ai stăpânirii otomane.

p. 560

Voievodul Mihail ⁴⁰ nu oferise oare ca despăgubire pentru dărâma-rea Hotinului, 30 000 de pungi Porții, 150 de pungi lui Mustafa Pașa, chehaia fostului comandant al cetății, Iusuf Pașa, 50 de pungi lui Mustafa effendi, fost defterdar al orașului și acum mai marele peste furnituri, 50 de pungi și 15 pungi scriitorului acestor rânduri, căci pe atunci eram secretar la administrația arsenalului și la cancelaria financiară a Hotinului? Și nu a înmănat el ^{40bis}, prin agentul său, Iamandi, lista sigilată a pomenitelor sume date drept mită agentului la Poartă al celui defterdar la Constantinopol, care era atunci directorul arhivelor din capitală, din care cauză a fost mazilit domnul în aceeași zi și a fost numit în locul său, ca domn al Moldovei, dragomanul Porții, Grigore ⁴¹? Dar acesta a fost un necredincios și mai mișel decât înaintașul său, căci abia a ajuns la Hotin și a uneltit ca cetatea să cadă în mâinile rușilor. Ce a pierdut el? Având numeroși protectori în capitală, s-au mulțumit să taie capul fratelui său, dragomanul Porții ⁴² în fața lui Alai-Kioşk ⁴³ iar el însuși se bucură și astăzi de o sănătate deplină.

Modul cum se extrage silitra. Se sapă în pământ și peste gropi se pune o scândură lungă scobită în formă de jgheab peste care se așează butoaiele și coșurile care se umplu cu pământul săpat. Peste acesta se toarnă apă fierbinte, care curgând la vale // este dusă într-un cazan, unde lucrătorii o amestecă și o pun să fiarbă. Apoi înfig bețișoare de lemn în cazan peste care într-o noapte se depune silitra, de grosimea unui deget. Spre a obține rezultate și mai bune, trebuie repetată operațiunea de mai multe ori. Nici o țară nu produce silitră mai bună ca cea de aici. Vistieria turcească și-o procură cu 40 de aspri ocaua, după cum am mai spus.

p. 561

Atât e de ajuns despre Huși, spre a atrage atenția în viitor asupra acestui punct însemnat.

Orașe și localități. Către hotarul Moldovei, pe drumul spre Hotin se găsește aproape de stația Ștefănești ⁴⁴ o dumbravă care poartă numele de *Crângul Leșilor* ⁴⁵, căci acolo s-a dat o luptă între poloni și moldoveni, în care au biruit cei din urmă și au luat prizonieri pe hatmanul polon. El a fost înjugat la un plug și silit să are. În brazdele (care s-au) tras s-a semănat ghindă, din care de atunci au crescut trunchiuri

³⁹ Anul Hegirei 1152 = 10 aprilie 1739—28 martie 1740. Data exactă 30 august 1739.

⁴⁰ Mihail Racoviță (1716—1726).

^{40bis} Cine? Nu poate fi vorba aici tot de M. Racoviță?

⁴¹ *Ligor* (adică: <G>ligor. E vorba de Grigore al II-lea Ghica în prima sa domnie din Moldova (1726—1733).

⁴² Alexandru Ghica, mare dragoman (1727—1740).

⁴³ Alai-Kioşk un chioșc al palatului Top-Kapu din Constantinopol între poarta serailui și poarta de azi a marelui vizir.

⁴⁴ Ștefănești, sat.

⁴⁵ *Polen Gehölz* = *Leh Kurusi* este Dumbrava Roșie.

mari (de copaci) de unde vine numele pomenit mai sus. Dincolo de Ștefănești, în ținutul Hotinului, pe malul Prutului se află într-o câmpie localitatea Ak Mesdjid ⁴⁶ cu o moschee clădită în anul 1130 al Hegirei ⁴⁷ de guvernatorul Oeakovului, Abdi Pașa, la intervenția vistierului agă din Ak Mesdjid, iar orientarea Kiblei ⁴⁸ sale a fost hotărâtă de scriitorul acestor rânduri. Dincolo de această localitate, și tot pe malul Prutului, se află Kankli Köprü ⁴⁹, unde își au reședința Lipcanii. Este un loc foarte bine clădit. În anul 1137 al Hegirei ⁵⁰, Kodja Mustafa Pașa a clădit acolo o moschee. De acolo la Hotin e o cale de 6 ceasuri.

p. 562 Hotinul, sub 50° longitudine și 48° latitudine, este așezat într-o vale strâmtă pe malul moldovenesc al Nistrului. Mai jos de vechea cetate zidită pe o stâncă se întind noi întăriri în formă de sac. Înăuntrul vechii cetăți se află o moschee făcută dintr-o biserică veche, apoi locuința inspectorului convoaielor militare (Gebegi-bașâ), a apărătorului hotarului (dizdar), cazărmile topeilor și casele imamului și a muezinului. Această cetate străveche e clădită cu multă artă și pricepere. Rândul de jos cuprinde magazii din care se iese prin galerii și ganguri de zid. Spre frumoasele odăi de locuit ale garnizoanei te urci pe scări ca acele ale minaretelor. Tradiția spune că ar fi slujit odinioară de „palat pentru fete” ⁵¹.

În mijlocul acestei cetăți vechi e un puț săpat în stâncă, adânc de 300 de stânjeni și alimentat de Nistru. Cetatea stă sub influența unor talismane deoarece acolo nu pot trăi nici scorpii, nici șerpi, nici alte reptile vătămătoare și nici chiar găini sau porumbei. Păsările trebuie așadar să fie aduse din afară, iar dacă sunt ținute înăuntru câteva zile, mor. Tot astfel mor și șerpii aduși din întâmplare în vreun car cu lân, de cum ating pământul. Turnurile cetății sunt foarte înalte, dar folosesc puțin căci sunt dominate de punctele mai înalte de împrejur, astfel că pot fi lovite cu granate de mână, din afară <chiar> din locul unde se află palatul pașei.

p. 563 Cetatea cea nouă, clădită cu totul în afară de vechea cetate, are patru porți: poarta Constantinopolului, cea a Timișoarei, poarta apei și poarta cea „tainică”. În această întăritură exterioară se află două băi, două moschei și numeroase piețe de negoț, lângă poarta Constantinopolului; mai departe în fața cetății interioare în vale este o baie, <apoi> poarta lui ienicer-agasi și nu departe de aceasta, moscheea lui ienicer agasi // și cazărmile ienicerilor; în sfârșit, la muchia văii se află magazia de pulbere. Mai sus lângă poarta Constantinopolului se găsesc: seraiul pașei și în față casa secretarului său, divan effendi. Peste drum se află măreață și bogat zugrăvită o baie publică a defterdarului Kasim effendi asemănătoare cu cele de la Constantinopol. În față e o cișmea și geamia răposatei Sultane-valide; aproape de acolo se află tribunalul și cimitirul, unde e înmormântat Abdi Pașa. Tot acolo se mai odihnesc mulți defterdari și mukabelegii (mari controlori). Peste drum de poarta geamiei era locuința autorului acestor rânduri, unde și-a pierdut fiul în anul

⁴⁶ Identificată cu Pererita, după relația lui Golarlowski.

⁴⁷ 1130 H. = 5 decembrie 1717 — 23 noiembrie 1718.

⁴⁸ Firida de rugăciune.

⁴⁹ = Podul de sânge (cf. mai sus n. 37).

⁵⁰ = 20 septembrie 1724 — 2 septembrie 1725.

⁵¹ *Mädchen Seraji (Kiz seray)*.

1136 al hegirei ⁵², la moartea căruia a compus un cronogram și l-a săpat el însuși pe piatra de mormânt. Se mai odihnesc mulți bărbați evlavioși în acel cimitir. Mormântul lui Abdi pașa era acoperit cu un sarcofag de marmoră frumos lucrat și bogat împodobit; turbanul de vizir ce-l acoperea era aurit. Dar când necredincioșii ruși au ocupat cetatea ⁵³, au sfărâmat acoperișul de plumb și pardoseala geamiei și au distrus în semn de dispreț și acel sarcofag al lui Abdi pașa.

Pe partea dinăuntru a Porții Constantinopolului la dreapta, sunt cazărmile pentru artilerie și echipaje, locuințele agalelor lor și saraiul defterdarului; la stânga dai de o magazie de grâne, spațioasă și bine clădită care nu-și are pereche nici în Rumelia, nici în schele, nici în alte cetăți. Scândurile din care s-a clădit <și care au fost> date de către domnul Moldovei ⁵⁴, la îndemnul autorului, conform unui înalt ordin și care au fost tăiate din stejarii din munții de acolo (= din Moldova) sunt lungi de 24 de coți, late de 4 palme și groase de o jumătate de palmă. Alături de baia defterdarului Kasim efendi se află o școală frumos clădită și o prăvălie. Suburbia e foarte întinsă. Acolo în apropierea seraiului lui Colceag Pașa e o geamie „Aya Sofia” prefăcută dintr-o biserică; în mijlocul pieței e moscheia defterdarului Mustafa efendi și în sfârșit în afara întăriturilor suburbiei, în // mahalaua unde locuiesc tătarii lipcani, este geamia Atak. Învățătorii, imamii, predicatorii, cititorii Coranului, paracliserii și muezinii acestor geamii din urmă își primesc leafa de la vistierie și anume din veniturile vămii pe care defterdarul le scade lunar. Tot de acolo se acoperă cheltuielile pentru luminatul acestor lăcașuri sfinte. Mai sunt și multe alte moschei mai mici care sunt întreținute cu cheltuiala unor particulari evlavioși. Dar cele dintâi sunt moschei împărătești și rugăciunea de vineri se face acolo. Sunt cu totul nouă băi. În piețele frumos rânduite apar bresle de tot felul. Piața însăși e acoperită în mare parte. Când au cucerit rușii orașul, l-au jefuit și au mai scos, după cum se spune, 25 000 de pungi în bani peșin și mărfuri adunate pentru vistierie. S-a luat de la un singur negustor, anume Simon, după cum declară el, numai în bani 600 de pungi.

Vechea cetate a Hotinului a fost mai întâi luată în stăpânire de sultanul Osman [II] în 1030 H ⁵⁵, dar din cauza depărtării de capitală a fost lăsată domnilor Moldovei. Sub sultanul Ahmed al III-lea ⁵⁶ a vrut Ali Pașa ⁵⁷, cel care a căzut apoi la Petervaradin ⁵⁸, să-l înalțe pe Stanislav ⁵⁹ ca rege al Poloniei, în care scop în anul 1713 (1125 anul Hegirei) au pornit spre Huși ⁶⁰ 60 000 de soldați turci sub seraschierul Abdi pașa și hanul tătarilor, Kaplan Ghirai ⁶¹, dar nu s-a mai dat vreo urmare acestei expediții, căci ghiaurii austrieci au făcut o reclamație în scris și stăpânirea nu a vrut să aducă vreo atingere tratatelor existente. Atunci a fost înconjurată vechea cetate a Hotinului cu un șanț nou de pământ, <care a fost> înlocuit mai târziu cu unul de piatră. Deoarece însă <cetatea> este așezată relativ cam jos, nu poate rezista focului

p. 564

⁵² 1136 H = 1 octombrie 1723 – 19 septembrie 1724.

⁵³ La 31 august 1739.

⁵⁴ Grigore al II-lea Ghica, în prima sa domnie (1726–1733).

⁵⁵ 1030 H. = 26 noiembrie 1620 – 15 noiembrie 1621 (data exactă: 9/19 oct. 1621).

⁵⁶ Ahmed al III-lea, sultan otoman (1703–1730).

⁵⁷ Damad Ali pașa, favoritul și marele vizir al sultanului Ahmed (1713–1716).

⁵⁸ La 31 august 1716.

⁵⁹ Stanislas I Lesczynski, rege al Poloniei (1704–1709, 1733–1735).

⁶⁰ Dschudschu.

⁶¹ Kaplan Ghirai I, han al tătarilor din Crimeea (1707–1708, 1713–1716, 1730–1736).

dușman. Inscripțiile deasupra porților zise de Constantinopol, Timișoara și poarta apei au fost scrise de către Djambaz-Zade cu slove de aur pe lapis-lazuli. Aceea care se află deasupra primei uși este compusă de Şehid Ali Paşa.

p. 565 În timpul când s-au încheiat lucrările de întărire, scriitorul // acestor rânduri era secretar la departamentul munițiilor din Hotin. Abdi Paşa, care tocmai se întorsese a doua oară din Egipt și care în timpul șederii sale la Hotin a fost numit guvernator al Oceakovului și seraschier, a poruncit să fie sărbătorită această împrejurare printr-o inscripție, pe care am compus-o eu și care, având lungimea de 12 versuri, a fost săpată în piatră și aurită. Am mai compus și am mai scris o alta, pe marmură, pentru palatul „Porții tainice”, pentru care am primit de la garnizoană ca plată 200 de aspri, o jumătate de pungă și o haină frumoasă. Au fost cedate din moștenirea lui Nassuh Paşa, cel care a fost decapitat sub sultanul Ahmed [I]⁶², 333 de cărți prețioase ca o fundație pioasă în folosul cititorilor din Hotin și au fost așezate în lăzile lor într-unul din turnurile vechii cetăți, deasupra moscheii. Au fost numiți totodată un bibliotecar și un îngrijitor. Tot astfel se aflau în moscheea lui ienicer aga, sub privegherea unui bibliotecar pus anume, 200 de volume dăruite de ienicer aga Evlia Hasan. Toate cărțile au fost luate de ruși și transportate în Rusia, unde parte din ele s-au pierdut, iar altă parte a căzut în mâinile evreilor, care au adus unele din ele pe preț de nimic lui Yahia Paşa⁶³, prizonier acolo. Altele au fost cumpărate de lipcani de la evrei și vândute la Constantinopol și în alte părți. Dar o mare parte din ele se găsesc și astăzi în Rusia.

La nord-vest de Hotin, în fața fortului Svaniec, în locul numit Atak, a înființat defterdarul Hotinului, Mustafa Aga, un iaimaroc, și în acest scop a clădit un chioșc mare pe malul Nistrului, o vamă, bolți pentru negustori și grajduri pentru geambași, aceștia din urmă formând cea mai mare parte din cei ce vin la târg. Acolo mai sunt 50 de cârciumi, unde s-au așezat ca la ei lăutari poloni și lelițe frumoase. Douăzeci // de ieniceri au grijă de păstrarea ordinii. Acest târg se ține de șapte ori pe an. Mai târziu, când guvernul turc a aflat de aceasta, a încredințat venitul vămii aceleia unui secretar al divanului și altor dregători. Astăzi, vama de la Hotin și încasările după acel târg constituie un venit al guvernatorului.

p. 566 Înainte de ocupația rusească, traiul era ieftin la Hotin. Astfel, două chile de orz costau o para, 1500 (?)⁶⁴ de ocale din cea mai bună făină <costau> 1 piastru, 25 de ocale de unt costau 1 piastru. Cotul de postav polon costa de la 15 până la cel mult 40 de parale. Se putea cumpăra o blană aleasă de lup cu 20—30 de piaștri, o blană de vidră cu 2 aspri, una de cacom cu 8 parale, o vulpe rusească cu 40—50 de parale. Acestea din urmă erau purtate de cazaci din loc în loc cu legătura. Tot astfel blănurile de vulpe de la pânțec (nafe). Negustorii leși vindeau singeapul⁶⁵ cu 2 piaștri tulumul și încă te rugau să le iei, căci fiecare colț era îndesat cu ele. Se vindeau cantități mari de ceai, chihlimbar, gingimber, cuișoare și nucșoară. La băcani, costau cuișoarele și scorțișoara și nucșoara 4 piaștri ocaua. Stofa de fir era de trei

⁶² Ahmed I, sultan otoman (1603—1617).

⁶³ Vezi Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, Pest, 1831, p. 504.

⁶⁴ Cifră evident greșită.

⁶⁵ = *Petit-gris*.

calități, cea mai bună costa 80 de plăști, calitatea a doua 45—50 de plăști, iar a treia și mai ieftin. Scriitorul acestor rânduri a atras el mai întâi luarea aminte a Porții asupra aducerii de acolo a ceaiului, găitanelor și chihlimbarului. Anume de aici a fost introdus la Constantinopol citul imprimat polon. Cotul costa 10 parale, iar cel mai bun 40 de aspri.

Clima Hotinului e foarte bună, apa e limpede, izvoare sunt din belșug și tot astfel sunt și munți verzi ca smaraldul și dumbrăvi de stejar. E belșug de fructe ca mere, pere, prune și sunt deosebit de bune. Este un soi de prune negre atât de ușor de mistuit încât poți mânca dimineața, pe stomacul gol, 500 de bucăți. Sâmburii acestor prune se desprind de la sine. În văi înfloresc fragi și un alt soi de zmeură, numită în limba polonă „malina”. Tufișul ei seamănă cu cel de trandafir, iar frunza cu a agrișei; au un miros dulce de mosc; se transportă la Constantinopol, unde se vinde în mici oale proprii. Vișina sălbatică, de care se găsește nespuns de multă, e mare cât o nucă și se coace mai târziu ca cea de grădină. Tulpina trandafirului sălbatic ajunge de grosimea unui deget. Împrejurimile Hotinului sunt împodobite cu pometuri și cu grădini de zarzavaturi. Cireșe și vișine, acestea din urmă se află din belșug, încă și mai bune decât vișinile din soiul numit „Kathirti”⁶⁶. Datorită aerului celui bun nu sunt deloc friguri și alte boli asemănătoare. O particularitate <a locului> este că nu pot fi păstrate grânele în magazii decât netreierate. Dacă ai voi ca în alte țări să le treieri și să le pui în hambare, până într-o lună ar începe să se încălzească și s-ar strica. Unii snopi rămân așa netreierați timp de 10 ani.

Mai înainte locuitorii aveau atât de multe vite încât un singur ienicer poseda 40 000—50 000 de berbeci. Iar un berbec nu costa mai mult de 8—10 parale. Acești berbeci ierneză pe zăpadă ca vitele mari care nu cunosc staulul. La vremea fătăturii puteai cumpăra mielul cu 8 parale și apoi vindeai pielea blănarului cu 20 de parale căci oile de acolo erau din soiul Kivirdjik⁶⁷; astfel că mâncai o friptură de miel și mai câștigai pe deasupra 12 parale.

În fața fortului Akup⁶⁸ se află Atak (Otok), un loc încântător pe o înălțime, și care nu-și găsește seamăn; pe o coastă țâșnesc din pământ izvoare ca râurile Paradisului. Kemankeş Ahmed Aga, chehaia și ginerele lui Mustafa Paşa⁶⁹, a poruncit să fie astfel întocmit. Cotind ceva mai la dreapta, e valea „Kireg-hane”⁷⁰, un loc de asemenea cu totul încântător la umbra vaporosă a stejarilor. Și înălțimile dinprejur sunt bogate în ape curgătoare. Una din cișmele vine // de la un Șagardjibaşi p. 568 Kim oglu Mehmed Aga. Inscripția de pe piatra fântânii a fost compusă, scrisă și săpată cu dalta de mine. Un râu format din nenumărate izvoare care țâșnesc de jur împrejur străbate valea. Culmi împădurite îl mărginesc pe amândouă laturile. Câteva din apele care izvorăsc din munții pomeniți sunt destul de puternice pentru a mîna câte o moară. Pe câmpii înfloresc stânjenei sălbateci. Acolo cresc și morcovi. Șesuri zâmbitoare alternează cu grădini și cu dealuri acoperite de păduri de stejar. Ogoarele sunt semănate cu grâne, cu grâu negru (*Kara boghdai*) și cu mac. Din semințele sale se pregătește uleiul de mac, iar din făina

⁶⁶ = Vișina catărului.

⁶⁷ Cu coada lungă.

⁶⁸ = Okopy.

⁶⁹ Probabil defterdarul Hotinului.

⁷⁰ = Vărăria, Varnița.

de grâu se face un fel de „pilav” asemănător cu <felul numit> „Muse” din arpacaș de orz și aceste bucate se mănâncă înmuind lingura în ulei de mac. Macul ajungea uneori de mărimea unei rodii. Copiii obișnuiesc să ia la școală o măciulie sau două și mănâncă semințele ca o bunătate. Un alt fel de bucate din partea locului, numit *Perhu*, se bucură de trecere și la Constantinopol.

În ce privește pe <tătarii> lipcani, 6 000 au emigrat odinioară din Polonia (la Hotin unde s-au înrolat în masă sub stegarii „*bairak-agi*”) lor. Astăzi însă au dispărut cele mai multe din posturile de agă ocupate de ei.

La o depărtare de optsprezece ceasuri de Hotin, pe pământul moldovenesc către Bender, se află pe Nistru Soroca ⁷¹, o cetate mică, dar puternică așezată pe un munte înalt. Kaplan Pașa ⁷² a împresurat-o, dar nu a putut-o cucerii, căci este o cetate așezată la loc foarte prăpăstios. Nu departe de ea se află

„Ladova” ⁷³, unde se ține bâlci.

Leova ⁷⁴ <e> în drumul spre Akerman și are o cetățuie. //

p. 569 Roman ⁷⁵ e un oraș în drum spre Hotin. Aproape de aici e

Bacăul și în apropiere de acesta Adjudul.

Odobești, între Leova și Dunăre; până la el mai e o zi de drum.

Tecuci e la o poștă de Siret. La o poștă de acolo se află Bârladul și Vasluiul.

Sniatin ⁷⁶ e la 12 ceasuri de Hotin, spre hotarul Transilvaniei; e un loc cu un bâlci însemnat care produce 200 de pungi chiar în vremuri nefavorabile. Când s-a clădit cetatea Hotinului, venitul acestui bâlci mergea în vistieria acestui oraș, al cărui defterdar mai primea în afară de acești bani încă 80 de pungi de la mai multe alte bâlciuri care îi produceau <acești bani> din partea lor. Mai târziu însă Poarta le-a lăsat moldovenilor ⁷⁷.

În Moldova se țin bâlciuri în 17 locuri cu totul, și veniturile lor ajung pentru acoperirea tributului către Poartă.

Țara dintre Nistru, Prut, Hotin, Bender și Ismailul de lângă Dunăre se împarte în 16 ținuturi. Dacă ea ar fi lăsată în seama tătarilor din Basarabia, în schimbul zeciuiei legale, ne-am asigura pe de o parte împotriva unei treceri a dușmanilor peste Dunăre, iar pe de altă parte, împotriva uneltirilor răuvoitoare ale moldovenilor. Și siguranța cetăților nu ar avea decât de câștigat dintr-o asemenea schimbare; iar veniturile pe care vistieria turcească le scoate din Moldova ar suferi tot atât de puțin // căci oricine ar stăpâni țara, tot ar fi în stare să dea aceeași sumă și încă să-i mai și rămână. Moldova nu plătește Porții decât 58 000 piaștri ca tribut anual („*mîri*”) și bâlciurile singure produc o sumă cu mult mai mare. Întreaga populație a Moldovei se urcă la 150 000 de raiale. Darea pe care o plătesc ei lunar se numește văcărit (!). Pe lângă aceasta ei mai dau Porții în fiecare an 500 de cai și șoimi.

p. 570

⁷¹ *Sowarika*.

⁷² Kaplan Mustafa pașa, căpetenie militară turcească, care a luptat sub comanda marelui vizir Ahmed Köprülü pașa la Camenița (1672) și în Ucraina.

⁷³ Probabil Laova pe Nistru la nord-est de Orhei (raion Rezina, Republica Moldova).

⁷⁴ *Levișe* = Leova pe Prut la sud de Huși (raion Leova, Republica Moldova).

⁷⁵ *Romania*.

⁷⁶ *Isnatin*, azi în Republica Ucraina.

⁷⁷ Textul e neprecis și poate da naștere la confuzii. Aceste restituiri se referă numai la localitățile din Moldova ale căror iarmaroace produceau acele 80 de pungi arătate mai sus și nu la Sniatin care aparținea pe atunci Poloniei.

Moldovenii seamănă cu muntenii în privința felului de a se lupta. Sunt trădători și violenți, dar și iscușiți la luptă. O gardă de 500 de călăreți și tot atâta pedestrime apără pe domnul lor, căci poporul e aprig din fire. O călărimă de 10 000 de oameni este gata oricând. Ei își au feudele lor. Înspre Transilvania se află mine de aur (!), de argint (!), precum și de sare care se numesc ocne. Sarea se scoate în droburi mari. Oi, vite mari și cai sunt peste tot și în mare număr. Printre fructele pe care le produce Moldova este și un soi de mere numite *domnești* și care se trimit în dar la Curte. Acest fel de mere sunt mari și la gust asemenea zahărului celui mai ales. Domnii obișnuiesc să întipărească un semn al lor ⁷⁸ pe fiii lor spre a putea fi cunoscuți mai apoi ca fii de domn (beizadele). Odinioară Moldova aparținea Ungariei, apoi Poloniei ⁷⁹, mai târziu a fost cucerită de Poartă.

Însemnarea distanțelor în și prin Țara Românească și Moldova

De la Akerman la Marea Neagră până la Leova la hotarul Moldovei o poștă. Acolo se trece Prutul, de acolo până la Iași, o poștă. Stația următoare: Suceava.

De la Nicopol la Ruscuc sau la Giurgiu pe celălalt mal o poștă; p. 571 de acolo până la București sunt 12 ore, de acolo la „Cocorăști” ⁸⁰ e o poștă.

De la Silistra peste Dunăre până la Ciocănești ⁸¹ e o poștă; de acolo la Boldu(?) ⁸², o poștă, de acolo la Siret o poștă, de acolo până la Birlad tot una, de acolo până la Vaslui la fel, de acolo până la Cotnari la fel, iar de acolo până la Suceava, o poștă.

De la Giurgiu până la Hotin, prima stație Budeni ⁸³; a doua București, a treia „Corghești” ⁸⁴; de acolo până la Buzău 2 mile; de acolo până la Râmnic 2 $\frac{1}{2}$, de acolo până la „Zebruci” ⁸⁵ tot atât, de acolo până la Focșani o poștă. Acolo e râul alcătuiind hotarul dintre Moldova și Țara Românească ^{85bis}, aceasta din urmă ia și ea vamă aici. De acolo până la Adjud 4 mile, de acolo până la Bacău de asemenea 4 mile, iar de acolo până la Roman la fel, de acolo până la „Sebus” ⁸⁶ la fel; de acolo până la Suceava sunt 6 mile, de acolo până la Siret 6; de acolo la „Kozo” ⁸⁷ 11 mile; de aici peste Prut la Hotin 5 mile.

De la Bender până la Hotin se socotesc 64 de ceasuri; de la Ismail 105 ceasuri; tot atât de la Hotin la Chilia. Drumul de la Hotin duce peste Kankli Köprü ⁸⁸ la Ak Mesdjid ⁸⁹ și de acolo prin strâmtoarea Yaman Yol ⁹⁰ la Bender, Chilia și Ismail.

⁷⁸ Informație scoasă evident din *Chorographia Moldovei*, ed. a II-a din 1550.

⁷⁹ Suzeranitate mai mult nominală și meteorică.

⁸⁰ *Kokureschli*. Nu poate fi vorba aici de localitatea Cocorăști din județul Prahova lângă Târgsor, ci avem aici o repetiție a mențiunii precedente în care a fost înlocuită precizarea de „12 ore” cu cea de o poștă, fiind deci vorba nu de Cocorăști, ci de *București*.

⁸¹ *Dschukenesch* = Ciocănești, jud. Călărași.

⁸² *Boldu* = Boldu, sat, jud. Buzău. În apropiere de Balta Albă.

⁸³ La nord de Comana, jud. Suceava.

⁸⁴ *Korcheschti* = Scorțești, adică Scorțeanca, la sud-est de Mizil? jud. Buzău.

⁸⁵ *Zebrudsch* (?). Poate Obrejița la circa 4 km de Plăginești, jud. Vrancea.

^{85bis} Milcovul.

⁸⁶ Oare = Târgu-Frumos, de la forma ungurească *Szep* = frumos.

⁸⁷ *Kozo*. Oare Cozmeni sau Coșmanii Mari, la sud de Zăstavna, raion Coșmanii Mari, reg. Cernăuți (Republica Ucraina).

⁸⁸ = Lipcani, cf. mai sus n. 37.

⁸⁹ Cf. mai sus n. 46 cu identificarea: Pererita.

⁹⁰ Neidentificat.

Această țară despărțită de Moldova se numea mai înainte Serab⁹¹, iar astăzi poartă numele de Bugeac. Este de 36 de mile în lungime, de 16 mile în lățime. Hotarele sale sunt înspre răsărit Marea Neagră, la miazănoapte Nistrul, la miazăzi Dunărea, la apus Moldova. E un loc șes și mănăs. Tătarii care locuiesc acolo sunt foarte înstăriți. Fiecare din ei stăpânește turme mari de berbeci, vite cornute, cai, iepe, care se numesc djalgi și cămile cu două cocoase. Ei le înjugă pe acestea din urmă și le întrebuințează la arat și la trasul carelor. Grâu, orz și alte cereale cresc din belșug și sunt cărate în asemenea care trase de cămile în localitățile din apropiere: Chilia, Ismail, Akkerman spre a fi vândute. Lână de oi este atât de multă încât autorul a putut să capete la Chilia în anul 1134 al Hegirei⁹² de la unul din aceste care tătarești 120 de ocale pentru un piastru și deci ocaua nu costa mai mult de un aspru. Acum însă s-au învățat să o ducă și în Polonia, așa că ocaua se vinde cu 2 parale. Se mai duce și multă din această lână la fabrica de postav din București⁹³, de curând înființată, unde se fabrică un postav bun. Acesta e de culoare albastră. Costa 30 de parale cotul, pentru a-l vopsi în roșu, e trimis la Șistov.

Așa-numitul grâu arnăut, un soi cu spice mai mărunte ca la grânele obișnuite, crește din belșug și e foarte bun. Se duce la Constantinopol lapte, iaurt și grăsimi. Armenii și turcii din Akkerman, Chilia și Ismail, care sunt cunoscuți sub numele de chirigii (= precupeți), acaparează aceste articole de la producători dându-le bani înainte și apoi le vând în acele locuri. Și negustorii se îndeletnicesc cu vânzarea grăsimii pe care o amestecă cu grăsimea de la coada oilor celor cu coada grasă, o pun în // ulcioare și în burdufuri și o duc la Constantinopol. Unii tătari mai întreprinzători desfac chiar ei personal aceste mărfuri în loc de a le lăsa speculanților. Iaurt de cea mai bună calitate se vinde în putini cu o para ocaua.

Țara Bugeacului alcătuiește intrarea spre marea stepă a Haihatului. Cale de douăzeci de poște într-una nu găsești piatră, fie măcar de mărimea unei peceti de inel, nici de lungimea unui deget. De aceea locuitorii de acolo încălzesc iarna sobele cu gunoiul vitelor și oilor amestecat cu paie, frământă cărămizi din ele și le pun la uscat. Alt material de încălzit li-l procură trestia care este foarte deasă în nenumăratele bălți și ape stătătoare. Iarna când acestea îngheață, tătarii o taie și o vând cu căruța pentru întrebuințările amintite. Nu se folosește samarul aici în țară pentru cămile, căci acestea au două cocoase cum am spus. Faptul că au fost colonizați tătarii aici se explică prin dorința de a feri țara de năvăliri dușmane. Ei stau sub autoritatea unui agă numit de hanul din Crimeea și care poartă titlul de Yali Aga (= aga țarmului). Și ei își au proprii lor sultani și o nobilime a lor (mârza). Se împart în hoarde deosebite, fiecare având propria ei nobilime care e întreținută de hoardă. Când pornesc la luptă, merg în cete deosebite numite Kazan sub ordinele mârzacilor. Pregătirile de luptă încep prin aducerea acasă a cailor care de obicei pasc liber pe stepă. Aceștia sunt hrăniți apoi 40 de zile cu orz. Adunările lor de sfătuire se numesc *yenis* adică „largi”; în aceste adunări vorbesc numai bătrânii. E o necuviință să se amestece în vorbă tinerii. Ei cinstesc foarte mult pe învățați și pe oamenii cucernici.

⁹¹ Adică: <Bas>sarab<ia>.

⁹² 1134 H. = 22 octombrie 1721 – 11 octombrie 1722.

⁹³ Alta decât fabrica înființată în vremea lui Șerban Cantacuzino cu vreo șase decenii mai înainte.

Fiecare ținut își are kadiul său numit de han, care nu poate fi destituit decât dacă a rostit judecăți potrivnice legii sfinte. Acești kadii sunt judecători drepti. Ei nu iau sume de bani sub diferite denumiri[. . .] ca cei turci, ci se mulțumesc, după hotărârea judecătorească cu // ceea ce li se dă de p. 574 bunăvoie, fie măcar și 5 parale la o sumă de 1 000 de piaștri, ba te mai întrebă dacă dai bucuros fleacul (acesta). Fiecare kadiu e întreținut de hoarda căreia îi aparține.

Numărul primitiv al coloniștilor tătari nu trecea de 10 000. Astăzi însă Basarabia dă un contingent de 30 000, iar stepa Nogailor de 40 000 de oameni în stare de a purta arme și de a se lupta. Această armată nu este prea însemnată ca număr, dar fiindcă e alcătuită din oameni foarte viteji și dornici de luptă, insuflă o mare teamă rușilor, polonilor sau ungarilor. Năvălirile în Rusia le fac de cele mai multe ori iarna când sunt apele înghețate. Orașele și localitățile cucerite sunt arse fără cruțare și locuitorii târâți în robie. Prada o numesc „toyumluk”. Când răsună strigătul de luptă, fie că au fost chemați și tătarii crâmleni sau nu, ei hotărăsc un soroc înăuntrul căruia pornesc odată din direcții deosebite.

Oricine are doi cai pleacă la locul adunării adeseori la sute de mile depărtare. Acolo țin o adunare obștească numită „hoșyenış” și pornesc apoi în cete deosebite, dar în așa fel încât diferitele detașamente să nu se depărteze prea mult unul de altul. La mijloc merge comandantul care e numit dib-alai, fie măcar și hanul în persoană sau unul din sultanii lor. Proviziile lor pe care ei le desemnează cu numele general de *agârlâk*, adică bagaje grele, constau din făină de mei care se numește acolo „talkari”. Se răspândesc în toate direcțiile spioni pentru a căpăta informații. Ei năvălesc astfel dincolo de Nistru și Bugeac în țara cazacilor, fiind conduși de călăuze ale lor, a căror îndeletnicire se moștenește din tată în fiu. O călăuză de aceasta primește o lozincă tainică și un bici în mână cu care merge în fruntea oștirii. Odată ajunși în țara vrăjmașă, dau raită timp de două zile, pradă tot ce găsesc și se întorc îndărăt. În cele mai multe cazuri ghiaurii închid defileurile cu fortificații îndărătul cărora pun artileria ca să împiedice pe tătari să-și ducă prizonierii. Tătarii obișnuiesc să înlăture asemenea piedici sau cu // arma în mână, dacă lucrul e în adevăr cu putință, iar de p. 575 nu, măcelăresc pe toți prizonierii și apucă pe alt drum. Văzând că nu izbutesc să se împotrivească în acest chip, ghiaurii deschid iar drumurile închise.

La pornirea tătarilor la război domnește cea mai mare disciplină : nici o scobitoare nu se pierde, dar la întoarcere jefuiesc tot ce le cade în mână. Cei prinși sunt trecuți într-un adevărat inventar și sunt împărțiți între ei, după regulamentul în ființă la ei, nimeni nu este nedreptățit. Ei trec peste râuri, făcând plute din trestii lungi prinse împreună pe care pun bagajele și le leagă de cozile cailor pe care încălecă apoi goi și cu biciul în mână trec apa. Tătarii preferă expedițiile de iarnă fiindcă atunci apele sunt acoperite cu gheață și dușmanii se pot mișca mai greu.

Portul lor e alcătuit dintr-o blană și din nădiagi de piele de oaie sau de lup. Acești tătari urmează ritul hanefitic și se roagă după prescripțiile lui. Locuitorii musulmani de pe malurile Dunării care se alipesc expedițiilor lor de pradă sunt socotiți egali cu tătarii la împărțirea prăzii.

Orașele și localitățile mai însemnate din Bugeac sunt : Ismail în fața Tulcei, pe Dunăre, un oraș frumos. Cine călătorește din Rumelia în Crimeea sau în Rusia pornește din Tulcea peste Dunăre și după ce trece de insulă ajunge mai întâi la Ismail. Orașul are piețe frumoase, văi și moschei. Din partea administrației centrale a fundațiunilor pioase, pentru orașele sfin-

te (Meca și Medina), își au reședința acolo un administrator (muteveli) și un kadiu. Călătorii găsesc acolo cai de poștă pentru a merge la Bender, Oceakov și Akerman. Stațiunea următoare e Tatar-Bunar, de acolo urmând cursul Dunării ajungi la Chilia.

Chilia e o cetate puternică lângă un oraș bine clădit înconjurat de un șanț adânc. Cetățuia din interior se întinde până la Dunăre care i-a surpat o parte din zid. Această cetățuie are șanțul ei propriu peste care trece un pod de lemn. Sultanul Bayazid Veli⁹⁴, care a cucerit orașul, avea obiceiul să se așeze pe un scaun la poarta cetății și a dat voie comandantului cetății să facă același lucru. De aceea se și înghesuiau tot mai mult săracii în acest loc. Cetatea exterioară are patru porți: anume, „Yali Kapusi”, adică poarta litoralului care e către Dunăre. Acolo debarcă cele mai multe plute care aduc lemne; apoi „Su Kapusi”, adică poarta apei. Acolo se opresc oamenii care aduc zilnic lapte și iaurt de la Chilia veche; acesta din urmă se vinde în putinele. O mică puțină costând 5 parale ajunge pentru nevoile unei familii vreo săptămână. Tot acolo acostau și luntrele cu fructe, ai căror vânzători se numesc „serghigii” și care își pun marfa la vânzare în maghernițe de lemn. Un pod duce de acolo, peste șanțul cetății, în suburbie la baia cea veche. A treia poartă se numește „Babi Kebir”, adică poarta cea mare, și se deschide înspre târgul tătarilor. Acolo, între șanțul și zidul cetății se află un mormânt unde oamenii care caută ajutor jertfesc în trecere o para, și dacă sunt pătrunși de credință adevărată, aud negreșit un glas care le răspunde la întrebările lor. Moscheea cea mare a fost ridicată de sultanul Baiazid.

O altă moschee mică se află pe drumul spre „poarta apei”, pe marginea șanțului circular al cetății interioare și aceasta își are o moschee mare și o baie în fața porții. În suburbie se află așa-zisa baie veche și câteva moschei mari și bogate. Acolo se mai află peste 60 de hanuri, piețe frumoase și cafelele elegante. Aproape de vână se află tribunalul și piața de peste. Pescăria p. 577 // se află sub un intendent propriu. Se mai află și birturi și bucătării ale vistieriei, unde friptura se gătește gratuit, mulțumindu-se ca răsplată numai cu grăsimea de pe frigare, strânsă în tigăi. Cu cât pune omul să-i frigă mai multă friptură cu atât este mai bine venit. În timpul lunilor de vară e o mare afluență de oameni la Ismail. Găsești oameni de toate națiunile, căci orașul e o piață comercială tot atât de însemnată ca un iarmaroc.

În anotimpul cel mai frumos totul este ieftin. Este însă altfel iarna care aici este foarte aspră și când nimeni nu-și părăsește bucuroș casa, și este greu să ajungi la târg care se află în afara cetății în suburbie. Articolele de comerț sunt: lăna de oaie, grăsimea, peștele marinat, icrele și pieile de cai. Acestea trebuie să fie tăbăcite, întinse pe pământ și uscate îndată turnându-se muștar pe ele.

Mai sus de Ismail, se desparte Dunărea în două brațe. Unul se varsă prin Sulina (*Sunne*) în mare, celălalt trece pe lângă Chilia și se varsă, desfăcându-se în 5 brațe, tot în Marea Neagră. Între aceste brațe se află insule cu pământul șes și bine cultivat, cu gospodării de unde populația își aduce cele mai multe oi, vite și cai. Și lapte și iaurt se aduc de acolo la vânzare. Nu se cunoaște la ei meșteșugul de a pregăti untul și brânza. În schimb însă, iaurtul e minunat.

Akkerman (Cetatea Albă), așezat lângă Marea Neagră sub 38° longitudine și 47° latitudine, e o cetate foarte puternică și a fost cucerită de sultanul

⁹⁴ Baiazid al II-lea, sultan otoman (1481–1512). Chilia a fost cucerită de turci la 14 iulie 1484.

Baiazid Veli odată cu Chilia în anul 889 al H<egirei>⁹⁵. La început comanda acolo un pașă de rangul al treilea (*Liwa*)^{95 bis}. Din cauza prea micii adâncimi a apei, vasele trebuie să acosteze cu 3 mile înainte de cetate. Aceasta are șanțuri foarte adânci și largi, necredincioșii în ele pier; turcii dimpotrivă în aceste împrejurări rămân nevătămați.

... Împrejurimile Akkermanului au o climă sănătoasă și de jur împrejur se află grădini de ornament și grădini de zarzavat. Satele din jur sunt tocmai ca cele tătarăști din jurul Chilie. Populația este de asemenea tătarască. La primul asediu de către otomani ea era gata să se lase de expediție tocmai când tragerea unui tun, care trimitea trei centneri de ghiulele grele, i-a înduplecat pe asediați ca să se predea. p. 578

Din cauza greutateii sale acest tun nu a putut fi urnit din loc la plecarea de acolo și a fost lăsat în urmă lângă una din porțile cetății. Și astăzi stă un negustor de mărunțișuri acolo și folosește gura tunului ca tarabă de vânzare.

Aproape de Akkerman se află reședința guvernatorului Bugeacului, Yali Agha (numit de hanul Crimeii). Cele două stațiuni dintre Akkerman și Bender sunt Yanik Palanga și Tatar Bunar. Acele localități sunt aproape ca două orașe. Mergând de la Oceaikov la Bender treci pe lângă ele fără a fi nevoie să te abați pe la Akkerman.

Bender e o cetate tare și bine păstrată, așezată lângă Nistru sub 55° longitudine și 48° latitudine. Este totodată un puternic meterez de graniță al Islamului față de Rusia. Odinioară <Benderul> // era mai puțin însemnat și ședea acolo un bei cu un singur tui, numit de hanul din Crimeea. În 1122⁹⁶ s-a întâmplat că regele șvezilor⁹⁷ a fost bătut de ruși la Bug și silit să fugă în stepa Oceaikovului. Guvernatorul acestei cetăți, Iusuf Pașa, care tocmai fusese însărcinat să restaureze fortificațiile exterioare ale Benderului, a vestit de această întâmplare pe sultanul Ahmed <III> care a poruncit ca regele să fie dus la Bender și ținut acolo pe cheltuiala Porții. Rușii s-au folosit de această împrejurare pentru a declara război Porții; în acest scop Benderul a fost bine întărit cu noi fortificații. În <luna> aprilie a anului următor (1711), rușii au venit într-adevăr cu toată armata lor spre a cuceri Rumelia și poate chiar Constantinopolul. Au aruncat două poduri peste Nistru între Hotin și Bender, în apropiere de Soroca, și s-au revărsat ca un puhoi clocotitor spre Prut. Dar acolo, lângă Huși⁹⁸, la Prut le-a ieșit înainte pe de o parte regele șvezilor cu garnizoana din Bender, iar pe de altă parte hanul tătarilor, Devlet Gherai⁹⁹ și marele vizir Baltagi Mehmed¹⁰⁰ cu steagul sfânt. p. 579

Împresurați astfel din toate părțile, lipsiți de alimente și nefiind în stare să ajungă până la Prut, <rușii> au fost nevoiți să se hrănească cu coajă de copaci în loc de pâine și, în sfârșit, să trimită pe ministrul lor Șeremetev¹⁰¹ cu o basma în loc de funie în jurul gâtului, în tabăra turcească

⁹⁵ Anul Hegirei 889 = 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485. Cetatea Albă a fost cucerită de turci la 5 august 1484.

^{95 bis} *Liwa*, unitate administrativă, subdiviziune a unei provincii (*vilayet*) cărmuite de un *mir-i liwa*.

⁹⁶ Anul Hegirei 1122 = 13 martie 1709 — 1 august 1710. Data exactă 27 iunie/8 iulie 1709.

⁹⁷ Carol XII.

⁹⁸ *Dschudschire* pe Prut.

⁹⁹ Devlet Ghirai II, han al tătarilor din Crimeea (1699—1702, 1708—1713).

¹⁰⁰ Baltagi Mehmed pașa, mare vizir (1710—1711).

¹⁰¹ *Seremet oghlu*. General-maior Mihail Eoriovici Șeremetev (1672—1714), fiul comandantului general rus, feldmareșalul Boris Petrovici Șeremetev (1652—1719).

spre a cere pace ; și li s-a îngăduit în schimbul părăsirii Azovului și dărmării cetății Taganrog. Au fost conduși apoi de câțiva viziri de la Ladova (!), localitate la 16 ceasuri depărtare de Hotin, până dincolo de Nistru, la hotarele Poloniei . . . etc.

p. 580

După această întâmplare cu Șvedul, Benderul a ajuns o cetate însemnată ce trebuia să fie sub comanda unui vizir. Acum are un zid dublu și un șanț adânc. Suburbia este întretăiată de grădini și pometuri. Nistrul <ii> dă apa de băut. Împrejurimile sunt frumoase. Benderul e la o depărtare de 18 ceasuri de Chilia, la 24 ceasuri de Ismail. La Bender se mai găsesc băi frumoase, moschei și piețe.

Iar Nistrul pe care se află cetatea izvorăște în apropiere de Halici, curge pe la Akub (Okopi), Svaniec, Hotin, Soroca și Bender și se varsă în fața Akkermanului în Marea Neagră. Este larg ca luviul Șat (= Tigrul unit cu Eufratul) și are în timpul verii mai multe vaduri prin care se poate trece. Unul din ele, între Svaniec și Hotin, deasupra satului Braha și care poate fi văzut și din Hotin, este atât de puțin adânc în acest anotimp încât apa nu se ridică mai sus decât scările de la șa.

MARKOS ANTONIOS KATSAITIS

(1717—1787)

Markos Antonios Katsaitis sau Marco Antonio Cazzaiti, cum prefera să se iscălească tânărul patrician corfiot, născut și crescut într-un mediu unde domina graiul venețian, a vizitat țările noastre în anul 1742 dintr-o pură întâmplare personală, fără nici o legătură cu împrejurările de la noi. Născut în septembrie 1717 la Corfù dintr-o familie figurând în cartea de aur a nobilimii ionice, ca fiu al avocatului Ioan Katsaitis, a studiat dreptul la Veneția, având însă o predilecție deosebită pentru geografie. În 1738, la 21 de ani, el dedică dogelui Veneției o *Geografie în dialog* în care apare portretul său însoțit de stema sa de „tânăr patrician de Coreyra”. Călătorește prin toată Italia, apoi pare să opteze pentru o căpătuire la Smirna, unde vine în 1740, și apoi în 1742, când încheie un contract de căsătorie în toată legea cu fiica bogatului venețian, Francisc Cortazzi, fost consul al Senioriei în acest oraș, unde avea o casă de comerț foarte înfloritoare. Dar în urma unui incendiu catastrofal, care a distrus o parte a orașului, cum viitorul socru a cerut o păsuire pentru achitarea obligațiilor din contract, Marco Antonio a preferat să renunțe la acea căsătorie, plecând în grabă la Constantinopol. Acolo însă noul bail venețian îl îndeamnă hotărât să-i acorde lui Cortazzi păsuirea cerută și să se țină de angajamentele luate. Pentru a scăpa de aceste presiuni, ce ar fi putut ajunge chiar la oarecare constrângere, el a socotit că e bine să plece mai departe. În cerul rezidenților străini și al protipendadei fanariote în care se învârtea la Constantinopol, el se împrietenise cu fratele domnului din Moldova, Constantin Mavrocordat, anume chefliul Iancu Mavrocordat, căruia i-a înmărturisit încercăturile sale. Acesta i-a sugerat să meargă în Moldova să candideze la locul de istoric al Curții, oferit de domn unui bătrân abate din Zante, care poate nu ar înfrunta oboselile călătoriei până în Moldova. Beizadeaua Iancu i-a dat scrisori către fratele său din partea sa și a capuchehaielor acestuia și i-a făcut legătura cu o altă beizadea: Ioniță Cantemir (confundat de Katsaitis în mod greșit cu fratele său mezin, Constantin, pe atunci emigrat în Rusia și ofițer în armata țaristă) fiul cel mai mare al lui Antioh Cantemir, care tocmai pleca în Moldova ca să-și redobândească niște moșii confiscate și să caute să-și mărite fata (vezi identificarea corectă la Paul Păltănea, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, vol. XXVI (1989), p. 709—712).

În ziua de 17 sept. pornesc din Pera Ioniță Cantemir și Marco Antonio călare, iar fiica beizadelei, Tarsia, de vreo 12—13 ani — Mademoiselle — călătorea într-o trăsură cu două roabe escortată de mulți servitori călare. Urmău cai purtând bagajele beizadelei (probabil proviziile și obiectele necesare la popasuri) restul fiind încărcat într-o căruță mare acoperită, trasă de 8 cai puternici, care împreună cu căruța similară a patricianului călător se vor alătura convoiului la al doilea popas împreună cu mulți seimeni și cu călăuza beizadelei care mai avea cu sine două femei. La caravană se mai adăugaseră doi bosniaci, ce duceau niște cai de rasă în Polonia, și un preot ce mergea în Moldova în căruța lui Marco Antonio alături de valetul acestuia.

Jurnalul lui Katsaitis redă cu un haz inconștient unele momente destul de sugestive pentru fizionomia personajelor principale. Beizadeaua Ioniță Cantemir, apare ca un om chefliu și jovial, afabil, cu condiția să nu prea fie contrazis, îndejuns de convins de eghemoniconul său pentru a nu manifesta vreo trufie față de ceremoniosul său tovarăș de drum luat sub protecția sa, pe care îl îndeamnă să bea rachiu în lipsă de apă bună de băut și să asocieze, ca gustare de dimineața, must cu ceapă. Îndemn împlinit cu eroism ca o poruncă, cu toată cutremurarea la simplul gând al acestei combinații. Beizadeaua a arătat aceeași bunăvoință și față de „basoadaer” (călăuză), pe care l-a poftit de asemenea să împartă cu ei mesele din cursul călătoriei, având grijă să declare că în cursul drumului

nu au rost formalitățile cerute de etichetă, care vor fi reluate doar după sosirea în Moldova. Totuși invitația lui nu l-a cuprins și pe acel preot ajuns tovarășul de drum al valetului lui Marco Antonio. La rândul său, acesta din urmă a făcut un gest, oferind beizadelei două din cele trei saltele luate cu sine pentru drum, păstrându-și-o pe a treia ce fusese destinată valetului, lăsat să fraternizeze cu preotul. În felul acesta beizadeana și „Mademoiselle” nu aveau să doarmă la diferitele caravanseraiuri pe scânduri acoperite, ce e drept, cu un covor. Toate aceste șesturi erau prilej de complimente și ceremonii. Alți prilej aveau să se ivească la ieșirea din Munții Balcani, când au întâlnit caravana beizadelei Alexandru Mavrocordat, fratele domnului Moldovei, care trecea înapoi la Constantinopol într-o trăsură trasă de șase cai, în fruntea unui șir de 24 de trăsură și 16 căruțe încărcate cu bagajele sale. Într-una se afla și soția sa cu nelipsitele roabe. Katsaitis a avut grijă să nu treacă neobservat și a fost prezentat beizadelei Alexandru care se uita cu oarecare curiozitate la portul său „franzuzesc”. Dobrogea străbătută în patru zile de drum (27—30 sept.) îi lasă o amintire de belșug și bună stare: sate mari, turme și circzi bogate, dar lipsesc lemnul și vinul. La 1 oct. e la Galați. Căruțele mari de transport au rămas pe malul drept al Dunării, ncavând voie să treacă dincolo. Marco Antonio, recomandat de I. Cantemir „căpitanului” (= părcălabului) de Galați, obține prin protecția acestuia o tocmeală foarte avantajoasă cu căruțașii locali până la Iași. La 2 oct. beizadeaua se desparte de Katsaitis, mergând direct la sora sa, Anița Palade, de unde trebuia să treacă la Iași, ajungând acolo înaintea lui Marco Antonio, care nu pierde ocazia de a-i încredința o scrisoare pentru marele postelnic, pe care îl ruga să-i facă rost de o găzduire bună. Era o cale ingenioasă de a folosi și mai departe protecția lui Cantemir, care îi dobândise atenția deosebită a dregătorului de la Galați care îl porțeste la el. După istovirea subiectelor de conversație și de complimente reciproce, el se plimbă prin oraș, ducându-se la cafenele să stea de vorbă cu turcii întâlniți acolo, față de care se laudă că a fost în audiență la sultan (probabil în suita bailului venețian la Poartă). Despre orașul Galați confundat cu Axiopolis, spune că este un târg mare cu case joase învelite cu șindrilă, că în port navigau multe vase și că „aici locuiesc mulți evrei” care „vând rachiu, vin, tutun, și mai fac și alte negustorii”. Mai vin pentru negoț și mulți turci. Pornind din Galați, trece prin Focșani, unde e zăpadă multă și găzduire proastă. În schimb la Bârlad sunt sobe bune și se găsesc alimente proaspete și din belșug. Ajuns la Iași, se bucură de un tratament de favoare. La vamă, boierul-vameș, care se lăsase așteptat, nu i-a cercetat bagajele de cum a înțeles de la el că avea treabă cu domnul. Katsaitis pretinde că și aici portul său „franzuzesc” făcuse această minune, dar tot el spune că postelnicul trimisese la vamă doi seimeni ca să-l aștepte și să vină cu bagajele la locul de găzduire într-una din casele cele mai bune din oraș. Fusese folosită încă totă bine cunoscută a scoaterii din casă a stăpânului legitim pentru a face loc oaspetelui privilegiat. Întreținerea era asigurată de curte cu o profuziune de care se miră și beneficiarul ei. Chiar de a doua zi el pornește călare în portul său „franzuzesc” ce stârnește senzație, urmat de valetul său în livrea și de cei doi seimeni ce îi fuseseră puși la dispoziție, mergând mai întâi la postelnic, înainte de a se duce la Curte. Ajuns la el (al cărui nume corect era Caragea, și nu Caragica, cum scrie în Jurnal), el îi înfățișează scrisoarea de recomandare a lui Iancu Mavrocordat, fratele domnului. Urmează și aici complimente reciproce și declarații amabile. Din context rezultă că Marco Antonio nu îl cunoștea dinainte pe postelnic, căruia îi scrisese din Galați. De la postelnic Katsaitis se îndreaptă spre Curte spre care avea să pornească curând acest dregător urmat de alaiul său obișnuit. La Curte, cel cu care tratează chestiunea candidaturii sale la postul de istoriograf oficial al domnului este marele cămăraș (numit în Jurnal *monsienorul* Mano, dar care era de fapt un Rizo cunoscut și ca Manea sau Mane). Primit de acesta cu complimente și declarații, este apoi condus la Divan Efendi, unde urmează alte discursuri amabile, jaloane ale unei prietenii spontane și, în sfârșit, este chemat în audiență la domn, care se ocupa personal de alegerea istoriografului dorit. Dar când își începe complimentul său pe limba italiană, domnul îl oprește, întrebându-l de ce nu se exprimă în limba greacă, fiind grec. Restul discursului a fost rostit pe grecește, putând fi urmărit de boierii de față. Domnul poruncește să fie poftit la masă la palat, masă prezidată de marle cămăraș, domnul luându-și mesle singur

cu doamna și familia sa. În așteptarea hotărârii domnului, căruia i-a trimis un exemplar al *Geografiei în dialog*, precum și alte opere manuscrise, Katsaitis se plimbă prin Iași, face vizite, mergând la marile vistieri (Teodor Paladi) să-l regăsească pe tovarășul său de drum, Ioniță Cantemir, cumnat cu acesta, și își petrece o parte din timp în anticamera domnului, unde se adună lumea cea mai aleasă. Acolo îl reîntâlnește pe pictorul genevez, Liotard, venit cinci zile după el de la Constantinopol, poftit de domn pentru a face portretul său și cele ale familiei sale, precum și o serie de reproduceri ale chipurilor domnilor din trecut, desigur cei în legătură cu neamul Mavrocordaților. Pe Liotard îl văzuse relativ de curând pe malurile Bosforului, unde se adunaseră prietenii și cunoscuții fostului bail venețian, care vizita înainte de plecare monumentele unice ale artei bizantine, această sărbătoare prelungindu-se până târziu noaptea. Prin Liotard el cunoaște pe francezii Bertin și Magnan ce ocupau posturi de încredere pe lângă domn. Priniul (numit în Jurnal, Bretan sau Bretagni) era Exupère-Joseph Bertin, membru corespondent al Academiei de Științe din Paris, prim medic al domnului din 1741, mai întâi la București, apoi la Iași. Al doilea ce purta titlul de marchiz cu aceeași îndreptățire ca „marchizul” Giuliani, care va trece pe la noi prin 1759, era însărcinat cu *afacerile politice* ale domnului, asemenea secretarilor de limbă franceză nelipsiți în preajma domnilor fanarioți. În corespondența Ministerului Afacerilor Străine de la Paris, el apare fără nici un titlu sau particulă ca secretar de ambasadă. În anii 1726—1732 el se afla la ambasada de la St. Petersburg ca secretar, iar după rechemarea ambasadului în cursul unei crize prelungite a raporturilor franco-ruse, a deținut funcția de însărcinat cu afaceri, dovedind oarecare abilitate în negocierile secrete încercate pentru încheierea unei alianțe terminate însă fără succes prin rechemarea sa proprie. Leafa lui la Iași era de 130 de piaștri pe lună, cea a lui Bertin de 6 000 de piaștri pe an ! (adică o pungă pe lună, cum îl informează Magnan pe Katsaitis, desigur cu oarecare nădnf. De observat că al doilea medic, Depasta, primea 230 de piaștri pe lună. „Marchizul”, înșurat cu o englezoaică urâtă (după Marco Antonio) era bine instalat și dădea mese delicate și somptuoase după gustul francez, la care a fost poftit și acesta de mai multe ori alături de Liotard și Bertin. A luat de asemenea cina cu Divan Efendi la care l-a cunoscut pe aga Paleologu „un om bătrân și chior de un ochi, dar de o mare bunătate și foarte milostiv, tare drag domnului, care aspira să-i fie și moștenitor, aga fiind destul de bogat și fără urmași”. Ulterior acest boier îl va pofti la cină pe Divan Efendi, va fi plin de atenții față de Katsaitis și va fi cultivat de „marchiz”, care îl va cunoaște prin acesta, pe care îl rugase să-i facă această legătură. Călătorul nostru își sporește cunoștințele cu marele comis, Chiriță Dracu Suțu, fiul capucheaiei Constantin Suțu, cu căminarul care fusese la Corfu și avea legături acolo cu „profesorul public” (probabil Lazăr Scriba, care a tradus în limba greacă Istoria lui Vasile Cămărașul) și care locuia la mănăstirea Golia, unde îl pofteste la dejun și îi dă „un vin prețios din țară”, probabil de Cotnari. În sfârșit el nu uită să viziteze pe doctorul Depasta și nici pe mitropolit. El asistă la alaiul trecerii prin Iași a pașei de Hotin, după o ședere de trei zile la palatul de la Frumoasa, înconjurat de solicitudinea domnului și a Curții sale. Împreună cu „marchizul” cu care vizita orașul în mai toate după amiezile, el urmărește desfășurarea ceremoniilor și nu uită să sublinieze comportarea umilă a domnului sărutând mâna pașalei, care e foarte tânăr, dar sever și orgolios, și despre care se știa că va ajunge mare vizir !

Din Jurnal se vede că ocupația principală a lui Marco Antonio, pe lângă aparițiile sale în anticamera domnului, consta în vizite nenumărate, a căror inițiativă îi aparține în întregime lui. Când se întâmpla să nu găsească acasă pe una din persoanele spre care pornise, se îndrepta îndată spre alta din cunoștințele sale. În felul acesta s-a dus prima dată să-l viziteze pe „marchiz”, și să cineze cu el în continuare, ajungând curând un obișnuit al casei. S-ar părea că și „marchizul” ar fi avut un interes, anume acela de a ajunge să-l cunoască pe aga Paleologu prin mijlocirea lui Katsaitis. Oare pentru că aga Paleologu era din Țara Românească (venit în Moldova de dragul lui Constantin Mavrocordat) și Magnan avea niște interese acolo ? Când pleacă Katsaitis spre Țara Românească, Magnan îi încredințează niște afaceri ale sale din București și îi dă o scrisoare de recomandare către marele logofăt Dudescu. Sau poate pentru că aga Paleologu era prieten bun cu Divan Efendi-ul Ali ?

Dar în timpul acestor mondenități neîntrerupte se năruia proiectul dobândirii postului de istoriograf. De vină a fost chiar Marco Antonio care a refuzat cu îndârjire să declare pretențiile sale pecuniare, ținând-o într-una că vrea să slujească *gratis*, intrucât situația de *mercenar* nu se potrivea cu calitatea sa de nobil. În cele din urmă a lăsat problema retribuirii sale la aprecierea domnului. Dar când i s-a comunicat de cămăraș cuantumul de 50 de groși (=piaștri) pe lună, el s-a simțit profund jignit de subaprecierea sa comparând desigur acea retribuție cu cea a doctorului Berlin sau cu a lui De Pasta sau cu cea a „marchizului”, fără a ține seama că ca era aceeași ca a boierilor cu slujbă la Curte și că îi era oferită numai pentru întreținere până la terminarea Istoriei, care se va plăti deosebit de aceasta. Dar ideea însăși a întreținerii îl face să clocotască. El declară sus și tare că acea sumă nici nu e suficientă pentru subzistența sa și că părinții săi îi pot asigura întreținerea și că el nu este silit să muncească pentru a trăi! Ce se va întâmpla dacă după munca sa pe rupte, riscându-și reputația și sănătatea (!?), domnul nu va fi satisfăcut cu rezultatul ei? Așadar el revine din nou la propunerea sa inițială de a munci fără plată până la terminarea lucrării! (Concluzie cu totul nelogică după argumentarea sa de mai sus). Dar în cele din urmă își mai temperează ifosul și refuzul aclei sume este acoperit de această ofertă atât de nereală. Refuz de care s-a căit foarte curând în sine sa, dar asupra căruia nu mai putea reveni. Căci domnul a socotit refuzul jignitor și „l-a dispensat de orice angajament anterior”. De aici necazul lui Katsaitis care răzbate în repetarea criticilor, fie și minore aduse domnului chiar de către dregătorii săi: postelnicul, cămărașul, mitropolitul, fără a mai pomeni de favoriții monentului, Magnan și Bertin. Critici desigur inspirate chiar de Marco Antonio. Acestea scoate în relief din declarațiile celorlalți firea pripită și nestatornică a domnului, ifosul cu care îl tratează chiar și pe mitropolit, pretenția de a ști totul mai bine ca toată lumea și de a se amesteca în toate etc.

Drumul său de înapoiere — din care nu ne-a parvenit decât porțiunea până la Buzău — aduce și el, pe lângă filmul desfășurat înaintea călătorului, o imagine (poate prea clară) a sa proprie. Așa că alături de portretul domnului avem și autoportretul memorialistului, amândouă tot atât de valabile. Așa cum se arată de către editori, jurnalul călătoriei la Iași și fragmentul rămas al înapoierii întrerupt brusc la Buzău fac parte dintr-o scrie de călătorii ale autorului și anume: a) De la Corfă la Smirna (1740); b) A doua călătorie la Smirna (1742); c) Călătoria de la Smirna la Constantinopol; d) *Călătoria de la Constantinopol la Iași* (1742, spt.-oct.); e) *Călătoria din Moldova spre Valahia* (fragment). Acestea se păstrează în manuscris în două exemplare, unul la Sorbona, celălalt la Biblioteca Națională din Atena. Dintre acestea primele două legate de Smirna au fost publicate în 1972 de cercetătorul grec Filip K. Falmpos după manuscrisul de la Sorbona.

În 1973 cercetătorul român Dumitru Limona a descoperit la Biblioteca Națională din Atena exemplarul paralel al acestor călătorii și a început munca de prezentare a drumului la Iași și a fragmentului privind înapoierea până la Buzău, redând textul în versiune românească cu concursul cercetătoarei Elena Moisuc, care a contribuit și la aparatul critic deși n-a făcut rectificarea cuvenită privind pe Ioniță (nu Constantin) Cantemir. Această versiune sub titlul Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742* a fost publicată în 1977 la Iași în *Saeculum* (Editura Junimea), p. 45—50 (introducere și note), p. 55—110. Ea cuprinde, între *Călătoria* propriu-zisă la Iași și cea de înapoiere, scurtă descriere geografică-istorică *Despre Dacia antică*, urmărită cu atenție critică de editori, care semnalează între altele situarea greșită a Brăilei în Moldova! (Am crede că această afirmație a fost adăugată de autor la text după redactarea inițială în care se declara că Galați este *unicul* port al domnului Moldovei pe Dunăre). Textul însuși al călătoriilor este lămurit de note foarte bine venite. De semnalat însă nedumerirea rezultând din redarea în text a numelui de biserică „Maicii Domnului din Kola”, cu explicația în notă „Biserica catolică închinată Adormirii Maicii Domnului”, când din context se vede mai departe că e vorba de mănăstirea cea mai bogată din Iași și prin urmare trebuie să ne gândim la mănăstirea *Golia*, nume deformat în Kola. Tot astfel numele marelui postelnic este redat prin neconvingătorul Caragica, în loc de Caragea rectificare sugerată în remarcabilul studiu: *Jean-Etienne Liolaid à Jassy, 1742—1743*,

de Remus Niculescu (apărut în revista „Geneva”, Nouvelle série, XXX (1982), nr. 5, p. 157, nota 35), cu identificarea probabilă a lui Constantin Caragea, născut la începutul veacului și mort în 1771. Vezi tot acolo și identificarea cămărașului „Mano” cu Iacovache Rizo, numit și Mano sau Manea, după numele tatălui său Manuel. Ar mai fi și alte note lămuritoare și sugestii prețioase de reținut din articolul amintit, în care autorul utilizează cu multă pătrundere informațiile culese din textul corfiotului despre pictorul Liotard, mai lărgind câmpul cercetării sale prin urmărirea și a călătoriei precedente, de la Smirna la Constantinopol, în care este vorba mai întâi de Liotard.

Dar Liotard este și el un călător în Moldova și ca atare s-ar cuveni să intre în volumul nostru. Cum însă nu avem nici o mărturie directă a sa, vom folosi fragmentul reprodus în articolul citat, redat acolo după Louis Gelly, *La Biographie de Jean-Etienne Liotard écrite par son fils* (în „Geneva”, XI (1933), p. 192) și înfățișat de noi în versiunea românească.

„Domnul Moldovei auzind vorbindu-se de el [= Liotard, n.n.] la Constantinopol, unde se afla, l-a pus să-i facă portretul (*s'y fit peindre par lui*) și după aceea l-a chemat la curtea sa din Iași, unde i-a făcut portretul său, cele ale soției și fiicei sale și al patriarhului de Ierusalim. El sosise [= la Iași, n.n.] la 15 octombrie 1742 și a rămas acolo zece luni și jumătate pe care le-a petrecut alcătuind pentru domn desenele tuturor voievozilor care domniseră mai înainte în Valahia(!) (= Moldova). Acesta se numea Constantin Mavrocordat, domn blând și bun. Iubea științele. Liotard observând că toți mai marii țării purtau barbă și, plictisit de a se mai rade, a încercat s-o lase să crească. De îndată ce s-a văzut acest lucru fiind poftit la nunta unuia din boieri, toți l-au felicitat că a lăsat să-i crească barba și i-au arătat atâta satisfacție încât Liotard a luat hotărârea să și-o păstreze. A rămas astfel zece luni în Valahia (= Moldova), foarte prețuit de domn, care pentru a-i plăti lucrările a crezut că-i face un mare dar oferindu-i un /lacună în text/ ceea ce în această țară este mult, pe o tavă de argint; dar aflând că nu este destul i-a mai plătit ceea ce a cerut, precum și cheltuielile călătoriei sale”. Această ultimă declarație, pusă în legătură cu oferta nu tocmai generoasă făcută lui Katsaitis și cu știrea dată de istoricul Vasile Mihordea, referitoare la medicul Bertin, că la plecarea din domnie domnul îi datora o sumă importantă, ne-ar duce la concluzia că la Curte era oarecare lipsă de bani și că suma datorată lui Bertin nu rezultă poate dintr-un împrumut făcut domnului, cât din acumularea lefurilor sale neplătite.

Observăm că unele afirmații, datorate reminiscențelor lui Liotard fiul, nu concordă întocmai cu informațiile date de Marco Antonio în jurnalul său. Acesta din urmă vorbește de portretele doamnelor, precizând anume: mama și soția domnului, apoi de ale domnițelor, adică Smaranda de 7 ani și Sultana de 6, în sfârșit de ale beizadelelor (trei la număr: Nicolaie, Ioan și Alexandru, ultimii doi născuți în 1740 și 1742!) în vreme ce Liotard fiul pomeneste doar de portretul soției, al fiicei și al patriarhului de Ierusalim (Partenie). Să fie vorba de o greșală sau cumva de o schimbare a comenzii inițiale? Căci Liotard fiul a menționat și o serie de portrete ale voievozilor anterior despre care Marco Antonio nu știe nimic.

Pare mai ireductibilă contradicția dintre afirmația că domnul ar fi pus să fie pictat de Liotard la Constantinopol, unde s-ar fi aflat atunci, invitându-l doar după aceea la Iași, și faptul că el nu a fost la Constantinopol în intervalul prezenței lui Liotard acolo. Katsaitis declară că pictorul a fost *invitat* la Iași. Nu ar fi exclus ca acea invitație să fi fost făcută prin Iancu Mavrocordat, fratele domnului care ședea la Constantinopol, și ca acel portret al „principelui Moldovei” amintit în text să fie de fapt un portret al acestuia. Cum foarte curând el avea să ajungă domn al Moldovei, acel titlu i se cuvenea și astfel o confuzie între frați nu ar fi cu totul exclusă. Între niște reminiscențe mai târzii și niște însemnări de Jurnal, acestea din urmă par mai credibile. Cât privește confuzia între Valahia și Moldova, ea este foarte frecventă, atât din cauza folosirii numelui de Valahia pentru Moldova de către poloni, cât și din cunoștințele foarte aproximative referitoare la această parte a lumii și care se răsfrâng până și în enciclopedii. Alte completări privind relațiile între domn și pictorul genovez tot la Remus Niculescu, *Portretul unui domn din epoca luminilor; Constantin Mavrocordat văzut de Jean-Etienne Liotard*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, XLI (1994), p. 43–54.

[La 8 oct. Markos Antonios Katsaitis, sosit la Iași, merge la marele postelnic Caragea].

p. 68 La 8 octombrie, zi de sâmbătă, după ce m-am sculat la o oră potrivită și m-am îmbrăcat după moda franțuzească, am încălecat pe cal (aici, atât în Valahia, cât și în Moldova, toți boierii și nobilimea merg sau cu trăsura sau călare, făcându-se însoțiți de un mare număr de robi, seimeni, ciohodari și alți servitori, după uzul turcesc, în aceasta constând tot luxul lor mai mare și astfel toate persoanele civile merg și ele pretutindeni călare, oricât de scurt ar fi drumul pe care vor să-l facă) și dispunând să fiu însoțit de servitorul meu, îmbrăcat cu livrea, și de doi seimeni care fuseseră destinați serviciului meu, m-am lăsat condus la marele postelnic sau mare șambelan, domnul Caragica¹. Această dregătorie este în mare considerație în aceste țări, el având obligația să rămână totdeauna în preajma persoanei domnului, care nu iese niciodată din apartamentele sale fără a fi precedat de marele postelnic însuși, care poartă în mână un toiag de argint, puțin deosebit de cel pe care îl poartă ceaușbașii când introduc în Divan pe ambasadori...

p. 69 Rămânând cu el vreo oră în complimente reciproce și în alte diverse conversații, fiind veniți între timp foarte mulți boieri spre a-l saluta, precum și alții de condiție inferioară spre a-i face curte, el a ieșit cu un cortegiu numeros și încălecând pe un cal de rasă, cu o suită formată dintr-o gloată de servitori și alții, a dat ordin să fiu condus la Curte, unde trebuia să aștept până la sosirea sa.

După ce l-am lăsat să plece, am încălecat și eu și m-am dus la palatul domnului, care este destul de vast, închis în întregime cu ziduri, și care constituie un fel de castel al Iașului. Sosit la piciorul scărilor palatului, după ce trecusem curțile întinse, în care se văd locuințele seimenilor și ale altor soldați și persoane de gardă, am coborât de pe cal și după ce mi-am scos cizmele, am fost condus sus, unde în prima sală am văzut un mare număr de ciohodari, seimeni și alți oameni de jos. Apoi trecând prin alte camere, toate pline de oameni, am fost condus de călăuza mea în încăperile cămărașului, adică vistierului domnului, monsenior Mano², originar din Constantinopol. Acesta este un om destul de afabil și cult, care a călătorit pe la diferite Curți din Europa, și foarte drag domnului. ...

[Portretul domnului]

p. 70 ... Am fost condus în anticameră și de acolo în sala de audiență în care am găsit pe Alteța Sa așezată pe sofă, având la capătul aceleiași sofale, oarecum în fața ușii, o grămadă de catifea cărămizie, înaltă cu trei trepte de la pământ. De jur împrejurul camerei se aflau bănci cu perne, iar deasupra stofă verde, unde ședeau mulți dintre miniștrii principali.

Constantin bei sau Constantin voievod, căci astfel este numele domnitorului, este de statură obișnuită, oarecum slab, cu barbă neagră și puțin sașiu, asemănându-se cu totul lui beizade Iancul, care este de statură mai

* Traducerea s-a făcut după versiunea D. Limona — E. Moisuc, apărută în *Saeculum*, p. 68 și urm.

¹ Corect = Constantin Caragea.

² Unul și același cu Iacovache Rizo, numele de Mano sau Mane, sub care apare uneori, fiind abrevierea numelui tatălui său, Manuel.

mică și mai sașiu decât // Constantin voievod. Acest domn este, pe de altă p. 71 parte, foarte erudit, petrecându-și toate orele libere din zi și o mare parte din noapte în lectură continuă, iubitor de literați, determinându-i să vină la el cu mari salarii; el posedă mai multe limbi: greaca vulgară, greaca literară, turca, latina, italiana, franceza, moldoveana și valaha, acestea din urmă fiind, de fapt, una și aceeași limbă. Pe de altă parte, el este puțin ciudat, iubitor de noutăți și nerăbdător în rezolvarea chestiunilor lui și în anumite momente nu este lipsit de mânie și extravanșă. Depășește cu puțin vârsta de 30 de ani și a fost numit domn la 18 ani'...

'Masa la palat prezidată de cămăraș]

Întorcându-se cămărașul în camerele lui, fu imediat pregătită o masă lungă deasupra sofalei, înaltă de un picior, care s-a dovedit comodă, putându-se extinde. Au venit acolo la prânz mulți miniștri și masa a fost servită parte după maniera turcă, parte după cea franceză. Cămărașul m-a așezat la mijloc, folosind față de mine toate distincțiile posibile. Au fost aduse cantități mari de mâncă // ruri preparate excelent și s-au băut vinuri bune, p. 72 cea mai mare parte din ele sunt însă cu absint, din care cauză neplăcute pentru gustul nostru. Domnul mănâncă totdeauna în haremul său cu doamna, căci acesta este titlul prințesei. Principalii miniștri care locuiesc în palat mănâncă cu cămărașul, iar ceilalți funcționari și miniștri de rang mai mic la alte mese și în camere diferite. Prânzul fiind terminat și cafeaua băută, ceilalți și-au luat rămas bun sau au rămas acolo ca să fumeze...

[Anticamera Domnului]

La 9 octombrie, zi de sâmbătă, sculat dis-de-dimineață, m-am dus p. 73 înainte de toate să-l salut pe marele postelnic. ... mi-a spus să merg cu el în anticameră, unde, până ce va fi ieșit Alteța Sa în audiență, voi avea ocazie să cunosc miniștrii și boierii, fiind acolo la Curte unicul rendez-vous unde se adună și se întâlnesc, fie dimineața, fie seara, și unde se desfășoară cea mai plăcută și mai variată conversație. În adevăr, ducându-mă în amintita cameră de audiență, am văzut pe beizade Cantemir, cu care, după ce i-am adus omagiile mele, am rămas o bucată bună de timp în conversație, el întreținându-se cu mine, bucuros de a fi fost primit de domn și de a fi întâlnit geniul său. M-am scuzat că n-am avut timp să-mi îndeplinesc obligația de a mă duce să-i fac închinăciune și am pus de acord vizita pentru ziua următoare. A venit apoi să mă salute monsenior Liotard, acel celebru pictor după natură din Geneva, care venise cu poșta din Constantinopol cu câteva zile înaintea mea, fiind chemat de domn, spre a face portretul lui, pe acele ale doamnelor — mama și soția —, precum și ale beizadelelor și domnișelor. Deoarece acesta mă cunoscuse la Constantinopol, unde am luat prânzul cu el și cu căpitanul Erizzo, în ziua în care am vizitat biserica Sf. Sofia, mi-a făcut mii de complimente și amabilități și mi-a făcut imediat cunoștință cu monseniorul Bretan³, primul medic al domnului și

³ Exupère — Joseph Bertin, care în textul de față apare sub ³diferite forme, ca Brelagni (!), sau Bretan (!). Despre el a scris V. Mihoedea, *Un medic francez la curtea lui Constantin Mavrocordat, doctorul Berlin, 1741—1743*, în „Revista Istorică” (1933), nr. 4—6, pp. 139—155. Leafa atât de mare, care îl impresionează în mod deosebit pe Katsaitis explică desigur faptul că la plecarea lui C. Mavrocordat din domnie, el îi datora o sumă foarte ridicată, care nu trebuia explicată printr-un împrumut consințit de el domnului, ci prin acumularea pungilor lunare datorate.

unul din cei 40 membri ai Academiei ⁴ din Paris, adus de Alteța Sa cu un salariu de șase mii de groși sau 12 punți pe an, în afară de daruri, casă și masă; de asemenea mi-a prezentat pe marchizul Magnan, care era ținut de domn pentru afacerile politice, cu un salariu de 130 de groși pe lună. Acesta era acolo cu soția sa, care era o doamnă engleză, iar el era originar din Constantinopol și servea la Moscova sub țarul Petru, în Anglia, la Viena și la alte Curți, poseda mai multe limbi și era foarte versat în problemele

p. 74 de stat și în afacerile // principilor, om cult, afabil, manierat, strălucitor și care, în toată șederea mea la Iași, mi-a fost prieten fidel și sincer, căruia îi încredințam orice secret și orice necaz al meu. A ieșit apoi Alteța Sa în audiență și toți miniștrii principali care au avut loc au intrat în sală și s-au așezat pe bănci, la locurile lor. Apoi au intrat toți ceilalți până la ușă, de unde, după ce s-au arătat Domnului și l-au salutat, au ieșit în anticameră, în care au așteptat dacă nu cumva avea să le dea vreo poruncă. Și eu am făcut același lucru, adică m-am prezentat la ușă și, după ce am făcut închinăciuni, Alteței Sale, am ieșit apoi în anticameră.

[E reținut la prânz de cămăraș]. Am luat dejunul în compania multor miniștri și a lui monsenior Liotard, iar după prânz, după ce am băut cafeaua și am fumat una sau două pipe de tutun, am fost condus cu o trăsură a Domnului la locuința mea. Fiind orele trei după amiază, am încălecat și m-am lăsat condus în jurul orașului, spre a vedea regiunea.

[Orașul Iași]

Orașul Iași, cunoscut de mulți a fi Angustia din antichitate, se află așezat la 47 grade și 50 minute latitudine nordică, pe malul micului râu Bahlui *μπαχλείον*, care, la mică depărtare se unește cu Prutul, aflându-se la zece ore sau 30 mile depărtare de hotarele Poloniei. El este situat în parte pe colină, în parte pe șes, iar palatul domnului, care este destul de vast și înconjurat în întregime de ziduri, îi servește de fortăreață sau castel. Orașul este de o întindere mijlocie, dar complet deschis, iar casele sale oarecum împrăștiate. Locuințele sale sunt joase și toate după uzul țării, adică cu un număr mare de camere fără o ordine și toate acoperite cu stuf și șindilă, pentru a nu îngreuna acoperșurile, care în cea mai mare parte a anului sunt acoperite de zăpadă. Toate străzile principale sunt podite cu poduri mari sau scânduri, susținute de bănci, spre a nivela terenul. Cu toate acestea, ele sunt noroioase din cauza zăpezii care se topește deasupra și din cauza circulației neîncetate de cai, trăsură și căruțe. Bisericile sale sunt bine întreținute, toate construite în formă de cruce și având toți pereții pictați în interior, precum și cea mai mare parte din cupolele lor. Sunt apoi acolo multe mănăstiri, dintre care cea mai bogată este aceea a Maicii Domnului din Kola ⁵. Apoi este cea a Sf. Sava și cea a celor Trei Ierarhi. În mănăstirea Trei Ierarhi sunt venerate moaștele Sf. Paraschiva (Sf. Vineri), tânără originară din regiunea Epivates. Toate aceste mănăstiri

p. 75 și toate celelalte, care sunt foarte nu // meroase în Moldova, aparțin mănăstirilor de la Sf. Munte, de la Sinai și de la Ierusalim, numindu-se în limba

⁴ A fost ales membru corespondent al Academiei de Științe în 1744, deci după înapoierea sa din Moldova în 1743.

⁵ Kola (!) este o redare greșită a numelui de Golia al mănăstirii, pomenită în mai multe rânduri în text.

greacă, metohuri ale acestora. În toată Valahia și Moldova există obiceiul clopotelor, iar cele ale Maicii Domnului din Kola sunt foarte mari și au un sunet foarte frumos.

În Iași se găsesc mulți evrei care fac negoț și au deschise prăvăliile lor și aceștia sunt originari din Germania, din Polonia și din alte țări. În Iași erau și unii turci, unguri, polonezi, germani, greci, în special din Iannina și Constantinopol, parte în serviciul domnului, parte pentru negoț...

[Femeile moldovene]

Principesele se îmbracă după moda constantinopolitană, dar doam- p. 76
nele țării își au propriul lor veșmânt particular. (...) Umblă toate în
trăsură și nu trăiesc feite de relații după obiceiul grecesc și turcesc, ci
frecventează societatea în libertate deplină și sunt dezinvolve ca italien-
cele. Toate femeile moldovene sunt tare frumoase, spre deosebire de cele
din Valahia, în orașele respective putându-se vedea o rasă foarte frumoasă,
la care contribuie mult clima țării și apele, care sunt cu mult mai bune
decât cele din Valahia. Bărbații sunt de asemenea bine făcuți, sănătoși
și robuști și sunt foarte curtenitori, amabili și iubitori de străini, ceea ce
nu se observă la valahi.

[[Mitropolitul]

În Iași există un mitropolit, a cărui autoritate însă este mult limi-
tată de aceea a domnului, toate episcopiile și moșiile ecleziastice fiind nevoi-
te să plătească contribuție după bunul plac al acestuia. . . // dar veniturile p. 77
sale sunt foarte mici. El cedează domnului locul din dreapta, chiar în bise-
rică, unde scaunele lor fiind egale și alăturate, domnul se așează primul.
De altfel, mitropolitul trebuie să meargă la Curte și — ceea ce îmi pare des-
tul de extravagant — rămâne în anticameră, în condiția celorlalți.

[Palatul de la Frumoasa]

La aproximativ două mile depărtare de Iași, pe malurile râului Prut,
se vede un palat de desfătare, numit Frumoasa, care a fost construit de
Grigore voievod ⁶, fratele lui chiucibași⁷, care a fost decapitat ⁸ la Con-
stantinopol, din rațiuni de stat. Acest palat este construit în parte după maniera
turcă, în parte după cea franceză și este cel mai frumos edificiu din întreaga
Moldovă...

[[Mănăstirea Golia]

La 10 octombrie, zi de duminică, m-am sculat de dimineață și m-am p. 78
dus să ascult liturghia la biserica Maica Domnului din Kola (!) lângă locuin-
ța mea, iar după terminarea sfintei liturghii mi s-au prezentat doi negustori
din Iannina, agenți ai domnilor Maruzzi, care m-au rugat să binevoiesc a
mă duce în camerele lor, spre a bea cafeaua. M-au condus în aceeași mănăs-

⁶ Grigore al II-lea Ghica, fiul lui Matei Ghica.

⁷ = Mare blănar, situație de mare prestigiu la Poartă.

⁸ = Alexandru Ghica, decapitat la 10 feb. 1741.

tire, unde locuiau destul de comod în camere diferite, în toate mănăstirile, atât în Moldova, cât și în Valahia, aflându-se multe apartamente și camere rezervate pentru străini, care, cu mici sume, au acolo toată comoditatea)

[Vizită la I. Cantemir]

De acolo m-am dus să-i fac plecăciuni lui beizade Cantemir, care locuia în casa vistierului sau marelui tezaurier⁹, pe care am avut ocazia să-l cunosc și să-i prezint omagii. Am stat cu amândoi o oră bună, întreținându-ne cu diverse discuții. Apoi, după ce am luat șerbetul, cafeaua și după ce am fumat mai multe pipe, mi-am luat rămas bun, fiind ora de mers la Curte...

[Vizite etc.]

- p. 80 Am avut ocazia să cunosc și pe căminar, care este una din priunile demnități ale Curții; acela era originar din Zagora, fusese în Corfu pentru a venera pe Sf. Spiridon și avea informații despre multe din rudele mele și era foarte agreat și bine primit de Alteța Sa. Am făcut de asemenea cunoștință cu marele comis, care era fiul capuchehaielei Suțu, cu profesorul public¹⁰, care era întreținut la Iași cu un mare salariu din partea domnului pentru a face școală, precum și cu mulți alții de la Curte. [...] [Discută cu cămărașul] până la ora prânzului la care au luat parte după obicei mulți alți miniștri și monsenior Liotard. După prânz am băut cafea și am fumat câteva pipe. [...] Pentru a consuma timpul până seara, am încălecat și m-am dus la Divan Efendi... [După o oră de discuții] șerbet, cafea și pipă, m-am dus să-l vizitez pe d. Depasta, al doilea medic al Alteței Sale, om de mare erudiție și foarte drag domnului și care era întreținut [cu un salariu de 230 groși pe lună. Am rămas cu el până seara, conversația cu el fiindu-mi foarte plăcută.

[Marele postelnic despre domn]

- [La 12 oct. el merge la marele postelnic pentru a-i vorbi de angajarea sa]. Am făcut împreună cu postelnicul diferite reflecții asupra acestui subiect, p. 81 el arătându-mi dificultatea sarcinii la care mă expu // neam și imposibilitatea de a satisface pe domn, care, din natură nerăbdător și ciudat, vrea orice lucru să fie îndeplinit cu promptitudine și desăvârșit. Că mulți s-au supus probei fără a reuși, deoarece Alteța Sa pretinde să fie puși în concordanță, în cronologie și în fapte, toți autorii, ceea ce era imposibil de realizat. [...] După acestea, fiind ora Curții, marele postelnic a încălecat cu suita lui numeroasă și puțin după aceea l-am urmat și eu. Până să iasă domnul în audiență, m-am dus să vizitez pe monsenior Bretagni în apartamentul său din palat, el având, în afară de aceasta, și o casă separată, unde își ținea servitorii, trăsura și caii. M-am întreținut vreo jumătate de oră cu el, cercetându-i cărțile pe care le poseda în număr mare și toate alese...

⁹ = Teodor Palade, cumnat cu Ioniță Cantemir, tinând în căsătorie pe sora sa Anița.

¹⁰ Identificat de editor cu Lazăr Scriba din Trapezunt.

[Discuție erudită cu Domnul]

La 13 octombrie, zi de miercuri, a nins toată noaptea și ziua următoare, cu toate acestea n-am renunțat să mă duc la Curte, unde am rămas până când s-a terminat audiența. Introducându-mă la locuința mea și așezându-mă la masă, a venit un seimen din porunca domnului, spre a mă chema la palat. Nu puteam să-mi imaginez ce grabă era, nefiind nici jumătate de oră de când ieșisem de acolo, după ce Alteța sa mă văzuse deja. Cu toate acestea, m-am sculat de la masă și am pus să se înșeuze calul. În momentul în care voiam să încălesc, a venit un al doilea curier cu mare grabă, spre a mă chema, astfel că am pornit urgent și m-am dus la palat unde sosit, am fost imediat introdus la domn. El se afla într-o cameră prevăzută toată cu cărți, unde obișnuia să stea ziua întreagă și parte din noapte, spre a studia, spunându-mi-se că era neobosit în sângea lui de a învăța, punând să i se citească cărți timp de șase și opt ore continue, atribuție care era incredințată cel mai des domnului Depasta. Sosit acolo am găsit pe domn plimbându-se, iar în compania lui se aflau marele postelnic și cămărașul. După ce i-am făcut închinăciunile mele, mi-a spus că mă chemase pentru a mă întreba unde am găsit că orașul Nicomedia a fost numit de antici cu numele de Comidia, cum scrisesem în Geografia mea. I-am răspuns că nu pot să-mi amintesc acum precis autorul, cu atât mai mult cu cât m-am folosit de mai mulți; ceea ce însă am onoarea să-i spun e că Nicomedia s-a numit în antichitate, fără nici o îndoială, Comidia, și că acest lucru ar putea fi extras din nou, căci eu nu m-am orientat decât după autoritatea scriitorilor acreditați și clasici. Și cum se face, a răspuns domnul, că nu s-a întâmplat să remarc niciodată asemenea lucru la alți autori decât la dumneata. Eu i-am răspuns cu respect că s-ar putea ca el să nu fi reflectat atunci când l-a întâlnit. Ei bine, a zis, să confruntăm autorii, și cu aceasta a dat poruncă cămărașului să aducă pe monsieur Corneille și găsind Nicodimia, am avut norocul ca acel celebru autor să autentifice spusele mele, astfel că Alteța Sa mi-a dat dreptate. Apoi, dându-mi în mână Geografia mea, m-a pus să citesc cu vântul către cititor și dedicația. Apoi, mi-a cerut să găsesc Georgia, m-a lăudat în ce privește sursele și după ce i-am citit acel capitol, mi-a spus că vorbeam prea succint, dar m-am scuzat spunându-i că opera mea era un compendiu. Apoi, după ce mi-a pus diverse alte întrebări și mi-a ținut multe discursuri cu privire la istoria pe care trebuia să o alcătuiască, m-a concediat, după ce avusesem prilejul să văd în fundul unei lungi suite de camere, așezată pe sofă, pe doamna sau principesa-soție¹¹, care este foarte frumoasă, înconjurată de multe domnișoare de onoare și roabe.

Reîntors la locuința mea, m-am așezat din nou la prânz, minunându-mă foarte de extravaganța și nerăbdarea domnului de a // aștepta câteva p. 84 ore până după prânz și de a mă fi chemat dintr-un capriciu. După amiaza mi-am petrecut-o în întregime cu marchizul de Magnan...

[Prânz cu Liotard]

La 17 oct. [nu îl găsește pe cămăraș la Curte, se duce la postelnic] p. 85
Apoi m-am dus la prânz la marchizul Magnan, unde am luat masa cu foarte multă plăcere împreună cu monsenior Bretagni și cu monsenior

¹¹ Doamna Ecaterina Mavrocordat, născută Rosetti.

Liotard, fiind tratați după maniera franceză cu cel mai înalt rafinament, rămânând apoi aproape toată după-amiaza în deplină libertate și într-o conversație foarte agreabilă.

[Audiență în Divan]

La 18 octombrie, zi de luni, m-am dus după obicei la Curte, unde, întâlnindu-mă înainte de audiență cu cămărașul, mi-a spus că avea poruncă de la Alteța Sa să-mi vorbească, de aceea să rămân cu el la prânz, spre a putea discuta în tihnă. În această zi domnul dădea audiență în divan, care este o cameră destul de mare, cu o sofă și o mare grămadă de catifea la picioarele ei, înaltă cu patru trepte de la pământ, unde se așeza uneori domnul în funcții solemne. Alteța Sa dă audiență publică de două ori pe săptămână, unde se poate prezenta oricine cu jalbele sale și acolo se chibzuiesc toate afacerile statului, din care cauză se numește, după uzul turc, divan. Domnul este așezat pe sofă, iar pe locul de mai jos Divan Effendi, în timp ce miniștrii de prim rang stau așezați pe bănci, dispuse de jur împrejurul camerei, iar toți ceilalți stau în picioare. Li s-au făcut foarte multe cereri și li s-au prezentat foarte multe jalbe, care au fost toate hotărâte pe loc. A fost numit un căpitan de dărbani și alți doi funcționari; apoi, după ce a tratat oarecare afacere a Principatului cu miniștrii săi, audiența a fost suspendată, Alteța Sa retrăgându-se în propriile apartamente, precedat, după obicei, de marele postelnic cu toiagul de argint în mână...

[Vizită la Mitropolit]

- p. 87 [La 18 oct.] m-am dus să fac închinăciuni mitropolitului¹², care, consider, este un om de o pietate exemplară și cu deprinderi de viață sfinte. Am stat la el mai mult de o oră, el plângându-mi-se de statutul din această țară al preoților, care trebuiau să fie total dependenți de domn și nu puteau dispune nici de cel mai mic beneficiu ecleziastic. Mi-a vorbit cu regret de abuzul de a face pe mitropoliți să rămână în anticameră în condiția celui mai umil de la Curte și de a-i face să aștepte chiar și în biserică, înveșmântați în odăjdii, pe domn. Mi-a spus apoi în ce sărăcie și restricție trăia și mi-a arătat în amănunt veniturile sale. După ce am băut cafeaua și șerbetul și am fumat câteva pipe, după uz, mi-am luat rămas bun după o oră de vizită...

[Prânz la Magnan]

- p. 91 [La 22 oct. face vizite de plecare]. M-am dus apoi la dejun la marchizul Magnan, care mă invitase, având de comesean și pe doctorul Bretagni. Acolo, putând vorbi în libertate și putând avea încredere în monsenior Bretagni, ne-am vărsat mânia, atât eu, cât și marchizul Magnan, nefiind nici el mulțumit de această Curte. După prânz, după ce a plecat monsenior Bretagni, marchizul Magnan a dorit să mergem să vizităm pe aga, despre care i-am spus câtă amabilitate mi-a acordat și câte oferte mi-a făcut, numitul marchiz simțind nevoia să și-l facă amic și protector.
- p. 93 /.../ [La 24 oct. alte vizite] Apoi m-am dus la prânz la marchizul Magnan, unde am găsit pe aga Paleologu, monsenior Bretagni și monsenior Liotard. Prânzul a fost desăvârșit, pregătit în întregime după maniera fran-

¹² Nichifor, fost mitropolit de Sidis, mitropolit al Moldovei (c. 1739/1740—27 oct. 1750).

ceză, cu maximum de gust, s-au băut mai multe sticle de vinuri alese și s-a petrecut într-o perfectă veselie. Am folosit apoi cea mai mare parte a timpului de după prânz discutând și fumând. Apoi, după ce ceilalți și-au luat rămas bun, eu și marchizul Magnan ne-am urcat în trăsură și ne-am dus să facem o plimbare. Reîntorși apoi în casa lui, mi-am luat rămas bun de la doamna lui și le-am adus mulțumirile cuvenite pentru atâtea favoruri primite. Marchizul Magnan mi-a dat o scrisoare de recomandare pentru domnul Todeșcu¹³, mare cancelar al Valahiei, și, după ce mi-a încredințat unele afaceri ale sale în acele părți, ne-am despărțit cu mult regret din partea mea, după ce îl cunoscusem ca un adevărat și sincer prieten. Seara m-am dus să cinez cu aga Paleologu, care n-a încetat până în ultimile momente de a-mi da toate dovezile de afecțiune cordială și sinceră...

[Vaslui, ieftinătatea¹ alimentelor]

Cu mai puțin de un groș am mâncat excelent eu, servitorul, cei trei p. 101 căruțași și seimenul domnului, primind în plus și furaj și diferite capete de păsări. /.../ atât de mare este abundența în aceste țări, costând 8 parale o curcă, trei parale o găină, o para 6—8 ouă, o para pâine suficientă pentru o persoană pe toată ziua, pe când brânza, untul și laptele sunt dăruite de bunăvoie, gratuit în întreaga Moldovă și în Valahia, acolo unde locuiești. De aici poți trage concluzii pentru rest...

[Nicoarești]¹⁴

La 29 oct. /.../ am ajuns să înnoptăm la Nicoarești, sat situat pe o p. 102 înălțime. Ajunși acolo spre înnoptat, negăsind han corespunzător, am fost condus într-o casă, din care lipsind stăpânul, iar femeile fiind singure, acestea n-au voit să ne deschidă, din care cauză am fost nevoit să dărăm porțile și să intru cu forța. Ieșite afară, femeile mi-au făcut multă gălăgie, pornindu-se spre a recurge la căpitanul căruia îi revenea administrația acestei localități. Eu am rămas cu toată gloata și, arătând ordinul, mi s-au adus cele necesare fără nici cea mai mică opoziție.

La 30 octombrie, zi de sâmbătă, dimineața, sosind stăpânul casei, care fusese înștiințat de femei, și cerându-și scuze pentru nepriceperea acestor femei, mi-a dat nenumărate asigurări de bunăvoință și a poruncit de prânz. Eu i-am arătat necesitatea în care am fost pus de a face o astfel de impertinență în casa lui și l-am obligat să ia doi groși spre a repara porțile, la care s-a lăsat silit cu multă greutate. Apoi, după ce mi-a pregătit un prânz excelent, l-am forțat să se așeze cu mine la masă și după prânz, voind să-i plătesc, n-a fost posibil să-l determin să accepte ceva, fiindcă — cred — îi plătisem din belșug totul în cei doi groși dați pentru spargere...

[Movileni]¹⁵

[Podurile peste Sirei sunt stricate din porunca domnului și călătorul p. 103 trebuie să se abată din drum]. Am ajuns la dormit într-un sat nenorocit cu câteva colibe, numit Movileni, pe malurile numitului râu, după ce făcu-

¹³ Este vorba de Constantin Dudesco, mare logofăt în Țara Românească (1733—1744), cumnat cu Ioniță Cantemir, ținând în căsătorie pe sora sa Maria. Nu este exclus ca Magnan, care se arată nemulțumit de domn, să se fi gândit la o căpătuire în Țara Românească.

¹⁴ Sat și comună în jud. Galați.

¹⁵ Sat și comună în jud. Galați.

sem mai mult de zece ore pe drum. Acolo, după ce ne-am așezat în una din acele case, când voiam să dispun să fie chemați bătrânii, a venit unu din dregătorii orașului, care, fiind beat, a început să mă întrebe : cine eram, de unde veneam, încotro mergeam etc. La început am consimțit să-i răspund, dar ajungând apoi supărat, nu i-am mai dat nici un răspuns, ceea ce l-a făcut să se simtă ofensat și a început să ridice vocea și să mă trateze cu obraznicie ; nemaiputând tolera impertinența lui, am luat un băț în mână și după ce i-am dat trei, patru lovituri, am dat ordin servitorului meu, seimenului și celorlalți să-l gonească din fața mea. El însă, ridicând din ce în ce mai tare glasul și voind să se opună, a fost luat de barbă de servitorul meu, care, după ce i-a tras o bătaie zdravănă, l-a târât bine scărmanat și cu capul spart dincolo de mica ogradă, lăsându-l acolo în uliță. La țipetele lui au alergat femeii și mulți din localitate, s-a produs un fel de tumult, din care cauză eu cu seimenul, servitorul și trei căruțași ne-am adunat în casă, spre a ne apăra în caz că am fi fost atacați și asaltați de acei țărani. Puțin după aceea au venit bătrânii, care, după ce le-am făcut cu autoritate o aspră muștrare și după ce le-am arătat sigiliul domnului, deoarece nu știau să citească, în loc să facă plângere cum hotărâseră, mi-au cerut iertare, scuzând pe bătrân ca fiind beat. Apoi mi-au adus toate cele necesare pentru mine și cai, pentru care am plătit generos pe loc, spre a nu le da motiv de a mă învinui din nou și, după ce le-am făcut încă o muștrare, i-am concediat. Dimineăta, servitorul meu împreună cu căruțașii ducând caii la adăpat în râu, fiind recunoscut de acei săteni, a fost asaltat cu pietre și bețe, dar datorită calității calului s-a sustras furiei lor și după vreo oră a venit pe altă uliță, spre a mă ajunge în drum.

La 31 octombrie, zi de duminică, ținând seamă de atacul țăranilor asupra servitorului meu, am pornit imediat în călătorie, temându-mă de tulburări mai grave, el ajungându-ne pe drum vreo oră mai târziu...

[Ultima însemnare]

p. 104 ...Acolo¹⁶ am rămas să dejunăm, iar după prânz, după alte două ore și jumătate de drum, am ajuns la dormit într-o colibă nenorocită a unei țărănuțe, alt sat fiind departe. Am dormit noaptea cu multă suspiciune, fiind într-un loc foarte pustiu și propriu pentru orice fel de uneltiri, din care cauză m-am sculat îndată ce s-a făcut ziuă.

¹⁶ Ultimul popas a fost după trecerea râului Buzău.

ANDRÁS PATAI

(1697—1755)

András Patai s-a născut la 28 noiembrie 1697 la Szécsény în Ungaria. Intrat în ordinul iezuiților în 1717 (la 20 de ani), a funcționat la început la Cluj în Colegiul iezuiților, apoi în anii 1738 și 1739 la Oradea, revenind iarăși la Cluj (1739—1742). Între 1745 și 1748 activează la Colegiul iezuit din Nagyszombat, apoi ca rector al Colegiilor iezuite de la Cluj (1749—1750) și Bańska Bistrička (1754), moare la Nagyszombat la 15 martie 1755. Între 1731 și 1752 a publicat la Cluj mai multe cărți cu conținut confesional și două cuvântări funerare.

András Patai se găsea la colegiul iezuit din Cluj pe vremea când domnul Moldovei, Constantin Mavrocordat, cerea rectorului János Baptist Szégedi să-i trimită câțiva iezuiți erudiți pentru a lucra la istoria Moldovei.

La stăruințele rectorului colegiului, provincialul Austriei, Anton Vánosi, a trimis în Moldova în 1743 pe András Patai împreună cu György Szégedi de la Colegiul din Cluj și pe Károly Péterfi de la colegiul iezuit din Presburg (Bratislava). Cei trei iezuiți au sosit la Iași la 1 iunie 1743. Au fost primiți îndată într-o lungă audiență de Constantin Mavrocordat care le-a declarat că dorea să încredințeze instruirea tineretului moldovean unor profesori străini, destoinici, din cauza ignoranței clericilor ortodocși. Într-o scrisoare către superiorul iezuit din Brașov, József Türk, Patai susține chiar că domnul ar fi dorit unirea cu Roma (!).

Pe când Péterfi cerceta materialul din biblioteca domnească în vederea alcătuirii istoriei Moldovei, Patai și Szegedi s-au străduit cu sprijinul lui Ioan Regarski, superiorul iezuiților din Iași, să capete învoirea de a merge în misiune printre ungurii din Moldova. Au întâmpinat însă opoziția dărză a vice-prefectului, Ausilia, astfel că s-au îndreptat către rectorul Colegiului de la Camenița pentru a căpăta, pe această cale, învoirea episcopului de Bacău, St. Raimund Iezierski. Fără a-i mai aștepta răspunsul, Patai se și pregătea să plece în satul Stăuceni (Stoicin), unde era o colonie de catolici unguri, sub cuvânt că ținutul Hotinului, unde se afla acel sat, nu era supus cărmuirii domnului Moldovei și că deci nu avea nevoie de nici o aprobare. Ausilia susținea, dimpotrivă, că această misiune revenea minoriților observanți (!) și s-a și grăbit să desemneze pe Giovanni Battista Vanucci, misionar la Huși. Dar Vanucci era conventual nu observant. Amenințați cu excomunicarea în cazul când s-ar duce la Stăuceni, Patai și Szegedi au rămas la Iași, unde îi aflăm și după schimbarea lui Constantin Mavrocordat cu Ioan Mavrocordat. Cu toate stăruințele lui Regarski, care voia să-i trimită ca misionari printre catolicii maghiari din Moldova, Patai și Szegedi au fost constrânși să părăsească Moldova, înapoiindu-se în Transilvania.

Dar în urma demersurilor cardinalului Sigismund Kollonich, arhiepiscop de Viena („*Diplomatarium Italicum*”, IV, p. 333) și ale generalului iezuiților Retz (*Ibidem*, p. 333—335), papa Benedict al XIV-lea a aprobat cererea iezuiților maghiari care s-au întors în Moldova (mai 1744). Cu sprijinul lui Antonio Epis, pisarul lui Ioan Mavrocordat, Patai și tovarășul său au căpătat încuviințarea domnului de a se îngriji de catolicii maghiari din Moldova. Însă Ausilia continuă să le facă dificultăți astfel că Patai și Szegedi au părăsit pentru totdeauna Moldova fie în cursul anului 1744, fie în 1745.

Despre excomunicarea iezuiților veniți în Moldova a scris și Sulzer o notiță în „Ungri-sches Magazin” din 1783.

Patai a lăsat un catalog succint al localităților din Moldova unde erau catolici maghiari. A fost publicat de Fr. Pall în „Diplomatarium Italicum”, IV, p. 333—334 împreună cu o scri-soare către provincialul iezuit din Austria (*Ibidem*, p. 330—332) în care descrie viața ungarilor din Stăuceni, lipsiți de preot catolic.

Extrase în limba maghiară și o scrisoare a lui Patai din 4 iunie 1743 au fost publicate de Molnár János sub titlul: *P. Patai Györgynek Jesuitanok Levelei, mellyeket Moldvából írá 1743 — dikban*. (Scrisorile părintelui iezuit György Patai pe care le-a scris din Moldova în 1743), în „Magyar Könyv-Íláz”, III, Presburg (Bratislava), 1783, p. 73—78.

Pentru Bibliografie, cf. *Catalogus Societatis Iesu. 1717—1756*.

Szinnyei József, *Magyar irák élete és munkái* (Viațele și operele scriitorilor maghiari), vol. X, Budapesta, 1904, p. 470.

De A. Patai s-a ocupat Fr. Pall în *Le controversie tra i Minori Conventuali e i Gesuiti nelle Missioni di Moldavia (Romania)*, în „Diplomatarium Italicum”, Roma, IV (1940), p. 212—277.

CATALOGUL LOCALITĂȚILOR LOCUITE DE CATOLICI MAGHIARI ÎN MOLDOVA ¹

p. 333 1743 Numele localităților în care trăiesc catolicii moldoveni :
Grozești², sat mare maghiar.

Târgu-Trotuș³, este locuit în mare parte de catolici maghiari.

Printre aceste localități sunt altele mai mici, locuite de catolici maghi-
ari.

Onești⁴, în care sunt de asemenea mulți unguri catolici.

Fărăoani⁵, sat maghiar, catolic : cuprinde 302 case, toate
de catolici.

Călugăra⁶, sat mai mare, maghiar, catolic.

Trebeș⁷, sat mai mic maghiar, catolic ; este sub autoritatea
episcopului catolic de Bacău.

Orașul Bacău <locuit> în mare parte de catolici maghiari, dar mulți
dintre ei nu cunosc acum limba maghiară, din lipsă de preoți maghiari.

Săbăoani ⁸, în această parohie se află 200 de familii maghia-
re catolice.

Tețcani⁹, sat maghiar catolic. //

p. 334 Duma-falva sau Răchiteni ¹⁰, sat maghiar, catolic.

Adjudeni ¹¹, sat maghiar catolic.

¹ Traducerea s-a făcut după lista latină publicată de Fr. Pall, în *Le controversie tra i Minori Conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*, în „Diplomatarium Italicum”, IV (1940), p. 333—334.

² Garczo-falva.

³ Totros.

⁴ Szö-falva (= Onești).

⁵ Forro-falva.

⁶ Kalagor-Potaka.

⁷ Terebes.

⁸ Szabo-falva.

⁹ Kiczko.

¹⁰ Reketin.

¹¹ Szido-falva.

Tămășani¹³, sat maghiar catolic. Aceste trei sate formează o parohie.

Orașul Cotnari, vestit odinioară, acum pustiit. Locuitorii erau sași catolici, acum au uitat și limba săsească și pe cea maghiară, vorbesc numai limba românească, rămân totuși catolici.

Iași, unde <sunt> mulți catolici de naționalități diferite, cei mai mulți sunt totuși unguri.

Stăuceni¹³, sat mare în județul Hotin, maghiar catolic. Părinții propagandei nici nu știau dacă este în natura lucrurilor.

Huși, locuitorii care și-au uitat limbile lor de origine vorbesc numai limba moldovenească sau muntenească, rămân totuși catolici.

Ciubărciu¹⁴, sat destul de mare în hotarele țării tătărești din Bugeac, toți catolici maghiari, de mai mulți ani abia văd un preot.

Chiar și la Cetatea Albă¹⁵ sunt câteva case de catolici.

Orașul Galați, așezat pe malul Dunării, odinioară având mulți catolici, acum abia numără 20 de case de catolici.

Orașul Bârlad.

Orașul Baia.

Orașul Suceava sau Susciava.

Târgul Neamț sau Nemeș.

Focșani.

Adjud.

Spărieți.

¹³ *Tamas-falva*.

¹³ *Stoicsin*, sat în Republica Moldova

¹⁴ *Göböröcsök* (= Csöböröcsök) în Republica Moldova.

¹⁵ *Kiester-albae*, de citit : Niester-Alba.

FRANCESCANTONIO MANZI

(1695—1749)

Călugărul franciscan conventual Francescantonio Manzi, născut în anul 1695, a fost trimis în noiembrie 1721 ca misionar în Moldova unde a petrecut 23 de ani. Ajungând în aprilie 1722 în țară, s-a stabilit la Fărăoani, unde a ridicat o biserică și o casă pentru misiune. În 1728 prefectul G.B. Bossi l-a mutat la Huși și Ciubărciu, dar după doi ani urmașul acestuia, Romualdo Cardi, l-a trimis înapoi la Fărăoani pentru a reface biserica ce arsese. Manzi a mai ridicat și alte biserici la Bacău și Grozești — unde a întemeiat o nouă misiune — și la Tg. Trotuș, obținând de la domn (Grigore al II^{lea} Ghica) și unele înlesniri, ca de pildă predarea de la vamă a patru „libre” de untdelemn pe lună pentru nevoile bisericii. A avut însă de înfruntat ostilitatea mitropolitului Antonie, care l-a închis în 1733 împreună cu prefectul Cardi, fiind eliberați numai la intervenția personală a domnului.

La 1736 Manzi a trecut pentru scurt timp la misiunea de la Răchiteni. A fost apoi retrimis de noul prefect, Francesco Pesci, la Fărăoani, unde se afla în timpul războiului ruso-turco-austriac. Silit de nevoie să urmeze în 1739 trupele rusești, Manzi a ajuns până la Nistru. A izbutit apoi să treacă în Polonia, la Camenița, unde s-a apucat să repare mănăstirea franciscană, cu gândul să rămână acolo. Este rechemat de prefectul Pesci, dar refuză să se întoarcă. La moartea lui Francesco Pesci (1740), Grigore al II^{lea} Ghica l-a poțit înapoi în Moldova și a cerut Congregatici de Propaganda Fide numirea sa ca prefect, dar fără succes. Cererea lui Ghica, trimisă de secretarul Giuseppe God de Ghisen și iscălită de catolici de frunte: contesa Mamucca della Torre, „Matej Georg” Mille, „aulae marescalcus”, chirurgul Photius Pantasi, contele Jozsef Kálnoki, Imbaut etc., a trezit bănuieli. Manzi ar fi pus să fie alungat părintele Ferdinando Boni, viceprefectul lui Pesci, și ar fi atârnat pe poporeni să nu-l recunoască pe părintele Lisa, pe motivul că papa care îl numise a murit. Cei de la Propagandă nu aveau părere prea bună despre Manzi, hotărând deci să-l cheme la Roma spre a da seama de purtarea sa. Dar principele, care îl stima, l-a făcut dascăl de limba italiană pentru fiul său, tânărul principe (Principino) Scarlat. Domnul îi acordă pentru biserică satul Spărieți. Deocamdată Congregația s-a mărginit să-i trimită doar decretul de „padre di provincia” prin noul prefect Giacinto Lisa. El rămâne sub acesta pentru a preda limba moldovenească noilor misionari, apoi se întoarce la misiunea din Răchiteni, a cărei biserică a reparat-o împreună cu cea de la Tămășani. Chemat la Roma pentru a da informații despre misiunile din Moldova, el e oprit de episcopul polon Jezerski, sub cuvânt că va merge el însuși la Roma și va raporta personal papii despre situația din țară. El mai este în Moldova în 1742, când primește o scrisoare de la prefectul Lisa de la Roma și pornește spre Italia abia în sept. (1742). În 1743, la Roma, el dă referințe numeroase despre misiunile din Moldova și mai ales despre activitatea sa proprie de 23 de ani. Deși i s-a recunoscut interesul deosebit pentru starea materială a misiunilor, el a fost totuși socotit de Propagandă ca un „religioso secolare”, mai preocupat de chestiuni temporale decât spirituale. Dar spre a-i răsplăti activitatea de refacere a clădirilor arse sau năruite în urma invaziilor tătarilor și a distrugerilor războiului, Congregația l-a numit în 1745 prefect și vicar general al bisericii din Bacău. Însă din pricina mișcărilor de trupe, în timpul războiului pentru succesiunea Austriei, Manzi

a trebuit să facă un ocol prin Veneția și Constantinopol, ajungând abia la 1746 în Moldova, unde a rămas ca prefect până în 1749, când noul prefect, Carlo Maria Leonardi, l-a trimis la Roma.

Manzi a lăsat trei relații. Cea dintâi, intitulată *Grandezza e qualità delle missione di Moldavia* [„Dipl. Ital.”, Roma, I (1925), pp. 165—173] este un răspuns la un lung chestionar trimis de Congregație, tot atât de interesant ca cel al lui Ausilia, cuprinzând numeroase informații cu caracter economic. Deși nu poartă numele lui Manzi, este sigur că paternitatea îi revine lui, întrucât în text se arată că autorul a stat 22 de ani în Moldova și că a părăsit Iași în sept. 1742, date confirmate atât de relația a doua a lui Manzi (*ibidem*, pp. 173—174), cât și de o poliță a bisericilor din Iași și Galați, care indică data de 9 sept. 1742 (*ibidem*, p. 164). În text se mai amintește și de ridicarea pe sus a autorului în 1739, în timpul năvălirii tătarilor, și de lăsarea lui, pe jumătate gol, pe malul Nistrului, și de bogata activitate a lui Manzi în Moldova. Acest text poate fi datat cu certitudine din anul 1743, și nu 1744, cum crede editorul, întrucât în registrele Propagandei a fost trecut înaintea relației despre reședința din Iași etc. redactată în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, al cărui firman de mazilire a sosit la Iași la 20 iulie 1743.

A doua relație menționată mai sus trata despre reședința din Iași și despre celelalte misiuni catolice din Moldova, dar numai sub aspectul lor gospodăresc.

A treia, intitulată *Relazione del profitto spirituale recato con l'assistenza del Signore dal padre Manzi del corso d'anni ventitre in circa con le sue App<osto>liche Missioni nella Provincia di Moldavia e Tartaria Precopense*, este un memoriu complet asupra activității sale. Aceste trei relații au fost publicate de G. Călinescu în „Dipl. Ital.”, I, pp. 165—173, doc. nr. LIX; pp. 173—174, doc. nr. LX; și pp. 176—181, doc. nr. LXI, împreună cu materialul informativ folosit de noi la întocmirea acestei notițe biografice.

[DESPRE ÎNSEMNĂTATEA ȘI CARACTERUL MISIUNII DIN MOLDOVA]¹

Cap. I

1743

1. Moldova este o țară întinsă ca suprafață și săracă în locuitori: p. 165
e lungă de 700 de mile italiene și lată de 500 și mai bine. Se mărginește în
partea de răsărit cu tătarii din Perecop; la apus cu Transilvania, la miazăzi
cu Țara Românească și la miază noapte cu Polonia și cu cazacii//.

2. Această provincie nu e nici muntoasă, nici abruptă, ci mai degrabă
netedă și de aceea ar fi ușor pentru misionari să o cuture; dar fiind săracă
în locuitori, bogată în păduri și străbătută de multe râuri cu albia foarte
largă și fără înlesnirea unor poduri, din această cauză părinții misionari
au de întâmpinat greutăți foarte mari ca să o cuture.

3. Pământul este destul de mănos, dar din cauza numărului mic al
locuitorilor este aproape tot lăsat în paragină și prin urmare (țara) e mai
degrabă săracă, mai ales din cauza birului copleșitor care trebuie plătit
domnului.

4. Se trăiește mai degrabă în pace, căci în timpul șederii mele de 22
de ani nu s-au întâmplat decât trei năvăliri, adică prin 1724; atunci tătarii
mânați împotriva aceluia domn² care voia să le ceară bir, au făcut mai mul-
te incursiuni care au adus mari neajunsuri locuitorilor; iar ultima care s-a

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.”, I, p. 165 și urm.

² Mihai Racoviță, în a doua sa domnie (1715—1726).

petrecut în 1739 a adus desăvârșita pustiire a acelei țări; și aceasta s-a întâmplat atunci când moscoviții se războiau cu Poarta și au supus atunci Moldova unui jaf general; în vremea aceea am fost dus de ei până la malul fluviului Nistru, unde, împreună cu alți locuitori, am fost lăsați acolo pe jumătate goi.

5. Nu este alt comerț decât cu vitele și cu stupii.

6. Scrisorile sunt îndreptate în acest fel: Viena, Sibiu, Brașov, pentru a fi îndreptate la Iași în Moldova.

Cap. II

Felul stăpânirii și graiul din Moldova

7. Această țară este cârmuită de un domn care este tributatar Porții otomane.

8. Pentru a putea fi acolo înțeles de locuitorii acelei țări este nevoie să fie cunoscută limba moldovenească; misionarul mai trebuie apoi să știe limba maghiară pentru că cea mai mare parte din catolicii care locuiesc în acea țară sunt unguri și obișnuiesc să-și rostescă rugăciunile în limba maghiară.

Cap. III

Sediile misiunii și familiile de catolici

9. Sediile misiunii din Moldova sunt următoarele: Iași, Săbăoani, Răchițeni, Bacău, Fărăoani, Grozești, Galați, Huși și Ciubărciu în Țara Tătărască și împrejurimile lor. Toate sediile pomenite țin de diocesa Bacău.

10. Sediul mai de seamă și mai la îndemână pentru a alergera în ajutorul catolicilor în nevoile lor este orașul Iași.

11. Domnul acelei țări își are reședința la Iași, oraș care din această cauză e cel mai de seamă din acea țară.

12. În fiecare din localitățile pomenite este îngăduit în aceeași măsură, exercitarea nestingherită a sacrelor misiuni.

13. La Iași și în împrejurimile sale, înainte de plecarea mea din acea țară, locuiau vreo 60 de familii catolice.

La Săbăoani și în localitățile învecinate	170
La Răchițeni și în împrejurimi	160
La Bacău și în împrejurimi	160//
La Fărăoani și în împrejurimi	220
La Grozăvești și în împrejurimi	100
La Galați și în împrejurimi	50
La Cotrani și în împrejurimi	80
La Huși și la Ciubărciu în Țara Tătărască	100

Familii împrăștiate în diferite locuri din țară în slujba moldovenilor schismatici 170

1 270

Mai sunt încă mulți catolici robi la tătari; nu se poate cunoaște numărul lor hotărât pentru că azi îi țin și mâine îi vând. Mai înainte de plecarea mea din Iași care a avut loc în 1742 în luna septembrie, familiile catolice din Moldova ajungeau la numărul pomenit mai sus; dar mai departe mi-a sosit o scrisoare din Cantă în Transilvania, localitate la o depărtare de 6 ceasuri de Moldova, prin care părintele gardian

al acelei mănăstiri³ mă înștiința că pleaseră din acea țară (Moldova) mai bine de douăsprezece mii (!) de oameni din cauza birurilor mari puse de acel domn și că se retrăseseră unii în Țara Tătărească, alții în Turcia și alții în Transilvania.

14. Catolicii care locuiesc în acea țară sunt în cea mai mare parte aproape cu toții țărani săraci, astfel că poate pe drept fi socotit cel mai de seamă dintre ei prea strălucitul și prea cinstitul domn Giuseppe Bertini, doctor al facultății regale⁴ la Paris și medicul principal al celui domnitor.

15. În afară de acei puțini catolici, cei mai mulți locuitori sunt fie turci sau tătari sau evrei sau schismatici. Domnul este întotdeauna un ortodox și nu este un lucru ușor să-l convertești la catolicism că îndată ar fi scos din domnie.

Cap. IV

Exercitarea religiei catolice; rit, rătăcirii și greșeli, în Țara Moldovei

16. Aici este îngăduit de către domn misionarilor catolici să poată predica necredincioșilor și credincioșilor cuvântul lui Dumnezeu și să le dea Sfintele Taine...

Cap. V

Cărți

23. Cărțile de care se slujesc grecii ortodocși sunt opera lui Marc din Efes, operele lui Photius și comentariile unora din părinții schismei lor.

24. În acele părți nu se află vreo carte catolică deosebită.

25. La Iași și în celelalte misiuni ale noastre și în împrejurimile acestora, ortodocșii au foarte multe biserici acolo unde catolicii au una singură/.

p. 168

În afară de locurile locuite au <mai> rămas doar ruinele a 26 sau 27 de biserici catolice care erau de piatră și acestea acum 40 și mai bine de ani au fost prădate de năvălirile tătarilor și cazacilor, așa cum s-a mai întâmplat încă și pe vremea lui Ioan Sobieski, regele Poloniei.

27. Biserica din Iași are hramul Adormirii Fericitei Fecioare.

Biserica din Săbăoani pe acela al Sf. Mihail arhanghelul.

Biserica din Răchițeni pe acela al Sf. Anton din Padova.

Biserica din Bacău, pe acela al Sf. Nicolae episcopul.

Biserica din Fărăoani pe acela al Sf. Anton din Padova.

Biserica din Grozești pe acela al prea Sf. Treimi.

Biserica din Galați pe acela al Sf. Nicolae episcopul.

Biserica din Huși pe acela al Sf. Anton din Padova.

28. În toate bisericile pomenite grija duhovnicească a sufletelor e încredințată părinților misionari.

29. Numai misionarii din ordinul franciscanilor conventuali au avut întotdeauna sarcina de a face slujbe în bisericile pomenite mai sus.

30. După ruinarea bisericilor catolice descrisă mai sus, acelea care fuseseră de piatră sunt acum de lemn.

³ Mănăstire franciscană din Secuime în vecinătatea vestitei mănăstiri de la Ciuc. Pentru legăturile sale cu centrul catolic de la Șarfalău, reședința contesei Agnès Kálnoki, cf. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 195.

⁴ *Ibidem*, p. 162. Cf. titlul său: Doctor regiae facultatis medicae Parisiensis Celssissimi Principis Moldaviae medicus primarius, Regiae scientiarum Academiae correspondens.

31. Biserica din Iași este de lemn, foarte veche, aproape năruită; s-au adunat totuși destule pietre și var din milostenia răposatului părinte prefect Pesci⁵, material cu care s-ar putea face o alta nouă numai să se găsească bani pentru lucru. Biserica din Săbăoani e bună, bine acoperită, frumos împodobită de părintele Moise ungurul, apoi înconjurată de părintele Manzi, împreună cu reședința părintelui misionar, cu un grad trainic și înalt.

Biserica din Răchițeni, în timpul pomenitelor pustiiri ale Moldovei, de către moscoviți fusese aproape cu totul stricată, împreună cu reședința, dar părintele, după întoarcerea sa de la Camenița în Moldova, a pus să se facă un gard bun din leațuri pentru a le păzi mai bine.

Biserica din Bacău nu mai era în ființă de 80 și mai bine <de ani>. A fost clădită una nouă de către părintele Manzi în cimitirul nostru din acel oraș, împodobind-o cu icoane a mai multor sfinți, care au fost ridicate de moscoviți.

Biserica din Faraoni fiind în afară din sat, veche și aproape cu totul ruinată și fiind peste mână pentru părintele misionar și pentru credincioși, în 1730 părintele Manzi a pus să se clădească reședința părintelui misionar din acel sat; a mai pus să se facă și o biserică nouă alături de reședința aceasta care s-a dovedit de mare folos pentru locuitorii din acel loc, împodobind-o cu picturi și anul trecut a adus din Transilvania și o mică orgă.

La Grozăvești nu mai fusese niciodată o biserică a noastră, catolică. În 1734, pomenitul părinte Manzi cu ajutorul lui Dumnezeu a pus să se clădească una împreună cu o reședință pentru părintele misionar, care e foarte bună și cuviincioasă.

La Galați biserica este făcută din cărămizi uscate, nu arse, acoperită cu olane și țiglă și e gata să se năruie.

La Huși biserica este de asemenea nouă, de lemn și a fost ridicată de părintele Boni⁶ pe atunci misionar întrucât cealaltă fusese mistuită de foc în urma căderii trăznetului asupra ei.

La Cotnari biserica și turnul sunt de piatră; această biserică este nouă și foarte frumoasă ca arhitectură, dar are acoperișul aproape pe de-a-ntregul stricat //.

p. 169 32. În bisericile pomenite mai sus, afară de cea de la Iași, nu se poate păstra prea Sfântul Sacrament expus privirilor din lipsă de untdelemn de candelă și cum trebuie uneori părintele misionar să se ducă în diferite locuri învecinate pentru slujba catolicilor, evreii și turcii l-ar putea ușor lua din tabernacol.

33. În fiecare din bisericile pomenite se păstrează untdelemn sfințit care e reînnoit în fiecare an fiind adus când din Polonia, când din Transilvania.

[Urmează enumerarea obiectelor de cult din bisericile din Iași, Săbăoani, Răchițeni, Tămășeni, Bacău, Faraoni, Grozești, Troțuș, Galați, Bârlad, Huși, Ciubărciu]. //

p. 170 Biserica din Cotnari nu are chiar nimic pentru că atunci când tătarii au luat clopotele acestei biserici au furat și obiectele de cult.

Bunurile bisericilor din Moldova.

⁵ Francesco Pesci, prefect al misiunilor (1736—1740).

⁶ Fernando Boni, misionar, vice-prefect.

Biserica din Iași are o vie la Copou, la trei sferturi de ceas de acest oraș și poate să dea ca venit pe an, una peste alta, $4^{1/2}$ <butoaie> de vin. În satul Sperieți⁷, cale de trei zile bune de mers de la Iași, are două vii care dau trei butoaie de vin pe an una peste alta; fiecare butoi se poate socoti la 12 scuzi romani, căci toamna se vinde bine mustul; pe deasupra mai are și două perechi de case de la care se scoate un piastru roman pe an.

Părintele Lisa⁸ și părintele Manzi s-au înțeles să ridice deasupra vechii pivnițe a bisericii o prăvălie împărțită în trei părți; două din ele alcătuiesc două dughene și cealaltă slujește de locuință cârciumarului care trebuia să vândă vinul reședinței cu câștig mai bun din această prăvălie: pe de altă parte, după plecarea părintelui Lisa din Moldova, părintele Manzi a clădit alte șase dughene noi, lipite de poarta cimitirului luând în acest scop 300 de plăști turcești, care fac 170 scuzi romani, ca simplu⁹ împrumut de la câțiva boieri moldoveni, prietenii săi, care s-ar fi mulțumit să fie plătiți numai din venitul anual ce s-ar fi scos din chiria acelor dughene și în acest chip ele ar fi rămas apoi în folosul și proprietatea bisericii amintite de la Iași, fără să se fi cheltuit nici un ban. Dar după plecarea părintelui Manzi din Moldova, boierii moldoveni care dăduseră cu împrumut suma de 300 plăști turcești au vrut să-și recapete banii. Din această cauză, răposatul părinte Madrelli¹⁰ a fost silit să ia cu dobândă, potrivit obiceiului nesățios al țării, aceeași sumă, de la un negustor, dându-i amanet o parte din argintăria recăpătată¹¹ de mai mulți ani de la părinții reformați din Transilvania.

Din venitul acelor două dughene pomenite mai sus, ridicate deasupra pivniței și din acela al celorlalte șase dughene de lângă poarta cimitirului, s-ar fi ajuns ca reședința de la Iași — după dobândirea în curând a încă unei alte vii pe care trebuia să o moștenească la moartea lui Antoniu Vorova, catolic de-al nostru din acel oraș — să-și fi putut întreține misionarul chiar fără subsidiul obișnuit, dar până nu se va stinge datoria contractată față de acel negustor pomenit mai sus care mănâncă tot venitul dughenelor, nu se va putea ajunge la aceasta.

Încasări și cheltuieli, Încasând mai întâi:

Șapte butii și jumătate de vin a câte 12 scuzi romani fac ...	S. 90
Opt dughene închiriate cu câte 6 scuzi fiecare fac	S. 48
Două perechi de case cu un piastru roman pentru	
amândouă fac	S. 1,05
Cu totul	S. 139,05.

Scăzând 50 de scuzi pentru cheltuiala viilor, a culesului	
viilor, transportului vinului rămân	S. 89,05
Astfel că rămân pentru reședința din Iași	89
de scuzi și 5 bai <occhi>.	

⁷ Spariezzi = Sperieți, sat, jud. Iași.

⁸ Giacinto Lisa, misionar prefect al misiunilor (1739—1742).

⁹ *Per puro iprestito* (adică fără dobândă).

¹⁰ Francesco Maria Madrelli, misionar și vice-prefect al misionarilor (1742).

¹¹ E vorba de argintăria misiunii, constând din obiecte de cult care fuseseră depuse de părintele Bărcuț în Transilvania și recuperate cu greu după aceea.

Cu aceştia trebuie să se întrețină călugărul şi doi oameni care îi sânt de trebuinţă pentru ca să ajute la biserică şi la vii ; tot din această sumă trebuie în sfârşit să se scoată cheltuielile care se fac pentru întreţinerea bisericii. //

p. 171 De la locuinţa cărciumarului pomenită mai sus nu se câştigă nimic, nici de la casa care a fost ridicată în curtea bisericii, aceasta slujind de bucătărie pentru părintele de la Iaşi şi de adăpost pentru catolicii care vin de obicei la Iaşi pentru niscaiva treburi de-ale lor, spirituale sau temporale.

Reşedinţa de la Iaşi mai are neapărat nevoie de acoperiş. Gardul din jurul bisericii dacă nu a căzut până acum va cădea în curând ; pentru a face toate acestea ar trebui mai bine de 120 de scuzi romani.

Bisericile din Răchiţeni, Săbăoani, Grozeşti, Bacău, Cotnari şi Ciubărciu nu posedă nici un venit statornic. Biserica din Faraoani are un pomot agonisit de Manzi parte din liturghii şi parte din milosteniile primite de el.

Biserica din Galaţi are trei imobile : două dughene şi o pivniţă ; dughenele şi pivniţa au fost arse încă din 1739 de ienicerii turci atunci când au venit împotriva moscoviţilor. Mai avea şi o vie mică ; dar aceasta fiind aşezată pe malul unui iaz care se numeşte Brateş, încetul cu încetul s-a pătrăginit ; biserica din Huşi are numai o viişoară de la care de-abia scoate vinul pentru slujba altarului ; acele vii după ce se scad cheltuielile care se fac pentru îngroparea lor mai au nevoie neapărată nu numai de a fi toate înconjurare cu un gard bun, căci acela care era a fost ars de moscoviţi, dar şi de a fi replantate cu viţă nouă, săpată la vremea ei şi bine plivită la rădăcină.

Cap. V

Bunurile bisericilor

Cu privire la acest punct îmi rezerv să dau socoteală într-o foaie separată.

Cap. VI

Episcopii şi reşedinţele lor

40. Episcopul provinciei Moldova de vreo sută de ani nu-şi mai are reşedinţa în ţară ; episcopul de acum este misionarul Stanislaw Raimund Jezierski ¹², dominican polon din Lublin.

41. În clipa de faţă nerămânând decât o singură moşie care să ţină de „mensa episcopală”, dacă pe ea vor locui şi cele 33 de familii aduse acolo de părintele Manzi cu învoirea domnească pentru a o cultiva, s-ar putea scoate oarecare câştig, dar mai înainte din lipsă de muncitori ai pământului, nu se scotea nimic.

43. În afară de moşia descrisă, pe vremuri „mensa episcopală” avea folosinţa unei alte moşii mai mănoase ; acum însă este cotropită de Constantin Rosetti, ortodox. S-a străduit părintele Manzi pe când era vicar al aceluia episcop să redobândească acea moşie şi să fie pus în stăpânire în temeiul unei reguli a acelei ţări ¹³, prin care se hotăra că cel care stăpâ-

¹² Stanislaw Raimondo Jezierski (!).

¹³ Per uno statuto municipale di quel luogo (adică din acea ţară).

nește în chip pașnic vreo moșie timp de 30 de ani în șir, rămâne stăpânul ei de drept ; dar cum acea moșie fusese cotropită de tatăl lui Constantin cu 47 de ani mai înainte de a se fi pornit procesul, din această cauză a fost pierdut procesul ; totuși Domnul¹⁴ ar fi dat o hotărâre în favoarea episcopului dacă s-ar fi putut înfățișa vreun document autentic de stăpânire și posesiune asupra acelei moșii ; dar nu e nădejde a se găsi // documentele ; pentru că acum o sută de ani au fost ridicate de cazaci sau de tătari, atunci când misionarul Giacomo¹⁵, din ordinul conventualilor Sf. Francisc a fost schingiuit de ei, chinându-l cu ceară topită, apoi i-au luat tot ceea ce avea ca bani, chiar și documente. p. 172

44. Episcopul nu are nici o locuință în acea țară.

45. Neavându-și reședința în acel loc, <episcopul> nu se poate îngriji prea mult de acea populație ; este așadar ajutat de părinții misionari care au fiecare din ei grija duhovnicească a sufletelor.

46. Întrucât episcopul nu șade în acea țară, nu poate, chiar dacă ar vrea, să se amestece în treburile publice și politice de stat ce nu sunt compatibile cu funcțiile sale.

Cap. VII

Călugări

47—57. În Moldova în afară de călugării vasilicani schismatici care sunt nespuse de mulți și în afară de părinții minoriți conventuali ai Sf. Francisc care șed acolo cu slujba apostolică de misionari, nu sunt decât doi părinți iezuiți care locuiesc la Iași lângă reședința părinților minoriți conventuali în a căror biserică slujesc de obicei liturgia. Aceștia au fost chemați de vreo sută de ani de Vasile¹⁶, domnul acelei țări, pentru a întemeia școli <iezuite> la Iași. Acestea au fost pornite, dar au ținut puțin. Acei doi <iezuiți> care locuiesc acum aici ascultă de provincialul lor din Polonia de la care mai primesc o întreținere de 30 de țechini pe an pentru fiecare din ei, afară de mulțimea de alimente care le sunt trimise în dese rânduri din Polonia, adică făină, carne sărată, unt, secară și lucruri asemănătoare.

Cap. VIII

Călugării și misionarii

58. În clipa de față în acea țară se află ca misionari șase părinți minoriți conventuali ai Sf. Francisc și sunt :

Părintele Giovanni Francesco Ausilia, sicilian.

Părintele Cingali, tot sicilian.

Părintele Tarvij, toscan.

Părintele Vannuci, toscan.

Părintele Giovannioetti, milanez.

Părintele Frontali din provincia Bologna.

59. Cei pomeniți mai sus se află de un an încoace în acea țară, în slujba misiunilor.

¹⁴ Probabil Grigore al II-lea Ghica.

¹⁵ Iacob Dluski, episcop de Bacău (1681—1693). În 1683 a fost prins de tătari, cf. *Călători*, VII, p. 373—374.

¹⁶ Vasile Lupu. Pentru felul insidios cum s-au strecurat iezuiții la Iași, cf. *Călători*, V, relațiile lui Bandini, p. 329. Pentru conflictul cu Parčevic, cf. *Călători*, VII, p. 164, 188—189.

Cu privire la folosul pe care îl pot aduce misionarii, acesta constă din convertirea unora dintre evrei, deși cei mai mulți dintre ei se fac mai degrabă schismatici (ortodocși) pentru că aceștia sunt mai bogați și cu autoritate mai mare pe când misionarii și catolicii sunt toți săraci. În afară de aceasta părintele misionar se poate strădui ca unii catolici care s-au făcut schismatici să se reîntoarcă la staulul lor așa cum a izbutit, cu ajutorul domnului, părintele Manzi pe vremea misiunii sale să readucă mai bine de o sută de suflete și cu puțin mai înainte de a pleca din acea țară, pe când predica la Grozești, a avut norocul să facă pe șapte calvini să abjure calvinismul, spre deosebita sa mulțumire și a acelor bieți catolici; în sfârșit folosul pe care // trebuie să-l aducă misionarul acelei provincii consta în a primi pe acei mulți dezertori catolici care se refugiau aici din Transilvania, dându-le adăpost, căci altfel ajung în brațele schismaticilor.

p. 173

61. Pentru administrarea tainelor bisericești misionarul nu primește nimic, afară doar când este de față la o nuntă, atunci primește de obicei de la unii șase „baiocchi”, de la alții 10 „baiocchi”.

62. Nici unul din misionarii noștri nu stă în trândăvie la reședința lui fără să-și extindă activitatea în alte locuri unde se duce odată sau de două ori pe săptămână; ba pentru a preda catehismul, ba pentru a administra tainele, ba pentru a cerceta pe bolnavi.

63. În exercițiul misiunii lor călugării noștri nu capătă altă răsplată decât darurile acelor bieți catolici. Acele daruri se dau de cinci ori pe an : la Crăciun, la Bobotează, la Paști, la Rusalii și la Adormirea Fecioarei Maria. Constau din pâine, din ceva bani, din vreo parte de grâu sau de porumb, socotindu-se laolaltă în mijlocie suma de 11 scuzi ce se poate scoate din acele daruri.

64. În această țară nu se găsește acum nici un prefect al misiunilor

65. Și de aceea nu se răspunde la întrebările următoare.

Cap. IX

Preoți de mir. Situația din vremurile trecute și progresele obținute

...În cursul celor 22 de ani pe care i-a petrecut părintele Manzi în Moldova, el poate mărturisi în tot adevărul că în acea țară credința este acum mult mai cultivată și mai vie la locuitorii catolici datorită neîncetatei exerciții de pietate introduse acolo, adică rugăciunile publice în biserici, procesiunile religioase, predarea catehismului mai des, predici mai regulate și acum, bisericile fiind reparate sau clădindu-se altele noi cu reședințele lor respective, părinții misionari pot să dea un ajutor mai susținut acelor locuitori catolici.

1743

Relație despre misiunea din Moldova¹⁷

Reședința părintelui prefect

Iași e capitala țării Moldovei, reședință a domnului unde de câțiva ani încoace a fost stabilit sediul permanent al părintelui prefect al misiunilor pentru ca acesta să poată cere de la domn ajutor potrivit pentru părinții misionari sau pentru ceilalți bieți catolici.

Situația economică a reședinței de la Iași. //

¹⁷ Ibidem, p. 173–175.

La plecarea mea de la Iași care a avut loc în luna lui septembrie p. 174 1742, sus-pomenita noastră reședință de la Iași se afla în starea următoare, adică în ce privește bunurile nemișcătoare avea o vie de opt pogoane și jumătate din care se scoteau de obicei patru butoaie și jumătate de vin care, vânzându-se toamna, produceau fiecare doisprezece scuzi romani. Apoi pentru a scoate un câștig mai mare părintele magistru Lisa, <care era> atunci prefect, și părintele Manzi s-au gândit să ridice deasupra vechii pivnițe a bisericii o magazie împărțită în trei despărțituri; două din ele sunt dughene care se dau cu chirie și cealaltă slujește de locuință cârciumarului care vinde cu amănuntul vinul produs de acea vie.

Cele două vii arătate <mai sus> împreună cu odaia cârciumarului nu erau încă gata când a plecat de acolo părintele Lisa și au fost terminate de părintele Manzi, cum rezultă din nota trimisă de părintele Francesco Maria Madrelli¹⁸ (de bună amintire) viceprefect ad interim al acestei sacre congregații, la 7 august 1742.

În afară <de aceasta> părintele magistru Manzi, după plecarea părintelui magistru Lisa, a făcut alte șase dughene lipite de poarta cimitirului nostru, luând în acest scop trei sute de plăști turcești (care fac o sută șaptezeci de plăști romani) cu împrumut de la unii boieri moldoveni care s-ar fi mulțumit să-și capete banii înapoi din venitul anual care s-ar fi luat din chiria acelor dughene și în acest chip ele ar fi rămas în folosul și proprietatea bisericii din Iași fără să se fi cheltuit nici un ban din ai ei; dar deoarece părintele Manzi a fost luat de aici și înlocuit cu părintele Madrelli, acesta nu a întâlnit <aceeași> bunăvoință din partea acelor boieri moldoveni care dăduseră acel împrumut pomenit <mai sus> părintelui Manzi; și a fost constrâns mai sus-pomenitul părinte Madrelli să ia banii de la un negustor care ține o dugheană în mănăstirea Sf. Vineri din orașul Iași luându-i cu dobândă după obiceiul țării, pentru a înapoia suma împrumutată. Negustorul care i-a dat banii cu dobândă a vrut să se asigure nu cu venitul anual al dughenelor, spunând că acestea erau supuse incendiului, de la un ceas la altul, ci cu o parte din argintăria recăpătată acum câțiva ani de la părinții <franciscani> reformați¹⁹ din Transilvania...

Reședința de la Iași a mai fost scutită de plata taxei pentru vânzarea vinului cu amănuntul la cârciumă și aceasta prin hrisovul căpătat de la domn²⁰ de către părintele Manzi care se bucura de bunăvoința lui. [Cum aceasta a fost spre folosul misiunilor nu se cuvenea ca să fie înfățișat Sacrei Congregații drept „călugăr lumesc”].

În afară de aceasta se mai afla în curtea reședinței noastre de la Iași o casă cu două odăi ridicate deasupra unei pivnițe mici. Aceasta a fost clădită de părintele Lisa; deci fiind șubredă încă de la început s-a năruit aproape în întregime înainte de plecarea de la Iași a sus-pomeni-

¹⁸ Francesco Maria Madrelli fost capelan al contesei Agnès Kálnoki, apoi misionar și vice-prefect al misiunilor în Moldova (1742).

¹⁹ Adică observanți.

²⁰ Grigore al II-lea Ghica.

tului părinte Lisa, cum poate fi martor fratele convers Gaspar din Triest, însoțitorul părintelui Lisa și ceilalți călugări din Iași.

De aceea părintele Manzi, după plecarea părintelui Lisa, a dres-o și a adus-o din nou în bună stare, cum se află și acum . . .

p. 175

E adevărat că de la domnul mazilit Grigore Ghica ²¹ se căpătaseră patru funzi de untdelemn pe lună pentru candelile pomenite mai sus, întrucât părintele Manzi obținuse o poruncă binevoitoare ca să pună să i se dea întocmai această cantitate de la vama din Iași; [pentru care nădăjduia să capete o întărire]. Dar nu a avut timp să obțină această confirmare de la Constantin Mavrocordat ²² care domnește acum în Moldova și care ar fi fost dispus și el să-l ajute.

Mai avea (să dobândească) acea reședință de la Iași după moartea lui Anton Vorova catolic <de acolo> o altă vie mică în virtutea testamentului făcut de el în favoarea acelei reședințe.

Apoi deoarece toate acestea au neapărată nevoie să fie împrejmuite cu un gard bun și să fie replantate la vremea potrivită, pentru a face toate acestea ar trebui o sumă de o sută și mai bine de plăști romani. Sedii de-ale misiunilor unde își au de obicei reședința statornică părinții misionari :

Iași, capitala Moldovei.

Săbăoani,

Răchiți,ni,

Călugăra și orașul Bacău,

Faraoani,

Târgul Trotuș, Grozești,

Huși, Ciubărciu în țara tătarască,

Cotnari și Dolineni (?) ²³

Biserica din Iași posedă (bunurile) arătate mai sus. Misiunea din Săbăoani nu posedă nimic în afară de daniile care obișnuiesc catolicii din acel loc să le facă misionarului, la vreo mare sărbătoare.

Tot astfel e la misiunea din Călugăra și Bacău, și din Fărăoani Trotuș și Grozești.

Misiunea de la Galați avea două dughene, dar au ars când a fost pârjolit acel oraș la trecerea ienicerilor turci, când au pornit împotriva moscoviților ; // și astfel a rămas numai doar locul pentru a le putea reclădi.

p. 176

Mai avea acea biserică o vie mică, dar fiindcă se afla pe malul unui iaz numit Brateș, cu timpul a fost devastată și a rămas pământul gol. Biserica din Huși are și ea o vie mică, dar dacă se scad cheltuielile pentru îngrijirea ei, abia ajunge pentru vinul de împărtășanie. Cealaltă de la Cotnari și de la Dolineni nu au nici un venit sigur, numai ceva daruri întâmplătoare.

²¹ A domnit de trei ori : 1726—1733, 1735—1739, 1739—1741.

²² Constantin Mavrocordat în a doua domnie (sept. 1741—20 iulie 1743). Rezultă că relația a fost redactată înainte de a se afla de mazilirea lui Constantin Mavrocordat. Firmanul său de mazilire a sosit la Iași la 20 iulie 1743 și nu în 1744, cum crede editorul.

²³ *Dolieveni* (!) apoi *Dolineni*, sat la S de Hotin.

În anul 1721, în luna lui decembrie, m-am îndreptat spre misiunea din Moldova la care eram trimis de Sacra Congregație de propaganda Fide printr-un decret emis în acel an, în luna lui noiembrie. Am ajuns acolo în luna lui aprilie 1722 și am fost îndreptat de părintele Silvestro Amelio din Poggia ²⁵, viceprefect în acel timp, până la sosirea părintelui magistru Bossi ²⁶ care fusese rânduit prefect de Sacra Congregație, la misiunea din Fărăoani. Am rămas acolo timp de șase ani în șir, în care timp am pus să se facă din temelie locuința sau reședința pentru părintele misionar; în afară de aceasta, am înzestrat biserica cu obiecte de cult... etc. În timpul acestei șederi, îndurerarea dumnezească a binevoit să facă să rodească ostenele mele apostolice prin convertirea mai multor oameni printre care unii erau calvinii și alții schismatici; am avut și norocul de a vedea, spre mângâierea mea spirituală, mai multe familii înapoindu-se în sânul <comunității> catolice de care se depărtaseră, prin îmbrățișarea schisme, și despre toate acestea păstrez la mine acte autentice.

În anul 1728 în luna lui octombrie am fost mutat de părintele prefect Bossi la misiunea din Huși și Ciubărciu în Țara Tătărască ²⁷. Acolo am stat vreo doi ani punând să se restaureze bisericile din amândouă localitățile...

Găsind la Ciubărciu mulți unguri din secta calvină amestecați printre catolicii noștri, m-am străduit să-i readuc la biserica romană și domnul a binevoit să facă pe mulți din ei să se lepede în mâinile mele de secta pe care o mărturiseau odinioară.

În <anul> 1730 părintele magistru Bossi fiind înălțat de această Sacra Congregație la episcopia de Siria pentru misiunea apostolică exercitată în calitate de prefect în decurs de șapte ani și jumătate în acea țară și apoi înaintat la arhiepiscopia de Naxos, a venit în locul lui, trimis ca /prefect, părintele magistru Romoaldo Cardi ²⁸, de la care am primit eu p. 177 ordinul de a mă înapoia la Fărăoani, pentru a reface acolo din nou biserica ce fusese mistuită de foc din nepriceperea celui care stătea acolo. După întoarcerea mea la Fărăoani, am pus să se refacă în întregime biserica și încă mult mai mare decât <fusese> la început și am închinat-o gloriosului Antoniu din Padova; am reînnoit vasele sfinte și obiectele de cult, am făcut o pivniță nouă și am pus să se facă aproape din temelie și

²⁴ „Dipl. Ital”, I, p. 176—181.

²⁵ Silvestro d'Amelio din Foggia, minorit conventual, prefect al misiunilor (1720—1722) și viceprefect până la sosirea noului prefect Bossi. În timpul șederii sale de aproape 10 ani în Moldova a tradus în limba română „Summa Doctrinae Christianae” a lui Canisio sub titlul: „Summa Envezaeturi, Krestineszty”, iar după plecarea sa din Moldova (1723), a scris predici în limbile latină și română (Conciones latinae muldavo; quibus..., în dominicis aliisque festis infra annum occurrentibus..., possunt uti Missionarii, Bibl. Acad. Rom., no. 2 882), folosind alfabetul latin.

²⁶ Giovanni Francesco Bossi din Milano, minorit conventual, prefect al misiunilor (1722—1729) și vicar de Bacău (1724—1729), episcop de Siria și arhiepiscop de Naxos (1730).

²⁷ În Republica Moldova.

²⁸ Romoaldo Cardi Damiani din Napoli, prefect al misiunilor (1729—1736). Vezi asupra legăturilor lui cu Franța și cu Curtea din Viena; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/1, p. 480 ș.u. doc. DCCII, DCCIV, DCCVI.

casa cu două odăi pentru doi oameni care stau în slujba părintelui misionar. Am pus să se înconjure acea biserică și reședința cu un zaplaz înalt și bine întărit. Am mai cumpărat o livadă vecină cu biserica, pe care am dobândit-o în parte din liturghii și în parte din miluirile mele, cum se poate vedea din documente.

În cei trei ani cât am stat a doua oară la Fărăoani, mi s-a mai dat și misiunea din Bacău la o depărtare de vreo zece mile italiene de Fărăoani. În mijlocul aceluia oraș am pus să se clădească biserica închinată Sf. Nicolae din Bari, căci nu mai era în ființă nici o biserică de optzeci de ani încoace... etc.

În 1733, în luna lui decembrie, în ziua Sf. Nicolae am ajuns la Galați, unde fusesem trimis cu slujba de către părintele prefect Cardi. Acolo am stat doar câteva luni, fiind trimis cu o nouă însărcinare a aceluia prefect la Grozești pentru a întemeia acolo o misiune acum cea dintâi (căci nu mai fusese niciodată vreuna acolo mai înainte). Am rămas acolo timp de doi ani etc., am izbutit să populez acel sat cu multe case de catolici, numărându-se până în ziua de astăzi mai mult de 40 de familii. Acolo am găsit pe mulți molipsiți unii din arianism și alții de calvinism; apoi și unii schismatici și unii apostatați și a binevoit Domnul să fie readuși cei mai mulți la mărturisirea dogmelor catolice în timpul apostolatului meu. Am întemeiat acolo misiunea clădind atât biserica, cât și reședința pentru părintele misionar. În timpul cât eram cu reședința la Grozești mi s-a încredințat și misiunea de la Troțuș, localitate la o depărtare de 5 mile italiene de Grozești, unde găsind eu vechea biserică ruinată cu desăvârșire, am pus deci să se clădească o alta mai mică, dar mai arătoasă.

În acel timp a trebuit să mă duc în săptămâna mare ²⁹, pentru niște treburi foarte grăbnice ale misiunii de la Grozești, la Iași, unde am găsit mari încurcături pentru că mitropolitul schismatic ³⁰ al aceluia oraș băgase la închisoare pe părintele Cardi, prefectul misiunilor.

Abia ajuns în acel oraș, am și alergat la sus-pomenitul arhiepiscop pentru a vedea de eliberarea <prefectului>, dar treaba a ieșit altfel, căci am fost și eu închis, fiind amândoi legați de gât <împreună> de un lanț foarte gros; am fost liberați în noaptea următoare de domnul care mai domnește și acum ³¹ în acea țară, datorită mijlocirii foarte binevenite a domnului Petre Cos din provincia Rusiei polone [elev al Sacrei Congregații] care avea în acel timp o slujbă de mare cinste pe lângă acel domn.

În 1736, în luna lui aprilie, am fost mutat de către pomenitul părinte prefect Cardi la misiunea din Răchiteni. Am stat puțină vreme la această misiune, deoarece venind în Moldova părintele misionar Pesci ³², care i-a urmat ca prefect părintelui Cardi, acesta m-a trimis din nou la misiunea din Fărăoani, unde am stat până în anul 1738./

p. 178 În acest timp am pus să se dreagă acoperișul bisericii, al caselor și al pivniței care începuseră să se strice.

²⁹ Din anul 1734.

³⁰ Mitropolitul Antonie (1730) care a plecat apoi cu rușii în noiembrie 1739, numit apoi mitropolit de Bielogrod și Oboian (1741). A murit la 2 ian. 1748. I-a urmat ca mitropolit în Moldova Nichifor Grecul Peloponesianul (1739/40—1750).

³¹ Constantin Mavrocordat (1733—35) revenit, în a doua domnie în Moldova în anii 1741—43.

³² Francesco Pesci, prefect al misiunilor (1736—1740).

Intrarea mai apoi a oștirii germane în Moldova ³³ a produs multă tulburare, căci locul pe unde au intrat era foarte aproape de Fărăoani și astfel a fost un neîncetat puhoi încoace și încolo de tătari și turci până ce au ajuns apoi la o luptă sângeroasă cu ei. Și rămânând musulmanii învingători, după ce au tăiat capul cadavrului contelui Orsetti din Lucca, fost comandant în acea luptă și încă al multor alte cadavre de germani și de husari, s-au întors plini de semeață trufie la corpul de trupe al marelui vizir ³⁴ care stătea cu cealaltă parte a numeroasei sale oștiri în tabăra <sa> lângă orașul Galați, pe malul Dunării.

După 4 zile de la acea luptă, m-am dus împreună cu cinci alți catolici de-ai noștri în acel loc unde se purtase bătălia și găsind trupurile ostașilor uciși, aproape toți cu capetele tăiate, după ce am slujit liturgia pentru sufletele lor și le-am făcut slujba de înmormântare cuvenită, i-am îngropat pentru ca să nu mai rămână pradă colților lacomi ai lupilor și ai câinilor și ciocurilor păsărilor răpitoare.

Spre sfârșitul anului 1738 am fost trimis din nou de la misiunea din Fărăoani la cea din Răchițieni printr-un ordin al părintelui prefect Pesci ce mi-a sosit în luna lui aprilie.

De atunci și până în luna lui noiembrie 1739 nu au făcut altceva cei din Moldova decât să tot fugă și să se întoarcă acasă din cauza trecerii încoace și încolo a turcilor și a tătarilor care se duceau să dea piept cu moscoviții ce voiau să cucerească cetatea Hotinului ³⁵ și apoi să ocupe întreaga țară a Moldovei, cum au izbutit să și facă de la 15 august 1739 până la 20 a aceleiași luni. Mi-ar trebui mai multe condeie pentru a putea descrie toate dezastrele îndurate de noi, bieții misionari și de acei sârmani catolici din cauza întoarcerii tătarilor și turcilor care fugeau, cât și din cauza rușilor, cazacilor și calmucilor, care îi fugăreau cu toată cruzimea. În toate aceste întâmplări, catolicii noștri nu au fost niciodată părăsiți de mine.

[Rușii părăsind Moldova în urma păcii de la Belgrad ³⁶ au luat cu ei toți oamenii și vitele . . . etc.].

Am fost duși până la țărmurile Nistrului; acest fluviu desparte Moldova de Polonia și lăsându-ne acolo pe jumătate goi, ei au intrat în Rusia polonă, urmându-și drumul spre Rusia moscovită. În starea aceasta de lipsă, am avut norocul să dau de un țăran rutean din Polonia care m-a ajutat să trec fluviul <și> m-a dus într-un sat de unde venise el, cale de o zi și jumătate de acel fluviu. Am găsit acolo un catolic care m-a primit cu adevărată compătimire căci după ce mi-a dat o haină, o tichie și o pereche de cizme și după ce m-a și ospătat la el opt zile în șir, a pus apoi pe un iobag al său să mă ducă la Camenița cu căruța, acolo am ajuns, acum *patru ani*, în seara de 10 noiembrie. După aceea am găsit la mănăstirea noastră din acel oraș pe fostul părinte provincial venit în vizită canonică, acesta, văzându-mă fără de rasă călugărească // a pus p. 179 îndată să mi se facă rost de una. Am găsit și o scrisoare de la părintele Pesci, prefect al misiunilor care scria de la Hotin (unde fusese și el dus

³³ Austriecii care încheiaseră o alianță defensivă cu rușii (9 ian. 1737) au declarat război Porții la 6 iunie 1737.

³⁴ Yeken Mehmed pașa (1737–1739).

³⁵ *Hotino*. Rușii trecuseră Nistrul la sfârșitul lui iulie 1739. Pentru campania din Moldova, cf. mai sus relația generalului Mannstein din volumul de față.

³⁶ Pacea de la Belgrad s-a încheiat la 18 septembrie 1739, iar ratificarea ei a avut loc la 16 octombrie.

de ruși împreună cu mulți alți călugări schismatici și cu boieri din Iași) părintelui gardian al acelei mănăstiri ³⁷ că dacă ar fi cumva acolo părintele Manzi, îl ruga să-i spună să se înapoieze în Moldova la misiunea sa, căci și domnul ³⁸ se înapoiasese în capitala sa de la Iași și se trăgea mare nădejde că toți locuitorii ridicați de ruși aveau neîntârziat să se întoarcă liberi în țara lor.

Acel părinte Pesci, prefectul, după ce s-a întors de la Hotin la Iași, mi-a scris din nou să mă înapoiez îndată la Misiune, pentru că se și ajunsese la o înțelegere între puterile beligerante; dar cum sunt dator să scriu aici adevărul, trebuie să spun Eminenței Voastre că intenția mea hotărâtă atunci era să nu mă mai întorc în Moldova, unde slujisem <luptând> cu atâtea lipsuri și greutăți din 1731 până în 1739, fără să fi avut niciodată o pară ca ajutor de la Sacra Congregație, că dimpotrivă să mă înapoiez în mai la Roma împreună cu sus-pomenitul nostru părinte provincial al Provinciei ³⁹ Rusia care trebuia neapărat să se afle în acea vreme în acel oraș spre a lua parte la alegerea noului provincial al ordinului franciscan conventual: aceste scrisori se păstrează la mine, și ultima a fost dată la 28 decembrie 1739. De la această dată până la 17 ianuarie 1740 am stat în acea mănăstire din orașul Camenița, bucurându-mă de bunăvoința și favoarea monseniorului Francesco Cubielski ⁴⁰, pe atunci episcop al acelui loc și acum <episcop> de Luceriovă ⁴¹ și ale Excelenței Sale domnul Dominic Bechierski ⁴², general al acelei cetăți; când iată că asupra prânzului s-a înfățișat în acea zi domnului comandant o scrisoare ce-i fusese scrisă de Grigore Ghica, pe atunci domn al Moldovei, prin care îi aducea la cunoștință moartea neașteptată a răposatului părinte magistrul Pesci, prefect al misiunilor din acea țară, și stăruințele din partea acelor catolici împreună cu dorința lor de a vedea că se întoarce acolo părintele Manzi pentru a-i asista în nevoile lor spirituale și în marea lor lipsă. După ce mi-a citit acea scrisoare, mi-a pregătit și mijlocul pentru îndeplinirea acelui scop, căci Excelența Sa, după ce și-a sfârșit prânzul, lipsindu-se pe sine de un cal de-al său, mi l-a dăruit pentru ca să pornesc iar la drum fără nici o întârziere spre țara Moldovei, cea jefuită și pustiită, așa cum am și făcut și am ajuns la Iași, capitala sa, în ziua de 2 februarie 1740 pe un ger și o zăpadă atât de mare încât <nici chiar> bătrânii cei mai gârboviți din acea țară nu văzuseră vreodată o altă iarnă asemenea acesteia. Apoi în ziua următoare m-am dus în audiență la Alteța Sa domnul Grigore Ghica, i-am înfățișat scrisoarea de răspuns a Excelenței Sale generalul comandant al Cameniței și după ce a vorbit de mai multe lucruri cu mine, domnul a vrut să-mi dea și o dovadă vădită a mulțumirii pe care o simțise văzând că mă înapoiasem, căci atunci chiar în fața acelor boieri, slujitori și dregători ai săi a dăruit bisericii noastre din Iași vile din localitatea Sperieți împreună cu o butie de vin <care făcea> parte din recolta acelui an, ce mai rămăsese după plecarea rușilor. Aceste vii fuseseră ale domnului Toma Gref ⁴³,

³⁷ Adică din Camenița.

³⁸ Grigore al II-lea Ghica în a treia sa domnie (1739—1741).

³⁹ Roma.

⁴⁰ *Franco Cubielski*, episcop de Camenița.

⁴¹ *Luceoria* = Luceriovă, dieceză în Polonia.

⁴² *Dom-co Becchierschi*.

⁴³ *Tommaso Gref*, cunoscut și sub denumirea de Toma Spițerul, fiindcă fusese spițerul lui Grigore al II-lea Ghica (N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 99, doc. XXXVI).

luteran din Transilvania care venise în Moldova de vreo 17 ani și se lepădase de ereziile acelei secte, făcând solemn înaintea mea mărturisirea adevăratei credințe catolice, acesta, care era spîterul Măriei sale plecase din propria sa voință cu rușii din Moldova, părăsind slujba domnului. Am stat la Iași până la sfîrșitul lunii mai a acelui an, cumpărând p. 180 făina cu 8 scuzi romani sacul, carnea // cu trei giuli ⁴⁴ libra și lemnele cu doi plăștri romani carul până la venirea părintelui magistru Lisa care fusese ales prefect de Sacra Congregație înainte de moartea părintelui Pesci. Venind acesta la Iași, la începutul lunii mai și aducându-mi și milostivul decret cu titlul de părinte al provinciei pentru a dova p. 180 prioadă de nouă ani de misiune pe care o îndeplinisem, dar totuși fără nici o pară din ajutorul ce se obișnuiește a se da de Sacra Congregație, am vrut să plec îndată chiar atunci din Moldova, dar el m-a reținut pentru a preda limba țării misionarilor noi care veniseră cu el și pentru a-mi urma și mai departe slujba de misionar, așa cum reiese din decretul de misionar pe care mi l-a făcut și din care se vede deplina putere ce o primise de la Sacra Congregație de a putea face acest lucru.

Am rămas la Iași până la 24 august 1740, predând acea limbă părinților bacalaureați Grizi și Madrelli ⁴⁵ și fra<telui> Gaspar ⁴⁶, călugărul convers al părintelui prefect Lisa, m-am întors apoi din nou la misiunea din Răchiteeni, unde a trebuit să pun să se refacă aproape din temelie casa, pivnița, grădina și biserica ce fuseseră toate distruse și prădate de ostași ruși, împrejmuid totul cu un gard nou și puternic și înzestrând biserica cu <unele> obiecte de cult.

Și biserica din Tămășeni a fost înzestrată de mine..., am adus toate aceste lucruri din Polonia, de la unii nobili binefăcători de care mă legasem în acel scurt timp cât rămăsesem cu ei.

Sederea mea în aceste locuri ale misiunilor a durat până în august 1741; chiar în această lună a venit din Polonia în Moldova monseniorul Jezierski ⁴⁷, episcop de Bacău, spre a-și vizita dioceza și tocmai atunci au fost trimise părintelui prefect Lisa de către părintele Madrelli — care se întorsese în Transilvania pentru a sluji de capelan doamnei contese Kálnoky ⁴⁸ — scrisorile Sacrei Congregații prin care mi se făcea cunoscută dorința stăpînului nostru Benedict XIV ⁴⁹ să vin la Roma ca misionar mai vechi și mai cunoscător al acelor țări spre a informa pe Sanctitatea Sa asupra stării adevărate a acelor misiuni..., dacă nu aș fi fost oprit de pomenitul episcop care mi-a spus înaintea întregii comunități catolice din acele ținuturi că el se va duce în persoană la Roma, după vizita <sa apostolică> și că el însuși va informa pe Sanctitatea Sa și Sacra Congregație asupra adevăratei stări a misiunilor care alcătuiau, în Moldova, biata sa dioceză....

⁴⁴ Giuli (lat. denarino), monedă numită de italieni după numele papei Iuliu II.

⁴⁵ Francesco-Maria Madrelli, misionar și viceprefect (1742) după Giacinto Lisa, autor al unei gramatici în limbile latină și română și al unui dicționar.

⁴⁶ Gasparo da Trieste, laico compagno.

⁴⁷ Stanislas Raimondo Jezierski, episcop de Bacău.

⁴⁸ Calnocchi, Contesa Agnès Kálnoky era soția contelui Bartolomeo Ferrati, medicul domnilor Moldovei și Țării Românești, care se retrăsese în 1731 la Șarfalău. Contesa Kálnoky înființase o reședință pentru misionarii care se refugiau în Transilvania în timp de război și ținea întotdeauna un misionar din Moldova, având încuviințarea Congregației de Propaganda fide.

⁴⁹ Benedict XIV, papă (1740—1758).

GIOVANNI MARIA AUSILIA

(1700—post 1745)

Giovanni Maria Ausilia, minorit conventual, s-a născut la 1700 la Palermo în Sicilia. A fost superior în mai multe mănăstiri din Sicilia și a avut rol de conducere în comunitatea catolicilor din Moldova. Vine în această țară, trimis de Propagandă, în 1742, și curând — în lipsa unui prefect — i se încredințează postul de viceprefect al provinciei <franciscane> a Moldovei; poate să se intituleze deci, președinte al misiunilor din Moldova. A deținut această demnitate până la sfârșitul anului 1746.

În această calitate, Ausilia, răspunzând în 1745 la un chestionar tip de 90 de întrebări, a prezentat pe larg și sub multiple aspecte situația catolicismului în această țară, de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Este unul din documentele cele mai bogate în informații. Se găsesc, alături de ecourile neînțelegerilor din sânul clerului catolic din Moldova și de câteva noțiuni destul de sumare despre țară și domn, o seamă de știri importante despre raporturile dintre catolici și ortodocși, despre atitudinea domnului față de misiunile catolice etc. Se stăruie îndeosebi asupra spiritului de toleranță pe care-l găseau catolicii în Moldova cu interzicerea însă a oricărei acțiuni de convertire a ortodocșilor și se scoate în evidență locul pe care-l ocupă limba română în comunitățile catolice din această țară.

Deosebit de interesante pentru folclor sunt informațiile în legătură cu practicile superstițioase împrumutate de catolici de la populația ortodoxă, ca de pildă măsurile luate pentru a păzi casele de venirea Sburătorului.

Despre conflictele lui Ausilia cu iezuiții, care nu apar totuși în acest raport, avem un ecou în afirmația unui anonim, desigur iezuit (cf. „Ungrisches Magazin”, 1783, vol. III, p. 91, n. 1), că acesta ar fi aruncat excomunicarea asupra a patru iezuiți chemați de Constantin Mavrocordat din Transilvania și Ungaria în 1743 pentru instrucția fiilor săi. Domnul, silit de „popor” să-i concedieze, ar vrea să alunge misiunile Propagandei din țară, dar pentru ele intervin iertător iezuiții (!).

În mod impropriu se spune că Ausilia ar fi aruncat excomunicarea asupra acelor iezuiți. În realitate el a declarat că ei ar intra automat sub excomunicarea papală care întărea privilegiile acordate franciscanilor de papii anteriori.

Raportul lui Ausilia a fost publicat de Gh. Călinescu în „Dipl. Ital.”, Roma, vol. I (1925), p. 183—198.

SITUAȚIA BISERICII CATOLICE ÎN MOLDOVA ¹

<1745>

p. 183 1. Provincia Moldova are în lungime 144 de mile italiene și în lățime 136; primele se parcurg în 72 de ore, cele din urmă în 68 de ore...

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital”, Roma, vol. I, 1925, pp. 183—198.

2. Regiunea nu e sălbatică, nici prea muntoasă, e destul de lesne de cutreierat de către misionari, fiind acolo poduri mari, câmpiile sunt frumoase; în țară intră 5 mari fluvii anume: Nistrul, Siretul, Moldova, Prutul și Bistrița...

3. Provincia nu e prea sterilă, nici prea săracă, ci are hrană în cantitate potrivită și are din belșug porumb, mei, orz, grâu și lăpturi, încât rar se taie vite și oi.

4. În prezent, se trăiește în pace, fără teamă de soldătime, cu toate că primejdia de război e permanentă din cauza vecinătății Ungariei, Moscoviei și Poloniei. Primejdia vine mai ales din partea turcilor, care cutreieră mereu această provincie și fac incursiuni în ea și nu pot fi împiedicați, fiind a lor țara cu toate că e doar tributară. De asemenea mai pătimește și din cauza robirilor pricinuite de incursiunile tătarilor...

5. Țara are legături de comerț cu Transilvania și Ungaria și Polonia, unde vinde miere, ceară, lână, cai, vite, ceea ce ar da puțința misionarilor de a o cutreiera mai ușor, deși uneori nu fără primejdie de tâlhari și dușmani ai credinței....

Stăpânirea și limba țării

p. 184

7. Țara este sub stăpânirea Porții otomane... căreia îi dă un tribut anual de 450 de pungi.

8. Limba absolut necesară pentru ca misionarii să poată fi înțeleși este cea românească sau moldovenească; nu e nevoie de cea ungurească, deoarece ungurii din această provincie, fiind născuți în Moldova, învață mai întâi limba țării <adică> pe cea moldovenească și apoi (numai) întâmplător pe cea ungurească; așa că dacă s-ar îngădui preoților unguri să intre în această provincie, ar fi ca și când ai sădi o pepinieră de zăzanie, pentru certurile și neînțelegerile care ar urma. Nici S. Congregație de Propaganda Fide n-ar avea liniște din cauza neîncetărilor plângeri pe care le-ar face unii împotriva celorlalți și totodată preoții unguri, necunoscând limba moldovenească, n-ar putea să-și îndeplinească, cum se cuvine, îndatoririle de misionari; concluzia este deci, că în această provincie nu este necesară limba ungurească. Aceasta cu atât mai mult cu cât ea pierde tot mai mult cu fiecare zi; am observat în câteva sate că acea limbă dispăre, nemaifiind tineri care s-o știe. Astfel încât îmi pare nimerit și necesar ca în Colegiul apostolic din Assisi... să fie pus un lector de limba românească sau moldovenească dintre misionarii întorși din această provincie în Italia, pentru folosul și instruirea potrivită a tineretului, aceasta fiind singura limbă necesară în toată țara, pentru folosul credincioșilor și progresul misiunilor apostolice...

Sediile misiunilor și numărul credincioșilor

9. Sediile misiunilor în această provincie sunt următoarele: Iași, Fărăoani, Grozești, Trotuș, Speriești, Sănăoani, Tețcani², Gherăești, Baia, Răchiteni, Tămășeni, Agiudeni, Cotnari, Călugăra³, Trebeș⁴, Bacău,

² *Toschano*, jud. Bacău, *Birești*, sat, *Reketteno*, sat, *Damasceno*, sat, *Giudeno*, Adjudeni, toate în jud. Neamț.

³ Sat, jud. Bacău.

⁴ *Trebiș*, sat, jud. Bacău.

Huși, Bârlad, Ciubărciu⁵, Galați, Stăuceni⁶, adică Hotin⁷. Toate localitățile pomenite mai sus aparțin de diocesa Bacău, aceasta fiind singura episcopie în această provincie.

10. Localitățile principale și de mai mare însemnătate pentru misiuni și mai la îndemână pentru ajutorarea nevoilor spirituale ale acestor creștini catolici sunt: Iași, Fărăoani, Săbăoani, Răchiteni, Călugăra, Grozești, Huși, Galați și Stăuceni.

11. Dregătorii care cârmuiesc țara își au reședințe în orașele mai de seamă ale ținuturilor⁸. . . . Serenissimul principe de acum al Moldovei se numește Ioan Mavrocordat⁹ de Scarlati¹⁰, își are scaunul în Iași, capitala întregii provincii. Ispravnicii, adică judecătorii principali, care trebuie să judece pricinile ivite, își au reședința în următoarele orașe: Suceava, Neamț, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Fălciu, Vaslui, Orhei, Soroca, Iași, Dorohoi, Hârlău, Cărligătura, Roman și Cernăuți.//

p. 185

12. În fiecare din localitățile arătate la nr. 10, este îngăduită în toată siguranța activitatea misiunilor, fără vreo împotrivire a schismaticilor.

13. Numărul familiilor catolice în fiecare din localitățile pomenite mai sus este: Iași 60 de familii; Fărăoani 140; Grozești 30; Trotuș 11; Sperieți 3; Săbăoani 90; Gherăești 13; Baia 12; Răchiteni 56; Tămășeni 40; Agiudeni 15; Cotnari 9; Călugăra 42; Trebeș 30; Bacău 12; Huși 48; Bârlad 12; Ciubărciu 40; Galați 11 și Stăuceni 60 de familii¹¹.

Practicarea religiei catolice, rit, greșeli și rătăcirii

16. Este îngăduită de către Serenissimul principe care domnește în această provincie, de către mitropolit, episcopi și alte fețe bisericești ale țării, totala exercitare a religiei catolice, <adică> administrarea sacramentelor, predicarea cuvântului lui Dumnezeu, dar numai pentru catolici, calvini și luterani, nu și pentru păgâni și grecii schismatici; iar dacă vreunul din aceștia ar asista în ascuns la predicile <noastre>, ar fi împiedicat să tragă vreun folos de aici, căci preoții lor amintiți mai sus nu-i lasă să treacă de la legea lor la ritul catolic; iar dacă ar primi să intre pe ascuns în tagma noastră, va trebui să se mute definitiv din această provincie, fie în regatul Ungariei, fie în Republica Poloniei, deoarece de îndată ce ar fi descoperit, ar fi pedepsit în toate chipurile: ar fi închis, bătut, amendat, dacă până în cele din urmă nu ar fi înecat în râu (!); pe lângă aceasta, ei prigonesc pe misionarul care l-a făcut să-și părăsească legea, îl încarcă cu amendă în bani, îl arestează în numele stăpânirii, îl ciomăgesc, îl pun în cătușe în închisorile stăpânirii.

[Urmează superstițiile practicate de credincioșii catolici, credințe greșite din cauza ignoranței și a influenței schismaticilor].

[Rătăcirii și eresuri].

⁵ Sat, raion Olonești, în Republica Moldova.

⁶ *Stoicani*. sat la sud de Hotin, în Republica Ucraina.

⁷ *Utino*.

⁸ *Supreme ciltà da Zenutti*.

⁹ Domnește de la 1743 la 1747.

¹⁰ *de Stirlik* (!).

¹¹ De observat numărul de 734 de familii catolice, față de cel de 1 270 de familii din raportul lui Manzi din 1743.

18... Mai este printre ei câte unul care susține că Dumnezeu este cel ce dezlănțuie urgia, căci <fiind> atotputernic, ar putea să o împiedice; un altul zice — dar din neștiință și nu cu răutate — că și schismaticul se poate mântui cu religia sa, căci numai Dumnezeu știe cum trebuie să fie cele ale credinței și nimeni altul; Dumnezeu știe dacă noi oamenii, făcând o faptă rea, această faptă e bine sau rău făcută; Dumnezeu a dat oamenilor legile lor, iar cine ține legea lui, nu poate să greșească; Dumnezeu e de vină, Dumnezeu a voit așa, Dumnezeu a hotărât așa prin acele legi amintite, Dumnezeu e răzbunător... Ei mai spun că părintele misionar nu a fost la curtea lui Dumnezeu și unii din ei nici nu știu nimic despre ordinul lor și despre cele ale credinței. Acel ce are noroc e iubit de Dumnezeu, și nu cel ce e sărac și nenorocit. // Acestea p. 186 și altele asemenea acestora le îndrugă cu prezumție și neștiință mai practicând și unele lucruri ce desconsideră religia: căci unii se folosesc de anumite semne și rugăciuni rânduie de biserică pentru folosul sufletelor... amestecându-le spre primejdia sufletelor lor cu vrăji, descântece de desfacere a vrăjilor, farmece și faceri de petrecanie¹² și le mai folosesc și altfel făcând cu excrementele unor animale spurcate semnul crucii repetat de nenumărate ori pe la ferestre și la uși ca să gonească, cum zic ei, pe zburător¹³; sunt foarte mult dedați la credință în visuri; atât de mult le tălmăcesc¹⁴ ca fiind adevărate încât unii ajung chiar proști la minte și nătărăi; unii din ei țin obiceiul să nu dea nimic afară din casa lor în zilele de luni, miercuri și vineri, de frică să nu iasă vreo pagubă și prejudiciu. Pe morți obișnuiesc să-i îngroape cu hainele cele mai bune și mai cuviincioase, în credința că așa trebuie să se înfățișeze aceștia înaintea feței lui Dumnezeu. Unii cred că ceea ce dau de mâncare de sufletul morților lor vor avea pe lumea cealaltă de mâncare întocmai și tot atât și acești morți. În sfârșit, dacă parohul nu este cu mare băgare de seamă, unii încearcă să pună în mâna mortului vreo monedă atunci când îl pun în groapă, pentru ca să-și plătească trecerea cu acea monedă. Rătăcirile care dispar din zi în zi, mai sunt și faptul de a lua parte la praznicele moldovenilor, unde după terminarea ospățului ei se roagă pentru moldovenii răposați săltând și jucând, ca și în sărbătorile noastre solemne, unde joacă tineri și tinere și au și un loc anume pentru joc și merg cu încuviințarea părinților lor și acolo își schimbă inelele de logodnă¹⁵, făgăduindu-și să se căsătorească în curând: și ceea ce e mai rău e că flăcăul schimbă inel cu două sau trei fete deodată, deși acest lucru se întâmplă destul de rar (!). Mai joacă încă și prin cârciumi, aceste rătăcirile fiindu-ne cunoscute, ele sunt tot mai mult stăvilite de noi... Paguba și pierderea principală e că în timpul acestor reuniuni¹⁶ catolicele noastre fug cu moldovenii și de cele mai multe ori consimt să treacă la ritul ortodox al moldovenilor pentru a se căsători cu ei. Am intervenit de mai multe ori la acest mitropolit¹⁷, dar cum... nu este dreptate adevărată mi-a răspuns că așa cum noi nu admitem în ce ne privește că ai noștri să treacă la

¹² Con stregarie, rompimenti d'incantesimi, maleficii e veneficii.

¹³ Lo spirito volante.

¹⁴ Se gli prefigono per cosi veri.

¹⁵ L'anello di fedeltà.

¹⁶ Conversazioni.

¹⁷ În 1745 era mitropolit Nichifor Grecul sau Peloponezianul (1740—1750).

ritul lor, tot așa și ei în temeiul faptului că sunt aici stăpâni¹⁸ vor primi pe toți catolicii care cu acest prilej vor voi să se facă moldoveni (ortodocși).

[Împotriva acestor abateri nu ajung doar monițiunile și pedepsele de care dispunea biserica lipsită de braț secular... întrucât domnul a oprit asemenea pedepse. Declarantul s-a adresat către marele logofăt¹⁹ ca să-și apere acolo dreptul său de pedepsire. A reclamat, a expus motivele sale în scris și din gură..., dar i s-a răspuns că nu vrea domnul].

p. 187 Dar mai mult ca aceasta. De multă vreme dănuie obiceiul ca domnii să conceadă tuturor misionarilor o carte de scutire ca să nu li se ia caii pentru // poștă, dar de cinci-șase ani încoace ei nu mai vor să confirme această scutire.

Misionarul nostru, părintele Giovan Battista Vanucci mergând călare la Bârlad pentru a împărtăși Sfintele Taine, a fost atacat pe drum de turci și de țărani, care i-au luat calul, a fost rău lovit, i s-a smuls barba, a fost călcat în picioare, fața sa ajunsese ca a unei arătări și a fost lăsat ca mort, iar apoi a fost cuprins de o boală ce nu iartă și de aceea, pentru ca să se inspire ceva respect prin sate, după 13 zile de judecată stăruitoare în fața domnului, a obținut ca vinovații să fie bătuți în Hotin și să-i fie restituit calul. Și cu toate acestea, nu s-a putut dobândi acea carte de scutire și nici îngăduința de a ține în slujbă trei oameni de fiecare misionar cu scutire de taxă... [în virtutea firmanului sultanului²⁰]. Am fost aduși în așa stare de mizerie, încât nu avem nici das-căl²¹, nici servitori în slujba sufletelor și în așa hal că suntem nevoiți cu rușine să trecem de la biserică la grajd pentru a îngriji caii, fiind tratați, în ce privește împovărarile dărilor, ca cei din urmă dintre oamenii de rând, cărora nu li se dă nici o ușurare, silindu-ne să plătim și taxă pentru cai. [Să se intervină la Constantinopol... sunt în mare lipsă, iar de la locuitori se primește drept milostenie un „quatrino” întrucât nici ei nu au nici pentru nevoile lor].

Biserici

p. 188

25. În provincia Moldovei bisericile catolicilor sunt următoarele : înăuntrul unor locuri locuite 18 ; în afara locurilor locuite 2.

Bisericile schismaticilor care se găsesc în aceleași sate în care avem bisericile misiunilor noastre sunt : la Iași 55 ; la Cotnari 1, la Gherăești 1 ; la Baia 2 ; la Călugăra 1 ; la Bacău 2 ; la Fărăoani 1 ; la Troțuș 1 ; la Grozești 1 ; la Galați 7 ; la Huși 2 ; la Bârlad 7.

Bisericile schismatice ce se află în afară de oricare din satele și orașele misiunilor încredințate nouă ; în împrejurimile Iașilor, la depărtare de două sau trei ore, sunt 12 ; în împrejurimile Cotnariilor la depărtare de o oră 6 biserici ; la o depărtare de o zi, de jur împrejur, sunt peste 50 ; în împrejurimile Răchițenilor la depărtare de trei ore 10 biserici ; în ale Săbăoanilor pe o distanță de opt ore de drum nu se găsesc biserici schismatice, în schimb, la o depărtare de o zi se găsesc peste 50 de biserici ; Tețcani și Gherăești se află în vecinătatea Săbăoanilor, la aceeași depărtare de jur împrejurul acestui sat se află bisericile din Bacău,

¹⁸ *Dominanti.*

¹⁹ Mare logofăt al Moldovei în 1745 era Sandu Sturza.

²⁰ Sultan în 1745 era Mahmud I (1730—1754).

²¹ *Mcgislro di Chiesa.*

Călugăra și Trebeș, la trei ceasuri depărtare sunt 7 biserici, la 10 ore 20 de biserici; la o depărtare de o oră de Fărăoani 5 biserici, la o depărtare de două ore alte două biserici, la trei ore o altă biserică și la 6 ore altă biserică. Trotuș și Grozești sunt la o depărtare de două mile, în jurul lor se găsesc, după două ore de drum, 8 biserici. La 3 sau 4 ore depărtare de Galați, afară din oraș 8 biserici, apoi la o depărtare de opt ore, alte două biserici, și la 10 ore depărtare o altă biserică; la 15 ore de Ciubărciu 6 biserici. În împrejurimile Hușilor 8 biserici la distanță de 3 ore, și alte 22 la o depărtare de o zi; La 5—6 ore de drum de la Bârlad se găsesc 30 de biserici... [Numărul bisericilor ortodoxe risipite în toată provincia se ridică la 2 500].

27. Hramul bisericilor noastre: Iași — neprihănită zămislire a Fecioarei Maria; Răchițeni — Sf. Anton de Padova; Tămășeni — Sf. Ioan botezătorul; Cotnari — Prea fericita Fecioară cu hramul Adormirii; Săbăoani — Sf. // Arhanghelul Mihail; în Baia sunt două biserici, dar fiind dărâmate, nici populația și nici eu n-am putut să-i aflăm hramul; Călugăra — Sf. Apostol Andrei; Bacău — Sf. Nicolae; Trebeș — Buna Vestire; Fărăoani — Sf. Anton de Padova; Trotuș — Sf. Maria; Grozești — Sf. Anton; Galați — Sf. Nicolae; Huși — Sf. Anton de Padova; Bârlad — Prea fericita Fecioară; Ciubărciu — Adormirea (Sf) Marii; Stăuceni — adică Hotin — cum nu avem biserică, misionarul face slujba într-o casă și deci nu are hram. Afară din satul Săbăoani, la depărtare de o jumătate de oră — <e biserică cu hramul> Sf. Francisc. De asemenea aceea din Fărăoani la aceeași distanță ca cea arătată mai sus la sus-numita <biserică> Sf. Francisc²² este închinată sufletelor din Purgatoriu. Mai este și în Trotuș o altă biserică, dar fiind de multă vreme distrusă și părăsită, nu i se cunoaște hramul.

p. 189

28. Bisericile amintite sunt toate parohii.

30. Bisericile amintite mai sus sunt toate din lemn, afară de cinci care sunt de piatră; adică la Cotnari, la Baia 2; la Săbăoani 1; la Trotuș 1.

Bisericile misiunilor noastre apostolice, care se găsesc în cea mai bună stare sunt următoarele: Răchițeni; Săbăoani; Călugăra; Trebeș; făcută din nou de părintele Frontali; Fărăoani; Trotuș, clădită de curând de părintele Frontali; Grozești; Bârlad; Huși, restaurată de părintele Vannucci, care pentru a o pune la adăpost de orice neajunsuri principuite de turcii și tătarii din apropiere, care își băgau cu forța caii în cimitirul bisericii și în mai multe rânduri dăduseră foc bisericii, nu numai că numitul părinte a înzestrat-o cu toate cele de trebuință, dar a refăcut-o ca nouă și întru cinstea sfintei religii catolice, a făcut un gard de lemn tra-nie în jurul cimitirului, de un înconjur de o sută de brațe. Ciubărciu, sat în hotarul Bugeacului în Țara Tătărească de jos, are biserică în cea mai bună stare. Bisericile care au nevoie de reparații sunt: Cotnari, o biserică prea frumoasă, care întrece orice altă biserică din provincie și pentru a cărei reparație ni se cer o sută de scuzi; Tămășeni își are biserică în starea cea mai proastă și nu poate fi refăcută din cauza sărăciei misionarului și a credincioșilor; Săbăoani <cu> altă biserică de piatră, afară din sat, părăsită și ruinată, nu poate fi restaurată, nefiind acolo cele necesare²³ la fel, în Baia, alte două biserici de piatră, una încă în stare de a putea fi refăcută, nefiind prea ruinată, cealaltă e distrusă de tot; Trotuș <cu>

²² Adică: o jumătate de oră.

²³ *Il conche.*

altă biserică de piatră, care având doar zidurile fără închizătoare²⁴, a pus boierul schismatic Răducanu²⁵ cu de la sine putere sare în ea la păstrat; încă din vremea predecesorilor mei, acum un deceniu, biserica din Galați a fost distusă de tot, deoarece a fost în mai multe rânduri arsă de moscoviți și tătari. Biserica din Bacău, cu toate că este catedrala episcopului are acoperișul de paie, acum se repară de către părintele misionar Frontali. La Fărăoani, afară din sat, acolo unde se îngroapă // morții, se clădește <o biserică> din lemn trainic de către părintele Zingali, spre marea mulțumire a poporenilor. Biserica din Iași, cu toate că e de lemn, amenință să se năruie curând și nu poate fi cercetată fără primejdie și deoarece credincioșilor le e frică să nu se prăbușească peste ei la timpul slujbei, pentru a se feri de această primejdie, s-a început cu ajutorul lui Dumnezeu o biserică nouă de piatră, a cărei temelie, numai pentru plata meșterilor, se ridică la suma de 250 de piaștri.

[Urmează inventarul odăjdiliilor și a celorlalte obiecte de cult din bisericile amintite].

p. 193

35. Averea bisericilor

Bisericile catolice aparținând misiunilor noastre apostolice au locuința pentru paroh în următoarele locuri: Iași, Răchiteni, Săbăoani, Călugăra, unde locuința a fost făcută de curând de părinții Frontali și Zingali, Fărăoani, Grozești și Huși. Celelalte biserici anexe n-au locuință.

36. Niciuna din bisericiile pomenite nu se bucură de veniturile particulare și proprii, ci toate au fost ridicate fără să dispună de vreun fond și lăsate în grija lui Dumnezeu.

37. Biserica din Iași are în regiunea Copoului șase pogoane de vie, care produc anual 3—4 buți de vin. În Sperieți, la o depărtare de 4 zile de Iași, mai stăpânește o altă vie de patru pogoane și jumătate, care din cauza depărtării prea mari — după cum raportează părintele Zingali — și încă din timpul predecesorilor noștri, este în parte părăginită; aceasta a fost donată de către domnul Moldovei, principele Grigore²⁶, pe motivul că moștenitorii legitimi au plecat din țară, iar eu, auzind plângerile și văzând nevoile părinților misionari că n-au vin²⁷, am poruncit în acest an <1745> s-o cultive și să culeagă recolta pe seama lor... [Cere o confirmare de la forurile superioare]. Via de la Copou a fost lăsată de Martino Tutucha acestei venerabile biserici cu obligația de a se face patru liturghii pe an și slujbele obișnuite pentru mântuirea sufletului său, la mormântul său, cum reiese din testamentul defunctului; pe lângă aceasta, sus-numita biserică stăpânește opt dughene și o cârciumă la drumul mare²⁸, în care se vinde vinul reședinței, și toate aceste dughene când sunt închiriate; se ridică în mijlocie la suma de 50 de scuți, dar numai rareori se închiriază și după ce au fost date cu chirie unii dintre chiriași nu plătesc ci fug pe ascuns.

Biserica din Huși are două bucăți de pământ, fiecare de câte un „starol”²⁹, cu viță de vie și livadă de pruni; una din aceste bucăți de

²⁴ *Nelle muraglie apperta.*

²⁵ = Hatmanul Răducanu Rosetti.

²⁶ Grigore al II-lea Ghica, (1728—1733) și (1735—1741).

²⁷ Pentru nevoile slujbei bisericesti.

²⁸ *Publica strada.*

²⁹ *Uno starolo* = circa 40 mp.

pământ am redobândit-o împreună cu misionarul Giovan-Batista Vannucci, cheltuind 15 scuzi, cu procesul judecat la Iași în fața domnului; din produsul ei vor fi celebrate slujbe pentru sufletul lui Dumitru Paloska și Magdalena Balonti, soția sa; anual produce șase buți italiene ³⁰ de vin. Cealaltă bucată de pământ este și ea dăruită sus-numitei biserici; tot cu îndatorirea de a sluji o liturghie pentru sufletul lui George Baloska, aceasta fiind dăruită de el; produce anual cam patru buți italiene de vin.

Biserica din Galați avea niște vii și niște dughene, dar și unele și altele au fost arse, rămânând astfel pământul gol.

Celelalte biserici nu posedă nici un fel de avere nemișcătoare și astfel n-au nici un venit. Fără mijloci de existență, neavând o biserică a lor, nu au venituri.

38. Bisericele pomenite mai sus se bucură într-adevăr de bunurile imobile pe care le-am arătat, sunt administrate de părintele prefect și de misionari, fiecare la misiunea sa unde se află imobilul.

39. Venitul de la pomenitele imobile este arătat la nr. 37; el este luat de părintele prefect în Iași și de părintele Giovan-Batista Vannucci în Huși.

Episcopii și reședința lor

40. În această provincie a Moldovei, se află o singură biserică catedrală la Bacău, unde episcopul nu șade deloc ³¹. Se numește Raimond Jezierski și e dominican polon.//

41. Sus-numita catedrală, veniturile și câștigurile ei, se ridică la p. 194 cca. 30 scuzi romani, când sunt cultivate toate pământurile ei.

42. Mensa episcopală hotărât n-are bunuri imobile.

43. Biserica episcopală are câteva imobile în Trebeș și în Călugăra, care se ridică la cca. 820 de pogoane... Unele din ele sunt livezi cu pomi, altele sunt fânețe, în acestea din urmă se cosește fânul, în celelalte se culeg nuci, mere și alte fructe; se arată lămurit că nu sunt cultivate. În Trebeș, biserica episcopală are 200 de pogoane de pământ „liber”, ce sunt în mâinile catolicilor noștri și sunt cultivate de ei, dar ei nu dau nimic din produse sus-numitei (biserici), căci nu sunt în stare să plătească dijma pentru numitele pământuri, din cauza dărilor foarte grele pe care trebuie să le plătească de foarte multe ori pe an domnului. 600 de pogoane a vândut cu 50 de ani în urmă „fortinamente” (?) ³² împreună cu pământurile sale, Grigorașcu Criscanu de rit grec schismatic, vornicul lui Ștefăniță, fiul lui Manoiache, de la care pot fi răscumpărate, restituindu-i-se 110 scuzi romani. În Călugăra este o bucată de pământ mare cam de vreo 15 pogoane, pe care l-a cotropit, fără nici un drept, cu puterea, un boier moldovean, încă în viață, cu numele de Răducanu hatmanul, sau conducătorul de oști al provinciei; au trecut mulți ani și în acest timp l-a plantat cu viță de vie în cea mai mare parte; pentru ca să poată fi redobândită, este necesar să se obțină un ordin riguros al vizirului ³³ către actualul domn al țării, ca să-l oblige să-l dea îndărăt; deși, trebuie știut că pentru a-și afirma o stăpânire continuă și-a făcut multe acte false cu mărturii mincinoase.

³⁰ 6 barili di vino ... italiani.

³¹ Stătea în Polonia, în locul lui era un vicar.

³² Tranzacție destul de neclară.

³³ Mare vizir în 1745 era Seid Hasan pașa (1743—1746).

44. Episcopul n-are nici un fel de locuințe în această provincie, și (chiar) dacă domnul i-ar îngădui aceasta, n-ar putea să aibă, deoarece neavând nici reședință, nici venituri, nu poate să rămână, nici să locuiască în această episcopie a sa, de aceea stă în Polonia.

Călugări

47. Călugării <catolici> din toată provincia Moldovei sunt părinții minorității conventuali ai Sf. Francisc și iezuiții.

48. Sus-numiții călugări trăiesc, primii sub ascultarea părintelui prefect al ordinului lor, iar iezuiții sub ascultarea și jurisdicția spirituală a părintelui lor provincial din Polonia...

49. Conventualii, în această provincie, nu au mănăstiri, nici ospicii, ci numai o reședință în Iași și câteva case în locurile unde se găsesc misiuni; iezuiții au în Cotnari o casă nelocuită de ei, și o reședință unică în care locuiesc acum.//

p. 195 50. Reședința prefectului misiunilor este la Iași și e făcută din vâlătuci lipiți cu lut și humă, cu 6 odăițe, având bucătăria deoparte, și o mică magazie? ³⁴, tot de lemn. Reședința iezuiților se află de asemenea în același oraș în imediata vecinătate cu a noastră și este făcută tot din vâlătuci lipiți cu lut și humă și are patru odăi; în interiorul curții împrejurite se (mai) găsesc bucătăria deoparte, o căsuță pentru slugi și altă odaie în care sunt găzduiți străinii poloni și alte două case, una a lui Anton schiopul și alta a lui Anton trâmbițașul, și o magazie (?) de lemn, și ele țin de cele două case amintite.

Casele în locurile de reședință ale misiunilor, locuite de părinții misionari, sunt toate din vâlătuci lipite cu lut și acoperite cu paie; la Răchiteni e una cu 2 odăițe pentru preot și una pentru servitor; la Săbăoani 2 odăițe și una pentru servitor; la Călugăra o odăiță și alta pentru servitor, deosebită de aceea a părintelui; la Grozești două odăi, una pentru părinte și una pentru servitor; la Huși casa are numai o odaie care stă să cadă, fiind lemnele putrede și un chiler mic tot de lemn. În Galați, casa a fost distrusă, fiind arsă de tătari, măcar că acumă șade acolo un preot de mir, și stă prin învoială prietenească ³⁵.

51. În reședința din Iași sed doi preoți și anume prefectul cu însoțitorul său; alți doi preoți stau în aceea a iezuiților, cu câte un servitor pentru fiecare călugăr, adică doi pentru noi <conventualii> și doi pentru iezuiți, deoarece ei nu au frați converși ³⁶.

În locuința de la Răchiteni stă numai un părinte misionar, care pentru a nu se încărca cu taxele ³⁷ mari ce se plătesc, e nevoit să nu țină servitor; la fel și celălalt misionar, care locuiește în casa din Săbăoani... care vrând să țină o slugă scurtă vreme în speranța obținerii unei scutiri — cum au mai dat alți domni antecesorilor noștri, nu numai pentru una, dar chiar și pentru trei <slugi> — și neputând să capete iertare <de această plată>, cu toate stăruințele sale, a plătit pentru acel scurt timp cât a ținut servitor mai mult de 80 de lei ca taxă, fiind silit ca și alți misionari să ceară pomană chiar de la schismatici și nevoit să dea drumul

³⁴ Cantina. Poate însemna și pivniță, dugheană, baracă.

³⁵ *Accomodo*.

³⁶ *Laici* = călugări însărcinați cu munci servile.

³⁷ *Tributi*.

servitorului și să trăiască fără slugă ca ceilalți misionari. [Cere să se intervină la vizir pentru ca să poruncească domnului să dea scutirea pe viitor]. În Călugăra e un singur părinte misionar, de asemenea și în Fărăoani ca și la Huși, iar casa din Grozești a rămas fără misionar... [Propune trimiterea misionarului Donnola Donnoli, aciuat în casa contesei Ferrati în Transilvania cu un rol doar de paradă].

56. Părintele prefect trăiește din miluirile³⁸ <ce revin> reședinței, p. 196 dar fără zeciuală din partea credincioșilor; din aceste <miluiri> — când nu se întâmplă ca acum ca biserica să fie plină de datorii — pot să trăiască doi călugări, adică prefectul cu un alt părinte misionar (ca unii ce) stau sub ochii domnului și în capitala Iași și (se gândesc) la prestigiul Sf. Misiuni; ceilalți părinți din aceeași tagmă trăiesc ca apostolii în cea mai mare sărăcie.

Părinții iezuiți ar (putea) avea oarecare venituri, dacă ar cultiva cele trei moșii pe care le au în trei locuri deosebite aproape de Iași, dar pentru că nu au un peculiu, ei sunt cu totul ruinați și distruși; și în Cotnari, de zece ani încoace, n-au cultivat șase locuri de vie, din lipsă de bani, din care cauză s-au pierdut cu toatele. De aici eu conchid că acei părinți nu au nici un venit și se țin cu ajutorul părintelui provincial al lor, care le dă provizii în fiecare an, iar pe de altă parte, numiții părinți se duc de două sau trei ori pe an în Polonia, pe la casele magnaților și binefăcătorilor lor, de la care primesc milostenii îmbelșugate.

57. Superiorul părinților conventuali se numește Fra Giovanni Francesco Maria Ausilia, în vârstă de 45 de ani, din Sicilia de la Palermo, teolog cu totul exemplar; Fra Giovanni Battista Vannucci, de 33 ani de la Cortona, în Toscana, teolog și călugăr exemplar; Fra Antonio Maria Taruggi din Monte Pulciano, în Toscana, de 30 ani, teolog; Fra Bartolomeo Frontali în vârstă de 30 ani, din Brisighella în Polonia, teolog; Fra Bonaventura Maria Giovanninetti de 30 ani, din Banio, în Bologna, teolog; Fra Donnolo Donnoli de 28 de ani, din Monte Alcino, în Toscana, teolog; Fra Antonio Maria Zingali, de 31 de ani, din Traina, Sicilia, teolog; Fra Basilio Frenck, de 42 de ani, din Mociu³⁹, Transilvania, teolog, care împreună cu toți ceilalți părinți din ordinul nostru duc o viață sfântă și exemplară. Superiorul părinților iezuiți se cheamă părintele Giovanni Regarski, de 43 ani, prusian din Polonia, teolog „a quarto voto”⁴⁰; părintele tovarășul său se cheamă Francesco Parzochovski de 44 ani din Polonia-Mică, de asemenea teolog „di quarto voto” amândoi călugări buni și exemplari.

Călugări și misionari

58. Părinții misionari trimiși aici de Sf. Congregație de Propaganda Fide sunt: Fra Giovanni Francesco Maria Ausilia, superior; Fra Gianbattista Vannucci; Fra Antonio Maria Taruggi; Fra Bartolomeo Frontali; Fra Bonaventura Maria Giovanninetti; Fra Donnolo Donnoli și Fra Antonio Zingali. Misionarii trimiși cu mijloace de ale episcopului

³⁸ *Limosine*, cf. mai jos punctul 61 din chestionar.

³⁹ Sat în jud. Cluj.

⁴⁰ Adică pe lângă cele trei legăminte călugărești, un al patrulea de a se deda învățămîntului.

sunt: părintele Basilio Frenck, minorit conventual, părintele Giovanni Regarski și părintele Francesco Parzochovski din Compania lui Isus (= a iezuiților). //

p. 197 59. În privința timpului de când se află la misiunea din Iași Fra-Gio. Francesco Maria Ausilia, acesta merge pe al patrulea an; Fra Gio. Battista Vannucci este în anul al șaselea; Fra Antonio Taruggi și Fra Antonio Zingali merg pe al patrulea an. Părintele Vannucci a stat doi ani și jumătate în Fărăoani, un an în casa contesei Ferrati⁴¹ și restul anilor amintiți a stat și șade și acuma la Huși. Părintele Taruggi a stat puține luni în casa acelei doamne contese — 3 luni în Răchițeni și restul în Săbăoani, unde șade și acuma. Părintele Giovanetti a fost întotdeauna așezat în Răchiteni. Părintele Frontali un an în Grozești și restul timpului în Călugăra unde stă. Părintele Zingali a fost întotdeauna așezat în Fărăoani. Părintele Donnoli a fost 4 luni în Răchițeni și restul timpului arătat în casa contesei Ferrati. Basilio Frenck merge pe al treilea an de când stă aici în Iași, în slujba domnului atât a celui de acum⁴² cât și a fostului⁴³ domn. Părintele Regarski merge pe cel al 12-lea an, părintele Parzochovski merge pe al doilea an.

60. [Despre activitatea misionarilor] (între altele) se sârguiesc ca în zilele de sărbătoare să tâlcuiască „ad litteram” în limba moldovenească Evanghelia zilei.

61. Era obiceiul să se dea milostenie pentru oboseala misionarilor, la administrarea sacramentelor: pentru botez 3 baiochi⁴⁴, pentru nuntă 10, pentru slujba liturghiei citite 10, iar a celei cântată 15, pentru înmormântare 4 baiochi; acum însă, din cauza prea marilor calamități și a sărăciei, sunt foarte puțini aceia care mai dau milosteniile arătate.

62. [Sunt activi, etc.] ...aleargă și prin munți unde stau ascunși unii catolici care nu pot plăti birul.

63. Părinții misionari trag din îndeplinirea misiunilor un câștig mic, dar îngăduit, de două banițe⁴⁵, de fiecare casă, constând din puțin grâu, porumb, mei și alte grâne de prea puțin preț, care se strâng, se păstrează pentru hrana proprie, pentru folosul călătorilor, pentru cai, găini, deoarece cu această gospodărire, părinții noștri de prin sate, mănâncă și câte puțină carne; în sfârșit, ce mai rămâne se vinde — <ceea ce e foarte rar> — și la un preț de nimic.

p. 198 64. Actualul vice-prefect⁴⁶ înainte de a veni în Moldova a fost de opt ori superior în mănăstiri din provincia Siciliei (și) pentru zelul, stima și prudența sa, a fost numit maestru al novicilor în mănăstirea din Palermo ... și murind părintele Fr. Mandre // viceprefectul, a fost lăsat de acela ca președinte⁴⁷ în locul lui ...

81. Părintele Basilio Frenck, minorit conventual dintre călugări unguri veniți în Moldova în anii trecuți, chemați de părintele Francesco Manzi la dorința predecesorului⁴⁸ actualului domnitor în scaun, a fost înain-

⁴¹ În Transilvania.

⁴² Ioan Mavrocordat (1743—1747).

⁴³ Constantin Mavrocordat (1741—1743).

⁴⁴ *Baiocchi* — monedă de aramă din statul papal în valoare de un *soldo* = 5 centesime.

⁴⁵ *Stala*.

⁴⁶ = Ausilia, autorul raportului.

⁴⁷ *Presidente in capite*.

⁴⁸ Constantin Mavrocordat (1741—1743), predecesorul lui Ioan Mavrocordat.

tat maistru de școală, pentru a instrui în limba latină tineretul schismatic, (primind) patru țechini ungurești ca leafă pe lună, și încă 30 de țechini ungurești cu prilejul sărbătorilor Crăciunului, Bobotezii și Paștilor, când un învățăcel de-al său recită în fața domnului un scurt panegiric. În clipa de față, domnul de acum prețuind puțin cartea, această școală este aproape cu totul pierdută, căci mai înainte erau peste patruzeci de învățători, iar acum au mai rămas doar vreo șase până la opt, fiind această școală în Iași, unde se găsesc și alte școli într-o mănăstire de greci schismatici.

[Urmează considerații despre nevoile spirituale ale comunității catolice].

ANTONIO BECICH

(? — post 1748)

Antonio Becich, episcop catolic de Nicopol (1743— c. 1752) a vizitat în mai multe rânduri centrele catolice din Țara Românească și Moldova, adresând Colegiului „De Propaganda Fide” unele rapoarte asupra lor, care au rămas inedite, păstrându-se în arhiva Vaticanului. A. D. Xenopol a redat numai în rezumat extrase din „vizitația” Țărilor Române de către Becich în 1745—1746, sub titlul *Extrase din documente culese din arhivul colegiului „De Propaganda Fide” din Roma*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, vol. V (1894), p. 549—551. S-a mai publicat un scurt raport expediat de Becich din București la 8 august 1748, privind audiența sa la domnul Grigore II Ghica și starea catolicilor din țară (Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVIIe—XVIII*, în „Dipl. Ital.”, I, Roma, 1925, p. 200—201, nr. LXVI), precum și o scrisoare adresată tot din București, la 1 februarie 1749, internunțului Austriei la Poartă, Heinrich von Penklern, cerându-i să stăruie pe lângă Curtea din Viena pentru acordarea unui ajutor contelui Nicolae Rosetti, trecut la catolicism și fervent apărător al intereselor imperialilor în țările noastre (Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 609, nr. CCCXLIII).

Relatările lui Becich cuprind, în afara datelor privind coloniile catolice din Moldova și Țara Românească, și anumite știri — mai puțin cunoscute din alte izvoare — cu privire la intențiile domnului Constantin Mavrocordat de a stimula învățământul superior la București, prin crearea unui colegiu, condus de iezuiți, unde tinerii să poată învăța „științele omenești și dumezecești” în limbile greacă și latină.

În rest aprecierile sale politice sunt minore, Becich nutriend ostilitate față de lumea ortodoxă și de Rusia, pe care le ponegrește, și sprijinind pe cât putea, încercările Austriei de a-și consolida pozițiile în țările noastre.

De Becich s-a ocupat și Francisc Pall, în studiul *Date noi despre istoria Bucureștilor la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, Muzeul de istorie a orașului București, vol. IV (1966), p. 25—34.

VIZITAȚIE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ¹

1745

p. 549 Orașul București e capitala țării în care stau domnul grec² cu Curtea sa strălucită și cu mitropolitul tot grec³ și cu doi sufragani. Orașul e frumos, îmbelșugat în toate, alcătuit din 10 000 de case și așezat în mijlocul unui

¹ După fragmentele traduse de A. D. Xenopol, în „Arhiva, soc. št. și lit. din Iași”, V (1894), p. 549 și urm., cu unele modificări.

² Constantin Mavrocordat, în a patra domnie (1744 iul.—1748 apr.).

³ Neofit I Cretanul (1738—1754).

șes foarte întins, prin care curge un râu⁴, puțin deosebit de Tibru, în lungime. Are minunate zidiri și optzeci de biserici cu turnuri, clopotnițe, slujite de vreo mie de clerici greci. Orașul e împodobit pe dinăuntru și pe din afară de grădini cu tot soiul de fructe. Sunt aici 500 de negustori turci, dar ei nu pot nici să se așeze statornic, nici să-și aibă moscheele sau hogii lor. Se află numai 12 familii catolice care numără 50 de suflete mai cu seamă două familii nobile catolice : Rosetti⁵ și Kalnoki⁶ din Viena : mai sunt apoi alți catolici din Veneția, Padova, Corfù și din Polonia, care slujesc ca secretari, medici și însoțitori (?)⁷. Domnul caută să capete doi iezuiți sau doi misionari pe seama lui, spre întemeierea unui colegiu, unde tinerii să poată învăța științele omenești și dumnezeiești în limba latină și în cea vulgară.

[Episcopul vizitator a fost introdus la Curte de către Nicolae Rosetti, dregător de seamă, trecut la catolicism⁸, care a făcut ca domnul să primească pe episcop cu mai multă cinste chiar decât pe mitropolit. Constantin Mavrocordat // îl reținu două ore vorbind cu el în limba italiană despre Roma, Italia și alte puteri europene, arătându-se ca un adevărat catolic, supus papei⁹ (!)] E cu neputință de povestit toate însușirile acestui domn, pietatea și bunătatea lui, cunoștințele lui în toate treburile sacre și profane, pe care le știe toate pe degete¹⁰. Cunoaște toate locurile din Sfinții Părinți și nu face altceva decât citește și discută cu eleganță în limba obișnuită și în latină¹¹. [Domnul spune episcopului că ar dori să aibă doi iezuiți sau doi misionari ca învățători pe lângă doi copii¹² ai săi mai mici. Îmbolnăvinduse episcopul, domnul i-a trimis de îndată doi doctori ai săi, cu diplomă de la Padova care l-au pus iarăși pe picioare].

[Episcopul Antonie Becich scrie din București la 1 octombrie 1746 Colegiului „De Propaganda Fide”, că a fost primit, după optsprezece zile de așteptare, în audiență la domn, cu care a vorbit despre înființarea unei școli în București].

RAPORT¹³

1748, august 8, București

[Episcopul de Nicopol Antonio Becich, amintind Propagandei despre trimiterea unui raport anterior în legătură cu evenimentele petrecute la Constantinopol, în Bulgaria și în Țara Românească și cu noul domn, Grigore II Ghica¹⁴, dă seama de situația catolicilor din Țara Românească și de atitudinea domnului față de catolicism].

... Am luat legătură cu părintele provincial al Provinciei Bulgaria și acum el trimite din când în când un călugăr de la Râmnic la Craiova

⁴ Dâmbovița.

⁵ De fapt numai contele Nicolae Rosetti.

⁶ Anume contesa Agnès Kálnoki, soția doctorului Bartolomeo Ferrati (pentru care, vezi *Călători*, VIII, p. 399).

⁷ *ugittori* (?)

⁸ Asupra lui, vezi Șt. D. Grecianu, *Contele Nicolae Rosetti*, București, 1903, 50 p.

⁹ Benedict al XIV-lea (1740—1758).

¹⁰ *Ad unguem*. De fapt sensul adevărat e până la ultima limită.

¹¹ *Nell' idomă volgare e latino*. Limba obișnuită poate să însemne aici greaca sau italiana.

¹² Dimitrie și Alexandru (acesta din urmă viitorul domn al Moldovei 1782—1785).

¹³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.”, I, p. 200—201.

¹⁴ Grigore al II-lea Ghica (aprilie. 1748 — august 1752).

pentru nevoile spirituale ale bieților catolici și, de asemenea, ia măsuri ca un alt călugăr să fie la Târgoviște // și un al treilea la Brădiceni ¹⁵ pentru ca să nu se stingă cu totul în această întinsă provincie catolicismul greu lovit.

Lăudat să fie cerul ! La Craiova, doi calvini au trecut la sfânta noastră religie și aici la București, patru, două femei și doi bărbați, precum și o armeană ce practica în public cultul ortodox.

Deocumdată domnul acesta se poartă bine cu toți și ține la mine, dându-mi adeseori audiență. Dacă părinții <misionari> de la școlile religioase ar fi rămas aici sub vrednicul domn *dinainte* ¹⁶, cu siguranță că el i-ar fi confirmat și ocrotit. Dumnezeu să ierte pe acela care a fost cauza plecării lor, căci fie că erau iezuiți sau misionari italieni, dacă s-ar fi purtat ca niște simpli misionari necunoscuți, săraci și umili, s-ar fi atins scopul dorit spre folosul sfintei noastre religii. Ei voiau ca să se înființeze dintr-o dată și pentru vecie un colegiu al lor de opt călugări urmărind din prima clipă niște înlesniri, pentru a spune astfel, ce nu erau cu putință ¹⁷ . . .

. . . Eminența Voastră să binevoiască a trimite acestui părinte provincial al provinciei Bulgaria sau prin părintele său general cinstitul său decret pentru ca toți frații, până la laicii ¹⁸, acestora să poarte barbă atâta timp cât vor sta în Țara Românească și aceasta sub pedeapsă aspră. Acesta ar fi mijlocul cel mai potrivit pentru a închide gura grecilor, românilor și turcilor care nu au nici o stimă pentru călugării noștri fără barbă. domnul însuși mi-a dat a înțelege aceasta, ba chiar nu are de gând să dea audiență acelor părinți misionari care nu poartă barbă și nici nu-i vrea în sala în care se află pentru ca să nu fie luați în bătaie de joc și maltratați chiar de grecii înșiși. Și într-adevăr nu se cade ca unii părinți misionari să apară până și fără de mustăți aici, în vreme ce grecii care se poartă cu barbă sunt respectați și favorizați . . .

. . . Aștept de doi ani încoace Breva de indulgență plenară anuală, pe care am cerut-o de la Sacra Congregație prin scrisoarea despre vizitația mea în întreaga Țară Românească, din ziua nașterii Sf. Maria, care e hramul bisericii noastre de la București, ceea ce ar însemna că Sacra Congregație nu sprijină credința acestor enoriași. Mai continuă încă în această țară lipsa de alimente, căci lăcustele distrug toată verdeața de pe câmpii, iar mortalitatea bântuie ca și jafurile tâlharilor. Trăiesc în neconținută primădie . . . etc . . .

¹⁵ Bradiceni, sat, jud. Gorj.

¹⁶ Constantin Mavrocordat în a patra sa domnie în Țara Românească (1744 — 1748).

¹⁷ Urmează în text : *e non da Ap<osto>li ma da Frati amichi*=(și nu din partea unor apostoli, ci a unor frați amici).

¹⁸ = Frații converși.

PAUL JAMJOUGLOU

(? — p. 1773)

Paul Jamjouglou era fiul lui Jamjouglou, secretarul regelui Suediei și prim interpret al Legației suedeze la Constantinopol.

Intrat și el în slujba acestei legații — ca translator pentru limbile orientale — Paul Jamjouglou a însoțit în 1746 pe Edvard de Carleson, însărcinat cu afaceri și trimis extraordinar al regelui Frederic I (1718—1751) la Poartă, în călătoria lui de înapoiere la Stockholm. Cu acest prilej a trecut prin Dobrogea și Moldova.

În 1747 Jamjouglou s-a întors la Constantinopol, unde prezența sa e atestată până în 1773. Apoi i se pierde urma.

Este autorul unui jurnal de călătorie, redactat după înlocuirea la Constantinopol, către sfârșitul anului 1747, an când Penkler dobândește titlul de internunțiu, Celsing pe cel de resident (din iulie 1747), iar tatăl lui P. Jamjouglou pe cel de secretar al regelui Frederic I (sfârșitul lui 1747), titluri cu care aceștia apar în corpul relației.

Redactat în limba franceză, jurnalul ne-a parvenit într-o traducere suedeză alcătuită probabil, la cererea lui Carleson. Se păstrează în Biblioteca Universității din Upsala (ms. F. 382) sub titlul: *Denna Journal tillarer Paul Jamjouglou Hans Kungl. Majts af Sverige Translator Linguarum Orientalium A—o: 1749 öfversatt ibran fransöske Originalen på svenska spraket.*

A fost retradus în limba franceză de C. I. Karadja și publicat în „Revue historique du Sud-Est européen”, VII (1930), nr. 1—3, p. 18—34, sub titlul: *Journal du voyage entrepris par Monsieur Paul Jamjouglou de Constantinople à la suite de son Excellence Monsieur Edvard Carleson, Envoyé Extraordinaire de Sa Majesté le roi de Suède près de la Porte Ottomane et conseiller royal, dans l'année 1746 et de l'Hégire, 1759.*

Relația lui Jamjouglou cuprinde date sumare asupra localităților străbătute în cursul trecerii sale prin Dobrogea și Moldova, autorul stăruind mai mult asupra primirii făcute soldului suedez de către autoritățile române și de domnul Ioan Mavrocordat (1743—1747) la Iași

RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA ¹

1746

În ziua de 10 a lunii iulie (1746) și în a 29-a zi a lunii (redjeb), am pornit p. 24 din nou la drum la ceasurile 7 de dimineață. La orele zece eram la Șumla (?) ². După ce am prânzit în acest loc am ajuns pe la orele două sau trei

¹ Traducerea s-a făcut după versiunea franceză datorată lui C.I. Karadja și publicată în „Revue Historique de Sud-Est européen”, VII (1930), nr. 1—3, p. 24 și urm.

² *Uchely* = Șumla, localitate în Bulgaria.

după amiază la Bazargic³. Acest oraș este foarte frumos, bine așezat într-o regiune minunată care dă cei mai buni cai din Turcia europeană. Locuitorii însă sunt răi, fiind în cea mai mare parte ieniceri. Nu e nevoie să fac o descriere mai lungă, țara fiind bine cunoscută ca și locuitorii săi. Este adevărat că noi înșine n-am avut a ne plânge de ei, căci ni s-a arătat foarte multă atenție.

A doua zi, în 11 ale lunii <iulie> și a treizecea zi a lunii <redjeb>, am plecat la orele cinci de dimineață și eram la Cara Agaci⁴ la orele zece. După ce ne-am odihnit, ne-am urmat <drumul> spre Giuvenlia⁵, unde am ajuns la orele cinci după prânz după ce am străbătut Ali beychiöi⁶.

p. 25 În 12 ale lunii <iulie> și în prima zi a lunii Șaban ne-am// și pornit la drum încă de la orele cinci dimineața.

La orele zece seara am ajuns la Omurcio⁷.

Este un sat destul de frumos, unde se găsește lapte din belșug, dar unde apa este foarte rea, căci nu sunt izvoare în tot ținutul, ci numai puțuri foarte adânci de unde trebuie să scoți apa cu burdufuri de piele trase de cai.

În a 13-a zi a lunii iulie și a doua zi a lunii <Șaban>, am părăsit satul pomenit și deși drumul nostru trebuia să ne ducă prin Karasu⁸ sau prin Ester⁹, am fost totuși siliți să facem un înconjur, căci în partea aceasta hanurile fuseseră distruse. Am trecut așadar prin Tariverde¹⁰, unde am sosit la orele trei după amiază.

În 14 ale lunii iulie și în a treia zi a lunii Șaban am pornit din nou la drum la orele șase de dimineață. Am străbătut aceste ținuturi cu un simțământ de milă căci în ajun chiar, răufăcători dăduseră foc frumoaselor holde cu bucate. Am văzut focul din depărtare. La orele două după amiază eram la Babadag.

A doua zi, 15 ale lunii iulie, și a patra zi a lunii Șaban am rămas pe loc. Orașul unde ne aflam este mare și foarte populat. Aici obișnuiește să stea marele vizir în timp de război, dacă operațiunile se desfășoară prin părțile acestea.

La 16 ale lunii pomenite și în a cincea zi a lunii <Șaban> am părăsit Babadagul la orele patru dimineața pentru a sosi la orele nouă în micul sat Tulcea unde se află un vechi castel care slujește de închisoare de rând.

³ Hadjioglou = Pazardjik.

⁴ Karagatch = Cara Agaci, sat (azi în Bulgaria).

⁵ Guvemlig = Giuvenlia (azi Chirnogeni), la nord la Caraomer (azi Negru Vodă), jud. Constanța.

⁶ Alibeycköi, adică satul lui Ali bei, dispărut.

⁷ Omourtscho, fosta comună Valea Seacă (azi Valu lui Traian), jud. Constanța.

⁸ Karasou, azi Medgidia.

⁹ Ister (azi Tirgușor), sat, jud. Constanța.

¹⁰ Tangriwerdjököi, sat, jud. Constanța.

Am stat la masă acolo, așteptând să ni se pregătească cele două bărci mari care trebuiau să ne treacă peste fluviul Dunărea, la Ismail.

A trebuit să mâncăm în grabă, de frica de a nu sluji și noi de hrană mulțimii musculițelor sau țăntarilor care ne-au silit să părăsim acest loc cât mai repede cu putință. Trecerea Dunării a ținut cinci ceasuri. Din bărcile noastre am zărit deodată un nor mare și gros care aproape ne-a ascuns lumina soarelui. Totuși n-a fost mică mirarea noastră // când am băgat de p. 26 seamă că acest nor era alcătuit dintr-o mulțime nesfârșită de lăcuste, mari cât niște raci mici sau creveți. Acest fenomen a durat două ceasuri, fără ca să ne fie cu putință de a vedea sfârșitul acestei invazii. Această oaste înaripată pustiise tot ținutul peste tot pe unde trecuse, nelăsând din recoltă sau din pomi decât paiele și ramurile. Îndată ce aceste lăcuste au secătuit totul într-un ținut, ele pornesc mai departe, întocmai ca niște păsări pentru a-și reincepe aiurea distrugerile lor. Ceea ce ne-a mirat și mai mult este faptul că după ce aceste gânganii au mâncat totul de pe câmp, s-au aruncat asupra bălților din lungul Dunării, nemai lăsând nici o frunză verde pe trestii. Este de neînchipuit ce cantități de cereale, orz, grâu și alte semănături au fost distruse de această invazie într-un timp foarte scurt, deși gospodarii au făcut totul pentru a scăpa <de ea>, dând chiar foc în unele locuri, cu gândul de a goni astfel pacostea care le căzuse pe cap, dar toate strădanile lor rămânând fără de nici un rezultat, ei au sfârșit prin a se supune voinței lui Dumnezeu, rugându-l să-i scape de această nenorocire.

La ora șase seara am debarcat la Ismail, un oraș mare și frumos, foarte populat, cu un port foarte însemnat, unde se aflau atunci o mulțime de vase care mergeau zilnic la Constantinopol, încărcate cu tot felul de alimente. Acest oraș fusese odinioară sub ascultarea domnului Moldovei, dar de mulți ani turcii l-au luat ei în stăpânire, lăsându-l în folosința lui Kâzlar Aga sau căpetenia eunucilor negri. Trebuia să mai adaug că în timpul șederii noastre în acest loc, am fost mâncați de țăntari care erau așa de mulți încât abia se vedeau pereții odărilor noastre.

Pentru a se apăra, locuitorii se slujesc și de un fel de pânză de pâr de cal cu care se acoperă, găsimdu-se astfel noaptea în adevărate morminte, pentru a se apăra de înțepăturile acestor insecte.

A doua zi, la 17 ale lunii iulie și în a șasea zi a lunii <Șaban> am rămas în acest oraș pentru a aștepta pe un boier dintre cei mai de seamă ai Moldovei care trebuie să sosească pentru ca să// primească pe domnul sol ¹¹ în p. 27 numele domnului ¹² și să-l conducă la Iași, capitala țării.

La 18 ale lunii pomenite și în a șaptea zi a lunii <Șaban>, la orele două după amiază a sosit boierul Dumitrașcu Palade ¹³ însoțit de domnul Arghir¹⁴, căpitanul satului (!) Cășla¹⁵, de doi „postelnici” sau paji ai domnului, unul numit Constantin și celălalt Ștefan, și de un ușier¹⁶, un fel de maestru de ceremonii, numit Constantin Halepliu ¹⁷. Îndată ce au sosit, acel boier

¹¹ Édvard de Carleson (1704–1767), fost însărcinat cu afaceri al Suediei la Constantinopol (1734–1746), mai apoi consilier regal și trimis extraordinar al regelui Suediei la Poartă (1746).

¹² Ioan Mavrocordat, domn al Moldovei (1743–1747).

¹³ Dimitraschko Palady.

¹⁴ Arguiré. E vorba de căpitanul de poștă de la Cășla și nu de un căpitan al satului cum scrie în această versiune a relației noastre.

¹⁵ Sullan Kickela = probabil Cășlița pe Prut în Republica Moldova, ce nu trebuie confundată cu Cășla la vest de Tulcea.

¹⁶ Ouchar.

¹⁷ Halaply Costandi, mare ușier al Moldovei în 1746.

însoțit de persoanele pomenite a urat bun sosir domnului sol. I-a dat o scrisoare a domnului, foarte curtenitoare, prin care acesta îl asigură de prietenia sa, înștiințându-l că va fi foarte bine primit și alte atenții de acest fel.

În aceeași zi domnul sol a poftit la masă pe aga vizirului, pe boierul pomenit mai sus și pe căpitan.

A doua zi, la 20 a aceleiași luni, și în a opta zi a lunii <Șaban>, am părăsit Ismailul la orele patru de dimineață și am ajuns la orele zece într-un sat de tătari numit Isfanos ¹⁸. După ce am mâncat, am plecat spre Cășla, unde am petrecut noaptea aceasta fiind prima stație de poștă din Moldova.

La 21 ale aceleiași luni și a noua zi a lunii <Șaban> am pornit din nou la drum, la orele 5 de dimineață. La orele șapte seara eram la Zărnești¹⁹.

La 22 <iulie> și în a zecea zi a lunii <Șaban>, am plecat la orele cinci de dimineață înspre localitatea vecină numită Fălciu ²⁰, unde aveam de gând să petrecem noaptea. Am sosit spre amiază și după ce am trecut râul Prut, lângă care se află acest oraș, am fost primiți de domnul Anghel, căpitan al poștei a doua, la care am fost găzduiți. El ne-a primit cât mai bine și ne-a distrat cu o partidă de pescuit, neputând născoci pentru noi alte distracții.

p. 28 A doua zi, la 23 ale aceleiași luni și în a unsprezecea zi a lunii <Șaban>, la orele patru de dimineață, ne-am luat rămas bun de la domnul Arghir care s-a înapoiat la el cu oamenii săi cu toții foarte mulțumiți de // dărnicia Excelenței Sale. Ne-am urmat așadar călătoria însoțiți de boier, de domnul Anghel și de ceilalți și ne aflam la amiază la Stănilești ²¹, unde am petrecut noaptea.

La 24 iulie și în a douăsprezecea zi a lunii <Șaban> am pornit la drum la orele patru de dimineață. La ora unu după amiază eram la Zberoaia ²², unde domnul Anghel și-a luat rămas bun de la noi pentru a se întoarce la stația lui de poștă după ce a primit și el un dar de la domnul ministru.

La 25 ale aceleiași luni și în a treisprezecea zi a lunii <Șaban> am părăsit acest sat la orele șase dimineața. Boierul a plecat înainte, deși trimisese, încă din ajun, un curier către domn pentru a-l înștiința de sosirea noastră. Spre amiază, ne aflam cam la o jumătate de leghe de oraș. Ne-am oprit atunci pentru a aștepta sosirea caretei domnului.

După câțva timp, am văzut sosind mulți <boieri> călare pe cai frumoși, care veneau să-l primească pe domnul sol. Erau domnii: primul și al doilea postelnic ²³, domnul prim spătar ²⁴ sau scutier al Alteței Sale Serenissime și mulți alții dintre primii dregători ai Curții, primul ușier²⁵ sau mareșalul Curții șase ceauși sau maiștri de ceremonie, îmbrăcați în stofă de aur, purtând în mână bastoanele de ceremonie din argint, trei sute de seimeni <adică> un fel de străjeari, cu ofițerii lor, trei carete frumoase înhămate cu șase cai minunat împodobiți. Când tot acest alai a ajuns la o sută de pași de noi, domnii postelnici și toți ceilalți au descălecat și au salutat pe

¹⁸ Sat dispărut.

¹⁹ Zărnești = Zărnești pe Prut în Republica Moldova.

²⁰ În manuscrisul suedez, Fălciu este arătat când ca sat, când ca oraș (nota editorului).

²¹ Stanilechety, sat, com., jud. Vaslui.

²² Zgeroi = Zgheroaia (după pronunția moldovenească) sau Zberoaia, sat, jud. Iași.

²³ Ncidentificați.

²⁴ Mare spătar în 1741 era Toader Paladi.

²⁵ Nu poate fi vorba aici de marele ușier care venise încă din ziua de 18 în întâmpinarea solului.

domnul sol, în limba italiană, rugându-l să ia loc într-una din carete care era cea mai frumoasă, fiind cea pe care însuși domnul o folosea de obicei în zilele de mari ceremonii.

După ce s-a suit ministrul, a luat loc lângă el în trăsură cel mai de seamă dintre dregători. În acest alai se aduseseră și șase cai foarte frumoși înșeuși. Cel mai bun dintre ei era destinat pentru aga vizirului. //

Când totul a fost gata, ne-am îndreptat spre oraș unde am fost găzduiți într-un palat numit Baldjibași serai ²⁶. Am sosit la orele două după amiază și am găsit un corp de seimeni sub arme care aveau porunca de a face de pază la domnul sol. După ce ne-am odihnit puțin, am primit vizita domnului Ramadan, capuchehaia domnului sau reprezentantul <la Poartă> însărcinat cu afaceri al Alteței Sale Serenisime, care se afla atunci la Iași. Acesta a venit să ureze bun sosit domnului sol. p. 29

El era însoțit de câțiva boieri și de alți dregători de seamă ai țării. După o lungă convorbire asupra unor treburi ce-i priveau pe ei și pe care și le povesteau unul altuia, în temeiul vechilor lor legături de prietenie, capuchehaia ne-a părăsit. Îndată după aceea a sosit domnul Dumitrașcu ²⁷ pentru a-l saluta și el. El era agă, adică general al forțelor armate ale țării și frate cu doamna ²⁸. A venit și un trimis din partea Alteței Sale să <salute> pe soția domnului sol.

După ce acești domni și-au îndeplinit însărcinările din partea Altețelor Lor Serenisime, ei au făcut domnului sol și soției lui o vizită și din partea lor. În timpul acesta am fost trimis să prezint Altețelor Lor Serenisime complimentele Excelenței sale și ale soției sale.

Am fost primit cu foarte multă atenție și am avut cinstea de a avea o lungă convorbire cu domnul și cu doamna timp de o oră; după aceea mi s-a oferit cafea, cu toate ceremoniile folosite în asemenea împrejurări. Înapoiindu-mă am raportat domnului sol despre dovezile de bunăvoință cu care fusesem primit. De la Curtea domnească s-au primit peste patruzeci de vase de argint cu dulceturi uscate (= zaharicale) din cele mai bune feluri și vreo treizeci de sticle de băuturi dulci și treizeci de vase de argint de mărime mijlocie cu dulceață de trandafiri și alte feluri de dulceturi proaspete și două cafetiere de argint, pline cu cafea. Toate acestea au fost aduse de postelnicul (?) ²⁹ domnului, având sub ordinele sale douăzeci și patru de copii de casă dați pentru a face slujbă Excelenței Sale // pe timpul șederii sale în acest oraș. Domnul sol a dat însă drumul copiilor de casă chiar în ziua aceea, căci un număr atât de mare de oameni la poruncă nu-i putea fi de folos, ci era mai degrabă o povară. Cât despre dulceturi, el le-a păstrat și a împărțit 50 de ducăți drept bacșiș slugilor domnești care fuseseră date în slujba sa; această sumă a fost împărțită de mâna autorului acestui jurnal. p. 30

La 26 ale lunii acesteia am rămas tot în acel oraș. Era a paisprezecea zi a lunii <Șaban>. Am primit atunci numeroase vizite din partea dregătorilor curții și a altor fețe de seamă din țară.

A doua zi, la 27 ale lunii <iulie> și în a cincisprezecea zi a lunii <Șaban> domnul a trimis la domnul sol pe primul său postelnic, pe spătar și pe mulți alți dregători, acești domni fiind însărcinați să-l poftescă la Alteța Sa Sere-

²⁶ Hanul negustorilor de miere.

²⁷ Dumitrașcu Manu.

²⁸ Sultana Manu, a doua soție a lui Ioan Mavrocordat.

²⁹ Chef d'Office.

nisimă, dat fiind că nu este obiceiul ca domnul să facă el vereodată prima vizită. Domnul sol s-a dus așadar la palatul domnesc cu toată suita sa. Domnul l-a primit în capul scării cu multă cinste, Excelența Sa a fost dusă într-o sală mare unde domnul i-a dat locul din dreapta sa, poruncind slugilor să aducă o canapea și scaune și pentru noi.

Dintre moldoveni, numai mitropolitul ³⁰ sau arhiepiscopul, episcopii ³¹ și unii dintre primii dregători ședeau, ceilalți stăteau în picioare.

Această audiență era într-adevăr măreață, căci curtea era alcătuită din două sau trei sute de persoane.

La sfârșitul audienței, am fost conduși înapoi în același fel. După ce ne-am întors acasă ni s-au înfățișat câțiva dregători cu multe alte vase de argint pline de dulceturi și cu câteva sticle de vin bun, pentru a mulțumi domnului sol de vizita sa și pentru a-l vesti că Alteța sa avea de gând de a onora pe Excelența sa cu o vizită după prânz. La sosirea domnului, el a fost primit cu aceeași ceremonie și cu tot felul de dovezi de prietenie. După o lungă p. 31 convorbire, domnul s-a întors în palatul său. Puțin mai târziu // mi s-a poruncit să mă duc la Alteța Sa Serenismă pentru a-i mulțumi prin viu grai pentru tot ceea ce binevoia să ne dăruiască.

A doua zi, la 28 ale aceleiași luni și a șaisprezecea zi a lunii <Șaban>, o altă caretă a venit să ia pe soția domnului sol care s-a dus la doamnă unde a fost primită cu foarte multă bunăvoință.

După întoarcerea soției domnului sol, doamna a venit, după prânz, să-i facă vizită și nu s-a înapoiat decât după ce a rămas un timp mai îndelungat. Abia s-a întors la palat și a trimis și ea numeroase daruri de dulceturi și altele soției domnului sol împreună cu urări asemănătoare celor pe care domnul le trimisese șefului meu. Eu însumi am fost din nou însărcinat să merg la palat, spre a duce două lăzi mari cu flori artificiale, ca dar pentru tânăra principesă ³² cu toate complimentele ce se obișnuiesc în asemenea împrejurări.

Am rămas la Iași șapte zile. Am petrecut timpul primind și făcând vizite, ceea ce ne-a făcut mare plăcere. Deși orașul nu este prea mare, totuși am găsit în el o societate plăcută. Cât despre orașul însuși, nu am găsit nimic care să merite a fi descris, în afară de câteva biserici care fac să fie vizitate, deși sunt clădite după moda veche. Palatul de altfel este destul de bunicel. Orașul este foarte întins și destul de populat. Cea mai mare parte dintre locuitori sunt evrei (!) ³³. La o oarecare depărtare de oraș se află o casă de agrement numită Frumoasa, foarte plăcută, mai ales vara, dat fiind că este înconjurată de câmpii frumoase și că acolo sunt fântâni cu jocuri de apă. Cum șederea noastră în oraș a fost scurtă și cum în acest timp eram prins cu felurite însărcinări care mi se încredințaseră, nu pot să-mi dau părerea asupra celorlalte lucruri care se pot găsi în această capitală.

La 31 ale acelei luni <iulie> și a nouăsprezecea zi a lunii <Șaban>, am părăsit Iași la orele nouă de dimineață, însoțiți de primul postelnic, de

³⁰ Nichifor Grecul (1740—1750).

³¹ Episcopii din acel an erau: Teofil al Romanului, Ierotei al Hușilor și Iacov al Rădăușului.

³² Ioan Mavrocordat a avut mai multe fiice. E poate vorba aici de Sultana, măritată apoi cu un Caragea.

³³ Afirmatie cu totul neserioasă. Autorul a putut să vadă și câțiva evrei la Iași. Problema evreilor pare să-l preocupe. Astfel la Podbity din raiaua Hotinului, el declară că localitatea aparține turcilor, dar e locuită de evrei. În cele 7 zile petrecute la Iași în vizite, misiuni diferite și ceremonii, cu vizitarea sporadică a unor biserici, i-ar fi fost greu autorului — cum mărturisește el însăși — să se informeze asupra realităților din jurul său.

spătar, de portar-bași și de alți dregători mai mari, având după ei toți seimenii și ceașii. //

Am părăsit orașul în aceeași caretă pe care am avut-o la sosirea p. 32 noastră. Acest alai ne-a urmat până la o jumătate de leghe de oraș, apoi au descălecat cu toții pentru a-și lua rămas bun de la domnul sol și de la soția lui, urându-le drum bun. După ce ne-am despărțit astfel de ei, ne-am urmat călătoria, sosind seara, la orele șapte la Tabăra ³⁴.

A doua zi 1 august și în a 8-a zi ³⁵ a lunii Șaban, am părăsit acest sat la orele șapte de dimineață. Între orele douăsprezece și unu, eram la Ștefănești ³⁶. După ce am prânzit, am făcut o plimbare pe malul Prutului unde am vizitat locul unde răposatul rege Carol XII izbutise să-și încercuiască dușmanii, fapt care este cunoscut în istorie.

Am văzut și movila unde țarul Petru s-a aruncat, cu acest prilej, cu fața la pământ ³⁷.

La 2 august și în a douăzeci și una zi a lunii <Șaban>, am părăsit acest sat la orele șase de dimineață. Către orele patru am sosit la Crasnaleuca³⁸, o localitate mică așezată pe malul Prutului unde nu se afla decât o singură casă și un grajd mare, pe jumătate distrus, folosit pentru caii de poștă. Am fost așadar siliți să petrecem noaptea sub corturi.

A doua zi, în a 3-a zi a lunii august și în a douăzeci și doua zi a lunii <Șaban>, am pornit din nou la drum la orele șapte de dimineață. Am trecut Prutul prin vad, apele fiind scăzute, și am sosit la Kanliköprü ³⁹ unde am mâncat în grabă pentru a ne urma drumul spre Hotin, unde am ajuns la orele patru după amiază. La o jumătate de leghe de Hotin, delegații pașei au venit în întâmpinarea domnului sol cu un cal bine înșăuat pentru a se folosi de el. Acești delegați erau un „salahor” ⁴⁰, un imbrohor ⁴¹, doi alaibegi ⁴² cu 22 de oameni și alți șase dregători printre care se afla și un oarecare Kenski Mustafa aga, vechi prieten al domnului sol. Îndată ce s-a vestit sosirea noastră pașei, acesta a trimis pe un căpitan de ușieri (kapudjilar-bölüt-bași) să salute pe șeful meu. El a spus că pașa ar fi venit el // însuși să ureze p. 33 bun venit domnului sol dacă nu ar fi fost rău bolnav. Acest pașă era fiul vestitului Colgeak Suleiman Pașa ⁴³. El putea să aibă vreo 20 sau 21 de ani. Amândoi sunt de altfel buni prieteni ai Excelenței Sale și a întregii națiuni suedeze. Îndată ce a plecat căpitanul de ușieri am fost însărcinat să întorc vizita pașei. M-am adresat chethudalei ⁴⁴ sau locțiitorului acestuia, un om în vârstă. După ce l-am salutat în apartamentul său, el m-a poftit să șez și m-a lăsat în tovărășia mai multor dregători, iar el s-a dus în haremul <adică> apartamentul femeilor pașei spre a mă anunța. S-a întors după o jumătate de ceas, mi-a făcut mari demonstrații de prietenie și în numele pașei s-a pus întru totul la porunca domnului sol.

³⁴ Tabour, sat, jud. Iași.

³⁵ Eroare. 1 august 1746 corespunde zilei de 20 Șaban; cf. mențiunea următoare din 2 august = cu 21 din luna Șaban.

³⁶ Ștefănești, sat, jud. Botoșani.

³⁷ În realitate, capitularea de la Prut a avut loc lângă Stănilești, iar Carol XII nu era de față (nota editorului).

³⁸ Krasnaleuka, sat, com., jud. Botoșani.

³⁹ Kanliköprü, adică Podul sângelui, azi Lipcani în Republica Ucraina.

⁴⁰ Salahor, comis împărătesc, superior în rang imbrohorului.

⁴¹ Imbrohor, comis împărătesc însărcinat cu misiuni politice însemnate (investirea sau amazilirea domnului).

⁴² Alai bei, comandant de spahii.

⁴³ Sirb turcit din Bosnia, ajuns pașă de Hotin.

⁴⁴ Chethuda sau chedhuda, locțiitor.

La întoarcerea mea, am găsit doi căpitani de ieniceri cu șase oameni veniți pentru a primi ordinele șefului meu. Domnul sol a cerut atunci să vadă pe un oarecare Niculae care fusese pe vremuri feciorul său și care locuia la Zwaniec de cealaltă parte a fluviului. S-a slujit de acest individ pentru a ruga pe guvernatorul orașului ⁴⁵ să binevoiască a-i pregăti un loc de găzduire.

Guvernatorul nefiind acolo, locțiitorul său a făcut toate pregătirile de găzduire în chiar palatul stăpânului său. La plecarea noastră, pașa a dat ordin ca un ciorbagiu sau colonel, doi odobași cu 40 de ieniceri și același alai care ne primise la sosirea noastră, să ne petreacă până la trecerea fluviului Nistru pe care turcii îl numesc Turla. Acest fluviu curge aici între Podbity ⁴⁶ și Zwaniec și formează hotarul. Sosind la Podbity am descins la directorul vămii unde am fost primiți cu multă atenție și unde ni s-a servit o cafea foarte bună în timp ce caii împreună cu trăsurile noastre erau transportați cu luntrea de cealaltă parte a fluviului.

Podbity aparține turcilor, dar este un loc locuit de evrei.

Când am debarcat pe teritoriul polon, doi ofițeri cu 12 călăreți au venit să ne ureze bun sosire și la orele 5 eram la Zwaniec. //

p. 34 A doua zi, la 4 ale lunii <august> și în a douăzeci și treia zi a lunii <Șaban>, domnul sol mi-a poruncit să mă întorc la Hotin pentru a mulțumi pașei pentru atențiile sale și spre a împărți darurile destinate tuturor celor care îl însoțiseră până aici. Toți au fost foarte mulțumiți de cei 50 țechini sau ducați pe care i-am împărțit <din partea lui>.

⁴⁵ Orașul Zwaniec. În dreptul Hotinului, peste Nistru, unde avea de gând să poposească.

⁴⁶ Neidentificat.

MITROPOLITUL NEOFIT DIN CRETA

(?—1753)

Originar din insula Creta, mitropolitul Neofit al Mirelor a venit în Țara Românească unde a ajuns duhovnicul domnului Constantin Mavrocordat și „dascăl de elinească” al fratelui acestuia, beizadea Alexandru, și a sorei lor domnița Sultana. La 27 ianuarie 1737 Neofit a fost hirotonit ca mitropolit al Mirelor, iar după moartea „vlădicăi” Ștefan al Ungrovlahiei, beneficiind de sprijinul domnului, a fost ales mitropolit al țării (26 noiembrie 1738) cu încuviințarea patriarbului de Constantinopol Neofit al VI-lea. Noul prelat a avut o colaborare fructuoasă cu Constantin vodă Mavrocordat atât pe tărâm cultural, dar mai ales pentru promovarea reformelor din „Constituție” și desființarea rumânici (1746).

Neofit a imprimat un suflu nou de probitate și primenire morală în cărmuirea bisericii, însercând să pună ordine în administrarea bunurilor Mitropoliei, să răspândească tipăriturile religioase în limba română, să îmbunătățească situația materială și instruirea clerului. Bogata sa activitate în multiple domenii, contactul cu înalții ierarhi ai Bisericii Răsăritului consultați adeseori în probleme de ordin juridic sau dogmatic, propriile sale opere în materie teologică dedicate lui Constantin Mavrocordat, sprijinul acordat școlilor și răspândirii învățăturii ca și strădaniile depuse spre a dota Mitropolia din București cu o bibliotecă alcătuită, la început din propriile sale donații de cărți, îl rânduiesc pe Neofit printre mitropoliții cei mai destoinici ai bisericii noastre.

După mutarea lui Constantin Mavrocordat în Moldova, (1748) mitropolitul Neofit nu s-a mai înțeles cu domnii care i-au urmat, Grigore al II^{lea} Ghica (1748—1752) și Matei Ghica (1752—1753) cât și cu boierii țării.

În 1753 mitropolitul a pus la cale o mișcare a târgoveților împotriva lui Matei Ghica, punându-se în fruntea norodului nemulțumit. După trei zile Neofit s-a îmbolnăvit și banul Mihai Cantacuzino relatează că medicul care-l îngrijea i-ar fi dat, din îndemnul boierilor, unele doctorii care l-ar fi făcut să-și iasă din minți (M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 122—123).

Neofit a murit chiar în ziua plecării din București a lui Matei Ghica, mutat în Moldova în urma evenimentelor petrecute (*Ibidem*), adică la 16 iunie 1753.

De la el a rămas — printre alte scrieri — și relația călătoriei sale prin Țara Românească și Oltenia unde a cercetat mănăstirile și moșile Mitropoliei (1746).

Această relație, scrisă în limba greacă, cuprinde informații de un deosebit interes asupra bisericilor și mănăstirilor vizitate, cât și a moșilor Mitropoliei și a administrației lor. Autorul traduce și transcrie inscripțiile și pisanile întâlnite, dintre care unele nu se mai păstrează decât în relația sa, ceea ce sporește valoarea acestui izvor istoric.

El a mai lăsat o a doua relație de călătorie prin eparhia sa (1747) continuată apoi pe românește de un cleric ce-l însoțea și care era poate chiar arhidiaconul său.

Relația călătoriilor lui Neofit se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei Române. (ms. rom. 2 106 f. 1—27). Ghenadie Enăceanu a tradus-o — cu unele omisiuni și greșeli — în revista „Biserica ortodoxă română” în 1875, 1876 și 1890—1892. De curând, traducerea substanțial revizuită și ameliorată a fost reeditată, cu toată aparatul științific și identificările ne-

cesare și precedată de un studiu introductiv de către Mihai Caratașu, Paul Cernovodcanu și Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Crețanul* în același periodic eclesiastic „Biserica ortodoxă română”, anul XCVIII (1980), nr. 1—2, p. 243—256 (introducerea) și p. 257—315 (text). În volumul de față redăm doar ca mostre unele fragmente din traducerea efectuată după manuscris de Ariadna Camariano-Cioran, comparată cu cea completă editată în 1980.

Bibliografia asupra vieții și activității mitropolitului Neofit este deosebit de bogată. Spicuim dintre materialele mai importante ori recent apărute — deoarece o listă completă a lor se găsește în amintita recitativă din 1980 — mai întâi pe acele al Ariadnei Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (1742)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIV (1961), nr. 4, p. 939—968, apoi *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1634—1754* (ed. Nestor Camariano — Ariadna Camariano-Cioran), București, 1965, sub voce și în sfârșit pe acele datorate lui V. Mihoș, *Un colaborator al lui Constantin Mavrocordat la desființarea rumaniei : mitropolitului Neofit (1738—1753)*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXXIII (1965), nr. 7—8, p. 715—734; N. C. Turcu, *Activitatea mitropolitului Neofit al Ungrovlahiei (1738—1753)*, în *ibidem*, LXXXIV (1966), nr. 5—6, p. 535—551; M. Caratașu, *Néophyte le Crétois, fondateur de la Bibliothèque Métropolitaine de Bucarest*, Atena, 1975, p. 73—78 (extras) și N. Șerbănescu, *Când s-a încheiat păstorirea mitropolitului Neofit Crăianul al Ungrovlahiei?*, în „Biserica ortodoxă română”, XCVI (1978), nr. 11—12, p. 1334—1335. De jurnalul călătoriilor lui Neofit în Țara Românească s-au mai ocupat Cornelia Pillat, *Călătoriile mitropolitului Neofit în Țara Românească în a doua jumătate a sec. XVIII*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, III (1956), nr. 3—4, p. 277.

CĂLĂTORIA DINTĂI A MITROPOLITULUI NEOFIT ¹

f. 1 1746, iunie 2

Luni, 2 iunie am pornit din București de la Mitropolia noastră la orele 6 din zi² și am ajuns la puțul numit pe românește Fântâna Babei³ petrecuți de preoții din București. Și aici ne-am oprit ca să dăm slobozire preoților care ne-au însoțit să se întoarcă acasă. Îndată, cerul care fusese senin s-a înnoțat cu ajutorul lui Dumnezeu și a plouat bine cam o jumătate de ceas. Pornind de aici am ajuns în seara aceleiași zile la casele dumnealui marelui vornic domnul Constantin Dudescu⁴, care se numesc Frăsinești⁵, și am dormit aici în această noapte. Casele acestea au fost clădite de numitul vornic Dudescu și sunt foarte încăpătoare, cu o curte îngrădită cu zid de cărămidă. Are și o biserică de piatră clădită tot de el, cu hramul Sf. Andrei cel dintâi, și această biserică se află în afara curții conacului. Și biserica are o curte, mai mică decât cea a caselor, împrejmuită și aceasta cu zid de cărămidă. Aci se află și o foarte frumoasă grădină cu pomi atât din țară, cât și din străinătate : năramzi, lămâi, chiparoși și alții. Casele cu toate cele amintite, se află pe malul drept al râului numit Pasărea, care curge în jos spre miazăzi. Am auzit de la vornicul Dudescu că pentru acestea s-au cheltuit aproape 50 de pungi. Acestea despre Frăsinești.

¹ Traducerea fragmentelor s-a făcut de Ariadna Camariano-Cioran după textul grecesc din *Condica Mitropolitului Neofit*, 1746, Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 2106, f. 1 și urm., coroborată cu cea editată în 1980.

² După sistemul turcesc, adică pe la amiază.

³ Topic dispărut lângă fostul sat Obilești, înglobat în orașul București.

⁴ Constantin Dudescu, mare vornic (aug. 1746 — april. 1747).

⁵ Frunzânești, sat, com. Fundeni, jud. Călărași.

... La 3 iunie ne-am dus la moara Sfintei Mitropolii ce se află pe // moșia numită Cucuieți ⁶. Această moară este așezată pe malul drept al Dâmboviței ce curge spre miazăzi : moara, care are trei roți, a fost făcută de mine din temelie în anul 1746. Aici niște evrei au o povarnă și Mitropolia ia chirie. f. 1v°

Pornind de aici, am ajuns seara la moșia mitropoliei numită Toboalea pe care noi am cumpărat-o de la Popescu ⁷ prin anul 1744 în timpul domniei a doua a lui Mihai vodă Racoviță ⁸. Pe această moșie se află și gropăria mitropoliei, aria și grajdurile unde ierneză boii și vacile mitropoliei ; aici se află și grânele mitropoliei, semănate cu plugurile noastre care cu voia lui Dumnezeu sunt bune, sămânța utilizată fiind în cantitate de 42 chile.

/.../

Voim să povestim pe scurt o judecată dreaptă a lui Dumnezeu, petrecută în satul Suhac ⁹, judecată pe care // am adevărit-o și am auzit-o de la unii care au văzut-o cu ochii lor. Este aceasta. Un oarecare preot, numit Ghica din satul Rasa ¹⁰, care se află la o jumătate de oră de satul nostru Topolna, înspre miazăzi pe o moșie megieșească, acest preot, zic, și-a măritat pe una din fetele lui cu un oarecare numit Nicolaie, care mai pe urmă s-a făcut diacon și a avut și copii cu soția lui. Acest diacon a rămas dator cu 80 de lei și după aceasta s-a întâmplat să moară, iar creditorii au apucat pe soția răposatului, cerând plata datoriei ; și ea, neavând bani, a rugat pe tatăl ei, preotul Ghica, și acesta a găsit 83 de lei și i-a dat creditorilor și a scăpat pe fiica sa. Rămăsese însă de la diaconul, fostul său ginere, 100 de stânjeni de moșie, tot în moșia Rasa ; popa Ghica a păstrat pentru el acea parte de moșie, atât pentru datoria de 83 lei a fostului său ginere, cât și pentru o parte din zestrea fiicei, pe care ginerele său a cheltuit-o încă din timpul vieții. Diaconul având rude, preotul Ghica s-a dus și le-a cerut lor cei 83 de lei și zestrea fiicei sale cheltuită (fiindcă s-a întâmplat să moară copiii ei cu diaconul), iar el le va înapoia moșia cea de 100 de stânjeni. Rudele răposatului diacon nevrând să plătească datoria rudei lor, nici să lase moșia în stăpânirea socrului răposatului diacon, amândouă părțile s-au dus la Divan, pentru a căpăta dreptate în timpul prea înălțatului nostru domn Ioan Constantin Nicolae Mavrocordat voievod, în a doua sa domnie ¹¹. Amândouă părțile s-au înfățișat domnului, dar fiindcă una din părți era preot, Înălțimea Sa a dat poruncă să meargă la Mitropolie. Pe atunci era mitropolit // înaintașul nostru, prea fericitul Kir Ștefan ¹². Deci după porunca f. 2v° domnească, și potrivit legii, mitropolitul a judecat și a hotărât ca amintitul popă Ghica și cu fiica lui să stăpânească cei 100 de stânjeni de moșie pentru datoria plătită de preotul Ghica și pentru lipsa zestreii fiicei sale, fiindcă rudele răposatului diacon n-au vrut să plătească datoria lor rudei și nici zestrea ce lipsea, și să țină pentru ei moșia. Preotul Ghica a primit și o carte de judecată din partea răposatului Kir Ștefan și, potrivit cu cartea mitropolitului, a primit și o carte domnească și, pe temeiul acestei judecăți, preotul Ghica și fiica lui au stăpânit zisa moșie trei ani întregi. Dar după trei

⁶ = Cucuieți, sat, com. Plătărești, jud. Călărași.

⁷ Unul din cei trei frați Constantin, Nica sau Mihai, fiii lui Matei Popescu (în călugărie Macarie).

⁸ 1741—1744.

⁹ = Sohatu, sat și com., jud. Călărași.

¹⁰ Rasa, sat., com. Grădiștea, jud. Ialomița.

¹¹ 1731—1733.

¹² Ștefan, mitropolit al Ungrovlahiei (1732—1738).

ani s-a sculat mama răposatului diacon, cu numele de Sântiona, împreună cu ginerele ei Neagul, și au dat în judecată pe preotul Ghica, tot în timpul domniei prea înălțatului domn al nostru Ioan Constantin Nicolae Mavro-cordat în a treia sa domnie¹³, adică după prima lui mutare din Moldova în Țara Românească. Deci amândouă părțile s-au înfățișat iarăși înaintea domnului, iar după cum se vede, Divanul neputând afla adevărul în alt chip, s-au cerut martori. Astfel mama răposatului diacon a adus ca martori pe doi gineri ai ei, cu numele de Neagul și Voicul și pe alți trei străini numiți toți trei Teodor. Cei cinci martori au mărturisit înaintea Divanului că, după moartea diaconului, au rămas soției lui, fiica preotului Ghica, lucruri mișcătoare și bani de mai mare preț decât cei 83 de lei, cât și lipsa de zestre, și care erau de ajuns pentru a plăti și datoria de 83 lei, cât și lipsa zestrei. Și la acestea preotul Ghica a spus că n-a rămas altceva de la fostul său ginere, decât numai cei 100 de stânjeni de moșie, altfel să primească epitimia. Fiindcă martorii părții opuse erau 5 la număr și el unul singur, judecata a hotărât după lege, ca aceștia să facă jurământ la Mitropolie pentru cele declarate și moșia răposatului diacon să rămână în stăpânirea mamei. Aceștia ducându-se la mitropolie (noi eram atunci mitropolit), au jurat

1. 3 cei cinci în biserică cum că // mărturia lor este adevărată; și în felul acesta preotul Ghica a pierdut moșia, plătind săracul și cei 83 de lei datoria, și pierzând și zestreă fiicei sale, și pe lângă toate acestea, fiind închis la Mitropolie, a plătit pe deasupra și 60 de lei; el trăiește și până astăzi și este lipsit din această cauză până și de pâinea de toate zilele.

Dar vai de judecata cea dreaptă a judecătorului drept, Dumnezeu ! cum au trecut trei luni de la jurământul mincinos s-a aprins casa unuia din martorii mincinoși, Neagul, ginerele pomenitei Sântioanei și după ce a ars tot ce era în casă și chiar casa, s-a întâmplat să fie acolo în casă și o femeie, mama unuia din martorii mincinoși pomeniți, numit Teodor și chior de un ochi, și a ars și ea. Iar după un an și jumătate pomenitul Neagul, căruia i-a ars casa, s-a dus la Focșani în Moldova și acolo l-au ucis turcii. Și după doi ani de la ținerea jurământului mincinos s-a întâmplat ca soția unuia din martorii mincinoși, anume Voicu, să nască, iar după naștere a murit și femeia și copilul. La doi ani și jumătate de la ținerea jurământului mincinos, Teodor mergând la București călare, a căzut pe drum de pe cal și a murit; a fost îngropat în biserică din satul Suhat și până astăzi este nestricat și întreg¹⁴, iar mama lui ne-a poftit și am citit o rugăciune de iertare la mormântul lui. După moartea cea rea a celui Teodor, mama lui, Dobra, a făcut un puț pentru sufletul lui, la care puț s-a dus un om apucat de dănădejde și s-a spânzurat cu o frânghie de cumpăna puțului și a murit, iar oamenii au astupat puțul. Deci din cei cinci martori mincinoși, doi au murit de moarte rea, celui de-al treilea i-a murit soția, iar celui de-al patrulea i-a ars mama, la casa amintită mai sus, iar al cincilea trăiește până astăzi o viață rea. Am scris toate acestea spre slava judecătorului drept Dumnezeu și spre îndreptarea sperjurilor.

După ce am citit rugăciunea de iertare la mormântul celui mort în satul Suhat, am pornit de aici, mergând în jos spre miazăzi . . . etc.

[. . .]

1. 3v° Moșia Fotoaia¹⁵ a Mitropoliei are loc foarte bun pentru iarbă și pentru porumb și pentru grâu, are și o minunată luncă din diferiți copaci, mai ales

¹³ 1735 noiembrie — 1741 septembrie.

¹⁴ Socotit ca semn că murise neiertat și trebuia dezlegat de păcat.

¹⁵ Sat dispărut în jud. Giurgiu.

stejari, care fac și multă ghindă. Mitropolia are acolo și vii și tot pe moșia Fotoaia au vii și alți oameni, de la care Mitropolia lua mai înainte vinărici, iar acum ia numai otaștina¹⁶. Are // și un heleșteu foarte mare, ruptură din f. 4 Dunăre, pentru care Mitropolia primește în fiecare an 2 400 de ocale de pește de la domnie. În mijlocul heleșteului, la o depărtare de un ceas, este și o insulă a Mitropoliei care nu e locuită de oameni. Pe această moșie Fotoaia Mitropolia are și vaduri pentru mori și pod plutitor pe Argeș. Acestea despre moșia Fotoaia și despre călătoria noastră de o săptămână.

/.../

[...] Această mănăstire Comana este așezată într-un loc pe unde curge un râuleț numit Călniștea care formează un heleșteu în jurul mănăstirii; când apa este zăgăzuită trebuie să-l treci cu luntrea spre a intra în mănăstire; acum însă apa nefiind zăgăzuită, nu este heleșteu. Primul care a zidit această mănăstire a fost Șerban Basarab¹⁷ voievod, tatăl lui Constantin Basarab voievod.

[...]

Mănăstirea este de formă pătrată având în fiecare colț câte un turn, iar întreaga clădire are două caturi; are și foișoare din piatră sculptată și porți de fier. Pe scurt este o clădire minunată și zidită cu mare cheltuială fiind toată din piatră// fățuită și cărămidă, ca o cetate de nepătruns. Este însă f. 4v^o în primejdie de a fi ruinată de cutremur și mai mult încă din lipsă de îngrijire. Această mănăstire a primit de la fericirii într-o pomenire ctitori danii mărețe în lucruri mișcătoare și nemișcătoare; are și mori foarte bune pe râul Argeș, fiindcă mănăstirea e așezată la o depărtare de o jumătate de oră de malul drept al râului Argeș, care curge spre miazăzi.

Acestea despre mănăstirea Comana.

[...]

[...] După aceasta mi-am urmat drumul în sus, spre miazănoapte, și am f. 5 ajuns seara la o moșie a Mitropoliei, numită Babele¹⁸. Pe această moșie este și un sat care nu plătește dare domniei; căci ține cu cheltuiala sa menzulul¹⁹ și păzește și podul de acolo numit pe românește „Podul Doamnei”. Acest pod este de lemn și atât de lat încât două căruțe pot trece pe el și e lung de 90 1/2 stânjeni; este așezat pe un râu mic numit Neajlov. Fiindcă acest sat se află pe malul stâng al pomenitului râu, care curge în jos, spre miazăzi, <și> are și un căpitan care conduce menzile de aici, adică pe călărași, acest sat face legătura cu București și până la Slăvești²⁰, care se află la o depărtare de 12 ceasuri de Podul Doamnei. Mai sus de acest sat, spre miazănoapte cam la o jumătate de ceas, este un schit²¹ al Mitropoliei cu o biserică de piatră, așezată pe malul râului Neajlov.

[...]

[...] După aceea am plecat și mergând spre miazănoapte am trecut râul f. 6 Argeș pe un pod plutitor, care pod este jumătate al moșiei Aninoasa și cealaltă jumătate a Mitropoliei. Moșia Obislavele²² este a Mitropoliei și a mănăstirii Glavacioc, mănăstirea luând două părți, iar Mitropolia o parte. Pe

¹⁶ Otaștina, dare plătită în bani în sec. XVIII pentru pământurile cultivate cu viță de vic. Echivala cu o vadră de vin la 20 de vedre.

¹⁷ Radu Șerban (1602–1610, 1611).

¹⁸ Babele, acum Neajlovu, com. Clejani, jud. Giurgiu.

¹⁹ = Poșta.

²⁰ Slăvești, sat, jud. Teleorman.

²¹ = Schitul Babele, pe Neajlov, ridicat la 1493 de Vlad vodă Călugărul (1482–1495).

²² = Obislav, sat, înglobat în satul Grozăvești, jud. Dâmbovița.

această moșie Mitropolia are și o moară cu două roți, care are și pietre noi, fiind moară nouă, făcută de noi. Are mai sus încă un loc de moară, precum și un heleșteu mic, pe care l-a făcut arhimandritul Varlaam cu cheltuiala noastră. Tot pe această moșie se mai află și trei cârciumi ale Mitropoliei din care una este la moara amintită, alta în sat și a treia la podul pomenit, care se află pe malul drept al râului Argeș, ce curge în jos spre miazăzi. Această moșie are o câmpie foarte întinsă pentru semănături, grâu, porumb și pentru iarbă; mai are și o pădure pentru ghindă. Am văzut că în acest an, cu ajutorul lui Dumnezeu, semănăturile — grâul, inul și cânepa — sunt bune. Acestea despre moșia Obislavele.

După ce am trecut râul Argeș, mergând în sus spre miazănoapte și având la stânga râul Argeș, am ajuns miercuri seara, 18 iunie, la moșia Pătroaia ²³ și am rămas acolo până duminică 6 iulie, astfel că am stat 18 zile la moșia Pătroaia. Această moșie este așezată pe un loc șes, pe malul stâng al râului Argeș, care curge în jos spre miazăzi; ea are și un alt râuleț numit Voia, care curge aproape de casele moșiei Pătroaia și curge în jos, spre miazăzi și se varsă în râul // Argeș. Aici s-a făcut și târg mare care a ținut opt zile. Pe moșia Pătroaia este și o biserică de piatră cu hramul Adormirii Maicii Domnului și case bune de piatră al căror acoperiș este stricat din timpul turburărilor și pentru repararea caselor și a bisericii abia vor putea ajunge o mie de lei. Aici se mai află și locuri pentru patru cârciumi și două-trei locuri pentru mori; de asemenea moșia are vie într-un loc foarte frumos spre miazănoapte și duminică pentru ghindă, precum și livezi de meri și peri în patru locuri. Această moșie are mai mult pământ de lucru pe care se seamănă grâu, porumb, in, cânepă și iarbă multă, având și suhat pentru capre. Aici se mai află și un puț care după tradiție se numește Fântâna tătarilor. Am auzit de la localnici că pe această moșie, în dumbrava dinspre miazănoapte se află și niște ruine; se spune că ar fi fost acolo pe vremuri o cetate a tătarilor. La această moșie (pe care am cumpărat-o de la vistihereasa Smaranda Greceanca cu șapte pungi și am închinat-o Mitropoliei noastre) am stat 18 zile . . . etc. Aici am mai hotărât ca să fie și un învățător care să învețe pe copiii de creștini . . . În orașul Pitești s-a purtat în timpurile trecut războiul dintre turci și austrieci ²⁴ și turcii au avut drept conducător pe Murtaza, pașă cu două tuiuri, iar austriecii pe un colonel oarecare și pe fiul unei contese ²⁵; și în acest război au învins turcii și colonelul a fost ucis și capul său a fost adus la București, și l-am văzut și noi, și încă două-trei căruțe de capete de-ale austriecilor. A fost rănit puțin și fiul contesei, însă a fugit. Acestea despre Pitești.

[. . .]

f. 11^v . . . Am plecat de <la Curtea de Argeș> sâmbătă 19 iulie și mergând în spre apus prin locuri greu de umblat și vâlurite, dar presărate cu copaci feluriți, am trecut un râu numit Topologul. (Aici în drumul pe care mergeam, am auzit de la oameni vrednici de crezare că mai jos de Golești în județul Argeș, în locul numit „Slănic”, este o fântână cu a cărei apă locuitorii din împrejurimi își spală rufe fără săpun și face spumă ca și când ar avea săpun). Și mergând de aici spre apus, am ajuns la râul Olt pe care l-am trecut pe un pod plutitor și am ajuns la Episcopia Râmnic în seara zilei de sâmbătă, 19 iulie.

[. . .]

²³ Sat, com Crângurile, jud. Dâmbovița.

²⁴ Războiul austro-ruso-turc din 1735—1739 încheiat prin pacea de la Belgrad.

²⁵ Locotenentul conte Bárkozy, trimis cu 600 de oameni la Pitești.

... Mănăstirea Cozia are înlăuntru și două paraclise, unul cu hramul Tutu- f. 13
ror Sfinților și altul în cinstea Adormirii Maicii Domnului. Mănăstirea are
și un șadârvan ²⁶ cu patru guri în afara nartextului bisericii, care este aco-
perit și zugrăvit; apa de la șadârvan curge într-un bazin de piatră, în
mijlocul căruia se află șadârvanul. Bazinul are o adâncime de o jumătate de
stânjen și în el se pun pești vii, pe care i-am văzut și noi.

Mănăstirea mai are și un foișor foarte frumos așezat pe malul Oltului,
în care se află o masă mare și părinții (călugări) stau acolo de mănâncă. În
afară de șadârvan mai este și o fântână în mănăstire și apa curge neîntrer-
upt de la două guri și slujește la nevoile mănăstirii. Mănăstirea mai are o
clopotniță înaltă și trainică cu clopote frumoase.

Mănăstirea este înconjurată de chilii cu două caturi. Are și o mică
grădină în care se află plantat și revent. Are și odoare bune și frumoase. Pe
scurt putem spune că este un loc cinstit și demn de toată evlavia, potrivit
pentru ca să locuiască aici călugării. Mănăstirea este înzestrată de fericirii
întru pomenire ctitori cu moșii, vii, foarte mulți țigani și cu toate // cele tre- f. 13°
buincioase și de folos părinților care locuiesc aici. Iar locul unde este zidită
mănăstirea este plin de tot felul de arbori și sălbatici și roditori.

Mai sus de Cozia, pe malul drept al Oltului, ce curge în jos, la o
depărtare de un sfert de ceas de mănăstire, se află o peșteră într-un loc răpos
și greu de urcat. La această peșteră, pe vremea turburărilor stătea o strajă
a nemților. Pe vârful peșterii este o piatră pe care se află scrise cuvinte
latinești care arată că împăratul Carol ²⁷ a deschis acest drum ²⁸ pe malul
drept al Oltului care curge spre miazăzi. Aceste cuvinte le reproducem aici
în limba latină: 1717. *Via Carolina in Daciis aperta 1717*. Iar dincolo de
malul stâng al Oltului care curge în jos este un drum făcut tot de mâna
omului care după tradiție se spune că ar fi fost făcut de împăratul Traian;
fapt care se adeverește și dintr-o inscripție a austrieclilor care este scrisă
la Câineni, după cum am auzit, căci noi n-am ajuns până acolo. Tot pe
malul stâng al Oltului se spune că ar fi fost și o cetate pe care a dărâmat-o
amintitul Traian împăratul; urme ale zidului am văzut și noi acolo (?).
În acest loc se află și oameni vrednici de toată cinstea; mai ales pe vârful
foarte înalt al muntelui Cozia se află vreo doi-trei pustnici. Am poftit și noi
pe unul dintre aceștia, pe un ieromonah cu numele de Nichifor, în vârstă ca
de vreo 40 de ani, la care ne-am spovedit și ne-am încredințat că este cu
adevărat un om al lui Dumnezeu, plin de simplitate. Și acestea despre
mănăstirea Cozia.

[...]

Puțin mai sus de mănăstirea Bistrița, cale de un sfert de ceas, și tot f. 17v°
pe malul drept al râului Bistrița ce curge de la miazănoapte spre miazăzi se
află o peșteră foarte întărită la care am fost și noi și într-adevăr ne-am
minunat, fiindcă intrarea ei se află într-un loc prăpăstios și ca să intre
cineva acolo nu poate altfel decât plecându-se și numai câte unul. Apoi
pătrunzând până la doi-trei stânjeni dai de o poartă de fier, și mergând tot
plecat, precum am spus, încă alți cinci stânjeni, dai de o altă poartă de fier.
Dar dacă merge cineva și mai departe înăuntru găsește loc larg și lumină,
întrucât la intrare este întuneric. Peștera este așa de largă înăuntru încât ar
putea să încapă acolo până la 2 000 de oameni. Înăuntru sunt și două

²⁶ Fântână arteziană.

²⁷ Carol VI (1711—1740).

²⁸ Via Carolina.

bisericii și un izvor de apă; stă tot timpul și un ieromonah pentru a face slujba. Și ca să spun pe scurt, această peșteră este un loc de pază foarte bine întărit pentru locuitorii de acolo. Această mănăstire Bistrița are și un cimitir foarte frumos cu o biserică cu hramul Schimbarea la Față a Mântuitorului nostru. [...]

- f. 22v (Câmpulung). La această mănăstire se făcea mai înainte un târg însemnat care era cunoscut chiar și în Europa; fiindcă se adunau în fiecare an negustori ca la 20 000 sau 30 000 de oameni. Acum însă nu se mai face, fiindcă s-au stricat în timpul tulburărilor. Mănăstirea avea și un han, unde se făcea târgul, înconjurat cu zid de piatră, înăuntrul căruia erau și foarte multe prăvălii. Aceste prăvălii au fost dărâmate din temelie cu zid cu tot, din ordinul împărațesc ²⁹ în timpul războiului trecut între turci și austrieci fiindcă acolo se întărise Gillani ³⁰ generalul austrieșilor, cu oastea sa.

Această sfântă mănăstire, ca și orașul, sunt așezate într-un câmp lung, dar îngust, de aceea se numește Câmpulung în limba țării. Acest câmp lung se întinde de mai sus de Câmpulung și ajunge până la Pitești, tot așa lung și îngust. Mănăstirea, ca și orașul sunt așezate pe malul drept al unui râu, numit tot Câmpulung ³¹.

[...]

- f. 23v ... Am stat deci acolo la Câmpulung și joi, 15 august, și am făcut liturgia în ziua sârbătorii Maicii Domnului; am mai rămas acolo vineri și sâmbătă iar duminică, 17 august, am plecat de acolo și mergând spre răsărit, am ajuns seara la o cârciumă a răposatului Brâncoveanu și am dormit acolo. Iar luni dimineața, 18 august, plecând de acolo și mergând tot spre răsărit, am trecut râul Dâmbovița și am intrat și în județul Dâmbovița, lăsând Muscelul. La prânz am ajuns și am mâncat la un sat și moșie ce se numește Voinești ³², pe care răposatul vornicul Crețulescu ³³ a lăsat-o Mitropoliei la moartea sa. Și porind de acolo și mergând iarăși spre răsărit, am ajuns seara la Mitropolia noastră din Târgoviște.

- f. 24 Și rămânând acolo destule zile, ne-a venit poruncă de la domn să plecăm la București ca să facem strămutarea // lui Matei al Libiei la tronul patriarhicesc din Alexandria și plecând de la Târgoviște, am ajuns la București la 1 septembrie.

[CĂLĂTORIA A DOUA]

(1747)

- f. 24v° ... Sâmbătă* la 11 zile ale lui iulie plecând după prânz de la Argeș, am sosit seara la satul Bucșănești ³⁴ al dumnealui Sandul logofăt za vis-tierie ³⁵ și iaste de la mănăstirea Argeș până la acest sat, cale de trei ceasuri,

²⁹ = al turcilor.

³⁰ I. F. Gylani von Lászy, general însărcinat în iulie 1737 să ocupe regiunea muntoasă a Țării Românești.

³¹ E vorba de Râul Târgului.

³² Sat și com. în jud. Dâmbovița.

³³ Iordache Crețulescu, mare vornic, ginerele lui Const. Brâncoveanu, a murit la 1 dec. 1746.

* De aici textul este scris în românește de un cleric ce însoțea pe Neofit, poate de arhi-diaconul lui.

³⁴ = Bucșănești, sat, jud. Argeș.

³⁵ Sandu Bucșănescu ajunge mare serdar (1744–50), stolnic (1750–1759).

care sat Bucșăneștii cade în dreapta apei Argeșului cum curge apa, despre miazănoapte spre miazăzi și iaste o cetățuie ³⁶ a lui Vlad vodă Tepeș care iaste făcută depărcior de sat, mai sus supt poalele munților. Și de la cetățuia în jos o râpă foarte mare, unde pre acolea curge apa Argeșului. Și iaste făcută pe moșia Vierăș, la satul, ce s-au chemat Cheia ³⁷, între doi munți, și curge apa printre munți. Zic oamenii, că această cetate s-au făcut cu târgoviștenii și zic că la zidirea cetății au fost un Manole vătaf și surpându-se zidul, și-ar fi zidit muerea lui în zid, ca să stea în zid ³⁸. Și în zilele acestui domn Vlad vodă au fost venit tătarii cu turcii și au bătut cetatea cu tunuri dintr-alt munte despre răsărit unde păzesc plăiașii, ce se chiamă Posadă. Și după ce au bătut cetatea pe nimeni n-au găsit într-însa, că domnul și-au fost potcovit caii îndărăt și au fugit pre alt plai în Țara Ungurească. Și sâmbătă seara am mas acolo la Bucșănești ... etc.

[...]

... Am ajuns ... la un a sat al Mitropoliei, ce se chiamă Sălătruc ³⁹, care se începe hotarul de la Calea Oii cum vii despre răsărit spre apus. Și pre iângă acest sat curge apa Topologului, // însă satul rămâne în stânga spre f. 25 răsărit și Topologul în dreapta spre apus, cum curge apa despre miazănoapte în jos spre miazăzi. Și la acest sat al nostru iaste și biserică făcută de piatră, hramul Sf. ierarh Nicolae și miercuri seara am mas acoloa și jos am șazut toată ziua acoloa, și am mas.

Și la această moșie a noastră iaste pădure de fagi, carii fac mult jir, și iaste livezi foarte frumoase de fânețe. Și aveam doi munți mari carii merg până la Țara ungurească. Și pe această moșie avem moară cu pio și pometurile rumânilor. La moșia aceasta Sălătrucul fiind jir mult, să să trimiță rămătorii Mitropoliei la Sf. Măria mică să se afle rămătorii în plai, și de acoloa sfârșind, vor merge la Ciomăgești ⁴⁰, moșia Vălenilor ⁴¹ cu a Morânglavului ⁴².

Sâmbătă iulie 18, plecând de la Sălătruc, am mers pă Topolog în jos și am trecut râul spre apus și am mers pă câmpul Cârstieneștilor ⁴³ care-i zic și Ionel, moșia Mitropoliei unde iaste tot câmpul acela rișcă semănată. Și la capul câmpului trecând râul spre răsărit am ieșit la cărciuma Mitropoliei, tot în Cârstienești, unde este pimniță de piatră și casă șindrilată a Mitropoliei și de acoloa am dat pă câmpul schitului Vălenilor ⁴⁴ până <în> dreptul Șuicii ⁴⁵ și am trecut râul spre apus și am mers la casele lui Ștefan căpitan Balotă ⁴⁶. Are case mari de piatră și culă de zid înaltă pentru hoți și iaste și siliște cu sat. Și după ce au șezut acoloa părintele puțintel, numaidecât am trecut râul spre răsărit și am mers în jos pă Topolog și am ajuns la Cepari ⁴⁷, la casa iui Balotă și am mas seara acoloa. [...]

³⁶ = Cetatea Poenari, jud. Argeș.

³⁷ Cheia = Cheeni, sat astăzi dispărut al cetății Poenari.

³⁸ Ecou al legendei Meșterului Manole.

³⁹ Sălătrucu, sat și com. jud. Argeș.

⁴⁰ Ciomăgești, sat, jud. Argeș.

⁴¹ Adică a schitului Văleni-Argeș.

⁴² Morânglav, schitul Morunglavu-Vâlcea, jud. Olt.

⁴³ Sat dispărut la est de Sălătruc.

⁴⁴ În satul Văleni, jud. Argeș.

⁴⁵ Șuici, sat jud. Argeș.

⁴⁶ Ștefan Balotă, căpitan și clucer de arie (1741, 1773).

⁴⁷ Cepari, sat și com. jud. Argeș.

Și duminică după prânz plecând de acoloa și mergând cale de un ceas trecând Topologul spre apus, am ajuns la Bârsești ⁴⁸ la casele Uiascăi ⁴⁹ și am mas acoloa și iaste case mari de piatră.

Luni, 20, în ziua de Sti Ilie, plecând de la Bârsești, am trecut râul spre răsărit și iar am dat pă drumul Topologului în jos și am venit pân dreptul Tigveni ⁵⁰ <lor> și am trecut râul spre apus, și sunt case mari de piatră ale comisului Ioniță Tigveanul și sat și biserică de lemn iaste, dar nimic nu s-au f. 25v° abătut pârinteie acoloa, fără numai la drum au străbătut de au învățat // pă preoți și pă creștini cele ce să cade să facă și de acoloa am dat pă la cărciuma mănăstirii Cotmanii ⁵¹ și am șazut puțințel. Apoi plecând am urcat pă malul Gâlmanului, iaste mal foarte nalt de să urcă cu anevoie carăle. Și apoi am ajuns seara la mănăstirea Cotmeana, care iaste făcută de Mircea vodă cel Bătrân la leat 6800 ⁵² și pă de vale de mănăstire, despre răsărit curge o apă mică ca un pârâu ce-i zic și apei, tot Cotmeana. [...]

Și joi am plecat de la mănăstire și am dat pă la Răchițele ⁵³ și mergând tot în jos pe apa Cotmenii, am poposit puțințel în câmp, <în> drept satul<ui> Păduroiul ⁵⁴. Și cade satul despre răsărit în dreapta apei Cotmenii. Satul iaste megieșăsc. [...]

Și de acoloa am sosit seara la satul Săpata ⁵⁵ și am mas acoloa. Și iaste sat megieșesc în malul apei Cotmenii despre răsărit.

Vineri dimineața 24, am plecat de acoloa și mergând tot în jos pă apă, am dat pă la un sat de-i zic Ciești ⁵⁶ și iaste sat și biserică. Și de acoloa pe la Stolnic ⁵⁷ și iaste sat și biserică și ease boierești. Și de acoloa am ajuns seara la Urluiani ⁵⁸ și acesta iaste sat megieșăsc, are trei biserici într-ânsul. Iaste pus satul în malul apei Cotmenii, despre răsărit, cum curge apa despre miazănoapte spre amiazăzi și am mas noaptea acoloa.

Sâmbătă 25 dni plecând de la Urluiani am trecut apa Cotmenii și am luat drumul cam spre apus și am trecut apa Vezii, aproape de satul Văleni ⁵⁹ unde curge Vedeia aceasta pă marginea satului și această apă iaste hotar județului Teleorman, și apoi am ajuns la Văleni la casele dumnealui Mihai Fălcoianu biv vel sârdar și am mas acoloa. [...]

Luni după liturghie, plecând de la Văleni, am dat pă la schitul Gălmeile ⁶⁰, schitul Mitropoliei ⁶¹ și ne-am abătut acoloa și am șazut puțințel de am văzut schitul. Iaste schitul pă o coastă în vale și are împrejurul schitului, vie frumoasă lucrată, pogoane 8 pol. // De acoloa plecând, am ajuns seara la Comani ⁶², la casele răposatului Radu Com<ăneanul> biv bel paharnic. Această moșie iaste trei părți; Gheorghie Comăneanul ⁶³ cu

⁴⁸ Bârsești de Jos, sat, com. Tigveni, jud. Argeș.

⁴⁹ E vorba probabil de văduva lui Șerban Uescul din Bârsești, fiica lui Panait Matracă, și soacra lui Dimitrachi Tigveanul.

⁵⁰ = Tigveni, com., jud. Argeș.

⁵¹ În satul Cotmeana, jud. Argeș.

⁵² = 1292. Este o greșală de peste un secol, căci mănăstirea Cotmeana a fost clădită puțin înainte mănăstirii Cozia (1383).

⁵³ Răchițele, com. Cocu, jud. Argeș.

⁵⁴ Păduroiul din Vale, com. Poiana Lacului, jud. Argeș.

⁵⁵ Săpata, sat desființat în jud. Argeș.

⁵⁶ = Ciești, sat pe Cotmeana, jud. Argeș.

⁵⁷ Stolnici, moșie a boierilor Bălăceanu, jud. Argeș.

⁵⁸ Urlueni, sat pe Cotmeana, jud. Argeș.

⁵⁹ Văleni, com. Săluțrucu, jud. Argeș.

⁶⁰ Azi Gălmele, sat în com. Sprâncenata, jud. Olt.

⁶¹ Ctitorie a familiei Bălăceanu (sec. XVII).

⁶² Comani, sat, com. Drăgănești-Olt, jud. Olt.

⁶³ Mare postelnic, răposat la 1785.

partea lui despre apus, și Radu Comăneanu paharnic în mijloc, cu biserica mare noao de piatră ⁶⁴ și Mitropolia cu partea ei despre răsărit, să hotărâște cu Drăgănești ⁶⁵. Și iaste această moșie cu arături de grâu, de porumb și de mălai ⁶⁶, lunca Oltului, fiindcă moșia aceasta iaste în malul Oltului despre răsărit și are spre răsărit de ține pădurea ca un ceas și jumătate unde iaste ghindă multă și pădurea iaste iar trei părți, tot unul ca altul stăpânesc. La această moșie, la casele Radului Comăneanu paharnic, am mas luni seara și marți seara și miercuri ... [...] La Slatina iaste ispravnic Scarlat Cat ... * Iaste oraș în malul Oltului, Sâmbătă ... întâia zi a lui avgust, plecând părintele de la Slatina, am luat spre răsărit și iaste o apșoară ce să cheamă* ... și acoloa au șezut părintele de prânz și s-au odihnit puțințel și oamenii Sfinției Sale.

Apoi plecând, am ajuns seara la schitul Grecii ⁶⁷ care iaste al Mitropoliei și au mas părintele acoloa. Acest schit iaste închinat Mitropoliei ⁶⁸ de Tudor paharnicul Greceanul ⁶⁹ și dă la Mitropolie pe an ceară ocă zece. Are schitul vișoară dinaintea mănăstirii despre apus ca vreo 4 pogoane; are vie și la Slatină pogoane 8 pol, are stupi și oișoare și vite, vaci, boi și rămătorăși, și moșie, care iaste schitul pă dânsa și mai are o parte de moșie mai în sus de schit.

Duminică 2 dni ale lui avgust au făcut părintele liturghie și au șăzut toată zioa acoloa și au mas și seara, și luni în 3 dni după liturghie am plecat și mergând ca la un ceas și jumătate am ajuns la Șerbănești ⁷⁰ la satul dumealui vornicului Crețulescu ⁷¹ și am mas seara acoloa. Iaste sat mare și biserică mare de lemn și ... conăcirea părintelui au fost la casa lui Vlad căpitanul și după ce au mâncat de prânz apoi am plecat și mergând cale de un ceas, am ajuns la Ungurei ⁷² la casa dumealui clucerului Matei ⁷³ și am mas seara acoloa și miercuri au făcut liturghie și îndată după liturghie, numai decât am plecat și am trecut Vedea despre apus spre răsărit și din apa Vezii am început a merge pe moșia Mitropoliei ce-i zic Inghimpații ⁷⁴. Moșia are arătură de grâu, care l-au secerat acum. Iaste și porumb și mălai. Și lăcustele pă acoloa n-au trecut. Era și doao turme de oi. S-au vândut suhat la un neguțător turc în taleri șase. // Și mergând tot în sus spre răsărit, am dat pă la Balaciu ⁷⁵, pă la moșia Hrizii Bălăceanu ⁷⁶. Și iaste biserica de f. 26v° piatră ⁷⁷, mare, pustie și o pimniță mare de piatră isprăvită și boltită, pustie. Iaste și heleșteu mare cu pește. Apoi am trecut apa Teleormanului și am dat pă din sus de Negreni ⁷⁸, unde este sat și biserică de lemn, și am

⁶⁴ Cu hramul Sfinții Împărați și Sf. Nicolae, ctitoria lui Radu Comăneanu.

⁶⁵ Drăgănești, veche denumire a orașului Drăgănești-Olt, jud. Olt.

⁶⁶ Mei.

* Lacună în text.

⁶⁷ Ctitoria lui Tudor căpitan Greceanu din 1674.

⁶⁸ La 1 martie 1723.

⁶⁹ Fiul căpitanului Tudor Greceanu.

⁷⁰ Șerbănești, sat, com., jud. Olt.

⁷¹ Iordache Crețulescu, mare vornic, căsătorit cu Safta, fiica lui Constantin vodă Brâncoveanu.

⁷² = Ungureni, com. Topana, jud. Olt.

⁷³ Matei din Ungureni, clucer, fiul căpitanului Papa din Ungureni (1746).

⁷⁴ Ghimpați, jud. Teleorman.

⁷⁵ Balaci, sat și com., jud. Teleorman.

⁷⁶ Hriza Bălăceanu, postelnic, mare pitar în 1761.

⁷⁷ Cu hramul Adormirii, ctitorită la 1684 de Constantin Bălăceanu mare agă.

⁷⁸ Negreni, sat, com. Tătăraști, jud. Teleorman.

ajuns seara la mănăstirea Glavaciog ⁷⁹, care iaste mănăstire veche, făcută de Vlad vodă Călugărul ⁸⁰ la leat 7004 ⁸¹ cum scrie pisania în poartă. [...] Și au șazut la mănăstirea Glavaciog trei zile ... și am plecat duminică. Și am trecut pă la Obislav ⁸² și am mers seara la Corbi ⁸³, la satul dumnealui Constantin Corbeanul ⁸⁴ Și ... a doao zi ... vineri ... am purces de acolo și am meș seara la Nucet ⁸⁵ și am șazut sâmbătă și duminică ... și luni. Iar mănăstirea Nucetul iaste prefăcută de egumenul, kir Dionisie arhimandritul și marți după prânz am mers seara la Mitropolia <din> Târgoviște, august 11, ... și au șezut la Mitropolie, 21 dni ⁸⁶ până la avgust 31 ... Luni am purces de la Târgoviște la mănăstirea Mărgineni ⁸⁷ și am șazut acolo marți, miercuri și joi. Iar vineri am purces după porunca ce au venit cu carte de la Măria Sa Vodă⁸⁸, ca să facem anacomidi⁸⁹ răposatului Scarlat⁹⁰, unchiul Mării Sale, ce iaste îngropat în pavacernița⁹¹ Sfintei Mitropolii Târgoviștii. Și într-această zi, vineri seara, am sosit la Mitropolia Târgoviștii. [...] Și ... ne-am întors sâmbătă seara la Mărgineni. Și această sfântă mănăstire iaste făcută dinceput de * ... iar acum de izvoadă den temelie o au prefăcut cuviosul egumen kir Anthim și foarte desfătată mănăstire iaste întru slava lui Dumnezeu.

f. 27

Iar... duminică am purces și seara am fost de vecernie la Târgușor ⁹². Și iaste făcută de Antonie vodă ⁹³. Și în ziua de Sfântămăria mică ... am purces, de am venit la Ploiești la casele căpitănești și ne-am odihnit acolo miercuri și joi am purces și am venit la Ruptura ⁹⁴, la schitul Mitropoliei și acolo am mas. Iar vineri am venit la mănăstirea Snagovul și am șazut acolo sâmbătă, și duminică ... și luni ... avgust (!)⁹⁵ 14.

⁷⁹ În satul Glavacioc, com. Ștefan cel Mare, jud. Dâmbovița.

⁸⁰ Vlad Călugărul (1482 — sept. 1495) a fost îngropat la mănăstirea Glavacioc.

⁸¹ 1496. Construcția s-a isprăvit în 1496, când domnea Radu cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul.

⁸² Obislav, sat desființat, jud. Dâmbovița.

⁸³ Corbi Mari, idem.

⁸⁴ Constantin Corbeanul, mare sulger (1746), fiul postelnicului Mihai.

⁸⁵ În satul Nucet, com. Nucet, jud. Dâmbovița.

⁸⁶ Zile.

⁸⁷ În com. Carageale, jud. Prahova.

⁸⁸ Constantin Mavrocordat.

⁸⁹ Strămutare, adică dezgroparea morților.

⁹⁰ Scarlat, fiul dragomanului Alexandru Mavrocordat și ginerele lui Constantin Brâncoveanu, răposat în iulie 1699.

⁹¹ Locul din biserică unde se face rugăciunea de seară numită vecernie.

* = lacună în text. A fost ridicată de vornicul Drăghici din Mărgineni înainte de 1486.

⁹² Mănăstirea Târgșor, din com. Târgșoru Vechi, azi înglobată în municipiul Ploiești.

⁹³ Antonie vodă din Popești (1669–1672).

⁹⁴ Ruptura, schit închinat Mitropoliei la 5 iunie 1690 de către ctitorul său Nectarie Ieromonahul.

⁹⁵ Corect septembrie.

GIOVANNI BARTOLOMEO FRONTALI

(1714—1763)

Călugărul minorit conventual Giovanni Bartolomeo Frontali sau Frontona s-a născut în 1714 la Brisighella în provincia Bologna.

Trimis de Congregația de Propaganda Fide ca misionar în Moldova, unde sosește în 1742, Frontali a slujit un an la Grozești și Troțuș și a trecut la Călugăra unde se afla în anii 1745—1747, fiind apoi mutat la Fărăoani, cel mai însemnat sat al catolicilor din Moldova unde îl aflăm în 1762. Sforțările sale s-au îndreptat spre construirea și repararea bisericilor și sporirea veniturilor acestora. La Troțuș, unde tătarii distruseseră biserica, Frontali a făcut o bisericuță. A reparat bisericile din Grozești și Călugăra, care rămăseseră fără acoperiș, a construit case parohiale și a făcut o biserică de lemn la Cotnari spre a înlocui vechea biserică de piatră, transformată samavolnic în depozit de sare și distrusă în parte.

La 1763 Frontali se pregătea să părăsească Moldova unde petrecuse 21 de ani.

A rămas de la el o amplă relatare despre Moldova care a fost publicată de Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum”, II (1929), p. 477—485, doc. CLII, precum și o scrisoare din 1747 despre greutățile de trai întâmpinate de misionari în Moldova, publicată de același.

Frontali nu se mărginește, ca alți misionari, să descrie starea misiunii catolice din Moldova în opoziție cu organizarea bisericească ortodoxă și să dea indicații statistice despre populația catolică, cu moravurile și superstițiile ei, arătând și influența puternică ce o suferă din partea ortodocșilor în privința obiceiurilor și a felului de viață. Relatarea lui mai cuprinde și unele amănunte prețioase asupra cărmuirii fanarioților în Moldova, stăruind asupra grelei asuprii fiscale la care erau supuși birnicii de rând din partea domniei și a dregătorilor, ajungând în sapă de lemn, pe când boierii și clerul înalt se îmbogățeau.

SCRISOARE DIN MOLDOVA¹

1747, decembrie 10

... De când am intrat în Moldova nu am mai avut prilejul de a scrie în p. 458 Italia; acum au sosit aici doi greci negustori de ceară din Sibiu, cărora le-am încredințat această scrisoare a mea pentru ca să o pună la poștă

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.”, II, p. 458—560 (*Altre notizie...*).

în Transilvania, căci altfel aici nu este nici un mijloc de a trimite o scrisoare din cauza marilor bănuieli ale acestor schismatici. Au trecut cinci ani de când sunt în Moldova, să creadă Reverența voastră ² că mi se par cincizeci, din cauza marilor necazuri și neajunsuri încercate în această țară, cu atât mai mult cu cât toți au uitat de noi, care și ziua și noaptea fie pe arșiță fie pe ger răbdând de foame și de sete și întotdeauna cu moartea în spinare, ne trudim pentru acești bieți catolici risipiți, năpăstuiți de dările mari și de pierderea vitelor — căci au trecut trei ani de când au început să moară, de secetă ³ și de lăcuste și prin

p. 459 urmare de foame, // încât pare că ar fi tocmai pedepsele trimise de Dumnezeu egiptenilor și aici pe bună dreptate din cauza marilor rele și asupriri săvârșite de aceste popoare. A uitat de asemenea Sacra Congregație că de șase ani încoace nu s-a mai primit ajutorul ⁴ decât numai pe un an, și să mă creadă Domnia Voastră că fără un asemenea ajutor este cu neputință să trăiești aici, în aceste vremuri; poate că se va amăgi cu gândul că noi totuși izbutim să trăim; da, trăim; dar când ne va chema la Roma sau când vom fi isprăvit stagiul nostru de nouă ani, negustorii turci nu ne vor lăsa < să plecăm > ⁵. Fără cal, fără slugă, lipsit de toate, nu poți îndeplini slujba pentru acești catolici. Pentru cal și pentru servitor, nu dau bani acești sărmani catolici, pentru că nu au, de la Sacra Congregație nu sosesc; de aceea trebuie să faci datorii; dacă iei un piastru împrumut, peste un an trebuie să dai mai bine de doi și încă să mai mulțumești. Cu atât mai mult cu cât eu am fost mereu în misiuni, pe unde nu le-a plăcut altora să se ducă, totuși nu împotriva voinței mele. La început am fost într-un loc numit Grozești la hotarele Transilvaniei, unde se află acum un părinte din Ungaria și am mai slujit și într-altă localitate numită Trotuș, cale de două ceasuri călare de la Grozești. La Trotuș, acum 50 de ani au distrus tătarii biserica și au spart clopotul; de aceea până când am venit eu au stat credincioșii fără biserică și fără clopot și părintele făcea liturghia în ce casă putea și din lipsă de clopot nu se puteau niciodată aduna acei puțini catolici împrăștiați ici și colo. De aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, cu câteva milostenii ⁶ căpătate de mine și cu munca acelor oameni s-a făcut o bisericuță și s-a refăcut clopotul pentru ca părintele să nu umble de colo, colo, căutând unde să facă liturghia; tot astfel la Grozești am acoperit din nou biserica și casa, făcând un gard în jurul acelei case căci totul amenința să cadă în ruină.

² Scrisoarea e adresată lui Calvi, generalul franciscanilor conventuali.

³ *Cecita* — de citit: *siccita*.

⁴ *Sussidia*.

⁵ Din cauza datoriilor neplătite.

⁶ *Limosine* (elemosine). E vorba probabil de bani strânși de Frontali în acest scop.

Deoarece nu-mi pria aerul în acele locuri, m-au trimis într-o localitate numită Călugăra, la un ceas, mergând călare, de Bacău, oraș episcopal al episcopului nostru, unde mă aflu acum. Aici am găsit casa arsă, biserica fără acoperiș și fără gard, încât porcii pătrundeau în cimitir și mâncau trupurile morților. Din mila lui Dumnezeu, acum se află o casă pentru paroh ca și pentru sluga lui, un zimmic și un grajd și tot ce se cere unei modeste reședințe a unui biet misionar. Și tot astfel a fost acoperită biserica și s-a făcut un gard la cimitir și alte îmbunătățiri asemănătoare; acestea le-am făcut toate prin milosteniile mele pentru că nu am avut alte mijloace, prin îndemnuri și predici și apropiindu-mi sufletele acestor bieți catolici. Din Italia am plecat patru misionari împreună și am rămas trei, căci unul s-a dus la Zante, după cum am aflat. Unde am stat noi trei, se știe. Acum să-și închipuie Domnia Voastră din toate cele pomenite mai sus cum o ducem noi. Între timp am plecat din Grozești pentru că nu-mi pria aerul, dar nu-mi pria pentru că de aproape un an nu mai băusem un pahar de vin și am mâncat foarte rar carne, iar pâine, știe Dumnezeu!...

Să nu se mire Domnia Voastră dacă am scris cu greșeli, deoarece p. 460 aici am uitat să vorbesc italianeste...

Calugăra, 10 decembrie 1747.

(Relație mai târzie) ⁷

Așadar după ce sosesc misionarii în Moldova, fie prin Transilvania p. 477 sau prin Polonia ori prin Constantinopol, se duc în capitală, care este Iași, unde își are reședința prefectul și unde sunt așezați de el la câte o „misiune”, astfel ca să fie mai aproape de un misionar cu vechime sau chiar sub disciplină imediată a unuia cu vechime, pentru ca acesta să-i învețe limba și să-i introducă în obiceiurile țării și în ceea ce mă privește pe mine eu am ținut aproape întotdeauna pe câte unul cinci sau șase luni. În Moldova se află opt „misiuni” sau mai bine zis opt locuri unde își au reședința misionarii. Primul la granițele Transilvaniei este Grozești. Al doilea Fărăoani la o depărtare de o zi de Grozești. Al treilea este Călugăra, la o depărtare de trei ceasuri de Fărăoani. Al patrulea Săbăoani, la o depărtare de o zi și mai bine de Călugăra către miazăzi. Al cincilea Răchițeni, la o depărtare de două ore de Săbăoani. Al șaselea capitala Iași, la o depărtare de Răchițeni de o zi și jumătate. Al șaptelea orașul Huși, către răsărit, la o depărtare de două zile de Iași. Ultimul, Moghilău ⁸ în Moldova, spre nord la o depărtare de peste două zile de mers de Huși. Această misiune din urmă s-a înființat în vremea mea, din oameni răspândiți prin Turcia și alte locuri și am fost trimis de domnul <Moldovei> Constantin Racoviță spre a rândui oamenii și a implanta crucea dintâi și apoi cu scurgerea timpului, am stat acolo patru ani, și această misiune se află pe râul Nistru la granița Podoliei. Aproape toate aceste misiuni au biserici și în apropiere așezări de catolici. Grozești are

⁷ *Ibidem*, p. 477—485. Această relație e scrisă mult după întoarcerea misionarului în Italia și trimisă în 1764 conducerii Propagandei.

⁸ *Mogilă*. E vorba desigur de *târgul* Movilău de pe dreapta Nistrului în dreptul Moghilevului, în Republica Moldova.

un mic oraș ce se cheamă Troțuș⁹, numit după un râu care vine de la hotarele Transilvaniei și acolo se află o biserică mică de lemn, făcută la începutul misiunii mele; în vremurile vechi era acolo o biserică de piatră, dar acun au rămas numai ruinele. <Târgul> Troțuș se află la o depărtare de patru ceasuri de Grozești și misionarul vine din când în când să slujească liturghia. În Grozești // sunt vreo treizeci de familii, la Tg. Troțuș circa douăsprezece și alte douăzeci (20) (sic) răspândite în aceeași misiune. Fărăoani, misiunea cea mai populată, unde se află două biserici în aceeași localitate, dar una este afară din sat, la o depărtare de aproape o jumătate de milă; acolo se fac înmormântările și se slujește liturghia cu prilejul îngropării și în ziua morților și la câteva alte sărbători; biserica este de lemn cu incinta sa și este un loc cumpărat de acești sărmani catolici ca loc de îngropăciune pentru ei; în sat este apoi o altă biserică de lemn, destul de încăpătoare pentru populație; în această misiune se găsesc cam vreo trei sute de familii, dar împrăștiate în diferite locuri și uneori se fac slujbe pentru cei bolnavi sau pentru alte nevoi. Apoi este Călugăra, unde se află o biserică tot de lemn cu incinta sa și sunt acolo până la 25 de familii și această misiune are alte două biserici, Bacău și Trebiș și amândouă bisericile sunt tot de lemn și misionarul este nevoit să slujească două liturghii în toate duminicile. Bacăul este oraș episcopal¹⁰; încă din vechime reședință a episcopului, și în aceste două locuri sunt până la șazezi de familii; biserica din Trebiș s-a clădit în vremea mea, fiind acel mic loc un pământ al episcopului, dar fără venituri din cauză că nu este locuit. Cealaltă misiune este la Săbăoani unde sunt, socotindu-se împreună toate așezările anexe, vreo două sute de familii aproximativ; această misiune are alte două biserici clădite de vreo patru-cinci ani încoace, una se află într-o localitate numită Hălăucești¹¹ și cealaltă Talpa¹² și din când în când misionarul se duce să slujească acolo la o depărtare de Săbăoani una de două ceasuri, iar cealaltă de șase ceasuri. Cealaltă misiune Răchițeni are cam o sută de familii aproximativ, socotind împreună toate celelalte așezări și are alte două biserici, una se numește Tămășeni, cealaltă Cotnari; și toate bisericile sunt de lemn, afară de cea de la Cotnari care este de piatră și este foarte mare; dar abia se poate sluji în ea pentru că amenință să se năruie. A fost clădită de sași, fugiți cu prilejul turburărilor lui Luther (!) și sunt încă acolo cam cinci sau șase familii de sași. Huși, oraș unde jumătate din locuitori sunt schismatici și jumătate catolici și este reședința episcopului schismatic și această misiune, socotind împreună toate localitățile, are vreo șaptezeci de familii și mai are două biserici, una în orașul Bârlad, dar acum cinci ani a fost arsă de tătari împreună cu aproape întregul oraș și nu sunt acolo mai mult de patru sau cinci familii — și alta este Ciubărciu, în Basarabia, la o depărtare de două zile de Huși — și acolo sunt cam treizeci de familii aproximativ, supuse <efectiv> tătarilor și nu numai tributare ca cele din Moldova și care sunt păstrate de misionarul din Huși. Alta la Moghilău, în Moldova, unde sunt acum treizeci de familii și este nevoie să locuiască acolo misionarul, fiindcă este o localitate depărtată de celelalte misiuni. Altă <misiune> la Iași, unde de cele mai multe ori

⁹ = Târgul Troțuș.

¹⁰ Citta.

¹¹ Alcocest = Ilălăucești, com., jud. Iași.

¹² Talpa, sat, jud. Bacău.

se află doi părinți, mai ales când prefectul nu cunoaște limba, nici obiceiurile țării și ar fi într-adevăr un lucru bun dacă s-ar trimite prefecți care să știe ce fel de țară este Moldova și care să știe să împartă¹³ și să distribuie pe misionari și în același timp să recunoască binele și răul care se face și să nu purceadă după cheful propriu. Niciodată ca acum nu au fost supuse bisericile la biruri: acum nu se mai bucură¹⁴ misionarii de acele privilegii de care s-au bucurat întotdeauna cu doi servitori scutiți de taxă pentru fiecare misionar și cu scutirea câtorva animale cum ar fi doi cai, două vaci pentru ușurarea lor; și totul a fost desființat din cauza capriciilor și a lipsei de experiență a prefectului; aceste privilegii nu se pot recăpăta decât cu mare greutate, pentru că fiecare domn cere confirmarea predecesorului său; este adevărat că suntem sub protecția Poloniei, dar când nu este o bună conducere în Moldova nu slujește la nimic; este adevărat că uneori catolicii înșiși au un servitor și plătesc darea pentru el, dar nu întotdeauna, și acest servitor locuiește cu familia sa într-o casuță mică, în preajma părintelui. În rezumat, aceste lucruri și altele// atârnă toate de înțelepciunea unui prefect priceput: slavă Domnului că acum, după cum am putut să aflu, misiunile din Moldova, au fost bine completate¹⁵, căci însuși prefectul. În afară de limba țării, mai cunoaște alte câteva, foarte adesea, de mare nevoie în acele locuri. Cât despre numărul de familii care se află în acele ținuturi și arătate precis pe misiuni, este cu neputință a se da o relație cu un număr hotărât pentru că unii sunt astăzi într-un loc, mâine într-altul. Deoarece Moldova este o țară mai degrabă superstițioasă, am socotit că e bine ca să li se deschidă ochii acelor catolici ai noștri care au fost întrucâtva influențați prin legăturile pe care le au cu schismaticii¹⁶ și mai întâi în privința botezului, căci în unele locuri ei țin copiii câte cinci sau șase ani fără să-i boteze, spunând că astfel ei cresc mai repede; dar acum <cuprinși de> mare frică, dacă văd îndată după naștere că pruncilor nu le e tocmai bine, ei și pun pe moașă să-i boteze¹⁷ sau, dacă sunt sănătoși, așteaptă până la prima zi de sărbătoare și îl aduc la biserică. Unii chemau nași schismatici sau eretici, fie din prietenie, sau pentru vreun câștig, și dacă totuși misionarul nu s-a putut scăpa de ei, atunci sub cuvântul că sunt doi nași, unul era catolic care răspundea <la botez> și ținea copilul în brațe, celălalt stătea să privească; dar cum se stabilește întotdeauna legătura sufletească (?) prin slujbele bisericesti, în vremurile de față acest lucru se întâmplă foarte rar. Cât despre Sfânta împărtășanie, ei vor ca fiii lor să fie primiți curând la împărtășanie, mai ales în cazuri de boală, întrucât văd că fiii schismaticilor sunt împărtășiți îndată după ce s-au născut și s-au botezat, <precum> și în extremis, totuși au rămas incredințați că pentru o asemenea taină se cere o mare cunoaștere, fără a mai intra apoi în alte discuții; totuși când au ajuns la vârsta de unsprezece sau doisprezece ani, sunt instruiți îndeajuns spre a-i admite apoi dintr-o dată la împărtășanie și în acel timp îi fac să se spovedească mai des; apoi totul e lăsat la înțelepciunea misionarului. Cât despre pocăință, se spovedesc de două sau trei ori pe an și de cele mai multe ori la Paști

p. 479

¹³ În text: *compartire e distribuire* (corect: *compartire*).

¹⁴ *Godiamo* (= *Godiano*).

¹⁵ *Sono bene provvedute*.

¹⁶ *Per la corrispondenza che anno con li scismatici*.

¹⁷ Adică nu la biserică, ci în grabă prin rostirea doar a formulei botezului de către oricine.

și cum ar fi la Crăciun și la hramul bisericii lor și unii numai odată pe an, unii din neștiință, dacă sunt întrebați unii de ce nu s-au spovedit mai des, ei răspund sau că nu și-au putut afla dușmanul <spre a se împăca> sau că, aflându-l și cerându-i iertare, el nu a vrut să-i ierte și se găsesc mulți dintre aceștia care tot amână spovedania. Este adevărat că sunt oameni de toate felurile și atât de neluminați încât nu se deosebesc de animale și de aceea se cere o mare răbdare și o mare băgare de seamă și aceștia sunt dintre acei care stau ascunși prin crânguri și prin codri pentru a nu fi descoperiți spre a plăti darea, care dacă ar veni și ar fi văzuți chiar și la biserică, ar fi asupriți și, deși fără nici o putință de a plăti, ar fi totuși siliți într-un fel oarecare să plătească, cu aceștia trebuie să ai multă răbdare pentru că nici măcar nu se încred în misionar; când însă misionarul i-ar putea ajuta cu câte ceva, atunci îi spun unde poate să-i găsească și stau astfel ascunși până când pot să adune bani pe câteva piei de animale sălbatice pentru a-și cumpăra doi viței sau vreo vacă și apoi stau cu ceilalți până ce pot plăti, nu numai unii catolici de ai noștri, ci și foarte mulți schismatici; și eu socot că dacă nu ar fi nenorocirile acestor mari biruri s-ar spovedi mai des decât unii aici în Italia, căci uneori când sunt să vină să se spovedească, se trezesc că le vin în spinare cei ce le cer birul și dacă nu-l au, îi leagă sau le mai dau ceva răgaz pentru a căuta bani sau prin muncă sau cu dobândă de la vreun turc, ei cu o asemenea piedică nu se mai gândesc la // spovedanie și aceasta se întâmplă foarte des, în sfârșit cine ar vrea să înțeleagă bine toate acestea ar trebui să vină aici. Uneori socoteau că după primirea ungerii din urmă, ei trebuie neapărat să și moară și mulți mureau așadar fără a o cere sau a pune să fie cerută și dacă misionarul îi îndemna, ei spuneau că el le dorește moartea și de aceea unii sătui de boală sau de mizerii, o cereau pentru a muri mai repede, gândind astfel. Dar din mila lui Dumnezeu acum nu mai este așa, căci ei sunt încredințați de eficacitatea țăinei și se vede acum că sunt unii care au primit-o de mai multe ori, și aceia care au primit-o, deși tineri, se păzesc de a mai juca spre a păzi cuviința ungerii pe care au primit-o pe picioare, chiar dacă faptul de a juca ar fi un lucru fără însemnătate. Au apoi obiceiul de a-și însura repede băieții cam la vârsta de șaisprezece, șaptesprezece sau optsprezece ani și nu este o socoteală rea din cauza celor care li s-ar putea întâmpla trăind printre acei schismatici care, dimpotrivă, au obiceiul de a se căsători la o vârstă mai înaintată, iar ei luând seama la atâtea neajunsuri ascultă de învățătura Sf. Pavel „și vis nubere, nube pari”¹⁸. În privința aceasta, nu se vede nici o rătăcire, îndată se fac strigările și câte odată se preva-lează de privilegii cum ar fi acela de a se da dispensă pentru gradul al treilea și al patrulea acolo unde sunt puțini catolici în mijlocul schismaticilor, într-un cuvânt se cere multă prudență la toate. Unii prefecți pretindeau unele taxe speciale pentru biserică, acum însă se face totul fără plată pentru că aceasta se face numai de mare nevoie și apoi ei sunt instruiți¹⁹ atât cât trebuie, căci știu că misionarul nu i-ar căsători dacă ei nu ar ști mai întâi să răspundă la ce sunt întrebați; numai că au unele obiceiuri ale lor, căci după ce s-au cununat, mirele se duce acasă la el și mireasa la casa ei și apoi seara mirele se duce cu alți bărbați și femei să o ia pe mireasă și o duc jucând și cântând la casa soțului;

¹⁸ Dacă vrei să te însori, însoară-te cu cineva deopotrivă <cu tine>.

¹⁹ E vorba de cunoașterea catehismului.

acolo apoi toată noaptea ei mănâncă, beau și joacă și cam aproape de miezul nopții, fiecare rudă sau prieten dă după putința sa ceva bani miresii, și mireasa le dă un biet ștergar; și cu acei bani ei plătesc cheltuielile nunții; și dacă mai rămâne ceva, își cumpără vreo haină. Se obișnuia cu multă vreme mai înainte, cum se obișnuiește astăzi la schismatici, că atunci când mireasa nu era fecioară, o duceau înapoi la casa ei și părinții miresei dregau lucrurile fie cu bani sau cu vite și astfel o primeau înapoi; știu că așa este acum la români, și când se mai întâmpla așa ceva la catolici, mirele îi dă o bătaie zdravănă și vrea să știe cine este complicele și apoi de cele mai multe ori ei trăiesc ca câinii și aceasta mai slujește încă pentru ca să fie cu băgare de seamă. Nu sunt de ajuns lipsurile pe care le au din cauza dărilor mari, ei își mai pricinuesc și altele, dacă moare vreun sărac și lasă o familie numeroasă în sărăcie și rămâne ca moștenire o vacă și doi boi, soția este în stare să taie vaca și să vândă un bou ca să facă un praznic pentru sufletul bărbatului, dând de mâncare uneori la inși care nu au nevoie de aceasta și făcând să rămână familia foarte săracă; și după praznic împart tuturor câte o pâine și o lumânare aprinsă, așa cum fac schismaticii, fără să știe de ce fac acest lucru și până în cele din urmă uneori nu au ce să dea misionarului pentru înmormântare și pentru slujbă. Într-un rând mi-a fost lăsat un bou pentru un număr de slujbe de un străin din Ungaria și dacă nu-l luam repede, mi-l mâncau și, ceea ce este și mai rău, câteodată unii din comeseni se îmbată și gândesc că în afară de această masă, totul este de prisos; s-a făcut cât s-a putut pentru a stârpi această rătăcire, dar în unele locuri s-a păstrat, mai ales acolo unde locuiesc amestecați cu schismaticii și se vede că toate sunt din deșertăciune căci li s-a arătat că dacă vor să facă ceva pentru sufletul răposatului // să împartă o pomană de aceasta, p- 481 fie în bani, fie în haine sau în alte lucruri celor mai săraci fără asemenea ceremonie, dar ei răspund că așa-i obiceiul. După moartea cuiva, în seara din ajunul zilei când urmează să se facă înmormântarea, se adună tineri și tinere și fac un foc dinaintea casei răposatului și joacă și chiuie în jurul acestui foc aproape toată noaptea, rămășițe de-ale păgânismului și pentru că îi vedeau pe schismatici făcând astfel, dar cu mila lui Dumnezeu, s-a pus atâta străduință încât s-au lăsat de acest obicei și eu îndeosebi le-am pus în vedere, spre a-i înfricoșa că nu le mai îngrop morții, dacă nu se lasă de asemenea fapte, și pentru cuvântul că, în afară de aceasta, în întuneric se mai întâmplau multe lucruri necuviincioase. Acuma, se îngroapă morții în afara bisericii, în cimitir care, de cele mai multe ori, este închis cu vreo împrejmuire de lemn; fiecare este îngropat într-un sicriu de lemn și deasupra mormântului ei pun o cruce de lemn sau de piatră, câte odată cu o inscripție a răposatului și apoi în sărbătorile cele mai mari ca Paștele, Crăciunul și mai ales în ziua morților când se fac pomenirile la cimitir, cine are oarecare stare pune o pâine, și o monedă mică cu o lumânare aprinsă²⁰, care monedă se ridică la valoare de 7 quattrini papali, numite de popor pară; aceasta o pun pe mormântul fiecăruia din morții lor și după terminarea slujbei, misionarul ia acea milostenie și își păstrează două părți, iar o parte o dă unui dascăl, adică unui om care ajută la biserică și ajută de asemenea la slujbele pe care le face părintele și fiecare misionar are un asemenea dascăl care e

²⁰ Una picola moneta in una candela acesa.

scutit de dări întrucât oamenii plătesc pentru el; și cu această milostenie ei gândesc că au făcut mult, căci unii din ei ar putea plăti vreo liturghie pentru sufletul morților lor, dar prin aceasta ei gândesc că sunt scutiți de plata unor liturghii, deși unii, dar puțini la număr și nu în toate locurile, dau și de liturghie. De aceea misionarul în unele locuri satisface repede aceste obligații. El primește apoi pentru botez 3 parale din aceste monede din care șapte împreună fac un „pavolo”²¹. El primește 10 parale pentru cununii și 30 pentru înmormântarea unui om în toată firea și 10 pentru un copil mic, cuprinzând și liturghia și înmormântarea și de multe ori <nu primește> nimic și aceste plăți sunt nesigure, milostenia pentru o liturghie citită este de 10 parale și pentru una cântată de 20 de parale și acestea se întâmplă rar. El primește apoi de fiecare casă două măsuri de porumb sau o măsură de grâu sau 10 parale pe an; dar trebuie să te duci de foarte multe ori la casele lor pentru a le căpăta și până la urmă unii le dau și alții nu le dau; și aceasta se numește „decima”; este apoi intrarea în biserică a femeilor după naștere și ele dau o găină. Câte unul instărit aduce în zilele de sărbătoare o pâine sau patru ouă sau puțin unt sau altceva. Catolicii noștri din Moldova sunt toți oameni de la țară și cei mai bogați când dau ca zestre unei fiice a lor doi boi și o vacă dau mult și aproape nici unul nu posedă pământ și chiar dacă ar posedea nu-l pot stăpâni, trebuind să fie gata să se ducă și colo și dincolo unde ies mai bine cu dările, căci pământuri se găsesc peste tot și ajunge să dai dijmă stăpânului, dar unii nici nu au timp și de multe ori nici nu au cu ce să lucreze; în afară de Iași unde sunt străini ca felceri și spițeri și alți meseriași căsătoriți, acolo unii duc o viață oarecum civilizată; și de obicei domnul ține întotdeauna un secretar catolic și uneori și la Curte se mai găsesc câțiva catolici de la Constantinopol și prin aceștia se pot obține oarecare înlesniri atunci când prefectul se pricepe.

Cât privește aducerea altor oi la turma drept credincioșilor se știe că acelea sunt țări în care religia dominantă este falsă credință²² grecească; și trebuie să se arate că nu este puțin lucru să menții pe acei catolici ai noștri, căci după cum se vede aproape toți catolicii risipiți în Țara Românească s-au refugiat în Moldova din cauza vexațiunilor îndurate din partea acelor greci.// Și, atâta vreme cât germanii au stăpânit Craiova în Valahia²³, părinții Observanți puteau supraveghea încă pe cei risipiți, dar după aceea s-au împrăștiat, ca și când ar fi intrat lupul și, după cum am spus, aproape toți cei care se găseau în satele din Țara Românească au venit în Moldova. Dacă se întâmplă uneori ca vreo tânără să se îndrăgostească de vreun schismatic, dacă misionarul nu este cu foarte mare băgare de seamă, aceia o trag la ei; dar întrucât catolicii noștri locuiesc mai aies pe moșile boierilor, aceștia pentru un oarecare câștig, atunci când are trecere misionarul, lasă totul în seama acestuia, care apoi izbutește cu frumosul să desfacă o asemenea căsătorie; dacă apoi vreun român, adică schismatic, ajunge să se convertească la catolicism²⁴ trebuie să treacă în locurile din Polonia sau în Transilvania sau să fie ținut în mare taină printre catolicii noștri până ce mor bătrânii;

²¹ *Pavolo*, monedă măruntă bătută de papa Paul III. Echivalentă cu un „giulio”.

²² *Importunilă*.

²³ Adică Valahia cisalutană = Oltenia până în 1739.

²⁴ *Ajivisse a conosere il suo stato*, adică să se reconvertească la catolicism.

și se găsească din mila lui Dumnezeu de aceștia care spun apoi fără teamă, „părinții mei erau moldoveni” (= ortodocși).

De multe ori fug oameni din Ungaria sau Transilvania, fie din lipsă de mijloace de trai sau de frica războaielor, sau pentru că sunt iobagi, și printre aceștia se găsească câteodată luterani și calvini, dacă rămân în Moldova, abjură cu ușurință fără vreo împotrivire din partea schismaticilor, căci cum îi numesc ei pe catolicii noștri unguri, ei cred că toți sunt de aceeași religie și aceștia rămân catolici buni, neavând predicanți sau oameni din secta lor, care să-i abată de la credință și prin mila lui Dumnezeu, pe mulți eu i-am câștigat în timp de douăzeci și doi de ani. Cea mai mare greutate este că uneori fug aici dezertori și aduc cu ei femei din Transilvania și apoi vin la misionar ca să-i cunune, când pot să aibă de la preoții lor din Transilvania o dovadă că nu sunt însurați, se căsătorească și când nu pot, atunci sau rămân așa sau se duc la schismatici ca să-i cunune aceia; este adevărat apoi, că ei sunt urâți și de catolici și de schismatici și noi nu putem aduce vreo îndreptare decât ce se poate face cu binele. Unii bărbați vin din Transilvania după soțiile lor, unele se duc, cu ei, altele rămân fie de rușine sau de frică; în celelalte privințe nu ar fi atât de rău printre acei catolici, în afară de pizma care domnește între ei, dar nu pentru mult timp, și toate acestea din cauza dării, căci domnul impune o sumă de bani pe un sat și apoi (sătenii) fac o tocmeală²⁵ între ei după posibilitățile fiecăruia; cei săraci au credința că sunt încărcăți de aceia care stau mai bine, iar aceștia cred că sunt încărcăți de ceilalți, și astfel se ceartă și se urăsc până ce se strânge darea, ceea ce se face aproape în fiecare lună. Apoi după ce a trecut, se împacă până ce vine o alta, și apoi nu este ură între toți: într-un cuvânt mizeria e de vină pentru toate acestea. După ce se vede, Moldova se învecinează cu Polonia, cu Turcia, cu Basarabia <Buceac> și cu Ungaria; e o țară mănoasă în grâne, porumb, vin și miere, îmbelșugată în animale și în cai buni, față de întinderea țării e puțin locuită, clima este schimbătoare, țara fiind înconjurată²⁶ de Polonia și de Ungaria; după cum sunt schimbători și domnii căci în douăzeci de ani am văzut douăsprezece schimbări. Sunt patru familii dintre care sunt ridicați, cele mai adesea, domnii; . . .acestea sunt Mavrocordații, Ghiculeștii, Racovițeștii și familia Calimachi și din aceste familii sunt vreo nouă sau zece membri care aspiră la domnie și nu sunt decât două domnii, adică a Moldovei și a Țării Românești; și ceea ce este mai rău este că azi ajung la domnie și mâine pot să fie maziliți; în clipa de față dacă stau trei ani, este un mare noroc. Să se țină seamă ce stocare fac în timpul cât rămân în funcție și arată în timpul mării lor marea lor trufie grecească căci dacă ar putea ar vrea să fie deopotrivă cu împărații bizantini și totul pe spinarea acelor bieți oameni; și totuși unii se întorc la // Constantinopol plini de datorii și de cele mai multe ori maziliți. p. 483

Un sărman care are doi boi și o vacă plătește pentru ele într-un an peste treizeci de piaștri și apoi plătesc dări pentru toate animalele și darea nu este stabilă, ci la chereul domnului și a dregătorilor lui care fură luând mai mult la încasarea birului decât ca <ceea ce> strânge domnul. Într-un cuvânt, în atâta timp, eu nu am putut niciodată să-mi închipui cum pot ei să plătească atâția bani. Pentru boieri care nu plătesc dări, țările sunt bune

²⁵ *Sindicato.*

²⁶ *Per essere della Polonia e Ungaria circondata.* (Formularea aceasta pare cam lipsită de logică. S-ar putea ca această vecinătate să explice oarecum nestabilitatea domnilor, dar nu și a climatei).

căci au pământ din belșug și destulă populație pentru vitele lor, dar bieții lor birnici le merge foarte rău, este de ajuns să spun că atunci când au mămăligă și lapte se socotesc fericiți, numai să nu prea tragă de coar-nele plugului și să nu stea la munca câmpului, iar când trebuie să plă-tească se descurcă cu câteva vite și muncind ziua și noaptea.

În Moldova sunt 17 ținuturi și fiecare ținut are judecătorul său care percepe birul obișnuit, apoi când sunt dări extraordinare domnul trimite pe alții să le strângă, și acești judecători judecă pricinile civile și penale și de cele mai multe ori cu amenzi speciale; iar în pricinile duhovnicești judecă mitropolitul și episcopii, dar cu concursul (?)²⁷ acelor judecători. Fiecare ținut are capitala sa unde șade judecătorul; și catolicii noștri se află, cam cei mai mulți, în două din aceste ținuturi care se numesc Bacău și Roman și apoi mai sunt unii împrăștiați în alte ținuturi. Aproape toate aceste orașe sunt foarte mici, afară de câteva, ca Iași, capitala, Focșani, Galați, Botoșani, Roman. Sunt trei episcopi și un mitropolit. Mitropolitul stă în capitală și trebuie să meargă în fiecare zi la Curte împreună cu ceilalți dregători. Episcopii stau unul într-un oraș care se numește Roman, celălalt în altul care se numește Huși, celălalt într-unul foarte mic care se numește Rădăuți; au venituri mari care constau din dijelele pământurilor lor, dintr-un mare număr de vite și din stupi; fiecare preot al lor²⁸ este impus la o sumă oarecare pe an și când hiro-tonisesc un diacon sau un preot — căci nu au alte trepte preoțești — aceștia, trebuie să plătească doisprezece piaștri. Când moare un episcop, domnul ia toți banii și chiar când este încă în viață, ia cu împrumut și nu napoiază niciodată; într-un cuvânt totul este al domnului, întrucât el e iber să-i numească și să-i depună. Când îi numește, ei trebuie să plătească o sumă oarecare de bani și cum mitropolitul dă șazeci de pungi și o pungă este de cinci sute de piaștri din moneda lor, iar în banii noștri o pungă se ridică la suma de 280 de scuți și socotesc deci după această măsu-ră ei²⁹ și fac rost de acești bani luându-i cu împrumut, apoi cu trecerea timpului ei îi plătesc, deoarece de cele mai multe ori ei sunt de condiție umilă sau poate cumva plătesc mai ușor după ce au strâns bani în vreo mănăstire, ca stareți. Sunt apoi alții care, pentru a rămâne veșnic stareți în mănăstirile din Iași, care sunt vreo treizeci, și pentru a rămâne în afară de autoritatea patriarhilor³⁰ lor, se înțeleg cu domnul dând bani să fie făcuți episcopi nominali și chiar dacă patriarhii lor au o autoritate asupra ecleziasticilor, ei atârnă totuși întotdeauna de voința domnului.

Se mai găsesc și unii domni plini de zel, care, fie din scrupul sau din trufie pun pe mitropolitul lor să arunce afurisenia asupra vreunei dări extraordinare, pentru ca alți domni să nu mai poată după aceea să le pre-tindă și apoi vine un altul și-l pune pe același mitropolit să o ridice; în sfârșit, toți sunt mercenari.

În Moldova sunt multe mănăstiri și aproape toate în munți și unele au venituri foarte mari și la unele din aceste mănăstiri stareții sunt numiți de patriarhul din Constantinopol; la altele de patriarhul din Ierusalim și la altele de Svetagora³¹, adică de Sf. Munte, și pe unii îi numesc ctitorii

²⁷ *Con dependenza.*

²⁸ = Al episcopilor.

²⁹ = Preoții.

³⁰ *Dă sin Patroarchi* (Textul nu e clar. Din ce urmează s-ar părea că e vorba aici în adevăr de patriarhii de care depindeau mănăstirile închinete).

³¹ = Muntele Athos.

din Moldova, dar toți sunt sub dependența domnului, căci dacă vine vreun grec trimis // de acei patriarhi, el rămâne numai dacă-i place domnului, și p. 484 acești stareți sunt amovibili și fiecare plătește o sumă de bani corespunzătoare veniturilor mănăstirii de care depinde³². Acești egumeni țin, care șase, care zece călugări, toți oameni leneși care se fac călugări pentru a nu plăti birul, și aceștia toți sunt <frați> „laici” destinați care la păzitul oilor, care la al porcilor, care la stupi, care la boi, care la cai, care la munca viilor. Și pentru a face slujba bisericească în acele mănăstiri, ei țin un preot căsătorit, căci dintre acei călugări prea sunt puțini preoți și dacă ei ar cădea în vreo vină mare li se rade barba și sunt puși la bir, și dacă același lucru s-ar întâmpla vreodată cu egumenul ³³, de cele mai multe ori el drege totul cu bani. Aceștia mănâncă pește, lăptuci, untdelemn și ceapă și alte zarzavaturi, apoi mulți mănâncă și carne în ascuns; toate sunt ipocrizii. Ei țin cu multă rigurozitate posturile: nu numai clericii, ci și mirenii în două <posturi>, adică în postul Paștelor și cincisprezece zile înainte de Adormirea Maicii Domnului, nu mănâncă nici măcar pește, în afară de Rusalii și de sărbătoarea Bunei Vestiri, dar ei mănâncă icre, caracatițe, melci, raci și toate măruntaiele peștilor; și în postul Sf. Petru, care nu este invariabil pentru că uneori este de șase săptămâni, alteori de cinci, după cum cade, și în postul Crăciunului mănâncă pește; și înaintea acestor posturi, au câteva săptămâni în care mirenii mănâncă în toate zilele carne înainte și după posturi, se numește harț; și cu aceste posturi ale lor, ei cred că sunt mai desăvârșiți decât toți și nu se îngrijesc prea mult de învățăturile divine. Aceasta este forța <morală> pe care ei o invocă pentru a dovedi perfecțiunea credinței lor; într-un cuvânt, în aceasta ei sunt adevărații „Montaniști” ³⁴, punând aceste posturi nu numai înaintea poruncilor dumnezeiești, dar chiar și înaintea celor firești, căci dacă vreunul din ei este bolnav, mai bine vrea să moară decât să calce posturile. Sunt unii greci de la Constantinopol, ca și unii boieri pământeni care nu dau atâta atenție la lucrurile mărunte. Aceasta este cea mai mare oroire pe care o au pentru a rămâne <mai departe> amăgiți în rătăcirile lor și, după cum îmi spuneau unii greci, numai prin atâta se deosebesc ei de turci; de fapt ei nu știu ce înseamnă să fii creștin și din cauza marii neștiințe a preoților lor care sunt din drojdia cea mai de jos din țară și apoi nici măcar nu pot fi altfel, din cauza dărilor pe care le datoresc episcopilor lor și a muncii pentru întreținerea familiei; nu au nici un fel de venit sigur de la bisericile lor, numai ceva întâmplător cum avem și noi, în afară de câteva sărindare, vreo zece piaștri din aceea monedă pentru a sluji 40 de liturghii și aceasta <numai> rareori și nu e nici o primejdie să te încurci cu ei în discuții despre purcederea Sf. Duh sau despre purgatoriu sau chiar despre papă, căci ei nu pot înțelege. Dar nu sunt tot astfel unii greci și boieri mireni și de aceea este necesar ca misionarul să-și cunoască bine lucrul său! și dacă-i cu puțință să se trimită misionari în vârstă de cel puțin treizeci de ani sau care să fie în putere, căci în acele țări face mult puțină prezență, tărie și exemplu bun, căci în ceea ce privește limba, un italian, fie tânăr sau mai în vârstă, o învață repede. Ei³⁵

³² *A chi è sogelto*. Formularea e ciudată. De fapt e vorba aici de mănăstirea la care a fost numit și care se află sub ascultarea sa.

³³ Superiorul unei mănăstiri închinată.

³⁴ Montaniști, eretici care urmau învățătura lui Montano (sec. II) practicând austeritatea și rigorismul.

³⁵ = Ortodocși.

au o altă nebulie în cap și spun că <osânda> excomunicării constă în faptul de a nu putezi după moarte și când vreunul fiind în viață a fost excomunicat pentru vreun lucru oarecare, ei îl dezgroapă la un an sau doi după moarte și uneori fie din cauza solurilor saline sau dintr-o însușire a corpului îl găsesc neputrezit, aleargă atunci fie la mitropolit, fie la episcopi pentru a pune să fie dezlegat <de ei> dând bani și bocesc asupra acestui cadavru și dacă putrezește, cum se întâmplă uneori, după ce a fost expus la aer, ei spun că este iertat, iar dacă nu putrezește îl țin atât până când căldura

p. 485 anotimpului îl face să putrezească și de multe// ori pe aceia pe care-i țin de excomunicați îi găsesc putreziți și pe alții care cred că sunt buni, îi găsesc neputreziți; și când găsesc unul neputrezit este o mare rușine pentru acea familie; iar aceste afurisenii le dau episcopii lor sau pentru că nu vor să mărturisească vreun delict ascuns, sau pentru uzurpare de hotare ale pământurilor; și cu toate că se vede că acestea sunt lucruri nesigure și nebunii, ei se laudă că au o autoritate pe care nu o au catolicii. Și unii dintre catolicii noștri, după stăruința acestora, voiau să dezgroape pe ai lor, dar nu am îngăduit niciodată acest lucru pentru că le-am arătat ce înseamnă excomunicarea. Sunt atâtea nenorociri și atât de mari în aceste țări încât nu știu ce să spun, vă voi spune doar că se îngroapă de vii și cauza este că în toiu iernii se pune o dare și sunt înscrși toți și această dare este o dare ordinară, care ține tot anul, căci dau un înscris; <iar> pe cei pe care îi întâlnesc chiar după unsprezece luni fără înscris, îi pun să plătească totul; de aceea pentru a scăpa de acel înscris, unii mai săraci și nu prea cunoscuți, se îngroapă sub pământ lăsând o răsuflătoare și mulți au murit de frig și stau acolo până ce se distribuie acel înscris, căci în acel timp se face o mare cercetare; în altă vreme era deajuns să nu umble cineva pe drumurile publice; e drept că de altfel acei preoți nenorociți ajută la contribuția satului, după putințe, adică ajută pe acei din sat care au <primit> un asemenea înscris, dar atunci nu dau atât cât ar fi dat dacă ar fi avut și ei un atare înscris. Nu voi mai stărui și voi spune cum am înțeles că spunea răposatul domn prea înaltul cardinal Spinelli că în Moldova era o francmasonerie, anume că nu putea ști toate faptele și într-adevăr s-ar putea spune mult, dar este cu neputință, din cauza nestatorniciei, să convingi că nu a existat francmasoneria.

<Relația despre Moldova a părintelui Frontone (!) M<inorit> C<on-ventual>.

GIOVANNI BATTISTA VANNUCCI

(1712— p. 1748)

Călugărul franciscan conventual Giovanni Battista, originar din localitatea Cortona (Toscana) s-a născut prin 1712. În anul 1740 a venit în Moldova, trimis de Congregația de Propaganda Fide.

A stat doi ani și jumătate la Fărăoani. A fost timp de un an capelanul contesei Agnese Kálnoki, soția contelui Bartolomeo Ferrati, o catolică ferventă care întemciase pe domeniile sale din Șarfalău în Transilvania o reședință pentru misionarii refugiați în timp de război. Contesa Kálnoki-Ferrati stăpânea în Moldova moșia Coțofenești din care a cedat o pătrime misionarilor din Moldova pentru episcopia catolică.

După părerea autorizată a conducerii misionarilor din Moldova, slujba de capelan al contesei Kálnoki era fără nici o utilitate reală, ci dictată doar de un spirit de ostentație (*per pompa*). Vannucci s-a stabilit apoi la Huși, unde a refăcut împreună cu prefectul Ausilia biserica ce fusese de mai multe ori arsă de turci și de tătari.

Din reședința sa de la Huși, Vannucci vizita comunitățile catolice din Bârlad, Galați, cât și pe cea din Ciubărciu care se afla sub stăpânirea hanului tătarăsc, expunându-se astfel atacurilor turcilor și tătarilor, după cum s-a și întâmplat în 1743, fapt care a determinat pe prefectul Ausilia să stăruie pe lângă domn pentru aflarea și pedepsirea vinovaților — ceea ce s-a și făcut.

Pe de altă parte prefectul a cerut Congregației să intervină pe lângă ambasadorul Franței la Constantinopol, protectorul catolicilor din Imperiul otoman, cerându-i să-și întindă protecția și asupra misiunii catolice din Moldova.

Vannucci a lăsat o scurtă relație în care arăta greutățile întâmpinate și suferințele îndurate în cursul celor opt ani pe care i-a petrecut ca misionar în Moldova. Întrucât în ea stăruia pentru trimiterea de subsidii spre a-și putea îndeplini misiunea și mai departe, nu putem cunoaște data plecării sale din Moldova.

Acea dare de seamă a fost publicată de G. Călinescu în „Dipl. Ital.” II (1929), p. 461—462.

RAPORT DIN MOLDOVA ¹

1740—1748

Ciubărciu, 20 nov. 1748

Am arătat în multe scrisori către Eminența Voastră că au trecut opt ani de când mă găsesc în funcția de misionar apostolic în această provincie a Moldovei și Țării tătărești și că în acest timp n-am primit subsidiul decât p. 461
doar pe un an și jumătate de la părintele minorit Manzi, prefectul acestor

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.”, vol. II, p. 461—462.

sfinte misiuni apostolice, care spune că și el a scris de multe ori Eminenței Voastre, fără să fi primit vreun răspuns, ca și mine.

Iar aceasta pricinuieste mult rău chemării noastre apostolice. Căci bietul de mine am fost lipsit de toate cele necesare ; am fost până acum de patru ori bolnav pe moarte, fără a avea putința să mă hrănesc cu o mâncare ca lumea. Mai sunt încă și acum bolnav de pe urma marilor oboseli pricinuite de drumurile neconținute în aceste părți ale Țării tătărești și Moldovei ; chiar și turcilor li s-a făcut milă de mine când m-au văzut în asemenea mizerie și mi-au dat bani cu împrumut și m-au miluit cu grâu, ca să am ce mânca.

Sunt 36 de familii catolice aici în Țara tătărească și 94 în Moldova, sub îngrijirea mea, în mare mizerie din pricina foametei celei mari, căci acum patru ani lăcustele au distrus în părțile acestea toate grânele și din pricina mării mortalități a vitelor, numitele familii au rămas foarte sărace, încât nu pot da nici un ajutor părintelui misionar.

Privilegiile bisericilor noastre au fost ridicate încă de acum opt ani de acești principii, le plătim dare ; nu mai putem face față acestei situații.

Cele două bucăți de pământ, constând din două vii mici, pe care le are această biserică din Huși, au rămas pustii căci nu ne dă mâna să le îngrijim, cum e cazul și cu plata dării.

Trebuie să vizitez localitățile Ciubărciu în Țara tătărească, Bârlad în Moldova și Galați la granița Bulgariei, care localități sunt departe de reședința mea, adică de Huși, așezat la hotarul Țării tătărești, ele aflându-se la o depărtare de trei și patru zile de drum și cu primejdia de a fi omorât ; sunt nevoit să merg singur, căci n-am mijloace de a ține un servitor și a plăti darea și întreținerea pentru el.

În anul 1743 m-au atacat turcii și tătarii, mi-au smuls barba și târându-mă pe pământ m-au bătut așa de rău, că fața mea nu mai era de recunoscut.

p. 462 Am fost dus de niște armeni în orașul Bârlad, mai mult mort// decât-viu, trei zile nici nu puteam răsufla. Plecasem spre acest oraș pentru a administra sfintele taine. Aici la hotarul Țării tătărești am dus-o într-o necurmată primejdie, stând mai mult prin păduri de teama turcilor care sunt în trecere ; am petrecut trei zile fără a gusta mâncare ; mă hrănesc mai mult cu făină de porumb doar fiartă în apă : stau câte trei și patru luni, fără să gust carne sau altfel de mâncare <gătită> din cauza mizeriei ce domnește în aceste părți.

<Stăruie să i se trimită subsidiul>.

Soli poloni în trecere spre Poartă

Solia lui JAN KAROL MNISZECH

(1755)

În 1755, mai bine de o jumătate de veac după solia fastuoasă a lui Rafael Leszczynski, din 1700, trimisă pentru ratificarea păcii de la Carlowitz, care restituia Poloniei cetatea Camenița, dar nu-i ceda nici o porțiune din Moldova, trecea prin Moldova îndreptându-se spre Poartă o solie mai discretă pentru ratificarea aceleiași păci. Lucrul ar putea să pară curios, dar în realitate, sensul adevărat al acestui demers era normalizarea raporturilor dintre Polonia lui August III și Poartă după frământările ivite cu prilejul instalării sale în domnie (împotriva regelui liber ales, Stanisław Leszczynski) cu ajutorul trupelor trimise de țarina Ana Ivanovna, dând prilejul izbucnirii războiului dintre Rusia aliată cu Imperiul, pe de o parte, și Poarta de cealaltă. Război încheiat prin pacea de la Belgrad din 1739 în care nu figura direct Polonia care nu participase activ la campania purtată de ruși și imperiali. Singurul punct din tratat care o privea era de fapt absența clauzei din tratatul de la Prut din 1711 care interzicea Rusiei orice amestec în afacerile Poloniei! Acest amestec de care beneficiase personal regele August III putea ajunge mai puțin prielnic în jocul amețitor de alianțe imprevizibile din perioada războiului pentru succesiunea Austriei (1740—1748) și pregătirea paradoxală a războiului de 7 ani. Este drept că țarina Elisabeta garantase integritatea Poloniei împotriva planurilor diplomatice ale lui Frederic II al Prusiei de inițiere a unei dezmembrări limitate a Poloniei, preconizată încă de mai înainte de către Frederic-Wilhelm I, regele sergent, tatăl lui Frederic II. Dar aceeași țarină dorea în mod intermitent o alianță cu Franța, sprijinitoarea, mai mult ori mai puțin, fățișe a Porții. Așadar, o limpezire a raporturilor cu Poarta era necesară pentru a stăvili proiectele de dezmembrare a Poloniei. Totodată reînnoirea tratatului de pace din 1699 era necesară pentru faptul că toate tratatele de pace ale turcilor erau încheiate pe o *periodă limitată* având a fi reactualizate la împlinirea termenului lor. În sfârșit, lucrul putea părea necesar și din cauza schimbării sultanului. Așadar misiunea solului din 1755 avea unele puncte de asemănare cu cea a trimisului lui August II, Chometowski, dar fără caracterul aventuros datorat împrejurărilor dramatice din 1713.

Solia din 1755 nu mai avea strălucirea exterioară a celor din veacul trecut. Suita solului era mai puțin numeroasă și ostentația vestimentară mai moderată. Pretențiile de prioritate și de protocol erau însă aceleași ca în trecut. În dările de seamă ale soliei accentul este pus și acum pe ceremoniile primirii solului de către domn.

De astă dată nu s-au mai ivit pretenții de anulare a unor noi concesii din partea acestuia, ci dimpotrivă, domnul însuși a introdus o inovație, mergând să întoarcă vizita solului care l-a invitat la ospăț. Toate aceste dovezi de cinstire au fost notate în *Jurnalul soliei* care se compune dintr-un itinerar al locurilor străbătute (fără descrierea lor) și o înșirare a semnelor de cinstire arătate solului de către domn. Acest text ne-a parvenit sub forma unui manuscris francez păstrat în arhivele din Dresda sub titlul *Journal de voyage pour Constantinople de Son Excellence Monseigneur le Comte Mnischew, Grand Chambellan de Lithuanie et Envoyé Extraor-*

dinaire du Roi et de la République de Pologne, fait l'an 1755. Alături se păstrau acte relative la misiunea din 1755–1756 într-un pachet cu no. 2 956 purtând explicația *Des litauischen Kron-kammerherren Grafen von Mnizech Versicherung nach Konstantinopel 1755–1756*. Jurnalul este scris la persoana a III-a. Faptul că aceste dări de seamă apar în limbile franceză și germană se explică prin aceea că ele făceau parte desigur din arhiva personală a regelui August III al Poloniei, care era și elector al Saxoniei. Este evident că textul francez este o versiune a unui original latin sau polon întocmit spre a fi înfățișat Dietei la inapoierca din misiunea încredințată și care nu ni s-a păstrat. Textul francez a fost publicat de N. Iorga în lucrarea: *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre* (extras din „Buletinul Societății geografice”, 1898), București, 1899, p. 33–42.

De observat că titularul soliei, Jan Karol Mnizech, a fost confundat cu fratele său, Jerzy August Wendalin Mnizech, ce a jucat un rol însemnat ca membru al Confederației de la Bar și apărător al privilegiilor nobilimii polone, care a ocupat și el demnitatea de șambelan al Lituaniei.

Informații asupra lui Jan Karol Mnizech se găsesc la Niesiecki, *Herbarz Polski*, VI, Leipzig, 1816, p. 439. Dar alături de acest Jurnal scris la persoana a treia mai există o altă relație al cărei titlu indica la început persoana I. *Journal du voyage que j'ai fait à Constantinople l'an 1755, contenant différentes observations et un abrégé de l'histoire des empereurs faites par (le fils de) A. Mnizech, supreme succamerario Lithvani ad Portam Othomanicam ministro plenipotentiaro et legato extraordinario (Rege Augusto III) et Republicae Poloniae*. Acest titlu contradictoriu se referă la reunirea mai multor texte: a) jurnalul propriu-zis al soliei și b) istoria rezumativă a sultanilor redactată de fiul contelui, probabil tânărul Josef Jan Tadeusz Mnizech, atunci în vârstă de 14 ani, care împreună cu doi frați ai săi mai mari îl însoțiseră pe titularul soliei în drumul spre Poartă. Din cuvintele „*que j'ai fait*” s-ar deduce că jurnalul însuși este scris de sol. Însă urmează apoi la pers. III „le fils du comte Mnizech”, acesta apare în cuprinsul textului desemnat ca „*scumpul meu tată*”, iar contesa Mnizech ca „*scumpa noastră mamă*”. Este limpede că redactarea jurnalului nu îi aparține contelui, ci fiului său, după cum a conchis și V. A. Urechia, editorul jurnalului publicat după manuscrisul original în „*Albionul Român*”, II, București, 1869, p. 5–9. O lămurire a contradicției observate ar putea fi următoarea: că notele marginale extrem de concise să-i fi aparținut solului, iar descrierea propriu-zisă fiului său. Am avea deci o redactare în două etape. Cum definitivarea relației s-a putut face pe îndelete, tânărul Mnizech a avut tot răgazul să caute a se documenta asupra istoriei și geografiei Moldovei, stăruind asupra inscripțiilor, medaliilor și rămășițelor antice, care atrăseseră și atenția lui Dimitrie Cantemir cu vreo patru decenii mai înainte. Apare oarecare pedantism tinerească în unele identificări, de altminteri greșite, în urma unor confuzii, ca cea privind numirea de Galați.

Cum nu ne-a parvenit întreaga dare de seamă înfățișată Dietei, comportând de obicei alături de jurnalul solului și un jurnal al soliei, redactat de secretarul ei, se constată lipsa notării drumului de inapoieră din anul următor.

Solia contelui Mnizech lipsește din volumul de *Călători poloni* al lui P. P. Panaiteșcu.

CONTELE JAN KAROL MNISZECH (1716–1759) ȘI FIUL SĂU JOSEF JAN TADEUSZ MNISZECH (1742–1797)

Jan Karol Mnizech, fiul mareșalului coroanei polone Josef Mnizech (m. 1747), s-a născut în anul 1716. Era fratele mai mic al lui Jerzy August Wendalin Mnizech (1715–1778), șambelan al Lituaniei și apoi castelan al Cracoviei, cu care a fost confundat, deoarece ca și acesta, Jan Karol Mnizech a ajuns și el șambelan al Lituaniei.

În iarna anului 1755 a fost trimis de regele August III (1733—1763) în solie la Poartă spre a obține confirmarea păcii de la Carlowitz.

Înainte de a păși în Moldova, el a trebuit să aștepte la Zwaniec înapoierea curierului trimis la Constantinopol pentru a obține autorizarea venirii sale. El a trecut prin Moldova în timpul domniei lui Matei Ghica (1753—1756) care l-a primit cu deosebită cinste la Iași, Solul a străbătut Moldova și s-a îmbarcat la Galați spre a se duce pe Dunăre și Marea Neagră la Constantinopol.

Aici a obținut de la noul sultan Osman III (1754—1757) confirmarea păcii de la Carlowitz, cât și anumite privilegii pentru negustorii poloni. Jurnalul său nu dă și drumul de înapoiere de la Poartă.

Jan Karol Mniszech a avut trei fii, Josef Jan Tadeusz fiind cel mai mare, apoi Mihail Jerzy și Stanisław. Se crede că jurnalul „fiului” contelui Mniszech trebuie atribuit lui Josef Jan Tadeusz care era atunci în vârstă de 14 ani.

Relația lui începe cu o descriere geografică asupra așezării Moldovei și a vechilor sale hotare, amintind de anexiunea Bugacului de către tătari și de transformarea Hotinului în raia turcească. Urmează apoi relația propriu-zisă mult mai bogată decât relația oficială în amănunte asupra localităților străbătute. Autorul înseamnă tot ce i s-a părut mai deosebit, fie că este vorba de aspecte ale naturii, fie de înfățișarea satelor și târgurilor și orașelor străbătute, sau de starea drumurilor. Dar, ca orice nobil polon nu uită să însemne toate dovezile de cinste arătate solului, și să descrie ceremoniile la care a luat parte, stăruind îndeosebi asupra primirii făcute la Iași de Matei Ghica iar la Galați de un Cantacuzin.

Relația fiului contelui Mniszech o completează pe aceea a solului.

Informații asupra fiilor lui Jan Karol Mniszech se găsesc în lucrarea lui Niesiecki, *Herb rz Polski*, VI, Leipzig, 1841, p. 410.

JURNALUL¹ CĂLĂTORIEI SPRE CONSTANTINOPOL A ÎNĂLȚIMEI SALE CONTELE MNISZECH², MARE ȘAMBELAN AL LITUANIEI ȘI TRIMIS EXTRAORDINAR AL REGELUI³ ȘI AL REPUBLICII POLONE; FĂCUTĂ ÎN ANUL 1755

1755—1756

La 28 decembrie, domnul sol a fost vizitat de doi portar bași⁴ sau însoțitori din partea domnului Moldovei⁵ care sosiseră în ajun la Hotin, venind de la Iași; unul dintre ei venise pentru solul Rusiei⁶ care a așteptat peste cincisprezece zile, iar celălalt pentru Înălțimea Sa; i-au înmănat o scrisoare cu urări de bun sosir de la domn scrisă în limba latină⁷ și în termeni plini de prietenie pentru domnul sol. Înălțimea Sa i-a oprit la masă; după care s-au înapoiat iar la Hotin⁸.

p. 33

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga în *Călătorii, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre* (extras din Buletinul Societății geografice 1898), București, 1899, p. 33—42.

² Jan Karol Mniszech, șambelan al Lituaniei.

³ August III de Saxa (1733—1763).

⁴ *Porter-Pachi* (!).

⁵ Matei Ghica (1753—1756).

⁶ Este vorba de principele Iacov Feodorovici Șahovskoi care fusese trimis extraordinar în 1756 la Poartă.

⁷ Scrisoarea cu data de 13 decembrie 1755 st. v. a fost publicată de N. Iorga, *op. cit.*, p. 31, nr. 1.

⁸ Contele Mniszech părăsise Hotinul la 27 ianuarie.

La 28 ianuarie Înălțimea a Sa plecat de la Larga ⁹, cu toată suita sa ¹⁰, la orele nouă dimineața, spre a petrece noaptea la Brânzeni ¹¹ la opt ceasuri de Larga.

Ziua de 29 ianuarie a fost o zi de odihnă.

La 30 ianuarie Înălțimea Sa, după ce a petrecut două nopți la Brânzeni împreună cu toată suita sa, s-a dus să doarmă la patru ceasuri de acolo la Duruitori ¹², sat la hotarul Moldovei. Când se aflau la un sfert de leghe de acolo, au văzut venind o companie din miliția acestui sol, care ieșise din//
p. 34 sat în întâmpinarea domnului sol spre a-l însoți până în sat. Sosind acolo, medelnicerul ¹³ domnului Moldovei a salutat pe Înălțimea Sa într-o cuvântare pe latinește și i-a înmănat din partea stăpânului său o scrisoare de bun sosit scrisă tot pe latinește în cuvinte foarte măgulitoare ; primind-o Înălțimea Sa a mulțumit medelnicerului pentru curtenia lui și l-a poftit la masă.

La 31 ianuarie, domnul sol a plecat din Duruitori pe la ceasurile nouă de dimineață spre a se duce la Vasiliuți ¹⁴ la trei ore de acolo spre a petrece noaptea în acel loc.

La 1 februarie, Înălțimea Sa, care petrecuse noaptea la Vasiliuți, s-a dus să doarmă la Tabăra ¹⁵ patru ceasuri de acolo, după ce a trecut râul Prut mai jos de satul pomenit.

La 2 februarie a fost o zi de odihnă și Înălțimea Sa a trimis din Tabăra pe un nobil din suita sa, numit Zaurisza, stolnic de Mielnik, la Iași să salute pe domn și să-i dea răspunsul la scrisoarea pe care o scrisese domnului sol prin medelnicerul său, vestindu-i totodată sosirea sa.

La 3 februarie, Înălțimea Sa a plecat din Tabăra la ceasurile nouă de dimineață spre a se duce la Cârniceni ¹⁶, la patru ceasuri de acolo.

A doua zi, în 4 februarie a sosit de la Iași, pe la ceasurile opt dimineață, postelnicul ¹⁷ sau mareșalul domnului venind într-o caretă. Era urmat de o altă caretă de paradă a domnului trimisă pentru domnul sol cu hatmanul ¹⁸ sau căpetenia oștilor Moldovei și șase companii ale // oastei moldovene călare. Înălțimea Sa a primit mai întâi în audiență pe postelnic împreună cu hatmanul care i-au urât bun sosit din partea domnului și după această ceremonie, domnul sol s-a urcat în caretă sa pentru a se duce la Iași, escortat de cele șase companii care mergeau înșiruite pe amândouă părțile drumului cu steagul lor și întovărășiți de marele postelnic și de hatman în caretă. Ajungând la o jumătate de leghe de Iași, Înălțimea Sa a găsit doisprezece cai de călărie ai domnului cu harnașamente scumpe ai principelui și care au fost oferiți suitei domnului sol ca să-i încalcece. Era de față de asemenea și toată boierimea țării împreună cu aga sau guvernatorul orașului Iași și baș-bulukbași ¹⁹ cu o sută de arnăuți, purtând micile lor

⁹ Larga, sat pe pârâul Larga la nord-est de Lipcani (Republica Slovacă).

¹⁰ Din suită făceau parte și cei doi fii ai lui Mniszech din care unul este autorul descrierii Moldovei redată alături de cea de față.

¹¹ Brindzelli = Brânzeni, sat pe pârâul Racovița, afluent al Prutului în Republica Moldova.

¹² Doridori și apoi Drohidori, sat pe pârâul Ciugur, afluent al Prutului (Republica Moldova).

¹³ *Écuyer tranchant*, dar îndată după aceea, același este numit *Grand écuyer*, ceea ce s-ar traduce prin comis.

¹⁴ *W'asiluy*. Localitate pe Prut (Republica Moldova). Sugestia editorului „Valea Rusului” nu corespunde, aflându-se mai la sud de popasul următor.

¹⁵ Sat pe Prut (comuna Bivolari).

¹⁶ Kreniczani, sat, comuna Țigănași.

¹⁷ *Pustelnik*. Postelnic era Alexandru Suțu (Draco Zade).

¹⁸ Hetman = Gheorghe Mihalopol, soerul domnului.

¹⁹ *Baş-Boluk-Baschi* = baș buluk baș = căpitanul unui regiment de arnăuți.

stegulețe care alcătuiesc garda principelui și având o muzică din trâmbițe și Țimbale; în afară de aceștia, mai era și căpitanul dărbănilor ²⁰ cu 100 de oameni, polcovnicul dărbănilor cu o sută de oșteni ruși ²¹; baș-ceaușul cu o sută de seimeni, baș-bölukbași cu 100 de ulani, căpitanul vânătorilor cu cincizeci de oameni, căpitanul artileriei cu 50 de tunari, alți doi căpitani cu garda orașului, alcătuită din două sute de oameni și cu muzica orașului, marele agă ²² cu slujbașii acelui departament, cu trâmbițele și Țimbalele domnului; Ali aga cu cincizeci de turci; marele portar ²³ cu subalternii săi; marele vătaf ²⁴ cu toți slujbașii din . . . și marele armaș ²⁵ cu cincizeci de oameni. Tot acest alai laolaltă ajunge la trei mii de oameni călări și cu acest cortegiu a fost condus domnul sol în oraș, unde a mai găsit încă mai multe alte// companii ale oștirii pedestre, cu steagul lor, precum și lume des- p. 36 tulă venită pe toate străzile prin care trecea acest alai. Când a sosit Înălțimea Sa la palatul²⁶ <dat pentru găzduirea sa> boierii și-au luat rămas bun și domnul sol s-a retras în camera sa.

La 5 februarie domnul sol a rămas în camera sa, căci luase ceva doftorii.

La 6 februarie, Înălțimea Sa, însoțit de suită, s-a dus la biserica franciscanilor pentru a asista la liturghie solemnă și la Te-deum, precum și la rugăciunile ce se fac pentru Maiestatea Sa regele Poloniei, această biserică aflându-se sub protecția regelui și a republicii.

La 7 februarie am fost ocupați cu stabilirea ceremoniilor legate de vizita pe care trebuia să o facă solul, a doua zi, domnului și după amiază postelnicul domnului a făcut o vizită Înălțimii Sale.

La 8 februarie, ziua hotărâtă pentru vizita pe care Înălțimea Sa a făcut-o domnului Moldovei, lucrurile s-au petrecut în chipul următor. La ora unsprezece dimineața, domnul a trimis pe maestrul său de ceremonii ²⁷ cu mai mulți boieri sau nobili, călări, să-l poftască pe domnul sol și să-i ofere careta domnului și doisprezece cai de călărie frumos înșeuăți pentru suita lui. Înălțimea Sa s-a suit deci în acea caretă și alaiul s-a pornit atunci în felul următor: 1. mai întâi venea tot personalul de serviciu al suitei călare; 2. apoi maestrul de ceremonii cu boierii călare; 3. suita domnului sol, frumos gătită, dintre care cei mai aleși călăreau pe caii domnului; 4. urma careta domnului, în care se afla domnul sol în fața căruia se așezau secrete//tarul soliei cu tălmăciul. Această caretă era înconjurată de șase sată- p. 37 rași ai domnului și doisprezece ciohodari și de șase peici ai domnului sol, în veșmintele lor de paradă; 5. careta domnului sol, în care se aflau cei doi domni conți, fiii săi ²⁸.

Intrând în castel, am găsit mai multe companii ale oștirii moldovenești, cu steagurile lor, înarmate, iar la coborârea din caretă Înălțimea Sa a fost primită de postelnic sau mare mareșal și cei mai de seamă dregători

²⁰ *Darabaus*, lectură greșită pentru *Darabans*. Dărbăanii erau pedestrași înarmați cu sulije.

²¹ Desigur cazaci.

²² *Le grand-capitaine de police*.

²³ *Grand Huissier*.

²⁴ *Grand-Votaki* (1) ou *Grand-Maitre des Requêtes*.

²⁵ *Le chef de marechaussée* <e>.

²⁶ Era casa marelui vistier Vasile Ruset (cf. relația lui Josef Jan Tadeusz Mnischech fiul).

²⁷ *Maitre de cérémonies*.

²⁸ Josef Jan Tadeusz Mnischech (1742–1797) și Mihail Jerzy Mnischech.

ai Curții domnești au venit în întâmpinarea Înălțimii Sale solului, luându-l de mână și lăsându-i locul din dreapta. Când au intrat în a treia sală, domnului i-a dat un fotoliu Înălțimii Sale și a luat loc în altul, asemănător, așezat în fața lui. După un schimb de urări i s-a adus domnului sol parfum, cafea și tutun. Un sfert de ceas după aceea Înălțimea Sa cu voia domnului a făcut o vizită doamnei ²⁹, găsind acolo mai multe boieroaice de neam ales; i s-au dat din nou dulcețuri și cafele și ieșind de acolo Înălțimea Sa a fost poftită la masă dându-i-se locul din dreapta, iar în jurul mesei au fost așezați cei mai de seamă din suita sa. Această masă a fost servită în trei rânduri, s-au adus peste patru sute de feluri de bucate, dar fără nici o regulă. În timpul mesei se auzeau muzica domnească și urările se închinau în bubuitul tunului. După masă s-a oferit cafea și domnul a poruncit să vină dăntuitori ca să joace toate dansurile orientale, după muzica lor. După încheierea acestora, Înălțimea Sa și-a luat rămas bun // de la domn și a fost petrecut acasă cu aceleași ceremonii ca la venire. A doua zi, 9 februarie, domnul a întors vizita domnului sol, la orele unsprezece și jumătate dimineața, mergând călare; alaiul a urmat în chipul următor: mai întâi au fost duși de căpăstru șapte cai cu harnașament bogat turcesc, apoi veneau toți boierii și dregătorii Curții sale, călare, și chiar înaintea domnului mergea marele postelnic sau mareșal cu un toiag de argint în mână. După el urma domnul pe un cal bogat înșeuat, înconjurat de o seamă de satârasi și de turci. De la castel ³⁰ până la palatul ³¹ unde locuiește domnul sol, miliția orașului se înșirase de o parte și de alta a străzii cu steagul ei și s-au tras toate clopotele orașului de la ieșirea din castel până la intrarea domnului în palat. În curtea acestui palat era înșiruită escorta Înălțimii Sale care a dat onorul și a sunat din trâmbițe. Postelnicul cu suita domnului sol au primit pe domn la ușă și în prima sală domnul sol a făcut același lucru și i-a dat mâna, dându-i locul din dreapta, și l-a condus până în sala a treia unde s-a oferit cafea și tutun. S-a servit apoi un ospăț măreț la care Înălțimea Sa a poftit pe domn împreună cu cei mai aleși boieri moldoveni, dând domnului locul din dreapta. În timpul mesei se auzeau necontenit trâmbițele și s-a închinat în bubuitul puștilor acestei escorte. După masă s-a servit cafea și tutun și atunci Înălțimea Sa a poruncit escortei sale de treizeci de oameni, din regimentul său călare, să execute tot soiul de exerciții militare, ceea ce a făcut mare plăcere domnului. După ce s-a sfârșit totul, domnul și-a luat rămas bun, mulțumind de primire, și a plecat într-o

p. 39 // caretă precedat de toată suita sa călare. După jumătate de ceas domnul a trimis în dar Înălțimii Sale un cal frumos, bogat înșeuat și a doua zi, la 1 februarie, Înălțimea Sa a dăruit domnului un ceas de porțelan cu un lanț de aur și doamnei un frumos serviciu de cafea din porțelan, *făcut după obiceiul țării* ³². Înălțimea Sa a mai împărțit daruri următorilor: postelnicului sau mareșalului, un serviciu de cafea din porțelan, domnului Caragea ³³, cumnatul doamnei, o cutie frumoasă de porțelan legată în aur, vistierului domnului una asemănătoare, secretarului o tabacheră de porțelan; comisului un ceas de argint; celor patru ușieri care se aflau la palat pen-

²⁹ Doamna era fiica lui Gheorghe Mihalopol, batmanul.

³⁰ = Reședința domnului la Curtea domnească.

³¹ = Casa marelui vistier Vasile Ruset.

³² *Faite (sic) à la manière du pays*, adică cu filigene pentru cafeaua turcească, spre deosebire de ceștile obișnuite în Occident pentru cafeaua neagră.

³³ Caradzia = Nicolae Caragea.

tru slujba domnului sol le-a dat fiecăruia stoffă pentru un rând de haine ; bucătarilor, slugilor, oamenilor de la grajd și tunarilor domnului le-a dat 50 de ducați.

Urmare

La 11 februarie, ziua plecării din Iași, Înălțimea Sa s-a dus pe la ceasurile opt de dimineață la biserica franciscanilor pentru a asculta slujba. După întoarcerea sa la palat, aceeași miliție cu căpeteniile sale și cu moldovenii cei mai de seamă numiți boieri sau baroni, care fuseseră de față la intrarea domnului sol în oraș, împreună cu postelnicul sau marele mareșal al domnului, s-au adunat în curtea palatului pentru a-l petrece la plecare pe domnul sol ; acesta, urcându-se în careta sa, a fost însoțit de tot acest alai cale de un sfert de leghe afară din oraș, acolo postelnicul cu boierii și cu căpitani miliției și-au // luat rămas bun de la Înălțimea Sa și s-au întors în oraș, iar p. 40 domnul sol și-a urmat drumul spre a se duce să doarmă la Trestiana ³⁴, cale de 7 ceasuri de Iași, când a trecut prin mijlocul acelei miliții care se înșiruisse de o parte și de alta a drumului, Înălțimea Sa a aruncat bani oștenilor, când într-o parte, când în cealaltă, dar ceea ce i-a făcut mai multă plăcere a fost faptul că stegarii și-au aruncat jos steagurile și au descălecat care mai de care mai iute ca să adune „paralele” (monedă din Turcia) întocmai ca și ceilalți oșteni.

La 12 februarie, Înălțimea Sa a plecat la ceasurile nouă de dimineață de la Trestiana, însoțit de o companie de boieri sau de miliție a acestui ocol care se adunase de dimineața în fața locuinței domnului sol, spre a se duce la Ghermănești ³⁵, cale de cinci ceasuri de acolo, și a petrece noaptea acolo.

La 13 februarie, domnul sol care petrecuse noaptea la Ghermănești s-a dus, însoțit de aceeași miliție, să doarmă la Huși, oraș la o depărtare de patru ceasuri de acolo ; la o leghe de oraș, Înălțimea Sa a găsit pe ispravnicul acestui ținut ³⁶, cu miliția călare care se ridica la o sută cincizeci de oameni și care așteptaseră acolo sosirea domnului sol pentru a-l însoți până în oraș.

La 14 februarie, Înălțimea Sa a plecat la ceasurile nouă de dimineață din Huși, însoțit de o companie din acea miliție, spre a petrece noaptea la Gușăței ³⁷, la șase ceasuri de acolo.

Ziua de 15 februarie a fost o zi de odihnă petrecută la Gușăței.

La 16 februarie, Înălțimea Sa a pornit la drum pe la ceasurile nouă de dimineață spre a se duce să doarmă la Giurcani ³⁸, la patru ceasuri de acolo, însoțit de aceeași miliție.//

La 17 februarie, Înălțimea Sa a plecat din Giurcani spre a se duce la p. 41 Crețani ³⁹, cale de trei ceasuri, pentru a petrece noaptea acolo, fiind însoțit de aceeași miliție.

La 18 februarie a fost o zi de odihnă și cum era o nuntă în acel sat, domnul sol a chemat pe miri ⁴⁰ împreună cu nuntașii lor ca să joace în fața lui, după obiceiul țării lor și i-a cinstit cu un dar.

³⁴ Terrasin = Trestiana (sat) pe râul Vasluiet.

³⁵ Kermaneș = Ghermănești, sat, jud. Vaslui.

³⁶ Commissaire de ce canton.

³⁷ Guszei = Gușitei, sat, jud. Vaslui.

³⁸ Dziurkani = Giurcani, sat, jud. Vaslui.

³⁹ Kreczan = sat dispărut pe drumul numit „al Brăilei”.

⁴⁰ În text: n.irese.

La 20 februarie, Înălțimea Sa, după ce a petrecut două nopți la Oancea⁴¹, a pornit la drum pe la ceasurile nouă dimineața spre a petrece noaptea la Foltești⁴², la patru ceasuri de acolo, însoțit mereu de o companie a miliției moldovene.

La 21 februarie Înălțimea Sa a plecat din Foltești pentru a se duce la Galați, oraș așezat pe Dunăre. În apropierea <orașului> l-a întâmpinat pârcălabul orașului numit Cantacuzino, care a ieșit din oraș cu o parte din miliția pedestră pentru a-l primi pe domnul sol și a-l însoți până în oraș; după sosirea aici a Înălțimii Sale, a venit pârcălabul să-l salute și i-a trimis după un ceas, un dar de portocale, lămâi și două căprioare.

La 22 februarie domnul sol care avea de gând să plece a treia zi de la Galați pentru a-și urma călătoria, a poruncit ca o parte din bagajul său să fie trecut pe celălalt mal al Dunării pentru a-l aștepta la primul popas de aici.

Urmare...

p. 42 La 23 februarie, Înălțimea Sa a trimis de aici pe un nobil din suita sa la Constantinopol spre a-i // mobila locuința și a-i cumpăra proviziile necesare, și către amiază a fost trecut peste Dunăre a doua parte a bagajului său.

A doua zi, 24 februarie, domnul sol cu cei mai aleși din suita sa, a plecat din Galați pe la ceasurile nouă de dimineață, însoțit de aceeași miliție care-l întâmpinase la intrarea sa în oraș, precum și de pârcălab <mergând> până la malul Dunării, unde a găsit o barcă cu trei pânze în care s-a suit împreună cu suita sa care îl întovărășeau și a trecut acest râu atât de lat în douăsprezece minute, în sunetul trâmbițelor. Ieșind din barcă, a găsit o sofa anume pregătită pe mal; Înălțimea Sa a fost poftită de către pârcălab care este un principe Cantacuzino, ce se dusesse cu o altă barcă pe celălalt mal, să ia loc pe divan pentru a-și aștepta careta. Aceasta a trecut Dunărea pe un pod umblător și în așteptarea ei pârcălabul a tratat pe Înălțimea Sa cu cafea, dulceturi și șerbet. Îndată ce podul plutitor s-a tras la mal și s-a descărcat careta, pârcălabul și-a luat rămas bun de la domnul sol, care și-a urmat drumul.

JURNALUL CĂLĂTORIEI CE AM FĂCUT-O EU LA CONSTANTINOPOL ÎN ANUL 1755, CUPRINZÂND DIFERITE OBSERVAȚII ȘI O ISTORIE PE SCURT A ÎMPĂRAȚILOR TURCI DE CĂTRĂ (FIUL) CONTELUI MNISZECH, „SUPREMO SUCCAMERARIO LITHVANICO AD PORTAM OTHOMANICAM MINISTRO PLENIPOTENTIARIO ET LEGATO EXTRAORDINARIO (REGE AUGUSTO III) ET REPUBLICAE POLONIAE”⁴³

1755

p. 5 Moldova este împărțită în Țara de sus și cea de jos; cea de jos se întinde înspre răsărit, de la Iași, unde este reședința principelui, până la Bender, pe care moldovenii îl numesc Tighina. Înspre miazăzi ea este mărginită

⁴¹ Oncza = Oancea sat. Se observă o lacună. Nu se arată momentul sosirii la Oancea și nici distanța de la popasul precedent, adică Crețani.

⁴² Folciele.

⁴³ Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de V. A. Urechia în „Atheneul Român”, II, București, 1869, p. 5–9 după manuscrisul intitulat: *Journal du voyage que j'ai fait à Constantinople l'an 1755 contenant différentes observations et un abrégé de l'histoire des empereurs turcs par (le fils du) Cte Mniszech, supremo succamerario Lithvanico, ad portam Othomanicam ministro plenipotentiaro et legato extraordinario (Rege Augusto III) et Republicae Poloniae.*

de Galați⁴⁴ pe Dunăre ; înspre apus are la hotar Țara Românească și munții Transilvaniei.

Moldova de sus începe la Iași, are la răsărit aceleași hotare ca și cea de jos, dar la apus este mărginită de Munții Carpați sau Alpii Transilvaniei și se termină la Sniatyn, oraș din Polonia. Moldova de jos cuprindea odinioară toată Basarabia pe care tătarii o numesc Bugeac, unde se află două orașe vestite : Akkerman și Chilia, moldovenii îl numesc pe cel dintâi Cetatea Albă⁴⁵, loc vestit pentru exilul vestitului poet Ovidiu (!).

Se mai vede încă un lac numit de localnici lacul „Ovidului”⁴⁶, adică lacul lui Ovidiu. Chilia numită în vechime Lycostomion⁴⁷ se află în apropierea uneia din gurile Dunării pe unde acest fluviu se varsă în Marea Neagră. Moldova de jos care recunoaște pe Principele cu acest nume⁴⁸ cuprinde și alte orașe, între altele Tighina, care se află pe malurile râului Tiras sau Nistru ; acest oraș a fost predat în chip rușinos turcilor de către Hero⁴⁹, principele Moldovei. Noii săi stăpâni i-au dat numele de Bender. Mai este și Gherghina⁵⁰ pe Siret, lângă vechiul Ancire Galatium, s-au găsit în ruinele sale mai multe medalii vechi. A fost întemeiată de Traian după cum mărturisește o inscripție pe marmură care s-a săpat din pământ și care poartă această inscripție latină // Imp. Caesari Div. filio Nervae Trajano Augusto, Ger. Dacio, Pont. Max. Fil. B. dict. XVI Imp. VI Cons. VII, P.P. Calfurino (sic) Publio Marco, C. Aurelio, Rufo. p. 6

Un alt oraș, numit odinioară îndeobște⁵¹ Crăciuna⁵², se află pe râul Milcov, iar pe Prut, la o mică depărtare de Fălciu, este Taiphalia⁵³ lui Herodot care trebuie să fi fost foarte întinsă, judecând după ruinele care au fost descoperite acolo. Se mai vede în Moldova de sus orașul întărit Suceava care a fost odinioară capitala. Locuitorii Moldovei de sus sunt vestiți pentru vitejia lor și unii și alții, cu toate pierderile lor, își fac o cinste din a fi primitori.

Piedicile care reținuseră atât de mult pe scumpul meu tată la Zwaniec, fiind în sfârșit înlăturate, prin înapoierea curierului care fusese trimis la Constantinopol, el s-a pregătit de plecare și a trecut Nistrul la 20 ianuarie 1756 către orele 11 dimineața, escortat de câteva companii polone care l-au însoțit până la malul fluviului, la mijlocul căruia a fost primit de către dregătorii de seamă ai pašalâcului de Hotin, în prezența episcopului de Camenița care, ca senator, a încredințat pe tatăl meu dregătorilor pașei care își trimisese toată curtea, precum și pe cei mai de seamă locuitori ai orașului, călări, cât și o mare trupă de ieniceri pentru a-i alcătui cortegiul. La sosirea sa, a fost salutat de toate tunurile cetății și a intrat cu suita lui călare în mijlocul unei mari mulțimi atrasă de curiozitate ; descălecând în fața casei care i se pregătise, a fost salutat din partea pașai care i-a făcut după două

Trecerea
Nistrului

⁴⁴ Ancire Galatium. Confuzie cu orașul Ancyre (Ankara) al galaților (din Asia Mică).

⁴⁵ Czelate Alba.

⁴⁶ Lacul Oviduli = Ovidiopol.

⁴⁷ Lacostomon. Pentru restabilirea adevărului istoric, cf. demonstrația lui Octavian Iliescu că Lycostomul corespunde Vâlcovului.

⁴⁸ La basse Moldavie qui reconnait le Prince de ce nom = adică al Moldovei.

⁴⁹ Numire fantezistă referindu-se la o cesiune tot atât de fantezistă, întrucât sultanul a procedat la o anexiune unilaterală.

⁵⁰ Giergene (corespunde la cetatea Bărboși pomenită de Dimitrie Cantemir că și-ar trage numele de la Caput Bovis).

⁵¹ Appelée communément (adică în vorbirea obișnuită și nu cu o numire erudită).

⁵² Craczuna.

⁵³ Oraș al sarmaților.

La Larga
la 6 ore de
Hotin. In 26
ian., al 2-lea
popas.

p. 7

La Brânzeni
la 8 ceasuri de
Larga. La 28
ianuarie; in 29,
sîde odihnă.
Al 3-lea popas.

La Duruitori,
la 4 ceasuri
de Brânzeni la
30 ianuarie al
4-lea popas

Vasiliuți, la
3 ceasuri de
Duruitori, al
5-lea popas

Tabăra la 3
ceasuri de
Vasiliuți, la
1 februarie
<februarie> zi
de odihnă tre-
cerea Prutului
Al 6-lea popas.

Cârnicieni la
patru ceasuri
de Tabăra, in
3 februarie.
Al 7-lea popas.

La Iași, capi-
tala Moldovei,
la 4 ceasuri de
Cârnicieni, al
8-lea popas.
4, 5, 6, 7, 8,
9, 10, 11 febra-
rie, zile de
odihnă.
Viziță și masă
de ceremonie
la domn in 8
februarie

p. 8

zile, o vizită de ceremonie și a fost salutat cu cincizeci de lovituri de tun atât la ducere, cât și la întoarcere. Cum totul era gata am plecat la 26 ianuarie; ne-am luat rămas bun de la scumpa noastră mamă dincolo de Hotin și ne-am dus să dormim la Larga; drumul este neted și nu se văd decât câmpii întinse fără păduri; la două ceasuri de Hotin se află o fântână frumoasă, zidită. Larga este un sat destul de mare din ținutul Hotin; de acolo ne-am dus la Brânzeni⁵⁴ pe un drum întretăiat de munți, // de văi și de câteva pâraie, este un cătun cu 20 până la 30 de case mize-rabile⁵⁵.

Duruitori⁵⁶, mic sat cu un drum destul de bun, unde începe țara Moldovei⁵⁷ și unde tatăl meu a fost salutat de marele medelnicer⁵⁸ al domnului⁵⁹, tot acolo ne-a ieșit înainte escorta de o sută de moldoveni călări.

Vasiliuți⁶⁰, mic sat așezat frumos într-o câmpie mândră pe malul Prutului. Drumul este foarte bun iarna.

Tabăra este un sat destul de bun, așezat pe o mică înălțime pe malul Prutului, chiar lângă acest sat a încheiat Petru cel Mare, împăratul Rusiei, după patru zile de lupte cu turcii un tratat de pace în anul 1711 și de acolo vine numele⁶¹ de Tabăra care în turcește înseamnă cort.

Cârnicieni⁶², mic sat de douăsprezece colibe pe o înălțime; acolo tatăl meu a fost primit de 4 companii de moldoveni, erau și două carete de paradă ale domnului. Marele postelnic⁶³, marele hatman⁶⁴, marele comis⁶⁵, urmați de unii din cei mai de seamă boieri ai țării, la o oră de Iași, am întâlnit pe dregătorii cei mai de seamă cu miliția și cu muzica domnului și o escortă de aproape o mie de oameni.

Tatăl meu a descălecat mai întâi la casa marelui vistier⁶⁶, în bubuitul tunului de la castel, apoi domnul Matei Ghica a trimis o tratație bogată tatălui meu, potrivit obiceiului țării. La 3 <februarie> după ce am ascultat slujba la capela romano-catolică din Iași, ne-am dus la domn care poftise pe tatăl meu la masă. Miliția a fost așezată pe două rânduri de la palatul tatălui meu până la castel. Când a coborât din caretă tatăl meu a găsit în josul scării pe marele postelnic al domnului care l-a precedat, purtând toiașul de ceremonie în mână, până în sala de intrare în mijlocul căreia l-am aflat pe domn ieșit în întâmpinarea tatălui meu, în haine de ceremonie, însoțit de întreaga sa Curte. A salutat pe tatăl meu cu multă cordialitate și lăsându-i locul din dreapta, l-a introdus el însuși în apartamentul său, unde am găsit două jilțuri așezate // pe divan, unul la dreapta, pregătit pentru tatăl meu și celălalt la stânga pe care s-a așezat domnul. După cafea

⁵⁴ Brinselle = Brânzeni, sat pe pârâul Racovița, Republica Moldova.

⁵⁵ În text *Chelifes* (l) = chétives.

⁵⁶ Croitori = Duruituri, sat în apropierea Prutului (Republica Moldova).

⁵⁷ Făcându-se adică abstracție de porțiunea ocupată de tuci.

⁵⁸ *Grand écuyer tranchant*.

⁵⁹ Matei Ghica (1753–1756).

⁶⁰ *Vassilci* = Vasiliuți, sat dispărut (Republica Moldova).

⁶¹ Explicație greșită. Cu vreo sută patruzece de ani mai înainte fusese acolo tabăra po-lonilor lui Zolkiewski, de unde i-a venit numele.

⁶² *Krinczana* = Cârnicieni, sat, jud. Iași.

⁶³ Alexandru Suțu (Draco Zade).

⁶⁴ Gheorghe Bașa Mihalopol.

⁶⁵ Mare comis în 1755 era lordache Aristarh Hrisoscoleu.

⁶⁶ Vasile Ruset, mare vistier (1748–1752; 1755–1757). Moare în 1767.

și după celelalte ceremonii, tatăl meu a făcut o vizită doamnei care în ziua aceea era îmbrăcată cu mate bogăție, având acoperământul capului presărat în întregime cu dișmante și mărgăritare. Ne-am așezat la masă; s-au închinat paharele în salvele muschetelor companiilor de moldoveni; după ce ne-am ridicat de la masă, domnul a pus să se joace tot felul de jocuri pentru a distra pe tatăl meu, apoi la terminarea jocurilor i-a dat locul din dreapta și l-a condus până la mijlocul sălii dintâi unde și-a luat rămas bun de la tatăl meu care s-a dus la locuința sa, unde a găsit un cal destul de frumos cu harnașament de argint, pe care i-l dăruise domnul.

A doua zi, domnul a venit să facă o vizită tatălui meu; aici a fost ospătat și s-a închinat în salvele muschetelor a vreo treizeci de dragoni, care după prânz au făcut diferite exerciții militare care au reușit să distreze mult pe domn. După această petrecere el și-a luat rămas bun de la tatăl meu. Am plecat din Iași la orele șapte, în bubuitul tunurilor, însoțiți de mai multe companii de moldoveni care ne-au întovărășit până la Frumoasa, un foișor al domnului, la un sfert de milă de oraș, după care ne-am urmat drumul spre Trestiana; drumul este foarte bun. Sunt păduri, mlaștini, <înaintăm> lăsând mereu Prutul în stânga.

La Ghermănești, un sat foarte puțintel de nouă până la zece cocioabe, în pădurea Bucovina ⁶⁷, jumătate din drum este șes, restul este foarte muntos. La Huși, târg mic, drumul <este> foarte muntos, acolo a întâmpinat căpitanul ținutului pe tatăl meu aducându-i o escortă de o sută cincizeci de tătari călări. Aveam la stânga noastră Tataria Mică ⁶⁸ de care nu ne aflam decât la 2 sau 3 mile depărtare și am văzut o mulțime de tătari care păzeau turme mari de oi.

La Giurcani, sat așezat între două dealuri, drum foarte bun de la ultimul popas.

La Crețani ⁶⁹, sat cu o așezare destul de bună într-o odâncitură, unde apa miroase a pucioasă, drumul e bun.

La Oancea, sat foarte bun și drum bun lângă o baltă mare, // formată din apele Prutului și pe care o treci pe un dig.

La Foltești, un sat foarte sărăcăcios, așezat pe malul unui lac mare, mlaștinos, drum bun de la ultimul popas.

Vizita și ospățul domnului la tatăl meu în 9 februarie.

Plecarea din Iași la 11 februarie.

La Trestiana, la 6 ceasuri de Iași, în 11 februarie. Al 9-lea popas.

La Ghermănești la 5 ceasuri de Trestiana, în 12 februarie. Al 10-lea popas.

Huși la 4 ceasuri de Ghermănești în 13 februarie. Al 11-lea popas.

La Giurcani la 4 ceasuri de Huși. la 14 februarie. Al 12-lea popas.

La Crețani, la 3 ceasuri de Giurcani, în 15 februarie. Al 13-lea popas.

p. 9
La Oancea, la 4 ceasuri de Crețani, în 18 febr. a 19-a zi, odihnă. Al 15-lea popas.

La Foltești, la 4 ceasuri de Oancea, la 20 februarie al 16-lea popas.

⁶⁷ *Bucovina* = numire folosită de poloni pentru o seamă de codri mari de fag atât din spre Vaslui, cât și din spre Cernăuți.

⁶⁸ *La petite Tartarie* = Bugeacul locuit de tătari.

⁶⁹ *Kerzari* = Crețești, sat, jud. Iași.

La Galați, la
5 ceasuri de
Foltești, de la
21 până la 24;
zi de odihnă
Al 17-lea
popas.

La Galați, oraș foarte înfloritor, așezat la malul Dunării, drum bun lângă un lac mare format din apele Prutului care se varsă în Dunăre mai jos de Galați, oraș atât de vechi încât îl menționează Ptolemeu și Strabon și îl numesc „Ancyre Galatium”, așezarea lui este încântătoare și prielnică pentru negoț; am văzut aici patru până la cinci vase turcești ancorate, sunt câteva biserici ortodoxe bine clădite și foarte vechi; sunt vreo sută de sate care atârnă de acest oraș de la capătul Moldovei, lângă care rușii au învins pe turci în 1738; se mai văd încă movilele în care sunt îngropați.

Trecerea Du-
nării la 25
februarie.

Pe când se afla tatăl meu aproape de Galați i-a ieșit înainte călare principele Cantacuzino care este pârcălabul de acolo, împreună cu câțiva boieri și cu câteva companii de miliție, pentru a-l însoți până la locuința sa; în 23 și 24 februarie am avut trei zile de odihnă și la 25 am trecut Dunărea în locul unde Siretul, cel mai mare râu al Moldovei, se varsă în Dunăre; trecerea s-a făcut în douăsprezece minute pe o gajeră cu doisprezece vâslăși, în bubuitul tunului și sunetul trompetelor, cu aceeași escortă ca la venirea noastră. La coborârea din corabie, principele Cantacuzino a oferit o cafea tatălui meu. După ce toate trăsurile au fost trecute de partea aceas-
ta a Dunării, tatăl meu luându-și rămas bun de la pârcălab, a plecat spre Măcin, care se află pe pământul Dobrogei, regiune așezată dincoace de muntele Hemus și care se întinde de-a lungul Dunării de la Dârstor în Țara Românească, până la gura acestui râu.

La Măcin, la
6 ceasuri de
Dunăre, în 25
februarie, a
26-a zi de o-
dihnă, Al
18-lea popas.

ADAM CHENOT

(1721—1789)

Adam Chenot (Chenotus), unul din cei mai cunoscuți medici ai sec. XVIII-lea, s-a născut în anul 1721.

Originar din partea belgiană (neîncorporată astăzi în marele ducat de Luxemburg), a urmat în tinerețe cursurile Facultății de Medicină din Viena, unde a atras prin însușirile sale atenția renumitului medic Gerard Van Swieten (1700—1772) care l-a sprijinit în cursul carierei sale, ca și pe Hacquet.

Când a izbucnit, în toamna anului 1755, o puternică epidemie de ciumă la Brașov și în Țara Bârsei, Van Swieten a determinat trimiterea lui Chenot în Transilvania spre a lua măsurile necesare pentru stăvilirea flagelului. Sosit la Brașov, Chenot a luptat împreună cu colegul său dr. Bruckmann împotriva epidemiei care a luat sfârșit abia la începutul anului 1757. Ca răsplată împărătească Maria Tereza l-a numit medic epidemiolog (*phiscus contagionis*) la Sibiu, unde a luat în 1758 succesiunea doctorului Grosse, apoi medic sanitar (*sanität medicus* 1765) și în sfârșit prim medic al Transilvaniei și consilier sanitar (1774). Pare să nu fi părăsit definitiv Sibiu înainte de noiembrie 1783, când a fost înaintat consilier sanitar la Viena și referent sanitar pentru carantine. A avut astfel posibilitatea să cunoască îndeaproape diferitele națiuni locuind în Transilvania.

Faima sa crescândă a determinat pe domnul Moldovei Constantin Moruzi (1777—1782) să-l cheme la Iași pentru a-i îngriji fiica bolnavă de nervi (Sultana, soția lui Scarlat Sturza). Dintr-o scrisoare a lui Chenot din 22 aprilie 1780 către baronul Bruckenthal, prin care refuză invitația domnului, rezultă că ar fi fost înainte de 1780 în Moldova (cf. „Archiv für siebenbürgische Landeskunde”, vol. 31, p. 379). A doua oară a stat șase săptămâni la Iași, unde domnul îi oferă zadarnic o leafă de 6 000 de florini pe an pentru a rămâne doi-trei ani în Moldova. Refuzând oferta, el a recomandat în locul său pe Andreas Wolff.

În 1786, la o nouă izbucnire a cumei în Transilvania, e chemat personal în Transilvania de împăratul Iosif II și izbutește să oprească epidemia.

Împăratul avusese prilejul să-l întâlnească în 1773, în cursul unei inspecții la localul de carantină de la trecătoarea Turnu-Roșu. Prima impresie, destul de neașteptată, apare în Jurnalul împăratului, unde domină un spirit destul de sarcastic. Ea nu putea fi decât superficială având în vedere ritmul rapid al inspecțiilor făcute. Iată și însemnarea din Jurnal :

3 iulie 1773 drumul la „Contumacia” de la Turnu-Roșu. Localul carantinei (Contumax) este mic și prost, directorul un chefliu împreună cu franciscanul care este capelan acolo, birur-gul este priceput, dar agitat, castelanul (? Burgvogt) de Tâlmaci este un mincinos atât de gro-zav, încât mi-a debitat una după alta 6 minciuni evidente ca lumina zilei. Doctorul Chenot, care are pur și simplu (? schier) direcția superioară a serviciului sanitar și care este „*ein igno-ranter Maulmacher seines Handwerkes*” (= un ignorant pălăvrăgind despre opera sa?), a fost și el de față la vizitarea carantinei. Nu am fost deloc edificat nici de modul construcțiilor, nici de grija cu care este oprit orice contact (cu lumea din afară).

Precum se vede aprecierea e cu totul superficială. E probabil că tânărul împărat, destul de nerăbdător, a fost indispus de lungimea unor explicații tehnice menite să atenueze spiritul negativ în care se desfășura acea inspecție. De atunci împăratul a avut tot timpul să cunoască adevărul și să se convingă de capacitatea lui Chenot.

A murit la 9 mai 1789 la Viena. Din decembrie 1780 fusese numit membru al Facultății de Medicină din Viena.

Chenot nu a lăsat relații despre șederea sa în Transilvania și Moldova. Dar lucrarea sa *Tractatus de peste*, publicată la Viena în 1766 și dedicată împărătesei Maria Tereza, cuprinde unele observații comparative asupra sașilor și românilor din Țara Bârsei, cât și o notă sumară asupra unguirilor care se aflau în număr redus în acest ținut. Aceste date, strânse în timpul șederii sale la Brașov — în Schei —, cu prilejul epidemiei din 1755—57, merită să figureze alături de relațiile contemporane ale călătorilor străini, căci constituie o mărturie prețioasă asupra naționalităților locuind în Transilvania la mijlocul veacului al XVIII-lea. Ele vădesc atât spiritul de observație al autorului, cât și lipsa lui de părtinire. Lucrarea lui Chenot, *Tractatus de peste* (Vindebon typis Io. Thom. nob. de Trattern 1766), a fost tradusă în limba germană sub titlul: *Adam Chenot's, der Wellweisheit und Arzneigelehrtheit Doktors, Königlichen Phisici in Siebenbürgen „Abhandlung von der Pest“ aus dem Lateinischen übersetzt von Joseph Wilhelm Schweighart, Feldscher unter der Kurfürstlichen sächsischen Leibgrenadiergarde, Dresden, bei Michel Gröll, 1776.*

Pe baza informațiilor culese în timpul epidemiei, Chenot a scris și o istorie a ciumei din Transilvania, apărută după moartea sa sub titlul: *Historia Pestis Transilvaniae annorum 1770, opus posthumus Adami Chenot. Jussu regio eddidit et praefatus est Franciscus Schraud, Budac., Sumptibus typographiae reg. universitatis pestinensis, 1799.*

Tot după moartea lui s-a tipărit o lucrare germană: *Adam Chenot's, der Medizin und Philosophiae Doktors, gewesenen Königlichen Sanitätsphiscus im Siebenbürgen hinterlassene Schriften über „die ärztlichen und politischen Anstalten bei der Pestseuche“*, Wien, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Tratten, Hörnglichem Hofbuchdrucker, 1798.

De medicul Adam Chenot s-a ocupat: dr. Edm. Knaff în articolul său *Adam Chenot (Chenotus)* publicat în „Bulletin de la Société des sciences médicales du grand Duché de Luxembourg”, 1921 și în lucrarea *Adam Chenot et deux autres médecins luxembourgeois qui se sont distingués en Autriche-Hongrie au XVIII-e siècle*, Luxembourg, 1930; dr. Henri Roger, *A propos de l'histoire de la peste: La peste de Transylvanie (1755—1770, 1785) et Adam Chenot de Luxembourg*, în „l'Argus de la peste” (extrait de „Marseille médical”, 1 novembre 1921) și „Paris médical”, XII, n. 7, 18 februarie 1922. Iar la noi, George Z. Petrescu, într-o comunicare făcută la Academia Română în 1926 cu titlul *Adam Chenot*, a analizat activitatea lui Chenot în combaterea ciumei, care a fost tratată și în lucrarea lui Pompei Gh. Samarian, *Ciuma*, București, 1932, p. 60—63, precum și de dr. Arnold Huttmann, *Ciuma doctorului Adam Chenot*, în vol. *Apărarea sănătății ieri și azi, Studii, note și documente* sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1984, p. 33—31. Tot astfel, Ion Mușlea autorul articolului intitulat: *Însemnările doctorului Chenot despre românii și sașii din Brașov*, 1756, publicat în „Țara Bârsei”, I, nr. 4, septembrie — decembrie 1929, p. 323—327. Scrisori de-ale lui Chenot au fost publicate în „Revista Istorică”, București, XII, 1926, nr. 4—6, p. 90—92 de T. G. Bulat sub titlul: *Din corespondența baronului Samuel de Bruckenthal.*

În volumul de față Chenot apare și în relația conaționalului său, abatele de Feller, în timpul peregrinărilor acestuia în Ungaria și Transilvania.

Am ămintit în capitolul întâi două națiuni printre care s-a dezlăntuit ciuma, sașii și românii, care se deosebesc unii de alții ca cerul și pământul în ce privește temperamentul, firea, felul de trai și obiceiurile. p. 324

Dar fiindcă se va vedea îndată că cunoașterea acestor împrejurări este de mare importanță în vindecarea bolilor, nu ar fi nepotrivit și nici fără folos să spunem mai înainte unele lucruri despre locuitorii aceluia suburbiu (Șcheiul) care a fost întâiul și principalul cuib al bolii².

Sașii care fac abia a șasea parte a locuitorilor sunt toți meșteșugari, exercitând mai ales meserii care îi țin pe scaun sau nu cer nici o osteneală fizică. Le place carnea friptă, rar cea fiartă și slănină rancedă. Pe aceasta o fierb foarte des cu varză murată, cu mazăre și cu fasole; condimentele lor mai cunoscute sunt ceapa, usturoiul, tarhonul, măgheranul, mărarul, piperul, ghimberul, frunzișoare, scorțișoare, sofranul de care se folosesc sau mai bine zis abuzează, căci nu pregătesc aproape nici o mâncare, care să nu aibă din acestea mai mult chiar decât ar trebui. Apă nu beau decât când le merge foarte prost. Beau vin, spriț și hidromel și între băutură își ațâță apetitul fiecare în felul său cu diferite // mâncări sau condimente. p. 325

La toate acestea se dedău încă din copilărie. I-am văzut imbiind cu vin și pe copiii de tăță. Mirodeniile le plac atât de mult încât în grădinile lor abia mai cultivă altceva decât plante mirositoare. Obişnuiesc chiar și cei mai săraci dintre ei ca în zilele de sărbătoare să poarte în mână buchete făcute din frunzele și florile acestor plante și să le miroasă mereu, apoi le țin în casă zilele următoare și astfel trăiesc apoi într-un val continuu de parfumuri. Buchetele și le fac mai ales din viorele, trandafiri, busuioc, iasomie, zambile, lăcrămioare, magheran, micșunele, crini, garoafe, chiparoase și chitră.

Temperamentul acestui popor este în general sanguinic-colic³, „cum acrimonia oleoso-aromatică”. Carnea le e moaleșită, structura nervilor foarte schimbăcioasă și sensibilă, de aceea dacă îi apucă boala ori le atacă corpul și sufletul, sunt răpuși îndată; și astfel cu frica lor își aduc moartea care îi îngrozește.

Ei resping cu desăvârșire medicamentele dacă acestea nu sunt vin și spirtoase ori cel puțin le disprețuiesc ca ceva neplăcut și fără gust, la care se mai adaugă și lipsa lor de statornicie care-i împiedică să se folosească de ele timp mai îndelungat și-i face ori să se abțină cu totul de ele, ori să ceară și să primească mai repede ajutorul unei babe decât al specialistului; ori să-și nascocască ei înșiși leacuri care să le fie pe placul inimii.

¹ A fost folosită traducerea făcută după lucrarea lui A. Chebot, *Tractatus de peste*, Viena, 1766, p. 53—58 de Ion Mușlea, în „Țara Birsei”, I, (1929), nr. 4 (noiembrie-decembrie), p. 324—327.

² În suburbiu (Șcheiu) locuiesc și unguri, dar foarte puțini și dintre ei am văzut pe câțiva molipsiți. În așa-numitele patru sate (Satu Lung, Cernat, Turcheș, Bacifalu) sunt mai mulți (unguri) la număr decât români. În ce privește temperamentul și datinile stau la mijloc, între sași și românii, totuși sunt mai săraci decât ambii. Muncesc mai mult decât sașii, dar se desfată mai mult decât românii, în bani, mâncări și băuturi spirtoase (n.a.).

³ Această caracterizare privește mai mult pe sașii din suburbiu și mai ales pe bărbați: tincirii și sexul slab sunt de temperament simplu-sanguinic, cu aciditatea pe care le-o dă hrana. Cei care locuiesc la sate muncesc mai mult decât cei de la oraș (n.a.).

Românii se nutresc mai ales cu grâne. Drept pâine le servește făina de mei amestecată cu apă și miere (!) și prăjit³ în spuză ; pe aceasta o înlocuiește uneori mămăliga pe care o pregătesc terciuind încet făina de porumb în apă sărată clocotind și mestecând-o cu un bețișor până ajunge potrivit de tare. Această mămăligă o mestecă apoi cu brânză. Rareori au la masă carne, foarte adesea lapte, zăr și coraslă. Obişnuiesc mai ales varză murată, linte, fasole, mazăre, usturoi, ceapă, sfeclă și ulei de in, mai cu seamă în zilele de post ori de ajun, când nu mănâncă nimic din ceea ce aparține regnului animal, nefăcând excepție nici chiar cu laptele pe care nu-l dau nici copiilor mici de tot ; chiar și dacă ar fi bolnavi //. Băutura lor cea mai obișnuită este apa. Cei din suburbiul nostru (Scheiu) s-au dedat și cu o bere slabă, făcută din orz și mei și prin umare moale nefermentată care nu îmbată, nu sunt împotriva vinului și a spiritului, însă sărăcia lor îi face să bea mai rar și mai puțin.

Sunt ciobani sau slugi (lucrători cu ziua). Îmbrăcați doar atât cât e nevoie pentru a-și acoperi trupul, îmbrăcăminte de celor mai mulți fiind de lână, totuși foarte des poartă și cojoace. Căldura, frigul și toate asprimile vremii le suportă cu atât mai ușor, cu cât se deprind, așa zicând, din leagăn cu ele, căci copiii și tinerii se joacă desculți ori numai într-o cămașă sub cerul liber și-n cursul iernii aspre, când își fac un foc uneori în casă, lângă care se culcă noaptea pe pământul tare, acoperindu-se cu hainele din timpul zilei ori numai cu o pătură slabă. Într-adevăr e de mirare simplitatea în hrană, în îmbrăcăminte și în toate lucrurile din casă, ale acestui popor.

Au corpul vâinos, robust, cărnos, cu temperament sânguinic ori datorită vârstei coleric, fără o aciditate însemnată a umorilor ⁴, de aceea nu le pasă mult de primejdii, amenințări, ba chiar nici de lovituri. Când îi atacă ori îi copleșește boala, nu se lasă răpuși ca sașii, nici nu se sperie ca ei. Și pricinile bolilor ce le îndură ei le atribuie după credința lor religioasă păcatelor săvârșite.

Astfel, în comparație cu sașii, sunt mai potriviți pentru vindecare, încât medicul poate aștepta și obține de la ei un rezultat mai bun, dacă n-ar fi stăpâniți de prejudecăți de neînving față de medici, la care nu recurg niciodată sau numai atunci când totul s-a sfârșit. Și chiar atunci abia pot fi înduplecați să ia alte medicamente decât cele pe care le găsesc pe gustul și gândul lor. Și de acestea foarte rar se țin. Astfel de multe ori mi s-a întâmplat ca după ce au luat o doză sau două, celelalte orile refuză, ori cel puțin nu le mai iau dacă nu-i înduplecă omul din nou. Nu poți aștepta de la ei să țină dietă și regim ori abia cu mare greu ; aceasta atât din cauza sărăciei, cât și din a inculturii lor ; căci abia știu să facă chiar și fiertura cea mai simplă și cu atât mai puțin mâncări potrivite pentru bolnavi ; și chiar dacă știu, // nu au vase potrivite ; apoi și posturile lor care sunt foarte dese, exclud cum am spus mai sus, cea mai bună parte a unei alimentații raționale.

O, cât necaz am avut cu bolnavii aceștia ! Pe unii trebuia să-i liniștim cu momeli, să-i înduplecăm cu rugăminți, iar pe alții cu amenințări, pe cei triști să-i mângâiem, să-i îmbărbătăm pe fricoși, pe cei încăpățânați să-i speriem și să câștigăm încrederea lor în toate chipurile ca să ia doftoriile pe care li le dădeam gratuit.

⁴ E vorba de majoritatea lor, căci mulți români se îngroasă cu ceș de caie și-ți dau în nas un miros neplăcut care dovedește aciditatea (n.a.).

Astfel am făcut un tratament medical împiedicat de multe obstacole, întrerupt de multe turburări și lipsit de multe mijloace, îndreptându-ne atenția îndeosebi spre a potrivi doctoriile cu natura poporului de rând care se îngrozește de lucruri neobișnuite și necunoscute și să ascundem în multe chipuri medicamentele, prin diferite înșelăciuni ca cel puțin astfel să le fim de folos.

Totuși pe urmă, când văzură că multe din rudele lor pe care ei înșiși le socotiseră pierdute, au fost scoși din ghearele morții prin ajutorul nostru, ne-au privit cu ochi mai buni și ne-au vestit mai cu încredere și mai din vreme de bolnavii lor ; mai ales după ce tratamentul suportabil al spitalelor și imunitatea de acolo împuținaseră cazurile de boală și micșorară neîncrederea față de doctor. Ceea ce s-a întâmplat la mijlocul lui septembrie <1756>.

ŞEHDI OSMAN

(? — post 1758)

Şehdi Osman Effendi face parte din acei turci învăţaţi care, în frunte cu vestitul Resmi Ahmed Effendi, erau trimişi de Poartă în diferite solii la curţile europene.

În anul 1739—40 Şehdi Osman a însoţit pe Emin Mehmed Effendi în Rusia.

În 1757 pe când ocupa slujba de secretar sau scribe (hodjakian) al Divanului, a fost trimis pentru a doua oară în Rusia pentru a aduce la cunoştinţă împărătesei Elisabeta Petrovna (1741—1760) moartea sultanului Osman II şi urcarea pe tron a lui Mustafa III. Concomitent erau trimişi la Varşovia Emin Mehmed Paşa şi la Viena Resmi Ahmed.

Cu prilejul ambasadei sale solemne, Şehdi Osman a străbătut Dobrogea, fiind întâmpinat la Babadag de agalele valiului de Ocakov. Prin Bugeac a ajuns la Bender, unde muhafăzul cetăţii, El-Hadj Osman paşa, l-a primit cu mare cinste. A trecut apoi în Polonia, unde a auzit plângeri împotriva cazacilor însoţite de mărturisirea unor aprehensiuni faţă de noile fortificaţii de la graniţa rusă.

Prin Kiev, Moscova şi Novgorod solul otoman a ajuns la Petersburg, unde a fost întâmpinat de un tălmăci originar din Trapezunt, un anume Constantin, bun cunoscător al limbii turce, cât şi de un grec Ianaki, de fel din Constantinopol, care fusese un timp şi în slujba domnului Moldovei Constantin Mavrocordat, dar acuzat de spionaj, fugise la Veneţia şi apoi în Austria, intrând în cele din urmă în slujba Rusiei.

După primirea sa în audienţă de către împărăteasa Elisabeta, Şehdi Osman a părăsit Petersburgul la 5 septembrie 1758; aflând că izbucnise ciuma la Bender, s-a hotărât să treacă Nistrul la Soroca. A străbătut Moldova, îndreptându-se spre Isaccea, unde a trecut Dunărea, luând calea Babadagului.

La 21 decembrie 1758 era înapoi la Constantinopol, unde prezenta un raport asupra misiunii sale.

Acest raport cuprinde o scurtă relaţie a călătoriei sale cu înşirarea localităţilor mai însemnate prin care a trecut, cu unele descrieri interesante (Kiev, Peterhof, Kronstadt, Petersburg, Tula), unele observaţii asupra situaţiei interne a imperiului ţarist (f. 34—36) şi asupra moravurilor poporului rus (f. 48). În schimb pasajele privitoare la Dobrogea şi Moldova sunt extrem de sărace în informaţii, autorul mărgininându-se să menţioneze primirea ce i s-a făcut la Babadag, Bender şi Soroca, fără să dea amănunte asupra acestor localităţi.

Relaţia lui Şehdi Osman se păstrează în manuscris la Biblioteca Naţională din Paris (Supl. turc No 1040), greşit intitulat în catalogul Blochet: „*Ambassade envoyée par Moustapha III (1753—1773) à Catherine II*” (sic).

A fost semnalat de B. Nikilin în articolul *Un diplomate turc en Russie sous l'impératrice Elisabeth* apărut în „Journal Asiatique”, tom, CCXLIV (1956), fasc. 2, p. 217—222.

1757–1758

Eu, sârmanul de mine, supusul Osman Şehdi, fiind însărcinat și desemnat... cu solia de a vesti în împărăția Rusiei urcarea pe tron a măriei sale fericitului padişah², stăpânul nostru, am înșirat, potrivit cerințelor poruncii și firmanului stăpânului meu cel binefăcător, toate întâmplările și toate cele observate, de la plecare și până la întoarcere, fie pe drum, fie în Țara rusească...

Pornind în ziua de luni, prima zi a lunii Rebi-ul-ahir³ din binecuvântatul an mai sus amintit... și, grăbindu-ne să străbatem drumul pentru a ajunge la țel, când am sosit în cazaua cea întinsă numită Dobrogea⁴, am dat de o iarnă cumplită și nemaipomenită și, cu toate că era cu neputință să pornim într-un fel oarecare, totuși sub privirea plină de bunătațe a stăpânului cel binefăcător, neșezând nici o clipă, am izbutit să ajungem cu bine în orașul Babadag, având pe lângă noi și însoțitori. Deși era greu de tot ca eu, biet rob, să iau legătura cu vizirul cel chibzuit, măria sa fericitul Mehmed pașa, care ca unul dintre vizirii purtătorii de noroc, fiind valiu de Oceacov ședea pe atunci la Babadag, totuși, datorită străduințelor sale de a întări numai cinstea și gloria Înaltului Devlet, a desemnat ca să mă întâmpine pe mine (biet) rob, pe chehaia capugiilor săi și pe al său agă de ceremonie⁵, precum și pe celelalte agale ale Curții sale dinăuntru și din afară, și trimitându-i la locul numit Yemeklik-Ceşmeşi⁶, am intrat cu cinste și cu cuviință și cu alai în orașul mai sus-amintit și când am tras la menziful care ne-a fost anume rânduit, a sosit din partea fericitei lor persoane o scrisoare îmbucurătoare, cuprinzând întrebări despre hatârul nostru, iar domniile lor ne-au arătat și mai multă prețuire ca mai înainte, iar în ziua următoare, când ne-am înfățișat, înaintea lor, ca musafiri, atunci și-au sporit atenția și bunăvoința lor întrecându-se în a ne cinsti. Pornind, după o ședere de o zi în orașul mai sus amintit, anume la sfârșitul săptămânii din luna Djumadi-ül-evvel, adică în a treizeci și opta zi⁷ de la pornirea noastră de la Poarta fericirii, am izbutit să ajungem la Benderul cel întărit. Mirimaramul⁸ El-Hadj Omer pașa, care era muhafâz⁹ de Bender, a desemnat pe toți ostașii săi de gardă, precum și pe agalele sale de dreapta și de stânga și pe beșlii ca să iasă în întâmpinarea noastră; când am intrat în Bender cu alai prin partea numită İstanbul — Capusu¹⁰, bubuiturile vesele de tunuri au făcut să se cutremure pământul...

[Întoarcerea.] Ivindu-se ciuma pe drumul Benderului, pe unde trecusem mai înainte, s-a aflat în mod sigur de la leși că moscoviții luau

¹ Traducerea s-a făcut după microfilmul manuscrisului turc (Bibl. Naț. Paris) (supl. turc nr. 1040) aflat la Biblioteca Academiei Române (ms. 146).

² Mustafa al III-lea (30 oct. 1757 — 21 ian. 1774).

³ 1 Rebi-ul-ahir 1171 H = 13 dec. 1757.

⁴ Dobridja.

⁵ Selam agasi.

⁶ În apropiere de Babadag.

⁷ = 20 ianuarie 1758.

⁸ = Subguvernatorul.

⁹ = Guvernator de cetate.

¹⁰ Poarta Constantinopolului.

măsurile de prevedere, iar podurile și drumurile spre Hotin erau de asemenea greu de trecut. De aceea s-a hotărât prin <bună> înțelegere că este mai potrivit să mergem pe la locul de trecere al cetății Soroca, aflată pe pământul Bogdaniei între cele două cetăți ¹¹. Astfel, mergând pe calea mai sus-amintită, am străbătut în șapte popasuri cele o sută zece ceasuri câte sunt de la hotar până la locul pomenit mai sus și când am ajuns la acea cetate zicând „mulțumim lui Allah că am scăpat de necazuri”, am trecut râul Turla și am făcut, pe mal, slujba chindiei ¹²; și tocmai când isprăvisem această mulțumire pentru înalta binefacere și ne aflam în fața stâncilor, spre a porni, ne-au întâmpinat iamacii serhatului Bender' aflați acolo și boierii din cetatea Soroca, aflați acolo din partea voievodului Moldovei¹³, precum și aga azepilor și îndeplinind cu multă cinste și veselie ceremonialul de bun sosire; atunci am trimis înapoi pe toți cei dintre moscoviți care se aflau în suita mea, biet rob, precum și toate steagurile leșesti, dându-le, după rang, daruri și binefaceri și favoruri; le-am dat de asemenea și scrisori de bun rămas către generalul din Kiev și ofițerii din Țara leșească, <vestindu-i> că am izbutit să ajungem la hotarul nostru, care era locul nostru dorit. Cu înțelepciunea lui Allah, de azi încolo, trecând prin țara Moldovei și pe la locul de trecere Isaccea, am străbătut menzile și am parcurs popasuri prin Babadag și prin șesul Dobrogei, pe calea cea dreaptă, am sosit, cu toată suita noastră, teferi și sănătoși, în ziua de joi, a douăsprezecea zi a lunii Rebi-ul-ahîr, din anul <Hegirei> o mie o sută șaptezeci și doi... ¹⁴

¹¹ = Bender și Hotin.

¹² *asr.*

¹³ Ioan Teodor Callimachi (Călmașul), domn al Moldovei (aug. 1758—ante 28 mai 1761).

¹⁴ 12 Rebi-ul ahîr 1172 H=21 dec. 1758.

CONSTANTIN DAPONTES

(1714—1784)

Constantin Dapontès s-a născut în 1714 în insula Skopelos din arhipelagul grecesc, ca fiu al lui Ștefan, fost consul al venețienilor și al Magdalinei.

Tânărul Dapontes și-a început studiile la școala și mănăstirea din Skopelos, dar în 1731 a fost trimis la Constantinopol și luat sub protecția sa de Constantin Ventura, tălmăciul flotei otomane. Dorind să-și continue învățătura, Dapontes a fost recomandat de Ventura lui Mihail Racoviță, domnul Țării Românești, și a plecat la București, la sfârșitul anului 1731.

A studiat cu bani dați de protectorul său în școala de la mănăstirea Sf. Gheorghe Nou, unde își avea și locuința. Curând datorită talentelor sale și învățăturii acumulate, a fost ales de Constantin vodă Mavrocordat ca secretar al său, luându-l cu dânsul la schimbarea domniei, în Moldova. La 1735, în preajma războiului ruso-austro-turc, Dapontes se afla din nou în Țara Românească. El a descris amănunțit peripețiile din acest război, pe care le-a cunoscut, în calitatea ce o deținea de secretar domnesc, în remarcabila sa lucrare "Δακρυχρὴ Σφημερίδες", izvor de căpetenie al evenimentelor dintre anii 1736—1739.

În 1741 Dapontes a plecat din nou în Moldova cu Mavrocordat. Pizmuit însă pentru rolul însemnat pe care îl juca în preajma domnului, el a fost calomniat de rivali la marile viziri Teriaki Hasan pașa care a poruncit domnului să-l trimită de la Iași la Constantinopol.

Dapontes s-a refugiat însă la banul tătarilor din Crimeea, Selim Ghirai al II-lea, cu care a plecat împreună la Constantinopol; trădat de dușmani, el a fost acolo zvârlit în temniță la 29 martie 1747. Răscumpărându-se cu o sumă însemnată de bani, Dapontes a reușit să-și salveze viața și să se întoarcă în Moldova, unde la 12 noiembrie 1749 s-a căsătorit cu Marioara, de la care a avut o fetiță. În 1751 murindu-i soția și copilul, Dapontes, îndurerat, a plecat la Constantinopol, iar de acolo în insula Piperi; aici s-a călugărit la 26 octombrie 1753, luând numele de Chesarie. Mai târziu s-a întors în insula sa natală Skopelos, unde a slujit ca monah în lăcașul ridicat de strămoșii săi. Nu după multă vreme părăsește iar, așezându-se în mănăstirea Xieropotam de la muntele Athos, până în 1757.

În acest an a fost trimis în Balcani și Țările Române spre a strânge ajutoare pentru mănăstirea Xieropotam. La 22 mai 1757 el pleacă cu o bucată din „lemnul sfânt” al Crucii, păstrată la mănăstire, ducându-se după milostenii în Țara Românească. Intrat pe la Șiștov, a fost primit cu multă cinste la București fiind găzduit la mănăstirea Sărindar, iar în Iași la mănăstirea Cetățuia. Încărcat de daruri și bani, Dapontes s-a reîntors la 1760 în Balcani, trecând din nou pe la București; el și-a continuat pelerinajul timp de încă patru ani, trecând pe la Constantinopol, Chios, Smirna etc. și numai la 1765 s-a reîntors la Xieropotam. Cu banii adunați de pe urma bogatelor milostenii primite de către Dapontes a putut fi restaurat acest vechi lăcaș de la Athos. Chesarie-Constantin Dapontes a murit aici la 4 decembrie 1784.

Personaj erudit, cu înclinație către poezie retorică și filosofie, Dapontes a lăsat în urma sa o operă variată. A scris lucrări de istorie, viețile unor sfinți mai noi, martirizați de turci, dar și distihuri erotice. Scrierile care interesează Țările Române sunt cu precădere *Efemeridele Dacice*, *Chronicul evenimentelor dintre 1648—1704*, *Catalogul istoric al oamenilor de seamă din*

veacul XVII, precum și relatarea călătoriei sale în Moldova și Țara Românească cu prilejul pelerinajului din 1757–1760; în sfârșit el a mai alcătuit două descrieri poetice ale țărilor noastre, una cuprinsă într-o scrisoare adresată la 18 august 1759 marelui vornic Constantin Dudescu din Țara Românească, intitulată „*Descrierea Valahiei...*”, iar o a doua, nedatată, dar redactată după cuprinsul ei în jurul anului 1777, purtând titlul *Descrierea geografică a Daciei*, cu privire la toate cele trei țări românești. În sfârșit într-un curios *Canon cuprinzător de multe lucruri deosebite dintre cele cunoscute în orașe, insule, popoare și animale*, alcătuit după tipul catavasiilor (cântărilor bisericesti) celor mai uzuale din ritualul ortodox, el laudă cu mult entuziasm bogatele produse ale pământului românesc.

Inegală ca valoare, opera lui Constantin Dapontes reprezintă totuși un izvor de mare importanță pentru analiza situației economice, sociale, politice și culturale a Moldovei și Țării Românești la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Cronicar atent și scrupulos în *Efemeride...*, poet retoric și cu un stil prețios în *Descrieri...*, Dapontes își arată însă în majoritatea lucrărilor sale dragostea care o nutrește pentru Țările Române, ca și admirația sa pentru frumusețile patriei noastre. O notă aparte trebuie relevată în scrisoarea sa către Constantin Dudescu din 18 august 1759, unde — sub un înveliș religios — el lasă să se întrevadă unele accente de protest împotriva nedreptăților sociale din Țara Românească și a mizeriei în care se zbătea țărănimea sărăcită de boierimea autohtonă și de turcii nesățioși.

Biografia lui Constantin Dapontes a fost întocmită de Émile Legrand, editorul operelor sale, în vol. III din *Éphémérides Daces*, Paris, 1888, sub titlul *Notice bio-bibliographique*, p. IX–LXXXIV, și a fost reprodusă în mare măsură de C. Erbiceanu în *Cronica ii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Buc., 1888, p. LXVI–LXIX. Despre personalitatea călătorului grec s-a ocupat și Nestor Camariano, *Constantin Dapontès et les Principautés Roumaines*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, VIII (1970), no. 3, p. 481–494.

Dintre lucrările lui Dapontes au fost editate: *Δακικαὶ Ἐφημερίδες*, vol. I text grec, vol. II traducere franceză, de către E. Legrand, Paris, vol. I–II, p. 1880–1881; *Cronicul... evenimentelor de la 1648–1704* (Καὶσαρίων Δαπόντε χρονογράφος) de către C. Erbiceanu în *Cronica ii greci...* p. 5–63; *Catalogul istoric al oamenilor de seamă din veacul XVIII dintre care cea mai mare parte au trăit în țările române Valahia și Moldova*, tot de către Erbiceanu, în aceeași culegere, p. 87–227; epistolele sale au fost publicate de É. Legrand în vol. III al *Efemeridelor dacice*, Paris, 1888 și în vol. III din *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1884; în sfârșit opera poetică „Κῆπος χαρίτων” (Grădina fericirii), care cuprinde „Περίοδος τοῦ σταυροῦ” (Peregrinările crucii) — descrierea pelerinajului făcut în Țările Române și Balcani între 1757–1765 — ca și „Κανὼν περιεκτικὸς πολλῶν ἐξαίρετων πραγμάτων τῶν εἰς πολλὰς πόλεις καὶ νῆδους καὶ ἔθνη καὶ ῥῶα ἀγνωσμένων” (Canon cuprinzător de multe lucrări deosebite dintre cele cunoscute în orașe, insule, popoare și animale) înșirând bogăția produselor pământului românesc a fost editată de Gavril Sofokleos la Atena în 1880.

De pelerinajul lui Dapontes — însoțind lemnul crucii —, în Țara Românească și Moldova între 1757–1760, s-a mai ocupat și V. Laurent, *La prétendue croix byzantine du trésor de Putna*, în „*Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*”, tome XXV₁ (1944), p. 79–91.

În volumul de față nu includem decât textul scrisorii adresată lui Constantin Dudescu la 18 august 1759, tradusă de C. Erbiceanu sub titlul *Descrierea Valahiei de Cesare Daponte în 1759*, în „*Biserica ortodoxă română*”, XVIII (1895), nr. 10 (ianuarie), p. 856–862, după textul grec publicat de É. Legrand în *Éphémérides Daces*, vol. III, apoi înșirarea bogățiilor pământului românesc după textul grec al *Canonului...*, editat de Sofokleos, p. 286–292 și tradus de Erbiceanu în „*Biserica ortodoxă română*”, XIV (1890), nr. 5 (august), p. 361–366 și în sfârșit *Descripțiunea geografică a Daciei de Cesare Daponte*, tradusă tot de Erbiceanu, *ibidem*, p. 356–360, după textul grec editat de É. Legrand, în *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. III, p. 252–258.

Epistola lui Chesarie Dapontes către marele vornic Constantin Dudesen² p. 856

1759 august 18

...Am venit și eu la Târgoviște și văzând cele de acolo iată scriu și zic mai asemenea cu Iulius Caesar aceleași : am venit, am văzut și am plâns ; fala universului este Țara Românească, frumusețea Europei este Țara Românească... Râurile tale curgătoare de aur, câmpiile dătătoare de aur, munții tăi foarte frumoși și dealurile foarte plăcute, plini de izvoare, plini de arbori, nu numai sălbatici, dar și cultivați, lucru de mirare. Păduri pline de umbră, stejari prea măreți, grădini prea mirositoare, câmpii prea desfătătoare, văi prea // plăcute, râpi prea delicioase, locuri prea încântătoare, localități foarte mărețe, ogoarele tale prea regulate, șesurile tale foarte înflorite, pământul foarte roditor, produsele foarte mănoase.

p. 857

O palmă de loc și la munți și la șes nu s-a creat de prisos, nimic nu stă neproductiv, nu se află nefolositor, nu pare a fi de prisos.

...Câmpiile, în scurt și munții sunt foarte de admirat... separă amândouă în mod egal Țara Românească. Aceasta este hăzliu și după cum se zice, țara muntenească, fără contrazicere, ar putea să se numească și țara câmpenească și mă minunez de ce nu se numește și țara câmpenească. De asemenea și valahii, care se numesc munteni, ar fi putut să se numească câmpineni.

Fala universului Țara Românească, frumusețea Europei Țara Românească, râurile tale sunt vestite, iazurile tale renumite, acolo sunt tărâtoare fără de număr, aici pești de care nu există saț. Livezile tale sunt pretutindeni, stupii tăi în tot locul, cu îmbelșugare vinurile tale, mierea ta în abundență și cu prisosință ceara ta și aleasă calitatea cerii tale, merele tale delicioase și nobile, vinurile tale, ca frunzele boii, ca stelele oile și ca nisipul caili. Nu cumva nu sunt privighetori ? Sau poate lipsesc rândunelele și nu vin cocostârcei și nu sunt mii de hulubi ? Și potârniche și turturele, prepelițe și // mierle ? Căprioare câte voiești, capre sălbatice câte-ți plac, de iepuri și câini te sature, urși foarte mari, vulpi foarte frumoase și verigi foarte multe... Bună-i Moldova, dar mai bună Țara Românească. Bună-i Polonia, dar mai bună Țara Românească. Bună-i Ungaria, dar mai bună Țara Românească. Bun e tot pământul, dar e mai bună Țara Românească... Fala universului Țara Românească, frumusețea Europei Țara Românească, măruntaiele ei sunt adevărate saline, pântecelul ei păcurărie ; iar din sâni curge în adevăr miere și lapte și din coapsele ei apă, cu aur curat și lucitor, aceasta-i rar, aceasta prea de preț. Pieptul îmbrăcat cu biserici, spatele cu mănăstiri, umerii săi cu grădini, puterile ocărmuirii sunt satele și palatele. Cu capul ei înfricoșează pe unguri și-i spală picioarele Dunărea. Din frunte, ca din răsărit apare strălucitul București — auritul București — dulcele București — superbul și prea gloriosul scaun al domnilor și prea însemnat. Cu o mână

p. 858

¹ În versiunea lui C. Erbiceanu, apărută în „Biserica ortodoxă română”, XVIII (1895), nr. 10, p. 856 și urm., cu unele modificări.

² Constantin Dudesen, mare vornic (aug. 1746 — april. 1747).

prinde Moldova și cu alta stăpânește Serbia, cu dreapta au făcut bine în alte rânduri Veneției și cu stânga a împrumutat mai înainte Germania. Măreția ei a ajuns până la Ierusalim și belșugul ei s-a revărsat asupra Sf. Munte. Ochii săi vara și iarna, dar nici precum Egiptul și nici precum Moscova. În loc de sprâncene are mănăstirile lui Mihai Vodă și Radu Vodă, cele faimoase și în loc de gene Cotrocenii și Văcăreștii, în loc de nas Plumbuita, renumitul metoh al Xieropotamului... Gloria domnilor, Țara Românească! mândria grecilor, Țara Românească, fala românilor, Țara Românească! Dar nenorocita Țara Românească! Mănăstirile tale sunt acum fără călugări, călugării fără egumen, egumenii fără de Dumnezeu, Dumnezeuul tău fără răzbunare, orașele și satele sale fără creștini, creștinii fără legi și legile fără temei. //

p. 859

Aurul râurilor tale se caută, aurul tău să strânge, aurul tău te infrumusețează, iar Christos al tău deloc nu se cunoaște! Munții tăi se speculează, ogoarele tale se cultivă, ocele tale se arendează, grădinile tale se îngrijesc, moșiile tale se însămânțează, animalele tale se folosesc, bunurile tale le infrumusețează, se bucură de toate bunurile tale; iar pe Dumnezeu dătătorul tuturor nu-l înțeleg. Om bun nicăieri, cei răi pretutindeni, desfrânați aici, tâlhari acolo, nedrepți deasupra, răpitori dedesupt, avari de-a dreapta, fuduli de-a stânga, lingușitori în urmă, mincinoși înainte, netrebniți în lăuntru, netrebniți în afară, netemători de Dumnezeu în tot locul, temători de Dumnezeu nicăieri. Invidia împărățește avariția domnește. Lăudăroșenia se cinstește, desfrânarea place. Îmbuibarea se gloriifică, condamnarea nu se caută, nerușinarea domnește, trupul se zeifică, fecioria se disprețuiește, credința se alungă, smerenia se gonește, adevărul nu se aude, dreptatea nu se vede, mila s-a pierdut, rugăciunea s-a uitat, postul s-a lepădat, legea a slăbit, Evanghelia a încetat, iar Scriptura toată în tine este delăsată, profeții au murit și tot cuvântul drept; au fugit cele bune, goale sunt cele rele și toate rele. Gloria domnilor Țara Românească, faima grecilor, lauda românilor Țara Românească! Dar nenorocită Țara Românească, unde este sfințenia vechilor tăi arhieriei? Unde măreția domnitorilor tăi de mai înainte? Unde slăvirea foștilor tăi boieri? Unde unirea și iubirea către aproape a creștinilor tăi de mai înainte? Pentru că s-a înmulțit nelegiuirea s-a șters iubirea mulțimii. De aceea acum pustii sunt satele, ruinate palatele, părăsite mănăstirile, a dispărut acel mare număr de locuitori, s-au pierdut bogățiile boierilor, s-a micșorat cinstea egumenilor, s-a ridicat respectul arhierilor, s-a stins focul credinței, s-a uscat râul îmbelșugării, s-a vestejit floarea bunei viețuirii, s-a călcat simțul dreptății, s-a secerat firul dreptății; a căzut, a căzut Țara Românească, *Politia*³ cea mare! De aceea acum domniile sunt anuale și obținute cu mii de pungi și mucareuri cu su // tele; de aceea semeni zece și seceri una și câteodată nici una. Afară numai de anul acesta, când puterea cinstului lemn al Crucii înconjurând țara, harul dătătoarei de viață Cruci purtat din loc în loc și din sat în sat, ajutând și bunătatea și virtutea domnului nostru — cel cu zile multe —, Scarlat vodă⁴, a binecuvântat și grânele și secara și s-a înmulțit și porumbul și mălaiul ca în nici un alt an... Cușitul v-a înfricoșat pe voi, pentru aceea Craiova⁵ aproape s-a turcit și Țara Românească se apropie. Umbli și

p. 860

³ *Politia* = orașul (în l. greacă).

⁴ Scarlat Ghica, domn al Țării Românești (1758—1761).

⁵ Prin Craiova, autorul înțelege Oltenia, procedeu poetic folosit și în alte locuri.

vezi cum ară și întrebi a cui este arătura ? A lui Mustafa aga îți răspund. Vezi că seamănă și întrebi și auzi : a lui Ibrahim aga, ei seceră și-i întrebi și-ți spun tot așa. Vezi animale și cai și întrebi și auzi același lucru, las la o parte bălțile, grădinile și casele, toate sunt turcești. Mă rușinez să vorbesc și de femei, mă tem să nu zică și mai mult ceva. Te plimbi și pe de o parte te bucuri de frumusețile Țării Românești, iar pe alta te întristezi. Bisericele ruinate, descoperite, ajunse ocol de vite, grajd de cai, adăpostul tuturor animalelor, ruinate și vrednice de plâns. Te înveselești de locuri și plângi din cauza ruinelor. Oamenii sunt și foarte puțini și foarte săraci, locuri vrednice de privit, locuri vrednice de jelit.

Scoală-te și vino boierule, vino, te rog, aicea la Târgoviște, vino că-ți este de folos și vino și cu mintea, dacă nu poți cu trupul, unde adesea ai venit, cred și te-ai plimbat, unde și casele tale mai dăinuiesc încă, vino și vei vedea mai mult decât cele scrise aicea. Îți vei aminti și vei plânge pe vestita tă de altădată Târgoviște, vechiul scaun de domnie. De bună seamă vei plânge, nu vei putea suferi privind pe acea faimoasă și măreață Curte cu totul ruinată, înaltele sale ziduri ca turnul Halanei și grădina cea mirositoare plină de mărar, ciulinii și scaii. Vino acum și vei vedea și vei plânge frumoasă Mitropolie, acea prea măreață biserică a Înălțării lui Christos, minunata și prea falnică // zidire a Târgoviștei, acea frumoasă clădire vrednică de admirat și privit, acea nedescrisă laudă a Mitropoliei, a cărei frumusețe și măreție eu n-am văzut-o nici la Sf. Munte, nici în alte orașe în care am umblat.

p. 261

Vino și umblă acum prin țară și vei auzi mai multe decât cele scrise aici ! Vei lăcrăma de micșorarea patriei, vei zări sărăciți pe acei puțini compatrioți ai tăi și care suferă toate relele. Stău, frate, de multe ori și mă minunez, cum putem să mâncăm și să bem, pe când frații noștri drept credincioși sunt flămânzi și insetați și năpăstuiți de necredincioși ? Mă mir cum putem să dormim și să nu ne trezim de țipetele țăranilor, de bocetele femeilor, de plânsetele copiilor, de suspinele bărbaților, de strigătele săracilor ce se înalță la Dumnezeu ! Ce zic, trăim și bem și dormim ? Pe când noi suntem aceia ce-i mâncăm pe ei ca *mâncare de pâine* ? Dar încă ne mândrim, ne dichisim și ne bucurăm ca și cum s-ar zice pentru pierderea fraților noștri sau, mai drept zicând, a sufletelor noastre. Nu voim să recunoaștem ce este mai rău : că azi la vecin și mâine la mine ; sau cunoscând acestea ne prostim și văzând, nu băgăm în seamă și auzind nu ne pasă ? O ! Cum vom regreta aceasta într-un timp, dar va fi regret fără folos. O ! Cum ne vom pocăi, dar pocăința va fi în zadar. Vai ! Cât s-ar rușina Brâncovenii de astăzi văzând încă odată vii pe pământ pe Brâncovenii răposați părinții noștri. O ! Cât s-ar rușina Cantacuzinii de părinții lor cei răposați ; de asemenea Dudeștii și Văcăreștii... Desigur văzând noi pe aceia și aceia pe noi, ne-ar zice așa ; nu suntem noi părinții unor astfel de copii, iar noi am mărturisi și am zice : nu suntem noi copiii unor astfel de părinți <virtuoși>. Aceia sunt ai lui Dumnezeu, noi ai lui Mamona, aceia iubitori de virtute, iar noi urători de virtute, aceia creștini, noi Sardanapali, aceia iubitori de suflete, iar noi sensuali, aceia fala neamului, fericirea patriei, bucuria compatrioților, reputația între popoare, iar noi din contra. De aceea trebuie, fraților, de aceea se cade, iubitorilor, de aceea // mă rog și mă umilesc, boierilor, eu prea mic fratele vostru, sau să ne schimbăm numele, sau felul de viață. După cum a zis cândva Alexandru către Alexandru : „Sau ne facem creștinii și cu numele și cu fapta, sau nu ne numim creștini”. Dar iertați-mă, vă rog, fiți către

p. 262

mine îngăduitori vă rog, căci vorbesc din zel, știe Dumnezeu ! Căci zelul locului vostru m-a mâncat și rușinea celor ce ne rușinează și nenorocirea lui se resfrânge și asupra mea, frate sunt și eu, din aceeași Colimvitră sunt și făurit din aceeași apă și suflet și din aceeași cină sufletească mă împărtășesc și eu cu voi . . . Tu o ! rai ăl lumii, Țară Românească, dorit scaun al domnilor . . ., fală a românilor, ridică-ți ochii în jurul tău și privește pe fiii tăi, suspină și vezi, plângi și zărește și ajută ! Părinte al cerurilor întărește pe credinciosul și milostivul domn, pe boieri întărește, pe locuitori îi binecuvântează, pe străini cărmuiește-i, alungă-i pe turci, pedepsește-i pe cei nedrepti, luptă împotriva celor ce luptă contra mea, ajută cu arma cinstitei și de viață făcătoarei tale Cruci și te scoală în ajutorul meu.

Căci al tău este a ne milui și a ne mântui pre noi . . . 1759 august 18.

Plecat,
Chesarie

III

p. 286 CANON CUPRINZĂTOR DE MULTE LUCRURI DEOSEBITE DINTRE CELE CUNOSCUTE ÎN ORAȘE, INSULE, POPOARE ȘI ANIMALE *

Glas 4. Oda 1

Deschide-voi gura mea și voi istorisi foarte multe lucruri deosebite ; veniți să ascultați, veniți boieri, veniți negustori, veniți și cei bogați, veniți și cei săraci.

...Votca... din Țara Românească și Moldova⁷ ... <și altele> sunt lucruri alese... Merele din Moldova... vișinile din Țara Românească... sunt lucruri alese.

p. 287

Oda 3

...Boii din Moldova... cașcavalul din Țara Românească... cegele și morunii de Dunăre sunt în adevăr minunate.

Oda 4

p. 288

...Bogăția stupilor de albine din Moldova și Țara Românească și sarea multă ... sunt lucruri minunate.

Pesmeții din Brașov, caimacurile⁸ din Țara Românească ... sunt lucruri minunate.

Oda 5

p. 289 ...Ceara verde de Moldova ... și altele ... sunt lucruri foarte frumoase.

...Racii din Țara Românească și Moldova ... sunt lucruri foarte frumoase.

* După textul grec din „Κῆπος χαρίτων...” (ed. Gavril Sofokleas), Atena, 1880, p. 286 și urm., coroborat cu traducerea lui C. Erbiceanu din „Biserica ortodoxă română”, XIV (1890), p. 361—366.

⁷ βλαχοπογγινίας

⁸ τὰ καίμακια

Oda 6

...Câinii și șoimii munteni și moldoveni sunt folosiți la vânătoare, fiind cu adevărat lucruri însemnate.

Oda 7

p. 290

...Pietrarii din Moldova și Țara Românească ... sunt vrednici de privit ... Sărindarul ⁹ ... și altele sunt vrednice de văzut.

Oda 8

Colțea din București ... și altele sunt vrednice de văzut.

IV

DESCRIEREA GEOGRAFICĂ A DACIEI ¹⁰

după 1777

Dacia cuprinde trei voievodate, ca și cum am zice trei domnii, ducate, principate. Mai întâi Transilvania (se numește și Ardeal), apoi Țara Românească ¹¹ și în urmă Bogdania sau și Moldova. Toate acestea fiind învecinate cu Ungaria își au un singur nume, cel de Dacia. Acum voi vorbi pe rând despre acestea: Țara Românească, // Moldova și Transilvania. Aceasta din urmă se mai numește și Eptapolis, pentru cele șapte orașe mai însemnate ¹² din cuprinsul ei, este o țară mare și pentru lungimea teritoriului ei poartă numele și de „Lungoasa” ¹³. Cel mai însemnat dintre orașe are un climat nesănătos, de aceea și locuitorii săi suferă de reumatism mai ales și de dureri de mâini; se cheamă Sibiu ¹⁴. Este reședința generalului ¹⁵ și a mitropolitului ¹⁶ pentru că este un oraș mare, de aceea se și întrece în măreție cu Viena ¹⁷, scaunul împăratului nemților. Acesteia din vechime îi era supusă toată Transilvania, precum și Ungaria ¹⁸. Mai este și un alt oraș, dar și acesta nesănătos; aici sunt surzi, mulți cu simțuri ciuntite și suferă de tuse ¹⁹. Mai este și altul, care a fost reședința marelui Decebal, regele dacilor ²⁰. Este și Brașovul lângă hotarul Țării Românești, oraș destul de mare și acesta, dar și din cele mai însemnate; îl numesc și Ștefanopol ²¹, dar pricina <denumirii sale> n-am găsit-o scrisă în istorie.

⁹ Σαρνδάριον, mănăstire din București.

¹⁰ După traducerea lui C. Erbiceanu, apărută în „Biserica ortodoxă română”, XIV (1890), p. 356 și urm., cu unele modificări.

¹¹ Valahia.

¹² Mediaș, Sebeșul Săsesc, Bistrița, Sibiu, Brașov, Sighișoara și Cluj. Pentru originea numelui de Siebenbürgen, cf. vol. I al colecției de față.

¹³ Afirmație fantezistă.

¹⁴ Împrumut nemărturisit din „Corographia”... lui Reichersdorffer.

¹⁵ Adică a comandanților generali imperiali din Transilvania.

¹⁶ Arhiepiscopului. Cf. la Reichersdorffer, prelatul purtător de mitră.

¹⁷ Beci. Tot după Reichersdorffer.

¹⁸ De fapt Ungaria și Transilvania intră efectiv în stăpânirea Imperiului habsburgic numai după pacea de la Carlowitz (1699).

¹⁹ Oare după Hungaria lui Olachus? Pentru relatarea acestuia, vezi vol. I al acestei colecții.

²⁰ = Sarmisegetuza (Grădiștea).

²¹ Este traducerea numelui german de Kronstadt. Tot după Reichersdorffer.

Acestea zise sunt indeajuns pentru Transilvania, care are și o nouă religie de curând apărută, aceea a luteranilor ²².

Țara Românească cea vestită, reședința ²³ de acum a românilor, mult iubită și invidiată de Fanarioți, localitate ²⁴ (!) foarte productivă din care în adevăr curge miere și lapte, care să ne fie de bine ²⁵; țară cu climat foarte sănătos, țară de dorit, foarte întinsă și potrivită pentru afaceri ²⁶. Bucureștiul ei, cel vestit și frumos, este scaunul ²⁷ domnitorilor; pe la mijlocul brațului său trece Dâmbovița și-i sărută fața și-i udă corpul. Dâmbovița, dar, curge peste frumosul său trup, Dâmbovița râu auriu, pentru că produce aur (!) ²⁸, pe care țiganii îl culeg și dau la domnie cinci ori șase pungi pline, împreună cu cel adunat din Olt, pentru că și acesta are aur și acest râu separă Craiova ²⁹ (!) de Țara Românească. Posedă mănăstiri multe și bogate, mai ales cele ale Craiovei ³⁰ sunt și mai mărețe; într-una din acestea ³¹ se păstrează moaștele lui Grigore Decaplitul, ce-i acum locuitor al cerului; în altă ³² mână dreaptă a marelui între ierarhi, Sf. Nicolae al nostru, cel făcător de minuni.

p. 358 La București este mănăstirea Născătoarei ce se numește Sărindar, gloria Țării Românești, pentru minunile zilnice // ce săvârșește la fiecare și chiar mie. Mai este și o mănăstire ce are un spital obștesc și cu o clopotniță ce-i vrednică de văzut ³³ și care se numește Colțea, clădire făcută cu mare cheltuială de acel Mihail Cantacuzino Brâncoveanu, spătar și moș ³⁴ al domnului Constantin ³⁵, al celui vestit și bogat.

Moldova este al doilea scaun al românilor, loc foarte sănătos, mai mult chiar și decât al Țării Românești, loc foarte roditor, dar nu ca al Țării Românești; merele și boii sunt mai frumoși în Moldova, boii mari, așa cum nu se află în Țara Românească și în nici o altă provincie a Europei, de aceea se cumpără mulți în Ungaria și în Polonia, care îi sunt învecinate. Are și mănăstiri, dar nu ca ale Țării Românești. Posedă și o icoană făcătoare de minuni a Născătoarei la Iași într-o mănăstire și o numesc Golia, așa precum are și <mănăstirea> din Scopelo ³⁶ icoana Bunei Vestiri. Scaunul domnului se află la Iași. Bucureștii întrec Iașii în toate. La Iași se află moaștele neputrezite ale Sf. Paraschivei celei noi... precum și talpa picioarului Sf. Ioan Botezătorul... Biserica Trei Ierarhi este toată sculptată în relief cu adevărate figuri, ceea ce o înfrumusețează pe din afară, fiind ctitorie a lui Vasile vodă Albanitul ³⁷. Acesta

²² De fapt luteranismul s-a instalat definitiv în Transilvania încă de la mijlocul sec. XVI.

²³ Adică patria.

²⁴ Evident = țară.

²⁵ Este o urare de bine asemănătoare cu expresia: să ne trăiască.

²⁶ În sens de „comerț”.

²⁷ Adică „reședința de scaun”.

²⁸ Adică în albia râului se găseau pepite aurifere, culese de țiganii zătari.

²⁹ Evident, Oltenia.

³⁰ Idem.

³¹ Mănăstirea Bistrița.

³² Mihai Vodă din București.

³³ Turnul Colței.

³⁴ = unchi după mamă.

³⁵ Constantin Brâncoveanu.

³⁶ Insulă în arhipelagul grecesc.

³⁷ Vasile Lupu (1634–1653).

a zidit și Golia, a adus și pe cuvioasa Paraschiva cea nouă din Constantinopol, cu multă cheltuială. Acesta a plătit și toată datoria ce-o avea Sf. Mormânt și care era mare atunci ... Și la Curtea de Argeș în Țara Românească se află o biserică sculptată, ca și aceasta, dar mai minunată. În Iași sunt cam la 5 000 de case, iar în București 15 000, precum este cunoscut tuturor. De asemenea și populația țării este mai numeroasă în Țara Românească. Se spune că pe vremea lui Brâncoveanu, locuitorii Bucureștilor se ridicau la peste 70 000. În timpul lui Constantin Mavrocordat, când eram eu secretarul acestuia, s-a împărțit haraciul la patruzece de mii, adică 40 000 de locuitori ³⁸ cu siguranță. Sunt acum 40 de ani de când s-a dat haraci de către domn ³⁹ în Țara Românească și s-a plătit, iar în domnia fratelui său Ioan ⁴⁰, când am fost înaintat la căminărie, 40 în Moldova ⁴¹; cu adevărat nu era mare deosebirea între Țara Românească și Moldova. În timpurile acestea // de război ⁴² și una a fost pustiită de turci și cealaltă a fost robită și strivită. La sfârșitul războiului după ce au fost ocupate de moscoviți, iarăși au fost înapoiate Turciei, prin spaima tuturor popoarelor pentru iubirea de argint a rușilor și pentru darea de bani din partea turcilor, cu condiția ca timp de doi ani să nu plătească bir, și nici un alt fel de dare...

p. 359

Neamțul însă a luat de la Moldova... trei județe ⁴³, Suceava și alte două, (primindu-le) de la turci pe nimica, ca dar și cât de mare! Și au mai rămas cincisprezece județe; Țara Românească însă a avut și are șaptesprezece împreună cu Craiova... ⁴⁴.

Grigore Ghica ⁴⁵ după ce a stat doi ani domn în Moldova, întorcându-se din Moscova i s-a tăiat capul, sub pretext că a fost pus domn de blonzi ⁴⁶. Alecu Ipsilant domnul Țării Românești a fost numit la Constantinopol ⁴⁷, iar Costache Moruzi, fratele soției sale ⁴⁸, mare dragoman ⁴⁹ și prieten cu el, a luat Moldova de la Împărăție și s-a făcut domn al Moldovei ⁵⁰ fără întârziere. Țara Românească și Moldova ⁵¹ au mitropoliți, Moldova are și trei episcopii ⁵², Țara Românească, două ⁵³ (episcopii) și Transilvania, trei ⁵⁴. Acestea au, toate și trei școli pe la locurile lor. Moldova se mai numește și Moldo-Vlahia, dar nu se scrie nicăieri din care pricină Țării Românești i se mai spune și Ungro-Vlahia, dar se știe de ce pentru că este scrisă pricina. Anume că acel vechi Mihai vodă

³⁸ În București.

³⁹ Constantin Mavrocordat, în a treia domnie (1735—1741).

⁴⁰ Ioan Mavrocordat, domn al Moldovei (1743—1747).

⁴¹ Neclar. Adică *tot atât cât* Țara Românească.

⁴² Războiul ruso-turc (1768—1774).

⁴³ Cernăuți, Herța și Dorohoi (în parte).

⁴⁴ Adică Oltenia.

⁴⁵ Grigore al III-lea Ghica (1764—1767, 1774—1777).

⁴⁶ Adică de ruși. Probabil joc de cuvinte roșcovani-ruși.

⁴⁷ În sensul: ales de turci.

⁴⁸ Eroare! Constantin vodă Moruzi era însurat cu Smaranda, fiica lui Dumitru Sulgea-roglu și a Ecaterinei Ghica, sora lui Grigore al III-lea Ghica.

⁴⁹ Între 1774—1777.

⁵⁰ Domnește între 1777—1782.

⁵¹ *Bogdano-Vlahia*.

⁵² La Roman, Rădăuți și Huși.

⁵³ La Râmnicu Vâlcea și Buzău.

⁵⁴ La Vad în Maramureș, Feleac (lângă Cluj) și Alba Iulia (uniți).

Albanitul⁵⁵ (!) cel mare, cu zelul și voinic, a domnit peste Țara Românească, Moldova și Tran // silvania în același timp, pe lângă acestea și peste Ungaria și-și avea acesta scaunul său în Țara Românească, pentru care s-a și cinstit cu titlul al Ungariei⁵⁶. Scaunul Moldo-Vlahiei din vechime era mai ridicat decât acel al Țării Românești, însă Brâncoveanu cu dări mari la Împărăție a înălțat Țara Românească.

Cine se duce, frate, în Țările Române și nu-și întină trupul său și își păstrează fecioria, este mai fericit decât un închinător la mormântul Domnului...

Afrodita și-a avut mai întâi domnia singură în Cipru, după istorie, acum are pretutindeni tronuri și împărății, dar mai cu seamă, socot eu în Moldova și Țara Românească, din pricina frumuseții și ușurinței femeilor ce sunt acolo.

⁵⁵ = Mihai Vitcazul (1593—1601) !

⁵⁶ Confuzie evidentă.

CHARLES-CLAUDE DE PEYSSONNEL

(1727—1790)

Charles-Claude de Peyssonnel, fiul consulului Franței la Smirna, Charles de Peyssonnel (1700—1757) s-a născut la Marsilia în anul 1727.

Venit în Orient la vârsta de opt ani și-a făcut studiile la școala specială înființată pe lângă ambasada franceză la Constantinopol pentru instruirea viitorilor interpreți de limbi orientale (*École des jeunes de langue*). După o călătorie la Paris în 1746, e trimis în 1750 într-o călătorie de studii în Asia Mică pentru cercetarea monumentelor antice.

În 1753, la propunerea ambasadorului des Alleurs, este numit consul al Franței în Crimeea. Îndată după luarea postului său în primire (1754), Peyssonnel începe să adune material pentru o lucrare asupra popoarelor care au locuit la gurile Dunării și pe țărmul Mării Negre. Strânge astfel o serie de informații cu privire la satele moldovenești de sub stăpânirea hanului, cât și la relațiile politice, financiare și comerciale ale Moldovei și Țării Românești cu tătarii.

Numit consul la Caneca (Creta), Peyssonnel a străbătut în toamna anului 1758 Moldova pustiită de tătarilor lui Krim Ghirai, care au ridicat într-o săptămână 40 000 de robi, vite nenumărate și prăzi bogate. După un scurt popas la Iași, Peyssonnel s-a îndreptat în tovărășia compatriotului său, negustorul Pierre-François Linchou, spre Țara Românească, oprindu-se în București, de la sfârșitul anului 1758 până în februarie 1759. În cursul acestei călătorii, Peyssonnel a strâns o serie de observații cu privire la trecutul Țărilor Române, cât și la forma lor de cărmuire și la bogățiile lor. Acestea din urmă îl interesau în chip deosebit întrucât urmărea să deschidă piața românească comerțului francez.

Numit consul general la Smirna, a ocupat acest post din 1766 până în 1786. Întors în Franța, a murit la Paris la 12 mai 1790. Din 1763 era membru corespondent al Academiei de Inscripții din Paris.

Peyssonnel și-a început cercetările istorice printr-un studiu asupra tulburărilor din Persia și din Georgia, întemeiat pe materialul cules în cursul călătoriei sale din 1750 în Orient. Lucrarea sa istorică *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, terminată la 15 iulie 1763 și publicată la Paris în 1765 se ocupă de originea românilor, de caracterul latin al limbii și de începuturile Țărilor Române. Urmărește pe scurt istoria Moldovei până la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare pe baza unor cronici moldovene (Ureche, *Letopisețul anonim al Moldovei*), oferite de Alexandru Ghica tatălui său — consulul de la Smirna —, confruntate cu Bonfiniu și cu cronicarii poloni.

Ca anexă la această lucrare, Peyssonnel a publicat *Voyage à Magnésie, à Theyatère, à Sardes etc.* redactat pe baza materialului arheologic și epigrafic strâns în cursul călătoriei din 1750 în Asia Mică.

Lucrarea cea mai însemnată cu privire la situația economică și comercială a Principatelor române și Dobrogei, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, începută în 1750 și terminată în 1762, a fost publicată abia în 1787 la Paris, în două volume, cu indicația numelui și titlurilor autorului.

În același an apărea la Amsterdam, fără indicația autorului *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent, auxquelles on a joint deux mémoires sur le commerce de Smyrne et de l'île de Candie*, într-un singur volum de format mic, având în anexă memoriile asupra comerțului cu Smirna (p. 301—385) și a comerțului din Creta (p. 386—425) care lipsesc din ediția de la Paris. În prefață, editorul anonim se dă drept autorul lucrării menționând doar că Peyssonnel (M. P.*** consul de France) i-ar fi dat anumite sfaturi și acuză pe un negustor că i-ar fi copiat manuscrisul pe care se grăbește să-l publice. Identitatea acestui editor anonim nu a fost încă dezvăluită; s-ar putea să fie un secretar al lui Peyssonnel care l-a părăsit pe neașteptate în 1762 și pe care acesta îl bănuia de furt literar.

Lucrarea lui Peyssonnel a fost tradusă în limba germană, după ediția pariziană, de către Ernst Wilhelm Kuhn, sub titlul: *Die Verfassung des Handels auf dem Schwartzten Meer*. Aus dem französischen des Herrn von Peyssonnel, Leipzig, 1788.

Această lucrare importantă este completată de un studiu intitulat *Mémoires sur l'état civil, politique et militaire de la Petite Tartarie envoyé en 1755 aux ministres du roi*.

După încheierea tratatului de la Kuciuk Kainargi (1744), Peyssonnel a analizat într-un comentariu manuscris, terminat la 10 februarie 1777, modul cum s-au aplicat primele 17 articole, cât și paragraful referitor la articolele secrete. În observațiile asupra art. XVI privitor la Principatele române, Peyssonnel relatează intrigile lui Matei Ghica pentru a răsturna pe Alexandru Ipsilanti. A fost publicat abia în 1929 în „Revue historique du Sud-Est européen”, XI, nr. 10—12, p. 339—363, sub titlul: *Les Observations de M. de Peyssonnel en 1777 sur l'exécution du traité de Koutchouk Kainardji*.

Peyssonnel a supus unei critici severe lucrarea baronului de Tott atât în broșura *Observations critiques sur les mémoires de Monsieur le Baron de Tott, pour servir à l'histoire des Turcs et des Tartares* (109 pag.), cât și în *Lettre à M. le marquis de N. Contenant quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom du Baron de Tott* (130 pag.). Iar în *Examen du livre intitulé Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, Amsterdam, 1788, reeditat în 1821, a combătut argumentele lui Volney care susținea împărțirea Imperiului otoman.

Ultima lucrare publicată în timpul vieții lui Peyssonnel este *Situation politique de la France et ses rapports actuels avec toutes les puissances de l'Europa*, Neuchâtel, 1780, în două volume, la care a adăugat *Vues et développement des avantages que le pacte de famille peut donner à la France et à l'Espagne pour le rétablissement de la marine et du commerce maritime*.

După moartea lui au apărut *Discours sur l'alliance de la France avec les Suisses et les Grisons*, 1790. Manuscrisele operelor lui Peyssonnel se păstrează la Biblioteca Națională din Paris.

De Peyssonnel s-au ocupat N. Iorga în *Les voyageurs français dans l'Orient Européen*, Paris, 1928, p. 104—105 și V. Mihordea într-un articol substanțial *Charles de Peyssonnel*, în „Balcania”, V, București, 1942, p. 365—392, precum și în *Politica orientală franceză și Țările Române în secolul al XVIII-lea (1749—1760) după corespondența agenților de la „Secret du roi”*, București, 1937.

O copie manuscrisă a lucrării lui Peyssonnel: *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, într-o formă puțin mai strânsă decât a textului imprimat ulterior se află în arhiva Ministerului Afacerilor Străine al Franței sub cota: *Mémoires et documents, Turquie*, vol. 14, f. 179 și urm.

Un microfilm după acest ms. se află la Muzeul de istorie al orașului București.

[COMERȚUL MĂRII NEGRE]¹

Dobrogea

Mangalia este un târg mare. Acolo se află o piață deschisă și un mare număr de magazine de grâne; portul este destul de mare // și poate primi vase de orice mărime, dar nu este absolut sigur iarna. La Mangalia se aduce un mic număr de mărfuri de import, despre care am vorbit în legătură cu comerțul Varnei. p. 159

Mărfurile de export sunt: grâul, orzul, secara, meiul, brânza și strugurii care se găsesc din belșug.

Tuzla². Între Mangalia și Constanța³ se află Tuzla, un loc pustiu, unde este o radă descoperită și nesigură.

Constanța este un târg mare sub ordinele unui agă însărcinat totodată să trimită la Constantinopol grâul care este adunat aici în foarte mare cantitate. Portul este nesigur; când vântul este ceva mai tare, vasele stau acolo cu mare greutate. Comerțul de import și de export al acestui târg este aproape același ca acela al localităților despre care am vorbit.

Siut Ghiol⁴ este un loc // pustiu care are o radă foarte rea, unde vasele abordează câteodată vara, dar nu pot aborda acolo iarna. p. 160

Kara-Kirman^{4bis} este un sat destul de mare unde sunt mai multe magazine de grâu; acolo se fac multe încărcături de cereale.

Localitățile cele mai de seamă ale Dobrogei sunt: Silistra, Babadag, Tulcea, Isaccea și Tomarova⁵.

... Se exportă o cantitate foarte mare de ceară; e galbenă și de o calitate foarte bună; se vinde curată și fără de cusur. Prețul ei este de la 38 până la 48 de parale ocaua, după an. Localitățile cele mai de seamă unde se găsește ceară sunt: Turtucaia, Silistra, ... Bazargic etc. p. 162

Mierea este de o calitate mai bună decât cea din Țara Românească și Moldova. p. 166

... Untul este destul de abundent ... dar totuși mai puțin ca în Țara Românească și Moldova. p. 167

... Se găsește la ... Bazargic ... silitră de o calitate foarte bună, dar toată este cumpărată pentru *miri*⁶, particularii nu pot cumpăra decât de contrabandă... p. 169

Caii bulgărești, mai ales cei din Dobrogea, sunt foarte prețuiți, sunt mici și puternici ca și caii tătarăști, dar mai bine croiți și mai aleși. Prețul atârnă de frumusețea și calitatea lor ... p. 170

Dobrogea produce o cantitate destul de mare de vin roșu, dar de calitate mediocră. Se aduce de la Isaccea, Tulcea, Daia-Köi, Măcin ... din Deli Orman. În fiecare an vin cinci până la șase mii de care din Rusia și Polonia ca să încarce aceste vinuri care costă de obicei, pe loc, 50 de parale chintalul... p. 172

¹ Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris, 1787, p. 159 ș.u.

² *Tousla-Bourmou*.

³ *Keustenge*.

⁴ *Sud-Gheulu*, la nord de Constanța, azi dispărut. Acum Siut Ghiol este doar denumirea unui loc din apropierea litoralului.

^{4bis} Port dispărut, așezat în apropierea actualului sat Vadu din com. Corbu la nord de Năvodari, jud. Constanța.

⁵ *Timar-Ows*, sau Reni, pe stânga Prutului, în Republica Ucraina:

⁶ Pentru stat (fisc).

- p. 173 În toate locurile de pe malul Dunării se află vase construite anume pentru a naviga pe acest fluviu, având de la 150 până la 4 000 de chintale încărcătură; pot fi închiriate în întregime sau plătind numai partea de chirie pentru mărfurile încărcate. Vasele mici sunt mai potrivite decât cele mari și sunt mai iuți, merg zi și noapte pe orice vreme și pot aborda oriunde; vasele mari nu merg decât ziua, ferindu-se tare de furtună, pentru că nu pot aborda în orice loc; nu sunt folosite decât pentru transportul grânelor. Chiriile sunt mai mari când mergi în susul fluviului decât în josul lui, pentru că echipajele suferă foarte mult când vântul este potrivnic și sunt silite să remorcheze vasul. De la Rusciuc la Vidin, vasele de 200 de chintale, care se închiriază anume, costă de la 4 la 15 piaștri. Cele care au a se întoarce și se
- p. 174 închiriază, pentru a merge în josul fluviului, de la Vidin la Rusciuc, nu costă decât 6 până la 7 piaștri. Dacă închiriezi anume aceleași vase pentru a merge de la Rusciuc la Vidin costă de la 12 la 13 piaștri, iar cele care se înapoiază pot fi închiriate cu 9 până la 10 piaștri.

De la Vidin la Galați trebuie să închiriezi vase anume. Chiriile sunt de obicei de la 28 până la 30 de piaștri și de la Rusciuc la Galați, de la 15 până la 20; de la Vidin la Sulina ⁷ care este una din gurile Dunării se plătește 50 până la 55 de piaștri.

De la Galați până la Marea Neagră⁸ nu se găsesc vase fluviale, afară doar de cele care se întorc la Rusciuc și la Vidin; sunt deci mai ieftine. Nu am vorbit aici decât de vasele de vreo 200 de chintale încărcătură; celelalte chirii sunt mai mari sau mai mici potrivit cu mărimea vaselor și cu depărtarea diferitelor localități...

p. 177

Țara Românească

Țara Românească este o provincie creștină a Imperiului otoman, cârmuită de un voievod creștin, căruia i se dă titlul de principe și care este numit de sultan. Ea se mărginește la miazănoapte cu Moldova, la răsărit cu Basarabia, la miazăzi cu Dunărea și la apus cu Transilvania și Ungaria. Orașele cele mai însemnate din Țara Românească sunt: București, Focșani (din care o jumătate atârnă de Moldova), Craiova, capitala județului cu acest nume, unde voievodul ține un guvernator cu titlul de *ban*, Râmnic, Buzău, Zimnicea⁹, Ploiești (?)⁹, Gherghița¹⁰, Turnu¹¹, Ocnele Mari¹², Căineni (!)¹³, Calafat, Giurgiu și „Laun”¹⁴.

- București este capitala Țării Românești și reședința voievodului. Este un oraș mare și frumos, foarte populat, numără peste 120 000 de//
- p. 178 locuitori, sunt clădiri publice foarte frumoase și mai ales hanuri sau case de găzduire impunătoare, ocupate de negustori bogați, la care găsești tot felul de mărfuri din toate țările lumii ce fac negoț.

Giurgiu este schela cea mai de seamă a Țării Românești. Este un oraș destul de mare, așezat la Dunăre la 12 leghe la sud de București și aproape în fața Rusciucului. Acolo se imbarcă toate mărfurile Țării

⁷ Suniê.

⁸ Zemitché.

⁹ Clovesche (= Ploiești ?).

¹⁰ Guirghitza, sat, jud. Prahova.

¹¹ Coullé.

¹² Hocna, probabil Ocnele Mari.

¹³ Kimen = Poate Căineni (?)

¹⁴ În dreptul orașelului de mai târziu Călărași.

Românești care pleacă pe Dunăre fie în jos spre Marea Neagră, sau în Germania, mergând în susul acestui fluviu; de asemenea se aduc toate mărfurile care trebuie să treacă la Varna, pentru a fi transportate de acolo la Constantinopol. Toate mărfurile din Turcia și din țările străine venind de la Constantinopol, de la Adrianopol, din târgurile Selimna¹⁵ și „Ouzoudjova” prin Rusciuc și toate cele care vin din Germania, pe Dunăre, se descarcă acolo. Descrierea celorlalte localități ar fi de prisos; trec la starea comerțului de import și de export al acestei țări.//

Comerțul de import al Țării Românești

p. 179

Se pot desface cu câștig în Țara Românească tot felul de mărfuri, dar negustorii europeni nu s-au așezat niciodată aici, din motive pe care le voi deduce mai jos. Negustorii de la Rusciuc au pus mâna aproape pe tot comerțul acestei țări. Se aprovizionează la Constantinopol și la Adrianopol, în târgurile de la Selimna și „Ouzoudjova” cu toate mărfurile care se găsesc acolo. Unii negustori pământenți se duc și ei să cumpere mărfuri europene la târgurile din Lipsca, Danzig și la Viena. Mă voi mărgini să vorbesc aici de mărfurile europene care se vând <în această țară> cu câștig.

Stofe

Stofele noastre „londrine”¹⁷ de calitatea a doua se pot vinde în Țara Românească, dar cererea nu este prea mare. Postavurile de la Lipsca, cele din Polonia // și cele care se fac chiar în țară le fac concurență, se vând totuși în mod obișnuit cu 100 până la 110 de parale „picul”¹⁸. Stofele cele mai prețuite sunt cele numite *stofe de Lipsca* aduse de la târgul din acest oraș, și care nu sunt altceva cred decât stofe țesute în Brabant. Există diferite calități și prețuri felurite de la 3 1/2 <piaștri> până la 5 și chiar 6 piaștri „picul” pentru culorile de coșenil. Stofele din Polonia sunt de trei calități deosebite; prima este cea numită de turci *Kil-Kenar*, al cărui preț este de 2 piaștri „picul”. A doua se numește *esker* și se vinde cu 60 de parale. Ultima calitate este foarte grosolană și nu costă decât 30 de parale. În Țara Românească se face un număr mare de stofe de o calitate foarte proastă, cam asemănătoare cu „pinchina”¹⁹ noastră; sunt foarte înguste și au abia un „pic” în lățime. Prețul lor este de 20 până la 30 de parale „picul”. S-ar putea introduce în Țara Românească postavurile noastre de Elboeuf, // de Sedan și chiar de Abbeville. Am motive să cred că ar fi căutate și că ar înlocui aproape în întregime postavurile de Lipsca dacă s-ar ajunge să se așeze temeinic francezii în această țară. S-ar putea face încercarea. Stofele franceze nu vin în Țara Românească decât prin Constantinopol, Adrianopol și prin târgul de la Selimna.

p. 180

p. 181

¹⁵ Selimna = Seimen pe fluviul Marița mai jos de Plovdiv.

¹⁶ Ouzoudjova pe Marița, în Rumelia.

¹⁷ Imitație de postav ușor englez (fabricat în Franța).

¹⁸ Măsură turcească de lungime pentru țesăturile de lână, mătase și pânză. Pentru cele de lână se folosea „picul halebi”, pentru cele de mătase „picul endaze” (mai scurt), iar pentru pânzeturile picul de Crimeea mai lung ca cel turcesc în raportul de 4/3.

¹⁹ = postav gros de lână.

Stofe din Franța, Veneția și Chios

Stofele noastre de Lyon se vând în Țara Românească cu destul câștig și într-o cantitate destul de mare. Am văzut unele de mare preț la București în hanuri ²⁰ și în mai multe prăvălii. Prețurile lor sunt din cale afară de mari pentru că sunt aduse de la Lipsca și cheltuielile de transport și vamă pe care trebuie să le plătească înainte de a ajunge la București sunt uriașe. Unii francezi așezați în această capitală ar putea să pună mâna în mod absolut pe această ramură de negoț și vânzând stofele la un preț mult mai mic ar crește poate consumul lor. //

p. 182 În Țara Românească se vând multe stofe de Veneția, numite în țară „bella coses” ²¹. Sunt stofe cu flori nuanțate cu puțin aur și argint. Se găsesc și „damaschete” și se vând și multe stofe de Chios de toate felurile.

Fireturi

Galoanele care se vând cel mai mult în Țara Românească sunt cele din Polonia, din cauza ieftinătății prețului. Cele mai multe din aceste galoane sunt fără alesătură, fără zigzaguri și lucrate în formă de „musketar” ²². Sunt ușoare și de proastă calitate. Se vând de obicei cu toptanul cu 180 de plăști ocaua cele de argint și cu 200 de plăști ocaua cele de aur. Fireturile noastre ajung și ele aici prin târgul din Lipsca și sunt foarte scumpe, de aceea se vând în cantitate foarte mică. Superioritatea lor este totuși recunoscută și ar fi preferate dacă francezii le-ar putea aduce ei înșiși și le-ar

p. 183 veni și mai bine la socoteală chiar văzându-le//la același preț cu galoanele polone; ar face fără doar și poate să cadă de tot comerțul cu acestea <din urmă>. Se vinde de asemenea o mare cantitate de fir de aur și de argint din Polonia cu 12 până la 13 parale dragma ²³.

Cameloturi ²⁴

Cameloturile noastre din Franța sunt destul de prețuite, se vând fără deosebire și cele de o singură față și cele în dungi cu 30 până la 35 de parale sulul, sunt aduse aici de la Constantinopol.

Vopsele

Vopselele sunt aduse în Țara Românească de la Constantinopol, Adrianopol și din târgurile din Rumelia, uneori și de la Danzig. Consumul nu este prea mare, dar prețul este bun. Indigoul se vinde obișnuit, de la război ²⁵ încoace, cu câte 13 până la 14 parale ocaua; se vinde chiar până la 20 de plăști când nu se prea găsește și <e mai> căutat. Coșenila se vinde cu 25 de plăști ocaua, și lemnele colorante (băcanul?) cu 20 de plăști chintalul. //

²⁰ *les Khans publics*. E vorba aici de un fel de bazaruri temporare ținute în hanuri, în contrast cu comerțul stabil al negustorilor așezați cu prăvălioare mici.

²¹ = *Bella coses* sau *belacoase*, mătase fină, atlas.

²² *Unis, sans chevrons et en forme de mousquetaires travaillés*.

²³ *La dragme* = măsură de greutate, echivalând cu a 400-a parte dintr-o oca sau cu 16 killat. O drahmă și jumătate echivala cu un miscal (cf. N.E. Kleeman, *Tagbuch der Reisen*, Praga, 1783, p. 383).

²⁴ *Camelots* — Stofe lucrate la origine din păr de cămilă, de unde li se trage și numele. Ulterior a desemnat niște stofe ieftine și desconsiderate.

²⁵ Adică de războiul terminat în 1774.

Mirodeniile ca : scorțișoare, cuișoare, muscadă, piper, gingimbru sosesc prin Danzig și se vând cu un câștig mare atunci când nu se prea găsește. Mirodeniile alese ajung la prețuri excesive. Prețul obișnuit al piperului este de 60 de parale ocaua, iar acela al gingimbrului alb e de 40 de parale.

M e t a l e

Se aduce în Țara Românească cositorul și plumbul de la Constantinopol, Adrianopol și de la târgul din Selimna. Prețul obișnuit al cositorului este de 90 până la 100 de parale ocaua împreună cu amoniacul ; acel al plumbului este de 13 până la 14 parale ocaua. Mercurul și oțelul se aduc din Germania, pe Dunăre, cel dintâi se vinde cu 15 piaștri ocaua și celălalt cu 20 de piaștri chintalul.

Secerile din Germania sunt și ele un articol de import foarte însemnat în această țară. //

Comerțul de export al Țării Românești

p. 185

C e a r ă

Ceara este articolul de comerț de export cel mai însemnat al Țării Românești ; este de o calitate foarte frumoasă și se află în cantitate foarte mare. Ceara rafinată și foarte curată se vinde cu 40 până la 45 de parale ocaua.

P i e i

Se scoate din Țara Românească un număr mare de piei de bou și de bivoli care sunt mai mici și mai puțin prețuite ca cele din Moldova. Pieile de bou cântăresc de obicei de la 25 până la 30 de ocale și costă de la 2 $\frac{1}{4}$ piaștri până la 3 piaștri bucata, pieile de bivoli se vând în aceeași proporție.

L â n ă

Lâna din Țara Românească este foarte căutată ; // este aproape de aceeași calitate ca cea din Bulgaria de nord și este preferată celei din Moldova. Prețul ei este de 9 până la 10 parale ocaua. Cea mai mare parte trece în Germania ; lâna neagră, care nu se amestecă de obicei cu cealaltă, se vinde în Rumelia. p. 186

M i e r e

Mierea din Țara Românească este de o calitate inferioară celeia din Moldova, are o culoare mai închisă și este mai greu de prelucrat. Prețul ei obișnuit este de 6 piaștri chintalul.

U n t

Untul se află în cantități foarte mari, este de o calitate inferioară celui din Moldova. În sate se vinde cu 8 parale ocaua, iar la bălciuri cu 10 parale.

S e u

p. 187 Seul este un articol de export foarte însemnat. Se scoate o cantitate uriașă din Țara Românească. // Grosul e alcătuit din grăsimea de capră ; i se mai adaugă și grăsime de bou și de oaie. Se vinde obișnuit cu 7 până la 8 parale ocaua.

I n

Țara Românească produce o cantitate destul de mare de in de o calitate mai slabă decât cel din Moldova ; nu ajunge niciodată să se albească în aceeași măsuri, iar firul este foarte scurt. Se vinde cu 7 până la 8 parale ocaua și se desface aproape tot în Rumelia.

C â n e p ă

Cânepă se găsește de asemenea din belșug și este potrivită pentru tot felul de frânghii. Prețul ei este de 4 până la 5 parale ocaua.

B l ă n u r i

Se exportă din Țara Românească ceva blănuri, aproape de aceleași feluri ca și cele care se scot din Moldova, dar de o calitate mult mai slabă. //

p. 188

G r â n e

Țara Românească este un izvor nesecat de grâne : grâu, orz și secară. Kila și prețul sunt aceleași ca în Bulgaria. Exportul lor este interzis și toate sunt duse la Constantinopol.

T u t u n

Țara Românească produce o cantitate enormă de tutun de foarte proastă calitate care se vinde cu 8 aspri ocaua.

S a r e

În Țara Românească se află ocne foarte bogate în locul numit Ocna. Această sare se vinde pe loc cu 40 de aspri grămada de 100 până la 110 ocale. În schelele dunărene, unde este transportată de la ocna, prețul său obișnuit este de 40 până la 45 de parale pentru suta de ocale. Se extrage o cantitate uimitor de mare, care trece la Constantinopol și în diferite părți ale Imperiului otoman. //

Observații

p. 189 Moneda care are cea mai mare circulație în Țara Românească este cea turcească și este chiar singura care este primită la vânzările cu amănuntul ; dar și țechinii venețieni, cei olandezi, scuzii imperiali și poloni, rublele rusești, realii ²⁸ din Spania, scuzii din Ragusa sunt primiți în negoț și sunt supuși la unele variații, potrivit cursului comerțului.

²⁸ Réaux de deuz d'Espagne.

Transportul mărfurilor nu este prea scump în Țara Românească ; se folosesc care cu boi, cu bivoli și cu cai, care duc până la 2 000 de ocale. De la București la Giurgiu costă de obicei de la 3 până la 3 1/2 piaștri și se plătesc în aceeași proporție după depărtarea diferitelor localități.

În Țara Românească sunt două vămi : una la Giurgiu și cealaltă la „Laun”²⁷ care este un mic orașel pe Dunăre mai la răsărit de Giurgiu, în fața Silistrei. În fiecare din aceste două vămi se află doi // oameni, unul turc și celălalt român. p. 190

Vameșii turci ascultă de cel de la Rusciuc. Se plătește de obicei la Rusciuc și se ia un permis²⁸ pentru Giurgiu și „Laun”. Vama din Țara Românească se reduce la foarte puțin lucru și te înțelegi pentru o sumă minimă cu vameșul. Vama turcească este de 3 % pentru turci și de 4 % pentru raiale. Frâncii²⁹ plătesc după tariful reglementat de capitulații.

În Țara Românească sunt mine de aur (!), dar ele nu sunt încă deschise și cărmuirea nu dă voie să fie exploatare. Sub domnia lui Mihail Racoviță, un boier român numit Dudescu³⁰, bărbat bogat și puternic a cărui familie continuă să se bucure în acea țară de multă strălucire, a pus să se scoată *piatră* dintr-o carieră pe care o avea pe una din moșile sale³¹, la câteva leghe de București, cu gândul de a-și clădi o casă. Un german care conducea exploatarea și care era un om foarte priceput la lucrul minelor// a descoperit în această carieră o vână de aur destul de bogată. A dat de știre boierului și i-a propus serviciile sale la această mină, în schimbul unei participări la câștig. Încercările pe care le-au făcut împreună au reușit de minune, și au extras o cantitate destul de mare de aur³². Această descoperire nu a rămas mult timp fără a ajunge la cunoștința voievodului Mihail Racoviță, în ciuda măsurilor luate de stăpânul minei și de antreprenorul german de a o tăinui. Spionii n-au întârziat să-l informeze. p. 191

Acest principe a poruncit să se adune îndată toți boierii printre care a fost poftit și Dudescu. Voievodul, fără a-l numi, a spus că a auzit că se descoperise o mină de aur pe moșile unuia dintre boierii adunați. A arătat paguba pe care această <descoperire> ar putea-o aduce țării, căci era de crezut că faptul va ajunge curând la cunoștința Divanului otoman și va expune pe toți locuitorii țării și îndeosebi pe boierul care făcuse descoperirea pe moșile sale tiraniei turcești. Boierii, după // ce au cumpănit toate motivele înfățișate de voievod, au ajuns la hotărârea că trebuie dată poruncă tovarășului lor — oricine ar fi el — să nu mai lucreze la această mină și să învaluiască această descoperire într-o tăcere adâncă ; de atunci nu s-a mai pomenit de ea. Râul Buzău și altele câteva poartă firicele de aur în cantitate destul de mare. Acestea sunt adunate fățiș și constituie o arendă care face parte din veniturile voievodului și pe care o țin țiganii din Țara Românească din vremuri de care nu se mai pomenesc. p. 192

Se găsesc în Țara Românească și mărgăritare (!) ; au fost scoase mai multe asemenea mărgăritare dintr-un lac mic aflat la oarecare depărtare

²⁷ Corespunde cu Călărașii de mai târziu.

²⁸ *Passe-avant*.

²⁹ *Les Francs* (= occidentalii în general).

³⁰ *Dédesko* = Constantin Dudescu, mare logofăt (1740—1743, 1744) sub Mihail Racoviță (1741—1744).

³¹ Frunzănești, sat, com. Fundeni, jud. Călărași, unde C. Dudescu și-a clădit un conac impunător de piatră.

³² Întregul episod e destul de fantezist.

de București înspre județul Câmpulungului. Mi s-au arătat la București câteva din aceste mărgăritare prelucrate cu succes, deși păreau inferioare celor orientale. //

p. 193

Moldova

Moldova ca și Țara Românească este o provincie creștină a Imperiului otoman. Ea se mărginește la miazănoapte cu Nistrul, la răsărit cu Basarabia sau Bugeacul, la miazăzi cu Țara Românească și la apus cu Transilvania și Ungaria. Este cărmuită de un voievod creștin numit de Poartă și cărmuirea sa este absolut aidoma cu cea a Țării Românești ³³. Moldova este mai puțin întinsă decât Țara Românească și aduce mult mai puțin venit voievodului său, dar țara este frumoasă și mai mănoasă și toate roadele sale sunt mai bune. Voievodul Moldovei are // precădere la Poartă asupra celui din Țara Românească, pentru că țara celui dintâi s-a supus turcilor printr-o capitulație, iar cealaltă a fost cucerită.

Localitățile cele mai de seamă din Moldova sunt: Iași, capitala, Hotin, Chișinău, Târgoviște ³⁴ (!), Huși, Fălciu, Camenca ³⁵, Orhei, Bacău, Suceava, Bârlad, Botoșani ³⁶ (?), Brăila ³⁷, Galați etc.

Iașii sunt capitala Moldovei. Voievodul își are aici reședința. Acest oraș este destul de mare și bine populat. Are cam 50 000 de locuitori; acolo nu sunt hanuri publice ³⁸ ca la București; negustorii sunt așezați statornic în dughene particulare și comerțul este mult mai puțin înfloritor.

Orașul Galați este schela cea mai însemnată din Moldova. Este așezat pe malul de miazănoapte al Dunării, de la 40 până la 45 leghe de gura ei. Acest oraș se află sub autoritatea unui dregător moldovean numit de voievod; are titlul de pârcălah. În toate orașele Moldovei este și câte un ofițer // turc, numit beșli-agasî de care ascultă musulmanii stabiliți acolo sau care vin acolo pentru treburile lor.

Cele mai multe mărfuri îndreptate spre Moldova sunt debarcate la Galați și tot acolo se imbarcă și cele care vin din Moldova. Vasele nu ierneză de obicei la Galați și se duc la „Sunie” ³⁹, una din gurile Dunării pe care hărțile o numesc greșit (!) Solina și unde este un port bun. //

p. 196

Comerțul de import ⁴⁰ al Moldovei

Comerțul Moldovei este același ca al Țării Românești. Mărfurile vin aici pe aceleași căi, se vând aceleași mărfuri cu aceleași prețuri, dar într-o cantitate mult mai mică. . . .

³³ Se poate vedea ce am spus despre aceste două provincii în lucrarea mea intitulată *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube* (n.a.)

³⁴ *Targovitz*. Confuzie evidentă a autorului. Într-o copie manuscrisă a textului publicat ulterior, în 1787, și care se află în Arhiva Ministerului Afacerilor Străine de la Paris lipsesc următoarele localități: Târgoviște, Camenca, Botoșani, Brăila și Galați.

³⁵ Kamenka = Camenca în stânga Prutului pe râul Camenca, Republica Moldova.

³⁶ *Poulchen*.

³⁷ *Ibrail*. Confuzie evidentă. Brăila era în acea vreme raia turcească și aparținuse mai înainte Țării Românești.

³⁸ *Kans publics*. Vezi mai sus n. 20.

³⁹ Sulina.

⁴⁰ *Commerce d'entrée*.

Ceara este articolul cel mai de seamă al comerțului Moldovei; ea p. 197
este de foarte bună calitate și mai frumoasă decât cea din Țara Românească.
Se vinde la același preț, adică de la 40 până la 45 de parale ocaua.

Pielele de bou au mai multă căutare decât cele din Țara Românească;
ele cântăresc până la 40 de ocale și se vând de la 3 1/2 până la 4 piaștri;
cele de bivoli, în aceeași proporție.

Lâna este mult inferioară față de cea din Țara Românească; ea este
mai grosolană și mai amestecată cu lâna neagră; ea nu trece în Germania;
se întrebuințează în țară și în Rumelia, în manufacturile de abă, de man-
tale și de pături.

Mierea este mai prețuită decât cea din Țara Românească; este de o
culoare mai deschisă, mai curată și mai ușor de prelucrat; este și mai scumpă
și se vinde cu 5 1/2 până la 6 piaștri chintalul.//

Untul din Moldova trece drept cel mai ales din Imperiul otoman; p. 198
este <totuși> mai ieftin decât cel din Țara Românească, care e de o calitate
inferioară. Se vinde în sate cu 18 până la 20 de aspri și la bălciuri până la
8 parale.

Seul este la fel cu cel din Țara Românească și se vinde la același preț.

Inul din Moldova este mai bun decât cel din Țara Românească, se
albește mai ușor și are firul mai lung. Totuși și unul și altul sunt mult infe-
rioare celui din Egipt. Prețul lui obișnuit este de 7 până la 8 parale ocaua.

Cânepa este și ea de calitate mai bună și se vinde de obicei cu 4 parale
ocaua.

Boii constituie un articol foarte însemnat al comerțului Moldovei:
un număr uimitor trece în Polonia, în Prusia, în Germania, în statul Vene-
ției și în Turcia; cântăresc de obicei de la 200 până la 250 de ocale. Boii
se vând de la 10 până la 13 piaștri și vacile de la 8 până la 11 <piaștri>.//

Se exportă de asemenea din Moldova în fiecare an un număr nesfâr-
șit de oi care cântăresc de la 18 până la 22 de ocale. Prețul pe loc este de p. 199
50 până la 60 de parale de cap de vită; se trimit în Rumelia și la Constan-
tinopol.

Comerțul pastramei (cărnii sărate) de vacă, de oaie și de capră este
de asemenea un articol foarte important. Acest articol alimentar se răspân-
dește pe toată întinderea Mării Negre. Domnii Linchou ⁴², negustori fran-
cezi așezați în Moldova, au socotit că ar putea ajunge la o foarte însemnată
ramură de comerț cu carnea de vacă, sărată conform pregătirii obișnuite
în țările creștine, și că aceasta ar aduce Franței un mare câștig, vânzându-se
și mult mai ieftin decât <articolele asemănătoare> pe care le cumpărăm
aiurea. Ei au și obținut învoirea de a aduce din Franța sărători speciali
și luaseră chiar măsuri și dăduseră ordine pentru imbarcarea lor, când moar-
tea domnului Linchou cel mai mare ⁴³ <dintre frați>, care a fost decapitat
la Constantinopol în 1760, a făcut să cadă cu totul această afacere. // Am p. 200
crezut că trebuie să spun ceva despre această speculație din care s-ar putea
trage poate vreun folos în alte împrejurări.

⁴¹ *Commerce de sortie.*

⁴² Frații Linchou. Numele inițial era Linche, devenit în Țările Române Linchou. Cf. mai
jos, n. 60.

⁴³ François-Thomas Linchou. Cf. mai jos, n. 61.

Blănurile din Moldova sunt destul de prețuite ; ele constau din vulpi mult mai mari decât cele din Țara Românească. Se aduc pieile neargășite în târguri și se vând cu 45 până la 50 de parale bucata, după calitate ⁴⁴; „jderi” ⁴⁵ destul de frumoși a căror blană întreagă costă 50 până la 60 de piaștri, belchițe ⁴⁶ din care o haină blănită ⁴⁷ costă de la 35 până la 40 de parale, „ala-karen” ⁴⁸, la prețul de 5 până la 5 1/2 piaștri, vătui ⁴⁹ de toate felurile cei negri și cei pestriți cu 17 până la 18 piaștri pieliceaua și cei albi cu 5 1/2 până la 6 piaștri.

Sunt în Moldova pădurile de la Rezina ⁵⁰, Scânteia ⁵¹, Vaslui și mai multe altele, care produc o foarte mare cantitate de lemn de construcție și de catarge de tot felul, care pot fi cumpărate foarte ieftin. Schela unde sunt p. 201 transportate e la Galați. // În acest oraș sunt chiar mai multe șantiere unue sunt construite, foarte ieftin, vase de negoț de orice mărime pentru navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre. Mi s-a spus la Galați că erau tot atât de bune catargele din Moldova ca cele din nord.

Din Moldova se obține o foarte mare cantitate de păcură care iese din pământ și din care au descoperit mai multe izvoare (puțuri) foarte bogate ; se vinde, pe loc, cu 100 până la 110 parale chintalul.

Moldova este tot atât de mănoasă în cereale ca și Țara Românească, grâul este chiar mai frumos ; chila este de 275 de ocale și costă 2 1/2 piaștri. Celelalte cereale se vând în aceeași proporție și cu aceeași kilă ; exportul lor este interzis tot astfel ca în Țara Românească. Când eram la Iași, mi s-a vorbit fără precizie de o propunere pe care o făcuseră polonii guvernului otoman ca să facă să ajungă grânele lor în Marea Neagră, pe Nistru, și să le ducă la Constantinopol. Ei cereau, pentru aceasta, unele privilegii p. 202 pe care Poarta nu a vrut să // li le acorde și nu am izbutit niciodată să afluce a împiedicat îndeplinirea unui proiect al cărui succes ar fi adus celor două puteri un folos egal.

Rușii importă în fiecare an o cantitate nu prea însemnată de vin din Moldova. Este destul de bun, așa crede că e mai bun decât cel din Bulgaria. Costă de obicei o para ocaua.

Observații

Aceleași monede care circulă în Țara Românească trec și în Moldova, fără nici un fel de deosebire. Cele din Polonia sunt mult mai numeroase în comerțul din Moldova decât în Țara Românească, din cauza vecinătății.

Transportul mărfurilor și vehiculele se plătesc cam tot atâta, se folosesc tot astfel care cu boi, cu bivoli și cu cai, având aceeași încărcătură, p. 203 adică de vreo 2 000 de ocale. Carele cu boi sunt numite // de turci *karaus-arabași* și cele cu cai *mokan-arabași* ; costă de la Iași la Galați fără deosebire 5 până la 5 1/2 piaștri ; se plătesc în aceeași măsură, potrivit cu depărtarea diferitelor locuri unde vrei să-ți transporti marfa.

⁴⁴ Cuvintele subliniate lipsesc din textul ms. păstrat în Arhiva Afacerilor Străine de la Quai d'Orsay.

⁴⁵ *Zerdavas* ; din limba turcă.

⁴⁶ *Sangsar*, idem.

⁴⁷ *Pelisse*, adică o haină întreagă de blană.

⁴⁸ *Ala-kartn*, cuvinte însemnând cu pantecele bălțat.

⁴⁹ *Guendjens*, de la tc. *göcken* = vătui sau iepuraș.

⁵⁰ În stânga Prutului, Republica Moldova.

⁵¹ *Iskente*, sat și com., jud. Iași.

La Galați sunt doi vameși, unul turc și altul moldovean. Turcul ia vamă musulmanilor de 3 %, și moldoveanul pretinde vama de la creștini după tariful de 4 % ⁵², dar te înțelegi foarte ușor cu acesta din urmă și evaluarea mărfurilor reduce această taxă la mult mai puțin.

Lazii ⁵³ din provinciile Trapezunt au făcut întotdeauna un mare negoț în Moldova și în Țara Românească; acum câțiva ani ajunseseră să acapareze în întregime tot negoțul și să devină adevărați tirani; mai ales în Moldova, ei se căsătoreau acolo și se așezau acolo cu reședința. Exercitau cele mai crude asupri împotriva populației, ruinau pe țărani și pe târgoveți silindu-i să le ia banii // cu camătă și le ridicau apoi bucatele și mărfurile ca plată a acestor împrumuturi silit, al căror preț îl puneau după bunul lor plac. Adeseori împingeau culmea barbariei până a-și îngădui hoții și asasinate. Sunt vreo douăzeci de ani de când domnul Constantin Mavrocordat ⁵⁴ a vrut să scuture jugul pe care acești noi coloni sau mai bine zis acești cotropitori îl impuseseră nenorociților de moldoveni; el s-a înțeles cu vestitul Ali-pașa Hekimoglu ⁵⁵ care era pe atunci, dacă nu mă înșel, pașă de Vidin sau de Babadag, au făcut împreună mai multe întâmpinări pe lângă guvernul otoman și au dobândit ordine de a urmări pe lazi ⁵⁶, a executa pe vinovați și a le lua bunurile. Aceste porunci au fost îndeplinite și chiar depășite. Persecuția lor a fost o ilustrare a Vesperelor Siciliene ⁵⁷, au fost uciși pretutindeni și bunurile lor au fost confiscate pentru miri (= fisc). Mi s-a spus că în Moldova au pierit peste zece mii de lazi. Această pedeapsă îngrozitoare // i-a ținut de atunci în marginile datoriei; cei care se așezară în țară și care au scăpat de măcel au rămas supuși și plecați, iar ceilalți au continuat să facă un negoț cinstit fără a se îndepărta de regulile prescrise.

Nu se vor putea niciodată așeza temeinic în Moldova și în Țara Românească negustori francezi cât timp nu vor fi acolo consuli care să-i ocrotească. Ei rămân la cheremul domnului care abuzează de nevoia în care se află ei de a se lua bine cu el și care îi silește adeseori să-i vândă mărfuri pe credit cu marele risc de a pierde creanța dacă acesta ar fi cumva mazilit. Dacă izbutesc să-i câștige încrederea și dacă i se par devotați lui, ajung suspecti tuturor celorlalte familii care ținesc la acea domnie, iar când este schimbat domnul, a cărui prietenie și-au dobândit-o, cel care îl înlocuiește privește pe acești negustori ca // pe niște oameni care îi pot face rău și caută deci să scape de ei, prin toate mijloacele cu putință.

De altminteri pentru a-și asigura o mare parte din mărfurile de export, ca ceară, piei etc., negustorii sunt siliți să dea bani drept arvună staroștilor satelor, precum și unor boieri care percep dijmele și alte impuneri sub formă de mărfuri; câteodată chiar fac avansuri de acestea și domnului, îi dau niște scrisori de credit pentru Constantinopol de care are adeseori nevoie, cu condiția ca ei să primească în locul lor anumite mărfuri la vremea recoltei. Acest fel de negoț este foarte avantajos pentru că în afacere de schimb de 18 și de 20 % cu care se alege, mai capătă întotdeauna și mărfurile pe un

⁵² Pentru vama care se plătea la Galați, cf. *Hurmuzaki*, Doc. Supl., I, p. 607, nr. DCCCLXXXI.

⁵³ Lazi, populație din Asia Mică, așezată pe coasta de sud-est a Mării Negre.

⁵⁴ Constantin Mavrocordat în a doua sa domnie în Moldova (septembrie 1741 – 29 iunie 1743).

⁵⁵ Ali-Hekim-oghlu, pașă de Babadag.

⁵⁶ Vezi cronică atribuită lui Enache Kogălniceanu (1733–1774), în *Cronici moldovenești* (ed. critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu), București, 1987, p. 42–44.

⁵⁷ = Măcelul francezilor lui Carol de Anjou, în Sicilia în 1282.

preț mai ieftin, având grijă de a-l hotărî dinainte ⁵⁸. Dar dacă se întâmplă ca domnul să fie mazilit, ei sunt expuși să piardă avansurile pe care i le-au făcut ⁵⁹ sau cel puțin să aștepte ca să fie pus iar în domnie; toți boierii car-
 p. 207 // ii erau devotați urmează aceeași soartă, își pierd locurile și nu mai plătesc chiar dacă ar avea puțința; de a plăti nu dobândești dreptate pentru că nu ai protecție. Domnii Linchou ⁶⁰ au pățit spre nenorocirea lor toate cele arătate aici de mine. Cel mai vârstnic dintre frați ⁶¹ care se bucura de încrederea deplină a domnului Constantin Racoviță ⁶² l-a urmat în Moldova în chip de cămăraș sau visterier particular al domnului. A înființat la Galați o casă de comerț, dând conducerea tatălui său ⁶³ și fraților săi ⁶⁴; această întreprindere a înflorit atâta timp cât a rămas Constantin în domnie. Alexandru (!) Ghica ⁶⁵ urmașul său a privit pe domnii Linchou ca pe niște oameni suspecti și de care avea toate motivele să se teamă, din cauza devotamentului lor față de înaintașul său. Așadar i-a supus la tot felul de vexații, i-a obligat să-și părăsească acea casă de comerț ⁶⁶ și i-a silit să plece fără să le lase un răgaz pentru a-și lichida afacerile; a împins lucrurile până la
 p. 208 neomenie prin // maltratarea la care l-a supus pe Linchou tatăl, bătrân a cărui vârstă îl îndreptățea cel puțin la oarecare milă. Acești negustori au fost nevoiți să vândă cu orice preț mărfurile care le rămăseseră, pentru a se descurca; au pierdut mult, prin părăsirea pe neașteptate a casei lor de comerț, au lăsat mai multe creanțe asupra țării și au suferit cu totul o pierdere de peste 15 000 de piaștri, de care nu au putut fi niciodată despăgubiți. Urmările ⁶⁷ tuturor acestor afaceri l-au cufundat apoi pe domnul Linchou, fratele mai mare, într-un labirint de intrigi la care am fost martor în parte când am trecut, în 1759, prin Moldova și Țara Românească, aducând cu mine pe domnul Linchou, fratele mai mic ⁶⁸, pe care îl întâlnisem lângă Bender și care a fost părtaș, în cursul acestei călătorii, la uneltirile ce au dus la tăierea capului fratelui său ⁶⁹ la Constantinopol, un an după aceea.

⁵⁸ În timpul domniei lui Constantin Racoviță, comerțul cu ceara a devenit un monopol de stat la care erau asociați marii concesionari frații Linchou, „națiunea” din Constantinopol care furniza sumele de bani și primea marfa, domnul care își plătea creditorii și haraciul prin împrumuturi la banca negustorilor francezi și, uneori, ambasadorul Franței la Constantinopol. La sfârșitul domniei lui C. Racoviță, afacerile fraților Linchou cu ceara din Moldova se cifrau la suma de 19 000 piaștri, I.C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France* (1728—1810), Buc., 1915, p. 100 și p. 220.

⁵⁹ În realitate ambasadorul francez de la Constantinopol putea obține un firman de la Poartă pentru despăgubirea compatrioților săi (I.C. Filitti, *Lettres*).

⁶⁰ Familie franceză originară din Marsilia, stabilită în sec. al XVIII-lea la Constantinopol și apoi în Țările Române, unde a căpătat diferite slujbe la Curtea domnească, păstrând în acest timp contactul cu vechile lor ocupații comerciale. Cf. V. Mihordea, *Politica orientală franceză în Țările Române în sec. al XVIII-lea*, 1749—1760, Buc., 1937, p. 107 și urm.

⁶¹ François-Thomas Linchou, fiul lui Maurice Linchou, în legătură cu Constantin Racoviță din 1740, a venit în Moldova în toamna anului 1749, intrând în Divanul domnesc ca mare sulger. A fost secretar domnesc pentru afacerile străine, vameș și vechil al cămărășiei.

⁶² Constantin Racoviță, domn al Moldovei (20 august 1749—22 iunie 1753, apoi 8 febr. 1756 — martie 1757).

⁶³ Maurice Linchou.

⁶⁴ Jean Baptiste, Joseph-Marie și Pierre-François Linchou.

⁶⁵ Numele este greșit. Aici este vorba de Scarlat Ghica (febr. 1757 — august 1758), urmașul lui Constantin Racoviță.

⁶⁶ Este prima casă de comerț franceză, înființată în 1753, condusă de Linchou-tatăl, asociat apoi cu fiii săi. În 1754 Linchou-tatăl a înființat o casă de comerț la București.

⁶⁷ Cuvintele subliniate în text alcătuiesc o frază care înlocuiește/ în ms. de la Afacerile Străine redactarea mai amplă din textul tipărit.

⁶⁸ = Pierre-François, asociat uneltirilor fatale ale fratelui său mai mare.

⁶⁹ = François-Thomas.

Se poate vedea cu ușurință din ceea ce am arătat, cât ar fi de necesar // să avem în Moldova și în Țara Românească niște consuli care să poată p. 209 ocroti comerțul pe care am voi să-l introducem; dar înființarea acestor consulatelor ar întâmpina mari greutăți din partea domnilor, deși Poarta nu s-ar învrednici peste măsură să-și refuze consimțământul. Aceste două principate sunt lăsate pradă la două sau trei familii grecești, ai căror membri neîncetat nu au altă grijă decât cum să-și le smulgă unii de la alții; aceste familii nutresc o ură neîmpăcătă, una împotriva celeilalte, și membrii fiecărei familii în parte sunt întotdeauna dezbinăți între ei, gelozia lor este nemărginită, toți ar vedea cu multă neplăcere șederea în țara lor a unui slujbaş al unei puteri străine, care ar fi un spion deghizat ⁷⁰ în stare să pătrundă purtarea lor și să informeze Curtea sa. Cum acești voievozi sunt uneori amestecați în afacerile politice ale Europei și adeseori adoptă interesele vreunei puteri în dauna celorlalte, ei s-ar teme de vigilența unui // consul care, descoperind unele uneltiri contrare intereselor suveranului p. 210 său, ar putea să le dea în vileag, să pună în acțiune resorturi puternice pentru a mazili pe domnul de care ar avea a se plânge, spre a-l înlocui cu vreun altul ce ar arăta dispoziții mai favorabile. Toate aceste familii s-ar uni împreună fără doar și poate și ar întrebuința toate mijloacele ce se pot închipui pentru a abate guvernul turcesc de la încuviințarea unei asemenea numiri. Ar trebui folosită domnia unor domni devotați cauzei Franței, pentru a pune temelile consulatului, iar dacă s-ar întâmpla ca ei să fie înlocuiți cu alții rău dispuși față de Franța, ar trebui să apărăm cu strășnicie pe consuli împotriva încercărilor pe care le-ar putea face aceștia de a-i expulza. După ce vor fi respinse hotărât primele lor eforturi și ei <=consulii> s-ar menține, lucrurile vor merge de la sine; acei cinstiți domni ⁷¹ s-ar obișnui pe nesimțite cu acest neajuns și l-ar privi încetul cu încetul ca unul din necazurile <mai mărunte legate de> situația lor.

Îndată ce consulii regelui vor // prinde rădăcini în această țară, s-ar p. 211 putea întemeia acolo în scurtă vreme un negoț înfloritor și aducător de câștig, stă bilind case de comerț la Iași și la București și așezând în schelele de la Galați, Giurgiu și Varna agenți ⁷² pentru a primi mărfurile de import și a expedia pe cele de export ...

Primejdiile navigației pe Marea Neagră au înspăimântat totdeauna, p. 215 oarecum cu drept cuvânt, pe cei mai mulți negustori. Este adevărat că această mare este foarte furtunoasă, că // porturile sunt foarte rare și că p. 216 neputând face nici o asigurare, ești obligat să-ți asumi toate riscurile. Dar cele mai mari primejdii sunt neștiința și lipsa de experiență a navigatorilor și neîndemânarea în felul lor de a încărca corăbiile. Patronii vaselor nu au hărți și au busole foarte proaste; ei nu știu nici să manevreze în voltă pentru a înainta împotriva vântului, nici să se mențină la „capă”; din orice parte ar bate vântul, ei îl primesc din pupă și merg unde îi duce vântul; îndată ce pierde din ochi uscatul, ei nu mai știu să-și calculeze drumul sau să cunoască drumul pe care-l poate face vasul și nici să afle portul și, dacă nu îi duce la liman întâmplarea sau rutina, se zdrobesc de

⁷⁰ *Un honorable espion.*

⁷¹ *Ces Messieurs.* E vorba de voievozi

⁷² *Des Facteurs.*

mal neapărat. Când pleacă dintr-un loc spre a se duce într-altul, au obiceiul să aștepte să se precizeze bine direcția vântului, mulțumită căruia socotesc ei într-un chip foarte nesigur că ar trebui să facă atâtea leghe pe oră; își măsoară timpul astfel încât să poată ajunge ziua în fața portului p. 217 unde vor să acosteze; dar dacă din întâmplare vântul // se întărește sau slăbește și noaptea îi surprinde în apropierea malului, ei naufragiază cu siguranță pe coastă. Intrarea canalului Constantinopolului și a Bosforului Traciei îndeosebi este pentru ei un loc primejdios unde pier mulți din ei.

Când am plecat din această capitală pe un vas turcesc pentru a mă duce în Țara tătărească, am ieșit din strâmtoare pe un vânt foarte prielnic; abia am făcut câteva mile pe mare când ne-a surprins vântul de apus. Oamenii noștri s-au întors cu vântul în pupă, potrivit lăudabilului lor obicei, și ne-am dus să inspectăm Sinope și Trapezuntul; vântul a început să bată spre răsărit și ne-am întors iar cu vântul în pupă.

După ce am pierdut din ochi pământul, am băgat de seamă că patronul nu mai știa unde se află și am început să-mi calculez singur drumul; în ziua a patra am văzut uscatul și cel care l-a văzut întâi cerea o cinste, crezând că îmi vestise apropierea de țărmul Crimeii. Am susținut cu tărie față de patron și de întregul echipaj că lucrul era cu neputință și că potrivit cu drumul pe care // l-am urmat, nu puteam avea înaintea ochilor decât țărmul dunărean; în curând s-au încredințat și ei, căci după câteva ceasuri ne-am aflat pe Insula Șerpilor în fața gurilor acestui fluviu, și eu am trecut drept vrăjitor pentru că am știut să ghicesc malul Dunării fără să fi fost vreodată în Marea Neagră....

[Din veniturile hanului Crimeii ...]⁷³

- p. 241 [Hanul primește] ... douăsprezece mii din *Bol akcesi* sau banii mieri. Este un fel de tribut pe care domnii Moldovei și Țării Românești îl p. 242 plătesc hanului, adică cel din Moldova 8 000 și cel din Țara Românească 4 000 de piaștri. Adică ... 12 000 ... În afara tributului anual pe care domnii Moldovei și Țării Românești îl plătesc hanului, primul este nevoit să-i trimită, la urcarea sa în domnie, o caretă trasă de șase cai și 2 000 de p. 243 țechini; și al Țării Românești 1 000 de țechini și un echipaj // asemănător. În ciuda acestora hanul cere neconținut în cursul anului peșcheșuri de la acești doi domni care îi sunt supuși aproape cu totul, datorită unui simțământ de teamă; în adevăr, hanul poate obține mazilirea lor printr-o singură cerere la Poartă....
- p. 254 Veniturile lui Kalga Sultan ⁷⁴ 2 500 de piaștri asupra tributului mieri al domnului Moldovei și 1 000 asupra celui al domnului Țării Românești, tribut pe care îl plătesc acești domni deosebit de ceea ce dau hanului....

⁷³ *Ibidem*, p. 241 și urm.

⁷⁴ Nume dat fratelui hanului.

Românii își dau și astăzi numele de romani // și ieșind din Focșani, oraș care este jumătate în Moldova și cealaltă jumătate în Țara Românească, am fost uimit auzind pe un țăran că răspunde uneia din slugile mele care îl întrebase unde ne aflăm : „a venit domieta la tzara roumounească”, adică : domnia voastră a venit în Împărăție și în Țara Românească...

p. 194
p. 195

[Despre situația politică a Țărilor Române]

p. 239

Din toate cele spuse mai sus se poate deduce că de când a fost dezmembrată Valahia de regatul Bulgariei ⁷⁶ a format două state care au fost cărmuite de domni deosebiți și uneori reunite sub un același domn. Aceste două principate au fost tot mereu de la întemeierea lor dependente și tributare de o putere străină. Ele au ascultat mai întâi de Ungaria, apoi de Polonia și au rămas apoi supuse împăraților turci. Aceste două state sunt astăzi despărțite și sultanul numește și mazilește după voia sa pe cei doi voievozi care nu mai sunt azi decât un fel de pașale, însă creștini. Ei sunt aleși de obicei din patru familii grecești care scot aceste domnii la mezat și nu au altă grijă decât să și le smulgă unii altora. Cea mai veche dintre aceste familii este familia Ghica, dar care nu e cunoscută decât de vreo sută de ani încoace. A doua este familia Mavrocordat, a treia familia Racoviță. Aceste două din urmă sunt încă și mai recente. A patra este nouă de tot, și primul voievod din această familie al cărui nume îmi scapă a fost dragoman la Poartă și a fost trimis în Moldova în 1758 ⁷⁷. Acești voievozi nu au decât rangul unor pașale cu două tuiuri, dar se bucură totuși de unele drepturi onorifice pe care nu le au nici pașalele cu trei tuiuri sau vizirii. A fost lăsat să rămână și mai departe în cele două principate un fel de Consiliu de stat compus din douăzeci și patru de boieri ce reprezintă pe vechii stăpânitori ai țării și se mai întrevede la Curtea acestor voievozi o ușoară licărire de suveranitate. Dar ei se află totuși în cea mai grozavă înjosire și tremură la apariția celui mai mic dregător turc sau tătar. Ei se răzbuună asupra poporului de starea de umilință la care au fost aduși și se străduiesc să scoată de la ei prin cele mai strigătoare stoarceri sumele care să acopere peșcheșurile imense ce sunt tot mereu siliți să le facă pentru a se pune bine cu ocrotitorii lor de la Poartă și a se menține în scaun. Moldovenii și muntenii, sătui de vexațiile lor, ar dori ca guvernul otoman să binevoiască să pună capăt acestei fantome de libertate ce le-a păstrat și să le dea niște pașale ⁷⁸, a căror cărmuire ar fi mult mai blândă și mai ușoară decât cea a acestor mici tirani încrezuți dintre care nici unul nu se socoate mai prejos de cel mai puternic monarh al globului.

⁷⁵ Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Ch. de Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, Paris, 1785, pp. 194—195, 239.

⁷⁶ Autorul se referă desigur la statul româno-bulgar din evul mediu, dar crede că și Moldova făcea parte din el !

⁷⁷ = Ioan Teodor Callimachi, mare dragoman (1741—1758) și domn al Moldovei (1758—1761).

⁷⁸ Părere cu totul neîntemeiată, dar în acord cu linia politicii franceze axate pe alianța cu Poarta.

Sol polon în trecere spre Poartă

Solia lui IOSIF PODOSKI

(1759)

Contele Iosif Podoski, dintr-o familie nobilă lituaniană, fost stolnic al Lituaniei, staroste de Dobrzynski, Pokrzywnicki, Zlatoryski și apoi voicvod de Plock, a fost însărcinat în 1759 de regele Poloniei August III cu o solie la Poartă pentru reglementarea relațiilor cu tătarii. Aceștia începuseră să stârnească un interes deosebit în legătură cu diferitele combinații ale diplomației europene, foarte atente la punctele slabe ale sistemului de guvernare otomano-tătar. Acum se ivesc dezbinări în sânul tătarilor, provocate și exploatate de agenți străini.

Hanii tătari, care până în vremea din urmă erau pionii politicii turcești în coasta Poloniei și a Rusiei, urmăreau acum ambiții personale și linii divergente de acțiune. Lucrul apare limpede și în memoriile lui de Tott. Hanul Maksud Ghirai, care ducea o politică proprie diferită de a Porții și apropiindu-se de cea a Rusiei dușmane, va fi depus și înlocuit cu Krim Ghirai trimis anume pentru a pregăti o acțiune comună în previziunea unui nou război cu rușii.

Pentru poloni, tătarii puteau fi niște aliați în împrejurări excepționale, ca cele din anii 1709—1711, dar în mod normal situația Poloniei față de tătari și de incursiunile lor nu era prea deosebită de cea din mijlocul secolului al XVII-lea, când prădăciunile acestora și represaliile corespunzătoare puteau dezlănțui oricând un război cu Poarta. Pentru a împiedica expedițiile de jaf cu toate consecințele lor, calea cea mai directă părea să fie o înțelegere cu puterea suzerană otomană. După apropierea din 1755 realizată de solia lui Mniszek, cea din 1759 a lui Podoski trebuia să întreprină și mai departe bunele relații.

Despre trecerea soliei lui Podoski există două dări de seamă, una a secretarului soliei, Adam Golarlowski, judecător militar la Bobrownik, care se întitulează *Diariusz poselstwa Podoskiego do Turk* (Jurnalul soliei lui Podoski în Turcia). Manuscrisul autograf, purtând iscălitura lui A. Golarlowski, se păstrează la Institutul Ossolinski (ms. nr. 615). A fost publicată în original de P.P. Panaitescu în *Călători poloni în Țările Române* împreună cu o versiune românească (p. 195—214). Cealaltă dare de seamă redactată în limba franceză a fost atribuită lui C. Lafont, secretarul francez al contelui Iosif Podoski. Manuscrisul păstrat în Arhivele de la Dresda a fost publicat de N. Iorga în lucrarea *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, extras din „Buletinul Societății Geografice”, București, 1898, p. 43—52 și analizată de același în *Istoria românilor prin călători*, ed. II, București, 1928, p. 158—161. P.P. Panaitescu în *Călători poloni în Țările Române* a precizat că familia solului polon Iosif Podoski aparținea nobilimii Lituaniei și nu trebuie confundată cu vestita familie a magnaților poloni Potocki.

Secretarul soliei ADAM GOLARLOWSKI

(?—post 1759)

Nu se cunosc prea multe amănunte despre Adam Golarlowski, judecător militar la Bobrownik, care a îndeplinit funcția de secretar al soliei contelui Iosif Podoski, străbătând Moldova în 1759 în drum spre Poartă. Nu se știe dacă a mai însoțit solia polonă și la întoarcerea prin Moldova în august 1760 deoarece jurnalul soliei redactat de el se oprește mai înainte.

Textul jurnalului nu se limitează doar la un simplu itinerar însoțit de o înșirare a ceremoniilor de primire a solului de către domn, ci surprinde și anumite raporturi dintre boieri și domn (Ioan Teodor Callimachi) și descrie starea jalnică a regiunii Prutului jefuită de tătari și bântuită de ciumă. El se încheie cu o descriere vie a drumului prin Dobrogea.

JURNALUL SOLIEI LUI IOSIF PODOSKI¹

A. Versiunea lui A. Golarlowski

1759

p. 195 29 septembrie 1759. Pe malul turcesc al Nistrului ² nu erau numai ofițerii și ienicerii gata de paradă, ci aproape tot Hotinul a venit să ne admire. Atât de mare era mulțimea turcilor că malul lor, care era mai jos decât al nostru, ni se părea acoperit de zăpadă. Îndată de pe malul opus de la Ottaki s-au urcat pe plute ca să ne călăuzească „strajnicul” ³ ținutului Hotin, capugi bași-ul ⁴, călăuza noastră și un număr mic de înalți dregători turci deoarece era nevoie să ni se lase loc liber. Văzând aceasta, s-au urcat pe plută solul ⁵, împreună cu voievodul de Lublin, castelanul de Camenița și cel de Lwow, Borzyslawski, stegar de Trembowla, administratorul episcopiei de Camenița și mulți alți înalți dregători și ofițeri mai mici în grad, atât poloni, cât și străini, dar mai ales de aceștia. Amândouă plutele s-au întâlnit la mijlocul Nistrului unde cârmacii le-au oprit și le-au legat; turcii atunci ne-au urat bun sos și ne-au poftit pe pluta lor. Atunci solul și-a luat rămas bun pentru ultima oară de la voievodul de Lublin și de la castelanul de Camenița, îmbrățișându-se cu ei. Solul a primit atunci de la turci, după obiceiul vechi și întotdeauna respectat, un act scris, asigurând că solul și toți acei ce-l urmează vor fi aduși înapoi de turci, după îndeplinirea sarcinii lor, sănătoși și feriți de orice primejdie, afară doar de fenomene ale naturii ce nu pot fi prevăzute sau de trăsnetul lui Dumnezeu. Atunci am trecut cu toții în urma solului pe pluta turcească. Îndată ne-au înconjurat turcii, urându-ne sosire cu noroc împreună cu alte urări, strigând: „Înșala! Înșala!” adică: Allah să dea bine! Ne apucau de mâini și de brațe, spunându-ne să nu ne temem, căci vom găsi cele de trebuință la ei. Sosind

¹ După P.P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 195 și urm., versiunea românească.

² La Hotin.

³ Este folosit un termen polon pentru un comandant local turc.

⁴ = Kuciuk Saim Aga.

⁵ Iosif (Józef) Podoski.

la mal, am găsit acolo douăzeci de cai aleși cu șei bogate și alți cai cu șei săracăcioase, trimiși de pașa de la Hotin.

Trebuie să se știe că acest pașa care de curând fusese ridicat dintre tătari la rangul de pașa, n-avusese vreme să se îmbogățească. Aproape toți acești cai erau adunați de la locuitorii Hotinului, având șei foarte proaste și dintre acești cai erau abia vreo cincizeci pe care puteai călări. Solul însă avea nevoie de douăzeci și patru de cai boierești și atunci pașa a cerut comisului soliei prin tălmaciul Giuliani ⁶ să dea el patru cai, căci nu avea mai mult // de douăzeci de acest fel. I s-a răspuns că se pot da și zece, și am fi călărit bucuros pe caii noștri dacă n-ar fi fost obiceiul să mergi pe caii gazdei, căci în toată curtea soliei nu se afla un cal mai prost decât cel mai bun al lor. Numai solului i s-a dat un cal alb bun cu o șa cu puțină broderie. Cea mai deosebită însușire a acestor cai era faptul că mergeau liniștiți fără să fie îndemnați. Deci cavalcada a pornit, curtea soliei mergea în aceeași rânduială ca la intrarea în Camenița; după curte urmau toți ofițerii în număr de vreo patruzeci și prietenii care însoțeau pe sol la Hotin. Apoi venea solul însuși, având la stânga sa — care la turci este locul mai de cinste — pe secretarul soliei, la dreapta era capugi-baș-ul, călăuza noastră, între șase peici⁷, ținând calul și scările șelei, apoi șase „haiduci” descriși mai sus și paisprezece muzicanți îmbrăcați turcește ca ciuhodari și doi curieri, toți mergând doar câte doi. Pe margini erau șirurile lungi ale ienicilor, care nu purtau nici o armă, cum e obiceiul lor în timp de pace, și mergeau cu pas domol. În ariergardă era Galezowski comandând pe husari, apoi caii de paradă cu șeile cu cioltare, în sfârșit trăsurile și carele.

Abia am intrat în oraș și muzica turcească a început să cânte din trâmbițe și tobe acoperite cu stofă roșie și din cimpoaie⁸, toate așezate grămadă, cu mare zgomot, foarte neplăcut pentru urechile neobișnuite cu așa ceva. Cu această muzică supărătoare am fost conduși tot timpul până la palatul din Hotin, unde era pregătită locuința solului. După ce am trecut prin locuri frumoase pe malul Nistrului, ne-am urcat pe un deal repede, dar nu prea înalt. Acolo se află o clădire de lemn chiar pe malul râului, pe care turcii o numesc „Woiewoda”, unde locuiește paznicul portului sau mai bine zis vameșul. Aici turcii au poftit pe sol la o cafea, dar solul, socotind că nu e de demnitatea lui să se coboare la un vameș, nu a primit, ci a poruncit să meargă drept la Hotin.

Atunci s-a iscat un conflict provocat nu de turci — căci atunci s-ar fi rezolvat mai ușor —, ci de Giuliani, tălmaciul nostru, care a cerut ca secretarul soliei să meargă înaintea solului, iar „strajnicul” ținutului Hotin să meargă lângă sol la stânga, în locul aceluia. Auzind aceasta un oarecare Ianuszevicz, tălmaci al pașalei de Hotin, care fusese mai înainte rotmistru⁹ în regimentul regelui Poloniei și care fusese pus în lanțuri din cauza nesupunerii sale la poruncile lui Borzyslawski (azi stegar și podstaroste de Trembowla, iar atunci polcovnic al acelui regiment), a strigat ca părerea lui Giuliani să fie îndeplinită. Secretarul soliei însă a dovedit din relațiile

⁶ *Iulianego*. Francesco Crescente Giuliani, zis și marchiz de Giuliani, interpret al Poloniei pentru limbile orientale.

⁷ Erau un fel de paji de paradă cu îmbrăcăminte strălucitoare; cf. descrierea în trăirii alaiului ambasadurilor la Constantinopol, de ex. Gninski sau Oettingen, în *Căldări*, VII, p. 347, și VIII, p. 150.

⁸ *Tulumbasow*.

⁹ Comandant de companie.

p. 197 tipărite ale soliilor lui Zbarazski¹⁰ // Leszczynski¹¹ și Chometowski¹² că i se cuvine lui să meargă pe lângă sol, nu numai aici, dar chiar și la Constantinopol, înaintea unor dregători mai înalți ca „strajnicul” local. Pe lângă altele cauza este aceasta: la audiențe, secretarul ține în mână scrisoarea regelui și la plecare ia răspunsul sultanului (cum se va vedea în urmă). Astfel a dat a înțelege lui Ianuszewicz și lui Giuliani că nu se prea pricep în aceste lucruri și cu voia solului a declarat turcilor că nu se va retrage, căci aceasta ar însemna o înjosire. Turcii din pricina dreptului de ospitalitate și în semn de respect pentru sol nu au putut să stăruie, deci secretarul a continuat să meargă pe lângă sol până la gazdă. Pentru acest lucru a primit mulțumiri de la toți polonii mai distinși ce se aflau de față, anume acei care fuseseră nu de mult în solie cu Mniszech¹³, mare „șambelan” al Lituaniei la Osman III¹⁴ și care cunoșteau bine aceste obiceiuri. Acum pentru întâia oară s-a dat pe față trădarea și lipsa de sinceritate a lui Giuliani, despre care vom face la urmă o relatare deosebită¹⁵.

În sfârșit am străbătut <tot> drumul până la Hotin care se află la o optime de milă de Zwaniéc fără să socotim vadul Nistrului. Pe tot drumul o mulțime de turci stăteau pe margini admirând un alai așa de strălucit, neputându-și sătura curiozitatea; alții admirau mai ales minunatele jocuri ale cailor care, luându-și vânt, săreau în aer cu o minunată repeziciune, deși nu izbuteau toți și întotdeauna să facă acest joc.

Când ne apropiam de oraș, turcii au început să-și arate mulțumirea, trăgând focuri din tunuri uriașe de pe ziduri și când s-au împlinit patruzeci și patru de lovituri, noi am ajuns la locuința solului. Acolo și-au luat rămas bun toți acei care, pentru a face mai mare cinste patriei și a da mai mare strălucire soliei, îl însoțiseră pe sol și apoi s-au întors pe malul polon la Zwaniéc. Inimile noastre s-au îndurerat de această despărțire, văzând jalnica lor plecare și rămânerea noastră în mâinile barbarilor... [Urmează comentarii asupra iubirii de patrie]. Toată parada ținuse de la ceasurile două după prânz până la apusul soarelui. După aceea am luat masa de seară și ne-am dus cu toții la locuințele noastre să ne odihnim.

30 septembrie. Solul a pofțit la Hotin pe câțiva nobili, anume pe părintele administrator al episcopiei de Camenița, pe stegarul Borzyslawski, care mai rămăseseră la Zwaniéc și a tratat pe oaspeți cu mult fast.

p. 198 După // aceea a primit de la turci felurite daruri în semn de bun sosit, dar acestea nu erau însemnate decât un ibric—două de aramă, fructe și flori, pe când solul, după cinstea lui innăscută, a dat daruri în aur și diferite obiecte de găteală.

1 octombrie. Ziua de astăzi a fost închinată corespondenței pentru poșta trimisă în Polonia.

2 octombrie. După prânz au fost aduși la locuința solului caili pașalei, aceiași și în același număr ca la sosirea noastră alaltăieri de la Zwaniéc pe malul Nistrului. Solul a încălecat împreună cu noi toți și am mers, cu

¹⁰ Cristofor Zbarazski, trimis în 1622 la Constantinopol pentru a încheia pace cu turcii, cf. Relația trecerii sale prin Moldova în *Călători* IV, p. 498—505.

¹¹ Rafael Leszczynski, trimis de Senat și Dietă la Constantinopol pentru a ratifica tratatul de la Carlowitz (1699); cf. solia sa în *Călători* VIII, p. 163—184.

¹² Trimis la Constantinopol (1712—1714) pentru a obține de la Poartă recunoașterea lui August al II-lea ca rege al Poloniei. *Ibidem*. p. 587—591.

¹³ Trimis în 1755 la Poartă. Vezi în volumul de față relația trecerii sale prin Moldova.

¹⁴ Osman al II-lea, sultan otoman (1754—1757).

¹⁵ Acest incident este mult exagerat de Golarowski, care era tocmai secretarul soliei, ce vedea o „înjosire” a sa din propunerea firească a lui Giuliani.

aceeași suită și în aceeași rânduială ca la sosire, la castel să vizităm pe pașa de Hotin. Când am intrat în castel au tras de pe ziduri de patruzeci și trei de ori din tunuri foarte mari.

La intrarea în odaia pașalei, ceremonia s-a desfășurat în chipul următor : în timp ce solul intra venind din gang, pașa s-a ridicat venind din cealaltă parte a odăii și s-au întâlnit în mijlocul încăperii. După câteva cuvinte de bun sosit rostite de pașă, turcii au început să cânte niște triluri nu tocmai plăcute, care fac parte din ceremonialul lor. După aceea s-au așezat îndată pe perne bogate, solul la dreapta, pașa la stânga, făcându-și urări reciproce prin tălmaci. Pe lângă pașă ședea capugi-bași-ul, călăuza noastră, iar pe lângă sol secretarul soliei. Atunci a venit pașkirgiul, dregător care are grijă de șervete. Aceste șervete erau albe cu marginile brodate cu aur, argint și mătase sau în loc de șervete aducea bucăți de țesături bogate. Pe acestea mi le-a așezat pe genunchi și apoi cafegiul a adus cafeaua într-o cană. Abia am băut-o și a venit buhargiul ¹⁶ cu o sticlă de argint plină cu apă parfumată și ne-a turnat fiecăruia câteva picături pe mâini și apoi ne-a dat un prosop să ne ștergem ; după aceea, altul cu o cățuie ¹⁷ de argint ne-a tămâiat cu fum înmiresmat. La urmă ni s-a adus șerbet ¹⁸ de struguri pe care l-am băut dintr-o singură sorbitură ca rachiul.

Luându-ne rămas bun, ne-am întors în aceeași rânduială și cu același alai, cu lovituri de tun tot atât de numeroase, până la locuințele noastre. Am dat scutierilor turci câte un „bacșiș”, adică un dar, după gradul fiecăruia, două parale, un leu, altora mai mult. Pașa de Hotin a trimis în dar solului un cal de culoare murdară (=cenușie?), mic la stat și nu prea înalt și cam bătrân.

3 octombrie. În această zi s-au împărțit daruri turcilor a căror listă se află în partea a doua a jurnalului, unde se pot vedea toate darurile din
p 199 tot timpul călătoriei, căci aici ar lungi prea mult povestirea. În aceeași // zi turcii ne-au dat care cu boi și cărași în număr de ...* pentru lucrurile noastre așa că toate au fost împachetate îndată.

4 octombrie. Am plecat din Hotin cu aceeași rânduială salutați de același număr de lovituri de tun ca la sosire.

Comunitatea turcească ne-a însoțit o optime de milă, apoi s-a întors în oraș împreună cu ienicerii. Pe lângă noi a rămas numai convoiul cu amintitul capugi-bași. Acest capugi-bași ducea cu sine într-o caretă turcească foarte bine acoperită, în așa fel ca nimeni să nu poată arunca vreo privire înăuntru, o fată de optsprezece ani, o roabă de neam cerchez, pe care o plătitise cu 1 000 de lei, adică 4 000 de tymfi, și o ducea cu sine la Constanti-nopol, deși e bunic și are nouăzeci de ani. În aceeași zi am mers șase ceasuri și am sosit noaptea la primul popas sau conac la „Kanu Kuprzy” ¹⁹, în limba polonă Lipcani ²⁰. Acest sat se mai numește și „Podul sângeros” pentru că aici în timpul vestitului război de la Hotin și a izbânzii noastre ²¹, polonii au rupt noaptea podul ucigând peste zece mii de turci.

¹⁶ Buchardzi, dregător care turna musafirilor apă parfumată.

¹⁷ Thurybularza.

¹⁸ Sorbetu. Este o băutură dulce care nu trebuie confundată cu șerbetul ce poartă același nume.

* Lacună în text.

¹⁹ Astfel în text. Corect Kanli Köprü, adică Podul sângelui.

²⁰ Lipczani.

²¹ Este vorba de victoria lui Sobieski din 1673. Pentru diferite amănunte, vezi *Călătorie* VII, relația lui du Pont, p. 281—286.

5 octombrie. Am mers două ceasuri și am poposit noaptea în al doilea Ak-mecet, în limba polonă Pererita ²². Ak-mecet înseamnă în limba polonă mecetul alb, pentru că muscalii, cucerind Hotinul²³, și-au ridicat aici o biserică albă văruiată. Aici când a sosit în frunte cvartirmaisterul soliei și a vrut să însemne cu creta ușa unei clădiri a unui lipcan ca să fie locuința solului, lipcanul l-a rănit cu cuțitul la mână. După aceea a fost prins de capugi-bași care ne era călăuză și urma să fie trimis la Hotin pentru a primi pedeapsa crimei sale. Dar turcii au rugat foarte stăruitor pe sol și pe noi toți să ne milostivim de el și solul fiind din fire plin de bunătate l-a iertat și acela a dat numai 10 lei chirurgicalui. Turcii au făgăduit că așa ceva nu se va mai întâmpla, dar nu s-au ținut de vorbă, precum se va vedea mai jos.

6 octombrie. Am mers șase ore și ne-am oprit în conacul numit Corpaci ²⁴. E un sat mic și am stat în locuințe destul de proaste. La un stadiu de sat curge Prutul, pe malul de unde veneam se află stânci mari pe o mare întindere, iar pe malul celălalt e o câmpie largă, minunată. Privind-o de pe vârful acestor stânci ni se înfățișează o priveliște minunată. Aceste stânci având de la natură găuri și crăpături, o mulțime de porumbei de casă și-au făcut cuibul în ele. Căci nu pot nicăieri să-și așeze cuibul pe clădiri care sunt foarte joase, // nici pe sub acoperișuri din pricina fumului strașnic care se ridică de sub ele. Un stol mare de porumbei zboară pe sus, iar turcii îi ocrotesc ca ținând de casele lor. Ei înșiși îi împușcă și dacă porumbeii loviți mai sunt în viață, le taie gâtul și așa îi mănâncă. La fel fac și cu celelalte animale. Pe malul Prutului pe stânci și pe dealuri cresc tufișuri și acolo dând drumul ogarilor, am împușcat trei iepuri, iar vulpile s-au ascuns în crăpăturile stâncii, în fața câinilor.

p. 200

7 octombrie. Ne-am odihnit tot acolo.

8 octombrie. Mergând mai multe ceasuri, am poposit noaptea la Badragi²⁵, un sat mic și sărăcăcios. Aici se află un iaz mic, acoperit pe jumătate cu trestii, pe care sunt atât de mulțate încât aproape nu s-a aflat cineva din toată curtea care să nu omoare măcar câteva, mai ales că după ce fugeau de împușcături veneau din nou nefiind speriate.

9 octombrie. După trei ceasuri de drum am sosit la Vasiliuți ²⁶, sat așezat pe malul Prutului într-o câmpie frumoasă.

Prutul care curge foarte șerpuitor în această parte, formează mai spre miazăzi o insulă, cum sunt pe Vistula. Insula e acoperită cu arbori înalți și cu tufișuri dese. Toate femeile afară de cele bătrâne, socotind pe poloni tot atât de dedați poftelor ca și turcii, au trecut toate cu bărcile în acea insulă, împreună cu copiii, luându-și și așternutul. Acolo și-au aprins focuri și au stat în jurul lor toată ziua și noaptea următoare. Această fugă a lor ²⁷ ne-a îngăduit să avem locuințe mai multe și mai bune, căci pe lângă faptul că aveam mai mult loc, femeile nu mai coceau pâine și nu mai găteau mâncare în casă și nu ne mai afumau în ziua aceea de arșiță. Când însă muzica noastră, compusă mai ales de trâmbițe și cornuri de vânătoare, a început să cânte în noaptea aceea frumoasă pe malul Prutului, ecourile aduse de apă și de arbori întăreau frumusețea sunetelor instrumentelor. Atunci și moldovencele au ieșit din adăposturile și ascunzișurile lor alergând

²² Este punctul pe unde treceau expedițiile polone contra Moldovei. Cf. *ibidem.*, p. 286.

²³ În august 1739. Cf. relația lui Mannstein din volumul de față.

²⁴ Korpác, sat în Republica Moldova.

²⁵ Badracz, sat în Republica Moldova.

²⁶ Wasyli, sat în Republica Moldova.

la mal și ascultând muzica cu mare mulțumire — glasurile lor le arătau bucuria — cântând și ele cântecele lor care nu erau însă cu totul plăcute ²⁷.

10 octombrie. Am mers pe câmp timp de patru ceasuri și am trecut Prutul cu două plute. Râul are apă puțină din pricina secetei, nu este adânc și în multe locuri se strâmtează mult. Malurile sunt înalte pretutindeni și adesea mai sunt și dealuri înalte stâncoase.//

p. 201

Pe alocuri râul e lat de o sută de pași, în alte locuri mai lat, iar în altele mai strâmt. Locuitorii de pe malurile Prutului spun că atunci când râul se umflă inundă regiunea pe o distanță de trei stadii ²⁸ și chiar mai mult și apoi din nou scacă. După ce am trecut Prutul ne-am oprit pentru a petrece noaptea într-un sat anume Tabăra ²⁹, pe malul râului pe un deal înalt. Aici am petrecut noaptea, având locuințe bune. În aceeași zi solul a trimis înainte la Iași, la domn ³⁰, cu răspuns la scrisoarea acestuia pe Xavery Bozyslawski, stegar de Trembowla, cu câțiva servitori și patru oșteni, precum și pe Leonardi, călăuza noastră ³¹.

11 octombrie. Ne-am odihnit toată ziua în același sat; de dimineață, după liturghie, solul cu câțiva însoțitori au trecut peste Prut, la vânătoare. Se găseau acolo mulți iepuri și căprioare, dar era greu să le poți împușca. Chiar dacă ies din tufișurile dese în stepă, iarba înaltă, buruienile și arbuștii ascund animalele ca într-o pădure. Totuși au fost împușcați și iepuri și căprioare. În Prutul vechi, adică în albia prin care curgea râul mai de mult, am izbutit să pescuim o mulțime de pești. Oamenii curții au adus somni, crapi, prinși cu o plasă mică. Numărul mare de ciulini înăbie pe porci care se bălăcesc în apă și se îngrașă cu această hrană.

12 octombrie. Am mers două ceasuri până la Cărnăceni ³², unde am petrecut noaptea. Aici am găsit locuința destul de proastă. La apusul soarelui au sosit cu o caretă trasă de șase cai hatmanul Moldovei ³³, adică cel care e căpetenia armatei moldovenesti, postelnicul ³⁴, adică mareșalul curții moldovenesti, și Leonard călăuza, de asemenea și La Roche ³⁵, secretarul domnului, având cu ei o suită de șase steaguri de oșteni moldoveni cu flamurile desfășurate sunând din trâmbițe și bătând din tobe. Totuși acești oameni erau numai niște simpli țărani fără arme, căci nu le este îngăduit să poarte arme în timp de pace. Un singur steag avea lănci cu stegulețe galbene. Solul a primit în audiență pe noii veniți și în timpul audienței a stat pe scaun, iar dregătorii scoțându-și calpacurile // au stat în picioare. La Roche a ținut o cuvântare în limba franceză, arătând mulțumirea stăpânului său pentru fericita sosire a soliei și poftind-o la Iași, orașul de scaun al țării. Solul a mulțumit pentru amabilitatea și bunăvoința domnului și a rugat pe toți să șeadă, tratându-i cu dulceață și cafea. După aceea și-au luat rămas bun și s-au întors în aceeași zi la Iași cu aceeași paradă și ceremonie. Dar mai înainte de ei sosise de la Iași Borzyslawski, care a povestit următoarele: la sosirea lui i s-a dat îndată o locuință în oraș, dar el și-a

p. 202

²⁷ Autorul nu reușește să-și ascundă necazul pentru fuga femeilor care dovedește clar că ele își apărau cinsta.

²⁸ Un stadiu are 125 de pași.

²⁹ Tabor, sat, com. Bivolari, jud. Iași.

³⁰ Ioan Teodor Callimachi, domn al Moldovei (1758—1761).

³¹ Agent al domnului și călăuză a soliei polone în Moldova. Vezi și relația atribuită lui Lafont.

³² Kryniczanka, sat, com. Țigănași, jud. Iași.

³³ = Vasile Roset, hatman al Moldovei.

³⁴ = Alexandru Ipsilanti, vel postelnic.

³⁵ = Pierre La Roche, secretarul lui I.T. Callimachi pentru limba franceză.

ales locuința la părinții iezuiți. După aceea i s-a adus tainul, adică alimente în mare cantitate și anume : pâine, carne, orez, vin și felurite fructe și el a dat aducătorului un bacșiș bun. A doua zi a venit la locuința lui comisul ³⁶ domnesc cu doi boieri de Curte călări și o caretă trasă de șase cai, pe lângă care mergeau ciohodarii, adică peicii. Când s-a apropiat careta lui Borzyslawski de poarta castelului, s-au mai adăugat la suită și doi ceauși și patru ciohodari. În fața palatului l-a primit și i-a urat bun sosit postelnicul, în palat marele mareșal al curții ³⁷, în prima cameră hatmanul și astfel l-au condus la domn. Când s-a apropiat <stegarul>, domnul s-a ridicat de pe scaun și a înaintat trei pași, ascultând complimentul în limba latină și luând scrisoarea solului. După aceea l-a rugat să stea la stânga și i-a oferit dulceața și cafea.

Domnul a spus că scrisoarea primită fiind un răspuns, nu va mai răspunde și el, ci așteaptă cu inima plină de bucurie sosirea solului care va fi primit cu o strălucire deosebită. După aceea stegarul și-a luat rămas bun de la domn și a fost condus cu aceleași ceremonii la locuința lui, iar după amiază s-a întors la noi.

13 octombrie. După ce am mers două ceasuri, apropiindu-ne de Iași, cam la o jumătate de milă, ne-au ieșit în drum dregătorii moldoveni anume : hatmanul oștilor, doi mareșali : cel mare și cel al curții ³⁸ cancelarul³⁹ și vistierul ⁴⁰, aproape toată curtea domnească, precum și mulți boieri de frunte distinși prin nume și avere, adică nobilii moldoveni, îmbrăcați după obiceiul lor și călărind pe cai frumos împodobiți. După aceea erau și opt steaguri de oșteni cu flamuri, trâmbițe și tobe. Careta domnească cu ferestre de cleștar, trasă de șase cai // era dată cu lac pe dinafară și aurită. Vizitii erau îmbrăcați în diferite culori și erau ȕigani.

Dregătorii ajungând la careta solului au descălecat și după urările de bun sosit au întrebat pe sol dacă vrea să meargă călare sau în caretă, căci în afară de caretă aduseseră și un cal frumos și împodobit.

Solul mai întâi s-a împotrivit puțin, spunând că vrea să meargă cu careta lui, însă La Roche i-a spus că aceasta ar fi o ofensă adusă domnului. Deci solul a trecut împreună cu secretarul soliei în careta domnului. Atunci alaiul călare a pornit în ordinea următoare : mai întâi mergea miliția domnească, apoi însoțitorii turci cu capugibași-ul, călăuza noastră în trăsură lui, după aceea Galezowski cu husarii, careta solului cu dregătorii moldoveni pomeniți mai sus pe de lături, apoi curtenii membri ai soliei.

În fața avangardei mergeau paisprezece muzicanți pe jos, doi câte doi. De amândouă părțile caretei erau șase haiduci și șase peici așa cum au fost descriși mai sus și douăzeci de ciohodari domnești frumos îmbrăcați în postav. Oamenii domnești amestecați cu ai noștri de la avangardă și până în dosul caretei, pe două rânduri. După aceea urmau două carete ale solului, apoi opt cai de paradă ai noștri și în sfârșit toată tabăra carelor, cu armele și cărăușii. O mulțime nesfârșită de bărbați și femei de toate vârstele ieșise din case de curiozitate cum se obișnuiește la asemenea ceremonii, așa că ochii nu puteau deosebi nimic altceva decât o mulțime de oameni. Părerea tuturor era că nu mai fusese altă solie care să intre în oraș cu atâta

³⁶ *Koniusz*. Mare comis era Enache, ginerele lui Giuliano.

³⁷ *Wielki Marszałek*. Probabil marele vornic.

³⁸ Erau doi vornici : Iordache Balș, de Țara de Jos, și Mihalache Sturza, de Țara de Sus.

³⁹ Ioan Bogdan, mare logofăt.

⁴⁰ Ioan Cantacuzino-Deleanul, mare vistier.

pompă, cu un sol atât de însemnat, cu o curte așa de frumoasă și numeroasă și cu atât de multe trăsuri, precum și cu o așa de mare afluență de privitori. Când am intrat erau unii pe stradă, alții la balcoane sau la ferestrele palatelor și ale caselor. Am fost conduși în ordine prin oraș până la palatul principelui Cantacuzino, marele vistier al Moldovei, unde solul a fost din nou primit de înalții dregători. Deși eram tare bucuroși de o asemenea primire totuși ne temeam de ciurma care bântuia în Iași. Pentru a ne feri de ea aproape toată strada era pustie, căci oamenii fuseseră trimiși afară din oraș. Din ferieire Dumnezeu ne-a ținut pe toți sănătoși.

p. 204 14 octombrie. Solul a trimis pe Giuliani tâlmaciul la domn ca să stabilească ceremoniile obișnuite pentru vizită și anume: dacă domnul va primi pe sol la ușa odăii în care va avea loc audiența, dacă i se va da solului un scaun întru totul asemenea cu acela pe care va ședea domnul, dacă i se va da solului locul la dreapta și în sfârșit dacă domnul va înapoia vizita solului. Dacă domnul s-ar învoi la toate cererile solului, cum era și obiceiul, acesta hotărâse și data vizitei pe ziua de 16 a acelei luni.

15 octombrie. Am ascultat slujba în biserica romano-catolică a franciscanilor și iezuiților. Biserica ei o au împreună, dar locuințele lor sunt în clădiri separate care aparțin deosebit fiecăruia din cele două ordine. În afară de aceasta, nu am făcut nimic deosebit în acea zi. După calendarul rusesc astăzi cade sărbătoarea Sf. Francisc, întemeietorul ordinului minorităților pe care solul a celebrat-o cu solemnitate.

16 octombrie. După ascultarea liturghiei în biserica pomenită, când ne-am întors la palatul unde era găzduit solul, am găsit în curte caii trimiși de domn pentru sol și pentru noi. Trebuie să recunosc că acești cai, ca înfățișare și în ce privește șele bogate, erau fără îndoială mai de seamă decât acei trimiși de pașa de Hotin, cu prilejul vizitei ce îi făcusem. Așadar solul a încălecat pe un cal bun care ajunsese mai sur cu anii, dar era totuși frumos, și a mers cu pas încet, cum se cuvenea demnității soliei, iar șaua era bogată și acoperită cu o stofă purpurie, cusută cu aur, argint și mătase. Am pornit tot în aceeași ordine în care intrasem în Iași. Dregătorii domnești mergeau înaintea solului; după ei urmau secretarul soliei la stânga solului, apoi comandanții gărzii și muzica domnului cântând după obiceiul turcesc din trâmbițe și tobe. Abia acum am văzut ce populat este Iașul, căci s-a arătat o așa mare mulțime de oameni pe la toate ieșirile, ferestrele și acoperișurile, încât se părea că se adunaseră din întreaga țară pentru a privi ca la teatru. Chiar cei douăzeci de ciohodari și cei doi ceași domnești au fost siliți să alunge mulțimea ca să facă loc. De la palatul nostru până la castelul domnesc este numai o stradă dreaptă. Când ne-am apropiat de poarta castelului ne-au ieșit în întâmpinare trâmbițașii domnești, care sunt țigani și cântă ca la noi când cheamă din turnurile bisericilor la predică pentru pocăință.

Cum a descălecat solul, îndată l-au condus dregătorii împreună cu toată Curtea domnească, amândoi maresalii și hatmanul. După ce am străbătut o sală, solul a fost întâmpinat de domn la pragul odăii în care urma să-l primească cu următoarele cuvinte: „Bene et prospere, veniat, illustrissimus legatus”; după aceea domnul l-a condus la două scaune acoperite cu catifea roșie cu galon de argint și cuie de argint înflorate în formă de „tymf”⁴¹. Domnul a luat locul din stânga, rugând pe sol să stea la dreapta. Acesta i-a urat domnului bun găsit pe scurt în limba latină, dar cu cuvinte

⁴¹ Monedă turcească.

p. 205 bune. Domnul a răspuns // la această urare într-o latină aleasă, arătându-și bucuria că a sosit sănătos un oaspete atât de însemnat și de plăcut. ¹.

Acest domn se numește Ioan-Teodor, este de statură mijlocie, puțin cam gras, are peste șaiszeci de ani, bătrân frumos și vioi cu foarte multă autoritate în figură, dar fără trufie, foarte plăcut la vorbă. Cunoaște foarte bine limba latină și când o vorbește găsește cu ușurință termeni vii. Timp de douăzeci și opt de ani (!) a fost terziman ⁴², adică tâlmaci al sultanilor turci la Constantinopol, în treburile lor cele mai tainice. Aceasta îl face să fie acum bun cunoscător al treburilor aproape ale tuturor statelor. A avut astfel prilejul să câștige bunăvoința sultanului ⁴³ și astfel a fost ridicat în demnitatea <sa> de acum. Are o soție ⁴⁴, doi fii ⁴⁵ mari și fete ⁴⁶, dar nu ne-a fost dat să vedem decât pe fii. Deși, precum se spune, este moldovean de neam, ceea ce ar trebui să mulțumească pe boieri, totuși invidia și vițiul care nu lipsesc din nici o țară i-a îndemnat pe boieri să nu sufere ca unul egal cu ei să-i conducă și, deși îl doriseră ca domn, nu au vrut să-l recunoască. Așadar cei mai mari dregători politici și boierii mari de frunte s-au retras pe la satele lor sub diferite cuvinte, vrând să-și ascundă nemulțumirea și să nu-l ajute în nici un chip. Unii din ei au fost condamnați de el, alții, din poruncă venită de la Constantinopol, au fost trimiși în exil, fiind siliți astfel, atât ei, cât și alții, să se supună. În inimă însă ei sunt departe de a fi sinceri față de domn. Dar deoarece acesta se bucură de protecția vizirului de acum ⁴⁷, care este foarte puternic, ei nu îndrăznesc să uneltească împotriva lui (lucrul s-a dovedit și mai târziu prin alungarea de la Constantinopol, la cererea celui domn, a francezului Lynche ⁴⁸. Totuși se așteaptă o schimbare de vizir și în acest caz îndată ar izbucni focul ascuns) ⁴⁹.

p. 206 După terminarea urărilor de bun soset i s-a oferit solului dulceață și cafea și s-a dat apoi și apă parfumată ca să se spele pe mâini și ne-au tămâiat și cu parfum. La aceasta domnul a spus : „Istae sunt orientales ceremoniae et quaedam humanitatis officia, quae solent hospitum distinctioni et // honori praestare”. A urât ca pacea cea lungă de care se bucură Polonia să fie păstrată oricât de zdruncinată ar fi ea de împrejurările de acum oricând : „Certe gloriosa est neutralitas Reipublicae Poloniae” ⁵⁰. A întrebat de sănătatea regelui Poloniei ⁵¹ și a hatmanilor. În acest timp mareșalul Curții domnești a tratat pe toți curtenii solului în altă odaie cu dulceață, cafea și prăjituri. Isprăvindur-se discursurile și vizita, domnul a însoțit pe sol până la ușă. Ne-am întors acasă cu același alai cu care venisem. Dregătorii moldoveni ne-au însoțit până în sala palatului și și-au luat rămas bun, închinându-se foarte adânc și arătându-se gata de slujbă.

⁴² Ioan Teodor Callimachi a fost tâlmaciul marilor dragomani Ioan Mavrocordat, Grigore Ghica și Alexandru Ghica, ajungând apoi însuși mare dragoman al Porții (1741—1758), deci numai 17 ani și nu 28.

⁴³ Mustafa al III-lea (1757—1774).

⁴⁴ Doamna Ralița.

⁴⁵ Grigore (n. 1735), viitorul domn al Moldovei (1761—1764, 1767—69), și Alexandru (n. 1737), viitor domn al Moldovei (1795—1799).

⁴⁶ Sevastița (n. 1738), soția lui Teodor Vlasto și apoi doamna lui Mihai Suțu, și Maria (n. 1739 sau 1740), doamna lui Alexandru Mavrocordat.

⁴⁷ Mehmed Raghib pașa, mare vizir otoman (1757—1763).

⁴⁸ *Lynce*. Este unul și același cu François Thomas Linchou, pomenit de Peyssonnel, și care va fi decapitat din ordinul sultanului în 1760, adică un an după trecerea solului polon prin Moldova.

⁴⁹ Pentru nemulțumirea boierilor împotriva lui Ioan Callimachi, cf. Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Lelopiseșul* ..., în *Cronici moldovenești* (ed. A. Ilieș și I. Zmeu), p. 107—109.

⁵⁰ E vorba de neutralitatea Poloniei în timpul războiului de șapte ani.

⁵¹ August al III-lea de Saxa (1733—1763).

17 octombrie. Astăzi pe la ceasurile zece, cu același alai și cu aceleași steaguri, muzici și dregători, domnul a înapoiat vizita solului. Iar pentru el a mai adăugat și această pompă; pe lângă el erau duși opt cai frumoși de paradă, acoperiți cu stofe minunate și cu șei foarte bogate. La fiecare șa, după obiceiul turcesc, atârna de partea stângă sabia, iar la dreapta buzduganul și chiar pe șa era o pavăză de argint aplecată spre partea stângă, scările aveau la mijloc stema domnească aurită, în relief, ceea ce e foarte arătos. Înaintea domnului mergeau cei doi fii ai lui călare pe cai mici turcești de rasă bună și bine dresați. După ei venea domnul pe un cal mare care umbla cu pas rar, dar sigur. Șaua bogată pe care ședea domnul era cu totul deosebit cusută pe margini cu un șir de pietre scumpe de diferite feluri. Abia intrase în curte și îndată muzica noastră a început să cânte un marș frumos. Domnul a descălecat la scara palatului fiind primit de Kazimir Plaszkowski, mareșalul Curții și „towarzysz”^{51bis} al steagului de panțiri ai solului, înconjurat de suita soliei. Pe coridor stăteau doisprezece ostași, din convoiul nostru și la trecerea domnului i-au dat onorul cu armele. În prima cameră l-a întâmpinat pe domn secretarul soliei care i-a urât bun sosît și luându-l de mână l-a dus printre pajii și haiducii noștri, care erau înșirați pe două rânduri, până în sala unde l-a întâmpinat în ușă solul. După o scurtă urare de bun venit l-a poftit pe domn să șadă, dându-i locul la stânga, iar el s-a așezat la dreapta. Fiii domnului s-au așezat și ei pe lângă tatăl lor pe scaune mai joase. Toți erau îmbrăcați cu caftane foarte scumpe, căptușite cu samur și <purtau> calpăce. După ce s-au așezat, a început o convorbire mai însemnată în limba latină, arătând legăturile dintre cele două popoare, precum și cele dintre ei personal // După alte discursuri de acest fel, care au fost scurte, s-a servit dulceață și cafea și s-au tălmăiat oaspeții. Luându-și rămas bun, domnul a fost condus de sol ca la sosire, apoi în același fel de ai noștri.

18 octombrie. Solul a dat de știre domnului prin tălmăci că hotărâse o oră la care să-l poată vedea secretarul soliei pentru o conferință privitoare la anume interese de graniță ale Republicii. Deci către ceasurile nouă de dimineață, domnul a trimis după secretar un cal de paradă al său bine strunit cu o șa bogată și șase ciohodari frumos îmbrăcați cu brâie argintii cusute cu aur care duceau <șase> cai boierești, patru pentru ostași ai soliei și doi servitori. Când s-a apropiat de poarta castelului l-au întâmpinat doi ceauși și patru ciohodari și s-au alăturat celor care mergeau pe lângă cal. La scara castelului, secretarul a descălecat și a fost întâmpinat de Leonardi, călăuza noastră. În coridor îl aștepta postelnicul, adică mareșalul Curții domnești cu un baston de argint în mână. Urându-i bun sosît, l-a condus printr-o sală unde-l aștepta hatmanul Moldovei. Acesta l-a dus în camera domnului împreună cu alți dregători ai țării și mulți din curtenii⁵² domnului.

Domnul l-a întâmpinat pe secretar la mijlocul odăii unde se afla citind un act. Îndată s-a întors și a spus cu glas tare: „Bene veniat Magnus Secretarius legationis”. El s-a așezat pe un scaun mai înalt cu o treaptă, iar pe secretar l-a poftit să stea la stânga. După urări dintr-o parte și alta, secretarul a expus domnului interesele Republicii cu privire la graniță ce-i fuseseră încredințate, arătând pagubele și nedreptățile ce trebuiau despăgubite. Domnul a dat răspuns favorabil, făgăduind că se va da satisfacție

^{51 bis} Camarad de oaste.

⁵² În sensul de boierii de curte.

conform dreptății. S-a dovedit însă mai târziu că acele făgăduințe nu erau sincere, ci erau pornite din vechea „graeca fides”. Solul a fost nevoit să ceară dreptate prin firman împăărătesc la Constantinopol. Care anume erau acele interese se poate vedea în a doua parte a jurnalului între memoriile înaintate Porții și între firmatele căpătate și, ca să nu repet degeaba același lucru, nu le înșir aici. S-au oferit apoi dulceturi și cafea, apă parfumată pentru spălat, a fost tămâiat cu fum parfumat după obiceiul locului. După aceea secretarul și-a luat rămas bun și s-a întors la palatul solului cu același alai ca la venire.

p. 208 19 octombrie. Astăzi, în biserica părinților franciscani, am primit binecuvântarea pentru continuarea călătoriei, binecuvântarea pe care noi o numim „itinerarium”. După liturghie, solul a trimis daruri domnului și curtenilor lui prin Lafont, secretarul pentru corespondența străină. Darurile sunt enumerate la un loc cu toate darurile date de solie. Îndată // ce Lafont a împărțit darurile, domnul a trimis și el la rândul său darurile sale solului și câtorva dintre noi pe care le veți citi la urmă sub titlul : Daruri. După mâncarea de prânz am plecat cu bine din Iași, pe la ceasurile douăsprezece. În semn de salut s-au tras douăsprezece lovituri din tunurile mici de fier de la castel. Cât privește celelalte amănunte am fost însoțiți de același alai și în aceeași ordine ca la sosire, până la o jumătate de milă de Iași. Între timp solul a aruncat ceva monede mulțimii care le-a adunat cu multă bucurie și mare tumult.

După trei ceasuri de drum am sosit pentru odihna de noapte la conacul numit Bosia⁵³, unde am găsit locuințe foarte proaste. La ieșirea din Iași, un turc a rănit pe Komorowski, curtean al soliei, cu un ciomag sub ochi, mare noroc că nu l-a omorât pe loc, iar pe Giergieliwicz, cuartir-maistrul nostru, și pe vizitiul lui Ochocki, i-au bătut bine turcii. Pentru aceasta la conacul următor unul din cei care loviseră cu ciomagul a fost bătut la tâlpi.

20 octombrie. După patru ceasuri de drum am sosit la conacul Măcărești⁵⁴. Aici am găsit locuințe foarte comode, mai ales solul care a stat la o curte întru totul după chipul polon, cum nu mai văzusem alta în cursul călătoriei, nici nu întâlnisem mai înainte. În curte umblau chiar păuni și cocori, deși curtea aceea era a unui om simplu. Toți oamenii din acel sat sunt politicoși și binevoitori față de poloni.

21 octombrie. Ne-am odihnit tot acolo și în acea zi. Turcul mai sus pomenit a primit lovituri la tâlpi pentru violențele sale.

22 octombrie. Am mers cale de cinci ceasuri și am înnoptat la Ghermănești⁵⁵. Acest sat e așezat pe un deal înalt. Am stat foarte rău din cauză că erau colibele foarte mici și depărtate unele de altele.

23 octombrie. Pornind de la acel conac ne-am coborât de pe deal și am văzut la stânga, aproape de Prut, o movilă foarte mare asemenea unui deal⁵⁶. Dar deoarece stătea singură în câmpie și era rotundă, cred că era ridicată de mână de om. M-am depărtat călare împreună cu câțiva curteni mai curioși și, după un sfert de milă de drum, am sosit lângă acea movilă pe care am măsurat-o cu pasul. Are la bază șapte sute optzeci de pași și se ridică în sus în formă de culă, se poate deci aprecia înălțimea ei. La mijloc e săpată și are găuri adânci. Unii spun că un anume vizir a stat acolo cu o

⁵³ *Bofsy*, sat și com. în jud. Iași.

⁵⁴ *Makareszty*, sat, com. Prisăcani, jud. Iași.

⁵⁵ *Germaneszt*, sat, com. Drânceni, jud. Vaslui

⁵⁶ Movila Răbăiei.

oaste mare și ca ămintire a trufiei lui a poruncit să o ridice, ca fiecăresă poată vedea din acea muncă ce mulți oameni au fost acolo. Alții spun că în acel loc a fost o bătălie cu mari pierderi de amândouă părțile și că au fost îngropate aici trupurile celor căzuți. După mulți ani // turcii au aflat că din pricina leșurilor se făcuse acolo silitră, așa că au săpat pământul și din oasele morților au extras silitră. Ca de obicei, aici nu se poate afla adevărul asupra vreunei antichități, căci oamenii aceștia sunt simpli și nu se gândesc să păstreze adevărul asupra lucrurilor vrednice de luare aminte.

Ne-am întors apoi la drumul nostru și am mers cale de două ceasuri. Noaptea am rămas la Stăniilești. Era aici o mare lipsă de locuințe căci anul trecut năvăliseră aici niște tătari fără căpătâi, prădând, luând cu ei vitele și arzând casele sau mai bine zis colibele, așa că mulți dintre ai noștri, precum și toți caii au rămas sub cerul liber. Către seară a început și o ploaie mare, cea dintâi pe care o văzusem în Moldova. A ținut foarte multă vreme și a udat oamenii noștri toată noaptea spre marele lor neajuns.

24 octombrie. Am rămas tot acolo să ne uscăm, dar ne-am uscat numai la vânt, care era mai mult de iarnă : aspru și rece. Foc nu am putut face, căci aici sunt foarte zgârciți cu lemnele. Așa că ne-a mers și mai rău, și oamenii au pornit pe jumătate înghețați și cu totul uzi.

25 octombrie. Am mers timp de opt ceasuri pe vreme foarte urâtă cu lapoviță care s-a schimbat în zăpadă ce cădea neîncetat cu fulgi mari. Vântul ni-i arunca în ochi, așa că vizitiii abia vedeau caii și caii abia vedeau drumul. Târziu seara am sosit la conacul numit Fălciu⁵⁷ care fusese mai înainte un orașel populat, dar precum am spus și mai sus, l-au ruinat tătarii, care năvăliseră anul trecut în Moldova. Ei luaseră cu acest prilej în robie șazeci de mii de oameni, bărbați și femei, căci mai târziu se făcuse o socoteală amănunțită în fiecare sat. Când au trecut Prutul, au mânat oamenii luați în robie ca vitele și foarte mulți s-au înecat. Mai ales copiii mici au fost băgați în saci și atârnați de cai, iar caii lăsați să treacă apa înot așa că nenorociții copii au fost unii băgați în apă, alții s-au sufocat. La porunca sultanului ture au înapoiat pe bătrâni și pe invalizi, dar tinerii atât bărbați, cât și femei n-au fost înapoiți. Localnicii spun că turcii au luat bani pentru ei de la tătari. Acum Fălciul nu are decât vreo zece – douăzeci de case ; la capătul de răsărit al localității curge Prutul, pe apele căruia am văzut șapte corăbii mici, însă altfel construite decât ale noastre, căci partea de jos este cu colțul ca bacurile, numai la mijloc sunt bombate, iar la capete mai strâmte. Pe dinăuntru cu aceeași împărțire ca <cele numite> „szmaga”
p. 210 cu camere, cu uși și ferestre. Aceste corăbii// merg cu diferite mărfuri de pe Dunăre pe Prut în sus și apoi din nou pe Dunăre. Aici am avut locuințe puține și foarte proaste.

26 octombrie. Drumul de astăzi a fost numai de trei ceasuri și ne-am oprit la Cârja⁵⁸, unde am avut numai câteva colibe ca locuință.

27 octombrie. Am mers timp de șapte ceasuri până la popasul numit Oancea⁵⁹, unde am avut locuințe nu prea bune, căci tătarii prădaseră și acest sat. Aici am rămas noaptea.

28 octombrie. Ne-am odihnit în același loc. Câțiva dintre noi am mers până la Prut, care curge aproape de sat, și am privit la morile de pe acel râu. Morile sunt clădite pe punți plutitoare⁶⁰ ca și cele de pe râurile din Polonia.

⁵⁷ *Fatszya*, sat și com, jud. Vaslui.

⁵⁸ *Kierza* sat, com. Murgeni, jud. Vaslui.

⁵⁹ *Wancze*, sat și com., jud. Galați.

⁶⁰ *Ksztaltem*.

Singura deosebire e că acestea de aici nu au morari așa de buni și făina se face numai măcinată căci nu folosesc sită. Pe malul Prutului am văzut mulțime de oameni, bărbați și femei tineri și bătrâni călăuși, <cu> care și cu boi care pășteau. Acești oameni își făcuseră locuințe cu trestii care cresc foarte dese la o depărtare de trei „sajene” ⁶¹ și astfel se apărau de ciumă. Ei sunt dintr-un sat la o depărtare de un sfert de milă în fața acestuia unde stăteam noi, dar mai mare. Cei care mai erau încă sănătoși ieșiseră în sat, căci aproape toți locuitorii din aproape două sute de colibe muriseră.

29 octombrie. După șapte ceasuri de drum am sosit în conacul numit Șivița ⁶².

30 octombrie. Am fost nevoiți să rămânem și să ne odihnim tot acolo, căci la Galați, unde urma să stăm în astă seară, trecea pașa de Azov cu trei tuiuri. De stăpânirea lui ține și pašalâcul Bagdodok (!) care se întinde până la porțile Constantinopolului. Acest pașă este același Mehmed aga care fusese mai înainte trimis ca sol de actualul sultan în Polonia, la rege și Republică. Deoarece avea cu el mai bine de nouă sute de ieniceri, ar fi fost greu și nepotrivit să ne amestecăm și noi cu ceata lui la Galați. În acest sat câteva case fuseseră dărâmate din pricina ciumei. Aproape toate locuințele noastre erau așezate în jurul acelor case și chiar aceea a solului însuși nu era mai depărtată de ele decât cu douăzeci de pași. Trei oameni care muriseră de ciumă fuseseră aruncați în păpuriș aproape de acolo și rămânând neîngropați, trupurile lor fuseseră pe jumătate mâncate de corbi și de ciori. Oamenii noștri și noi înșine îi priveam cu o curiozitate nesocotită pentru care <luclu> am fost dojeniți. Totuși un vizitiu al carelor soliei, anume Iacek, șerbul, a căpătat această boală și după scurt timp a și murit, ceea ce ne-a speriat, după cum se va vedea. //

p. 211

31 octombrie. După un drum de patru ceasuri am sosit la Galați, oraș așezat pe malul Dunării și supus jurisdicției domnului Moldovei. Aici în apropiere se află un lac ⁶³ lung de mai bine de o milă și lat de o jumătate de milă, desigur format din apele Prutului care se varsă în Dunăre. Este un lac foarte vestit prin mulțimea peștilor de tot felul ce se află în el.

La Galați am stat într-o mănăstire ⁶⁴ de greci schismatici așa de încăpătoare că a încăput toată curtea acolo. Numai preoții capelani, medicul și comandantul cu garda au stat într-altă mănăstire. Poarta locuinței solului și poarta de afară au fost păzite de o gardă, ca nu cumva să iasă cineva în oraș, fie dintre cei de seamă, fie dintre servitori. Aceasta din cauza ciumei care bântuia atunci în oraș, căci în fiecare zi se îngropau câțiva morți și erau o mulțime de case ciumate. Eu, stegarul Borzyslawski, Ochocki, „towarzysz” al regimentului din Chelm și vistierul aveam locuințe afară din oraș la treizeci de pași de aceste case, spre marea noastră spaimă. Azi ne-au adus în <niște> care două știuci vii pentru a fi vândute solului. Cântăreau 190 de „olii” și am dat pe ele lei ...*

1 noiembrie. Cea mai mare parte a curții soliei s-a împărțit cu prilejul sărbătorii Tuturor Sfinților.

2 noiembrie. Cei dintre noi care nu se grijiseră ieri, au luat<azi> Sf. taine.

3, 4 și 5 noiembrie. Ne-am odihnit tot acolo, neputând trece Dunărea din pricina vânturilor nemaipomenite care tulburau apele fluviului,

⁶¹ *Saznie*.

⁶² *Sryica*, sat, com. Tulucești, jud. Galați.

⁶³ Lacul Brateș.

⁶⁴ E vorba de mănăstirea Maica Precista (din 1647), și apoi de mănăstirea Mavrodolu (din 1669).

* Lacună în text.

ridicând valuri și făcând trecerea cu neputință. Aici <oamenii> numesc aceasta „furtună”.

6 noiembrie. Din cauza aceleiași „furtune” am rămas iar pe loc și ne-am dus să vedem corăbiile pe Dunăre. Sunt construite în formă de „szmagă”, turcii le numesc „ghimii”. La cârmă sunt foarte strâmte și înalte. Sunt adânci de 25 de coți și bine rânduite în interior. Unele au un singur catarg, altele trei. Transportă grâu din orașele de pe malul Dunării, Galați, Brăila la Constantinopol ; <de acolo> aduc felurite mărfuri turcești, mai ales „băcănie” sau coloniale care sunt descărcate în aceste orașe. În fața mea se încărcă grâu într-o ghimie, dar era pe jumătate plin cu neghină. O astfel de corabie este foarte încăpătoare. Turcii umblă cu aceiași pantaloni <largi> ca ai marinarilor englezi și olandezi, ce se văd la Danzig, cu aceleași culori și croiți la fel. Am citit în tratatul de la Passarowitz că este îngăduit negustorilor maghiari să aducă pe corăbiile lor mărfuri din Ungaria pe Dunăre, dar aceste corăbii maghiare n-au voie să iasă de pe Dunăre // în Marea Neagră spre Constantinopol. Ei sunt nevoiți să închirieze ghinii turcești, încărcând pe ele mărfuri, pot să le ducă la Constantinopol, precum și fac.

7 noiembrie. Azi am trecut Dunărea cu un bac foarte mare pe care au încăput trei care și treizeci și șapte de cai. Dunărea este aici mai largă ca Vistula la Thorn și cu mult mai adâncă, căci de n-ar fi un prag întins la vărsarea ei în Marea Neagră, cele mai mari corăbii ar putea pătrunde pe ea. Pragul acesta s-a format în chipul următor : marea când e agitată aruncă valuri înspre apele Dunării care se varsă în ea. Dar pe de altă parte tot aici fluviul împinge cu putere apele sale în mare, așa încât marea aruncă nisipul său și Dunărea nu numai că nu-l primește, dar împinge și ea alt nisip. Din acest nisip se formează sub apă un zăgaz înalt ce împiedică trecerea corăbiilor mari care adesea se strică sau se împotmolesc. Solul cu frunțașii soliei au trecut pe o barcă mare, străbătând râul în zece minute, căci barca era condusă de optsprezece vâslași. Între timp trâmbițele sunau fără încetare marșuri și dansuri. Îndată după aceea au trecut pe bac bucătăria, bufetul, garderoba, caii. Dar trecerea celorlalte care și a oamenilor a ținut până după ceasurile patru dimineața.

După șase ceasuri de mers de la locul trecerii, am sosit la ora nouă seara la Măcin. Acum voi descrie întâmplarea amintită a lui Stangret, care ne-a înfățișat o scenă tristă nu atât ca să ne înspăimânte, dar care a stârnit o teamă neobișnuită în sufletele noastre. [Urmează descrierea morții lui Stangret care căpătase ciurma în Moldova. A fost îngropat la Măcin]. Solul a trimis bani ca răposatul să fie îngropat de moldoveni. Aceștia erau atât de îndrăzneți încât au cutezat să dezbrace trupul până la cămașă luându-i uniforma cea nouă, rufele și încălțăminte și numai după aceea l-au îngropat ...

8 noiembrie. Am mers șase ceasuri și am rămas noaptea la Peceneaga⁶⁵.

9 noiembrie. După șase ceasuri de drum am stat noaptea în conacul numit Sarai⁶⁶.

10 noiembrie. După cinci ceasuri de drum am stat noaptea în conacul numit Straja⁶⁷. Astfel fără odihnă ne îndepărtam cu teamă, cât mai repede de locul morții lui Stangret.

Cred interesant și folositor să descriu aceste locuri. De o parte era Dunărea. La o milă și jumătate de locul pe unde am trecut, la stânga, spre

⁶⁵ Pecennika, sat și com., jud Tulcea.

⁶⁶ Saray, sat și com., jud. Constanța.

⁶⁷ Straza. Neidentificat.

p. 213 miazănoapte, ni s-au arătat niște stânci înalte, când mai late, când mai strâmte, despărțite prin prăpăstii și peșteri. Pe alocui sunt foarte // ascuțite, în alte locuri au vârfurile tocite, toate foarte abrupte, din piatră arsă și tare. Aceste dealuri se numesc *Șapte dealuri* și se văd încă de la șase mile înaintea de Galați și se spune că de pe culmea lor se vede Marea Neagră care se află la o depărtare de două mile. Stâncile acestea sunt spre folosul marinarilor, căci văzându-le de departe de pe mare, se bucură că s-au apropiat de port. La o milă de Măcin terenul se transformă aproape în câmpie, dar la o jumătate de milă mai departe se ridică din nou și dealurile urmează fără întrerupere până la conacul următor. Au însă înălțimi foarte neregulate și sunt roase. La stânga au stânci și la dreapta Dunărea, largă și plăcută la vedere până ce, în acest sat, am pătruns în câmpie. Neplăcerea pe care ne-o produceau dealurile, ce se ridicau de o parte, era răscumpărată prin priveliștea corăbiilor, ghimii turcești, plutind cu pânze pe Dunăre în zilele acestea liniștite. Stâncile acestea erau albe pe înălțimi și deoarece soarele ardea de mai multe zile și stâncile erau spre miazăzi, noi nu puteam crede că sunt acoperite cu zăpadă. Cei mai mulți susțineau că e vorba de dealuri de gips. Deci eu, împreună cu stegarul Borzyslawski, după ce am salutat pe sol în careta lui, am poruncit să ni se dea cai și, singuri noi doi, am mers un sfert de milă trecând și printr-un sat turcesc bine populat. Când am sosit sub dealuri ne-am urcat pe ele cu piciorul și tot ridicându-ne mai sus, am dat cu mirare de zăpadă mare. Mai mult; zăpada care fusese topită de soare înghețase, așa că am luat în traiste zăpada înghețată și am dus-o solului care a privit-o cu mirare și a poruncit altora să-i mai aducă. Aceste zăpezi de pe dealurile pomenite mai sus se fac tot mai mari și nu dispar în tot cursul anului. Începând de la Măcin am văzut foarte mulți bivoli și măgari.

11. noiembrie. Ne-am odihnit tot acolo. În spre sud-est se ridică la marginea satului o stâncă foarte înaltă și dreaptă. Era însă acoperită de la natură cu pământ și pe ea crescuse iarbă. Abia câțiva dintre ai noștri împinși de curiozitate, au izbutit să se urce pe ea cu multă trudă și primejdie. Totuși s-a găsit un turc care s-a urcat călare pe acea stâncă sub ochii noștri, dar n-a putut să se mai coboare tot astfel, căci risca să se omoare sau să rămână schilod. Așadar s-a coborât pe jos, ducând calul de-a dreptul și fără șovăire. Toți au recunoscut că atât stăpânul, cât și calul făcuseră un lucru cu totul minunat.

p. 214 12 noiembrie. Lăsând Dunărea la dreapta, ne-am îndepărtat spre stânga, străbătând dealurile mai sus pomenite, care au vrut să se arate binevoitoare, înfățișându-ne o adâncitură între ele. Astfel că fără multă greutate // am trecut pe un drum bun și mergând timp de nouă ceasuri, am rămas noaptea la Carasu ⁶⁸, odinioară un oraș bun, astăzi abia un sat mare care păstrează numai numele de oraș.

Deși această țară de la Dunăre până la Bazargic se numește Dobrogea, totuși este obiceiul ca o călăuză a domnului Moldovei să conducă pe solii poloni până la Carasu. Însă călăuza noastră Leonardi trebuia să se întoarcă la Iași din pricina unor treburi domnești ce nu se puteau amâna și anume să meargă la Varșovia. Fusese acolo de mai multe ori și are cunoștințe la Curtea noastră și relații de prietenie cu nobilii. Deci a plătit mai întâi tainul pentru toate conacurile de odihnă de la Galați până aici lui Plaszkowski, mareșalul soliei, și s-a întors la Iași încă de la Galați, luându-și rămas bun de la sol și primind de la aceasta un ac <împodobit> cu briliante. /Întoarcerea lipsește/.

⁶⁸ Karasu, azi Medgidia, jud. Constanța.

Sécrétarul solului C. LAFONT

(? —p. august 1760)

Despre C. Lafont se știe destul de puțin, și anume doar că în 1759 el era secretarul contelui Iosif Podoski pentru corespondența străină. Ca atare i-a fost atribuită darea de seamă franceză a soliei care descrie atât drumul spre Constantinopol în oct. 1759, cât și calea de întoarcere în august 1760. Spre deosebire de jurnalul lui Golarowski, acela atribuit lui Lafont stăruie aproape exclusiv asupra ceremonialului primirii, enumerând în treacăt localitățile străbătute și încă în mod necomplet. Este drept că menționează cazurile de ciumă aflate în Moldova, dar fără relieful lui Golarowski. În schimb acordă o atenție deosebită tratativelor purtate în taină la Hotin între solul Podoski și reprezentantul domnului, Leonardi, care, conform instrucțiunilor sale, organizase astfel drumul soliei încât ocolea capitala.

În cele din urmă, în ciuda celor hotărâte de domn, solul l-a determinat pe mehmendarul turc, ce trebuia să însoțească solia până la Poartă, să treacă totuși prin Iași. Încercarea domnului de a se scuti de cheltuielile și riscurile unei primiri, ce putea oricând fi socotită prea călduroasă sau prea rece de către rivalii gata a-l învinovăți, nu a putut opri pe solul polon de a-și pretinde ca un drept ceremonialul de care avuseseră parte înaintea lui solii poloni în situații similare. Cum ar fi putut el înfățișa dietei la înapoiere un jurnal din care ar fi lipsit temenecele de rigoare? În cazul analog cu prilejul trecerii lui Sir James Porter, acesta a ținut totuși să treacă prin Iași, dar a căutat să-și accentueze oarecum absența de la orice contact cu domnul.

La înapoierea soliei, ea a fost doar găzduită în curțile domnești de la Frumoasa, fără a i se face o primire de către domn la Iași. Totuși a avut loc acolo ceremonia obișnuită de plecare. Pentru alte amănunte, vezi *Introducerea* noastră la volum. Dar Lafont se înapoia bolnav, poate de friguri, ca Boscovich peste doi ani. Secretarul Laroche îi plângea de milă cu gândul la sosirea lui iminentă la Galați. Cum drumul său s-a despărțit de al solului la un moment dat, el trecând Dunărea pe la Galați, probabil o dată cu bagajele soliei, în timp ce contele Podoski era silit de firmanul Porții să facă trecerea la Ismail, pe la Tulcea, reintâl-nirea lor a avut loc după aceea, contele, nemaîținând seama de firman, potrivit căruia trebuia să se îndrepte spre Bender și de acolo la Mohilău, a găsit cu cale să meargă la Fălciu și de acolo la Huși, de unde începe propriu-zis firul jurnalului de înapoiere, după o înșirare rapidă a numelor localităților străbătute în stânga Prutului.

Însemnările următoare privesc exclusiv situația creată solului de dispozițiile Porții și ale domnului privind itinerariul de înapoiere. Alegerea locului de popas la Frumoasa este arătată ca fiind hotărâtă de sol, și nu de domn. Cu prilejul discuțiilor purtate la Iași indirect cu domnul, este menționat *secretarul soliei*, fără ca să putem ști dacă este vorba de Golarowski, ca la venire, sau de altcineva.

Textul francez al relației lui Lafont a fost publicat de N. Iorga sub titlul: *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, în „Buletinul Societății geografice”, București, 1898, p. 43—52 și a fost rezumat de el și în *Istoria românilor prin călători*.

Dare de seamă a soliei <contelui Iosif Podoski>¹

/Hotin/ . . . La 1 octombrie domnul Leonardi² a fost primit de sol³; p. 43 și i-a comunicat scrisoarea care cuprindea pe scurt următoarele : De vreme ce înălțimea sa solul voia cu tot dinadinsul să treacă prin Iași, domnul Moldovei⁴ nu se împotriva, ci dimpotrivă el se va strădui să-l primească// p. 4 într-un chip vrednic de funcția pe care o îndeplinea solul; totuși îl ruga foarte mult să se înțeleagă cu domnul Leonardi asupra mijloacelor de realizare a acestui plan. Solul s-a înțeles așadar cu acesta ca să nu-și arate intenția față de capugi-bași⁵, călăuza sa, decât după ce vor fi pătruns înăuntrul țării; totuși el (= solul) nu va renunța la această dorință, astfel încât călăuza turcă va fi silită să consimtă, iar domnul Moldovei va părea că nu știe nimic de acest lucru.

Deoarece tălmăciul⁶ convinsese pe călăuza turcă să ducă pe înălțimea sa prin Iași și Galați, aceasta nu mai constituia o taină; astfel solul a primit în mod deschis pe primul secretar al domnului Moldovei, însărcinat cu o scrisoare⁷ a stăpânului său, care poftea pe înălțimea sa să vină, cât mai repede cu putință, la Iași⁸.

/Tabăra, 12 oct./. Spre seară sosi hatmanul⁹ . . . , cu o ceată de peste două sute de oameni. Tot acest alai a intrat în satul Tabăra¹⁰ în sunetul trâmbițelor și al țimbalelor. Hatmanul era într-o trăsură cu postelnicul¹¹ domnului și cu primul secretar¹². Deși această vizită sosea foarte târziu, hatmanul a fost totuși introdus la înălțimea sa, căruia i-a adresat în grecește o urare tradusă apoi de tălmăci în limba franceză, la care înălțimea sa a răspuns cu bunăvoință și a poruncit să i se ofere cafea // și dulceturi. Apoi (hatmanul) s-a retras și s-a întors la Iași, cu aceeași suită și la lumina făclilor¹³.

p. 45

La 13 octombrie (solul) a plecat dis-de-dimineață pentru cele două ceasuri de drum care îi mai rămăneau până la Iași. La o jumătate de oră de acest oraș se aflau așezate în ordine trupele moldovenești însărcinate să

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga în lucrarea: *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, extras din „Buletinul Societății geografice”, București, 1898, pp. 43—52.

² *Leonardy*. Prim secretar al domnului Moldovei. În 1752 levantinul Ioan Leonardi fusese însărcinat de Constantin Racoviță cu o misiune secretă în Polonia (*Hurmuzaki, Documente*, Supl. I, p. 624—625, nr. DCCCCIII), iar în 1753 se ocupa la Zwaniec de afacerile lui Matei Ghica (*ibid.*, p. 647, doc. DCCCXXIV, Fragmente V, p. 123). A ajuns apoi agentul politic al lui Ioan Teodor Callimachi.

³ Contele Iosif Podoski, trimis în toamna anului 1759 în misiune la Constantinopol întrevederea lui cu Leonardi a avut loc la Hotin.

⁴ Ioan Teodor Callimachi (1758—1761).

⁵ *Capidji-Bachi*. Era Kuciuk Saim-Aga ce fusese trimis de Poartă la hotarele Poloniei să primească pe sol. Vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 417, doc. III (5 februarie 1759).

⁶ Tălmăciul polon al soliei era Francesco Crescente Giuliani. Cf. relația lui Adam Golarowski.

⁷ Scrisoarea nu s-a păstrat.

⁸ Solia a părăsit Hotinul la 4 oct.

⁹ Vasile Roset, mare hatman.

¹⁰ *Tabor*.

¹¹ *Postelnik* = Alexandru Ipsilanti.

¹² Pierre La Roche. Cf. relația lui Golarowski, n. 35.

¹³ Vezi Condica de ceremonii a lui Iordache Suțu, în *Lelopisefe*, III, p. 328—9.

conducă pe înălțimea sa în oraș. Secretarul domnului l-a salutat în limba franceză din partea stăpânului său și i-a oferit un cal cu tot <tacâmul>¹⁴ și o caretă cu șase cai, lăsând pe înălțimea sa să aleagă . . . Au fost aduși, în același timp, doisprezece cai pentru cei mai de seamă din suita sa¹⁵ și apoi s-a mers în ordinea următoare :

1. Căpitanul dărbănilor cu 100 de ruși.

2. Baș-ciașul în fruntea a 100 de seimeni.

3. Baș-buluk-bași în fruntea a 100 de ulani.

4. Căpitanul vânătorilor urmat de 100 de oameni.

5. Căpitanul artileriei însoțit de 100 de tunari.

6. Aga¹⁶, adică guvernatorul orașului Iași, era urmat de 100 de arnăuți din garda domnului, ținând în mână stegulețe mici și mergând în sunetul trâmbițelor și al țimbalelor.

7. Doi căpitani în fruntea a 200 oameni din paza orașului.

8. Marele căpitan al poliției¹⁷, cu toți slujbașii de sub ordinele sale.

9. Postelnicul cu secretarul domnului și cu toată boierimea țării.

10. Careta domnului în care se afla solul și alături de el secretarul soliei. Această caretă era înconjurată de doisprezece cihodari ai mării p. 46 sale și de șase „peici” și șase „haiduci” ai înălțimii sale. Pe stânga // mergea călăuza Porții, urmată de toți turcii, iar la dreapta erau toți polonii din suita înălțimii sale.

11. Garda domnului sol.

12. Muzica orașului în întregime.

13. Două carete ale înălțimii sale.

14. Toate trăsurile și carele, care încheiau convoiul. La intrarea în oraș, solul a mai găsit încă mai multe companii de miliție pedestră care l-au însoțit până la palatul său¹⁸. O lume nesfârșită umplea străzile și făcea ca înaintarea să fie tot atât de înceată pe cât de anevoioasă ; în sfârșit am ajuns la palatul hotărât <pentru găzduirea> înălțimii sale și toți s-au restras pentru a-l lăsa să se odihnească.

La 14 octombrie înălțimea sa s-a dus să asculte liturghia la călugării franciscani ; la întoarcerea sa la palat, a găsit fructe frumoase și dulcețuri de toate soiurile pe care i le trimisese domnul în dar. A primit de asemenea mai multe vizite din partea boierimii țării.

La 15 <octombrie> s-au hotărât ceremoniile vizitei pe care înălțimea sa urma să o facă domnului și ziua a trecut cu expedierea corespondenței.

La 16 octombrie solul a fost pe la 10 ceasuri de dimineață în audiență la domn. La această ceremonie s-a pus cea mai deosebită grijă să se observe întocmai toate formalitățile urmate cu prilejul soliei marelui șambelan al Lituaniei¹⁹ ; astfel, la ceasurile nouă dimineața au sosit maistrul de ceremonii și secretarul²⁰, însoțiți de mai mulți nobili sau boieri călări care au pof-

¹⁴ *Un cheval entier.*

¹⁵ *Les plus distingués de la Cour* ; cf. relația lui Mniszech din ianuarie 1756, unde într-o situație similară se aduc de asemenea 12 cai de călărit pentru *suita sa* ; cf. și mai departe folosirea acestui termen de *curte* în loc de *suită* (p. 47 a textului francez publicat de N. Iorga).

¹⁶ Iancu, vel agă.

¹⁷ *Le grand capitaine de police.*

¹⁸ La casa boierească a lui Ioan Cantacuzino-Deleanu, mare vistiier.

¹⁹ Contele Mniszech ; cf. mai sus relația sa.

²⁰ La Roche.

tit²¹ pe înălțimea sa la audiență și i-au adus un cal frumos, precum și 22²² de cai pentru suita sa. Alaiul a intrat deci în ordinea următoare ://

1. Maestrul de ceremonii cu boierii ²³ călare.

p. 47

2. Toate slugile înălțimii sale: călări.

3. Comisul înălțimii sale urmat de șapte cai duși de căpăstru.

4. Întreaga suită a domnului sol.

5. Tălmaciul republicii (polone) și călăuza domnului Leonardi.

6. Solul călare pe un cal frumos turcesc cu gura în spume, pe care o ștergea în tot timpul mersului un arab însărcinat anume cu aceasta. Alături de înălțimea sa mergea secretarul soliei. Ei erau înconjurați de șase peici și de tot atâția haiduci ai domnului sol, precum și de douăzeci de cihodari ai domnului. Solul a găsit în curtea castelului ²⁴ mai multe companii de trupe moldovene, sub arme. Postelnicul domnului cu toiagul de argint în mână, l-a primit în josul scării și a mers înaintea sa până la ușa primei săli unde se afla domnul în veșminte de ceremonie și înconjurat de întreaga sa curte; acesta a înaintat spre sol și, salutându-l în termenii cei mai îndatoritori, l-a condus spre colțul sălii unde erau așezate două jilțuri; solul s-a așezat pe cel din dreapta; șase copii de casă i-au servit cafea și dulceturi; alții i-au parfumat veșmintele stropindu-le cu fel de fel de esențe bine mirositoare; în acest timp, întreaga sa suită era servită cu cafea și dulceturi într-o sală vecină; tinerii principii²⁵, fiii măriei sale, au venit apoi să salute pe domnul sol, care după o convorbire de trei sferturi de ceas, și-a luat rămas bun de la domn și s-a întors la palatul său. Principele actual al Moldovei este tot atât de respectabil prin// vârsta sa înaintată, cât și prin frumoasele sale însușiri; slujba de prim dragoman al Porții pe care a îndeplinit-o timp de aproape douăzecișitri de ani ²⁶ i-a îngăduit să cunoască toate interesele puterilor <străine> și să fie socotit mare om politic; vorbește foarte bine italiana și latina; toate cuvintele sale porneau din interesul pe care îl poartă gloriei națiunii polone și a adăugat că aceasta nu ar putea niciodată face prea mult pentru păstrarea unei neutralități care îi îngăduie să se bucure de binefacerile păcii în timp ce partea cea mai mare din Europa este pradă calamităților nedespărțite de război ²⁷.

p. 48

La 17 octombrie domnul a întors vizita înălțimii sale în ordinea următoare :

1. Miliția orașului cu steagurile sale.

2. Comisul ²⁸ domnului urmat de șapte cai duși de căpăstru.

3. Toți boierii și dregătorii curții măriei sale călări.

4. Marele postelnic al domnului, călare, ținând în mână toiagul de argint care arăta autoritatea sa.

5. Domnul Moldovei urmat de cei doi principii, fiii săi, și înconjurat de un mare număr de satârași ²⁹ și cihodari.

²¹ *Montèrent* (greșcălă evidentă în loc de : *Invitèrent*, cf. relația similară a primirii contelui Mnischech ... „pour inviter Monseigneur l'Envoyé ...”).

²² Desigur greșit în loc de 12 (cf. relația lui Mnischech).

²³ *le boyard* (greșit = les boyards), cf. relația lui Mnischech.

²⁴ = Curtea domnească; se afla în spatele actualului palat al culturii din Iași.

²⁵ Grigore și Alexandru Callimachi viitori domni (n. ed.).

²⁶ Cf. cifra dată de tovarășul de solie al lui Lafont, Adam Golarowski : 28 de ani. Deosebirea de cifre se datorează desigur unei transcrieri greșite în care 3 a putut fi confundat cu 8. De fapt durata reală fusese doar de 17 ani, dar au fost probabil adăugați la socoteală și anii de funcționare ca tălmaci al marilor dragomani; cf. relația lui Golarowski, n. 41.

²⁷ Aluzie la războiul de 7 ani (1756—1763).

²⁸ *L'escuyer* = Enache, ginerele lui Guliano, mare comis.

²⁹ *chatirs*.

6. Trei sute de oameni din garda Măriei Sale care încheiau acest lung alai, în tot timpul căruia s-au tras toate clopotele oraşului.

Tâlmaciul republicii polone şi mareşalul solului au primit pe domn când a descălecat şi l-au petrecut la uşa primei săli, unde înălţimea sa i-a urat bun sosît şi i-a întors îndeobşte toate onorurile pe care le primise în ajun. Domnul, după ce a zăbovit vreo jumătate de ceas, şi-a luat rămas bun de la înălţimea sa şi s-a dus să facă // vizită Kapugi-başi-ului ³⁰, mehmendarul din partea Porţii.

La 18 octombrie, domnul sol care socotea să plece în ziua aceea, a fost nevoit să se oprească până a doua zi, reparaţiile trăsurii nefiind încă terminate. Înălţimea sa a trimis în dar domnului Moldovei un ceasornic de aur cizelat peste tot, ce bate orele, împreună culanţul său şi o tabacheră ferecată în aur; hatmanului trupelor moldovene un cal; primului sfetnic ³¹ al domnului o tabacheră de porţelan; marelui postelnic un ceas de argint; marelui comis o tabacheră; secretarului ³², care fusese trimis la el cu o scrisoare a domnului, un ceas de argint; pentru personalul casei Măriei Sale, 30 de ducaţi.

La 19 <octombrie> domnul a trimis înălţimii sale un cal cu tot tacâmul după portul turcesc; secretarului soliei, un ceas de aur; secretarului pentru corespondenţă străină ³³, un ceas de aur; tâlmaciului ³⁴ republicii <polone>, o blană de ermelină şi 20 de coţi de stofă scumpă pentru o faţă de şubă, mareşalului înălţimii sale un ceas de aur; nobilului pe care înălţimea sa îl trimisese la Iaşi cu răspunsul la scrisoarea domnului, un ceas de aur; comisului înălţimii sale un ceas de argint; subcomisului, subaltern al acestuia, un rând întreg de haine, subofiţerului un ceas de argint şi 100 de piaştri; Kapudji-başi-ului, mehmendarul înălţimii sale, o blană de samur şi 1 000 de piaştri; secretarului său un ceas de argint şi 100 de piaştri; mareşalului său şi vistierului său, acelaşi lucru; fiecareia din celelalte şaptesprezece persoane care îl însoţesc pe acel mehmendar, câte un rând de haine şi 25 de piaştri. Înălţimea sa a prânzit tot la Iaşi şi a părăsit acest oraş pe la ceasurile trei fiind însoţit timp de o jumătate de ceas de acelaşi alai pe care l-am // arătat la intrarea sa în oraş; am ajuns la Bozia ³⁵ la trei ceasuri de Iaşi ...

[Staţiile următoare ale călătoriei până la Isaccea sunt: Trestiana ³⁶, Ghermăneşti, „Toroneşti” ³⁷, Fălciu ^{37bis}, Cârja, „Contantin” ³⁸, Şiviţa ³⁹, unde — la sosire — află trei cazuri de ciumă; se face pază; se arde praf de puşcă; la 30, repaos].

Nişte grăjdari care ieşiseră să se plimbe puţin pe câmp, au găsit trei cadavre de ciumaţi, zăcând printre trestii.

³⁰ Care trăsese desigur la beilic.

³¹ Au premier ministre, adică marelui logofăt, Ioan Bogdan.

³² = Leonardi.

³³ Lafont (?).

³⁴ = Giuliani.

³⁵ Bossi, sat pe malul drept al Prutului.

³⁶ Trestiana, sat desfiinţat, înglobat în satul Poiana, com. Schitu Duca, jud. Iaşi.

³⁷ Probabil Torontai, apoi Torontoeşti, lângă Stănileşti (jud. Vaslui) care apare în întineriul lui Golarowski pentru acea zi.

^{37bis} Sat şi com. în jud. Vaslui.

³⁸ Neidentificat. La Golarowski pentru ziua respectivă e indicată localitatea Wancze = Oancea (jud. Galaţi).

³⁹ Scycza (jud. Galaţi).

/La 31 octombrie Podoski pleacă spre Galați/.

... Am mers pe lângă un sat ai cărui nenorociți locuitori au pierit cu toții de ciumă, această molimă, care a răpit Galaților în cursul acestui an mai bine de o mie două sute de suflete, a hotărât pe înălțimea sa să-l scutească pe comandantul acestei localități de a-i ieși în întâmpinare cu garnizoana, de teamă ca această dovadă de cinste să nu dea naștere la urmări fatale; aceasta cu atât mai mult cu cât nu sunt decât opt zile până acum de când nu a mai murit nimeni de ciumă în acest oraș. Înălțimea sa domnul sol a fost găzduit în mănăstirea Sf. Marii, unde fusese pusă o gardă de zece ieniceri. Și a poruncit ca nimeni să nu fie lăsat să iasă fără încuviințarea sa.

⁴⁰ La 1 noiembrie, oprire în loc din cauză de sărbătoare ⁴¹, la 2, pregătiri de plecare; la 3, oprit de vânt; la 4, carele cu boi trec cu greu râul; un vizitiu din suită este atins de ciumă; cinci cazuri mortale la Galați; la 5, zăbavă: două cazuri de ciumă în oraș; la 6, vizita sanitară.

Urmare

... Înălțimea sa și-a trimis corespondența și s-a pregătit să-și urmeze drumul; a dăruit domnului Leonardi un bumb de guler, de pietre scumpe și l-a însărcinat, în același timp, să dea din partea sa un inel de // briliante principelui Cantacuzino, stăpânul palatului unde fusese găzduit la Iași, un ceas de aur secretarului ⁴² domnului Moldovei și o pușcă frumoasă damaschinată cu aur hatmanului. p. 51

⁴³ La 7 noiembrie trec mai întâi bagajele solului, apoi în zece minute, el însuși, pe o luntre cu șaisprezece vâslași. La întoarcere sunt alte stații: Ismail, „Sponos” ⁴⁴, Sultan-Câzlași ⁴⁵, Zărnești ⁴⁶, Fălciu, Huși/.

(Întoarcerea)

[18 august 1760 Huși], oraș destul de frumos, unde am găsit pe mehmendarul (trimis) din partea domnului Moldovei care nu a vrut nicidecum să facă vizită înălțimii sale, așa cum era dator ... [Măcărești]. Cu domnul de la Roche ⁴⁷, secretarul domnului, care aducea o scrisoare din partea stăpânului său, prin care acesta arunca toată lipsa de grijă în cele întâmplări ⁴⁸ pe seama încredințării sale absolute că înălțimea sa va străbate țara tătarască până la Bender ⁴⁹ și va intra în Polonia pe la Mohilău. Domnul sol a declarat secretarului că se va înapoia prin Iași, că de altfel era

⁴⁰ Notă rezumativă a editorului reproducă aici întocmai.

⁴¹ Sărbătoarea catolică a „Tuturor Sfinților”, când se face pomenirea morților.

⁴² La Roche.

⁴³ Notă rezumativă a editorului.

⁴⁴ Cf. localitatea, azi dispărută, *Isfanos* pomenită de relația lui Jamjouglou.

⁴⁵ Cf. *ibidem*. Sultan Cășla (aceasta este numirea corectă).

⁴⁶ Zărnești, sat pe stânga Prutului.

⁴⁷ A rămas apoi și în slujba lui Grigore Callimachi. Vezi N. Iorga, *Străini oaspeți ai principatelor*, în „Literatură și artă română”, 1900.

⁴⁸ Podoski nu mai găsisese aceeași grijă la pregătirea conacelor ca în prima sa călătorie în Moldova.

⁴⁹ Ioan Teodor Callimachi, dornic de a scăpa de cheltuiala primirii acestui oaspete trufaș, căpătase de la Poartă înștiințare către sol ca să apuce drumul Bugeacului. Vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, p. 15–16, doc. nr. III.

însărcinat să înmâneze domnului o scrisoare din partea vizirului⁵⁰ și că, în sfârșit dobândise de la Poartă (unele) firmane a căror îndeplinire privea Moldova⁵¹ și pe care trebuia neapărat să le arate domnului. Secretarul a răspuns că va pleca mai întâi pentru a împărtăși stăpânului său răspunsul domnului sol, pe care îl ruga, de altfel, să se oprească la Măcărești, până ce se va înapoia el. Primind făgăduiala lui a plecat după cină la ceasurile zece seara ...

p. 52 /Bozia/. La 24 <august> Domnul Moldovei a făcut cunoscut înălțimii sale că deoarece firmanul său de călătorie nu pomenea de Iași, el nu va putea să-i facă cinstirea pe care i-o // făcuse la prima sa trecere prin acest oraș. Această declarație l-a îndemnat pe domnul sol să nu intre în oraș, ci să rămână într-un palat⁵² al domnului așezat afară din oraș. Chiar nici nu a plecat din Bosia decât la ceasurile opt seara și a ajuns la acel palat la miezul nopții.

La 25 <august> domnul a trimis urări de bun soset înălțimii sale și i-a trimis în dar fructe și dulceturi, dar <solul> i le-a trimis înapoi, mai întâi, răspunzându-i că de vreme ce Măria Sa nu-i dăduse onorurile ce i se cuveneau nu putea primi darurile. Secretarul soliei s-a dus înapoi la domn pentru a începe discuția care trebuia încheiată între Polonia și Moldova, dar conferința nu a fost rodnică⁵³.

La 26 <august> secretarul soliei a dus tratative în acea zi cu tot atât de puțin succes ca în ajun.

La 27 <august> solul, văzând că domnul Moldovei invoca numai motive lipsite de temei pentru a ocoli cuprinsul firmanului, s-a hotărât să părăsească Iașii, urmând să se plângă în scris Porții, dar domnul nu l-a lăsat să plece fără a-i da toate onorurile darurate misiunii sale. Astfel, am trecut prin Iași în sunetul artileriei și al muzicii și petrecuți de hatman, de toți boierii domnului și de trupele țării; tot acest alai ne-a părăsit la o leghe de Iași.

A străbătut apoi următoarele stații: Cârniceni, Tabăra, Vasiliuți, Corpaci, Lipcani, Hotin, unde a ajuns la 1 septembrie⁵⁴.

⁵⁰ Mehmed Reşid paşa, mare vizir (1757—1763).

⁵¹ Era vorba de un firman către domnul Moldovei pentru a da din nou privilegii negustorilor armeni din Polonia ce veneau pentru a cumpăra și ține iarna vite în Moldova.

⁵² Sunt curțile domnești de la Frumoasa ale Ghiculeștilor.

⁵³ Domnul nu a vrut să admită cererile polonilor și firmanul negustorilor armeni a fost redactat abia în noiembrie. Cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 417.

⁵⁴ Nota editorului. Localitățile însemnate se află și la Golarowski (în ordine inversă, de la Hotin la Iași).

BLASIUS KLEINER

(sec. XVIII)

Misionarul franciscan Blasius Kleiner, din dioceza catolică a Bulgariei, a deținut funcția de „Minister Provincialium” între anii 1764–1767 și 1773–1776. Un document latin inedit autograf al lui Kleiner atestă prezența lui în Transilvania la 1759, anul în care el se ocupa de situația financiară a comunității catolice din parohia Vințului de Jos (Arh. St. Alba Iulia, *Comunitatea bulgară de la Vințul de Jos*, 1700–1854, V45/1759 M1–F. 46). Nu mai posedăm alte date biografice asupra sa. Kleiner este autorul unui memoriu redactat în lb. latină la 1761 asupra istoriei Bulgariei, Țării Românești și Transilvaniei de sud, pe care le-a parcurs în calitate de „visitator”. Este păstrat într-o copie contemporană alcătuită la 1764 de predicatorul Andreas Wipfler de la Vințul de Jos. Manuscrisul intitulat *Archivium Tripartitum Indylae Provinciae Bulgariae per R. Patrem Blasium Kleiner, Ex-Diffinitorem, et. S.S. tae Theologiae Lectorem in Conventu Al-Vincziensi ad S.S. Apostolos Petrum et Paulum, Anno a partu Virgineo 1761—o, descriptum vero a R. P. Andrea Wipfler Ejusdem Ordinis et Provinciae Predicator nec non recensiti Conventus Al-Vincziensis actuali Gvardiano Anno Christ-1764-to, in 4°, de [2] + 209 + [3] + 474 pagini, se păstrează în arhivele ordinului franciscan din Budapesta. Manuscrisul a fost semnalat pentru întâia dată de rev. P. Cajo Othmer, *Una Cronaca manoscritta dell'antica Provincia francescana bulgaro-valacca (1764)*, în „Studii Franciscani”, seria a III-a, III (XXVIII) (1931), nr. 3, p. 3–20. Partea privitoare la Bulgaria a fost editată de cercetătorul bulgar Karol Telbizov din Varna sub titlul *Istoriia na Bălgarija ot Blazius Klainer săstavena v 1761 g.*, Sofia, 1977, p. 23–205, cu tot aparatul critic necesar și precedată de un studiu introductiv al istoricului Ivan Dujcev (p. 1–23).*

Partea a II-a a manuscrisului de 474 p. închinată Transilvaniei și Țării Românești constă într-o amplă descriere a lor cu amănunte de ordin istoric, geografic, economic ș.a. necuprinse, într-un mod atât de dezvoltat, în nici un alt izvor contemporan. Blasius Kleiner descrie pe larg, la 1761, orașele și așezările vizitate, dă amănunte de ordin geografic, statistic și administrativ asupra lor, relevă toate lăcașurile existente în aceste localități (inclusiv cele ortodoxe) cu istoricul lor, precum și listele tuturor preoților catolici care au slujit acolo; sunt redată de asemenea multe inscripții funerare din bisericile catolice și se prezintă în extrase sau în întregime documente conținând privilegii sau inventare de bunuri materiale ale bisericilor ș.a.

În capitolul introductiv al manuscrisului intitulat „De Valachia et origine Gentis Valachiae” se fac considerații privind originea latină a românilor și unitatea istorică a celor trei provincii Țară Românească, Moldova și Transilvania, ce alcătuiau odinioară Dacia romană. Se insistă apoi asupra trecutului Țării Românești, se dau amănunte de ordin administrativ prin

indicarea orașelor și a județelor, se fac precizări privind organizarea politică și religioasă a țării și se înșiră cele mai importante mănăstiri și biserici ortodoxe. Urmează apoi o descriere a orașului Târgoviște cu un istoric al acestei așezări, al Curții domnești și al cetății Poienari și o relatare amănunțită privind conventul catolic Sf. Francisc, cu multe incursiuni în trecutul țării trecând apoi la istoricul așezării Câmpulung și a edificiilor catolice din localitate („cloașterul” și biserica Sf. Iacob cel Mare). Se ocupă în continuare de Biserica Tuturor Sfinților de la Craiova, însoțind-o de o prezentare succintă a trecutului reședinței banilor din Oltenia. O atenție deosebită este acordată descrierii capitalei țării, orașul București, făcându-se o largă expunere în care sunt înșirate nominal 95 de lăcașuri ortodoxe (cu specificarea naturii construcției lor din cărămidă sau lemn), se redă tradiția legendară a întemeierii orașului de către păstorul Bucur (considerată până nu de mult doar o fabulație datorată istoriografiei bucureștene din secolul XIX), se insistă pe larg asupra așezării catolice de la Bărăția, cu amănunte nerelevante în altă parte.

Expunerea privitoare la Țara Românească și Oltenia se încheie cu descrierea orașului Râmnicu Vâlcea (și a bisericii cu hramul „Sf. Anton din Padova”, precum și a așezării de la Brădiceni, unde se află mănăstirea Petru și Pavel. La sfârșit se dă o listă a domnilor Țării Românești de la Radu Negru (I) până la Ștefan Racoviță (1764).

În capitolul al II-lea al lucrării e vorba de așezările catolice din Banat anume : conventul Sf. Maria din Caransebeș, Biserica Adormirea Sf. Fecioare din Caraș, Biserica Sf. Gheorghe, Martirul din Orșova ș.a., precedate de o incursiune istorică privind Banatul Severinului și al Timișoarei, sub dominația ungară și habsburgică.

Ultimul capitol, anume cel al vizitației canonice a lui Kleiner, este dedicat Transilvaniei, în care se relatează trecutul acestei provincii, cu unele date asupra administrației ei sub austrieci și se descriu lăcașurile catolice din Deva, Alba Iulia, Vințu de Jos și Baia de Criș, cu numeroase digresiuni însoțite de extrase foarte ample din documente parohiale. Apar și unele erori și confuzii. De pildă cele relevate de noi în notele 4 și 13. De altminteri i se întâmplă să-l așeze pe Mateaș Corvin în anul 1299 !

În ansamblul său, manuscrisul lui Blasius Kleiner conține date ample asupra situație economice, sociale, politice și religioase din Țara Românească, Banat și Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea. Iar ca izvor pentru istoria artei, se relevă a fi excepțional de important.

Informațiile sale sunt diverse și culese nu numai de la clerici, ci și din arhivele lăcașurilor respective. Manuscrisul lui Kleiner privind Țara Românească și Transilvania de sud este inedit cu excepția reproducerii unor scurte pasaje comentate privind istoricul și așezarea unor orașe, folosite de Paul Simionescu și Paul Cernovodeanu în lucrarea lor, *Cetatea de scaun a Bucureștilor. Consemnări, tradiții, legende*, București, 1976, p. 59—62, precum și de George Georgescu, *Cronica latină a Râmnicului*, în „Verbum”, III—IV, 1992—1993, p. 247—260; idem, *Cronica franciscanilor din 1764, prima istorie a Câmpulungului*, în *ibidem*, V, 1994, p. 334—355.

Despre Blasius Kleiner și opera sa, cercetătorul amintit Karol Telbizov a mai scris și două articole, *Edna neizvestna istorija na Bălgarija ot 1761 g.* (O istorie necunoscută a Bulgariei la 1761), în „Istoriceski pregled”, Sofia, XXIV (1968), nr. 3, p. 71—80 și *Esquisse historique de la Principauté de Roumanie (!) du Banat et de la Transylvanie dans une chronique bulgare de 1764*, în „Etudes Balkaniques”, Sofia, XV (1979), nr. 2, p. 83—93.

Întrucât textul manuscrisului privitor la țara noastră este foarte întins, redăm doar, ca mostre, câteva pasaje referitoare la București, traduse după microfilmul păstrat la Arhivele Statului din București, *Microfilme Ungaria*, rola 857.

Despre numele, aşezarea, originea şi bisericile oraşului Buceureşti

Se spune că oraşul şi-a luat numele de la un cioban sau, cum zic unii, un tâlhar² vestit, care se numea Bucur şi care îşi păştea oile în acel şes de lângă râul Dâmboviţa, care era plin de păduri, şi poate că pe lângă aceasta săvârşea <şi> tâlhării, şi apoi a ridicat o biserică ce există de fapt ³ şi a început să clădească ceva case pentru sine şi alţii, şi văzând şi alţii că locul acesta este plăcut şi aşezat lângă drumul mare, s-au adunat tot mai mulţi şi mai mulţi şi au întemeiat un târg, despre care însă nu am găsit în *Cronica românească* timpul anume când şi-a luat începutul; totuşi se spune că numele său dăinuieşte de două sute de ani, <dar> toţi afirmă că acest oraş nu ar fi atât de vechi şi că el a crescut atât de mare după ce unii din domni au locuit acolo, măcar o parte a anului, şi astfel şi boierii şi-au construit curţi şi s-au adunat o mare mulţime de negustori, dar şi-a atins dezvoltarea cea mai mare în anul 1658 (!)⁴, în care an a fost ucis de turci domnul Constantin Brâncoveanu, şi domnii următori au început cu toţii să şadă acolo părăsind Târgoviştea.

Oraşul acesta prin care curge râul Dâmboviţa are dinspre apus spre răsărit, miazănoapte şi miazăzi doar loc şes şi bălţi, <şi> spre apus nişte dealuri pe care sunt sădite nişte vii, nu este înconjurat de nici un zid, <ci> este deschis şi accesibil în tot locul. Străzile, îndeosebi cele principale, sunt destul de late, aşternute cu lemn de stejar, altminteri drumurile ar fi de neumblat.

În ce priveşte clădirile, dacă exceptezi bisericile, mănăstirile, palatul domnesc, curţile boierilor şi una-două case de negustori, ele sunt foarte mici, căci sunt dese casele scunde, ce se arată strâmte pe dinăuntru şi împodobite pe dinafară, şi nu vezi nimic vrednic de admirat, mai ales dincolo de străzile principale. Mărimea <oraşului> e atât de considerabilă, încât dacă un om s-ar sui într-un turn în mijlocul oraşului, cu greu l-ar putea vedea de la un capăt la altul şi după părerea mea are un înconjur de 3 mile germane. //

În acest oraş merită să fie amintite următoarele :

f. 162

1) Diversitatea neamurilor şi a limbilor, căci aici nu ţi-e dat să vezi doar toate neamurile Europei, ci chiar foarte multe din părţile Asiei.

2) Marfa, care este aici în cea mai mare înflorire ; nicăieri în Germania nu vezi atâtea mărgăritare, perle⁵ şi pietre preţioase ca aici. Un negustor

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin al aşa-zisei *Cronici* a Provinciei franciscane bulgaro-române păstrat în copie manuscrisă în arhivele ordinului franciscan din Budapesta, reprodusă într-un microfilm aflat la Arhivele Statului din Bucureşti, *Microfilme Ungaria*, rola 857.

² Presupunere care pare în tradiţia colonizării Daciei cu tâlhari.

³ Se referă la aşa-zisa „Biserică a lui Bucur” care a făcut parte din complexul mănăstirii Radu-Vodă.

⁴ Eroare evidentă. Se face o confuzie între Constantin Basarab Cărnul, învins de turci în această vreme, şi Constantin Brâncoveanu ucis în 1714. La aceasta contribuie poate şi faptul că turcii au devastat în 1658 palatul de la Târgovişte.

⁵ *Uniones*, nume dat perlelor mari. În text avem cele două numiri pentru perle : *margari-tae* şi *uniones*.

catolic armean a putut să arate într-o casetă mică nestemate în valoare de 30 000 de florini. Chiar nicăieri nu ar putea cineva găsi blănuri de preț atât de diverse ca în București și chiar într-un singur han sau mănăstire se pot vedea pielicele pentru câteva sute de mii de florini, ca să nu mai vorbesc de alte blănuri aduse din Moscovia sau de la tătari. Am văzut că se cumpără chiar o piele de miel — și nici chiar mare, ci mică — pe șase lei; așadar cu cât acest oraș este întrecut de altele ca frumusețe, cu atât le întrece pe celelalte prin bogăție.

3) Este o mulțime uimitoare de clerici, căci se numără mai bine de șase mii de călugări sau monahi; preoți sau ecleziaștici sunt peste 500; cârciumi peste 3 000; dughene ⁶ peste 20 000. Biserici sunt foarte multe dintre care cea mai vrednică de atenție este biserica domnească Sf. Gheorghe, ba pentru stâlpii uimitori, tăiați dintr-o singură bucată, cu postament și capiteliu cu tot, printre care intri sub bolta bisericii, ba pentru mormintele domnilor și chipurile lor, ba pentru candelabrul făcut din alamă, cântărind trei chintale, ba pentru frumoasa zugrăveală moscovită (?) cu care este minunat împodobită pe dinăuntru și pe dinafară .. [urmează lista celorlalte biserici].

f. 164

Despre începutul, propășirea și starea actuală a Reședinței [catolice] bucureștene

Este fără umbră de îndoială că membrii Provinciei Bulgaria au fost la București și săvârșeau tainele [bisericești] pentru credincioși, căci nu numai bulgarii, dar și alți catolici încă de atunci făceau negoț; însă nu aveau totuși un domiciliu sau loc statornic până în anul 1666, cam pe vremea când un părinte Ioan Radoich, custodele custodiei Bulgariei, și-a
f. 165 cumpărat o colibă ⁷ cu puțin pământ, // unde este acum cimitirul, cu 400 de lei, pe care au construit o bisericuță cu o cămară mică și bucătărie, și în această căsuță au stat părinții până în anul 1698.

În acest an pomenit mai înainte a fost mistuit de foc tot Bucureștiul odată cu biserica și locașul (*habitaculo*) nostru și astfel reverendul părinte Paul Nicolantin a cumpărat altă casă, unde este acum Reședința, cu un mic *chiler* ⁸ și un teren îngust pe 585 de lei, în care loc au locuit părinții până în anul 1703, în care an au clădit o mică Reședință cu un *chiler* bun și mare pentru care părintele Ioan Radoich a plătit 300 <de lei> din partea Provinciei, iar reverendul părinte Paul Nicolantin a plătit cu totul 1 000 de lei.

Zidul care înconjoară Reședința a fost ridicat în anul 1727 <cu> 500 de lei pe care i-a lăsat la moarte un medic luteran convertit *in extremis* la catolicism.

Două cămăruțe înspre cimitir a pus să fie clădite pe cheltuiala sa, după plăcerea sa, un armean nestorian, cu această condiție ca să le poată locui cât trăiește, și astfel ne-au rămas nouă după moartea sa.

⁶ *Officinae* — poate însemna și *ateliere*.

⁷ *Caza*.

⁸ *Cellarius*.

Iar această reședință este situată ca și în miezul orașului ; nu departe de palatul domnului dinspre răsărit este mănăstirea și biserica cea nouă a Sf. Gheorghe, din partea orientală, unde a fost odinioară locuința noastră, este acum cimitirul. Adiamentă cimitirului este o casă și peste drum este biserica veche a Sf. Gheorghe și nu e nici o speranță ca să putem cumpăra ceva din terenurile vecine, ba chiar este mare lucru că l-am cumpărat pe acesta în centrul orașului.

În Reședință ⁹ sunt cuprinse cimitirul, o poartă mare și o curte interioară ¹⁰ în care se poate întoarce lesne un car încărcat cu vin, apoi este o grădiniță mică de la biserică până la cimitir, și apoi din nou între biserică, Reședință și grădiniță, o mică curte interioară.

Intrarea în Reședință însăși este din stradă pe o mică potecă ¹¹ pe care se deschide o ușă spre curtea interioară și din stânga o ușă spre cămăruță și drept înaintea o ușă spre camera în care se vinde vinul și toate acestea cu *chilerul* și atriul sunt separate <de celelalte> pentru ca părinții să trăiască izolați. În celălalt colț al Reședinței este o încăpere boltită ¹² pentru vreun negustor mai mărunț, deasupra sunt 6 odăițe mai ridicate, nu chiar atât de bune, între care se interpun două coridoare ? (*ambitus*) înguste și din a șaptea odăiță au făcut bucătăria. Dacă această clădire ar fi destul de proporționată și bine întocmită, părinții ar putea avea destulă înlesnire, dar toate odăițele sunt nepotrivite, mai ales cele făcute de armean.

Proprietatea din care își trage subzistența această Reședință constă din vii. Una este la Cotroceni, pe care ne-a dăruit-o domnul Constantin Fiesku cu obligația celebrării a două slujbe în toți anii, pe veci. Terenul acestei vii aparținea mănăstirii de călugări greci (= ortodocși) cărora trebuia să le plătim dijmă (afară dacă ar coborî bunăvoința lor asupra noastră). În anul 1725 când au fost turcii la București (?), au fost distruse din rădăcină (*funditus*) aceste vii // împreună cu altele din jurul Bucureștiului. f. 166 Iar în anul [17]28 rev. părinte Capistranus de Vodelin a replantat această vie cu învoirea stăpânilor moșiei . . .

III

Despre biserica din București (și obiectele sale de cult)

După ce a fost mistuită de foc biserica situată în cimitir, părintele a slujit <liturghia> într-o odăiță până în anul 1679, în vremea președinției părintelui Ioan Radoich, când toți catolicii adunându-se împreună, s-au rugat stăruitor de domn ¹³ să le îngăduie să ridice o bisericuță, și domnul

⁹ = Bărăția actuală.

¹⁰ *Atrium*. Are multe sensuri : vestibul, portic și curte interioară care se potrivește mai bine contextului.

¹¹ *Ambitus*.

¹² *Fornix* —adică un fel de hrubă, spre deosebire de odăile (*cubicula*) ridicate de la pământ (*alta*).

¹³ În acel an domnea Șerban Cantacuzino, adversar hotărât al catolicilor. Pentru informații mai sigure, vezi *Călători*, VII, p. 314, raportul misionarului A. Stepancić și tot acolo, p. 461 declarația aceluiași din *Relația anonimă latină despre Țara Românească*. Biserica catolică nu a fost arsă de turci, ci s-a năruit de la sine în anul 1670. Încercarea de a o reclădi a urmat până în 1673 sub Grigorașcu Ghica. Oprirea lucrărilor s-a datorat lui Șerban Cantacuzino, spătar pe atunci, însărcinat de domnul Gheorghe Duca să se ocupe de clădirea palatului domnesc, pentru care au fost folosite cărămizile și materialele adunate pentru biserică.

a consimțit cu bunătațe și s-a înălțat temelia și zidul până la un braț de la pământ.

Auzind aceasta, mitropolitul din București¹⁴ a aruncat afurisenia asupra tuturor celor care ar munci la <clădirea> acestei biserici, astfel că toți zidarii și muncitorii s-au lăsat de lucru și lucrarea aceasta a rămas neterminată. Peste aceste temelii a ridicat părintele Gabriel de Kontics două chilii și o bucătărie și una sluja de biserică.

În anul 1730, sub domnul Constantin III, fiul domnului <Nicolaie> Mavrocordat, care ni s-a arătat întotdeauna favorabil, catolicii au stăruit la el pentru construirea bisericii și domnul a consimțit, dar cu condiția ca ei să o construiască cu atâta băgare de seamă încât să nu se vadă că este vorba de o biserică. Și astfel în anul 1730 ei au început acea biserică sub cuvântul că ar construi un refectoriu și au zorit treaba cât au putut mai iute și după ce a fost gata biserica, i-au pus crucile în timpul nopții. Ceea ce văzând românii, s-au dus la domn și la mitropolit, care împreună cu un nunnăr de boieri a protestat la domn, însă acesta le-a dat un răspuns în doi peri, zicând că dacă ei ar vrea să vadă năruirea patriei, să meargă și să distrugă <biserica> și auzind acest răspuns, ei s-au tras cu toții înapoi și biserica a rămas cum a fost. //

p. 167 Iar binefăcătorii acestei bisericuțe au fost următorii : doamna contesă Kalnoki¹⁵, domnul Nicolaie Volff¹⁶, domnul Constantin Gyza, domnul Grigore Grytzki, un oarecare domn Francisc Pisani. Toți aceștia au dat 250 de lei, binecuvântată fie-le amintirea ! Iar Reședința a adăugat din pomeni 350 <de lei> și astfel rezultă că bisericuța aceasta a fost ridicată cu 600 de lei, care în alt loc ar fi costat 200, cel mult 300 de lei. Dar la București materialele sunt scumpe și transportul de asemenea costă mult și oamenii ca să cumpere cele trebuitoare au trebuit să plătească.

În anul 1735, sub Gr. Ghica¹⁷, la rugămintea catolicilor, li s-a îngăduit tragerea unui clopot pentru liturghie și litanii, dar nu pentru Ave Maria. Clopotul a fost atârnat de două bârne în grădină aproape de biserică și astfel a rămas până în anul domnului 1761, an în care, în luna mai, a fost ridicată deasupra acoperișului bisericii o mică turlă de lemn, pentru care a cheltuit domnul Iosif Pisani, împreună cu nepotul său Dominic, 52 de lei. Întru amintirea veșnică a cărui fapt, părintele președinte Iosif Mergel a pus să fie pictate deasupra porții bisericii [niște versuri . . . etc.].

¹⁴ Afurisenia Mitropolitului este o redare greșită a aceleia din 1670—1673 a *patriarhului de Ierusalim*, Dositei al II-lea Notara, ce se afla în acel moment în Țara Românească (*ibidem*). Mitropolitul nu a avut nici un amestec în acel blestem. Precizăm că la 1673 era mitropolit Varlaam, iar în 1679 era Teodosie, reintegrat în scaun de domn (Șerban Cantacuzino).

¹⁵ Agnes Kalnoki, soția medicului lui Constantin Brâncoveanu, Bartolomeo-Ferrati.

¹⁶ Pisarul polon din cancelaria lui Constantin Brâncoveanu.

¹⁷ Grigore al II-lea Ghica.

GIOVANNI HRISOSTOMO DEI GIOVANNI

(1722 — p. 1768)

Giovanni Hrisostomo dei Giovanni s-a născut la Zagora în Tessalia în 1722. Deși grece de neam și din părinți ortodocși, el a trecut la catolicism și a intrat în ordinul franciscanilor conventuali, probabil la Constantinopol, unde era sediul vicariatului apostolic patriarhal cu autoritate și asupra misiunilor franciscane din țările noastre. În ianuarie 1761 el este trimis în Moldova de către prefectul Propagandei, cardinalul Spinelli, în niște împrejurări destul de speciale. În Moldova funcționase ca prefect, încă din 1757, misionarul Giuseppe Maria Cambioli, în vârstă de 54 de ani, reclamat de comunitatea catolică din Iași la Propagandă ca fiind bătrân și lășător, irascibil, blestemând (înjurând?) cu cuvinte grece, lipsit de interes pentru treburile bisericii și ale misionarilor și într-atât de nepăsător încât nu ajunsese să învețe „limba noastră valahă” și se folosea la spovedanie de un interpret, practică neîngăduită de biserică. În sfârșit era „ca un lemn”! Rămas ca misionar în Moldova, el a fost consultat de Hrisostomo asupra condițiilor din țară. Noul prefect promitea Propagandei o dare de seamă exactă, de cum va fi învățat limba țării și va fi făcut vizitația canonică a misiunilor din Moldova, lucru împlinit în ianuarie 1762. Urma ca darca de seamă destul de voluminoasă, greu de trimis prin poștă pentru a nu trezi bănuielele stăpânirii, să fie dusă la Roma de către p. Cambioli, a cărui plecare la Roma era iminentă la 19 aprilie 1762. Dar dintr-o dată, în modul cel mai neașteptat, Hrisostomo află că acel părinte a primit poruncă de la generalul Ordinului să mai rămână în Moldova și deci va trebui să trimită raportul său printr-un alt misionar. De fapt această poruncă însemna revocarea lui Hrisostomo, care nu bănuia încă nimic la 19 aprilie și se îngrijea de argumentele de opus părintelui iezuit de la Iași, care pretindea că firmanul dat de Poartă pentru refacerea bisericii conventualelor de la Iași s-ar referi la *construcția unei noi biserici*, la care ar avea drept iczuiții, precum și la o alta la Galați; chestiune în care prefectul aștepta sprijinul Propagandei. Nu știm în ce formă a primit notificarea revocării sale. Decretul de numire (din nou) a lui Cambioli a fost trimis sub plic, de Propagandă, vicarului apostolic patriarhal de Constantinopol, Paul, și primit la Iași de Cambioli, înainte de 18 mai 1762. Plecând la Constantinopol, Hrisostomo ducea cu sine raportul său, care nu ajunsese încă la Roma până în luna iulie, când Propaganda îi cerea lui Cambioli să întocmească el acea dare de seamă, dar în răstimp a sosit textul lui Hrisostomo la care se referă Cambioli în raportul său din 23 aprilie 1763, nemaia adăugând decât stăruințe pentru sporirea numărului misionarilor din cauza refugierii în Moldova a unui mare număr de catolici de peste hotare fugind de înrolare sau de greutățile datorate în imperiu războiului de 7 ani. El se mai plângea cu mare foc de un misionar nou, sosit de la Constantinopol, părintele M. G. Carisi, de care ar fi fost bucuros să se lipsească. Este ciudat faptul că absolut la aceeași dată (23 apr. 1763) și tot din Iași porneau mulțumirile comunității catolice din acel oraș către Propagandă pentru rechemarea lui Cambioli, care ar fi și plecat spre Constantinopol! Nu poate fi vorba desigur decât de o eroare de datare, căci abia în *oct. 1764* apare un alt nou prefect în persoana părintelui Oviller.

Cum se explică schimbarea lui Hrisostomo după un an numai de funcționare? G. Calinescu credea că Hrisostomo ar fi fost trimis doar ca vizitator, cu perspectiva unei numiri ulterioare, dar că nu a fost apoi confirmat (?) ca prefect. Dar împotriva acestei reconstituiri pledează faptul că raportul său către Propagandă este iscălit de el ca prefect și că în răspunsul la chestionarul tip al Propagandei el apare cu această calitate pe lista misionarilor din Moldova, unde Cambioli este menționat ca fost prefect și, în sfârșit, că a fost nevoie de un nou decret de numire pentru Cambioli! S-ar putea deci ca acea schimbare să fie datorată unui val de neîncredere inspirat la Roma, fie în urma unor influențe din afară, fie ale vreunui gest propriu al lui Hrisostomo însuși. Din corespondența lui Hrisostomo cu Propaganda rezultă că el s-a crezut îndreptățit să se adreseze în scris direct Prefectului Congregației, Cardinalului Spinelli, în loc de secretarul Propagandei monseniorul Marzo Marefoschi, fapt de care se scuza mai apoi în mod prolix în scrisoarea sa din sept. 1761, în care caută să se dezvinovățească și de greșeala sa de a se fi crezut în măsură a conferi taina confirmării, rezervată doar pe scama episcopilor. El se roagă să i se trimită o autorizare în acest sens din cauza lipsei continue a episcopului (absentist). La răspunsul de la Roma că trebuie să-l poftescă pentru săvârșirea acestei taine, el declară că episcopul e bătrân și nu călătorește și nici nu a răspuns la scrisorile ce i le-a trimis din vreme. (Problema a fost rezolvată ulterior prin numirea unui coajutor al episcopului de Bacău în persoana episcopului Ossolinski care urma să vină în Moldova să-l suplinească la nevoie). Așadar se poate ca să fi venit plângeri la Roma și din partea episcopului de Bacău și poate și din partea iezuiților poloni solidarizați cu confratele lor de la Iași. Se poate ca și Cambioli, rămas la Iași, să-l fi subminat și el la superiorul Ordinului de la care a sosit porunca dorită să rămână pe loc. La acestea se mai adăuga și poziția lui Hrisostomo la Constantinopol, detestat de latini ca grec și de greci (ortodocși) ca renegat.

Peste cinci ani și mai bine, când se hotărâște iar la Roma trimiterea sa ca prefect în Moldova, lucrul se datorește și acum unor împrejurări străine de el. Desemnarea în acest post, în pofida intervenției făcute în numele noului domn al Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1764—1768), în favoarea unui alt misionar, Antonio Tozzetti, era un gest semnificativ al Propagandei de a nu admite influențe din afară în domeniul său. Toată corespondența în această chestiune fusese purtată de secretarul domnului, italianul Gianpetro Nagni, care vorbea în numele acestuia, fără ca să se poată ști dacă inițiativa era chiar a domnului. Potrivit cu reconstituirea lui G. Calinescu, murind prefectul Gavet în 1766, secretarul Nagni, vrând să împiedice promovarea viceprefectului Giovanninetti, a scris ca din partea domnului, rugând ca noul prefect să fie un bun cunoscător al limbilor franceză și greacă și să nu fie numit părintele Giovanninetti! Neprimind nici un răspuns, el a repetat rugămintea, desemnându-l de astă dată pe Tozzetti, fost misionar în Moldova până în 1765, care se afla la Constantinopol. Dar Propaganda a pus pe scrisoare rezoluția următoare: „Să nu se răspundă pentru a nu angaja Congregația!” și s-a grăbit să-l numească pe Hrisostomo ca îndeplinirea celei două condiții cerute în prima scrisoare. Din nou scrie Nagni, arătând jignirea suferită de domn care nu vrea să-l primească, dar i se răspunde că p. Hrisostomo îndeplinește condițiile cerute de el și că nu poate fi vorba de numirea unei persoane anumite și că lucrurile vor rămâne așa. Cum era nevoie de obținerea unui firman de la Poartă, emiterea acestuia a fost târăgănată până după înlocuirea lui Gr. Ghica cu Gr. Callimachi. Venind în Moldova în ianuarie 1767, Hrisostomo îl găsește pe Nagni menținut în funcțiile sale de secretar și caută să se dea bine pe lângă el, care însă îl sapă pe lângă noul domn, venit cam tot atunci. Curând avea să se abată asupra capului său o greă urgie. Peste un an abia, în februarie 1768, el avea să fie trimis în lanțuri la Constantinopol și întemnițat acolo pentru fapte a căror explicație ne este dată de un raport al rezidentului polon din Constantinopol din 2 martie 1768 (vezi N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, II, p. 368). Redăm textul „A fost adus aici, acum trei sau patru zile, cu prilejul trimiterii banilor („hazné”) din Moldova, părintele prefect Hrisostom, al părinților franciscani de la Iași, ferecat în lanțuri, după care a fost băgat la „Forno” (= închisoarea sinistruă binecunoscută). După toate semnele, bunul părinte o va duce foarte greu cu procesul său, căci este acuzat a fi primit în depozit niște bani pe care un scrib al lui Stavache, cel spânzurat, îi furase de la stăpânul său și i-a înmănat

acelui părinte. Și scribul este de mai multă vreme în închisoare, unde s-a recunoscut vinovat de un furt însemnat din bunurile lui Stavache, care (bunuri) îi aparțin sultanului după moartea aceluia și a târât în nenorocirea sa și pe bietul părinte, a cărui soartă e cu atât mai grozavă („funeste”), el fiind un supus al sultanului din insula (!) Zagora, de nație grec, care și-a schimbat religia în ciuda patriarhului și a părinților săi” [Ambasadorul francez refuză să intervină pe motiv că franciscanii sunt sub protecția Poloniei]. Despre soarta ulterioară a lui Hrisostomo nu se mai știe nimic. Câteva amănunte din raportul citat par semnificative. Prefectul catolic a fost expediat *ferecat în lanțuri*, odată cu convoiul ducând banii tributului într-un stil menit a complăce Porții și care nu ar fi putut fi folosit fără încuviințarea domnului (cu concursul lui Nagni, foarte probabil). Dar peste un an urgia turcească avea să-i ajungă și pe ei. Grigore Callimachi va fi executat la Constantinopol odată cu postelnicul Niculache Suțu, tutorele său politic, în vreme ce Nagni, arestat și el împreună cu patronul său și întemnițat la Constantinopol, avea să fie eliberat după 10 zile. Oare prin intervenția lui Grigore al III-lea Ghica? Când, nu mult după aceea, domnul prizonier (!) al rușilor avea să fie dus la Petersburg (Nagni i se va alătura) până ce — ajuns suspect rușilor — va fi îndepărtat de domn, fiind denunțat chiar de către acesta (!) și va petrece patru ani într-o localitate depărtată de capitală. Despre legăturile sale la Iași — era ginerele doctorului Lockman — și despre peregrinările sale ulterioare și veleitățile sale consulare a scris N. Iorga în articolul publicat în „Literatura și arta română” din 1900: *Străini oaspeți ai Principatelor*.

De la Hrisostomo au rămas, pe lângă raportul său de prefect privind misiunile catolice din Moldova și răspunsul la Chestionerul Propagandei, publicate împreună de G. Călinescu, în „Diplomatariu Italicum”, I, pp. 203—215, și trei scrisori de la Iași publicate în „Diplomatariu Italicum”, II, pp. 471—475. O notiță biografică a dat G. Călinescu, în *op. cit.*, II, p. 318 și 321—323.

Raportul a fost redactat după efectuarea vizitației canonice începute la 8 ianuarie 1762. Dar încă din sept. 1761 el anunță trimiterea viitoare a unei descrieri a misiunilor, despre care nu a mai fost vorba după aceea. Textul din 1762 începe cu asigurarea dată cardinalului Spinelli că se va sili să urmărească „originea acestor bieți locuitori... (bântuiți) nu numai de incursiunile vecinilor tătari, cazaci și turci, dar și de ciumă și incendii din care cauză au rămas prea puține monumente antice, care să lumineze cunoașterea primei lor întemeieri”. Dar schița istorică pe care o încearcă e tributară legendelor cronicii maghiare, îndeosebi a „sfântului” rege Ladislav, care apare și la Grigore Ureche. În schimb merită toată atenția semnalarea aflului de catolici veniți de curând în Moldova ca refugiați din cauza războiului dus de imperiale și a înrolărilor decurgând de aici. Ca urmare au fost înființate două sate noi de catolici pe lângă sporirea locuitorilor din cele vechi.

Dar concomitent cu acest aflux întâmplător și vremelnic e menționată tot mai des într-un mod aparent paradoxal, fuga locuitorilor prin păduri din cauza birurilor devenite tot mai apăsătoare. Ca și la ceilalți misionari contemporani accentul cade asupra mizeriei crunte a popoarelor, care se răsfrânge în mod automat asupra lor. Acest fapt, alături de taxele prohibitive asupra cailor și slugilor clericilor catolici (de care însă se mai putea scăpa uneori, la stăruința prefectului, dacă avea trecere la domn), ocupă un loc însemnat în rapoartele către Propagandă. Alte trăsături comune la toți misionarii din acest interval (1640—1663) constau în substratul de antagonism față de iezuiți și în încercarea de a stăvili fraternizarea dintre țărani catolici și ortodocși de care se arătaseră îngrijorați și predecesorii lor de pe la mijlocul veacului precedent, descriind stilul de viață al românilor cu datinile lor. Una din problemele majore rămăsese aceea a căsătoriilor mixte de care trebuiau feriți pentru a nu se pierde în masa ortodocșilor. Cu toată șederea sa foarte scurtă, Hrisostomo s-a silit să se informeze pe cât a putut și despre începuturile tainice ale românilor, neavând însă la îndemână elementele necesare, din dorința de a-l mulțumi pe prefectul Propagandei.

Iași 9 april 1762

... Nu am încetat să-mi dau toată silința și râvna pentru a afla originea acestui popor nenorocit rămas, mai multă vreme, aproape nimic și prăpădit, nu numai din pricina năvălirilor tătarilor, cazacilor și turcilor din vecinătate, ci și din cauza ciumii și a pârlolirilor, motiv pentru care se găsesc foarte puține monumente din vechime care să poată arunca ceva lumină asupra lor ...

[Urmează o schiță istorică cuprinzând războaiele lui Sf. Ștefan cu Principele Transilvaniei, înaintarea Sf. Ladislau în Moldova, cucerirea ei de către Ludovic cel Mare, stăpânirea ei până la venirea turcilor etc.]. Ungurii, intrați în Moldova în număr de peste treizeci de mii (!), se bucurau ca și ceilalți de libertate atât în cele spirituale, cât și în cele materiale; ei s-au bucurat de această libertate de vreo cinci veacuri (!), dar sub dominația unui domn, numit Vasile ², o bună parte din satele ungurești au fost cedate mănăstirilor moldovenești; din această pricină, catolicii, nevoind să rămână supuși unor preoți care nu erau catolici, au fugit încetul cu încetul unii în Polonia, alții în Ungaria, alții în Transilvania și alții la turcii din Basarabia și în Crimeea. De la pătrunderea ungurilor în Moldova până la pontificatul lui Sixtus al III-lea³, episcopii din Ungaria au trimis preoți p. 204 de mir pentru a îngriji de nevoile spirituale ale // credincioșilor, dar cum din pricina a felurite întâmplări, cum ar fi ciuma și năvălirile tătarilor și ale altor neamuri, catolicii au rămas de mai multe ori fără preoți, episcopii au fost siliți să roage pe provincialii ordinului franciscanilor, pe atunci în floare în Ungaria ..., să trimită călugării lor ca să aibă grijă de sufletele catolicilor din Moldova.

Sixtus al IV-lea ⁴, după înălțarea în acel slăvit pontificat al său, a binevoit să cinstească ordinul său franciscan cu o bulă prin care a hotărât ca generalul acestui ordin să trimită misionari în Moldova, în Țara Românească și în Transilvania, țări legate de coroana Ungariei atât temporal, cât și spiritual și apoi numai spiritual și astfel s-a luat acest obicei, încât și primii și ultimii călugări misionari au fost și sunt călugări <franciscani> conventuali.

În vremea din urmă s-a strecurat un iezuit polon sub cuvânt de a spovedi pe vreunii călători din neamul lui, dar în realitate pentru a se îngriji de o moștenire pe care a căpătat-o „Societatea” iezuită de la o moldoveancă ce murise în Polonia, sub îngrijirea acelor călugări și care atunci când și-a făcut testamentul și-a lăsat sufletul lui Isus și averea iezuiților; acum acești părinți, potrivit obiceiului lor de a începe cu puțin, de a continua cu mult și de a sfârși cu totul, pretind să ridice o biserică nu numai la Iași, capitala Moldovei, și, ceea ce e mai mult, alături chiar de biserica părinților <franciscani> conventuali, ci și aiurea, ca la Galați și în alte sate din Moldova, și dacă Sacra Congregație nu ar lua măsuri printr-un „nihil innovetur”⁵.

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital”, I Roma, 1925, p. 203 și urm.

² Vasile Lupu.

³ Sixt al III-lea (1432–1440).

⁴ Sixt al IV-lea (1471–1484).

⁵ Să nu se introducă inovații.

nu ne vor lăsa în pace, dat fiind că ceea ce pretind ei se întemeiază pe politica lor innăscută și mai ales pe aceea <lozincă> eminentemente creștină⁶ : „divide et impera”. În ziua de astăzi catolicii din Moldova nu se ridică peste vreo șase mii și la Iași sunt numai o sută șaiszeci și șase, dintre care cei mai mulți sunt dezertori italieni, germani, francezi și spanioli și câțiva fugari de diferite neamuri, iar dacă acel „divide” este dăunător printre cei buni, oricine poate socoti și înțelege cu cât este mai rău printre acei care au prea puține însușiri bune, așadar mă reîntorc spunând că dacă Sacra Congregație nu ne va da vreun leac, atunci dacă în trecut părinții iezuiți au ținut pe călugării franciscani conventuali într-un purgatoriu, pe viitor îi vor ține hotărât într-un infern, acum urmez relatând despre starea de acum a acestei misiuni și felul în care am găsit-o în ianuarie și februarie trecut, când am vizitat eu însumi bisericile noastre.

Mai întâi la Iași, capitala Moldovei, este o biserică de lemn, mai mare decât celelalte biserici ale acestei misiuni cu un altar de lemn împodobit și prevăzut cu tablouri și sfeșnice.

[Urmează înșirarea obiectelor de cult din sacristie, printre care unele odoare de argint aurit].

Acolo este o reședință nouă pentru prefect, pentru misionarul care locuiește cu prefectul și pentru alți călugări care vin adeseori la Iași pentru nevoile lor respective. // Întreținerea modestă a prefectului și cea a p. 205 bisericii este acoperită de venitul a două vie, o pivniță și niște chirii după cum știe Sacra Congregație. Numărul sufletelor de catolici din Iași, după cum s-a spus mai sus, nu se ridică peste o sută șaiszeci și șase, constând din patruzeci și trei de case, adică patruzeci și trei de familii sărace și nenorocite.

Spre miazăzi, la două ceasuri de Iași, este un sat numit Cucuteni⁷, alcătuit din douăzeci și două de case, adică din o sută douăzeci și unu de suflete de catolici, de ale căror nevoi spirituale se îngrijește misionarul paroh de la Iași.

Spre răsărit, la patru ceasuri de Iași, este un alt sat numit Totoiești⁸, alcătuit dintr-un număr de case dintre care numai cinci sunt case de catolici, cu douăzeci și unu de suflete și acestea sunt în grija tot a părintelui din Iași.

La 8 ianuarie am plecat din Iași îndreptându-mă spre miazăzi și după o zi și jumătate de mers am ajuns într-un sat de unguri catolici numit Miclăușeni⁹, alcătuit din treizeci și opt de case, toate catolice, cu o sută șaptezeci și unu de suflete, fără de biserică și în grija părintelui care locuiește la Răchiteni¹⁰ la un sfert de ceas de aici.

La Răchiteni, sat alcătuit din unguri care au cincizeci de case, într-o pădure se află două sute treizeci și opt de suflete. Acolo e o biserică mică de lemn acoperită cu paie cu hramul Sf. Anton din Padova ; acolo e reședința misionarului, care acum este părintele Mauro^{10bis}. În duminica din octava Bobotezei¹¹, după liturghie, am cercetat Sf. Sacrament cu care am dat popore-

⁶ În sens ironic este opus spiritului creștin la îndemnul cinic : dezbină ca să domnești.

⁷ Cocateni, sat și com., jud. Iași.

⁸ Totoiești, sat, com. Erbiceni, jud. Iași.

⁹ Nicloseni, sat, com. Butea, jud. Iași.

¹⁰ Rechetino, sat, com. Mircești, jud. Iași.

^{10bis} Antonio Maria Mauro din Cantii (Milan), misionar, prefect al misiunilor.

¹¹ 13 ianuarie.

nilor binecuvântarea, i-am întrebat apoi și în public și în parte dacă cunoșteau catehismul și am aflat că îl cunoșteau destul de bine. În biserică e un altar de lemn ... [urmează enumerarea obiectelor de cult din biserică și în vestmăntar].

Urmând după șapte zile aceeași direcție înspre miazăzi, la o jumătate de oră depărtare, am dat de un sat numit Adjudeni¹², cu treizeci de case, cu o sută patruzeci și trei de suflete toate catolice, neavând biserică și sub îngrijirea călugărului de la Răchiteni.

După o altă jumătate de oră am ajuns la Tămășeni¹³, sat alcătuit din treizeci și una de case cu o sută patruzeci și șapte de suflete, toate catolice, cu o biserică veche cu hramul Sf. Ioan Botezătorul și cum această biserică amenință să se năruie, lada cu odăjdii se păstrează în casa unuia din fruntași .. [Urmează înșirarea obiectelor de cult]. Acest sat este sub îngrijirea părintelui de la Răchiteni.

După ce am trecut râul Siret, am dat de un sat mic numit Buruienesti¹⁴, de douăzeci și una de case cu optzeci și patru de suflete, toate catolice, neavând biserică și în grija aceluiași părinte de la Răchiteni.

După o jumătate de ceas de mers, am dat de un alt sat numit Rotunda¹⁵, de douăsprezece case, cu cincizeci și opt de suflete, toate catolice, neavând biserică și sub conducerea și grija pomenitului părinte de la Răchiteni. //

p. 206 Întorcându-mă apoi la Răchiteni, m-am îndreptat spre miazănoapte și răsărit¹⁶ și după trei ceasuri de mers, am dat de un sâtleț numit „*Traeasseno*”¹⁷, de zece case, cu cincizeci și patru de suflete, neavând biserică și ca și celelalte în grija părintelui de la Răchiteni. După o oră [depărtare] de Cotnari se află un grup de patru case de catolici cu 16 suflete numit *Linguebagului*^{17bis} și un sfert de oră după acesta alte patru case, cu 14 suflete și se cheamă Sludica (= Zlotica).

După cinci ceasuri de călătorie în aceeași direcție, am dat de un alt sat numit Cotnari, cu cinci case de catolici, cu o biserică mare de piatră, dar fără acoperiș și fără vreo nădejde de a fi reparată din cauza marii sărăcii a puținilor oameni care au rămas aici.

La un ceas depărtare de Cotnari este un grup de patru case de catolici, cu treizeci de suflete; această localitate se numește „Dam”¹⁸ și la o depărtare de un alt ceas de aceasta este un sat numit „Dealul (?) lui vodă”¹⁹ și e alcătuit din opt case, cu treizeci de suflete de catolici. Toate aceste mici sate sunt în grija părintelui de la Răchiteni și dat fiind depărtarea lor de biserică, ele nu sunt atât de bine luminate ca cele vecine cu Răchiteni. După aceasta am reluat drumul spre miazăzi către Bacău, unde am ajuns după două zile; este un oraș străvechi, odinioară reședința episcopului latin; acum sunt acolo douăzeci și patru de case de catolici cu o sută treizeci și unu de suflete, biserica noastră este de lemn acoperită cu paie, are hramul Sf. Nicolae; acolo se află un altar de lemn, unsprezece tablouri,

¹² Guidena, sat, com. Tămășeni, jud. Neamț.

¹³ Damasceni, sat și com., jud. Neamț.

¹⁴ Burjanest, sat, com. Doljești, jud. Neamț.

¹⁵ Rotonda, sat, com. Doljești, jud. Neamț.

¹⁶ Greco.

¹⁷ Traeasseno (?), neidentificat. Oare satul Fărcășeni, com. Strunga, jud. Iași?

^{17bis} Bahluiu (Lunca Bahluiului), sat, com. Cotnari, jud. Iași

¹⁸ Dam, neidentificat.

¹⁹ Gialaluvoda, neidentificat. Oare satul și com. Deleni pe Bahlui, jud. Iași?

un potir de argint aurit foarte vechi cu discul lui pe care se citește „*Hunc calicem fieri fecit Pacusbistricem (!) filius Petri archender in honorem Sanctissime Trinitatis 1105 (!), 19 February*”²⁰ ... [urmează enumerarea obiectelor de cult].

Biserica este înconjurată de un loc îngrădit de trei sute de pași care slujește de cimitir. Catolicii de la Bacău sunt în grija fratelui care locuiește la Călugăra²¹, la o depărtare de un ceas și jumătate și acesta slujește de obicei într-o zi de sărbătoare la Călugăra și în alta la Bacău, din care cauză locuitorii cunosc bine catehismul, după cum m-am încredințat, și tot ceea ce privește sfânta noastră credință.

La un ceas și jumătate de Bacău spre apus²² se află trei sate anume Fântânele²³, Mărgineni²⁴ și Trebeș²⁵, destul de aproape unul de altul; toate laolaltă au șaptezeci de case, toate de catolici cu patru sute cincizeci și opt de suflete; la Trebeș, o localitate mică din episcopia de Bacău, este o biserică de lemn acoperită cu paie cu hramul purificării Preafericitei Fecioare cu un altar etc. [urmează enumerarea obiectelor de cult]. Acolo este o clopotniță de lemn cu un clopot de vreo sută de funți și un loc mare îngrădit care slujește de cimitir. Această populație este în grija părintelui care șade la Călugăra.

Acest sat Călugăra se află la un ceas spre miazăzi de cele pomenite: este așezat la poalele unor munți în mijlocul unei livezi de pomi roditori; are treizeci și patru de case cu două sute patru suflete, toate de catolici; acolo este o biserică de lemn acoperită cu paie cu hramul nașterii Preafericitei Fecioare cu câteva picturi obișnuite. La 20 ianuarie, ziua prea sfântului nume al lui Isus, în timpul slujbei cântate după datina maghiară, adică// de femei și de fete, am cercetat prea Sf. Sacrament care se păstrează într-o p. 207 cutiuță de argint aurit cu care am binecuvântat norodul; la sfârșitul liturghiei am pus mai multora din ei întrebări din catehism și m-am încredințat că fuseseră foarte bine instruiți de către bunul misionar care își avusese reședința acolo în vremea din urmă și se numea magistrul Gabriel Mazzinotti și nădăjduiesc că se va urma tot astfel și pe viitor; în acest sat șade un călugăr misionar care acum este părintele Carlo Gattinara.

În biserică e un altar ... [urmează enumerarea obiectelor de cult].

Afară este o clopotniță de lemn cu un clopot de vreo două sute de funți și un loc îngrădit de trei sute de pași, plin cu cruci mari de lemn care se pun pe morminte.

După șapte zile petrecute la Călugăra, am plecat spre „Lăberzi”²⁶ și în trei ceasuri am ajuns la Fărăoani, cel mai mare sat al catolicilor noștri din Moldova; are două sute și paisprezece case cu nouă sute de suflete,

²⁰ Acest potir a fost poruncit să fie făcut întru slava prea Sf. Treimi de către Petru din Bistrița (?), fiul lui Petru Archender, în anul 1105 (!) 19 februarie. (Așa precum anul 1105 rezultă dintr-o citire greșită a cifrelor, tot astfel și citirea *Pacusbistricem* este evident greșită. Cea mai probabilă restituire este cea încercată de noi acum. Grupul de litere *el* ar putea fi confundat cu un *a* și litera *r* cu un *c*. Numele misterios se compune din două părți: un nume (*Petrus*?) la nominal, fiind subiectul verbului *fecit* (fierii fecit) și un adjectiv, desigur, *bistricensis*, scris bistricen, prescurtare pentru terminația *ensis*).

²¹ Calughera, azi Luizi-Călugăra, sat și com., jud. Bacău.

²² Tramontana.

²³ Fontinel, sat, com. suburbană Hemeișu, înglobată în municipiul Bacău.

²⁴ Marzinen, com. suburbană înglobată în municipiul Bacău.

²⁵ Trebes, sat, com. suburbană Mărgineni, municipiul Bacău.

²⁶ Poate Bârzulești, sat, com. Sânduleni, jud. Bacău, la sud-est de Luizi-Călugăra.

toate de catolici, toate casele sunt . . . ²⁷ și fiecare are un loc mare îngrădit plin cu pomi roditori, astfel că satul pare o pădure foarte deasă, oamenii se îndeletnicesc cu agricultura și aproape toți sunt dogari, apoi în ce privește bunele moravuri și sfânta frică de Dumnezeuși rudimentele sfintei credințe, toți sunt foarte bine instruiți fără vreo excepție de vârstă și de sex ; și cu toate nenorocirile pe care le îndură din pricina angaralelor și birurilor de necrezut, totuși ei duc o viață nu numai de buni creștini, ci chiar o viață sfântă ; astfel că îți trezește admirația când vezi atâta sfințenie de moravuri într-o vale sălbatică și la niște oameni care gem sub jugul aspru al grecilor ^{27bis} care i-a adus în starea de robi, în acest sat locuiește un călugăr care acum este magistrul Frontali ²⁸. Aici e o biserică de lemn, lungă de treizeci de pași, acoperită cu șindrilă după cum se obișnuiește chiar la cele mai bune clădiri din Moldova ; în ziua purificării Preafericitei Fecioare ^{28 bis} a venit la slujbă mult norod, astfel că din cauza marelui număr, mulți au stat afară din biserică și cum este un singur călugăr, ei dau de obicei trei semnale din clopot apoi se lasă un interval de două ceasuri în care timp dascălul, adică învățătorul, care îi învață catehismul de limbă maghiară, citește de pe amvon învățătura zilei pentru a o răspândi și alte cărți bisericesti tot pe ungurește. Am slujit sfânta liturghie în sunetul orgii în timp ce dascălul cânta împreună cu toate fetele venite la slujbă. La sfârșitul slujbei am cercetat prea Sfântul Sacrament binecuvântând cu el norodul. Se păstrează într-o pixidă de argint neaurit. Este acolo un altar de lemn cu multe tablouri după datina maghiară . . . <urmează înșirarea obiectelor de cult>.

p. 208 În afara bisericii este o clopotniță de lemn cu un clopot de vreo trei sute de funți și mai e un alt clopot // de vreo sută cincizeci de funți rămas pe pământ. La o milă de această biserică se află alta de lemn foarte bine încheiată cu hramul Sf. Martin, episcopul, și prima <e cu hramul> Adormirii Fecioarei Maria, împrejurul celei de-a doua este un loc mare împrejmuit măsurând patru sute de pași, care este cimitirul plin de cruci foarte mari, biserică, fiind în câmp, a fost jefuită de toate, afară doar de tablouri, de aceea când trebuie să se slujească în ea, se aduc obiectele de cult din sat. În timpul celor zece zile cât m-am oprit acolo, a tot venit mereu lume <să ceară sfat> atât în chestiuni duhovnicești, cât și în chestiuni de judecată ²⁹. Și toți au fost mulțumiți cu ceea ce s-a hotărât, ca urmare a credinței acelei populații.

În jurul Fărăoanilor la o mică depărtare sunt alte patru sate fără biserică ; primul spre răsărit ³⁰ se numește Lunca ³¹ de optsprezece case cu optzeci și șapte de suflete ; celălalt spre miazănoapte ³² numit Valea Seacă ³³ e alcătuit din cincizeci și trei de case cu două sute patruzeci și opt de suflete. Al treilea spre miazăzi se numește Gioseni ³⁴ de douăzeci și patru de

²⁷ Text neclar : *sono istale*.

^{27 bis} Aici = ortodocșilor. Ca toți convertiții, Hrisostomo își manifestă zelul chiar de la începutul raportului, când se referă la Vasile Lupu.

²⁸ Giovanni Bartolomeo Frontali da Brisighella, misionar în Moldova. Cf. relația sa în vol. de față.

^{28bis} 2 februarie. La ortodocși „Întâmpinarea Domnului”.

²⁹ *Come per cose civili*.

³⁰ *Maestro*.

³¹ *Lunga*, sat desființat, înglobat în satul Prăjoaia, com. Livezi, jud. Bacău. De fapt e la sud de Fărăoani.

³² *Tramontana*.

³³ *Voleasacca*, sat, com. Nicolae Bălcescu, jud. Bacău.

³⁴ *Geoseni* = sat, com. Tamași, jud. Bacău, de fapt e la răsărit de Fărăoani.

case cu o sută douăsprezece suflete. Al patrulea spre apus se numește Prăjești³⁵ de treizeci și patru de case cu o sută șaptezeci și două de suflete, toate de catolici, deoarece în toate aceste sate nu sunt decât unguri catolici.

Plecând de la Fărăoani spre răsărit, am ajuns seara la Troțuș³⁶, oraș mic de moldoveni; aici e o biserică a noastră mică de lemn și acoperită cu lemn cu hramul Sf. Anton; cincisprezece case de catolici cu cincizeci și nouă de suflete [urmează înșirarea obiectelor de cult]... afară este o clopotniță de lemn cu un clopot de vreo sută de funți la două ceasuri depărtare; în aceeași direcție este Grozești^{36bis}, un sat moldovenesc în care și în vecinătatea căruia sunt șaptezeci de case de catolici cu trei sute cincizeci și nouă de suflete; este o biserică și reședința misionarului; biserica are hramul Înălțarea [urmează lista obiectelor de cult] este un clopot de vreo sută de funți și un loc îngrădit care este cimitirul.

Populația din Grozești este destul de instruită de călugărul care șade acolo și care este acum maestrul Zingali³⁷.

La 10 februarie mi-am întors pașii spre Iași și după trei zile am ajuns la Săbăoani³⁸, sat de șaptezeci și cinci de case cu trei sute treizeci și cinci de suflete, toți maghiari, acolo este una dintre cele mai bune biserici pe care o avem în această misiune, cu hramul Sf. Mihail arhanghelul, cu o reședință bună pentru misionar, care este în clipa de față magistrul Chiarolanza³⁹. În duminica Quinquagesimei⁴⁰, 17 februarie, la slujba solemnă, am cercetat prea Sfântul Sacrament cu care am binecuvântat norodul; în această biserică este un altar de lemn, tabloul Sf. arhanghel Mihail, împreună cu un altul al neprihănitei concepții [urmează înșirarea obiectelor de cult], în afara bisericii este o clopotniță de lemn cu un clopot de o sută douăzeci de funți și un loc mare îngrădit care cuprinde în sine cimitirul, biserica și reședința misionarului. În timpul celor opt zile petrecute acolo, am supus pe mai mulți enoriași unor întrebări asupra învățăturilor de bază ale sfintei credințe și am găsit că erau destul de bine instruiți. //

La două ceasuri de Săbăoani spre nord-est este Hălăucești⁴¹, sat de p. 209 treizeci și una de case cu două sute treizeci de suflete de maghiari, cu o biserică de lemn foarte bine legată, clădită acum trei ani, având hramul nașterii prea Sf. Fecioare; am slujit acolo liturghia și am binecuvântat norodul cu prea sfântul crucifix. În altar și în sacristie sunt următoarele obiecte de cult Acest norod este instruit de dascălul care șade acolo și de părintele de la Săbăoani care îl are în grijă.

La un ceas de Săbăoani este un alt sat numit Gherăești⁴² de optsprezece case cu șizeci și două de suflete neavând biserică și care vin la biserica din Săbăoani; la o jumătate de ceas de acesta este satul Tețcani⁴³ de douăzeci și opt de case cu o sută cincizeci de suflete, tot fără biserică și ca celălalt în grija Săbăoanilor.

³⁵ *Prescsti*, sat com. Traian, jud. Bacău.

³⁶ Totros = Târgul Troțuș, sat și com. jud. Bacău.

^{36bis} *Grosești*, vechea denumire a satului Oituz, com., Oituz, jud. Bacău.

³⁷ Guiseppe Maria (Antonio) Zingali da Troina, misionar în Moldova.

³⁸ *Sabuano*, sat și com., jud. Neamț.

³⁹ Chiarolanza da Montella, misionar în Moldova; penitențier la mănăstirea din Assisi.

⁴⁰ Adică a șaptea duminică înainte de Paști.

⁴¹ *Alucest*, sat și com., jud. Iași.

⁴² *Gineslro*, sat și com. jud. Neamț.

⁴³ *Tețcano*, sat, com. Gherăești, jud. Neamț.

La patru ceasuri de Săbăoani spre răsărit se află Talpa ⁴⁴, sat întemeiat de curând de niște familii fugite din diferite locuri în timpul năvălirii din urmă a tătarilor, întâmplată în 1759 ; sunt douăzeci și șase de case catolice cu o sută unsprezece suflete ; anul trecut au clădit o biserică pe care nu au învelit-o de teama să nu fie supuși noului bir pus pe biserici ; de aceea sunt în grija părintelui din Săbăoani și a unui dascăl, totuși sunt bine instruiți în religia catolică. O jumătate de ceas spre apus de acest sat este un grup de case care se numește Bărgăuani ⁴⁵ ; sunt douăzeci de case cu cincizeci și trei de suflete tot în grija Săbăoanilor.

De la Săbăoani cale de două zile de mers spre răsărit se află un oraș mic și prăpădit numit Huși, <reședință> episcopală a moldovenilor ; aici sunt șaiszeci și cinci de case de catolici cu trei sute de suflete. Este o biserică de-a noastră de lemn acoperită cu trestie, cu hramul Răstignirii cu un altar, un tablou al lui Isus pe cruce, două alte tablouri mari în care sunt chipurile celor doisprezece apostoli, un tablou al Preafericitei Fecioare și un altul al Sf. Iosif ... [urmează înșirarea obiectelor de cult]. Afară este clopotnița de lemn cu un clopot de vreo sută de funți și un loc îngrădit de o sută cincizeci de pași pentru cimitir, plin de cruci după datina maghiară, norodul e destul de bine instruit de misionarul care locuiește acolo și care acum este părintele La Macchia ⁴⁶. În afara orașului, într-o pădure unde se află cei mai mulți catolici este o altă biserică cu hramul Sf. Antonio din Padova, alăturată reședinței misionarului împreună și cu o grădină de pomi roditori ; în biserică este un altar cu tabloul Sf. Anton ; în zilele de sărbătoare se slujește liturghia în oraș, iar în celelalte zile ale săptămânii se slujește în sat ; această biserică de la Huși este singura după cea de la Iași care are o vie mică, două dughene care se închiriază cu patru scuți pe an fiecare și câțiva stupi.

De la Huși, urmând aceeași direcție cale de trei zile mai departe, se intră în Basarabia, sub stăpânirea hanului tătarilor. Pe malul fluviului Nistru este // Ciubărciu sat de moldoveni și de catolici, aceștia au douăzeci și două de case și sunt acolo o sută și unul de suflete ; este o biserică veche gata să se năruie închinată bunei vestiri cu un altar de lemn cu tabloul chiar al bunei vestiri ... [urmează înșirarea obiectelor de cult].

Părintele care locuiește la Huși după ce slujește în parohia sa, la sărbătorile principale, obișnuiește să vină pentru a răspunde nevoilor spirituale de la Ciubărciu, unde șade un dascăl care îndrumază acele suflete în învățăturile sfintei credințe.

La o zi de Huși, spre miazăzi este orașul Bârlad, unde sunt șapte case de catolici cu treizeci de suflete, aici era biserica noastră, dar în 1759 a fost arsă de tătari împreună cu alte biserici ale moldovenilor și au fost furate obiectele de cult, acești catolici de la Bârlad sunt în grija părintelui de la Huși.

De la Iași, mergând spre nord-est, după trei zile, se ajunge la hotarele Poloniei și la marginea Moldovei. Pe malul fluviului Nistru este un sat numit Mohilău ⁴⁷ de douăzeci și șase de case cu optzeci de suflete de catolici ; aici e o mică biserică a noastră de lemn și reședința misionarului care e ținut să

⁴⁴ Talpa, sat, com. Bărgăuani, jud. Neamț, de fapt la apus de Săbăoani.

⁴⁵ Bărgovano, sat și com., jud. Neamț.

⁴⁶ Giovanni La Macchia din Matera, din provincia Sf. Nicolae din Apulia în vârstă de 38 de ani.

⁴⁷ Mughilo = Moghilev, Republica Ucraina.

locuiescă acolo din porunca domnului Moldovei ⁴⁸ pentru ca să nu treacă în Polonia catolicii din țara lui. În biserica cu hramul Sf. Anton este un altar de lemn cu șase sfeșnice de lemn . . . [urmează lista obiectelor de cult]; acest sat este expus fărădelegilor turcilor de la Hotin care adesea trec pe acel drum și pradă pe bieții oameni.

Sunt apoi multe case de catolici risipite în această țară, unii pentru a fugi de biruri, de care scapă, cel puțin un timp până când sunt descoperiți, locuiesc prin păduri sau locurile cele mai retrase și foarte departe de orașe și de sate, alții pentru a se feri de fărădelegile turcilor care umblă adesea prin aceste locuri și făptuiesc samavolnicii și jafuri; astfel că anul trecut când am trimis un călugăr în acele părți mi-a adus o listă de o sută și opt suflete spovedite și împărtășite și de șase copii botezați și, deși s-a încercat să-i facă să se întoarcă în părțile locuite, nu este totuși cu puțință să-i înduplece, pentru că sunt cu adevărat aduși în cea mai cumplită mizerie și în neputință de a plăti dările despre care se poate spune că sunt fără de sfârșit.

În afară de aceste locuri retrase, mai sunt catolici în unele orașe ca: la Galați, unde sunt în număr de cinci, la Akkerman de treizeci, la Chilia de zece; acolo, în afară de misionarii legați de un loc, ar mai trebui și un alt misionar care să cerceteze aceste locuri atât de răzlețe și dacă Sacra Congregație ar binevoi să dea celui alt misionar un ajutor modest ⁴⁹ de cel puțin douăzeci de țechini pe an, prefectul i-ar da restul pentru întreținerea lui.

Din acest raport înfățișat aici se vede cum e viața misionarilor din Moldova; este cu adevărat o viață de sărăcie și de mare trudă, căci un singur călugăr trebuie să alerge în mai multe sate, într-o climă în care timp de vreo cinci luni pe an se trăiește în mijlocul zăpezii și a gheții și trebuie să treacă peste tot felul de râuri, în care mai mulți misionari și-au pierdut viața. Pentru a mai reduce din ostenele misionarului și pentru ca el să fie mai repede la îndemână, când este chemat să se îngrijească de nevoile spirituale// ale credincioșilor, s-a introdus obiceiul să se țină un dascăl sau un învă- p. 211
țător în toate bisericile unde nu șade un părinte misionar; slujba acestui dascăl care trebuie să cunoască limba maghiară și latină este de a preda catehismul, de a rosti diferite rugăciuni, de a cânta la liturghiile solemne și la alte slujbe bisericești, fiecare din ei este scutit de bir, căci norodul plătește pentru el și aceasta înseamnă mult în Moldova, îi mai dau credincioșii oarecare milostenie la botezuri, la înmormântări și fiecărei casă îi dă în fiecare an o anumită cantitate de grâu care, adăugată la vreo altă muncă și osteneală a acelui dascăl, îi îngăduie să agonisească destul pentru traiul familiei sale.

Pretutindeni se aude că în orice țară se află oameni și buni și răi și adesea în această provincie vezi pe unii cercetând mai mult cârciumile decât bisericile; din această pricină, neascultând catehismul, ei nu învață elementele de bază ale credinței; pentru a se aduce îndreptare unei asemenea neștiințe, s-a dat ordin ca nici un misionar să nu săvârșască vreo căsătorie fără să pună mai înainte pe viitorii soți să spună pe de rost învățăturile de bază ale religiei creștine și se socotește că este un bun mijloc de îndreptare, căci cea mai mare fericire a acestor oameni este de a-și căsători fiicele și fiii.

⁴⁸ Grigore Callimachi (1761—1764).

⁴⁹ *Congruo vestiario*.

În Transilvania și în Polonia sunt mulți ruteni care sunt socotiți în acele părți drept catolici, uniți cu biserica romană; aceștia de cum intră în Moldova, fie că sunt preoți sau mireni — de care vin familii întregi —, aleargă cu toții la alte biserici și nici unul nu merge la biserica noastră, semn neîndoielnic că ei sunt oameni a căror credință nu e adevărată, ci prefăcută.

În multe din aceste biserici ale noastre este mare nevoie de odăjdii și populația nu poate contribui la cheltuieli pentru a le face, căci după cum s-a spus mai sus, sunt aduși într-o stare de sărăcie cumplită...

Cu privire la <întrebarea> de la numărul unu ⁵⁰. Prefect este părintele Giovanni Hrisostomo ⁵¹ din Zagora dieceza din Larisa în Tesalia, născut din părinți ortodocși, în vârstă de patruzeci de ani impliniți, din ordinul minoriților conventuali ai Sf. Francisc.

La numărul 2. Această misiune îmbrățișează tot vastul principat al Moldovei și o parte din Basarabia.

La numărul 3. Moldova e un principat cârmuit de un domn grec numit de sultanul turcilor care îl mazilește sau îl numește după bunul său plac, iar Basarabia ține de tătarii din Crimeea.

La numărul 4. Principatul Moldovei este împărțit în cinci provincii, care alcătuiesc cinci starostii sau cinci cârmuiri principale. //

p. 212 La numărul 5. În Moldova nu este nici o episcopie catolică în afară de cea de Bacău, dar aceasta are un episcop titular care locuiește în Polonia când într-o localitate, când în alta potrivit rânduielilor acelei slujbe, întrucât este un slujbaș (dregător) al acelui regat ... ⁵².

La numărul 18. Venitul prefectului pentru întreținerea lui cât și a bisericii și a călugărului care stă cu el constă din venitul a două vieți mici, a unei pivnițe, a șapte dughene și a câtorva case pe care le închiriază în chiar reședința lui.

La numărul 19. Prefectul nu primește nici un subsidiu de la Sacra Congregație.

La numărul 20. Sediile acestei misiuni sunt descrise lămurit în cuprinsul relației vizitației ⁵³.

La numărul 23. Numărul catolicilor din această misiune se ridică la vreo șase mii, toți bărbații se îndeletnicesc cu agricultura afară de vreo câțiva servitori.

La numărul 24. Toți acești catolici sunt de rit romano-catolic fără vreun amestec cu alte rituri.

La numărul 25. Nu sunt biserici de-ale ereticilor ⁵⁴ afară de zece biserici de oameni necatolici. Sunt patru episcopi ortodocși, adică mitropolitul de la Iași, episcopul de Roman, episcopul de Huși și episcopul de Rădăuți; mai sunt încă doi episcopi „in partibus” ⁵⁵, iar numărul bisericilor și preoților ortodocși este aproape nenumărat, căci nu este colț din Moldova în care să nu se vadă o biserică, abație sau mănăstire și aceasta pentru că ei trăiesc în credința că cel care învește o biserică va fi mântuit cu siguranță,

⁵⁰ Autorul răspunde la întrebările chestionarului ce i-a fost trimis.

⁵¹ *Grisostomo*. Este însuși autorul.

⁵² La întrebările de sub numele 6—17 nu se dă nici un răspuns.

⁵³ Nu se răspunde la numerele 21 și 22.

⁵⁴ Eretici, adică protestanți. Despre schismatici se vorbește mai jos, la punctul 26.

⁵⁵ Afirmatie gratuită.

iar cel care va clădi una în întregime va fi neapărat scutit și de pedeapsă și de vină, de aceea pretutindeni clădesc biserici și rânduiesc preoți.

La numărul 26. Toți sunt ortodocși, <discipoli> îndărătnici de-ai lui Photius, Kerularios și Marcu din Efes.

La numărul 27. Cultul catolic nu întâmpină nici o piedică și deci este cu desăvârșire liber.

La numărul 28. Nu este nici o altă persecuție decât cea de patru ani încoace când s-a pus o contribuție pe toate bisericile, chiar și pe cele care nu posedau chiar nimic, cum sunt îndeobște ale noastre. Ar putea îndrepta lucrurile nunțiul apostolic din Polonia prin mijlocirea marelui hatman al acelui stat, care poate scrie marelui vizir și căpăta scutire potrivit înțelegerii stabilite între Polonia și Poarta otomană. //

La numărul 29. Nu sunt alți parohi decât călugării din ordinul franciscanilor conventuali, misionari apostolici trimiși de această Sacră Congregație. p. 213

La numărul 30. Parohii misionari sunt mutați după voia prefectului și cum nu au nici un venit fix, ei nu slujesc în zilele de sărbătoare pentru norod, ci pentru binefăcători și pentru sufletele din Purgatoriu...⁵⁶.

La numărul 32. În Moldova avem opt biserici parohiale unde se păstrează prea sfântul sacrament când în pixida și când în cutiuțele care slujesc pentru a duce prea sfântul viatic; candela se păstrează <aprinsă> până vine înghețul, iar iarna se stinge de la sine, căci frigul e atât de cumplit, încât îngheață nu numai uleiul și apa, ci chiar și vinul și orice alt lichid.

La numărul 33. În fruntea relației vizitației <canonice> sunt descrise bisericile noastre din Moldova.

La numărul 34. Catolicii nu se amestecă în nici o privință cu ortodocșii.

La numărul 35. Toate parohiile sunt în grija misionarilor conventuali ai Sf. Francisc.

La numărul 36. Nu mai sunt alți preoți care să ajute pe parohi.

La numărul 37. Nu sunt învățători de școală⁵⁷, ci sunt dascăli care predau catehismul poporului, iar călugării țin predici.

La numărul 38. În toată Moldova, în afară de preoții franciscani conventuali, nu este decât un părinte iezuit⁵⁸.

La numărul 45. În afară de prefect și de misionari, care sunt așteptați de la Roma, în clipa de față sunt nouă călugări, adică magistrul Giuseppe Maria Cambioli, fost prefect, având cincizeci și patru de ani impliniți, din Caltagirone în provincia Sicilia. Magistrul Giuseppe Zingali având cincizeci și doi de ani din Troina în provincia Sicilia. Magistrul Giovanni Frontali având patruzeci și opt de ani, din Brisighella în provincia Bologna. Magistrul Francesco Chiarolanza având treizeci și opt de ani, din Montella în provincia Neapole. Părintele Giovanni la Macchia având treizeci și opt de ani, din Matera în provincia San Nicolo din Apulia. Părintele Basilio Codibò având treizeci și șase de ani, din Modena în provincia Bologna. Părintele Antonio Mauro având treizeci ani, din Cantù în provincia Milano. Părintele Carlo Gattinara având treizeci și unu de ani, din Asti în provincia Torino. Părintele Giacomo Reccardini având treizeci și opt de ani din Ancona în provincia Marca.

⁵⁶ Nu se răspunde la numărul 31.

⁵⁷ *maestri di scuola*.

⁵⁸ Nu se răspunde la numerele 39—44 ale chestionarului.

La numărul 46. Toți acești misionari sunt trimiși de Sacra Congregație, dar ea dă numai celor patru părinți care stau la Huși, Răchiteni, Călugăra și Grozești câte un subsidiu de 25 de scuzi pe an, iar celorlalți nu li se dă nimic ⁵⁹ ...

p. 214 La numărul 50. Nu au mănăstiri, nici aziluri, sunt numai reședințe fără „clausură”.

La numărul 51. Locuiesc singuri, nu țin pe alții în reședințele lor decât pe servitorii lor.

La numărul 52. Poartă rasa monahală a ordinului franciscanilor conventuali, afară doar când călătoresc departe de propriile lor parohii. ⁶⁰

La numărul 54. Toți vorbesc în limba moldovenească pentru că este o limbă foarte ușoară, mai mult decât orice altă limbă, alcătuită mai mult din latină și din italiană.

La numărul 55. Dascălii predau catehismul.

La numărul 56. Nu se folosește altă limbă decât cea moldovenească, numai doar pentru predarea învățaturii creștine în unele sate de unguri se folosește graiul maghiar.

La numărul 57. Liturghiile, ritualul și toate slujbele se fac în limba latină.

La numărul 58. Nu este nevoie de nici o expurgare întrucât sunt chiar cărțile noastre.

La numărul 59. Mijloacele pe care le au misionarii atârnă mai mult sau mai puțin de bunul plac al prefectului ⁶¹.

La numărul 61. În Moldova credincioșii dau de obicei misionarilor câte 4 baiocchi și jumătate în monedă romană la botezuri; 15 baiocchi pentru înmormântări; pentru o liturghie cu cântare care e rară, un „testone”, pentru o liturghie simplă care și ea e rară 15 baiocchi; la nunți 15 baiocchi și plătesc pe fiecare an părintelui o măsură de grâu sau 15 baiocchi de fiecare casă; mulți din pricina sărăciei lor nemărginite nu plătesc și trebuie să-i lași în pace, căci dacă ar fi urmăriți, atunci de rușine nu ar mai veni la biserică. Aproape toți călugării se întrec în a face bine și nu se aude de nici un scandal. Ortodocșii ne socotesc pe noi de schismatici, cu toate acestea ne prețuiesc întrucâtva, căci la preoții lor domnește o neștiință ce nu se poate închipui (?), iar de la călugării noștri capătă oarecare noțiuni de știință. În sfârșit turcii au obiceiul de a socoti ca necredincios pe oricine trăiește în afara sectei lor mahomedane.

La numărul 62. Credincioșii noștri păstrează ritul romano-catolic și nu trec la nici un alt rit necatolic sau la altă sectă. Ca ortodocșii să se facă ei catolici, acest lucru nu e îngăduit în această țară și s-ar folosi cea mai mare strâșnicie și pedepsele cele mai grele împotriva celui care ar săvârși așa ceva și a celui care l-ar fi pus la cale ⁶².

La numărul 65. Nu domnește nici un „abuz” ⁶³.

La numărul 67. De douăzeci de ani încoace, numărul catolicilor a crescut, pentru că au venit mulți dezertori și fugari din Ungaria, din Polo-

⁵⁹ Nu se răspunde la numărul 47.

⁶⁰ Nu se răspunde la numărul 53.

⁶¹ Nu se răspunde la numărul 60.

⁶² Nu se răspunde la numerele 63, 64 și 66.

⁶³ *Abuso* (în sensul de eres, rătăcire).

nia și din Transilvania, după cum adesea vin familii întregi să se așeze în acest principat ⁶⁴.

La numărul 69. Moravurile catolicilor noștri din Moldova sunt ca acelea ale catolicilor noștri din Italia, de aceea nu e nevoie de vreun mijloc de îndreptare. Scrisorile de la Roma pentru Moldova se trimit prin Polonia făcând drumul prin Viena, Cracovia, prin Lwow la Iași. Misionarii dacă vin pe uscat de la Viena // trec în Transilvania care este la hotarul Moldovei. p. 215 Banii se plătesc părintelui procurator general al misiunilor din ordinul franciscanilor conventuali, căci el știe cum să-i facă să ajungă în Moldova. Lucrurile, ca și misionarii care ar voi să vină pe mare, se pot duce la Livorno, unde adeseori se găsesc vase mergând la Smirna și de la Smirna la Constantinopol, de la Constantinopol în sfârșit pe uscat sau pe Marea Neagră, ei trec în Moldova.

Fratele Giovanni Hrisostomo de Giovanni franciscan conventual,
Prefect al misionarilor din Moldova.

⁶⁴ Nu se răspunde la numărul 68.

RUGGIERO GIUSEPPE BOSCOVICH

(1711—1787)

Ruggiero Giuseppe Boscovich, unul din cei mai străluciți oameni de știință ai veacului al XVIII-lea : matematician, fizician, astronom, geodezian, hidrolog și totodată arheolog, arhitect, poet latin și filosof, s-a născut la Raguza (Dubrovnik) la 18 mai 1711 dintr-o familie de țărani. Tatăl era sârb, iar mama italiancă. În 1725 a plecat la Roma unde și-a făcut studiile în Colegiul iezuiților. În 1740 a ajuns profesor de matematici și filosofie la același colegiu, iar în 1744 a intrat în ordinul iezuit. Publicarea lucrării de mare originalitate despre petele soarelui *De maculis solaribus* (1736), precum și, după un interval considerabil, construcția, de mare amploare, *Elementa universae Mathesos* (Roma, 1752—1753) îi dobândesc un renume european.

A tratat și diverse probleme de optică și de filosofie. Lucrarea sa *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium*, publicată în 1758 la Viena, unde se afla atunci cu o misiune diplomatică, vădește o nouă concepție a constitutiei materiei. Teoria sa a forțelor lucrând între elementele materiei este foarte aproape de ideea de bază a atomisticii dinamice, după cum ideile sale originale asupra nișcării absolute și a celei relative, cât și asupra relativității inerției arată drumul spre teoria relativității din zilele noastre. Pornind de la ideile lui Zenon din antichitate și ale lui Leibnitz asupra împărțirii materiei, el le îmbină într-un sistem armonios cu principiile generale ale mișcării lui Newton, interpretate însă mult mai larg într-un spirit pur dialectic. Valorificarea însă a acestei concepții nu s-a făcut decât în zilele noastre când i s-a cinstit amintirea atât la Zagreb, unde Institutul de cercetări științifice îi poartă numele și unde se înalță statuia sa datorată lui Mestrovich, cât și la Roma, unde s-au publicat fragmente din corespondența sa științifică.

El era preocupat în aceeași măsură și de realizări concrete. În 1742 este însărcinat de papă să studieze modalitățile de consolidare a cupolei Sf. Petru. În 1750 împreună cu iezuitul Christophor Maire întocmește harta trigonometrică a statelor papale și măsoară două grade de meridian pe teritoriul pontifical, spre a contribui la rezolvarea problemei configurației pământului. Rezultatul măsurătorii a fost publicat în 1755. O versiune franceză a urmat în 1770.

În 1766 a întocmit un proiect de asanare a mlaștinilor pontine.

A călătorit mult. După o primă călătorie prin Anglia și prin Occident, a pornit în 1763 la Constantinopol împreună cu ambasadorul Veneției la Poartă, bailul Pietro Correr. A rămas pe malurile Bosforului 7 luni. Îmbolnăvindu-se de friguri, s-a bucurat de toată atenția ambasadorului francez la Poartă, Vergennes, care a obținut pentru el o invitație să însoțească pe ambasadorul Angliei, sir James Porter, care se întorcea în patrie, făcând un ocol destul de mare prin Polonia, pentru a evita să treacă prin Austria, pe atunci în război cu Marea Britanie. Cu acest prilej, Boscovich a străbătut Bulgaria, Dobrogea, Moldova și o parte din Polonia de unde avea de gând să meargă la Petersburg. Dar starea sănătății sale l-a silit să renunțe la planul său și, după o ședere de câteva luni la Varșovia, s-a întors prin Silezia și Austria în Italia, încheindu-și lunga sa călătorie, care a durat cu totul patru ani și jumătate.

La întoarcere e numit profesor la Universitatea din Pavia și apoi la Școala Palatină din Milano. Curând el întocmește planurile și chiar macheta pentru un observator astronomic ce

trebuia ridicat la Brera, sediul vestitului colegiu iezuit din 'preajma oraşului Milano. La 1765 construcţia era terminată. Dar neînţelegeri ivite cu colegii săi, iezuiţii Lagrange şi Gerra, îl hotărâse să părăsească acest centru, lăsând nerealizat planul său de construcţie a unui sextant cu totul original care să permită determinarea naturii ondulatorii a luminii. În conflictul ivit s-au încercat şi soluţii de compromis, dar Boscovich a refuzat postul de director onorific al observatorului şi apoi a renunţat şi la postul de profesor la Şcoala Palatină, retrăgându-se la Veneţia. Mai apoi, după desfiinţarea ordinului Iezuiţilor (1773), s-a dus la Paris unde a fost numit director al Opticei Marinei de război.

A stat aproape zece ani în Franţa.

Îmbolnăvindu-se rău, a obţinut un concediu şi s-a întors în 1783 în Italia, la Bassano, unde s-a ocupat, după o perioadă de întremare, de editarea operelor sale de optică şi astronomie (*Opera pertinentia ad Opticam et Astronomiam*, 5 vol., 1785). În 1785 e în Toscana: apoi iar la Milano, unde moare la 13 februarie 1787.

Boscovich a scris 71 de lucrări dintre care 14 de matematică, 15 de astronomie, 28 de fizică, precum şi alte diferite lucrări privitoare la antichitate, ca descrierea ruinelor Troiei, pe care le-a vizitat în 1761, şi unele versuri latine.

A mai lăsat şi un jurnal al călătoriei sale, publicat mai întâi fără ştirea sa într-o versiune franceză, (1772) şi apoi cuprins de el în forma originală în ediţia operelor sale complete, pe care a tipărit-o la Bassano în Italia (1784). Autorul lămureşte în prefaţa ediţiei acesteia din urmă că la Varşovia a încredinţat manuscrisul său rezidentului francez din Varşovia, Pierre-Michel Henin, care l-a tradus în mare grabă şi care mergând apoi la Geneva a comunicat versiunea sa nerevizuită unui prieten, care a publicat-o, cu unele modificări şi fără a cere ştiinţei prealabil nici autorului şi nici al traducătorului, sub titlul *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne fait à la suite de son excellence Mr. Jaq. Porter, ambassadeur d'Angleterre, par le R. P. Joseph Boscovich de la Comp. de Jésus en MDCCCLXII à Lausanne chez Franc. Grasset et Comp. MDCCCLXXII*.

Numai câţiva ani mai târziu a aflat Boscovich de această ediţie, din care cu greu a putut avea în mâini pentru scurtă vreme un exemplar. Dar manuscrisul primei versiuni făcute la Varşovia şi nemodificate încă, ajungând în mâinile lui La Roche, la venirea acestuia în capitala Poloniei, curând după plecarea lui Boscovich, în 1763, el a adăugat pe marginea manuscrisului unele observaţii, completări şi îndreptări, la partea conţinând explicaţiile date de el asupra Moldovei. Ulterior s-a oferit să facă el o nouă versiune franceză care să însoţească publicarea textului original italian rămas inedit. Este probabil că La Roche a fost cel care i-a atras atenţia asupra slăbiciunii textului tipărit, de care se plânge autorul în prefaţă. Dar până în cele din urmă relaţia călătoriei nu a mai fost publicată în Franţa în două limbi, cum fusese vorba, ci doar în Italia în limba italiană sub titlul: *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia* (Bassano 1784). Autorul însă arată în prefaţă că a folosit însemnările şi îndreptările lui La Roche, făcute pe textul versiunii manuscrise franceze de la Varşovia. O ediţie germană făcută după ediţia franceză de la Lausanne a apărut la Lipsa, în 1779, sub titlul: *Des Abt Joseph Boscovich Reise von Constantinopel durch Romanien, Bulgarien und die Moldau nach Lemberg in Polen aus dem Französischen übersetzt nud mit einigen Zusätzen begleitet nebst einer Karte*, Leipzig, bey Johann Gottlob Innummal Breitkopf, 1779.

Ea diferă în mai multe locuri de modelul francez şi mai are şi unele note adăugate de traducătorul german, cum e cea de la p. 138 referitoare la germanul Neumann, care nu e pomenit nicăieri nici de autor şi nici de traducătorul versiunii de la Lausanne, sau cea despre Moldova (p. 150–156) care îi aparţine în întregime acestuia. O confruntare a textului italian cu cele două versiuni apărute fără ştirea autorului nu ar fi lipsită de interes. Putem observa în treacăt că versiunea ediţiei de la Lausanne cuprinde şi unele lămuriri în plus faţă de original. De pildă, informaţia privind numele de familie al soţiei constantinopolitane a „Guvernatorului” de la Bârlad — o Testabusa — sau al soţiei lui Milo, starostele de Cernăuţi, o Rosettească.

Textul italian a fost reprodus și în „Uricariul”, XXIV, p. 254 și urm.

Valoarea relației de călătorie stă în faptul că ne aflăm în fața unui jurnal adevărat, scris de un om de inteligență lui Boscovich chiar în cursul drumului, așa cum arată el în prefață, în fugă, pe vreun colț de masă în timpul prânzului sau între două partide de cărți cu Lady Porter în timpul unui popas. Se poate totuși distinge și aici o redactare în două etape — căci pe lângă descrierile propriu-zise și povestirea drumului cu peripețiile sale sau a recepției la palatul domnului, mai avem tot materialul informativ, datorat lui La Roche și lui Milo — cu privire la cârmuirea, producția, comerțul Moldovei, „fără puțin cunoscută și azi după ce a fost teatrul atâtor lupte purtate în vremurile din urmă”. În tot cursul călătoriei, autorul a urmărit itinerariul pe harta lui Zanoni făcută la comanda ambasadorului francez Vergennes.

Călătoria lui Boscovich în Moldova a fost analizată la noi de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. 1928, vol. II, p. 177—186 și în comunicarea *Rogieru Iosif Boscovich și Moldova* (An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria III, t. XIX (1936), p. 153—165) și R. Ortiz : *Perla storia della cultura italiana in Rumania* (Bucurest, 1916), p. 182.

Despre viața și lucrările lui Boscovich există o bibliografie bogată*. În 1888, Academia din Zagreb a publicat un volum, iar în 1926—1929, Academia iugoslavă a publicat o „Contribuție” la biografia lui (*Prilozi za biografiju R. Boscovich*, în „Rad. Jug., Akad.” CCXXXII, CCXXXIV, CCXXXVI).

În 1958 s-au publicat comunicările Symposionului internațional consacrat în Iugoslavia analizei aportului științific al lui Boscovich : *Actes du Symposium international R. J. Boscovich*.

Tot atunci apărea și în Italia în colecția „Publicazioni del R. Osservatorio astronomico di Milano-Merate” o culegere de scrisori ale lui Boscovich către diverși corespondenți *Carteggio con Corrispondenti diversi* (Milano, 1938), precum și articolul lui G.V. Schiaparalli : *Sull' attività del Boscovich quale astronomo in Milano*. Ulterior a apărut la Londra sub direcția lui Lancelot Law White lucrarea *Roger Joseph Boscovich, S.J., F.R.S. (1711—1787) Studies of his life and work on the 250th anniversary of his birth*, 1961 (R.I. Boscovich, din societatea lui Isus, membru al Societății Regale <de științe> 1711—1787, cercetări despre viața și activitatea sa cu prilejul împlinirii a 250 de ani de la nașterea sa) 230 pag.

JURNALUL CĂLĂTORIEI DE LA CONSTANTINOPOL ÎN POLONIA¹

1762

- p. 2 [Plecarea² are loc la 24 mai 1762]. Erau două carete a patru locuri fiecare, trase de 6 cai, în una din carete călătoreau femeile și copiii, apoi o trăsură mai mică cu două locuri trasă de patru cai, și mai erau destui cai pentru cei care ar fi vrut să meargă când vremea bună ar îngădui aceasta,
- p. 3 — apoi mulți alți <cai> // pentru personalul <ambasadorului> și suitei lui și un șir de care pentru bagaje . . .

* Vezi *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. XIII, Roma, 1971, p. 221—230.

¹ Traducere a făcut după originalul italian publicat sub titlul : *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia dell' abate Ruggiero Giuseppe Boscovich*, Bassano, 1784. Textul interesând trecerea sa prin Dobrogea, Țara Românească și Moldova începe la p. 70. El este precedat de însemnările de la pag. 2—11, în care autorul descrie stilul călătoriei, precum și de două notații de la p. 65 privind știri în legătură cu țara noastră.

² În 1762 Boscovich, rămas fără rost la Constantinopol, după moartea în acest oraș a bailului Veneției, Pietro Correr, cu care venise în Turcia, și doritor să părăsească această țară în care condițiile de călătorie erau foarte grele, a obținut favoarea de a fi primit să se alăture grupului ambasadorului englez, care își ceruse rechemarea în Anglia, după o ședere de 16 ani pe malurile Bosforului și care se îndrepta spre țară fără prea multă grabă, ocolind prin Moldova și Polonia.

Mehmendarul dat Excelenței Sale era Hagi Abdullah și era vizir aga ... Mehmendarii se iau întotdeauna din această categorie de persoane .. Se născuse în Moreea din părinți creștini și încă de mic fusese dus în robie la ultima cucerire a acestei țări. Fusese crescut în religia mahomedană, dar totuși nu se lepădase de limba greacă, mai avea cu el pe un fiu al său, un tinerel de o fire foarte blândă și prietenoasă și mulți cihodari, adică servitori, și mai erau încă doi ieniceri în slujba ambasadorului... // Pe lângă p. 8 acele două carete cu șase cai și a trăsorii cu patru cai și a cailor pentru stăpâni și servitori, s-a hotărât să mai fie și alți doi cai de transport, 8 harabale sau căruțe acoperite cu câte doi cai și zece care trase de doi boi, iar două din aceste care fuseseră date printr-o poruncă deosebită ce o căpătase de la Poartă D. Hübsch în privința acestora, precum și a unor cai.

Pe carele cu cai s-a hotărât să fie puse lucrurile mai necesare adică bucătăria, paturile, corturile pentru a putea poposi pe drum, masa și scaunele, întrucât în cvartirurile din aceste țări nu se găsește nimic altceva decât doar zidurile goale, sau dacă se găsește vreo mobilă păcătoasă, cum ar fi vreun covor sau vreo *sofă*, se scoate afară cu totul, atât pentru că sunt de puțin folos pentru noi și nu sunt tocmai curate, cât și pentru o mai bună pază contra ciumei. Mai trebuiau să fie pe aceste căruțe și fel de fel de lăzi cu lucruri mai de trebuință, ca rufărie, unele alimente și altele de felul acesta.

Aceste care trebuiau să pornească odată cu caretele, în speranța că vor putea urma cu aceeași înțeleală sau că vor putea ajunge puțin după ele. Lucrurile mai puțin trebuitoare aveau să fie trimise ceva mai înainte pe carele cu boi care merg de două ori mai încet. Înainte de plecarea caretelor trebuiau să pornească cei doi cai cu coșurile care aveau să care cele necesare pentru prânzul de la mijlocul drumului, dându-se porunca unde anume trebuiau să se oprească cu mâncarea rece pe care o aduceau împreună și// cu tot ce trebuia pentru a se putea găti și o mâncare caldă. Dimineața p. 9 înainte de plecare se lua ceai cu lapte împreună cu pâine cu unt. La gustarea (= prânzul) de la mijlocul drumului trebuia să se ia cafeaua puțin după sosire, la masa de seară se mânca iar pâine cu unt alături de ceai cu lapte. Se aduceau cărți de joc pentru a face seara o partidă de cărți, după care urma o masă în toată legea cu mâncări calde ținând în același timp de prânz și de cină. Această regulă a început să fie aplicată câteva zile după plecare, dar cum într-o zi a lipsit mâncarea pentru gustarea de la mijlocul drumului, am început să luăm în caretă mâncare rece împreună cu vin și cu apă, în multe zile mai scurte de drum s-a mâncat înainte de plecare, fără a mai face popas la mijlocul drumului, iar în zilele de repaus se servea și prânzul și cina în toată legea. Partida de cărți a fost dată uitării în ultimele seri : ea consta dintr-un „cadril” între doamna ambasadoare, doctorul, baronul și domnul Hübsch, iar eu foloseam timpul acesta ca să-mi duc mai departe însemnările zilnice ale mele, scriindu-le chiar pe masa pe care luasem prânzul, iar d. ambasador și-l petrecea citind câte o carte.

Grupul ce pornea la drum era destul de numeros. Ambasadorul Sir James Porter era însoțit de soția sa, lady Clarissa, fiica ambasadorului Olandei, baronul Elbert de Ilohepied împreună cu cei doi copii ai lor, o fată de 4 ani și un băiețel de 2 ani. Mai era și fratele soției ambasadorului, anume baronul Gérard de Ilohepied. Ei au fost petrecuți până la granița Poloniei de doctorul Mackenzie și până la Lwow de Karl Hübsch, secretarul de legatie, și de fiul lui, Friederich Hübsch. Iasăreinatul cu afaceri pe lângă Poartă al Poloniei. Acest grup sporit de escorta turcească și de mulțimea bagajelor forma o adevărată caravană cu mers greoi care în trecerea ei neagrăbită lăsa o dară de stoarcere și abuzuri potrivit obiceiului turcesc.

- p. 11 ... Vizitiul și surugiul caretei erau turci ; oricum, cel dintâi era bețiv în așa fel că nu mai putea sta drept pe capră și în cele din urmă s-a culcat să doarmă ...
- p. 17 ... Mehendarul nostru era un om bătrân fără nici o pricepere sau hotărâre, fiul său era un tinerel necopt încă pentru a vedea de asemenea treburi și însoțitorii săi erau de asemenea lipsiți de pricepere, din care cauză se făceau multe încurcături, căci ne făcea să pornim întotdeauna târziu, de multe ori foarte târziu și // uneori chiar după miezul zilei și foarte adesea rămâneam fără a mai pleca, măcar că era atâta zor de a scurta timpul călătoriei ...
- p. 55 ... În timp ce poposeam [în drum spre Dragokioi în Bulgaria], a trecut pe lângă noi capuchehaia sau agentul la Poartă al domnului Țării Românești, Constantin Mavrocordat. Slujba aceasta este de mare însemnătate, căci adesea pot mai mult cu prezența lor în capitala aceasta capuchehaiele decât înșiși domnii, în ceea ce privește treburile principatelor. El venea cuștoș de la Constantinopol, de unde plecase cu 5 zile înainte. A vorbit în trecere cu câțiva dintre ai noștri și s-a scuzat că nu poate veni să salute pe Ex. Sa, având mare zor... S-a presupus de ai noștri că el aduce în persoană domnului vestea despre confirmarea lui ...
- p. 56
- p. 65–66 ... [La Ienibazar], am fost găzduit într-o căsuță mică // în care locuia o familie de români, venită acolo de un an. Mi s-a spus că acești bieți oameni trăiesc mai puțin rău sub pașalele turce decât sub domnii creștini ai Țării Românești și ai Moldovei, care fac niște extorsiuni de necrezut, ce-i silierea pe țărani să-și părăsească țara ...

p. 75

Călătoria prin Dobrogea și Moldova

18 iunie

- În dimineața zilei de 18 am plecat spre Biulbiul³ la șapte și trei sferturi, silindu-ne să fim gata mai devreme ca de obicei, închipuindu-ne că ziua de călătorie <va fi> foarte lungă, care de altfel s-a dovedit potrivit
- p. 76 de lungă. // La nouă și trei sferturi am ajuns într-un sat numit Caraomer⁴, unde am văzut două mori de vânt și de asemenea și un han și am văzut multe cuiburi de barză. La 11^{1/4} am ajuns la Ghiuvenlia⁵, un sat mic alcătuit din mai multe grupuri mici de colibe despărțite între ele și din diferite cătune cu două mori de vânt și multe puțuri. Ne-am oprit aici să prânzim sub streășina de la intrarea unei gâinii, adică a unei case de rugăciune turcești, care era de altfel pe jumătate părăsită. Ne era greu să ne oprim aici ca să mâncăm și să bem, temându-ne de vreo tulburare din partea turcilor din acel ținut care puteau crede că pângărim acel lăcaș sfânt al lor ; dar ienicerii Excelenței Sale, măcar că turci, ne-au asigurat că nimeni nu va veni acolo și că acei puțini turci din sat nu veneau aici aproape niciodată la geamie, neavând prea multă evlavie. Pe de altă parte nu am găsit un alt loc potrivit și ziua fiind destul de călduroasă, soarele bătând în voie și timpul aproape de amiază, aveam nevoie de un loc mai adăpostit.

³ Bilbeier, azi Ciocârlia, sat și com., jud. Constanța.

⁴ Karamer, azi Negru Vodă, sat și com., jud. Constanța.

⁵ Ghiuvenlia, azi Chirnogeni, sat și com., jud. Constanța.

De-a lungul întregului drum din acea zi, nu am dat de nici un copac și de nici un fel de apă; oricum, câmpia era foarte frumoasă cu iarba înaltă, zdravănă și plină de flori, dar era atât de puțin cultivată încât abia puteai vedea o foarte mică întindere arată. Nu am văzut, de asemenea, nici o movilă artificială, afară de partea din apropierea satului Ghiuvenlia, unde am văzut dintr-o aruncătură de ochi 12. Acelsat era ultimul // de sub ascultarea turcului din ajun; acesta, după ce ne-a văzut că plecăm de acolo, cam peste un ceas, asigurându-se că am ieșit din regiunea sa, și-a întors deodată pe neașteptate calul înapoi spre satul unde își avea reședința, înșelându-l pe mehmendar cu plata, revenindu-i pentru 5 ore de drum pe care trebuie să i-o mai dea, pe lângă ce îi plătise în ajun.

După o jumătate de ceas de drum am dat peste satul numit Măngaci⁶. Mai departe am ajuns în satul Boglar⁷ în care am găsit apă foarte bună. În jurul acestui sat se vedea o întindere de pământ lungă cam de o milă și lată cam de o treime de milă care s-a scufundat, în chip vădit, astfel că tot pământul dimprejur a rămas ridicat ca o creastă de deal. Tot stratul de piatră care susținea pământul s-a rupt și se mai vedeau încă în foarte multe locuri rămășițele stratului orizontal care rămăneau dezgolite de pământ; astfel că la prima vedere păreau a fi ruinele unei mari clădiri antice. Dar privind bine se vedea limpede că era muchea stratului natural rupt, iar în părțile apusene se vedeau rupturile corespunzătoare. În acea scufundătură asemănătoare unui avuz se află un fel de lac; iar apa puțurilor fiind puțin adâncă, acele puțuri nu erau făcute cu urzoi, ci erau simple, având ca o cumpănă dintr-o bârnă lungă așezată oblic pe o furcă verticală //, având p. 78 la un capăt atârnată o piatră și la celălalt capăt, o funie cu găleată.

În același fel sunt făcute aproape toate puțurile pe care le-am întâlnit în drumul nostru, precum sunt multe de acest fel în țările creștine.

Urmându-ne călătoria am găsit pe dreapta, întrucâtva afară din drum, un alt sat numit Boemange⁸ și la 3^{1/4} am ajuns la Biulbiul. În tot timpul drumului, chiar și după amiază, se vedeau de asemenea, pe amândouă laturile, câmpii foarte frumoase și cu totul necultivate; numai aproape de Biulbiul am dat de bucate foarte frumoase. În vecinătatea satului am văzut apă de ploaie strânsă pentru adăparea vitelor; se putea vedea un mare număr de vite atât cai, cât și vaci și boi. Apa din puțurile lor, pe care ei o beau, am găsit-o foarte rea. Satul este foarte mic și e turcesc. Am fost găzduiți în două case turcești. Ni s-a spus că Marea Neagră se află la o depărtare de 5 ceasuri de acolo, unde marea pătrunde în uscat, făcând un fel de golf.

19 iunie

În dimineața următoare am pornit spre Băltăgești⁹ la 8 ore și jumătate. Am ajuns la Carasu¹⁰ la 10^{3/4} și ne-am oprit acolo o jumătate de oră pentru a găsi o călăuză¹¹. La 1^{1/4} am ajuns la Defcea¹², un alt sat mic, unde am prânzit sub niște copaci. Am plecat la 2^{1/2}. // Când să plecăm p. 79 omul de călăuză o luase din loc și fugise, dar am găsit repede pe un altul. La 5^{1/2} am ajuns la Băltăgești.

⁶ Măngă, fost cătun în satul Plopeni, com. Chirnogeni, jud. Constanța.

⁷ Neidentificat.

⁸ Neidentificat.

⁹ Baltagikioi, sat, com. Crucea, jud. Constanța.

¹⁰ Karasu, azi Medgidia, jud. Constanța.

¹¹ Un „Colaș”, cîoi una guida.

¹² Lefce, veche denumire a satului Gherghina, com. Mircea Vodă, jud. Constanța.

Băltăgești este un sat alcătuit din două grupuri de case aflate la un sfert de milă depărtare unul de altul ; în amândouă din ele puteau fi văzute niște turnuri pătrate. Într-una din aceste două părți locuiesc turcii, în cealaltă bulgarii creștini. Au venit fruntașii turcilor să ne spună că în satul lor era ciumă. Ne-am sfătuit câțva timp ce trebuie să facem, bănuind că ciuma era închipuită și văzând pe cer semne de vreme rea. În sfârșit ne-am hotărât pentru mai multă siguranță să așezăm corturile în afara satului, unde se afla ca un fel de chioșc acoperit cu o învelitoare și în mijloc se vedea o fântână ruinată care tăia pardoseala. În mijlocul chioșcului erau pomi roditori, viță de vie, fasole răsaduri, pepeni abia răsăriți și alte ierburi ; de aceea nu am găsit un loc potrivit pentru a așeza corturile înăuntrul împrejmuirii și au fost așezate afară, pe iarbă. A plouat și la noi, dar nu mult ; se vedea însă că în alte părți dimprejur era potop mare. Am vorbit și cu niște locuitori creștini care ne-au spus că în partea locuită de ei domnea sănătatea cea mai deplină și aceasta încă de câțva timp ; că în partea turcească muriseră ceva oameni și se bănuia că ar fi fost datorită ciumei ; dar de fapt // și în acele ținuturi trebuie să se întâmple ceea ce se întâmpla pretutindeni, anume ca din când în când să apară friguri rele sau alte boli și îndată ce numărul bolnavilor și al morților e mai mare ca de obicei, se spune în toate acele locuri că este ciumă.

p. 80

În toată ziua aceea ni s-au arătat și de o parte și de alta ținuturi frumoase, cu ierburi înalte și înflorite, dar toate aceste terenuri erau nelucrate și nu aveau apă de nici un fel.

20 iunie

În dimineața zilei de 20 am plecat la ora 10 spre Saraiu¹³. Tot drumul vedeam câmpii frumoase ca de obicei și tot ca de obicei necultivate. În unele locuri am văzut întinderi foarte mari de scaieți nespui de înalți și de cucute întrecând mult statura omului. Cucute de acestea am găsit o mulțime în Bulgaria după cum am găsit și multe feluri deosebite de scaieți. dar așa de înalți, nu am mai găsit nicăieri. Am trecut printr-o trecătoare între niște culmi de dealuri înalte sau de munți scunzi ; am văzut un număr nespui de mare de movile astfel că numai dintr-o singură privire am numărat peste 30. Am ajuns în sfârșit la Saraiu la 3^{1/4}, oprindu-ne în drum numai un sfert de ceas.

p. 81

Saraiu este un sat cu populație creștină de vreo 150 de case ; dintre acestea nu se vede nici una acoperită cu // țigle, așa cum aflasem destule aproape întotdeauna în trecere prin satele de până atunci. Oricum casele le-am găsit foarte curate pe dinăuntru, având toate sobe foarte mari în camere destul de mici întrucât ni s-a spus că iarna frigul este îngrozitor. Satul e așezat pe țărmul unui braț al Dunării care avea atunci multă apă, dar după cum mi s-a spus, câteodată seacă. Excelențele Lor au locuit în casa unui creștin, primarul satului, care era un om foarte cumsecade și am stat mult de vorbă cu el prin interpret. Casa se compunea din două odăi mici, prevăzute cu sobe și despărțite printr-o săliță, care avea la cele două capete două uși ce dădeau afară din casă ; lângă una din ele erau cele două uși ale celor două camere, la mijloc porțițele sobelor pentru a face focul și care slujeau și de cămin ; iar camerele aveau pe dinafară câte o fereastră. Odăile erau foarte joase (totuși puteai sta în picioare) ; toate ușile erau

¹³ Sarakioi, sat și com., jud. Constanța.

însă atât de scunde încât trebuia să te apleci bine pentru a intra, lucru pe care l-am întâlnit îndeobște în toată Bulgaria. L-am întrebat care era cauza acestui lucru atât de incomod și nu a știut să ne spună altceva decât că așa era obiceiul țării. Ne-a spus că acea casă clădită de el a costat 25 până la 30 de plăstri. Că mai clădise una pentru a o pune la dispoziția călătorilor; dar că găzduind // încă pe un călător i s-a făcut o „avanie” cum se zice în Turcia, adică o invinuire născocită cu scopul de a-i storce bani și a trebuit să plătească până la 500 de plăstri; de aceea a dărâmat apoi acea casă.

p. 82

Lângă poarta sa zăcea în stradă o femeie despre care ne-a spus că este o îndrăcită și tot astfel o crezuse și popa din localitate care e sub ascultarea unui episcop din Moldova, deși se află în afară de acea țară creștină, sub cârmuirea nemijlocită a turcilor. Dar, după ce a fost cercetată bine boala acestei femei, s-a găsit că era epileptică. Pe o casă din apropiere se afla un cuib de barză, unde se întâmplase în ziua dinainte un lucru destul de neobișnuit. Mama dăduse puilor ei, care erau acum mărișori, un șarpe, potrivit versului antic: „candida venit avis nigris invisă colubris”¹⁴. De obicei au doi pui și noi am văzut foarte multe cuiburi cu doi, nici unul cu trei sau numai cu un singur pui. Niste oameni ne-au spus că aici se află trei pui și că doi din aceștia, luând șarpele de cele două capete, s-au gâtuit vrând să-l înghită. Alții ne-au spus că erau doi pui și că numai unul s-a înecat. Lucrul însemnat era că tatăl și mama, încremeniți și plini de mâhnire, au rămas acolo nemișcați 24 de ore fără a se duce să caute ceva hrană, nici pentru ei, nici pentru singurul pui rămas în viață. Faptul se petrecuse cu o zi înainte. Noi am văzut pe unul din părinți încă foarte // mâhnit în cuib și pe pușorul cel viu care părea să-i ceară de mâncare. Ni s-a spus că stârvul mortului era încă acolo neatins; celălalt din cei doi părinți se pornise în sfârșit, cu puțin mai înainte, și l-am văzut înapoiindu-se să-și hrănească puiul, clămpănind mai întâi din cioc, cum obișnuiesc să facă întotdeauna berzele când vor să scoată afară din punga pe care o au în gușă, provizia pe care au strâns-o pentru a o introduce în ciocul pușorilor și sunetul pe care-l scoate, clămpănind astfel, acest cioc mare este foarte asemănător cu cel pe care îl face, în bisericile catolice, toaca folosită de obicei în vinerea mare din săptămâna patimilor, în loc de clopot.

p. 83

Toată ceata noastră, în afară de mine care aveam piciorul din ce în ce mai bolnav, încercând uneori o mare greutate la mers din cauză că mă durea rana mea (căpătată de drum), s-a distrat privind cum pescuiau în acel braț de râu niște fete, intrând, așa prost îmbrăcate cum sunt ele, în apă până mai sus de mijloc și ni s-a spus că în acel ținut tocmai aceasta era îndeletnicirea fetelor; au prins o cantitate bună de peștișori de diferite soiuri pe care ni i-au adus acasă, încă vii, pentru foarte puține „parale”.

21 iunie

În ziua următoare, 21 ale lunii iunie, ne pusesem în gând să facem un drum destul de scurt, până la Dăeni¹⁵, // dar Ali aga voievodul sau dragătorul (satului) Dăeni a izbutit să ne facă un mare pocinog. *Voievod* este un cuvânt slav și înseamnă același lucru ca *Dux belli* în limba latină, deoarece *Voj* sau *Boj* înseamnă *război* și *vodit* a conduce. Dar în multe locuri unde se vorbește o limbă ce se trage din limba slavă se întrebuițează

p. 84

¹⁴ A venit pasărea albă dușmana șerpilor negri.

¹⁵ *Dajukioi*, sat și com., jud. Tulcea.

pentru <a desemna pe> guvernator; și în Polonia pe latinii poartă numele de voievozi. Eu cred că aceasta vine de la faptul că în vechime numai războinicii erau întrebuințați la treburile cârmuirii. Acel voievod ascultă de cadiul sau judecătorul din Hârșova; el a venit ca să împuieze capul mehmendarului, convingându-l să nu se oprească în acea circumscripție, ci să meargă mai departe până la Satu Nou¹⁶, făcându-l să creadă că până acolo nu erau mai mult de 5 ore de drum. Mehmendarul s-a lăsat înduplecat pe semne în schimbul unui dar de bani pe care-l va fi căpătat, căci deși era ora destul de târzie și harabagii făceau o gălăgie îngrozitoare, zicând că drumul până acolo era cu mult mai lung și că nu voiau cu nici un preț să meargă până acolo în acea seară cu carele lor, mehmendarul a făcut ce a știut până când a obținut făgăduiala lor hotărâtă de a merge până acolo.

p. 85 Am plecat la 2^{3/4} ziua și nu am ajuns decât la zece noaptea pe întuneric. La început, călătoria a fost din cele mai plăcute pe malul Dunării, aproape la nivelul apei, rămânând la dreapta, destul de ridicat, malul ros aproape vertical de creșterea fluviului și din loc // în loc tăiat de numeroși torenți mici prin care se scurg apele de sus, precum și de numeroase cărări pe unde coboară, de pe dâmburile înalte, vitele la adăpat. De fapt am găsit jos un număr nesfârșit de iepe cu armăsarii lor; și se mai vedea de asemenea o mare mulțime sus pe muchea râpelor înalte, semn că se află un număr mult mai mare în spatele lor. Cred cu siguranță că am văzut acolo, în acea zi, câteva mii (de cai). Acolo râul se îndreaptă spre răsărit.

Am ajuns la Dăneni, după un ceas și jumătate de mers. Este un sat foarte mare de 300 de case de turci și de bulgari¹⁷. Acolo a trebuit să ne oprim o jumătate de oră pe puțin până să găsim o călăuză, din cauza proastei întocmiri a mehmendarului, care nu-și lua măsuri la timp. Am găsit în sfârșit o călăuză și ne-am urcat îndată pe un drum cu un curs din cele mai rezezi pe acele dâmburi înalte și foarte prăpăstioase din cauza scurgerii apelor de ploaie. De aceea a trebuit să coborâm din trăsură și cu mare greutate au putut caii trage în sus caretele goale și proptite de oameni ca să nu se răstoarne, cum s-ar fi întâmplat cu siguranță în mai multe locuri.

p. 86 Către orele 5^{3/4} am trecut prin Bașpunar¹⁸, un sat de 50 de case turcești și bulgărești așezat pe câmpie la oarecare depărtare de fluviu. Acolo ni s-a spus că nu ne-au mai rămas decât două ceasuri de drum până la Satu Nou. Către ora 8 am dat de ogoare // lucrute, cu grâne încă verzi, semn că în apropiere se află un sat. De aceea nădăjduiam să fim în sfârșit ajunși la conacul nostru din ziua aceea și începea să se și înnopteze, dar, deși ne-am uitat în toate părțile, nu se vedea nici un sat căruia să-i aparțină aceste semănături. După un timp îndelungat, am trecut prin două trecători între munți și puțin după aceea, când se și întunecase, am dat de niște mlaștini și am trecut în mai multe locuri prin vad, iar într-un loc pe un pod. În cele din urmă am ajuns; dar carele cu pături n-au sosit decât după miezul nopții. Am avut drept conac¹⁹ câteva case sărăcăcioase ca de obicei, dar curate, ale unor locuitori creștini care vorbeau românește, limbă foarte deosebită de cea bulgărească. Este un amestec de diferite limbi, mai ales de italiană și latină.

¹⁶ Jenikioi, sat, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.

¹⁷ Nu sunt pomeniți aici românii care imigraseră masiv din veacul precedent din cauza dărilor. Ei sunt însă semnalati la Satu Nou.

¹⁸ Taschburnu, veche denumire a satului Fântâna Marc, com. Ciucurova, jud. Tulcea.

¹⁹ Locul de găzduire fixat dinainte. Cuvântul înseamnă și calca străbătută între două popasuri.

Pentru Excelențele Lor au fost întinse paturile lor ; noi toți ceilalți ne-am folosit cum am putut de lucrurile acestor țărani, cum nu fusese de o bucată de vreme nici o bănuială de ciumă și ne-am culcat îmbrăcați ; dar nu ne-au lăsat în pace țăntarii care erau uimitor de mulți. Satu Nou este un sat mic de 50 sau 60 de case ; are un popă al său, pe care l-am găsit tot atât de neluminat ca și pe ceilalți. Toate cunoștințele sale de istorie veche se mărgineau în a ști că a fost odată un oarecare Constantin, mare împărat, care a întemeiat Constantinopolul. Ne-a spus că plătea 25 de plăștri pe an episcopului său.//

22 iunie

p. 87

În ziua următoare, 22 iunie, dimpotrivă, totul s-a desfășurat bine : trebuia să mergem la Măcin și se credea că trebuiau tot 5 ore de mers ; dar nu am făcut mai mult de 4, drumurile fiind destul de bune. Din cauza greutatea obișnuită, nu am putut porni înainte de 11^{1/4} și a fost într-adevăr un mare noroc și nedezmățat că au fost tot timpul nori ca să ne apere de arșița soarelui, care altfel nu ar fi putut nicidecum fi răbdată multă vreme de oamenii care mergeau călare pe o vreme atât de călduroasă și în orele cele mai înfocate ale zilei.

Am văzut pe o insuliță joasă a Dunării, pe stânga, un sat numit Macrova ²⁰, pe semne pentru că e adeseori scăldat de apele aceluia fluviu, când se umflă, deoarece *macro* înseamnă în limba slavă scăldat. Am întâlnit pe malul fluviului multe ceflikuri, adică moșii sau proprietăți cu o casă sau magazie pentru strângerea recoltei.

Am ajuns la 3^{3/4} și am avut drept conac câteva case de creștini destul de sărăcăcioase ca de obicei, dar curate. Am prânzit ; după aceea am mers să facem o plimbare până la fluviu, până la care se întinde Măcinul care este o localitate foarte mare cu multe case bune și câteva moschei cu minaretele lor. Am găsit acolo pe fluviu mai multe luntre și bărci cu // o p. 88 multime de turci care s-au arătat foarte cumsecade. S-a apropiat de noi unul din ei, de fel din Tunis, care era de 32 de ani medicul acelei localități și vorbea destul de bine italianește ; el ne-a slujit de călăuză, însoțindu-ne până la hanul nostru, unde s-a oprit o bună bucată de vreme, cerând apoi bacșiș pentru slujba ce ne făcuse și i s-a dat cu prisosință de către domnul ambasador. Dumnezeu știe câți bieți turci va fi schilodit și chiar trimis pe lumea cealaltă deoarece ni s-a părut foarte neștiutor, ca de obicei. La înapoierea noastră, am întâlnit un număr foarte mare de vite care se întorceau acasă și erau răspândite de jur împrejurul locuinței noastre ; ne-am necăjit mult ca să ajungem acolo din cauza fricii nemaipomenite pe care o avea doamna ambasadoare de acele animale.

În casele noastre erau sobe, așa cum am găsit chiar de la sosirea noastră la Dunăre. Am fost iar prada țăntarilor, dar mult mai puțin ca în seara dinainte. Excelențele Lor și câțiva din ceata noastră s-au apărât împotriva lor cu apărători de țăntari, cu care avuseseră prevederea să se înarmeze la plecarea lor din Constantinopol și pe care le socotesc foarte necesare pentru oricine face acest drum în acest anotimp. Eu care nu avusesem cea mai mică idee despre aceasta a trebuit mai de multe ori să-mi trag cearceaful peste față, rămânând astfel pe jumătate sufocat în acele nopți care de multe ori s-au dovedit foarte calde ; și chiar așa n-am putut scăpa cu totul de acele // insecte care găseau calea de a pătrunde până la mine și de a p. 89

²⁰ Neidentificat.

mă înțepa. Toți cei din acel ținut beau apă din fluviu, care de altfel e foarte tulbure, dar e bună la gust și ni s-a spus că ar fi foarte sănătoasă. A trebuit să bem și noi din ea.

23 iunie

În ziua următoare, trebuia să părăsim Turcia intrând în Moldova, făcând cam 4 ore de drum pe același mal al Dunării, iar după aceea să o trecem cu o barcă; dar ni s-a spus că, apa fiind foarte mare din cauza ploilor care continuau să cadă mai în susul fluviului, toată câmpia din acea parte, de altminteri foarte joasă, fusese acoperită de apă și drumul se afla de asemenea sub apă, astfel că nu s-ar putea trece în nici un chip cu carele și cu caretele; de aceea a trebuit să ne imbarcăm acolo; și a fost un mare noroc, căci am găsit mult mai lesnicioasă și mai plăcută acea călătorie cu barca decât cea obișnuită cu careta.

p. 90 Cum mehmendarul tocmise pe harabagii cu carele lor până la Galați, voia să scadă din prețul stabilit cu ei, reținându-le o zi de călătorie și de aici s-a iscat o ceartă îngrozitoare cu gălăgie mare și s-au dus harabagii la kadiu protestând împotriva mehmendarului, care pentru a storce mai mulți bani făcuse ochuri depărtându-se de drumul drept, lungind astfel drumul și // făcând popasuri mai multe decât era nevoie. Domnul ambasador nu a vrut să se amestece și cerea să plecăm, căci luase trei bărci mari; dar cearta pomenită mai sus ne-a făcut să așteptăm mult; în sfârșit s-a obținut cu anevoie ca ei să-și lege caii și să ducă carele în bărci, judecându-se apoi între ei cât vor pofti.

De fapt, mehmendarul a rămas să discute în fața kadiului, iar noi am plecat la ora două după prânz. Pentru noi era o barcă mai mare, acoperită cu un fel de coviltir care se numește la Veneția „felze” și era făcută din rogojini. Bagajul și cea mai mare parte din oamenii de serviciu se aflau în celelalte două bărci. Erau și câteva vâsle, puține la număr, care erau îndestulătoare pentru că se mergea la vale și erau pânze care ne-ar fi slujit mult mai bine dacă nu ar fi fost atât de găurite, una din cele două pânze ale bărcii noastre avea cel puțin șaiszeci de găuri.

Am prânzit în barcă înainte de plecare și am ridicat coviltirul în partea care nu era bătută de soare. După un ceas am dat la dreapta de o stâncă mică, toată numai piatră goală, ce ieșea deasupra apei, deși munții se aflau la o oarecare depărtare și până la ei se vedea un șes perfect orizontal, abia puțin mai ridicat decât suprafața fluviului — care îl brăzda în foarte multe locuri —, plin cu canale și lăculețe de apă rămasă acolo printre ridicături.//

p. 91 Peste trei sferturi de oră am văzut pe mâna dreaptă Brăila, un mare port turcesc foarte cercetat de corăbii destul de mari ca și de șeici, care fac mai ales negoț de grâne cu Constantinopolul. Orașul acesta e plin de derbedei care se refugiază acolo de pretutindeni. Am trecut la o depărtare foarte mare de port, Dunărea fiind acolo foarte largă și presărată cu insule; dar ni s-a părut ca o pădure deasă de catarge de corăbii. Până acolo fluviul se abătea foarte puțin de la direcția dinspre apus spre răsărit și acolo face un cot mare mergând apoi până la Galați care este cu totul la răsărit.

Îndată după cotitură vedeam în depărtare Galații. De la Măcin până la stâncă se socotește un ceas, un altul până la Brăila și alte patru de acolo până la Galați. Dar timpul atârână de vânt, când mergi cu pânze, și de fapt am făcut de la stâncă până la Brăila numai trei sferturi de oră și de acolo

până la Galați având un vânt mai prielnic și mai puternic, am mers în mai puțin de două ceasuri, sosind acolo la 5^{1/2}.

Când ne-am apropiat, am descoperit o mare mulțime de lume care ne aștepta pe dâmbul malului, foarte înalt acolo, care puțin mai la vale se lasă mai jos și formează un port foarte mare și încăpător și foarte cercetat de o mulțime de vase, având un negoț foarte înfloritor și întins. Înainte de a ajunge în acest port am abordat într-un fel de canal sau șanț foarte strâmt care taie acele terenuri înalte // și prin care se scurg apele în vreme de ploaie. Am găsit acolo pe pârcălabul orașului și pe un boier grec pe care domnul Moldovei îl trimisese drept comisar la acel hotar al țării sale pentru a însoți și a fi la dispoziția domnului ambasador, îngrijind ca să aibă pe seama stăpânirii tot ce îi era de trebuință: cum ar fi cai, care și alimente. Se aflau cu ei și câțiva oșteni care și-au slobozit muschetele în cinstea noastră și s-au adus mai mulți cai, ținuți de frâu ²¹, foarte buni și bine echipați pentru serviciul Excelențelor Lor și a suitei lor.

p. 92

Ei au urat bun sosit, iar comisarul a făcut toate ofertele de serviciu în numele domnului, în termenii cei mai îndatoritori. Excelența Sa i-a răspuns tot atât de îndatoritor că nu a venit pentru a împovăra ²² țara în care nu se vor opri mai mult decât va fi nevoie, având mare zor a-și grăbi călătoria și că el se lăsa pe domn și de aceea nu voia să se folosească de firman sau porunca scrisă a sultanului, nici nu voia ca mehmendarul turc să aducă sub un atare cuvânt cea mai mică supărare populației sau cărmuirii. Apoi ne-am urcat sus pe mal și am fost duși în gazdă la o mănăstire grecească ce se afla la o depărtare de câțiva pași, de aceea nu a fost nevoie să ne folosim de caii aduși. Comisarul era un tânăr dregător rafinat și curtenitor, dintr-o familie bună de greci de la Constantinopol, dar de o fire foarte ușuratică, vorbind cam prea deschis și fără socoteală // și spunând o mie de lucruri ne la locul lor în toate domeniile, în timp ce pârcălabul, dimpotrivă, avea un aer fioros și întunecat. Fusesse robul ²³ lui Suțu ²⁴, capuchehaia, care era fac-totum al domnului Moldovei ²⁵, dar răscumpărându-se înaintase încetul cu încetul, câștigând bani; astfel că în clipa aceea era stăpân pe vreo douăzeci de pungi, care fac zece mii de piaștri și obținuse aceea dregătorie care este foarte primejdioasă din cauza răutății locuitorilor, amestec de oameni din atâtea țări deosebite, care alergau acolo pentru negoț, mai ales de un soi de marinari, originari de pe țărmurile Mării Negre ²⁶,

p. 93

²¹ *Cavalli de maneggio* (cf. la călătorii sec. XVII expresia franceză „chevaux de main” pentru caii de călărie purtați de frâu, adică încălecați de cei care îi duc spre a fi încălecați de oaspeți).

²² *Per mangiar il paese* (de pus în legătură cu împrejurările ce au însoțit călătoria lui Porter, care aflase că domnul intervenise la Poartă pentru ca această călătorie să nu se facă prin Moldova, sărăcită de evenimentele din urmă și prea puțin în măsură să facă față obligațiilor de găzduire, tain etc. ale unei asemenea călătorii. Acest fapt a determinat toată atitudinea ulterioară a lui Porter la trecerea sa prin Moldova).

²³ *Schiavo*, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 178 dă sugestia că autorul italian a înțeles greșit situația dintâi a acestui pârcălab, neputând fi vorba de un rob în accepția obișnuită a cuvântului, ci de un „om de casă”.

²⁴ Nicolae Suțu, capuchehaie și baș-capuchehaie al domnilor Moldovei, Matei Ghica, Scarlat Ghica, Ioan Teodor Callimachi, Grigore Callimachi și Grigore al III-lea Alexandru Ghica și mare dragonian (1768—69).

²⁵ Era ținut în mare cinstă pentru că mijlocise căsătoria lui Grigore Callimachi cu Ileana, fiica lui Alexandru Mavrocordat. Cronicarul Ioniță Canta relatează că „fiind domnul tânăr, grecii, Drăceștii <= Suțești> toți și cu alte neamuri ale lor îl purta după voia lor și mânca țara cum le era voia” (*Letopiseșul ...*, în *Cronici moldovenești*, ed. A. Ilieș și I. Zmeu, p. 173).

²⁶ Este vorba oare de Lazi?

cruzi și nesupuși, care se aflau în mare număr și acolo și la Brăila și mulți se duc și vin des, fiind strâns uniți între ei când e vorba să facă vreo samavolnicie ; de aceea chiar și pârcălabul se află deseori în mare primejdie de a-și pierde viața și trebuie să se păzească și să nu se expună umblând noaptea.

p. 94 Moldova este o țară curat creștină, cărmuită de un domn grec, ales de Poartă, cu dregători, în cea mai mare parte greci, fără ca nici un turc să țină acolo vreo dregătorie publică. Iași sunt acum capitala și reședința domnului. Religia dominantă este cea greacă ortodoxă a patriarhului schismatic de la Constantinopol, cu toate că în mai multe părți se mai află încă vreo câteva biserici catolice sub protecția Poloniei. La Galați se afla una, nu prea // de mult, dar acum nu mai e nici o biserică și nici un preot catolic. Sunt însă șapte biserici ortodoxe ; de aceea după șederea noastră la Constantinopol și după o călătorie atât de lungă, am început să vedem din nou acolo cruci expuse privirilor și clopotnițe și să auzim sunetul clopotelor. Trei din aceste biserici sunt destul de mari, bine clădite cu ziduri groase de piatră și trei din ele au pe lângă ele câte o mănăstire de călugări ²⁷ schismatici ortodocși, care au fost reduși la câte doi de fiecare mănăstire și sunt foarte murdari și ca vai de ei.

Am fost găzduiți, după cum am spus, într-una din aceste mănăstiri, care oricât ar fi de sărăcăcioase față de clădirile din țările luminate din Europa, ni s-a părut totuși foarte frumoasă, după colibele, mai degrabă decât casele, din satele din Bulgaria. Erău mai multe odăi cu ferestruici mici închise unele din ele cu sticlă, iar altele cu piei foarte subțiri sau cu bășici ; dinaintea lor se afla un pridvor descoperit pe o latură care lărgindu-se la capete alcătuia un fel de chioșc, cu o foarte frumoasă vedere asupra orașului, a fluviului și a unei mari părți din câmpie.

p. 95 În aceeași seară, puțin după noi a sosit un curier prusian de la Constantinopol care făcuse și el, întocmai ca și noi, ultima parte din călătorie pe apă. El făcuse în opt zile drumul pentru care noi am pierdut o lună întreagă și dacă nu ar fi dat de drumuri foarte rele, l-ar fi făcut și // în șapte zile, dar ploile mari — pe care le-am încercat când am străbătut câmpiile și pe care le-am ocolit din fericire după aceea, grăbindu-ne înainte pe drum, pe când ele veneau mai încet în urma noastră și adeseori le-am și văzut la o mică depărtare de noi — îl însoțiseră mereu și de fapt chiar în seara aceea și în mai multe alte zile următoare a turnat cu găleata la Galați. Acel curier spera să ajungă la Breslau²⁸ în 15 zile.

Excelențele Lor voiau să se oprească numai 2 zile la Galați spre a se odihni puțin și să-și pregătească restul călătoriei, de asemenea pentru a spăla albiturile care se murdăriseră destul de mult în tot timpul cât a ținut călătoria, dar acea treabă ne-a silit să ne oprim cinci zile întregi, căci s-a întâmplat să cadă o duminică cu două sărbători care se țin, una pentru catolicii de rit roman, cealaltă pentru ortodocși, în care zile femeile de serviciu ale doamnei ambasadoare, care erau toate sau catolice sau ortodoxe, nu munceau.

Cum nu era acolo nici o biserică romano-catolică, nici vreun misionar cu reședința statornică, nu aveam nici o speranță de a sluji liturghie ca să o poată asculta domnul Hübsch și diferiții catolici din serviciul domnului ambasador, pentru care acesta avea toată grija ca ei să-și îndeplinească

²⁷ Mănăstirea Precistei, Mănăstirea Sf. [Nicolae, Mănăstirea Mavromolu și biserica Sf. Gheorghe, metoh al Sf. Mormânt.

²⁸ Azi Wrocław, în Polonia.

îndatoririle religiei lor. Dar din fericire domnul ambasador a găsit un călugăr catolic care fusese odinioară misionar al Congregației în altă parte; acum însă, călcând poruncile // Sacrei Congregații și ale superiorilor săi, stătea la Brăila unde se întreținea făcând pe medicul. Spunea că stă acolo din râvnă pentru religia catolică voind cu orice preț să izbutească să ridice din nou biserica din Galați din care acum a mai rămas abia câte o urmă și nu este nici cea mai mică speranță ca domnii Moldovei să îngăduie să fie refăcută. Vine din când în când la Galați, temându-se că la cererea vreunei curți străine, pusă la cale de superiorii săi, care i-au poruncit de multe ori să se întoarcă în țara lui, să nu fie ridicat de domnul Moldovei și trimis în Polonia; de aceea stă de obicei mai degrabă la Brăila, ca fiind o regiune mai sigură în această privință, cu toate că este mai primejdioasă din cauza firii nespuse de rele a locuitorilor. După câte spune — căci flecărește neconținut și în toate acele zile a fost aproape neconținut în casa noastră, când distrându-l și când plictisindu-l pe domnul ambasador cu povestirea întâmplărilor, a darăverilor, a ideilor sale —, mi s-a părut un om fanatic, care s-a cam scrântit la minte. Dar orișicum el avea cu el tot ce trebuia pentru a sluji liturghia și eu m-am folosit de acest lucru, oficiind-o de mai multe ori, căci am găsit cu uimire fiecare obiect de cult bine potrivit și nespuse de bine ținut; și el a ascultat liturghia, dar nu a slujit-o, având totuși după cum cred oarecare mustări de cuget pentru nesupunerea sa la ordinele superiorilor săi, deși când vorbește caută s-o // ascundă sub un fel de râvnă pentru religie. Mehmendarul, care rămăsese la Măcin pentru ca să se judece cu harabagii lui, a sosit în ziua următoare și ar fi voit să înceapă să facă acolo pe stăpânul; în vreme ce mai înainte în țara turcească găsisse peste tot cea mai mare supunere și se dovedise foarte puțin dibaci; dar domnul ambasador, plictisit de el, i-a pus în vedere să nu se mai amestece în nici o treabă și chiar să se întoarcă, dacă vrea, căci nu mai are nevoie de el, nici de firmanul lui. El a voit să urmeze mai departe călătoria, după cum era în adevăr și datorită sa, având porunca de a însoți pe Excelența Sa până la hotarul împărăției; dar nu a mai îndrăznit să se amestece în nici o treabă, văzând cât de hotărât era domnul ambasador și știind că acesta l-ar putea da de răpă arătând printr-o scrisoare la Constantinopol că este nemulțumit de el; căci mehmendarul nu avea acolo nici un sprijin puternic și căpătase acea însărcinare cu greu — în urma recomandării Excelenței Sale însuși.

p. 96

p. 97

Au venit și toți harabagii turci numai pentru a se bucura de câteva zile de libertate cu femei și vin, căci în acel oraș era un dezmaț de necrezut și rușinos pentru lumea creștină. Peste tot e plin de cărciumi și fiecare cărciumă ține femei prostituate în văzul tuturor cu o nerușinare și un scandal obștesc ce nu poate fi arătat în cuvinte. Cele cinci zile de ședere la Galați le-am petrecut parte închiși în casă // din cauza ploilor mari, parte, când ne-a îngăduit vremea, plimbându-ne prin oraș și prin câmpiile învecinate. Aici se aflau numeroase movile făcute de mâna omului în amintirea oștilor și a bătăliilor. În oraș se aflau o mulțime de case, dar sărăcicioase; sunt multe dughene, dar mai mult pentru mărunțișuri, cu toate că sunt și prăvălii de tot felul unde se face negoț, mai ales cu grâne și alte cereale care sunt duse la Constantinopol. Am cercetat mai multe biserici, pe care le-am găsit pe dinăuntru foarte murdare cu icoane foarte sărăcicioase; am găsit că toate cărțile sfinte sunt scrise cu slove grecești, tipărite la Veneția. Am observat că bisericile sunt orientate de la apus spre răsărit, după obiceiul vechi.

p. 98

În capătul oraşului e portul spre care trebuie să cobori, fiind aşezat într-un loc care se vede lămurit că fusese odinioară albia unui râu, căci se vede tot malul înalt dinspre oraş ros de ape, pe o linie perpendiculară faţă de aceea a Dunării. Aici trebuie să fi fost malul Prutului care trece acum la câteva mile depărtare de oraş, spre răsărit. Dunărea dimpotrivă trebuie să-şi fi schimbat cursul, apropiindu-se de oraş pe care îl atinge acum, dat fiind că pe foarte multe hărţi se vede Prutul udând Galaţii şi Dunărea trecând la o depărtare destul de mare de el, spre miazăzi. În acea parte se vede acum o câmpie întinsă, abia mai înaltă decât albia râului şi plină în

p. 99 foarte multe locuri // de apele pe care le lasă când se revarsă. Deasupra acestei străvechi albiei a Prutului se află de-a lungul chiar al Dunării un loc şes foarte întins şi cu puţin mai înalt decât nivelul apelor acestuia. Pe marginea sa acostează şecile, chiar şi cele mai mari cu trei catarge, pentru a încărcă şi descărca, iar la o foarte mare depărtare de fluviu se află hambarele care lasă în faţă o întindere de pământ destul de mare. Pe această întindere de pământ am dat de o corabie foarte mare dintre acele pe care turcii le numesc caravele şi care era aproape şi terminată. Fusese poruncită de Isac aga, marele vameş al Constantinopolului, care are multe alte corăbii şi face negoţ, voină să o folosească pentru negoţul cu Alexandria. Era, la vedere, o construcţie uriaşă. Câţiva din ceata noastră s-au urcat în vârf şi măsurând-o cu pasul au găsit că e lungă pe dinăuntru de 70 de paşi şi largă de 17 ; aceasta este o lungime mult mai mare decât aceea a corăbiei San Carlo din Veneţia, pe care călătorisem cu bailul veneţian până la Tenedos, măcar că aceea avea 84 de tunuri toate de bronz. Şaptezeci de paşi fac mai mult de 140 de picioare. Eu care sufeream tot mai rău de picior şi care abia mă târăsem până acolo, şchiopătând, m-am mulţumit să o privesc de jos. Forma mi s-a părut destul de urâtă şi tot urâte şi din topor diferitele săpături în lemn făcute la pupa, ca ornament. Dar ce era mai rău, după cum ne-a spus chiar acel care supraveghea construirea ei, e că ea era făcută // în întregime după obiceiul lor din lemn verde,

p. 100 tăiat cu puţin înainte în pădure şi care strângându-se apoi când se usucă slăbeşte în aşa măsură corabia că ţine foarte puţin şi are o foarte mică rezistenţă.

Construirea corăbiilor costă foarte puţin în aceste ţări ; de cele mai multe ori aproape toată cheltuiala şi adeseori chiar toată, se pierde fără de folos. Astfel din cele trei vase mici de război pe care poruncise sultanul să le facă puţin înainte de sosirea mea la Constantinopol, unul mi s-a spus că abia putea să plutească pe mare şi s-a şi dus la fund. E de necrezut ce dezordine şi ce neştiinţă desăvârşită domnesc acum în marina turcească, fie în construirea sau în manevrarea corăbiilor, şi cu privire la aceasta din urmă, eu însumi am văzut lucruri de necrezut în cele 23 de zile în care am călătorit cu bailul, de la Tenedos la Constantinopol, pe o galeră turcească. Apoi acelaşi om care supraveghea construirea corăbiei mi-a spus că în fiecare an pier în Marea Neagră multe sute de corăbii. Îndată ce vremea e ameninţătoare şi se pregăteşte de furtună, marinarii se avântă spre coastă pentru a pune vasul pe uscat şi a salva vieţile, căci au corăbii foarte păcătoase, ca formă şi construcţie şi nici nu ştiu să le manevreze pe furtună.

p. 101 În acelaşi loc am văzut mai multe bărci mici scobite dintr-un singur trunchi întreg de copac cum sunt „canoele” americanilor ; dar una din aceste bărci era de o mărime însemnată şi putea primi mulţi oameni ; am găsit că era lungă de treizeci de picioare de Paris şi largă // pe dinăuntru de 4 picioare. Mi s-a spus acolo că gura Dunării se află la o depărtare de 50 de

ceasuri din acel loc și când e timpul bun se ajunge acolo în două sau trei zile. Domnul doctor Mackenzie mi-a arătat cu mâna direcția Babadagului la 6 ceasuri de Galați, despre acest Babadag se credea că ar fi vechiul Tomis, ocul de exil al lui Ovidiu. Am aflat, după aceea, că se crede îndeobște că ocul celui exil este așezat la nord de Dunăre în apropierea orașului Akkerman care este vechea Civitas Alba, numită și astăzi de moldoveni Cetatea Albă, și corespunde numelui turcesc Akkerman. Acest oraș, așezat la vărsarea Nistrului, pe malul său drept, are spre mieznoapte un lac mic numit de moldoveni Lacul Ovidiului.

La 24 iunie a sosit postelnicul ²⁹ domnului care venea de la Constantinopol, aducându-i vestea bună a confirmării lui. Postelnicul este primul ministru al domnului. Sub acest domn care este un tânăr cumsecade fără prea mare inteligență, el face totul, și cuvântul lui are cu mult mai mare greutate decât al domnului însuși, cu privire la numirea în slujbe și la tot ceea ce privește cărmuirea. El a făcut o vizită domnului ambasadador care i-a trimis în dar câteva sticle de vin bun. Și-a continuat drumul în ziua următoare pentru a ajunge la Iași în două zile. La 28 a sosit a treia capuchehaie, adică al treilea dintre miniștrii pe care îi ține domnul la Poartă aducând // caftanul adică veșmântul de ceremonie și alte daruri pe care, potrivit obiceiului, sultanul le trimite cu prilejul confirmării sale. p. 102

În timpul șederii noastre la Galați, m-am străduit să stabilesc latitudinea și longitudinea geografică a celui port, care este unul din cele mai însemnate antrepozite din acele părți; nu aveam cu mine decât un octant de reflecție de un picior și jumătate cu care se prinde foarte ușor înălțimea soarelui pe mare unde se vede orizontul bine definit, dar care nu-i de nici un folos acolo unde, din cauza inegalităților terenului, determinarea nu se poate face decât dacă te ajuți de reflecția în apă, unindu-se cele două imagini ale sale cu soarele văzut direct în acea apă și în oglinjoara instrumentului; această metodă, atunci când soarele are o altitudine mai mare de 45 de grade, cum avea atunci, întâmpină o foarte mare greutate la rectificarea instrumentului. De aceea m-am folosit de suprafața Dunării, care nefiind acolo destul de lată spre miezăzi pentru a determina orizontul — măcar că m-am aplecat asupra suprafeței sale, astfel încât baza instrumentului era la același nivel cu apa, — a trebuit să fac unele reducățiuni mulțumită cărora și a unei rectificări cerute de diviziunile celui octant, am găsit în ziua de 27 latitudinea de 45 de grade și ceva peste 22 de minute și în ziua de 28 de 45 de grade și ceva sub $\frac{1}{24}$ de minute; de aceea se poate socoti drept latitudinea cea mai apropiată 45 de grade și 23 de minute, care este ceva mai mică decât cea care se găsește pe mai multe hărți. Pentru longitudine am luat cu același instrument diferite distanțe de la lună la soare, potrivit un ceasornic de buzunar cu minute, după înălțimile soarelui luate prin mijlocirea reflexiei lui în apă, dar nu pot deduce cu suficientă exactitate rezultatul căutat, mai înainte de a avea locul lunii bine determinat în acea zi în vreo țară cunoscută, pentru a nu mă încrede în simpla teorie a lunii, care oricât de mult ar fi fost îmbunătățită în acești ultimi ani de către geometri și astronomi, nu are încă nicidecum o exactitate absolută ³⁰. p. 103

²⁹ Posterlik. E vorba de postelnicul Alexandru Ipsilanti (vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 29).

³⁰ Nu am putut ajunge la nici un rezultat după aceea, căci în cursul călătoriei am pierdut foaia de hârtie pe care îmi însemnasem acea observație (n.a.).

p. 104 După ce a fost uscată și împăturită rufăria și a fost strâns bagajul care a fost încărcat numai în cinci care, dar foarte mari, am plecat în dimineața de 29 la 9^{1/2} spre Puțeni ³¹, un sat așezat la o depărtare de 14 ceasuri moldovenești (drumul socotit la un ceas de mers fiind mult mai scurt decât în Bulgaria); ni s-a dat ca sigur că le vom face în opt ore, dar am făcut 9 ore, mergând de altfel cu pas grăbit ;// carele ne-au însoțit mereu în același pas. În spatele nostru vedeam la Galați un mare potop care din fericire nu ne-a ajuns din urmă.

După patru ceasuri de mers, ne-am oprit un ceas să prânzim lângă un puț, deoarece în toată acea lungă zi de călătorie nu am întâlnit nici un sat sau casă sau bordei înainte de Puțeni, popasul nostru. Câmpia era cum nu se putea mai frumoasă cu ierburi înalte și flori, dar fără nici o apă curgătoare, fără copaci și chiar fără nici o pasăre. Numai în două locuri am întâlnit un foarte mic număr de vite și ceva puțuri și în puține locuri, am văzut foarte puține semănături; astfel că ea ni s-a părut o singurătate și un adevărat pustiu. Am plecat de acolo la 2^{1/2}, după aproape 4 alte ceasuri, am ajuns aproape de Puțeni de unde ne-au fost aduse mai înainte schimburi de cai pentru a-i înlocui pe ai noștri care erau peste măsură de obosiți; dar acest ajutor a sosit prea târziu. S-a pierdut mai bine de o jumătate de oră cu deshamatul și cu înhamatul cailor, pentru acei puțini pași care ne mai rămăseseră de făcut, iar caii erau acum atât de istoviți încât trei s-au și prăpădit în noaptea următoare.

p. 105 Am ajuns la Puțeni pe la ceasurile opt, și am fost întâmpinați de ispravnicul locului împreună cu boierii cei mai de seamă ai ținutului care ieșiseră călări ca să primească și să cinstească pe Excelența Sa. Puțeni e un sat mare alcătuit din multe case împrăstiate, puțin mai bune ca cele din Bulgaria; dar în aceste case mai găsești și vreo laviță, vreo // masă și ceva ferestre puțin mai luminoase. Sunt mai multe biserici, cu preoți ortodocși ca rit și schismatici, dar moldoveni ca neam, și vorbesc numai limba moldovenească; de aceea nu i-am putut înțelege nici nu am putut fi înțeleși. Am fost găzduiți în câteva din acele căsuțe de țărani săraci dar curați, dar nu ne-am dus să ne culcăm înainte de miezul nopții, căci am căpătat târziu puținele alimente pentru cina noastră.

30 iunie

p. 106 De aceea am dormit în dimineața zilei de 30 până târziu, astfel că înainte de a ne scula noi, a trecut pe acolo capucehaia cu caftanul, cu toate că plecaseră de la Galați chiar în acea dimineață. Am pornit totuși, pe la zece spre Bârlad spunându-se că drumul până acolo era de opt ceasuri moldovenești, dar că vom ajunge acolo în 5 ceasuri. Drumul a fost foarte deosebit de cel din ajun, cu care se potrivea numai prin aceea că de jur împrejur era un pustiu desăvârșit. Am început să dăm de arbuști mici, apoi de copaci și de o pădure deasă cu drumuri foarte rele; peste tot drumurile sunt cu mult mai rele prin păduri decât prin locurile deschise, mai ales după ploi, neputându-se usca atât de repede acolo unde razele soarelui nu pătrund deloc sau au puțină tărie; de aceea ele rămân mai multă vreme pătrunse de apă // și se strică mai ușor de roți și copitele vitelor, pe lângă aceasta și rădăcinile copacilor gheboșează pământul și chiar taie drumul în multe locuri.

³¹ *Pucen*, veche denumire a satului și comunei Valea Mărului, jud. Galați.

Abia umblasem un ceas de drum, când am văzut trecând într-o goană nebunească un alt curier prusian. A fost chemat înapoi și s-a oprit să vorbească puțin cu domnul ambasador care îl cunoștea. Spunea că aceasta era a cincea zi de când plecase de la Constantinopol, că avusese poruncă de a se sili cât putea și chiar de a lua dacă izbutea înaintea celui alt, care plecase mai înainte cu câteva zile și asupra căruia câștigase, chiar de acum, câteva zile de mers; că ducea suveranului său ³² vești foarte bune; că ministrul³³ acestuia obținuse de la Curtea otomană tot ceea ce dorea regele³⁴; de aceea nu vor mai fi alți curieri după el.

Pe la orele două, după o bucată de drum cu adevărat îngrozitoare, ne-am oprit târziu lângă un râu tulbure astfel că nu ne putea folosi pentru a ne astâmpăra setea și de fapt în această călătorie prin Moldova² trebuit să ducem mereu cu noi până și apă de băut, căci nu se găsea aproape nicio dată pe drum sau cea care se găsea nu era bună de băut.

Pe la 2^{1/4} am pornit iar pe drumuri mai puțin stricate, dar care aveau totuși câte unele locuri foarte rele, până ce am ieșit într-o vale frumoasă în care se află Bârladul, unde am ajuns pe la orele opt, făcând // astfel aproape 9 ceasuri de drum în loc de 5. Carele au ajuns cu o oră în urma noastră; unul din ele — și în acela se afla patul meu — s-a rupt la o depărtare de un ceas de locul unde ne găseam și a trebuit să trimitem înapoi oameni cu un alt car; astfel că nu a putut sosi decât la miezul nopții.

Și aici ne-au ieșit în întâmpinare boierii ținutului împreună cu ispravnicul³⁵; și soția ispravnicului, o grecoaică din Constantinopol, a venit împreună cu fiul ei să facă o vizită doamnei ambasadoare pe care o cunoscuse ea și familia ei la Constantinopol și au avut o lungă convorbire.

Am fost găzduiți în diferite case mici ca de obicei. Lângă aceea a domnului ambasador era un mic râu ³⁶ — al cărui nume nu a știut să ni-l spună nici unul din cei cu care am putut vorbi — cu un pod mare și trainic alcătuit din trunchiuri groase de copaci. L-am trecut ca să mergem în partea cea mai populată a localității care fiind numită de mine *selo*, zdică sat, mi s-a răspuns: „*Miasto*” nume cu care sunt denumite acolo și de asemenea și în Polonia târgurile, „ne sello”³⁷; dar într-adevăr avea cu totul înfățișarea unui sat, deși erau câteva ulițe mai puțin rele, câteva case mai bune ale neguțătorilor evrei, cu geamuri, câteodată numai cu rândul de jos fără caturi, și câteva dugheni. Acești evrei se află acolo în număr însemnat și sunt de origine din Germania, umblă îmbrăcați ca în Polonia, cu un fel de anterie negre lungi // și pe cap o tichie de piele sau de postav, asemănătoare cu aceea a abaților noștri. Ne-au spus că această localitate fusese prăpădită și aproape cu totul distrusă de tătari cu pușini ani în urmă.

1 iulie

În ziua următoare, 1 iulie, am plecat la 10^{1/2} spre Vaslui. Am găsit ținuturi foarte frumoase, ca peste tot aiurea, în afară de păduri; totul era plin de iarbă deasă și de flori, dar fără o ființă omenească, întocmai ca în pustiu. Se vedea numai la oarecare depărtare un om călare care, de îndată

³² Frederic II, regele Prusiei.

³³ Karl Adolf von Haude, zis Rexin din Hirschberg (Silezia), ministrul Prusiei la Constantinopol (1756—1765).

³⁴ Aluzie la încheierea tratatului de prietenie prusiano—turc (1764).

³⁵ Ienachi sulger, ispravnic de Tutova. Era însurat cu o levantină din familia Testabusa.

³⁶ Râul Bârlad.

³⁷ Târg, nu sat.

ce ne-a zărit, a părăsit drumul și a început să alerge în sus pe povârnișul unui șir de dealuri. Unul din ienicerii noștri a fugit după el în goana calului, dar nu l-a putut ajunge și acela nu s-a mai văzut, trecând dincolo de culme. Întrebând care este cauza acelei fugi, am aflat că trebuie să fi fost un biet drumeț care a fost nevoit să facă astfel pentru a-și salva calul. În toată Moldova domnește obiceiul barbar de a ridica pentru serviciul stăpânirii, fără nici o luare în seamă și fără nici o plată, tot ce se află în cale, ca boi, care, cai, acestea ridicându-se, atât de la locuitorii din sate și chiar și din orașe, cât și de la orice drumeți, măcar străini, urmând un obicei nemilos cu un despotism desăvârșit. Dacă acel biet om ar fi fost ajuns din urmă, ar fi trebuit să-și dea calul, fie că se mulțumea // cu unul din aceia care nu mai slujeau, adică cel mai istovit, fie că venea înapoi, pentru a-l recăpăta când nu mai aveau nevoie de el, dacă nu murise cumva pe drum.

p. 109

Asupra acestui fapt și asupra multor altora asemănătoare o prelegere frumoasă cu o sinceritate uimitoare ne-a făcut comisarul nostru. Ne-a spus că, deoarece domnul ține descurtă vreme domnia și cheltuiește atât de mult pentru a o dobândi, el cel dintâi, și apoi toți acei greci care au slujbe, caută să facă bani pe orice cale, furând, împilând, prădând cât pot. În poruncile pe care le primiseră de-a dreptul de la Poartă de a-l îndestula și de a-l servi pe domnul ambasador se spunea că toată cheltuiala trebuia scăzută din tributul ce se plătește sultanului. Se va fi pus la socoteală — și Dumnezeu știe cât — ca și când s-ar fi dat mult mai mult decât s-a dat și s-ar fi plătit totul cu bani peșin, dar cu toate acestea aproape orice lucru se lua fără plată. Fiecare sat în care ajungeam seara era dator să ne dea alimente și toți caii și boii de trebuință pentru ziua următoare și dacă nu le avea, se luau din satele vecine, trimițându-se pentru aceasta ordine încă dinainte; dacă în acest timp soseau călători, li se luau caii și dacă aceștia se prăpădeau, pierderea era a stăpânului lor. Pentru cei trei cai care muriseră după prima zi de drum nu s-a plătit nimic stăpânilor lor. Și nici nu săvârșeau asemenea abuzuri numai cu prilejul trecerii // vreunui ambasador, ceea ce este lucru rar. Fiecare curier în trecere, fie al domnului care trimite asemenea curieri aproape în fiecare săptămână, sau al vreunui suveran străin — și întotdeauna un atare curier merge însoțit de un ienicer — are dreptul să ia calul oricărui drumeț pe care îl întâlnește sau al oricărui țăran, dacă i se pare mai bun ca al său sau mai odihnit și să meargă mai departe cu el.

p. 110

Ienicerii la rândul lor fac împilări îngrozitoare pretutindeni. Aceasta este cauza — după cum mi s-a spus și mi s-a confirmat după aceea în multe locuri — pentru care atâtea ținuturi foarte frumoase de pe drumul poștei sunt acum părăsite și prefăcute în pustii. Toți țăranii au fugit și la oarecare depărtare de acest drum începe populația care, după cum mi s-a spus, este foarte numeroasă. Un misionar iezuit polon care a ajuns la Constantinopol cu puțin înainte de plecarea mea mi-a spus că, făcând acea călătorie cu câțiva negustori care veneau din Rusia, trebuia să facă un înconjur mare pentru a ocoli acel drum și că au poposit aproape întotdeauna noaptea pe câmpul deschis departe de ținuturile locuite, pentru a se feri de primejdia de a-și pierde carele și caii care li s-ar fi luat negreșit cu forța, dacă s-ar fi ivit orice prilej ca să fie nevoie de ei. Nenorocită stare a unei țări asuprite de greci cu un crâncen despotism.

În acea zi am mers, o bună bucată de drum, pe malul unui mic râu p. 111 și la sfârșit am ieșit într-o luncă // inundată pe o foarte mare porțiune de apele lui și de apa de ploaie; caii noștri au trecut prin vad fără ca totuși apa să pătrundă în carete. În sfârșit în apropiere de locul de popas am dat de un pod; ni se spusese că aici vom găsi apele mult mai crescute, ceea ce va

primejdui trecerea noastră. Dar cum zvonul sosirii noastre ne precedase, oamenii din acel sat ³⁸ aruncaseră acolo o mulțime de crengi de copaci făcând o trecătoare foarte practicabilă; oricum a fost adusă multă lume ca să sprijine caretele.

Am ajuns la Vaslui la opt, căci oprindu-ne cam o oră pentru a prânzi, am folosit 8^{1/2} ceasuri pentru călătorie. Vaslui este mai degrabă un sat mare de o largă întindere, dar cu casele împrăștiate ici și colo și foarte sărăcăcioase. În cele care ne-au fost date, nu am găsit curățenia obișnuită. Într-una din ele, care avea numai o odăiță mică cu o săliță în față, am locuit baronul, domnul Hübsch și cu mine și nici unul din noi nu a putut închide ochii, atât erau de multe ploșnițe, care de îndată ce ne-am băgat în pat au ieșit din toate părțile și ne-au atacat. În dreptul patului meu se afla o fereastră ce nu avea cu ce să fie închisă. Eu am aruncat afară prin ea peste 70 de ploșnițe care-mi veniseră pe față, pe corp, prinzându-le cum puteam fără a le strivi pentru a nu simți mirosul lor atât de scârbos. Când s-a făcut ziua, am găsit // o mulțime pe pereți și în toate paturile, pe care p. 112 ne-am chinuit să le curățăm ca să nu ducem mai departe cu noi acea murdărie.

2 iulie

În dimineața zilei de 2 am plecat tot la 10^{1/2}, spunându-mi-se că mergem la Scânteia ^{38bis}. Am mers o bucată pe malul aceluiași râuleț și am dat de ținuturi tot atât de frumoase și nelocuite și nelucrate. Ne-am oprit totuși cam un ceas pentru a prânzi și în sfârșit intrând într-o vale, după un mic urcuș, am văzut o biserică și am aflat că ținea de un sat ce fusese cdată pe acel loc și se numea Scânteia, și acum era cu totul distrus. Acolo comisarul nostru, care era un tânăr negrijuliu și care nu cunoștea ținutul, s-a găsit în mare incurcătură. Nu știa nici unde trebuia să mergem și nici unde fuseseră trimise poruncile pentru pregătirea celor de trebuință. S-au trimis oameni ici și colo prin pădurile învecinate pentru a căuta vreun sat, căci sunt mai puțin la îndemână, și în sfârșit ne-am îndreptat la stânga către unul din aceste sate care era așezat în mijlocul unui codru frumos de copaci foarte înalți și întrucâtva despărțiți unii de alții în apropierea unui râu, unde am ajuns pe la 6^{3/4}.

Satul era alcătuit din puține case întrucâtva răzlețite unele de altele și foarte sărăcăcioase. De aceea a fost întins cortul cel mare pentru Excelențele Lor și noi ne-am // găzduit în unele din acele căsuțe, pe care le-am găsit p. 113 de altfel foarte curate. Am găsit de asemenea și toate cele de trebuință pentru cină și pentru urmarea călătoriei în ziua următoare. Am făcut o plimbare foarte frumoasă pe un drum larg tăiat prin acea pădure, unde se vedeau pe amândouă părțile nenumărați copaci nespui de frumoși, foarte groși, înalți și drepti și am întâlnit în cale multe vite care se înapoiau acasă, admirând mărimea neobișnuită a vitelor cornute care se află în toată Moldova și care sunt tot atât de puternice pe cât sunt de mari. Cum în ziua următoare trebuia să umblăm o mare parte din drum printr-o pădure care este aproape de netrecut când a plouat mult și are întotdeauna drumuri foarte rele, s-a poruncit în acea seară că în dimineața următoare să avem la îndemână un număr mare de boi de aceștia și ne-am retras să cinăm și să dormim.

³⁸ *Que'di quel vilaggio*. Cf. îndată mai jos desemnarea Vasluiului ca un *vilaggio*. E vorba aici de sosirea la Vaslui.

^{38bis} *Schkentei*, sat și comună, jud. Iași.

În dimineața zilei de 3, totul era gata și am plecat spre Iași la orele 10 cu caretele trase de boi; dar comisarul nostru și domnul Hübsch au plecat mai înainte călare și au mers până în oraș pentru a rândui găzduirea și primirea domnului ambasador, care pe de altă parte nu voia să aducă nici o stingherire domnului, nici să fie primit cu vreun ceremonial, mulțumindu-se să poată avea // o găzduire bună, fie înăuntrul, fie afară din oraș.

p. 114 După o jumătate de oră de călătorie, am dat de un han unde ne-am oprit câțva timp pentru a ne adăpa boii într-un râuleț din apropiere. Am mers alte trei ceasuri printr-o pădure foarte deasă și plină și ea de copacii cei mai frumoși unde am găsit drumurile destul de bune; am văzut într-un loc că drumul însuși destul de larg pentru mai multe carete este sprijinit și înălțat în aer de un dig de pământ cărat aici <dig>, foarte înalt și lung care trece deasupra unei văi și care trebuie să fi costat foarte scump. După cele 3 ceasuri și jumătate de călătorie am ajuns într-o poiană frumoasă și înconjurată din toate părțile de pădure, cu o fântână la stânga, aproape de drum. Ne-am oprit aici un ceas și am prânzit. Ni s-a spus că restul drumului era foarte bun, de aceea am trimis înapoi boii și am înhamat caii; dar curând am fost foarte dezamăgiți. Când am intrat din nou în pădure am dat de drumuri mult mai rele decât cele dinainte și am stat pe loc timp îndelungat, negăsind mijlocul de a îndemna caii să meargă înainte și să tragă caretele chiar goale; într-un singur loc am așteptat o jumătate de ceas întreg, dar în sfârșit după multă bătaie de cap s-au urnit totuși din loc și am ieșit din acele noroaie îngrozitoare și nu mult timp după aceea și din pădure; am găsit în curând drumuri foarte frumoase pe care am ieșit pe la ceasurile 4^{1/2}, în câmpie pe care se află orașul Iași la o depărtare de o milă italiană//

p. 115 pe o cunună de dealuri foarte puțin ridicate față de șes într-o așezare încântătoare, înfățișându-se foarte frumos văzut din acest loc.

Acolo l-am găsit pe domnul Hübsch, care venea înaintea noastră din oraș împreună cu domnul La Roche, secretarul domnului pentru corespondența franceză și italiană, însoțit de diferite alte persoane călare. Secretarul făcu Excelențelor Lor, în numele domnului, o urare amabilă, poftindu-le în careta Alteței Sale pe care o adusese cu el pentru a le duce până la locuința ce le fusese pregătită și oferindu-le tot sprijinul domnului pentru ce le-ar fi de folos, atât în timpul cât vor vrea să stea acolo, cât și în legătură cu urmarea călătoriei lor. Acest secretar e de neam francez, originar din Aix. Era venit acolo împreună cu domnul la numirea acestuia în domnie și se bucura de toată încrederea lui. Mi s-a părut un om de o mare politețe și de o judecată matură, alții m-au asigurat că era un bărbat de cea mai mare cinste care, luând seama numai de slujba datorată domnului său, nu se amestecă în intrigile grecilor care tiranizează acea nefericită țară și poartă între ei un război nemilos de intrigi, astfel el se menține fără să fie doborât, cum s-a întâmplat altora, pe vremea domnilor precedenți.

p. 116 Cât privește locuința, când a sosit domnul Hübsch la Iași, a găsit că fusese pregătită pentru // Excelențele Lor o căsuță mică unde ar fi fost prea înghesuți cu toții, mai ales copiii care aveau nevoie de loc destul pentru ca să zburde de colo până colo. A potrivit așadar lucrurile astfel ca să i se pregătească mai degrabă un palat frumos de vară numit Frumoasa, pe care îl are domnul chiar în acea câmpie, la poalele acelor dealuri de pe care ne coborâsem și se afla la o jumătate de milă italiană de acolo și la o depărtare de circa o milă italiană de Iași.

Șederea în afara orașului era într-un totul pe placul domnului ambasador, atât pentru a se bucura de libertate deplină, cât și pentru că nu tulbura deloc pe domn, după cum s-a spus, cu vreun ceremonial, fiind gata să-l vadă în particular în vreun alt loc sau să nu-l vadă deloc, după cum ar dori domnul, căci știa că mai înainte chiar de plecarea sa de la Constantinopol, miniștrii (capucehaiele) lui greci de la Poartă se alarmaseră de acest lucru și atât din această cauză, cât și din alte motive politice, făcuseră toate eforturile pentru a împiedica pe domnul ambasador de a trece prin Iași, ci mai degrabă prin locurile pustii pe unde trimit pe ceilalți ambasadori care sunt de obicei o mare povară pentru țară, din cauza proviziilor ce obișnuiesc a le fi date și în bani și în natură, atât lor, cât și mehmendarului lor. Domnul ambasador voise ca în toate socotelile, care erau trecute în firmanul său, să se precizeze că va trece pe drumul satelor care trece prin Iași; dar totodată // spusese anume că nu voia nimic altceva decât ceea ce era necesar pentru nevoile sale și suitei sale, fără să pricinuiască nici cea mai mică împovărare țării sau domnului însuși, pe care îl cunoscuse la Constantinopol înainte de urcarea sa în scaun, căci venise de mai multe ori ca tinerel să ia cafeaua la Excelența Sa.

p. 117

Ajungând la Frumoasa ³⁹, am găsit acolo un palat aproape cu totul nemobilat, domniile ne mai obișnuind să se ducă pe acolo, dar mare și încăpător și cu geamurile încă întregi și cu mai multe sofale încă în ființă, cu pernele lor și felurite scaune, aflându-se acolo o familie care are grijă de el și locuiește acolo pentru a-l păzi. O mare împrejmuire de zid închide o curte mare cu grajduri și șoproane, palatul principelui și alături un alt palat mare pentru femei, ca și când ar fi fost făcut pentru turci și spre amândouă te urci pe câte o scară de piatră care la palatul al doilea este foarte mare și în acest palat sunt aurituri sculpturi de preț. În cuprinsul aceleiași împrejurimi, înspre palatul al doilea, se află o grădină cu alei și pomi roditori, dar acum destul de părăsită.

Chiar la intrarea în palat este o sală mare având în față, la ușă, o cameră mare despărțită de ea cu balustradă și terminându-se cu ferestre mari ce ocupă toată fațada și dau spre un loc artificial care e mărginit de dealurile pomenite. În toate direcțiile sunt // camere dintre care două, foarte mari, ies în afară, la fațadă de o parte și alta a ușii. Lacul este format de o apă care izvorăște la poalele acelor dealuri și este stăvilită de un zăgaz puternic și mare făcut din pari și pământ, având o lungime de peste o jumătate de milă italiană. În mijlocul zăgazului este o deschizătură cu un canal care duce apa la o moară alăturată. Lacul are pești și se găsesc acolo și luntre pentru plimbare, dar în partea dinspre apus este acum plin de papură și alte ierburi de baltă, nefiind curățat de foarte mult timp. Acest palat a fost clădit de Constantin Mavrocordat ^{39bis}, care a fost de mai multe ori în acest veac domn al Moldovei, un bărbat de mari talente și vestit în acele părți.

p. 118

Înainte de a povesti ceea ce ni s-a întâmplat în cele patru zile cât am stat acolo, voi spune câte ceva despre organizarea deosebită a acelei țări după cele ce am aflat de la mai mulți, dar mai ales din lungile convorbiri pe care

³⁹ Mănăstire, ridicată în 1586—87 de hatmanul Melentie Balica și restaurată de Grigore al II-lea Ghica între 1726—1733.

^{39bis} Constantin Mavrocordat a ocupat aproape continuu domnia, când în Țara Românească (3—28 septembrie 1730; 13 oct. 1731—3 aprilie 1733; 16 noiembrie 1735—septembrie 1741; mai 1744—februarie 1748; 19 februarie 1756—august 1758), când în Moldova (5 aprilie 1733—noiembrie 1735; sept. 1741—iunie 1743; aprilie 1748—20 august 1749).

le-am avut de mai multe ori cu un om de spirit și de talent, dintre primii boieri ai Moldovei, care are moșii mari, a ocupat una din demnitățile cele mai de seamă și anume una din dregătoriile cele mai bune, de aceea trebuie să fie bine informat.

p. 119 Moldova, după cum mi-a spus el, are o lungime de 120 de ceece ei numesc ceasuri, care mi se par a fi cam de 3 mile italiene unul și 80 în lățime și populația ei // este acum cam de 150 000 (!) de oameni, fără a socoti femeile și copiii. Este un lucru prea bine cunoscut că în vechime și-a avut domniile ei independente; dar acum geme sub jugul tiraniei otomane. Nu este guvernată direct de turci, dar atât acolo, cât și în Țara Românească, sultanul numește pe domn păstrându-și deplină putere de a-l mazili când vrea, chiar în mijlocul anului și chiar și fără vreun alt motiv decât cel dictat de propriul său capriciu și de interesul miniștrilor săi. Este însă dator să numească un principe creștin, lăsând deplină libertate religioasă și fără ca vreun turc să poată exercita o funcție publică. De fapt, nu se află turci așezați în țară afară de neguțătorii care au acolo dughene sau de cei care se duc și vin pentru negoțul lor. Domnul ține pe socoteala sa o strajă turcească de zece sau de cel mult cincisprezece ieniceri sub ordinele unui beșliu turc bine plătit, în toate localitățile mari, ca orașe și târguri, ale țării pentru a păstra buna rânduială printre acești neguțători turci sau tătari care se află în mare număr.

p. 120 Domnul este ales dintre grecii supuși ai Porții care de la viața ce o duc ei, la Constantinopol, aproape ca a unor sclavi adevărați, trec dincoace la o putere suverană și la dregătoria de mare autoritate și profit. De aceea între ei duc un război crunt, unii împotriva celorlalți, câștigând în ascuns pe miniștrii turci cu sume uriașe de bani, față de care // este aproape o nimică toată ceea ce se plătește legiuit Porții, fie pentru sultan, fie pentru miniștri, de aceea ei fac mari datorii și acestea cu dobânzi până la 20 și chiar 30 % ce trebuie acoperite apoi cu silnicii și împilări de necrezut care nu ajung de cele mai multe ori; căci cum a fost numit domnul și a luat în stăpânire țara se și pornesc numaidecât mii de intrigi pentru a-l răsturna, fapt care se întâmplă adesea și în mijlocul anului, dar mult mai mult când vine vremea întăririi în domnie și adeseori se întâmplă că, după câteva luni sau după un an, domnul să fie mazilit, ba chiar sugrumat în vreo insulă a arhipelagului și chiar și băgat la închisoare pentru datorii. Însă de câțiva ani încoace s-a ținut seamă de a nu mai scoate pe domni decât la vremea confirmării, care îi costa de obicei o treime mai puțin decât numirea lor dintâi. Această confirmare trebuie făcută tot la trei ani; dar obișnuit ei îi mută pe acești domni din Moldova în Țara Românească și dimpotrivă. Domnul plătește sultanului de la 50 până la 60 de mii de piaștri ca tribut anual în afară de care plătește o sumă mult mai mare care este împărțită ca un drept între miniștrii Porții atât pentru prima numire, cât și pentru orice confirmare și aceasta se numește mukarer. Se crede că domnul de acum ar fi plătit pentru confirmarea pe care a dobândit-o vreo 600 pungi ca mukarer care fac 300 // mii de piaștri. Acestea sunt cheltuielile în ascuns pentru a căpăta sprijinul celor care stau în jurul sultanului. Domnul de acum, despre câte m-a încredințat cineva care cunoaște bine treburile de la Constantinopol, a plătit în ascuns pentru a obține acest post numai muftiului care este căpetenia supremă a religiei otomane, 200 de pungi, adică 100 de mii de piaștri; acest lucru fiind descoperit a slujit de minune marelui vizir, care mi-era prieten, spre a-l discredita pe lângă sultan care îl prețuia și a-l distruge făcând să fie depus și trimis în surghiun.

În afară de marile cheltuieli pe care domnul este silit aievea să le facă la Poartă pentru a plăti tributul și a câștiga pe miniștrii turci mai este supt din cale afară de capuchehaielele sale care îi pun la socoteală mult mai mult decât ceea ce cheltuiesc și dăruiesc, fiind ei acei care se îmbogățesc în timp ce el, după cum s-a spus, iese adeseori plin de datorii. Grecii de la Constantinopol de obicei spun că Moldova îi aduce domnului până la 1 700 de pungi, dar am fost incredințat că ajunge să scoată de obicei până la 2 700 de pungi care fac un milion și 350 mii de piaștri, pe când Țara Românească învecinată aduce și cinci mii de pungi domnului său. Și totuși acești bani sunt înghițiți de cheltuielile publice și de cele secrete pe care le fac domnii pentru a // căpăta acest post și pentru a se menține și astfel ies p. 122 banii din țară.

În afară de o sursă atât de mare de bani care iese din Moldova pe această cale, mai iese o altă cantitate foarte însemnată pe care o câștigă sau o store dregătorii domnului și atâtia greci folosiți în diferite slujbe și însărcinări care toți se grăbesc să se infurpe prin toate mijloacele cu putință pentru a-și face ca un fel de strângere a roadelor ⁴⁰, deoarece când se schimbă domnul, se obișnuiește să fie schimbați toți dregătorii pentru a face loc celor care atârnă de noul domn.

Mai iese din țară o sumă mare de bani și pentru spițeriile și luxul care s-a introdus în sânul boierimii țării care cheltuiește foarte mult pe postavuri și stofe străine și mai ales pe blănuri alese care vin din afară. Sunt trei trepte deosebite ale acestei boierimi : cei de prima treaptă se numesc boieri și etimologia numelui vine cu siguranță de la cuvântul slav *Boj* care, după cum s-a spus mai înainte, înseamnă război, căci acolo ca și în alte părți numai armele au dat prima treaptă de boieri. Sunt cam 100 de familii de acești boieri, dar toate sau aproape toate sunt familii nou-venite în țară sau sunt noi în această treaptă, căci toate familiile vechi din vremurile dinaintea stăpânirii otomane s-au stins de tot sau au căzut în cea mai mare sărăcie. La Curtea domnului se află 12 mari dregători care sunt numiți de domnul însuși și când se schimbă domnul se schimbă și ei, dar le rămâne rangul la // Curte și rămân diferite privilegii care aduc venituri, printre care sunt felurite scutiri de dări și dăjdii pentru un număr anumit de oameni care atârnă de ei ⁴¹. Acel boier de la care am căpătat lămuririle mai de seamă seotea din scutirile pomenite mai sus, deoarece avusese o dregătorie, cam trei pungi pe an, după cum îmi spunea el, alții scoteau până la 5 și chiar până la 10 pungi.

Boierii se bucură de o mare trecere și pe lângă domn care — după cum am auzit și de la alții care nu sunt din tagma lor — trebuie să aibă pentru ei toată considerația, întrucât sunt numeroase exemple de domni maziliți din cauza plângerilor acestora către Poartă. Este de asemenea foarte mare și considerația pe care trebuie să o aibă față de clerici și mai ales de episcopi. Sunt trei episcopi și un mitropolit. Aceștia, odată numiți, rămân toată viața fără să atârne nici de Poartă, nici de domni, nici de patriarhul de la Constantinopol pentru tot ce ține de durata funcției lor și de administrarea diecezelor lor, pe când dimpotrivă patriarhii înșiși de la Constantinopol sunt schimbați foarte des de Poartă, dându-se acea demnitate celui care oferă mai mult.

⁴⁰ *quella loro come vendemmia.*

⁴¹ E vorba de scutelnici.

p. 124 Acum domnul nu mai îndrăznește să arunce pe țară vreo dare generală extraordinară fără încuviințarea acestor episcopi și a boierilor mai de seamă. A fost odinioară o dare foarte mare pe boi ⁴², care a fost desființată la cererea episcopilor și a boierilor și s-a făcut o afurisenie cuprinzând // bles-temele cele mai puternice și amenințări împotriva oricui ar îndrăzni să o pună iar. Domnul de acum a căpătat de la patriarhul de la Constantinopol ^{42bis} dezlegarea acestei afurisenii și de la Poartă un firman care îi îngăduie să facă acest lucru, dar nu îndrăznește în nici un chip să-l ducă la capăt din cauza împotrivirii pe care o întâlnește la episcopi și la cei mai mulți dintre boieri și la populație, căci au sosit până la domn și răvașe tainice, pline de amenințări cu privire la aceasta.

Slujba mitropolitului îi aduce cam 40 și chiar 50 de pungi. Fiecare preot de rând plătește episcopului său 2 piaștri pe an, iar întregul cler nu plătește domnului decât jumătate din dări. Se găsesc multe mănăstiri de călugări care atârnă de stăreții lor, aleși de ei cu încuviințarea domnului, fără să fie sub ascultarea episcopilor.

p. 125 S-a văzut câți bani ies în fiecare an din țară ; se cade să vedem pe ce cale intră în țară, căci altfel în puțin timp s-ar goli tot ce se găsește în ea. Mi s-a afirmat că pe fiecare an ies din țară cam patruzeci de mii de boi bine îngrășați care sunt duși în Silezia, în Transilvania și aiurea și se vând cam cu 10 galbeni ungurești unul. Numai de la acest articol intră în țară peste 1 500 de pungi, galbenul unguresc valorând puțin sub 4 piaștri. Mai ies din țară cam zece mii de cai dintre care un număr oarecare se vinde și cu 20 și cu 30 de galbeni ungurești unul. Se exportă cam două sute de mii de batai și în unii ani până la trei sute de mii. Am găsit la Iași un negustor care // cum-părase el singur în anul acesta 60 000 și îi trimisese la Constantinopol pen-tru Bairam, care este ca Paștele turcilor. Se mai vinde și o mare cantitate de miere și ceară, prima rămânând în cea mai mare parte la Constantinopol și cealaltă ajungând în cea mai mare parte la Veneția și de la aceste două articole se scot cam 1 000 de pungi pe an. Se duc de asemenea tot la Constan-tinopol peste trei sute de mii de chile de grâu, măsură cântărind 22 de ocale, după cum s-a spus mai sus. În afară de aceasta, se vinde o mare cantitate de lemnărie, mai ales pentru catargele vaselor. Țăranii taie copaci mari în pădurile din apropierea râurilor Moldova, Bistrița și Siret, în ultimul din acestea se varsă cele două dintâi și el se varsă în Dunăre. Seul, pieile, blănurile alese din țară, pastrama, brânza, untul sărat, vinul care se expor-tă afară din țară, tutunul sunt de asemenea ramuri ale unui negoț foarte bănos.

Se mai află încă în țară o mare mulțime de vii, mai ales în apropierea Țării Românești, iar în păduri, în afară de cerbi și mistreți, de care este bel-șug, se află mai multe soiuri de animale cu blănuri scumpe ; pe scurt se află tot ce trebuie pentru a face ca o țară să fie fericită și așa putea să și fie, dacă nu ar fi atârnat de împovărată de dări ordinare și extraordinare și de mii de artificii de care se slujesc grecii pentru a împila pe locuitori și a-i jupui. //

p. 126 Domnul are multe mijloace de a atrage la sine bani, afară de asupririle, pe care le săvârșește față de cei care nu sunt boieri de frunte sau oameni ai acestora. Scoate venituri mari din vămile de toate felurile care se exploa-tează. Sunt biruri mari pe focuri, pe cap de om și altele asemănătoare, aceste dări se plătesc în rate lunare și o treime din sumă este capitația pe oameni, iar două treimi se socotesc ca darea pe vite. Căpeteniile satelor fac repar-

⁴² = văcăritul.

^{42bis} Ioanichie al III-lea, patriarh (25 martie 1761 — 21 mai 1763).

tiția după starea persoanelor și a familiilor. Sunt unele case de simpli țărani care plătesc peste 100 de piaștri pe an, după cum am auzit chiar de la ei, în unele sate, și au adăugat că vin adesea ordine pentru dări extraordinare care sunt impuse sub diferite pretexte, în mod cu totul arbitrar. Nu a trecut multă vreme de când s-a plătit o dare obișnuită de 8 piaștri și 16 parale și a venit apoi un nou ordin de a plăti îndată încă o jumătate pe deasupra drept *mukarer*, pe care domnul trebuie să-l plătească pentru confirmarea sa; din aceasta, clericii care plătesc jumătate față de ce plătesc mirenii, trebuie să plătească 2 piaștri și 4 parale fiecare; în sate pentru cei săraci care nu pot plăti trebuie să plătească cei mai bogați sau stăpânii lor.

Limba țării este un amestec de diferite limbi. Are ceva din limba slavă și din cea turcească; dar cea mai mare parte e luată din latină // și din italiană și se întâlnesc o mulțime din acele cuvinte italiene care derivă din cele latinești, după cum se întâlnesc de asemenea foarte multe cuvinte latine care s-au schimbat (chiar) în același fel în care le-au introdus italienii în limba lor de acum. Aceasta mă facea să cred că originea asemănării atât de mari a limbii lor cu cea latină nu trebuie derivată de la vechile colonii romane sau de la exilații lor sau din primele veacuri ale bisericii cum îmi spuneau mulți acolo, ci mai degrabă din negoțul pe care îl făceau italienii cu câteva secole în urmă și de la coloniile lor⁴³. Domnul Millo⁴⁴, starostele de Cernăuți, ținut care atârnă acum de Moldova, mi-a spus că la Suceava, fosta capitală a Moldovei, așezată la apus de Iași, la o depărtare de 2 zile, a văzut el însuși vreo 30 de biserici, acum distruse, pline de inscripții ale genovezilor⁴⁵ și că acolo, pe cetatea aceea ruinată, se păstrează încă stema genovezilor. Acest boier este grec, dar de origine francez, după cum mi-a spus, și cunoaște bine limba italiană și cea franceză. Însurându-se cu o moștenitoare bogată, s-a așezat în acea țară, în care dispune de multe bogății și are foarte mare trecere la domni.

Tot el a mai adăugat că la Iași se afla o istorie inedită⁴⁶ a Moldovei care a fost compilată din porunca lui Grigore Ghica⁴⁷, fost domn al Moldovei cu 36 ani în urmă, un bărbat cu mult gust și multă știință și a fost extrasă din toate acele monumente//, ce puseseră să fie căutate pretutindeni cu cea mai mare sârguință. Mi-a povestit și tradiția populară din țară anume că un cavaler maghiar, ajungând până acolo cu prilejul unei vânători, a găsit țara pustie; că în sfârșit a dat peste un negustor de blănuri care avea albine după care se hrănea, și că de la el și-a luat orașul numele de Suceava; căci el a adus și a așezat acolo o colonie de unguri; și numele de Suciava se trage de la cuvântul cu care se numește această meserie în acea limbă⁴⁸; că un câine al său numit *Moldav* căzând în râu s-a înecat și a dat numele său râului Moldova și Moldovei.

⁴³ Păreră neîntemeiată.

⁴⁴ Ianacachi Millo, francez grecizat, ajuns spătar și staroste de Cernăuți, apoi mare ban (1763), cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. CXLVIII, 157, nr. 98; *Uricariul*, III, p. 59.

⁴⁵ Afirmație gratuită.

⁴⁶ Probabil *Cronica Ghiculeștilor* sau *Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, editată de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965, LV + 803 p.

⁴⁷ În text: *Skika* = Grigore II Ghica, domn al Moldovei (1726—1733; 1735—1739; 1739—1741; 1747—1748) și al Țării Românești (1733—1735, 1748—1752).

⁴⁸ *Suc* = blănar. Această explicație fantezistă e luată din *Cronica* lui Grigore Ureche și nu dintr-o tradiție populară.

Tatăl⁴⁹ său, fiind în slujba primului dragoman al Porții, se ducea cu el la Curte și era cunoscut acolo ca un bărbat de talent și de spirit; tăindu-se capul acelui dragoman⁵⁰ pentru delict impotriva statului, el a fost pus în locul lui; după mai mulți ani de slujbă⁵¹, a fost făcut domn al Moldovei, demnitate pe care o capătă foarte adesea primii dragomani și se socotește ca un lucru sigur la Constantinopol că la anul viitor primul dragoman de acum va fi numit de asemenea domn, fie al Moldovei, fie al Țării Românești. Zisul domn, tatăl său, care trăiește încă, a fost mazilit și exilat⁵². Anul trecut nădăjduia să-și recapete domnia, dar aceasta a fost dată mai degrabă fiului său care este mai tânăr⁵³, de o fire foarte blajină, îndatoritoare și politicoasă și cu principii și sentimente bune, dar sfetnicii lui

p. 129 care // i-au făcut rost de domnie sunt cei care fac totul și asupresc și tiranizează, după obicei, pe bieții locuitori. Cu el se mai află un frate al său, mai tânăr⁵⁴ ca el, care de asemenea are o fire foarte bună și a fost foarte bine crescut.

În seara când am ajuns la Frumoasa, a sosit și dregătorul care aducea caftanul și celelalte daruri ale sultanului, și în dimineața următoare trebuia să se facă ceremonia citirii diplomei de întărire și să se primească darurile; ceremonia trebuia să se facă puțin mai departe de palatul amintit, chiar în locul unde venise înaintea noastră careta domnului. Domnul La Roche ne făgăduise să vină să ne ia să o vedem, dar fiind prea prins cu slujba sa, nu și-a putut respecta cuvântul; astfel că pe la ceasurile 10 dimineața am văzut cum ies din oraș, pe ulița cea mare o mulțime de oameni călări. Văzându-l că nu se arată și temându-mă să nu pierd ceremonia, m-am apropiat schiopătând de livadă, căci starea piciorului meu se înrăutățise tot mai mult, și când am ajuns la capătul uliței celei mari, pe deal, la câțiva pași de un fel de chioșc cu acoperișul sprijinit pe stâlpi de piatră care se află la stradă, fiind făcut, cred, pentru a se putea bucura cineva de priveliștea atât de frumoasă a câmpului și a orașului în perspectivă, am văzut două corturi frumoase, unul rotund și celălalt dreptunghiular și deschis în întregime înspre oraș; în acel cort trebuia să se facă ceremonia. De cealaltă

p. 130 parte a // cortului se afla o moviliță triumfiulară și în vârful ei un om îmbrăcat cu niște canavele de cânepă murdare, dar pline de înflorituri(?)⁵⁵ având o ramură mare în mână și făcea mii de gesturi cu brațele și striga în limba țării.

M-am apropiat de chioșc unde am găsit câțiva boieri cu care nu puteam vorbi, neștiind limba lor. Priveliștea era măreață. Pe amândouă părțile uliței celei mari, pe o lungime de o milă, stăteau două șiruri de oameni călare bine strânse și adunate cu o mulțime de steaguri frumoase împărțite între ei, la mici intervale egale, ce fluturau. La mijloc între aceste șiruri venea dinspre oraș o mare mulțime de oameni pedestri și de boieri călări cu domnul însuși.

⁴⁹ = Ioan Teodor Callimachi, până a fi domn al Moldovei (1758—1761), a fost în slujba marilor dragomani: Ion Mavrocordat, Grigore Ghica și Alexandru Ghica.

⁵⁰ Alexandru Ghica (fiul lui Matci Ghica și tatăl viitorului domn Grigore al III-lea Ghica), decapitat în 1741.

⁵¹ A fost mare dragoman în anii 1741—1758.

⁵² Eroare. Substituirea s-a făcut în 1761 la sugestia propriului său agent la Poartă, Nicolaie Suțu.

⁵³ Grigore Callimachi avea 27 ani fiind născut în 1735.

⁵⁴ Alexandru Callimachi (n. 1737).

⁵⁵ *vestito di certi canavacci luridi, ma pieni di frasche.*

Mai înainte ca acesta să se apropie, unul din boierii care se aflau în chioșc m-a întrebat în așa fel încât l-am înțeles dacă făceam parte din suita ambasadorului englez sosit de curând și făcându-i semn că da, m-a dus la cortul domnului. Am găsit acolo mulți boieri dintre care unul era dintr-o familie de greci de la Constantinopol, unde cunoscuse la Pera și miniștri apuseni de seamă; mi-a vorbit pe italienește și franțuzește și arătând că mă cunoștea pe nume, mi-a spus să rămân și eu acolo căci voi vedea bine, stând deoparte, toată slujba. În timpul acesta, cortul s-a umplut de boieri și ceva mai înainte de venirea domnului a sosit fratele său care, auzind că mă aflam acolo mai în spate, mi-a spus să mă apropii, vorbindu-mi // italienește și, sosind puțin după aceea domnul însuși și auzind numele meu, m-a chemat lângă el mi-a vorbit grecește, fiindu-i tălmăci chiar acel boier grec care mă oprise acolo. Mi-a spus că mă cunoștea încă dinainte din renume și că s-a bucurat mult când a auzit că voi trece prin Iași, că ținea să văd bine toată acea ceremonie și că dorea apoi să vorbească câtva timp în particular cu mine, în palatul său. A mai adăugat la aceste amabilități o dovadă mai deosebită punând să mi se aducă acolo de față cu toți cafea, dulcețuri și apă parfumată după obiceiul turcesc, care toate i se aduseseră numai lui și nu acelei mulțimi a boierilor săi. Am rămas cu adevărat uimit și nu mă așteptam deloc la asemenea amabilități într-o țară ca aceasta, necrezând că situația de literat care, fără vreun merit al meu, îmi e atribuită de cei care au bunăvoință pentru mine și pe care mi-o atribuie și publicul bizuindu-se pe ei, să contribuie la o primire atât de distinsă într-o țară a neștiinței și a barbariei.

Domnul ședea pe un divan frumos, iar fratele său și toți ceilalți stăteau în picioare afară de secretarul pentru limba turcă, un turc care în colțul celălalt al sofalei ședea pe marginea ei și afară de un altul care ședea la o parte, pe covor. După ce a sfârșit cu tratarea cafelei, precum și cu dulcelețurile și parfumurile, s-a sculat și s-a îndreptat spre locul unde era un caftan și o blană frumoasă // ce-i fuseseră trimise de sultan și pe care le-a îmbrăcat și primind firmanul de confirmare, l-a dus la frunte și la piept, apoi s-a întors în castelul său unde, stând în picioare, i s-a citit cu glas tare de către secretarul turc, firmanul, în care am auzit repetându-se de mai multe ori numele de „voivoda” cum este numit în firman, în timp ce de altminteri și aici și la Constantinopol este numit pe italienește și franțuzește, principe, iar în Polonia orice pălatin e numit *vojvod*.

După citirea firmanului, i s-a adus un cal minunat cu un valtrap din cele mai bogate acoperit în întregime cu broderii de aur, cu tacâmul nepus, de frumos și bogat, dăruit de asemenea de sultan. A mai venit în fața cortului și acel păcătos de pe movilă cu ramuri de copac și a început să sară bolborosind nu știu ce, în acest timp boierii s-au și înșirat pentru a încăleca din nou și tot alaiul a intrat înapoi în oraș împreună cu mult popor și cu întreaga cavalerie de pe amândouă aripile. Eu am rămas să privesc de pe acea mică movilă acea priveliște cu adevărat măreață și m-am întors schiopătând la palat, unde am aflat că doamna ambasadoare cu fratele ei împreună și cu domnul Hübsch și cu doctorul, după ce l-au așteptat în zadar pe domnul La Roche, se îndreptaseră cu careta de călătorie spre poarta orașului, unde au văzut marele alai la înapoierea lui; dar eu printr-o întâmplare fericită, am putut să văd întreaga solemnitate.

În ziua aceea și în ziua următoare, am rămas // în vila noastră, atât doar că eu m-am dus în oraș să văd biserica ce aparținuse părinților fran-

ciscani și unui misionar iezuit polon⁵⁶, căci acolo este liberă exercitarea pe față a cultului catolic, pe care îl exercită oficial și secretarul La Roche ; acolo am avut prilejul să officiez chiar de mai multe ori liturghia ca să poată fi ascultată de personalul catolic al Excelenței Sale, deși continua să mă doară piciorul din ce în ce mai tare.

De obicei sunt cinci sau șase părinți franciscani, dar atunci nu se aflau acolo decât doi ; ei și iezuitul mi-au spus că nu era oprit liberul exercițiu al cultului catolic, dar că totuși ei suferă mii de vexațiuni, fiind siliți în fiecare clipă să plătească foarte mult, căci li se puneau dări grele pe unele vie pe care le stăpânesc și din venitul cărora își scot în cea mai mare parte traiul. Avuseseră doi cai care le-au fost luați cu sila și au fost trimiși cu prilejul unui transport la Galați ; unul din ei s-a prăpădit pe drum și celălalt s-a întors schiop ; cum și-au făcut un clopot puțin mai mare, au venit schismaticii să li-l ia cu sila pentru bisericile lor și dacă și-au făcut o casă puțin mai bună cu două caturi și cu mai multe odăi, au vrut aceia să le-o ia cu sila și cu greu au fost împiedicați de la aceasta, astfel că, după câte am înțeles, toate încercăturile lor se datorau numai unor motive materiale și nu religioase și ei le-ar fi evitat pe cele mai multe dacă ar vinde tot ce stăpânesc acolo // și s-ar investi valoarea lor afară din acea țară și ar trăi cu banii ce li s-ar trimite deoarece, potrivit tratatelor garantate de Polonia, ei nu trebuie să plătească nici un impozit asupra persoanei lor. A treia zi, care a fost la 6 iulie, domnul secretar La Roche a venit să ne conducă la o audiență publică a domnului. Domnul baron, domnul Hübisch, domnul doctor și cu mine, căci cu domnul ambasador nu s-a văzut, nici în public, nici în particular, ne-am dus la palatul său care este clădit din piatră, e trainic, dar este o vechitură fără nici un gust și fără nici o armonie. Am fost duși mai întâi în ordine într-un cabinet de lucru, unde se deschide o prea frumoasă priveliște asupra câmpiei și a micului râu numit Bahlui care șerpuieste prin ea și scaldă orașul la miazăzi. De jur împrejur erau sofale ; mai era acolo un raft de cărți bune, bine legate și două globuri cel ceresc și cel pământesc ; acolo l-am văzut pe fratele său. Ducându-ne la domn, am fost primiți într-o cameră mai degrabă mică, aproape fără mobilă și care totuși era plină de boieri și de obișnuiți ai Curții sale, stând în picioare ; el ședea pe un divan înalt, având alături pe secretarul La Roche, în picioare. Pentru noi erau patru fotolii în fața lui pe care ne-a poftit să ședem ; a pus să se aducă după obicei cafea, dulceturi, apă parfumată și parfumuri. S-au făcut hiritisiri și dintr-o parte și dintr-alta, în numele domnului ambasador. După aceea ne-a întrebat despre călătoria noastră și a vorbit

p. 135 de diferite alte lucruri, întorcându-se când către unul, când // către altul dintre noi. El a vorbit numai grecește, domnul La Roche făcând pe tălmăciul, deși când vrea înțelege și vorbește de asemenea — după cum mi s-a spus — limba franceză și cea italiană, dar acolo este un fel de etichetă potrivit căreia domnul nu întrebuițează — cel puțin în public — altă limbă decât cea grecească. La ieșire mi-a spus prin domnul La Roche că după amiază va trimite după mine pentru ca să stea cu mine „în confidență”.

Chiar în acea dimineață dăduse audiență și mehmendarului nostru pe care l-a primit cu toată cinstea. Se crede că i-a făgăduit atunci și că i-a făcut apoi la înapoiere un dar mare în bani, înțelegându-se cu el asupra ce trebuia să-i semneze drept cheltuieli, pe care nu le făcuse pentru întreținerea și caretele noastre ale tuturor, pentru a fi aprobate de Poartă.

⁵⁶ Pentru conflictul dintre franciscani și iezuiți în 1645, cu privire la acea biserică, cf. *Călători*, V, p. 272—273.

După prânz a venit careta să mă ia și am fost condus îndată în același cabinet de lucru ; adusesem, cum mi se ceruse, puținele instrumente pe care le aveam cu mine, și anume un ochian lung de 3 picioare, după noua invenție a lui Dollond⁵⁷, cu un dublu obiectiv din două feluri de lentile, la capătul căruia se poate pune și un mic instrument cuprinzând o oglinjoară mobilă de metal. Îl comandasem la Londra și cu el obișnuiesc să reflectez unde vreau pe zid, într-o cameră obscură // imaginea soarelui pentru a distinge petele și eclipsele, și îl pregătisem anul trecut pentru cercetarea planetei Venus, pe care m-au împiedicat norii să o fac atunci la Veneția. Mai aveam și 3 prisme mici, două dintr-un fel de sticlă și a treia dintr-o alta, cu care se demonstrează teoria acestei noi invenții de ochiane, arătând cum putea să se facă deviația luminii după trecerea ei prin diferite medii, față de direcția drumului ei fără să se separe culorile, prin faptul că pot apoi cu acel dublu obiectiv să se adune, într-un singur punct, toate razele chiar eterogene care au pornit dintr-un singur punct al unui obiect ; în afară de aceasta, am adus și octantul englez de reflecție pe care l-am menționat mai sus. p. 136

Mai întâi a venit fratele domnului, apoi domnul însuși și mai erau acolo domnul La Roche și acel boier grec cu care făcusem cunoștință în cort în prima zi. Ne-am simțit cu toții ca între prieteni și amândoi frații au vrut să vadă cum se folosesc toate acele instrumente, arătând multă pricepere și finețe care le-au fost insuflate din prima lor tinerețe de domnul La Roche. Domnul tocmai comandase o cameră optică care se zdruncinase puțin pe drum. Domnul La Roche mi-o arătase cu două zile mai înainte pentru a înțelege mai bine una din aplicările sale care îi fuseseră indicate de autor⁵⁸ în instrucțiunile lui și am vorbit și de ea ; s-a vorbit mult despre trecerea planetei Venus și de rezultatele care // se așteaptă din observațiile sale, după cum a mai trebuit să vorbesc despre multe alte probleme de astronomie și de fizică și din alte domenii⁵⁹ și am băgat de seamă că domnul mă înțelege fără să aibă nevoie de tălmăci, deși îmi puneă întrebările pe grecește. Am stat cu ei până s-a înnoptat și domnul când mi-a dat încuviințarea să plec mi-a arătat nenumărate dovezi de bunătate, adăugând că îi pare nespus de rău de plecarea mea mult prea grabnică și că ar fi dorit să rămân acolo cel puțin cinci sau șase luni. Dar i-am spus că nu sunt de capul meu, ci atârn de superiorii mei care mă recheamă la Roma și am plecat spre a mă întoarce la cvartirul nostru. Bietul domn ! Dumnezeu știe ce soartă îl așteaptă în curând⁶⁰, când din starea sa de acum de domn aproape absolut va fi redus la cea de exilat sau în cel mai bun caz la o viață de simplu particular — printre turcii care privesc și tratează pe supușii creștini mult mai rău decât noi pe evreii noștri din ghetou. p. 137

În ultima zi am făcut o plimbare prin oraș cu domnul ambasador într-o caretă mică. Am fost pe diferite străzi din Iași și cele mai însemnate sunt toate podite și acoperite cu trunchiuri de copaci lungi și subțiri ca și când ar fi tot atâtea păduri. Cele mai multe case sunt sărăcăcioase, de lemn

⁵⁷ Invenția foarte nouă, ce fusese realizată cu 2 ani mai înainte. E vorba de telescopul inventat de astronomul John Dollond (1706—1761) pentru a studia petele de pe soare și eclipsele.

⁵⁸ *Artefice* = autorul acelei camere optice.

⁵⁹ *e di altri generi di letteratura*.

⁶⁰ După câte am a lat pe urmă, el a murit tânăr, în scaunul său i-a urmat acest frate al său (nota autorului). În realitate Grigore Callimachi, socotit vinovat de schimbarea destinației unor bani pentru cheltuieli militare de către N. Șuțu și incapabil de a asigura ap ovizionarea no mală a oșii lor turcești de la Hotin, Bender și Dunăre în timpul războiului ruso-turc, a fost dus la Constantinopol și executat (8 septembrie 1769).

p. 138 și cu un singur rând ⁶¹ și cele din suburbii ⁶², // care sunt destul de întinse, sunt ca și colibe din sate. Totuși, ici și colo sunt răspândite și case frumoase și mari ale boierilor și ale diferiților greci care, fiind puși în slujbe acolo și făcând bani s-au așezat acolo, ducând-o mai puțin rău decât sub stăpânirea trufasă și disprețuitoare a turcilor. Se găsesc multe biserici mari și bine clădite din piatră cu ziduri groase, cu stâlpi și capiteli și cornișe de un gust prost ⁶³. Am intrat în biserica principală ⁶⁴ care era aproape plină de lăzi și ni s-a spus că erau ale negustorilor care țineau acolo cele mai bune lucruri, căci acolo înăuntru erau ferite de foc.

În cursul celor patru zile cât hotărâsem să ne oprim acolo s-au primit vizite, s-au făcut plimbări prin livada vecină și pe zăgaz, iar într-o zi ne-am plimbat pe lac într-o barcă mică. Eu m-am folosit de lac spre a determina orizontul și a lua înălțimea soarelui la amiază pentru a calcula latitudinea; dar nefiind destul de lung pentru a-mi da cu convexitatea suprafeței apei același orizont, oricât m-am plecat de jos cu instrumentul și cu ochiul, am avut de făcut unele reduceri, măsurând o parte din zăgaz și luând-o drept bază, calculând lungimea lacului și după ce am făcut toate reducerile pomenite mai sus, am aflat la 6 iulie că latitudinea acelui loc era de 47 de grade, 9 minute și în mijlocul // Iașilor trebuia să fie cu un minut mai mult, adică de 47 grade și 10 minute. Două observații ale lunii la ajungerea ei pe meridian în nopțile următoare adică de 5 și 6 iulie au dat 47 grade și 12 minute și am motive să mă încred mai mult în această determinare care nu atârână de atâtea reduceri, luna fiind văzută și direct prin reflecția ei în lac.

În cele patru zile în care ne-am oprit la Iași au fost luate măsuri pentru restul călătoriei, pe care Excelența Sa nu voia să o facă pe drumul obișnuit prin Hotin zis Chozin sau Hotim, ci mai la apus prin Cernăuți voină să intre în Polonia prin domeniile vestitului domn conte Poniatowski ⁶⁵, care cunoscându-l pe d. ambasador cu mulți ani mai înainte, îl poftise să treacă prin domeniile sale, făgăduind să-i facă înlesnirile cu putință//, datorită poruncilor pline de sollicitudine trimise miniștrilor săi. S-au stabilit popasuri și s-au trimis ordine înainte pentru a găsi cai în locurile desemnate pentru a petrece noaptea. A fost schimbat comisarul, căci cel de până atunci căzuse în dizgrația domnului care l-a primit foarte prost și l-a mazilit; ne-a spus că aceasta era urmarea faptului că nu avusese grijă să-l înștiințeze mai înainte cu precizie de ziua sosirii noastre; dar eu cred să fi fost vreun alt motiv mult mai puternic. Noul comisar era tot un tânăr grec, dar de religie catolică, foarte așezat și atent; el fusese în Polonia în slujba domnului principe Czartoriski ⁶⁶.

8 iulie

Deși am rămas o zi mai mult la Iași, tocmai pentru a avea mai devreme caii în dimineața de 9 și a pleca în așa fel încât să ajungem mai iute la

⁶¹ Adică fără etaj.

⁶² Borghi.

⁶³ Trebuie ținut seama de prăpastia care desparte stilul bizantin de cel iezeuit italian pentru care autorul avea afinități firești.

⁶⁴ = Mitropolia.

⁶⁵ Tatăl actualului rege al Poloniei (= Stanislav al II-lea Poniatowski) a mai trăit foarte puțin, murind în luna următoare (n.a.). Este vorba de Stanislav Poniatowski (1676—1762), partizan al lui Carol al XII-lea, voievod de Mazovia (1731) și castelan de Cracovia (1752). Vezi relatare sa în *Căldări*, VIII, p. 532—534.

⁶⁶ August Alexandru (1697—1782), palatinul Rusiei roșii (Galiția), unchiul regelui Stanislav al II-lea Poniatowski.

țintă — deoarece încercasem de mai multe ori neajunsul pe care ți-l aduce o sosire târzie ; totuși nu i-am căpătat decât foarte târziu și nu am putut pleca decât pe la două după prânz. Am plecat cu gândul de a ajunge seara la Șipote⁶⁷, care se zicea că se află la o depărtare de șase ceasuri, și chiar la ora 2 am trecut prin fața porții palatului domnului.

Drumurile s-au dovedit foarte bune și am mers mereu în trap bun. Pe la 4^{3/4} ne aflam lângă o crâșmă⁶⁸, nume care se dă în Moldova // unei p. 141 ospătării, și era nouă și destul de frumoasă. Aici am făcut un popas pentru a prânzi, căci tot așteptând într-una să plecăm fuseseră împachetate toate lucrurile la Iași și nu prânzisem. Abia am sosit și a și început un potop de răpăieli nestăpânite pe care din fericire l-am evitat. Am plecat puțin mai înainte de ora 6 ; ni se spusese că acolo era jumătatea drumului de unde am fi ajuns înainte de a se întuneca de noapte ; dar am aflat mai apoi că de acolo ne mai rămăneau cel puțin cinci ore de drum. De aceea am luat hotărârea să ne oprim într-un sat mai apropiat numit Mălăești⁶⁹. Această hotărâre devenise și mai necesară din cauza ploii mari care ne-a însoțit mai bine de un ceas și în urma căreia drumurile erau pline de apă, deși de altminteri au rezistat fără a se desfunda, fiind solide. Am văzut pe drum și în apropierea lui numeroase case și o mare întindere de pământ cultivat și pe la orele 8 am ajuns la acel sat Mălăești, care e un sat foarte sărăcăcios, cu puține case răzlețite ici și colo. Din cauza micimii sale și a sărăciei și pentru că nu se trimisese acolo nici un ordin din vreme, nu am găsit nimic de mâncare și a trebuit să trimitem într-alt sat să caute merinde și caii trebuitori pentru a merge mai departe în ziua următoare. Noul nostru comisar care era mult mai atent, a luat toate măsurile în așa fel încât să avem toate cele de trebuință pentru acea seară și pentru a putea p. 142 pleca la timp în dimineața următoare. // Am ocupat casele cele mai puțin păcătoase pentru acea noapte pe care, de altfel, am petrecut-o prost din cauza mulțimii de țânțari ce s-au înversunat împotriva unora din ceata noastră.

9 iulie

În dimineața zilei de 9 am plecat într-adevăr mai devreme, adică pe la 8^{1/2} în speranța de a ajunge la Șipote și de a găsi acolo caii pregătiți care, potrivit ordinelor trimise cu două zile mai înainte, trebuiau să fie acolo din seara precedentă. Speram să facem restul călătoriei până la popasul desemnat pentru a doua zi de călătorie potrivit etapelor noastre. Acest popas era satul Dracșani⁷⁰, ce-l credeam la o depărtare de 4 ceasuri de Șipote. Am ajuns puțin înainte de ora 11 la Șipote care este un sat cu casele împrăștiate la o mare depărtare una de alta. Am găsit tot izolat un han foarte bun și nou de tot, unde a trebuit să ne oprim și să prânzim, negăsind acolo nici un cal.

Aici comisarul nostru de îndată s-a pornit ca un vârtelj. A trimis să caute cai prin împrejurimi și după un ceas au sosit vreo zece, tocmai treceau pe acolo, spre nenorocul lor, niște călători care aveau cai buni ce le-au fost luați îndată cu forța, silindu-i pe acei bieți oameni să aștepte acolo să li se trimită înapoi după ce vor fi terminat treaba noastră. Printre aceștia se afla un //biet preot bătrân, cărunt și prăpădit, care se ducea cu o căruță p. 143

⁶⁷ Șipoti, sat și com. jud. Iași.

⁶⁸ Krizma.

⁶⁹ Mollajest, sat, com. Gropnița, jud. Iași.

⁷⁰ Drakhân, sat, com. Sulița, jud. Botoșani.

la Iași să-și vândă untul și să-și facă bani pentru plata noii dări a mukar-ului. Caii lui fuseseră și înhămați la careta excelențelor lor, când domnul ambasador, făcându-i-se milă de acesta care, tremurând tot, i se aruncase la picioare ca să se roage de el, a vorbit mai apăsător pentru el cu comisarul și a pus să i se înapoieze caii; dar comisarul, făcându-i pe voie domnului ambasador, l-a rugat să nu mai facă asemenea intervenții pe viitor, întemeiate pe milă, spunându-i deschis că toți ceilalți cai de care ne slujeam fuseseră luați tot așa cu sila de la bieții oameni și am avut din ce în ce mai multe dovezi despre ceea ce mi se spusese și ce am amintit mai sus anume că oricât s-ar scădea din tributul datorat Porții cheltuielile privitoare la acest fel de călătorii, potrivit ordinelor sultanului, asemenea cheltuieli nu se fac, ci aproape toată greutatea cade asupra bieților locuitori tiranizați. Cu acei cai aduși din împrejurimi sau luați de acolo, mai păstrându-i pe deasupra pe cei mai buni dintre cei de care ne slujeam până atunci, am plecat un sfert de ceas după amiază. Am mers pe valea ⁷¹ unui râșor sau mai degrabă pârâu pe care se vedeau împrăștiate mai multe case. Pentru a scăpa de șerpuirile sale, a trebuit să suim un deal mai repede; de amândouă părțile se vedeau multe locuri cultivate // și un mare număr de vite, deoarece nefiind acela drumul obișnuit al poștei sau al ambasadorilor și al altor dregători care obișnuiesc să călătorească pe socoteala statului, nu află pustietăți ca acele pe care le întâlnisem între Galați și Iași.

p. 144

Pe la orele 3^{3/4} am ajuns la un han tot răzlețit; localitatea care se întinde împrejur se numește Stroești ⁷² și are case împrăștiate. Ni s-a spus că satul Dracșani era la un ceas depărtare de acolo, dar că se afla în mijlocul unei văi inundate astfel că nu se putea trece. Am crezut că era o născocire pentru a ne face să rămânem acolo și s-a aflat că toată populația din Dracșani, auzind că trebuia să sosească un ambasador, fugise; dar tocmai din această cauză și din speranța de a sosi chiar și pe alt drum în ziua următoare la locul nostru de popas, am rămas acolo, deși nu aveam nici o putință de a ne simți bine, căci totul se reducea la două odăi cu o mică săliță la mijloc care ducea la o pivniță sub pământ. Ne-am instalat cum am putut, luând hotărârea de a îngheba afară un fel de cameră mare, închisă pe de lături cu crengi și pânze pentru a cina acolo și pune acolo mai multe paturi; era acoperită până la mijloc de acoperișul hanului care ieșea mult în afară și de la mijloc încolo, de crengi și rogojini.

p. 145

Deocamdată am făcut o mică plimbare și am văzut vreo 90 de stupi de albine; fiecare din ei era așezat într-o bucată de trunchi de copac, trunchiul fiind // scobit și acoperit pe deasupra; ni s-a spus că se plăteau domnului 8 parale de stup, din care scotea un venit foarte mare de pe tot cuprinsul Moldovei. A plouat cu găleata toată noaptea următoare; de aceea cei care își aveau paturile afară au fost foarte încercați și îndeosebi unul care îl avea în afara ieșiturii acoperișului, sub o rogojină, și care a fost udat până la piele. Nădejdea de a avea o vreme mai bună ne făcuse să nu ne îngrijim de a întinde cortul care ar fi fost foarte nimerit.

10 iulie

Dimineața a continuat să plouă și am plecat pe ploaie puțin mai înainte de ora 11. Drumurile s-au dovedit destul de bine bătătorite; dar cum toate locurile erau pline de apă, am făcut un ocol peste niște dealuri

⁷¹ Valea Miletinului.

⁷² *Strojest* = Stroești, sat, com. Lunca, jud. Botoșani.

unde, la un urcuș mai repede, s-a rupt oiștea unei trăsurii și a trebuit să ne oprim acolo aproape o oră pentru a o drege, trimitând să se ia din pădurile învecinate o bucată de lemn care să poată fi folosită la refacerea ei; în acest timp am prânzit acolo și apoi am pornit mai departe. Am trecut pe lângă un fel de lac ⁷³ și acolo se afla un fel de pod; se vedeau de jur împrejur ținuturi nespuse de frumoase cu păduri la o mică depărtare; a plouat aproape fără încetare și drumurile erau pline de noroi. Am ajuns în sfârșit, puțin mai înainte de ora 5 la Botoșani.

Botoșani este un fel de oraș cu 400 de case și 5 // biserici. Acolo se află un mare număr de dughene; în case, tavanele, mesele și toate mobilele sunt făcute dintr-un lemn minunat fără noduri și tare, care prinde un fel de lustru și arată frumos. Se văd și ceva geamuri la ferestre, ceea ce am întâlnit apoi peste tot când ne-am apropiat de Polonia; casele unde am fost găzduiți au fost minunate în comparație cu ceea ce avusesem până atunci.

Putin după sosirea noastră a venit pârcălabul orașului să salute pe Excelențele Lor și și-a cerut iertare că nu venise în întâmpinarea lor cu mai marii ținutului, căci erau atunci la biserică, deoarece pentru ei era sărbătoarea Sfântului Petru, după calendarul vechi. Putin după aceea a venit comisarul cu o scrisoare pe care o primise de la starostele de Cernăuți ⁷⁴ care îl sfătuia să schimbe popasurile și în loc de a trece chiar prin Cernăuți să ieșim la un sat care se afla la o depărtare de două ceasuri de acel oraș. Și spunea în scrisoare că acel drum era mai scurt și mai bun și că pentru a ajunge la Cernăuți am da de o apă mare pe care poate nu am putea-o trece. S-a născut bănuiala că voia să ne împiedice de a trece prin Cernăuți pentru motive ascunse și ne-au întărit în această părere diferiți care făcuseră altădată acest drum și nu-și aminteau de această apă. De aceea Excelența Sa a poruncit să se răspundă că voia cu tot dinadinsul să se țină de popasurile hotărâte la Iași//.

Seara se simțea frigul, ca și când am fi fost în noiembrie sau decembrie; ploaia a încetat; dar abia ne-am băgat în pat și a și început din nou să plouă și a plouat toată noaptea, dar fără să ne stingherească, pentru că eram bineșor la adăpost. Ne temeam să nu fie mulți țăntari, dar nu au fost, fiind uciși probabil de frig.

11 iulie

În dimineața următoare ne-am sculat mai devreme cu gândul de a pleca la ora 9 la Dorohoi; dar nu s-a putut pleca până la 11^{1/2} căci în timpul nopții fugiseră din oraș toți cei care ar fi fost în stare să ne mâne caii și ne-am necăjit foarte mult pentru a găsi numărul trebuitor de oameni. S-au luat caii de la doi bieți călători poloni pentru a fi folosiți în slujba noastră. Ei s-au jeluiri domnului ambasador și atât Excelența Sa, cât și domnul Hübsch, ca fiu al însărcinatlui cu afaceri al Majestății Sale regele Poloniei, au făcut în așa fel încât au fost înapoiăți caii. Au plecat, cu mii de binecuvântări pentru liberatorii lor; dar după câțiva pași unul din ienicerii noștri, care nu știa ce se întâmplase, i-a arestat și i-a silit cu ciomagul să se întorcă înapoi; după o nouă jeluire au fost liberați a doua oară, atât este de adevărat că acolo se exercita un despotism absolut nu numai față de supuși, ci și față de străini și că triumfa numai dreptatea celui mai tare.//

⁷³ Probabil iazul Sulița.

⁷⁴ Millo.

Drumurile erau pline de apă, dar bătătorite și bune, de aceea am mers întotdeauna repede. Pe la ceasurile două am găsit pe marginea drumului un han cu două odăi bune, un grajd și crămă pentru vin, dar părăsit cu totul. Am prânzit acolo și plecând pe la ceasurile trei, am ajuns la Dorohoi pe la 4^{1/2}. Pe drum, am dat de o pădure și am trecut pe lângă ea; am văzut mai multe movile aș bătut de seamă că ținutul era foarte frumos, dar prea puțin cultivat.

Dorohoi e o localitate⁷⁵ bogată. Un număr de notabilități de ale sale, au venit călare în întâmpinarea Excelenței Sale și mulți au venit pe jos, am găsit belug de toate cele de trebuință și chiar și sfeclă și morcovi și raci și pește mic de tot felul, lucruri pe care le căutasem în zadar în localitățile dinainte.

12 iulie

Am plecat de acolo în dimineața zilei de 12, puțin înainte de 9^{1/2} cu intenția de a sosi până la Molnița⁷⁶ care fusese trecută pe lista popasurilor noastre și despre care se spunea că ar fi la o depărtare de 6 ceasuri de acolo. Am mers o bucată de timp pe un drum foarte bun de pe care se vedea în toate părțile, un ținut nespun de frumos. Am trecut printr-un sat mic, al cărui nume nu au știut să mi-l spună și puțin înainte de amiază am ajuns la o pădure în care fiind locuri foarte rele de trecut, au fost puși să tragă boii, pentru a putea trece de ele și astfel s-a pierdut cu aceasta o jumătate de ceas.

p. 149 Nu poate fi pădure mai frumoasă // în privința copacilor nespun de înalți și drepți; în ea se aflau paznici plătiți de domn pentru siguranța trecătorilor. Am ieșit din pădure pe la 1^{3/4} pătrunzând într-o vale unde am prânzit și punând din nou caii am pornit iar la drum pe la 2^{1/2}. Am ajuns pe la 4^{1/2} în locul numit Molnița care, cum am aflat cu uimire, consta doar dintr-o casă simplă ce avea numai o singură odaie bună de locuit. Ni s-a spus că în pădurile vecine se mai aflau alte case care toate împreună purtau numele de Molnița; dar acelea fiind foarte departe unele de altele nu ne puteau fi de folos. Am stat puțin în cumpănă; dar cum vremea era amenințătoare, căci era umed, frig și înnoțat cu un vânt puternic, s-a luat hotărârea să schimbăm caii cei mai osteniți, folosind unii care se aflau acolo, și să mergem înainte până la Cernăuți, cu toată ora atât de înaintată, deoarece ni s-a spus că distanța era doar de 4 ceasuri.

Am plecat așadar pe la 5. Am mers câțva timp printr-o pădure care avea drumuri nu prea bune și pe la orele 6^{1/4} am ajuns la un pârâu sau torent care era umflat de apele de ploaie. Din lipsă de atenție și de cunoaștere a locurilor din partea vizitiului, careta Excelențelor Lor, ajungând pe malul opus unde era multă apă, s-a găsit în josul unei trepte mari pe care nu a putut-o urca, în ciuda tuturor eforturilor cailor ce aveau de suit la deal, pe un teren foarte // noroios și calcaros, astfel că alunecând de mai multe ori au și căzut. Excelențele Lor au trebuit să se coboare din caretă înaintând cu mare greutate pe oiștea ei, sprijinindu-se cât se putea și în mare primejdie de a cădea în torent. S-au făcut în zadar tot felul de eforturi, înhămând toți caii de la celelalte carete și folosind oameni cărora le ajungea apa până deasupra pieptului și întrebuințând toate mijloacele cu putință; în acest timp au trimis să caute boi prin împrejurimi; după un ceas a sosit o cireadă întreagă, dar lipseau odgoanele necesare pentru a-i

⁷⁵ *Buon villaggio*. Termen ce nu corespunde cu situația sa.

⁷⁶ *Molinitza*, sat în Republica Ucraina.

lega ca să tragă careta. În cele din urmă s-a găsit leac și la aceasta și de îndată ce au fost înjugate 6 din aceste vite aflate peste tot în Moldova, de a căror mărime și putere extraordinară s-a vorbit mai sus, am văzut cum a suit la deal cu cea mai mare ușurință acea caretă ce nu putuse fi urnită atâta timp; după ea au trecut cu bine și celelalte; iar careta mehmendarului turc și a comisarului grec, nimerind mai bine locul, au trecut cu cel mai mare succes ca și alte multe carete, numai cu caii lor. După ce au trecut toate, am pornit din nou pe la ora 7^{1/2} și am ajuns în oraș pe la 8^{1/4}.

Cu un sfert de ceas mai înainte am întâlnit pe guvernatorul ținutului care se numește acolo staroste (căci această provincie care aparținea odinioară Poloniei ⁷⁷, unde guvernămintele se numesc starostii, mai păstrează încă acel nume, care de altfel se trage din limba slavă în care starost înseamnă bătrân . . .etc.// În Moldova mai este o altă „stărostie” mult mai însemnată decât aceasta; este cea de la Focșani, la hotarul Țării Românești și nu prea departe de hotarul Transilvaniei). Acest ⁷⁸ staroste era domnul Millo, pomenit mai sus, grec din naștere care zice că ar fi francez de origine, și că s-ar numi Mr. Mille. Sora lui este măritată cu domnul Cingria din Ragusa și deci concetățean de-al meu, negustor bogat de la Constantinopol, unde toată familia lui era în bune relații cu mine. Însurându-se în Moldova cu o moștenitoare bogată, avea domenii mari cu multe sate și era acolo om cu vază. A ținut diferite dregătorii și acum deține acea starostie în care este respectat ca un suveran. El avea o caretă bună, trasă de 6 cai foarte frumoși. S-a coborât din trăsură pentru a saluta pe E.E.L.L.; după aceea ne-a însoțit până în oraș unde a dat Excelențelor Lor un foarte bun cvartir într-un han mare; găzduindu-i pe ceilalți în casele cele mai bune care au fost alese, scoțând afară din ele pe stăpânii lor.

Orașul este așezat pe creasta unor dealuri la picioarele cărora trece râul Prut la o depărtare de o lovitură de pușcă. Este mic, neavând decât vreo 200 de case cu 3 biserici. Cea mai mare parte din locuitori sunt creștini greci schismatici? dar sunt și mulți evrei care fac negoț la acest hotar și mai mulți dintre noi am fost găzduiți // în casele lor. Sunt acolo trei case de negustori turci; unul din ei își avea dugheana în colțul aceleiași clădiri în care se afla hanul care fusese dat pentru găzduirea Excelențelor Lor. Cum plouase foarte mult în zilele dinainte și curând după ce am ajuns noi a început din nou să toarne cu găleata, era atâta noroi pe străzi, încât ne-a ținut închiși în casă fără să ne îngăduie să colindăm cel puțin pentru a vedea bisericile. Dar eu, în ceea ce mă privește pe mine, nu aș fi putut merge la plimbare, chiar dacă străzile ar fi fost foarte bune, deoarece piciorul meu, a cărui stare se înrăutățise din ce în ce, începuse să prindă o coaje neagră pe rană care mă cam făcea să bănuiesc că ar fi început să se cangreneze; de aceea aș fi vrut să mă reped de acolo la Camenița⁷⁹, oraș din Polonia, unde noi iezuiții ⁸⁰ aveam un colegiu și se putea merge acolo într-o singură zi, trecând prin Hotin ⁸¹, cetate turcească ce se afla la hotar. Starostele m-a sfătuit să nu mă duc acolo, căci neavând un firman de la Poartă, puteam avea neplăceri pe drum; în afară de aceasta, nu puteam avea mijloc de călătorie decât o caretă mică descoperită și foarte obositoare neavând arcuri.

⁷⁷ A fost ocupată de Sobieski în chip vreinelnic.

⁷⁸ Este reluat firul după digresiunea cuprinsă de noi în paranteză.

⁷⁹ Cameniec. În fața Hotinului de cealaltă parte.

⁸⁰ Când am scris acolo acest jurnal, Ordinul mai exista încă după cum se vede după date (nota autorului).

⁸¹ Coccin.

p. 153 Starostele a stat aproape tot timpul pe lângă Excelențele Lor, arătându-le toată cinstea cu putință, cu acest prilej a scos în relief greșeala pe care am făcut-o nepricepând propunerea sa de a // schimba popasurile stabilite la Iași, potrivit căreia în loc de a ajunge la acea casă din Molnița, cu totul nepotrivită și neîncăpătoare, am fi ajuns într-un sat de unde am fi putut merge mult mai ușor la Zalescik pe unde voiam să intrăm în Polonia; în afară de faptul că pe acea cale s-ar fi trecut mult mai ușor Prutul decât pe dincoace, mai jos de Cernăuți. A adăugat că el avea toată plăcerea să servească pe Excelențele Lor care erau libere să se oprească de câte ori voiau; dar că totuși le sfătuiam, măcar că voiam să ne odihnim în ziua următoare după ziua de călătorie forțată pe care o făcuserăm, să treacă râul mai înainte de a se însera, mergând apoi într-un sat vecin, căci deși acel râu era atunci în stare a fi trecut, însă cu ploile care continuau putea să crească pe neașteptate și să ne țină pe loc încă vreo 15 zile cum se întâmplă adeseori.

Acest sfat n-a fost ținut în seamă, bănuindu-se că starostele ne sfătuiam astfel pentru a scăpa de noi mai degrabă și neavând poftă să schimbăm o găzduire bună în noaptea următoare pentru una care trebuia să fie foarte proastă, într-un sat mic, s-a luat hotărârea să rămânem acolo toată ziua următoare pentru a pleca în dimineața zilei de 14. Dar s-a văzut cu prisosință că sfaturile starostelui fuseseră toate îndreptățite și bine întemeiate. Râul a crescut în noaptea care a urmat, după ziua de 13 iulie, astfel că în dimineața de 14 nu mai era cu putință să-l trecem și ne temeam să rămânem // sechestrați multă vreme. Dar din fericire în seara aceleiași zile a dat p. 154 înapoi, astfel că am putut nădăjdui să fie liberă trecerea pentru ziua următoare, cum s-a întâmplat.

În așteptare ne-am odihnit acolo două zile și am căpătat de la staroste fel de fel de lămuriri asupra țării, printre care și cele privitoare la inscripțiile și stema genovezilor de la Suceava pe care le-am pomenit mai sus. El ne-a încredințat despre marele număr și starea înfloritoare a viilor de la hotarele Țării Românești și a trimis un dar domnului ambasador o mostră de patru feluri de vin pe care le făcuse pe moșiile sale și care se păstrasera bine mulți ani; noi le-am găsit pe toate foarte bune. Ne-a spus că el trăia de obicei pe moșiile sale în deplină siguranță, având o strajă de 50 de arnăuți asemenea aceloră dintre care domnul Moldovei ține cam 500; că aceștia sunt foarte credincioși și foarte viteji; că fără ei nu s-ar crede în siguranță nici măcar o singură zi. A adăugat că mulțumită lui s-a așezat în starostia sa o colonie alcătuită din diferite familii de protestanți veniți din Silezia, din Saxonia, din Brandenburg, de unde plecaseră pentru a scăpa de nenorocirile războaielor actuale, că aici se bucurau de pace deplină și de libertatea de a-și exercita cultul, având o biserică și un preot în apropiere de hotarele Poloniei, de unde vin de asemenea protestanți pentru a practica p. 155 acolo cultul lor. S-a făcut cu ei o înțelegere să plătească // domnului 12 piaștri pe an de familie fără să mai aibă vreo altă sarcină. Mai erau așteptați încă mulți alții și era mare nădejde să se tragă de aici mult folos.

15 iulie

În dimineața zilei de 15 iulie, am început să trecem devreme carele cu bagaje și caretele, ceea ce a ținut toată dimineața, căci trebuia să trecă pe rând pe singurul pod umblător care se afla acolo, alcătuit din bărci mici legate cu multe băne transversale în felul unei plute. După aceea, am coborât puțin din trăsuri, careta starostelui rămânând pentru doamna

ambasadoare și am trecut râul. Acolo au fost înjugați boii pentru trecerea printr-o pădure în care starostele pusese să se deschidă un drum nou în mai multe locuri, unde râul stricase cu câteva zile mai înainte pe cel vechi, doborând copaci și crengi; în multe locuri, am găsit multă apă rămasă de la inundațiile precedente. Ieșind din pădure, am văzut o vale frumoasă în care se aflau multe case și care era și foarte bine cultivată; au fost inhămați iar caii și pornind înainte am dat din nou de un ținut frumos și bine cultivat. De obicei între două râuri care se varsă departe unul de celălalt se află, determinând despărțirea apelor, un șir de munți sau de dealuri foarte înalte; de aceea mă așteptam și acolo să uie mult și apoi să cobor, căci trebuia să trecem de la Prut la Nistru // dar aproape tot urecușul s-a făcut pe nesimțite și terenul care rămâne între cele două râuri se ridică doar cu puține brațe peste albia lor. Între aceste două râuri a fost învăluit și înconjurat de turci Petru cel Mare cu armata sa, socotindu-se în cele din urmă foarte fericit de a fi putut să câștige cu multe comori pe comandanții turci și să scape din strâmtoare prin cunoscutul tratat de pace de altfel tot atât de păgubitor pe cât de rușinos.

p. 156

După vreo 6 ore de călătorie am ajuns la Nistru care formează acolo hotarul între Împărăția otomană și Polonia. Am coborât puțin prin albia unui torent care se varsă în acest râu în fața orașului Zalescik și am găsit 4 poduri umblătoare; unele din ele erau foarte mari și încăpătoare pentru a trece chiar mai multe căre deodată. Acolo malul Moldovei este înalt și fluviul bate în el, astfel încât l-a tăiat cu totul vertical; acest lucru se vede pe toată lungă sa întindere și deasupra și dedesubt, fiind drept ca un zid și straturile sale orizontale de piatră arată ca și când ar fi fost tăiate. Acele ape au avut nevoie de un lung șir de ani pentru a face această ispravă.

Lăsând dincolo de fluviu pe mehmendarul turc care ne urmărea până acolo, cu toți ienicerii lui, și ai domnului ambasador, am trecut sub ochii unui mare număr de oameni veniți să vadă sosirea Excelențelor Lor și mai era acolo și garda trimisă de domnul Otteker, comisar // general al domeniilor, pe care le posedă în acele părți contele Poniatowski; acel comisar a primit pe Excelențele Lor în palatul contelui, noi ceilalți am fost găzduiți în niște hanuri care sunt mult mai puțin rele decât cele obișnuite în Polonia ...

p. 157

SIR JAMES PORTER (1710—1776) ȘI LADY CLARISSA PORTER

James Porter, fiul unui căpitan al regelui Iacob II (1685—1688), numit la Roque sau La Roche, s-a născut în Irlanda, la Dublin, în anul 1710. Familia sa fiind ruinată și proscrisă în urma izgonirii lui Iacob II (1688), tânărul James a luat numele unchiului său după mamă, Porter, care se bucura la Dublin de mare trecere.

Stabilit la Londra, James Porter a trebuit de tânăr să-și câștige viața intrând în lumea afacerilor din „City”, ceea ce nu l-a împiedicat să studieze în timpul liber matematicile și limbile latină, franceză și italiană. A făcut parte din societatea „Robin Hood”, distingându-se în dezbateri prin talentul său oratoric.

Datorită însușirilor sale personale și competenței sale în afaceri, James Porter a fost însărcinat de către Secretariatul de Stat de la Londra cu diferite misiuni în Europa : în Olanda la Leyden (1736), apoi în Germania (1736) și de două ori la Viena (1741, 1742).

Ca răsplată pentru serviciile aduse în cursul celor 9 ani cât a funcționat ca diplomat, Porter a fost numit la 22 septembrie 1746 ambasador al Angliei la Poartă. Trecerea de care se bucura pe lângă lordul Grenville, sprijinul ministrului Angliei la Viena, Thomas Robinson, și legăturile sale de rudenie cu Amyand, unul dintre magnații companiei Turciei sau Levantului, au determinat această alegere căci dezvoltarea comerțului cu Orientul era privită în Anglia ca o problemă de o importanță națională.

Porter a câștigat repede o mare popularitate printre negustorii din Constantinopol, îndeosebi printre evrei și armeni pe care îi ocrotea în exercitarea comerțului lor.

În 1755 s-a însurat cu Clarissa Catherine, fiica baronului Elbert de Hohepiepied, ambasadorul Olandei la Poartă (10 dec. 1747 — 11 febr. 1763).

Deși a cerut, pentru motive de sănătate, să fie rechemat în patrie, abia după venirea lui William Pitt în fruntea Ministerului Afacerilor Străine i s-a dat voie să se înapoieze în Anglia (august 1761). A părăsit Constantinopolul la 24 mai 1762, după sosirea înlocuitorului său, Henry Grenville. Pentru a evita călătoria pe mare, lordul Porter s-a întors pe uscat, străbătând cu acest prilej Dobrogea și Moldova, în tovărășie abatelui iezuit Boscovich, autorul descrierii amănunțite a acestei călătorii, căreia lady Clarissa Porter îi consacră în fugă câteva rânduri într-o scrisoare adresată surorii sale, domnișoara de Hohepiepied. Ea a fost publicată de George Gerars de Hohepiepied Larpent, nepotul lui Porter, în volumul ce i l-a consacrat sub titlul : *Turkey, its History and Progress compiled from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, British Ambassador to Turkey from 1747 to 1762, by his grandson Sir George Larpent*, vol. I—II, Londra, 1854. La sfârșitul volumului I (p. 372—398) se află descrierea întregii călătorii de la Constantinopol la Londra în care se vorbește foarte fugitiv de trecerea prin Moldova, fără a se completa prin nimic deosebit de ampla descriere a lui Boscovich. Abatele iezuit a arătat climatul de suspiciune creat în jurul lui Porter prin măsurile recomandate de Poartă cu privire la trecerea sa prin Moldova pe un drum nedorit de domn și oarecum impus de ambasador, precum și rezerva voievodului față de acesta din urmă, culminând chiar cu faptul, cu totul ciudat, că la Iași diplomatul britanic nu a dat ochii cu Grigore vodă Călimachi ; de asemenea secretarul domnului, Pierre La Roche, s-a lăsat așteptat în zadar de soția

ambasadorului, căreia li făgăduise să vină să o conducă la locul unde se desfășura ceremonia înfățișării caftanului trimis lui vodă de către sultan, ceea ce explică tonul început al acesteia în rândurile consacrate trecerii prin Moldova.

În 1763 Porter a fost numit ministru la Bruxelles, unde a rămas până în 1765, când s-a înapoiat la Londra, retrăgându-se din viața publică. A murit la 2 decembrie 1776, la vârsta de 66 ani. James Porter a scris o lucrare *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*, Londra, 2 volume, 1768, după care există și o traducere franceză, apărută la Londra în 1789 sub titlul: *Observations sur la religion, les lois, le gouvernement et les mœurs des Turcs*, în care dă unele informații despre stăruirile ce se efectuau în Principate și pomenește și de soarta lui Linchoult pe care însă nu-l numește.

În a doua ediție engleză din 1771 a adăugat un memoriu privind comerțul în Imperiul otoman intitulat *The State of the Turkish Trade from its Origin to the Present Time*.

După moartea lui Porter, materialele pe care le-a lăsat au stat la baza lucrării publicate de nepotul său amintit mai sus.

JAMES PORTER¹ [Despre Linchoult]

Un francez² care locuia la Constantinopol și care își legase interesele de ale unui voievod mazilit s-a apucat, crezându-se destul de apărat de faptul că era străin, (să trimită) unui corespondent al său din Moldova un plan de provocare a unei răzvrățiri împotriva domnului în scaun^{2bis}, în care mai folosea și expresii jignitoare față de cărmuirea din Turcia. Acest memoriu, trimis pe o cale socotită absolut sigură, a fost interceptat cu toate precauțiunile luate, și autorul a fost executat lângă serai fără a putea fi salvat cu toate intervențiile încercate.

p. 114

[Despre stăruirile domnilor]

Veniturile acestor două Principate sunt socotite la sume enorme. Domnii își justifică asuprirea invocând pretențiile continue ale Porții. Este adevărat că ei trebuie să deschidă mereu punga căci altfel ar fi îndată maziliți. Se afirmă că veniturile din Țara Românească ajung la 3 000 de pungi pe an și mulți le socotesc la 4 000. Moldova e socotită că aduce 1 700 de pungi și ea aduce mai mult de 2 500. Nimic nu arată mai evident decăderea grecilor decât contrastul ce se observă între felul de a se purta al acestor principii de carnaval³ când sunt la putere și după ce au fost mazi-liți. Starea lor de prosperitate e întotdeauna însoțită de ostentație, de ifos, de cutezanță, de tiranie și de asuprire. Cum au fost maziliți, cum îi vezi doborâți la pământ și târători până la ultima treaptă a înjosirii. Am mai văzut și unii care, fiind citați pentru datorii înaintea tribunalului lui Istam-

p. 115

¹ Traducerea s-a făcut după versiunea franceză *Observations sur la religion, les lois, le gouvernement et les mœurs des Turcs*, à Londres, 11, 1769.

² Un Franc, în cazul de față François Thomas Linchoult, decapitat la Constantinopol în 1760, pentru încercarea de a restabili în scaunul Moldovei pe protectorul său, Constantin vodă Racoviță, fost domn (1749—1753, 1756—1757).

^{2bis} Ioan Teodor Callimachi domn al Moldovei (aug. 1758—ante 28 mai 1761).

³ *Princes de théâtre*.

bul Effendi (adică judecătorul din Constantinopol), au dus infamia până a-și tăgădui propria lor iscălitură. Rar se întâmplă să fie maziliți fără a fi și întemnițați sau trimiși în surghiun sau cel puțin fără a fi siliți să plătească o sumă foarte mare; dar atunci când au mai rămas bogați și când le mai rămâne din averea lor adunată cu japca destul pentru a mai unge pe turci, îi vezi în curând că se arată iar cu fast ⁴ și adesea chiar se urcă iar pe tron.

LADY CLARISSA PORTER⁵

[Serisoare]

1762

- p. 375 Am sosit la 23 iunie la Galați ⁶, care este un biet sat din Moldova, deși moldovenii îl numesc oraș⁷.! Am fost totuși primiți cu un fel de pompă și apoi am fost găzduiți într-un chip foarte suportabil într-o mănăstire închinată Fecioarei Maria ⁸. Cinci zile după aceea am ajuns la Iași ⁹, capitala Moldovei, unde ulițele sunt podite cu scânduri în loc de a fi pietruite; orașul nici nu e pe măsura îngâmfării grecești în ce privește măreția clădirilor sale.//
- p. 376 Am fost găzduiți într-o așa numită vilă de agrement¹⁰ care aparține domnului¹¹; se află în afara orașului. Cât despre Măria Sa l-am lăsat în măreția sa, fără să ne pese de cinstea sau mai de grabă de plictiseala de a-l vedea. De aici am ajuns la 13 iulie la Zalescic ¹² în ținutul Poloniei ...

⁴ *Avec éclat.*

⁵ Traducerea s-a făcut după textul publicat de George Larpent, *Turkey; its History and progress, from the journals and correspondence of sir James Porter, fifteen Years ambassador at Constantinople, continued to the present time with a Memoir of Sir James Porter*, London, 1854, I, p. 375—376.

⁶ Lady Clarissa și soțul ei, Sir James Porter, erau însoțiți de doctorul Mackenzie și de învățatul iezuit R. Giuseppe Boscovich de care s-au despărțit la Zalescic.

⁷ *a poor villade ... though the Moldavians call it a town!*

⁸ Mănăstirea Maica Precista.

⁹ *Jassy.*

¹⁰ *pleasure house*, la mănăstirea Frumoasa.

¹¹ Grigorea Callimachi în prima sa domnie (11 iunie 1761—29 martie 1764).

¹² *Salischick.*

FREDERICK CALVERT, LORD BALTIMORE

(1731—1771)

Frederick Calvert, din familia lorzilor Baltimore, care a jucat un rol apreciabil la începutul secolului XVIII, s-a născut în anul 1731 și a murit la Neapole la 14 septembrie 1771. Unul din strămoșii săi, urmărind să întemeieze o colonie de catolici englezi în America, a colonizat Marylandul a cărui capitală a păstrat de altminteri numele de Baltimore. Ca orice tânăr nobil din vremea sa, el și-a făcut studiile la Eton, rămânând cu o mare aplecare pentru poezii clasice latine. Urmând tot astfel moda stabilită pentru tinerii aristocrați englezi, de a face o călătorie prin Franța, Italia și Orientul apropiat, desemnată sub numele de „Grand tour”, a pornit în 1763 imbarcându-se la 4 mai la Neapole pe un vas olandez care l-a dus, împreună cu o droaie de însoțitori la Constantinopol, unde a rămas până în anul următor, când s-a înapoiat pe uscat prin Bulgaria, Dobrogea, Moldova, Polonia și Germania. Călătoria aceasta a fost descrisă de el într-un mic volum fără prea multă substanță, intitulat: *A Tour in the East in the years 1763 and 1764, with remarks on the city of Constantinople and the Turks. Also select pieces of oriental wit, poetry and wisdom*, London, 1767. Călătoria este descrisă foarte sumar și este doar un pretext la citate din poezii clasice latine însoțite de traduceri și parafrazări în limba engleză. Lucrarea lui Baltimore a fost tradusă în limba germană, probabil tot din grija autorului. Traducerea e intitulată: *Reise in den Orient in den Jahren 1763 und 1764 und Anmerkungen über die Stadt Konstantinopel und die Türken etc.*, Leipzig, 1768. Mai există și o versiune rusească sub titlul: *Puteșestvie lorda Baltimora*, Petersburg, 1776, în 8°, și ed. II, 1778, în 8°, tot acolo, datorată lui Sergiu Plesezev cu adaosuri destul de apreciable, de exemplu în privința descrierii orașului Iași, după care a fost dată de B. P. Hasdeu, o versiune românească publicată în „Arhiva Istorică”, I/1, p. 183—184. Descrierea aceasta (cu adaosul amintit) a fost analizată de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călătorii*, ed. II, vol. II, p. 186—190. Alte lucrări ale autorului sunt: *Gaudia poetica latina, anglica et gallica lingua composita*-dedicată lui Linnaeus, cunoscutul naturalist (Augsburg, 1769) și *Caelestes et Inferi* (Veneția, 1771). Dacă scrierile sale nu au stârnit senzație, viața sa aventuroasă și firea sa excentrică au făcut vâlvă și au fost criticate de Carlyle și Winckelmann.

Descrierea trecerii pe la noi se află în adaosul final din micul volum intitulat: *A Journey by land from Constantinople through Rometia, Wallachia, Bulgaria, Moldavia, Poland and Germany to England in the year 1764*. Partea privind trecerea sa prin Dobrogea și Moldova mai trebuie completată cu descrierea întâlnirii în Bulgaria a convoiului însoțind pe domnul Moldovei, Grigore Callimachi, mazilit de curând, în drum spre Constantinopol. Acesta îl sfătuiește să se alăture convoiului capugiului ce merge să instaleze pe succesorul său (Grigore al III-lea Al. Ghica). Sfat urmat de îndată fără ezitare.

Tot în această parte mai e pomenită și devastarea Moldovei de către tătari scurtă vreme înainte de trecerea autorului. Mai cuprinde două cuvinte despre identitatea de origine a moldovenilor și muntenilor și un mic paragraf despre exilul lui Ovidiu la Tomis.

Relația propriu-zisă a trecerii prin Dobrogea și Moldova se mărginește la indicarea seacă a unor popasuri sau localități, mai toate mizerabile, și la unele observații asupra calității pământ-

tului și a unor vaste întinderi nelucrate. Despre Iași nu menționează decât faptul că străzile sunt podite și casele sunt joase și făcute din lut, afară de cele ale marilor „Spodari”. Alte elemente nu mai sunt decât două de natură anecdotică, unul privind scena cu vaca, destul de puțin verosimilă, de la p. 156 a volumului amintit, celălalt, discuția cu călugării catolici din Iași la care a fost găzduit două zile. Trebuie observat că în versiunea rusă, tradusă de Hasdeu în „Arhiva Istorică”, I/1, p. 183–184 se mai adaugă și o listă a bisericilor din Iași dată de unul din călugări numit Luca Masalit (dar ale cărei cifre sunt foarte puțin exacte), precum și unele scurte informații despre casele și dughenele din Iași, baia de piatră, Bahlui etc. și niște impresii culese de la alții despre Moldova.

[Călătoria prin Dobrogea și Moldova]¹

1764

[Autorul pornește din Pera în dimineața zilei de 22 mai 1764 cu două carete, una după moda occidentală, cealaltă după cea turcească, două căruțe mari pentru bagaje și o suită numeroasă, cifra totală a membrilor expediției urcându-se la 24 de inși. Autorul evocă texte literare clasice privitoare la strămoșii bulgarilor..., pomenește de moldoveni și munteni ce nu trebuie confundați între ei, deși au o origine comună (p. 144), de Ovidiu care a murit „la granița Ungariei în Sebaria, unde a fost găsit epitaful său”(!)² (p. 145).]

p. 147 La 27 <mai> am întâlnit un domn al Moldovei care fusese mazilit³ și se întorcea la Constantinopol cu un mare număr de trăsurile pline de însoțitori ai săi și mulți moldoveni călare și pe jos pentru paza lor, căci aici și până la malurile Dunării pădurile sunt pline de tâlhari și cete răzlețe de tătari crâmleni nedisciplinați, din care două grupuri au și trecut pe lângă caravana noastră, călărind cai buni și înarmați cu sulite, arcuri și săgeți ... etc ... etc ... Sunt cei mai mari tâlhari și bandiți ce pot fi închipuiți. Chiar într-atâta că puțin timp înainte de trecerea noastră prin Moldova, ei jefuiseră cea mai mare parte din această țară, ridicând pe sus și luând cu ei bărbați, femei și copii, și ei fac asta de câte ori pot, deși sunt cei mai buni prieteni și aliați ai sultanului, care nu găsește cu cale să-i pedepsească pentru aceasta, folosind doar amenințări pentru a-i face să înceteze <cu incursiunile>.

p. 149 Am fost sfătuiți de acest domn să ne alăturăm caravanei capugiului care avea să meargă să pregătească primirea noului domn ^{3b18} și am și făcut aceasta // chiar în acea seară.

p. 152 În ziua de 28 am plecat cu el care avea o escortă de 36 de călăreți turci ... etc ...

Ne-am ținut de escorta capugiului. Aceasta obișnuiește să tragă neconținut din flinte asupra desigurilor pădurilor prin care trece pentru a alunga din ele pe tâlharii și bandiții ce se pitesc acolo.

¹ Traducerea s-a făcut după textul englez, publicat în volumul intitulat : *A Tour to the East in the years 1763 and 1764 with remarks on the city of Constantinople and the Turks with select pieces of oriental wit, poetry and wisdom*, London 1767, în capitolul final : „A journey by land from Constantinople through Romelia, Wallachia, Bulgaria, Moldavia, Poland and Germany to England – in the year 1764”.

² Eroare evidentă, uimitoare la un cunoscător al operelor clasicilor latini.

³ = Grigore Callimachi, după prima sa domnie (1761–1764).

^{3b18} who was going to advance the new prince. E vorba de Grigore al III-lea Alexandru Ghica, cel tăiat mai apoi de turci la Iași, în 1777, în a doua sa domnie.

... În ziua de 30 ... am ajuns într-un sat numit Coslegia. De aici am plecat a doua zi de dimineață și am ajuns la Bazargic⁴ foarte anevoie din cauza stării rele a drumurilor...

În ziua de 1 iunie am rămas în satul „Convada”⁵ în care turcii au reputația de a fi bandiți și hoți. L-am părăsit a doua zi și seara am ajuns la „Cievin”⁶ unde am găsit o locuință destul de bună. În drumul nostru din ziua următoare am văzut câmpii întinse // nelucrate și am zărit în depărtare Dunărea și am petrecut noaptea într-un sat „grecesc” numit Jenikioi⁷. În ziua de 4 am mers mai departe și la apusul soarelui am trecut Dunărea în două vase⁸ mari care au transportat și caii și trăsurile. Ne-am odihnit o zi la Galați care se află pe țărmul fluviului în Țara Românească (!).

În ziua de 6 ne-am continuat drumul prin întinsuri nefârșite necultivate care au un pământ nespus de bun, iarba pe ele ajungând până la înălțimea de două picioare (mergând), până la satul Puțeni⁹. Această țară este bântuită de nenumărate stoluri de lăcuste venite din părțile tătarăști care mănâncă orice fel de ierburi într-un chip uimitor. În seara următoare // am ajuns la Bârlad și în ziua de 8 la Vaslui ...¹⁰ amândouă fiind niște localități ca vai de ele și pământul fiind rămas nelucrat, deși este bun de la natură și ar putea fi lucrat cu mare folos.

În ziua a opta am străbătut niște codri mari: ploi neîncetate stricaseră într-atâta drumul încât nu am putut ieși din pădure decât foarte anevoie pe la miezul nopții, și spre dimineață am aflat că eram în preajma Iașilor, capitala Moldovei, dar în care nu am putut intra înainte de a se lumina de ziua, din cauza noroaielor mari ce o înconjoară. Străzile din Iași sunt podite cu scânduri, ca dușumelele noastre. Casele sunt toate fără etaj, joase și păcătoase și doar cu puțin mai bune ca // cele din satele risipite în care am poposit din când în când în timpul călătoriei noastre. Sunt făcute din pământ, afară de câteva ce aparțin boierilor¹¹ mai de seamă. În una din aceste colibe, așternându-mi-se un pat de campanie pentru a mă odihni, tocmai când eram gata să adorm, o vacă mătăhăloasă care se afla pe partea de afară a bordeiului¹² meu, căutând pe semne nutreț, a mâncat paiele de pe acoperiș și și-a întins capul prin bortă peste patul meu; acest fapt împreună cu nenumăratele mulțimi de păduchi ce forfoteau în tot locul, m-a silit să stau treaz toată noaptea, ca de altminteri în mai tot cursul călătoriei...

Am fost găzduit la o mănăstire a minoriților conventuali¹³ cu hramul, Sf. Anton de Padova unde am fost destul de bine aprovizionați și ținuți timp de două zile. După, înă venind vorba în cursul conversației despre poezie,

⁴ *Hagi Oglou Bazarith*, azi Tolbukin, oraș în Bulgaria.

⁵ Neidentificat.

⁶ Neidentificat.

⁷ *Jegni Kóy*, azi Satu Nou, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.

⁸ *Large boats*.

⁹ *Pulsen*, sat, com. Valea Mărului, jud. Galați.

¹⁰ În text: *Gassovi* (!).

¹¹ *To the principal Spodars* (= Gospodars).

¹² *Hovel*, termen desigur exagerat, ca toată scena descrisă.

¹³ Este vorba de biserica romano-catolică de la Iași și nu de o mănăstire. Hramul său nu este cel indicat de Baltimore, ci este sau Adormirea, sau Neprihănită Zămislire a Fecioarei. Vezi rapoartele lui Manzi și Ausilia, cu aceste două variante. Se știe că misionarii erau italieni, cu rare excepții, de pildă cazul misionarului Hrisostom, care era grec de origine. Accentul pus pe faptul că vorbeau grecește, are drept scop să sublinieze nepotrivirea flagrantă dintre această dovadă de cultură superioară (!) și naiitatea întrebării destul de incredibilă.

am spus că în Anglia fuseseră niște poeți desăvârșiți. Dar ei au râs cu poftă de cuvintele mele zicând că limba engleză e așa de ciudată că era cu totul nepotrivită pentru poezie. Acești călugări vorbeau grecește (!), dar m-au întrebat „dacă Anglia este în Londra sau Londra în Anglia” ? și de fapt parcă nici nu le prea pasă de aceasta.

Agentul domnului, făcându-ne rost de o călăuză și de niște cai sălbatici¹⁴ (!), în ziua a treia am plecat // și în aceeași seară am ajuns la Tabăra¹⁵ un sat tot atât de păcătos ca celelalte. În dimineața zilei de 13 am ajuns la Ștefănești¹⁶, unde am petrecut noaptea și la ivirea zorilor a doua zi am trecut Prutul pe o biată plută cu mare primejdie și greutate. Reluându-ne iar drumul <am văzut că> pe măsură ce ne apropiam de hotar, satele turcești (?)¹⁷ erau mai dese și seara am ajuns la ultima cetate din Turcia, de pe această parte, numită Hotin unde am trecut fluviul Nistru care desparte stăpânirile turcești de Polonia.

În împărăția turcească nu se aud clopotele și turcii înghiontesc și lovesc pe creștini ca pe niște câini¹⁸ ...]

Dăm aici după versiunea lui Hasdeu adaosurile traducătorului rus care afirmă că a fost el însuși în măsură de a verifica la fața locului spusele călătorului englez. Vorbind de găzduirea în mănăstirea catolică de la Iași adaugă [ne deteră hrană și vin locale, ce se vinde aici câte trei denghi russesci uă sticlă ...].

Despre călugări. Unii din ei vorbeau grecește, russesce, lătinesce și italianesce, însă erau de totu ignoranți în geografie încât ne întrebau dacă Anglia se cuprinde în Londra ... etc. ... Unul din ei anume Luca Massalitū îmi dade următoarea notiță despre monastirile și bisericile capitalei.

1. Catedrala sau metropolia.
2. Monasteri ortodosse bărbătesci 13 și femeiască 1.
3. Monastire papistașă 1.
4. Biserice ortodosse 15.
5. Monastiri sau biserice armenesce 2.
6. Sinagogă evreiască 1.

Locuitorii Iașilor, afară de moldoveni, sunt evrei, armeni, greci și țigani. Numărul caselor e până la 2 000. Pe lângă astea mai sunt bazaruri sau prăvălie de pîtră sau de lemn, în cari se vîndu mărfuri aduse din Italia, Germania, Turcia, Russia și Polonia.

Din edificii publice unul din cele mai interesanți e baia de pîtră, de forma ovale, cu uă despărțire pentru bărbați și uă alta pentru femeie și care funcționează în toate zilele afară de sărbătorie. Orașul e încungiurat cu grădine și vie. Rîulețul numit Bahlui servește numai pentru spellarea rufelor, eră apa de bîut se aduce din munți prin olane. Moldovencele sunt foarte voluptoase și de uă amabilitate extremă pentru toți, fie pămînteni, se străini, mai cu sîm în favorul banilor se al darurilor ...

[După trecerea Prutului] ... De la Prut pînă la Nistru vîdurăm uă mulțime de sate turcesce pră-sîrace, ca și acele din Bulgaria, pînă ce adjunserăm în fine spre sîră la cetatea turcească Hotin în distanță de 23 de ore.

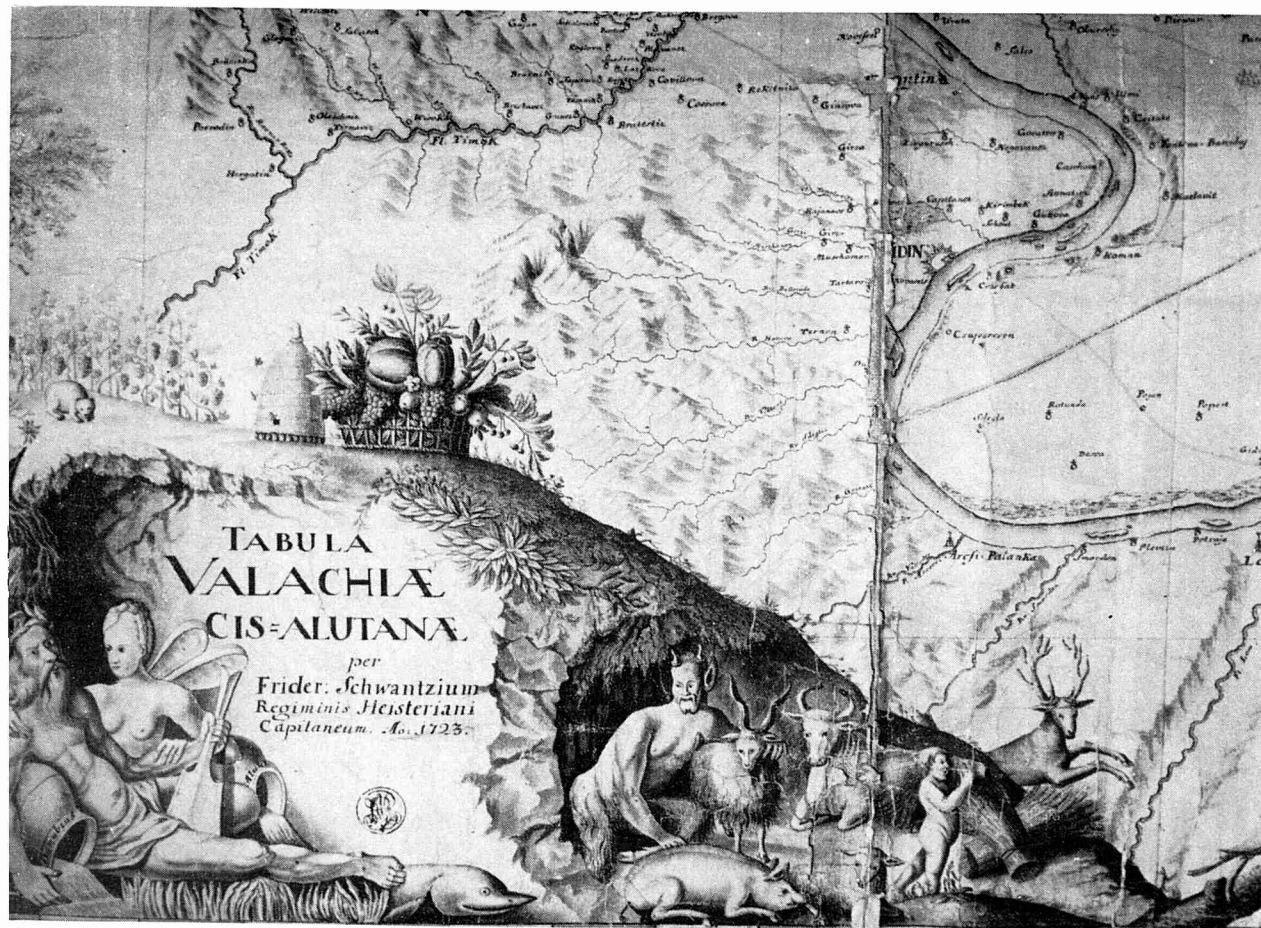
¹⁴ A string of wild horses (!).

¹⁵ Tabor, sat, com. Bivolari, jud. Iași.

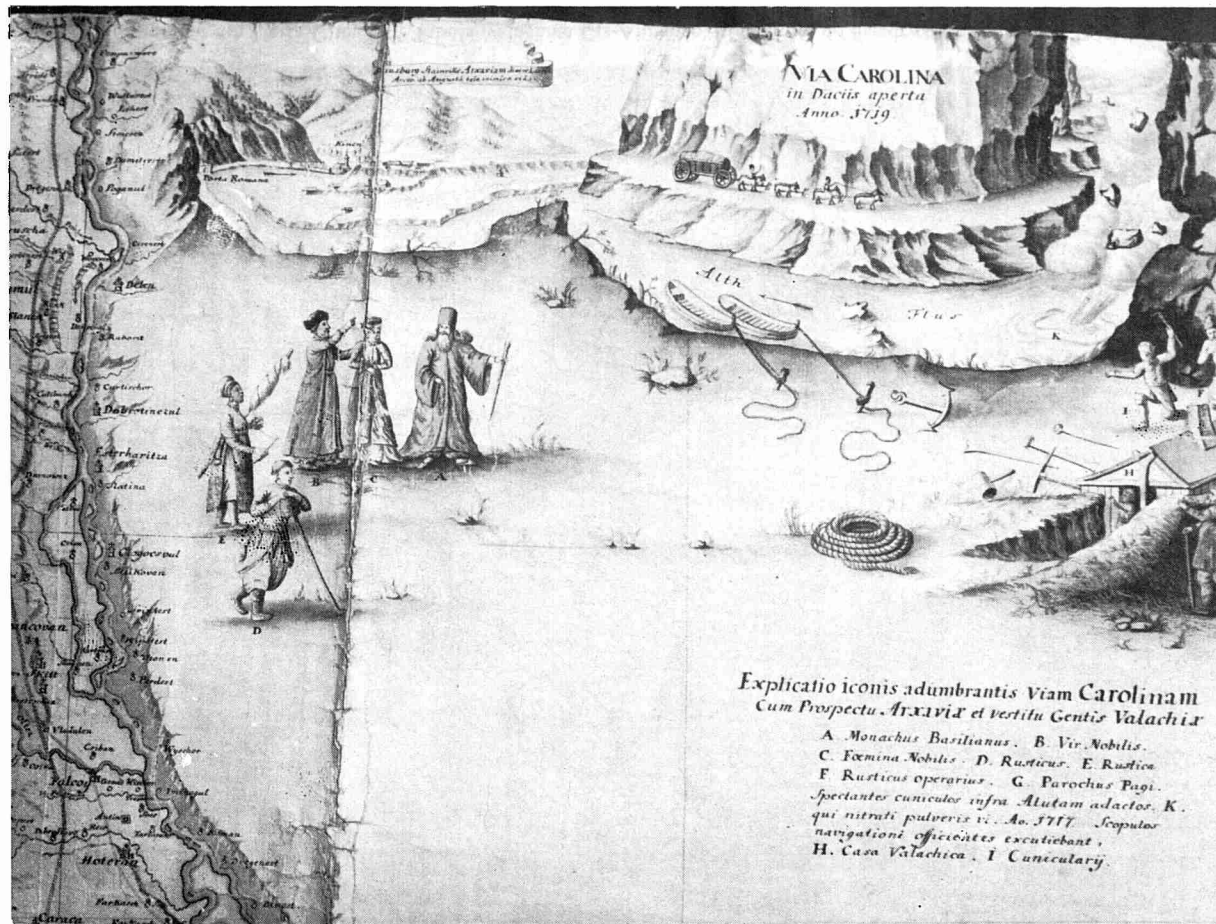
¹⁶ Sat și com., jud. Botoșani.

¹⁷ Adică din raiaua Hotinului. Este vorba, bineînțeles, de sate moldovenești.

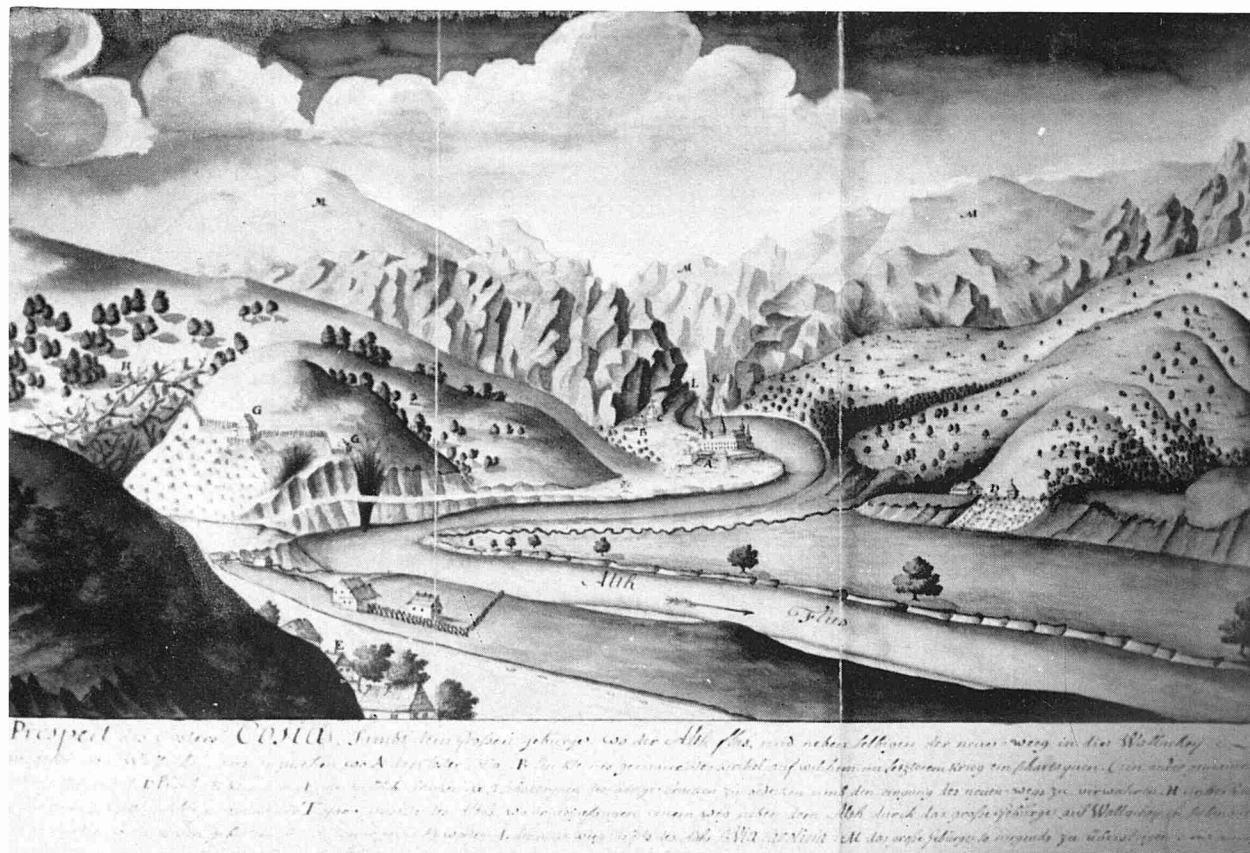
¹⁸ Urmează adaosurile traducătorului rus.

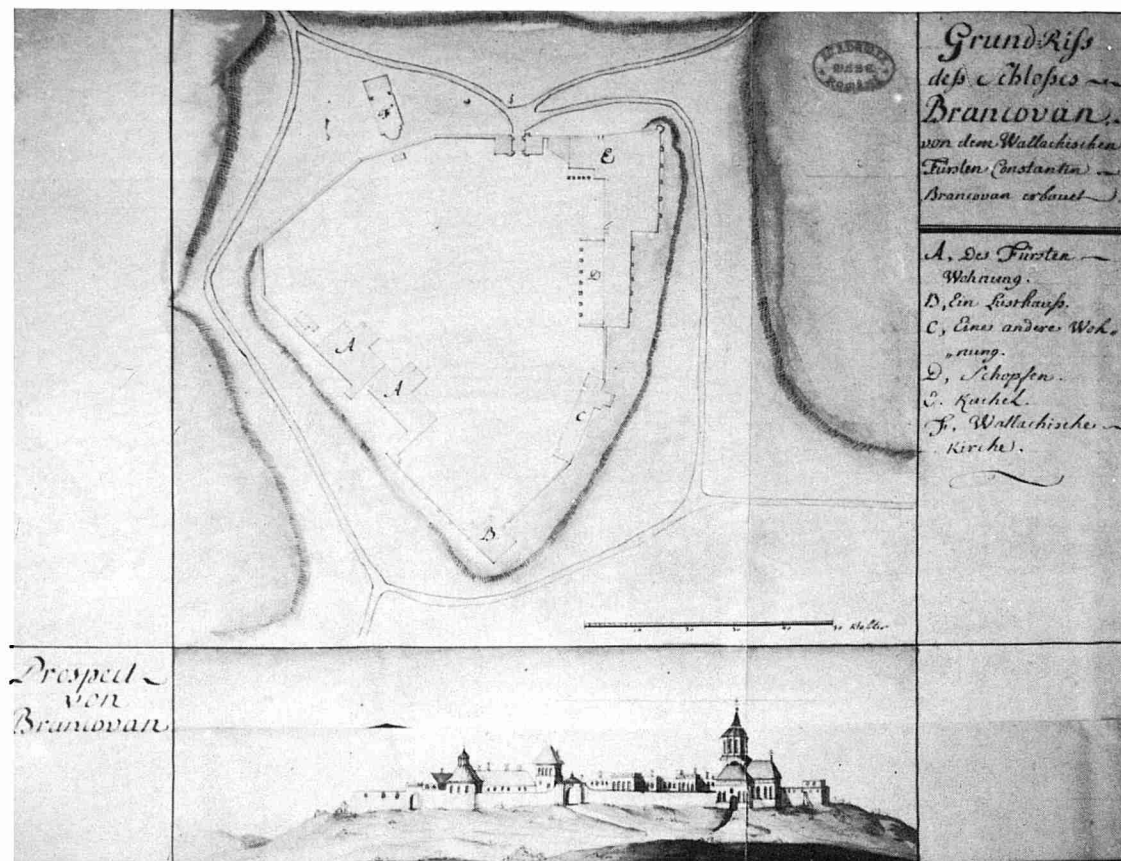
Fragment din Harta Olteniei („Tabula Valachiae Cis-Alutanae”) întocmită de Friedrich Schwanz la 1723
(Academia Română, Hărți, D-XXVII/5).

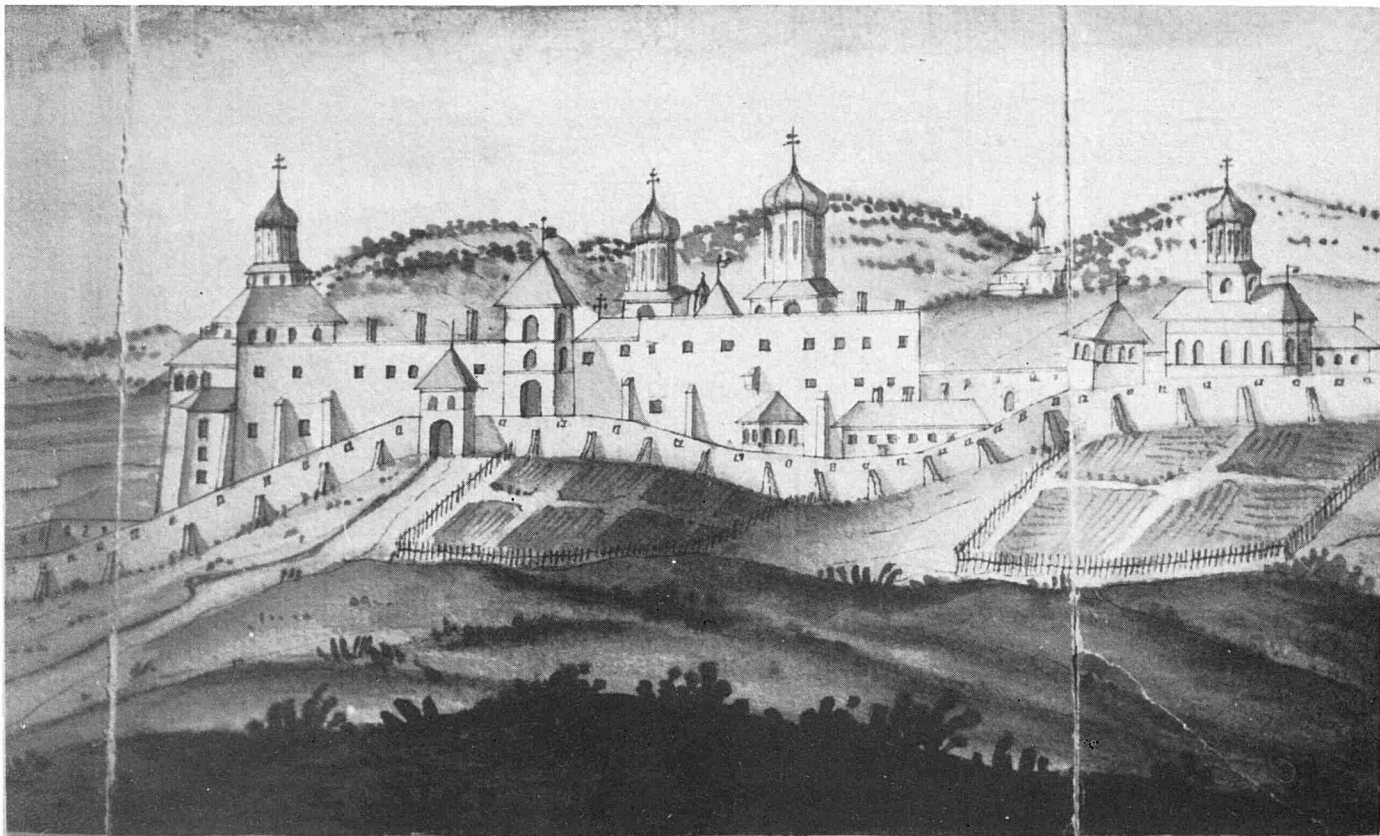
Alt fragment din harta lui Schwanz înfățișând diferite tipuri ale societății românești și traseul urmat de „Via Carolina” (Ibidem).

Mănăstirea Cozia (acuarela din ms. „Descrierea Olteniei” de Friedrich Schwanz 1723) (Academia Română, Ms. german 10, f. 75).

Palatul de la Brâncoveni (Ibidem, f. 82).

Mănăstirea Hurez (*Ibidem*, f. 67).

Nicolae Mavrocordat, domnul Țării Românești (după N. Iorga, *Portretele domnilor*, p. 142).

J. Bond

T R A V E L S
FROM
St. P E T E R S B U R G
IN
R U S S I A,
TO
D I V E R S E P A R T S
O F
A S I A.

CONTAINING,

- 34639 -
- I. A journey to ISPAHAN in PERSIA, in the years 1715, 1716, 1717, and 1718.
 - II. A journey to PEKIN in CHINA, through SIBERIA, in the Years 1719, 1720, 1721. With a map of the Author's two routes between MOSCO and PEKIN: To which is added, a translation of the Journal of Mr. de LANGE, Resident of RUSSIA at the court of PEKIN, in the years 1721 and 1722.
 - III. A journey from MOSCO to DERBENT in PERSIA, in the year 1722.
 - IV. A journey from ST. PETERSEURG to CONSTANTINOPLE, in the years 1737 and 1738.

By JOHN BELL, Esq;

[Gentleman in several Embassies to the Emperors of China, Persia, &c.]

In TWO VOLUMES.

VOL. I.

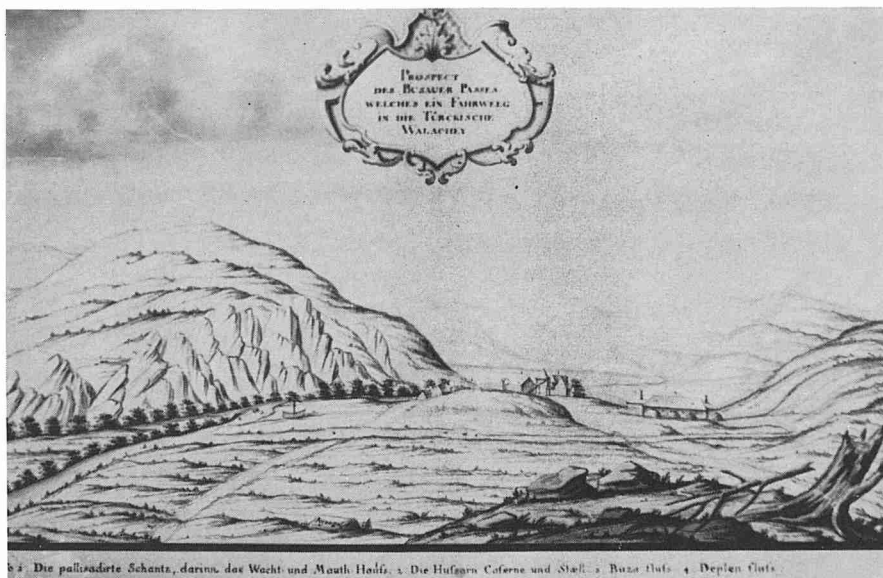
L O N D O N

Printed for W. HEMERY in the Strand. 1764

Foaia de titlu a cărții de călătorie a lui John Bell, *Travels from St. Petersburg... to diverse parts of Asia* (Glasgow, 1765).

Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei (după N. Iorga, *Portretele domnilor*, p. 142).

Vedere a pasului Buzău cu punctul de vamă Oituz (gravură contemporană) (Muzeul de istorie și artă al Municipiului București, *Stampe*, S.F. 5 598).

Carol al VI-lea, împărat romano-german (gravură de Johann Heinrich Störchlin) (Academia Română, *Stampe*, 618 III/Störchlin, J. H.-1).

Kelemen Mikes ca tânăr ostaș curuț (gravură contemporană)
(după Mikes Kelemen, *Törökországi levelek...*, ed. Hopp
Lajos, vol. I, Budapesta, 1966, p. 5).

Iosif Rákóczi, pretendent și conducătorul curuților la 1737–
1738 (gravură contemporană) (*A Magyar Nemzet Története*,
vol. IX, Budapest, 1898, p. 187).

Horă ostășească în
Transilvania, cu
participanți români
(iunie 1742) (gra-
vură contemporană)
(Academia Română,
Stampe, G.S. 1/9 (498)
„1742” – 1).

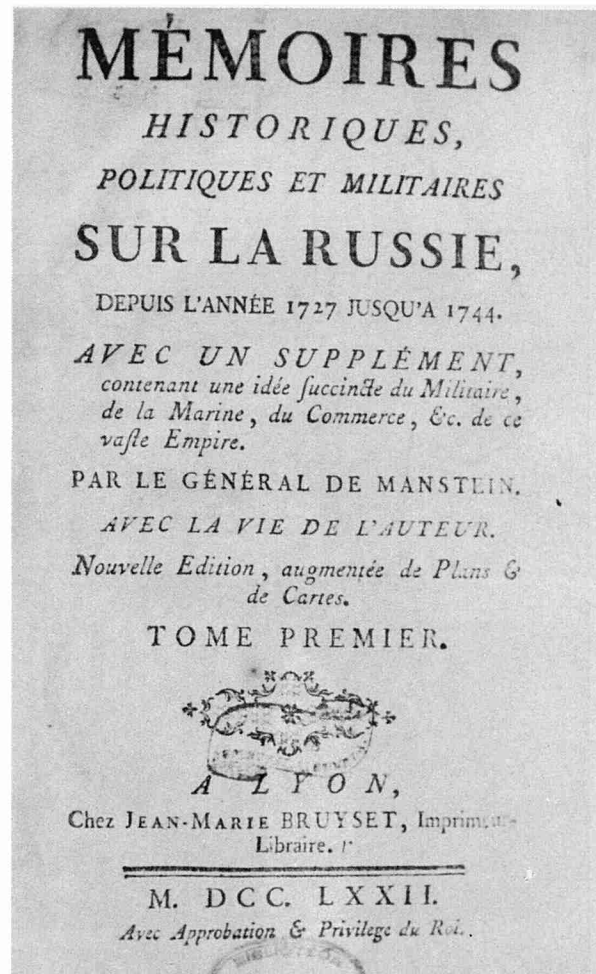
Maria Tereza, ca regină a Ungariei (1742)
(gravură de G. E. Petis după portretul lui Martin de
Meytens, Viena) (Academia Română, *Stampe*,
G.F. 18 II/Petit, G.E.-1).

Feldmarșalul conte Cristeph Burchard von Münnich, generalissimul
trupelor rusc din Moldova (gravură de M. Bernigeroth) (Academia
Română, *Stampe*, G.G. 18.I/Bernigeroth, M. II-1).

Contele Ulrich Frederih Woldemar Loewendal, comandant al trupelor ruse în Moldova, ulterior mareșal al Franței (gravură contemporană) (după „Magazin istoric”, IX (1975), nr. 10 (103), pl. III, p. 32-33).

Foaia de titlu a cărții generalului Cristoph Hermann von Manstein, *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie...* (Lyon, 1742).

RENOI.

- A Camp Russe en deux Quartiers.
 B. Allée droite à laquelle les Murs de la Citadelle se
 sont adossés le Soir du 27.
 C. Quartier général occupé dans la Nuit.
 D. Allée gauche où les Russes du Don s'élevèrent.
 E. Camp retranché des Turcs.
 F. Allée droite de la Citadelle, sur laquelle se trouvaient
 les batteries de la Citadelle, l'Artillerie de la Citadelle.
 G. Allée gauche des Turcs pour s'avancer. Allée droite.
 H. Murs de la Citadelle pour la défense du Détachement
 Turc.
 I. Détachement Russe sous le Général Lomondov
 pour s'en faire Approche.
 L. Marche de l'Armée Russe pour passer de la Citadelle.
 M. Passage des Approches.
 N. Batterie de l'Artillerie Russe, dans la Plaine de la gauche
 l'Armée russe et s'avancer vers la Citadelle.
 O. Batterie d'Artillerie Russe, dans la Plaine de la droite
 l'Armée russe et s'avancer vers la Citadelle.
 P. Batterie d'Artillerie Russe, dans la Plaine de la droite
 l'Armée russe et s'avancer vers la Citadelle.
 Q. Allée droite des Russes pour s'avancer vers la Citadelle.
 R. Approche des Turcs.
 S. Batterie d'Artillerie Russe, dans la Plaine de la droite
 l'Armée russe et s'avancer vers la Citadelle.
 T. Deux Batteries d'Artillerie, qui s'avancèrent
 vers la Citadelle.
 U. Batterie d'Artillerie Russe, dans la Plaine de la droite
 l'Armée russe et s'avancer vers la Citadelle.
 V. Batterie d'Artillerie Russe, dans la Plaine de la droite
 l'Armée russe et s'avancer vers la Citadelle.

Planul bătăliei ruso-turce de la Stăuceni (28 august 1739) (Général de Manstein, *Mémoires historiques...*, vol. II, p. 17, plan. no. 8).

Vedere a mănăstirii Văcărești, ctitorie a Mavrocordașilor (clișoteca Institutului de istorie a artei).

Vedere interioară a mănăstirii Văcărești.

Marcos Antonios Katsaitis (gravură de J. Cattani, 1738)
(după É. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIII-e siècle*,
vol. I, Paris, 1918, p. 270).

Pictorul Jean Etienne Liotard (autoportret) (după Remus Niculescu,
Jean-Etienne Liotard à Jassy, 1742-1743, în „Geneva”, XXX (1982),
p. 153).

Constantin Mavrocordat (portret de J. E. Liotard) (*Ibidem*, p. 138).

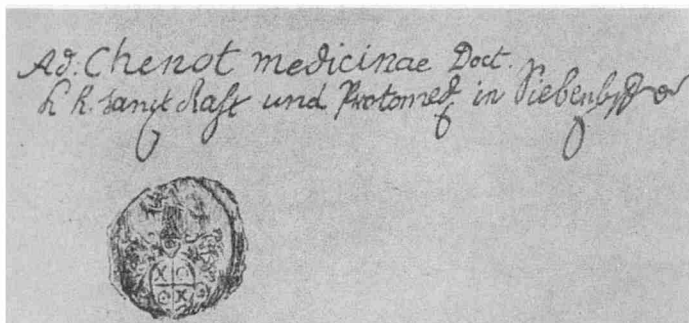

Doamna Ecaterina, soția lui Constantin vodă Mavrocordat (portret de J. E. Liotard)
(*Ibidem*, p. 143).

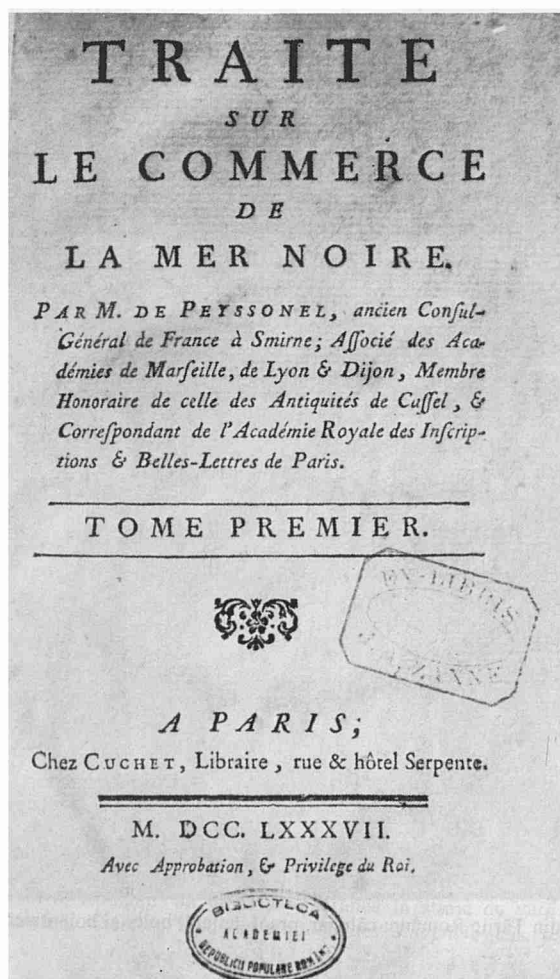

Vedere a orașului Iași din prima jumătate a secolului XVIII (gravură contemporană) (Muzeul de istorie și artă al Municipiului București, *Stampe*).

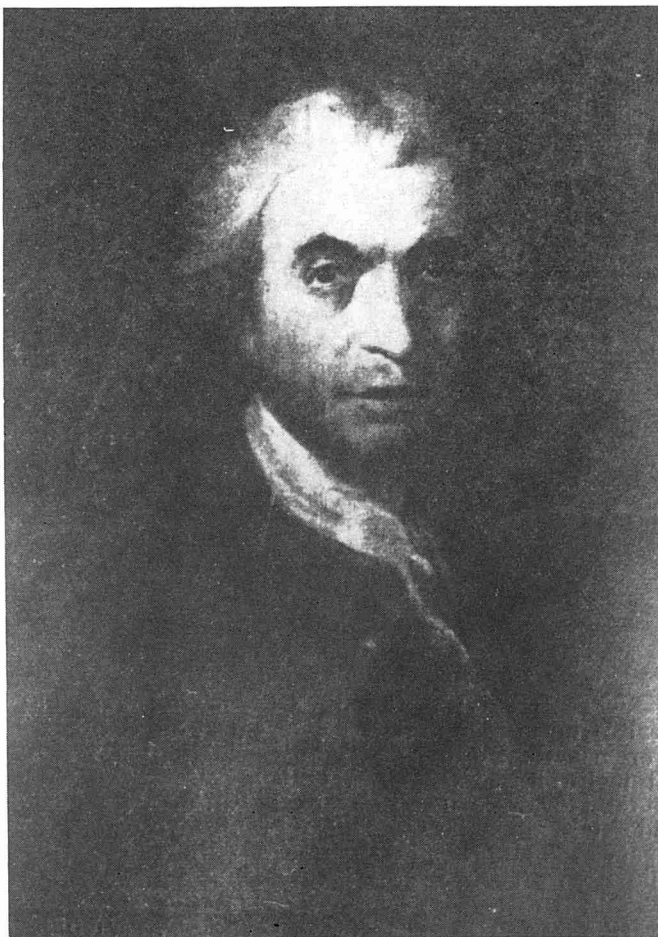
16. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 8

Semnătura și sigiliul inelar al medicului Adam Chenot (după É. Knoffs, *Adam Chenot...*, Luxembourg, 1930, p. 225).

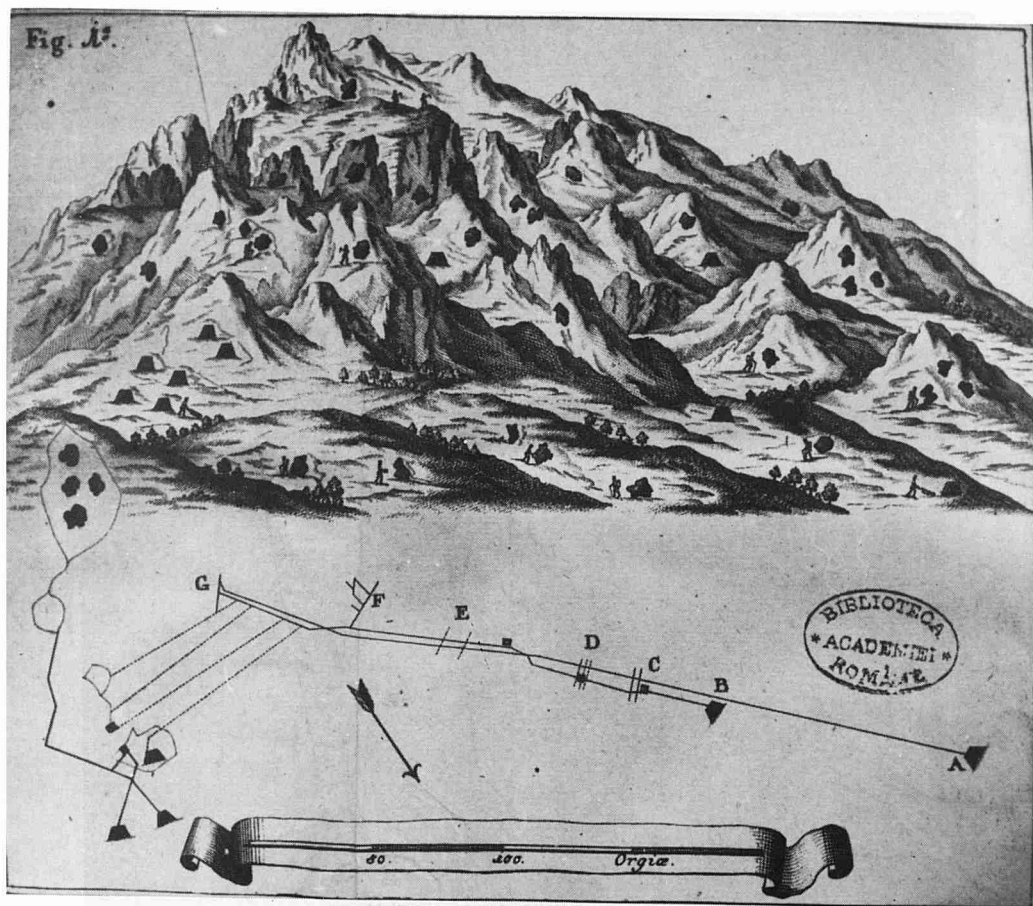
Foaia de titlu a lucrării lui Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787; Fila 161 din manuscrisul lui Blasius Kleiner privitoare la orașul București (1761).

Ruggiero Giuseppe Boscovich (portret din 1760) (după *Encyclopedia Croatica*, III, Zagreb, 1942, p. 172).

Lordul James Porter (gravură contemporană) (reproducere din George Larpent, *Turkey: its History... from the Journals... of Sir James Porter*, London, I, 1854, p. 1).

Vedere și plan al Ocnei de sare de la Turda (după Joannes Fridwaldsky, *Minero-Logia magni Principatus Transilvaniae...*, Claudiopoli, 1763, fig. 5).

MÉMOIRES
DU
BARON DE TOTT,
SUR LES TURCS
ET LES TARTARES.

A AMSTERDAM.

M. DCC. LXXXV.

Foaia de titlu a cărții baronului François de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1785.

Tagbuch

der

Reisen

von

N. E. Kleemann.

Mit einer zuverlässigen Karte von der Krumm,
und vielen Kupfern.

Prag,

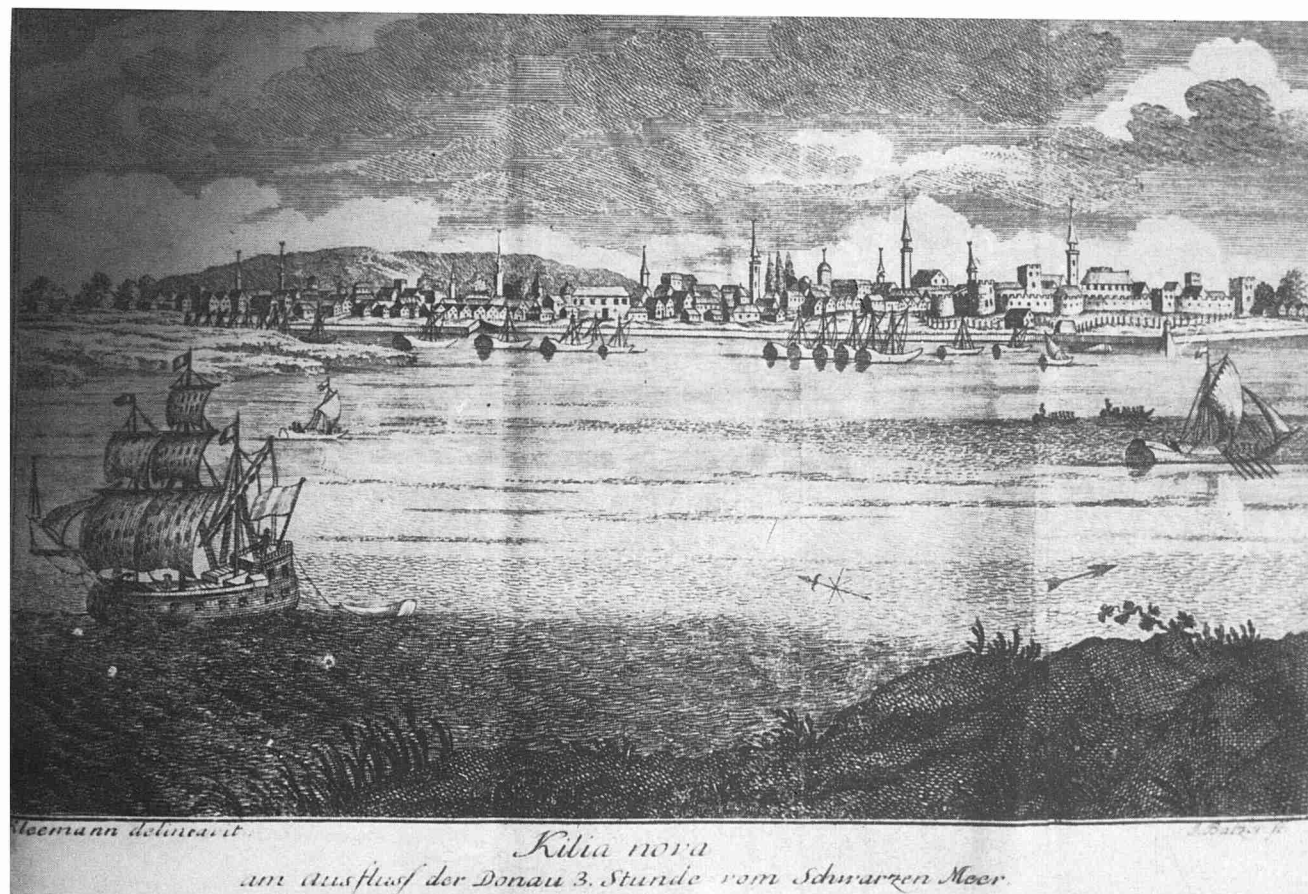
mit von Schönfeldischen Schriften.

1783.

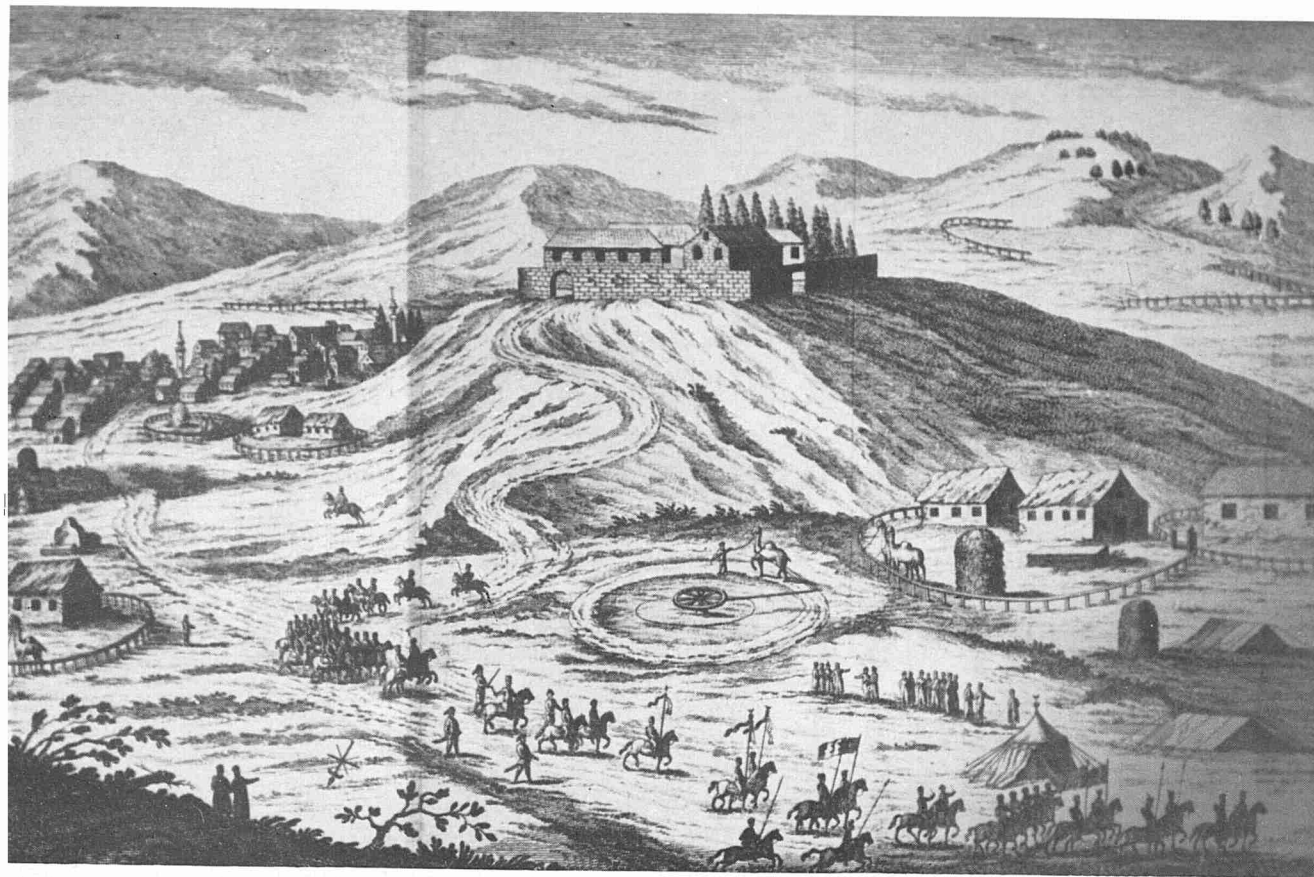
Foaia de titlu a cărții lui Nikolaus Ernst Kleemann, *Tagbuch der Reisen*, Praga, 1783.

Vedere a Dunării la Porțile de Fier (gravură de Johann Balzer în cartea lui N. E. Kleemann, *Tagbuch der Reisen*).

Portul Chilia Nouă la Dunărea de Jos (*Ibidem*).

Ieșirea hanului tătar de la Căușani în Bugeac (*Ibidem*).

RESMI AHMED EFENDI

(1700—1783)

Ahmed b. Ibrahim, cunoscut sub numele de Resmi Ahmed Efendi, s-a născut în anul 1700 la Rethymno în Creta, fiind grec de origine.

În 1733 a venit la Constantinopol unde a izbutit să intre în slujba Porții în urma căsătoriei sale cu fiica cunoscutului reis efendi Taukdji Mustafa. Resmi a ocupat mai multe funcții administrative în diferite orașe din Imperiul otoman.

În octombrie 1757 a fost trimis ca sol la Viena, iar în 1764 la Berlin. Cu acest prilej a trecut prin Moldova atât la ducere, cât și la înapoiere (1764—1765). Întors în Turcia, a ocupat diferite funcții în stat.

A murit la 31 august 1783 la Constantinopol.

Resmi a lăsat două rapoarte redactate în limba turcă asupra soliilor sale la Viena și Berlin. Amândouă au fost reproduse de Ahmed Vasif Efendi în cronica *Mehasin-ül asar ve hakaik ül ahbar* (Fapte bune și știri adevărate), tipărite la Constantinopol în 1804 (1219 H.), p. 239 și urm. Cel din urmă, redând descrierea călătoriei sale prin Dobrogea și Moldova, cuprinde o înșirare a localităților din Dobrogea și Moldova străbătute atât la ducere, cât și la înapoiere, autorul mărginindu-se doar să descrie aspectul lașilor cu prăvăliile, palatele și bisericile ce contrastau puternic cu căsuțele de lemn ale locuitorilor săraci din mahalale. Stăruie mai mult asupra Hotinului — socotit că datează de la începutul erei noastre (!) — dând unele amănunte prețioase asupra trecutului și construcțiilor din veacurile XVII și XVIII. A fost tradus în limba germană sub titlul: *Resmi Achmet Effendi, Gesandtschaftliche Berichte von seinen Gesandtschaften in Wien im Jahre 1757 und in Berlin im Jahre 1763. Aus dem türkischen Originale übersetzt von einem ungenannten Mitarbeiter der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“*, Berlin și Stettin 1809, 103 p. de fapt traducătorul e J. v. Hammer-Purgstall; cf. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest 1827—1835, VIII, 215 Anm. a și 273, Anm. c). O altă traducere se datorește lui Willy-Bey Bolland, intitulată: *Ahmed Resmi Effendi, Eine türkische Botschaft an Friedrich den Grossen. Aus dem Türkischen ins Deutsche übersetzt*, Constantinopol, 1903, 40 p. în „Mitteilungen des Deutschen Excursions-Klubs in Konstantinopel“, fasc. VI, Există și traducere polonă în *Nowyprzekład dziejopisów turekich dotyczących sie Historyi polskiej, a szczególniej Turczy Wasyf Efendego* (Nouă traducere a cronicarilor turci cu privire la istoria Poloniei înlocuită de Wasif Efendi), vol. I, Berlin, 1846, de Ignaz Pietroszewski, și în *Senkowski, Collectanea z dziejopisów turekich*, vol. II, după care a dat Iliasdeu o traducere românească în „Arhiva istorică“, I, p. 183, no. 274.

În calitate de martor ocular și de participant la războiul ruso-turc din 1769—1774, Ahmed Resmi a scris o serie de considerații asupra desfășurării operațiilor militare și a încheierii tratatului de la Kuciuk Kainardji. Au fost publicate fără indicarea locului și datei de apariție sub titlul *Hulasat ül-ittibar* (Sambul, 1282), 92 p. (cf. „Journal Asiatique“, 1868, I, 478; 1871, II, 148 N. 27) și traduse de H.F. von Diez sub titlul: *Resmi Achmet Effendi, Wesentliche Betrachtungen oder Geschichte des Krieges zwischen den Osmanen und Russen in den Jahren 1768 bis 1774. Aus dem türkischen übersetzt*, și prevăzute cu un „Vorbericht über Sultan Mustafa III, und Resmi Achmet Effendi, Halle și Berlin, 1813, 307 p.

Resmi a scris biografiile a 64 de reis effendi (*Halifet er rü'esa în Takiwimhane-i amire*, Stambul sfârșitul lui *Djumada II 1269*, 195 p. și biografiile Kâzlar agalelor (*Humeylet ül-Kübera*).

De Resmi s-au ocupat Hammer în *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. VIII, passim; Brusall Mehmed Tohir, *Osmanli müeflifleri* (Scriitori otomani), Stambul, 1334–1338, 1343, p. 58 ș.u.; G.B. Volz. *Eine türkische Gesandtschaft am Hofe Friedrichs des Grossen im Winter 1763/64* în „Hohenzollern-Jahrbuch”, 1907; C.A. Bratter, *Die preussisch – türkische Bündnispolitik Friedrichs des Grossen*, Berlin, 1915, p. 107; Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 309–312.

Relația călătoriei prin Dobrogea și Moldova¹

1764 – 1765

p. 240
p. 241

În douăzeci de zile am ajuns la menziful² numit Măcin, aflat pe malul Dunării. În localitatea mai sus arătată m-a întâmpinat mehmendarul domnului Moldovei³ și ne-am imbarcat, cu voia lui Allah, pe corabia aflată în grija nazârului⁴ de Brăila și am trecut în orașul Galați⁵.

Măcinul pomenit mai sus și Brăila, precum și Galații sunt așezate pe țărmul Dunării, în locuri adăpostite, iar de la Brăila până la Galați se află în mijlocul Dunării o insulă care poate fi străbătută în lungime în mai bine de două ceasuri de mers. Astfel la Brăila și Galați sunt porturi frumoase și ele au fost în continuu locuri de oprire pentru vasele de zahereș. După ce am stat trei zile la Galați, în următoarele patru zile am ajuns în orașul Iași care este capitala Moldovei. În partea de miazăzi a localității mai sus arătată, pe malul unui lac asemănător cu Gök-Su⁶, se află un palat⁷ numit Frumoasă⁸, care a fost pregătit pentru mosafirii înaltului Devlet (= Porții).

Am tras acolo și, de nevoie, am poposit timp de aproape cincisprezece zile și am pregătit cele de trebuință pentru continuarea călătoriei. Regiunea, amintită mai sus se întinde de la răsărit la apus pe o colină, între râul Prut și Siret⁹. Partea dinspre miazăzi este înconjurată de un râu mic¹⁰. Fiind un oraș întins, centrul este împodobit cu un așezământ de binefacere¹¹ și cu unele dughene, iar la margini sunt casele de lemn ale raialei săimane.

¹ Traducerea s-a făcut după textul turc, publicat în lucrarea lui Ahmed Vasâf, *Tarih*, ed. Istanbul, 1219 H. (1804), p. 239 și urm.

² *Menzil*, termen turc care înseamnă loc de popas, stație de poștă.

³ Grigore Callimachi (1761–1764).

⁴ *Nazâr*, termen turc care înseamnă supraveghetor.

⁵ *Kalas*.

⁶ *Gök-Su*, râu din Anatolia, reg. Adana.

⁷ *serai*.

⁸ *Furmosa*.

⁹ Felul aproximativ al determinării situației Iașilor dovedește lipsa de interes și superficialitatea observațiilor autorului.

¹⁰ Bahluețul.

¹¹ Epitropia spitalului Sf. Spiridon organizată de brisovul lui Constantin Racoviță de la 1 ianuarie 1757.

În fața <orașului> pe două dealuri se află două biserici mari numite Galata¹² și Cetățuia¹³. Așezămintele de binefacere, cele amintite mai sus, și cele două biserici au niște porți ca de cetăți care țin oarecum loc de pază. În împrejurimi se găsesc vii și grădini din belșug. Apa Galata este renumită prin limpezimea și răceala ei. Râul Siret de care s-a amintit se varsă în Dunăre între Brăila și Galați, iar râul Prut se varsă tot în Dunăre lângă Bugeac și Reni¹⁴. De aceea diferite feluri de chestele din eialetul¹⁵ Moldovei se transportă repede cu ajutorul acestor râuri la schela Galați, iar de aici ajung repede la Constantinopol cu vasele din Marea Neagră. Pornind de la Iași, am trecut după două zile peste râul Prut și în a 25-a zi a lunii Safer¹⁶ am ajuns la Hotin.

După unele relații, cetatea Hotinului este o fortăreață rămasă de pe vremea lui Isus-Profetul¹⁷, fiind așezată pe marginea râului Nistru¹⁸. Ea este o cetate întărită ca Rumeli-Hâsarî¹⁹. La început, fiind serhadul²⁰ eialetului Moldovei, o păzeau domnii Moldovei. În jurul anului 1026²¹, căzând în mâinile polonilor din cauza trădării domnului Moldovei, afurisitul numit Gaspar²², ajunsese una din cauzele principale care au dus la expediția din 1030²³ a sultanului Osman²⁴, iar după întoarcerea <sultanului> a fost salvată prin încheierea păcii.

În cursul anului 1084²⁵, cu prilejul expedițiilor <purtate> împotriva cetății Camenița, a căzut din nou <în mâinile> polonilor, iar în anul următor, fiind smulsă din nou din mâinile lor, <cetatea> și-a recăpătat prosperitatea și renumele de mai înainte.

În urma atacului dușmănos al țarului Moscovei²⁶ împotriva eialetului Moldovei, în anul 1123²⁷, și în urma înfrângerii lui, cu ajutorul lui Allah, a fost nevoie de întărirea acestei părți. De aceea datorită sfaturilor și străduințelor mării sale, sultanului Ahmed han²⁸, răposatul, mormântul să-i fie <în> rai, în anul 1125²⁹ s-a clădit și s-a întărit o cetate nouă în partea de sud a fortăreței amintite mai sus, iar în interiorul ei au fost instalate cantități indesculțabile de muniții și au fost numiți destui apărători și <s-au adus destule> arme. Astfel vechea cetate a rămas acum ca un <fel de> depozit de muniții pentru Jeni-Kale. În felul acesta oîntindere de un sangeac³⁰, cu câmpuri și sate, aflată între râul Prut și râul Nistru, a fost despărțită de eialetul Moldovei, fiind numit pentru paza ei, fie un vizir, fie un emir.

¹² Galata, ctitoria lui Petru Șchiopul (1585).

¹³ Cealaciuba = Cetățuia, mănăstire ridicată în 1672 de Gh. Duca.

¹⁴ Turmarova, oraș în Republica Ucraina.

¹⁵ Termen turc, care indică țările aflate sub dominația otomană.

¹⁶ = 24 iulie 1764.

¹⁷ Inexact.

¹⁸ Turla.

¹⁹ Fortăreață de pe malul Bosforului în partea Rumeliei.

²⁰ Serhad = ținut de margine.

²¹ Anul 1026 al Hegirei corespunde cu 9 ian. — 28 dec. 1617.

²² Gaspar Grațiani (1619—1620).

²³ Anul 1030 H. = 26 nov. 1620—15 nov. 1621.

²⁴ Osman al II-lea (1618—1622).

²⁵ Anul 1084 H. = 18 aprilie 1673—8 aprilie 1674.

²⁶ Petru cel Mare.

²⁷ Anul 1123 H. = 19 februarie 1711 — 8 februarie 1712.

²⁸ Ahmed al III-lea (1703—1730).

²⁹ 1125 H. = 28 ianuarie 1713—16 ianuarie 1714.

³⁰ Sangeag (district), împărțire administrativă din Imperiul otoman mai mare decât o Kaza (județ) și mai mică decât un vilaiet (provincie).

Satele sale îmbelșugate erau împărțite sub forma de ogeaclâk ³¹ neferilor ³² de acolo ... Înapoierea ... în a cincea zi a <lunii> zi'l-hidge ³³ am ajuns în târgul numit Horodenka ³⁴, aflat la distanță de 15 ceasuri de Hotin și care este punctul de hotar dintre pământul Poloniei și al Moldovei. Aici, potrivit obiceiului de la plecare, ne-a întâmpinat călăuza domnului Moldovei și pregătind cele de trebuință pentru călătorie, am trecut peste râul Prut, aflat la o depărtare de zece ceasuri mai încoace și am ajuns la localitatea numită Cernăuți. De asemenea și de aici ajungând în târgul numit Botoșani, am prăznuit „sărbătoarea sacrificiilor” ³⁵. Din pricina ploilor care nu conteneau, am stat aici timp de trei zile. Apoi și de aici, în trei zile, am sosit la Iași, capitala elaietului Moldovei, și m-am întâlnit cu domnul Moldovei, Grigore ³⁶, beiu care abia venise. Pregătindu-se căruțe și cai, am pornit și de aici și de la localitatea Bârlad ne-am îndreptat spre Țara Românească, drumul spre Galați și Măcin fiind foarte anevoios din cauza timpului. În trei zile am ajuns în orașul Focșani, care este punctul de hotar dintre Moldova și Țara Românească.

Aici de asemenea ne-a întâmpinat călăuza domnului Țării Românești ³⁷ și, fără a mai trece pe la București în patru, cinci zile, la 1 Muharrem ³⁸ am intrat în orașul Turtucaia de pe Dunăre, trecând prin localitatea Oltenița aflată între Dunăre și Argeș.

³¹ Termenul de ogeac are sensul de cămin, curte, sălaj, vatră, familie, colonie.

³² Soldat simplu din corpul ienicerilor.

³³ = 26 mai 1765.

³⁴ *Haradenka* = Horodenka, târg în Polonia.

³⁵ = *Kurban bairam*.

³⁶ *Ligor* = Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1764–1767).

³⁷ = Ștefan Racoviță (1764–1765).

³⁸ = 20 iunie 1765.

Soli poloni în trecere spre Poartă

Solia lui TOMA ALEXANDROVICI (1766)

„Alegerea” lui Stanislaw Poniatowski ca rege al Poloniei la 7 septembrie 1764, impus de țarina Căterina a II-a cu sprijinul lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, într-un climat aproape de război civil, urma să fie notificată la Poartă de o solie având în frunte pe Toma Alexandrovici, fiul lui Alois de Culm, subcăminar (podcomori) al Curții polone și viitor mareșal al coroanei și voievod al Podlachiei. Dar deși solul se afla la frontiera Poloniei, la Zaleszczyk încă din nov. 1764, solia nu a putut purcede la drum decât în martie 1766!

Se știe că solii ce se îndreptau spre Poartă trebuiau să obțină mai întâi încuviințarea acesteia și să aștepte la graniță sosirea mehendarului ce avea să-i conducă pe un drum stabilit cu precizie mai înainte. Se mai întâmpla uneori ca așteptarea la graniță să se prelungească trei-patru săptămâni, zăbavă desigur supărătoare, dar care nu implica niciodată posibilitatea unui refuz al Porții de a primi pe solii respectivi. Dar cu prilejul acestei solii de notificare, întârzierea se datora nedumeririi crescânde provocate la Poartă de aflarea împrejurărilor în care fusese dus la capăt faptul împlinit. De câtăva vreme toată atenția era ațintită asupra Poloniei, de unde veneau adesea știri contradictorii. Domnii români își trimiseseșă agenții ca observatori discreți chiar înainte de moartea regelui August al III-lea, tocmai pentru a fi luată măsura de a informa Poarta despre situația reală, atât a partidelor dinăuntru, cât și a presiunilor din afară. Dar la Poartă, chiar în Divan, se înfruntau partizanii păcii cu cei ai războiului și știrile din rapcartele domnilor erau nu o dată acuzate de a fi niște instigații la război contre Rusiei. Așadar la Constantinopol se aștepta luarea unei hotărâri înainte de a primi solia da notificare a alegerii care ar fi însemnat o recunoaștere a acesteia.

Dar la Zaleszczyk solul se credea foarte aproape de pornire și se și indigna de știrea ce i se strecurase că drumul soliei nu ar trece pe la Iași, ci prin Bugeac spre Tulcea și spumega contra domnului Grigore al III^{lea} Al. Ghica, ascultând șoaptele fostului agent prusian Boskamp, ajuns „consilier” polon atașat soliei, care îi inspiră declarații pline de ifos: că nu va ține seama de acele dispoziții și va merge direct la Iași, căci așa trebuie să se purceadă cu asemenea domni! Mai adăugând și îndemnul să se arate cea mai mare răceală lui La Roche la sosirea acestuia în Polonia, el venind doar ca să spioneze... etc. Boskamp, care trebuise să-l preceadă pe sol, fusese oprit de ploi și acum se ținea scai de Toma Alexandrovici, care se lăsa dus de el deși avea și momente de incălză. Dar deocamdată nu se puneau în discuție itinerariul, ci însăși încuviințarea trecerii soliei spre Poartă. La scrisorile repetate ale solului, domnul îl lămurise încă din 26 nov. că acea zăbavă se datora unor informații sosite la Poartă privind „niște schimbări, care ar amenința libertatea Poloniei, precum și faptului că în scrisoarea trimisă Porții de către Republica Poloniei nu se pomenea de incolumitatea (= integritatea) Republicii și în consecință trecerea soliei va avea loc după o informare mai deplină!”. Aluzia la integritatea Poloniei se referea la o așa-zisă rectificare de frontieră în favoarea Rusiei, de o întindere considerabilă. Dar până la rezolvarea chestiunii principale puse de Poartă, domnul îl cheamă pe Boskamp la Iași „spre a înțelege” și acesta îi trimite solului la Zaleszczyk răspunsuri optimiste, asigurându-l de bunăvoința domnului și de apropiată primire a firmanului de drum. Boskamp credea că va porni mai înainte..., dar și pentru el trebuia în prealabil să fie informată

Poarta de scopul misiunii sale și deci rămâne la Iași, de unde continuă să comunice din partea domnului buletine tot mai optimiste. La 31 martie „totul este gata” și se pomenește și de apropiata sosire la Varșovia a lui La Roche (încondeiat de Boskamp ca nemeritând nici o crezare... etc.). Dar la 9 aprilie solul află cu satisfacție că marele vizir a fost depus, atribuindu-i lui așa zisa falsificare a adevărului și informare tendențioasă a Porții.

Se mai schimbă scrisori între domn și cancelarii Poloniei și Lituaniei în scopul accelerării plecării lui Boskamp la Poartă (21 aprilie st. v.) până ce domnul anunță la 16 mai st. v. că a sosit autorizarea trecerii lui Boskamp spre Constantinopol *ca emisar*, ducând toate actele ce i-au fost încredințate. Dar prin aceasta nu fusese rezolvată chestiunea notificării, Boskamp neavând calitate de sol, ci doar de emisar.

În timpul acesta solul continua să vegeteze la Żaleszczyk, de unde denunța niște pretense abuzuri sau încălcări de graniță din partea unor moldoveni, precum și trecerea pe acolo în Polonia a lui Jean-Baptiste Linchou pentru negoțul său de cafea, dar mai probabil pentru a spiona! El primește însărcinarea să intercepteze corespondența acestuia, însă o bucată de vreme nu mai pomenește de Linchou. Dar îndată după mazilirea lui Ștefan Racoviță, succesorul lui Constantin Racoviță și patronul în continuare al lui Linchou, solul îl arestează vitejește pe Linchou la Żaleszczyk, ceea ce îngăduie presupunerea că mai avea acolo și alte rosturi pe lângă cel de sol în hibernare.

În ciuda faptului că zăbava se prelungea, solul începea să se preocupe de itinerariul său în Moldova. La Roche îi dădea asigurări că va fi lăsat să meargă pe drumul obișnuit. Dar la scrisorile sale către Grigore Ghica, cerându-i să intervină în acest sens, domnul răspunde că n-are nici o putere de a se amesteca în asemenea probleme, pentru care solul va trebui să intre în corespondență cu mehendarul său și că Boskamp va trebui să elucideze el întreaga chestiune înainte de plecarea sa de la Constantinopol (28 dec. st. v.). Dar mai trec încă mai bine de două luni până să pornească în sfârșit solia spre Constantinopol. Abia la 16 martie 1766 ea se pune în mișcare de la Zwaniec spre Hotin, așa cum rezultă din jurnalul anonim al soliei, care este de altminteri extrem de searbăd, constând dintr-un simplu itinerar cu însemnarea orelor de drum între diferitele conace și a stațiunilor mai prelungite în câteva puncte ale traseului din cauza unor reparații desful de frecvente ale vehiculelor poloneze. Monotonia este întreruptă doar de două mențiuni mai speciale referitoare la îmbolnăvirea solului (care a fost îndreptat spre întremare la Țuțora) și la incendiul de la mănăstirea din Galați unde a fost găzduit.

Cu toată această sîrăcie de informații, se poate totuși citi între rânduri. Și anume că diferitele aclamații și alaiuri din localitățile secundare nu apar în text decât pentru a masca faptul că solia nu a trecut prin Iași și nu a fost primită de domn, ci doar salutată la Tabăra de către doi mari dregători. Și nu este exclus ca acea boală a solului care l-a îndreptat spre „palatul” de la Țuțora să fi fost o boală diplomatică menită a escamota jignirea profundă adusă prestigiului atât de exigent al solilor poloni. Solul s-a grăbit să scrie din Țuțora ministrului său în Polonia despre îmbolnăvirea sa și atențiile arătate de domn, trimițând medici, daruri și urări de însănătoșire. Însă și sub aceste aparențe multumitoare, necazul solului rămănea viu făcându-l bănuitor la toate. Scriind din Galați el afirmă că i s-ar fi semnalat niște cazuri de ciumă numai pentru a-l împiedica de a veni în acel oraș. În același spirit menționează și incendiul de acolo din care cauză marele postelnic Panaiodoro se silește să-l lămurească asupra realității ciumei, ivite încă din anul trecut și la Focșani, Fălciu etc. Cât privește focul de la Galați, el se datorește faptului că multe case sunt acoperite cu paie și că se află acolo depozite de mărfuri pentru Constantinopol. Ce este mai sugestiv este faptul că el nu se mai înțelege nici cu ai săi. În raportul său din Galați el pomenește de cearta sa cu Boskamp, „care este de o fire neastâmpărată, intrigantă, violentă și răutăcioasă”.

Drumul de înapoiere este încă și mai ingrăt. Dacă la ducere s-a mers totuși prin Galați, pe unde s-a făcut trecerea Dunării, în schimb la întoarcere s-a urmat o altă cale prin Tulcea, Ismail și părțile Bugeacului până la Fălciu, de unde a fost reluat întocmai drumul sosirii. De astă dată, fără a fi bolnav, el a poposit tot în „palatul” de la Țuțora, unde i s-au adus

din partea domnului daruri și dulceați. Solul ar fi dorit să treacă Nistrul direct la Zaleszczyk, dar regele i-a trimis răspuns să urmeze același drum prin Hotin și Camenița, *așa cum cere eticheta*! ceea ce a trebuit să-i pară solului o ironie destul de amară. Cu atât mai mult, cu cât la polatul din Hotin nu se găsea pentru el loc de găzduire și era îndrumat spre Otace, la așa-zisa „casă a voievodului”, unde nu catadicsise contele Podoski să descindă o clipă pentru a fi tratat cu tradiționala cafea *spre a nu se înjosi, intrând în casa unui vameș!* Cu toate artificiiile jurnalului soliei, bilanțul solului era destul de negativ, fiind pozitiv doar pentru Boskamp, care a profitat de venirea sa la Constantinopol pentru a se converti la catolicism, condiție neapărată la cererea indigenatului polon, la care nu puteau aspira ereticii.

Am socotit că nu e de prisos a însoți textul atât de plat al jurnalului soliei de evocarea agitației ce a precedat trecerea acesteia prin Moldova și de a face un loc modest și lui Boskamp, ce trebuie cu drept cuvânt socotit și el printre călătorii având a fi incluși în seria noastră.

Jurnalul soliei, în care e cuprinsă trecerea prin Moldova, a fost alcătuit de un membru al soliei ce nu a fost identificat. Intitulat *Dyaryusz legacyi Imc. pana Tomasza Alexandrowicza, podkomorzego nadwornego iego .K. mósci y posta extraordinarynego do Porty Ottomanskiej w roku 1766 odprawionej* (Jurnalul soliei lui Toma Alexandrovici, podkomori al Curții marelui sălii sale regelui și sol extraordinar la Poarta otomană, îndeplinită la anul 1766) se păstrează la Institutul Ossolinski din Lwow (ms. 1615).

A fost publicat de P.P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 215—219 împreună cu o traducere în limba română (pp. 219—235).

Fragmente din corespondența lui Toma Alexandrovici expediată în timpul șederii sale la granița Moldovei (1764—1766), cât și din scrisori din timpul soliei, au fost publicate de N. Iorga în *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, București, 1902—1903, pp. 350—365, 575, după originalele păstrate în biblioteca Muzeului Czartoryski din Cracovia.

JURNALUL ANONIM AL SOLIEI¹

1766

16 Martie. La Zwaniec pe Nistru. A sosit călăuza moldoveană cu o scrisoare a domnului ², stăpânul său, plină de simțăminte cele mai prietenești. La plecarea lui de la audiență, solul ³ i-a dăruit un ceasornic de aur și a poruncit să fie poftit la masa pe care a dat-o castelanul din Kiev comandantului garnizoanelor și comandantului general al cetățenilor de la graniță ...

18 — 23 martie. Primirea la Hotin.

Descrierea ceremoniilor turcești.

24 martie. Solul cu toată solia a plecat însoțit de suită, în timp ce se trăgea cu tunurile. În fața caretei solului mergeau două călăuze: un turc și un moldovean. O mare mulțime de oameni ne-a însoțit afară din oraș și un steag întreg de lipcani cu rotmistrul său ne-a condus până la conacul de noapte la șase ceasuri de drum de Hotin, în satul Cebrău ⁴. Acest sat ține de raiaua Hotinului, despărțită de Moldova prin râul Prut.

¹ După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, p. 215—19 (text), p. 219—223 (trad.)

² Grigore al III-lea Alexandru Ghica, în prima domnie în Moldova (1764—1767).

³ = Toma Alexandrovici.

⁴ Czabri = Cebrău, sat pe Prut, în Republica Ucraina.

25 Martie. Am trecut Prutul pe două bacuri și am stat noaptea în satul Bivol⁵, la două ceasuri de Cebrău..

26 Martie. După cinci ceasuri de drum ne-am oprit la Săveni⁶.

27 Martie. Ne-am odihnit tot acolo.

28 Martie. După un drum de patru ceasuri am rămas noaptea la Cucuteni⁷, unde solul a fost întâmpinat de un boier fruntaș și invitat la curtea lui.

29 Martie. După șase ceasuri de drum am sosit la Tabăra⁸, sat pe Prut, unde am văzut șanțurile rămase din vremea tratatului vestitului Petre Alexievici⁹ cu turcii¹⁰.

30—31 Martie. Turcii își au sărbători mari în aceste zile. A treia zi, 1 aprilie, a sosit primul dregător al Moldovei¹¹ însoțit de marele căminar, urând bun sosit solului în numele domnului Moldovei.

2 Aprilie. Plecând din Tabăra am sosit după opt ceasuri în satul Mânzălești¹² în pădure, între râurile Jijia și Prut.

3 Aprilie. Aici s-a reparat osia stricată a unei carete.

4 Aprilie. Potcovarul soliei și-a rupt piciorul, iar solul s-a îmbolnăvit. Simțindu-se din ce în ce mai slăbit, a trimis la Iași după un doctor. Acesta a sosit după scurtă vreme și a dat doctorii solului, sfătuindu-l să se ducă // cu toată curtea la un palat mic ce se afla la trei ceasuri distanță, pe Prut, unde va putea găsi aer mai proaspăt și mai sănătos ca aici.

6—13 Aprilie. După trei ceasuri de drum solul a sosit la Țuțora¹³ pe Prut, la un palat mic ce se afla chiar pe malul râului și acolo și-a îngrijit sănătatea timp de șapte zile, luând felurite doctorii și luându-i-se și sânge până ce s-a însănătoșit pe deplin. Cu prilejul însănătoșirii sale a primit felicitări și de la domnul Moldovei printr-un ofițer al lui de seamă.

14 Aprilie. Am mers șapte ceasuri până la Trestiana¹⁴.

15 Aprilie. Am pornit de dimineață din cauza drumului lung ce aveam de străbătut, căci am mers opt ceasuri. Ne-am oprit în orașul Huși, unde solul a fost întâmpinat la o milă depărtare de oraș de către locuitori care ieșiseră cu steaguri. Ei l-au condus cu strigăte de bucurie până la reședința episcopului ortodox¹⁵. În acest oraș se află și o biserică catolică a franciscanilor¹⁶, sub protecția polonă, având și un număr mare de credincioși.

16—17 Aprilie. Am rămas să ne odihnim tot acolo ca să reparăm cărele stricate.

18 Aprilie. După șapte ceasuri de drum ne-am oprit în satul Tupilați¹⁷.

⁵ *Gikol*, după pronunția Ghihol — bivol, vechea denumire a satului și com. Vișoara, jud. Botoșani.

⁶ *Chwanencia*, oraș, jud. Botoșani.

⁷ *Cucuteni*, sat, com. Durnești, jud. Botoșani.

⁸ Tabăra, sat, com. Bivolari, jud. Iași.

⁹ Petru cel Mare. Confuzie răspândită și la alți soli poloni.

¹⁰ Aluzie la pacea de la Prut (1711), care însă n-a avut loc la Tabăra, ci la Stănilești. Această localizare greșită se explică prin marea însemnătate acordată de poloni localității Tabăra datorită luptei purtate de ei în sec. al XVII-lea.

¹¹ Probabil marele postelnic.

¹² *Medzylczeste* = Mânzătești, sat, com. Bosia, jud. Iași.

¹³ *Țuțora*, sat și com., jud. Iași.

¹⁴ *Trysten*, sat desființat, înglobat la satul Poiana, com. Schitu Duca, jud. Iași.

¹⁵ = Inochentie (de la Putna), episcop de Huși (1752—1782).

¹⁶ = Biserica Sf. Anton din Padova.

¹⁷ *Tckielacz*, sat, com. Găgești, jud. Vaslui.

19 Aprilie. După șase ceasuri de drum ne-am oprit în orașul Bârlad, unde solul a fost întâmpinat în câmp, la o milă de oraș, de steaguri moldovenești și de obștea târgoveților, care l-au condus în oraș.

20—21 Aprilie. Acolo am rămas două zile pentru a drege roțile stricate de la carele de bagaje.

22 Aprilie. După șase ceasuri de drum ne-am oprit în sătulețul Blânzi¹⁸, unde solul a fost bine primit de stăpânii satului, care l-au dus la curte.

23 Aprilie. După trei ceasuri de drum ne-am oprit în satul Puțeni¹⁹.

24 Aprilie. După șase ceasuri de drum ne-am oprit într-un sat clădit de curând, anume Pechea²⁰, unde a venit un boier, pârcălabul orașului Galați, cu câțiva căpitani și cu suita lui ca să ureze bun sosir solului, arătându-se gata să-l primească la Galați.

25 Aprilie. După șase ceasuri de drum, am sosit în orașul Galați. La un ceas și jumătate depărtare (de oraș) solul a fost întâmpinat de beșli aga turc și de boierul pârcălab al orașului, de oșteni și de mulțime de locuitori, adunați anume pentru a-l primi. Corăbiile care se aflau în port pe Dunăre au arborat steagurile lor // în semn de salut. Chiar în noaptea de după sosirea noastră a izbucnit un foc în oraș în magaziele mănăstirii²¹ în care stăteam, stârnind mare spaimă printre ai noștri, deși solia stătuse în tot cursul călătoriei în cea mai perfectă rânduială. Am scos toate bagajele în curte înainte de a se întei focul. Numai o singură cameră plină cu frânghii și scânduri a fost prefăcută în cenușă, dar în acea învălmășeală au fost răniți mai mulți dintre ai noștri. Pentru îngrijirea lor și pentru repararea carelor de bagaje am fost nevoiți să rămânem pe loc unsprezece zile.

6 Mai. Toată solia a fost trecută peste Dunăre pe trei corăbii mari, iar solul însuși a trecut cu o barcă pregătită anume pentru dânsul. S-au tras lovituri de tun și trâmbițele curții au sunat. După șase ceasuri de drum am sosit la Măcin, orașel turcesc foarte sărăcăcios.

7 Mai. După cinci ceasuri de drum am sosit în satul Ieni Kioi²².

8 Mai. După patru ceasuri de drum am sosit la Daia-Kioi²³, un orașel în ruină.

9 Mai. După șapte ceasuri de drum am sosit în satul Syradzi²⁴.

10 Mai. După cinci ceasuri de drum am sosit la Carasu²⁵, oraș vestit pe vremuri și populat, azi însă ruinat din pricina birurilor mari. Aici începe țara Dobrogei, care e supusă pașei de Silistra.

11 Mai. Ne-am odihnit pe loc, iar solul a trimis un curier ministrului (său).

12 Mai. Am mers șapte ceasuri până noaptea până la satul Ghiuvenli²⁶.

13 Mai. După patru ceasuri de drum am sosit în satul Hazerkioi²⁷, care ține de orașul Balcic.

14 Mai. După șase ceasuri de drum am sosit în orașul Bazargic. Acest oraș este foarte populat, numai ienicerii sunt în număr de douăsprezece mii,

¹⁸ Blindzu, sat, com. Corod, jud. Galați.

¹⁹ Puțeni, vechea denumire a satului Valea Mărului, com. Valea Mărului, jud. Galați.

²⁰ Pechea, sat și com. jud. Galați.

²¹ Mănăstirea = Maica Precista.

²² Azi Satu Nou, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.

²³ Azi Dăeni, sat și com., jud. Tulcea.

²⁴ Probabil Saraiu, sat și com., jud. Constanța.

²⁵ Azi Medgidia, oraș, jud. Constanța.

²⁶ = Givimle, cătun al fostului sat și com. Cara-Omer (azi Negru Vodă), jud. Constanța.

²⁷ Hazerkiuinsy, sat în Bulgaria.

are și câteva geamii, împodobite cu ceasornic. Orașul e vestit prin tâlhăriile ce se întâmplă în împrejurimile lui.

15 —16 Mai. Ne-am odihnit tot acolo.

17 Mai. După șase ceasuri de drum am sosit la Coslugea, orașel bulgăresc, unde se sfârșește Dobrogea și începe Bulgaria ...

/Înapoierea/.

9 Noiembrie. După șase ceasuri de drum am rămas noaptea la Istria²⁸, oraș grecesc, în ruine între stânci.//

p. 218

10 Noiembrie. Am mers timp de 10 ceasuri până la Babadag²⁹, oraș turcesc, unde am ajuns seara. Pașa de Silistra este aici de câteva săptămâni ca să petreacă în împrejurimi și are să mai stea.

11 Noiembrie. Ne-am odihnit tot acolo.

12 Noiembrie. După cinci ceasuri de drum am sosit la Tulcea, oraș pe Dunăre.

13 Noiembrie. De la miezul nopții au început să treacă trăsurile peste Dunăre și cum nu puteau trece repede toate, solul a trecut înaintea bagajelor și după patru ceasuri de mers a trecut râul a doua oară. Ismail. Și aici îl aștepta o barcă anume pentru el, pe care a trecut cu bine la Ismail, unde a rămas și noaptea. Carele au trecut și ele râul a doua oară și am sosit numai târziu noaptea.

14 Noiembrie. A sosit o călăuză a domnului Moldovei, urând bun sosit solului și asigurându-l că toate sunt gata la porunca lui și că el va avea grijă de la Dunăre încolo de tain și de care pentru solie, așa că a și poruncit să aducă niște care cu boi și cu cai pentru bagaje.

15 Noiembrie. Încărcarea bagajelor.

16 Noiembrie. După cinci ceasuri de drum am sosit în Doudar³⁰.

17 Noiembrie. După opt ceasuri de drum am sosit în satul Greceni³¹, la granița tătară, unde am stat noaptea.

18 Noiembrie. Repararea carelor stricate ne-a ținut pe loc.

19 Noiembrie. După șase ceasuri de drum ne-am oprit în satul Zărnești³², în mijlocul câmpului.

20 Noiembrie. Am mers șase ceasuri și am trecut și râul Prut, oprindu-ne în orașelul nou clădit Fălciu³³.

21 Noiembrie. După șase ceasuri de drum am rămas noaptea în satul Stănilești³⁴.

22 Noiembrie. De acolo am mers cinci ceasuri până în satul Șopârleni³⁵.

23 Noiembrie. După șase ceasuri de drum am sosit în satul Mânzătești în pădure între două râuri, despre care am mai pomenit și la ducere.

24 Noiembrie. Solul s-a odihnit tot acolo și domnul Moldovei a trimis pe un boier de frunte să-i ureze bun sosit. Acesta i-a adus de la domn și daruri, pâine, vin, dulcețuri, vânat.

25 Noiembrie. După șase ceasuri de drum a sosit în satul Trifești³⁶.

²⁸ Ister, sat și com., jud. Constanța.

²⁹ Babadan, oraș, jud. Tulcea.

³⁰ Oare Bolgrad? oraș în Republica Ucraina.

³¹ Greczyn, sat, Republica Moldova.

³² Czerneste, sat, Republica Moldova.

³³ Fulczyia, sat și com., jud. Vaslui.

³⁴ Steneleszte, sat și com., jud. Vaslui.

³⁵ Skapucen, sat, com. Drânceni, jud. Vaslui.

³⁶ Tryister, sat și com., jud. Iași.

26 Noiembrie. După trei ceasuri de drum am sosit în satul Tabăra.//

27 Noiembrie. După șase ceasuri de drum solul a sosit la Cucuteni, p. 219 unde a fost din nou primit de stăpânii <satului> și condus la aceeași curte ca la ducere.

28 Noiembrie. După șase ceasuri de drum am rămas noaptea în satul Săveni ³⁷ care ține de raiaua turcească.

29 Noiembrie. După șase ceasuri de drum ne-am oprit în satul Ibănești ³⁸ pe drumul care merge la Cernăuți și la Hotin. Solul era hotărât să meargă de-a dreptul la Zaleszczyk³⁹, dar a primit o scrisoare de la curte să se întoarcă pe la Hotin.

30 Noiembrie. Deci solul s-a îndreptat spre Hotin și, după șase ceasuri de drum și trecerea Prutului în vad, a rămas la satul Dinăuți ⁴⁰.

1 Decembrie. [Sosirea la Hotin. Descrierea pe larg a ceremoniilor turcești de primire ordonate de pașă]. Un polcovnic de ieniceri ... salutând pe sol în numele pașii i-a dat de știre că acesta neputând găsi repede o locuință potrivită pentru noi în palatul de la Hotin, îl poartă pentru mai mare comoditate la Otace ⁴¹ la [casa] „voievodului” ⁴².

³⁷ *Saveni*, oraș, jud. Botoșani.

³⁸ *Ivaneszti*, sat și com., jud. Botoșani.

³⁹ *Zaleszkyky*, oraș pe Nistru (Republica Ucraina).

⁴⁰ *Ginoiunce*. Dinăuți (Ghinăuți), sat, Republica Moldova.

⁴¹ *Otluki*. Otace, sat, Republica Ucraina.

⁴² *Woewodzinska*. Pentru această reședință de dreptor, vezi și relația lui Golarowski, precum și cea a anonimului turc din 1740.

PETER ZÖLD

(1766—1767)

Despre viața și activitatea lui Peter Zöld avem puține date. Tot ce știm este că s-a născut în Transilvania și că a fost preot catolic în satul Delna din Ciuc. Hotărârea de a vizita coloniile de ceangăi din Moldova a întâmpinat la început unele greutăți din partea misionarilor italieni sau balcanici italianizați, trimiși de Propaganda Fide, care monopolizaseră oarecum funcțiile sacerdotale ale comunităților catolice și căutau să zădărnicească concurența localnicilor. Tre-când însă peste aceste piedici, în anii 1766 și 1767 a putut să cutreiere în voie satele din Moldova și chiar cele din Bugeac, aflate sub jurisdicția hanului Crimeii.

În relația sa despre această călătorie, Peter Zöld vine cu o privire de ansamblu asupra reglunilor de răspândire a ceangăilor și a organizării lor pe parohii. Se ocupă îndeosebi de situația religioasă și etnică din aceste sate, dar, în legătură cu ocupația locuitorilor, aduce date interesante din viața economică a țării, privind, mai ales dezvoltarea viticulturii, manufacturile, etc.

În legătură cu populația maghiară, autorul, după cum se arată în notele care însoțesc textul, scrie numai despre lucruri văzute, constatate personal; despre situații din trecut își culege informații de la oameni bătrâni pe care-i socotește vrednici de încredere, ca de pildă, egumenul mănăstirii Agapia, protosinghelul mănăstirii Sf. Vineri din Focșani și un boier octogenar, stăpân al satului „Milko” și locuind în târgul Odobești.

Sunt însă și unele afirmații ale autorului, de pildă cele cu privire la ruinele catedralei Milcoviei, *văzute chiar de el*, care sunt datorate imaginației și care au fost semnalate în notele din josul paginii. De asemenea cifrele date pe ultima pagină a relației sunt mult exagerate și trezesc îndoială și asupra altor date.

Relația mai constituie o interesantă contribuție la cunoașterea unor aspecte ale istoriei Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A apărut în limba germană — tradusă probabil din latină — sub titlul: *Reise nach der Moldau*, în „Ungrisches Magazin oder Beiträge zur Ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Literatur”, Dritter Band, mit Kupfern, Pressburg, bey Anton Löwe, 1783 (revistă controlată de Sulzer care privea cu ochi critici spiritul de acaparare al misionarilor minoriști conventuali trimiși în Moldova de Congregația de Propaganda Fide). Despre călătoria lui Zöld în Moldova, vezi și Dumitru Mărtineș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 27—33.

CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA¹

1766—1767

p. 93 // *Sașii*, care s-au așezat în susul râului *Moldova*, în localități foarte plăcute și mai ales îmbelșugate în vinuri, au clădit acolo, după cum le este

¹ Traducerea s-a făcut după textul german *Reise nach der Moldau* (de Peter Zöld), publicat în „Ungrisches Magazin”, vol. III, Pressburg, 1783, p. 90 și urm.

obiceiul, biserici frumoase și asemenea cetăților, din care azi nu se mai văd decât câteva rămășițe și în unele localități doar ziduri puternice, dar în ruină ². Ei și-au întemeiat acolo nouă parohii, care au stat sub jurisdicția spirituală a episcopului din Bacău. // După un timp însă, urmașii sașilor, p. 94 din pricina războaielor, a schimbării vremurilor, a pustiirilor făcute de tătari și turci sau din pricina tuturor acestor întâmplări laolaltă și prin <ridicarea și> ducerea lor în robie, au scăzut atât de mult încât azi toate locurile unde își duceau viața stau pustii; ele totuși pot fi recunoscute bine după ruinele bisericilor și ale caselor. Și dealurile plantate cu viță de vie și grădinile cu despărțituri între ele se văd lămurit, dar nu mai sunt îngrijite de nimeni. Se găsesc încă șiruri de peri, // meri, cireși, pruni, p. 95 nuci, castani și alți pomi roditori pe lângă casele de odinioară, care dau în fiecare an o mulțime de poame din cele mai gustoase, din care se înfruptă moldovenii din vecinătate, călătorii și mănăstirea nu prea îndepărtată a Sf. Vasile ³. Singura localitate care mai este locuită este Cotnari, dar <locuită> nu de sași, ci de unguri, care însumează acum vreo douăzeci de familii. Această localitate este o dovadă grăitoare de cât de bune și mănoase sunt moșiile săsești, // căci ea împodobește și azi masa domnului Moldovei cu p. 96 fructele cele mai frumoase, cu o mulțime de cereale din cele mai căutate și un vin, care întrece mult în bunătate pe toate celelalte din Moldova. Acele 20 de familii pomenite sunt obligate să plătească darea anuală care se ridică la câteva sute de taleri. Urmașii acestor sași sunt, după cum am mai spus, sau dispăruți cu totul sau, ceea ce este mai de crezut, atât de contopiți și amestecați cu ungurii, încât cu timpul au ajuns la fel cu ei, și la vorbă și la obiceiuri, ceea ce o dovedesc limpede numeroasele nume germane folosite de ei, ca Müller, Schuster și altele asemănătoare. Aceste familii mai știu și din cele transmise prin grai de la strămoșii lor, că sunt urmași ai sașilor, însă ei se numesc acum împreună cu rămășițele ungurilor ciangăi-maghiari ⁴, măcar că ei nu știu deloc de unde, pentru ce și de la cine au primit acest nume. Mulți dintre ei mai locuiesc până acum în munții care țin de scaunul secuilor din Ciucul de Sus ⁵ și se hrănesc numai din vânzarea oilor și a boilor; pentru că în munții aceștia nu poate fi întrebuințat plugul. Însă crește multă iarbă pe munții aceia, de aceea ei lasă să pășuneze cirezi întregi de vite din diferite părți ale Transilvaniei și Moldovei și prin aceasta își câștigă pâinea cea de toate zilele, care este făcută mai ales din *porumb* ⁶ și, alături de lapte, este singura lor hrană. Ei mărturisesc toți confesiunea romano-catolică și primesc sacramentele de la preoții în a căror circumscripție cad munții pe care locuiesc ei. //

O parte din ungurii care s-au tras în Moldova și-au așezat locuințele p. 97 pe râul Trotuș, în județul Bacău, o altă parte pe râul Siret, a treia în județul Roman ⁷, între Siret și Moldova, și a patra la hotarul Podoliei pe râul Prut. Toți au mărturisit, încă de la imigrarea lor, supunere către biserica romano-catolică, căreia îi sunt devotați și azi; ei nu rabdă între ei nici o

² Nu se dau alte precizări.

³ Autorul desemnează probabil în felul acesta pur și simplu o mănăstire ortodoxă, călugării ortodocși fiind denumiți în genere „bazilitani” de către catolici.

⁴ Afirmatie mult prea vagă. Am crede că bisericile întărite la care se referă sunt evocate doar prin analogie cu cele care există în adevăr în Transilvania.

⁵ *Csángó-magyar*.

⁶ *Ober-Csikersitz*.

⁷ Adică mlaia.

⁸ *Sehr unangenehm*.

altă religie și mai puțin pe socinieni sau unitarieni. Blestemele și înjurăturile se pedepsesc foarte aspru la ei. Ei vorbesc atât ungurește, cât și românește, prima limbă însă mai puțin bucuros, deși <o vorbesc> curat și în simplitatea ei cea veche. Înbiăcăminte lor este cea românească, nu scumpă și lucrată de femeile lor. Acești unguri, numiți ciangăi ⁸, erau supuși jurisdicției a două episcopii; anume cei ce s-au așezat pe râurile Siret și Moldova au stat sub episcopia de Bacău, ceilalți, care au locuit la râul Trotuș, sub episcopia Milcoviei ⁹. Toate acestea le povestesc la fel acești unguri din tradițiile orale moștenite de la înaintașii lor. //

p. 98 Târgul Bacău este așezat pe râul Bistrița care, nu departe de această localitate, se varsă în Siret și împreună cu acesta, mai jos de târgul cel întins Focșani ¹⁰, se varsă în Dunăre. În locul acesta ¹¹ se văd rămășițele unei reședințe episcopice pe un deal ¹²; nu departe de care <se înalță> de asemenea (acelea) ale unei mănăstiri a ordinului franciscanilor observanți. La această mănăstire trebuie să fi aparținut satul Barați ¹³, așezat aproape de târgul acesta și care este locuit de unguri, iar aceasta este cu atât mai de crezut cu cât acest sat cu locuitorii lui este și acum liber și nici nu este supus ca altele boierilor, care sunt oameni nobili ai țării, și nici stăpânirii vreunei mănăstiri <ortodoxe>. În târgul acesta mai numeroși sunt ungurii și românii, dar locuiesc și mulți greci, evrei și tot felul de fugari de alte națiuni, alături și de trei turci (!). Căci în nici un târg sau oraș din Moldova nu este îngăduit să locuiască mai mult de trei turci și chiar și aceștia numai din pricina comerțului; totuși acestora nu le este îngăduit să-și țină femeile altundeva decât în târgul Galați, pe malul stâng al Dunării, sau în cetățile Bender și Bârlad. //

p. 99 O altă episcopie de care au ținut ungurii care s-au așezat pe râul Trotuș a fost cea a Milcoviei ¹⁴ pe râul de la poalele munților Carpați, care despart Moldova de scaunele secuiești Cheză, Orbai și Sepsi, și se află la nord de Bacău. Aici se afla pe vremuri întinsul târg Milcov, după cum arată multele ruine. Poate și-a luat numele de la râul numit astfel care curge prin el. La capătul porțiunii superioare mai dăinuiesc (!) rămășițele unei reședințe episcopale și ale bisericii catedrale (!) într-un ținut foarte plăcut. De această episcopie *ar fi ținut* ¹⁵ câteva parohii așezate într-un șes foarte frumos către răsărit de oraș, care se întind pe câteva mile, anume: Szent Kereszt, Szent Miklós ¹⁶ și mai multe altele. În locul acestui târg stă acum un sat năic, locuit de români, care au sădit întreg ținutul acesta cu viță de vie și în satele ungurești pomenite <sunt> coloniile lor cele mai multe, însă

⁸ O opinie contrară la D. Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1985, p. 12—27.

⁹ Cum această episcopie a avut un fel de viață fantomatică, fiind efectiv distrusă de tătari în sec. XIII și mai având apoi doar o viață nominală și fictivă în registrele papale, titularii ei având alte rosturi în alte locuri, afirmația din text trebuie supusă criticii.

¹⁰ Foxin. Nu se ține scama de depărtarea dintre Focșani și acea vărsare.

¹¹ Adică Bacău sau Focșani?

¹² Este vorba cumva de Odobești? Și cumva de o tradiție orală cu privire la acea năic-tire ipotetică?

¹³ Barát, sat component al com. suburb. Mărgineni, municipiul Bacău, jud. Bacău. Cuvântul unguresc „barát” înseamnă călugăr.

¹⁴ Milko, Cf. mai sus n. 9.

¹⁵ De observat forma dubitativă a afirmației.

¹⁶ În traducere românească: Sf. Cruce, Sf. Nicolae. După spusele autorului aceste parohii *ar fi dispărut*. Este poate o confuzie cu unele numiri de acestea ale unor sate din Secuime. Din repetatele referiri la viile plantate în acele locuri, se vede că autorul are în vedere regiunea Odobești.

nu au păstrat din acelea nimic altceva decât numele. În șesul acesta se face atâta vin uneori, încât în timpul culesului, un vas care are 10 cupe¹⁷ se vinde cu trei, cel mult patru polturace, ceea ce pot să adevăresc și eu întrucât am fost în acest ținut cinci ani¹⁸.

Totuși eu vreau să mă întorc la scopul meu final. Toate rămășițele, și urmașii ungarilor și ai sașilor au, după cum am mai raportat, în Moldova 62 de sate, care sunt împărțite în nouă parohii. Acestea sunt îngrijite de minorii italieni din provincia Romană, care sunt trimiși aici de către Sfânta Congregație de Propaganda Fide. Ei nu cunosc // însă nici limba p. 100 română, nici pe cea maghiară și se gândesc mai mult la interesele lor decât la mântuirea sufletelor. Pisma față de preoții care cunosc limba ungurească sau românească ajunge până la răutate, cum s-a întâmplat după 1770. Atunci au venit aici doi preoți din numitul ordin și din același institut să învețe pe credincioși în limba țării lor; dar după câțiva ani au fost siliți să plece de acolo, cu toate că fuseseră foarte iubiți de populația maghiară.

Parohiile sunt următoarele, și anume prima e chiar în capitala Iași. În acest oraș populat își au reședința lor părinții din ordinul minoriților, al căror superior este totodată și prefectul // misiunii și la fel vicarul general¹⁹ al episcopului din Bacău. În acest oraș locuiesc mulți catolici din aproape toate națiunile europene, care se compun din fugari, meseriași, sau negustori. Cei mai mulți dintre ei sunt unguri, pentru care numitul părinte prefect, împreună cu un ajutor, se îngrijește de cele duhovnicești. Ei mai sunt obligați să meargă și în satul mai sus pomenit Cotnari²⁰ și în fabrica de postav²¹, care a fost întemeiată de domnitorul Grigore <Ghi-ca> în târgul Chiperești²², care nu este departe de oraș și unde lucrătorii sunt nemți catolici. p. 101

A doua parohie este în târgul Movilău²³ care este o localitate întinsă și este așezată lângă râul Prut. Ungurii de aici fac negustorie cu cremene șlefuită. De această parohie țin patru din satele apropiate de târg, care sunt îngrijite de către unul dintre misionari.

A treia este în satul Răchiteni²⁴, pe malul Siretului. De această parohie țin treisprezece sate ungurești așezate pe amândouă malurile acestui râu. // Această parohie se întinde pe o lungime de peste două mile și este îngrijită de asemenea de către un călugăr al misiunii. p. 102

A patra este în Săbăoani²⁵, pe malul de dincolo al Moldovei. Acest sat este locuit de vreo 500 de gospodari. Ea are ca filiale: Gherăești²⁶, „Turkofalva”²⁷, Hălăucești²⁸, „Kokoșet”²⁹, „Huszárfalva”³⁰, Ankucza³¹ și încă trei sate ale căror nume îmi scapă. Și ea este administrată de un misionar.

¹⁷ Cuppas.

¹⁸ Formulare foarte vagă întrucât nu se definește acel ținut.

¹⁹ Întrucât episcopul era un absenteist polon.

²⁰ Kutbár : corect Kutnár, sat și com., jud. Iași.

²¹ Tuchfabrik. Înființată în timpul primei domnii din anii 1764–1767.

²² Kuperest, sat, com. Tuțora, jud. Iași.

²³ Muglyo. La nord de Huși (jud. Vaslui). Azi dispărut.

²⁴ Damafalva, sat, com. Mircești, jud. Iași.

²⁵ Szabofalva, sat și com., jud. Neamț.

²⁶ Gyerjest, sat și com., jud. Neamț.

²⁷ Neidentificat.

²⁸ Halvasest, sat și com., jud. Iași.

²⁹ Sat dispărut, lângă Tupilați, sat și com., jud. Neamț.

³⁰ Huszárfaiva. Probabil Roșiori, sat, com. Dulcești, jud. Neamț.

³¹ Azi Bălușești, sat, com. Girov, jud. Neamț.

A cincea este în Talpa ³², pe malul de dincoace al numitului râu Moldova, și are douăsprezece sate ca filiale. Ultimele trei parohii pomenite nu produc vin, însă au din tot felul de fructe un belșug nespus de mare și satele sunt atât de pline cu pomi încât din depărtare par păduri. Și fiindcă în aceste parohii cresc foarte îmbelșugat tot felul de cereale, se obișnuiește să fie numite hambarul Moldovei. Aici nu se găsește nici un cerșetor. Se obișnuiește să se are numai o dată, căci dacă s-ar face mai des s-ar strica grâul încă de la germinație.

A șasea se află în Călugăra ³³, pe râul Bistrița. Acest sat are foarte multe vii și multe livezi cu pomi fructiferi, în special mari livezi de nuci. Ca filiale are târgul Bacău, Barați și șaisprezece alte localități; mărimea ei trece de trei mii. Locuitorii ei sunt din aceia care s-au așezat încă din vechime, cât și din aceia care au fugit mai de curând aici din Țara Săcuiașcă. //

p. 103 Parohia a șaptea este în satul Fărăoani ³⁴ pe râul Siret, mai jos de târgul Bacău, și este dintre toate parohiile moldovene cea mai mare, cea mai sănătoasă și mai roditoare. Are douăsprezece filiale care în întregime au podgorii rodnice. Vinurile pe care le produc ei se pot păstra mult mai mult timp decât celelalte din acest ținut. Pe deasupra, ei mai au o mulțime din cele mai frumoase poame și bucate. În satele acestea porumbul care este cultivat atât de mult se prăsește numai o dată. Se mai fac aici și buți extraordinar de mari, din care una cuprinde o sută de vedre, pe care le cumpără de la ei negustori poloni și ruși. Se spune că această parohie constă din șapte până la opt mii de suflete și venitul ei anual ajunge la cel puțin o mie de taleri turcești. De aceea este o zicătoare obișnuită la ungurii de acolo că misionarul care administrează trei sau patru ani parohia Fărăoani se întoarce în Italia bine încărcat. Însă această parohie revine totdeauna celui mai distins după prefectul misiunii.

A opta este în satul Grozești ³⁵, așezat pe râul Trotuș, care mai înainte ținea de episcopia de Milcovia. Acest loc este foarte populat, însă are o climă mai rece, fiind așezat între munți mari și aproape de munții învecinați cu Țara Secuiașcă, de aceea nici nu este atât de rodnic ca alte locuri amintite aici, totuși are mulți pomi roditori și vite multe și bune. Filialele p. 104 ei sunt: Târgu Trotuș și <Tg.> Ocna ³⁶, // acesta din urmă renumit din pricina ocnei sale de sare. În aceste târguri, alături de unguri, mai locuiesc și evrei, greci, români, armeni, molipsiți de ereziile lui Eutiches ³⁷ și Dioscor, și câțiva turci. Ortodocșii au aici șapte mănăstiri și vlădica sau episcopul lor obișnuiește să locuiască tot timpul aici. De această parohie mai țin și filialele Cașin ³⁸ și Hârja ³⁹.

În sfârșit, a noua parohie este în partea de răsărit a Moldovei, la râul Prut în însemnatul târg Huși. Despre acesta au locuitorii unguri o tradiție sigură, anume că locuitorii sunt urmașii acelor husiți unguri pe p. 105 cari i-a alungat regele Matei Corvinul din Ungaria și Ardeal; // și dintre

³² Talpa, sat, com. Bărgăuani, jud. Neamț.

³³ Kaluger-pataka = Luizi — Călugăra, sat, com., jud. Bacău

³⁴ Forrófalva, sat și com., jud. Bacău.

³⁵ Garzafalva, vechi denumire a satului și com. Oituz, jud. Bacău.

³⁶ Akna, oraș, jud. Bacău.

³⁷ Eutiches, ereziarh grec din sec. V, a cărui doctrină — eutichianism — a fost osândită de sinodul de la Calcedon. Dioscor, patriarh de Alexandria (444—451), partizan al lui Eutiches.

³⁸ Kaszon, sat și com., jud. Bacău.

³⁹ Hersa, sat, com. Oituz jud. Bacău.

care o parte au primit învoirea domnului Moldovei să se așeze aici⁴⁰. Aceștia au clădit în amintirea patriarhului lor Ioan Huss târgul amintit; iar în amintirea Sf. Hieronimus din Praga⁴¹, satul numit Hieronimus. Însă cu vremea, fără să știe cine a fost urzitorul, s-au lepădat de toate ereziile lor și au adoptat credința catolică pe care o mărturisesc credincioșii și azi. Târgul și-a păstrat numele, dar satul s-a numit Szent-Jeronimus⁴². Vin nu se produce aici, în schimb se găsesc din belșug pretutindeni tot felul de fructe, mai ales castane (!), nuci și alune, dintre care cele din urmă au o coajă foarte subțire și moale, și se face cu acestea anual un negoț însemnat. Administrarea acestei parohii o are de asemenea unul din misiune.

Celorlalți, și anume celei mai mari părți dintre husiți, nu li s-a îngăduit să rămână în Moldova, și de aceea au fost nevoiți să treacă la granița tătarilor crâmleni, unde s-au așezat și au întemeiat târgul Ciubărciu⁴³ și la cele trei margini ale acestuia satele Szent-Péter⁴⁴, Szent-János și Szent-Antal. Nu este nici un indiciu dacă aceste sate au fost numite // astfel înainte sau după convertirea acestui popor, dar că s-au întors toate în sânul bisericii catolice sunt eu însumi martor. Căci după Paștele anului 1767, după vechiul calendar — calendarul gregorian nu este obișnuit în Moldova —, am călătorit cu un misionar bătrân, părintele Franz Carisi, administratorul (misiunii de la) Huși, din localitatea aceasta în Țara tătarească⁴⁵, unde în a șasea zi am ajuns în Ciubărciu. Am fost primiți de locuitori, care nu mai văzuseră preot catolic de șaptesprezece ani impliniți, ca niște îngeri veniți din cer. Ei au o biserică de piatră, închinată Sf. Fecioare și celor doisprezece apostoli; odăjdii de diferite culori, care ajung aproape până la călcâie și două potire de argint. Parohia, adică locuința misionarului, este destul de comodă și este clădită alături de biserică, pe o colină în mijlocul localității. Via care este lăsată pentru sfânta jertfă și pentru preoții ei este așezată aproape în mijlocul podgoriei lor, pe care o cultivă anual, aduc vinul destinat acestui scop și îl păstrează cât se poate păstra fără să se strice; iar când se întâmplă aceasta, îl varsă și umplu buțile cu must nou, ca atunci când ar veni acolo un preot catolic, să nu se întâmple lipsă de vin pentru el și pentru sfânta slujbă. Poporul se adună în toate duminicile și sărbătorile în biserică, unde un bătrân din Târgu Secuiesc⁴⁶, care este destul de instruit în principiile de bază ale religiei, se roagă, intonează câteva cântări religioase și recită cu evlavie, împreună cu cei prezenți, zilnic, două rozarii în cinstea Sf. Fecioare ... //

Ogorul lor este destul de roditor, ei cultivă mai ales grâu și mei. Din primul coc o pâine foarte gustoasă, din cel din urmă pregătesc o băutură tătarească numită bragă⁴⁷, de care se folosesc zilnic. Hainele lor sunt în parte moldovenesti, în parte tătarești și pânza pe care o țes femeile lor din in și cânepă este destul de aleasă și trainică. Ei se îndeletnicesc mai ales cu creșterea de vite cornute, de oi și de cai pe care abia o dată în zece

⁴⁰ Cf. J. Macurek, *Husitství v rumunských Zemech* (Husitismul în Țările Române), Brno, 1927 p. 1 și urm.

⁴¹ Apostol al învățăturii husite; prieten al lui Ioan Huss.

⁴² Azi Ghermănești, sat, com. Drânceni, jud. Vaslui.

⁴³ *Csöböröcsök*. La sud de Tighina (Bender), oraș în Republica Moldova.

⁴⁴ În trad. rom.: Sf. Petru; Sf. Ioan; Sf. Anton. Azi dispărute.

⁴⁵ Se referă la Bugeac, care stătea sub autoritatea hanului Crimeii.

⁴⁶ *Kézdiháromszék*.

⁴⁷ *Braga*.

ani îi hrănesc iarna cu fân, căci și în acest anotimp pasc pe islaz. Ca tribut anual ei plătesc hanului tătarilor două mii de taleri turcești ; și fiindcă ei stau sub stăpânirea soției de frunte a aceluia, nu îndrăznește nimeni să-i împiedice în religia lor.

Când, în ziua după sosire, ne-am terminat orele canonice, eu am dat poporului adunat în număr mare instrucțiune în limba maghiară despre mijloacele de mântuire necesare, mai bine de un ceas, după aceea am ascultat amândoi spovedania locuitorilor mai în vârstă, până la ceasurile 11. Și sarcina aceasta, fiindcă eu singur stăpâneam limba maghiară, mi-a revenit mai ales mie, în afară de unii care s-au spovedit în limba română părintelui Franz ...⁴⁸/.

p. 109 În aceste douăsprezece zile, pe care le-am petrecut la acest popor, am ascultat 7 139 de spovedanii și am botezat 2 512 persoane⁴⁹. Eu am mai asistat trei muribunzi, am înmormântat doi dintre ei, pe al treilea l-am lăsat în viață. Astfel în ziua a treisprezecea, după slujba religioasă și predica ținută despre stăruința în credință, ne-am luat rămas bun de la ei. Între lacrimi amare și suspine, însoțiți de peste 2 000 de bărbați și femei, aproape o milă ungurească, ne-au rugat și ne-au conjurat prin suferințele lui Isus Hristos să le facem rost de un preot de la superiorul misiunii. Această dorință înfocată și cerere stăruitoare am supus-o, la întoarcerea noastră, în Iași, părintelui prefect, el însă ne-a răspuns că nici unul din misionari nu vrea să se ducă acolo ; iar el nu poate sili pe nici unul, căci toți au fost trimiși numai pentru Moldova. Dacă din vremea aceea a mai fost vreun preot catolic la ei, îmi este cu totul necunoscut.

⁴⁸ În prima jumătate a secolului al XIX-lea, nimeni nu mai vorbea ungurește. Cf. Lükó Gábor, *A moldvai csángók*, Budapesta, 1936, p. 182.

⁴⁹ Cifre evident mult exagerate și în contradicție cu cea de 2 000 de credincioși menționați la plecare.

JAN FRIDWALDSZKY

(1730—1786)

Iezuitul Jan Fridwaldszky, autorul așa-zisei *Minero-Logii* a Transilvaniei, s-a născut la Bratislava la 13 decembrie 1730 și a murit în anul 1786. În anii 1764—1766 îl aflăm la Alba Iulia, apoi în 1766—1773 la Colegiul iezuit din Cluj, unde se bucură de o deosebită ocrotire a nobilimii transilvane — care îl ajută să-și publice o serie de lucrări, în parte elaborate de el, în parte compilate după alți autori și în primul rând Samuel Köleseri, și-i asigură o pensie de trei sute de florini pentru ca să-și continue cercetările și descoperirile în domeniul istoriei naturale. O parte însă din informația folosită de el în *Minero-Logia* sa a fost culeasă direct de el în diferitele regiuni miniere pe care le-a vizitat personal, fie că era vorba de ținuturile aurifere ale Munților Apuseni, fie de ocnele de sare din Turda, Dej, Ocna Sibiului. El însuși declară în scrisoarea către cititori că e vorba de constatări directe „αὐτοψίαν” culese cu prilejul vizitării multor galerii și puturi ale exploatărilor aurifere. În ce privește cele pe care nu le-a putut vizita personal, le-a descris după datele obținute de la corespondenți siguri. Sinceritatea sa, care nu e întotdeauna dublată de o pricepere prea mare sau de un spirit cu adevărat științific, e prețioasă totuși pentru fixarea unor aspecte ale muncii minerilor și țăranilor din Transilvania. Critica *Minero-Logiei* și caracterizarea autorului ei au fost făcute cu oarecare asprime de mineralogul Ignaz von Born, care a folosit totuși unele informații ale *Minero-Logiei* în compunerea propriei sale relații. El îl socotea pe Fridwaldszky harnic și zelos, dar lipsit de cunoștințe coerente din cauza unei pregătiri necomplete. După el compilația lui Fridwaldszky, în care intră o bună parte de împrumuturi din lucrarea lui Samuel Köleseri, *Auraria romano-dacica*, se reduce ca aport personal la arătarea numelui minelor, lungimea galeriilor, adâncimea puțurilor, numele câtorva funcționari din fruntea exploatării, dând la urmă și câteva schițe sumare ale săpăturilor. Materialul folosit consta dintr-o serie de informații, când bune, când inexacte, culese de la mineri capabili în meseria lor, dar în general destul de ignoranți și pe care autorul nu le-a putut valorifica indeajuns, apoi din câteva basme edificatoare... din afirmații luate din Köleseri și din inducții proprii greșite, rezultând dintr-o ignoranță totală a principiilor chimiei și a mineralogiei... etc. Până și latinesca autorului e așa de incorectă și încărcată de inflorituri încât doar un Oedip i-ar putea pătrunde înțelesul... A fost un mare noroc pentru el că a venit în aceste locuri unde poate crea impresia că știe ceva (ubi aliquid sapere videatur). În camera sa din colegiu, unde îl vizitează confratele său în 1770, acesta a putut vedea mormane întregi de pietre, minerale, petrificări, toate alese fără discernământ și zăcând în dezordine. Cerându-i să-i arate piatra de la Dealul Popei, din care Fridwaldszky își propunea să extragă borax, constată că e o stăclărită calcaroasă obișnuită. Tot astfel acel „stannum siculum” menționat la p. 104 a *Minero-Logiei* este o blendă cristalizată neagră de la Cavnic, care nu va da nimic decât cositor. În sfârșit când i-a arătat așa-zisul cristal cuprinzând aur, descris la p. 177, acesta s-a dovedit a fi doar un ciob de sticlă de Boemia purtând pe dinăuntru urmele unei ghirlande poleite. Born trage de aici concluzii definitive și cu privire la „grăunțele de aur din struguri”, la aurul lichid și la multe alte ciudățenii fantastice pe care pretinde că le-ar fi văzut și cercetat sau care „i-ar fi fost descrise” și care nu merită nici o crezare. El uită însă să adauge că cele mai multe din aceste ciudățenii au fost împrumutate de autor lucrării laudate a lui Köleseri.

Este drept că și la Fridwaldszky putem distinge o latură oarecum superstițioasă moștenită de la alchimisti. Alături de credința sa în existența unui aur oarecum vegetal, el e înclinat să creadă că aurul se tot regenerează și înmulțește în pământ, explicându-și în felul acesta marele belșug de aur întâlnit în vechile terenuri aurifere exploatate neconținut încă din antichitate.

Fridwaldszky a publicat: *Minero-Logia (magni) Principatus [Transilvaniae] seu [metalla, semimetalla, sulphura, salia, lapides et aquae] conscripta [a] Joanne Fridwaldszky [Societatis Jesu sacerdote anno Sal. MDCCCLXVII]* (cf. A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, p. 261, nr. 515).

Tot în același an a publicat ca lucrare anonimă: *Inscriptiones Claudiopoli Romanae Transilvaniae* — cu amănunte despre români (cf. Veress, o.c., I, p. 262, nr. 517) și *Dissertatio de Skumpia sau Cotino, planta coriaria cum diversis experimentis in Transylvania institutis a Joanne Fridwaldszky Societatis Jesu Sacerdote*, Claudiopol 1773 (cu o gravură reprezentând un exemplar de scumpie reprodușă în *Bibliografia română-ungară* a lui A. Veress, p. 275).

La § 9 se discută dacă scumpia din Transilvania e identică cu cea din Țara Românească. În *Bibliografia amintită*, I, p. 274, nr. 545, se lămurește: este prima descriere sistematică a acestei buruiene specifice din Țara Românească, întrebuințată la tăbăcitul pieilor și exploatată în străinătate pentru bunele ei însușiri.

Reges Hungariae Mariani ex antiquissimis diplomatis, aliisque mss. conscripti ab A.R.D. Joanne Fridwaldszky de Friveld A.A.L.L. et Philosophiae Doctore, Apud Universitatem Claudiopolitanam matheseos professore emerito, nunc per M. Principatum Transilvaniae in physicis experimentatore, praesbiteri saeculari, Viennae MDCCCLXXV — cf. Veress *Bibl.*, p. 284, ms. 561.

Dissertatio de ferro et ferrariis Hungariae et Transylvaniae (1783). Această lucrare din urmă menționată în A. Pallas, *Nagy Lexikona*, nu este pomenită în *Bibliografia* lui A. Veress.

Fridwaldszky a avut și preocupări de economie agrară, concretizate într-un material, rămas vreme îndelungată inedit, intitulat *Dissertatio de agris firmandis et arandis pro M<agno> Principatu Transilvaniae* (1771) și care a fost editat de Alexe Csetri și Carol Engel, *Prima lucrare agronomică de specialitate din Transilvania*, București, 1970; aceiași autori l-au comentat în studiul *Importanța primei lucrări agronomice de specialitate din Transilvania*, *Studiul inedit al lui Fridwaldszky*... în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Cluj, Series Historia, fasc. 1, 1974, p. 3—15.

În 1770 când îl vizitează Ignaz von Born la Cluj, acesta însemna, cu oarecare ironie, că el se ocupă acum de o serie de probleme practice, cum ar fi de a face tăblii din asbest de acoperit casele sau hârtie din diferite vegetale sau borax din stalactite.

Date biografice asupra iezuitului mineralog și agronom la Al. Csetri, *Fridwaldski János*, „*Korunk*”, IX (1965), p. 1521—1526.

[ÎNSEMNARE GENERALĂ ASUPRA TRANSILVANIEI]¹ AȘEZARE ȘI CARACTERIZARE

p. 4 (Despre productivitatea Transilvaniei, clima favorabilă etc.)

... Și dacă vreo parte a acestei regiuni suferă cumva vreo vătămare adusă de climă, nu e vorba decât de grindină, care în anul 1765 a căzut de mărimea unui ou de găină și a făcut mare prăpăd pe câmp. Cutremurele de

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat sub titlul: *Minero-Logia magni principatus Transilvaniae ... seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta a Joanne Fridwaldszky, societatis Jesu sacerdote ... MDCCCLXVII, Claudiopoli.*

pământ vatămă numai munții, ele se țin departe de orașe (!) și rareori aduc vreo stricăciune satelor și cătunelor (!). Martori ai acestui fapt sunt cei doi munți de la pasul Vulcan ² care ridicându-se în sus au căzut cu mare vuet fărâmați la pământ. Dar nu este lucru neobișnuit așa cum se întâmplă cu muntele Zănoagă ³ din apropiere ca munții să scoată flăcări pe care locuitorii le tălmăcesc ca un semn sigur prevestind ivirea pe curând a unei moli-me printre vite. Totuși pagubă mai mare pentru locuitori și totodată pentru exploatarea de aur ⁴ a pricinuit muntele ce domină săpătura de la Certeju ⁵ care s-a dilatat deodată atât de mult încât a trebuit să se năruie și asupra rămășițelor sale s-a revărsat un lac mare care a înghițit aceste săpături metalice, fără însă a cășuna nici o stricăciune locurilor vecine. Alte multe cutremure de pământ ca cel din anul acesta la Căpușu Mic ⁶ acel dinspre partea Vălcăului ⁷, măcar că muntele s-a lăsat în jos deschizând o prăpastie, nu au avut nici o urmare rea în afară de spaima produsă; cred că toată urgia s-a năpustit asupra peșterilor subterane — care par multe și mari — lăsând apoi frâu liber urgiei sau să izbucnească sau să se potolească până în cele din urmă printre vastele lor cotituri. Între atâtea locuri de munte închise de păduri dese, stricate de ploii și colțuroase de masa uriașă de stânci, asperitățile și greutatețile drumurilor sunt aproape de neîn-vins: pentru căruțe acestea sunt hotărât impracticabile, iar în ce privește caii, nu pot fi străbătute decât de caii „dacici” ⁸. Și acolo unde solul este mociros, de cum se moaie de ploile dese, dispare cu totul orice speranță a unei călătorii ce s-ar petrece cu bine. Sigur e că de la Dobra ⁹ // (acesta p 5 este primul târg care îi primește pe cei ce merg din Banat în Transilvania) până la Deva se înhamă foarte des la căruța căreia i-a rămas numele de „diligentă” douăsprezece și mai bine de juguri de boi și în mijlocul greutateților drumurilor nu găsești nici o cărciumă, nici un han cuviincios pentru o persoană cumsecade. Ai găsit oare vreuna? Dacă nu ți-ai luat cu tine provizii de mâncare, corpul obosit și altminteri va mai suferi și de nemâncare. Totuși în satele în care locuiește nobilimea ospitalitatea este așa de mare încât ei se bucură și se mândresc nu numai să primească pe drumeți în gazdă, dar chiar să-i dăruiască cu provizii bogate.

Poalele munților vălurite parcă prin meșteșug omenesc dau tot felul de ierburi și de poame, iar acolo unde sunt încinse de văi ai crede că și-a ales aici reședința Flora zeița pădurilor și a munților. Va fi vorba în altă parte despre bogățiile acestea ale vegetației. Nu aș crede că în munții Bileac ¹⁰ și Vulcan ¹¹, acela la o depărtare de o oră de Alba Iulia, acesta înălțându-se mai sus de Mihăileni ¹² între Baia de Criș și Abrud — să lip-

² Vulkan, pe valea Jiului.

³ Zenoga.

⁴ Aurariarum.

⁵ Certej = Certeju de Sus, sat și com., jud. Hunedoara.

⁶ Kiskapus, sat, com. Căpușu Mare, jud. Cluj.

⁷ ad Valko, E vorba de Văleni, sat, com. Călățele din jud. Cluj, care servește aici pentru a distinge Căpușu Mic de orașul Copșa Mică din jud. Sibiu, numită tot Kiskapus în limba maghiară.

⁸ Cai de munte din Transilvania, cai mocănești.

⁹ Sat și com., jud. Hunedoara.

¹⁰ Billak.

¹¹ Vulkan, pe Crișul Alb.

¹² Mihalem, sat, com. Buceș, jud. Hunedoara.

- sească, fie de pe unul, fie de pe celălalt o singură plantă din cele ce cresc obișnuit în orice parte a Europei ; este lucru știut că se poate găsi ghimber, spânz, balsam ¹³ de amândouă felurile etc. ¹⁴ și atunci când le-am vizitat nu m-am îndoit că aş putea să ajung să îmbogățesc cu un aport însemnat clasificarea botanicii numai cu aceste două specii (?) ¹⁵ dacă mi-ar fi îngăduit să zăbovesc mai mult acolo. Sunt aproape sigur că la fel cu acestea mai sunt și altele. Dealurile din Secuime se fălesc cu ciuperci pe care le numim buretele cerbilor ¹⁶ ; am aflat că mandragora este luată din munți și cultivată cu mare grijă de țărani în grădinile lor de pe lângă casă, astfel că pe bună dreptate oricine laudă muntele Harghita (acest munte din Secuime numit Harghita, foarte bogat în pământuri cultivate și pășuni, face să crească așa mare varietate de ierburi din cele mai binefăcătoare încât
- p. 6 locuitorii săi își aduc de acolo toate // condimentele pentru dresul mâncărilor și leacurile pentru bolnavi). Aceste locuri, atât de multe și de roditoare, sunt cercetate pentru hrană de foarte numeroase turme de cvadrupede, dintre care caii sunt foarte prețuiți și de popoarele străine, pentru că nu obosesc ușor la nici un drum ; de aceea locuitorii nu cruță nici o grijă și nici o cheltuială ca să facă rost de armăsari de soi pentru viitorul rasei și în primul rând de cai arabi ¹⁷ și de cai mocănești care sunt obișnuiți să suie munții, să străbată prin ocolurile lor, să ducă poveri și să se mulțumească cu foarte puțină hrană și care, fiind ei înșiși plini de vlagă, promit o prăsilă aleasă, ce nu va fi istovită nici de drumuri și nici de purtarea poverilor. Turmele de oi au această particularitate că nu sunt lăsate să coboare din munți înainte de Nașterea Domnului, chiar dacă zăpada acoperă iarba și frigul o distruge, căci totuși au din belșug mușchiul arborilor, hrană care le place foarte mult și pe care păstorii o culeg din plin de pe trunchiurile îndesate ale arborilor, pentru ca să-și hrănească oile și să le păstreze nevătămate. Acestea au lăna deasă și crețată și cu cât e mai crețată e mai scumpă și mai prețuită. Mijlocul prin care făgărășenii obțin aceasta mi l-a împărtășit domnul Benedict Vörös, în clipa de față director al poștelor din Vințul de Sus. Ei sunt foarte atenți în primul rând la vremea fătutului și cu o lună de zile mai înainte ei le dau oilor să mănânce ramuri de salcie, iar acestea mâncând coaja lor, mieii lor se nasc creți, din care cauză acest arbore este în așa mare cinste la ei, încât nimeni nu pune sălcii pe foc și ei își păzesc luncile lor cu sălcii, nu fără multe certuri. În afară de aceste turme de animale domestice mai sunt zimbri cu coama zbârlită (este o specie de boi sălbateci) care înainte de anul 1740 obișnuiau să tot vină la locul de lângă izvoarele
- p. 7 minerale aflate în Giurgeu ¹⁸, pentru a se apăra de arșița verii // și atunci se și făcea vânătoare și erau răpuși. Însă această pradă a fost salvată de vânturile care s-au pornit și care stricând mult pădurile din Giurgeu au silit pe zimbri să-și caute un adăpost mai sigur. [Bogăția minerală a pământului din Transilvania. Numele Crișurilor ar veni de la cuvântul grecesc care înseamnă aur ¹⁹. Bogăția în pești.etc.].

¹³ *dictamnium*.

¹⁴ Urmează înșirarea : *Chameleonta, Napelum, Lunarium*.

¹⁵ *Germinibus*. Se referă la balsam.

¹⁶ *Cervinos fungus*.

¹⁷ *Imprimis Asiaticos*.

¹⁸ *Gyergyó*, ținut (scaun secuiesc).

¹⁹ Părere foarte răspândită și în sec. XVI. Cf. *Căători*, I (*Taurinus etc.*).

Vestite pentru aur sunt localitățile Abrudul și Pârâul Roșu ²⁰, Cărpinișul, Câmpeni, Bistra. Pe pârâul Valea Albă : Buciumul, pe această parte a Mureșului, la vărsarea Geoagiului ²¹, Nojag ²² sau Săcărâmb, apoi printre șirul munților ce urmează unii după alții : Certejul, Toplița, Fizești, Băița, Trestia, Hărteșani, Căinelu, Ruda, Porcurea, Almașul Mare, Poiana, Stănița, După Piatră ²³.

Pe râul Ampoiu (e) Zlatna

Dincolo de Mureș, Pianu român ²⁴ este vestit pentru aurul virgin. Pe râul Criș e Baia de Criș ²⁵, chiar la hotarul Daciei mai spre nord e Rodna, iar spre apus Huedinul și Gilăul. Fier e din belșug la Hunedoara și Trăscău. Sare dau Turda, Cojocna, Dej, Ocna Sibiului, Praid ...²⁶.

§ III. Sistemul munților purtători de minereu

p. 11

Pentru cine cugetă asupra Transilvaniei și privește lanțul munților cum se orientează față de punctele cardinale, cele mai mari bogății de aur ce vor dura până târziu, în vremea nepoților, le oferă acei munți care cotesc de la apus spre miazăzi. Occidentul se mândrește în partea de apus a Ultra-Silvaniei ²⁷ cu prelungirile munților Bihorului, numite Plaiul și Găina, ce sunt încărcate de aur virgin ; de aici încolo <vin> munții Abrudenilor ce-și răspândesc aurul lor de multe veacuri încoace ; apoi Căraci, Tebea^{27bis}, Baia de Criș ; comoara de aur își împarte bogățiile sale în Valea Rudei, astfel că din toți munții ce se ridică dincoace de Mureș, ca Ceterașul ²⁸, Măgura ²⁹ etc., cei mai mulți sau își îmbogățesc pe loc lucrătorii lor cu foarte mare dărnicie sau în orice caz le oferă speranțe de câștig sigur. Cu cât se apropie mai mult acest lanț de miazăzi trecând dincolo de Mureș, este tot mai sărac în metale prețioase. Argintul unit cu plumb îmbogățesc puțini munți dincolo de Mureș. Cele mai bogate mine de fier de la Hunedoara numite Ghelari ³⁰, deși sunt orientate în ce privește poziția lor proprie spre răsărit, totuși considerate din punctul de vedere al cununii de

²⁰ *Vöröspatak* = Roșia Montană, sat și com. jud. Alba, ca și celelalte localități din aceea frază.

²¹ *Gyogy*.

²² *Nagy Ag.*, sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara.

²³ Înșirarea începe de lângă Săcărâmb : *Cserles, Toplicsa, Füzes, Bojczy, Triszlyan, Herzigian, Gienel, Ruda, Porkora, Nagy, Almás, Pojána, Staniza, Dupapiatra*, formând un lanț de sate din jud. Hunedoara ce se îndreaptă cu mici abateri spre Brad, Abrud și Zlatna.

²⁴ Sat și com., jud. Alba.

²⁵ Sat și com., jud. Hunedoara.

²⁶ Urmează o înșirare a antichităților romane din Transilvania.

²⁷ Transilvania.

^{27bis} Sate componente ale com. Baia de Criș, jud. Hunedoara.

²⁸ *Csetras*, la nord de satul Hondol, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara. Piscul său cel mai înalt Ceterașul mare are 1 017 m fiind urmat de Halteu cu 1 046 m.

²⁹ Masiv din Munții Metaliferi, jud. Hunedoara.

³⁰ *Gillard*, sat, com. suburbană a municipiului Hunedoara, jud. Hunedoara.

munți ce încinge Transilvania, ele sunt întoarse spre miazăzi și oferă aceleași resurse.

- p. 12 Răsăritul își îmbogățește și el solul, dar cu metale foarte eterogene. Se văd și azi în Munții Bucegi ³¹, care aparțin districtului Bârsei, mari grămezi de zgură aruncate, pe care le-au lăsat din topire cei vechi, și nici nu sunt lipsiți de minereuri. Clăbucetul și Piatra Craiului, care privesc de sus, de pe culmile lor, toată Dacia. Pe unde se rostogolesc râul Buzău și pâraele Strâmba, Dobârlău ³², Buzăelul ³³, la obârșia lor, Roșca și Piroșca ³⁴ se dovedesc bogate în aur // și adesea îmbogățesc cu dărnicie pe culegătorii de aur. Știm sigur că s-a impus culegătorilor de aur din râul Buzău, acolo unde acesta scaldă Țara Românească, să dea domnilor Țării Românești un pond de aur după măsura bucureșteană ³⁵. Este bine cunoscut că scaunele secuiești păstrează în măruntaele munților o comoară ... etc. Locuitorii Rodnei ce sunt orientați spre miazănoapte, înșelați mult în speranța aurului ... etc.... ar putea să se mândrească cu boraxul după care aleargă olandezii sau venețienii în Indiile Orientale. Așadar cununa munților ce încinge Transilvania toată câtă este e plină de minereuri... etc. ³⁶.

§ IV. Caracterul specific al locurilor cu minereu

- p. 15 ... Se spune că metoda cea mai bună pentru <a asigura> o exploatare cu succes ar fi să se caute urmele exploatărilor romanilor numite *der alte Mann*, din care am văzut foarte multe la suprafața pământului ³⁷ și încă de la început când am cercetat vechimea minelor și am pătruns în cavitățile subterane și mi-au arătat văgăunile săpate sus de tot în vârful muntelui și m-au întrebat metalurgii : „Măsoară acum dacă poți vechimea minelor ? Vezi cum au crescut fagi și pini chiar în aceste gropi despre care am aflat din tradiție că ar fi fost săpate de romani”. Acest obicei de a sfrede-
li munții nu cu ajutorul unor galerii, ci printr-o mie de gropi, este astăzi propriu românilor, întrucât aceștia sunt rămășițele coloniilor romane după cum este credința multora și după cum ei repetă într-una : „Noi suntem din sângele romanilor ³⁸ păstrători fanatici ai vechilor obiceiuri. Nu aș
p. 16 putea să înfățișez altfel icoana // adevărată a munților <astfel> găuriți, decât dacă aș aduce spre a expune privirii un fagure de miere, căci după cum acesta este format din găuri, tot așa vezi și munții și în primul rând Cărnice, Igria, Corna, Roșia ³⁹ sfredeliți de mii de găuri, din care observi — nu fără cea mai mare groază — cum ies târându-se unii oameni și intră alții și se furișează și se întorc iar alții, fioroși la port și la înfățișare (vezi figura I, aceasta înfățișează muntele Cărnice sfredelit și găurit din toate părțile de gropi, puțuri și galerii). Negreșit i se dă oricui voie să extragă

³¹ Buceez.

³² Doblen.

³³ Bozrael = Micul Buzău mai sus de întorsura Buzăului.

³⁴ Roșca și Piroșca, neidentificate.

³⁵ Pondus Bukurestinum.

³⁶ Urmează considerații generale despre modul de împărțire al zăcămintelor miniere.

³⁷ Extus horizontem. Într-o notă la p. 13, autorul lămurește că înțelege prin orizont aici nivelul apelor ce curg în albia lor naturală.

³⁸ „Noi suntem den senechele Romunilor”, *priscorum consuetudinum aemuli superstitionisimi*.

³⁹ Kîrnik, Igria, Corna, Roșia (în regiunea Abrudului, jud. Alba).

minereuri. De aici urmează că acolo unde licărește o speranță de câștig roiesc românii și în dreapta și în stânga și jos și sus, ai crede că se adună ca să ia cu asalt și să dărâme munții; se întâmplă adesea ca ei să piară în urma unei prăbușiri <a terenului> pricinuită de un foraj făcut fără prudență. Se păstrează amintirea acestui lucru întâmplat la Abrud și <la fel> și în muntele Vâlcău ⁴⁰.

... Dacă este cineva care sapă muntele după dreptul său străvechi în cuprinsul locului care i s-a hotărât și vine altul care sapă din partea cealaltă și pătrunde în limitele primului, el nu poate fi respins // în altfel p. 17 decât dacă geometrul ⁴¹ depune mărturie că limitele determinate au fost călcate, fie cu intenția rea sau din nebagare de seamă, și aceste procese nu se nasc în nici un anotimp în așa mare număr ca iarna, căci vara populația de la țară își închină agriculturii toată munca pentru slujba regelui și pe deasupra pentru propriile sale nevoi. Desigur este vrednică de milă soarta geometrilor când în toiul gerului sunt siliți să meargă pe munți și cu degetele înțepenite și amortite de frig să pătrundă în cavitățile săpate ⁴² și să se zbată între viață și moarte întrucât cele mai multe puțuri și galerii, nefiind nici boltite ⁴³ și nici proptite cu bârne de lemn, se cascadează adesea cumplit și nu-i lasă niciodată pe geometri să fie cu totul feriți de pericolul unei năruiri. Cunosce pe unul care a rămas sechestrat cu tovarășii săi timp de șase ore până ce săpătorii au înlăturat pământul acela care printr-un accident subit astupase ieșirea galeriei subterane.

[Autorul nu discută dacă aurul există ascuns din totdeauna sau crește în albia râurilor. În realitate el crede că e cărat de apele ce spală munții etc.].

Vaporii metalici acolo unde s-au așezat se întrec în culori <variind> p. 18 după varietatea metalelor și arată celor ce vin de departe mergând în acea direcție o unduire și o fluctuație a aerului, semn sigur că trebuie adăugate puțurilor de pe coasta muntelui niște galerii orizontale, pentru a se evita stagnarea aerului vătămător, prin legătura continuă dintre galerii și puț; și totuși <stagnarea> nu poate fi evitată cu desăvârșire, chiar dacă nu s-ar lăsa nimic nefăcut din ce trebuie făcut pentru a-l îmbunătăți și a-l primumi cu ajutorul unor pompe, unor roți sau unor canale ⁴⁴.

[Varietatea straturilor din munți]. Acestea sunt astfel dispuse în p. 19 munți încât ai crede că aceștia au fost închegați în întregime din niște teste de animale de același fel. Și deci nu e de mirare că se află atâtea soiuri de aur și atât de deosebite și eu însumi posed minereuri de aur înfățișând în spat, în sist, în cristal, în piatră ⁴⁵, în cuarț, în piatra de ocră ⁴⁶, ca și în cea armenească, aur nativ (*adnatum*) curat (*obryzum*), în grăunțe, în lamele, în firisoare ca de tărățe sau arătând ca brazda verde sau ca niște fire subțiri de iarbă sau ca mușchiul. Mi s-a spus cu siguranță că sunt printre români unii care sunt obișnuiți să cerceteze ocoliturile munților, ale poienilor și ale stâncilor și la care atunci când le seacă gologanii din lădiță, banul reînvie deodată și se înmulțește și au întotdeauna bani cu grămada nescată din care să tot scoată, căci ei adună prin găurile munților aurul

⁴⁰ Volkoi, la E de Bucium, sat și com. jud. Alba.

⁴¹ Rolul acestuia pare să fi fost destul de hotărâtor.

⁴² *Concamerationes*.

⁴³ *In fornicem pertusi*.

⁴⁴ *Antliis, tympanis canalibus*.

⁴⁵ *lapidi corneo*. Traducerea termenului german de Hornstein — în latinește Petrosilex.

⁴⁶ *Bolo ochrae*.

p. 20 curat (*obryzum*), pe care fărâmițându-l în părticele foarte mărunte, le oferă spre răscumpărare strângătorilor de aur fiscali. Și oamenii aceștia își pun toată străduința ca să cerceteze ascunzișurile munților și ale stâncilor cu cea mai mare luare aminte și observă stăruitor râurile și chiar torențele ce cad <ghicindu-le> cu atâta pricepere, ca și cum ar fi sorbit știința lor de la tripodiul lui Phoebus, și înarmați cu pământ gras și cu argilă moale, ei merg de-a lungul apei și acolo unde văd mai mult nisip depus // de vârtejul apei, ei apropie de părticelele mai negricioase argila gata pregătită, în așa fel ca acelea să se lipească de ea, și apoi adună pe rând în altă parte și iar în altă parte părticelele care datorită culorii lor mai negre stârnesc bănuiala că ar ascunde aur, și când acel pământ lipicios pe care l-au adus cu sine pentru culegerea acelor molecule s-a umplut din toate părțile și e plin de părticele metalice, atunci ei încărcăți cu asemenea pradă se întorc în sfârșit acasă și spală în copăi anume potrivite pentru spălare, acest pământ gras realizând un câștig de aur vrednic de luare aminte.

[Despre emanații minerale]

p. 21 ... Adesea frământam în minte întrebarea, care e cauza tumorilor și convulsiilor care în cele din urmă se termină ca un fel de lepră ce lovește pe acei nenorociți locuitori care, neobișnuiți încă cu locurile foarte joase și cu gazele ce nu se ridică de la pământ, sunt totuși siliți să locuiască în acele

p. 22 locuri ? Cred că nu e altă cauză decât cea datorată unor emanații minerale // și în primul rând mercuriale, căci am aflat din propria-mi experiență că apar urme de mercur printre grămezile de pământ negru, chiar și fără de minereu, în multe locuri, ba și la Cluj și la Alba Iulia, când pământul e săpat la o adâncime de abia cinci picioare...

Cap. II

Despre metale

§ I. [Despre aur]

p. 26

[Autorul îl împarte în trei categorii: aurul oarecum „vegetal”, aurul din pietre în stare naturală și foarte curat (*obryzum*), în sfârșit cel ce se spală din râuri și de pe malurile lor].

p. 27–28 Prima categorie e constituită de acel fel de aur care crește în vița de vie sau în boabele de struguri : ba asemenea unor picături, ba în chip de coarde, rămurele și fire ce se suie în sus, mulțumită cărora vița se prinde de harag. Credeam că acest fenomen natural propriu doar Ungariei, căci mi-a fost dat să văd la sediul tezaurului imperial o mlădiță de aur smulșă din munții Tokaj, crescută într-un butuc de viță și întrepătrunsă cu acesta

p. 27–28 și având o lungime de un picior și jumătate ... [Autorul citează o serie de mărturii scrise despre asemenea pretinse exemple de aur vegetal aflate la Tokaj, Eperjes etc. ... și afirmă că acest fenomen a fost semnalat și în Transilvania, unde au fost găsite grăunțe de aur în struguri aflați în podgoria de la Mica. Citează din lucrarea lui Samuel Köleseri : *Auraria Romano Dacica*, mărturiile de la p. 59, despre un filament de aur cuprins

într-o mlădiță de viță și la p. 60 despre trei picături de aur aflate pe suprafața exterioară a unor boabe de struguri aduse în 1701 de guvernatorul Transilvaniei din via sa de la Ormeniș^{46bis} la Alba Iulia unde au fost cercetate prin foc ... etc ...⁴⁷. În sfârșit, după aceste mărturii conchide că ar fi vorba, în ce privește grăunțele interioare, de aur mineral curat (*obryzum*) ce se încorporează în cele mai felurite corpuri, iar în ce privește picăturile ce se nasc pe suprafața exterioară a boabelor de struguri — de vapori metalici din aer ce se precipită ca un fel // de rouă noaptea]...

p. 29

Iar a doua categorie e aceea a aurului ce nu a fost supus focului de către oameni; <e> vestitul aur curat pe care însăși natura l-a purificat prin foc în crăpăturile munților și despicăturile pietrelor. [Amintește după Nicolaus Olahus, pe baza declarației episcopului Transilvaniei, Nicolae Gerendi, că un țăran din preajma Abrudului a găsit o bucată de aur curat (*obryzum*) de mărimea unei pâini țărănești, de o greutate ce o întrece pe aceea a 1600 de ducăți. Repetă după Köleseri cele spuse cu privire la darul dus de Ioan Sigismund Zápolya sultanului Soliman la Belgrad „constând din talere cizelate de aur, încărcate cu grămezi de aur închipuind un pom stufos scăldat într-un râu de aur tot de cel săpat din Transilvania”].

[Amintește de obiectul de aur în formă de coif săpat din pământ în Transilvania sub Sigismund Báthory și trimis în dar ducelui de Toscana]. Dar am și eu niște bucăți de minereu pe suprafața cărora se află p. 30 lamele de aur pur (*obryzum*) nu prea subțire și mai am și altele în chip de bulgărași mici, de firisoare imitând părul, și de cilindri imitând scoicile, toate de aur pur (*obryzum*) și foarte neted. Prea nobilul domn Mihalóczi, administratorul actual al moșiilor depinzând de orașul Zlatna, mi-a dăruit o bucată de minereu de cuarț de-a lungul căreia aleargă o vinișoară de aur de trei-patru degete lungime și îngustă de vreo linie și jumătate ... etc. Am văzut o altă bucată de cuarț ce nu trecea de mărimea unei alune și au văzut mai mulți acea <vestită> piramidă de aur așa de bine formată de natură, că nici un meșteșugar nu ar fi putut forma una mai frumoasă. Cântărește patruzeci de auri.

A treia categorie e cea care se spală din albia nisipoasă a râurilor ... E acel aur pe care îl numim virgin ... El este propriu regiunii de la p. 31 poalele muntelui Bihor și de la Arieșul Mic; e de douăzeci și patru de carate și nu e mai prejos de acela ce se spală la Pianul român⁴⁸.

Am văzut nu fără mare mulțumire a sufletului că locuitorii de la Arieșul Mic își plătesc dările lor anuale și urburele⁴⁹ în fărâme de aur virgin. Când am pornit la drum pentru a vizita exploatările de aur dacice și am ajuns la prea nobilul domn Bisztrai, colectorul de aur de la Câmpeni, acesta mi-a spus că timpul când primea mai multe fărâme de aur virgin de mărimea bobului de fasole era atunci când românii, iubitori de iarmaroace⁵⁰, aveau obiceiul să cutreiere locurile vecine ca să cerceteze bălciurile ...

O a patra varietate de aur, anume lichid, curgător, moale, nu cunosc și n-am văzut, ori încotro m-aș întoarce; am aflat doar din auzite că s-ar fi extras în vecinătatea Turdei la Cheile Turzii⁵¹ niște aur moale și care nu

^{46bis} Armenis, sat, com. Mirăslău, jud. Alba.

⁴⁷ Cf. relația lui Köleseri, în *Călători*, VIII, p. 622—623.

⁴⁸ Olapjan, sat și com, jud. Alba.

⁴⁹ *Urburas*, redevențele obligatorii către cârmuire din aurul și în general din metalele rezultate din exploatare.

⁵⁰ *Valacha gens annuis mercatibus intenta*.

⁵¹ *Tórda-Hassadek*.

era lichid înainte de a fi fost expus aerului ; și de asemenea că la Baia Mare
p. 32 .. // pe vremea lui Matei Corvin ar fi picurat aur din stâncă, picătură cu
picătură ... etc.

§ II. Despre spălarea aurului

[Despre vechii daci numiți „culegători de aur” pentru că adunau cu neobosită sânguință aurul din albia râurilor. Despre ȣiganii zătari din Transilvania]. Ei s-au așezat în jurul râurilor aurifere și cum este obiceiul lor să locuiască în corturi, eu am crezut că sunt niște tabere când m-am
p. 33 apropiat // și am observat mai întâi aceste rămășițe ale egiptenilor. Primăvara sau toamna după revărsarea apelor, ei cercetează nisipul și îl spală în felul următor : lângă pârâiașe ei își instalează scaunele de spălare, adică niște scânduri lungi de patru — cinci picioare, late de unul sau două, pe care le așează într-un plan nu întotdeauna egal de aplecat și le potrivesc cu o înclinare mai mare sau mai mică, după cum văd că nisipul este amestecat cu pietricele mai multe sau mai puține. Am văzut scaune de acestea, terminate cu o margine în față și pe părți, dar fără a fi prevăzute cu nici o altă bară <de oprire> și doar acoperite de sus până jos cu o zeghe păroasă pe care o numesc în limba lor „țundră”. Pe acestea, ei răstoarnă nisipul aurifer odată cu apa, ba cu coșurile, ba cu căldările umplute cu apă, până ce a fost sorbit de zeghe aproape tot nisipul metalic mai subțire. Din zeghe, pe care o afundă în hârdaș mai mari, ei scot prin spălări repetate nisipul metalic și odată scos îl bagă în copae și îl despart din nou de nisipul obișnuit, turnând din nou apă peste el. Copăile acestea făcute din coaja arborilor mi-au stârnit o mare admirație, deoarece ele previn orice pierdere, chiar neprevăzută a aurului : ele sunt mai adânci în partea întoarsă spre cel ce le mănuieste, au fundul rotunjit și laturile mai înalte, au o lungime de un picior și jumătate și o lățime de un picior. Aș crede că sunt mai bune ca acelea pe care le numim *sichertrog*, deoarece prin structura lor și printr-o
p. 34 clătinare repetată fac ca nisipul să se învârtă, // și cum părțile mai ușoare se duc spre centru, ei le scot lesne dacă mai înainte le scutură odată și lasă o clipă de răgaz pentru <ca să se depună> particulele mai grele, ceea ce ei știu să facă cu mare îndemânare și foarte repede.

Un alt fel de a spăla aurul îl urmează cei care caută aur în pulbere și în foițe, cât și aur virgin în munții Bihorului ; pe sub pâraiele, pe care le abat vremelnic pe latura cealaltă, ei sapă gropi adânci de șapte sau opt picioare până ce dau de cele mai multe ori printre straturile pământului ce-l sapă de piatră și stoasă. Atunci făcând niște canale lunguiețe, trimit apă peste nisipul adunat. Aceasta, înlăturând prundișul și pietrele și luând cu o ine și nisipul, descoperă de tot piatra și stoasă sau alta asemănătoare, de care de cele mai multe ori stă prins cu cea mai mare tărie — ca și cum ar fi fost lipit cu un fel de clei — aurul în chip de firisoare, foiță și pulbere sau în orice caz dacă se desprinde din straturile de nisip ajunge
p. 35 // a fi vizibil. Pe acesta ei îl culeg cu mâinile și îl numesc aur virgin și îl duc colectorilor spre schimb, aurul virgin neavând nevoie de nici un fel de amalgamare ⁵² fiind absolut pur — iar dacă dau de un nisip bun de spălat, îl spală în copăi. Mai sunt și alte metode de a spăla aurul. Ei incre-

⁵² Adică tratare cu mercur.

dințează prundișul (?)⁵³, nisipul, mărul și pământurile grunjoase⁵⁴ și însăși minereurile conținând aur morilor prevăzute cu zdrobitoare, care mărunțesc tot ce li se supune <și-l prefac> în pulbere mărunță ce va fi prelucrată în scaunele de spălat aurul. Acele scaune sunt din nou acoperite cu haine de lână sau de in, sunt mai lungi decât late și terminate cu o margine de amândouă părțile, sunt mai înalte la partea de sus unde sunt niște bare sau opritori⁵⁵ deosebite prin interstițiile lor și pe acestea obișnuiesc să le facă în formă cubică, pentru a mai încetini impetuozitatea apei ce duce pulberea metalică. Atunci când masa metalică se revarsă peste tăbliile înclinate, se agită încoace și încolo o prăjină de lemn prevăzută la capăt cu o scândurică // pentru ca particulele mai grele conținând metal p. 36 să se oprească pe tăbliile astfel întinse în canalele cele mai strâmte. Și ca să nu piardă nici o parte din metal, ei adună apa ce se scurge ba aici în gropi, ba acolo în mici canale ce sunt tot atâtia depozitari credincioși ai părților metalice. În cele din urmă ei duc masa aceasta numită *fein schlich* la cuptoarele de topire — din care sunt acum două : unul la Zlatna, celălalt la Certeju — sau aleg din ea aurul fie în copăi de separare sau prin amalgamare cu mercur. Metodei de curățire a aurului i s-a adus în vremea aceasta cea mai mare desăvârșire prin grija neobosită a acelor care conduc exploatările de aur, după cum am auzit de curând, și care repară morile zdrobitoare vechi și construiesc altele noi, mulțumită căror măsuri a fost preîntâmpinată cu cea mai deplină prevedere orice pierdere de aur.

§ III. Despre exploatările de aur și despre alte mine metalice

Despre vechimea exploatărilor de aur

[Urmează înfățișarea unei serii de inscripții romane. Se amintește p. 36—42 și de tezaurul descoperit în râul Strei în 1545 etc.].

§ IV. Despre legile fixând regimul juridic al exploatărilor miniere

...Oricine ... poate să deschidă și să exploateze mine de aur, argint, aramă și pucioasă ... Nu numai locuitorilor (incolis) țării, dar chiar și străinilor // de orice nație ... li se garantează ... această liberă p. 43 exploatare. Iar cu privire la ceea ce se extrage din mine s-a prevăzut așa : atât stăpânul moșiei, cât și băieșii să fie legați prin jurământ să predea întocmai tezaurului a zecea parte din ce au realizat. Iar dacă vor fi dovediți că au purces cu strâmbătate, atunci vor fi pedepsiți prima oară cu 500 de florini ungurești, a doua oară cu dobitul acestei sume, a treia oară cu întreitul ei ... și așa mai departe ...

⁵³ *Sabulum.*

⁵⁴ *Terras boles.*

⁵⁵ *Repagula vel retinacula.*

... Este îngăduit ca proprietarul să caute aur pe moșia sa, fie prin munca iobagilor proprii, fie prin a robilor, dar a zecea parte va fi predată tezaurului. Restul va fi slobod să-l păstreze, dar dacă va voi să-l vândă, va fi dator să-l vândă doar agentului însărcinat cu schimbul aurului sau la monetărie ...

... Din aurul aflat în pământ străin, potrivit cu înțelegerea cu stăpânul moșiei, nu se dă a zecea parte tezaurului, ci e predat cu totul și pe de-a întregul agentului cu schimbul sau la monetărie ...

Sunt slobozi românii, ȝiganii și orice jeleri ⁵⁶ să caute aur fără deosebire în râuri, pe maluri, în locuri muntoase, nisipoase, mlăștinoase ... Iar aurul găsit pe o moșie a fiscului sau în locuri obștești sau pe lângă râuri va fi predat fiscului pe prețul schimbului. În afară de schimbul fiscului, nimeni nu poate vinde sau cumpăra sub pedeapsa // a 200 de florini și a prețului lucrului vândut sau a pierderii corpului delict. Scoaterea aurului din țară este oprită ... Aurul care este în curs de prelucrare : adică este doar în pulbere sau e amalgamat cu mercur sau chiar este separat ⁵⁷ să nu îndrăznească nimeni să-l scoată din țară, căci dacă va fi prins, va pierde corpul delict, și vinovatul va plăti pe dată 200 de florini fără altă formă de proces. Iar dacă nu va fi fost capturat corpul delict, dar se va fi aflat despre el după niște dovezi sigure sau va fi fost restituit în natură sau plătit cu un preț echivalent, se va plăti o amendă de 100 de florini.

Când este oferit aurul spălat strângătorului <de aur>, el este socotit la cântar cu pizetul. Pizetul este a cincizeci și treia parte dintr-o marcă + $\frac{17}{19}$ <din ea> și e plătit cu doi florini și patruzeci și cinci de creițari ...

... Împăratul Leopold a sporit prețul schimbului la aur încât se plătește culegătorilor pentru aurul în pulbere trei florini, pentru cel amalgamat cu mercur trei florini și treizeci de denari, pentru aurul virgin patru, pentru a se pune capăt vânzărilor clandestine ... Un spălător de aur, și acesta ȝigan, de pe lângă malul râului, dacă spală aur cu sânguință timp de o săptămână, câștigă trei pizeți. Acest neam e împărțit în mai multe cete ⁵⁸ pe care le numesc întovărășiri (?) și care sunt foarte numeroase, fiecare de câte cincizeci de oameni, uneori de și mai mulți. Aceste tovărășii p. 45 plătesc pe fiecare an o sută de pizeți pentru ocrotirea și sprijinul // primit de la Cămara regească. Dar cum plăteau acești bani cu mare întârziere s-a hotărât ca atunci când aduceau aurul, să fie plătiți cu un singur florin rhenan de fiecare pizet, până la acoperirea celor o sută de pizeți, și după aceea cu trei florini rhenani de fiecare pizet. Dacă acest neam rătăcitor s-ar deda cu totul spălării aurului, ar aduce un mare serviciu, dar ei preferă câștigul ce-l dobândesc din geambașlăc, schimbând și vânzând cai sau îl scot din uneltele pe care le fabrică la roată (?) ⁵⁹.

§ V. Abrud

Orășelul Abrud care își trage numele de la cuvântul din limba românească⁶⁰ Aurud, adică exploatare de aur, a fost vestit de multe veacuri

⁵⁶ *Inquilinis.*

⁵⁷ *Caementatum.*

⁵⁸ *Turnas.*

⁵⁹ *Torno fabrefactis.*

⁶⁰ *Idiomate Romano-Valachico.* Etimologia e greșită. Orașul Abrud, azi în jud. Alba.

ineoace datorită exploatării aurului, după cum mărturisește o piatră aflată în anul 1765 lângă lacul muntelui Corna, care afară de inscripție ... mai înfățișa lămurit sus un topor și jos un ciocan, amândouă aceste simboluri metalurgice nefiind nicidecum alterate de vechime ...

Acest orașel odinioară avea jurisdicție asupra celorlalte exploatări de aur și hotăra pricinile litigioase dintre metalurgi ... etc. [Urmează p. 46—47 un document din 1525 după Köleseri privind plângerea magiștrilor mineri și piuari din orașele minere : Baia de Arieș, Baia de Criș și Băița ⁶¹ împotriva abaterii de către spălătorii de aur a apelor Pârâului Roșu, fără voia și știrea lor].

Am arătat mai sus că Abrudul și-a primit numele de la cuvântul românesc Aurud (!). Aceasta nu trebuie să ne mire când vedem pe români cum se dezvoltă și se înmulțesc din zi în zi în toată Transilvania ... [Urmează un document din 1427].

p 47—48

Azi jurisdicția Abrudului e mult micșorată sau chiar de tot știrbită. p. 49
Orașelul e întors spre apus. Latura sa de miazănoapte coboară în valea care datorită malului său roșu e numită „pârâul roșu” ⁶², pe românește Roșia. Răsună de un zgomot asurzitor de la opt sute de pive zdrobitoare măcar că se află la o depărtare de două ore și mai bine.

E presărată de pive ⁶³ așezate una lângă alta într-un șir foarte des și umple cu larma sa îngrozitoare până departe toate împrejurimile. Încin-gând valea se ridică și de o parte și de alta munții bogați în aur. [Urmează un citat după Chorographia Transilvaniei a lui Reicherstörffer].

... Aceiași munți, pe care i-au săpat strămoșii lor și îi exploatează azi nepoții, apar cu numele acestea : Cârnic, Igria, „Cetatea Băilor” ⁶⁴, Corna, Orla, Cârnicel etc. Cârnic e orientat de-a dreptul spre miazăzi. Ceta-tea are o declinație de 14 grade după acul magnetic. Igria e între miază-noapte și răsărit, totuși e mai degrabă la răsărit. „Orla” e orientată spre miazănoapte; straturile pământului și mersul vinelor metalice sunt ase-mănătoare. Toate sunt pline de lut galben ce se termină în roșu ; în cuarț totuși se amestecă foarte adesea niște vine scindate, încrucișate (?) ⁶⁵, vâlurite, adesea neajungând nici la grosimea unui fir de sfoară, nu oferă decât o speranță nesigură de aur, nu sunt nicăieri mai bogate decât acolo unde se termină // printr-un bulgăre ⁶⁶ de aur. Totuși munții sunt tot aceiași p. 50
care au îndestulat cu aur pe principi după dorințele lor, chiar și cele mai ne-sățioase, sunt aceiași care săpați, găuriți, căscați, desfăcuți, adesea de tot ce-i leagă împreună au ajuns să se năruie și se vor năruie tot mai mult zi de zi, iar acum sunt cu atât mai umili cu cât se ridicau mai falnici prin înălțimea lor uriașă deasupra celorlalți. Și nu este de mirare căci, precum am amintit mai sus, ai crede când te apropii de munți că s-a adunat de pretu-tindenii aici pentru dărâmarea munților o armată de satyri, căci din orice parte neamul românilor care locuiește de jur împrejurul acestor munți

⁶¹ *Offenbánya, Körös-bánya, Kis-bánya*. Baia de Arieș, sat și com. jud. Alba ; Baia de Criș, sat. și com., jud. Hunedoara ; Băița, sat și com., jud. Hunedoara.

⁶² *Vöröspatak*.

⁶³ *Tuditibus*.

⁶⁴ *Csetate Boylor*, în jud. Alba. Se întâlnește de obicei numirea în aceste locuri a două „cetăți” : *Cea mare și cea mică*.

⁶⁵ *Decussatae*.

⁶⁶ *Glomeramen*.

îi ciocănește, lovește și sfredelește și, nemulțumindu-se să răscolească
 măruntaiele pământului și stâncilor cu unelte de fier, printr-o îndrăzneală
 mai mare, răstoarnă munții cu ajutorul unei cantități așa mari de pul-
 bere, încât nu trece nici măcar un ceas fără să se audă detunăturile și
 vuetul stârnit și jos și sus și din toate părțile de violența pulberii. Așadar
 trebuie ca aceștia să se potolească, deoarece acele săpături amenință să
 se năruie. Nu am văzut nici una din ele sprijinită de grinzi, nu pentru că
 ar suferi de lipsă de păduri, căci din pădurile satului vecin Bucium^{66bis}, ce
 nu sunt prea departe, sau ale satelor Câmpeni⁶⁷ sau Cărpiniș^{67bis} sau chiar
 și din pădurile din Zlatna și-ar putea face rost cu cheltuială puțină de o
 cantitate mare de lemn de lucru, dar fie că se încred mai mult decât tre-
 buie în straturile pietroase ale pământului sau fie din cauza exploatării
 lor nestatornice — deoarece azi sapă niște mine pe care mâine le părăsesc
 — ei nu sunt călăuziți de nici o regulă, ci numai mânați de cheful lor : acolo
 unde li se arată speranța unui câștig mai mare acolo aleargă și dacă li se
 pare cumva că vita vecinului are ugerul mai mare, ei împing galeria sau
 puțul lor pentru ca să se înfrupte totuși din traiectul vinei minerale a
 celuilalt, măcar că este oprit să dai buzna în săpătura altuia. Și aceasta e
 una din cauzele de ce munții de altminteri bogăți în aur nu-și îmbogățesc
 pe cei ce-i sapă. Ei sapă munții nu după regulă, ci după chef, de aceea
 dacă văd că natura e mai puțin darnică, disprețuind-o, pornesc iar alte
 puțuri, pe care, dacă le află slabe, își schimbă din nou lucrarea începută, ca să
 51. 51. facă altă încercare în alt loc ; și cu // atât mai îndărătnic se țin de acest fel
 nesocotit de exploatare, cu cât se sprijină mai mult pe speranța că se va
 întâmpla ca măcar și dacă nu ar da întotdeauna de aur curat, totuși să
 scoată din pământurile și stâncile pe care le supun morilor de zdrobire mai
 mult aur pur. Toate aceste lucrări se termină cu ajutorul morilor de zdro-
 bire, datorită cărora pământurile, pietrele și stâncile sunt mărunțite și spă-
 late după chipul arătat mai sus la spălarea aurului. Morile puține la număr,
 au nouă pive și cele mai multe din ele câte șase, prevăzute jos cu conuri,
 nu de fier, ci de calcedonia cea mai tare, ce se scoate obișnuit din muntele
 Vâlcău⁶⁸, lângă Baia de Criș. M-am mirat desigur ca aceștia să fie cătuși de
 puțin de calcedonie, am întrebat ce nume avea acea piatră, mi-au spus că e
 marmoră și se sileau să mă convingă pe mine care nu voiam să-i cred. Morile,
 ajung fiecare la un cost de douăzeci de florini. Ele sunt puse în mișcare de
 pârâul numit Roșia^{68bis} și dacă apa este înghițită de pământul însetat sau
 scăzută din cauza arșiței de vară și nu mai e în stare să miște morile, ei au
 un lac artificial făcut cu muncă îndărătnică, și acesta timp de trei luni, până
 să vină ploile dorite, dă apă morilor de zdrobire . . . Aceste minereuri de
 fier sunt fărâmate, zdrobite și alese cu atâta îndemânare încât nu suferă
 nici o pierdere a aurului. Și că lucrul nu stă altfel, ne-am convins apoi,
 căci slujbașii regești au făcut încercarea cu douăzeci și patru de chintale de
 nisip pyritic numit „Kis”⁶⁹, pe care le-au cercetat în copăi „sichertrog”
 și nu s-a găsit deloc aur, și apoi le-au pus la focul de încercare⁷⁰ și nu au găsit
 nimic altceva decât o urmă cu totul neînsemnată de aur.

^{66bis} Sat și com. jud. Alba.

⁶⁷ Oraș, jud. Alba.

^{67bis} Sat, com. Roșia Montană, jud. Alba.

⁶⁸ Valka.

^{68bis} *Rubro rivo* (cf. mai sus Verespatak).

⁶⁹ Pietriș (de la germanul, Kies).

⁷⁰ *Igni docymastice*.

Prea slăvita împărăteasă s-a îngrijit să pună să se sape pe cheltuiala regească o galerie generală în muntele Cărnice, care chiar dacă nu ar fi niciodată // de vreun alt folos, ar fi totuși o mare dovadă a unei binefaceri p. 52
 unice față de bieții țărani, pentru ca aceștia să-și poată săpa puțurile mai ușor și mai sigur până acolo pentru ca să nu mai fie ținute în loc ca mai înainte muncile și activitatea nici de apa prea multă și nici de aerul dăunător <din mină>. Apoi galeria aceasta generală, numită îndeobște *Erbstolen* în care mi-a fost dat și mie să pătrund atunci, când se scotea atâta aur cât răsplătea grija atentă a săpăturilor și stimula activitatea pentru ducerea mai departe a lucrului început, are o lungime ce întrece bine două sute de „orgii”⁷¹.

(Vezi figura I. Aceasta înfățișează muntele Cărnice A.G. galeria generală fără de care ar înceta celelalte munci. C. puțul de aerisire. G. câmpul principal. DEF urme intermediare și încrucișate de săpături).

§ VI. Cărpiniș

Când ieși din Abrud și se înfățișează Cărpinișul^{71bis} pe stânga și Buciumul spre dreapta, niște biete sate și unul și altul. În Cărpiniș nu sunt deloc mine metalice, totuși <sunt> pive foarte multe în care se alege cu mult mai mult aur decât se culege din măruntaiele munților și acest lucru îl îndeplinesc acei culegători de aur grijiului și nespun de iscușiți în felul următor : pe partea mai mare a văii pe care o locuiesc pe o distanță destul de lungă ei sapă gropi⁷² și spre ele abat Pârâul Roșu și pârâul Valea Albă ce curg de la Abrud și nu fac aceasta fără temei ; căci este sigur că în apele ce se scurg se amestecă mult nisip aurifer și că Pârâul Roșu fură aurul abruđenilor, iar pârâul Valea Albă, care //și trage obârșia din muntele Vâlcanu și se p. 53
 rostogolește (în mersul său) prin săpăturile și exploatarea de aur de la Bucium, este încărcat de măr cu aur ; așadar, se întâmplă ca la vreme de furtună, amândouă pârâurile umflate de ploi să ia cu ele și să fure pe neașteptate mărul și nisipul și din Roșia Montană și din Bucium. Atunci locuitorii din Cărpiniș se bucură că gropile și cisternele lor se umplu de nisip, măr și pietre, pe care apoi le spală cu un folos ce nu e chiar mic și câștigă un aur foarte bun. Acești locuitori trăiesc într-o supunere atât de mare încât ascultă de poruncile numai a unuia dintre ei care hotărăște ce gropi să sape și ce să spele, în ce moment al anului <să se facă toate acestea>, pe ce bucăți de pământ și să nu părăsească acea bucată până ce nu vor fi spălat-o toată cu desăvârșire. Și așa se întâmplă că trecând anii, ei spală mai des una și aceeași porțiune de pământ și niciodată fără folos.

§ VII. Bucium

Buciumul este întors spre răsărit⁷³, el numără multe mine de aur din vechime, dar care au fost secătuite, afară de una care este numită Sf. Ioan și e exploatată prin munca urbarială și nu am aflat nici una care să făgăduiască mult câștig. Se văd în munții dimprejur foarte multe puțuri, săpate toate spre miazăzi și răsărit, pe acestea le sfredelesc românii și

⁷¹ Măsură de lungime echivalentă cu 6 picioare.

^{71bis} Sat, com. Roșia Montană, jud. Alba.

⁷² cisternas.

⁷³ Față de Abrud ; sat și com, jud. Alba.

dacă speranța câștigului nu răspunde eforturilor, atunci mai fac tot alte și iar alte gropi, săpături, puțuri până când dau de ceva cu care să-și ușureze viața săracă, dar ceea ce nu pot ei realiza umblând prin măruntaiele munților în urmărirea vinelor (de minereu) dobândesc din plin din spălarea nisipurilor aduse din Abrudzeller ⁷⁴ și Vâlcău.

p. 54

§ VIII. Câmpeni ⁷⁵

Cred că ar fi bine dacă părăsind puțin vecinătatea abrudenilor, aș cerceta partea apuseană pe unde răsar în cale Câmpeni, Bistra și munții Bihorului, în căutarea aurului virgin pe care îl rostogolesc din belșug cele două Arieșuri, izvorând din culmile munților Bihor și despărțindu-se în două la piciorul muntelui Plaiul ⁷⁶. În albiile lor se găsea adesea odinioară aur virgin de mărimea unei jumătăți de funt ⁷⁷. Astăzi, mai ales în Arieșul Mic, apare nu rareori de mărimea ghindei sau a nucilor. (Aur) de acesta de mărimea unor mici bobite și asemenea unor firisoare am văzut nu fără admirație la prea nobilul domn Bistrai colector al aurului provenit din spălare, când pornind la drum am vizitat această regiune. Ce fel de oameni au fost acei culegători de aur, ale căror urme se văd în munții Bihor și Găina ⁷⁸, nu pot să-mi închipui, căci vezi târnăcoape ⁷⁹, ciocane, securi și tot felul de unelte de fier atât de grele, că până și omul cel mai puternic abia poate să le ridice de la pământ cu amândouă mâinile, și totuși este limpede că au sfredelit fundul munților cu aceste unelte. Pe oriunde curge râul Arieș este încărcat de grăunțe de aur din cel mai curat (iar locuitorii din) satele Lupșa, Sălcuia, Muncelu, Sartaș și Brăzești ⁸⁰, așezate de-a lungul râului, atunci își desfășoară iscusința lor în captarea aurului când crește râul prin apa ploilor sau a topirii zăpezilor.

p. 55

§ IX. Baia de Arieș

După ce treci râul Arieș și lăsând Bistra în urmă mai înaintezi vreo 2 000 de pași, dai de Baia de Arieș ⁸¹, târg foarte cunoscut prin atelierele metalurgice, prin cuptoarele de topire și prin desimea vechilor coloniști. Aici odinioară se aduceau minereuri de peste tot de jur împrejur, și acelea care nu se lăsau fărâmate erau puse la cuptor, și acele care refuzau să dea aurul cu binele erau cercetate cu ajutorul focului. Aici se explorau nu numai minereurile de aur, dar mai ales cele de argint și de alte metale, dar năruirea puțului principal a pus capăt unor străduințe așa mari. Lucrul s-a întâmplat așa : șaizeci de metalurgiști care săpau la vinele de aur nu primeau altă leafă decât roadele muncii lor din fiecare vineri, de la apusul soarelui până la miezul nopții. S-a întâmplat că în săptămâna mare, în ajunul Paștilor, la apusul soarelui au dat de o vână de aur nespus de bogată și atunci nu s-au ținut de termenul ce le fusese pus, și <deși> între ei se îndemneau unul pe altul să meargă la biserică, erau totuși îmboldiți la muncă

⁷⁴ Abrud-zeller = Abrud-sat.

⁷⁵ Topan-falva, oraș, jud. Alba.

⁷⁶ Play.

⁷⁷ Circa 250 gr.

⁷⁸ Gejina.

⁷⁹ ligones.

⁸⁰ Lupșa (sat și com., jud. Alba) apoi Szolcsa (sat și com., jud. Alba), Muncsei, Szartes, Brezești (toate trei sate, com. Baia de Arieș, jud. Alba).

⁸¹ Offen-banya.

de marele belșug al aurului... în sfârșit au hotărât să aleagă pe unul din mijlocul lor care să afle și să le vestească ora. A plecat trimisul lor și a scos cu sine o oală plină cu aur curat. Abia ieșit din galerie el a văzut că se lumina bine de ziuă, a auzit și sunetul clopotului vestindu-l pe el și pe tovarășii săi de sărbătoarea acelei zile. Atunci lăsând de o parte oala <cu aur>, pentru a-i vesti pe tovarășii săi de răsăritul soarelui, a căzut victima tristă a aurului împreună cu tovarășii săi, căci s-a năruit deodată pe neașteptate o parte din munte și acuma puțul ⁸² este în întregime plin de apă din vârful înalt al muntelui și până în adâncuri.//

În văile Hărmaneasa ⁸³, Valea Țării ⁸⁴ vezi ruinele a 36 de cuptoare p. 56 vechi de topire. Din movilele de zgură aruncată se vedește că cei vechi nu se îngrijeau deloc să purifice acele minereuri după toate regulile artei, iar aurul vizibil printre aceste triste rămășițe, obișnuiește să-l culeagă de acolo poporul de rând în mai toate zilele ... [urmează o legendă despre o inspecție a lui Matei Corvin aici].

În zilele noastre, unul din gloata românilor a conceput planul să p. 57 sape în biserică sub sacristie pentru că auzise că abatele din acel loc fusese îngropat aici. Rezultatul a confirmat zvonul, căci a găsit veșmintele cu care acest abate sluja la altar, toate țesute din fire de aur. Scoțând de aici aurul l-a schimbat pe câți bani a putut și a dus la Câmpeni o cantitate de nouă pizeți ⁸⁵. Dar principalul colector al aurului — Petru Hajkul — a observat că acest aur este altfel decât acela pe care îl aduc culegătorii de aur și atunci l-a amenințat pe român cu pedepse și cu bătaie dacă nu destăinuiește îndată vicleșugurile cu care a făcut rost de acest aur. Acela a arătat pe rând tot șirul faptelor cum au urmat și nu mă îndoiesc că și-a primit pedeapsa meritată. În aceste locuri vin acei ce se interesează de antichități ... etc....

| § XI. *Abrud-„Zeller”* ⁸⁶

p. 65

Satul Abrud-„Zeller” nu se mândrește cu vine metalice de o întindere constantă. Minereurile amestecate cu fibre sau cu bucăți de aur se spală în bazinul artificial care dă apă pentru 160 de piue.

§ XII. *Vâlcău*

Dacă te uiți de pe muntele înalt Vâlcău, ți se înfățișează o vale pe care o scaldă trei pârâuri. Valea Sașa—aceasta pune în mișcare 25 de mori—, Valea Stolnișoara ⁸⁷ 29 și Valea Negrileasa 28. Muntele întors spre nord e despiciat în două la o mare înălțime în urma unei uriașe năruiri. Românii bătrâni spun că au aflat prin tradiție de la strămoșii lor că multe bogății s-au revărsat din acest munte asupra principilor Transilvaniei. O galerie boltită ⁸⁸, atât de încăpătoare încât ușor putea intra sau ieși din ea un car tras de patru cai, <dar> partea de la începutul acestei galerii ⁸⁹ a fost

⁸² *Fossa.*

⁸³ *Hermanasze.*

⁸⁴ *Vallya Csari.*

⁸⁵ Cf. *Minerologia*, p. 44, un pisetum = 1/53 + 17/19 dintr-o marcă.

⁸⁶ *Abrud-Zeller* (?). Numire adoptată apoi întocmai și de Ignaz von Born, dar neexplicată. E vorba de așezarea numită azi Abrud-Sat, localitate componentă a orașului Abrud, jud. Alba.

⁸⁷ *Stolnissora*, apoi *Nigelassa*.

⁸⁸ *Cameratum opus.*

⁸⁹ *Ductus cunealis.*

îngropată sub greutatea pământului năruit. Direcția vinelor e de la răsărit la apus. Ele sunt acum cu folos pentru țărani care aduc la pive o cantitate de aur ce nu e de disprețuit, chiar dacă ei nu au început săpături noi, ci stăruie numai asupra unor rămășițe ale celor vechi. O parte dintre mori sunt puse în mișcare de pârâul Valea Albă, parte însă de apa lacului artificial care e orientat spre Zlatna. Sunt mai bine de // 70 de mine, săpături, puțuri, care pot fi văzute și astăzi. Dacă s-ar găsi cu cale ca să fie străpuns muntele de o galerie principală, capătul galeriei ar trebui să răspundă la ora a șasea a arcului magnetic și nu mai înainte de a fi străpuns oblic și cruciș⁹⁰ pe o sută treizeci și trei de „orgii” vinele principale ale muntelui. Adâncimea muntelui, după cât se poate presupune după hartă, trece de 150 de „orgii”.

§ XIII. Zlatna

Orășelul Zlatna^{90bis}, pe care îl scaldă râul Ampoi, <a fost odinioară> înzestrat cu cele mai vechi privilegii ale regilor și principilor. Acum ocupă un loc de frunte datorită supremului colector al aurului, domnul Neuman, foarte învățat în metalurgie și vestit de mulți ani încoace prin grija pricepută și aducătoare de bune rezultate acordate exploatărilor de aur și apoi și prin iscusința și conducerea altor oameni foarte pricepuți. Se află la o distanță de cinci ore de drum, la apus de Alba Iulia și numără următoarele mine de aur mai cunoscute: Muntele Fața Băii⁹¹, întors spre miazăzi unde se mai continuă și azi străduințele uriașe ale celor vechi, pe sub ale căror puțuri se va săpa o galerie generală. Au mai rămas de săpat în vremea noastră trei sute de „orgii”. În acea parte a muntelui pe care ei o numesc Iepure au găsit de puțini ani o mină nespuns de bogată, pe care au numit-o Maica Domnului și vor să-i zică de Loreto. Începutul galeriei se află la ora douăzeci și două a acului magnetic⁹², câmpul însuși care își răspândește din plin bogățiile răspunde la ora douăzeci și patru; un chintal⁹³ din mine-reul cel mai bogat dă două sute de semiuncii, iar din minereul obișnuit douăzeci sau patruzeci de semiuncii //. Se nădăjduiește că atunci când vor înainta tot mai mult cu săpătura în sus, vor avea un spor din zi în zi mai mare. Este o particularitate a aurului⁹⁴ <de aici> care e necunoscută, poate, în toată Europa. Negreșit este cunoscut „Antimoniul solar”, însă celălalt este mai vrednic de admirație pentru că este atât de ușor, încât dacă e supus morii zdrobitoare se pierde într-un fel de spumă galbenă, iar dacă este pus la foc distilează un fel de rouă de aur și acest aur e de douăzeci și trei de carate. Masa metalică este unită de cele mai multe ori cu o piatră tare⁹⁵. De la această mină spre stânga se deschide o alta dedicată și ea Mariei, născătoarei lui Dumnezeu, ce se îndreaptă spre săpătura străveche <de la> Prăpăstieni⁹⁶. Odinioară sătura pe țărani lacomi; chintalul dădea două sute cincizeci și două de semiuncii. Mina cea mai de jos, numită <mina> lui Sigismund, după numele regelui, odinioară cea mai însemnată

⁹⁰ *Decussatim*.

^{90bis} În jud. Alba.

⁹¹ *Facebai Mons*.

⁹² *Horae magnetis secundae supra vigesimum*.

⁹³ *Centenarius*.

⁹⁴ Pentru lămurirea sensului obscur al autorului, cf. *Minero-Logia*, p. 128 (despre antimoniu). Cf. și Ignaz von Born ed. engl. *Travels* ..., p. 115 despre calitatea deosebită a minereului de aur din muntele „Tacebai” (= Fața Băii).

⁹⁵ *Lapidi corneo* = Hornstein.

⁹⁶ *Propesteni*.

din toate azi este săracă, aurul pe care îl producea dădea un fel de calcar auriu⁹⁷ care era cu totul de aur în afară de doi denari de argint (vezi figura 2 A. Prăpăstieni, numit astfel <de la> prăpastia).

...Compătimesc soarta acelora care de mulți ani încoace sapă mina lui Sigismund dintr-o speranță deșartă ... etc. [dar le dă exemplul de la Schemnitz în care perseverența sfârșește prin a birui].

Brazi⁹⁸, în fața muntelui Fața Băii, a fost exploatat mulți ani de mun- p. 68
ca unor particulari, a dat în anul 1761, din puțul Sf. Petru și Pavel, aur curat (*obryzum*) în spat de plumb. În anul 1754 a fost găsit pe pământ un bulgăre sferic care cântărea trei sute șaptezeci // și șase de <talari> renani : p. 69
Spun locuitorii că muntele Brazi înaintea cu șaizeci de „orgii” asupra galeriei principale săpată de cei vechi. Se văd multe puțuri în partea aceea care e orientată spre miazănoapte și satul Almaș.

Galeria „Celor trei regi” dă aur, dar niciodată fără <un amestec> de argint și plumb. În galeria „Tuturor Sfinților”⁹⁹ măcar că au dat de fibre metalice și au săpat una din ele pe o lungime de 250 de „örgii” și cealaltă de 182 „örgii” nu au ajuns totuși la câmpul <de metal> sau *feldort*.

Înălțimea muntelui e de o sută treizeci de örgii, jos la fund e plin de apă.

<Muntele> Rugina¹⁰⁰. Cred că trebuie arătat doar acest lucru cu privire la acest munte : că nu ar strica să fie cercetate printr-o galerie generală exploatarea antică, căci toate au căzut în ruină. Se spune îndeobște că a fost aici o mină <numită> Sf. Ana, al cărui minereu obișnuia să fie dus la Zlatna la topire, folosind pentru aceasta șaizeci de cai. Minereele acestui munte sunt <amestecate> cu antimoniu, pot ușor să dea zece semiuncii de argint din care o marcă se plătește cu doisprezece dinari de aur.

Trebuie observat cu tot dinadinsul că munții Fața Băii, Brazi, Rugina au vine metalice paralele. Ce ar fi dacă s-ar săpa pe dedesubt o singură galerie generală? Muntele „kicsera”¹⁰¹ produce un aur verde, la prima vedere ai socoti că nu diferă deloc de mușchiul de pe copaci, are paisprezece carate. Voi vorbi de celelalte săpături când voi trata despre mercur, ele au toate // o vechime de mai multe veacuri ...

p. 70

§XIV. Almașul Mare¹⁰²

p. 75

Aruncând o privire de sus din Zlatna asupra minelor de aur ce se întind dincoace de Mureș și de Criș și îndreptând ochii spre apus, ți se ivește înainte Almașul Mare, având alături spre nord muntele Brazi ... cu multe șiruri de ape. Ce bine de ar fi chiar mai multe ! Tot ce se extrage în locurile vecine îl zdrobesc aici <oamenii> în pulbere, dar din cauza micimii pârâului nu folosesc decât primăvara și toamna, iar lacul încins ca de o cunună întreruptă de munții Rudele-Baba și Petrița (?)¹⁰³, <slab> întărit de un zăgaz foarte păcătos, își vestește dinainte sfârșitul. Minereul din acest loc e plin de spată, pirite de antimoniu și nu arareori se separă din el aur curat.

⁹⁷ *Speciem calcis aureae.*

⁹⁸ *Brasa.*

⁹⁹ *OO. SS. = Omnium Sanctorum.*

¹⁰⁰ *Rusina.*

¹⁰¹ *Monti-kicsera, neidentificat.*

¹⁰² *Nagy Almas, sat și com., jud. Alba.*

¹⁰³ *Rudele-Baba et Petra-Sak.*

§ XV. *Poieni*¹⁰⁴

p. 76

Satul Poieni scotea odinioară aur ales din muntele Verteș. Martori ai vechimii sale <stau> grămezile de zgură ce sunt acum de folos românilor. Nu se deschide nici o intrare spre puțuri, minereurile ușor de fărâmat nu duc lipsă de pive de zdrobit. Tot aurul se poate spăla în hârdaie de lemn¹⁰⁵. În anul 1742 s-a deschis în urma unor ploii abundente o vână metalică în muntele Dâmbul cu piatră din care se scoate un cuarț vânat (?)¹⁰⁶ unit cu o piatră foarte tare albăstruie întrepătrunsă din loc în loc de aur curat nativ. Această vână îndreptată spre apus nu a ținut mult, ci s-a desfăcut în multe // ramuri, apoi cotind spre miazănoapte nu a mai lăsat decât urme foarte slabe ale prezenței sale.

§ XVI. *Porcurea*¹⁰⁷

<Satul> Porcurea nu a cântat niciodată osanale muntelui Ceteraș¹⁰⁸ și lucrul nu este de mirare, căci deopotrivă cu munca, foarte nestatornică, sunt și roadele sale. Porcurea nu cunoaște aur curat, din fărâmarea mine-reului scoate foarte puțin câștig. De cum sunt scoase minereurile din puțuri, îndată tovarășii <de muncă> și le împart între ei, apoi le supun morilor de zdrobire. Ei au cercetat muntele Valea Curechiului¹⁰⁹ ce îi domină, dar au fost siliți să-și pună toată nădejdea în mici vâne oblice, divergente, dar care nu sunt pe cale să dispară.

§ XVII. *Stănița*¹¹⁰

Munții Stănița, Jesuina și Dâmbul sunt așezați într-un loc din care nu lipsește nimic care să ajute la exploatare, au cursuri de apă, mai au la îndemână lemn de tăiat din belșug, partea dinspre răsărit oferă vâne foarte bune, au un aur asemenea celui din muntele Fața Băii de douăzeci și două de carate. Mai trebuie recomandat locuitorilor hărnicia și o sârguință neîntreruptă la lucru. Nu am străbătut încă locurile aurifere de dincoace de Mureș și am și ajuns la râul Criș. //

p. 77

§ XVIII. *Baia de Criș*¹¹¹

Baia de Criș este un orașel frumos având sub autoritatea sa trei sate, Tebea, Râșca și Căraci și tot atâtia munți și ce bine ar fi dacă s-ar exercita autoritatea numai în vederea exploatării minelor de aur, căci țărani fiind hărțuiți încoace și încolo ba muncesc pentru provincie, ba pentru orașel și muncind necurmat pentru rege abia mai rămâne vreme să cerceteze măruntaiele munților. Stau baltă exploatările și vai! chiar se îndreaptă spre ruină. Vănele metalice ale munților Măgura sunt vrednice de mare atenție. Filonul (?)¹¹² metalic foarte lat nu dă nicăieri la iveală aur, iar la capetele extreme ale acestui filon, care ajung și într-o parte și alta a marginii abia la lățimea unui deget înfățișează un aur îndesat și

¹⁰⁴ *Pojana*, sat. com. Blandiana, jud. Alba.

¹⁰⁵ *Lintribus*.

¹⁰⁶ *Lividum*.

¹⁰⁷ *Porcure*, veche denumire a satului Vălișeara, com. Balșa, jud. Hunedoara.

¹⁰⁸ *Csetras*.

¹⁰⁹ *Valli Kureth*.

¹¹⁰ *Staniza*, sat, com. Buceș, jud. Hunedoara.

¹¹¹ *Körös Bánya*, sat și com., jud. Hunedoara.

¹¹² *Ductus*.

adunat în felul rumegușului, iar restul masei metalice e de aceea care nu produce nimic și se numește *Kampffig*, este lată de două „örgii”, răspunde la ora zece și douăzeci de secunde. Ca să-și agonisească ceva pe unde pot, țărani săraci sunt mai bucuroși să sape fără deosebire găurile din toată vecinătatea și să spele pământul scos, cu ajutorul apei din zăpezi și ploi pe care o strâng în șanțuri. Aveau ce e drept, două lacuri artificiale dar poporul de rând nu a fost în stare să păstreze sau să repare zăgazurile și pe când căuta de ici și colo mijloace <pentru aceasta> și stătea în așteptare, apele câte ¹¹³ <mai> erau, dând năvală și rupând zăgazurile s-au și pierdut.

Toată întinderea vecină până departe este de acel soi care se numește *Flöszverk* și e plină de răsfirări de aur cu diverse aglomerări și nici nu se mai află vreun alt <loc> care să i se poată potrivi în afară doar de Pianul românesc. Niciodată un săpător nu va săpa acești munți cu prea puțin câștig, dacă se va infiripa o societate care, punându-și nădejdea în Dumnezeu, va ajuta exploatarea cu mijloacele necesare. // Mă reintorc la acele locuri p. 78 aurifere de dincoace de Mureș pe care le-am părăsit o clipă.

§ XIX. Ruda ¹¹⁴ și Cristior ^{114bis}

Câți locuitori are Ruda, toți sunt săpători de metale și nici nu se scoate azi în alt loc din toată Dacia un câștig mai statornic și mai mare din puțurile anticilor numite *der alte Man*, iar în munții „Lazur” ¹¹⁵ și „Kultzen”, acolo unde valea desparte acești munți, se înșiră în ordine puțurile și se mai află rămășițele unei galerii generale, pe care au început-o cei vechi, ea și ale zăgazului și ale lacului, care pune în mișcare exploatarea celor din vechime. Munții ce se ridică de o parte și de alta nu sunt exploatați acum de nimeni, totuși oamenii pricepuți afirmă că munții vor îmbogăți pe minierii lor. Direcția vinelor se întinde de la miazănoapte la miazăzi.

Românul, încărcându-și călușul său, pe care l-aș putea numi cal de povară ¹¹⁶, și de o parte și de alta cu materia purtătoare de minereu <zăcând> aruncată — scoate din chiar aceste rămășițe ale anticilor un câștig statornic de un pizet. Mori de zdrobit sunt în număr de douăzeci și șase. Au un lac cârpăcit, nicidecum <croit> după regulile artei. Criștorul lucrează cu douăsprezece mori zdrobitoare. Se spune că amândouă locurile a dică și Cristior și Ruda sunt străbătute de o galerie generală săpată de cei din antichitate.

§ XX. Căinelu ¹¹⁷

Aurul albicios de la Căinelul care se scoate acum din măruntaiel e pământului este amestecat cu mult argint; nu știu să fie aici // vre o galeri e mai mare de douăzeci de „örgii”, puțurile coboară la o adâncime de cinci spre zece „örgii”, în piatra neagră asemenea gagatei ¹¹⁸ cresc vinișoare foarte subțiri de aur, filoanele abundă în pirită metalică.

¹¹³ În textul publicat : *quod erant* corect : *quot erant*.

¹¹⁴ Sat desființat, înglobat la satul Barza, com. suburb. Crișior, orașul Brad, jud. Hunedoara.

^{114bis} *Kricsur*, sat, com. suburb., orașul Brad, jud. Hunedoara.

¹¹⁵ *Lazur*, apoi *Kultzen*.

¹¹⁶ *Clitellarium*.

¹¹⁷ *Ginel*, azi Căinelu de Sus, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.

¹¹⁸ *Gagatis instar*. „Gagate” este o piatră neagră sticloasă numită în limba franceză „jais” fără corespunzător în limba noastră. Deci = asemenea „jais”-ului.

§ XXI. Băița ¹¹⁹

Băița produce un aur prost fiind amestecat cu corpuri străine și întrepătruns mai ales cu argint și chiar cu plumb.

Galeria generală a exploatării metalice e numită Rudolf. În această galerie dă o altă pusă sub ocrotirea Sf. Ana. În ea se deosebesc felurile de minereuri după emanațiile sulfuroase și se arată limpede că nu lipsește aurul, dar are mai mult argint și se numește *roth gulden*. Alte puțuri însemnate cu numele Sf. Iosif și Ignatie, își răsplătesc săpătorii căci acolo unde lipsește calitatea, cantitatea acoperă cheltuielile.

§ XXII. Hărțăgani ¹²⁰

Amintește doar de tumulii străvechi ai strămoșilor. Acum douăzeci și patru de ani domnul Holzberg, directorul minelor, a scos un câștig destul de bun din mina pe care a lucrat-o. Se văd multe puțuri săpate la miazăzi și la miază noapte, dar exploatarea suferă din cauza deselor neînțelegeri (ce se ivesc).//

§ XXIII. Fizești ¹²¹

p. 80

Micul sat Fizești își datorează indeletnicirea sa minieră muntelui Malul. Promitea venituri mari în anul 1730, dar a înșelat nădejile țăranilor săi, căci aceștia, mai înainte de a fi strâns chiar și cantitatea cea mai mică de minereu, s-au pus să ridice clădiri pentru topirea minereului cu bani împrumutați care nu aveau să fie plătiți, măcar că minereurile de plumb promiteau să dea argint. În puțul numit Sf. Treime și de asemenea în acel dedicat Sf. Barbara, se întâlnește nu arareori aur nativ amestecat cu plumbagină. Acea exploatare se numește „Trestienii Noi” ¹²², căci au început să sape din partea aceastălaltă același munte la care răspundea din partea cealaltă vestita mină de aur de la Trestiani a anticilor, ce mai poate și azi să îmbogățească din belșug pe cel ce o cultivă.

§ XXIV. Trestieni ¹²³

Mina de la Trestieni este vestită prin aurul său nativ și în foițe și prin direcția statornică a vinelor de aur.

Muntele Malul ¹²⁴ a îmbogățit vistieria regească din anul 1710 până în <17>32, apoi exploatarea a trecut din vechiul neam al conților Gyulai asupra Principelui Brâncoveanu, apoi asupra generalului Stainville, în sfârșit asupra exploatareilor regești. Generalul conte Ștefan Gyulai a protestat și a cerut restituirea pe de-a întregul a posesiunii Trestieni...

Eu nu fac simple pronosticuri, ci declar cu siguranță că minereurile de aur vor mai dura încă multă vreme, dar numai să fie construită o galerie generală cu toată priceperea metalurgică și să se stăruie în exploatarea muntelui, căci puțurile pe care le-am văzut acum nu înseamnă decât tot atâtea jafuri, după cum va confirma oricine iubește adevărul ... etc ... Dacă ele ar fi sub îndrumarea unui geometru al subsolului ¹²⁵ și a unui

¹¹⁹ Bojeza, sat și com., jud. Hunedoara.

¹²⁰ Herczigan, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.

¹²¹ Füzés, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.

¹²² *Neu Trsztyán*.

¹²³ *Trsztyan*, azi Trestia, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.

¹²⁴ *Măul* (!).

¹²⁵ *Geometrii subterranei*.

metalurg înțelept ar răspunde la tot ce s-ar putea dori. Domnul Bauman, măsurând în 1764 căile de acces ale muntelui, a stabilit cu multă chibzuială punctele extreme ale unei galerii generale. Iar cât privește spălarea aurului din straturile alăturate pe o mare distanță, aceasta ar promite bogății egale cu ale minei, dacă s-ar curăța nisipul, mărul, mica și șisturile de la suprafață și folosi morile zdrobitoare, ridicate în acel scop. În sfârșit nici un minereu de aur nu este atât de asemănător cu acestea ca cele de la Cremnitz ¹²⁶ din Ungaria.

§ XXV. Toplița ¹²⁷

La Toplița minele exploatare între speranță și teamă au favorizat foarte adesea pe cei ce le munceau; mai însemnate sunt acelea care își datoresc bogăția muntelui Măgura ^{127bis}.

De cum s-au început a fi săpate galeriile și puțurile închinat Sf. Nepomuc, ele au multumit deplin pe săpători, căci abia au înălțat aceștia învelișul exterior și îndată au și dat de aur curat. Mai jos de acestea au săpat galeria Sf. Gheorghe și după aceasta, urmând galeria mai departe, au găsit o vână neagră numită *Schwarze Kluft*, ceea ce s-a întâmplat acum vreo nouă ani, apoi au tăiat galeria numită a Sf. Mihail și cum vinișoarele se încrucișau în sus, au muncit cu multă râvnă ca să poată fi urmărite mai bine firele de minereu ce se taie la unghi ascuțit // și au deschis galeria Sf. Martin p. 82 în care se văd numai patru filoane principale, căci o piatră tare unise toate vinișoarele și fibrișoarele, care în celelalte mine, unde plasma auriferă află un teren mai moale, se răsfiră măr i mult.

În fruntea acestei exploatare e D. Joseph Pock ... e foarte priceput ...etc ... Acesta, ca să poată secționa și prinde după regulile artei filoanele Sf. Nepomuc și Martin, a săpat două galerii: Sf. Roch de la apus la răsărit și alta numită după arhiducele Petru, de la răsărit la apus. În aceea a dat de patru filoane principale, în aceasta din urmă, extrema duritate a pietrei ține în loc speranța concepută. În galeria Sf. Roch, în noiembrie 1765, s-a ivit din belșug atât aur curat de lățimea unui deget încât cele două exploatare au câștigat ușor o sută de pizeți. Cea a Sf. Iosif înfățișează trei filoane metalice, nu fără interstiții vizibile de aur. La piciorul muntelui, galeria dedicată Bunei Vestiri a dat chiar în același an mari bogății. Puțul Sf. Florian care e sărac e ajutat de veniturile foarte mari ale celui al lui Francisc de Paula, precum și ale celui al Sf. Cruci, unde așa-zisul „roth gulden” a ajuns la mare înflorire cu bulgări de aur în valoare de șase sute de semiuncii, însă apele aduc o piedică aproape de neînălțat acestor exploatare atât de bogate.

Domnul Joseph Pock ... a săpat muntele Judenberg ¹²⁸ și acum urmărește o prea frumoasă masă de aur de trei degete ascunsă în cuarț. Și nici nu s-a încumetat altul mai înainte să sape acest munte ... A observat la extremitatea muntelui și a munților vecini straturile vinelor și poziția lor și s-a hotărât să sape galeria numită a Mariei-Victoria în muntele Măcieș ¹²⁹, spre a găsi în minele acelor munți și îndeosebi în acea numi-

¹²⁶ Azi în Republica Slovacia.

¹²⁷ Sat și com. jud. Hunedoara.

^{127bis} La est de Toplița.

¹²⁸ Judenberg, la sud de Zlatna.

¹²⁹ Matshies.

tă a Speranței divine niște vine bogate și nici nu va fi înșelat în nădejdea sa, căci se arată lămurit interstiții de aur. Muntele Fischer e tăiat pe dedesubt de galeriile următoare; a Sf. Barbara, a Sf. Xaverius, această galerie nouă, în afară de slabe interstiții de aur vizibil, nu a oferit nimic ... [speranțe pentru mai târziu ... etc.].

Mina străveche de la extremitatea muntelui se mândrește cu bogăția constantă a anilor din urmă.

Despre galeria Sf. Treime e vrednic de amintit că s-a săpat în partea de sus un puț de șase órgii adâncime și s-a găsit aur curat din belșug; totuși nu se poate urma munca începută din cauza aerului rău; așadar ei au pornit o galerie generală și după doi ani de muncă îndărătnică, în anul acesta se simt roadele, ca și foloșul deosebit al lucrării. Se scoate din cuarț albastru aur curat în foițe și chiar de cei asemenea unui rumeguș de culoarea aramei sunt multe interstiții în minereul de plumb „Bleichschus” în care se găsește aur din belșug. Toate aceste filoane sunt îndreptate de la miazăzi la miazănoapte.

§ XXVI. *Certeju* ¹³⁰

p. 84

La Certeu, exploătrile adiacente muntelui „Bagaje” ¹³¹ se socotesc secătuite din anul 1730. Sugestia de a se folosi mașini hidraulice pentru forarea stâncii tari // nu se poate realiza nici chiar cu o cheltuială de 180 de florini renani. Puțul închinat Sf. Treimi produce <un minereu de> argint numit „Glaserz” care e atât de bogat încât un chintal de masă minerală poate ușor da 70 de semiuncii de argint. În alte mine, nu puține, s-a extras aur curat. În anii 1748 și 1749 a fost găsit un „bulgăre” de aur, care a adus 74 000 de florini renani coexploătatorilor săi; pentru acest motiv acest munte a dobândit numele de Stockwerk, este foarte bogat mai mult în fibre și vine extrem de numeroase, dar lipsite de continuitate și peste tot unde se spală masa de la suprafață, se adună prin spălare aur ca rezultat al unei încercări ce nu e de disprețuit.

§ XXVII. „*Foraj*” (?) ¹³²

Exploatarea de la „Foraj”, vecină celei de la Certeu, a adus în 1756 un mare câștig. Ar fi de dorit să se afle cauza pentru care nu mai produce. A rămas din antichitate o galerie foarte lungă ...

p. 85

§ XXVIII. *Săcărâmb* ¹³³

Munții Săcărâmbului, cu cât sunt mai scunzi decât alții, cu atâta dau mai puține semne ale unor bogății ascunse.

Dacă se consideră mai cu atenție micimea munților și straturile lor încrucișate, nici o vână metalică nu poate să treacă de o sută douăzeci de „órgii” și totuși din anul 1749 s-a scos de aici atât aur încât s-ar crede că ar putea satisface poftele cele mai nesățioase. Vinele care merg spre miazănoapte au slăbit acum și nici nu se arată o speranță mai bună cu privire

¹³⁰ *Cserles*, azi Certeu de Sus, sat și com., jud. Hunedoara.

¹³¹ *Bagaje*. Neidentificat.

¹³² *Furrag* și apoi *Fourage*. Neidentificat

¹³³ *Nagy-Ag*, sat, com. Certeu de Sus, jud. Hunedoara.

la galeria Sf. Iacob, săpată pe o distanță de mai bine de nouăzeci și patru de „örgii”. În mica galerie din pre nord dedicată neprihănitei Fecioare se sapă cu folos. Puțul Sf. Bernard adânc de cincisprezece „örgii” produce mult mai puțin ca în anii precedenți. [Pronosticuri despre scăderea producției din Săcărâmb. În schimb toată Transilvania conține mari bogății]. Totuși cei din Săcărâmb au foarte multe fibre¹³⁴, pe care, urmându-le așa cum se află ele împărțite, divergente și încrucișate („durchschrotten”), vor mai adăuga câștig peste câștig, de care să-și amintească urmașii. Căci aici este un minereu cu totul uimitor pe care după înfățișare l-ai crede anti-moniu curat sau amestecat cu foarte puțin argint, dar greutatea sa este atât de mare încât cu drept cuvânt îți dă de gândit; dacă se pune pe foc, se evaporă antimoniu și argintul care a rămas mai eliberează o parte foarte mare de aur.//

§ XXIX. Pianul Român

p. 86

Dacă treci Mureșul și înaintezi în șesul Pianului Săsesc ți se înfățișează niște dealuri care se termină în munții mari ce despart Țara Românească de Transilvania; acest ținut la o depărtare de o jumătate de oră de Pianul Săsesc se numește Pianul Român. Este foarte vestit pentru aurul pe care îl are de douăzeci și trei de carate și în tot locul și pretutindeni, până unde se desfășoară și se întinde, până la munții Cioara¹³⁵, Tărtăria, Săsciori, Răchita este foarte bogat în fibre de aur. Nu sunt aici vine metalice constante, nu sunt deloc urme de mine, ci abundă în fibre, firișoare, grăunțe, „flöszwerk” din aurul cel mai pur. Dacă sapă oamenii câte una sau două „örgii” rareori câte zece, ei scot neîntrerupt pământ încărcat cu firișoare de aur. Dacă ar dori să sape mai adânc s-ar păcăli, căci stânca numită Vatra este baza întregii acelei mase aurifere ce se ridică în sus¹³⁶. Aș dori pentru acești buni țărani, din care cea mai mare parte sunt din neamul egiptean al Țiganilor¹³⁷, mai multe lacuri, din ale căror ape să tragă folos pentru ei și pentru munca lor de aurari. Este drept că au trei (lacuri) improvizate, dar dacă acestea ar da greș, după cum se întâmplă adesea, atunci ei trebuie să se întrerupă din lucru. Ar fi bine deci să se ducă un canal prin teritoriul Vințului de Jos care este foarte asemănător la straturi cu cel din Pianul Român. Construcția lui s-ar putea continua și duce la capăt cu prilejul chiar al săpăturilor pentru aur, fără nici o păgubire a lucrărilor de exploatare, ci mai degrabă cu cel mai mare câștig.//

§ XXX. Despre argint

p. 87

Nu aș îndrăzni să afirm că sunt puține minereuri de argint în Transilvania pentru că minele de argint sunt mai rare, ci mai degrabă că bogatele puțuri de la Săcărâmb dădeau un argint atât de încărcat de aur încât argintul reținut de antimoniu căpăta o friabilitate asemenea aurului celui mai ductil. La Băița s-a scos un argint asemenea unor fire și filamente. <Minereurile> acestei mine, adesea amestecate cu plumbagină, ar trebui

¹³⁴ Fibras.

¹³⁵ Csora apoi Tartarea, Sechur, Rikita.

¹³⁶ Urmează: *atque istius aurei Promi-condi latitudo et longitudo facile 6000° superat (?)*

¹³⁷ Afirmația ce nu e confirmată de celelalte mărturii contemporane.

socotite mai degrabă ca purtătoare de argint decât de aur. Muntele Troica, la o depărtare de o oră de Trestieni, este într-un totu asemănător cu minereu cu munții Schemnitz din Ungaria. Acest munte este plin de nenumărate galerii și puțuri de-ale anticilor, însă este vitreg cu cei ce îl sapă din cauza uriașelor sale năruiri // ...

p. 88

[Despre calitatea argintului de la Certeju. Caracterizarea unor minereuri de argint din Transilvania fără o cunoaștere mai precisă a munților din care provin].

S-a constatat că aurul din Căinel are o parte și jumătate de argint..., dar li se plătește țărănilor¹³⁸ întocmai ca aurul bun. Exploatarea de la Muncelul Mic¹³⁹ nu este săracă. Chiar acum au dat șapte chintale și două semiuncii de masă de argint zdrobită și curățată ... În Țara Făgărașului, în satul Marginea, dacă s-ar săpa, s-ar da de mult argint.//

p. 89

§ XXXI. Despre cupru

... Toată cinstea se arată aurului, însăși natura a alungat acest metal mai puțin nobil tocmai la hotarul Daciei. Puțul de la Micănești (?)¹⁴⁰, numit al Sf. Simion și Iuda înfățișează fibre prea frumoase de cupru roșcat. Chiar acum când m-am hotărât să scriu acestea, D. Iosif de Pock, care este mai mare peste exploatarea de aur de la Toplița din munții apropiați ai Devei orientați spre apus, sapă cu sârg o mină de aramă care, după încercarea făcută, dă șaisprezece funți de cupru la chintal; aici se mai sapă și cupru „massicum” și e belșug de malahit ...

...Ce a dat odinioară mina de la Băița nu știu; dacă erau cumva unele <mine> mai bogate aiurea, ele ar trebui căutate în munții vecini cu Banatul.

[Amicul autorului D. de Palzer îi comunică o metodă mai expeditivă de a topi cuprul adăugându-i turbă și cărbune de piatră].

p. 92

§ XXXIII. Despre siderurgia din regiunea Hunedoara

Am discutat¹⁴¹ mult împreună în ce moment din trecut trebuie să așezăm începuturile siderurgiei din jurul Hunedoarei. Inscripția pe care ți-o înfățișez amintește doar de trei secole, poporul fără excepție spune peste tot că neamul evreilor¹⁴² le-a pornit, poate că acel sat al vostru acum numit Thalmis, altădată s-a chemat Thalmud; asemănarea de sunete și ceea ce se poate citi despre legăturile¹⁴³ pe care le-a avut Decebal cu evreii (?) și <faptul că> le-a acordat dreptul de a întemeia o cetate în strămtorile Valahiei transalpine (?) confirmă în tot cazul părerea obștească ... [redă inscripția din satul Ostrov în care e vorba de „Coll. Fabr.” (= collegium fabrorum) și îi pune în legătură cu pretinsa numire antică de „Porțile de

p. 93

¹³⁸ Colonis.

¹³⁹ Sat component al com. suburb. Vețel, municipiul Deva, jud. Hunedoara.

¹⁴⁰ Mikenesini = Micănești, sat, com. Zam, jud. Hunedoara?

¹⁴¹ Textul e adresat lui Filip de Kern, administratorul provinciei Hunedoara.

¹⁴² În credința poporului e vorba de niște uriași „Jidovi”, cărora li se atribuie toate rămășițele construcțiilor gigantice.

¹⁴³ Consuetudinem.

Fier”¹⁴⁴ dată de Zamoscius munților de aici]. Negreșit a fost întemeiat de romani un colegiu al faurilor la Porțile de Fier, <adică> în munții cei mai bogați în fier.

Acel munte care e exploatat de multe veacuri e așezat în satul Ghe-lar¹⁴⁵; întors spre răsărit și numit Gropile (?)¹⁴⁶. Se află la două mile depărtare de orașul Hunedoara. În acest munte sunt două mine, zise *cea veche* și *cea nouă*, aceea se întinde cu galeria pe o lungime de o sută douăzeci de „örgii” și stă deschisă sus la o înălțime de douăzeci de „örgii”, căci filonul metalic se suie spre partea de sus a muntelui. A fost începută în anul 1743 și s-au săpat o sută treizeci de „örgii” cu mare cheltuială și puțin venit; // astăzi însă se arată mai favorabilă celor ce o sapă, căci în 1755 s-a tăiat după o lungă chibzuială o galerie îndreptată spre mina veche. Vinele de metal merg spre nord, masa lor numită Stockwerk e deasă, lată și atât de îmbelșugată încât abia poate fi cuprinsă în opt „örgii”. Niște vine asemănătoare se îndreptau spre sud, însă au fost mult stricate pentru că au fost prea mult ciuntite. Dintr-un chintal de minereu pus la foc zece ore, se scot douăzeci și șase de funți de fier curat, a douăzecea parte din chintal este un oțel¹⁴⁷ atât de curat, încât ciclopul care conduc această topitorie îl separă <de rest> fără altă osteneală. Pe râul Cerna, ce curge pe alături, se află cinci ateliere în care se lucrează fierul.

p. 94

... Sunt printre aceste ateliere unele prevăzute cu două ciocane, cu tot atâtea furnale, ba chiar cu câte trei pâlnii de filtrare; sunt altele ce țin de râul Govășdia¹⁴⁸; acestea îndeasă¹⁴⁹ fierul folosind mai mult focul și mai puțin ciocanele. Tot de domeniul Hunedoara țin și acele ateliere de fier care sunt acționate, în scaunul Orăștie aproape de satul Sibişel¹⁵⁰ de apa cu același nume. Minereurile din Hunedoara sunt pline de cuarț, de ocră roșu și galben...

p. 95

Cercetând castelul¹⁵¹, construcție foarte veche, mi-a plăcut inscripția ce arăta în litere gotice cu abrevieri pe autorul lucrării. Măritul Ioan de Hunedoara, guvernatorul R<egatului> U<ngariei> în anul 1452 a pus să se facă această lucrare: acolo unde se ține acum fierul era odinioară sediul comițiilor, iar într-o parte, jos, locul era scobit în așa fel <pe dedesubt> și ținut încordat de un arc¹⁵² (?), încât oricine ar fi fost pus să stea acolo ar fi căzut din răsucirea arcului și — sfârtecat în bucăți — și-ar fi dat sufletul. Pe tot castelul se văd foarte multe steme ale Corvinilor și Szilagilor¹⁵³. În capelă ... se vede amvonul din care odinioară Capistrano obișnuia să-și rostească predicile...

¹⁴⁴ De la *Porta Ferrea* care însă nu e o numire antică și nu se referă la munți, ci la o poartă efectivă ce închide locul de trecere.

¹⁴⁵ *Gyalar*, sat, com. suburb., municipiul Hunedoara, jud. Hunedoara.

¹⁴⁶ *Kropilele*.

¹⁴⁷ *Chalybs*. Termen folosit și pentru oțel și pentru fierul călit.

¹⁴⁸ *Govasdia*.

¹⁴⁹ *Conglomerant*.

¹⁵⁰ *Sebeș hely*, sat, com. Beriu, jud. Hunedoara.

¹⁵¹ De la Hunedoara.

¹⁵² *Elaterio tensus est*.

¹⁵³ Familia soției lui Ioan Corvin.

[E moșia ereditară a baronilor Toroczkaï ...]

p. 99

Are munți încărcăți cu fierul cel mai abundent și care mărginesc provincia Turda pe latura occidentală. Țăranii care muncesc cu plăta la săparea acestui minereu, neîngrijindu-se ca să ușureze prin galerii orizontale truda foarte grea oricum a săpării, scobesc pământul fără regulă și alandala, spărgând ¹⁵⁵ puțuri, unele încrucișate altele asemenea unor meleci pociți; și dacă nu ar fi opriți de masa de apă ar săpa în adâncime treizeci de „örgii”, oricât de obositor le-ar veni, sau ar vedea mai apoi că sunt siliți să scoată pe umerii lor minereul extras și că îi amenință adesea o primejdie vădită de năruire. Căci ei lăsând deoparte pietrele mai tari nu le sapă decât pe cele mai slabe, și din cauza aceasta s-a văzut adesea mai apoi că producându-se fisuri ¹⁵⁶ puțurile s-au năruit. Pe lângă acestea, toată vara ei nu lucrează la mine, iar când se întorc la ele iarna pentru o muncă aprigă, sunt siliți mai întâi să curețe ce s-a măcinat din cauza intemperiilor. Acești buni săpători nu lasă ușor să pătrundă în mine nici un străin, crezând că acolo se ascund mari comori, nu de fier, ci de aur și argint care vor fi speculate de nepoți în vremurile viitoare ... etc.

p. 100

... Oricine se pregătește să cerceteze acești munți dă de puțurile minei mari și ale celei mici de la „Fogol-Banya”; prima săpată chiar pe vârful muntelui s-a năruit de multă vreme ...

p. 103

§ XXXV. Despre cositor

... Este lucru de mirare că în Transilvania nu numai că este cositor, dar abundă. Au fost aduse din scaunele secuești la Zlatna acum vreo douăzeci de ani mulți funți de cristal de staniu <numite> *Zinkraupen* din care un chintal promitea la prima încercare de separare patruzeci și patru de funți <de cositor>. Au fost îndemnați secuii să se apuce de exploatare dar aceia, mai iubitori de plugărie, nu iubesc // mineritul. Am la mine un cristal de acesta secuiesc, cântărește mai mulți funți [urmează descrierea sa]. Nisipurile rămase după spălarea aurului dau indicii sigure că s-ar ascunde cositor în munți, eu însumi am văzut adesea nisipuri de acestea amestecate cu granate de cositor ¹⁵⁷ [...] mult deosebite de cele conținând fier.

p. 104

§ XXXVI. Despre plumb

p. 105

... Transilvania este bogată în plumb. Nu trebuie nesocotite bogățiile pe care le-ar da Muncelul Mic ¹⁵⁸ dacă ar fi exploatat mai intensiv; este un sat așezat lângă Deva, dincolo de râul Mureș, un al doilea numit Baia Bârzii ¹⁵⁹ e lângă Dobra unde totul e numai plumb, și aceste minereuri

¹⁵⁴ *Toroczko*, azi Rimetea, sat și com. jud. Alba.

¹⁵⁵ *Effringunt*.

¹⁵⁶ În textul publicat *ruinis actis* (corect „*rimis actis*”).

¹⁵⁷ *Granatis stanucis*.

¹⁵⁸ *Kismuncsel*, sat component al com. suburb. Vețel, municipiul Deva, jud. Hunedoara.

¹⁵⁹ *Purza*, azi Boia Bârzii, idem. De fapt aceste două localități erau absolut vecine.

încă nu dau mai mult ca două semi-uncii de argint și treizeci de denari de aur ... Chiar acum vine vestea că la Baia de Arieș s-a descoperit o mină de plumb ce va ține în vecii vecilor și că s-a și început săparea.

Rodna ¹⁶⁰

La Rodna, lângă Bistrița, oraș al sașilor, numit după râul care curge lângă el, se exploatează de multă vreme niște mine vestite de plumb, care — după părerea mea — sunt mai vestite decât bogate.

Muntele Gőcze este cel mai renumit printre locuitorii din Rodna și după părerea oricăror oameni pricepuți <în materie> dacă este <vreun munte> care să răspundă din plin la speranța exploataților, apoi el ar fi acesta, dacă s-ar îngădui ca exploatarea să se facă pe cheltuiala stăpânirii. Societățile particulare care s-au înfiripat pentru exploatarea galeriilor străbunilor nu pot stabili nici o limită, fie în ce privește adâncimea sau lungimea puțurilor sau a galeriilor. Sunt treizeci de ani de când societatea numită *Deschaniana*, după cel mai vestit membru al ei Ioan Deschan, care era consilier imperial, a săpat chiar trei sute de „orgii” și nu a putut totuși să determine direcția pe care o urmăriseră săpăturile celor vechi ...

p. 109

Dealul Popii, în care se află obârșia pârâului Isvor, a fost săpat de părinții din // vechime. Se vede chiar aici o peșteră uriașă de o mare amplitudine ^{160bis}, dar rămâne îndoielnic dacă a fost săpată cu prilejul exploatărilor metalice. Pe vârful muntelui se înalță mult mai multe ruine, dar las nerezolvată întrebarea dacă trebuie atribuite unor vicisitudini naturale sau exploatării romanilor.

p. 110

... Pentru cel ce privește spre apus, de pe culmea <muntelui> Dealul Popii, i se înfățișează muntele Secu ¹⁶¹, din ale cărui văi își trage obârșia râul Anieș ¹⁶², care însă e mult mai prejos de acele <vestite> râuri auri-fere „Crișurile” ¹⁶³ pe care le-au zămislit Munții Bihorului. Blasa, în hotar cu Moldova, înfățișează chiar la suprafața pământului niște vine de plumb vâlurite (*schuehend*). Dar câștigul bogat ce l-ar putea trage <de aici> țărani săraci este mult împiedicat de lipsa apei și de marea înălțime. Dealul Cornului este renumit pentru că din veniturile minelor sale a fost ridicată biserica din Bistrița, acum o ruină lipsită de frumusețe. <Muntele> Măgura întors spre miazăzi și Cormaia, numit astfel de la pârâul căruia i-a dat naștere, nu au nimic vrednic de luare aminte, pe lângă rămășițele anticilor etc. acea înaintare și insinuare a fibrelor <asa-zisul> *flözwerk* care e apărat deasupra și dedesubt până la două „örgii” de un pământ albăstrui. Dar dacă acest pământ ar fi cumva de natura cobaltului? Este <un pământ> mineral; promite <să dea> argint și în orice caz și un mal și celălalt al Someșului, ce înalță mici movilițe, dovedesc că aici a fost creată de cei vechi o baie de spălat aurul ...

¹⁶⁰ Sat și com., jud. Bistrița-Năsăud.

^{160bis} Are 175 m lungime.

¹⁶¹ *Saccu*. 1715 m înălțime.

¹⁶² *Aranyos* (!) (autorul confundă aici pârâul Anieș cu râul Arieș, la rândul său confundat cu Crișul).

¹⁶³ Autorul urmând părerea unor scriitori mai vechi socoate că numirea Crișurilor ar veni de la cuvântul grecesc însemnând aur.

Partea a III-a

Despre semimetale

p. 121

§ I. Despre mercur

[e socotit de autor un „semimetal”]

p. 122

... Eu pun laolaltă mercurul cu chinovarul ... etc. Minereurile Transilvaniei care exudă mercur sunt din categoria cinabrului. Cele pe care le-am văzut se datoresc toate munților foarte bogați ai zlătneților și printre aceștia se distinge mai mult: <Exploatarea de la> Dumbrava¹⁶⁴; se întinde spre nord la o depărtare de o oră de orașelul Zlatna. La începutul veacului al șaptesprezecelea a început să fie săpată: este cu totul de cinabru. Vine fibroase de cinabru și având din loc în loc aglomerări <de cinabru> se află din belșug; acest lucru îl mărturisesc secțiunile, puțurile, săpăturile boltite ale anticilor ce găuresc muntele în multe locuri. Deoarece solul pe care îl săpau străbunii era pietros, de aceea nu erau nevoiți să sprijine cu grinzi bolțile galeriilor. Harta¹⁶⁵ muntelui pe care o am în față arată pe partea superioară a muntelui paisprezece puțuri pe care le sapă românii¹⁶⁶; a doua galerie s-a prăbușit în vremea lui Carol VI, prima galerie generală este aceea pe care a săpat-o sânguința unor particulari; va fi mai de folos aceea ale cărei puncte precise sunt stabilite și determinate geometric la o adâncime ce întrece cu o sută de „örgii” înălțimea muntelui. Toate vinele se îndreaptă de la nord la sud. Cinabrul destul de curat (?) promite cantități mari de mercur. Un chintal de minereu dă șaiszeci de funți de mercur. Acum câțiva ani, scăzându-se toate cheltuielile, a rezultat un venit de cinci mii nouă sute șaptezeci și trei de <florini> renani, acum au fost toate lăsate în grija particularilor // și de la aceștia se cumpără funtul de mercur cu patruzeci și doi de crețari de către toți cei care au vreun interes. Vinele metalice sunt separate între ele¹⁶⁷, dar sunt atât de întrerupte încât se ivesc porțiuni lipsite de minereu¹⁶⁸ <ce ating> chiar douăsprezece „örgii”, la care mai trebuie să mai se adauge <și faptul> că poporul, obișnuit <să gândească> doar la câștig își pierde nădejdea și își mută adesea locul unde sapă: însă dacă ei ar stăruî în același loc și s-ar ține de cele începute atunci ar vedea că aceste porțiuni seci (klufften) se termină într-un cuarț amestecat cu puncte de cinabru și dând foarte mult cinabru. Lățimea vinelor e de o „örgie”, și de cele mai multe ori el e asociat cu șist negricios, lut gras <și> cuarț.

p. 123

Săpăturile specifice muntelui se numesc *Obermittel*, *dieferter*, *Fürstenstollen* și pe cât sunt de bogate pe atât sunt de anevoioase din cauza aerului vătămător. Dacă și la acestea la fiecare distanță de 20 de „örgii” li s-ar face o <săpătură de> comunicație între puțuri, s-ar face un lucru chibzuit și chiar ar ajuta mult scopul acesta, acea galerie generală lungă de o sută douăzeci și șase de „örgii”.

Baboia, și acesta tot munte de cinabru, privește spre miazăzi. Este semănat tot cu zgura aruncată odinioară de antici. Săpăturile românilor nu trec de douăzeci de „örgii”. O societate particulară a pornit o galerie generală orientată spre ora a douăsprezecea a acului magnetic. În galerie Sf. Iosif este mult cinabru: vine bune și late se întind în adâncime, de

¹⁶⁴ Dumbrava, sat aparținând orașului Zlatna, jud. Alba.

¹⁶⁵ *Ichonographia*.

¹⁶⁶ *Valacha gens*.

¹⁶⁷ *Singulares*.

¹⁶⁸ *Inania glomeramina*.

aceea săparea de puțuri <aici> merge bine și ca folos bănesc și ca muncă etc.

[Alți munți vecini]. Am aflat din tradiție că printre acești munți se ascund foarte multe puțuri din care străbunii noștri culegeau mercur virgin în căldări și hârdaie.

p. 124

Eu împart operațiile privind mercurul în trei categorii. Una constă în a săpa măruntaiele munților, alta în a cerceta movilele <de zgură ale> anticilor, în sfârșit sunt multe băi de spălat minereul așezate în jurul râului Ampoi, în care se spală cinabrul din albia râului. În ceea ce privește săparea munților : <lucrătorii> așează cu cea mai mare atenție minereul extras cu neadormită grijă, în așa fel ca să aleagă de o parte tot ce e cinabru și e roșu — partea rămasă, numită Marut o supun morilor de zdrobire până ce sunt îndepărtate prin acțiunea apei părțile eterogene și rămâne cinabrul amestecat cu foarte puține pietricele numite „Cîrzari” și masa <de minereu> astfel pregătită o duc la cuptoare. În ceea ce privește cercetarea rămășițelor de pe urma anticilor, pentru a le descurca mai bine, se sapă pe toată latura muntelui un dig înalt de un picior ¹⁶⁹. Acolo unde acest dig se termină în jos spre vale, ei sapă o groapă mare numită „Eruga”. Atunci, la începutul primăverii sau toamna sub acțiunea ploilor ce cad și a topirii zăpezilor, dealurile, movilele, mormanele îngrămădite de cei vechi sunt aruncate asupra zăgazului, iar torențele ce curg în jos împing toată masa în groapa numită Eruga pentru a fi acolo macerată, zdrobită, răscolită de aluviunile apelor până ce se scurg toate impuritățile și se vede apa limpede, având pe fund o materie numită „Basta”, care va trebui pusă pe mesele de spălare pentru a separa prin modul obișnuit de spălare cinabrul de părțile pietroase. Dacă au parte de apă din belșug se și umple Eruga până în trei zile. A treia operație a spălării cinabrului ei o rânduiesc lângă râul Ampoi. Ei sapă nisipul acela pe care l-au adus apele revărsate ale Ampoiului sau torențele // ce au curs spre el, îl pun pe masa de spălare acoperită cu o dimie unde sub acțiunea apei ce se varsă asupra lui, se desprinde de particulele mai greoaie, iar dimia însăși pe care o spală cu mare grijă, din oră în oră, îmbogățește pe lucrători nu numai cu particulele de chinovar, dar chiar cu multe firisoare de aur. În adevăr se câștigă o cantitate de aur în valoare de șapte dinari care e unit cu cinabrul, lucru dovedit prin repetarea <operației> în toate săptămânile.

p. 125

Acum să ajungem la cuptor. Acesta se află în marginea chiar a orașului. Aici se aduc minereurile după ce mai întâi sunt cercetate de cei însărcinați cu aceasta pentru a se vedea dacă merită să fie puse în cuptor. Atunci se amestecă cu piatră de var fără a se adăuga apă, în proporția cerută de piritele amestecate cu cinabrul. Apoi se introduce această materie foarte uscată în retorte de lut. Acestea sunt unse cu un lac rezistent, sunt înalte de un picior și jumătate, au o capacitate de trei „kupe” (un fel de măsură pe care o numim „pinte”) ¹⁷⁰ se umple până la o jumătate de palmă cu masa amestecată de minereu de mercur și se așează în furnal, care se împarte deasupra în douăsprezece, dedesubt în treisprezece cuptorașe mai mici. Atunci lipindu-le de recipientele care se înalță totuși oblic în afară, sunt puse mai întâi la un foc lin a cărui putere o sporesc din oră în oră până ce retortele se albesc de tot de vehemența focului. Când se vede că retortele au ajuns transparente, atunci se dă focul de o parte și se scoate mercurul din recipientele de răcire în care s-a precipitat, cu multă atenție

¹⁶⁹ *Uno pede civile.*

¹⁷⁰ *Pintam.* Măsură de capacitate pentru lichid variind întrucâtva după locuri. Cea de Paris avea 93 de centilitri.

- p. 126 ca să nu fugă odată cu restul mercurului și ceva praf negru ce aderă la pereții vaselor și după ce l-au strecurat tot prin dimie îl leagă <la gură> cu piei și în cele din urmă îl pun în niște vase ... Acum câțiva ani a fost ridicată lângă satul Chișfalău spre Alba Iulia o clădire pentru sublimarea mercurului nu fără mare câștig pentru fisc. Nevoia de mercur sublimat e foarte mare ... în chimie ... medicină și chirurgie ... etc.

Partea a IV-a

Despre sulfuri

- p. 135 [Sulfuri lichide : petrolul, naftul, asfaltul].
- Sulfuri solide : turba, antracitul, lignitul, chihlimbarul galben, minereurile de sulf, piritele sau marcasitele.
- p. 136 ... Naftul ... va putea fi scos, ba chiar tras din săpătura de lângă Mediaș. Asfaltul ... [Berkenmeyer amintește în 1712 în al său *Antiquarius curiosus* de un izvor pe lângă Alba Iulia (Albam Carolinam)] din care se poate scoate catran ¹⁷¹ din belșug pentru ungerea osiilor și roților de căruță ... Odinioară din izvoarele aflate pe pământul scaunului Ciuc se scotea catran și se ducea la vânzare cu butoaiele și cu căruțele, acum <însă> acele izvoare țin de domni Moldovei (?)
- p. 137 ... Cărbuni fosili ... Nu vei duce lipsă în Transilvania nici de acest lucru, căci la Sărata ¹⁷², loc // aflat la șase ore depărtare de Sibiu, este din belșug antracit din cel mai bun, ce lasă să se vadă lămurit în straturile sale urmele lemnului din care a fost calcinat ... [S-ar putea folosi la topirea cuprului, aminereurilor arseniale sau antimoniale ... etc.], fără devastarea pădurilor ce nu poate fi niciodată îndeajuns deplânsă.
- p. 13

§ I. Despre sulful obișnuit și minereurile sale

- p. 139 Transilvania înfățișează multe puțuri și munți foarte potriviți pentru scoaterea și topirea sulfului și printre care se disting munții ce se înalță între Ciuc și Trei scaune și dintre care unul se numește Balványos, //celălalt lângă Lazărești ¹⁷³ pe pârâul numit Buduș ¹⁷⁴ își plânge mina de sulf, părăsită de vreo douăzeci de ani, nu mai mult. Este foarte vrednic de amintit că la obârșia pârâului Buduș, pe muntele alăturat Buduș, se înalță o stâncă cu o încăpere lungă și lată admirabil scobită de mâna măiastră a naturii. Aici aleargă toți acei care suferă de răia cea grozavă, de dureri de cap sau de ochi. Această peșteră ¹⁷⁵ e însă vătămătoare pentru păsări — cea care ar încerca să o străbată în zbor cade rostogolindu-se în puț. Peștera e atât de bogată în sulf încât locuitorii dimprejur iau cu ei <sulf> lichid și îl fierb până se prefăce în cilindri și bulgări solizi ...
- p. 140 ...Sulful pur, transparent și roșcat în felul chihlimbarului, se găsește în minele foarte vestite de la Săcărâmb etc.
-

¹⁷¹ *Axungiam*.

¹⁷² *Zaratae*, sat, com. Porumbacu de Jos, jud. Sibiu.

¹⁷³ *Lázár falvam*, sat, com. Sânmartin, jud. Harghita.

¹⁷⁴ *Budös patak* (= pârâul puturos).

¹⁷⁵ Peștera s-a năruit în 1802. Autorul confundă aici două peșteri deosebite : prima așa-zisa peșteră de pucioasă, a doua așa-zisa peșteră ucigașă, mai la nord de aceasta.

La Lăzărești, pe culmea muntelui Buduș abundă alaunul ... [În Transilvania el se află din belșug]. Doctorul în medicină Samuel Pataki spune, ca unul ce nu vorbește din auzite, că în comitatul Crasna în satul Zăuani ¹⁷⁶ este un izvor, din care o treime este de alaun, dar chiar tot teritoriul satului Zăuani acolo unde se face șes, dacă ar fi săpat ar da o apă plină de mult alaun. Mulți unguri și daci ^{176bis} vin la aceste ape pentru însănătoșire și încălzindu-le le folosesc la scăldat. p. 147

Partea a V-a

§ V. Despre sarea comună

p. 155-157

[Autorul vrând să descrie exploatarea sării din Transilvania, așa cum o descrisese pe a metalelor, își dă seama că ea nu poate semăna cu a aurului. Pentru a se informa mai bine se înțelege cu domnul Haner, „geometrul” minelor din Maramureș și Turda ca acesta să-l însoțească la ocne și să-i dea toate explicațiile ce i le va cere].

[Cum se extrage sarea fosilă. Cum se pornește la săparea unei ocne. Se aștern pe baza de sare piei de bivoli sau boi pentru a atrage la sine toată umezeala. Atenție la vinele de apă țâșnitoare]

Trebuie ca încă de la începutul săpării puțurilor să cauți cu grijă vinele de apă țâșnitoare și să-ți însemni un loc nu mult mai departe, dar mai jos, în care să se poată săpa un canal pentru a abate într-acolo apa și dacă nu găsești nici un plan mai înclinat, vei face în locul canalului un nou puț, numit *Forsinken*, dar îl vei săpa mai adânc ca primele două și făcând un mic canal vei abate în el apele din primele două puțuri ce ar putea vătăma piatra de sare. Dacă cumva acest puț numit *Forsinken* se umple de apă o vei putea înlătura pe aceasta cu orice fel de pompă de rând. Alături se obișnuiește să se înalțe o mașină numită *Gabel* pe care o învârtesc patru cai timp de opt ore, pentru a scoate drobii de sare cu o economie de forță destul de însemnată. Sacul în care se pun drobii de sare e făcut ca o rețea de funie, iar cel în care se încarcă sarea mărunță e cusut din piei de bivol. În acela făcut din funie m-au legat și pe mine — nu fără groază din partea mea — atunci când // am cercetat ocnele de la Turda și s-au legat și doi însoțitori, al patrulea stătea neînfricat afară din sac, deasupra capetelor noastre pe un lemn pus de-a curmezișul ce nu era mai lat decât atâtă <cât trebuie> ca să-și sprijine picioarele și îndrepta funia ca să nu ne izbim de pereții puțului. Am ajuns cu bine jos la bază, ne-am scos mâinile și picioarele prinse în sac, am cercetat săpătura, incremeniți de uimire am meditat asupra uriașei baze a conului și am contemplat adâncimea sa nespus de plăcută la vedere, căci ca s-o putem privi cât mai adânc se aruncau de la gura puțului mănunchiuri de paie aprinse care luminau un tablou nespus de frumos, apoi întorcându-ne spre vinele de sare, am cercetat planul oblic al bazei, perimetrul mai degrabă eliptic decât circular, felul de a săpa, în sfârșit munca neobosită și diversă a lucrătorilor, în timp ce se auzea o larmă, un vuiet și un tunet ce ne înfiorau ; până când am întrebat pe geometrul ce stătea lângă mine ce înseamnă acestea ? și el ne-a liniștit zicând : acest zgomot se aude într-una atunci când drobii de sare ce au început să fie săpați în *deschizătură* (*Apertura*) au fost tăiați până la nivelul din urmă, care este galeria, și se ciocănesc atâtă cu ciocanul până ce sunt rete-

p. 157

p. 158

¹⁷⁶ Azi Zăuan-Băi, sat, com Ip, jud. Sălaj.

^{176bis} Transilvăneni.

zați cu totul. Firește că și aerul dinăuntru mai îndesat izbindu-se de cel de afară, mai rărit, obișnuiește să producă o rumoare, un zgomot, un vuet ce nu se deosebește prea mult de tunet. După ce am văzut toate <particularitățile> ce trebuie să ne îmbogățească experiența și am urât tot binele săpătorilor, vârându-ne iar în saci ne-am înapoiat, dar vai ce foame a pus stăpânire pe noi toți ... etc. ... și a ținut trei zile ... etc.

p. 159

§ VI. Turda

[La 1756 reparându-se acoperișul la puțul de la vechea ocnă se dă de data anului 1364 etc.].

Turda are cinci puțuri principale, din care primul se numește Cel de Sus, al doilea Cel de Jos, al treilea cel „Clujean”, al patrulea al Sf. Tereza, al cincilea al Sf. Anton.

Diametrul bazei puțului de Sus are 45^{1/2} de „örgii”, înălțimea 56 de „örgii” și 2 picioare. Sarea, de altminteri pură — în afară de mici firișoare de pământ presărate prin ea —, e săpată de 87 de săpători cu 18 ajutoare.

[Urmează date asemănătoare despre gurile de ocnă „de Jos”, și Sf. Tereza].

p. 160

A rămas puțul vechi întors spre răsărit, numit ocnă cea mare, de a cărei năruire se temeau săpătorii, căci la săparea șanțurilor, vedeau limpede pământul care înconjură bolovanii. Ca nu cumva nenorocirea pe care ei o așteptau să vatăme ocnă de sus, căci ar fi prăpădit-o cu totul întrucât năruirea sa ar fi zdruncinat și toată structura puțului de Sus, ei au preferat să prevină paguba în loc s-o suferă. Așadar în anul 1762, la 19 iunie, au închis și astupat amândouă puțurile și închizându-le le-au umplut cu pământ amestecat cu sare și nu fără motiv, căci socoteau că aerul care ar rămâne închis în ocnă ar contribui foarte mult la slăbirea pereților.

p. 161

O demonstrație de compresiune a aerului și de aprindere cu flacăra la apropierea focului au putut-o vedea turdenii atunci când s-au apucat de noul puț de // sare și după ce au săpat zece „örgii” cu sfredelul de mine — au venit poate cu vreo făclie aprinsă — și îndată aerul a dat naștere unei flăcări, care strecurându-se mai întâi pe furiș, a revărsat apoi cu mare vuet un potop des de foc în aerul liber, în timp ce săpătorii cădeau la pământ, temându-se să nu se întâmple ceva încă și mai rău, dar focul acesta s-a stins de la sine ...//

p. 163

§ VII. Ocnă Sibiului ¹⁷⁷

Este la o depărtare de două zile de Sibiu. Acest nume (Vizakna) indică un puț cu apă și chiar așa e căci nu este aici nici un puț de ocnă care să nu fie plin cu apă. De aici, așadar, nevoia de care vorbeam a unor canale de scurgere orizontale. Ocnă numită Ocnă Mică se umple așa mult cu apă dinspre miazăzi încât ai zice că nu e o picurare de apă, ci că a fost abătut pe acolo un apeduct. Aceeași soartă o are și ocnă cea nouă a Sf. Francisc. Iar aceasta apă țâșnește dinspre miazănoapte. Ocnă cea mai puțin inundată din toate se numește Ocnă Mare. [Dimensiuni etc.]. Tot Banatul nu folosește decât doar bolovani de sare de la Ocnă Sibiului.

¹⁷⁷ Vizakna, Salzburg, oraș, jud. Sibiu.

§ VIII. *Cojocna*¹⁷⁸

Nu se sapă <acum> decât doar un puț, căci celălalt — fiind inundat cu multă apă până în șanțurile cele mai adânci — a suferit o stricăciune ce nu se putea repara. [Dimensiuni]. Cojocna transporta 50 000 de chintale de sare în toți anii la Oradea Mare. Dacă nu aș fi fost silit de mărturiile multora, nu mi-aș îngădui deloc să amintesc de <acea> găină prefăcută în sare împreună cu puii ei și scoase din puțul cel vechi <despre care> auzi vorbind în toată regiunea până departe¹⁷⁹//

§ IX. *Sic*¹⁸⁰

p. 164

Orașul comitatului Dobâca, vestit prin rămășițele vechilor puțuri, înfățișează un puț chiar pe vârful muntelui. Niciodată acesta nu și-a îmbogățit lucrătorii săi, ca cel de la Dej ... pentru care cauză s-a întrerupt săparea. Acest puț a rămas uitat ultimii treizeci și șase de ani. L-a închis domnul von Schelz. [Dimensiuni]. Sarea e amestecată cu ceva pământ, dar nu a suferit nici un neajuns din partea apei ...

§ X. *Ocna Dejului*

p. 166

Salina-depozit¹⁸¹ din comitatul Solnocului dinăuntru înfățișează două ocne și chiar foarte bogate, una întoarsă spre miazănoapte și cealaltă spre miazăzi. [Dimensiuni]. Mai era alta foarte veche, cu o adâncime¹⁸² de 72 și o lățime // de 54 de „örgii, dar s-a crăpat când a fost o iarnă foarte umedă și s-au umezit toate, apoi căzând ploi în mare abundență care apoi au fost prinse de îngheț, au trebuit toate să se lase mai jos și s-au lăsat în jos și puțurile ocnei mai mari și în afară de faptul că s-au scufundat cu mai multe „örgii” s-au și înghesuit atât de mult încât pe locul rămas abia au <putut> face scări pentru ca să se poată salva săpătorii. Ocna Dejului, pe lângă cantitățile pe care le vinde pe loc, mai transportă în fiecare an în Ungaria optzeci de mii de chintale de sare etc.

p. 167

§ XI. *Paraid*¹⁸³

p. 169

Bogățiile nesecate de sare ale odorheienilor se cuprind sub un singur nume : Parait. Dar tot ținutul înconjurător până departe este încărcat cu sare. Niște stânci uriașe care sunt din sarea cea mai pură se înalță pe culmile munților. Aici nu poți vedea nici o ocna de sare, ci ei sapă <sarea> din niște gropi pătrate și nici nu sapă gropi mai adânci decât doar atâta ca să poată scoate ușor pe umerii lor sarea săpată. Totuși ei îmbogățesc secuimea întreagă cu 50 000 de chintale. Este vrednic de amintit că un lac mare <sărat> de pe munte, sfărâmând zăgazurile, s-a vărsat în întregime în râul Târnava¹⁸⁴, de unde au murit aproape toți peștii și mai ales peștii

¹⁷⁸ *Kolos*, sat și com., jud. Cluj.

¹⁷⁹ Pentru o descriere mai amplă, cf. *Călători*, II, relația lui Georg Werner, p. 24—27.

¹⁸⁰ Sat și com., jud. Cluj.

¹⁸¹ *Penus Salina*. Ocna Dejului, localitate componentă a municipiului Dej, jud. Cluj.

¹⁸² O notă a autorului trimite la o informație a lui Werner privind scoaterea din ocna a unei bărne pietrificate etc. Cf. n. 179.

¹⁸³ *Parait*, sat și com., jud. Harghita.

¹⁸⁴ Târnava Mică.

„barbones”¹⁸⁵, iar locuitorii au încercat ei înșiși un mare neajuns, căci obișnuieți să se folosească de apele Târnavei, au fost acum siliți să caute alte izvoare când acest lac destul de sărat s-a amestecat cu apele râului Târnava etc. ...

Partea aVI-a

§ I. Despre pietrele prețioase

p. 174

„Adamas genuinus”¹⁸⁶. Chiar la hotarul Transilvaniei, în Maramureș, varietățile de adamant sunt foarte răspândite, dintre care unele nu sunt mai prejos de cele orientale, sunt însă hotărât mai dure decât cele din Boemia. Țăranii le culeg din belșug când își ară ogoarele sau când le văd scoase la lumină de ploile care au căzut și strălucind frumos la razele soarelui. ...

p. 175

Granate. În Țara Făgărașului de-a lungul Oltului găsești ușor granate mai puțin transparente, dar granate mărunte mai îmbelșugate și mai pure poartă apa Sâmbetei ce se varsă în Olt.

Ametist. Și în Transilvania sunt ametiste mai palide ce se disting prin trăsături comune „irisului”¹⁸⁷. Fapt e că unul foarte asemănător cu acesta și care a fost găsit în vecinătatea minelor de la Zlatna mi-a fost dat în dar de D. Medved, poreclit Huttmantius¹⁸⁸. ...

p. 176

*Peruzele*¹⁸⁹. ... Pe sub pământ la Baia Mare¹⁹⁰, se culege „Chrysocola”¹⁹¹. Malachitul din Banatul timișan este asemenea ca înfățișare și culoare cu peruzelele.

§ II. Pietre mai puțin prețioase

p. 177

... Am avut un cristal, care înfățișând la mijloc un triunghi isoscel, lasă să se învâртеască în spațiul simetric închis în el o picătură de apă. Dar totuși mai vrednic de admirație socot acea mică piatră aflată în Transilvania¹⁹², la hotarul său cu Maramureșul, foarte asemănătoare cu adamantul din această provincie, din mijlocul căreia strălucea o vinișoară de aur nespus de frumoasă. Această piatră, legată în inel cu iscusită lucrătură mi-a arătat-o D. de Gauster, priceputul curator, însărcinat cu supravegherea cheltuielilor regești. ...

p. 178

... *Sardonix* ... Am aflat indicii destul de numeroase despre existența sardonixului la Roșia pe lângă Abrud, printre agate de care e mare mulțime aici. ...

p. 179

... *Calcedona* ... stă ascunsă cu modestie, afară doar de stâncile muntelui Vaca, pe unde merge drumul spre Baia de Criș.

Onix ai din belșug la Cluj pe sub zidurile fortificației, pe unde duce drumul spre Turda. ...

Malakit este acuma din belșug lângă Deva în mina de aramă nou descoperită. ...

¹⁸⁵ *Barboneș*. Nu poate fi vorba aici de barbunii de la noi care sunt un pește de mare.

¹⁸⁶ Este vorba probabil de cristale (diamante !) asemenea celor din Boemia.

¹⁸⁷ *Iridi* (= piatră prețioasă fără nume în limba română).

¹⁸⁸ *Ut aiunt Huttinantius* (derivat de la Hutte), atelier metalurgic, fiind vorba probabil de un director al unui asemenea atelier de prelucrare a minereurilor.

¹⁸⁹ *Turkoides*.

¹⁹⁰ *Valis dominarum*, corect = *Rivulus Dominarum*.

¹⁹¹ Piatră prețioasă citată și de Plinius.

¹⁹² Este vorba aici de Transilvania în sensul strict, necuprinzând nici Maramureșul sau Crișana, nici comitatul secuiilor.

Asbestul abundă peste tot locul în jurul zidurilor de cetate ale Clujului ...

p. 180

[Marmora]. Ținutul Trăscăului și alte regiuni dau agata, rivala marmorei. Tuful poros abundă în provincia Hunedoara. Ar putea fi folosit pentru accelerarea topirii la forjele acestei provincii și s-ar putea scoate din belșug din peștera de la Runc, bine cunoscută locuitorilor, dar aș vrea mai bine să amintesc aici de stalactite din cauza durtății lor asemenea marmorei.

p. 181

Stalactite oferă micul district al Tălmaciului, la hotarul Țării Românești. Pe unde duce o cărare spre satul Porcești ¹⁹³ este o peșteră care, după ce treci de intrarea sa îngustă, se lărgeste pe un spațiu mai întins și este toată înșesată de stalactite. Locuitorii folosesc această peșteră pentru sporirea laptelui. Femeile sorb apă printr-o stalactită găunoasă, însă vitelor de parte femeiască le dau un amestec cu apă și niciodată nu sunt înșelați în urmările dorite. Natura a învățat pe oameni să folosească acest leac; căci aici stalactita friabilă se întărește luând forma unui sân și aceleași stalactite crescute în formă de sân sunt adunate de locuitori în același scop din peștera ¹⁹⁴ muntelui Straja ¹⁹⁵, care coboară spre pasul Vulcan într-o prăpastie uriașă. Se spune că și în Almașul Homorodului ¹⁹⁶, în scaunul Odorhei, au o stâncă (?) ¹⁹⁷ și că în ascunzișurile sale subpământene s-ar deschide o sală împărțită, printr-o minunată măiestrie a naturii în camere boltite și în cămări, și semănată <toată> cu stalactite. Asemenea acestor hrube și peșteri se mai înfățișează și altele în fiecare provincie în parte, cum sunt în provincia Turda cele de la Hășdate ¹⁹⁸ etc. Iar peștera de la hotarul Țării Românești care se deschide în stâncă ce se înalță pe muntele Piatra Craiului mai are încă o trăsătură deosebită, anume că atunci când a inspectat Dacia, prea înălțatul comite Andrei Hadik ¹⁹⁹ // și-a însemnat numele său și al însoțitorilor săi pe pereții peșterii pe o tăbliță de metal gravată ca o amintire a cercetării acelei peșteri ... etc.

p. 182

... [Diverse crete, marne și pământuri cu straturi conchiliare] se găsesc în tot locul și îndeosebi în munții Vlădeasa ²⁰⁰ și Mezeș ...

Alabastru semidiafan alb și variat <ca înfățișare> apare în mare cantitate în partea Turzii, de asemenea în comitatul Cluj și în altele. Arta de a-l calcina și a-l folosi în loc de cretă a fost învățată de către locuitori de la soldații cantonați în tabere. Nu e lucru rar să vezi în Cluj unelte casnice prea frumoase făcute din alabastru ...

§ V. Pământuri sticloase ²⁰¹

p. 183

Pumicea ... cea mai bună fără excepție o dă muntele Balvanyos din Trei Scaune ... Cretă roșie ... se găsește în mare cantitate în Comitatul Hunedoara lângă orașelul Ilia. „Terra tripolitana”, când e pusă la un

¹⁹³ Porcesd, vechea denumire a satului Turnu Roșu din com. omonimă, jud. Sibiu.

¹⁹⁴ Numită Balea sau Belia.

¹⁹⁵ Stracha (înalt de 1870 m).

¹⁹⁶ Homorod-Almaschinum. Sunt două peșteri, una cu stalactite, cealaltă foarte lungă fără stalactite, dar cu oseminte de animale preistorice.

¹⁹⁷ Adnexam petram.

¹⁹⁸ Torda-Hasadek.

¹⁹⁹ Urmează titlurile sale, din care reținem „Transilvaniae praesens Supremus C.R. Armarum praefectus, P. Budensis gubernator”.

²⁰⁰ Kalataszeg, la sud de orașul Huedin, jud. Cluj.

²⁰¹ Vitrescentes.

foc potrivit, se preface în piatra cea mai tare încât dă scântei dacă e izbită cu un corp de oțel, iar la foc puternic dă semne evidente de vitrificare. Acest pământ abundă lângă cetatea Deva și dealurile ... clujene (?) ²⁰².

§ VI. Pietrificări

p. 184 Se scot în mare abundență în tot locul la Calata, Valcău, Căpușul Mic. În locul unde munții de la Căpușul Mic aparțin familiei Corniș ...// sunt nenumărate specii de roci conchiliare din care unele reprezintă întocmai copita calului. Printre Ihtiolite ²⁰³, am văzut capete de sturioni și de șopârle — <O șopârlă> de aceasta frumos pietrificată mi s-a adus acum un an, scoasă din râul Cerna. Phytholite ²⁰⁴ și lythoxile ²⁰⁵ am în muzeul meu propriu — lemnele pietrificate din minele de la Zlatna fiind mult prea friabile, nu pot fi lustruite. Din carierele brașovenilor s-a scos un pin întreg pietrificat, ale cărui rădăcini se află și acum la d. doctor în medicină, Ștefan Clos ...

Partea a VII-a

p. 193 Izvoare minerale și alte ape tămăduitoare

p. 194 <Apele> de la Borsec ²⁰⁶, mai sus de pasul Prisăcani, refugiu <constant al bolnavilor> în starea cea mai deznădăjduită sunt foarte cercetate cât e vara de lungă și de localnici, și de străini. [Autorul e informat în scris de doctorul în medicină și consulul sibian Cl. D. de Hutter despre proprietățile apelor]//. Aici tâșnesc mai multe izvoare, dar care se deosebesc mult după gradul lor de răceală. Acel care (după cum se spune) e rece ca ghiața este cel mai bun pentru tămăduirea rănilor picioarelor. Persistă și acum amintirea celui om care avea șaptesprezece răni la picioare. Și le-a băgat în apa cea înghețată, nu fără a se cutremura, și-a călcat pe suflet și trei zile după aceea a observat că dispare supurația; a stăruit mai departe și s-a minunat cum s-au tămăduit zece răni în spațiul a paisprezece zile și s-au cicatrizat și celelalte ... etc. ...

Pe teritoriul <localității> Mociu ²⁰⁷, aproape de satul Țăgșor ²⁰⁸ (dar și Țagul Mare ²⁰⁹ oferă un izvor foarte asemănător), se arată un izvor aproape aidoma cu cel de la Seidlitz ²¹⁰ [Proprietățile sale după același Cl. D. de Hutter]. Preotul din Mociu Ioan Farkas își datorește sănătatea acestui izvor ... etc.

p. 195 ... Apele de la Rodna // ... [l-au însănătoșit pe vameșul suprem de la Cluj, Schobleitner, de o boală învechită etc.]. Sunt folosite și în felul apelor termale, luându-se pietre formate din sedimentul apei, punându-le în foc și aruncându-le încins în apă ca să o folosească nu numai ca băutură, ci și ca baie. Este un lucru foarte ciudat că animalele atunci când sunt bolnave caută cu nesaț apa acestui izvor ... etc.

²⁰² Colles-Claudiacos.

²⁰³ Pietre aducând a pește.

²⁰⁴ *Phytholita*, desigur = *pytholita* = șerpi pietrificați.

²⁰⁵ *Lythoxyla* = lemne pietrificate.

²⁰⁶ Oraș, jud. Ilarghita.

²⁰⁷ Sat și com., jud. Cluj.

²⁰⁸ Sat desființat, înglobat în satul Sărmășel-Gară, com. Sărmășu, jud. Mureș.

²⁰⁹ Azi Țagu, sat, com. Budești, jud. Bistrița-Năsăud.

²¹⁰ *Sedlicensi*.

Același domn Hutter laudă un izvor asemănător cu cele amintite și care țâșnește între valea Bozeș ²¹¹ și izvoarele termale de la Geoagiu ²¹² ... îi pare însă rău, și nu fără dreptate, că un alt izvor aflat destul de aproape de acesta (adică pe unde merge drumul de la Geoagiu la Zlatna, unde țâșnește de sub o peșteră ²¹³ formată în așa fel încât ar putea ușor intra în ea șapte oameni) e atât de puțin luat în seamă fiindcă are o acțiune mai blândă ...

[Citează după versurile comitelui Ioan Lázár apele de la Leutschau ²¹⁴ //, apoi pe cele de „dincolo de Deva” ce sunt aproape ca cele „Caroline” din Boemia, și care sunt] leacul sigur al copiilor mici ce suferă de viermi și sunt și de mare ajutor în bolile de femei și în frigurile intermitente.

p. 196

În scaunul Mediaș lângă satul Bazna ²¹⁵ țîșnește un izvor bogat în sare obișnuită, dar atât de încărcat de pucioasă încât dacă ai apropia o făclie sau un mănunchi de paie aprinse ar lua foc de îndată, fenomen remarcabil care însă nu se produce niciodată pe umezeală sau vreme furtunoasă. Marsigli în *Istoria Dunării* spune că acest izvor a fost descoperit de păzitorii turmelor care strângeau trestii din mlaștina vecină și care, făcând foc lângă izvor, au dat foc izvorului. Același Marsigli a apropiat de izvor o mână de paie aprinsă și deodată s-au pornit pe suprafața apei așa multe flăcări de mărimea degetului, cu un pocnet ca acela pe care îl face praful de pușcă dacă îl arunci pe tăciuni aprinși încât la interval de vreo patruzeci de secunde se stingeau și se tot aprindeau altele până ce, lungindu-se acest interval, în cele din urmă, s-au stins cu desăvârșire.

[Urmează unele date chimice privind apele amintite//].

Tot în același scaun Mediaș e un izvor în satul Șaroșu ²¹⁶ despre care umblă zvonul stăruitor că nu ar fi mai prejos de cele mai vestite <izvoare> ale ștețurilor.

p. 197

Apele de la Homorod ²¹⁷ în Odorhei dau mai multă plăcere decât folos. În Trei Scaune în satul Hătuica ²¹⁸ natura ca o mamă binefăcătoare a fost darnică deoarece, pe lângă apele acidulate ce se află închise între pereții puțului, a mai dăruit și altele în mijlocul râului numit Râul Negru. Băile de la Poian ²¹⁹ <și> Covasna ²²⁰ din același scaun sunt prețuite de locuitori. Cei din <scaunul> Ciuc se recrează la Sângeorgiu ²²¹, Șoimeni ²²², Verebiș ²²³. Iacobenii ²²⁴, de pe valea Cașinului, a dat la iveală chiar niște ape care au rămas renumite.

În comitatul Solnocul de Mijloc, la piciorul muntelui Mezeș, bogatele ape țâșnitoare au ajuns vestite prin virtutea pe care o au de a slobozi

²¹¹ Bozses, Bozeș, sat, com. Geoagiu, jud. Hunedoara.

²¹² Geoagiu-Băi, sat, com. Geoagiu, jud. Hunedoara.

²¹³ Se referă probabil la peștera de la Cigău, la o distanță de jumătate de oră sud de Băile Geoagiu.

²¹⁴ Localitate în Boemia.

²¹⁵ Sat și com., jud. Sibiu.

²¹⁶ Veche denumire a satului Șaroș pe Târnăvă, localitate componentă a orașului Dumbrăveni, jud. Sibiu.

²¹⁷ Azi Băile Homorod, localitate componentă a orașului Vlăhița, jud. Harghita.

²¹⁸ Sat, com., Catalina, jud. Covasna.

²¹⁹ Sat și com. jud. Covasna.

²²⁰ Oraș, jud. Covasna.

²²¹ Azi Ciucsângeorgiu, sat și com., jud. Harghita.

²²² Sat component al com. suburb. Păuleni-Ciuc, oraș Miercurea Ciuc, jud. Harghita.

²²³ Azi Vrabia, sat, com. Tușnad, jud. Harghita.

²²⁴ Sat, com. Plăieșii de Jos, jud. Harghita.

pântelele. Acea latură a muntelui care se numește Baia Buduș abundă în apă din care o bună treime e alcătuită de pucioasă. Apele izvorului de la Jibou ²²⁵ etc. sunt neplăcute <la gust> căci sunt încărcate cu sulf și alaun, dar nămolul lor este bun pentru răni. La fel cu acest <izvor> este cel de la Zalău ²²⁶. Cel de la Cehul Sălajului ²²⁷ cheamă pe cei ce suferă de podagră la apele sale //.

p. 198

§ IV. Izvoare termale

Dintre apele calde merită să fie pomenite cu laudă acele ce sunt la o depărtare de patru ore de Alba Iulia și se numesc Geoagiu ²²⁸. Acestea sunt căldute, nu fierbinți, și au fost odinioară foarte prețuite de regi și de principii. Chiar și acum pot fi văzute zăcând în mină conductele dispuse pentru apele sale, fie cele ce curg de la izvorul principal, fie cele țâșnitoare care sunt foarte numeroase. [Însușiri chimice, versuri pentru însănătoșirea episcopului Transilvaniei I.A.Bajtay . . . etc.] // Aceste ape, pe locul pe unde curg, depun un fel de coajă pietroasă, ar trebui să se ia măsuri pentru ca să nu-și astupe gura cu aceste cruste.

p. 199

Tot ca niște băi termale pot fi folosite și acelea care au inundat vechile ocne de la Turda. Întors spre răsărit e acel munte . . . care cuprinde în mijlocul său un puț străvechi plin cu apă până sus de tot. Aceasta la suprafață este foarte rece, însă la o adâncime de trei picioare jumătate e atât de fierbinte încât domnul Nagy-Szigethi, de la Cluj afirmă că și-a fiert ouă în această apă . . . etc.

Lângă torentul Râul ²²⁹ de la Zărnești ²³⁰ țâșnește cu atâta putere izvorul numit „Fântâna domnilor” încât ar fi în stare să miște roți de moară și e atât de fierbinte încât nu îngheață niciodată pe gerul cel mai mare, ci își mai păstrează căldura încă un ceas <după ce iese din pământ>.

§ VI. Lacuri

Locuitorii din Tușnad ²³¹ sufereau în toți anii o pagubă însemnată din ivirea pe neașteptate și în mai multe rânduri a unor furtuni care distrugeau toate semănăturile și bucatele lor. Au observat ei că norii de furtună se nășteau din lacul de lângă munți // [La îndemnul preotului de acolo au ridicat o capelă închinată Sf. Ana . . . etc.]. Unii pretind că lacul acesta comunică cu cele mai mari rezerve de apă (?) ale pământului nostru sau chiar cu marea și că, legând împreună funii lungi de trei sute de „orgii” și atârând o greutate, tot nu i-au dat de fund. El clocotește și se umflă și descrește și bine ar fi fost dacă ar fi însemnat <cei ce erau de față> perioadele când se întâmplă acest lucru. În comitatul Dobâca, lângă satul Taga ²³², este un lac uriaș [dar nu-i cunoaște particularitățile].

p. 200

²²⁵ Oraș, jud. Sălaj.

²²⁶ Oraș, jud. Sălaj.

²²⁷ Azi Cehu Silvaniei, oraș, jud. Sălaj.

²²⁸ La Geoagiu-Băi, sat, com. Geoagiu, jud. Hunedoara.

²²⁹ Rou.

²³⁰ Oraș, jud. Brașov.

²³¹ Azi Băile Tușnad, oraș, jud. Harghita.

²³² Sat și com., jud. Cluj, pe malul unui lac creat de râul Fizeș

Mai sus de pasul Prisăcani e un lac la Borsec, care e cel mai mare dușman al păsărilor. Nici una nu-l trece în zbor, oricare s-ar strădui să zboare deasupra lui cade răpusă.

Transilvania are iazuri foarte multe și foarte mari pe care nu avem timpul să le pomenim în parte.

§ VII. Ape petrificante ²³³

Multe ape minerale depun cruste de piatră pe straturile pe care le udă. Românii ca să tragă ceva folos de pe urma lor își macerează în aceste ape pieile acelea din care își fac opinci (este un fel de încălțăminte de care se folosește poporul de rând), pentru ca acea crustă de piatră care le acoperă să le facă să țină o vecie. Acest lucru nu l-am văzut fără a râde <chiar> în galeria de mină de la Pârâul Roșu pe care ei o sapă pe cheltuiala curții imperiale ... [unde apa conține vitriol și oceru].

[Urmează capitolul *Despre râuri*, vădind o serie de confuzii].

p. 201-206

²³³ *Lapidescents*

ABATELE FRANÇOIS-XAVIER DE FELLER

(1735—1802)

Abatele François-Xavier de Feller, din ordinul iezuiților, s-a născut în 18 aug. 1735 la Bruxelles. El funcționează o vreme ca profesor de retorică în diferite orașe ale Belgiei, la Luxemburg și Liège, apoi după suprimarea ordinului său, în 1773, se dedică cu totul carierei de publicist. În 1794, când armata franceză a ocupat Belgia, de Feller s-a retras la Paderborn în Germania, unde a și murit la 23 mai 1802.

A lăsat un număr important de lucrări, tratând mai ales subiecte religioase și filosofice. Opera lui principală este : *Biographie universelle ou Dictionnaire historique*, care a avut numeroase ediții și a fost revăzută și continuată până la 1848 de către Charles Weiss și abatele Busson (Paris, 1847—1856, 9 volume). Era un om de o cultură vastă și variată, dar și un spirit pătimaș. A fost și un pasionat călător. A făcut o călătorie lungă în Italia, Germania, Ungaria și Transilvania. Era, cum rezultă din lucrările sale, curios din fire, dornic de cunoștințe noi, spirit aventuros, pe care nu-l speriau nici oboseala, nici lipsurile, nici primejdiele drumului. În Ungaria și Transilvania a petrecut mai bine de patru ani, între 1765 și 1769, și a cutureierat cele două țări de la un capăt la altul. Era tot timpul pe drum, călătorind, fie în trăsură sau diligență, călare sau pe jos, singur sau în tovărășie.

De Feller sosște în Ungaria la 15 mai 1765, în anul următor se stabilește la Monok, ca preceptor al copiilor contelui Miklós Andrásy. Aici face cunoștință cu contele d'Ybarra, directorul general al minelor din Transilvania, care îl invită să se stabilească la Bistrița, unde își avea el reședința. Acolo avea să-și petreacă de Feller cea mai mare parte din această călătorie. Din Bistrița el vizitează pe rând orașele Transilvaniei, face cunoștință cu familiile de aristocrați Bethlen, Teleki, Haller, cu francezi aflați ca și el în pribegie, cu medicul Chenot, care era ca și el luxemburghez, cu iezuitul Debreux etc. În tot timpul călătoriei își însemna impresiile aproape în fiecare zi. După reîntoarcerea în patrie și-a redactat notele, dar nu s-a grăbit să le tipărească. Au fost publicate abia după 18 ani de la moartea sa sub titlul : *Itinéraire ou voyage de Mr. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe : en Hongrie, en Transylvanie, en Esclavonie, en Bohême, en Pologne, en Italie, en Suisse, en Allemagne, en France, en Hollande, aux Pays-Bas, au pays de Liège etc. — Ouvrage posthume, dans lequel se trouvent beaucoup d'observations et de réflexions intéressantes*, vol. I—II, Liège, Paris, 1820).

Volumul I aproape în întregime cuprinde călătoria din Ungaria și Transilvania sub formă de jurnal. Voi. II cuprinde în formă de scrisori călătoria din Germania, Elveția etc., cu multe aluzii la timpul petrecut în Transilvania. Notele de călătorie sunt amestecate cu o adevărată peltea de meditații și citate frecvente din autorii clasici, tot ce vede îi aduce în minte versete din Biblie, versuri din Horațiu și amestecul acesta face ca lectura să fie destul de greoaie. Pe de altă parte însă lucrarea aduce o informație bogată și variată, căci pe autor îl interesează în aceeași măsură frumusețile naturii, monumentele istorice și de artă, situația religioasă și politică, viața socială, obiceiurile populației, pe care însă le vede prin prisma prejudecăților sale. Personajul este plin de contradicții. Foarte influențabil în păreri și judecăți, el pornește de la aprecieri adoptate de-a gata de la alții și primește de bune, până ce ajunge să se convingă el însuși de realitate. Dar și atunci asistăm la fluctuații ce se repetă, de pildă

În privința bănuiciei aruncate asupra românilor, considerați în mod gratuit ca hoți și uci-gași prezumtivi sau ca elemente asociale. E destul de amintit de teama lui de a fi asasinat de preotul român, care se arăta interesat în chip firesc de medalia purtată cu ostentație de acesta, sau de acuzația adusă călăuzelor de la Negrești, că l-ar fi dus pe drumuri ocolite cu gând rău. În amândouă aceste împrejurări autorul își recunoaște greșeala, dar rămâne foarte dispus să vadă în culori negre pe românii neuniți, într-un moment de persecuție a acestora. Totuși și aici ajungem la o cunoaștere mai dreaptă a românilor, nu însă fără unele reveniri de tipic. Tonalitatea jurnalului este de un sentimentalism excesiv, ce-și dă frâu liber în jurul aventurilor călăuzului de munte, Hânsel, înfățișat în trei ediții: Hânsel I, II, III. Există oarecare analogie între spiritul acesta de sensibilitate exagerată și acela al scriitorului irlandez, de limbă engleză, Lawrence Sterne, vestitul autor al *Călătoriei sentimentale*, având drept personaj emoționant un biet măgar muribund, plin de patos. A cunoscut oare abatele de Feller această operă a lui Sterne? Alături de Hânsel, toată afecțiunea iezuitului se concentrează asupra contelui de Ybarra, spaniol pripășit în Imperiul habsburgic, soțul unei Andrassy, om destul de pătimăș în privința religiei.

Cititorul este surprins uneori de unele reacții de-a dreptul copilărești, ca nemulțumirea trezită de refuzul țărâncii române, care nu îngăduie să-l bage pe Hânsel în casă (!), declarată cu un necaz a fi mai bună ca un grajd! Sau sentimentul de revoltă cu care se plânge că în cutare împrejurare nu a căpătat într-un răstimp de 48 de ore decât o bucată de pâine și un pahar de apă! În realitate el nu se simțea cu adevărat bine decât în lumea conșilor și baronilor catolici sau — în cazul cel mai rău — în lipsa lor, în grija personalului castelelor lor. Trecerea pe la acestea alternează cu vizitarea colegiului iezuit de la Cluj sau a episcopiei catolice de la Oradea.

La capătul a patru ani de colindări spre și de la Bistrița și Rodna, el ajunge la oarecare limpezire și împăcare, fără însă a se putea distinge niște linii mari în desenul mărunț al însemnărilor. Este un fel de lanternă magică în care surprindem aspecte ale întemeierii celor două regimente grănicerești române. Atitudinea autorului se precizează treptat. Sunt și aici prejudecăți de învins, apar impulsivități generoase, dar nu profesiuni de credință clare. Mărturia e prea confuză, fiind alcătuită din straturi suprapuse lipsite de finalitate. De vină este redactarea târzie *tale quale* și publicarea postumă a unui material fără legătură stabilă cu realitatea. Așa cum se înfățișează aceste acumulări de fapte mărunte, ele constituie o mină bogată pentru reconstituiri viitoare. Cum natura materialului nu este prea variată, am redus deosebi din partea a doua (fragmente de scrisori) tot ce ar putea constitui repetiții ale unor lucruri știute și lungi prea mult timpul îngăduit unei rătăcirii fără scop imediat în lumea amănunțirilor.

CĂLĂTORIA ÎN TRANSILVANIA ¹ (1768)

Plecarea din Ungaria

1766—1769

[Călătorul sosind la Szolnok ², important centru comercial pe Tisa, face următoarele constatări]: ... rutenii ³ și românii din Comitatul Mara-

p. 126

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez *Itinéraire ou voyages de Mr. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe: en Hongrie, en Transylvanie ...*, Liège și Paris, 1820, vol. I, p. 126 și urm., și vol. II, p. 1 și urm.

² Azi în Ungaria.

³ *Russiens* = ucrainenii din Ucraina Subcarpatică.

mureș aduc la Szolnok sare și mari cantități de lemn pe Tisa ; acest lemn se vinde la un preț foarte scăzut și ajunge pentru toată regiunea învecinată ...

... Am văzut de mai multe ori la Szolnok cete de ruteni și români, care locuiesc în Maramureș. Acești oameni sunt de religie ortodoxă, dar uniți cu biserica romană ; se zice că n-au fost niciodată schismatici, că locuiesc în Ungaria din vremea lui Ștefan cel Sfânt etc. Popii lor poartă o sutană violetă. La sărbătoarea Sf. Sacrament ei urmează procesiunea laolaltă cu preoții noștri. Ceilalți români, care locuiesc în Banat și Transilvania, sunt în mare parte schismatici și mult mai crunți (!) decât cei din Maramureș. [...]

Rutenii vorbesc limba moscovită, care este o limbă slavă. Românii își au limba lor, care seamănă mult cu limba italiană. Ei spun că sunt o colonie romană, ceea ce este foarte cu puțință ; îmbrăcămintea lor e grosolană și greoaie, ca și a rutenilor.

p. 160 ... În timpul vacanțelor am avut prilejul să cunosc câteva națiuni străine transplantate în Ungaria, ca armenii, secuii etc. Secuii (Siculi) se trag, după câte se pare, din sciți ; [numele de Siculi, după cum se spune, vine de la Scytuli ; alții le dau o altă origine ⁴. ...

Secuii sunt buni și de înțeles, atâta timp cât nu le este știrbită libertatea ; de aceea ei îi urăsc pe nemți cu care totuși se împacă ceva mai bine de la o vreme încoace. Situația deosebită a țării secuilor a ferit acest popor de revoluții, care au alterat întrucâtva firea hunică a celorlalți unguri.

p. 162 [Urmează un extras dintr-o scrisoare a contelui d'Ybarra⁵ din care desprindem următoarele]. „În timpul așa-zisei reforme, străbunicul soției mele ținea paza cu trupele sale la trecătorile din munții Ciucului și ai Gurghiuului ca să împiedice ieșirea călugărilor și preoților care // voiau să meargă să primească legea nouă ce se predica la Sibiu ; și a pus ca toți cei care stăruiau în această dorință păcătoasă să fie executați pe un munte care poartă încă numele de Pap-Halál, adică moartea preoților. Celelalte districte ale secuilor [cu excepția Ciucului și a Gurghiuului] sunt în parte amestecate cu calvini, iar cele de Mureș și Odorhei sunt pline de arieni sau unitariști, adică socinieni ...”

p. 163

... Armenii sunt în mare număr în Transilvania ; e destul de greu de știut cum au venit acolo ⁶. Locuiesc aproape în întregime în orașul Gherla ; sunt buni romano-catolici

p. 257 Am făcut această călătorie⁷ pentru ca să mă duc să văd la Bistrița pe contele d'Ybarra, cel mai bun prieten pe care l-am avut în aceste țări ...

p. 257— [Urmează descrierea drumului din Ungaria de Nord, prin Cașovia și Debrețin spre Oradea]. Am plecat la miezul nopții cu poșta obișnuită ...

p. 261 ... Eram stingherit, ploua, trăsură era deschisă⁸ ; mă apropiam de români și de munții îngrozitori ai Transilvaniei. Neliniștea dădea să mă cuprindă ; eram singur, necunoscând nici limba românească, nici pe cea

⁴ Pentru teoriile privitoare la originea secuilor, vezi *Călători*, I, *passim*.

⁵ Contele Ignacio d'Ybarra, de origine spaniol, căsătorit cu o Andrásy, era directorul minelor de stat din Transilvania și își avea reședința în Bistrița.

⁶ Vezi în vol. de față : *Relația anonimă de la Glatz din 1738*.

⁷ A plecat de la moșia contelui Miklós Andrásy Monok, care se afla în Ungaria superioară (comitatul Zemplén, azi în Slovacia).

⁸ Drumul de la Debrețin la Oradea îl făcea în căruța poștii.

ungurească, nici slavona⁹, care de altfel nu se mai folosește în aceste părți. Am crezut că soarta îmi hotărâse aceste câmpii sterpe și cocioabele bieților români pentru ultimele mele zile pe acest pământ. Am avut norocul de a nu mă tulbura prea mult de acest gând și mi-ar fi plăcut chiar să mor aici mai degrabă decât aiurea. Dacă mi-aș fi urmat drumul mai departe cu căruța poștii și ziua și noaptea, fără să beau și fără să mănânc (căci nu mă puteam hotărî să iau cu mine de-ale mâncării), bătut de vânt, de ploaie și de frig ș.a.m.d. e sigur că românii aveau să mă îngroape . . // Dar să admirăm p. 262
răm căile providenței în ciudata situație în care mă aflam atunci ! La Palea¹⁰ drumul de poștă se desparte : unul o ia spre Cluj, celălalt o ia spre Oradea Mare. Din greșeala postmaistrului am ajuns la Oradea Mare, unde m-am dus la părinții noștri ¹¹, care m-au îndestulat cât mai bine și m-au primit cu o dragoste ce aproape nu poate fi arătată în cuvinte. Baronul de Patasici (se pronunță Patașiț)¹², episcopul diocesei, mai apoi arhiepiscop de Kalocsa ; contele Kallonic (se pronunță Kolonici)¹³, marele preposit al capitlului, mai apoi episcop al Transilvaniei ; Mgr. Alapi, episcopul de Dulcigno ¹⁴, au vrut să fie părtași la această caritate frățească. M-au oprit câteva zile la ei ; am luat masa cu ei ; am avut la dispoziția mea trăsuri etc. Puțin a lipsit ca să nu rămân pentru totdeauna la episcop. Acest prelat a discutat cu mine timp de două ore în biblioteca sa, care este frumoasă și bogată. Am petrecut de asemenea cu el trei ore la un concert încântător. <Orchestra> lui este din cele mai bune ; rareori am auzit ceva mai reușit. Marele preposit mi-a întors vizita pe care i-o făcusem și, ca să termin, am plecat de la Oradea Mare mai de grabă copleșit <de atâta bunăvoință> decât mulțumit. În ce privește blândețea, buna creștere și bunătatea n-am întâlnit nicăieri ceva asemănător și credeam că sunt sub impresia unei vrăji.

Oradea Mare este un oraș foarte întins : aici se găsesc în afară de capitolu, <călugări> premonstratensi, capuțini, paulini, trinitari, frații milei, iezuiți. Cetatea este în formă de pentagon și nu poate fi atacată decât din partea dinspre oraș, unde se află un meterez, două lunete, un drum bun acoperit, pavat cu cărămizi. Pe ușă se văd mai multe figuri de turci, cu bus-tul pașei comandant. Românii uniți au de asemenea în acest oraș episcopul lor, depinzând de episcopul catolic ¹⁵.

La Oradea Mare există o specie de cărăbuși care curăță aerul de orice miasme. Atunci când aceste insecte nu apar, aerul este nesănătos și bolile domnesc ; camera mea era plină de ei . . .

. . . <Deși> vroiau să mă mai oprească la Oradea Mare . . . eu totuși p. 264
am plecat la 15 aprilie, gata să înfrunt lipsa de mâncare și de odihnă. Am avut fericirea să sosesc noaptea la un nobil care m-a tratat bine. Asta era la Aleșd ¹⁶, ultima stație <de poștă> din Ungaria, spre Valahia Cisalpină ¹⁷.

⁹ Adică limba slovacă.

¹⁰ *Hossu-Paly* (= Hosszu – Pályi), sat în Ungaria, în apropierea orașului Debrețin.

¹¹ Adică la iezuiți.

¹² *Patachitz*. Episcop de Oradea (1759–1776), arhiepiscop de Kalocza (1775–1781).

¹³ *Kollonitsch*. Ladislau IV Kollonitz, episcop al Transilvaniei (1775–1781).

¹⁴ Dulcigno este un oraș din Albania de Sus, unde se află bandiții cei mai primejdioși (nota autorului). Episcop de Dulcigno în 1754–1771 a fost Anton Tripkovič.

¹⁵ *Latin*.

¹⁶ *Elées*, localitate pe Crișul Repede, în jud. Bihor.

¹⁷ Aici în sensul de : Transilvania.

Sosind acolo, am văzut un om venind înaintea mea cu o grabă nespusă. Cu lacrimi în ochi și glasul întrerupt de suspine, m-a însoțit în casă. În mijlocul unei săli destul de frumoase pentru acest ținut, am văzut pe fiul său mort, întins într-un coșciug ¹⁸. Era un copil frumos, de 13 ani, elev la Oradea Mare . . .

p. 265 M-am dus în aceeași zi să văd o casă de țigani . . . Îndeletnicirea lor este trândăvia și furtul : cei mai mulți umblă goi de tot și sunt negri ca maurii, cu ochii foarte albi, pielea întinsă și aproape lucioasă . . . Se spune despre țigani că de când se nasc, ei știu trei lucruri : să fure, să cânte din scripcă și să bată fierul. Sunt aproape toți lăutari și lăcătuși sau potcovari. Sărăcia lucie îi indeamnă la furt . . .

p. 266 La 17 aprilie am ajuns la Borod ¹⁹, în vremea cinei ; dar nici gând de cină. Popa cu românii săi schismatici, țineau ședință la cârciumă. Acest popă era îmbrăcat ca orice țăran ²⁰ ; el bea împreună cu doamna preoteasă și în curând a fost tot atât de beat ca și enoriașii săi. A venit numaidecât să mă salute, mi-a arătat biserica lui care era îngrozitoare (!) și mi-a spus o grămadă de lucruri pe care nu le-am priceput. Oamenii aceștia s-au minunat tare de mătaniile <ce le purtam> și de lupa mea. Popa a vrut să-mi încerce lupa și să cerceteze medalia mea : i-am spus numaidecât, prin tălmăci, că era de aramă, fiindu-mi teamă să nu mă omoare prin pădurile pe care trebuia să le străbat, dacă ar fi știut că este de aur ; căci fusesem prevenit în acest sens ²¹. Dar am recunoscut apoi că această teamă era zadarnică și deșartă, ca și altele cu care au încercat <unii> să mă influențeze. Trebuie să adaug că dl. Tokodi, inspectorul bunurilor domeniale, îmi dăduse caii săi și un haiduc ²² cu pajură împărătească, ceea ce a făcut ca românii să mă respecte foarte tare. Acest popor de altfel nu este atât de rău ; el respectă preoții și crucea cea mare pe care o port totdeauna la gât, după obiceiul părinților iezuiți din această provincie, când călătoresc. Starea de sărăcie și de neluminare a acestui popor este de necrezut. //

p. 267 Pare sigur că acești români sunt o colonie romană, după cum spun ei. „Noi suntem romani” ²³ : Nos sumus Romani. Limba lor seamănă mult cu italiana, franceza, latina ; unele cuvinte sunt aceleași, bou, vacă etc. Altele sunt foarte asemănătoare, ca *foc* (focus), *apa* (de la aqua), *gât* (de la guttur), *fântâna* (fontaine), *bună seara* (bon soir), *jug* pronunțând pe g, *noapte bună*. În acest limbaj rapsodic se găsesc cuvinte ungurești, germane, slavone, grecești etc. Salutul lor este *bună sănătate*. Accentul și tonul sunt cu adevărat italienești, deși mai puțin delicate. Scrierea este cea grecească puțin schimbată așa cum o folosesc sârbii ²⁴. La Blaj, în Transilvania, există o tipografie românească.

Episcopul de Arad ²⁵, un schismatic înverșunat, tocmai murise. El străbătuse îmbrăcat în straie țăărănești ținuturile românești, pentru a readuce

¹⁸ *Sur une pierre ou bière (?)*.

¹⁹ *Barod*. Sat și com., jud. Bihor.

²⁰ Alți popi poartă anterie negre sau violete ; câteodată cu garnituri roșii și au barbă mare (n.a.).

²¹ Deși „prevenit” contra românilor, autorul e silit să recunoască netemeinicia acuzațiilor ce li se aduc.

²² *heyduque*. În Transilvania „haiduc” avea și sensul de milițian sau, ca în cazul de față, de servitor.

²³ *Noiș sentiem Romani*.

²⁴ *Rasciens* (adică cirilica).

²⁵ Sinesie Jivanovici, episcop al Aradului în anii 1751 până în 1769, când moare.

la schismă pe cei care o părăsiseră. A îndrăznit să spună în fața unor catolici respectabili că preferă să fie turc decât catolic roman. Unii i-au răspuns că poate preferă poligamia.

La 18 aprilie, la ora șase jumătate dimineața, am părăsit Ungaria pentru a intra în Transilvania²⁶. Hotarele acestor țări sunt între munți îngroșitori, care sunt numiți Alpi²⁷. Vizitiul nevrând să treacă Crișul pe la Negreni²⁸, unde fusesem găzduit, m-a plimbat prin munți și pustii, făcând un ocol de patru leghe. M-a cuprins nerăbdarea; am spus românilor mei: m-ați adus în aceste pustietăți // ca să mă omorâți. Această muștrare i-a p. 268 supărat tare: vizitiul nu mi-a mai vorbit toată ziua și celălalt mi-a sărutat hainele protestând cu tărie și cu gesturile cele mai expresive. Mi-au spus că aveau și ei un suflet și au făcut bine că mi-au spus. Cu o clipă mai înainte, acesta din urmă se lăsase încet în genunchi la zece pași de mine, întors spre mine dintr-o parte; apoi scoțându-și căciula și punând-o jos ca și bâta, cu o mână pe piept, cu cealaltă ridicată spre cer, a strigat cu însuflețire și a vorbit câțva timp românește, chemând trăznetul să cadă asupra lui dacă cumva m-ar înșela.

La amiază, ajuns la locul unde se înscriu numele acelor care intră în Transilvania, aș fi vrut să beau ceva lapte, dar o femeie româncă n-a vrut să-mi dea pentru că era luni²⁹, această luni cădea tare prost pentru mine. Oamenii mei i-au spus că nu mâncasem de două zile. Femeia s-a înduplecat și mi-a dat lapte și ouă și n-a vrut să primească nici un ban. Nu numai românii, dar și ungurii, fie catolici, fie luterani sau calvini, respectă posturile arbitrare, pe care nu le calcă niciodată, în timp ce calcă poruncile domnului și țin mai departe obiceiurile cele mai condamnabile.

Am luat pentru câteva zile ca să mă servească pe unul din acei români care fusese unit, dar redevenise schismatic și care știa latinește; a vrut să rămână la mine pentru a-și asigura pâinea, „pro pane”³⁰, spunea el. Acești români se minunau de șocolata mea; spuneau că este mană. //

Prin aceste locuri am văzut pentru prima dată ferestre sau un fel de p. 269 geamuri făcute din bășică de porc; cel puțin la început le-am luat ca atare; dar apoi mi s-a spus că nu sunt bășici, ci învelișuri de mațe. Aceste feluri de ferestre sunt obișnuite în părțile acestea.

Am dormit la Huedin, oraș mare, la predicatorul calvin, un om destul de învățat și bun. El mi-a vorbit îndată deschis și mi-a arătat toate greutățile sale. Am vorbit despre aproape toate obiectele controversate cu multă cumpătare, spre marea mirare a doamnei și a domnișoarei sale, care auziseră totdeauna strigându-se după obiceiul unguresc în astfel de împrejurări. . .

A doua zi m-a trimis mai departe la Cluj încărcându-mă de dovezi p. 270 de prietenie și de declarațiile cele mai îndatoritoare, după ce m-a întrebat și cine a fost tatăl meu. Între Huedin, de unde plecam, și Cluj, unde mergeam, se găsesc pietricele plate despre care se spune că ar fi bani de ai tătarilor, prefăcuți în piatră de Sf. Ladislau³¹; după cum am putut să-mi

²⁶ De fapt Crișana.

²⁷ Spre deosebire de termenul de munte dat adesea de unguri dealurilor.

²⁸ *Fokete-To* (ung. Fekete-Tó), sat, com. Ciucea, jud. Cluj.

²⁹ Din superstiția să nu se dea nimic din casă în acea zi, de teama a păgubi toată săptămâna.

³⁰ =pentru pâine.

³¹ Legendă foarte răspândită. Vezi și relația lui Conrad Iacob Hildebrandt, în *Călători*, V, p. 559.

dau seama, acestea sunt cochilii pietrificate, numite *operculites*, dar foarte mult știrbite, păstrându-li-se doar capacul de deasupra de unde le vine numele. Unii țărani le numesc banul dracului, după cum numesc poduri ale dracului, apeductele care nu li se par de nici un folos și pe care le privesc ca pe niște capcane...

p. 271 Am ajuns la Cluj la amiază: acest oraș și Sibiul sunt în rivalitate pentru cinstea de a fi capitala provinciei; aici e reședința guvernatorului care acum este dl. O'Donel³². Clujul este un oraș foarte vechi, clădit de împăratul Claudius³³. Noi avem acolo o universitate, un frumos internat pentru elevi; se clădește colegiul; biserica noastră³⁴ este cea mai frumoasă din Transilvania; o statuie vestită a Sf. Fecioare îi ridică și mai mult valoarea; se afirmă că această statuie a lăcrimat. E drept că se dă ca sigur același lucru fără nici un temei și despre alte statui din multe locuri din Ungaria; dar aici lucrul pare adevărat. Statuia e frumoasă și ești cuprins de credință în fața ei; mai auzisem vorbindu-se despre ea în Țările de Jos și cunoaștem povestea...

N-am observat în acest cult nici exagerări, nici fanatism. Pe altarul cel mare unde este așezată statuia, se citește această inscripție: *Magno Deo Uni ac trino Lati, Virtus, qLorLa*³⁵

p. 272 În aceeași zi i-am văzut pe ariani, care se numesc aici unitarieni; ei au un oratoriu și un colegiu: este tot ceea ce a mai rămas din această groaznică erezie, care a inundat altădată lumea. Cărturarii lor poartă anterie lungi albastre cu cingători și tichii negre; alții poartă scurteici mici negre. Alungați din Polonia, ei s-au retras în această provincie, unde după expresia lui Tacit //toate păcătoșeniile se adună ca într-o cloacă. În Transilvania sunt catolici, calvini, luterani, anabaptiști, evrei, quakeri, arieni, toleranți, greci uniți, greci schismatici etc. Calvinii au la Cluj o biserică mare și frumoasă, care aparținuse odinioară iezuiților³⁶. În această biserică l-au ucis pe fratele Niger, care se împotriva la pângărirea euharistiei. Acești calvini sunt de o râvnă nemăsurată pentru secta lor.

Am văzut de asemenea în acest oraș un câine marin și un basilisc³⁷; tot aici am dat drumul servitorului meu român, de care mă săturasem până peste cap; am luat în locul lui pe unul din școlarii noștri de la Cluj.

Plecând de aici la 21, am vizitat Gherla, oraș în întregime armenesc; pe latinește i se spune Armenopolis: n-am văzut oraș mai frumos în Ungaria. Există o garnizoană în cetate, care este veche. Armenii sunt catolici buni și oameni foarte cumsecade; ei fac slujbă după ritualul grecesc, dar bisericile lor au aceeași formă cu ale noastre. Își păzesc femeile cu aceeași grijă ca și orientalii: limba lor este un amestec de zece alte <limbi>.

p. 273 La șapte seara am sosit la Dej: Se spune că acest nume Dej vine de la *deus*, pentru că hunii au invocat numele lui Dumnezeu când au pus stăpânire pe acest pământ (!). Se arată o stâncă pe care // se citesc versuri <în acest sens>

Dar toată istoria hunilor este plină de basme.

³² Contele Karl O'Donell-Tyrconnel, general de origine irlandez, guvernator al Transilvaniei (1767–1770). Moare în 1771.

³³ Deducție greșită din numele de Claudiopolis.

³⁴ Biserica Sf. Mihail.

³⁵ Literele capitale alcătuiesc în cifre romane data.

³⁶ Ei au aici o orgă, cu toate că se prefac de altfel că n-ar avea orgă (n.a.).

³⁷ Animal fabulos ce ucide cu privirea.

Așadar, sosit la Dej, am găsit cu greu locuință la primăria orașului; și chiar acolo nu se afla nimic de mâncare; contele Haller ³⁸ mi-a trimis pâine și vin. Un ofițer de husari, numit Antalfi, mi-a dat o rață, soția sa o tocană de vacă; husarii săi m-au servit. Dl. de Breux ³⁹, fost iezuit, cu care fusesem împreună regent de colegiu la Liège și acum e preceptorul contelui Teleky ⁴⁰, a alergat și el la noi: am petrecut de minune. A doua zi m-am dus la el la Ocna Dejului ⁴¹ să vedem ocele: aceste ocele sunt întinse, adânci și dau cea mai frumoasă sare; ele aduc un venit foarte însemnat regelui.

Dl. de Breux, eu, un „charissim” (?) ⁴² și un lucrător, înfășurați într-~~(un burduf)~~ de piele de bou legată cu o frânghie, am coborât în această prăpastie... Frânghia care susținea toată greutatea putea să se rupă și totul ar fi fost sfârșit; n-ai mai fi ajuns cu viață atingând pământul ⁴³. Aceste frânghii țin de la trei la patru ani. Ei și? // Pentru a-ți satisface o p. 274 curiozitate științifică este îngăduit să înfrunți primejdia.

Când să coborâm în groapă, inspectorul sării sosit val vârtej ne-a declarat că era o primejdie vădită de a cobori deodată; dar roata se și pusesse în mișcare; am coborât și după câteva minute am auzit zgomotul lucrătorilor, am zărit lumânările de seu care păreau niște scântei. În sfârșit, am atins fundul: o ce lucru minunat este această ocnă! De la gura gropii au aruncat o flacăra vie pentru a ne arăta frumusețea și măreția bolții ⁴⁴. În sfârșit, ne-am ridicat folosind aceeași frânghie, după care ne-am dus să luăm masa la contele Haller. //

Apele se umflaseră atât de mult că nu se putea trece pe nicăieri. Am p. 275 trecut totuși Someșul pe un ponton, pe care se afla și arhidiaconul grecilor uniți ⁴⁵, un om cumsecade, foarte învățat și foarte cioplit pentru un român, dar un alt râu m-a oprit în drum la Cristești ⁴⁶, un sat la patru leghe de Dej. A doua zi, la ora opt dimineața, caii mei au trecut singuri; patru boi îmi trăgeau trăsura; eu călare urmam pe un cal destul de înalt, pe care mi-l dăduse baronul Torma ⁴⁷.

Sosesc la Beclean ⁴⁸ spre ora 11; podul plutitor de pe Someș nu mergea din cauza apelor repezi. Eu părăsesc trăsura la marginea râului; trec împreună cu învățăcelul meu într-un trunchi de copac ⁴⁹ cu pericolul vieții mele; mă duc să-l caut pe contele Bethlen, urmaș al vestitului Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei ⁵⁰; este părintele calvinilor din Transil-

³⁸ Contele Peter Haller aparținea uneia din puținele familii de magnăți rămasă catolică. O ramură a ei își avea domeniile în împrejurimile Dejului.

³⁹ Dl. de Breux a murit la acel conte, în februarie 1774 (n.a.)

⁴⁰ Teleki. Contele George Teleky.

⁴¹ Décsakna. Azi înglobat municipiului Dej, jud. Cluj.

⁴² Charissime. (?)

⁴³ Notă marginală: eu cântăream 119 funți.

⁴⁴ „În 1770 s-au găsit și se mai găsesc încă și acum în salinile de la Ocna (Dejului) bucăți de sare străbătute de la un capăt la altul de un lemn calcinat și prefăcut în cărbune: cărbunele acesta este negru și ars. Am verificat acest lucru cu dl. conte”. Scrisoarea d-lui de Breux, din Dej, de la 3 ianuarie 1770. Ce taină pentru naturaliști, chiar după sistemul lui Buffon! După Ferber, și Dietrich ar fi fost pe acolo vreun vulcan (n.a.).

⁴⁵ Oare Grigore Maior?

⁴⁶ Koresthur. Azi: Cristești Ciceului, sat, com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud.

⁴⁷ Familie nobilă din nordul Transilvaniei, purtând titlul de Ciceu-Cristur.

⁴⁸ Bethlen, oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

⁴⁹ Adică o barcă îngustă scobită într-un trunchi de copac.

⁵⁰ Este vorba de fapt de ramura care a purtat titlul de Beclean (de aceasta țineau celebrii croniciari Wolfgang și Ioan) și nu de ramura Iktár de care ținea principele Transilvaniei Gabriel Bethlen.

vania. M-a primit destul de rece, dar după câteva clipe devenisem cei mai buni prieteni. I-a spus servitorului său pe ungurește că dacă aş rămâne la el patru luni, i-aş face cea mai mare plăcere. Am vorbit despre tot felul de lucruri: abia mai târziu am ajuns şi la controverse <religioase>; am încercat să mă adresez mai mult inimii decât minţii ⁵¹ şi cred că l-am impresionat; l-am îmbrăţişat de mai multe ori şi am plecat la 23 la orele nouă. //

p. 276 N-a fost chip să trec Şieul ⁵² la Sântu ⁵³; mi-am lăsat acolo trăsura, caii au trecut înot, eu am trecut cu oamenii mei într-o barcă; pe urmă am încălecat şi am ajuns în aceeaşi zi la Bistriţa, oraş săsesc, după primejdii, greutăţi şi oboseli nesfârşite; dar toate acestea îmi sporeau plăcerea ...

...Bistriţa nu are ca garnizoană decât un batalion din regimentul lui Haller. Acest oraş foarte vechi este locuit de saşi care sunt aproape toţi de religie luterană. Mathias Teutcher, fost prior ⁵⁴ al dominicanilor, a introdus aici greşeli noi şi a devenit parohul şi judecătorul oraşului. Se mai vede încă stema lui pe poarta dinspre Ungaria, cu această inscripţie: *Arma eximii Doctoris, Mathei plehani istius civitatis, Matthias Teutcher MDXLII* ⁵⁵. Printre ruinele bisericii dominicanilor se mai văd picturi din anul 1480, expuse intemperiei, totuşi prea puţin stricate. La Bistriţa se află piarişti şi franciscani. Biserica cea mare este a luteranilor: este foarte frumoasă şi foarte mare. Am văzut-o la 1 mai; acolo se dădea împărtaşania. Oştile lor se aseamănă cu ale noastre; liturghia se face în întregime pe nemţeşte. Orga lor este foarte bună, aud toate notele ei din casa contelui; ... Altarul cel mare mai are încă statuile pe care catolici le-au pus acolo; toate monumentele, toate pietrele protestează împotriva acestei erezii; şi dacă predicatorii ar tăcea, ar cuvânta pietrele ...

p. 277 ...Aproape toate satele din Transilvania au nume de sfinţi; se pare că au vrut să risipească toate litanile sfinţilor asupra satelor. Există unul chiar care se numeşte Kirie eleison ⁵⁶.

...Bărbaţii la Bistriţa poartă scurteici blănite chiar şi vara. Totuşi aceia care au mijloace poartă haine de vară, dar păstrând totuşi croiala scurteicilor de blană. Femeile poartă haine pe deasupra negre, împodobite cu un guler mare; fetele poartă pe cap scufii în formă de tocă.

Aceşti saşi vorbesc nemţeşte, dar vorbirea lor obișnuită este limba germană din Luxemburg, cu unele schimbări, ceea ce mă face să cred că luxemburhezii sunt şi ei tot o colonie saxonă. Mirarea acestor saşi a fost nespus de mare ca şi a mea atunci când am descoperit identitatea acestor limbi. De aici am tras concluzia că această limbă este vechea limbă germană.

p. 278 Firea, tonul şi purtările acestor saşi sunt tocmai aceleaşi // ca şi ale

⁵¹ Nimic nu-i miră mai mult pe aceşti domni decât întrebarea care li se pune, de ce sunt mai degrabă luterani sau calvini decât aricui? Ei invocă Biblia; arienii la fel. Ei spun cum credinţa în Sf. Treime este esenţială; arienii nu țin seama de ea. Aceşti domni sunt toleranţi cu toţii. Un preot predica la Rodna lângă Bistriţa şi luteranilor şi calvinilor pe rând, contele d'Ybarra l-a alungat şi n-a mai fost înlocuit (n.a.)

⁵² Saio (ung. Sajó). Afluent al râului Bistriţa (care, la rândul-i, se varsă în Someş).

⁵³ St. Andras, sat, com. Lunca, jud. Mureş.

⁵⁴ Prieur — titlu purtat de stareţii mănăstirilor mai mici care nu au abate.

⁵⁵ Stema ilustrului doctor Matei, parohul acestui oraş M<atheus> T<eutcher> 1542.

⁵⁶ Aluzie la satul Chiraleş, com. Lechinţa, din jud. Bistriţa-Năsăud (în l. germană Kirieleis). Afirmatia generală asupra numelor de sfinţi dată satelor nu e valabilă în forma aceasta decât pentru o anumită regiune din Secuime.

luxemburghezilor. Sunt oameni foarte cumsecade, mai ales țărani. Printre orașeni se găsesc câțiva pungăși, dar nedibaci.

...Românii din împrejurimile Bistriței sunt uniți cu biserica română. Sunt oameni de ispravă și nu sunt deloc firoși; ei respectă foarte mult preoții și în această privință și sașii — cu toate că sunt luterani — și ungurii, țiganii etc. din aceste părți se poartă la fel. Un anume Sofronie⁵⁷ a vrut, acum vreo zece ani, să-i corupă cu sila pe acești bieți țărani ca să treacă la schismă. Se și alcătuișe o mică ceată de români, ce săvârșea mari excese și care își cinsteau căpetenia ca pe un sfânt. Totuși el n-a putut să-i câștige pe bistrițeni. Acest ticălos când a intrat în școala de la Baia Mare, i-a pus pe copii să spună: „Credo in Spiritum Sanctum, Sanctam Ecclesiam Constantinopolitanam”. Episcopul schismaticilor este un oarecare Novacovici⁵⁸, care este un mare nătărău, dar care este mai puțin furios decât acela al Aradului⁵⁹, despre care am vorbit mai sus...

Am găsit în aproape toate casele din Bistrița chipul lui Moise, care este socotit ca fiind chipul său adevărat, poate că doar culoarea egipteană este într-adevăr a lui Moise. De amândouă părțile bustului se citește:

Effigies	Moysis
Viri Dei sanc	tissimi
Ducis populi	Israel

Și dedesubt:

Ex ea, quae in tapete depicta a Tigrane //
Aegyptum vastante 3216 inventa est,
Donata dehinc Dominatori Africae
Panacohelini, quam postea Praetor
Joannes 1572 Angliae Reginae per Franciscum Draconem
admiralem dono obtulit⁶⁰.

p. 279

...Am văzut la Bistrița la contele d'Ybarra, un ciob mare dintr-o ceașcă de granat, care aparținuse reginei Portugaliei; această ceașcă avea aproape jumătate de picior în diametru. Am văzut de asemenea un dinte de rechin. Se crede în popor că acești dinți sunt limbi de șerpi pietrificate: eu am văzut unul și mai mare la Cașovia. Am văzut pământ argilos frumos pietrificat și o bucată de cărbune fosil scos de conte dintr-o mină din Sicilia. Acest conte fusese trimis acolo de împărăteasă⁶¹ la rugămintea regelui Neapolului⁶² și a stat acolo doi ani... Am văzut de asemenea la conte un ceas turcesc: o strună de vioară îi servea drept lanț; cifrele arabe ale cadranelor se deosebeau puțin de ale noastre.

p. 280

⁵⁷ *Sochronius* (!) E vorba de călugărul Sofronie din Cioara. Răscoala, începută în toamna anului 1759 în comitatul Hunedoarei cu scopul „să alunge unirea și iobăgia din țară”, cuprinde curând Munții Apuseni și sudul Transilvaniei și ține până în primăvara anului 1761.

⁵⁸ *Novakovics*. Dionisie Novacovici, episcop sârb la Euda. Funcționează ca administrator al Bisericii ortodoxe din Transilvania între anii 1761—1767; cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, 137.

⁵⁹ Jivanovici; cf. mai sus, n. 25.

⁶⁰ Curios amestec care face din Praetor Ioannes, faimosul Prestre Jean al Abysiniei, un contemporan al vestitului Francis Drake și al reginei Elisabeta I (!) a Angliei.

⁶¹ Maria Tereza.

⁶² Ferdinand I de Bourbon (1759—1798; 1802—1806; 1815—1825) era ginerele împărătesei Maria Tereza.

La 8 mai, am mers împreună cu contele d'Ybarra la Rodna, unde se află minele de sub conducerea sa. Cum aceste mine dăduseră mari speranțe în 1767, s-a cântat chiar un Te-Deum...

p. 281 ...Am sosit în aceeași zi la Iad⁶³, un sat săsesc : acești sași sunt oamenii cei mai cumsecade, de o nevinovăție desăvârșită și de o egală neștiință. Fiul preotului din Bistrița, în vârstă de 20 de ani, susținea de curând că Luther ar fi trăit odată cu apostolii. Sunt mult mai curați decât ungurii și românii, au același fel de a fi și aceeași limbă ca și luxemburghezii.

La 9 am trecut pe lângă Bârgău⁶⁴, ultimul sat din Transilvania spre Moldova. Acolo se face carantina înainte de a intra în Transilvania. După ce am trecut peste un munte mare, am pătruns într-o regiune hâdă și pustie, dar foarte plăcută pentru un filozof. Priveam la munții înalți, care păreau că ne închid în aceste văi adânci, neștiute muritorilor ca niște metereze împotriva ispitelor și nebuniei din lume.

Am luat masa la Ilva Mică⁶⁵. Românii care locuiesc în această parte sunt buni și uniți : femeile lor poartă turbane și cercei după moda turcească⁶⁶. Am trecut de două ori Someșul, care era grozav de umflat și ajungea până la partea de sus a caprei de la trăsură. În drum am văzut munți care purtau urmele clare ale acțiunii apelor din timpul potopului. Toate aceste coline poartă pecetea prăpădului și furiei apelor și nici de cum a unei mutări încete și treptate a mării. În sfârșit, după multe pățanii am ajuns la Rodna la nouă și jumătate seara. Am tras la gazdă la Berch Schapfer⁶⁷.

p. 282 La 10, am plecat călare, căci nu s-ar putea merge altfel, la minele care se află încă la trei leghe de Rodna. Am trecut de 33 de ori peste un șuvoi de apă foarte mare. Era foarte frig și munții erau din nou dezbrăcați // de verdeața lor și acoperiți de zăpadă. Zăpezile acoperă câteodată acest ținut în august. Acum șapte ani se mergea cu sania în ziua de Sf. Bartolomeu⁶⁸; serbarea Adormirii⁶⁹ nu este întotdeauna fără zăpadă. Am admirat evaporările înghețate și întărite la ieșirea lor din pământ, într-o poziție minunată.

...Înainte de a ajunge la locul minelor, am văzut o trupă de soldați români, care păzesc ieșirea din Transilvania; este o miliție al cărei rost, ca și al secuilor, este doar de a apăra granița⁷⁰. În apropierea ei se află ridicată o spânzurătoare pentru românii fugari, care însă nu se dau înapoi de a fugi în mare număr.

Ei au fost puși să facă slujbă împotriva voinței lor. Arătau destul de prost, purtând aproape aceeași îmbrăcăminte pe care o avuseseră înainte. De atunci încoace totul merge din ce în ce mai bine; au acum o uni-

⁶³ Jaad; azi satul și com. Livezile, jud. Bistrița-Năsăud.

⁶⁴ Borco, sat, com. Cicârlău, jud. Maramureș.

⁶⁵ Illova Mika, sat și com. jud. Bistrița-Năsăud.

⁶⁶ Confuzie a autorului.

⁶⁷ Administratorul minelor.

⁶⁸ = 24 august.

⁶⁹ = 15 august.

⁷⁰ În zona de graniță sau confiniul militar, înființat în Transilvania pe la mijlocul sec. XVIII, pe lângă două regimente de secui, au fost organizate și două regimente românești : Reg. I, cu comandamentul la Orlat, spre Țara Românească, și Reg. II, cu comandamentul la Năsăud (având în limba germană titlul : Zweites Walachisches Grenz-Infanterie-Regiment). Zona de recrutare a soldaților era districtul Năsăud; ofițerii erau numiți din toate neamurile : germani, italieni, francezi etc. care, la început, tratând pe români cu asprime și dispreț, au provocat, la 1763, o răsccoală a grănicerilor dela Năsăud. Situația s-a schimbat când a ajuns în fruntea regimentului colonelul Entzenberg.

formă cenușie cu // roșu; efectele lor sunt curate. Ofițerii lor, când i-am p. 283
văzut, aveau garnituri roșii la hainele castanii. Acest fel nou de soldați
duce cu o mână plugul și cu cealaltă poartă sabia, ca evreii când și-au
clădit din nou templul... ⁷¹.

Acești oameni simpli ⁷² sunt uniți cu biserica de la Roma, dar ei știu
tot așa de puțin ce înseamnă această unire, cât știu și schismaticii ce în-
seamnă neunirea. Unul dintre aceștia susținea în fața unui prieten de al
meu ⁷³ că schisma consta în a înconjura altarul de la stânga la dreapta,
în timp ce catolicii merg de la dreapta la stânga. Ei păzesc posturile cu
atâta strășnicie că n-ar pune gura pe o lulea, al cărui capăt să fie de corn
sau de os. ...

Un număr oarecare din acești români locuiesc la munte ⁷⁴.

Li s-a împărțit cartofi, care cresc foarte bine la munte, unde plugul
nu se poate folosi decât foarte puțin. Se crede fără temei că <această cul-
tură a> cartofului sărăcește pământul, deoarece îi priește foarte bine pă-
mântul cel mai arid, ca în Ardennes. // Dimpotrivă, cum plantarea și re- p. 284
coltarea nu pot fi despărțite de săparea și răsturnarea pământului, această
cultură trebuie să-l facă fără îndoială mult mai rodnic.

Episcopul românilor uniți ⁷⁵, care își are sediul la Blaj, este un om
învățat și cu multă râvnă: el a pus să se piceze și să se graveze un arbore
bisericesc, destul de asemănător cu acela al d-lui Cars. Preoții de rit gre-
cesc și latin de la conciliile din Lion și de la Florența, sunt trecuți în acest
arbore; Fotie, Marcu din Efes etc. sunt înălțurați împreună cu Arie și
Nestor, pe care îi înghite iadul ⁷⁶. Această pictură expusă în biserici a con-
vertit pe mulți schismatici. Acest prelat a înființat un seminar de clerici,
de la care se așteaptă mult; acest vrednic episcop se numește Atanasie
Rednik de Giulești ⁷⁷.

Înainte de amiază am ajuns până la mină, care se găsește între niște
munți îngrozitori, la poalele muntelui Kuhorn ⁷⁸, care se poate asemana
cu Krivanul sau cu Taurus prin numele și înălțimea sa. Ajunși la mine,
am îngenuchiat și ne-am rugat cu foarte multă evlavie; căci aceste mine
nu înțeleg de glumă. Tocmai zdrobiseră doi bieți mineri, dând astfel cel-
lorlalți un avertisment vădit. Am vizitat destul de repede minele și seara
eram înapoi la Rodna.

... La 12 ne-am dus la Saurbrunn. // Este un izvor de apă minerală p. 285
alcalină, care are calitățile cele mai de seamă; l-a lecuیت pe contele Bethlen
de o paralizie și este un leac bun pentru multe boli; mie însă nu mi-a fă-

⁷¹ Căpitanul Gosimelli a publicat un poem latin despre această miliție..., tipărit la
Cluj în 1768. Il am în colecțiile mele literare... *Eloge d'Entzenberg*, „Journal hist. lit”. 1 nov.
1780, p. 364. 1 ian. 1785 p. 56 (n.a.). Se referă la răscoala grănicerilor.

⁷² *Ces bonnes gens*.

⁷³ Desigur contele d'Ybarra, inspiratorul atitudinii inițiale a lui Feller.

⁷⁴ Autorul le aplică niște versuri latine referitoare la traiul lorașăcăcios.

Muritori zăbovim pe pământ fără vlagă.

Clădim case de lut și acoperișuri slabe

Din context rezultă că sărăcia acestor țărani lipsiți de pământ arabil este socotită ca o
„vină” a lor.

⁷⁶ = Atanasie Rednik de Giulești.

⁷⁸ Scenă care se inspiră poate după cea a Judecății de Apoi de pe zidul exterior al biseri-
cilor și mănăstirilor moldovenești.

⁷⁷ Păstorește între anii 1764—1772; cf. Aug. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie
Novacovici*, Blaj, 1902.

⁷⁸ În traducere rom. : Cornul vacii.

cut bine, când l-am folosit. În general oamenilor grași și voinici le prieste mai bine decât celor slabi. Izvorul se află acum pe un munte, pe care depunerile apei l-au format încetul cu încetul : boii, cerbii, câprioarele trec Someșul pentru a se adăpa la acest izvor.

M-am suit într-una din zilele acelea până în vârful unui munte înalt pentru a vedea Moldova ; și dacă nu m-aș fi gândit că trebuie să stau în carantină la înapoiere, m-aș fi dus până la Iași, capitala acestei provincii. Voievodul este catolic ⁷⁹, este un florentin numit Scarlat ⁸⁰, dar născut la Constantinopol. La Iași se găsește un pașă și o trupă de turci care să supravegheze pe acest voievod. Acesta ține foarte mult la misionarii iezuiți, care sunt la el ; oricine e slobod, în afară de musulmani, să mărturisească credința catolică ⁸¹.

La 17 am sărbătorit ziua Sf. Ioan din Nepomuk, patronul minelor. Am oficiat liturgia și minerii, în haine de sărbătoare, albe cu verde, au luat parte <la slujbă>. În aceeași zi am făcut o frumoasă plimbare călare până la izvor, pe care am repetat-o și în ziua de 22. Din când în când am făcut întreceri olimpice pentru întâietate, pe care am păstrat-o aproape tot timpul, deoarece aveam un cal bun.

p. 286 . . . La 17 am botezat un copil fără untdelemn sfânt, // aceste locuri fiind aproape cu totul lipsite de toate lucrurile și lumești și duhovnicești : am cerut sare și mi s-a adus sare și piper.

. . . La 23, am oficiat slujba în biserica ortodoxă a românilor, nu fără greutate din partea d-lui popă, care cu o zi mai înainte gonise pe un preot piarist, zicând că la ei nu se face pe același altar decât o singură slujbă pe pe zi.

. . . Mergând de-a lungul râului care trece prin Rodna, am observat ce repede e coborâșul mergând pe marginea curentului de apă . . . Izvorul de lângă mine se află cu 450 de brațe mai sus <aici> decât la Rodna.

p. 287 . . . La 24 am mai făcut o frumoasă plimbare călare până la meterezele ⁸² ridicate sub Carol al VI-lea împotriva tătarilor și moldovenilor. Acest fort nu este mare lucru și e dominat de mai mulți munți ; acolo stă de veghe o strajă românească. În trecere, am băut dintr-un alt izvor mineral, care mi s-a părut tot atât de bun ca și vestitul Saurbrunn. Izvoarele minerale sunt numeroase în aceste văi, care sunt vesele și foarte variate . . .

Nu știu dacă în viața mea m-am aflat într-o situație atât de plăcută ca la Rodna. O filosofie înțelegătoare pe care o împărtășeam cu iubitul meu conte d'Ybarra dădea savoare acestor clipe plăcute.

La 25 ne aflam la Jad la sașii noștri și la 26 la Bistrița, unde am văzut căpșuni de o mărime neobișnuită și care pot fi socotite ca uriașe între căpșuni. Erau căpșuni ananas, astăzi foarte răspândite. La Bistrița am cunoscut pe contele Stephani, italian, căpitan dintr-un regiment românesc ⁸³

⁷⁹ În Moldova, domnea în acest an (1768) Grigore Callimachi (1767—1769) care, după cum se știe, nu era nici catolic nici florentin.

⁸⁰ *Scarlat*s (= dei Scarlatti) nume adoptat de membrii familiei Mavrocordat. În 1769 revine ca domn în Moldova Constantin Mavrocordat despre care este vorba de fapt.

⁸¹ Afirmatie mult prea absolută. Convertirea ortodocșilor era oprită cu strășnicie.

⁸² Probabil la locul numit Șanț (sat și com., jud. Bistrița-Năsăud). Momentul amintit e acela al încercării imperialilor de a-l captura pe Mihai Racoviță urmat îndată de expediția acestuia.

⁸³ E vorba de regimentul de grăniceri români Nr. 2 cu comandamentul în Năsăud.

și om de lume foarte plăcut; tot acolo am mai cunoscut pe un colonel, baronul de Entzenberg ⁸⁴, și pe baronul Banfi ⁸⁵, calvin sau mai de grabă indiferentist.

La 1 iunie, ne-am dus călare să vedem cum se lucrează funiile groase și cablurile care se folosesc la mine. În ziua aceea și la 2, 3, 4 și 5 iunie, a nins tot timpul în munții Rodnei; și la Bistrița timp de trei zile și jumătate și patru nopți a fost o ploaie îngrozitoare și neîntreruptă, cum nu se mai văzuse de la potop. Aceste // ploi precedând solstițiul au pregătit o p. 288 vară secetoasă și de o desăvârșită seninătate. Anul următor s-a întâmplat tocmai pe dos. Ploile necăzând decât în timpul solstițiului, toată vara a fost ree și ploioasă.

Am băgat de seamă că, în urma admirației pe care o are omul pentru tot ceea ce este străin și vine din depărtare, se vorbește în această țară foarte des și mult despre francmasoni; sunt numiți francmasoni toți necredincioșii noștri și filosofii noștri cei noi.

La 9 iunie am mai făcut o plimbare călare la fântâna Sf. Ladislau, care se găsește la două leghe de Bistrița. // Mi s-a spus că Sf. Ladislau, ca și p. 289 Moise, a făcut să țâșnească dintr-o stâncă această fântână pentru a potoli setea soldaților săi; dar nu se spune nimic despre asta în inscripția capelei de la această fântână.

În drum am dat de un puț sărat, primul pe care l-am văzut în fața mea; este închis pentru ca oamenii să fie nevoiți să cumpere sarea de care au nevoie. Am pus să mi-l deschidă și să se scoată apă; am scăpat calul meu și un altul; amândoi au băut cu mare lăcomie. Vitelor cornute le place foarte mult apa sărată, care se găsește pretutindeni în această regiune.

În timpul acestei plimbări ni s-a întâmplat un lucru destul de tragic. Locotenentul colonel, comandantul Bistriței, m-a silit aproape să încalec pe calul său. După ce am făcut aproape jumătate din drum, mi-a venit cheful să las acest cal și să încalec pe al meu, care este un animal foarte bun. După puțin timp, același cal, pe care-l lăsasem, l-a trântit pe părintele piarist care îl încălecuse și l-a târât, cu piciorul în scară, într-un chip îngrozitor. Noi l-am crezut pierdut, când din fericire cureaua scării s-a rupt și l-a salvat pe părinte, care a fost aflat într-o stare destul de bună. Nimeni n-a vrut să mai încalece acel cal nărăvaș și a trebuit să mă hotărâsc tot eu și am sosit cu bine la Bistrița ca să ne petrecem noaptea. //

Calul pe care îl am acum m-a costat 15 florini germani; e mic, dar p. 290 foarte voinic și focos, un amator ar fi dat pe el 60 sau chiar 100 de florini în Țările de Jos; îl voi duce acolo, dacă voi putea; este un cal moldovenesc și i-am făcut o șa și, hamuri bune. În regiunile de munte cresc cai mici; în cele de câmpie ca în Flandra, Olanda, Ucraina, Rusia etc. cresc cai mari. În câmpiile din Transilvania cresc cai destul de mari, dar acolo nu se află câmpii prea întinse. Acolo un cal mare poate costa 20 și 30 de ducați, în timp ce unul mic și foarte mic n-ar costa decât trei.

⁸⁴ Baronul Karl von Entzenberg comandantul regimentului grăniceresc din Năsăud (din 1764), bărbat cu cultură superioară, și foarte bun comandant. Pentru a-și cunoaște soldații de aproape a învățat românește.

⁸⁵ Familia Banfi era cea mai de seamă familie de magnați din Transilvania, cu numroase ramificații în diferite părți ale țării. Mai importantă era ramura din nordul țării.

Mă pregăresc să părăsesc Bistrița și m-am hotărât să fac o călătorie la Roma, pe care am visat-o întotdeauna. M-ar putea speria un drum atât de lung, dar eu nu-l văd decât cu amănuntul. Nu găsești nici o greutate în drumurile mici, dar puse cap la cap ele alcătuiesc călătoriile cele mai lungi...

Călătoria la Roma

Totuși nu am plecat din Bistrița spre Roma decât la 22 iunie, singur, (călare pe calul meu Hânsel). Plecarea mi-a fost întârziată de nenumărate
p. 291 întâmplări și evenimente, care mi-au pus la grea încercare // răbdarea. La nouă ceasuri am fost la fântâna Sf. Ladislau. După ce lăsasem calul să pască, eram gata să plec fără să mănânc, când din fericire sosește Poler, un pictor din Bistrița, cu o gustare destul de bună. Mănânc și plec.

Trec Șieul la Chiraleș⁸⁶. Aproape toate câmpiile erau acoperite de apă ca urmare a ploii îngrozitoare de care am vorbit mai înainte. După ce era să pier în noroi împreună cu sârmanul meu Hânsel, intru într-o pădure unde mă rătăcesc. Ce să fac? Mă temusem să nu întâlnesc acolo români; acum trebuia eu să-i caut... În sfârșit: dau de ei. După multe rugăminți, unul din ei mă scoase din pădure în schimbul a 12 creițari. Setea mă chinuia tare și mă zorea să ajung la Beclean... În sfârșit, sosesc acolo la opt seara, Conteale [de Beclean] nu era acasă. Petrec noaptea sub câteva scânduri; foamea, ploaia, tristețea mi-au tulburat odihna. Spre dimineață a început să plouă și a urmat apoi un cer senin care a ținut vreo șase luni, pregătit de ploile mari care veniseră cu trei săptămâni înaintea solstițiului.

A doua zi, 23, mă duc la Cristești, la dl. Torma, care se purtase foarte bine cu mine la trecerea mea dintâi⁸⁷; dar acolo, ca și la Beclean, *nemo domi* (nu era nimeni acasă). Plec la Reteag⁸⁸ la contele Mikes; *nemo do-*
p. 292 *mi*... Apoi la Dej, // la contele Teleki; *nemo domi*... În sfârșit, la contele Petru Haller; *nemo domi*. Doamna mama sa⁸⁹ m-a oprit totuși la masă și am petrecut noaptea singur, în casa contelui Teleki, care era la Sibiu.

La 24, ajung la Gherla, în citadelă, la căpitanul Patrick; maiorul Ekhard mă poartă pentru a doua zi, nu pot să primesc. Soldații din garnizoană sunt încântați de prezența mea; se poartă cât se poate de îndatoritor și au mare grijă de calul meu, care paște iarba în piață. Capela, unde am oficiat slujba a doua zi, este frumoasă și foarte curată.

...Se vede într-un perete al cazarmilor bustul vestitului cardinal Martinuzzi⁹⁰.

... După masă, mă duc să văd biserica mare a armenilor, care nu
p. 293 este încă terminată // și care are o zugrăveală foarte urâtă. Slujba se citește în latinește, cu toate că se oficiază după ritul grecesc, dar cu pâine nedospită. Cartea de rugăciuni este în limba armeană, dar într-un limbaj amestecat cu toate limbile care se vorbesc în acest ținut. În cărțile de ru-

⁸⁶ *Kyrie eleison*, cf. mai sus nr. 56.

⁸⁷ Cf. mai sus, n. 47.

⁸⁸ *Reltek*, sat, reședința com. Petru Rareș, jud. Bistrița-Năsăud.

⁸⁹ Contesa Cristina Haller, născută Perenyi, era catolică.

⁹⁰ El a întărit cetatea Gherla.

găciuni de la Roma, limba armeană este curată. Există în această biserică un drapel frumos de mătase albastră ca cerul, reprezentând Sf. Treime, cu aceste cuvinte : „Sancta Trinitas, unus Deus, ora pro nobis”, fără ca să se gândească până acum cineva să îndrepte prostia pictorului.

Armenii aceștia sunt puțin cam superstițioși sau mai de grabă prea simpli și prea increzători. Cucernicia lor este foarte mare; moravurile lor sunt alese și se resimt de vechea austeritate a creștinismului. Cu toate că sunt foarte omenoși și înclinați a face bine, ei nu se încred în străinii pe care nu-i cunosc și în privința aceasta sunt puțin asemenea chinezilor. Dreptatea și cinstea le sunt scumpe. Se spune că negustorii lor vând totul la un preț foarte ridicat; dar într-o țară fără comerț, departe de toate porturile, de toate orașele mari, toate mărfurile străine trebuie să fie scumpe; armenii se trudesesc mult până le aduc... Numai de patruzeci de ani sunt uniți cu biserica de la Roma.

La 26, am avut drept ospăț apa din Someș, iar calul meu pășunile bogate ale acestei câmpii rodnice. La șase seara sunt la Cluj; intru cu multă greutate în colegiu⁹¹, după ce am căutat în zadar o locuință în oraș. Deoarece controlorul de la Gherla nu mi-a adus // bagajele, neținându-se de p. 294 cuvânt într-un fel de neiertat, mă înapoiez la Gherla la 29. La 20 sunt din nou la Cluj. Pe drum mi s-a făcut foame; doi husari cumsecade mi-au dat pâine și un clapon...

La Cluj am văzut un frumos „bézoar”⁹² adus din America, cântărind o livră și două uncii. Aici sunt unele care cântăresc până la 8 livre...

La 2 iulie, iau parte cu multă convingere la mai multe ceremonii curioase, dar cucernice și îndreptățite în biserica frumoasă a colegiului: se sărbătorea Vizitațiunea. Ținând seama de colegiul care se clădea la Cluj, am spus părinților (iezuți) că dată fiind situația în momentul de față a Companiei⁹³, această clădire va fi probabil transformată în cazărmi... Aici se lucrează cu o piatră de alabastru, în formă de urnă, care trebuie să devină masa de altar...

La 3, iau parte la o slujbă armenescă, oficiată de un călugăr de la p. 295 Sf. Antoniu din Veneția, stareț în Transilvania; ritul armenesc este un amestec de egiptean și basilian.

La 5, iau masa la Turda, la administratorul ocnelor; la Turda sunt șase ocne, toate bogate și frumoase. Amintim din nou inscripția despre care am vorbit mai sus⁹⁴.

⁹¹ Colegiul iezuiților.

⁹² Piatră ce se formează în stomacul unor animale și căroră li se atribuiau odinioară proprietăți miraculoase.

⁹³ Se referă la campania pornită contra Companiei iezuiților, care sunt izgoniți din numeroase țări ca Franța (1762), Spania și Sicilia (1767) etc.

⁹⁴ Autorul vorbind în cartea sa (vol. I, p. 154) despre exploatarea sării de către romani, amintește că „la Turda se află următoarea inscripție:

Iovi inventori
Diti Patri, Terrae Matri
Detectis Daciae Thesauris
Div. Nerva Trajanus Caes.
Aug. votum solvit ...”.

[Este de fapt vorba de o inscripție apocrifă].

În continuare mai spune: „La sfârșitul unei inscripții, la Zlatna, se poate citi: *Procurator aurariae*. Iar în altă inscripție tot acolo: *Collegium aurariarum* [vezi *Călători*, I, inscripțiile lui Reicherstorffer].

La Vințul de Sus, n-am putut să gădesc găzduire, nici la poștă, nici la han, nici la preotul catolic, nici la predicatorul calvin. Dorm deci sub cerul liber . . . În timp ce Hănsel păștea iarba din cimitir, eu mă rugam la ușa bisericii, având tot timpul în gând cuvintele ecleziastului . . . (cap. 51).

p. 296 La 6 mă opresc puțin la Aiud, oraș mare, unde se găsesc franciscani ; apoi mă rătăcesc și nu pot face pe români să priceapă spre ce loc vreau să merg. Numirile de Carlsburg, Weissenburg, Feirvar, Alba-Carolina erau cuvinte necunoscute (pentru ei). În sfârșit auzind pe un ungur spunând Feirvar și pe un român spunând Belgrad și gândindu-mă că orașele care se numesc Alba // aveau acest nume în aceste limbi, le-am făcut semn că acolo vreau să mă duc, ei mi-au arătat calea și am sosit la trei după masă la Alba-Iulia⁹⁵, numită Carlsburg după împăratul Carol al VI-lea, care a făcut din ea o cetate foarte frumoasă ; intrarea este una dintre cele mai mărețe din lume ; statuia călare a acestui prinț este așezată deasupra porții împreună cu multe alte statui simbolice. N-am văzut nimic asemănător de la Alba-Iulia până la arcul lui Francisc I⁹⁶ de la Florența.

La 7 am vizitat cetatea cu amănuntul ; palatul monetăriei, unde mi s-a arătat o mașină nouă și frumoasă folosită la întinderea foilor subțiri de metal, precum și felul în care se desparte aurul de argint cu ajutorul apei tari ; apoi m-am dus la biserica românească.

Preotul este un călugăr din tagma Sf. Vasile, un om cioplit, cărturar și cu multă judecată, mi-a oferit o ceașcă cu șocolată și s-a arătat plin de atenție. Acești bazilieni sunt uniți cu toată sinceritatea și tot zelul la biserică de la Roma ; călugărul acesta ține de reședința de la Blaj. Anteriorul lor este negru, căptușit cu roșu ; poartă pe deasupra o robă destul de asemănătoare cu aceea a iezuiților și pe cap un fel de tobă. Am mai văzut încă un bazilian, vicar-general la Bistrița. M-am dus să văd și catedrala⁹⁷, care arată bine, dar n-are ferestre : aceasta este biserica episcopului⁹⁸ Transilvaniei, cu toate că el locuiește la Sibiu.

p. 297 La 8 iau masa cu căpitanul Wolf la Vințul de Jos, unde episcopul are un castel ; acolo a fost omorât Martinuzzi⁹⁹. El clădise acest castel pe ruinele unei mănăstiri // pe care o dăruisese . . .

A doua zi a trebuit să-l părăsesc pe dl. Wolf, deoarece trăsura sa nu putea să se țină după Hănsel al meu. Spre miezul nopții <în ziua de 8> am ajuns la Orăștie, după ce mersesem într-un galop grozav : la căderea nopții am întâlnit mai multe cete de țigani goi de tot. Nu m-aș fi simțit de loc la largul meu dacă n-aș fi știut că sunt în apropiere trăsurile căpitanului ; și unul dintre ei chiar mi-a și strigat : „Oprește !”. O țigancă, uitându-se țintă la mine, mi-a spus din nou pe nemțește o povestire ciudată, pe care altă femeie mi-o istorisise altădată la poarta colegiului din Luxemburg . . .

Voi spune aici în treacăt că există două feluri principale de țigani : unii sunt îmbrăcați prost, alții sunt goi și nu ies din pădurile lor decât la apropierea nopții, ca animalele sălbatice . . . Țara Românească și Moldova sunt pline de ei.

⁹⁵ Aici autorul caută zadarnic pretinsa inscripție despre Iulia Augusta, luându-se după informația dată în *Staurumachia* de către Taurinus în 1519. (Cf. *Călători*, I, p. 158—159).

⁹⁶ Francesco I de Medici, mare duce de Toscana (1574—1587).

⁹⁷ Catolică.

⁹⁸ În anii 1761—1773 episcop era Iosif II Anton baron Bajtaj.

⁹⁹ Ucis mișelește în 1551 din ordinul lui Castaldo.

Eu dorm la Orăștie într-o trăsură deschisă : o furtună îngrozitoare m-a gonit din căruță într-o casă descoperită și m-a făcut să mă înapoiez de la această casă la trăsura care era mai puțin deschisă decât casa. Rămăsesem flămând ca și calul meu ; <călugării> recoleți¹⁰⁰ ne-au primit pe amândoi a doua zi. Românii din aceste locuri sunt foarte blânzi și îndatoritori. p. 298

La 9, locuiesc la Deva în frumosul castel al contesei Haller ; am rostit cu o adevărată desfătare sufletească rugăciunile ceaslovului în grădina ei încântătoare.

La 10, după ce am făcut slujba la <călugării> recoleți bulgari, m-am suit la castelul din Deva, care este foarte sus, bine așezat și în stare de a se putea apăra. Vederea este din cele mai frumoase și mai variate ; acest castel este un avanfort important pentru pătrunderea în Transilvania ; este vestit în istoria regenței cardinalului Martinuzzi. Muntele pe care este clădit este aproape în întregime înconjurat de un șanț cu apă și o întăritură după toate regulile. Am luat masa la comandant, care locuiește într-o casă destul de frumoasă // la poalele muntelui ; iar seara, am fost la ora opt la căpitanul Freymuth, la Dobra¹⁰¹. p. 299

În ziua de 11, la ora trei dimineața, la plecarea din Dobra, un călăreț mi-a cerut pașaportul și mi-a adus fân pentru Hânsel ; aceasta a fost singura dată când mi s-au cerut formal actele în toată această călătorie. Pătrund într-o pădure îngrozitoare, lată de trei sau patru mile germane sau 6 franceze ; intonez în gura mare un Te Deum, pentru a speria pe hoți.

Am mâncat câte ceva la Coșava¹⁰², la ieșirea // din această pădure : am intrat apoi în altă pădure, la fel cu prima ; aici am întâlnit niște români . . . apoi, după ce am ieșit din această pădure am fost înșelat de două focuri jucăușe¹⁰³ ; am crezut mai întâi că erau două felinare atârinate de o parte și de alta a porților Lugojului, încotro mă duceam ; dar mă aflu încă la 3 leghe de acolo și Lugojul n-are porți, nici felinare. Se numesc focuri jucăușe, acele focuri rătăcitoare care fug din fața celui care le urmărește, care înșală pe călător și care n-au putut fi ajunse de fuga cea mai grozavă. p. 300

N-am putut să ajung la Lugoj decât la orele unsprezece noaptea după ce am făcut cu Hânsel <atâta drum> cât se face în două zile cu trăsura. Am ajuns prea târziu pentru a găsi loc de găzduire. Cerul ne-a servit de acoperiș mie și lui Hânsel al meu. Doi boi erau gata să mă strivească în timpul nopții. Lugojul este un oraș mare din Banatul Timișoarei ; este așezat pe Timiș și nu este prea departe de Caransebeș, care este socotit locul de exil al lui Ovidiu. Ceea ce este o prostie¹⁰⁴ . . .

În ziua de 12, m-am dus să văd biserica românilor schismatici dintre toate cele de rit grecesc pe care le-am văzut, aceasta este cea mai frumoasă. Am trecut pe acolo pe lângă stăvilarele Timișului, la două leghe de Lugoj. Aceste stăvilare reglementează scurgerea apelor după nevoile canalului și a întăriturilor Timișoarei. // Am luat masa la un slujbaș din Banat, cu o locuință asemenea celor olandeze, care s-a apucat, ca Abraham, să-mi p. 301

¹⁰⁰ *Récollets* — de la cuvântul latin : recollecti. Desemnează de obicei o varietate de franciscani reformați. Aici fiind vorba de bulgari, pare să desemneze pe observanții bulgari.

¹⁰¹ *Dobra*, sat și com., jud. Hunedoara, punct însemnat pe drumul ce leagă Transilvania cu Banatul.

¹⁰² *Cochova*, sat, com. Curtea, jud. Timiș.

¹⁰³ *Feux follets* — flăcărui ce joacă la suprafața bălților, apărând și dispărând.

¹⁰⁴ Se referă la afirmația lui La Motraye. Vezi relația acestuia în *Călători*, VIII.

iasă înainte la drumul mare și să mă silească să intru. Am sosit la orele șapte la Timișoara, după ce am avut mult de îndurat din cauza prafului și a ploii : o româncă a refuzat fără milă să mă lase să intru cu calul meu în casa ei (!) care de fapt nu era decât un grajd.

Administrația Banatului Timișoarei ține direct de Camera regală de la Viena, fără să aibă vreo legătură cu Ungaria. Banatul este împărțit în unsprezece districte ; toată partea de răsărit este muntoasă ; aici se găsesc mine ; populația este mai numeroasă decât în partea de apus, care este foarte mlăștinoasă. Voi vorbi mai departe de schimbările care s-au făcut aici în 1777.

La 13, am cercetat cu de-amănuntul frumosul oraș Timișoara clădit după un plan regulat și cu multă măreție. Catedrala este o clădire frumoasă : episcopul nu este episcop de Timișoara, ci de Cenad ¹⁰⁵. De asemenea este frumoasă biserica românilor schismatici ; a noastră este o moschee. Plimbarea prin galeriile deschise ale cazărmilor este destul de plăcută. Se mai vede încă cetatea turcească, turnul lui Eugen, pe unde a intrat prințul Eugen¹⁰⁶ în oraș, când l-a ocupat în 12 octombrie 1716, precum și mai multe case turcești. Am văzut de asemenea câțiva evrei îmbrăcați turcește. Bisericile din Banat nu sunt sfințite din cauza primejdiei în care se găsesc de a fi profanate. Aici nu există târnosire ; dacă va fi cucerit Belgradul, vor fi sfințite. Aerul nu e prea sănătos la Timișoara, cu toate că mlaștinile din împrejurimi au fost în mare parte secate și că s-a săpat un canal bun, care este de mare folos. Frigurile // bântuie de obicei, fără să fie primejdioase, dacă te îngrijești cât de cât.

p. 302

Dominația pe care o au frigurile asupra Ungariei a făcut să fie recunoscută ca o zeiță, și chiar ca o mare zeiță de vechii romani. La Ostroh (?) în Transilvania se citește această inscripție :

Febri Divae
Febri Sanctae
Febri Magnae
Camilla Amata
Pro filio.
Male affecto ¹⁰⁷.

În ziua de 15, am cercetat întăriturile, făcând înconjurul zidurilor ; sunt frumoase și foarte bune. Acei care au încercat să le asemene cu cele de la Luxemburg n-au nici un fel de pricepere în arhitectura militară și trebuie că nu s-au folosit de ochii lor.

La 16 iau masa, mai bine zis flămânzesc, la Pardani ¹⁰⁸ și după ce era să mor de sete și de căldură într-o câmpie nesfârșită și stearpă, cu toate că am băut de mai multe ori apă tulbure și trezită din fântânile care se întâlnesc acolo din loc în loc, la zece seara sosesc la Becicherec ¹⁰⁹, unde câinii românilor erau gata să-l sfâșie pe sârmanul meu Hânsel. O femeie

¹⁰⁵ Czanad. Înainte de ocuparea Banatului și Crișanei de turci, Cenadul fusese reședința unui episcop catolic, care după izgonirea turcilor s-a stabilit la Timișoara.

¹⁰⁶ Eugen de Savoia. Ocupă Timișoara din mâna turcilor, după un asediu îndârjit.

¹⁰⁷ Cf. „Journal historique et littéraire” 1 oct. 1782, p. 180 (n.a.), *Febri* era zeița care apăra de friguri.

¹⁰⁸ Pardan. Sat în Banatul iugoslav.

¹⁰⁹ Oraș în Banatul iugoslav.

nemțoaică, după nesfârșite întrebări, s-a sculat din respect pentru sutana mea și mi-a dat un pahar de bere, care mi-a redat viața; apoi a pus să fiu dus la o locuință destul de bună.//

Becicherec era altădată un oraș și o cetate destul de mare, în mijlocul bălților care, atunci când am trecut eu, erau secate de căldurile mari și prelungite și de canalul Timișoarei, care trece pe acolo. Pe hărțile vechi Becicherecul apare în mijlocul unui lac. Este țara muștelor, țânțarilor, ploșnițelor, puricilor etc. ...

La 17, eram copleșit de tristețe; calul meu înșeuat rău se rosesese și rămăsese aproape fără coadă, deoarece o tăiasese popilul prea întins pentru a libera umerii unei șei nepotrivită cu animalul mic. Căldura și miile de țânțari nu mă lăsau să mă odihnesc nici o clipă. Parohul s-a arătat prietenos. Un croat cumsecade m-a poftit la masă; eram mai mulți comenseni, dar o singură cană slujea pentru toți. Pe poarta casei am văzut chipurile foarte bine redată ale doi bătrâni vestiți: sunt cei doi oameni pe care Carol al VI-lea i-a adus la Viena. Acolo se citesc aceste cuvinte: „Janos Rowin alt 172 und Sara dessen ehweib (!) 164 jahr gebürtig zu Zadowir (!) ^{109b18} im Karansebischen Distrikt, haben im Ehestand gelebt 147”. Adică: „Ioan Rovin, în vârstă de 172 ani și Sara femeia sa, în vârstă de 164 ani, născuți la Sadova în districtul Caransebeș au trăit împreună 147 de ani” ¹¹⁰. Ei se hrăneau cu cucuruz sau grâu turcesc care se vede pictat în tablou. Se spune că femeia avea o veveriță de aceeași vârstă cu ea; cu toate acestea unii naturaliști nu dau acestui animal mai mult de șapte ani de viață. Chipul lui Rovin poate fi văzut la Bruxelles, în biblioteca prințului Charles. ¹¹¹// Valmont ¹¹² vorbește despre el în *Dictionnaire d'Histoire naturelle*, articolul *Omul. Despre bătrânețe și moarte* și amintește pe Petru Zorten, țăran din aceeași regiune, în vârstă de 185 (!) de ani ¹¹³...

La 18, am trecut Dunărea [în Serbia].

[Urmează călătoria la Roma și întoarcerea în Transilvania: în 4 noiembrie 1769 trece Tisa, pe la Seghedin, în Banat]...

//Cenadul a fost altă dată un oraș episcopal, azi nu este decât un sat prăpădit... La Apatfalău ^{115b18} nu sunt primit în casa preotului fiindcă acesta lipsea de acasă; îmi urmez drumul până la Schika, unde găsesc găzduire la un brav cuirasier devenit cârciumar. Frigul mă chinuiește toată noaptea și niște verze de toamnă se rostogolesc prin odaia mea, mă trezesc și mă sperie.

^{109b18} Sadova, sat, com. Slatina-Timiș, jud. Caraș-Severin.

¹¹⁰ Inscripția din josul portretului celor doi bătrâni pe o stămpă contemporană este acasta:

Iannos Rovin

Seines Alters 172 und Sara dessen Ehweib 164 Jahre alt *græci ritus* seind. Verheirathet 147 iahr beede gebürtig und wohnhaft zu Szadowa in den Caransebeser district Temesvarer Banats dessen leibliche Kinder 2 Sohn und 2 Töchter noch Leben der jüngste Sohn ist bey 116 Jahren. (Deci de citit și aici Ehweib în loc de anweib și Sadova în loc de Zadowir).

¹¹¹ Este vorba de cunoscutul bibliofil și literat, feldmareșal în serviciul imperialilor și diplomat, Charles Joseph, prinț de Ligne (1735—1814).

¹¹² Jacques-Cristophe Valmont de Bomare (1731—1807), naturalist francez, autor al apreciatului *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*, apărut în 5 volume la Paris în 1765.

¹¹³ Sunt puțini ani de când la Bistrița a fost tras pe roată un român de 128 de ani (n.a.). Afirmație greu de crezut!

^{115b18} *Apátfalva*. Sat pe Mureș în Ungaria.

La Pecica ¹¹⁴, în 6 noiembrie, iau masa la directorul bunurilor domeni-
niale, dar mă primește cu destulă răceală ; însă preotul om foarte de trea-
bă, care avea oaspeți, mă reține pentru noapte, mă tratează în chip stră-
lucit și a doua zi mă conduce la Arad.

p. 495 În 7 mă duc să văd orașul nou și cetatea care se clădește la Arad :
lucrările sunt foarte înaintate ; acest oraș întărit va fi formidabil și cel
puțin deopotrivă Timișoarei ; se lucrează la el cu toată sârguința posibilă.//
Este cel dintâi oraș pe care-l văd construindu-se <și> această priveliște
mă mișcă mult...

Sunt găzduit de cordelieri, care în țara aceasta sunt numiți mino-
riți...

În 8 noiembrie sosesc la Șimand ¹¹⁵ ; preotul regimentului Voghera
de cuirasieri mă oprește la el. El locuiește într-o casă frumoasă clădită în
felul românesc ¹¹⁶, totul era acolo foarte curat și de bun gust. Ce bucuros
a fost când m-a văzut în singurătatea lui ; mi-a mai scris după aceea să-i
cumpăr patru cai ¹¹⁷ moldovenesti, dar nu m-am încumetat să iau asupra
mea sarcina unui comision de felul acesta ; este totdeauna primejdioasă
căci toată lumea vrea să aibă <asemenea> „Hänsels”. Contele Laszi, preșe-
dintele consiliului de război, a cerut de la baronul Entzenberg, comandan-
tul <regimentului> românesc, doisprezece <cai> și din cei mai mici, care
sunt de fapt și cei mai buni. Văd azi, pentru întâia dată o plantație de
sofran.

... În 9, iau prânzul la Zărandul-Mare ^{117bis} ; mă rătăcesc într-o pă-
dure mare, după ce am fost spectatorul unei frumoase lupte între o găscă
și niște curci...

p. 496 Calul meu șchioapătă și abia mai merge : un ungur schismatic (!)
după multă codeală, mă primește în trăsura lui. Ajungând la un loc de
popas, dorm într-un grajd, înțepenit de frig, după ce am mâncat o fiertură
bună ¹¹⁸, pe care singur mi-am gătit-o la niște români.

În 10, am sosit în vremea cinei la Oradea Mare, oraș pentru care
am o slăbiciune deosebită, de când am trecut întâia dată prin el... Nu-
maidecât a fost înștiințat episcopul ¹¹⁹ că a sosit un iezuit suspect ; pricina
acestor bănuieli o oferea echipajul meu sărăcăcios. Prelatul, care mă cu-
noștea, a râs mult de asta și chiar el mi-a povestit întâmplarea.

Superiorul ¹²⁰ și toți părinții colegiului mi-au făcut o primire de par-
că aș fi căzut din cer ; am poposit la ei pentru câțva timp, așteptând știri
de la contele d'Ybarra ; îmi și sosesc în 15 și voiam să plec îndată, dar
aceia nici nu voiau să audă de așa ceva.

Se găsesc băi minunate lângă Oradea Mare, le-am folosit și eu, îm-
preună cu doi dintre părinții noștri, Fribert și Dobra...

p. 497 În 21 văd din nou citadela despre care am vorbit mai înainte. De-
asupra porții se citește <o inscripție> de unde se vede că turcii au fost
alungați de aici în 1692, ziua sărbătoririi Sf. Sacrament.

¹¹⁴ *Precska*, sat și com., jud. Arad.

¹¹⁵ *Somand*, sat și com., jud. Arad.

¹¹⁶ *Bâtie à la valaque*.

¹¹⁷ Autorul, referindu-se la calul său moldovenesc, spune glumeț, în loc de „cai”, „Hän-
sels”, după numele calului său.

^{117bis} Sat, com. Zărand, jud. Arad.

¹¹⁸ *Bouillie*. Oare, mămăligă ?

¹¹⁹ Adam Patasici sau Patacič.

¹²⁰ Directorul colegiului.

În 22 plec copleșit de binefaceri lor și încărcat cu daruri de tot felul; părintele Fribert mă însoțește în trăsura superiorului. La Tileagd^{120bis} urma să prânzim; vicespanul nefiind acasă, un ungur de treabă ne cheamă la el și ne tratează cât se poate de bine. Nu-i nimic mai plăcut decât acești unguri cumsecade, darnici și cât se poate de ospitalieri față de oameni cu totul străini. Despotismul militar // și nimicitoarea manie a reformelor au p. 498 făcut să dispară aceste calități ale poporului maghiar, împreună cu multe altele.

Domnul Tokodi ne primește încă și mai bine la Aleșd¹²¹ decât ne primește Budai la Tileagd; îmi dă o călăuză până la Negreni^{121bis}, unde ajung a doua zi, în 23, și poposim pentru noapte. <În timpul călătoriei> un vânt groaznic smulgea din rădăcină și rupea copacii cei mai mari; eram în primejdie de a pieri în mijlocul unei păduri groaznice; era o vreme cumplită și ploaia cădea potop...

... La Negreni dorm pe o bancă la un loc cu greci și români, la care țin mult și care mă slujesc cu zel; altă dată mă temeam de ei, acum, în mijlocul lor, mă simt în cea mai mare siguranță...

... În 24, plec cu caravana grecilor, care merg la târgul de la Hue- p. 499 din¹²². Trec de multe ori Crișul, care acum e destul de mic; văd cea dintâi zăpadă acolo, unde cu șase luni în urmă am văzut începutul înverzirii. Iau masa la Huedin, la vameș^{122bis}, care nu mă lasă să plec; vizitez pe predicatorul calvin, care m-a găzduit data trecută...

În 25, la ora două dimineața, a trebuit să mă scol <căci> ploaia îmi inunda patul și toată odaia. Aceste locuințe subrede, făcute din lemn și pământ, nu rezistă intemperiilor. Ploaia continuă, eu plec totuși, deși drumurile sunt îngrozitoare... La Feneșul Săsesc¹²³ sunt găzduit la con-tesa Mikes^{123bis}; ea lipsea atunci de acasă, dar administratorul ei este un om cumsecade; soția // lui e nemțoaică și a călătorit prin Italia. Ei îmi p. 500 dau o masă foarte bună și un bun apartament; un român a stat toată noaptea de veghe ca să întrețină focul în el.

În 26, vremea este minunată și la ora zece dimineața sosesc la Cluj, la bunul meu rector, Szegedi...

În 29, cinez la seminar, cu 230 de școlari săraci, cărora le-aș consacra micile mele talente și îngrijiri mai bucuros decât principilor și conților.//

În 3 decembrie, officiez slujba pentru sărbătorirea Sf. Francisc- p. 501 Xavier¹²⁴, cu multă bucurie. În timpul cât am stat la Cluj am văzut, la părintele Fridvaldszky¹²⁵, șlefuiindu-se pietre prețioase; treaba aceasta cere o răbdare și o stăruință de neînchipuit...

... În 5 decembrie plec; vremea e rea, drumurile sunt de asemenea foarte rele; mă văd silit să mă opresc și să petrec noaptea la 3 leghe de Cluj.

^{120bis} Sat și com., jud. Bihor.

¹²¹ Oraș, jud. Bihor.

^{121bis} Sat, com. Ciucea, Jud. Cluj.

¹²² Oraș, jud. Cluj.

^{122bis} „le Dreipichster”. Oare = Dreisigster, adică tricesimatorul vămii?

¹²³ Azi Florești, sat și com., jud. Cluj.

^{123bis} = Suzana Mikes, născută Haller, soția contelui Anton Mikes, solgabirău al jude-țului Trei-Scaune.

¹²⁴ Iezuit francez (1506–1552). Propovăduitor al creștinismului în India.

¹²⁵ Jan Fridwaldszky, iezuit stabilit de curând în Colegiul iezuit de la Cluj. Vezi relația lui în volumul de față.

... În 6, mă găsesc în cetatea din Gherla, la căpitanul Patrich ¹²⁶, iar seara sunt în Dej, la contele Teleki ¹²⁷ și domnul De Breux, vechiul meu confrate. Contele, foarte binevoitor, mă oprește la el până în 14. În această zi, ajung la Beclean, la contele Bethlen, iar în 15, iau masa de seară în Bistrița.

Bistrița era altă dată un oraș puternic, vestitul Ioan de Hunedoara era comite de Bistrița. Am citit într-o diplomă : „Nos Joannes de Huniade, Comes perpetuus Bistriciensis”...

Astăzi, în 15 ianuarie 1769, tunul orașului Bistrița a fost dus contra turcilor, care au trecut granița : secuii au prins cincisprezece din ei și i-au dus la Sibiu....

În 17 am cumpărat un Hänsel, al treilea, mult superior față de Hänsel I și asemănător cu Hänsel II... Nu m-a costat decât 15 florini ungurești. Toate animalele domestice și sălbatică sunt foarte ieftine în țara aceasta ; se poate lua o găinușă <gelinote> cu 3, 7, 9 creițari, un căprior, la Rodna, cu 40 sau chiar 39 de creițari, un iepure cu 7 creițari...

p. 506 În 25 ianuarie 1769, am ajuns la Năsăud ¹²⁸, la baronul Entzenberg, comandantul /regimentului/ românesc. Năsăudul începuse să capete înfățișarea de orașel și românii ar fi destul de mulțumiți în urma revoluției care i-a făcut soldați. Domnul Entzenberg este cel dintâi comandant al românilor din acest district de la înființarea acestei miliții. De jur înprejurul blazonului lui este scris : *Omne principium grave* ¹²⁹. Am văzut la el o frumoasă colecție de hărți geografice privind Saxonia, Silezia și munții districtului său ; aceste hărți sunt de mare folos pentru un căpitan în timp de război : omul nu se poate rătăci cu asemenea călăuze. Totul este însemnat în ele până în cele mai mici amănunte : taberele, luptele, locurile unde au avut loc întâmplări însemnate de tot felul.

p. 13 Rodna 26 martie 1769

Călătoria la Rodna

p. 14 În ziua de 10, ziua plecării noastre din Bistrița, am sosit înainte de lăsarea nopții la Năsăud ¹³⁰. Baronul Salhausen ne-a ajuns cu un ceas înainte de sosire. Drumurile erau foarte bune și aproape în întregime uscate. Podul de pe Someș s-a terminat. Este cu adevărat o lucrare frumoasă, care face cinste domnului Entzenberg ; e mare și de o nobilă lărgime. A fost postată o gardă grozavă, care // îi cercetează pe trecători și-i face să

¹²⁶ Mai sus îl aflăm numit Patrich = Patrick.

¹²⁷ György Teleki.

¹²⁸ Oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

¹²⁹ Orice început e greu.

¹³⁰ La 20 aprilie următor, am făcut din nou drumul de la Năsăud cu prințul Sulkovski, ducându-ne și înapoiindu-ne într-o după masă. Mi-a făcut plăcere să văd graba cu care sașii din Dumitra (Mettersdorf) <sat și com. Bistrița-Năsăud> l-au întâmpinat pe drum și să ascult cuvântarea pe care i-au adresat-o. Cei mai mulți erau convinși că este împăratul <Iosif II>. Bucuria lor era la culme și purtarea populară a prințului o mărea și mai mult. La Năsăud se va înființa un colegiu al basilienilor, pentru educarea acolo a tineretului român. Obiceiurile, religia, unirea cu Roma se vor împăca bine acolo. Entzenberg este cu adevărat un geniu creator... (n.a.). (Despre Sulkovski, vezi mai jos scrisoarea din 15 aprilie).

țină seama de <somație> : Stai, cine-i ! A doua zi, în unsprezece, am trecut pe la Feldru ¹³¹, unde locuiește maiorul Toussaint ¹³². Am luat masa la Ilva Mică și cafeaua la Sângeorz Băi, la poetul Cosimelli ¹³³ : Hüttenschaff-fer-ul ¹³⁴ ne-a ieșit în întâmpinare împreună cu dl Ianos ¹³⁵. În sfârșit am văzut „Kusunul” ¹³⁶ și munții noștri frumoși în întregime albi de zăpadă și cu pecetea încă a iernii triste, fiind totuși pentru ochii mei un teatru mai frumos decât cele din Viena și Paris. Lupii și urșii își joacă aici scenele lor . . .

. . . La 13 ne-am dus călare la locul minelor, contele, Bergschaff-erul Francisc, Demeter și eu mine : totul a mers bine până la muntele de aur ; acolo ne-au trecut sudorile de oboseală și de frică . . . // Aceste mine p. 15 au fost exploatate de strămoșii noștri și de strămoșii strămoșilor noștri. Romanii ¹³⁷ au despuiat aici pe Plutus tot așa de bine ca // și noi : este una din p. 16 minele cele mai vechi etc. ¹³⁸. . . Se spune că aceste găuri au o vechime de 14 secole. Este adevărat că mina Anton este îngrozitoare : aici moartea flutura deasupra capetelor noastre, după cum, cu puțin mai înainte, sub picioarele noastre ¹³⁹. Desigur că ați văzut vestitul templu al lui Serapis în Egipt ; ei bine, această mină arată tocmai ca el. (Oamenii) urcă și coboară prin strâmtori și prăpăstii pe care doar setea de aur le face cu puțință a fi străbătute. Golurile sunt uriașe și bucăți de stâncă, cât sala mare a d-voastră, spânzură deasupra capului zgârciților, ca asupra lui Ixion.

Noi nu auzim și nu aflăm nimic nici despre turci, nici despre ruși, nici despre poloni, cu toate că // marile lor armate se află în preajma noas- tră ¹⁴⁰. Nu mi-ar plăcea să mă pomenesc cu ei venind fără să facă o cale prea lungă. Românii noștri îi așteaptă ; ei au câțiva soldați de-ai lui Hal- ler, două tunuri etc. Au fost ridicate în fiecare sat pe câte o înălțime o grămadă de paie și crengi uscate, unse cu smoală și rășină ; li se va da foc îndată ce se va arăta dușmanul : acest semnal și o lovitură de tun vor che- ma vecinii în ajutor. Entzenberg a rânduit foarte bine treaba asta ¹⁴¹.

Ieri, am văzut copiii românilor făcând exerciții militare : Entzen- berg s-a gândit să-i învețe din copilărie ; este o idee bună. Instrucția mili- tară prieste acestor copii ; exercițiul îi dezmoștește ; s-au și făcut mai blânzi și mai dezghețați.

¹³¹ *Feldvari*, sat și com., jud. Bistrița-Năsăud.

¹³² Din regimentul de grăniceri.

¹³³ *Gosimelli*. Anton Cosimelli, născut la Roma, este la 1762 căpitan în regimentul de gră- niceri, la 1770 maior, la 1778 vicecolonel, la 1785 se pensionează. A scris lucrarea : *Poemation de secunda legione valachica, sub Carolo barone Entzenbergio*, care a fost tipărită, sub pseudonimul Comes Silvius Tannoli, în 1764 și 1767 ; o nouă ediție apare în 1768 (cf. „Arhiva Someșana”, 1925, nr. 2, p. 13 și urm.).

¹³⁴ = Supraveghetorul minelor.

¹³⁵ În altă parte îl numește : husarul Ianos ; era deci un soldat.

¹³⁶ Muntele Corunul. Autorul trimite iar la pretinsele inscripții romane de la Turda și Zlatna.

¹³⁷ Românii au început să repare o veche biserică de la Rodna.

¹³⁸ Am văzut acolo o icoană în care Sf. Ioan, cu crucea în mână, îl îmbărbătează pe Isus Cristos la moarte (n.a.).

¹³⁹ Prăpastia era sub picioarele noastre. Zăpada acoperea un spațiu de două sau trei palme lățime care ne despărțea de ea. Această zăpadă era bătătorită și înghețată. O simplă alunecare. și totul se sfârșea. Un cal și o apucase de sus în jos . . . etc. . . , dar totuși am scăpat (n.a.),

¹⁴⁰ Totuși erau de temut mai mult rușii decât turcii, din cauza românilor, porniți totdeauna să se ridice în favoarea celor dintâi (n.a.).

¹⁴¹ Am fost de asemenea la întăritura făcută împotriva tătarilor : se plănuiește să așeze acolo carantina de la Bărgău (n.a.).

Am făcut o călătorie la Saurbrünn ; gustul deosebit al acestui izvor și-a mai pierdut puterea, belșugul apelor scăzând iarna puterea mineralelor ; peste trei luni va fi foarte bună. Plecăm duminică, 19, ziua Rusaliilor, și luni 20, vom fi, cu ajutorul lui Dumnezeu, la Bistrița.

Bistrița, 15 aprilie 1769

p. 18

Călătoria la Cluj ¹⁴²

În ziua în care ne-am despărțit, cum n-am găsit fân pentru Hânsel al meu, a trebuit să mă duc dincolo de Răseruci ¹⁴³. Am stat la un român, ai cărui copii mi-au făcut gălăgie toată noaptea. M-am culcat pe masă ; vă închipuiți desigur, cu ușurință și cum am mâncat.

A doua zi am fost la Cluj, la ora opt dimineața. După ce mi-am terminat treburile pentru care venisem aici și care nu mi-au izbutit toate, am plecat a doua zi și după ce era să mă prăpădesc cu cal cu tot într-o mlaștină lângă Cluj, am tras la Gherla, la castel, la căpitanul Patrich : după ce am plecat de acolo, am luat masa la Dej, la bunul conte Haller și m-am intristat de lipsa d-voastră ; dar Hânsel, pe care l-am lăsat slobod, s-a dus acasă la dv. și și-a luat porția obișnuită. Doamna Torma m-a găzduit la Cristești ; la Beclean nu era nimeni ; la ceasurile trei ajung la Bistrița. Prințul Sulkovski, colonelul său, baronul de Albadie, francez de neam, și p. 19 alți ofițeri luaseră masa la conte ¹⁴⁴ : tocmai coborau scara. // Această întâlnire m-a cam zăpăcit puțin, dar domnii aceștia fuseseră preveniți și au binevoit să mă primească cu condescendență. Prințul mi-a citit scrisoarea sa către prințul Repnin ¹⁴⁵, către regele Prusiei ¹⁴⁶, răspunsul acestui monarh etc. ; prințul Sulkovski este din cale afară de plăcut, om de spirit și cu darul vorbirii ; vorbește franceza la perfecție. Știți că a fost rău primit în Silezia și că în acest așa-zis azil, a fost aproape jefuit de tot. Așteaptă pe episcopul de Camenița ¹⁴⁷, pentru a se duce în lagărul turcilor, care trebuie să fie de cinci sute de mii de oameni, fără să mai socotim pe poloni.

Țigani au dat foc în noaptea asta la șapte din casele lor, pentru a ne face o iluminatie ; biserica cea mare ¹⁴⁸ era luminată ca în plină zi ! spaîma a fost generală, prințul s-a dus numaidecât la fața locului. Focul nu s-a intins la oraș, ci s-a mulțumit să facă ravagii în mahalaua țigănească ¹⁴⁹.

¹⁴² Scrisoarea adresată d-lui Debreux, fost iezuit, mentor al contelui George Teleki, fiul lui Carol Teleki, șambelan al Majestății Sale imperiale, căpitan general al comitatului Solnoc. Acest bun Debreux a murit la Dej în 1774. Contele d'Ybarra și doamna au venit cu mine la Dej, de unde s-au înapoiat la Bistrița, în timp ce eu mă îndreptam spre Cluj (n.a.).

¹⁴³ *Valashut* = sat, com. Bonțida, jud. Cluj.

¹⁴⁴ La contele d'Ybarra.

¹⁴⁵ Nikolai Vasilievici Repnin (1734—1801).

¹⁴⁶ Frederic al II-lea (1740—1786).

¹⁴⁷ Adam Krasinski, episcop de Camenița (1759—1799).

¹⁴⁸ Din Bistrița.

¹⁴⁹ Românii numesc pe acești țigani, faraoni. Vladislav, într-o diplomă, îi arată sub acest nume. Thomam Polgar Waivodam Pharaonum, una cum aliis Pharaonibus ... ab aliorum Waivodarum Pharaonum etc. ... (n.a.)

Ultima călătorie la Rodna, împreună cu directorul cel nou al minei lor, dl. Deschan.

... Am ajuns devreme la Năsăud, după ce am ridicat în picioare garda de la pod, care ne-a luat drept prințul, așa de bine arătam și se pregătea să ne dea onorul. La Feldru am fost cinstiți de asemenea cu prezentarea armelor. Entzenberg nu trebuia să plece în ziua asta la Bistrița, ci în ziua următoare...

La unsprezece dimineața am ajuns la Rodna.

Către același

Rodna, 11 mai 1769

.. A trebuit să mă duc eu însumi la Dej de dragul lui Hänsel cel nou; dar din cauza timpului rău și a calului lui Ianoș, care nu mai putea să meargă, a trebuit să mă opresc la Sânosif¹⁵¹, la un caporal de-al românilor¹⁵². Ianoș a mers până la Dej...

Locuiesc la husarul Ianoș și la un miner (*Bergman*). Acești oameni cumsecade mă slujesc cu un zel de necrezut: sunt plini de atenție și le e teamă neconținut să nu mă supere. Dimineața gonesc păsările de frică să nu mă deștepte și totodată taie lemne în urechile mele.

Nădragii ungurești îmi vin de minune¹⁵³. Din cauza luării de sânge, n-am putut să îmbrac sutana prea strâmtă, deoarece rana nu se vindeca, a trebuit să ies cu mantaua d-lui Deschan. Românii m-au îndrăgit atunci ca pe un popă adevărat. Niciodată nu m-au mângâiat atât și nu mi-au spus atât de des „domnule părinte”.

Nu vom pleca deci cu prințul în Moldova. Nu-mi pare rău: de altfel mi-aș fi ținut cuvântul dacă împrejurările ar fi cerut-o¹⁵⁴. Învăț // aici mai multe decât într-o universitate: românii au avut Paștele lor la 30 aprilie: mi-a făcut plăcere să asist la unele din ceremoniile lor.

Prima oară când m-am dus la biserică, popa mi-a dăruit o lumânare mare, pe care n-am primit-o din cauza obiceiului meu de a nu primi nimic: s-a simțit foarte jignit și un alt român m-a întrebat pe ungurește de ce nu îndrăznesc s-o primesc? Mi-am dat seama atunci că am făcut rău: mi-am cerut iertare de la (preot) a doua zi și am primit lumânarea, punându-l pe Ianoș să spună cât îl prețuiesc.

[Este descris cazul unei femei căzută într-un fel de moarte aparentă și care apoi se declară vrăjită. Credința în vrăji și în diavol]¹⁵⁵.

[Urmează extrase din jurnal]

¹⁵⁰ Scrisoarea către contele d'Ybarra.

¹⁵¹ *St. Joseph*. Azi Poiana Ilvei, sat, com. Măgura Ilvei, jud. Bistrița-Năsăud.

¹⁵² Adică din Regimentul de grăniceri.

¹⁵³ Spiritul de economie și dorința de a mă îmbrăca mai iute în timpul călătoriei m-au făcut să mă las de ciorapi, jartiere, călărâmi etc. (n.a.).

¹⁵⁴ Prințul Sulkovski a plecat în Polonia Mare, neputând să pătrundă în Moldova, nici să se mai alăture Confederației de la Bar. Aș fi putut să fiu folositor în armata turcească, nu numai polonilor, dar chiar și celor 15 000 de ofițeri sau funcționari germani și francezi din slujba Porții.

¹⁵⁵ „Nimic nu este socotit firesc în această țară; totul este interpretat și socotit ca minune sau vrăjitorie”, afirmă destul de superficial autorul.

- p. 37 [La 19 mai se duce la Năsăud].
- p. 38 La 21 văd cum se construiește un sat nou. Se mută aici case întregi la câte 400 și 500 de pași, înjugând la ele până la o sută de boi.
- Am luat o masă câmpenească împreună cu baronul Entzenberg, baronul Toussaint etc. Îl întâlnește pe dl Schottenstein, care venise să-și ia înapoi calul; dar acesta se însănătoșise deplin fără ajutorul nici unei doctorii. Stau la Feldru la baronul Toussaint, maiorul românilor. Aici mă întâlnesc cu plăcere cu doi ofițeri, domnii Gauthoi, din părțile Liège-ului.
- La 22, vin din nou să văd cum se ridică noul sat și mă înfrupt iarăși cu o masă cum n-au avut vreodată nici regii.
-

O nouă călătorie la Cluj

- Sosirea provincialului la Cluj m-a obligat la un nou drum într-acolo.
- La 24 mai, iau masa la Beclean, la conte; am avut, ca de obicei, cele mai interesante discuții.
- . . . La Dej locuiesc la contesa Teleki, contele se află la Cluj.
- [La Cluj] Provincialul mă primește foarte prietenos; admiră călătoria mea la Roma fără să îndrăznească să-și arate aprobarea și îmi pune nenumărate întrebări . . .
- p. 40 // La 27, asist la o piesă transilvăneană dată în cinstea provincialului. Tineretul transilvănean care este crescut în colegiu este într-adevăr vrednic de prețuire și supus . . .
- La 28, văd procesiunea Sf. Sacrament făcută de iezuiți, în duminica dinăuntru octavei.
- Doi popi români, cu sfită, după obiceiul catolic, merg înaintea Sf. Sacrament și cântă două evanghelii în românește, cu isonul latinesc. Această izbândă a unirii și această mărturie strălucită a bisericii grecești împotriva sectarilor care nu acceptă sfânta împărtășanie, mă mișcă tare și îmi dă lacrimi de mângâiere. Cei doi popi au luat apoi masa cu noi la refectoriu și s-au simțit foarte onorați.
- La 30 am luat masa la Mănăstur în casa noastră câmpenească ¹⁵⁶, după care m-am dus călare cu doi profesori la Feneșul Săsesc la bunul meu provisor. Am întâlnit apoi pe părintele Haller cu elevii săi și pe dl Debreux : în cinstea lor am pus caii să zburde. //
- p. 41 La 31 plec : mă îndrept prin Someșeni ¹⁵⁷, sat și castel al baronului Bornemisza. Aproape de Râșcruci, credeam că mi-a sosit ceasul din urmă; calul meu aruncându-se între două roți ale unei căruțe, am scăpat doar cu o rană periculoasă la picior, rană căreia mult timp i-am păstrat amintirea și al cărei semn mi-a rămas pînă la toată viața. Stau la Dej, unde rămân și în ziua de 1 iunie. Slugile contelui Teleki mă primesc întotdeauna cu bucurie și mulțumire de necrezut. Aceste sentimente se datoresc prieteniei stăpânului lor pentru mine. Plec în ziua de 2 și iau masa la Beclean;

¹⁵⁶ Iezuiții au posedat mai întâi sub Bathorești fostul convent de la Cluj-Mănăstur, pomenit aici. După aceea au căpătat un sediu mai însemnat chiar în cuprinsul orașului; casa lor de la Mănăstur fiind socotită apoi ca o casă de țară (maison de campagne). Pentru instalarea colegiului de la Cluj în 1579, cf. relația lui Antonio Possevino în *Călători*, II, p. 571—573.

¹⁵⁷ *Samos Falva*, sat azi înglobat orașului Cluj.

seara ajung la Bistrița, unde nu mă odihnesc decât două zile, în timpul cărora am stat aproape tot timpul la piariști. Bunii părinți nu m-au lăsat să iau cina nici masa de prânz în altă parte decât la ei și mi-au urat drum bun cu mulță dragoste.

Sibiu

La 5 iunie după masă, plecăm; cinci trăsură, trei ale contelui <d'Ybarra> și alte două care ne întovărășeau în semn de cinste, Hânsel al meu și cu mine, acesta-i tot convoiul; unsprezece căruțe cu bagaje o luaseră înaintea noastră. Părăsesc Bistrița cu tristețe; acest oraș este, în adevăr, în întregime luteran, dar liniștit și totul aici este prietenos. Așezarea și împrejurimile sale mă încântau: Rodna, Năsăud, Feldru erau ca niște case de țară, ale mele. În acest timp nu eram lipsit cu totul de ocupații spirituale, ceea ce nu se va mai afla la Sibiu; de aceea sunt hotărât să nu stau prea mult acolo. Toți bistrițenii au fost îndurerăți de plecarea contelui.

Mergem prin ținuturi muntoase // dar plăcute; înainte de căderea p. 42 nopții ajungem la Șieu¹⁵⁸. În acest sat se află trei baroni Kemény, calvinii. Tragem la han la niște sași; eu dorm sub cerul liber.

La 6, trecem peste mai mulți munți și ajungem apoi într-o câmpie frumoasă, foarte mănoasă și foarte zâmbitoare. Vedem mai întâi Reghinul, oraș mic luteran <așezat> pe Mureș, un râu mare; pe urmă Apalina^{158bis}, unde luăm masa. Baronul Bornemisza, frate cu răposatul, are acolo un castel frumos. Baronul Huszár¹⁵⁹ locuiește de asemenea acolo. Acești doi nobili au făcut tot ce-au putut ca să mă convingă să mă însărcinez cu educația copiilor lor; dar conștiința mea mi-a arătat că n-am talent pentru educarea unui copil...

...Luăm masa la Gornești¹⁶⁰, unde este un castel al contelui Teleki László¹⁶¹, calvin zelos și influent; sunt găzduit iar sub cerul liber.

La 7, o iau înaintea contelui și la nouă seara mă aflu la Tg. Mureș, oraș foarte însemnat în Transilvania. Acolo se află tabula septemvirală¹⁶². Iezuiții au o reședință frumoasă, dar nu pot să laud prea mult pe cei care locuiesc în ea, oameni cunsecade, dar neciopliți și neînvățați; tot acolo se mai află și recoleți și franciscani. Calvinii își au biserica în castel, nu se poate intra fără a cere cheia de la comandant, care // în momentul de p. 43 față este cel mai bun prieten al meu, dl Patrich de la Gherla. Castelul acesta este destul de mare; acum se găsește în el doi deținuți de seamă, contele Teleki Sándor și baronul Dujardin¹⁶³. Se spune că primul ar fi tras asupra soției¹⁶⁴ sale și al doilea a omorât vreo douăzeci din supușii săi. Ce așezare încântătoare are acest oraș! Sosim aici din partea dinspre

¹⁵⁸ Sat și com., jud Bistrița-Năsăud.

^{158bis} Abafaia, sat, azi înglobat orașului Reghin, jud. Mureș.

¹⁵⁹ Huszar. Familie nobilă din Transilvania, cu titlul: de Kövesd. La început se numea Boer; pe la mijlocul sec. XVII îl schimbă în Huszár.

¹⁶⁰ Gyorneszek, sat și com., jud. Mureș.

¹⁶¹ Teleki-László, László înseamnă Ladislau. Ungurii pun numele de botez după numele de familie (n.a.).

¹⁶² Curtea de apel.

¹⁶³ Familie nobilă ardeleană. Intemeietorul ei, un militar francez, s-a stabilit în Transilvania după 1700.

¹⁶⁴ Contesa Maria născută Györffy.

Bistrița, treci printre cele mai frumoase dealuri acoperite de iarbă și de tufișuri și o câmpie în care Ceres își desfășoară toate bogățiile.

În ziua de 8, mă duc să-l văd pe contele Lázár¹⁶⁵, care vrea să mă oprească; are doi băieți la seminarul din Mediaș, pe care i-am văzut mai târziu și care sunt foarte simpatici; acest domn stă la Medesfalău.

În ziua de 9, plec. Va fi spânzurat un țigan și numai cu mare greutate am putut să scap ca să nu asist la această execuție. Neștiința și sărăcia lucie a acestui neam mai sporește încă mila generală pe care o stârnesc toți acești nenorociți sortiți la pedeapsa cu moartea.

Mă răătăcesc mult de tot și nu ajung decât foarte târziu la Mica¹⁶⁶, peste munți și drumuri de netrecut.

Trec de Abus¹⁶⁷ și mă culc la Băgaciu¹⁶⁸, la niște sași de treabă; sunt servit cu multă însofletire; doi bravi cuirasieri îmi țin tovarășie. Cuirasierii noștri, chiar și soldații de rând, sunt de obicei oameni cumsecade, care se ambiționează să fie oameni cinstiți și de cuvânt și cu purtări bune.

În ziua de 10 trec peste un munte destul de mare de unde mi se arată o priveliște din cele mai sălbatice. Trec printr-un sat unguresc, unde locuiește contele Székely Adam¹⁶⁹, calvin, filosof și călător neobosit. De observat că în aceste ținuturi, satele sașilor, ungarilor, românilor etc.

p. 44 se întrepătrund între ele ... În sfârșit, sosesc la Mediaș spre orele nouă dimineața.

Mediaș, numit astfel fiindcă se află aproape în mijlocul Transilvaniei, este un oraș sășesc¹⁷⁰, destul de frumos și bine așezat. Biserica cea mare de aici este a luteranilor; recolecții au aici o mănăstire, ca și piariștii. Pentru ca aceștia să poată fi instalați în oraș, a trebuit să se folosească forța; au intrat aici escortați și apărați de un regiment. Am locuit în casa acestor părinți, care este foarte frumoasă; în viața mea n-am fost așa bine primit: părintele superior, Adalbert Vadasz¹⁷¹, părintele Benedict Daniel și părintele Andrei Dugoniés, // om cu adevărat citit, îmi cer să le las o amintire. Daniel este un armean influent din Gherla; am fost de două ori la tatăl său; Dugoniés este dalmatin ... etc. Tineretul pe care-l educă cu grijă este vrednic de interes. Seara facem înconjurul orașului cu elevii; dar rana mea care se înrăutățește ne face să scurtăm această plimbare plăcută.

În ziua de 11, mă duc la fostul episcop al Transilvaniei¹⁷², un prelat foarte bătrân, trăind în singurătate, evlavios și cărturar; nu se simte bine; n-am putut să-i vorbesc. Mă duc apoi la templul luteran, o frumoasă biserică gotică luată de la catolici ... etc ... Clericii sași poartă haine lungi negre cu nasturi de argint. Și-au părăsit intoleranța pentru limba latină și limbile moarte pentru slujba liturghiei. //

p. 46 Seara i-am văzut pe elevi făcând exerciții militare am lăuat acest obicei; e bine să-i bucuri cât mai mult pe copii.

¹⁶⁵ Lásar. Veche familie nobilă din Secuime. Contele János Lázár a murit în 1772.

¹⁶⁶ Mike-Falva, sat și com., jud. Mureș.

¹⁶⁷ Gálfalva, sat, com. Mica, jud. Mureș.

¹⁶⁸ Bogács, sat și com., jud. Mureș.

¹⁶⁹ Sékel-Adam. Familia e originară din Ineu. Cu Adam, care moare în 1771, se stinge familia.

¹⁷⁰ Interpretare greșită care îi aparține lui Reicherstorffer.

¹⁷¹ Vadas.

¹⁷² Sigismund al II-lea Anton Stoica de Szala, episcop al Transilvaniei (1747—1759).

În ziua de 12, spre amiază, ajung la Slimnic¹⁷³, pe care ungurii îl numesc Szelinek¹⁷⁴; este un târg oarecare, mai de grabă un sat, unde nu găsești han nici pâine, nici carne. Mă duc la jude¹⁷⁵, care îmi vinde toate astea. Sașii de pe aici sunt mai puțin îndatoritori și mai îngâmfați decât cei dinspre Bistrița și Mediaș; aceasta fără îndoială fiindcă sunt mai înstăriți, mai aproape de capitală; negustoria, banul le strică firea. Setea și căldura mă copleșiseră de tot; m-am odihnit două sau trei ore. Mi-am bandajat vechea rană, pe care superiorul din Mediaș o adusese pe calea cea bună și la șase și jumătate seara eram la Sibiu...

...Sibiul este așezat destul de bine. La răsărit se văd munții p. 47 înfricoșători ai Făgărașului, pe care o zăpadă aproape veșnică îi hărăzește pe veci înghețului și iernii. Această capitală a Transilvaniei este foarte însemnată; este locuită de sași și luterani; are bastioane și un zid dublu. Un râu mic, Cibinul¹⁶⁷, o străbate. Împrejurimile sunt vesele și se pot face tot felul de plimbări. Se văd numeroase canale și eleștee și amestecate printre ele grădini și locuri încântătoare. În acest oraș locuiește comandantul suprem al Provinciei, astăzi contele O'Donell¹⁷⁷. Tot aici este și reședința episcopului de Alba Iulia (Alba Iulia, Carlsburg, Carolina, Fejérvár, Belgrad) căruia i se mai spune și episcop al Transilvaniei. Episcopul de acum este baronul de Baitay. La puțin timp după plecarea mea, s-a adăugat la episcopia Transilvaniei Sibiu etc., care contrar oricărei judecăți sănătoase țineau de arhiepiscopia de Gran¹⁷⁸, la 100 de leghe de acolo. În afară de aceasta, se află la Sibiu un consiliu de conducere, // un consiliu al finanțelor <destui> conți, nenumărate excelențe, un teatru p. 48 foarte cercetat etc. Aici se găsesc mulți greci¹⁷⁹. Am văzut pe unul dintre copii lor, care merită toată cinstea, îmbrăcat foarte îngrijit. Această capitală are o mănăstire de ursuline, singurele călugărițe din Transilvania; <apoi> recoleți și iezuiți; aceștia din urmă au o biserică foarte frumoasă și o casă ce dă asupra pieței. Părintele Petauer, om cu experiență și cu merite însemnate este superiorul lor. Sașii îl iubesc și se tem de el; sașii aceștia nu se reîntorc câtuși de puțin în sânul bisericii catolice. Sunt buni, omenoși, dar aplecați plăcerilor trupului și legați doar de bunurile de pe pământ. Calvinii însă revin cu mai multă ușurință; sunt unguri aspri și deseori neîndurători.

...La colegiu găsesc un misionar din Cochinchina și pe părintele p. 49 Moré¹⁸⁰, teologul episcopului românilor uniți, cu reședința la Blaj. Am luat masa de seară acolo ca să-mi iau rămas bun de la Provincial care era asupra plecării.

La 24 am făcut o plimbare într-o pădure frumoasă¹⁸¹, la o leghe de oraș: acolo este locul de plimbări al sibienilor. Nobilimea și tot orașul se

¹⁷³ Stoltzenbourg, sat și com., jud. Sibiu.

¹⁷⁴ Felindec (greșit în loc de Selindec).

¹⁷⁵ Richter.

¹⁷⁶ Ceben.

¹⁷⁷ Karl O'Donell a fost guvernator al Transilvaniei în anii 1767—1770.

¹⁷⁸ Gran, azi Esztergom (în Ungaria); în latină Strigoniu. Arhiepiscopul de Strigoniu era primatul Ungariei. Așa-zisele decanate săsești erau despărțite de episcopia catolică a Transilvaniei încă din sec. XIV pentru a se pune capăt unor antagonisme persistente cu izbucniri violente între episcopie și sași.

¹⁷⁹ Oare în sens de greci sau cumva de ortodocși?

¹⁸⁰ = Ștefan Moré; cf. și Zenovie Piclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. Teologul vlădicilor uniți (1700—1773)*, în „An. Acad. Tom.”, Mem. Secț. Ist., s. III, t. I (1922—1923), mem. 3, p. 173.

¹⁸¹ Dumbrava.

duc acolo în zilele de duminică și de sărbătoare. Se găsește un han destul de bun; se face muzică, se dansează...

p. 50 La 30 iunie, mă duc să văd pentru ultima oară ținutul de hotar dinspre Turcia. Vremea și drumurile sunt îngrozitoare: mă rătăcesc de vreo două trei ori. Trec prin Șelimbăr¹⁸²; munții Făgărașului, care păreau să fie aproape de Sibiu, se îndepărtează pe măsură ce înaintez și cred că aş putea să-i ating...

...Urmez mai departe drumul. Mii de dealuri, pe care nu le vedeam, se ridică din toate părțile; le-ai socoti drept câmpii, înălțimea munților Făgăraș făcându-le să dispară; regiunea e frumoasă, priveliști noi apar la fiecare pas, dar marginea bazinului rămâne totuși înfricoșătoare.

După ce am trecut de Tălmăciu¹⁸³, un sat mare, ajung la un lagăr de 500 de oameni, unguri și români. Cum maiorul conte Teleki nu era acolo, plec mai departe, mă rătăcesc, mă întorc; un husar necioplit mă oprește și nu mă lasă să trec mai departe. Wachmistrul¹⁸⁴ mă scapă din mâinile lui.

Mă înapoiez la Turnu Roșu¹⁸⁵, cetate și sat, al cărui comandant lipsește. Se ține o garnizoană aici și cetatea domină destul de bine râul și p. 51 întreaga vale. Iau masa la directorul primei carantine. // Singurătatea aceasta este frumoasă și acest ținut pare să fie făcut pentru a fi capătul din urmă al creștinătății și extremitatea a două mari imperii. Se trece pe un drum tăiat în stâncă din ordinul lui Carol al VI-lea. La poalele sale se vede Oltul, un râu mare care, la ieșirea din Transilvania, despărțea altă dată Țara Românească austriacă de Țara Românească turcească. Austria a pierdut această țară împreună cu Belgradul, Serbia etc. în 1739.

Înaintez din ce în ce mai mult pe această vale pustie și liniștită...

Pe vârful unei stânci, se văd aceste cuvinte pe o marmoră albă: Via Carolina in Daciis aperta MDCCXVII. De altfel se pare că acest drum a fost construit pe ruinele unui drum roman; în Țara Românească există două <drumuri> care duc spre Turnu Roșu.

Sosesc la carantina a doua, după ce am trecut de ruinele unui vechi turn și ale unui zid foarte gros, care despărțea odinioară acest ținut de p. 52 Țara Românească... Turnul despre care am vorbit // a fost acoperit de ape și distrus de către o furtună sau rupere de nori, cu toate că era foarte ridicat; toți soldații care se aflau acolo au murit.

Un recolet, părintele Arsene Bellovécs, mă întovărășește până la hotar. Trecem pe lângă un turn de lemn pe care-l întăreau și ajungem în sfârșit la ultimul post <de pază>. Românii s-au purtat cu deferență, dar soldații germani ne-au căutat pricină pentru că eu nu aveam pașaport. Am pus să fie adus vin dintr-un sat turcesc¹⁸⁶, care este peste un râuleț ce se varsă în Olt¹⁸⁷. A trebuit să le dau de băut pentru a-i face să tacă. Am băut <vin> pe malul acestui pârâu. Vinul românesc este tare, dar nesănătos; la preoții noștri din Sibiu am băut unul bun și destul de plăcut. La acest râu încetează stăpânirea creștină... etc. ...

Țara Românească este aici sălbatică și muntoasă; dar spre miazăzi este cu totul altfel....

¹⁸² Schellenberg, sat, com. suburbană a orașului Sibiu.

¹⁸³ Tolmas = sat și com., jud. Sibiu.

¹⁸⁴ = Plutonierul.

¹⁸⁵ Rodenthurn (!) (*Rubra Turris* ou *Tour rouge*), sat și com, jud. Sibiu.

¹⁸⁶ În realitate românească, anume Căineni, sat și com. jud. Vâlcea.

¹⁸⁷ Râul Valea Ceiții.

A venit la mine un francez și s-a bucurat mult să mă întâlnească; este secretarul carantinei. M-am înapoiat după ce am trecut râul și m-am plimbat pe pământul Turciei ¹⁸⁸. Un român mi-a adus fragi și mi-a cântat cântece țărănești ¹⁸⁹ // pe malul Oltului. Sunt găzduit la bunul părinte p. 53 recolet, la întâia carantină.

La 1 iulie, mă duc să-l salut pe maiorul Frizoni, comandantul de la Turnu Roșu, iau masa în lagăr, la contele Teleki, ofițer foarte amabil, maior de husari. Cinez tot la el și fac cunoștință cu căpitanul Gregorevitz, un om foarte îndatoritor. Îmi petrec aproape toată ziua cu acești husari simpatici; ei fac exerciții de călărie. Ofițerii și soldații se plâng de metodele noi de exerciții cu trupa; într-adevăr este o muncă foarte obositoare și pentru unii și pentru alții; Baronul Touissaint, maior la românii din districtul Năsăudului ¹⁹⁰, îmi scria acum câteva zile: „Ne aflăm în tabără de la 3 ale lunii curente; dacă aș fi tras o lună la plug, n-aș putea fi mai obosit atât la trup, cât și la minte. Închipuiți-vă opt sute de păpuși, pe care trebuie să le miști unele după altele, pentru a le face să adopte atitudinea pe care ai vrea să o aibă. Nu, nu se poate închipui truda noastră”.

Vederea acestui exercițiu mă mișcă... Și dacă o trupă mică se înfățișează cu atâta vrednicie, ce ar fi cu o armată de cincizeci, de o sută, de două sute de mii de oameni? //

p. 54

Înainte de lăsarea nopții sunt la Sibiu...

La 3 iulie, luăm masa la dl Chenot ¹⁹¹, // doctor în medicină, și p. 55 membru al comisiei de sănătate, bun compatriot ¹⁹², care mi-a făcut un mare serviciu împrumutându-mă cu 50 de florini germani, pentru a porni în lunga mea călătorie. Aici am cunoscut pe dl. Stockert, alt doctor, om foarte de treabă. Dl Chenot mi-a dăruit o lucrare, pentru care a primit o pensie (răsplată) de 400 de florini, pe care vestitul von Swieten i-a obținut-o de la Majestatea Sa. *Adami Chenot, philosophiae et medicinae doctoris, rei sanitatis Transylvaniae physici regii, Tractatus de peste. Vin-dobonae, M.DCC.LXVII.*

În sfârșit, am hotărât pentru sâmbăta viitoare, la 8 iulie, plecarea mea din Sibiu și înapoierea în Țările de Jos...

Plecarea autorului

Am părăsit casa ospitalieră a contelui d'Ybarra. ... // Ajuns la p. 56 Cluj, i-am scris următoarea scrisoare:

Cluj, 17 iulie 1769

Iată-mă la Cluj, de ieri, de la orele nouă dimineața...

p. 56

În ziua de opt, la orele șapte, iau masa la părintele Delpini la Orfelinat ¹⁹³. La ceasurile opt și jumătate, ajungem la Ocna Sibiului ¹⁹⁴; mă opresc o clipă la preot, care este un om plin de atenții. Refuz să vizitez

¹⁸⁸ Autorul socotește eronat Țara Românească drept o parte a împărăției turcești.

¹⁸⁹ *une musique champêtre*.

¹⁹⁰ Regimentul românesc de frontieră nr. 2.

¹⁹¹ Adam Chenot. Vezi și relația lui în volunul de față.

¹⁹² Era luxemburghez.

¹⁹³ *Orphanotrophium* (la Sibiu).

¹⁹⁴ *Salzburg*, oraș, jud. Sibiu.

p. 57 ocnele, pentru că am văzut destule...// Iau masa la Alămor¹⁹⁵, la contele Szekely László¹⁹⁶ care mă primește foarte bine și îmi dă o călăuză călare, ca să mă conducă pe poteci până la Blaj. Totuși nu pot să ajung mai departe de Mănărade¹⁹⁷, unde petrec noaptea la niște sași; acest sat este proprietatea episcopului român.

În ziua de 9, ajung devreme la Dej; casa basilianilor este foarte frumoasă și foarte mare; are forma unui Π grecesc, în mijlocul căruia se găsește biserica. Vreau să poposesc la acești părinți, dar ei tocmai ies din biserică în vestimente de ceremonie, cu potcapul¹⁹⁸ pe cap. Nevroind să stingheresc această slujbă, m-am dus la han, unde, negăsind nimic pentru Hânsel, am făcut o vizită părintelui Moré, iezuit, // teologul episcopului¹⁹⁹; el locuiește cu prelatul într-un vechi turn. Doar pe timpul lui Diocletian trebuia să-i cauți pe episcopi în asemenea locuințe.

N-am putut să slujesc liturghia, cu toate că e duminică, deoarece capela părintelui Moré nu e decât un oratoriu particular; a trebuit să mă mulțumesc s-o ascult cu doi recoleți și câțiva catolici.

În fata acestui turn, se află o altă casă a basilienilor; iau parte la slujba solemnă care se ține acolo, de față fiind și episcopul, care șade într-un jeț; poartă crucea și este îmbrăcat aproape ca un <călugăr> basilian.

p. 59 [...]

Ei țin posturile <cu strășnicie> în chip superstițios și sunt incredințați că s-au legat a ține toate posturile odată cu botezul. Partea bună a acestor posturi este că în timpul acesta ei se feresc mai mult de păcat...

Cu toate posturile acestea severe, ei sunt voinici și se înmulțesc nespus de mult; călugării cu uleiul și zarzavaturile lor sunt mai sănătoși decât prinții de sânge.

p. 60 Ceremoniile catolice sunt cu mult mai // solemne și mai raționale; muzica mai maiestuoasă, mai expresivă; orga o accentuează și o susține. Statuile, când sunt executate cu artă și aranjarea altarelor, a tablourilor, etc., fac ca biserica noastră să fie superioară celei ortodoxe. <Judecând astfel> cred că sunt influențat de prejudecățile ritului meu.

De obicei ei nu spun decât Crezul de la Niceea și fără să adauge niciodată Filioque, cu toate că sunt de o părere cu noi. După slujbă, se împarte pâinea sfințită, întocmai ca în mai multe biserici vechi din Franța și mai ales la Rheims, unde am luat-o întotdeauna. Ortodocșii de astăzi o numesc anafură²⁰⁰.

Au o tipografie, câteva cărți tipărite în Țara Românească, cele mai frumoase ediții ale operelor noastre teologice, Viețile Sfinților etc.; câteva cărți rutene; literele sunt aceleași ca și la români, pe jumătate grecești. În bibliotecă se află portretul episcopului mort, cu crucea și portretul lui Carol al VI-lea. Pe el scrie: Petrus-Paulus Aaron²⁰¹; frumos nume, care

¹⁹⁵ Alămor, sat, com. Loamneș, jud. Sibiu.

¹⁹⁶ Sekel-Laslo.

¹⁹⁷ Donnasmak, sat aparținând orașului Blaj, jud. Alba.

¹⁹⁸ leurs tamibours sur la tête.

¹⁹⁹ Al episcopului unit al românilor, Dionisie Novacovici.

²⁰⁰ Anaphora.

²⁰¹ Petru Pavel Aron este episcop între 1752—1764; sub el s-au înființat școlile din Blaj la 1764. Ducea trai de schimnic cu posturi lungi, hrană puțină. Amănunte despre el la dr. Augustin Bunca, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902.

leagă vechea preoție de cea nouă și face să strălucească la mijloc <între ele> slava Magistrului neamurilor ²⁰².

Episcopul, care stă la Blaj // nu este de fapt episcop <de Blaj>, p. 61 ci episcop de Făgăraș, unde se află catedrala uniților. În ce privește rămășițele trupești ale episcopului Aaron, trebuie să spun, împotriva d-lui Entzenberg, că ele sunt cu desăvârșire uscate și că n-au mai rămas decât oasele învelite în piele. Părintele Moré, care a fost de față, vă va spune același lucru și va adăuga că el a murit atât de slab și istovit încât n-a mai avut ce să putrezească din el; un lemn se usucă, altul putrezește. Stareții de la Sibiu și de la Alba Iulia mi-au spus același lucru despre prințesa Esterhazy de Eisenstadt...

În ce privește pe episcopul Aaron, s-a întâmplat cu el tocmai ca și cu Sf. Vasile : Cum tantum spiritu vivens praeter ossa et pellem, nulla praeterea corporis parte constare videretur ²⁰³...

Cât privește icoana Sf. Fecioare, o pictură frumoasă în gen grecesc pe lemn, despre care se spune că ar fi plâns la moartea episcopului Aaron, și pe care maiestatea sa a dus-o la Viena, este adevărat că se văd pe obraji două picături, dar nu se știe din ce materie; ele au rămas tot astfel toată vara și cu toate că icoana a fost mișcată din loc și zguduită de câteva ori, nu s-au clintit din loc. S-au făcut mai multe cercetări; nimeni nu a văzut aceste lacrimi când izvorau din ochi, în afară de o bătrână.

Iau masa la părintele Moré; după masă mă duc să văd mănăstirea cea mare. Superiorul, un om destul de rece și păzitor strașnic al posturilor (căci, în ce privește postul, există două secte printre acești domni), mi-a arătat casa și tineretul clerical, îmbrăcat ca iezuiții. Nu a vrut să admită că cei mai spășiți dintre acești copii trebuiau să trezească cea mai mare bănuială și că cei mai dezghețați erau cei mai buni, de aceea mi-am făcut o părere proastă despre experiența lui. // Când mi-a spus că ei mănâncă p. 63 în ziua de Paști ca în Vinerea Patimilor, i-am răspuns deschis că punctul de vedere al Bisericii este altul. Mi-a mărturisit apoi că serba această zi mare cu untdelemn și cu vin.

Chiar în aceeași zi, înainte de a se face noapte, mă aflu într-o casă bună, pe malurile Mureșului, la români omenoși și îndatoritori. A doua zi trec râul pe un pod plutitor și înainte de masă sunt la Alba Iulia, unde îmi petrec toată ziua de 11. Aici revăd cu plăcere noua poartă frumoasă, grădina iezuiților din oraș și pe aceea din cetate; este un lucru foarte rar în această provincie să vezi o grădină lângă un colegiu. În provinciile noastre acest lucru pare de-a dreptul necesar și așa cred și eu că e bine

Frumosul arc de triumf al lui Carol al VI-lea începe să se macine : au fost alese fără pricepere pietrele din care e construit; ploile și căldura le vor descompune în curând...

<Încorporate> în zidurile întăriturilor văd diferite chipuri și inscripții romane.

La 12 iulie, pornesc la drum după masă; trec prin văi frumoase; munții au forme ciudate. Se văd stânci mari, care odinioară alcătuiau scheletul unui munte uriaș și pe care și șuvoaiele le-au dezgolit de pământ încetul // cu încetul...

p. 64

²⁰² *du docteur des nations.*

²⁰³ Trăind numai spiritual, nu putea să mai aibă, în afară de oase și de piele, vreo umbră de trup.

Trec de trei ori peste același râu. Bietul Allegro ²⁰⁴ este încurcat de întâlnirea repetată cu acest element, care este încă nou pentru el. La Poiana ²⁰⁵ sunt atacat de un român pentru că am mers pe o potecă bătătorită printr-o câmpie deschisă și stearpă. A fost condamnat de judecător, dar povestea asta prostească m-a făcut să pierd un ceas.

Se apropie noaptea; în loc să fac patru leghe de la Alba Iulia la Zlatna, am făcut șapte; merg în trap și în galop. Sosesc la orele opt la dl Kullchertberg, care mă duce să iau masa la dl Grüner, căci cel dintâi nu are gospodărie, dar sunt foarte bine găzduit la el. Zlatna este cu adevărat un loc frumos; ofițerii au case foarte bine construite. //

p. 65 În ziua de 13, văd grădina, parcul, căprioarele d-lui Kullchertfeld ²⁰⁶, grădina doamnei Neuman, așa cum nu te aștepti deloc să găsești la Zlatna. Ea are aici o seră de portocali, aloe, smochini de India obișnuiți, planta de piper sau arbori de piper obișnuit, dar care nu rodește; planta de Joannisbrod, un fel de curmal etc.

Biserica ramano-catolică este frumoasă și foarte curată; mi-a plăcut totul, în afară de o Sf. Iuliana, care ține un drac negru legat de un lanț lung. În afară de ambiguitatea acestei povești, culoarea albă a statuii scoate așa de mult în evidență pe cea neagră a dracului încât v-aș ruga foarte mult să dați drumul celui drac la prima vizitare a minelor; am să vă rămân mai îndatorat decât chiar el însuși. S-a mai văzut un preot care a pus să-l scoată de acolo cât slujea liturghia la acel altar.

Greco-uniții au aici o biserică; acum se clădește una pentru ortodocși; aceștia au făcut un scandal îngrozitor când a fost dată vechea biserică uniților, în timp ce cei mai mulți se întorceau la schismă; urmare dureroasă a complezenței silite a Mariei Tereza față de țarina Elisabeta ²⁰⁷.

Iau masa la doamna Neuman; casa ei e minunat mobilată. Lucrările <de la mină> și diferitele vederi de la Zlatna sunt pictate aici foarte bine. Se văd metalele, cuptoarele etc. (Cuptorul pentru mercur se deosebește mult de acela de la Neusol). Iau masa de seară la un domn Paquet din Luxemburg; am găsit aici un tânăr simpatic, care se crede osândit p. 66 iadului pentru că nu s-a făcut recolet ²⁰⁸; // îl liniștesc cu argumente temeinice și el îmi mulțumește nespus de mult.

În ziua de 14 plec;... și trec dincolo de Pratum Trajanum ²⁰⁹. Știți că sub acest împărat se și exploatau minele de la Zlatna. Se spune că aici la Pratum a avut loc marea înfrângere a lui Decebal.

Mă rătăcesc și ajung într-o potecă îngrozitoare, unde trebuie să mă lupt cu apele, pinii, o pădure, un munte uriaș. Ies la drum și dau în sfârșit de Abrud ²¹⁰, un loc prețios prin aurul său, dar de nesuferit prin adunătura atâtor secte, urâtenia clădirilor, starea de înapoiere a locuitorilor p. 68 etc. Biserica cea mai importantă este a arienilor. Un recolet // îmi servește un fel de prânz compus din pâine și cireșe.

²⁰⁴ Câinele autorului.

²⁰⁵ Poiana = Poiana Ampoiului, sat, com. Meteș, jud. Alba.

²⁰⁶ Probabil transcris greșit în loc de Kullchertberg.

²⁰⁷ Domnește între 1741–1762. E vorba de o intervenție a sa în favoarea ortodocșilor supuși tuturor persecuțiilor și vexațiunilor din partea politicii catolicizante a imperialilor.

²⁰⁸ Călugăr franciscan reformat.

²⁰⁹ Se numește astfel o câmpie de lângă Turda. În rom.: Pratul lui Traian. Autorul însă face o confuzie desigur cu numirea satului Poieni, com. Bucium, jud. Alba, la nord de Zlatna, pe unde a rătăcit probabil pe Valea Dosului în loc să urmeze drumul de pe valea Ampoiului ducând direct la Abrud.

²¹⁰ Oraș, jud. Alba.

Timp de două ceasuri văd pive și roți de moară al căror zgomot îmi străpunge creierul. Un râuleț udă această vale; niciodată o apă n-a fost mai nenorocită; iese dintr-o moară pentru a curge în alta; cu cât este mai dată în târbacă, cu atât se îngroașă mai mult; în sfârșit devine un terci galben, o adevărată cocă. Dorm la Câmpeni ²¹¹ la administratorul ²¹² imperial, a cărui soție este soră a doi iezuiți; se poartă bine cu mine și primesc pentru a doua zi un prânz foarte bun de luat cu mine și mi se dă și o călăuză.

La 15, românul care îmi servea de călăuză uită <să aducă> acest prânz și mă face să aștept foarte mult timp; sosește în sfârșit și spre orele cinci urcăm Alpii; da, Alpii... adevărați Alpi, mai Alpi decât chiar Alpii. Dacă i-aș fi // cunoscut bine niciodată n-aș fi trecut peste ei. // Urcăm p. 69 cu o iuțeală nemaipomenită; caii noștri de munte se cațără ca pisicile. p. 70 Când muntele este aproape perpendicular, ei măresc pasul și se grăbesc să câștige un punct de sprijin; astfel încât facem într-o oră drumul pe care alții nu l-ar face nici în două.

La ceasurile nouă, văd tot pământul sub picioarele mele, în depărtare: câteva stânci semețe mai vor să ne întreacă în înălțime; dar la orele unsprezece și acestea se lasă jos. Doar luna și soarele ar putea să se mai mândrească față de mine că sunt mai sus; totuși mai urcăm încă un timp.

Sunt o mulțime de izvoare pe acest munte ²¹³, dar nu chiar pe culme... Frigul, foarte mare, mă silește să mă înfășor în mantaua mea și mă încălzesc cu batista; trebuie să merg pe jos și să alerg ca să mă încălzesc...

Tăria aerului îmi obosește pieptul. De jur împrejur totul e sterp. p. 71 Natura aici pare vlăguită; în curând va renaște, dar ca să nu dea viață decât la plante <aparținând climei> reci și nordice, care n-o costă mare lucru și pe care le disprețuiește în locurile cu climă fericită.

Îmi dau seama cât m-au călit oboselile. Românul meu e la capătul puterilor; trebuie să bea, să mănânce, să doarmă în orice clipă. Eu n-am nevoie de nimic; de aceea se minunează tare de mine; îmi oferă o mâncare îngrozitoare și nu înțelege că nu vreau s-o primesc.

Ocolim prăpăstii înspăimântătoare; am amețeli; de două ori românul meu mă trage de pe cal. Vântul e gata să ne arunce în gol. //

După ce am parcurs 16 leghe franceze cu o iuțeală de necrezut, p. 72 sosim la Luna ²¹⁴. Predicatorul calvin este incremenit și în același timp încântat de libertatea desăvârșită cu care îi cer fără înconjur vin sau lapte; dar bietul om n-are nimic din toate acestea... La Florești ²¹⁵ trag la administratorul contesei Mikes ²¹⁶.

În 16, sosesc la Cluj, unde mă odihnesc și îmi refac forțele pentru a mă duce la Baia Mare. Până aici sunt destul de mulțumit de călătoria mea...

²¹¹ *Topan-Falva*, oraș, jud. Alba.

²¹² *Hispan*.

²¹³ = Muntele Gilău cu vârful Muntele Mare, 1 827 m, apoi Piatra Groșilor, 1 757 m etc.

²¹⁴ Luna de Sus, sat pe Someșu Mic, com. Florești, jud. Cluj.

²¹⁵ *Fenes*, com., jud. Cluj.

²¹⁶ Pentru familie, vezi mai sus, relația lui Kelemen Mikes.

La 19 am părăsit bunul oraș Cluj și colegiul, unde m-am bucurat atât de des de găzduire. Îl văd în aceeași zi pe binefăcătorul rector Szegedi la Chinteni ²¹⁸, unde colegiul are o căsuță frumoasă într-un sat în întregime calvin, care își urăște stăpânii.

- p. 75 . A doua zi, 20, plec de acolo : / este o căldură de nesuferit. Mă opresc la Gherla, la un țigan; mi se cântă dintr-un psalteriu ²¹⁹ și două viori o muzică nu prea înălțătoare, dar care mă mișcă totuși foarte mult. De pe muntele de la Gherla aud și văd o furtună înspăimântătoare care se dezlănțuie pe tot întinsul începând de la Benedict ²²⁰. Șovăi un timp; vântul și praful mă fac să mă întorc din drum, dar devenind mai îndrăzneț, înfrunt primejdia și scap cu bine, ca de obicei... La ceasurile șase seara îl îmbrățișez pe scumpul nostru Teleki.

La 21 vine o furtună îngrozitoare; trăsnetul cade în jurul nostru; el mistuie în întregime casa unui calvin. Pentru a-si conserva o claie de fân, acești domni pun acolo o pâine și atribuie acestei pâini conservarea fânului și apoi, mai spun despre catolici că sunt superstițioși...

- p. 76 Cred că voi pleca mâine spre Baia Mare.

Dej, 25 iulie 1769 ²²¹

Timpul rău, furtunile, ploaia care nu se mai termină și este îngrozitoare mă împiedică să plec de la Dej. Fânul, bucatele, totul este pe cale să piară; ce se vor face caii și oamenii? ²²². Aici am cunoscut pe colonelul Barco ²²³, este cu adevărat un om cumsecade.

- p. 77 În salinele de la Ocna Dejului ²²⁴, la 70 de stânceni adâncime, se găsesc bucăți de sare, străbătute de la un capăt la altul de un lemn calcinat și prefăcut în cărbune; oărbunele acesta este foarte negru / și arde cu ușurință; contele Teleki l-a încercat. Această descoperire întărește ideea dumneavoastră în ce privește pădurile îngropate de potop și arse de focul din interiorul pământului.

Cașovia, 14 august 1769 ²²⁵

La 27 iulie, plec din Dej cu dl. Stang, fiul fostului controlor de la Ocna Dejului, în toilul unor ploi și furtuni care însă nu ne supără cu nimic...

- p. 78 Măncăm doi pui, dăruți de contele Teleki, într-un sat al cărui nume nu-l cunosc. La orele trei ajungem la Lăpuș ²²⁶. Tovarășului meu îi e somn,

²¹⁷ Scrisoarea adresată aceluiași conte d'Ybarra.

²¹⁸ *Cajanto*, sat și com., jud. Cluj.

²¹⁹ *psalterion*.

²²⁰ *S. Benedic*, azi Mănăstirea, sat component al com. suburb. Mica, municipiul Dej, jud. Cluj.

²²¹ Scrisoare către același.

²²² Meștesugarii s-au înmulțit așa de mult în acest ținut încât în acest orașel sunt 74 de cizmari, 40 de olari, 40 de croitori; cu toate acestea nu ești mai bine servit (n.a.).

²²³ Colonelul baron Vincenz von Barco ajunge general și comandant al trupelor imperiale din Bucovina (1774—1776).

²²⁴ *Dies-Akna*, localitate componentă a municipiului Dej, jud. Cluj.

²²⁵ Către același.

²²⁶ *Lapos*, sat și com., jud. Maramureș.

vrea să bea și să mănânce, îi e teamă de ploaie; îl părăsesc și sosesc înainte de a se face noapte, pe un drum îngrozitor la Cernesti²²⁷. Un slovac (*sclavon*) de treabă, care știe nemțește, mă primește bine; dorm pe o bancă ce stă într-un peș, al cărui echilibru se păstrează cu greutate.

M-am despărțit cu greu de Teleki: Debreux și toată casa mi-au arătat sentimentele lor pline de prietenie.

La 28, ies din Transilvania și trec printr-o vale frumoasă; după ce am trecut peste niște munți, iau masa la Baia Sprie^{227bis}. Aici îl găsesc pe părintele Palma, care mă cunoaște. Bunul părinte Lehel, superiorul, care ține foarte mult la dumneavoastră, mă reține cu sila; este un om luminat, cu judecată sănătoasă, cu râvnă, omenos. //

Baia Sprie îmi place mult; aceste lucrări <miniery>, această p.79 mișcare neîncetată pun pe fruntea sălbatică a acestor munți un aer în-suflețit și prietenos, care creează cel mai fericit contrast. Îmi place să văd masele nesfârșite ale acestor munți răsturnate sau găurite ca un ciur, căzând pradă hărniciei și muncii oamenilor...

Chiar dacă suveranul n-ar scoate nimic din aceste mine²²⁸ ar trebui să se continue mai departe cu exploatarea lor. Ele duc la înmulțirea banilor și a oamenilor, îngăduind înmulțirea acestor sărmani lucrători; ele gonesc lenea, mama relelor; ele perfecționează iscusința, procurându-i fără încetare materiale noi... La munte sărăcia lucie se înlătură mult mai greu decât la șes; trebuie deci să fie ajutați mai ales oamenii de la munte, a căror sărăcie întrece de obicei orice măsură.

Văd o mașină care scoate apa din mine, copie după pompa din Marly, dar mult inferioară originalului. Un pârau mare dă viață la toate aceste mașini și trece cu zgomot printre bucăți mari de piatră...// Ne-am p. 81 urcat pe muntele Calvarul, de unde ne-am bucurat de o vedere frumoasă.

La 29 cercetez orașul în amănunțime...

La 30 plec din Baia Sprie, mulțumit cu desăvârșire... Trec prin bălți mari și drumuri desfundate de ploaie.

Baia Mare îmi place destul de mult; casa noastră²²⁹ de aici este frumoasă, dar fără mijloace și copleșită de nenumărate încurcături supărătoare. Biserica noastră e mai mult închisă din cauza șicanelor parohului. Fiul contelui Teleki este intern la părinții (iezuiți); este un copil foarte bun. Cânt solemn slujba de vecernie a Sf. Ignățiu. După aceea mă duc să văd mina cea mare, pe care vor s-o exploateze, s-o sape din nou. // p. 82 Văd orașul și zidurile exterioare ale bisericii calvine. Ați aflat desigur despre distrugerea celei luterane prin decretul Curții, în timpul rectoratului părintelui Geier.

²²⁷ *Czerna-Falva*, sat și com., jud. Maramureș.

^{227 bis} Oraș, jud. Maramureș.

²²⁸ Este greu să spui cu precizie câte ceva despre cât produc aceste mine și în general despre minele din Ungaria. Cerând într-o zi contelui d'Ybarra câteva informații asupra a ceea ce se găsește în ele, mi-a răspuns că nu poate să mă satisfacă fără cea mai mare imprudență. Iată ce scrie Mirabeau în *La Monarchie Prussienne*, tom. VI, p. 341: „Dl Nicolai vede pe bună dreptate, că guvernul austriac este totdeauna pornit să ascundă adevărata stare de lucruri în ce privește economia politică. El dă ca exemplu pe dl Born, care a avut de îndurat multe neplăceri pentru că a publicat câteva date despre minele din statele austriace. Dovadă evidentă că ceea ce se răspândește prin tipar este făcut cu anumite scopuri și că trebuie citit cu mare atenție și cu oarecare neîncredere” (n.a.).

²²⁹ A iezuiților din Baia Mare, azi municipiu, jud. Maramureș.

Nu pot să gădesc în nici un chip fân pentru Hănsel; trebuie să dau două piese de 17²³⁰ pentru o mână de ovăz. Dorm în odaia în care a murit cucernicul episcop Aaron...

p. 83 La 31 cânt slujba și apoi din nou vecernia Sf. Ignațiu.

La 2 august ne ține ocupați până la amiază o slujbă la biserică. //

p. 84 Toată lumea se spovedește, chiar și aceia care nu s-au spovedit la Paști. Multe fărâdelegi se întâmplă cu gândul de a primi Indulgența (iertarea) de la Portioncula^{230 bis}.

Plecăm; trecem printr-un colț al Transilvaniei, pe care o părăsim și intrăm mai întâi în Ungaria. Superiorul este cu mine într-o căruță; Hănsel ne urmează fără să fie dus de cineva. Vedem mai multe biserici catolice goale, ruinate, distruse sau cotropite de eretici...

La Seini²³¹ avem o casă frumoasă și atâta tot.

La 3, străbăteam niște mlaștini și o pădure de 8 leghe, pe drumuri îngrozitoare. Satu Mare și²³² Mintiu²³³ sunt două sate înspăimântătoare, care sunt numite orașe, două cuiburi de calvini. Biserica noastră de la Satu Mare este groaznică; aceea a ortodocșilor uniți de la Nemeti arată ceva mai bine; popa lor este un om citit și cioplit...

În 4, văd un ofițer cu plete aproape până la pământ.

p. 85 În 5, în loc de 5 leghe până la Carei²³⁴, am făcut 8; stau la // pia-riști. La 6, vizitez biserica rutenilor uniți; este frumoasă și de o arhitectură deosebită; aceia a românilor nu este încă terminată. Contele Potoczki²³⁵ locuiește pe moșia frumoasă a lui Ratz-Demeter²³⁶. Castelul contelui Károlyi²³⁷, deși cam vechi, mi-a plăcut mult; apartamentele sunt frumoase. Văd hipodromul, caii, grădinile etc.; totul arată bine, fără să aibă o strălucire izbitoare.

[Primul popas după Carei, îl face pe teritoriul Ungariei de azi].

²³⁰ *deux dixsept*. Monedă numită: *siebzenter*.

^{230 bis} = E numele primului lăcaș al franciscanilor lângă Assisi și totodată al indulgenței legată de el.

²³¹ *Váralya* (din Szinér-Váralya), sat și com., jud. Maramureș.

²³² *Zatmar*. Municipiu, jud. Satu Mare.

²³³ *Némethi*. Oraș, înglobat, încă din secolul trecut, în Satu Mare.

²³⁴ *Karol*, oraș, jud. Satu Mare.

²³⁵ Anton Potocki († 1778).

²³⁶ Proprietar român de religie ortodoxă.

²³⁷ Familia Károlyi stăpâna moșii întinse în regiunea Carei.

BARONUL FRANÇOIS DE TOTT

(1733—1793)

Baronul François de Tott era fiul unui răsculat maghiar refugiat și stabilit în Franța după insuccesul revoluției antihabsburgice a lui Rákóczy din 1711. Tatăl său fusese împreună cu Esterházy și Bereseny unul din întemeietorii regimentului de unguri din slujba Franței cunoscut sub numele de regimentul Bereheny. Având legături constante cu refugiații unguri de la Constantinopol, el a făcut mai multe călătorii în Turcia a cărei limbă și obiceiuri le cunoștea bine. Tânărul François, născut la Chamigny, (Seine et Marne) și crescut în Franța, a mers pe urmele tatălui său, întâi ca ofițer în regimentul amintit, apoi ca secretar al noului ambasador al Franței la Poartă — Vergennes — pe care l-a însoțit de la început ajungând cu el în capitala Turciei la 21 mai 1755. După o ședere de opt ani în care timp și-a desăvârșit cunoștințele de limbă și al întregului mecanism al administrației turcești, având și legături de familie și prietenie în Pera și printre grecii din Fanar, a fost trimis în 1767 de Etienne François, duce de Choiseul, ministrul afacerilor străine, în calitate de consul la hanul din Crimeea ce trebuia folosit ca pion al politicii franceze în lupta iminentă dintre Rusia și Turcia, aliata Franței. O întreagă acțiune politică și diplomatică se întindea pe neînțelegerile dinastice ale tătarilor întreținute de agenți străini. La venirea lui de Tott în Crimeea era han Maksud Ghirai care a fost în curând depus și înlocuit de Krim Ghirai, despre care autorul vorbește cu mare admirație ca de un fel de suveran filosof. Moartea acestuia din urmă (1769) a pus capăt misiunii lui de Tott. La întoarcerea sa la Constantinopol a intrat în slujba sultanului Mustafa III care l-a însărcinat să reorganizeze armata turcă pe baze moderne europene, înzestrând-o și cu armamentul necesar. În 1770, când flota rusă pornită tocmai de la Cronstadt, din Marea Baltică, și comandată de Orlov peste capul amiralilor, a obținut aproape întâmplător victoria de la Ceșme, măsurile de apărare ale Constantinopolului luate de de Tott au descurajat ideea unui atac, determinând retragerea lui Orlov din fața Dardanelelor. În anii următori (1773—1775) a condus lucrările de fortificare a Dardanelelor. Reintrat în slujba Franței, a fost însărcinat să inspecteze consulatele franceze din Mediterană. Numit în sfârșit guvernator al cetății Douai din Franța, cu gradul de general de brigadă (maréchal de camp) (1781) a emigrat în primii ani ai revoluției franceze (1790), căutându-și adăpost la contele Batthyany, în Ungaria, în comitatul Vas, unde a și murit în 1793.

Cu prilejul misiunii sale în Crimeea a trecut prin Moldova, mai întâi la ducere în 1767, (prin septembrie), apoi după ruptura dintre Rusia și Turcia și instalarea noului han Krim Ghirai, a fost însărcinat de acesta să se înțeleagă cu confederații poloni la Hotin în privința expediției de jaf și pârjol ce avea să fie pornită de tătari în „Noua Serbie”, aflată în hotar cu Ucraina polonă, și în sfârșit după moartea lui Krim Ghirai, părăsind Crimeea a străbătut călare sudul Basarabiei și Dobrogea mergând la Constantinopol. Aceste călătorii sunt descrise în lucrarea sa, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, publicată la Amsterdam în 1784 și Paris, 1785, care a fost urmată îndată după apariție de unele observații ale lui Charles Peyssonnel publicate sub titlul: *Lettre... à M-le Marquis de N, contenant quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom de M-le Baron de Tott*, Amsterdam, 1785.

Pentru o justă caracterizare a memoriilor trebuie ținut seama de spiritul „filosofic” în care au fost scrise. Autorul concepe lucrarea sa ca un comentariu și un corectiv al ideilor emise de Montesquieu în *l'Esprit des Loix*, silindu-se să demonstreze că nu clima determină forma de guvernământ în împărăția turcească, ci despotismul. În persoana hanului Krim Ghirai, autorul vrea să înfățișeze portretul unui suveran luminat dușman al prejudecăților, admirându-i până și actele de cruzime. Cât privește informațiile directe culese de el în cursul călătoriilor sale prin Moldova, ele nu apar în forma lor imediată, ci prelucrate în forma de scene de comedie într-un spirit oarecum batjocoritor față de bieții locuitori ce trebuiau cârmuiți cu ciomagul, după formula unor funcționari turci abuzivi, și adoptată cu satisfacție de autor. Acesta vrând cu tot dinadinsul să se înfățișeze ca om de spirit, se arată adesea lipsit de omenie în judecățile sale.

Memoriile lui de Tott au fost traduse de mai multe ori și în limba germană. La noi s-a ocupat de ele N. Iorga, în *Istoria românilor prin călătorii*, București, 1928, vol. II, p. 190—194.

MEMORII

(Drumurile prin Moldova) ¹

1767—1769

[Reîntors în Franța după o ședere de opt ani la Constantinopol, autorul este trimis de către ducele de Choiseul, ministrul afacerilor străine al Franței, la hanul ² tătarilor în calitate de consul].

p. 6 Am plecat din Paris la 10 iulie 1767 la Viena, unde am stat opt zile, apoi la Varșovia, de unde după o ședere de șase săptămâni am plecat la Camenița.

...Poșta din Polonia, netrecând prin Camenița, am avut norocul de a-mi face rost de cai rusești care să mă ducă până la cea dintâi vamă turcească în fața (orașului) Zwaniec, de cealaltă parte a Nistrului. Cursul acestui râu desparte cele două împărății. Câțiva ieniceri care veniseră să se plimbe de-a lungul malului polon, atrași mai întâi de curiozitate lângă trăsura mea, și prinzând drag de mine de cum le-am vorbit turcește, s-au înbarcat pe un pod plutitor care m-a dus de cealaltă parte a fluviului.

Afară doar de secretarul meu, toți ceilalți care mă întovăraseau crezuseră că-i duceam la Constantinopol. Le-am lămurit adevărul în p. 7 timpul // trecerii Nistrului ³.

Am debarcat cu bine pe celălalt mal și ienicerii mei au alergat cu însuflețire să-l înștiințeze pe vameș de sosirea mea, determinându-l să se arate atât de îndatoritor încât a trebuit în cele din urmă să mă dau învins stăruințelor acestui turc și să petrec o noapte proastă la o leghe de Hotin, unde aș fi putut să-mi fac rost de mai mult confort. Vameșul a silit și pe <căraușii> ruși care mă aduseseră până aici să rămână cu caii lor până a doua zi pentru a duce trăsura mea până la Hotin. Protestele

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez publicat sub titlul *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1785, II, p. 6 ș.u.

² Maksud Ghirai (1767—1768).

³ Acest fluviu mai este numit și Nipru (n.a.). Confuzie evidentă.

mele în această privință nu au putut nicidecum să cumpănească socotelile interesate ale vameșului; el, ce e drept, se prefăcea că prin aceasta îmi arată mie cînte și că nu caută decât înlesnirea mea, dar de fapt el nu căuta decât să scoată cheltuielile ce ar fi trebuit să le facă el.

În afară de aceasta nu ne-am putut da seama că eram în sarcina lui decât după belșugul cu care ne-a tratat; și pașa, pe care îl înștiințasem de sosirea mea, a sporit încă belșugul nostru, trînițîndu-mi în dar flori și fructe împreună cu asigurarea că voi fi și mai bine primit și tratat a doua zi.

Obişnuința mea de a trăi cu turcii a făcut totuși ca seara aceea să fie pentru mine mai suportabilă decât pentru ceilalți. Am petrecut o parte din ea în chioșcul vameșului; acolo își avea el reședința obișnuită și, culcat alene la hotarul despotismului, acest turec se încânta de plenitudinea autorității sale, înfățișînd icoana acestui despotism locuitorilor de pe malul opus și se îmbăta de plăcerea de a nu vedea pe nimeni așa grozav ca el.

Mi-a spus că doi tineri // francezi sosiseră de cîteva zile la Hotin p. 8 și după ce s-au turcit și-au reluat drumul spre Constantinopol. A răspuns și la întrebările mele asupra venitului vămii sale; am aflat că aceasta era tot atît de aducătoare de venit pentru el pe cît era de apăsătoare pentru nenorociții care îi încăpeau în mână și, cum acestea erau singurele informații ce le puteam afla de la el, l-am părăsit ca să mă bucur de puțină odihnă. Dar oamenii pe care pașa îi trimisese înaintea mea ca să mă ducă la Hotin și să mă primească acolo cu cînte m-au trezit brusc din somn în zorii zilei. Fiecare se grăbea să-mi arate cît de însemnată e slujba sa pentru a scoate cît mai mare folos din recunoștința mea. Oamenii vameșului care stăteau la pîndă — așteptînd să mă trezesc — au cerut și ei oarecare dovezi de recunoștință. Am împărțit <bașişuri> și paznicilor care îmi fuseseră rînduiți și pe care oamenii mei îi supravegheaseră cu destulă grijă pentru a-i împiedica să mă jefuiască; după aceea am plecat cu o escortă destul de numeroasă și am fost curînd instalat într-o casă evreiască ce fusese pregătită pentru mine în târgul din afara cetății Hotinului ⁴.

Un ofițer și cîteva ieniceri dați pentru paza mea ocupaseră intrarea; am fost introdus de unul din oamenii guvernatorului care era însărcinat să-mi predea alimentele necesare fără vreo plată din partea mea, ci pe cheltuiala locuitorilor. Grijă sa dintîi a fost să-mi ceară o listă a alimentelor ce-mi doream. Nu mă puteam împăca cu acest fel de vexație pe care o cunoșteam, dar nu cunoșteam nici drepturile, nici mijloacele celor ce o înfăptuiau; am răspuns fără ifos că nu-mi lipsea nimic și am poruncit în taină să mi // se cumpere alimentele de care aveam nevoie. Puteam p. 9 eu să prevăd că acesta era tocmai mijlocul de a spori vexația? Căci un biet evreu, pe care îl însărcinasem să-mi facă el cumpărăturile și pe care dorința de a mă încărca la prețul alimentelor îl zăpăcise cu privire la primejdia misiunii sale, a fost prins bătut și silit să arate zelosului meu furnizor negustorii de la care cumpărase alimentele; aceștia au scăpat, într-adevăr de altă pedeapsă, înapoiînd banii, fără a primi nimic, în schimb comisionarul meu a înapoiat și el câștigurile sale și turcul nu a înapoiat nimic, dar a avut mare grijă să poruncească pe a doua zi o așa mare can-

⁴ Dans le faubourg de Hotchim. Populația nemusulmană nu putca locui în cetățile turcești, ci doar în suburbii.

titate de alimente încât a trebuit să mai vândă în folosul său ceea ce nu putusem consuma.

Asemenea fapte sporeau nespuse de mult dorința mea de a-mi grăbi sosirea în Crimeea, dar mai trebuiau atât încuviințarea pașei, cât și unele mijloace de transport pe care numai el putea să mi le pună la îndemână; prima mea grijă a fost să grăbesc momentul întrevederii noastre, căci turcii sunt atât de înceți și de leneși încât primul semn de politeță pe care îl fac unui străin este întotdeauna să-l poftescă să se odihnească. Aceasta a fost și urarea de bun venit cu care am fost primit când am coborât din trăsură; dar am declarat cu atâta hotărâre că nimic nu mă obosește atât de mult ca odihna încât am obținut audiența pentru a doua zi. Pașa⁵ care locuiește în cetate mi-a trimis la ora hotărâtă cai și mai mulți din ofițerii săi, cu însărcinarea de a mă însoți până la el.

- p. 10 Cetatea Hotinului, așezată la poalele muntelui care se află pe malul drept al Nistrului, se apleacă spre fluviu și // descoperă tot interiorul cetății celor de pe malul opus. Teritoriul Poloniei oferă ce e drept acestei cetăți o priveliște atât de atrăgătoare încât ai putea fi ispitit să crezi că inginerii turci i-au sacrificat apărarea și siguranța acestui post însemnat, în care nu s-ar putea rezista nici chiar trei zile împotriva unui atac în toată legea.

Pașa care comanda acolo, era un bătrân venerabil asupra căruia eram destul de lămurit; știam că având o fire mai slabă, se temea de anumite dispoziții potrivnice ale vizirului⁶ și eu aveam tot dreptul să mă tem că nu va îndrăzni să mă lase să trec fără ordine anume de la Poartă. Mi-a și spus aceasta, încă de la început, după primele urări de bun sosit, asigurându-mă totuși că va face tot ce-i va sta în mână pentru ca șederea mea forțată să fie cât mai plăcută cu putință, dar acest lucru tocmai nu îi stătea în putință. Am discutat acest punct și am ajuns să-l conving că s-ar expune la mult mai multe primejdii reținându-mă la Hotin decât lăsându-mă să trec mai departe, deoarece ar nemulțumi pe tătarii care mă așteptau, fără să se pună bine cu vizirul, care nu mă aștepta și protecția hanului⁷, pentru care mi-am pus chezaș, l-a convins până în cele din urmă. Plecarea mea a fost hotărâtă pentru a doua zi și ne-am despărțit cu atât mai amical cu cât îl lăsasem să înțeleagă că prietenia mea i-ar putea fi de folos.

- p. 11 Primul său cihodar, însărcinat să mă conducă⁸, a venit să mă vadă de îndată ce m-am // întors la locuința mea; el s-a lămurit asupra măsurilor pe care trebuia să le ia și a plecat spre a i se semna ordinele și a porunci caii de poștă de care aveam nevoie; dar cu toată violența cu care s-au muncit să facă rost de cai, nu am putut pleca decât foarte târziu a doua zi, și măcar că mehmentarul meu împărțea la lovături nenorociților de surugii, tot nu se mergea mai repede. Am fi putut totuși ajunge mai departe, dacă Ali Aga⁹ nu ne-ar fi silit să ne oprim la o leghe de Prut pentru a-și lăsa timpul de pregătire a trecerii <râului>. În acest scop ne-a pus să poposim într-un sat destul de înstărit ai cărui nenorociți locuitori au fost siliți să aducă îndată alimente. O familie scoasă la repezeală din

⁵ Hamza pașa.

⁶ Mehmed pașa Musinzade, mare vizir otoman (1765—1768, 1771—1774).

⁷ Maksud Ghirai.

⁸ *destiné à être mon Mikmandar*. Mehmentarul trebuia să întâmpine și să însoțească pe solii care călătoreau pe spezele Porții otomane.

⁹ Aly-Aga e numele mehmentarului lui de Tott.

locuința sa pentru a ne lăsa locul și două oi tăiate, fripte, mâncate și nici-decum plătite, la care s-au mai adăugat și câteva ciomăgeli împărțite, fără nici un rost, au început să mă cam scârbească de mehmendarul meu, care a plecat seara să pregătească mijloacele pentru trecerea trăsorii mele pe malul celălalt al Prutului.

Am folosit plecarea lui pentru a da unui turc bătrân, care părea să fie însărcinat cu interesele comunității prețul alimentelor consumate, dar curând au venit și locuitorii să se plângă că nu vor primi nimic dacă nu voi face eu însumi împărțirea <banilor> din despăgubirea pe care hotărâsem să le-o dau.

„Bătrânul turc — adăugau ei —, căruia i-ați dat totul, este sprijinit de patru bandiți care sunt copiii lui; ei nu se supun la nici o angara și acaparează toate foloasele” // .

p. 12

Povestindu-mi toate necazurile lor, acești nenorociți nici nu bănuiau desigur că aveau fericirea de a trăi într-o aristocrație. Eu totuși am mai dat încă odată, pe atât, pentru ca să-mi îndeplinesc intenția mea dintâi; și cum fiecare din noi își pregătea culcușul, eu mi-am ales domiciliul în trăsura mea, unde am adormit atât de adânc, încât eram și porniți la drum când m-am trezit. Prutul nu era decât la o leghe și prezența mehmendarului meu, pe care l-am găsit călare în mijlocul unui grup de țărani pe care îi ciomăgea cu mult zel, ne-a lămurit că suntem ajunși la malul râului, unde sosisem fără să-l fi zărit din cauza adânciturii sale între râpele înalte.

Prutul desparte pașalâcul de Hotin de Moldova. Ali-Aga trecuse înot în ajun pe celălalt mal, adunase cu biciul cam trei sute de moldoveni din împrejurimi, îi ținuse toată noaptea să încheie o plută păcătoasă din trunchiuri de copac pe care a folosit-o pentru a trece din nou în partea noastră; dar toate acestea nu îi garantau trăinicia. M-am hotărât totuși să sacrific, dacă nu se putea altfel, atât trăsura mea, cât și toate lucrurile ce se aflau în ea. Nu am luat decât mapa mea cu hărți și mi-am propus să nu merg eu însumi înaintea unei primejdii care mi se părea vădită și să feresc și pe oamenii mei pe care i-am reținut pentru un al doilea transport dacă primul avea să izbutească. În acest timp mehmendarul meu, mândru și radios că dusesse la capăt un lucru atât de minunat, mă poftea să mă urc din nou în trăsura mea. „Și cum o vei cobori măcar și până la mal? îi spusei eu cu nerăbdare. Cum o vei face să șadă pe // pluta voastră păcătoasă, pe care abia poate să încapă și care se va scufunda sub greutatea ei?”. „Cum?”, mi-a răspuns el, „cu aceste două unelte”, arătându-mi biciul și peste o sută de țărani foarte vâjnoși pe care îi adusesse de pe malul celălalt, „să nu aveți nici o grijă, i-aș putea pune să ducă lumea întreagă pe umerii lor și dacă pluta se mai scufundă, toți acești vlăjgani știu să înoate, ei o vor susține; și dacă ați pierde un ac, ar fi spânzurați cu toții”.

p. 13

Atâta neștiință și barbarie m-au revoltat fără să mă liniștească; dar eu îmi luasem hotărârea; i-am spus că nu voi veni cu oamenii mei decât la trecerea a doua și deci să facă ce va crede de cuviință. M-am așezat pe malul râpei pentru a vedea mai bine această frumoasă manevră și a mă desfăta cel puțin cu o priveliște pe care mă așteptam s-o plătesc cam scump.

Rostirea mai întâi a numelui lui Dumnezeu, urmată apoi de mai multe lovituri de bici, a fost semnalul pentru lucrători. Ei au deshămat <cai> și au adus pe brațe trăsura mea până la marginea prăpastiei, unde câteva sape date în grabă, abia arătau o dără ușoară pe povârniș. I-am văzut atunci, nu fără înfiorare, gata a fi striviți de greutatea caretei

mele, pe care au coborât-o pe plută, unde nu a putut fi așezată decât de-a curmezișul, și pentru a o ține astfel așezată, au fost puși patru din acești nenorociți să se culce sub roțile care, dacă s-ar fi mișcat cât de puțin, ar fi dus cu ele tot echipajul în fundul râului. După această operație — care făcuse ca pluta să se împotmolească de țărm cu unul din capetele sale, iar partea opusă să se scufunde cu șapte până la opt degete — au trebuit să se trudească spre a o aduce la linia de plutire ¹⁰, deci o sută de oameni i-au

p. 14 venit de hac; apoi au // însoțit-o, parte ajungând cu picioarele până la pământ, parte înot și au cârmit-o cu prăjini lungi până la celălalt mal, unde niște bivoli aduși anume au ridicat trăsura mea; am văzut-o cât ai clipi din ochi deasupra râpei opuse. Am răsuflat atunci mai ușurat și pluta care s-a întors curând ne-a transportat și pe noi fără nici un fel de neajuns sau de greutate.

Era ușor de închipuit că Ali Aga triumfa, că nu am plecat fără să dau vreo 50 de scuzi lucrătorilor, dar ceea ce era mai greu de închipuit — și ce nu prevăzusem nici eu — e că <acest> mehmendar al meu atent la tot ce făceam, și atent la gesturile mele, chiar și cele mai neînsemnate, a rămas câtva timp în urmă ca să ceară socoteala nenorociților lucrători pentru micul salariu pe care eu li-l dădusem.

A reapărut după un ceas și ne-a luat-o îndată înainte pentru a pune să ni se pregătească prânzul la trei leghe de Prut, unde l-am găsit apoi adunând alimente cu aceeași unealtă ¹¹ cu care construia plute cu această rezervă doar că, după părerea mea, el o folosea cam prea des. Ali Aga mi se păruse un băiat foarte îndatoritor și am încercat să-l fac mai puțin brutal.

Baronul :

Îndemânarea dumitale, la trecerea Prutului și buna ospățare pe care ne-o dai, nu mi-ar lăsa nimic de dorit, scumpul meu Ali-Aga, dacă ai bate mai puțin pe acești sărmani moldoveni sau dacă nu i-ai bate decât atunci când nu te ascultă. //

p. 15

Ali-Aga :

Ce poate să le pese că-i bați înainte sau după, de vreme ce tot trebuie să-i bați? Nu e mai bine oare să terminăm odată decât să mai pierdem timp?

Baronul :

Cum oare să pierdem timp? Înseamnă oare să-l folosești bine, bătând fără rost niște nenorociți a căror bunăvoință, putere și supunere duc la capăt chiar lucruri cu neputință.

Ali-Aga :

Ei domnule, dv. vorbiți turcește, ați locuit la Constantinopol, cunoașteți pe greci și nu știți că moldovenii nu fac nimic decât după ce-i znopești <în bățai>? Mai credeți cumva că trăsura d-voastră ar fi trecut Prutul dacă nu i-ași fi bătut toată noaptea până la sosirea voastră pe malul râului?

¹⁰ mettre à flot

¹¹ Adică cu biciul.

Baronul :

Da, eu cred că ar fi făcut toate acestea fără a fi bătută, numai de teama că vor fi bătută; dar, oricum ar fi, nu mai avem nici un rău de trecut; poșta ne dă cai, nu ne trebuie decât alimente și acest lucru mă interesează, căci îți mărturisesc, scumpul meu Ali, că bucatele de care ne faci rost cu lovituri de ciomag îmi stau în gât, lasă-mă să le plătesc, e tot ce doresc. //

Ali-Aga :

p. 16

Desigur, este calea cea mai bună pentru a nu avea indigestie, căci banii voștri nu vă vor face rost nici măcar de pâine.

...Vă spun că nu veți avea pâine, eu cunosc pe moldoveni, ei vor să fie bătută. De altfel, eu sunt însărcinat să vă dau întreținerea fără plată peste tot și acești nemernici de necredincioși sunt destul de bogați ca să fie supuși la sarcini și mai grele; aceasta le pare ușoară și vor fi mulțumiți, numai să fie bătută.

Baronul :

Te rog, scumpul meu Ali-Aga, nu mă refuza. Renunț să mi se dea întreținere fără plată și garantez că ei vor renunța să fie bătută, numai să li se plătească; mă însărcinez cu aceasta; lasă pe mine.

Ali-Aga :

Dar vom muri de foame.

Baronul :

Este o încercare pe care am chef să o fac. //

Ali-Aga :

p. 17

Vreți acest lucru cu tot dinadinsul, fie. Faceți această experiență de care mi se pare că aveți nevoie pentru a cunoaște pe moldoveni, dar odată ce îi veți fi cunoscut, gândiți-vă că nu este drept ca să mă culc flămând și, când banii voștri sau elocința voastră vor da greș, veți găsi ni merit, fără îndoială, să folosesc metoda mea.

Baronul :

Bine și deoarece suntem înțeleși, trebuie doar ca la primul sat unde va fi să dormim, să găsesc pe primar¹² ca să mă pot înțelege cu el prietenește pentru hrană și să fie un foc bun pe lângă vreun adăpost unde să ne putem petrece noaptea, fără a ne amesteca cu locuitorii și fără vreo teamă de ciumă care a început să se ivească în Moldova.

„Atunci — spuse Ali Aga — pot să mă lipsesc de a o lua înainte”. În același timp, a poruncit unuia dintre oameii săi să îndeplinească porunca pe care i-o dădusem și mi-a repetat zâmbind că nu voia să se culce flămând.

¹² *Primat*. Traducerea prin primar dă un sens aproximativ termenului folosit, după cum subliniază și autorul într-o notă a sa.

Drumul ce ne mai rămânea de făcut nu ne-a îngăduit să sosim decât după apusul soarelui și locuința noastră putea fi recunoscută după focul care fusese făcut acolo.

p. 18 Credincios făgăduielii sale, însoțitorul meu, descălecând, s-a dus să se încălzească și s-a așezat cu cotul rezemat de șaua sa, cu biciul său pe // genunchi ca să guste din plin plăcerea pe care trebuia să i-o fac. Din partea mea nu am fost mai puțin grăbit să mi-o asigur pe a mea, făcându-mi rost de hrană mulțumită schimbului care îndeestulează nevoile omenirii. Am întrebat de primar și mi-a fost arătat la câțiva pași; apropiindu-mă de el spre a-i da 20 de scuzi, pe care i-am pus jos pe pământ, i-am vorbit pe turcește și apoi pe grecește, cu aceste cuvinte traduse întocmai :

Baronul (pe turcește) :

Ține prietene, iată bani pentru a-mi cumpăra hrana de care avem nevoie; mi-au plăcut întotdeauna moldovenii, nu pot suferi ca ei să fie tratați fără omenie și socot că îmi vei găsi repede o oaie¹³ și pâine; păstrează restul banilor ca să bei în sănătatea mea.

Moldoveanul (făcându-se că nu știe turcește). Nu știu.

Baronul :

Cum, nu știe? Nu știi turcește?

Moldoveanul :

Nu, turcește nu știe.

Baronul (pe grecește) :

p. 19 Hai să vorbim grecește, ia banii ăștia, adu-mi o oaie și pâine, asta e tot ce îți cer. //

Moldoveanul (prefăcându-se că tot nu înțelege și făcând semne pentru a arăta că nu se găsește nimic în tot satul său și că acolo se moare de foame) :

— Nu pâine, săraci; el nu știe —

Baronul :

Cum, nu aveți pâine?

Moldoveanul :

Nu pâine, nu.

Baronul :

Ah, nenorociților, mi-e milă de voi; dar cel puțin nu veți fi bătuți; și asta este ceva; este desigur foarte greu să te culci fără că cinezi, sunteți totuși o dovadă că sunt mulți oameni cumsecade cărora li se întâmplă așa ceva (călăuzei). Auzi, scumpul meu Ali: dacă cu bani nu faci nimic aici, cel puțin vei recunoaște că loviturile ar fi fost zadarnice. Acești nenorociți n-au nimic și îmi pare mai rău <de aceasta> decât de a fi silit eu însumi să mă lipsesc de toate deocamdată, mâine vom avea mai multă poftă de mâncare.

Ali-Aga :

Ei, în ce mă privește nu cred că poate fi mai mare decât astăzi.

¹³ *mouton*. O oaie vie și de bună calitate nu valorează decât un scud (nota autorului),

Baronul :

E vina dumitale. De ce ne-ai // oprit în satul acesta păcătos, unde p. 20 nu se găsește nici măcar pâine? Vei posti : aceasta îți va fi pedeapsa.

Ali Aga :

Sat păcătos, domnule, sat păcătos, dacă întunecul nopții nu vi l-ar ascunde, ați fi încântat de el ; este un mic târg ; e belșug de toate ; se găsește până și scorțișoară ¹⁴.

Baronul :

Ei bine, mă prind că pofta dumitale de a-i bate a pus din nou stăpânire pe dumneata.

Ali-Aga :

Nu domnule, pe legea mea nu este decât pofta de a cina care nu mă va părăsi, cu siguranță, și pentru a o satisface și a vă dovedi că eu cunosc mai bine pe moldoveni decât dumneavoastră, lăsați-mă pe mine să vorbesc cu acesta.

Baronul :

Oare foamea îți va fi mai mică după ce îl vei fi bătut ?

Ali-Aga :

A, vă garantez că da, și dacă nu veți avea într-un sfert de oră cina cea mai grozavă, îmi veți da înapoi toate loviturile pe care i le voi fi dat eu.

Baronul :

Dacă este așa, nu mai am nimic de zis, mă prind cu dumneata // p. 21 dar ține minte : dacă bați un nevinovat, ți-o voi întoarce din toată inima.

Ali-Aga :

Cât veți voi, dar să fiți un martor tot atât de liniștit cum am fost <și> eu în timpul tocmelii dumneavoastră.

Baronul :

Ai dreptate, îți voi lua locul.

Ali-Aga (după ce s-a sculat și și-a ascuns biciul sub haină se apropie de grec ¹⁵ și-l bate prietenește pe umăr) :

Bună ziua, prietene, ce mai faci? Ei, vorbește odată, nu-l recunoști pe Ali-Aga, prietenul tău? haide vorbește odată.

¹⁴ Turcii prețuiesc și folosesc foarte mult scorțișoara, pe care o pun în toate sosurile, ei o asemuiesc cu tot ce este mai bun (n.a.).

¹⁵ În sensul de raiă, și nu de grec, deoarece mai apoi se spune limpede că e vorba de un moldovean.

Moldoveanul :

Nu știe !

Ali-Aga :

Nu știe ! ha, ha, asta e de mirare. Cum prietene, fără șagă nu știți turcește ?

Moldoveanul :

Nu, nu știe.

Ali-Aga (cu un pumn aruncă pe primar la pământ și îi dă cu piciorul pe când acela se ridică).

p. 22 Ține, nemernicule, asta-i ca să înveți turcește. //

Moldoveanul (vorbind turcește corect) :

De ce mă bați ? Nu știi oare că suntem niște oameni sărmani și că domnii noștri abia dacă ne lasă aerul pe care îl respirăm ?

Ali-Aga către baron :

Ei bine, domnule, vedeți că sunt un bun proferor de limbi străine și că vorbește turcește de minune ? Acum cel puțin putem să mai stăm de vorbă și asta e ceva (către moldovean, sprijinindu-se pe umărul lui) :

Acum că știi turcește, prietene, spune-ne cum îți merge ție, nevastei și copiilor tăi.

Moldoveanul :

Pe cât se poate de bine când ești lipsit adeseori de cele trebuincioase traiului.

Ali-Aga :

Bine, glumești prietene ; nu-ți lipsește decât să fii ciomăgit ceva mai des, dar va veni și aceasta, să trecem acum la treaba noastră. Îmi trebuie numai decât două oi, doisprezece pui, doisprezece porumbei, cincizeci de funți de pâine, 4 ocale de unt, sare, piper, nucșoară, scorțișoară, lămâi, vin, salată, untdelemn de măsline bun și totul să fie îndestulător.

Moldoveanul (plângând) :

p. 23 V-am mai spus că noi suntem niște neno//rociți care nu avem nici pâine ; unde vreți să găsim scorțișoară ?

Ali-Aga (scotându-și biciul de sub haină și bătându-l pe moldovean până ce o ia la fugă).

Ah, ghiaur nemernic, n-ai nimic ! Bine, te voi îmbogăți eu așa cum te-am învățat și turcește (greul fuge, Ali-Aga se întoarce și se așează lângă foc). Vedeți domnule că rețeta mea e mai bună decât a dumneavoastră.

Baronul :

Ca să faci pe muți să vorbească, da, recunosc, dar nu și ca să avem cu ce cina. De aceea cred că îți sunt dator câteva lovituri, căci metoda dumentală nu ne aduce mai multe de-ale mâncării decât a mea.

Ali-Aga :

De-ale mâncării? Oh, nu vom duce lipsă de așa ceva și dacă peste un sfert de oră, cu ceasul pe masă, tot ce am poruncit nu va fi aici, iată biciul meu, puteți să-mi dați înapoi toate loviturile pe care i le-am dat eu.

Într-adevăr, nu trecuse încă sfertul de oră și primarul ajutat de trei din tovarășii lui ne-a adus toate provizile, fără să uite scorțișoara.

După această pildă, cum să nu mărturisesc că rețeta lui Ali era mai bună ca a mea¹⁶ și cum să nu mă vindec de mania umanitară? În adevăr, greșisem într-un chip greu de închipuit. Dar evidența a fost de ajuns ca să mă supun și im / / potrivea vederilor mele am lăsat de acum înainte că-lăuzei mele grija să mă hrănească, fără să-l iau la rost asupra mijloacelor folosite. p. 24

Ținutul pe care îl străbăteam îmi atrăgea toată luarea aminte. La fiecare pas mi se înfățișau priveliști noi, tot atât de interesante prin culturi bogate și printr-o mare varietate de obiecte și eu aș asemui Moldova cu Burgundia, dacă acest principat grec (fanariot) s-ar putea bucura de foloasele neprețuite care decurg dintr-o cărmuire moderată.

Aceste neamuri cărmuite de mult de domnii lor, în temeiul tratatelor, nu ar fi trebuit să cunoască despotismul decât prin schimbarea suveranilor lor după bunul plac al Porții otomane. Moldova, impusă la început cu un bir foarte mic, se bucura atunci, ca și Țara Românească, de o umbră de libertate. Ea înfățișa, în persoana domnilor săi, dacă nu oameni de merit, cel puțin nume ilustre de care învingătorul ținea seama, iar în acești domni națiunea greacă (!) se complăcea să-și recunoască pe vechii săi stăpâni. Dar toate acestea au fost răsturnate în curând. Grecii subjugăți nu s-au mai socotit decât ca niște robi, ei nu au mai admis deosebiri între ei, disprețul lor împărtășit le-a sporit păcătoșenia și sub această înfățișare, sultanul însuși nu a mai făcut nici o deosebire în această turmă păcătoasă. Negustorul a fost ridicat în domnie, orice intrigant s-a crezut îndreptățit la ea și aceste țări nenorocite, puse adeseori la mezat, au ajuns să geamă în curând sub asuprirea cea mai cruntă.

Un bir anual ajuns fără măsură din cauza acestui mezat, sume uriașe luate cu împrumut // de către cel numit, pentru a-și cumpăra numirea, dobânzi de 25%, alte sume folosite zilnic pentru a zădărnici intrigile pretendenților, fastul acestor noi parveniți și graba lacomă a acestor făpturi de o zi, sunt tot atâtea cauze care contribuie la devastarea celor două provincii, cele mai frumoase ale Imperiului otoman. p. 25

Dacă vom socoti acum că Moldova și Țara Românească sunt mai împovărate cu biruri și stoarse mai crunt decât fuseseră în starea lor cea mai înfloritoare, ne vom putea face o părere adevărată despre soarta nenorocită a acestor ținuturi. S-ar crede că despotul care nu face decât

¹⁶ Autorul înfățișează ca o scenă de comedie ușoară tratamentul neomenos al turcilor față de ruale, trăgând concluzia că teroarea e singurul mijloc de folosit cu „grecii”, cu care el confundă nu odată pe moldoveni. Așadar, demonstrația lui Ali Aga justifică sistemul de care autorul înțelege să profite din plin.

să distrugă, socoate că trebuie să ceară tot mai mult, pe măsură ce oamenii se împuținează ca număr, iar pământul își pierde din rodnicie. Am văzut, pe când străbăteam Moldova, cum era percepută de la populație a unsprezecea capitație a anului, deși nu eram încă decât în luna lui octombrie.

Ne apropiam de Iași, unde mehmendarul meu trimisese dimineța un curier pentru a vesti sosirea mea. Mă folosisem de acest prilej ca să transmit urări domnului¹⁷, care cărmuia atunci. Era fiul bătrânului dragoman al Porții¹⁸, același de care am mai vorbit¹⁹. Puteam crede că vechea noastră cunoștință îmi va fi de folos în Moldova, dar nu prevedeam că graba lui de a mă primi va preîntâmpina sosirea mea în capitala sa.

p. 26 Între timp, la o leghe de acest oraș, pe o noapte întunecoasă, pe un drum foarte strâmt, prăpăstios și al cărui pământ argilos ne mai sporea încă greutatea, mi s-a vestit sosirea unei trăsurii a domnului, trimisă înaintea mea. A venit într-adevăr tocmai bine pentru // a-mi opri calea și pentru a pune vârf nerăbdării mele, un secretar^{19bis}, trimis să-mi ureze bun sosit, m-a căutat prin întuneric, m-a găsit pe dibuite și și-a îndeplinit însărcinarea sa cu atâta încetineală încât aș mai fi și acum acolo dacă nu m-aș fi mutat în careta lui, a cărei măreție voia să mă facă să o admir, în ciuda întunericului. A ! scumpul meu Ali, am exclamat, cât de bună este rețeta dumitale. Îl vedeam într-adevăr pe Ali-Aga, care nu se îndoia de ea, folosind-o tocmai atunci cu un succes deopotrivă cu activitatea depusă pentru ca să întoarcă, pe brațe, trăsura în care mă așezasem. Am vrut să folosesc situația mea actuală, întrebându-l pe secretar despre unele lucruri care-mi treziseră curiozitatea și care nu-l puteau compromite nici <sub raportul> politic, nici <sub acel al> discreției, dar a fost în zadar și nu am putut scoate de la el decât noi regrete că noaptea ascundea poleiala caretei noastre și mă lipsea de toată strălucirea intrării triumfale care mi se hotărâse.

p. 27 Dar niște lumini răspândite pe ici și pe colo ne vesteau orașul, iar zgomotul bârnelor pe care le simțeam sub roțile trăsurii m-au făcut din nou să pun întrebări secretarului. El mi-a spus că aceste lemne așezate aproape unele de altele de-a curmezișul drumului acopereau toate străzile din cauza pământului noroios pe care a clădit orașul. A adăugat că un foc mare prefăcuse de curând cea mai mare parte a acestui oraș în cenușă, că se lucra la refacerea clădirilor arse; dar că acum casele lor vor fi făcute într-un stil mai modern; era să-mi arate în amănunt și planul, când trăsura noastră, cotind prea din scurt și agățând // o bucată dintr-un zid de curând calcinat, ne-a adus în curtea mănăstirii misionarilor²⁰, unde trebuia să locuiesc și unde am fost foarte mulțumit să scap de căruța (!) ce zdruncina atât de tare și de îndrăgătorul de complimente ce era atât de plicticos.

Ne aștepta o cină destul de bună și niște franciscani italieni, stabiliți la Iași, sub ocrotirea regelui²¹ și sub direcția Propagandei, ne pregătiseră

¹⁷ Grigore Callimachi în a doua domnie (1767—1769).

¹⁸ Ioan Teodor Callimachi, mare dragoman (1740—1750; 1752—1758).

¹⁹ În *Memorii*, cartea I, p. 56—63, unde autorul povestește cum a decurs șederea sa de mai multe zile în casa de pe Bosfor a bătrânului dragoman, care e înfălișat ca având un spirit greoi, multă neștiință și abia o cunoaștere slabă a limbii italiene. Urmează descrierea membrilor săi de familie: soție, cei doi fii, fiicele sale, logodnicul unuia din ele.

^{19bis} Probabil Pierre Laroche

²⁰ Adică a franciscanilor din Iași.

²¹ A regelui Franței, Ludovic XV (1715—1774).

și un loc de găzduire destul de potrivit. Înainte de a mă culca, am mai primit o nouă urare de bun sosir din partea domnului și abia sculat am și primit vizita agăi ²² orașului. Călărea pe un cal împodobit cu un valtrap bogat ; o mulțime de rânđași, în haine de cihodari, însoțeau pe acest grec pe care îl cunoscusem la Constantinopol într-o foarte neînsemnată stare. Se vedea bine că prima sa grijă a fost să-mi dea prilej să admir fastul oriental de care era înconjurat acum. Din partea mea mă distram tot atâta văzându-l așa îngâmfat și plin de trufia cea mai prostească, când prezența lui Ali Aga a venit să strice totul. S-a putut băga de seamă că acest turc avea purtări foarte neceremonioase cu moldovenii de la țară. Dar eu credeam că la Iași îi mai scăzuseră puțin importanța și prerogativele. Dar eram și de data aceasta nedrept față de el, căci l-am văzut apărând într-o haină frumoasă, cu ținută gravă și ton important ; era în sfârșit un om de curte, care putând ajunge vizir și numi domn în Moldova, se credea chiar de pe acum mai presus de ei. În această stare de spirit a început prin a se purta destul de rău cu aga orașului, din cauză că marele comis ²³ nu-i trimisese încă escorta care trebuie să-l ducă la domn, în audiență. // Guvernatorul spunea în zadar că această vină nu-l privea pe el. „Nu pre- p. 28
țuiți mai mult unul decât celălalt, a răspuns Ali Aga, dar voi face eu bună rânduială”.

Din fericire, escorta atât de dorită a sosit. Consta dintr-un cal cu valtrap cuviincios și din patru cihodari ai domnului ca să însoțească, pe cine ? Pe cihodarul pașei de Hotin ²⁴, care el însuși nu era decât un pașă de rangul al doilea. Dar nu există trepte între un turc și un grec : primul este totul, al doilea nu este nimic.

Tot după această regulă, care nu este pusă la îndoială niciodată, Ali Aga a încălecat, cu o deosebită măreție și toate persoanele pe care le întâlnea pe drum se opreau ca să i se închine adânc. El răspundea cu gravitate la aceste dovezi de respect, printr-o ușoară aplecare a capului și printr-un zâmbet binevoitor ; vizita sa la domn i-a adus daruri ; fiecare pas pe care îl făcea la Iași folosea tot atât intereselor sale, cât și demnității sale personale ; și în timp ce mehmendarul meu unea astfel utilul cu plăcutul, eu căutam mijlocul de a găsi om în loc pentru a-mi urma drumul mai departe. Domnul Moldovei nu putea acoperi această nevoie decât până la hotarele tătărești și am scris printr-un curier sultanului seraschier ²⁵ al Basarabiei pentru a-l ruga să fiu așteptat la hotarele Moldovei.

După ce am luat aceste dispoziții, m-am suit în trăsură pe care domnul mi-o trimisese și care era înconjurată de mai mulți comișei și fustași decât aș fi vrut, m-am dus la palat și am intrat cât mai iute pentru a scăpa de lungile ceremonii turcești care mă // așteptau acolo și pe care p. 29
trufia grecilor mi le pregătise.

Am găsit pe domn singur doar cu fratele său ²⁶, într-o încăpere a cărei bogăție nu era atât de vrednică de luare aminte, cât două fotolii foarte mari acoperite cu purpură. Le-am pătruns îndată toată însemnătatea, dar am refuzat tot timpul cinstea de a mă așeza pe unul din ele. Doiînul s-a așezat și el pe un alt scaun și vechea noastră legătură care

²² Nu pare să fie vorba de marele vornic Lupul Balș (cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, 1900, II, p. 193, nr. 96), deoarece această identificare nu corespunde amănunțelor ce urmează.

²³ Grand écuyer — marele comis Grigoraș Stroescu (Ibidem).

²⁴ Ilauza pașa. Vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 400 ; II, p. 8, n. 3.

²⁵ Dregător tătar.

²⁶ = Alexandru.

a format începutul convorbirii noastre l-a îndemnat să-mi mărturisească încurcătura situației sale actuale. Am observat de îndată că fanatismul intrigant al fratelui său ^{26 bis} o făcea să fie într-adevăr cruntă și îi pregătea mari cumpene pe viitor. Am încheiat această convorbire hotărând măsurile necesare pentru plecarea mea, după aceea a trebuit să îndur toate ceremoniile turcești. Cea mai însemnată, cea care sădește cea mai mare considerație, este oferirea „șerbetului”, ea este întotdeauna urmată de stropirea cu apă de trandafiri și cu parfum de aloes. Acest șerbet, de care se vorbește atât de des în Europa și care este așa de puțin cunoscut, este făcut din paste de fructe cu zahăr, topite apoi în apă și care sunt atât de parfumate încât abia poți să guști această băutură; astfel că pocul odată umplut ajunge pentru vizitele dintr-o săptămână întreagă. M-am servit deci cu tot atâta discreție ca și din dulcelețurile care însoțesc cafeaua și pentru care lingurița nu se schimbă niciodată. Acest ceremonial, repetat în anticameră pentru feciorul meu, a fost primit de el într-un chip mult mai puțin economic; pofta lui nu și-a interzis nimic, a mâncat tot gingimbrul zaharisit ce i s-a înfățișat a înghițit dintr-odată // tot vasul de șerbet și cei de la Curte erau încă în culmea admirației când am ieșit de la domn.

La înapoierea mea la franciscani, am găsit acolo pe mai mulți greci cunoscuți de mine ce mă așteptau; am poftit pe câțiva la prânz, ei m-au însoțit apoi în vizitele pe care trebuia să le fac.

Orașul Iași, așezat pe un teren noroios, este înconjurat de dealuri care deschid în toate părțile priveliști câmpenești asupra unor locuri unde s-ar fi putut clădi cele mai plăcute case de agrement, dar abia se văd câtevea biete turme și în afară de casele boierilor și de acelea pe care le ocupă grecii care vin de la Constantinopol în suita domnului pentru a împărți cu el prada rezultând din jefuirea Moldovei, toate celelalte locuințe ale capitalei sunt în cea mai mare mizerie.

Boierii ²⁷ reprezintă, cu cel mai grozav ifos, pe mai marii țării, dar ei nu sunt de fapt decât niște proprietari destul de bogați și exploatare foarte cruzi, rareori în bună înțelegere cu domnul lor; intrigile lor se întorc aproape întotdeauna împotriva lui. Constantinopolul este focarul unde pun la cale uneltirile lor. Acolo își trimite fiecare partidă plângerile și banii, iar sultanul seraschier al Basarabiei este întotdeauna refugiu al boierilor pe care Poarta găsește cu cale să-i sacrifice pentru liniștea ei. Ocrotirea principelui tătar asigură impunitatea boierului, pro // tecția lui, îl restabilește adesea în funcție, dar această protecție trebuie întotdeauna plătită.

Aceste cheltuieli diferite, de care boierii se despăgubesc prin exploatare particulare, unite cu dările la care îi supun domnii pe locuitorii pentru a plăti haraciul anual și celelalte capete de cheltuieli, de care am vorbit, apasă atât de mult asupra Moldovei încât abia dacă bogăția pământului poate ajunge să le acopere. Putem susține că această provincie, ca și Țara Românească, care-i este vecină, atunci când s-au supus lui Mehmed II cu condiția de a fi cârmuite și una și cealaltă de principii greci (!) și a nu fi supuse decât unui tribut moderat, nu au făcut o tocmeală atât de

^{26 bis} Aluzie la rolul pe care îl va juca acesta în tragedia finală a uciderii de către turci a domnului.

²⁷ Sunt numiți astfel marii stăpâni de pământ, care sunt un fel de nobili fără alt titlu decât al averii lor, dar bogăția supune totul și ordinea cea mai bună stabilită cu greu i-ar putea rezista (n.a.).

bună cum își închipuiseră autorii tratatului; ei n-au prevăzut, fără în-
doială, că vanitatea grecilor (!) va pune la mezat cârmuirea acestor țări
și n-au vrut să privească în față nenorocirile clauzei amovibilității dom-
nilor lăsată pe seama sultanului. Târg grozav între un despot nesătul și
niște sclavi fuduli pe care el îi ridică la domnie când are chef și îi răstoarnă
când vrea. Într-adevăr este lesne de înțeles că această amovibilitate nu
putea să nu ridice tributul acestor țări printr-o urcare rapidă la cuantu-
mul cel mai mare și că de aici se vede bine că tot meșteșugul acestor câr-
muri subalterne se reduce în a se face stăpân și a folosi toate mijloacele
pentru a grăbi această jefuire oribilă.

Moldova și Țara Românească au fost în vechime o colonie romană.
Se mai vorbește și astăzi acolo o latină stricată și această limbă se //
numește „Roumiè” (!) ^{27bis}, limba romană. Aceste provincii, care au suferit p. 32
sub jugul mândru al romanilor, gem astăzi sub o apăsare mult mai crudă
și mult mai umilitoare, căci sunt jefuite de subalterni investiți cu o au-
toritate subredă și efemeră.

Totul fiind gata pentru a-mi urma drumul, m-am despărțit de Ali-
Aga, răsplătindu-l pentru serviciile sale, și am plecat din Iași, însoțit de
doi ieniceri din garda domnului și de un grec însărcinat să mă călăuzească.
Aceste trei personaje aplicau peste tot pe unde treceam marile principii
care sunt cele mai potrivite față de moldoveni și pe care mi le lămurise
Ali-Aga, dar o ispravă de mare îndemânare hoțească pe care a săvârșit-o
unul din turcii noștri merită să fie povestită. Treceam printr-o vale des-
tul de frumoasă cuprinsă între dealuri, unde pășteau niște oi sub paza
mai multor ciobani. Am întrebat pe unul din ieniceri despre calitatea
lânii din țară. „Veți putea să vă dați seama” — mi-a spus el. Îndată a
dat pintenii calului înspre turmă, a împrăștiat-o, s-a rotit prin mijlocul
ei, a pus ochii pe oaia cea mai grasă, a urmărit-o, a ajuns-o din urmă în
fuga calului, s-a aplecat, a apucat-o de blană, a ridicat-o cu o mână, a
pus-o de-a curmezișul șei în fața sa, cumpănindu-se și el mai bine în scări
și m-a ajuns din goană. M-am trudit zadarnic să-l fac să înapoieze acest
animal proprietarului său sau măcar să-i plătească valoarea lui; au răs
de scrupulele mele. Turcul și-a păstrat prada și s-a ospătat cu ea seara
împreună cu tovarășii săi.

Această parte a Moldovi pe care o străbăteam acum mi s-a părut
tot atât de frumoasă ca și cea prin care // trecusem, venind la Iași; dar p. 33
voi observa că se face tot mai muntoasă pe măsură ce ne apropiem de
Chișinău. Am coborât apoi prin văi tot mai largi și mai deschise, la capătul
cărora am descoperit Basarabia ²⁸. Nici nu pătrunsesem încă în acest
ținut și dealurile din dreapta și din stânga se și acoperiseră de un număr
nesfârșit de dromaderi ²⁹. Grecul care mă însoțea mi-a atras atenția că
aceste animale ce aparțin tătarilor, atunci când pătrund astfel într-un
ținut străin, pricinuiesc nenumărate discuții care nu se sfârșesc decât
după ce pășunile în litigiu au fost păscute.

^{27bis} Astfel în text.

²⁸ Denumire dată aici părții ocupate de tătari.

²⁹ Acest animal care are două cocoșe pe spinare este mult mai mare decât cămila, care
are numai o singură cocoșă, dar se pare că în general nu este un acord deplin asupra aplicării
denumirilor care trebuie să deosebească aceste două specii de animale; totuși cum arabii care
nu au decât cămila cu o singură cocoșă o numesc deve și pe struț devekușu (pasărea cămilă),
se pare că termenul de dromader trebuie să deosebească pe acela dintre aceste animale de același
fel care au două cocoșe (n.a.).

Am văzut curând după aceea un număr mult mai mare de turme de acestea și am văzut printre ele dromaderi albi.

- p. 34 Abia trecusem granița și am zărit o ceată de călăreți care veneau spre noi: era tălmaciul sultanului seraschier, pe care acest principe îl trimitea în întâmpinarea mea cu zece seimeni din garda sa. Curierul ce-i fusese trimis de mine îl însoțea pe tălmaci. Mi-a adus răspunsul sultanului și tălmaciul a mai adăugat, cuvintele măgulitoare, ce fusese însărcinat să mi le spună personal. După aceea, precedați de o avangardă de călăreți, ne-am continuat // drumul într-un ținut cu totul descoperit și pe un pă-mânt bătătorit pe care drumul abia era indicat.

Noua mea călăuză era un evreu renegat, născut în Polonia. Vorbea limba germană și îi plăcea atât de mult să vorbească încât n-am avut nevoie să-i pun nici o întrebare ca să cunosc bine toată povestea vieții lui. Mi-a mai spus și că nogaii erau nemulțumiți de han care din slăbiciune cedase sultanului dreptul de „iștira”³⁰ asupra celor două provincii Yedesan și Djamboluk.

[Convoiul sosește la *Câșla*]³¹.

- p. 35 Acest oraș, în care stă sultanul ce comandă Basarabia, este socotit capitala acestei provincii. Principele care ocupa acest post era fiul mai mare al sultanului domnitor și avea titlul de seraskier. Un mârzac³² a venit la sosirea mea să-mi ureze bun sosir din partea lui și să mă ducă la locuința ce mi se pregătise. M-am dus apoi împreună cu acest nobil la sultan³³. Acesta era un tânăr principe de până la douăzeci de ani, destul de înalt, chipeș, de o înfățișare mai mult aleasă decât atrăgătoare și a cărui ținută modestă era însoțită de o oarecare sfială. Am căutat să o spulber și am observat că și principele, ca și mârzacii care alcătuiau această curte așa-zis barbară erau mult mai blânzi și mai binevoitori decât cei pe care îi întâlnești adeseori la națiunile care se pretind civilizate.

- p. 36 În afară de hainele sultanului și a mârzacilor care fără a fi bogate arată totuși oarecare îngrijire și eleganță, toate obiectele sau mobilele tătarilor sunt reduse la strictul necesar. Chiar luxul unor geamuri nu se află decât în apartamentul principelui. Niște cercevele cu hârtie închid toate ferestrele celelalte în timpul iernii și ele sunt scoase vara, ca să respire oamenii mai liber și să se bucure nestingherit de // vederea asupra Mării Negre care se zărește în depărtare. Sultanul m-a poftit la cină și deși aveam mare poftă de mâncare, am putut totuși să-mi dau seama că peștii atât de gustoși din apa Nistrului, care ni s-au servit la masă, ar fi meritat niște bucătari mai buni decât cei pe care îi au tătarii. Singura lor plăcere mi s-a părut a fi vânătoarea, fie cu șoimi, fie cu ogari, și sultanul făcea adeseori asemenea expediții cu o numeroasă suită de mârzaci. Ei pleacă la aceste vânători cu tot echipamentul; ele țin mai multe zile, se așează tabăra în fiecare seară, un corp de trupe merge totdeauna în urma sultanului și câteodată aceste excursii nu sunt decât pretextul unor expediții mai serioase.

Noaptea a fost folosită pentru repararea unei trăsurii unice pe care o cumpărasem la Iași și din care făcusem o trăsură-dormitor; o căruță ducea cuferele care până în Moldova fuseseră încărcate deasupra trăsurii mele.

³⁰ *Ichtirach* era o prestație în grâne care erau predate statului la un preț foarte scăzut (n.a.).

³¹ *Kichela* înseamnă tabără de iarnă (n.a.). De fapt = Han-Câșlar.

³² *Mârza*. Este denumirea tuturor nobililor (n.a.).

³³ Sultan înseamnă prinț din familia domnitoare (n.a.).

După ce au fost expediate și ordinele sultanului, am plecat a doua zi de la Cășla cu un mârzac însărcinat să mă ducă la Bakteisarai ³⁴ sub escorta a 40 de călăreți înarmați cu arcuri, săgeți și iatagane.

[Urmează descrierea drumului până acolo, sosirea în capitală, pri- p. 37—92 mirea de către hanul Maksud Ghirai, portretul său, felul de trai al tătarilor, caracterizarea lor în contrast oarecum cu turcii, organizarea lor etc. și în sfârșit notificarea înlocuirii de către Poartă a hanului Maksud Ghirai prin Krim Ghirai care a și pornit de la Constantinopol spre Căușani].

M-am grăbit să mă duc <la Căușani> și mă pregăteam să merg în p. 93 întâmpinarea lui Krim Ghirai ³⁵ până la Dunăre, când am primit un curier din partea sa care mă scutea de această formalitate și reducea pentru mine ceremonialul la faptul de a-l însoți la intrarea în oraș, mă încredința de bunăvoința sa și mă poftea să pun să i se pregătească de cină în ziua sosirii sale.

Acest început mi s-a părut plin de politeță, dar cina m-ar fi pus în încurcătură fără lămuririle pe care le-am primit cu ușurință de la curier. Era omul lui de încredere. „Stăpânului meu îi place peștele” — mi-a spus el; „el știe că bucătarul vostru îl pregătește bine; ai lui pun numai apă în sosuri”. Mi-a fost îndeajuns ca să-mi dau seama de gustul principelui și am poruncit ca cel mai bun pește din Nistru să fie gătit plutind în vinul cel mai bun.

Hanul trebuia să-și facă intrarea a doua zi. Am încălecat și l-am întâmpinat la două leghe de oraș. O escortă numeroasă călare îl însoțea și felul în care m-a primit răspundea întocmai dovezilor de bunăvoință arătată mai înainte. //

Krim Ghirai, în vârstă de vreo șaizeci de ani, avea o statură înaltă, p. 94 ținută demnă, maniere alese, o expresie maiestuoasă, o privire vie și înșușirea de a fi, după voia lui, plin de bunătate sau de o severitate impunătoare. Împrejurările războiului sporiseră suita sa cu o mulțime de sultani dintre care șapte erau fiii lui. Mi-a fost semnalat îndeosebi cel de-al doilea dintre acești principii, care ardea de dorința de a-și dovedi vitejia și care, fiind obișnuit să-și exercite puterea, ajunsese să întindă cu ușurință două arcuri deodată... etc.

La poarta orașului fusese pregătit tot ce trebuia să slujească la intrarea hanului și la instalarea lui, a descălecat o clipă pentru a se înveșmânta într-un cort așezat anume în acest scop; purtând pe cap o căciulă încărcată cu două surguciuri împodobite cu diamante, cu arcul și cu tolba atârându-i pe piept, precedat de garda sa și de mai mulți cai duși de căpăstru, ale căror capete erau împodobite cu pompoane de pene, urmat de steagul profetului și însoțit de / / toată curtea sa, acest principe s-a dus p. 95 la palatul său, unde, așezat pe tronul său în sala divanului, a primit supusa închinare a tuturor marilor dregători.

Această ceremonie ne-a ținut ocupați până la ora cinei pe care o pregătisem și pe care bucătarul meu a avut încuviințarea să o servească. Cei ai hanului, prinzând de veste de această concurență, se siliseră și ei să se distingă, dar nu au putut ține lupta împotriva sosurilor cu vin. Deserturile nu au avut mai puțin succes și superioritatea bucătăriei franceze ne-a câștigat cinstea de a oferi zilnic principelui douăsprezece feluri de bucate la fiecare masă.

³⁴ *Bactché seray*, capitala Crimeii.

³⁵ Krim Ghirai, han al tătarilor (1758—1764, 1768—1769).

Krim Ghirai nu era numai iubitor al unor mese bune, el era accesibil tuturor plăcerilor. O orchestră numeroasă, o trupă de actori și de dansatoare din slujba sa îi umpleau toate serile, variindu-i plăcerile, și distrau pe han după treburile de stat și pregătirile de război cu care se îndeletnicea în timpul zilei... Mă bucuram de încrederea lui; mă primea la petrecerile sale, mă distra mai ales tabloul cam ciudat și variat pe care mi-l infățișa curtea lui.

- Căușani ajunsese centrul țării tătarăști; toate poruncile porneau de aici, într-aici alergau toți de pretutindeni și mulțimea curtenilor creștea pe fiecare zi. Noii miniștri, pe care îi cunoscusem în Crimeea și care observaseră atențiile deosebite cu care mă cinstea hanul, mă alegeau pe mine pentru a căpăta de la stăpânul lor vreo iertare a vreunei pedepse, pe care p. 96 n-ar fi îndrăznit să o ceară ei înșiși. Experiența dobândită în / / cursul primei sale domnii îi întărise în gândul că trebuiau să-l ferească de un prim act de cruzime, care de altminteri era împotriva fiirii lui, dar după care erau temeri că nu se va mai putea opri. Un biet tătar, care fusese surprins călcând unele porunci prea aspre, fusese condamnat la moarte de către han. În clipa când soseam eu la palat se pregăteau să ducă pe acest nenorocit la moarte. Mai mulți sultani m-au înconjurat îndată, mi-au povestit faptul și m-au rugat să feresc pe tătari de urmările acestei execuții. Am intrat la Krim Ghirai, pe care l-am găsit încă agitat de eforturile pe care o făcuse împotriva firii sale pentru a da acea poruncă, m-am apropiat de el și după ce m-am plecat ca să-i sărut mâna — ceea ce nu făceam niciodată —, am reținut-o în ciuda mișcării pe care a făcut-o ca să o retragă. „Ce vreți?” m-a întrebat cu un fel de asprime. „Iertarea vinovatului”, i-am răspuns. „Ce interes poți avea pentru acest nenorocit?” îmi răspunse el. „Nici unul”, îi răspunsei eu; „un om care v-a călcat poruncile nu-mi poate inspira nici un interes; de aceea eu nu mă ocup decât numai de domnia voastră; ați ajunge repede crud dacă ați fi o clipă măcar prea sever și nu e nevoie să încetați a fi bun pentru a fi mereu temut și respectat”. El a surâs, mi-a lăsat mâna lui într-a mea, eu i-am sărutat-o și m-am dus să anunț din partea sa milostivirea pe care mi-o acordase. Veselia pe care a răspândit-o a fost întreținută de o nouă comedie turcească de un gen destul de caraghios. În timpul piesei Krim Ghirai mi-a pus multe întrebări asupra teatrului lui Molière, de care auzise vorbindu-se. Cele ce p. 97 i-am spus despre regulile artei dramatice și despre / / decența observată în teatrele noastre i-au trezit dezgustul pentru eschibițiile la care sunt încă reduși turcii. [Vrea să comande o traducere a lui Tartuffe]³⁶.

- În acest timp un trimis al confederațiilor din Polonia sosea la Căușani pentru a stabili cu hanul începutul campaniei... Dar vremea ne zorea, astfel că Krim Ghirai a dorit să mă duc în preajma Hotinului ca să tratez, în numele lui, cu șefii confederației care se refugiaseră acolo; dar oricât de măgulit aș fi fost de încrederea acestui principe, am socotit că nu trebuia să primească această însărcinare fără să fiu întovărașit de p. 98 un coleg / / tătar. Acesta, numit de îndată, a fost investit cu depline puteri ca și mine. Solia noastră cerea mai degrabă iuțeală decât lux, iar a doua zi, am dormit pe pământul Moldovei. Icoana celei mai groaznice pustiiri precedase războiul și numai spaima locuitorilor pricinuită de incursiunile unor trupe era cauza acestui dezastru. Părăsirea satelor și încetarea

³⁶ D. Ruffin, secretar interpret al regelui la Versailles, era însărcinat cu această lucrare: inteligența sa ar fi pus bazele bunului gust la tătari, dacă împrejurările i-ar fi îngăduit să se dedea acestei munci (n.a.).

tuturor muncilor agricole nu promitea fără îndoială armatei otomane belșugul de alimente pe care se aștepta să le adune în vecinătatea Dunării, dar aceste idei pe care le împărtășeam tovarășului meu îl interesau mult mai puțin decât lipsa actuală de hrană de care a trebuit să răbdăm până la sosirea noastră la Dăncăuți ³⁷. Conții Krasinski ³⁸ și Potocki ³⁹ ne-au primit acolo cu toată considerația datorată principelui, pe care îl reprezentam, dar ceea ce a plăcut mai mult solului tătar a fost vinul bun de Tokay cu care a fost tratat. Îl adusesem pe sol în trăsură mea, dar oste-neala șederii în sus în trăsură l-a făcut să dorească pentru înapoiere o căruță turcească în care să poată sta culcat în voia sa. M-am grăbit să mulțumesc această dorință a unui bărbat a cărui vârstă înaintată și fire îndatoritoare erau la fel de vrednice de interes.

Un car în urma noastră ne ducea bagajele și câțiva servitori. Am pornit în chipul acesta pe un drum care ni se spusese că este mai bun, deși puțin mai lung. Un ger destul de aprig venise după niște zăpezi imbelșugate, trebuia să profităm pentru a trece Prutul prin vad ⁴⁰ // înainte de umflarea apelor ce putea fi provocată de un cât de mic dezgheț. Conduși de o călăuză, am ajuns la malul râului al cărui curent grăbit căra la vale sloiuri mari de gheață. Nu cunoșteam adâncimea apelor sale, însă mă temeam de puterea lor, dar călăuza m-a liniștit luând-o înaintea trăsurii mele care mergea în frunte. Era trasă de șase cai buni și era destul de greu pentru a rezista curentului; într-adevăr a ajuns cu bine pe malul celălalt, m-am grăbit să mă cobor ca să văd ce fac celelalte două trăsurile a căror lipsă de greutate mă neliniștea. Erau de-abia la o treime din drum, când apa a început să le salte în sus. Am strigat să oprească, dar în loc să mă asculte, surugii îndeamnă caii, cele două trăsurile se răstoarnă și într-o clipită fluviul duce cu sine val vârtej împreună cu sloiurile sale toate rămășițele acestui naufragiu. Alerg la surugiul trăsurii mele ca să-i spun să deshame și să-și ducă caii în ajutorul solului tătar și al oamenilor mei. Îl găsesc zăcând jos pe pământ gata să-și dea duhul de frig; îl târăse lângă un șanț din apropiere în care-l arunc pentru a-l acoperi cu zăpadă. Vizitiul meu urmăse cursul râului până la o moară unde a trezit, cu strigătele sale, atenția morarilor. Ajung îndată acolo și îi găsesc pescuind cu ajutorul unor cângi pe cei căzuți în apă. Dar îl caut în zadar pe bătrânul meu tovarăș și eram cuprins de cea mai cruntă deznădejde asupra soartei sale, când i-am auzit vocea care mă îndemna să mă liniștesc în timp ce din mijlocul sloiurilor numai capul său, scos prin ușa trăsurii sale, apărea din apă. Era ținut în loc numai de un prag al albiei de unde cea mai mică // smucire putea să-l tragă la vale. Am avut norocul, în sfârșit, să-l pot ajuta p. 99 și să strâng laolaltă pe toți naufragiații mei, pe care mai trebuia încă să-i apăr de primejdia de a pieri de frig. În adevăr gerul le înțepenise atât de mult hainele încât nu au putut fi desbrăcați decât după ce au fost desmorțite la căldura unui foc bun. Când m-am asigurat că îngrijirile morarilor puteau întâmpina îndeajuns nevoia lor, am dat fuga împreună cu vizitiul meu ca să-l readuc pe surugiul meu: zăpada îl vindecase. Când am ajuns acolo l-am văzut încercând să iasă din groapa în care îl aruncasem. Focul bun al morii l-a înzdrăvenit și am bucuria neașteptată la

³⁷ Dankoutza, sat lângă Hotin, în Ucraina.

³⁸ Crazinski.

³⁹ Potoski.

⁴⁰ În text: à Guéle-Pruth (= à gué le Pruth).

înapoierea mea să văd că toate bagajele mele fuseseră scoase din apă. M-am îngrijit cât am putut mai bine să le mai dau și toate celelalte ajutoare cerute de împrejurări și în curând nu mi-a mai rămas decât să mă înduioșez de sensibilitatea nețărmurită a tovarășului meu, care, după ce trecuse el însuși prin cea mai mare primejdie, nu vorbea decât de îngrijorarea mea. Tiimpul trebuitor pentru a usca hainele, a drege căruțele și a ne aproviziona, nu ne-a îngăduit să plecăm decât a doua zi. Până atunci nu avusesem a mă lăuda de drumul cel nou și cărările rele pe care le-am întâlnit m-ar fi scârbit cu totul, dacă nu aș fi nădăjdut să ajung în curând la Botoșani. Mi se vorbise de acest oraș, unul din cele mai mari (!) din Moldova, ca de un pământ al făgăduinței, unde m-aș putea aproviziona pentru tot restul drumului, era încă lumină când am intrat în el, dar l-am găsit părăsit cu totul. Casele vraște ne-au îngăduit să intrăm în cea care avea o înfățișare mai arătoasă și despre care // călăuza mea mi-a spus p. 101 că era a unui boier. Această stare de lucruri ne oferea puține mijloace de aprovizionare; am convins însă pe călăuza mea să meargă să ceară din partea mea alimente starețului unei mănăstiri din vecinătate ⁴⁰; așteptam cu nerăbdare să se înapoieze, când am văzut apărând în curtea mea o caretă trasă de șase cai; era stăpânul casei. De cum a intrat mi-a spus că, aflând de la trimisul meu locul de găzduire pe care mi-l alesesem și nevoile mele, venise el însuși pentru a nu lăsa altuia mulțumirea de a le satisface.

Un început atât de îndatoritor ne-a deșteptat speranțele și sosirea alimentelor nu ne-a lăsat să tânjim prea mult. Oricât de important om ar fi fost gazda noastră, am băgat de seamă din cuvintele schimbate cu el că nu era luceafărul ținutului și că lăsându-se împins în toate direcțiile din cauza slăbiciunii firii sale, ultimul venit avea întotdeauna dreptate. Așadar, mi-a fost ușor să demonstrez primejdia la care se expuneau boierii, nepunând stavilă la părăsirea caselor, ba îngăduind-o chiar ei prin pilda lor. Îmi aduse tocmai la cunoștință că toți locuitorii orașului, în număr de șapte până la opt mii, speriați de schingiunile și jafurile unor spahii, se refugiaseră între zidurile mănăstirii, la care trimiseseam pe călăuza mea, că mai mulți boieri, tot atât de temători ca prostimea, întrețineau această dezordine, fără să-i prevadă urmările. „Am fost și eu dintre aceștia, a adăugat el, domnia voastră m-ați convertit, veniți să faceți același bine tovarășilor mei”.

Plăcerea de a readuce pe toți acești nenorociți la căminele lor, pe care nu le amenința nici o prigoană, m-a amețit ascunzându-mi primejdia de // a încerca această faptă bună. p. 102

Reținusem peste noapte pe gazda mea și cum drumul meu mă silea să trec prin fața porții mănăstirii, ajuns acolo, țipetele femeilor și copiilor, învălmășeala unei mulțimi înghesuie clăie peste grămadă și tabloul mizeriei în care era cufundată, au sfârșit prin a mă hotări să-l urmez pe boierul meu. El m-a ajutat să străbat mulțimea până la un cerdac unde tovarășii mei m-au primit și m-au dus în salonul unde își aveau ședințele lor. Făcusem o impresie atât de puternică asupra gazdei mele încât, sub influența argumentelor mele, voia să încerce a-i converti și pe tovarășii săi, dar a fost întrerupt de la început de insultele cu care l-au copleșit, ceea ce m-a întărit în părerea că acest bărbat nu era un conducător de oameni. Am găsit cu cale atunci să-mi desfășor propria elocință, dar am văzut curând că nu va avea mulți sorți de izbândă; auditorul meu era

⁴⁰ Mănăstirea Agafton, ctitorită de sihastrul omonim înainte de 1729.

furtunos, tumultul nu lăsa nici o portiță pentru liniștea pe care voiam să o așez. Am alergat atunci la mijloace mai puternice. O spaimă pricinuisese această nebunească dezordine, numai o spaimă mai reală putea să-i pună capăt. Am schimbat tonul, am amenințat că mă voi plânge hanului și-l voi îndemna să purceadă la o judecată sumară. Am găsit scuze poporului care se lasă întotdeauna condus; am acuzat de rebeliune pe cei care nu mă ascultau și n-am mai văzut în fața mea decât oameni înfricoșați și supuși.

„Vorbiți-le d-voastră înșivă acestor mulțimi speriate, îmi spuse cel mai bătaios dintre boieri. Îi veți convinge mai bine decât am putea-o face noi înșine, ei vă vor binecuvânta și în loc de a ne învinui pe noi, ne veți recunoaște bunăvoința”. M-am lăsat greu multă vreme și nici n-aș fi primit niciodată rolul primejdios // ce mi se propunea, dacă, întorcându-mă în ceardac pentru plecare, n-aș fi văzut ce lucru cu neputință era să străbați prin mulțimea, pe care neliniștea o frământa grozav de la venirea mea. p. 103

„Vorbiți acestor nenorociți”, îmi repetă încă odată același boier, înaintând la marginea cerdacului, ca să-mi slujească fără îndoială drept tovarăș pe această nouă tribună pentru discursuri. Trei ieniceri înarmați până în dinți stăteau acolo cu tot ifosul islamului. Mutra lor importantă îi înfățișa ca pe niște protectori și, văzându-mă silit să pun capăt acestei aventuri, am crezut că era nimerit să încep prin a mă impune acestor viteji, pentru a impresiona mulțimea.

„Ce faceți voi aici”? i-am întrebat cu glas hotărât. „Îi apărăm pe acești ghiauri”, îmi răspunse unul din ei. „Îi apărați”, i-am întors eu vorba, „dar împotriva cui? Unde le sunt dușmanii? Să fie cumva sultanul sau hanul tătarilor? Dar atunci voi sunteți niște rebeli și singurii începători ai neorânduiei care domnește aici. Lăsați pe mine. Voi avea eu grijă ca să fiți pedepsiți”. Nici nu încheiasem încă această scurtă apostrofă că ifosul turcilor mei a fost înlocuit prin teamă; se sculaseră ca să mă asculte, au coborât treptele dezvinovățindu-se. Acest prim succes, (asemenea unei victorii) asupra unor trupe auxiliare, atrăsese atenția mulțimii, a cărei tăcere mi s-a părut un semn bun. Atunci am făcut câțiva pași înainte și luând cuvântul cu glas tare pe grecește, eram pe cale să câștig toți laurii lui Demostene, când un beiv străbătând mulțimea și făcându-se campionul taberei dușmane mi-a ținut cu sfidare acest logos: „Ce vorbiți de supunere, de liniște, de munca pământului când noi murim de foame? Aduceți-ne pâine, strigă acest om infuriat, iată ce ne // trebuie”, „da p. 104 pâine”, repetă poporul infuriat.

Văzându-mi atunci tot edificiul răsturnat și nici un mijloc pentru a ieși din încurcătură în care mă vârașem cu atâta neprevădere, am scos din buzunar doi pumni de bani pe care îi aveam în monede diferite. „Poftim”, spusei eu, aruncându-le în mulțime, „iată pâine, feții mei; întoarceți-vă la casele voastre, veți găsi acolo belșug”. Scena se schimbă într-o clipă, toți se bușesc pentru a aduna banii, beivul dispare sub greutatea celor ce se năpustesc, binecuvântările înlocuiesc insultele și graba mea de a mă retrage a fost tot atât de mare ca zelul nepotrivit care mă adusese acolo. Totuși retragerea mea s-a făcut cu toate onorurile războiului și am ajuns la trăsura mea în mijlocul aplauzelor poporului, care s-a dat în lături deschizându-mi cale de trecere și care chiar de a doua zi s-a întors la căminele sale. Tovarășul meu, care mă aștepta la poarta mănăstirii unde mă dusesem să-mi exercit oratoria, nu era prea liniștit de urmările imprudenței sale. Am fost foarte mulțumiți amândoi că ne regăsim și

ne-am urmat drumul, folosind zilnic cu mare cumpătare proviziile pe care ni le dăruise acel boier. Satele pe care le străbăteam fiind cuprinse în acea pustiire generală care se aşternuse pe toată Moldova, abia ne dădeau un adăpost în timpul nopţii.

Ţara Românească suferise aceleaşi prădăciuni din partea unor trupe turceşti care trebuiau să se unească cu hanul şi care nu avuseseră altă grijă de fapt decât să distrugă propria lor ţară. Nu este pe lume grozăvie pe care să nu o fi făcut-o aceşti turci şi, asemenea soldaţilor fără frâu care în timpul jefuirii unui oraş nu se mulţumesc să rânduiască totul după cheful lor, ei mai umblă şi după succese din cele mai puţin vrednice

p. 105 a fi dorite, // câţiva spahii îşi îndreptaseră atentatele până şi asupra bătrânului rabin al sinagogii, precum şi a arhiepiscopului ortodox.

Am ajuns în sfârşit la Chişinău după mari osteneli şi după ce o duşesem destul de greu, fiind puşi la porţie ca nişte bolnavi. Dar guvernatorul ne-a făcut să uităm totul, dându-ne o masă bună şi o casă bună. Nu ne mai rămăneau decât douăsprezece leghe de străbătut şi mă pregăteam să plec dis-de-dimineaţă, când mi s-a spus chiar de la sculare că aceasta este cu neputinţă. După frigul îngrozitor din ajun urmaseră zăpezi atât de mari încât drumul prin munţii pe care trebuia să-i străbatem ajunsese a nu mai putea fi folosit de trăsurile. Nu eram deloc dispus totuşi să mă dau bătut din cauza greutăţilor care păreau a se uni pentru a împiedica întoarcerea mea la hanul tătarilor, dar bătrânul meu tătar, mai puţin activ şi mai obosit, a rămas pentru a păzi bagajele. Am plecat cu sania. Datorită lăşelii sale m-am văzut în curând în câmpiile de la Căuşani, dar noi piedici mă aşteptau acolo. Lipsa de zăpadă, alături cu dezgheţul cel mai deplin erau cât pe aici să mă oprească în drum; noroc că am întâlnit o căruţă care îmi convenea de minune; dar a trebuit să folosesc oarecare violenţă pentru a-l sili pe omul căruia îi aparţinea să mă ducă. Stăteam în această căruţă împreună cu secretarul meu şi ne bucuram că nu sosim pe jos, când s-a fărâmat roata şi am fost nevoiţi în sfârşit să ne hotărâm la această ultimă cale de urmat care readucea cu aşa puţină strălucire pe ambasadorul tătarilor. . . .

p. 142 . . . Am sosit a doua zi la Bender. Ne aflam încă la o oarecare depărtare, când am zărit pe guvernatorul acestui oraş care venea în întâmpinarea noastră. Când se apropie hanul, acest vizir urmat de o suită numeroasă descălecă împreună cu trupa sa şi, apropiindu-se de acest principe ⁴², se închină adânc, apoi se întoarce să-l însoţească mergând pe jos înaintea lui, dar, după această dovadă de respect, a primit voie de a încăleca din nou şi a însoţi pe Krim Ghirai până // la Nistru, care ne despărţea de cetate. Am putut zări atunci un pod de vase, pe care paşa pusese să-l facă în condiţii cu atât mai grele cu cât a trebuit să pună să se spargă

p. 143

⁴² *Krim Gheray* = Krim Ghirai, han al Crimeii în a doua domnie (1768—1769).

gheața care mai acoperea încă fluviul, dar aceste osteneți ale sale pentru a-l mulțumi pe suveranul tătarilor au avut puțin succes și toate stăruințele vizirului nu l-au putut hotărî pe acest principe să se folosească de el. „Eu trec fluviile”, a spus el, „într-un chip mult mai puțin costisitor”. Îndată și-a îndemnat calul la trap ușor și l-a silit pe pașă, care se cutremura de această veselie, să-i uimeze pilda. Într-adevăr troznetul gheșurilor care se crăpau sub greutatea noastră trebuie să-l fi făcut să ofteze după pontoanele sale și numai pe celălalt mal s-a putut într-adevăr încredința de inutilitatea lor. În timpul acestei treceri, turnul cetății începu să salveze de salut; Krim Ghirai a intrat în Bender în bubuitul întregii sale artilerii. Găzduit la guvernator, a rămas acolo ca să-și slobozească trupa, în timp ce curtea sa a plecat la Căușani să-i pregătească primirea și am sosit și noi acolo cu toții tot atât de mulțumiți că ne putem odihni de oboselele campaniei... [Uimează arătarea dușmăniei dintre han și marele vizir turc aflat la Hotin și descrierea morții suspecte a hanului]⁴³.

Marea oboseală pe care o îndurasem timp atât de îndelungat, unită p. 146 cu nesiguranța pe care o arunca acest eveniment⁴⁴ asupra situației mele, m-a făcut să cedez cu ușurință dorinței de a mă duce la Constantinopol pentru a aștepta acolo ordinele [ce s-ar găsi cu cale să mi se trimită. O parte din personalul meu era încă la Băciserai; am lăsat și restul la Căușani, unde domnul Ruffin⁴⁵ rămâne ca însărcinat cu afaceri, și am plecat cu secretarul meu, un chirurg (felcer), un fecior și cu bașcihodarul hanului, însărcinat să mă conducă și înarmat cu ordinele necesare.

Eram îmbrăcați în port tătăresc și bagajul nostru era corespunzător. Abia încărcă un cal pe care surugiul nostru îl mîna de frâu și pe care îl urmam în goana calului, dar cu toată iuțeala poștei tătărești, distanța dintre stațiile de poștă / / a redus prima noastră zi de călătorie la 15 leghe; p. 147 era încă zi când am ajuns în acel sat din Basarabia pe care îl alesese călăuza noastră pentru popasul nostru; m-am oprit în mijlocul unei piețe înconjurată de case. Am băgat de seamă că fiecare locuitor stătea în fața porții sale cu privirea ațintită asupra noastră în timp ce cihodarul, rotindu-și ochii, îi cerceta unul după altul. „Ei bine” — îi spusei eu — „unde o să locuim? Văd că nimeni nu se ocupă de aceasta”, Dimpotrivă”, îmi răspunse el, „toată lumea așteaptă și fiecare dorește să fie preferat, alegând casa care vă va place cel mai mult, veți face un om fericit”. Am observat în timpul acestei convorbiri pe un bătrân singur în fața porții sale. Aspectul său venerabil a trezit interesul meu. M-am hotărât să trag la el și îndată ce mi-am făcut cunoașterea alegerea, toți locuitorii au intrat înapoi în casele lor. Graba îndatoritoare a noii mele gazde trăda mulțumirea sa.

⁴³ E vorba de pretinsa otrăvire a lui Krim Ghirai de către un grec din Corfu, Siropolo, calificat de „chimist” și medic al lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, domnul Țării Românești (1768—69), al cărui capucehaie era pe lângă han. La moartea hanului capătă pașaport de plecare și merge în Țara Românească.

⁴⁴ Moartea hanului.

⁴⁵ Ruffin, secretar-interpret al regelui Franței, afectat misiunii lui de Tott pe lângă han.

p. 148 Abia m-am dus într-o cameră joasă destul de curat orânduită și și-a adus soția și fiica, amândouă cu fața descoperită⁴⁶ // prima purta un lighean și un ibric, cealaltă un șervet pe care l-a întins pe mâinile mele după ce le-am spălat. După ce s-au îngrijit de cină, lăsându-o apoi în grija femeilor ca să o pregătească, bătrânul care până atunci mă luase drept un mârzac, fiind lămurit de cihodar, a venit îndată să mă roage să scuz puținele sale mijloace pentru a mă primi după cuviință. Răspunsul meu l-a liniștit. Și deoarece voiam să-i pun întrebări asupra lucrurilor care mă înconjurau, l-am pus să se așeze, să tragă din ciubuc și să ia împreună cu mine cafeaua pe care servitorul meu mi-a adus-o. Această mică dovadă de prietenie, pe care un mârzac nu ar fi dat-o gazdei sale, cu siguranță, a sfârșit prin a-l dispune să vorbească...

p. 151 Dorința de a ajunge pentru popasul de noapte pe malul Dunării ne-a silit să plecăm foarte devreme. În momentul plecării, gazda mea s-a arătat credincioasă principiilor sale și mi-a fost cu neputință să-l hotărâsc să primească darul prin care voiam să răsplătesc buna sa primire. . .

Am ajuns la Ismail și nu am putut privi malul celălalt al Dunării fără să mă gândesc la ifosul sfidător al turcilor cu care trebuia să am de-a face a doua zi. Simțeam chiar influența vecinătății lor și această schelă a comerțului dintre tătari și turci nu mai vestea acel spirit de bunăvoință și acea simplitate sinceră care caracterizează pe cei dintâi. [Urmează un dialog asupra ospitalității și a obiceiurilor tătarilor și apoi plecarea autorului la Ismail].

Orașul Ismail, pe lângă avantajul de a sluji de antrepozit pentru negoțul grânelor la Dunăre, are și o industrie care îi este proprie, prelucrarea pieilor pe care le numim piei de Turcia⁴⁷. De jur împrejurul orașului se văd terenuri întinse anume desemnate pregătirii acestor piei. Lucrate mai întâi ca pergamentul, ele sunt apoi susținute în aer cu ajutorul a

p. 152 patru // bețe care le întind orizontal și le pregătesc să primească imprimarea granulării datorate uuei mici semințe foarte astringentă, cu care sunt acoperite. Peste câțva timp marochinurile acestea sunt gata și desăvârșit de bine pregătite.

Trebuia să trecem peste două brațe ale fluviului⁴⁸ pentru a ajunge la malul celălalt; abia se lumina de ziuă când podul plutitor ne-a dus în insula dintre ele. Am străbătut-o pe o diagonală de 4 leghe pentru a ajunge la al doilea braț, în fața Tulcei, cetate turcească așezată puțin mai jos de confluență; după ce am schimbat caii de poștă, ne-am urmat drumul printr-o pădure, în care ne-a prevenit surugiul că trebuie să fim cu băgare de seamă; dar mie mi se părea că cinci tătari nu puteau trezi lăcomia fiului guvernatorului și a unor nobili de vârsta lui care, după spusa

⁴⁶ Se vede că legea „Namekrem” ... nu este respectată în mod scrupulos de femeile tătare (n.a.).

⁴⁷ *Chagrin de Turquie* (= marochin).

⁴⁸ Dunărea.

surugiului, se distrau jefuind pe trecători. Ne credeam la adăpostul acestor strengării, când la ieșirea din pădure, am întâlnit un călăreț cuviincios îmbrăcat, călărind un cal frumos și urmat de un tâlhar, atât de grozav înarmați amândoi încât erau de-a dreptul caraghioși: două carabine, trei perechi de pistoale, două iatagane și trei sau patru cuțite ce dădeau fiecăruia din ei credința că era foarte de temut. La acest ciudat echipament de război, se adăuga un ton sfidător, care urmărea fără îndoială să sperie pe oamenii mai slabi de înger și să-i facă să chibzuiască dacă trebuiau sau nu să-i atace. Noi i-am salutat cuviincios când au ajuns în dreptul nostru și primul lor semn de ostilitate a fost că nu ne-au răspuns. Judecând atunci, după blândețea cu care am primit acest fel de jignire, că niște gesturi de sfidare ne-ar domoli cu totul, cel dintre acești netreb-nici care părea să fie stăpânul ia / / un pistol din arsenalul său, dă pinteni p. 153 calului și și-l joacă rotindu-l lângă noi; dar plictisindu-mă să văd că acest nepriceput care voia să ne sperie și socotind, pe de altă parte, că sfiala noastră putea să-l îndemne spre unele fapte care ne-ar fi pus în situația de a trebui să-l ucidem, am crezut că e mai cuminte să scap (de el făcându-l să-și îndrepte părerea. M-am depărtat atunci de ceata noastră și cu pistolul în mână am înfruntat pe călărețul nostru, care mirat de această ieșire, și-a încetinit rotirile. „Calul dumitale mi se pare bine strunit”, îi spusei eu râzând”, dar dacă este de rasă bună, nu trebuie să-i fie teamă de foc, ia să vedem” și pe dată am tras un foc chiar pe lângă urechile sale. Animalul a sărit în două picioare, călărețul și-a azvârlit arma pentru a se ține de coama calului, tichia ⁴⁹ a căzut la pământ și eu l-am lăsat în plata domnului în această încurcătură care l-a pedepsit îndeajuns, silindu-l totodată să ne lase să ne urmăm drumul...

⁴⁹ *bonnet*

NICOLAUS ERNST KLEEMANN

(1736—după 1800)

Nicolaus Ernst Kleemann, fiul unui pastor protestant din Altdorf, s-a născut la 9 februarie 1736. După terminarea studiilor de teologie, a trecut la Viena, unde și-a început activitatea ca scrib în diferite cancelarii.

Intrând în slujba contelui Joseph Johann Rüdiger von Starhemberg (1742—1789), posesorul unei însemnate case comerciale la Sendin, a fost trimis în 1768 în Țara Românească, la Chilia și în Crimeea spre a cerceta la fața locului posibilitățile de încheiere a unor relații comerciale cu țara noastră, cu raialele turcești și tătarii.

Agentul comercial al Casei Starhemberg a călătorit pe Dunăre până la Chilia, trecând prin Ismail, importantă schelă turcească pentru desfacerea marochinurilor lucrate după prodcede orientale. S-a dus la Căușani spre a obține de la han firmanul și menzulul pentru a desface în Crimeea diferite mărfuri fabricate ca: fierărie, pânzeturi, postav, prinind în schimb produse locale și nu bani, deoarece moneda turcească era foarte depreciață, astfel că în tot Orientul avea curs mai sigur ducatul venețian și olandez sau talerul austriac.

După întoarcerea sa în Austria, Kleemann a mai făcut o a doua călătorie în părțile noastre ca reprezentant al casei de comerț Bienenfeld din Viena. A fost întovărașit de un german, Maader și de un supus italian. De data aceasta, Kleemann urmărea stabilirea unor relații comerciale cu Moldova și indeosebi cu Iași. Mai târziu, Kleemann s-a așezat pentru câțva timp la Galați, ca reprezentant al societății Willeshofen din Viena, pentru relațiile cu Orientul. A lucrat și în serviciul administrației tutunurilor din Praga. Se pare că se mai afla încă în viață prin 1800.

Kleemann a alcătuit un memoriu intitulat *Entwürfe über die Handlung in die Levante*, pe care l-a înaintat în 1776 împărătesei Maria Tereza. Era privitor la organizarea comerțului austriac în Levant, Crimeea și părțile tătărăști, propunând înființarea unor consulate, cât și a unor companii comerciale.

În 1773 și-a tipărit jurnalul de călătorie la Editura Ghelen din Viena, sub titlul: *Nicolaus Ernst Kleemann Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, durch die Butschjack — Tartarey über Kauschan, Bender, durch die Nogew — Tartarey in die Crimm, dann von Kassa nach Konstantinopel, nach Smirna und durch den Archipelagus nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770, Nebst einem Anhang von den besondern Merkwürdigkeiten der erimischen Tartarey in Briefen an einen Freund*. Neue verbesserte Auflage, Wien, Ghelen, 1773, în 8°. Aceasta pare să fie, totuși, prima ediție, după cum rezultă din prefețele edițiilor următoare. După această ediție, care dă textul trunchiat și prelucrat sub formă de scrisori, a urmat a doua ediție purtând același titlu, cu mențiunea „Zweite und vermehrte Auflage, mit vielen Kupfern, Leipzig, verlegt Johann Paul Krauss, 1773”, cu 9 planșe gravate de I. C. Berndt. Această ediție cuprinde textul integral, în forma originală de jurnal, cu gravuri făcute după desenele lui Kleemann.

Ediția a III-a, amplificată ca text și îmbogățită cu o hartă reprezentând cursul Dunării de la Rusciuc până la vărsare, împreună cu Crimeea, apare la Praga în 1783 sub titlul: *Tagebuch der Reisen. Mit einer zuverlässigen Karte von der Krimm und vielen Kupfern*.

A IV-a ediție, prescurtată, a apărut în colecția de călători editată de Joachim Heinrich Jaeck, în „Taschen Bibliothek der wichtigsten und interessantesten See — und Land — Reisen”, Nürnberg, 1818, vol. 26, p. 178—214.

Lucrarea lui Kleemann a fost tradusă, după ediția a II-a, în limba franceză sub titlul : *Voyage de Vienne à Belgrade et à Kilianova dans le pays des Tartares Budziacs et Nogais dans la Crimée... Fait dans les années 1768, 1769 et 1770... On y a joint la description des choses les plus remarquables concernant la Crimée*, Neuchâtel, 1780. După aceeași ediție a mai fost tradusă în limbile olandeză, engleză, rusă, italiană.

De Kleemann s-au ocupat N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, București, 1928, II, p. 246—248 și în *Istoria comerțului românesc*, ed. a II-a, București, 1925, p. 60. A reprodus după el o schiță a cetății Chilia în *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 257. De asemenea și N. Docan în *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., s. II, tom. XXXVI (1914), p. 548—549.

Relația lui Kleemann cuprinde o descriere a peripețiilor călătoriilor sale din care se pot urmări condițiile de navigație pe Dunăre, procedeele abuzive ale vameșilor turci, felul de trai al populației întâlnite, precum și modul în care se călătorea. Sunt, de asemenea, arătate o serie de amănunte despre Curtea de la Căușani a hanului. În schimb, harta însoțind ed. a II-a (1873) nu aduce elemente noi pentru o cunoaștere mai precisă a malurilor Dunării. Ea cuprinde o serie de inconsecvențe, așezând de pildă orașul de Floci lângă Rusciuc, menționând de trei ori Brăila (înainte de Silistra, lângă Galați și lângă București) și sporind numărul brațelor Dunării la 5.

1768, octombrie

DRUMUL DE LA BELGRAD LA CHILIA NOUĂ¹

La 30 octombrie a trebuit să trecem prin șase vârtejuri sau cataracte pe care turcii le numesc Dalila, iar pe cele două stânci înalte, aflate pe amândouă laturile, ei le numesc Warma. p. 26

Două dintre ele mai ales // erau foarte primejdioase și mult mai de temut decât așa numitul vârtej al Dunării mai jos de Linz, căci valurile loveau cu putere vasele. Aceste vârtejuri se formează datorită unor stânci aflate sub apă, care taie Dunărea de-a curmezișul; ele fac un vâjâit și un vuiet mare și cursul fluviului este foarte repede. La capătul acestor munți, Dunărea se împarte în două brațe și formează două insule. În cel mai mare dintre brațe se poate vedea de departe încă o violentă cataractă care face un vuiet puternic și pe unde nu se poate trece. Corăbierii și-au dat ultimele lor puteri ca să iasă din curentul acestui braț și pentru a pluti pe cel mic. În cele din urmă ei au debarcat pe insula de sus, într-un sat mare turcesc numit Burotsa², locuit de turci, evrei și români. Am avut apoi timp liber ca să mă odihnesc, căci vântul era atât de puternic încât a trebuit să rămânem aproape trei zile. p. 27

Pe când mă plimbam într-o seară pe țărm mi s-a strigat „Frate // încotro”³. M-am uitat de jur împrejur și am zărit un om (un flăcău) zdren- p. 28

¹ Traducerea s-a făcut după textul german din *Tagbuch der Reisen von N.E.Kleemann*, Praga, 1783, p. 26 și urm.

² Neidentificat.

³ *Landsmann wohin?*

țăros în straie ungurești, care venea spre mine și care m-a întrebat ce fac eu aici? I-am răspuns numai atât cât trebuia să știe și am aflat de la el că era un slujbaș cezaro-crăiesc în această localitate și că avea pe seama sa o casă împreună cu o grădină pe care mi-a arătat-o, ca un privilegiu cezaro-crăiesc în această insulă. El m-a poftit să vin în locuința lui care era într-un loc foarte retras, dar această vizită mi s-a părut prea primejdioasă.

Ne-am aprovizionat cu vin, care aici este foarte bun și am părăsit această insulă la 2 noiembrie.

Nu departe de această insulă curge foarte liniștit un braț al Dunării printr-un munte stâncos și prăpăstios și acest braț este foarte adânc. Turcii și românii numesc acest braț Innick. Cam în mijlocul său se vede o peșteră săpată într-o stâncă. Mi s-a spus că ar fi făcut-o doi corăbieri a căror luntre înghețase aici și cei doi corăbieri au trebuit să îndure, luni de-a rândul, foametea. //

p. 29 După amiază eram la Orșova⁴, un oraș destul de mare, locuit de turci și de români, la o bătaie de pușcă se află hotarul dintre ținuturile cezaro-crăiești și cele turcești, însemnat prin două case proaste care se află fiecare pe câte un munte.

p. 30 Ienicerii ar trebui să aibă mai multă politețe. Trei dintre acești domni nu mi-au făcut impresie prea bună. Ei au venit pe vasul nostru și, după obiceiul turcilor, pipăiau și cercetau totul. Unul din ei a luat o sticlă de „Rosoli” din raft⁵ și m-a întrebat cât cer pe ea. I-am răspuns că nu o vând, i-am întins însă un pahar plin. Musulmanul l-a refuzat // cu dispreț și aroganță și a vrut să păstreze toată sticla. Atunci a venit ienicerul nostru care s-a infuriat grozav din această cauză; s-au certat și s-au înjurat unul pe altul o bucată de vreme; în cele din urmă cei trei ieniceri au plecat de pe vas cu multe amenințări. Ei au avut îndrăzneala să alerge la comandant și să i se plângă. Ienicerul nostru s-a luat și el după ei și a povestit comandantului cum s-au petrecut lucrurile. Acesta i-a certat și i-a amenințat cu pedeapsă aspră dacă ar mai veni pe vasul nostru; și în acest chip am scăpat de acești domni.

p. 31 La două leghe de Orșova se află așa numita Poartă de Fier⁶. Cum apele Dunării erau foarte scăzute, am fost sfătuiți să rămânem acolo până ce se vor înapoia vâsleșii turci care pilotaseră sau călăuziseră, cu puțină vreme mai înainte, un vas turcesc. // I-am așteptat așa.

<Ziua de> 3 noiembrie a fost și o zi îngrozitoare pentru mine. La orele 8 dimineața, fără a mai fi putut aștepta informații dacă apa era destul de adâncă pentru navigație, am plecat cu Dumnezeu, luând însă cu noi încă patru vâsleși <turci>, cunosători ai acestei porțiuni de drum, care controlaseră mai înainte cu grijă vasul și îl întăriseră cu câteva vâsle puternice.

La o jumătate de ceas de Orșova se află, pe o insulă, o cetate foarte mare, numită de turci marele *Kitab*⁷, iar în fața ei se afla un castel; din amândouă aceste localități poate fi dominată Dunărea. Nu departe de acolo

⁴ Orșova, oraș, jud. Mehedinți. Orșova era chiar de pe vremea romanilor o cetate întărită! A suferit mult în timpul războiului cu turcii. Astăzi, din cetate nu se mai vede decât un castel vechi, pe jumătate ruinat, și o jumătate de zid (n.a.).

⁵ *Gesimse*.

⁶ Turcii o numesc chiar așa, adică Demir Kapu. Unii geografi o numesc cataracta Dunării, nume care se dă în general ținutului prin care curge Dunărea printr-o strâmtoare între munți (n.a.).

⁷ *Grosse Kitab*. Această cetate este aproape regulată, dar este clădită foarte slab și turcii o lasă să se dărăpâneze din ce în ce mai mult. Ea se numea odinioară Sip Palanca, Elisabeth Schanz, cât și Orșova (n.a.).

se și aude puternicul muget și vuiet pe care îl face Dunărea la Porțile de Fier. // Eu, unul dintre oameni și ienicerul am fi dorit la început să coborâm pe uscat și să mergem pe jos, dar ne-am schimbat acest gând și am rămas împreună pe vas, căci ienicerul ne-a asigurat că el a făcut de multe ori această călătorie cu bine.

p. 32

Valurile au început însă să ne lovească cu mult înainte de a se vedea stâncile, în cele din urmă vuietul lor a ajuns atât de puternic încât nu se mai puteau auzi strigătele vâslașilor, care erau astfel siliți să se înțeleagă numai prin semne. Eu mă aflam la pupa vasului și priveam groaznicele stânci și strâmtorile prin care se rostogoleau apele spintecate. Vasul mergea ca o săgeată, când drept, când într-o clipă de-a curmezișul și valurile îl băteau din toate părțile. Abia treceam peste un vârtej și zăream în lături și în fața noastră altele peste care trebuia să trecem și aceasta a ținut aproape un sfert de ceas. În tot acest timp nu am auzit nimic altceva decât mugetul // valurilor și strigătul neconținut de : Allah ! Allah !⁸.

p. 33

Ce bucuroși am fost când unul din vâslași ne-a strigat că primejdia a trecut ! A trebuit totuși să mai trecem peste niște ruine ⁹ care puteau fi primejdioase, dar în comparație cu cele de mai înainte, nu le-am mai luat în seamă. Nu departe de acest loc primejdios, am debarcat într-un sat ¹⁰, ca să ne odihnim și să prânzim. Vâslașii tocmiți la Orșova au primit, în afară de plata lor, fiecare câte un dar și s-au întors.

Curiozitatea m-a împins să cobor pe țărm pentru a cuprinde cu ochii cât mai mult cu putință din această cale legată de atâtea primejdii, precum, și pentru a distinge câte unele din ruinele podului atât de vestit în istorie, clădit de împăratul Traian și distrus de urmașul său Adrian // și datorită căruia fluviul este atât de primejdios în acest loc. Dar nu se vedeau decât câteva blocuri mari, roase de apă // care semănau mai mult a stânci decât a piloți de zidărie. Am găsit pe țărm un fragment mare alcătuit din cărămizi și din pietriș gros și mortarul era tot atât de tare ca și piatra însăși. Plimbându-mi privirile peste fluviu, abia am putut pricepe cum de a putut vasul nostru să treacă printr-un canal atât de strâmt și de înspăimântător.

p. 34

p. 35

Vâslașii ne-au asigurat că acest loc era cel mai primejdios când apa era mai puțin adâncă, dar că atunci când era mare se putea merge la nevoie pe lângă mal.

Turcii numesc aceste trecători printre munți (*palamca*), anume pe cea de sus : Silo palankasö, iar pe cea de jos : Teko palankasö și cred că se datoresc dărâmării unor mănăstiri sau castele, căci acest neam nu s-a ilustrat prea mult prin cunoștințe asupra antichității.

La ora prânzului am mers mai departe și am mai auzit vuietul apei încă o jumătate de oră. // Cam pe la orele trei ne aflam în cabină ¹¹ împreună cu ienicerul care cunoștea fluviul mai bine ca vâslașii. Deodată am auzit trosnind podeaua vasului și, în același timp, larmă și țipete. Ne-am repezit afară cu toții, am văzut cum totul era în mare neorânduială și vasul zăcea împotmolit pe un banc de nisip. Doi oameni din echipaj astupau găurile

p. 36

⁸ Allah ! Dumnezeu. Este o implorare către Dumnezeu pe care turcii în primejdie obișnuiesc adesea să o rostească (n.a.).

⁹ Ruinen. Ale picioarelor podului lui Traian, despre care autorul dă o notă citând părerile lui Büsching și referirea lui la descrierea lui Marsigli. Laudele anticilor i se par exagerate.

¹⁰ Zimmer (?). Poate Vârciorova azi (localitate componentă a municipiului Turnu Severin, jud. Mehedinți).

¹¹ Zimmer — aici înseamnă cabina vasului.

și câțiva smulgeau scânduri ca să golească apa care pătrunsese înăuntru, S-au înfundat găurile cât s-a putut și toți s-au aruncat în apă pentru a despotmoli vasul. Mai bine de un ceas s-a lucrat zadarnic și în timpul acesta eu scoteam apa împreună cu Hagi Mussa ¹².

p. 37 A fost trimis un vâslăș cu o barcă mică să aducă oameni și când a adus vreo câțiva pe mal, acești barbari, în ciuda rugămintilor noastre, n-au vrut să miște nici un deget, au căscat gura și au plecat. Ienicerul cel cumsecade a plecat împreună cu șeful echipajului să caute un sat și până atunci trebuia să avem răbdare. Soarele asfințea când, în sfârșit, am văzut // venind din depărtare două bărci, care ne-au trezit speranța de a afla salvarea mulțumită lor. Când s-au apropiat, am strigat după ajutor. Una din ele a trecut vâslind mai departe pentru că nu putea prinde vântul ¹³, cealaltă însă a venit drept la noi. Era o barcă goală doar cu trei inși. Fără să țin seama de împotrivirile tălmaciului meu care voia să mai aștepte alt ajutor, am poruncit îndată să fie încărcate în această barcă mărfurile cele mai grele pentru a ușura vasul nostru. Abia ne apucaserăm de treaba aceasta, când a sosit ienicerul nostru cu două bărci pline cu români; acum lucrau peste 24 de oameni, opintindu-se împreună cu frânghii și, după vreun sfert de ceas, vasul a fost iar readus pe linia de plutire.

Înainte de a se ajunge la aceasta, eu coborâsem împreună cu Hag Mussa, cu lucrurile mai de preț și cu banii în barca turcească, deoarece mă temeam ca să nu se fărâme vasul nostru și să se prăpădească din cauza puterii foarte mari pe care o puneau oamenii ca să-l desprindă de bancul de nisip. //

p. 38 Cum apucase să se înnopteze, vasul turcesc a pornit înainte ca să arate vasului nostru drumul cel mai sigur la țarm. Jumătate din noapte și toată dimineața următoare s-a muncit la astuparea găurilor și la repararea vâslelor. Datorită ceții și vânturilor potrivnice nu am putut debarca decât la 9 <noiembrie> la Vidin, care este un oraș mare, întărit în Bulgaria. Șederea noastră acolo a fost foarte scurtă. Avusesem de mai multe ori de încercat vizite neplăcute din partea turcilor încât pentru a ne pune la adăpost, am preferat să călătorim și ziua și noaptea, totuși noaptea trebuia să fim cu mare grijă, căci aceste ținuturi sunt foarte puțin sigure. La Șiștov ¹⁴, ne-am aprovizionat cu alimente, <deoarece> încă de două zile nu avusesem de mâncare decât porții foarte mici. Șiștovul este un oraș mare, așezat într-un ținut deosebit de frumos. Și Rusciucul ¹⁵, din // depărtare, înfățișează o perspectivă prea frumoasă, căci casele sale sunt clădite tot pe înălțimi. Acest oraș are un castel și este destul de mare și de bine populat. Aici se găsesc multe manufacturi de stofă, de postav, de pânză, de muselină și altele. Locuitorii sunt în mai mare parte armeni, greci și evrei, iar turcii alcătuiesc cam o treime din populație.

p. 39

Ienicerul meu, Hasan Bași, s-a înapoiat de aici la Belgrad și cu greu m-am lipsit de el. Era un om bun și de treabă, numai că-și dădea cam multă importanță. Aceasta, datorită faptului că făcuse deseori această călătorie.

Am aflat cu adevărată plăcere că la Rusciuc comandantul era un om foarte drept care avea cea mai mare grijă de poliție și de siguranță.//

¹² Negustor armean, tovarăș de drum al lui Kleemann facă de la Viena.

¹³ *weil sie den Wind nicht fassen konnte.*

¹⁴ *Schistab*

¹⁵ *Oroschuck* este de cele mai multe ori indicat pe hartă sub numele de „Rassii” sau „Rusciuc” (azi Russe, oraș în Bulgaria), de asemenea așezarea acestui oraș este arătată în mod greșit, prea departe de Dunăre lângă care se află (n.a.).

Și cu toate măsurile sale de prevedere tot nu putea stăvili asasinatele și jafurile care erau foarte dese. Nici chiar ziua nu erai în siguranță, ci erai întotdeauna amenințat de a fi jefuit sau ucis. După ora 4 seara, nimeni nu se mai încumeta să meargă pe stradă. Este deci ușor de înțeles ce oameni cinstiți și civilizați erau locuitorii și câte neplăceri a trebuit eu să îndur acolo.

p. 40

Războiul împotriva Rusiei era acuma declarat; din această cauză li se ridicaseră locuitorilor creștini toate armele de foc și săbiile, dar nu li se plătise decât abia o treime din valoarea lor.

Și totuși am aflat aici o bucurie la care nu mă prea așteptasem. Am întâlnit câțiva inși care vorbeau nemțește. Unul era un negustor grec, celălalt un turc pe care îl văzusem și cu care vorbisem adeseori la Viena. Eram încântat de aceasta, mai ales pentru că i-am aflat a fi oameni cinstiți și iubitori de adevăr, ceea ce constituie un fenomen foarte rar în aceste ținuturi. // Dintre toți aceia care m-au sfătuit să nu merg în Crimeea, ei au fost cei mai stăruitori și cei care au adus argumentele cele mai puternice <spre a-mi dovedi> cât de primejdioasă și de nesigură ar fi acea călătorie. În toate ținuturile pe care ar trebui să le străbatem, am găsi trupe ducându-se la armată, toate orașele prin care ar trebui să trecem ar fi pline de soldați și, pe lângă acestea, bandele în trecere răspândeau peste tot primejdie și nesiguranță. Ele nu vor ține nicidecum seama de pașapoarte, de escortă și ori ne vor ieși înainte în orice clipă, cerând pe puțin bani și daruri din mărfuri, ori ne vor jefui de-a binelea și ne vor ucide. Ei ne-au dat ca exemplu cazuri tragice. De curând fusese jefuită nu departe de aici o trăsură împărătească turcească, încărcată cu bani, și escorta măcelărită. Cine nu ar fi fost înspăimântat de aceste lucruri? Tălmaciul meu, a cărui dorință aprigă de câștig ieșea biruitoare peste toate primejdiile, nu a putut fi înduplecat să se lase de călătorie sau cel puțin să purceadă cu toată grija. Eu mă și hotărâsem: // voiam să-mi debarc mărfurile în Țara Românească sau în Moldova, să mai las vasul să aștepte câteva zile la Ruscium și eu însumi să merg la București în Țara Românească, mai ales că acest mare oraș comercial se afla la numai 12 ceasuri depărtare de aici și să văd dacă nu voi putea face vreo negustorie acolo și ce mărfuri aveau mai multă căutare.

p. 41

p. 42

Sfătuitoarii mei au aprobat această hotărâre, dar tălmaciul meu pe care interesul îl prefăcuse dintr-un om aspru, posomorât și grosolan în omul cel mai vesel, mai zâmbitor și mai dulce ca mierea s-a împotrivit propunerii mele cu cea mai mare modestie (?) ¹⁶ și a făcut o alta. Anume, trebuia să ne urmăm călătoria până la Ismail; el aflase că hanul tătar ¹⁷ și consulul francez, baronul de Tott, ce venea de la Constantinopol, trebuiau să se întâlnească acolo în două, trei zile. Am putea deci să ne informăm foarte ușor de la acesta din urmă dacă putem merge mai departe sau nu fără vreo primejdie. Aceasta ar hotări dintr-o dată întreaga expediție. //

p. 43

M-am lăsat în cele din urmă înduplecat să primesc această sugestie împotriva voinței mele, dar mi-am propus cu sfințenie că dacă dincolo de Ismail drumul nu va fi sigur, nu voi mai da ascultare nici unei sugestii de acest fel...

[Urmează informații asupra manufacturilor și mărfurilor străine aduse la Ruscium, trimiterea de mărfuri la Constantinopol, pretențiile vameșilor de acolo și plecarea lui Hagi Musa].

¹⁶ *Bescheidenheit* = modestie. Nu cumva greșit în loc de *Entscheidenheit* (decizie, hotărâre), mai aproape de sensul frazei?

¹⁷ = Krim Ghirai, în a doua domnie (1768–69).

p. 44 ... Cu vasul nostru nu mai puteam merge mai departe; felul în care era croit nu ne-ar fi putut aduce decât piedici, nesiguranță și mare cheltuială. Am descărcat deci mărfurile într-o corabie mică turcească, ce trebuia să plece cât de curând, și am plătit până la Ismail un preț foarte modest. A trebuit să mă scap de vasul meu la un preț sub două treimi din cost — atâta valora lemnăria sa ...

p. 46 ... În sfârșit am părăsit Rusciucul la 18 noiembrie. Cabina era închisă de niște musulmani, a trebuit așadar să ne mulțumim cu partea dinainte a caicului¹⁸. Am lărgit spațiul redus care ne fusese destinat cum am putut mai bine, l-am acoperit cu scânduri și cu pături, de a ajuns astfel mai bun decât cabina vasului, numai că ne aflam expuși aerului liber. Ni s-a alăturat un armean de la Chilia Nouă numit Marquart. Acesta a fost neobișnuit de îndatoritor, a pus totul în comun cu noi și și-a împărțit cu noi alimentele sale. // De asemenea reisul¹⁹ și oamenii săi erau destul de îndatoritori, au făcut tot ce le-am cerut. Printre altele ne-a gătit foarte bine, în felul său, un turc care călătorea pe acel vas și care era lăcătuș de meserie; el era mulțumit dacă îi dădeam pentru osteneala lui ceea ce rămânea de la masă și ceva vin. Ceilalți musulmani își susțineau minunat reputația. Ei se înfățișau regulat când mâncam și era gata cafeaua; ei erau mai ales prieteni devotați ai vinului, pe care ne ajutau conștiincios să-l dăm gata. Când vedeau că nu mai era nimic, ne lăsau iarăși singuri.

p. 48 Vântul ne-a fost prielnic și la 20 <noiembrie> eram la Silistra. Nu este un oraș mare, dar este bine întărit²⁰// și se află pe malul drept al Dunării. Locuitorii sunt în cea mai mare parte turci, căroră le-a mers pomina pentru jafurile și cruzimile lor. Reisul a tras la malul cestălalt ca să economisească taxa de sosire. Vameșii care au venit în partea aceasta au terminat cu noi repede, astfel că ne-am urmat călătoria fără întârziere.

Câteva zile am avut vreme rea, vântul potrivnic și ploi mari care pătrundeau prin pături și-mi inundau patul.

p. 49 În ziua de 22 am sosit la Hârșova care este un oraș nici prea mare, nici prea mic, așezat pe malul drept al Dunării. Ce mulțumit am fost pe acest vânt puternic, care bătea din când în când, că mă descotorosisem de vasul meu vienez. Ar fi fost cu neputință să merg cu el pe acest fluviu acum foarte lat, // valurile înalte s-ar fi jucat cu el ca o minge. Dimpotrivă barca turcească le spinteca în așa fel că nici nu băgai de seamă. Adeseori pe un vânt potrivnic am înaintat șerpuiind, primindu-l ba dintr-o parte, ba dintr-alta²¹, mai multe ceasuri.

În ziua de 23 a trebuit să navigăm ziua întreagă și jumătate din noapte într-un braț îngust al Dunării care făcea multe cotituri. Cum acest drum este foarte nesigur a trebuit să fim mereu cu ochii în patru. Mai ales pentru mine această călătorie a avut foarte multe peripeții.

¹⁸ Barke.

¹⁹ Sunt numiți *reis*, *rees*, corăbierii de pe caice și de pe miile de vase de comerț; cei de pe vasele mari de comerț sau de război <se numesc> însă reis bași (n.a.).

²⁰ Nu era departe de ruinele zidului pe care îl făcuseră împărății bizantini pentru a împiedica năvălirile popoarelor barbare. Din felul de construcție al zidului — care pare mai mult roman decât turc — se poate deduce că trebuie să fie foarte vechi (n.a.).

²¹ *Wir lawirten*. Manevra consta în dispunerea pânzelor pentru a primi vântul ba dintr-o parte, ba din alta, când sufla din față. Înaintarea vasului în aceste condiții nu se poate face decât urmând o linie șerpuită.

²² *Ibrail, Brailow, Brăila*, azi municipiu, jud. Brăila. Un oraș mic cu un castel întărit cu 7 turnuri chiar pe Dunăre. În anul 1711 a fost ocupat de generalul rus Rönne, dar el l-a părăsit curând. În timpul ultimului război 1768—1774 a fost ocupat foarte curând de ruși care îl mai au și acum (n.a.).

În ziua de 24 <noiembrie>, dis-de-dimineață, am zărit Brăila²² // și după câteva ceasuri, Galații²³ în Moldova, într-o priveliște încântătoare. Orașul Galați are multe biserici creștine dar nicăieri nu se vedea nici o moschee. În amândouă aceste localități se aflau vase mari cu trei catarge, care de cele mai multe ori erau încărcate cu grâne pentru Constantinopol; de asemenea, se construiau atunci mai multe <altele> în șantierul de acolo.

p. 50

În aceeași zi am tras la chei seara la Isaccea²⁴. Această localitate nu este deosebit de mare și are lângă Dunăre o cetate veche. De la Isaccea duce o șosea la Constantinopol. Călătorii ce vin din Moldova, din Basarabia și din alte țări aflate dincolo de Dunăre // apucă de cele mai multe ori acest drum și de la Isaccea până la Constantinopol se socotesc obișnuit șase zile de călătorie sau vreo 60 de mile germane.

p. 51

În noaptea aceasta s-a ridicat o puternică furtună care ne-a silit să stăm liniștiți toată ziua următoare. Când s-a mai potolit înspre seară, am plecat pe la orele 10 noaptea de la Isaccea și am sosit în ziua de 26, dis-de-dimineață, la Ismail²⁵. Acesta este // un oraș întins unde se face, printre altele, mult negoț cu mărfurile turcești.

p. 52

Spre marele meu necaz am aflat aici că hanul tătar trecuse de două zile prin acest oraș și plecase spre Căușani în tovărășia consulului francez²⁶. Ce era de făcut? Primejdia nu mi s-a părut atât de îngrozitoare, mi-am urmat așadar călătoria spre Chilia. Reisul era un ture zgârcit, a trebuit să-i plătesc o sumă de bani, care față de plata transportului stipulat până acum era foarte ridicată.

Orașele Ismail și Chilia se află la o depărtare de trei până la patru ceasuri unul de altul, dar noi am făcut această călătorie în două zile. Un vânt de furtună puternic, pornit dintr-odată noaptea asupra noastră, a silit echipajul să caute un adăpost sigur, unde a trebuit apoi să ne înarmăm cu răbdare.

În această furtună era cât pe ce să-mi găsesc moartea. Chiar dimineața mă aflam la marginea vasului²⁷ și am avut nenorocul să alunec cu niște pantofi pe care // îi puseseam și să cad cu capul înainte în Dunăre. Valurile puternice m-au ridicat iarăși deasupra. În tinerețe învățasem să înot, am căutat să mă salvez cu înotul. M-am apropiat de barcă, am căutat de două ori să mă agăț de marginea vasului de care în urmă m-am prins bine; dar mi se oprise respirația și nu puteam să strig după ajutor. În sfârșit, m-au zărit doi inși care se aflau în apropiere, au venit în grabă și m-au tras pe vas. Nu m-am resimțit câtuși de puțin după aceea și trebuie să spun că nu m-a cuprins nici o teamă și că eram perfect conștient. Scumpul și lealul meu tovarăș de drum și tălmaci se afla în apropiere, pe locul unde am

p. 53

²³ *Galaz, Galatsch*, azi municipiu, jud. Galați. Un oraș destul de bine clădit, deși este înconjurat cu un zid slab. Locuitorii sunt în cea mai mare parte de religie ortodoxă, se ocupă intens cu negoțul și se bucură de mai multă libertate decât în celelalte locuri (n.a.).

²⁴ La Sackscha sau Isaccea (azi oraș, jud. Tulcea) s-a retras marele vizir Ali bei cu restul armatei sale când a fost bătut de ruși la 1 august 1771 de partea aceasta a Dunării (n.a.).

²⁵ Ismail (azi Izmail, oraș în Ucraina) s-a predat îndată după bătălia câștigată de ruși la 1 august 1771 la gura râului „Olahul” (= Kahul). Locuitorii orașului au deschis porțile generalului-locotenent principe Repnin când s-a apropiat. Rușii au găsit în magaziiile de acolo o provizie bună de armament și alimente. Omenia comandanților ruși făcuse încă de mai înainte o așa bună impresie asupra locuitorilor din Ismail încât nu au manifestat nici cea mai mică teamă și, în ziua următoare, după intrarea rușilor în oraș, s-au deschis din nou dughenele și și-au continuat afacerile fără nici o grijă.

²⁶ = Baronul François de Tott.

²⁷ *Schiffskranz*.

fost tras în sus în barcă, el a continuat să șadă locului liniștit și cu sânge rece, căscând și privind. În sfârșit când a văzut că eram sănătos, teafăr, abia atunci a venit totuși să-mi ajute să-mi schimb hainele. Această indiferență a trădat simțămintele cele mai ascunse ale omului meu. Cum ar mai fi binecuvântat valurile acest om cumsecade // dacă m-ar fi înghițit ! Am mulțumit providenței divine că această întâmplare a avut un sfârșit atât de fericit pentru mine, căci apa era adâncă de 8 stâneni ²⁸ și valurile erau foarte înalte.

p. 54

În sfârșit s-a mai potolit vântul și reisul s-a încumetat să se depărteze de uscat. Eram numai la un ceas de Chilia Nouă și ne-au trebuit 4 ceasuri tot șerpuind, primind vântul de o parte și de alta, până ce am putut în sfârșit să acostăm în fața acestui oraș în ziua de 30 noiembrie, la ora 9 de dimineață. Aici ne-am încheiat cu bine și sănătate toată călătoria noastră pe Dunăre care ținuse 26 de zile de la Viena.

p. 55

Chilia Nouă ²⁹ este așezată pe brațul stâng // al celor cinci guri ale Dunării ³⁰, la trei ceasuri de Marea Neagră. De fapt numai acest braț și cel drept sunt navigabile și pe acestea două trec vasele mari cu trei catarge în Marea Neagră. Acest oraș are o priveriște frumoasă înspre Dunăre, o așezare minunată pentru navigație. Este clădit pe o suprafață foarte întinsă și este împodobit cu multe moschei. Armenii schismatici au aici două biserici. Orașul este înconjurat cu un zid slab, dar are înspre Dunăre un castel puternic și încăpător.//

p. 56

Tovarășul nostru de până acum, armeanul care locuia la Chilia, ne-a oferit casa lui ; am pus să ni se ducă acolo lucrurile noastre de pe vas. Dar ele au fost oprite la vamă și au fost cercetate bucată cu bucată. Ceea ce mi-a dat de gândit că nu mă pot aștepta la nimic bun cu privire la lucrurile noastre.

Am mai văzut tot mereu și doi ieniceri de la vamă care dădeau târcoale în jurul vasului ca niște „Überreiter“ și care în același timp, ne tot luau la ochi. Dar noi totuși voiam să mutăm mărfurile din corabie într-o magazie. S-a întâmplat întocmai cum bănuisem. Totul a fost reținut la vamă pentru inspecție, ceea ce noi nu am vrut nicidecum să îngăduim. Au pretextat însă că trebuiau să vadă dacă nu aveam mărfuri prohibite sau arme și dacă aveam cumva de gând să vindem asemenea lucruri. Toate protestele noastre au fost zadarnice. Am arătat pașapoartele noastre, dar nu li s-a dat mare atenție și lucrurile au fost reținute la vamă.

p. 57

Tălmaciul meu s-a dosit și a trebuit să mă războiesc eu însumi cu vameșii turci cu ajutorul unui evreu care făcea pe tălmaciul //. Am făcut toate obiecțiile imaginabile împotriva procedurii lor și am rugat mai ales pe șeful vămii să lase toate lucrurile la vamă până ce voi fi căpătat de la hanul tătar însuși o dovadă că mărfurile erau într-adevăr destinate țării sale, dar și acesterugăminți au fost zadarnice. Am fost amenințați cu cercetarea lăzilor în lipsa noastră, acest lucru urmând să fie înfăptuit în clipa când aș voi să plec de acolo, ca armeanul meu ³¹. Mi-am luat această îndrăz-

²⁸ *Klafter*.

²⁹ Chilia este numită „Chilia nova” spre deosebire de o altă localitate veche cu același nume, care nu mai este în ființă, (numită) în antichitate Lykostomon și care se afla în insula din apropiere. Orașul Chilia (azi Kilia, în Ucraina) s-a predat rușilor prin capitulație, la 30 august 1771. S-a convenit ca garnizoana turcească numărând încă 4 000 de oameni să fie dusă cu vasele la Tulcea de cealaltă parte a Dunării, ceea ce s-a îndeplinit întocmai (n.a.).

³⁰ Autorul discută în notă afirmația lui Büsching că ar fi 7 guri ale Dunării. El însuși nu a găsit decât 5.

³¹ Tălmaciul care se făcuse nevăzut.

neală fără a ține seama de acea amenințare, dar abia mă depărtasem de vamă cu vreo 20 de pași, când doi oameni s-au repezit pe o ladă fără să o dea măcar jos din căruță. Am fost așadar silit să mă întorc iar și să deschid ochii ca să nu se fure nimic, căci o mulțime de oameni și de băiețandri stăteau prinprejur. Unul puneă mâna aici pe un lucru, dincolo pe un altul, ca să caște curios gura la el după obiceiul turcilor. În fața acestei neorânduiei am rugat pe un vameș, care mi s-a părut mai politicos, să dea la o parte lumea, căci altminteri voi face răspunzătoare vama de jefuirea sau de stricarea vreunui lucru. // El a așezat și câțiva turci înarmați împrejur, dar nici aceștia nu au putut să țină în loc mulțimea. Vameșii s-au văzut deci siliți, după cercetarea acestei lăzi, să-și întrerupă inspecția și au poruncit să fie dus totul în magazie, unde urma să continue cercetarea fără nici o zăbavă.

p. 58

Acolo, în fața unor musulmani curioși, a fost totul revăzut, bucată cu bucată despacketat, numărat și trecut în registru; ceea ce mi-a luat toată ziua și am mai avut destul de lucru toată noaptea ca să împachetăm din nou totul.

În ziua următoare a fost trimis <la mine> un om de la vamă care mi-a cerut mai multe lucruri pentru stăpânii lui, sub cuvântul că voiau să cumpere câte ceva. Am bănuț în chip cu totul firesc — căci avusesem acum prilejul de a cunoaște pe acești domni puțin mai bine — că până în cele din urmă acestea vor putea fi păstrate ca dar, astfel că le-am dat mărfuri mai puțin alese; dar a doua zi mi s-a trimis totul înapoi cu cererea să dau mărfuri mai fine, ceea ce am făcut după sfatul // talmaciului meu și le-am trimis la vamă cu gazda noastră. Acest om a adus vestea, plină de mângâiere, că aceste mărfuri erau cerute în dar în afară de plata vămii, care se urca la 300 de piaștri, și că nu ni se vor înmâna pașapoartele până ce nu va fi achitată această sumă; mi s-a pus în vedere să merg la vamă să plătesc banii. Nu pot să spun cât m-au scos din fire aceste pretenții; dar la ce mă putea ajuta toată mânia mea? Pentru a întârzia plata m-am prefăcut că sunt bolnav și mi-am oblojit capul cu cârpe. Au pus să mă întrebe dacă volam să plătesc, da sau ba. Răspunsul meu a fost cum că nu eram dator să plătesc de două ori vamă în țările sultanului și că pașapoartele mele, pe care le ceream neîntârziat înapoi, dovedeau de ajuns că această plată fusese făcută de la Belgrad și, pe deasupra, rici nu mai aveam bani.

p. 59

Mi s-au trimis în cele din urmă pașapoartele cu care talmaciul meu a plecat fără întârziere la Căușani ca să se plângă hanului și să dobândească un firman pentru // a ne putea urma în liniște călătoria noastră în țara acestuia. I-am mai dat, pentru a înlesni treaba, scrisoarea mea de recomandare către consulul francez, iar eu am rămas între timp la Chilia și la întrebările slujbașilor vămii cu privire la lipsa talmaciului, eu răspundeam că îl trimiseseam la Bender să încaseze o mică poliță și totodată făceam mereu pe bolnavul.

p. 60

În acest răstimp, un evreu pe care îl cunoscusem ca om foarte îndatoritor mi-a adus un rob care era de fel din Coblenz, cu numele de Ernst Moser, cu gândul bun să mă distreze. Bărbatul era încă tânăr și era de meserie, după cum spunea, tinichigiu. Vorbea limba franceză, italiană și albaneză.

În timpul călătoriei lui de calfă, l-au luat francezii cu sila ca soldat, după un an a dezertat și a fost înrolat în stare de beție în trupele vențiene și trimis într-o garnizoană în Dalmația, unde a dus-o foarte rău. Douăzeci // și opt de oameni, printre care se afla și el, au pus la cale un complot și au

p. 61

reușit să fugă din cetate cu arme și bagaje ³². Au trebuit însă să treacă prin teritoriul turcesc și au fost atacați de o ceată de greci, ei s-au apărat, au tras și au ucis pe mai mulți dintre aceștia. Aceștia însă și-au luat pe mai mulți alții într-ajutor, ajungând a fi câteva sute, și i-au urmărit din nou, astfel că au fost copleșiți de mulțime și 25 au fost prinși, iar trei au fost uciși. Grecii i-au vândut turcilor. El și alți șase au ajuns în Moreea, într-un mic târg turcesc, patru au încercat să fugă, dar au fost prinși, din nou și trei din ei au fost bătuți până ce au murit sub ochii lui împreună cu ceilalți care au fost siliți să privească la aceasta, unul însă ³³ nu a vrut să sufere pedeapsa și s-a făcut musulman.

p. 62 În timpul robiei sale, care ținuse 13 luni până atunci, Moser a fost vândut de șapte ori. Stăpânul său de acum, un turc bogat, îl trata parcă mai suportabil și munca lui la Chilia era să vândă apă și să îngrijească de cai. El mi-a povestit că la Coblenz și // Olmütz avea rude înstărite și că în ultima localitate îl așteptau câteva sute de florini. L-am întrebat dacă nu-și dorea libertatea; <a răspuns> că s-ar bucura de mii de ori și că va încerca foarte curând; stăpânul său are un cal bun cu care voia să fugă noaptea, numai că nu cunoștea drumurile. L-am sfătuit împotriva unei încercări atât de primejdiosă și deoarece avea bani și rude cu stare, el putea să se răscumpere și eu voiam să încerc prin scrisori sau <eu însumi> la înapoierea mea să-i obțin eliberarea; trebuia numai ca el să-l întrebe pe stăpânul său cât cere pentru a-l lăsa liber. El a primit sfatul meu cu bucurie și recunoștință și chiar în acea noapte și-a întrebat stăpânul cât ar cere ca preț de răscumpărare, deoarece un negustor german care se afla aici i-ar trimite bani pentru eliberarea sa. Dar musulmanul nu numai că a refuzat să-l elibereze, dar chiar i-a interzis să mai vină pe la mine.

p. 63 A doua zi, când acest om mi-a adus vestea aceasta atât de tristă pentru el, a intrat câteva clipe după el și stăpânul său în camera mea și și-a // trimis de acolo robul cu vorbe bune; mie însă mi-a interzis să mai vorbesc cu robul lui.

Acest musulman a venit din nou, chiar în aceeași seară, cu încă unul și a stat vreo două ore în camera mea. Eu tocmai beam cafea și le-am oferit și lor cafea împreună cu o hulea de tutun. Le-am arătat câteva mărfuri, dar dăeau preț mic pe ele. Le plăcea totul, mai ales mașinile optice, numai că aceste lucruri ar fi trebuit să nu coste nici un ban. Amândoi s-au despărțit de mine cu multă prietenie.

p. 64 Peste câteva zile a venit din nou <la mine> robul, dar eu l-am rugat să nu mai vină, căci eu nu voiam să am vreo supărare cu stăpânul său, i-am dat o tabacheră, tutun de tras pe nas și ceva bani și bietul om și-a luat cu mâhnire rămas bun. Dar turcul trebuie să fi avut un spion, căci a venit a doua zi și mi-a interzis cu multe amenințări să mai vorbesc cu robul său. Această purtare grosolană m-a supărat. I-am răspuns // : să-și țină robul legat și astfel nu va mai putea veni la mine. După aceea nu l-am mai văzut pe acest om, dar am aflat că după plecarea mea s-a ținut de cuvânt și a fugit cu calul stăpânului său.

Au venit în diferite zile mai multe steaguri ³⁴ de ieniceri care se îndreptau spre Bender. Nu poate fi descrisă dezordinea săvârșită de aceste trupe lipsite de orice disciplină. S-au răspândit în cete prin diferite ulițe, au tras

³² *Ober und Untergewehr.*

³³ Este vorba de al patrulea din cei fugiți.

³⁴ „Bairach”, un steag sau o companie constă din 60 și câteodată din peste 100 de oameni. Și steagul de pe un vas turcesc poartă același nume (n.a.).

toată ziua cu puștile și cu pistoalele și au prădat pe oameni de tot ce au putut să apuce. Au luat din dughelele care nu au putut fi închise destul de repede tot ce le-a plăcut și aruncau <negustorilor> abia jumătate din suma cuvenită. Eu insumi i-am văzut, de la distanță, jefuind unica dugheană a unui evreu, fără ca // bietul om să fi căpătat o singură para. Au dezbrăcat de blănurile lor pe doi oameni care ieșeau din biserica lor și au fugit apoi cu ele.

p. 65

Eu eram întotdeauna socotit drept rus din cauza portului meu nemțesc și ar fi trebuit să-mi atârnez pașaportul <de gât> ca să nu mă expun la neplăceri. Am fost așadar prudent și am ieșit rar din casă.

Mă aflu odată în dugheana unui bărbier ca să-mi rad barba. Un ienicer, pe care am avut norocul să-l găsesc acolo, a vrut să-mi ia mantaua, spunându-mi printre obișnuitele sale înjurături, că el avea mai multă nevoie de ea decât mine. Asupra acestei chestiuni s-ar fi putut discuta mult dacă acest ostaș ar fi înțeles logica. El nu mă slăbea, eu eram foarte încurcat. Fratele gazdei mele și bărbierul au avut mult de furcă să-l oprească pe acest om de la înfăptuirea gândului său, a trebuit să am răbdare, pentru a nu da loc la urmări mai rele, căci nicăieri nu mi s-ar fi făcut dreptate.//

p. 66

Tălmăciul meu s-a întors în sfârșit la 12 decembrie de la Căușani și, după cum mi-a povestit, a făcut treabă bună cu hanul și cu consulul francez³⁵, datorită unor daruri, după cum se poate închipui cu ușurință. El a adus cu sine două ordine scrise de cel dintâi <= de han> către vama de aici și pe deasupra obținuse pentru noi doi un ordin pentru poștă <menzil-teskire>³⁶ de aici până la Căușani.

În primul ordin se poruncește vameșului să ne lase să transportăm slobod mărfurile noastre. Numai că acesta nu a vrut la început să dea ascultare ordinului, sub cuvânt că vama e sub jurisdicția sultanului turc și nu a hanului și că e dator să plătească sultanului taxele vamale; // dar după câteva zile s-a mai răzgândit și în locul celor 300 de plăști a păstrat mărfurile pe care le avea în mână³⁷ și pe care nu ar fi putut scoate la vânzare mai mult de 60 de plăști.

p. 67

Doream să plecăm îndată la Căușani ca să ne plângem din nou hanului, dar după sfatul consulului a trebuit să renunțăm. Și deoarece acesta mi-a trimis vorbă, ca răspuns la scrisorile mele, să mă îmbrac armeneste — căci cu portul nemțesc nu aș putea urma drumul cu prea mare siguranță —, am folosit acest sfat și am pus să mi se facă la Chilia haine mai mult turcești decât armeneste care, dacă e să aduc aici un tribut vanității mele, nu-mi stăteau prea rău.

Cu toate căutările noastre, nu am putut căpăta aici, în tot acest timp, nici o căruță pentru transportul mărfurilor noastre; pe lângă aceasta, drumul era rău și ploua neconținut. Cu multă osteneală, am găsit // în sfârșit trei căruțe, cu care am trimis o parte din mărfuri înaintea noastră, la Căușani, însoțite de un ienicer.

p. 68

³⁵ Baronul de Tott.

³⁶ *Menzil teskire*, ordin pentru poștă. În Turcia sau în Țara Tătărească acesta se acordă numai printr-o favoare specială de către suverani sau marii comandanți, uneori gratuit, dar alteori după ce li s-au împărțit daruri. Prin el se poruncește dregătorilor din orașe ca și de la țară să transporte pe călători fără întârziere într-un loc anumit. Acest fel de a călători este foarte sigur (n.a.).

³⁷ Adică cele date în dar de autor înainte de a afla că i se mai cere o vamă de 300 de plăști.

Călătoria de la Chilia Nouă la Căușani în Bugeacul tătăresc

La 20 decembrie, în ciuda faptului că la Chilia nu ni s-a dat nici o trăsură de poștă, am plecat din acest loc fatal cu o trăsură închiriată și am obținut într-un sat tătăresc, așezat la 2 ore de acolo, o trăsură de poștă, la înfățișarea ordinului nostru către poștă.

Aceste trăsuri de poștă sunt întocmai ca cele de ordonanță din Germania, pe care târgoveții și țăranii trebuie să le dea, fără plată, în timp de război. De la un sat la altul ni se dădea câte o căruță mică tătărească, încheiată fără a avea nici un cui de fier, ci făcută doar numai din lemn. Se înhămau doi cai, un tătar călărea pe un al treilea și ținea pe ceilalți doi de hățuri.//
p. 69 Pe vreme bună acest vehicul poate merge destul de repede, dar drumul era foarte prost și trebuia adeseori să așteptăm 2 până la 3 ceasuri în câte un sat cai de poștă odihniți, din cauza lipsei de cai care erau luați de trupele în trecere.

În unele locuri, cu toată prezența Quartiermaistrilor ³⁸ a trebuit să ne certăm <noi înșine> cu tătarii până să ne dea caii lor, într-unele locuri nu căpătam nici unul și trebuia să mergem mai departe cu schimbul vechi³⁹, în alte locuri ni s-au dat cu toată bunăvoința și adeseori ne-au însoțit doi tătari, căci acești tătari care se numesc Bugiaci ⁴⁰ sunt în cea mai mare parte foarte bineveitori.

În noaptea a doua, pe la ora 10 ni s-a rupt o roată. Din această cauză tătarul a trebuit să meargă călare în satul cel mai apropiat, care se afla la o depărtare de două ore. Noi doi însă a trebuit să așteptăm mai bine de 4 ore sub o ploaie deasă <până să sosească> o căruță și cai de poștă odihniți. În dimineața următoare am căzut cu cai și căruță // cu tot într-o
p. 70 groapă foarte adâncă umplută cu zăpadă și ne-am trudit mult ca să scoatem de acolo caii și căruța.

Am mai rămas peste noapte într-un sat la 2 ceasuri de Căușani. La început nu a fost om care să vrea să mă primească în gazdă. Femeile tătare mă credeau turc de care au groază. În cele din urmă s-a milostivit de noi un tătar cu inimă bună și ne-a dat și el și soția lui tot ajutorul cu putință, ne-a făcut foc și ne-a uscat hainele. Voi găsi, la vremea potrivită, prilejul de a vorbi despre acești tătari. Cu toate că sunt descriși ca niște barbari, totuși sunt cu mult mai acceptabili decât turcii. După 3 zile și tot atâtea nopți, am ajuns la 23 decembrie la amiază, la Căușani⁴¹. Acest//
p. 71 orașel este așezat între două dealuri la 20 de ceasuri tătărești ⁴² de Chilia și la patru de Bender. Mișună de tătari și de turci și din această cauză am fost siliți să ne mulțumim cu o odaie întunecoasă și umedă la un armean persan. În acestea nu se afla nici sobă, nici altceva care să folosească la <oarecare> confort. Singurul meu noroc a fost că ne-am putut încuia mărfurile și că eram singuri.

³⁸ *Quartiermeilern* (care trebuiau să se îngrijească de procurarea cailor).

³⁹ *Mit der alten Post*.

⁴⁰ *Bulschiacken* (= din Bugeac).

⁴¹ Căușani (azi Kaușani, localitate în Republica Moldova) se găsește rar însemnat pe hărți, deși este o localitate destul de însemnată și totodată reședința hanului tătar când poartă sultanul război în Europa (n.a.).

⁴² Un ceas tătăresc este aproape cât o milă germană. Tătarii care merg toți călări, socotesc cât poate face un cal într-un ceas, mergând la trap (n.a.).

Consulul ⁴³ lipsea și, după câte am aflat, plecase în Polonia. Am trimis însă la locuința lui ca să mă recomand secretarului său⁴⁴. Acesta mi-a trimis îndată o invitație foarte politicoasă și un cal căci în această localitate nu puteai merge pe jos din cauza noroiului. Avea la el când am sosit un evreu german care trebuia să ne slujească de tălmăci, dar când i-am // spus că mă puteam înțelege pe latinește, evreul a fost îndată trimis de acolo. I-am recomandat interesele noastre și am primit toate asigurările cu privire la grija și atenția și pe viitor a consulului.

p. 72

În cursul convorbirii noastre mi-a povestit că nu de mult, la întoarcerea sa din Polonia, consulul îmbrăcat în uniformă sa a fost luat de tătari drept un rus și a fost dus prizonier la han, de care lucru acesta s-a bucurat mult și a mai și răsplătit cu daruri pe tătari. Seara târziu m-am întors călare la locuința mea.

În ziua următoare am fost înștiințat de sosirea consulului. M-am dus îndată la el, dar era gata să încalece pentru a merge la han și să-i înmâneze câteva daruri pe care le adusese din Polonia. Am căutat să-i înfățișez cât mai bine chestiunea noastră de la Chilia și l-am rugat să ne scoată un pașaport bun de la han. El m-a asigurat de sprijinul său, spunând că se va îngriji de noi ca și când am fi francezi, numai <mă sfătuia> să-mi scot din cap fleacul de la Chilia întrucât // salvasem partea cea mai însemnată; cât despre cererea mea, să-i las numai 3 zile răgaz ca să se ocupe la Curte de niște treburi foarte însemnate și, după aceea, va vorbi cu mine foarte amănunțit despre continuarea călătoriei și va căuta să ne fie de ajutor cu sfatul și cu fapta. I-am trimis apoi un dar pe care nu l-a primit decât după multe refuzuri.

p. 73

Au trecut patru zile fără ca să fi trimis consulul după mine, astfel că m-am dus eu însumi la el. Mi-am reînnoit rugămintea pentru a obține de la Măria Sa, hanul tătar, firmanul și poate și un ordin pentru poștă și am primit din nou asigurarea că totul se va face înainte de plecarea hanului. Convorbirea noastră a ținut mai bine de o oră, dar am observat la consul multă rezervă și atitudinea sa mi s-a părut foarte nesinceră. Mi-a venit îndată în gând bănuiala, pe care o avusesem de mult, că din cauza comerțului pe care îl făceau francezii la Caffa, el trebuia mai degrabă să-mi stânjenească decât să-mi sprijine adăcerile; m-am referit așadar din nou la scrisoarea mea de recomandare, și l-am asigurat că eu aveam ca mărfuri mai multă // fierărie și că voiam să iau în schimb din Crimeea blănuri, piei brute, pielărie, ceară etc. În sfârșit am plecat de la consul fără să știu ceva sigur.

p. 74

Între timp au sositarele noastre care au fost 8 zile pe drum. Am dus mărfurile la <primul> medic al hanului, Kokimbași. Acest om, care s-a arătat foarte îndatoritor cu noi, ne-a devenit prieten. Numele său este Blanchet. S-a născut în insula Chios unde tatăl său era consulul Franței. Și-a făcut studiile la Roma și a căpătat acolo titlul de doctor. De vreo 10 ani era în slujba hanului Crimeii, Ghirai, pe care nu l-a părăsit nici în timpul exilului său la Rhodos. După ce l-am cunoscut mai bine am descoperit că era foarte învățat și era îndeosebi un mare cunoscător în ale botanicii; astfel că medicamentele sale erau în cea mai mare parte alcă-

⁴³ Consulul francez de Tott.

⁴⁴ Domnul consilier Ruffin, care era secretar al consulului, purta titlul de secretar interpret; de Tott mai avea pe lângă el un călugăr luat de la Iași și doi misionari armeni-poloni. Predecesorul lui de Tott fusese Fornetty, care a plecat apoi la Constantinopol; cf. memoriile lui de Tott, ed. 1785, vol. I, partea a II-a, p. 75.

p. 75 tuite, după obiceiul oriental, din rădăcini și din ierburi. El ne-a arătat mai multă sinceritate decât toți cei pe care i-am cunoscut la curtea tătărească, unde se găseau ca la celelalte curți europene // șarlatani, fanfaroni și mincinoși nenumărați.

Am fost silit să-mi amintesc puțină mea latinească pentru <a vorbi cu> acest om. Am vorbit împreună tot timpul latinește și cum în urmă a trebuit să mănânc aproape zilnic cu el, am petrecut zile întregi la el.

Masa sa era foarte bună, căci avea un bucătar priceput. Nicăieri nu am mâncat un pilaf mai bun decât la el și acesta nu trebuia să lipsească niciodată de la masă.//

p. 76 După sfatul domnului Blanchet, am trimis la Curte anumite daruri; am fost condus la Curte chiar în acea seară de către un tălmaci pentru a explica hanului diversele mașinării pe care i le trimisese mai înainte, cu care prilej am putut observa de aproape pe acest principe. După ce am pus în ordine lucrurile mele într-o cameră specială a apărut hanul printr-o ușă laterală. Tălmaciul mi-a spus că era Măria Sa; i-am făcut o plecăciune adâncă, turcească, și i-am sărutat <pulpana> hainii, dar el mi-a întins mâna să i-o sărut, ceea ce puteam socoti ca o mare favoare. Era de statură obișnuită, puțin cam gras, negricios și cu trăsăturile feții foarte regulate. Barba lui, puțin încărunțită, arăta că avea 50 de ani. A mers îndată
p. 77 să privească mașinile⁴⁵ pe care a trebuit// apoi să le arăt în amănunt cam un ceas, în prezența unor tătari de seamă și a unor turci și să repet de mai multe ori cum trebuie să umble cu ele, în timp ce un tălmaci traducea hanului pe turcește explicațiile mele.

Când acesta s-a sculat, mi-a adresat pe turcește câteva laude. M-am folosit de acest prilej și l-am rugat să dea ordin să se facă un firman și un menzil valabil pe cuprinsul țării sale pentru mine și pentru armeanul meu. La aceasta mi-a făcut cunoscut prin tălmaci că voia să vorbească despre acest lucru cu Hekim-bași. M-am dus acasă plin de speranță și deosebit de mulțumit că toate darurile plăcuseră acestui principe.

După două zile Hekim-bași ne-a raportat că totul plăcuse foarte mult hanului și că acesta va porunci să ni se pregătească un firman și un menzil pentru cuprinsul țării sale, în virtutea firmanului nu va trebui să plătim la vămi nici o para cât vom călători în Țara Tătărească. Voi merge a doua zi în audiență la han. La această veste m-am informat asupra ceremonialului, Hekim-bași // m-a lămurit, dar a adăugat că poate nu va fi
p. 78 necesar.

Audiența la han și ce s-a întâmplat acolo

În ziua de 30 decembrie, înainte de amiază, Hekim-bași m-a însoțit la Curte. Un tălmaci m-a primit în anticameră, unde a trebuit să iau loc și am fost servit cu cafea și tutun. După o așteptare de o jumătate de ceas, a venit însoțitorul meu care fusese între timp la han și m-a chemat să
p. 79 intru. În odaie stăteau mulți slujbași ai hanului și ceași⁴⁶ care // erau în

⁴⁵ Aceste „mașini” erau : o cameră obscură, o lanternă magică, mașini electrice, o mașină mare optică înfățișând mai multe orașe și cetăți din Europa, colecții de curiozități (*Raritätenkasten* etc.) (n.a.).

⁴⁶ Ceașii îndeplinesc diferite funcții, atât în armată, cât și în viața civilă. Aici ei sunt ofițerii de gardă. Au grad de locotenenți (n.a.).

cea mai mare parte tineri nobili tătari. Ei mi-au făcut loc și m-au înconjurat de cum am intrat. Când am ajuns să-l pot vedea pe han, lângă care ședeau câțiva tătari de seamă și mirzale, am ingenunchiat cu palmele împreunate și m-am plecat cu capul până la pământ, pe care ar fi trebuit să-l sărut, dar nu am vrut să fiu atât de prefăcut ca să încerc așa ceva ⁴⁷. Trebuia să repet această plecăciune încă de două ori, dar când m-am ridicat, hanul mi-a făcut semn cu mâna să viu mai aproape... Ajuns lângă el am repetat iar plecăciunea dinainte și am sărutat marginea din afară a hainei sale îmblănite și apoi am pășit de-a-ndaratelelea câțiva pași și m-am aplecat din nou, după care i-am făcut cu mâna salutul obișnuit turcesc. Mi s-a așternut îndată o pernă ca să șed pe ea. Trebuie să te așezi pe ea în genunchi, iar partea dinapoi < a trupului > se sprijină pe degetele de la picioare, dar cum m-am // scuzat față de tălmaci că eu ca german nu aș fi în stare să fac aceasta, m-am așezat cu picioarele încrucișate unul peste celălalt, trebuind să-mi acoper cu grijă picioarele cu haina ⁴⁸. Cuvântarea mea către han a fost scurtă după obiceiul oriental, i-am mulțumit mai ales pentru înalta cinste de a binevoi să-mi vorbească și am spus că îi aștept poruncile, numindu-l Han Effendim ⁴⁹ și nu padișah, // titlu pe care îl dau numai lingușitorii sau supușii de rând.

p. 80

p. 81

După aceea mi-a comandat 150 de tăblii de oglindă, lungi de 6 palme și late de 3, pe care voia să le aibă pentru împodobirea unei odăi, pe lângă o jumătate de duzină de lustruri de tavan și o duzină de candelabre de perete și eu trebuia // să i le aduc la venirea mea din nou în Țara Tătărească, pe care aveam să o potrivesc cât mai degrabă cu puțință, primind în schimb plata în bani peșin. M-a asigurat că pentru grăbirea acestei călătorii și pentru ca să nu fim ținuți să plătim vamă în Turcia, va expedia cât de curând un trimis anume la Constantinopol ca să aducă pentru mine și pentru oamenii mei un firman de la sultan, în care să fiu desemnat ca negustorul său < anume >.

p. 82

Această veste mi-a fost deosebit de plăcută și el a părut foarte satisfăcut de mulțumirile mele și de făgăduiala de a-l servi cât mai bine în privința comenzi.

Apoi m-a întrebat dacă nu aș putea aduce cu mine doisprezece muzicanți care să cânte din diferite instrumente? Răspunsul meu a fost că: mi-ar fi foarte ușor să-i aduc cu mine dacă ar fi îngăduit în țara mea să duc oameni < de acolo > în țări îndepărtate; dacă totuși acest lucru ar fi cu puțință, atunci i-aș propune foarte respectuos să le hotărască dinainte o leafă anuală // și să-mi îngăduie să fac cu ei un contract pe vreo 3 ani; dacă după aceea acești oameni ar dori să se întoarcă în patria lor, eu aș aduce alții în locul lor. Asupra punctului dintâi, credea hanul că se va da incuviințare, iar pentru plată, voia să plătească pentru toți (laolaltă) 3 000 de piaștri și să le acorde aceleași înlesniri de care se bucurau slujbașii lui de la Curte; acestea constau din locuință fără plată, îmbrăcăminte, carne, orez, pâine, lemne și ovăz. Iar tocmeala trebuia să o încheie pe trei ani, dar înainte ca să plece unul, trebuia ca locul lui să fie ocupat de un altul. După acestea Măria Sa hanul s-a sculat și a fost urmat îndată de ceilalți, el s-a dus în altă odaie < astfel > am fost scutit — în afa-

p. 83

⁴⁷ *Ich wollte aber nicht so künstlich sein es zu versuchen.*

⁴⁸ *Pinisch*, o haină lungă de postav fin care acoperă, când stai în picioare, mâinile și picioarele (n.a.).

⁴⁹ „Han Effendim”, stăpâne han, înseamnă în limba turcă principe sau mare conducător de oaste (n.a.).

p. 84

ră de o plecăciune adâncă — de a mă mai trudi cu ceremonialul umilitor de mai înainte. A trebuit să iau loc în anticameră și am fost servit la fel ca mai înainte. Dar curtenii lui, care s-au așezat turcește în jurul meu, m-au întrebat fel de fel de lucruri despre alte țări și mi-au comandat diferite mărunțișuri de găteală⁵⁰. Tâlmaciul, care între timp fusese chemat din nou la han, // mi-a spus la plecare, că dacă aș mai avea ceva de discutat cu privire la declarația principelui său, să mă adresez lui Hekim-bași.

Două zile după această audiență a fost într-adevăr trimis un slujitor al medicului hanului la Constantinopol cu o scrisoare și se spunea că aceasta se face numai și numai pentru mine și că la reîntoarcerea mea din Crimeea voi primi chiar și în lipsa hanului firmanul așteptat prin grija pomenitului Hekim-bași. Puteam să și cred <că așa va fi>, dar am vrut să mai aștept ca lucrul să se dovedească adevărat.

p. 85

Un tâlmaci al hanului, care a venit de mai multe ori la Hekim-bași, a căutat să-și dea multă importanță în această împrejurare și mi-a făgăduit lucruri grozave pe care nimeni decât numai el era în stare să le obțină, dar mi-am dat seama că era un lăudăros. Numele lui este Mustafa, ca naștere era brandenburghez mai de soi, dar acum este un renegat. El se măgulea cu speranța că va fi trimis foarte curând la Curtea din Viena ca sol, pentru a // determina pe împăratul⁵¹ nostru să pornească din nou război împotriva regelui Prusiei⁵² — așa mare patriot era el pentru țara sa⁵³ — cu care prilej hanul său ar trimite 80 000 de tătari prin Transilvania pentru a jefui și distruge Prusia.

Pentru a nu rânia pe acest lăudăros, a trebuit să aprob și să laud solia sa embrionară⁵⁴. Acest individ vorbea cu atâta îndrăzneală și prostie despre capetele încoronate din Europa încât abia mai era de răbdat. Îndeosebi se infuria și defăima pe împărăteasa Rusiei⁵⁵ în chip nedemn. Pe hanul său îl numea tot timpul împăratul său Maiestatea imperială, titlu pe care am auzit că i l-a dat de câteva ori consulul și care mi s-a părut foarte curios. După sfatul medicului hanului a trebuit să fac un mic dar acestui lăudăros și îndată ce l-a căpătat, am scăpat de el. Ticălosul de guraliv nu-și cunoștea interesul. Ar fi putut să scoată mai mult de la mine, căci, o Doamne, ce nu aș fi făcut ca să mă scap de el? //

p. 86

În acest timp de așteptare am făcut câteva afaceri bune, totuși nu mi-a plăcut felul de a face negoț al turcilor și al tătarilor, căci ei păstrau mărfurile multe zile, fără să spună dacă voiau sau nu să le cumpere.

Deși Căușani este un oraș mic, găsești totuși fel de fel de marfă cu care fac negoț mai ales armenii și evreii, iar tătarii din Bugeac vin des în această localitate pentru a se aproviziona cu lucrurile de trebuință.

Ziua de 1 ianuarie a fost o zi de început de an cu totul neobișnuită pentru mine. Din cauza mizerabilei lipse de prevedere a tovarășului meu de drum, nu am avut toată ziua nimic de mâncat și nimic de băut și nici acesta și nici armeanul care ne gătea nu s-a mai arătat și nu puteam

⁵⁰ *Verschiedene Galanterien.*

⁵¹ Iosif al II-lea (1765—1790).

⁵² Frederic al II-lea (1740—1786).

⁵³ Prusia.

⁵⁴ *Embryonische Gesandtschaft.*

⁵⁵ = Ecaterina a II-a (1762—1796).

găsi nimic <de cumpărat> cu banii în mână. A trebuit deci să stau flămând. Amândoi au căpătat apoi de la mine și de la Hekim-bași o mustrare aspră, dar poate că ar fi meritat o observație mai tare.//

În ziua de 2 ianuarie (1769) am plecat cu mărfuri la Bender, pe Nistru, împreună cu tălmăciul meu într-un car tras de boi, căci nu se găsesc cai. În timpul celor două zile pe care le-am petrecut, am vândut tot și ne-am întors la Căușani.

Am aflat că hanul va pleca curând de aici; m-am dus așadar din nou la consul și la Hekim-bași, ca să intervină în chestiunea noastră. Amândoi m-au asigurat că voi primi firmanul cu siguranță, dar nu și menzulul din cauza lipsei de cai.

Această veste a slăbit destul de mult încrederea mea de până acum, căci amândouă ni se făgăduiseră cu aceeași siguranță. Teșkereaua pentru poștă mi-ar fi plăcut dintr-un îndoit motiv. Acest soi de poștă nu costă nimic și călătoriile făcute astfel sunt foarte sigure.

Vreau acum să mă opresc puțin cu povestirea mea și să descriu deocamdată Curtea hanului tătarilor.//

Curtea hanului tătarilor de la Căușani

Seraiul ⁵⁶ sau locuința hanului tătarilor de la Căușani are numai un cat, dar față de colibele joase și proaste, este un palat și este așezat la marginea orașului, pe o înălțime. Este o clădire destul de atrăgătoare, pe din afară zugrăvită în albastru și alb și înconjurată cu un zid înalt. Văzută din afară seamănă destul de mult cu un pavilion german, pe dinăuntru este destul de încăpătoare, și camerele în care am intrat erau luxoase și frumos împodobite cu covoare și sofale.

Mai târziu această clădire împreună cu jumătate din orașul Căușani a fost arsă de tătarii nogai răsculați.//

Caii, cămilele și trăsurile stăteau prin casele (?) și grădinile de prim-prejur. Slujbașii de la Curte erau foarte politicoși și îndatoritori, pentru niște tătari, și mai ales tătarii de frunte care erau, cei mai mulți, tineri și chipeși. Aceștia își aveau cvartirul în câteva case din oraș. Când un asemenea mârzac (cavaler) — căci ei au și o nobilime printre ei — făcea înconjurul orașului călare sau pe jos, el era urinat de trei sau patru tătari sau slugi, care-i purtau arcul, tolba, toiagul etc. Îmbrăcămintea lor era foarte elegantă, de postav bun și haina lor lungă, căptușită cu blană era legată cu o cingătoare lată de mătase; acest port al lor, care seamănă mult cu cel polon, mi-a plăcut mai mult decât cel turcesc. Înfrumusețează trupul și îl lasă în voie. Ei au puține lucruri comune cu turcii; în general ei nu sunt binevoitori față de turci. Acești nobili tătari trebuie să lase pe uliță întâietate câte unui ienicer sau și turcilor de rând care pretind aceeași de la oricine și din această cauză se întâmplă adeseori acte de violență, căci își scot îndată cuțitele // sau trag unul în altul cu pistolul, ceea ce s-a întâmplat de două ori nu departe de cvartirul nostru.

Armenii și ceilalți negustori fac negoț în această localitate, dar mai ales în Țara Tătărească ⁵⁷, mult mai bucuros cu tătarii decât cu turcii.

⁵⁶ Serai, în limba turcă „Sarai”, este numele dat palatelor sultanilor, cât și locuințelor solilor la Constantinopol (n.a.).

⁵⁷ Adică Țara Tătărească propriu-zisă.

În toate zilele, cu o oră înainte de a se înnopta, cânta muzica militară în palatul hanului și aceasta ținea aproape un ceas.

p. 91 N-am auzit încă niciodată ceva mai păcătos și mai discordant ca melodie și ton. Zece indivizi suflau din niște instrumente asemănătoare cu un oboi, dar cât jumătate dintr-unul și cu căpătâiul foarte gros. Trei băteau din niște țambale mici despre care nu puteai ști din ce anume erau făcute, din cauza noroiului de pe ele. Zece oameni aveau atârinate de gât tobe mari de care erau legate petice de postav roșu; aceștia băteau după tact cu un băț mare și încovoiat peste tobă și pe dedesupt cu unul mai mic, foarte iute. Această muzică era începută de zece oboiști care suflau câteva minute // în același ton; după aceea unul sufla un solo și făcea cadențe, fugi, triolete, fiorituri⁵⁸ până ce se făcea la față verde albastru și negru; după aceea cântau toți laolaltă și puțin mai târziu țambalagiile își începeau zornăitul lor pe care îl însoțeau tobele. Totul mergea andante, dar ca să scoată o adevărată melodie ar fi fost o curată imposibilitate.

p. 92 Când se termina o bucată începea din nou primul oboi și celelalte îl urmau din nou după chipul descris mai sus. La sfârșit urul din muzicanți făcea cu mare larmă o urare hanului, ceilalți o încheiau printr-un chiot. La 6 ianuarie haremul (adică femeile sale) a sosit la Căușani. Îndată ce s-a apropiat de oraș au sărit înainte mulți tătari și turci ca să-l conducă în oraș. Alaiul a ținut // foarte mult. Șase carete de modă veche erau acoperite în parte cu postav roșu, în parte cu postav verde și se puteau asemăna cu diligențele de la Viena. Celelalte trăsurile erau vopsite (în diferite culori) și aveau în loc de ferestre, gratii înguste. În ele ședeau deci soțiile hanului, fetele lui, concubinele și slujnicele lor, 48 la număr, toate acoperite cu văluri; și de obicei în fiecare trăsură se afla câte un eunuc.

După câte mi-a spus Hekim-bași, hanul a pierdut de un an încoace 46 din femeile haremului său. Ce <mare> nenorocire familială! La noi mulți trebuie să târască după ei, în timpul vieții lor, o singură femeie și acestui turc i-au murit deodată o jumătate de companie de femei.

p. 93 În fruntea alaiului călărea șeful eunucilor, un negru foarte gras, care avea comanda întregii caravane și apoi mulți tătari, doi câte doi, cei mai mulți înarmați cu lănci.//

La trăsurile erau înhamate câte șase și opt cai, cu toate acestea ele rămăneau adeseori, pe vreme rea, înglodate în noroi. În apropierea palatului hanului nu au mai putut fi urnite din loc. A trebuit să înhame cai odihniți din grajdurile hanului în timp ce din spate împingeau vizitii și tătarii cu strigăte puternice și apoi au pornit, deși foarte încet. Trăsurile s-au oprit, una după alta, în fața unei uși laterale a palatului și pe amândouă părțile, începând de la zid până la trăsură, au fost trase pânze înalte pentru ca să nu poată fi văzute femeile la coborâre. Aceasta a ținut până noaptea și eu m-am dus acasă fără să mai aștept sfârșitul.//

p. 94

Plecarea hanului din Căușani

Hanul a plecat la 7 ianuarie cu cea mai mare parte din curtea sa, afară de harem. După câte am putut afla atunci, voia să încerce cu trupele adunate la Bender și Oceakov un atac împotriva Noii Serbii. Voiam

⁵⁸ *Triolen und Manieren.*

să văd și eu această plecare și m-am îndreptat dis-de-dimineată către palatul său. În fața acestui palat erau infipte, în partea dreaptă, 12 steaguri, anume: o coadă de cal cu un steag pe jumătate verde și jumătate roșu, două cozi de cal cu un steag verde; două alte steaguri mici, unul verde celălalt galben, semănau cu pavilionul unui vapor, trei steaguri roșii cu un chenar lat verde având în partea de la mijloc stele decupate, luna în mijloc, o sabie dublă, toate în verde; două steaguri galbene cu un chenar lat roșu având la mijloc aceleași semne de culoare verde; două steaguri, pe jumătate roșii și jumătate verzi. Toate // aceste steaguri erau noi și erau împodobite și garnisite cu mulți ciucuri lungi și scurți de mătase roșie.

p. 95

În fața palatului s-au adunat mulți tătari și turci de seamă, toți călare. Bagajele au pornit mai înainte, pe căruțe, cămile și dromaderi.

Către orele douăsprezece, la amiază, hanul se afla călare în curtea interioară și îndată ce s-a arătat, cei de față l-au salutat cu un strigăt de bucurie.

Era înfășurat într-o blană de samur acoperită cu o stofă de mătase verde. Calpacul turcesc sau căciula era tot verde, tivit cu o fâșie lată de samur. Ținea în mână un baston scurt de comandă, suflat cu aur, sus cu o măciulie mare ascuțită, tăiată în patru muchii și într-o parte îi atârna o sabie scurtă cu mânerul de aur; teaca era acoperită cu catifea roșie și ferecată mult cu aur. Calul pe care îl călărea era mai frumos decât toți cei pe care i-am văzut până atunci. Era un arab de rasă foarte pură⁵⁹, alb și pătat tot cu pete foarte mici de culoare galbenă închisă.//

Harnașamentul era acoperit cu plăci de aur și avea pe preasănă un bumb mare din același metal. Valtrapul și era de o catifea bătând în allastru închis, acoperită cu o rețea de aur destul de rezistentă. Înaintea principelui erau purtate patru steaguri și cele trei cozi de cal, iar înainte și după el mergeau opt trabanți înalți care purtau căciuli înalte cu plăci mari aurite. Haina lor de deasupra era de postav ales roșu⁶⁰ și erau încinși cu cingători late, aurite, având în față un bumb foarte mare tot aurit. Nădragii erau de tafta galbenă și cizmele <tot> galbene. Armele lor erau o sabie mare cu mânerul aurit și un cuțit mare.

p. 96

În urma hanului călăreau doi bași <apoi> consulul cu secretarul său, ultimul în port tătăresc, mulți tătari de seamă, totuși fără nici o rânduială, și apoi urmau celelalte steaguri. Îndată după acestea venea muzica ostășească militară călare și din nou câteva sute de tătari care încheiau marșul.//

Tot acest alai era frumos și mult mai strălucit decât aș fi putut să-mi închipui din partea unui han al Crimeii despre care germanii au încă idei foarte greșite.

p. 97

Toată dimineata, până la plecarea hanului, au cărat mai mulți oameni apă gratuit prin tot locul și îndată după plecarea lui au împărțit bani săracilor, au fost tăiați și vreo sută de miei care au fost dați în dar populației.

⁵⁹ Von sechszehn Fäusten .De comparat cu expresia: „scize quartiers de noblesse”

⁶⁰ Rother Scharlach. Scharlach (în l. germană) sau Écarlate (în l. franceză) ajunsese să desemneze o anumită calitate de postav fin vopsit de obicei în culoarea roșie aprinsă purtând acest nume. Cu timpul, acesta a ajuns să se identifice cu calitatea postavului indiferent de culoare: pomenindu-se de pildă de asemenea stofă de „écarlate” verde. Aici cum se vede e vorba de calitatea postavului, culoarea sa fiind arătată de adjectivul „roth”.

Două zile înainte de această plecare am primit firmanul ⁶¹ de la secretarul hanului, dar menziful nu s-a mai făcut din lipsă de cai.

Îndemnă aproape zilnic pe tălmăciul meu să pregătească plecarea și să încaseze banii ce mi se datorau; aceste îndemnuri au dat roade căci în sfârșit mi-am sorocit plecarea din Căușani la 21 (ianuarie).//

p. 98

Plecarea de la Căușani la Bender și descrierea acestei cetăți

Mi-am luat cuvenitul rămas bun de la consul și de la Hekim-bași și acesta din urmă m-a încredințat iarăși de prietenia și bunăvoința sa și mi-a cerut de asemenea să-i mai scriu din când în când, ceea ce am și făcut, căci i-am scris de două ori din Crimeea. Nepotul său m-a însoțit până la Bender.

Scrisesem la Chilia ca mărfurile pe care le lăsasem acolo să ne fie trimise la Cetatea Albă și de acolo mai departe pe Marea Neagră, în Crimeea.

p. 99 La Bender nu am putut să tragem în gazdă la armeanul nostru, căci era bolnav, a trebuit deci să căutăm un han ⁶².// Tot orașul era plin de ieniceri și de spahii. Am căpătat cu mare greutate o văgăună (păcătoasă) în care să locuim denumită totuși *oda* (odaie). Am stat închis înăuntru ca un prizonier care stă pe viață și pe moarte, tălmăciul meu a alergat toată ziua. În această gaură nu era — cum este lesne de închipuit — nici o fereastră, era mai mult decât bezna egipteană; a trebuit să ard (o candelă cu) ulei toată ziua. Pereții amenințau să se prăbușească

p. 100 în orice clipă și aveau crăpături și // găuri prin care guzganii și șoarecii aveau drum liber și se plimbau fără nici o frică. De câteva ori am izbutit totuși să mă pot duce cu tălmăciul meu prin oraș și să privesc acest loc vestit de la Nistru. Am trecut și pe celălalt mal al fluviului și am mers în susul lui ca să avem o privire asupra minunatului ținut care se afla numai la două ceasuri de Bender și unde a petrecut timp îndelungat Carol XII și a întreprins cea mai ciudată aventură, anume să se apere cu o mână de suedezi împotriva unei armate întregi de turci și de tătari. Există diferite descrieri ale Benderului. Eu vreau numai să schițez cetatea cum am văzut-o pe dinafară.

Cetatea este înăuntrul orașului și este prevăzută cu un zid înalt și puternic și cu șanțuri adânci, dar nu și largi. Porțile sale au poduri ce se ridică și gratii care se lasă în jos. Pe lângă aceste mijloace de apărare ea se mai află și pe o înălțime dominând Nistrul care e ca o întăritură naturală. Are, după moda veche, două rânduri de ziduri puternice cu întărituri ⁶³ deasupra și cu patru // turnuri groase, pătrate, la cele patru colțuri de jos; la oarecare depărtare de fluviu, este prevăzută cu un sistem de întărituri numite *Hornwerk*, din piatră fățuită, de care ține și un bastion ceva mai înalt, dar cu parapete de pământ, după care sunt niște gabioane — după obiceiul cetăților turcești și între acestea stau turnurile. Acest

⁶¹ Pe tătărește: *Jarloch* (n.a.).

⁶² Asemenea hanuri se găsesc multe în țările orientale. Sunt fundații ale musulmanilor bogați. Sunt de obicei foarte mari și clădite solid, ferestrele dau în curte, unde este de obicei un puț. Toți călătorii pot fi găzduiți, fără nici o deosebire, și se plătește o pară pe zi pentru o cameră. Trebuie să-ți procuri singur mâncare și băutură. În Asia și în alte țări orientale sunt karavan-seraieri... Acest nume vine de la caravanele care le vizitează (n.a.).

⁶³ *Zwinger*.

Hornwerk este acoperit de câteva metereze ⁶⁴ și șanțul este destul de larg. Deasupra și dedesuptul povârnișului („giacis”) se întind două rânduri de palisade; restul orașului care se află pe înălțime este prevăzut cu ziduri puternice după care sunt clădite bastioane și mici forturi ⁶⁵ și este întărit cu un șanț. Cealaltă parte a orașului, care se află la șes, are, în afară de ziduri, bastioane, metereze și un șanț larg; porțile sunt deosebit de groase și puternice, prevăzute cu gratii ce se lasă în jos. Orașul însuși împreună cu mahalalele seamănă, în partea dinspre Nistru, cu o semilună ⁶⁶.//

În acea vreme se aflau la Bender mulți armeni, greci și câțiva negustori turci care voiau să se ducă în Crimeea tătărească, dar din cauza sosirii unui pașă care poruncise să fie luate toate trăsurile pentru el, cei mai mulți au trebuit să rămână pe loc. Totuși, am căpătat cu mare greutate o căruță până la Oceakov. p. 102

Am prevăzut dinainte că această călătorie de la Bender avea să ne coste foarte mulți bani, de aceea am vrut să cumpăr cai și căruțe pentru ca să o scot mai ieftin, dar tălmaciul meu voia să facă pe deșteptul și nu a vrut să aprobe planul meu, fapt pe care l-a deplâns după aceea.

Ca să ne aprovizionăm în oarecare măsură cu merinde, căci trebuia să călătorim printr-o țară unde nu se puteau găsi asemenea lucruri, el (tălmaciul) a cumpărat o mare cantitate de pâine care este foarte bună și foarte frumoasă la Bender, ceva vin, rachiu și câteva ocale de carne.//

Am plecat de la Bender la 26 ianuarie, la prânz, împreună cu alte zece căruțe și mulți dromaderi și cămile ducând poveri și vreo 30 de negustori călări. Peste Nistru nu este pod, ci o luntre. Râul era înghețat și tot (convoiul) a trebuit să treacă peste gheața groasă de vreo 3 țoli. Vizitiul au încercat ici și colo gheața fluviului și în cele din urmă s-a poruncit, împotriva părerii mele, ca să treacă mai întâi căruța cea mai grea, care era a unui turc. Vizitiul a mânat caii la galop. Când au fost la mijlocul fluviului, s-a spart gheața, o jumătate din căruță a căzut în apă, cealaltă s-a oprit pe suprafața înghețată. Eu trecusem mai înainte pe malul celălalt și m-am speriat rău, căci nu știam dacă era căruța noastră sau o alta. M-am grăbit într-acolo și m-am bucurat că această nenorocire nu ni s-a întâmplat nouă. A fost o muncă grea scoaterea // baloturilor — cele mai multe de tutun —, precum și a căruței cu ajutorul unor funii și pârghii și a ținut mai bine de două ore. Oricât de mult a trebuit să pună umărul și brațul vizitiul, tot a mâncat până la urmă o bătaie strașnică din partea turcului mărinimos. Tălmaciul meu a pus între timp să fie trecută peste fluviu căruța noastră care era mai ușoară. Vizitiul, un bătrân încercat, a avut prevederea să înhame doar un cal cu coada la oște și a trecut foarte încet și bine. Ceilalți negustori au fost și mai prevăzători, au pus să descarce mărfurile lor și parte să fie duse, parte transportate pe săniuțe mici, iar eu aveam cinstea să le supraveghez. A trecut toată după-amiaza până ce a fost totul rânduit cum trebuie și deci am ajuns către seară, doar la o jumătate de oră de Bender și am rămas noaptea într-un sat mare, lângă o moschee.// p. 103

Cum era vremea Ramazanului au venit mulți turci să se închine... p. 105
etc....

⁶⁴ *Ravelins.*

⁶⁵ *Rondele.*

⁶⁶ În anul 1711, Bender a fost cucerit prin asalt de ruși la 27 septembrie, după un asediu puternic și orașul împreună cu toate mahalalele a fost aproape prefăcut în cenușă (n.a.). Inexact. Pentru campania din 1711, cf. relațiile din *Călători*, VIII, *passim*.

p. 266 ...Orașele și satele așezate venind de la Belgrad în Țara Românească, în Moldova și pe dreapta, în susul Dunării, sunt în general clădite foarte prost, fără cea mai mică ordine sau grijă pentru cum arată. Lângă unele orașe se văd, când pe o parte, când pe cealaltă ruinele unor ziduri și între ele totul e vraște, iar lângă altele nu se vede nici o urmă. Străzile și ulițele înguste se încrucișează în mers întortocheat. În unele orașe, ele sunt pietruite, în altele sunt podite cu scânduri și cele mai multe nu au nici una nici alta [...]. De aceea nu trebuie să te gândești la nici un fel de măsuri de organizare. Dacă plouă, abia poți să mergi de noroi și căruțele rămân adeseori înglodate prin gropi. Pentru cei ce merg pe jos sunt pe amândouă laturile uliței cărări mai ridicate făcute din piatră sau din lemn și la capătul uliței sunt puse pietroaie mari pentru ca să se poată păși de pe unele pe celelalte, // dar tot te umpli îndeajuns de noroi fie că ești stropit de trăsuri sau de cei ce trec călare. Dealtfel aceste cărări sunt atât de înguste încât dacă doi oameni se întâlnesc, abia poate unul face loc celuilalt și adeseori se ivesc certuri pentru întâietate și chiar bătăi. De aceea cel mai lesne și mai sigur este să te duci după treburi călare.

p. 267

Drumurile nu se repară niciodată, astfel că pe vreme rea sunt pline de gropi și pricinuesc foarte mari greutatea cărașilor. De aceea, aceștia adeseori părăsesc drumurile și croiesc îndată altele când lucrul e cu puțință; aceasta, chiar dacă trebuie să facă un înconjur de câteva ceasuri...

p. 273 Cea mai mare parte dintre turcii care locuiesc în țările de la Dunăre, în Basarabia și mai departe sunt încă foarte sălbatici, foarte neluminați și foarte barbari și deci nu sunt atât de civilizați ca la Constantinopol și în câteva alte orașe din răsărit. Trebuie să te ferești mult de avaniile lor, căci rar se întâmplă să ți se facă dreptate pentru o insultă primită, iar dacă o obții, te poți aștepta la o crâncenă răzbunare și la persecuție din partea lor...

p. 278 **Despre ostașii (turci și) tătari**

...La Căușani și Bender am văzut multe mii de ostași, adunați laolaltă din care mulți erau prea bătrâni și mulți alții prea tineri pentru a merge la război. Cei mai mulți aveau cai păcătoși, unii aveau flinte și pistoale, alții purtau arcuiri și săgeți, cu care însă nu ținesc așa bine cum i-am văzut eu ținând pe cazaci și calmuci. În afară de acestea și de faptul că poartă săbii, sunt tot atât de puțin învățați cu mânăuirea armelor ca și turcii. Nu sunt câtuși de puțin viteji sau inimoși, căci cu un pistol poți să gonești de la tine pe mai mulți dintre ei. I-am văzut adesea trăgând la țintă cu flinte. Le trebuiau 5 până la 6 minute până încărcau, ținteau și trăgeau și îndată ce și-au descărcat arma // își aruncau capul pe spate. Ei sunt comandați de sultani și mârzacii⁶⁷. Aceștia, după considerația de care se bucură, au sub comanda lor o droaie anumită de tătari și se silesc adesea să facă paradă de vitejia și iscusința lor.

p. 279

⁶⁷ Sultanii sunt principii de sânge, mârzacii sunt nobilii <lor> (n.a.).

TEXTE ORIGINAL

BLASIUS KLEINER

I

f. 161

De Nomine, situ, ortu, templis et Civitatis Bukurestiensis.

Fertur haec Civitas nomen trahere a quodam *Pastore*, vel ut alii dicunt *Latrone* insigni, qui *Bukur* vocabatur, hic penes fluvium Dombovicza in illa planitie, quae plena erat sylvis sua pecora alebat et fors penes hoc etiam Latrocinia exercebat, ac postea unam *Ecclesiam*, quae de facto exstat aedificavit, atque aliquot domos pro se ac aliis construere coepit, videntes autem alii locum hunc esse amoenum et penes viam publicam situatum, plures ac plures confluerunt, ac unum Oppidum effecerunt, quo autem tempore incoeperit in Chronico Valachico non inveni, nomen tamen refertur, jam ante ducentos annos stetisse, id omnes affirmant hanc Civitatem non esse adeo antiquam, excrevit autem in tantam molem postquam aliqui Principes ibidem saltem per aliquam anni partem habitarunt et sic etiam Nobiles sibi Curias extruxerunt, ac magna, Mercatorum multitudo confluit, maximum autem sumpsit incrementum post Annum 1658, quo anno occisus fuit a Turcis Princeps Constantinus Brancovan et reliqui Principes omnes relicto Tergevestino ibidem residere coeperunt.

Civitas ista, quam fluvius Dombovicza interfuit, ex parte occidentali versus orientem, septentrionem ac meridiem mera planitiem et paludes habet, versus occidentem, aliquos colles, in quibus vineae aliquae plantatae sunt, nullo est circumdata muro ubique obvia et aperta. Plateae maxime Principales sunt satis latae, ac Qvercinis lignis statae, alias impracticabilis foret via.

Aedificia, quod attinet, si templa, Monasteria, Aulam Principis, Curias Nobilium, unam alteramve domum Mercatorum excipias, valde exiguae sunt, domus enim humiles densae, compositae exiguae intus, ac foris ornatae sunt, nihilque admiratione dignum videre est, maxime foris extra Principales Plateas. Magnitudo tanta est, ut si homo in medio Civitatis Turrim conscendat difficulter videre possit de uno fine ad alterum et meo iudicio 3-a Germanica Milliaria in suo circuitu complectatur.//

Considerata digna in hac Civitate sunt sequentia: 1-o diversitas f. 162 Nationum et Lingvarum, nam hic solum omnes nationes Europae verum etiam plurimos ex Asiae partibus videre est; 2-o. Mercimonium, quod hic vel maxime floret; nullibi in Germania tot margaritas, uniones et Lapides pretiosas conspicias, sicut hic, unus Catholicus Mercator Armenus

in parva scatula pro 30.000 florenorum Lapides pretiosos exhibere potuit. Nullibi etiam tot diversas pretiosissimas pelles invenire quis poterit, sicut Bukurestini, in uno enim solo *Han* seu Monasterio pro aliquot centenis millibus florenorum pelliculas parvas videre licet, taceo alias pelles ex Moscovia et Tartaria allatas, immo non magnam, sed axiguam pellem agninae Sex Leoninis vidi emere: quantum igitur haec Civitas ab aliis superatur pulchritudine tantum alias superat divitiis.

3-ium est stupenda multitudo Cleri, nam Calugerones seu Monachi ultra sex millia numerantur, Presbyteri seu Ecclesiastici ultra 500, Popinae ultra 3000, Officinae ultra 20.000, templa sunt plurima, e quibus consideratione dignissimum est Dominale Templum S. Georgii tum propter columnas stuoendas ex uno lapide una cum postamentis et capitellis sectas, quibus templi fornix innitur, tum propter Mausolea Principum, ac effigies Eorum, tum propter Pelicanum ex Auricalcho factum ponderis trium centenariorum, tum propter picturam Moscoviticam pulchram, qua intus et foris mirifice condecoratur, reliqua templa, non tamen omnis, hic subjicio...

De initio, progressu, et actuali Statu Residentiae Bukurestiensis

Provinciae Bulgariae Alumnos jam ante 100 et ultra annos fuisse Bukurestini et fidelibus Sacramenta administrasse extra omne dubium est, nam non solum Bulgari sed etiam alii Catholici jam tunc Mercantiam exercuerunt, nihilominus Domicilium, aut Locum stabilem non habuerunt usque ad annum 1666, circa quod tempus A.R.P. Joannes Radoich

f. 165 Custos Custodiae Bulgariae emit unam Cazam cum modice fundo // ubi modo est Coemeterium, Leoninis 400, super quem Locum extruxerunt Ecclesiolam cum una celula, et culina et in hac Domuncula manserunt Patres usque ad Annum 1698.

Quo Anno jam recensito totum Bukurestinum exustus fuit una cum Ecclesia et habitaculo nostro, sic Reverendus Pater Paulus Nicolantin emit alteram domum, ubi modo est Residentia cum modico celario et exiguo spatio Leoninis 585, in quo Loco habitarunt Patres usque ad Annum 1703, quo anno Residentiolam cum celario bono et magno aedificarunt, pro quo A.R.P. Joannes Radoich expendit 300 e parte Provinciae Rdus Pr. vero Paulus Nicolantin, qui in toto erogavit Leoninos 1000.

Murus, quo circumdata est Residentia aedificatus fuit Anno 1727. 500 leoninos, quos quidam Medicus Lutheranus in extremis conversus ad fidem Catholicum Residentiae Legavit.

Duo Cubicula versus Coemeterium pro suo gustu curavit aedificari expensis suis, quidam Armenus Nestorianus sub ista conditione, ut ad dies vitae suae possit inhabitare, sic post mortem illius Nobis mansit.

Est autem Residentia haec quasi in medio Civitatis situata non procul ab Aula Principis, ex parte Orientis est Monasterium et templum novum S. Georgii, ex parte orientali, ubi antiquitas stetit habitaculum nostrum, ibi modo est Coemeterium, Coemeterio adjacet una domus, et trans plateam est Ecclesia antiqua S. Georgii, nec spes est Nos ex contiguis Locis aliquem posse acquirere, imo multum est, quod hunc in medio Civitatis acquisiverimus.

In Residentia est Coemeterium praeclusum, porta magna et atrium, in quo currus vino onustus commode inverti potest, deinde est hortulus modicus a templi usque ad Coemeterium, ac denuo inter templum, Residentiam et hortulum modicum atriolum. In Residentia Ipsa est ex platea introitus, seu, seu parvus ambitus, per quem patet una porta ad atrium, et a sinistra porta ad Cubiculum et directe porta ad cubiculum, in quo distrahitur vinum et haec omnia una cum celario praeclusa sunt, ac atrio ita quod Religiosi vivant separati, in altero cornu Residentiae est fornix pro aliquo exiguo Mercatore, superius sunt sex cubicula alta non adeo commoda, interquae intercedunt duo ambitus angusti, et ex septimo cubiculo culinam fecerunt. Si hoc aedificium esset satis proportionate et benefactum, sufficientem Religiosi commoditatem habere possent, sed omnia cubilia sunt inaequalia, maxime quae Armenus fecit.

Fundus, unde haec Residentia vivit, sunt Vineae, una est in Cotroc-sen, quam nobis dedit Dominus Constantin Tiesku cum obligatione duorum Sacrorum quot annis in perpetuum celebrandorum, fundus vineae hujus spectat ad Monasterium Monachorum Graecorum, quibus (nisi benigne nobiscum condescendant) decimas solvere debemus. Anno 1725 dum Turcae fuissent Bukurestini hac vineae funditus destructae fuerunt, // una cum allis in circuitu Bukurestiensi. Anno vero 28-vo M.V.P. Capistranus De vodelin hanc vineam de novo plantavit cum licentia Dominorum fundi. Anno 1758 M.V.P. Pr. Martinus Niclich ex pecunia Tergevestiensi emit contiguam vineam pro Leoninis 27, hac in vinea exiguum vinum procreatur, imo vix Laborem solvit.

f. 166

.

MĂRTURII INDIRECTE

ANONIM GERMAN
(1718—1739)

Relația de mai jos este de fapt o descriere care se referă la o hartă a unei porțiuni a Dunării de Jos între Orșova și Nicopol. Ambele se găsesc în Arhiva de război din Viena, — harta sub cota B III b. 26, textul : B.III b. 33 — fără dată și fără semnătură. Descrierea poartă titlul : *Explication über den Donau — Strohm von Orșova, bis nach Nicopol*. Unele împrejurări ca de pildă stilul și ortografia descrierii, identificarea localităților după hărți mai vechi și mai noi și îndeosebi faptul că descrierea — ca și harta — se mărginesc la porțiunea Dunării care atinge marginile Olteniei îndreptătesc datarea ei pentru perioada stăpânirii austriece în Oltenia, adică între 1718—1739, când ridicarea de hărți pentru această provincie era una din preocupările de căpetenie ale administrației.

Depistarea hărții și identificarea descrierii se datoresc lui N. Docan, care le-a publicat împreună în *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria II, t. XXXVI (1914), no. 17, p. 54 și urm.

DESCRIERE ANONIMĂ A DUNĂRII ÎNTRE ORȘOVA
ȘI TURNU MĂGURELE (ÎNTRE 1718—1739)¹

p. 59 [Cetatea Severin]² este așezată pe o stâncă înaltă cu același nume... în fața acestei stânci încep :

Porțile de Fier sau *Temir Capi*³ și se întind până la satul *Sip*⁴; după spusele țăranilor bătrâni încă în viață, la 1698... se putea trece cu piciorul pe pietre peste Dunăre (!) <Mai la vale lângă malul stâng> se află o insulă numită „Struscha”⁵ și pe ea o mică întăritură pătrată, care este cu totul ruinată. Această insulă este tăiată de-a curmezișul în trei

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Docan în „An. Ac. Rom.“, M.S.I., s. II, tom. XXXVI, nr. 17, p. 54 și urm.

² Pe malul sârbesc. *Obs.* : toate localitățile care se află pe malul sârbesc sau bulgăresc al Dunării sunt închise în paranteze drepte.

³ Numirea turcească a Porților de Fier.

⁴ Sat pe malul sârbesc.

⁵ Azi insula Golu. Se află în dreptul punctului unde pârâul Jidoștița se varsă în Dunăre

locuri : capul acestei insule îl formează o stâncă sub care se mai văd încă ruinele unei vechi mănăstiri.

*Severin*⁶ este o cetate veche, în cea mai mare parte ruinată, năpădită din belșug de tufe, zidită din cărămizi și bolovani ; la 200 de pași deasupra Severinului și la 500 de pași de Dunăre, se află o // fântână, care, după p. 60 spusele locuitorilor, a fost zidită de un căpitan de țară încă în viață cu numele Staicu Băjescu^{6b} cu locuința în Craiova, în Țara Românească, dar după ce a fost gata, nu a plătit lucrătorii și numaidecât s-a oprit apa și după o vreme fântâna a fost stricată de turci. Pe fruntarul acestei fântâni este o tablă mare cu scriere sârbească⁷, dar nu se poate înțelege bine ; sub această tablă zace săpat în piatră un balaur culcat pe spate. Despre faptul că fântâna ar fi numită, cum ne informează Cuspinianus⁸, fântâna Sf. Cruci și că ar fi făcătoare de fel de fel de minuni și că ar fi dat și semne prevestitoare că un regent maghiar moare în chip ciudat, nu știu locuitorii nimic. Cam la 800 de pași mai jos de Severin se află ruinele de la

Podul lui Traian din care, la această dată, nu se poate vedea altceva decât picioare de pod pe partea românească și trei pe partea sârbească, pe ele nu se găsește nici o bucată de piatră cvadrată, ci cele două din apă sunt îmbrăcate în cărămizi lungi de 15 țoli⁹, late de 9 țoli și groase de 2—3 țoli, iar celelalte sunt toate zidite din cremene și piatră brută. Aici Dunărea este lată de 700 și câțiva „pași geometrici”¹⁰ și nu au putut fi localizate decât 14 din aceste picioare, după felul cum se umflă și se aruncă în sus valurile pe care le ridică apa izbîndu-se în adânc. Când e apă puțină, unele din aceste picioare trebuie căutate (?) cu prăjina și observate, pentru ca vasele încărcate cu sare care trec pe acolo să bage de seamă la vreme, să nu se izbească de ele¹¹...

[*Deč*]¹² a fost pe vremuri un oraș mare întărit... de partea cealaltă în fața ei este o întăritură din pământ și se numește

*Grădiște*¹³ este ruinată de tot și năpădită de tufe...

*Cormanul*¹⁴ este o întăritură romană din pământ, are valuri și p. 61 șanțuri duble și se află încă în bună stare...

[*Cralowitz*... Cetatea de la Streja¹⁵ la Dușani¹⁶...] *Celei*¹⁷, sat p. 62 așezat pe râul cu același nume, pe o ridicătură ; mai înainte a fost o întăritură din piatră și cărămidă, acum e ruinată și făcută una cu pământul.

*Măgurița de piatră*¹⁸, o întăritură romană din pământ, cam ruinată.

Izlaz, o întăritură cu valuri și șanțuri duble, se află încă în stare bună ; la o jumătate de ceas mai la vale este un sat cu același nume¹⁹ și

⁶ Se referă numai la castel, azi în ruină.

^{6b} Staiko Bejes.

⁷ Adică chirilică.

⁸ Cuspinianus — geograf.

⁹ Un „zoll” vicnez are 2,6 cm.

¹⁰ *Geometrischer Schritt*. Măsură de lungime = 80 cm.

¹¹ *Mann soll bei sehr kleinen Wasser einige Pfeiler mit den Stock gründen und sehen können so dass die vorbei fahrende Saltzschiffe zu zeiten umb nicht aufzufahren, Obacht haben müssen.*

¹² *Detsch* (numit și *Dectz*). Pe țărîmul sârbesc.

¹³ Era o redută.

¹⁴ Tot redută, lângă pârâul cu același nume.

¹⁵ *Schetate de la Strasa*.

¹⁶ *La Duschani*.

¹⁷ *Schelaj*, sat desființat, înglobat în orașul Corabia, jud. Olt.

¹⁸ *Magoriza cu piatra* (redută pătrată pe malul român în fața satului bulgar Samovit).

¹⁹ *Islaz*, sat, com. suburb., municipiul Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

p. 62 începând de aici este un drum pietruit care merge de-a lungul Oltului în sus până la Râmnic; pavajul de 3 stânjani ²⁰ lăţime e făcut din lespezi vechi de piatră de râu // şi cărămizi. Cu acesta se uneşte în dreptul mănăstirii Hotărani ²¹, aproape de râul Teslui, care curge în Olt, un alt drum pietruit care, după spusele unor locuitori, trebuie să vină de la podurile de lemn. Dincolo de râul Olt se află un drum pietruit, care începe la satul *Pietrişu* ²² şi merge până la „Ampelon” ²³ (poate Campo longo), care se află în mijlocul Țării Româneşti şi ar fi fost construit de Traian.

Turnu ²⁴, un târg mare turcesc. Aproape de el şi lângă râul Olt este o palancă de lemn. După spusele locuitorilor, turcii ar fi întărit această palancă prin lucrări exterioare...

²⁰ Klaffter = 1,89 m.

²¹ Ctitorită de Mitrea, mare vornic la 1587—1588, lângă satul Hotărani, com. Fărcaşele, jud. Olt.

²² *Pitrisch*. Este vorba, probabil, de satul cu acest nume, com. Curţişoara, jud. Olt, de unde duce prin Slatina un drum principal la Piteşti şi Câmpulung.

²³ *Ampelon*. Este numită Zlatna (în Munţii Apuseni). Autorul anonim face poate o legătură fonetică: <K>ampelon <g>, Ampelon.

²⁴ = Turnu Măgurele, azi municipiu, jud. Teleorman.

HENRY GRENVILLE

(1717–1784)

Henry Grenville s-a născut la 15 septembrie 1717 dintr-o veche familie de aristocrați englezi. A fost sprijinit în cariera sa publică de ascendența politică răsunătoare a fraților mai vârstnici, lordul Temple și Sir George Grenville. La vârsta de 29 ani, tânărul Henry a fost numit guvernator al insulelor Barbados din Marea Caraibelor, slujbă în care a funcționat între 1746–1756. La întoarcerea în patrie, el a activat în Parlament pentru ca în mai 1751 să fie numit ambasador al Marii Britanii la Constantinopol, ca succesor al lordului Porter.

Grenville nu a primit cu prea mult entuziasm noul său post. Curând după sosirea în capitala Imperiului otoman, la 21 februarie 1762, izbucnirea unei epidemii de ciumă l-a forțat pe Grenville, împreună cu familia, să se refugieze într-un sat izolat de pe malurile Bosforului. Caracterul endemic al cumei în Orient, repetatele incendii cărora le cădea victimă Constantinopolul cu majoritatea locuințelor construite din lemn, ca și unele dificultăți financiare întâmpinate, l-au determinat să-și grăbească plecarea din Turcia. Astfel la 3 ianuarie 1765, înainte de a i se epuiza stagiul normal de ședere, el s-a adresat fratelui său, în acel moment prim-ministru, sir George Grenville, cerându-i să intervină pe lângă suveran pentru înapoierea lui în Anglia. A fost rechemat la 13 octombrie 1765 și numit într-o slujbă în care a rămas până la sfârșitul carierei sale politice. A decedat la 22 aprilie 1784.

În timpul ambasadei sale în Imperiul otoman, Grenville a primit o notă la 26 martie 1765 din partea secretarului de stat, George Dunk, conte de Halifax, în care i s-a cerut întocmirea unui memoriu amănunțit asupra stării finanțelor, comerțului și puterii militare a turcilor. El a început să strângă cu sârguință datele solicitate. La plecarea din Constantinopol, memoriul nu era încă terminat, deoarece în timpul șederii în carantina de la Toulon, în sudul Franței, la 3 noiembrie 1765, Grenville încă mai lucra la redactarea textului, înfățișat abia la 12 iunie 1766 noului secretar de stat, Charles, duce de Richmond. Memoriul a fost alcătuit în franceză, limba diplomației timpului, intitulându-se *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman en réponse aux informations qui en ont été demandées, d'Ordre du Roy, par le Comte de Halifax, ci-devant Principal Secrétaire d'État le 26 Mars 1765. Adressées à My Lord Duc de Richmond Lenox et Aubigny, Principal Secrétaire d'État pour le Department (!) du Sud, ce 12 Juin.*

Originalul s-a pierdut, manuscrisul păstrându-se, însă, într-o copie contemporană alcătuită la 30 iulie 1766 pentru noul deținător al funcției de secretar de stat, William, conte de Shelburne. Memoriul a fost păstrat, așadar, în arhiva familiei Shelburne, de unde a ajuns, prin vânzare la licitație în 1921 în posesia bibliotecii Williams L. Clements a Universității din Michigan, S.U.A. Manuscrisul păstrat în bună stare numără 114 file sau 228 pagini, scrise mărunt împreună cu copiile scrisorilor contelui de Halifax din 25 martie 1765 și a lui Henry Grenville din 12 iunie 1766. Memoriul lui Grenville a fost editat în original, cu un larg rezumat în l. engleză (note și comentarii), în 1965, de către cercetătorul american Andrew S. Ehrenkreutz sub titlul: *Henry Grenville, Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 110 p.

Recurgând la bibliografia cunoscută epocii — în special la lucrările dedicate de Rycaut și Marsigli Imperiului otoman —, Grenville și-a completat informațiile, aducându-le la zi și prin serviciile plătite ale unor dragomani și agenți stipendiați de ambasada britanică, cum au fost printre alții: Antonio Dané, Nevis effendi, Jusef Dimitri, Serpos, Steffano Pisani, ca și vistierul evreu al corpului de ieniceri, care i-au transmis în special date cu caracter economic. Pentru problemele politice, a consultat și pe unii din colegii săi aflați în misiune la Constantinopol, printre care s-a numărat contele Aleksandr Ivanovici Rumianțev, ambasadorul țarinei între 1763—1765. În sfârșit, în problemele de ordin militar, Grenville s-a bazat pe propriile sale observații privind fortărețele din jurul capitalei, unitățile navale și de artilerie existente acolo etc.

Observațiile asupra structurilor socio-economice și politice ale Imperiului otoman s-au dovedit a fi deosebit de pertinente, relevând slăbirea acestora, precum și corupția și decăderea militară a statului, factori ce au ieșit la iveală în timpul noilor războaie purtate de Poarta otomană cu Imperiul rus, în care ea a suferit răsunătoare înfrângeri, soldate cu însemnate pierderi teritoriale.

Cu privire la Principatele române, deși informațiile lui Grenville sunt succinte și de ordin indirect, ele subliniază totuși regresul lor, în unele privințe, sub domeniile fanariote și scăderea prestigiului instituției princiare ca și asprul trai impus supușilor de acești stăpânitori abuzivi, stăruind mai ales asupra obligațiilor fiscale ale Principatelor față de Poartă, mult agravate sub fanarioți.

În ansamblu, materialul diplomatului englez este comparabil cu cel datorat și altor observatori, ca de pildă Rycaut, Marsigli, Hill, Cantemir sau Porter.

Date referitoare la biografia și opera lui Grenville se întâlnesc în studiul introductiv datorat editorului A. S. Ehrenkreutz (p. I—XVII), ce precedă textul *Observațiilor sale*, publicat la lucrarea amintită.

OBSERVAȚII ASUPRA STĂRII DE FAȚĂ A IMPERIULUI OTOMAN¹ ... (1765—1766)

- p. 25 *Forțe armate*
[...] Dacă sunt exceptate Țara Românească și Moldova, nici una din provinciile Imperiului otoman nu procură cai așa de puternici spre a alcătui o cavalerie grea.
- p. 27 *Despre ceași²*
[...] Nu-mi mai rămâne decât să adaug ceva și despre trupele auxiliare care sunt tătarii, muntenii și moldovenii. Principii lor sunt denumiți în mod obișnuit tributari; cei doi din urmă... sunt într-adevăr așa în
- p. 28 strictul sens al cuvântului; primii nu sunt în ceea ce privește articolul// tributului, deoarece nu plătesc nici unul ... [...] Domnii sau voievozii³ Țării Românești procură fiecare câte 6 000 de călăreți sub formă de tribut; turcii fac puțin caz de dânsii și nu greșesc. Există pilde atât de numeroase când în focul bătăliei ei au trecut de partea dușmană încât ajutorul lor

¹ Traducerea s-a făcut după Henry Grenville, *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman* ... (ed. A.S. Ehrenkreutz), Ann Arbor, 1965, p. 25 și urm.

² *Des Sciaux*.

³ *Despotes*.

devine aproape primejdios și trebuie supravegheați îndeaproape; astfel ei sunt luați în armată mai mult ca ostatici decât ca auxiliari, mai ales când Poarta se află în război cu rușii sau polonii ⁴.

Care este totalul și situația veniturilor

[...] Trebuie vorbit și de tributul pe care cele două principate tribu- p. 39
tare, Moldova și Țara Românească, îl plătesc vistieriei. Se știe că Poarta numește supuși de rit ortodox ⁵ în fruntea acestor 2 principate; Moldova plătește în fiecare an pentru haraci 120 pungi de bani peșin și o foarte mare cantitate de produse; mai plătește, în afară de aceasta, 120 pungi ca daruri de marele Bayram (sărbătoare turcească după Ramazan care este postul de o lună). Țara Românească plătește în fiecare an ca haraci 620 de pungi și 120 de pungi de fiecare Bayram; fiind mai puțin bine plasată pentru navigație, această provincie trimite mai puține provizii drept tribut. // Fiecare din aceste Principate mai plătește în afară de aceasta încă p. 40
120 de pungi la luarea în stăpânire <de către domni>; am mai spus că sunt obligate să întrețină pe socoteala lor 6 000 de oameni din trupele regulate. Iată tot ceea ce plătesc anual vistieriei cele 2 Principate și suma este desigur foarte neînsemnată cu toate că, la început, când ele au devenit tributare nu plăteau decât 50 de pungi pe an. În pofida neînsemnătății tributului lor, nu există în toate domeniile sultanului provincii mai oropsite, nici supuși mai nefericiți și de plâns, fără însă ca domnii să se îmbogățească, iar vina este numai a grecilor inșiși. Ei nu pot obține aceste Principate decât prin daruri și corupție. Nu pot să se mențină în stăpânire decât prin aceleași mijloace care i-au ridicat să intre în posesia <lor>; fără a mai socoti ceea ce au cheltuit spre a parveni la aceasta, ei trebuie să plătească 120 de pungi vistieriei și nu pot strânge această sumă decât plătind 25% <dobândă>. Este camăta obișnuită ce o plătesc domnii și din care achită pentru primul an dinainte. Pentru a acoperi aceste cheltuieli fără măsură și a se menține în scaunul lor, nu e stoarcere pe care să nu fie siliți s-o folosească spre a potoli atâtea scorpii infometate a căror pradă sunt. Domnul Țării Românești, mazilit în ultima vreme ⁶, oferă o pildă <grăitoare>: plângerile foarte întemeiate împotriva administrației sale sunt nemaipomenite și între altele el a pus să fie plătit haraciul de două ori pe an.

Asemenea mijloace violente spre a se menține <în domnie> constituie totdeauna cauza prăbușirii lor; de-abia un nou domn urmează altuia mazilit pentru fărădelegile lui, când și încep intrigile printre greci spre a-i găsi un urmaș. Poarta, care are interes să întrețină dezbinarea între greci, câștigă însă prin deasa schimbare a domnului. Cele 120 de pungi pe care le plătesc de fiecare Bayram nu sunt decât un impozit recent pe care și l-au impus <domnii> inșiși din frica de a nu fi maziliți, deoarece numai pașalele propriu-zise sunt confirmate de fiecare Bayram în guvernămintele lor. De câtăva vreme numai, domnii Moldovei și ai Țării Românești, de frica vreunui competitor, cer de fiecare Bayram caftanul (semnul de con-

⁴ Situație anacronică pentru secolul al XVIII-lea. Informațiile — preluate din lucrările lui Rycaut și Marsigli — se referă de fapt la starea existentă cu un veac mai înainte, deoarece în epoca fanariotă Principatele nu mai dispuneau de oștiri proprii.

⁵ *Rite Grec.*

⁶ Este vorba de Ștefan Racoviță (26 ianuarie 1764—18 august 1765) care a fost mazilit în urma abuzurilor scandaluoase ce au dat naștere la răscoala din București zisă a „rufeturilor” (breslelor) din 13 mai 1765.

firmare). Dregătorii Porții se lasă bine mituiți înainte de a-l acorda; Poarta îl acordă <și ea> și mazilirea urmează numaidecât după și nicio-dată înainte Bayramului. Domnii maziliți trăiesc totdeauna în pribegie; cei mai bine tratați trăiesc pe Bosfor în conacele ⁷ lor, unde pun să fie numiți „Măria Ta” de către servitorii și slujnicele lor.

D spre starea și populația din aceste sus-amintite ținuturi

- Grecii, care locuiesc într-un cartier din Constantinopol numit Fa-
p. 72 nar, au pretenția la un soi de nobleță, ca fiind scoborători ai Paleologilor
și Cantacuzinilor ⁸; ei sunt cei care sunt întâlniți în toate urzile de la
p. 73 Poartă și cele două // Principate ale Țării Românești și Moldovei, adăugate
Patriarhiei de Constantinopol, sunt subiecte veșnice de zăzanie, gelozie
și ambiție între dâșii și trebuie admis că dacă există vreo nație care
pentru păcatele ei merită să stea în robie, aceasta e a grecilor, care se nini-
cesc între ei și-și fac răul cel mai de neînchipuit.

⁷ *Maisons de campagne*

⁸ Vechi dinastii imperiale bizantine.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Căpitanul de Sainte Croix

E cantonat la mănăstirea Tismana în intervalul 2 sept.—30 sept. 1716.

Friedrich Schwanz von Springfels

Lucrează la fortificațiile de la Alba Iulia, 1716.

Realizează lucrarea de la Via Carolina, 1718—1721 și harta Olteniei, 1723.

E cu Schendos în Oltenia în 1719.

Însoțește pe Tige în Oltenia în 1723.

M. Schendos van der Bech

Vine în Transilvania la sfârșitul lui 1718.

E pe lângă Stainville la Craiova, 1719.

Îngrijește pe Nic. Mavrocordat în Țara Românească, 1719.

Înapoi la Sibiu până la 2 oct. 1720.

Invitat în Țara Românească de unde pleacă curând în 1722.

Nicolae de Porta

În Moldova cu Const. Duca, 1694, apoi în Ț. Rom., Constantinopol, Viena 1697, înapoi în Ț. Rom., secretar, bibliotecar al stolnicului și al lui Ștefan Cantacuzino. Rămâne și sub N. Mavrocordat.

Pleacă o dată cu convoiul acestuia îndrumat spre Transilvania, sf. 1716. Secretar al delegației de boieri la Viena, abia înapoi arestat, eliberat, dec. 1717. Chemat la Viena, înapoi, secretar al Administrației Olteniei, 1719, numit consilier 1 aug. 1727. Moare la Craiova, martie 1732.

Filip Örlík

E la Bender cu Carol XII, 1709, pleacă cu el în 1713. Ulterior trece prin Moldova, 1722, și pleacă prin Galați spre Constantinopol. E la Căușani în 1734—1737, vine la Iași în trecere spre Poartă și moare la Iași în palatul lui Const. Mavrocordat la 24 mai 1742.

Monahii Silvestru și Nicodim

Trec prin Iași, mergând la Constantinopol și Ierusalim, 1722.

Misionarul Giov. Francesco Bossi

E la Iași în 1722. Rămâne în Moldova până în 1729, când pleacă la Viena. Raport din 1725.

Baronul Ch. de Tige

Comandant la Brașov încă înainte de 1716. În 1726 ajunge Director suprem al Olteniei. Vine în inspecție la Craiova în 1727. Raport din dec. (?) 1727. Moare în funcție la sf. lui 1730.

Contele Fr. P. Wallis (și Baronul de Rebentisch)

Numit comandant al Transilvaniei și Director suprem al Olteniei la moartea lui Tige, sf. 1729. Inspecție în Oltenia în 1731.

Raport comun din Craiova, 20 aug. 1731.

Maiorul J. C. Weiss

Inspectează mănăstirile din Oltenia, precum și alte clădiri susceptibile a fi întărite de imperiali; primul raport e din 1732. Au mai urmat și altele, rezumate de el ulterior. A redactat, tot din ordin: *Scurte observații asupra... Moldovei*, în 1737.

John Bell of Antermomy

Trece prin Moldova, mergând în misiune diplomatică din Rusia la Constantinopol în 1738. La 2 ian. e la Soroca, apoi Iași, Chișinău, Bender, Căușani, Ismail, Tulcea, Babadag, Bazargic. La 20 ian. înapoierea : 26 aprilie Galați, 29 Iași, Soroca 1—3 mai.

Kelemen Mikes

La 18 feb. 1738 e la Cernavodă, la 5 martie la București, apoi, Vidin, București, și iar Cernavodă, unde moare pretendentul Iosif Rákóczi în nov. 1738. Trece prin Țara Românească în Moldova și din nou în Țara Românească. La sf. lui mai 1740 pleacă înapoi spre Rodosto.

Relație anonimă latină din 1738

Autorul intră în Bihor la 26 martie 1738 și la 27 e în Șimlău, în Transilvania. Urmează Gârbou, Olpret, Dej (31 martie), Gherla, Cluj (5 apr.), Turda, Aiud, Teiuș, Alba Iulia (15 apr.), Orăștie, Hunedoara, Sassebeș (21. pr.), Sibiu, Porumbacu, Sâmbăta Făgăraș, Brașov, Secuine, mănăstirea Ciuc etc., Sighișoara, Tg. Mureș, Mediaș, Cetatea de Baltă și înapoi la Șimlău. La 2 iulie e la Marghița, de unde se îndreaptă spre Silezia.

Generalul v. Mannstein

La parte la operațiile din campania rușilor din Moldova din 1739 din zilele de 30 iunie, 3 aug., 27 aug. Lupta de la Stăuceni. La 30 aug. intră în Hotinul cucerit. La 14 sept. e la Iași. După pace, rușii pleacă în nov. din Hotin la Iași.

A. Jäschke și Z. Hirschel

În iunie sunt la Brașov, la 1 iulie la București. Înapoierea la 19 iulie.

Jean-Claude Flachat

Scurtă ședere în Țara Românească (oare în 1740?) fără alte precizări.

Relație anonimă turcă

Scrisă înainte de martie 1740. Autorul locuiește la Hotin, dar a străbătut de mai multe ori Moldova și Țara Românească.

Markos Antonios Katsaitis

Vine de la Constantinopol pe uscat. La 24 sept. e în Dobrogea, la 1 oct. la Galați, la 3 pleacă mai departe. La 4 oct. e la Bârlad, la 5 la Vaslui, la 7 e la Iași până la 25 oct. Apoi prin Vaslui, Bârlad, la 29 oct. e la Nicorești, la 30 la Movileni... La 2 nov. e la Focșani la 4 la Buzău. Jurnalul se întrerupe aici.

Andrei Patai

La 8 iunie 1743 sosește la Iași împreună cu ieziuții G. Szegedi din Cluj și Carol Peterfy de la Bratislava. Sunt siliți cu toții să plece. Se înapoiază în 1744, dar pleacă definitiv în acel an sau în 1745.

Franc. Antonio Manzi

Vine în Moldova în 1736. La 22 apr. e la Fărăoani, apoi Huși, Ciubărciu, iar Fărăoani, Răchiteni etc., până la războiul din 1739, când trece la Camenița, în Polonia. Chemat înapoi de Gr. Ghica, mai stă în Moldova până în sept. 1742, când pleacă la Roma. Mai vine în Moldova în 1746, dar pleacă definitiv la Roma în 1749.

Misionarul G. M. Ausilia

E numit în Moldova în 1742 și rămâne până la sf. lui 1746 cu titlul de viceprefect al misiunilor. Raport din 1745.

Paul Jamjouglu

Însoțește pe diplomatul suedez Carleson, ce trece prin Moldova în drum spre Suedia. E în Dobrogea la 11 iulie, la 16 trece Dunărea (Tulcea—Ismail), la 22 e la Fălciu și la 25 e la Iași. Rămâne aici 7 zile și pleacă la 31 iulie. La 3 aug. e la Hotin și la 4 trece în Polonia.

Antonio Becich

Vine în mai multe rânduri în Țara Românească, în intervalul 1745—1749, pentru vizitarea canonică a centrelor catolice.

Rap. din București din 8 aug. 1748. Scrisoare din martie 1749.

Mitropolitul Neofit Cretanul

Inspectează mănăstirile și moșiile Mitropolitici. Avem două dări de seamă despre aceste călătorii prin țară, una în 1746, de la 2 iunie la 1 sept., cealaltă în 1747, de la 11 iulie la 14 sept.

Misionarul G. B. Frontali

E în Moldova în 1742 în misiunile de la Grozești, Troțuș, Călugăra (1745—1747), Fărăoani (1747—1762). E gata de plecare în 1763.

Misionarul G.B. Vannucci

E în Moldova în 1740, la Fărăoani, trece în Secuime la Șarfalău, la contesa Kalnoki-Ferrati, apoi la Huși. Rap. din 20 oct. 1748.

Ian Karol Mniszcz, Iosef Tadeusz Mniszcz

La 28 dec. 1755 sunt la Hotin, la 28 ian. 1756 la Larga, la 1 feb. la Tabăra. De la 4 la 11 sunt la Iași, la 13 la Huși, de la 21 la 24 la Galați.

Medicul Adam Chenot

În toamna din 1755 e chemat la Brașov, pentru a combate ciuma. Stă la Brașov din 1755 până în 1757. Din 1758 până în 1783 e la Sibiu, apoi la Viena (în 1773 e de față la inspecția împăratului Iosif II la carantina de la Turnu Roșu... În 1786 e trimis de împărat personal în Transilvania, unde izbucnise ciuma. Înaintea de 1780 a fost invitat de domnul C. Moruzi în Moldova, o dată și apoi încă o dată). Moare la Viena în 1789.

Sehdi Osman

E la Babadag în dec. 1757/1758 în drum spre Bender spre a merge în Polonia.

Constantin Dapontes

Vine în București la studii, la sf. lui 1731. E luat ca secretar de Const. Mavrocordat, pe care îl urmează la Iași (1733—1735) apoi înapoi în Țara Românească (1735—1741) și iar în Moldova în 1741. Pârât de dușmani la Poartă, e cerut de marele vizir și fuge la tătari. În martie 1747 e întemnițat la Constantinopol, de unde reușește să se răscumpere și vine în Moldova, unde se însoară în nov. 1749. Ajuns văduv după doi ani, pleacă din țară și se călugărește în 1753. În 1757 se așează la Muntele Athos, de unde e trimis la creștinii din Balcani și Țările Române după milostenii. *A venit la București și Iași în 1757 și apoi iarăși prin 1760.* Reintors la mănăstirea sa de la Athos în 1765, moare acolo în dec. 1784.

Charles de Peyssonnel

În toamna din 1758 trece prin Moldova, venind din Crimcea. Face un scurt popas la Iași. Împreună cu Pierre François Linchou stă la București de la sf. lui 1758 până în feb. 1759.

Adam Golarlowski

E la Hotin între 29 sept. și 4 oct. 1759. Trece Prutul la 10 oct. E la Iași de la 13 la 19 oct. La 25 e la Tabăra, apoi la Galați. La 7 nov. trece Dunărea. Apoi Măcin, Carasu, Bazargic.

C. Lafont

Datele sunt aceleași, în plus înapoierea... La 18 aug. e la Huși, la 24 la Frumoasa până la 27. La Hotin e la 1 sept.

Blasius Kleiner

Este prezent în Transilvania în 1759. Nu știm precis când a fost la București. În 1761 redactează memoriul în l. lat. despre istoria Bulgariei, Țării Românești și Transilvaniei.

Misionarul Giov. Hrisostomo

Numit în Moldova în ian. 1761, este rechemat la Constantinopol.

R. G. Boscovich

La 18 iunie e în Dobrogea, la 22 la Dunăre, la 23—29 la Galați, la 3 iulie la Iași (la

Frumoasa), la 8 iulie pleacă spre Cernăuți prin Botoșani și Dorohoi. La 12 e la Cernăuți, unde rămâne și în zilele de 13 și 14. Trece în Polonia pe la Zaleszchik.

Sir James și Lady Clarissa Porter

Aceleași date.

Frederick Calvert, lord Baltimore

La începutul lui iunie 1764 e în Dobrogea. La 4 iunie trece Dunărea. La 5 e la Galați... etc., la 9 la Iași, la 13 la Ștefănești. Trece Prutul la 14 și în seara acelei zile e la Hotin.

Resmi Ahmed

Îndreptându-se spre Berlin, trece prin Măcin, la sf. lui iunie și Galați, unde stă 3 zile. Face 4 zile până la Iași, unde stă 15 zile. De la Iași face 2 zile. La 24 iulie e la Hotin. La înapoiere este la 26 mai la Hotin, apoi prin Cernăuți și Botoșani, unde stă 3 zile, ajunge la Iași. De acolo prin Bârlad spre Focșani și Țara Românească. Fără a trece prin București, merge prin Oltenița la Turtucaia.

Toma Alexandrovici

Așteaptă la frontiera polonă din nov. 1764 până în martie 1766. La 18 martie pleacă din Zwaniec. 18—23 martie Hotin. Trece Prutul la 25, la 28 e la Cucuteni, de la 6 la 13 apr. în Țuțora, 14 Trestiana, 15—17 Huși, 19—21 Bârlad, 25 Galați. La 6 mai trece Dunărea, la 10 e la Carasu. Înapoierea : 9 nov. Dobrogea, 10 Babadag, 12 Tulcea, 13 trece Dunărea la Ismail. Pe malul stâng al Prutului până la Fălciu 20, apoi pe cel drept la Tabăra și Cucuteni. 1 dec. Hotin.

Peter Zöld

E în Moldova în 1766—1767.

Jan Fridwaldski

Vine în Transilvania în 1764. În 1764—1766 e la Alba Iulia, în 1766—1773 la Colegiul ieșuit din Cluj. A cutreierat zonele mineralogice din Transilvania.

Abatele de Feller

- a) Ţrădea apr. 1768, ... Cluj, Gherla 21, Dej, Beclean, Bistrița, Rodna până în 22 iunie, înapoiere prin Cluj, Turda, Vințul de Sus, Aiud, Alba Iulia, Orăștie, Deva, Dobru, ...Lugoș, Timișoara spre Ungaria.
- b) Trece Tisa la Seghedin la 4 nov. 1768. La 6 e în Banat. Apoi Pecica, Arad... Oradea...Huedin...Cluj...Gherla, Beclean, la 15 ian. 1769 e la Bistrița de unde merge la Rodna și Sângeorz băi (scrisoare din Rodna, 26 martie), apoi la Cluj și Gherla (scris. din Bistrița, 15 apr.). Iar la Rodna (scris. din Rodna, 30 apr.). Apoi 5 iunie Bistrița, Tg. Mureș, Mediaș, Sibiu (la 12 iunie), Șelimbăr, Tâlmaci, Turnu Roșu... Scrisori din Cluj, 17 iulie, Dej, 22, 25 iulie. La 28 iulie e la Baia Sprie, apoi Baia Mare, și la 5 aug. e la Carei.

Baronul Fr. de Tott

În drum din Polonia spre Crimeea trece prin Moldova. Popas la Hotin. Trece Prutul cu sloi de gheață spre Botoșani, apoi Chișinău, Bender etc. După moartea lui Krim Chiral trece înapoi spre Constantinopol. Trece Dunărea la Ismail — Tulcea.

N. E. Kleemann

Vine pe Dunăre. La 30 oct. 1768 e la cataractele Dunării, la 3 nov. la Porțile de Fier, la 9 la Vidin. Pleacă din Rusciuc la 18, la 20 e la Silistra, la 22 la Hârșova, la 24 zărește Brăila și Galați. Acostează la Isaccea, la 26 e la Ismail, la 30 la Chilia Nouă până la 20 dec., la 23 e la Căușani. La 2 ian. 1769 merge cu marfă la Bender și peste 2 zile e înapoi la Căușani. Asistă la sosirea haremului hanului la 6 ian. și la plecarea hanului la oaste la 7 ian. Kleemann părăsește Căușanii la 21 ian. mergând spre Bender, Ocakov și Crimeea.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Pentru fazele de elaborare și definitivare a volumului de față, repetăm lămuririle finale din volumele precedente, îndeosebi cele din vol. III, p. 753. În faza I trebuie amintită contribuția generoasă a colegilor dispăruți, P. P. Panaitescu și I. Totoiu, ajutorul lor la adunarea și selectarea materialului inițial și la revizuirea traducerilor, îmbogățirea aparatului critic, întocmirea de notițe biobibliografice și, în sfârșit, aportul lor propriu constând în versiuni cuprinse în tranșa de față. Astfel, P. P. Panaitescu e prezent și prin aportul esențial al *Călătorilor poloni*, dintre care apar în acest volum următorii :

t.b.	Filip Orlik
t.b. I-a formă	Adam Golarowski (solia lui Podoski)
t.b. I-a formă	Toma Alexandrovici

† I. Totoiu e prezent prin următoarele texte și prezentări :

— b. I-a formă	Generalul Tige,	t. germ.
t. —	Maiorul Weiss,	t. germ.
t.b.	Generalul Mannstein	t. fr.
t.b.	A. Jäschke și Z. Hirschel	t. germ.
t.b.	A. Patai	t. lat.
t.b. I-a formă	Jean-Claude Flachet	t. fr.
t.b. „ „	Kelemen Mikes	t. mag.
— b. „ „	Anonim latin din 1738	t. lat.
t.b. I-a formă	Peter Zöld	t. germ.
t.b. I-a formă	Abatele de Feller	t. fr.

De amintit în faza I ajutorul prețios al colegei Marina Vlasu la revederea și stilizarea unor traduceri din limba italiană, majoritatea după misionarul publicații de G. Călinescu.

Urmează lista colaboratorilor actuali :

M. Bulgaru prezintă în faza I

t.b. I-a f.	Căpitanul Friedrich Schwanz	t. germ.
t.b.	Giov.-Francesco Bossi	t. ital.
t.b. parțial I-a f.	Contele Fr. P. Wallis și baronul Rebentisch	t. germ.
t.b. I-a f.	Relație anonimă turcă (1740)	t. germ.
t. —	Antonio Becich	t. lat.
t.b. I-a f.	Francesco-Antonio Manzi	t. ital.
t.b. I-a f.	Giovani-Maria Ausilia	t. ital.
t.b.	Paul Jamjoulou	t. fr.
t.b.	Giov. Bart. Frontali	t. ital.
t.b. I-a f.	J. K. Mniszech	
	J. T. Mniszech	t. fr.
t.b.	Sehdi Osman	t. tur.
t.b.	Charles Peyssonnel	t. fr.

t. —	G. Lafont	t. fr.
t. — I-a f.	Giov. Hrisostomo	t. ital.
t.b. I-a f.	R. G. Boscovich	t. ital.
t.b.	Sir James și Lady Porter	t. engl.
t.b. parțial	Lord Baltimore	t. engl.
t.b.	Resmi Ahmed	t. turc.
t. —	Baronul de Tott	t. fr.
t.b.	Nic.-Ernst Kleemann	t. germ.

A mai prezentat în prima formă notițe biobibliografice la texte aflate în versiune românească cum sunt : Silvestru și Nicodim, după G. Bezviconi, F. Orlik, după P. P. Panaitescu, Mikes, după I. Totoiu și A. Russo, Mitropolitul Neofit, după Ariadna Camariano-Cioranu, Chenot, după I. Mușlea. A stilizat versiunea dată de Eugenia Chișcă-Tistu a relației lui I. V. Korostovjev. A dat o biografie a lui Weiss la textul tradus de I. Totoiu.

A contribuit cu note la aparatul critic al lui Golarowski, alături de cele ale lui P. P. Panaitescu din *Călători poloni*.

În faza a II-a, pe lângă sistematizările și emendările de text din faza I (etapa a doua), au fost necesare și refaceri de formă și de fond, impuse de o lărgire a orizontului, ca urmare a experienței dobândite și a aducerii la zi a bibliografiei. A fost nevoie și de intervenții parțiale în aparatul critic și în structura însăși a biografiilor, înțelese ca elemente revelatoare ale substratului mărturiilor înfățișate. În această fază volumul a fost sporit de introducerea unor texte noi, cuprinzătoare, anume relația căpitanului imperial de Sainte-Croix cantonat în sept. 1716 la mănăstirea Tismana, relația lui M. A. Katsaitis despre călătoria sa în Moldova în 1742, informațiile lui Blasius Kleiner despre București, despre reședința franciscană de aici (Bărăția) etc.

† M. Holban, în fazele I și II

t.b.	Căpitanul de Sainte-Croix		t. germ.
t.b.	Căpitanul Friedrich Schwanz	colaționat după ms. orig. german, emendări, ident, completări, biog. nouă	
t.b.	Mihail Schendos		t. lat
t.b.	Nicolae de Porta	și Obs. crit.	t. lat.
			și ital.
t.b.	Generalul de Tige	faza I și II	t. germ
t.b. faza I, II	Contele Fr. P. Wallis și Baronul v. Rebentisch	t. refăcut parțial, biog. nouă	t. germ.
t.b.	Anonim latin din 1738	biog. nouă	t. lat.
— . —	Relație anonimă turcă din 1740	note critice, ident.	(t. germ.)
— b.	Markos Antonios Katsaitis		(t. it.)
— b. faza II	Solia lui Mniszech	unificarea celor 2 rel.	(t. fr.)
— b.	Adam Chenot	biog nouă	(vers. rom.)
—b.	Adam Golarowski	„ „	„
— b.	C. Lafont		(t.fr.)
t.b.	Blasius Kleiner		t. lat.
— b.	G. Hrisostomo		(t. it.)
— b.	R. G. Boscovich		(t. it.)

— b.	Toma Alexandrovici		(vers
(rom.)
— b.	Peter Zold	ap crit. și b.	(t.germ.)
— b.	Abatele de Feller	t. sistematizat
b. completat	(t. fr.)
t.b.	I Fridwaldszki		t lat
— b.	Baronul Fr. de Tott		(t. fr.)

Și o serie de completări la t. și b. și semnalări critice, mai importante, de ex. la Boscovich' Orlik, Flachat etc.

Paul Cernovodeanu faza a II-a

A colaționat versiunile memoriilor lui Kl. Mikes, datorate lui A. Russo în 1923 și G. Păteanu în 1980 și a întocmit și biografia lui Mikes din faza a II-a. A redactat biografia lui Becich, arătând rolul său la București și a întocmit notița introductivă de un mare interes la textul mitropolitului Neofit Cretanul, însoțind fragmentele din versiunea română datorată regretatei cercetătoare Ariadna Camariano-Cioranu, selectate de M. Holban pentru includere. A redactat de asemenea biografiile lui John Bell și a lui Dapontes. A contribuit, nu o dată, la aducerea la zi a altor biobibliografii și la multe identificări reclamate de textele călătorilor. A oferit spre a fi inclus în volum textul inedit al lui Bl. Kleiner, din care nu a putut fi introdusă decât partea privitoare la București, din lipsă de spațiu pentru un material atât de bogat. A semnalat și procurat textul lui M. A. Katsaitis publicat în „Saeculum”. A dat în Anexă paginile lui H. Grenville despre țările noastre împreună cu o notiță biografică. S-a ocupat de ilustrarea volumului, descoperind și semnalând unele desene și stampe mai puțin cunoscute.

Alături de autorii de mai sus, mai sunt prezenți următorii: colegul L. Demény a fost consultat în diferite probleme de bibliografie și de texte maghiare. A ajutat la pregătirea pentru faza ultimă a textelor regretatului I. Totoiu, lucrate prin anii 1961, și încă și mai înainte. A fost întotdeauna gata să-și dea concursul de câte ori a fost nevoie. Nu trebuie uitat nici aportul regretatului V. Mihoșdea, la evocarea unor figuri semnificative din intervalul de timp cuprins în volumul de față și la belșugul de informații care au intrat în aparatul critic al textelor noastre. Așa cum s-a mai spus, Ariadna Camariano-Cioranu a dat versiunea românească a călătoriei mitropolitului Neofit, din care au fost incluse fragmentele de un interes mai general. Regretatul Mihail Guboglu a oferit un text mai corect al Anonimului din 1740, redat de el în versiune rusească cu un aparat critic corespunzător, care ne-a folosit și nouă în parte. Nu ni-tăm nici Călătorii ruși ai regretatului G. Bezviconi. Datoria noastră rămâne întreagă și față de marii noștri înaintași: Nicolae Iorga, cu nenumăratele semnalări și publicări de izvoare pe lângă șirul bogat de evocări din *Istoria românilor prin călători*, și C. Giurescu, cu *Materialul* său despre Oltenia în anii 1716—1739 și, mai aproape de noi, G. Călinescu și Fr. Pall.

*

După decesul redactorului responsabil al volumului, Maria Holban, în 1991, ultima revizuire a textelor și aducerea la zi bibliografică au fost efectuate de Paul Cernovodeanu.

De asemenea, o verificare finală a volumului înaintea procesului de tipărire a fost efectuată cu devotament și profesionalism de către d^{na} Niculina Florea din partea Editurii Academiei Române. Indicele vol. IX a fost alcătuit de Lucia Taftă.

INDICE*

A

- Aaron, Petru Pavel (Petrus-Paulus), episcop unit la Blaj (1752—1764) 588, 589, 594
 Abbeville, localitate în Franța 395
 Abdi pașa, seraskier, pașa de Hotin 138, 268, 269; guvernator al Oceakovului 268, 270
 Aberschbach, munte în Silezia 224
 Abramios, Ioan, predicator la Curtea lui Constantin Brâncoveanu; unchiul lui Mihail Schendos Vanderbech, salvat de imperiali de la moarte 82, 85, 86
 Abrud (Abrudeni Aurud, Abrudzeller), munți, oraș (jud. Alba) 517, 519, 520, 523, 526, 527, 529, 530, 531, 550
 Abuș (Abus, Abaschfalva, Galfalva), sat și comună (jud. Mureș) 231, 584
 <Ada-kale>, confuzie cu Orșova (insulă) 56, 57, 156
 <Adamache, Dumitrașcu>, mare postelnic al Țării Românești (16 nov. 1739—28 oct. 1741) 251
 Adâl Ghirai, Kalga sultan (Galga sultan), căpetenia tătarilor din Bugeac 150
 Adjud (Didica!), oraș în Moldova 190, 272, 273, 295
 Adjudeni (Agiudeni, Giudeni, Guidena, Szidofalvá), sat, comuna Tămășeni (jud. Neamț) 294, 313, 314, 442
 Adrian, v. Hadrian
 Adrianopol azi Edirne, localitate în Turcia 395, 396
 Africa, 565
 Agafton, mănăstire în Moldova 614
 Agricola, v. Bauer, Georg
 Ahmed I, sultan otoman (1603—1617) 270
 Ahmed III, sultan otoman (1703—1730) 138, 140, 269, 277, 499
 Aiud, oraș în Transilvania 572
 Akkerman (Cetatea Albă, Civitas Albae, Kiesler-albae, Niester-Alba), cetate la limanul Nistrului 242, 243, 245, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 295, 369, 446, 447, 467, 640
 Ak Mesdjid, identificată cu Pererita pe Prut, în ținutul Hotinului 268, 273
 Akneza, v. Bătușești
 Akub (Akup, Okopi, Okopy), port lângă Hotin 271, 278
 Alamor (Alamort), sat, comuna Loamneș (jud. Sibiu) 588
 Alapi, monseigneur, episcop de Dulcigno 559
 Alba Iulia (Alba Carolina, Belgrad, Carlsburg, Feirvar, Julia, Karlsburg, Varlsburg, Weissmbourg), oraș în Transilvania 48, 61, 92, 218, 219, 232, 517, 522, 523, 532 546, 554, 572, 585, 589, 590; episcopie unită 389
 Alba Regală (Szekesfehérvár, Stuhlweissenburg), localitate în Ungaria; orașul de încoronare al regilor Ungariei 218, 219
 Albadie, baron de origine franceză, colonel al lui Sulkovski 580
 Aleșd (Előes), localitate (jud. Bihor) 559, 577

* Indicele a fost întocmit de Lucia Taflă. Introducerea, biografiile, observațiile critice, precum și indicațiile bibliografice nu au fost incluse în index.

Alexandria, oraș în Egipt 342, 465
 Ali aga, dregătorul satului Dăeni 459
 Ali aga, turc aflat în Iași în timpul soliei lui Mnizech 365
 Ali aga, mehmendarul baronului De Tott 598—609
 Ali Hekimoglu (Ali-Hekim-Oghlu), pașă de Babadag 403
 Ali Mărza, nobil tătar 240
 Ali pașă (Damad Ali pașă), mare vizir (1713—1716) și favorit al sultanului Ahmed al III-lea 269
 Ali-Pașă (în text Ali-bei), mare vizir, bătut la Isaccea la 1 august 1771 627
 Alibegkioi (Ali-beg Kioi, Ali-bei-Kioi, Alibeykhioi, Alibeykői), sat dispărut (jud. Constanța) 199, 328
 Almaș, râu, 533
 Almașu Homorodului, localitate în Transilvania 551
 Almașul Mare (Nagy Almos), munte; comună în Transilvania, zona Huedin 519, 533
 Alpi, munți, v. Gilău (în Munții Carpați)
 Amaradia (Hamarade, Hammarade), râu în Țara Românească 57, 61
 Amelio Silvestro, minorit conventual, prefect al misiunilor catolice (1720—1722) 307
 Amareziu (numită și Cetatea Muierilor), pârâu, ruine lângă Olteț 58, 78
 America 571
 Amiras, Alexandru, secretar și dragoman al regelui Carol al XII-lea la Bender 141
 Ampelon, v. Zlatna
 Ampoi, râu în Transilvania 519, 532, 545
 Amsterdam, oraș 85, 86
 Ana Ivanovna, țarină a Rusiei (1730—1740) 241, 246
 Anabapțiști, sectanți creștini 217, 562
 Ancona, oraș în Italia 449
 Andreassi <Marc> (Andriasi), arhiepiscop catolic de Sofia 148, 149
 Anghel, căpitan de poștă în Moldova 330
 Anghelache, arendaș al ocnelor în Oltenia 122
 Anglia, englezi 255, 256, 286, 422; regina ♀ V. Elisabeta I
 Aninoasa, moșie pe râul Argeș în Țara Românească 339
 Anieș, pârâu lângă Rodna, confuzie cu Arieș 543
 Anonim german (1718—1719) Descrierea Dunării; biografie 646; text 646—648
 Anonim latin, călugăr franciscan din Silezia din 1738, misionar franciscan în Transilvania; biografie 208—210; text 210—238
 Anonim turc (1740), secretar la Hotin; călător în Moldova și Țara Românească; biografie 261—262; text 268—278
 Antim (Anthien, Anthim), presupus oraș roman în Oltenia 71
 Antim (Anthim, Kir), egumen al mănăstirii Mărgineni din Țara Românească 346
 Anton Sfântul ♀ de Padova 234, 307
 Antim Ivireanul, mitropolit al Țării Românești 84
 Anton (oare Anton Epis?), unul din secretarii domnului Nicolae Mavrocordat 259
 <Anton> (Antonie), mitropolit al Moldovei (1730—1739) 204, 308
 Anton, Șchiopul, om de casă al lezuiților din Iași 320
 Antonie Vodă din Popești, domn al Țării Românești (1669—1672) 346
 Apalina (Abafulvá), sat, azi înglobat în orașul Reghin (jud. Mureș) 583
 Apatfalău (Apatfalva), sat pe Mureș 575
 Apulia, regiune în Italia 449
 Arabi 263
 Arad, oraș 61, 560, 565, 576
 Arcani (Orkanes), localitate în Oltenia 156
 Ardeal, ardeleni, v. Transilvania
 Ardennes, localitate în Franța 567
 Argeș, râu 54, 88, 339, 340, 343, 500
 Argeș, mănăstire 342
 Arie, preot creștin schismatic 567
 Arienii, sectanți creștini 26, 217, 567, 590
 Arieș, râu în Transilvania 523, 530, 543
 Arghir (Arghire), căpitan de poștă la Cășla 329, 330
 Arhanghelii, mănăstire de călugări în Oltenia 65
 Armăzar (Armaszar), loc cu vârtejuri pe râul Olt 72
 Armeni 214, 215, 217, 234, 360, 434, 496, 512, 558, 562, 570, 571, 584, 624, 626, 628, 636, 637, 640, 641

Armenopolis, v. Gherla, oraș
 Armeniș (Ormeniș), sat, comuna Mirăslău (jud. Alba) 520, 523
 Arnau (oare Arnau, în Boemia?) 213
 Arnota (Arnouta), mănăstire de călugări în Oltenia 65, 183, 187
 Arxavia, v. Strassburg
 Asia 206, 433
 Asti, localitate în provincia Torino în Italia 449
 Astrahan, localitate în Rusia 196
 Atak (Ötok) lângă Swaniec, la N-V de Hotin 270, 271
 Athos (Sfântul Munte, Svetagora) 142, 144, 286, 356, 384, 385
 August al II-lea de Saxonia, rege al Poloniei 139, 140, 411
 August al III-lea de Saxonia, rege al Poloniei 240, 363, 365, 368, 369, 411, 417, 485
 Augustus, împărat roman 46, 197
 Aussillia, Giovanni Francesco Maria (1700— p. 1745), prefect al misiunilor catolice în Moldova 303; biografie 312; text 312—323
 Austria, casa de ♡, vezi Habsburgi
 Azov, marea 277, 421

B

Babadag (Baltadan), oraș în Dobrogea 197, 198, 328, 379, 380, 393, 403, 506; confuzie cu Constanța 467
 Babele, localitate presupusă lângă Porțile de Fier 56
 Babele, v. Neajlovu
 Babele, schit pe Neajlov, ridicat la 1493 de către Vlad Călugărul 339
 Băboia (munte cu bogății de cinabru în Transilvania) 544
 Bacău, oraș în Moldova 147, 148, 178, 189, 272, 273, 294, 298, 299, 300, 302, 306, 308, 311, 313, 314, 316, 318, 319, 349, 350, 400, 443, 448, 509, 511, 512; biserică catolică cu hramul Sf. Nicolae 299, 300, 317, 442, 443, 448, 509
 Badragi (Bodracz), localitate în Republica Moldova 413
 Baga (Boiemangi), sat în Dobrogea 457
 Bagaje, munte neidentificat lângă Certejiu în Transilvania 538
 Bagdodok (I), pașalâc turcesc fantezist 421
 Bahluețul, pârâu în Moldova 498
 Bahlui (μαχαλέιον), râu în Moldova 189, 194, 286, 480, 496
 Baia, oraș în Moldova 295, 313, 317
 Baia de Aramă (Baja de Arama), localitate (jud. Mehedinți), 56, 61, 62, 64, 77, 90, 123, 156; râu 73
 Baia de Arieș, localitate (jud. Alba) 527, 530, 543
 Baia Bârzii, sat lângă Deva 542
 Baia Buduș, lângă Zlatna 554
 Baia de Criș, sat (jud. Hunedoara) 517, 519, 528, 534, 550
 Baia de Fier în Transilvania 77
 Baia de Fier, localitate (jud. Gorj) 97
 Baia Mare, oraș în Transilvania 524, 550, 591, 592, 593, 595
 Baia Sprie, oraș (jud. Maramureș) 593
 Baiazid al II-lea (Baiazid Vali, Bayazid Vali), sultan otoman 276, 277
 Bajtay, baron de ♡ episcop catolic al Transilvaniei 554, 555, 585
 Bakcisarai, capitala hanilor Crimeii 611, 617
 Balaciu (Baluci), sat și comună (jud. Teleorman) 345
 Balcani (Haemus), munți 201, 372
 Balcic, oraș în Bulgaria 505
 Balonti, Magdalena, soția lui D. Paloska; catolică din Moldova 319
 Baloska, George, catolic din Moldova 319
 Balotă <Ștefan>, căpitan și clucer de arie (1741—1733) 343
 Balta Cerbului, munte și vale între Banat și Oltenia 57
 Balta Verde (Polthaverse, Baltha Verde), localitate pe Dunăre (jud. Olt), 62, 74
 Baltagi Mehmed, mare vizir otoman (1710—1711) 277
 Baltimore (Calvert, Frederick), lord ♡ (1731—1771), călător englez în Țările Române; biografie 493—494; text 494—496.
 Balș (Balza), localitate și loc de trecere peste Olteț spre Craiova 156
 Balș <Iordache>, vornic în Moldova 415
 Balvanyos, munte în Transilvania 546, 551
 Banat, provincie 47, 55, 57, 61, 62, 69, 75, 76, 156, 177, 235, 517, 545, 548, 558, 575

Banatul Timișoarei 47, 156, 233, 262, 550, 573, 574
 Banfi, baroni; familie de magnați unguri din Transilvania 569
 Banio (poate Bagno?), localitate în Italia 321
 Barați, localitate în Moldova 512
 Bari, localitate în Italia 308
 Barco, Vincenz von ♡, comandant al trupelor imperiale habsburgice din Bucovina (1774—1776) 592
 Bárkozy, conte; locotenent în războiul austro-turco-rus din 1735—1739 340
 Baru (Boar, Baru Mare și Baru Mic), loc de vamă în Transilvania 60
 Basaraba, V. Neagoe Basarab
 Basarabia 272, 275, 350, 358, 400, 440, 446, 608, 609, 610, 617, 627, 642.
 Basarabia de Sud, v. Bugac
 Baș-Punar, veche denumire a satului Fântâna Mare (jud. Tulcea) 460
 Báthory, Sigismund, principe al Transilvaniei 523
 Bauer, Georg (Agricola), medic, profesor și mineralog german (1494—1555) 90
 Bauman, măsurător în minele de la Trestieni în Transilvania 537
 Bazargic (Hadjoulou, Hagi Oglou Bazarith, Pazargic), localitate în Bulgaria 197, 198, 328, 393, 423, 495, 505
 Bazna, sat și comună (jud. Sibiu) 553
 Băgaci (Bagács), sat și comună (jud. Mureș) 584
 Băiașu, sat pe râul Băiașilor în Oltenia 76
 Băița, sat și mine de argint (jud. Hunedoara) 519, 527, 539, 540; galerii de mină: Rudolf, Sf. Ana, Sf. Iosif, St. Ignatie 536
 Băiașilor (Bajaschilor, Băgaschilar, azi Băieșu, râu; se varsă în Olt 76
 Bălăceanu, familie de boieri din Țara Românească 84
 Bălăceanu, Hrizea, postelnic, boier muntean 345
 Bălceanu, Grigore, boier oltean, consilier în administrația austriacă din Oltenia 158, 172, 173
 Bălceanu, Ioan, boier oltean, consilier în administrația austriacă din Oltenia 166, 172, 173, 175, 179, 182, 183
 Băltăgești, localitate în Dobrogea 457, 458
 Bălușești (Ankneza), sat, comuna Girov (jud. Neamț) 511
 Bărgăoani (Bargovano, Bărgăuani), sat și comună (jud. Neamț) 446
 Bărgău (Barco), sat, comuna Oicărt (jud. Maramureș), 566, 579
 Bârlad, râu 469; oraș în Moldova 272, 273, 295, 314, 316, 360, 400, 446, 468, 469, 495, 500, 505, 510; biserică catolică Preafericita Fecioară 317
 Bârlești (Bârlești, Pârlessi), sat în Oltenia 73
 Bârsei, țara ♡, Bârsani. localitate și locuitori din Transilvania 71, 121; Bârsa Mare, district în Transilvania 520
 Bârsești, Bârseștii de Jos, sat și comună Tigveni (jud. Argeș) 344
 Bârza, sat în Oltenia 56
 Bechet (Schela Ciohanului), localitate în Oltenia 71
 Bechierski, Dominic (Dom(eni)co Becchierski), general polon la Camenița 310
 Becich, Antonio, episcop, catolic de Nicopol, călător în Țările Române (?—post 1748), biografie 324; text 324—326
 Becicherec, oraș în Banatul iugoslav 574, 575
 Beclean (Bethlen), oraș (jud. Bistrița-Năsăud) 563, 570, 578, 580, 582
 Beer (Huszar, Gúszar), familie de nobili din Transilvania 583
 Belgrad, oraș în Serbia 37, 41, 63, 65, 71, 154, 205, 216, 257, 309, 357, 586, 621, 624, 629, 642
 Bell, John ♡ of Antermonv, (1691—1760) călător scoțian în Țările Române; biografie 192, text; 193—199
 Bellovecs, Arsene, călugăr recolet în Transilvania 586
 Belz, localitate în Polonia 139
 Bender, v. Tighina
 Benedict (S. Benedie), azi Mănăstirea, sat, component al comunei suburbane Micu, orașul Dej 592
 Benedict al XIV-lea, papă (1740—1758) 311
 Benedict, Daniel, preot luteran din Mediaș 584
 Bengescu (Bejescu), Stoica, boier oltean 37, 41, 118, 157, 158, 177, 183, 647
 Benzești (Bensdrenz, Bengesch), localitate în Oltenia, 41, 90
 Bertin, Fxuperé-Joseph (Bretan, Bretagne, Bertini Giuseppe), medic al domnului C. Mavrocordat 285, 288, 289, 290, 299
 Bescena, v. Ieștera
 Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei 563
 Bethlen (ramură de Declean), conte; familie 222, 563, 567, 582

Biela (Belirecka, râul Alb), râu, se varsă în Dunăre lângă Mehadia 69
 Bihor, regiune în Transilvania 211; munți 519, 523, 524, 529, 530, 543
 Bileac (Billak), munți în Banat 517
 Biliiești (Biluest), localitate (jud. Vrancea), 190
 Biron, Gustav, ofițer superior în armata rusă 243, 246
 Bistra, localitate în Transilvania 519, 530
 Bistrai, colecător de aur la Câmpeni 523, 530
 Bistrița, râu în Moldova 144, 189, 313, 476, 510, 512, 543, 584; râu în Oltenia 126, 187
 Bistrița (Bistritz), mănăstire în Oltenia 35, 47, 59, 61, 65, 186, 187, 341, 342; cu moaștele Sf. Grigore Decapolitul 388
 Bistrița (Năsăud), localitate în Transilvania 233, 234, 287, 543, 558, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 578, 580, 581, 582, 585, 587
 Biulbiul (Ciocărlia), azi Chirnogeai, sat (jud. Constanța) 456, 457
 Bivol (Ghikol, Gikol), sat, veche denumire a satului și comunei Viișoara (jud. Botoșani) 504
 Blaj, oraș în Transilvania 560, 567, 572, 585, 588, 589
 (Blanchet), medic 633, 634, 636
 Blasa, comună la hotarul dintre Transilvania și Moldova 543
 Blasi, Pater (Blazi, Blaziu, Pater Blazinus), superior catolic la Deva 34
 Blânzi (Blindzu), sat, comuna Garod (jud. Galați) 505
 Blach (Bloch), v. Valahia, valahi
 Bochus, Ulbrich, călugăr vizitator al ordinului franciscan în Transilvania 210
 Boemia 91, 216, 224, 227, 264; ape caroline în ~ 553
 Bogdan, sat pe Prut 246
 Bogdan, Ioan, mare logofăt în Moldova 415, 428
 Bogdania, v. Moldova
 Bogdankoi, pașalâcul de ~; ține de pașa de Azov 421
 Boglar, sat neidenficat 457
 Bógósi, Ladislau, preot catolic 215
 Boișoara (Boyschar), localitate în Țara Românească 54
 Boița (Boiza), sat pe Olt, lângă comuna Tâlmăciu 52
 Boldu (?), sat (jud. Buzău) 273
 Bologna, oraș în Italia 303, 321, 449
 Bolovașnița (Balvaschnitzza), localitate în Banat 57
 Borislavski Xavier (Borzizlawski), castelan de Camenița, nobil polon în suita lui J. Podoski 409, 410, 411, 414, 415, 421, 423
 Bornemisza, baron ungur în Transilvania 582, 583
 Borod, azi Barod, sat și comună (jud. Bihor), 560
 Borsec, lac 555; oraș 552
 Boscovich, Giuseppe Rugiero; cărturar croat originar din Ragusa (Dubrovnik); călător în Țările Române; bibliografie 452—454; text 454—489
 Bosnia, bosniaci 194, 246
 Bossi, Francesco Giovanni (? — după 1733), misionar catolic, călător în Țările Române, biografie 145; text 145—150; 307
 Botceanu Ioan, boier oltean 166
 Botoșani (Poutschen), oraș în Moldova 356, 400, 500, 614
 Bozeș, sat, comună Geoagiu (jud. Hunedoara) 553
 Bozia (Bosia, Bossi), sat pe Prut 419, 428, 430
 Bozza (Buzău) în comitatul Trei Scaune 233
 Brabant 395
 Bradko, valea ~ (Wallebrath, Valebrath) în Transilvania 73
 Braham, sat între Hotin și Zwaniec 278
 Bran (Terschburg, Terzburger Pass), pas și localitate între Țara Românească și Transilvania 48, 233
 Brandenburg, provincie în Germania 488
 Brașov (Corona, Kronstadt Ștefanopol), oraș 48, 55, 86, 107, 109, 110, 168, 224, 225, 226, 232, 233, 249, 298, 552; cartier: Șcheiul 375—suburbii: Cornet, Turches, Bucifalu 378
 Brateș, lac lângă Galați 306, 421
 Bratislava, oraș 225
 Brazi (Brasa), munte și mine în Transilvania: galerii de mine, Sf. Petru și Pavel; galeria celor trei regi (galeria tuturor sfinților) 533
 Brădiceri (Bredischen, Bredizschen, Bracdzian, Prodicu), localitate (jud. Gorj) 61, 64, 66, 157, 187, 326

Brăila (Ibrail, Brailow), oraș 190, 191, 400, 422, 462, 464, 465, 498; fortificații la Dunăre 627
 Brăiloiu Barbu (Brăiloi Barbul), boier oltean 34, 35—40
 Brăiloiu Dosoftei (Brăiloi), boier oltean, consilier în administrația austriacă în Oltenia 158, 158, 172, 177, 183
 Brăzești, sat, comună, Baia de Arieș (jud. Alba) 530, 650
 Brâncoveanu, familie de mari boieri și apoi familie domnească din Țara Românească 83, 84, 107, 189, 385
 Brâncoveanu Constantin, domn al Țării Românești (28 oct. 1688 — 15 aug. 1714) 49, 64, 67, 68, 87, 89, 109, 113, 123, 156, 187, 189, 345, 346, 388, 389, 390; a deținut o exploatare minieră la Malul Trestieni în Transilvania 536
 Brâncoveanu <Safta>, fiică a lui Constantin Brâncoveanu, soția lui Iordache Crețulescu, mare vornic în Țara Românească 345
 Brâncoveni, localitate în Oltenia 41, 62, 64, 65, 67, 68, 155, 156; mănăstire 156, 189
 Brânzeni (Brinselle, Brindzelli), sat în Republica Moldova, 350, 364, 370
 Brescazi (Breschizi), munte neidentificat pe Valea Cernei 56
 Breslau, azi Wrocław în Polonia 464
 Bresnița, sat în Oltenia (lângă Halânga) 56
 Brețcu, localitate pe Oituz 190, 233
 Brezoianu, familie boierească din Țara Românească 84
 Brisighella, localitate în Italia 449
 Broda, localitate în Polonia 241
 Broscarilor, valea (Thal Broscarilor) în Oltenia către Dunăre 62
 Bruxelles, oraș 575
 Bucegi, munți în Carpați 520
 Bucium, sat și comună (jud. Alba); mina Sf. Ioan 519, 528, 529
 Bucovăț, mănăstire în Oltenia 65, 183
 Bucovina, codri de fagi între Vaslui și Cernăuți 371
 Bucșănescu, Sandul, mare boier din Țara Românească, mare serdar (1744—1750); stolnic (1750—1759), logofăt, apoi vistier 342
 Bucșănești (Bucșenești), sat (jud. Argeș) 342, 343
 Bucur ciobanul, personaj legendar 433
 București, oraș-capitală a Țării Românești 35, 37, 38, 39, 40, 41, 49, 51, 54, 58, 82, 83, 84, 85, 108, 110, 154, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 250, 251, 254, 255, 257, 258, 259, 263, 266, 273, 274, 324, 325, 326, 336, 338, 339, 342, 394, 399, 400, 405, 433, 500; biserici : Bucur 433; Sf. Gheorghe 434, Bărăția 435, 436; palat la Cotroceni 202, 248, 256; case domnești la Foișor 202; mănăstiri la : Mihai Vodă 388; Radu Vodă 384; Colțea, Sărindar 386; Stavropolcos ridicată la 1724 de arhim. Ioanichie 251; Văcărești, ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat 202, 258; măsură = pondus Bukurestinum = un funt de aur 520
 Budai, gazdă a lui Feller la Lileagd, în Transilvania 577
 Budeni, localitate (jud. Suceava) 273
 Buduș, munte în zona Secuiască 546, 547
 Bug, râu 239
 Bugaz, localitate pe limanul Nistrului 145
 Bugeac (Basarabia de Sud, Serab, Țară tătarască, tătarimea apropiată, Tătaria Mică, La petite Tartarie) 150, 190, 191, 233, 247, 262, 274, 275, 277, 295, 299, 306, 307, 317, 369, 371, 400, 429, 446, 448, 499, 513, 632, 636
 Bujoreanu Matci, căpitan de călărași din Oltenia 175
 Bujorcanu <Șerban>, ban al Craiovei 40
 Bulgaria, bulgari 47, 55, 63, 66, 111, 149, 155, 157, 197, 201, 260, 325, 360, 393, 398, 407, 434, 458, 459, 460, 464, 467, 468, 494, 496, 506, 624
 Bumbești (Bumbujets, Bumbujest, Bambujesic), localitate în Oltenia 60, 73, 75
 Burgundia, provincie în Franța 605
 Buruienesti, sat Rotunda (jud. Neamț) 442
 Buruosta, localitate pe Dunăre neidentificată 621
 Bușina (Bouschina, Buschina), munte lângă Turnu-Severin 56
 Buzău, oraș 263, 273, 394; episcopie ortodoxă 389
 Buzău, râu 190, 263, 292, 399, 520
 Buzăclul, părau 520

C

- Caffa, azi Feodosia, oraș în Ucraina 633
 Cahul (Olahul), râu și oraș în Basarabia 627
 Cairo, oraș în Egipt 257
 Calafat (Vadul Diului), oraș pe Dunăre în Oltenia 35, 71, 188, 394
 Calala, localitate în Transilvania 552
 Calca Oii, drum lângă Sălătruc (jud. Argeș) 343
 Callimachi, familie domnitoare în Moldova 355
 Callimachi Alexandru, fiu al domnului Ioan Teodor Callimachi 417, 418, 427, 478, 479, 481, 607, 608
 Callimachi <Grigore>, fiu al domnului I. Teodor Callimachi; domn al Moldovei (1761—1764), (1767—1769), 360, 407, 414, 417, 425, 426, 427, 447, 463, 479, 481, 492, 498, 568, 606, 607
 Callimachi, Ioan Teodor (Călmașul), mare dragoman la Poartă (1741—1758); domn al Moldovei (1758—1761) 360, 407, 414, 417, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 463, 467, 478, 491, 606
 Callimachi <Ralița>, soția domnului I. T. Callimachi 417
 Callimachi <Sevastița>, fiica domnului I. T. Callimachi, soția lui T. Vlasto și apoi doamna lui M. Suțu 417
 Calmuci 309
 Caltagirone, localitate în Sicilia 449
 Calvarul, munte lângă Baia Sprie 593
 <Calvi> superior al franciscanilor conventuali în Țările Române 348
 Cambioli, Maria Giuseppe, fost prefect al franciscanilor conventuali din Moldova 449
 Camenița (Kamenka), azi Kamenek-Podolski în Republica Ucraina 300, 309, 310, 369, 409, 410, 411, 487, 499, 580, 596, 600; castelan de v. Borzyslawski 409, 410
 Canta, localitate în Transilvania 149, 298, 299
 Cantacuzino (Cantacuzini), veche familie dinastică bizantină; familie domnitoare în Țara Românească; mari boieri în Țările Române 84, 203, 652
 Cantacuzino, părcălab de Galați (1755—1756) 368, 372
 Cantacuzino <Bălașa>, fiica domnului Șerban Cantacuzino v. <Vlasto Bălașa>
 Cantacuzino, Gheorghe, fiul lui Șerban Cantacuzino; ban al Olteniei în administrația austriacă din Oltenia 107, 108, 118, 155, 158, 166; soră v. <Vlasto> Bălașa
 Cantacuzino, Ioan Deleanu, mare vistier în Moldova, în timpul domniei lui I. T. Callimachi 415, 421, 427, 429
 Cantacuzino, Iordache, mare vornic în Moldova 205
 Cantacuzino, Maria, văduva domnului Șerban ~107
 Cantacuzino, Șerban, domn al Țării Românești (1678 — 1688) 49, 107, 118, 435 : fiica lui ~ V. Vlasto <Bălașa> 107
 Cantacuzino, Ștefan, mare boier în Țara Românească și domn (1714—1715) 109, 118
 Cantacuzino, Toma (Toma Vodă !), fost mare spătar în Țara Românească, fugăr la ruși în 1711 35
 Cantemir, Constantin, beizadea, fiu al lui Antioh Vodă Cantemir și nepot al lui D. Cantemir; general porucic în armata țaristă 190, 241, 246, 285, 288
 Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei (1710—1711) 85, 241
 Cantemir, Ioniță, fiul lui Antioh Vodă; confundat în mod eronat cu fratele său mezin, Constantin 284, 285, 286, 288, 291
 Cantu, Cantili, localitate în Italia 441, 449
 Căpușu (Mic), sat, comună Căpușu Mare (jud. Cluj) 552
 Capistrano, Sf. Ioan ~ cleric catolic din Transilvania, sanctificat 541
 Capistranus de Vodelin, misionar catolic la București (1728) 435
 Cara Agaci (Karagatch), sat în Bulgaria 328
 Caracal (Coracko, Coraska, Oppidum Caraccalla), reședință a fostului județ Romanați 64, 91
 Caragea Nicolae (Caradzia), cumnatul doamnei Ghica (1755) 366
 Caransebeș (Charanschebesch, Charanehesh, Karansebischau Jistrăct), localitate și district în Banat 36, 40, 57, 61, 187, 234, 573, 575
 Carasnaleuca, v. Crasnalenka
 Carasu, v. Medfira
 Carei (Karol), oraș (jud. Satu Mare) 594
 Cardî, Romoaldo <Damioni> din Neapole, prefect al misiunilor catolice în Moldova (1729—1736) 307, 308
 Carisi, Franz, administrator al misiunii catolice la Huși 513
 Carleson, Carl Edvard (1704—1767), fost însărcinat cu afaceri al Suediei la Constantinopol (1734—1746) și apoi trimis extraordinar la Poartă 329, 331, 332, 333, 334

Carlsfried (Carlsfried, Friedensburg), fort habsburgic pe Dunăre 69
 Carlovca (Karlowitz), pacea de la (1699) ~ 156, 411
 Carol, în suita lui F. Orlik 137, 138, 139
 Carol al V-lea de Habsburg, împărat romano-german (1711–1740) 40, 111, 165, 182, 219, 341, 544, 568, 572, 575, 586, 588, 589
 Carol al XII-lea, rege al Suediei 141, 195, 207, 277, 278, 333, 482, 640
 Carolina, Via (Calea Carolina), drum construit sub supravegherea lui Fr. Schwanz, pe malul Oltului de la Cozia spre Transilvania, din ordinul împăratului Carol al VI-lea 155, 167, 169, 180, 186, 341, 586
 Carpați, munți 47, 225, 227, 228, 369, 510
 Cars, pictor, într-o pinacotecă din Transilvania 567
 Casto, Alexius, preot catolic la Sibiu (1738) 235
 Cașin, râu în Moldova 190, valea ~ 553 (în Transilvania)
 Cașin (Kaszou), sat și comună, mănăstire (jud. Buzău) 190, 512
 Cașovia, azi Kosić în Cehia 451, 558, 565
 Cazaci, trupe de ~ 141, 191, 193, 206, 232, 239, 240, 242, 244, 246, 247, 275, 297, 299, 303, 309, 440
 Căinari (Kaynar), sat la S-V de Soroca 193, 198
 Călanul (Caliu), localitate și mănăstire în Banat 65
 Călimănești, localitate în Țara Românească 51
 Călinești (Kalinest), sat în Țara Românească 53
 Călugăra (Kalugor-Polaka), Kalugic-Polaka, localitate în jud. Bacău 294, 306, 313, 314, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 349, 350, 443, 450, 512
 Căpușul Mic, sat și comună Căpușu Mare (jud. Cluj); munți 517,
 Căraci, sat (jud. Bihor) 519, 534
 Cărpinișul, sat, comună Roșia Montană (jud. Alba) 519, 528, 529
 Căușani (Kaltschan), reședință a hanilor tătari din Bugeac (raion Tighina, Republica Moldova) 195, 196, 198, 611, 612, 615, 617, 627, 629, 631, 632, 636, 637, 638, 640, 642
 Căinelul, sat, comună Băița (jud. Hunedoara) 519, 535, 540
 Căineni (Kinen, Kimen), sat, comună (jud. Vâlcea), vamă a Țării Românești 51, 52, 54, 167, 223, 235, 341, 394, 586
 Călnicul (Rălnicul !), valea ~ lângă Tg. Jiu 158
 Călniștea, râuleț în Țara Românească 339
 Cămpeni (Topan-Falv), oraș (jud. Alba) 519, 523, 528, 530, 531, 591
 Câmpul Balotei (Kimpul Ballatoc), localitate în Oltenia 62
 Câmpulung <Muscel> (Campo long, Campuley), 37, 39, 249, 400, 648
 Cărja (Kerza), sat, comună, Murgeni (jud. Vaslui) 420, 428
 Cărlig (Kierlig, Kierlig), loc cu vâltejuri pe râul Olt 72
 Cărligătura, comună în Moldova 314
 Cărnice, munți în Transilvania 520, 527, 529
 Cărnicele, sat și munte (jud. Alba) 527
 Cărnicești (Kriniczana, Kremiezani), sat, comună, Țigănași (jud. Iași) 364, 370, 414, 417, 430
 Cărstienești, sat dispărut 343
 Cășla (Sultan-Kichêbe), stație de poștă pe Prut 329, 610, 611
 Cebrău (Czabri), sat pe Prut (Republica Ucraina) 503, 504
 Cehul Sălajului, azi Cehul Silvaniei, oraș (jud. Sălaj) 554
 Celcovățu (Cselcovetz), localitate în Oltenia 56
 Celei (Cselho, Cselech, Cselleh, Schela), localitate pe Dunăre, azi înglobată în orașul Corabia (jud. Olt) 55, 63, 64, 71, 647
 Cenad (Czonad), localitate în Transilvania 574, 575
 Cepari, sat și comună (jud. Argeș) 343
 Ceremuș, râu în Moldova 137
 Cerna (Cserna, Wesna), râu în Banat 56, 57, 69, 541, 552
 Cernavodă, localitate în Dobrogea 201, 202
 Cernăuți, localitate (Republica Ucraina) 314, 476, 477, 482, 485, 487, 488, 500, 507
 Cerneți (Cernetz, Csonetz), localitate pe Dunăre, la est de Tr. Severin 34, 35, 38, 39, 40, 41, 56, 61, 62, 64, 70, 74, 156
 Cernești (Czerna-Falva), sat și comună (jud. Maramureș) 593
 Certejul (de Sus), sat și comună (jud. Hunedoara), munte 517, 519, 525, 537, 538, 540
 Cetatea Albă (Czetate Alba), v. Akkerman
 Cetatea Băilor, munte (jud. Alba) 527
 Cetatea de Baltă (Kockelburg), localitate și castel în Transilvania 236
 Cetățuia, mănăstire în Oltenia 65
 Ceterașul, munte lângă comuna Certeju de Sus 519, 534, 535
 Cheia, Cheeni, sat, azi dispărut, al cetății Poenari din Țara Românească 313

Cheile Turzii, în Munții Carpați (Transilvania) 523
 Chelm, localitate și provincie din Polonia 421
 Chenot, Adam, medic în armata habsburgică, călător în Transilvania (1721–1789); biografie 373–374; text 375–377, 587
 Chezd, scaun secuiesc în Transilvania 510
 Chiarolanza, Francesco <da Montella>, misionar catolic în Moldova 445, 449
 Chilia, braț al Dunării 276
 Chilia (Chilia Nouă Lykostomion), oraș și cetate la vărsarea Dunării în Marea Neagră 139, 273, 274, 276, 278, 369, 446, 621, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 640; porți: Yali Kapusi—poarta litoralului; Su Kapusi—poarta apei; Babi Kebir—poarta cea mare 276
 Chinteni (Cajunto), sat și comună (jud. Cluj) 592
 Chios, insulă greacă 396, 633
 Chiperești (Kiperest), sat, comuna Țuțova (jud. Iași) 511
 Chirleş (Kyrie eleis, Kirie eleison, Kirie eis), sat, comuna Lechința (jud. Bistrița-Năsăud) 564, 570
 Chișfalău, sat lângă Alba Iulia 546
 Chișinău, oraș (Republica Moldova) 194, 198, 400, 609, 615, 616
 Choiseul <Etienne François>, ducele de ~, ministru de externe al Franței (1758–1761; 1766–1770) 596
 Chometowski Stanislav, nobil polon, sol la Poartă al lui August II de Saxa 411
 Ciangii, populație în Moldova, 509, 510
 Cîbinul (Ceben), râu în Transilvania 585
 Cigău, peșteră lângă Geoagiu 553
 Cievin, localitate neidentificată 495
 Ciești, sat (jud. Argeș) 344
 Cindrelul (Kandelul), munte în Carpați 73
 Cingria din Ragusa, căsătorit cu sora lui Millo, staroste de Cernăuți 487
 Cioara, munte în Transilvania 539
 Cioclovina, localitate, mănăstire în Oltenia 65
 Ciocănești (Dschukenesch), localitate (jud. Călărași) 273
 Ciomăgești, sat (jud. Argeș) 343
 Ciubărciu (Csoböresök, Gaböresok), localitate (Republica Moldova) 295, 298, 303, 306, 307, 314, 350, 359, 360, 446, 513; biserică catolică: Adormirea Sf. Marii 300, 317
 Ciuc, mănăstire 233; scaun secuiesc 546, 553
 Ciucul de Sus (Ober Czikersitz), localitate în Transilvania 509
 Cladova (Feth Islam, Kladovo), localitate pe Dunăre 70
 Claudius, împărat roman 562
 Clăbucet, culme în Munții Bucegi 520
 Clos, Ștefan, medic din Zlatna 552
 Cluj (Clausenburg), oraș în Transilvania 211, 212, 215, 216, 217, 233, 234, 236, 550, 551, 552, 599, 561, 562, 571, 577, 580, 582, 591, 592
 Cobadin (Kabaoly), localitate în Dobrogea 197, 198
 Coblenz, localitate în Germania 629, 630
 Cocorăști (Kokureschti), localitate (jud. Prahova) confuzie cu București 273
 Codibo Basilic, misionar catolic în Moldova 449
 Codrul Tigheciului 191
 Cojocna, localitate în Transilvania 519, 549
 Cojușna (Koshushne), localitate (Republica Moldova) 198
 Colceag Suleiman (Ilia), pașă; sârb turcit din Bosnia; pașă de Hotin 240, 242, 243, 245, 269, 333
 Comana, mănăstire în Țara Românească 339
 Comăneanul Gheorghe, mare postelnic în Țara Românească 344
 Comăneanul Radu, biv vel paharnic, în Țara Românească 344, 345
 Comani, sat, azi Drăgănești-Olt 156, 344, 345
 Comănești, localitate și vamă în Moldova 189, 190
 Condojani Mihalache, negustor, candidat la arendașia ocnelor din Oltenia 125
 Constantin I, împărat roman 461
 Constantin, paj al lui Ioan Mavrocordat, domn al Moldovei 329
 Constantin, localitate neidentificată 428
 Constantin Basarab Cărnul, confuzie cu C. Brâncoveanu 433
 Constantin Șerban (Basarab Constantin), domn al Țării Românești (1654–1658) 339
 Constantinopol (Istanbul), oraș, capitala Imperiului otoman 85, 138, 140, 141, 142, 144, 147, 154, 189, 194, 195, 197, 198, 241, 251, 257, 259, 260, 264, 266, 270, 271, 277, 287, 288, 316, 325, 329, 349, 356, 357, 363, 368, 369, 393, 395, 396, 397, 398, 401, passim; Palat

Top-Kapu 267, Capusu — Poarta Constantinopolului 379; Bosfor 606, cartiere : Fanar 652; Pera 479
 Constanța (Keustendjé, Tomis), oraș în Dobrogea 393, 467; confuzie cu Babadag 467
 Convada, localitate în Dobrogea, neidentificată 495
 Corbeanul, Constantin, mare sluger (1743) în Țara Românească 346
 Corbi (Corbii Mari), sat dispărut, pe Dâmbovița 346
 Cordoba (Cordova), regiment imperial de ~ 232
 Corfù, insulă 288, 325, 617
 Corjești (Korecheshti), Scorbești, adică azi Scorțeanca (jud. Buzău) 273
 Cormaia, munte și părau în zona Rodnei 543
 Cormanul, redută pe Dunăre 647
 Cornu, munți în zona Abrud 520, 527
 Corneille, dramaturg francez 289
 Corneliu, stareț al mănăstirii Mărgineni 85, 86
 Cornereva (Canereva, Conereva, Kornerevo), sat în Banat 75
 Cornet, sat și mănăstire în Oltenia 53, 65, 76
 Corniș, familie de nobili din Transilvania 231, 552
 Cornul lui Sas, localitate și vad pe Prut 191
 Corona, v. Brașov
 Corpaci, localitate în Moldova 413, 430
 Correr, Pietro, bailul Veneției la Poartă 454
 Cortona, localitate în Italia 321
 Corvin, familie nobilă din Transilvania 541
 Corvin Ioan ~ de Hunedoara 64, 578; guvernator al Ungariei 537, 541, 547, 549, 558—62, 578
 Corvin Matias, fiul lui Ioan Corvin; rege al Ungariei 512, 524, 531
 Cos, Petre din Podolia, elev al Sacrei Congregații 308
 Cosimelli Anton (Gosimelli), ofițer în regimentul de grăniceri în Transilvania 579
 Coslugea (Coșlegia), sat în Dobrogea 506
 Costești (Kostesti), sat în Oltenia 57
 Coșava (Cochava), sat (jud. Timiș) 573
 Cothiso, dacul 46
 Cotmeana, mănăstire; râu (jud. Argeș) 344
 Cotnari (Kutnar, Kutvar), sat și comună (jud. Iași) 204, 273, 295, 300, 302, 306, 313, 314, 316, 317, 321, 350, 442, 509, 511
 Covasna, oraș (jud. Covasna) 553
 Covurlui, ținut în Moldova 314
 Cozia, mănăstire în Oltenia și munte 49, 50, 54, 64, 65, 72, 86, 125, 127, 155, 183, 341
 Cozmaș (Cosmach), Cozimeni, sat (jud. Harghita) 227
 Cracovia, oraș în Polonia 451, 482
 Craiova oraș, reședință a banilor olteni 35, 38, 40, 41, 48, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 73, 82, 154, 155, 156, 166, 167, 170, 174, 181, 184, 188, 207, 264, 325, 326, 354, 384, 388, 389, 394, 647
 Craiovița (Craiovitz), localitate în Serbia 647
 Crasna, comitat în Transilvania 519, 547
 Crasna, mănăstire în Oltenia 61
 Crasnaleuka (Carasnaleuca), sat, jud. Botoșani 333
 Crăciuna (Crăcszuina), localitate pe Milcov 369
 Crângul Leșilor (Polen Gehölz, Leh Kurusi), Dumbrava Roșie, în Bucovina 267
 Cremenari (Creminar), sat în Oltenia 55
 Cremnitz, localitate în Slovacia 537
 Crețani (Kerzari), Crețești, localitate (jud. Iași) 367, 371
 Crețulescu Iordache, mare vornic al Țării Românești (1733 — 1746) 251, 342, 345
 Crimeea (Crâm, Țara Crâmului, Țara Tătărească) 35, 141, 150, 274, 275, 277, 406, 440, 448, 597, 598, 612, 625, 633, 634, 635, 636, 639, 640, 641; Noua Serbie în ~ 638
 Cristești (Cristiesti, Keresthur), Cristeștii Ciceului (jud. Bistrița-Năsăud) 563, 570, 580
 Cristiorul, sat înglobat în comuna Criscior (oraș Brad) 535
 Criș, râu în Transilvania 519, 533, 534, 561, 577
 Crișuri, râuri din Transilvania 518, 543
 Croat 575
 Crivadia, valca ~ în Oltenia 60
 Csaki (Csakiana), ramura familiei ~ de Kerestezy din Secuime 230
 Cubielcki Franceseo, episcop catolic de Camenița 310
 Cucuiești, sat, comuna Plătărești (jud. Călărași) 337
 Cucuteni (Cocoteni), sat, comuna Dornești (jud. Botoșani) 441, 504, 507

Curgul (Curgur), munte lângă Dunăre, neidentificat 62
 Curtea de Argeș, oraș, 389, 340
 Cuspinianus (Guspianus), geograf 647
 Custura Mare (Custurul Mare, Custurull Máre, Kusurul Mare), munte în apropiere de Retezat 69, 73
 Czartoriski August Alexandru (1697—1782), principe, unchiul regelui Stanislas al II-lea Po-niatowski 482
 Czeyka, Jan, baron, general imperial, președintele administrației austriece în Oltenia 166, 178 180, 183

D

Dacia, daci 46, 51, 85, 92, 265, 387, 519, 520, 535, 540, 551 586; daci, v. Transilvania 547
 Daia-Kiol, Dăeni, sat și comună (jud. Tulcea) 393, 459, 460, 505
 Dadrin, colonel de artilerie rus 245
 Dalmația, dalmatin 584, 629, 630
 Dam (lângă Cotnari), neidentificat 442
 Danemarca 207
 Danachioi (Danakew), poate Derinchioi? în Dobrogea 197, 198
 Dantzig, oraș, azi Gdansk în Polonia 264, 395, 396, 397, 422
 Dapontes, Constantin, dragoman la Poartă, secretar al domnului Constantin Mavrocordat (1714—1784); biografie 381—382; text 383, 390
 Daun, regiment austriac 179
 Dăbâca, comitat în Transilvania 549, 554
 Dăncăuți, sat în Ucraina 613
 Dărmănești, localitate în Moldova 190
 Dâmbovița, râu 85, 88, 256, 263, 337, 433; județ 342, 388
 Dâmbul, munte în Transilvania 534
 Dârstor, v. Silistra
 Dealul Cornului, lângă Rodna 543
 Dealul Popii, munte și peșteră lângă Rodna 543
 Dealul turcilor (Dal Turkular), trecere peste Olt lângă Căineni 52
 Dealul Toul (Dal Theul, Thoul) în Banat 57
 Dealul (I) lui Vodă (Giolului Vodă) oare satul și comuna Deleni? (jud. Iași) 442
 Debrețin, localitate în Ungaria 236, 558
 Debreux (De Breux), iezuit, preceptor al contelui George Teleki, 1774 la Dej, 563, 578, 580, 582, 593
 Decebal, rege al Daciei 540
 Deda, localitate (jud. Bihor) 211
 Dée (Detsch, Deetz), localitate în Serbia 647
 Defcea, comună în Dobrogea 457
 Dej, oraș în Transilvania 214, 519, 549, 562, 563, 570, 580, 581, 582, 588, 592
 Del Chiaro, Anton Maria ~, secretarul domnului Constantin Brâncoveanu 82
 Deli-Orman, localitate în Dobrogea 393
 Delpini, preot catolic la Cluj 587
 Depasta, medic la Curtea din Iași 288, 289
 Deschau, director al minelor la Rodna 543, 581
 Desclois, ofițer în suita lui Orlik 137, 138
 Desna, afluent al Niprului 144
 Dettine Ștefan (Difine I), zis Pivoda, ofițer imperial; capturează pe domnul Nicolae Mavrocordat la București 49, 186
 Deva, oraș 34, 40, 61, 517, 540, 541 542, 550, 552, 553
 Devlet Ghirai II, han al tătarilor din Crimeea (1699—1702); (1708—1713) 277
 Devlet Ghirai III, han al tătarilor din Crimeea (1716—1717) 35
 Didica (I), v. Adjud
 Dietrich (Dietrichstein), baron, colonel, președinte al administrației imperiale în Oltenia 178
 Dinăuți, azi Ghinăuți, sat în Republica Moldova 507
 Dintr-un lemn (Un lemn, Un lemne), mănăstire de călugărițe în Oltenia 65, 183, 186, 187
 Dio Cassius 46
 Dioclețian, împărat roman 588
 Dioscor, patriarh de Alexandria (444—451) 512
 Djambaz-Zadé, autorul inscripțiilor de la porțile cetății Hotin 270
 Djamboluk, provincie otomană 610
 Dluski, Iacob (Giacomo), misionar franciscan, episcop de Bacău (1681—1693) 303
 Dobârlău, zonă în Bucegi 520
 Dobra, sat și comună (jud. Hunedoara) 233, 517, 542, 573

Dobra, mama lui Teodor din Rasa 338
 Dobra, preot catolic 576
 Dobra, Petru, vameș la Râmnicu Vâlcea 126
 Dobrogea, provincie 137, 193, 372, 379, 393, 423, 456, 494, 498, 506
 Dofteana, localitate în Moldova 190
 Dolineni (?) (Dolieveni, Dolieneni), sat la S de Hotin 306
 Dollond, John, astronom (1706–1761) 481
 Dominic, nepotul lui Iosif Pisani; a sprijinit cu fonduri Bărăția 436
 Domnești, sat (jud. Vrancea) 190
 Don, râu în Ucraina 240, 246, 247
 Don'olli, Donnolla (Fra Donnolo), misionar catolic în Țările Române 321, 322
 Dorhoi, localitate în Moldova 314, 485, 486
 Dosi, misionar catolic 147
 Dositei II Nottara, patriarh de Ierusalim 436
 Doudar (oare Bolgrad?), oraș în Ucraina 506
 Doxat, general austriac 216
 Dracșani, sat, comuna Sulița (jud. Botoșani) 483, 484
 Dragokioi, sat în Bulgaria 456
 Drăgoi (Dragoy), căpitan în serviciul lui Sainte Croix în Oltenia 34, 35, 40
 Drake, Francis (Franciscum Draconem), corsar englez 565
 Drăgănești, azi Drăgănești-Olt (jud. Olt) 345
 Drăghici din Mărgineni, vornic din Țara Românească 346
 Drevnicul (Dreunecul), munte pe Valca Cernei 56
 <Duca, Gheorghe>, domn al Moldovei 435
 <Duca, Grigore>, domn al Moldovei 194, identificare greșită la Bell pentru Grigore II Ghica
 <Duca> Petrache (Petraky), grec, pârçălab de Soroca (1738) 193
 Dudescu, Constantin (Dedesko, Todescul), boier din Țara Românească; mare logofăt (1740–1744); mare vornic (1746–1747) 291, 383, 389
 Dăgoniés, Andrei, preot luteran din Mediaș 584
 Dujardin baron stabilit în Transilvania 583
 Dulcigno, oraș în Albania 559
 Dumbrava, sat lângă Zlatna 544
 <Dumbrava>, pădure lângă Sibiu 585
 Dumitreni (Sentemeter), sat (jud. Mureș) 230, 598
 Dunăre (Danubius) 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 74, 76, 83, 91, 111, 112, 122, 123, 125, 126, 141, 142, 144, 145, 156, 160, 188, 189, 191, 196, 201, passim; 458–466, cataracte: Silo palancasö; Teko palancasö 618, 623; Porțile de Fier (Demir-Kapu), v. Porțile de Fier; Vârtejuri pe Dunăre: Dalila 621, Datateka, 68, Wama Linz 621; insulă pe ~: Innick 622, 623; ruine antice ale podului la ~ v. Traian; discuții despre gurile ~ 628
 După Piatră, sat și comună (jud. Alba) 519
 Duruitori (Doritori, Drohifori), sat lângă Prut (Republica Moldova) 364, 370
 Duschani (La Duschani), localitate în Serbia 647

E

Ecaterina a II-a, țarină a Rusiei (1762–1796) 636.
 Edelberh, administrator al salinei la Turda 217
 Efes 567
 Egipt, egipteni (Aegiptum) 266, 270, 388, 401, 565, 579; pretinsă origine a țiganilor în ~ 524
 Elbocuf, localitate în Franța 395
 Elvés, v. Aleșd
 Elesnstadt, localitate neidentificată 589
 El Hadj Omer pașa, muhafiz de Bender 379
 Elisabeta I, regină a Angliei 565
 Elisabeta Petrovna, țarină a Rusiei (1741–1762) 590
 Sf. Elisabeta, regină a Ungariei 219
 Elveția (Svițera) 553
 Eperjes, localitate în Ungaria 522
 Epis, Antonio, secretar și preceptor la Curtea lui Nicolae Mavrocordat 85
 Ekhard, maior imperial din Gherla 570
 <Enache>, mare comis moldovean, ginerele lui Giuliano 415, 427
 Entzenberg, Karl von ~, colonel, comandant al regimentului de grăniceri din Năsăud 506, 569, 576, 578, 579, 582, 589

Epivates, locul de baștină al Sf. Paraschiva 286
 Errizo, căpitan în garda lui Constantin Mavrocordat 285
 Erghevița (Irglovitza, Oreavci, Oreavit), localitate în sudul Olteniei, lângă Dunăre 62, 74
 Estelnic, sat și mănăstire, la N de Tg. Secuiesc 226, 233
 Ester (Isterm), Târgușor, sat (jud. Constanța) 328
 Esztergom (Gran, Strigonium), localitate în Ungaria 585
 Esterhazy, prințesă ~ 589
 Europa 195, 196, 207, 255, 325, 342, 383, 388, 405, 427, 433, 464, 512, 518, 608, 634
 Eustatie (Strati), secretarul lui De Porta 109, 110
 Eutiches, eretziac grec din secolul al V-lea 512
 Evlia, Hasan, icnicer-aga, la Hotin 270
 Evrci, legende: meșteri-făurari în metalurgic, construcții gigantice; 540; muntele Judenberg de lângă Zlatna 537; locuitori în apropierea Țărilor Române: la Podbity p. 334; la Hotin 270; în Țările Române: în Moldova la Sorocea 193, 299; Focșani sau Bacău 510; Târgu Trotuș și Târgu Ocna 512; la Iași 332; sinagogă la Iași 496; Țara Românească, povarnă 337; Baiat: la Timișoara 574; în Transilvania, la Cluj 217; preocupări sau indeclicniri: prăvălii și negoț: la Iași 287; cămătari și mijlocitori de schimb la monede 137: tâlmaci: 137, 139, 140, 610; medici: Daniel Fonseca, medic al unui ambasador (al Franței) al principelui (N. Mavrocordat) și apoi al marelui vizir otoman 83; invinuiți de înșelăciune 85; schimbare de rit 304

F

Farkaș, Ioan, preot din Mociu în Transilvania 552
 Fața Băii, munte în Transilvania 532, 533, 534
 Făgăraș, oraș în Transilvania 107, 108, 110, 171, 223, 224, 518, 589; munți 585, 586; Țara 540, 550
 Făgeșel (Fadsezel, Fuezette, Talczecste), munte 60
 Fălcui, sat și comună (jud. Vaslui) 191, 314, 330, 369, 400, 420, 428, 429, 506
 Fălcoi (Falcioy, Falkoy), localitate pe Olt 71
 Fălcoianu, Mihai, boier din Țara Românească 344
 Fărăoani (Faraoni, Farro-falva, Paroani), localitate (jud. Bacău) 294, 298, 306, 307, 308, 309, 314, 318, 321, 322, 349, 350, 443, 445, 512: biserici catolice: Adormirea Fecioarei Maria 444; Sf. Anton de Padova 299, 300, 316, 317; Sf. Martin 443, 444; Sf. Nicolae din Bari 308
 Fântâna Babei, topic dispărut (lângă fostul sat Obilești) în Muntenia 336
 Fântâna domnească (Fontena Domnească) pe Valea Hușniței în Oltenia 62
 Fântânele (Fontinel), sat, azi înglobat în orașul Bacău 443
 Feodor, cazac în slujba lui F. Orlik 141
 Feldioara (Marienburg), localitate în Transilvania 211
 Feldru (Feldvari), sat și comună (jud. Bistrița-Năsăud) 579, 581, 582
 Feleac, episcopie ortodoxă lângă Cluj 389
 Feller, François-Xavier, de ~ (1735—1802) abate din ordinul iezuiților; călător în Transilvania; biografic 556—557; text 557—594
 Feneșul Săsesc, azi Florești, sat și comună (jud. Cluj) 577, 591
 Ferdinand I de Bourbon, rege al Neapolului și al celor Două Sicilii (1759—1798); (1802—1806) 565
 Ferrati Bartolomeo, conte, medic al lui Constantin Brâncoveanu 83, 436
 Ferrati Agnes (născută Kálnoki), contesă, soția lui Bartolomeo ~ 311, 321, 322, 325, 436
 Feth Islam, v. Cladova
 Fischer (munte lângă Zlatna; galerii miniere: Sf. Barbara; Sf. Xaverius; Sf. Treime 519, 536, 538, 554
 Fizești (Füzes), munte (jud. Hunedoara) 519; sat, mine 536
 Flacciana, flaccus, refcire la valahi 46
 Flachet, Claude Jean (1705—1766), negustor din Franța; călător în Țările Române: bibliografie 253, text 254—260
 Flandra 569
 Flondor, Șerban, proprietar al satului Vășcăuți (Bucovina) 137
 Florentin, localitate pe Dunăre, în Bulgaria 156
 Florența, oraș 567, 572
 Focșani (Föxin), oraș 148, 190, 191, 202, 206, 273, 295, 338, 356, 394, 407, 487, 500, 510
 Foltești (Folciești), sat în Moldova 368, 371
 Fonseca Daniel, medic evreu, în slujba Franței, la Constantinopol; a marelui vizir, apoi a lui Nicolae Mavrocordat 83
 Foraj, exploatare minieră lângă Certeju în Transilvania 537, 538

Fornetty, predecesorul lui De Tott la consulatul francez din Crimeea 633
 Fotoaia, sat dispărut (lângă Giurgiu) 338, 339
 Franci (Frânci), denumire pentru occidentalii din Orient 399
 Sf. Francisc, franciscani, călugăr și ordin de călugări catolici 207, 212, 303, 320, 440, 448, 449, 479, 480, 510, 564, 572, 583, 584
 Franța, francezi (Gallia) 46, 255, 259, 285, 290, 396, 501, 405, 417, 425, 441, 472, 477, 479, 480, 491, 580, 587, 596, 597, 606, 611, 629, 633, leghe franceze 241, 691
 Franz, preot catolic 514
 Frăsinești (Frunzănești), sat, comună Fundeni (jud. Călărași) 336
 Frederic al II-lea, rege al Prusiei (1740—1786) 469, 580, 636
 Frenck, Basilia (fra), misionar conventual maghiar în Moldova 321, 322
 Freymuth, căpitan austriac în Transilvania 573
 Fribert, preot catolic 576, 577
 Fridwaldsky, Jan (1730—1786), iezuit din Transilvania; autor al lucrării despre minerit în Transilvania; biografie 515—516; text 516—555, 577
 Frizoni, maior comandant la Turnu-Roșu 587
 Frolov, comandant de cazaci 247
 Frontali, Bartolomeo Giovanni (Frontone, G. B. Frontalido Brisighella) (1714—1763), minorit conventual în Moldova: biografie 347; text 347—348, 303, 317, 321, 322, 358, 444, 449
 Frumoasa, reședință domnească de agrement lângă Iași 287, 332, 371, 430, 472, 473, 478, 492, 498
 Furca Bistriței (Furca Bistritzi), munte în sudul Olteniei, lângă Erghevița 62

G

Galați (Ancyre Galatium), oraș, 141, 142, 144, 145, 191, 197, 266, 295, 298, 300, 302, 306, 308, 309, 314, 318, 320, 356, 360, 368, 372, 394, 400, 402, 405, 420, 423, 425, 440, 447, 462, 468, 484, 495, 498, 499, 510, 627; confuzie cu Ancyre (Ankara) din Asia Mică 369; biserica catolică a Sf. Marii 421, 429, 505; Sf. Nicolae 316, 317
 Galezowski, comandant de cazaci în suita lui Podoski 410, 415
 Ganster, D., curator pentru supravegherea cheltuielilor imperiale în Transilvania 550
 Gaspar, călugăr franciscan la Iași 306
 Gattinoro Carlo (Gattinato), călugăr franciscan la Iași 443, 449
 Gauthot, ofițer din regimentul de călugări din Năsăud 582
 Găina, munte în Munții Bihor 519
 Gălmanul, lângă mănăstirea Cotmeana 344
 Gâlmeele (Gâlmeile), sat (jud. Olt) 344
 Gârbău (Gorbeau), sat (jud. Cluj) 213
 Gârbe (Ghirle), punct de intrare a Oltului în Dunăre; castru roman 91
 Gârla, localitate la Dunăre 91
 Geckeroi (Grekroipota), sat neidentificat în Transilvania 228
 Geisslizer, Ludovic, funcționar austriac în Oltenia 125
 Geler, preot rector al iezuiților din Baia Mare 593
 Geneva, oraș 285
 Gengi-Ali pașa (Ali pașa cel Tânăr), serasker la Bender 195
 Genovezi 488
 Geoagiu (Gijogy), localitate în Banat 519, 553, 554
 Gerendi, episcop catolic al Transilvaniei 523
 Germania, germani 82, 118, 211, 255, 256, 287, 395, 397, 399, 401, 433, 469, 496, 509, 564, 575, 577, 593, 630, 639; florini de 569, 587; mile 157, 217, 218, 220, 433; sași 213, 235; florini renani 544
 Geți, v. goți
 Ghelari, localitate și mine de fier (jud. Hunedoara) 519, 541
 Gheorghe, episcop al Romanului (1718—1724) 144
 Gheorghieni (Getyo), azi orașul Gheorghieni în Transilvania 227, 228
 Gherăești (Birești, Gyerjest, Ginestro), sat (jud. Neamț) 313, 314, 316, 445, 511
 Gherghina (Giergene), localitate lângă Barboși, pe Siret 142, 369
 Gherghița (Georghiț, Kirkasch), sat (jud. Prahova) 263, 391
 Gherla (Armenopolis), oraș în Transilvania 215, 558, 562, 570, 571, 578, 580, 583, 584, 592
 Ghermănești (Kermancs), sat, jud. Vaslui 367, 371, 419, 428
 Ghica, preot ortodox din Rasa, com. Grădiștea (jud. Dâmbovița) 337, 338
 Ghica, Ghiculești, familie domnitoare din Țările Române 355, 407
 <Ghica Alexandru>, frate al lui Grigore II, domn; a fost chiurcibașa (mare blănar) al Porții, mare dragoman, decapitat 267, 287, 478

Ghica Alexandru (Scarlat), fiu al domnului Grigore II ~, la rândul lui domn (1757—1758) în Moldova 205, 404, 478

Ghica Grigore II (Duca Grigore), mare dragoman la Poartă (1716—1727), domn al Moldovei (1726—1733, 1735—1739, 1739—1741) 142, 150, 193, 197, 203, 206, 209, 246, 267, 269, 287, 303, 305, 306, 310, 318, 325, 417, 436, 476, 477

Ghica Alexandru Grigore III (Gligor), domn al Moldovei (1764—1767) 194, 389, 500, 503, 511; al Țării Românești (1768—1769) 617

<Ghica Matei>, fiu al domnului Grigore II ~; domn al Moldovei (1753—1756) 205, 363, 364, 366, 367, 370, 371, 463

Ghica, doamna, soția domnului Matei ~, fiică a hatmanului Gheorghe Mihailopol 366

Ghidiciu (Gidisch), sat, la N de Lom Palanca 55, 63, 71

Ghimeș, pas de trecere între Moldova și Transilvania 189, 229, 233

Ghimpați (Inghimpați), localitate (jud. Teleorman) 345

Ghiuvenli (Giovinle, Giuvenli), cătun, azi în Negru-Vodă (jud. Constanța) 328, 456, 457, 505

Giergelewick, în solia lui J. Podoski 419

Gilău (Alpii), munți în Carpați; culmi: Muntele Mare, Piatra Groșilor 519, 561, 591

Gilort, râu în Oltenia 81, 126, 188

Gioseni (Geoseni), sat, com. Tamasi (jud. Bacău) 444

Giovanninetti Maria Bonnaventura (Giovannicetti), misionar catolic în Moldova 303, 321, 322

Giudeni, v. Adjudeni

Giuliani <Crescente Francesco>, tălmăci al solului polon I. Podoski 125, 409, 410, 418, 427, 428

Giulești, localitate în Transilvania 567

Giurcani (Dzuirkani), sat (jud. Vaslui) 367, 371

Giurgeu, scaun secuiesc în Transilvania 518

Giurgiu (Iorgau, Yerköki, Yergenji), oraș 35, 263, 273, 394, 399, 405

Giurgiulești, localitate pe Prut în Moldova 191

Glatz (Glucensi), oraș și mănăstire în Silezia 210, 221, 225

Glavacioc, comună, mănăstire (jud. Dâmbovița) 179, 339, 346

Gocze, munte, exploatare minieră la Rodna 543

Godeanul (Godâmul, Godâmel), munte în Carpați 57

Gogojova, localitate în Oltenia 57

Golarowski, Adam, secretar al soliei contelui polon Iosif Podoski (?—p. 1759); biografie 409 text 409—423, 427

Glogoveanu, Matei, boier oltean 179

Golescu Radu, mare spătar și consilier în administrația austriacă din Oltenia 118, 158, 175

Golești, localitate (jud. Argeș) 340

Gornești (Gyorneszal), sat și comună (jud. Mureș) 583

Govora, munte și mănăstire în Oltenia 59, 61, 65, 87

Goți, confuzie cu geții 46

Gök-Su, râu în Anatolia 498

Gran, vezi Esztergom

<Gratiani> Gaspar, domn al Moldovei (1619—1620) 499

Grăul (Gruul), localitate în Oltenia 72

Grădiște, pârâu ce se varsă în Dunăre 647

Grădișteanu Șerban, boier oltean 175

Greceanu Grigore, mare vistier în Țara Românească (1739—1742) 252

Greceanu Smaranda, soția vistierului Grigore 340

Greceanu Tudor, paharnic în Țara Românească 345

Greceni (Greczyn), sat (Republica Moldova) 506

Greci 41, 66, 159, 193, 194, 197, 202, 203, 204, 254, 259, 285, 287, 324, 347, 354, 357, 385, 405, 444, 492, 495, 496, 506, 510, 512, 577, 652

Grecii-schit, ctitorie a boierului Tudor Greceanu din Țara Românească 345

Gref Toma (Gref Tommaso, Toma Spițerul), luteran din Transilvania, spițer al domnului Grigore II Ghica 310, 311

Gregorevitz, căpitan de husari în Țara Românească 587

Grenville, Henry (1717—1784), ambasador al Angliei la Constantinopol (1762—1765); biografie 649—650; text 650—652

Grigorașcu Criscanu, tranzacție cu pământ în Moldova 319

Grisi (Grizi), misionar catolic la Iași 311

Gropile, localitate lângă Hunedoara 541

Grüner, locuitor din Zlatna 590

Grytzki, susține material biserica Bărăția din București 436

Grodno, localitate (în Rusia) 140

Grozești (Garczo-falva, Grozăvești), veche denumire a satului Oituz, comuna Oituz (jud. Bacău) 294, 298, 304, 306, 308, 313, 314, 318, 320, 321, 322, 348, 350, 445, 450, 512; biserici catolice : Sf. Treime 299, 300, Sf. Nicolae 316, 317
 Gurghiu, munți; district în Transilvania 558
 Guszar, v. Huszár
 Gușățel (Guszecl) = Gușitel, sat (jud. Vaslui) 307
 Gyulai, familie de conți în Transilvania 536
 Gyulai, Ștefan, conte din Transilvania 536
 Gyza, Constantin, sprijinitor material al bisericii Bărăției din București 436

H

Haan, consilier imperial în Oltenia 126
 Habsburgi, habsburgic, imperiu (Casa de Austria, Sfântul Imperiu romano-german) 35, 36, 37, 38, 40, 42, 82, 86, 89, 125, 167, 170—180, 187—190, 205, 207, 211, 212, 215—218, 247, 250, 264, 309, 341, 354, 398, 441, 563, 586; împărați, vezi : Carol VI, Leopold I, Maria-Tereza, Iosif II
 Hadik, Andrei, comite și funcționar imperial în Transilvania 551
 Hadjoglou (Horgi, Oglou Bazarith), v. Bazagic
 Hadrian (Adrian), împărat roman 64
 Haemus, v. Balcani
 Hagi Abdullah, mehmendarul lui Sir J. Porter 455, 456, 460, 465, 473, 489
 Hagi Musa, negustor armean, însoțitor al lui Kleeman 624, 625
 Hajkul, Petre, colector de aur din Transilvania 531
 Halânga (Stollenga), localitate (jud. Mehedinți) 56
 Halepliu, Constantin (Haleply Costandi), mare ușier al Moldovei în 1746 329
 Halepliu Grigore, mare vistier al Țării Românești 84
 Halici, ținut 278
 Haller, familie de magnăți din Dej
 Haller, Johann ~, conte von Hallerstein, guvernator al Transilvaniei (1734—1755) 222, 233, 235, 247, 564
 <Haller Cristina>, mama contelui Peter ~, născută Perenyi 570, 573
 Haller <Peter>, contele magnat din Dej, în Transilvania 563, 570, 579, 580
 Haller, preot 580, 582
 Hammarade, v. Amaradia
 Hamza Pașa, pașă de Hotin 597, 598, 607
 Haner, geometru imperial în Transilvania 547
 Harghita, munte și ținut în Transilvania 518
 Hassan bei, tenicer, însoțitor al lui Kleemann 624
 Hatınca, sat, comuna Catalina, jud. Covasna 553
 Hațeg, valea (Házéckerthall) în Transilvania 48, 60, 61, 184; regiune 36, 157
 Haude <Karl Adolf> von ~ (zis Rexin) (1758—1765), ministru al Prusiei la Poartă 469
 Hazerkioi (Hazerkininsky), sat lângă Balcic, în Bulgaria 505
 Hălăucești (Alcocești, Alucest, Holvasest), sat și comună (jud. Huși) 350, 445, 511
 Hărmăneasa, vale, exploatare minieră în Transilvania 531
 Hărtăgan, sat, comuna Băița (jud. Hunedoara) 519, 536
 Hășdate, exploatare minieră lângă Turda 551
 Hârbu, serdar din Țara Românească 40
 Hârja (Hersa), sat, comuna Oituz (jud. Bacău) 226, 512
 Hârlău, oraș în Moldova 514
 Hârșova, localitate în Dobrogea 142, 460, 626
 Heciui (Hetsch), localitate la est de Bălți, azi r. Lazewsk (Republica Moldova) 198
 Heissler, Donat Johann, comandant imperial în Transilvania 49
 Hekin-bași, funcționar turc; s-a ocupat de solia lui Kleeman, 633, 634, 636, 637, 638, 640
 Herleval, general austriac; i-a înfrânt pe turci la Mehadia 69
 Hermanstadt, v. Sibiu
 Hero, personaj fantezist, pretins domn moldovean ce ar fi predat Tighina turcilor 369
 Herodot, autor antic grec 369
 Heyko, cazac în slujba lui Orlik 141
 Hieronimus, azi Ghermănești, sat, comuna Drânceni (jud. Vaslui) 513
 Hieronimus (Hyeronimus) din Praga, prieten și adept al lui Jan Huss 513
 Hipomenas, Gheorghe, din Trapezunt, trimis la Padova de către C. Brâncoveanu; procurist al Brâncovenilor 83
 Hirschel, Zaharias, refugiat german evanghelic în Țara Românească (1740), biografie 249; text 249—252

Hohepied, Elbert, baron, ambasadorul Olandei la Poartă, tatăl Clarisei Porter 455
 Hohepied, Gérard, baron, fratele Clarisei Porter 455
 Holtoschen, regiment imperial în Transilvania 186
 Holzberg, director al minelor în Transilvania 536
 Homorod, azi Băile Homorod din orașul Vlăhița, jud. Harghita 553
 Hortoban, vătășel în Oltenia 169
 Horvát Ferenc, rebel curuț contra generalului Stainville 109, 110
 Hotărani (Hotera), mănăstire lângă satul Hotărani, comuna Fărcășele (jud. Olt), ctitorită de Mitrea mare vornic la 1587–1588 65, 648
 Hotin (Chotin, Hottino Ultino), cetate și oraș 110, 137, 138, 139, 141, 147, 150, 191, 193, 203, passim 507, 540, 596, 597, 599, 612, 617; porți ale cetății: Constantinopol, a Timișoarei, Poarta apei și Poarta cea tainică 268, 269, 270 geamii: Atak, Aya Sofia 269; seraker de ~ v. Iusuf Pașa; defterdar și muhafiz de ~ v. Mustafa pașa
 Hrisighella, localitate în Italia 321
 Hrisoscoleu, Aristarh Iordache, mare comis la 1755 în Moldova 370
 Hrisostomo, Giovanni dei Giovanni, misionar conventual originar din Tesalia, din părinți ortodocși: (1722 – p. 1768) călător în Țările Române; biografie 437–439; text 440–451
 Hrușov, general-maior rus, numit comandant al cetății Hotin, după eucerirea ei de la tureci 245
 Hübsch, Friederich, însărcinatul cu afaceri al Poloniei la Poartă 455, 464, 465, 470, 471, 472, 479, 480
 Hübsch, Karl, fiul lui Fr. Hübsch, secretar al legației Poloniei la Poartă 410, 411, 412, 413, 414, 455, 485
 Huedin, oraș (jud. Cluj) 519, 561, 577
 Hunedoara, castelul lui Ioan Corvin de ~ 220, 541; mănăstire franciscană lângă ~ 220; exploatare miniere 518, 540, 551
 Iluni 562
 Hurezi (Orez, Orsest, Hurezu), localitate în Oltenia 35, 36, 37, 38, 39; mănăstire la ~ 40, 47, 58, 61, 65, 87, 157, 183, 187
 Husein (Hussein), tâlmaci al lui F. Orlik 138, 140
 Huss, Jan (Ioan), preot cel, teolog, întemeietor al husismului 513
 Huszar (Guzsar), familie nobilă din Transilvania (la origine Beer) 583
 Huszarfalva, probabil Roșiori, sat, comuna Dulcești (jud. Neamț) 511
 Hușca, părau spre Hotin 242
 Huși, oraș în Moldova (jud. Vaslui) 191, 266, 267, 269, 277, 295, 298, 300, 302, 306, 307, 314, 318, 329, 320, 321, 322, 332, 349, 350, 356, 360, 371, 400, 429, 450, 504, 513; episcop ortodox de 446, 448; biserici catolice: Sf. Antonie Padova 299, 300, 316, 317, 504, biserica Răstignirii 446
 Hușnița, valea ~ în Oltenia 62
 Hutter, D. Cg. de ~, medic din Sibiu 552, 553

I

Iacobenii, sat comună, Plăeștii de Jos, jud. Harghita, 553
 Iacek, șerb, vizitiu al lui J. Podoski 421, 425
 Iacov (Putneamul), episcop de Rădăuți (1745–1750) 332
 Iad. (Jaad), sat sășesc, azi sat și com. Livezile (jud. Bistrița-Năsăud) 566, 568
 Iali aga, guvernator al Bugeacului 277
 Iamandi, agent al domnului M. Racoviță la Poartă 267
 Ianache, sluger, ispravnic de Tutova 469
 <Iancu>, vel agă în Moldova în timpul domnului I. T. Callimachi 426
 Iannina, localitate în Epir 287
 Ianik Palânga, localitate între Akkerman și Bender 277
 Ianos (János), husar 579, 581
 Ianuszewich, tâlmaci al pașei din Hotin 410, 411
 Iași, capitală a Moldovei 141, 144, 150, 189, 194, 197, 198, 203, 205, 206, 246, 248, 266, 298, 299, 303, 305, 306, 308, 310, 311, 313, 314, 322, 323, 332, 349, 350, 356, 363, 364, 367, 368, 371, 400, passim; confundat cu Angustia antică 286; dealul Copou 301, 318; metropolie ortodoxă 448; biserici și mănăstiri ortodoxe la ~; Trei Ierarhi (cu moaștele Cuvioasei Paraschiva) 144; Golia (Kola!) 144, 286, 287; Galata, ctitoria lui Petru Șchiopul; Cetățuia, Sf. Ioan Gură de Aur 144, 499; așezământ de binefacere: spitalul Sf. Spiridon 498, 499; reședință a prefectului misiunilor catolice în Moldova 319, 320, 321; biserici catolice la ~: hramul Adormirii Fecitei Fecioare 299, 300; hramul Neprihănită Zămislire a Fecioarei Maria, Sf. Anton 316, 317, 318, 495
 Ibănești (Ioaneszti), sat și comună (jud. Botoșani) 507

Ibrail, v. Brăila
 Iemekkik-Ceşmesi, localitate în apropiere de Babadag 379
 Ienci Ali paşa, comandant turc de cavalerie 243
 Ieni Kioi (Jenikioki, Jegnikoy, Jeni-Kele), azi satul Nou, comuna Mihai Bravu (jud. Tulcea) 456, 495, 499, 505
 Ierotei, episcop ortodox de Huşi (1743–1752) 332
 Iezerul, lac în munţii Olteniei spre Transilvania 57
 Ierusalim, oraş 257, 286, 356
 Iflum Ghirai, sultan al tătarilor de la Cetatea Albă, în campania de la Hotin din 1739 240, 242, 243
 Igria, munte în Transilvania 520, 527
 Ilia, sat zona Huedin 551
 Ilva Mică (Illava Mika), sat şi comună (jud. Bistriţa-Năsăud) 566
 Imperiul Otoman, v. Turcia
 India (Indiile Orientale) 520, 590
 Inochentie de la Putna, episcop ortodox de Huşi (1752–1782) 504
 Inochentie de la Tismana, episcop ortodox de Râmnic (1727–1735) 154
 Ioan, din suita lui F. Orlik 137
 Ioan, Căminarul, cămăraş, pretins fiu al lui N. Mavrocordat 85
 Ioan din Napomuk, Sfântul patron al Boemiei 222; regiment din Ciuc 229; patron al minelor 568
 Ioannes (Prestre), personaj legendar (preotul „Jean” al Abisiniei) 565
 Ioanichie al III-lea, patriarh de Constantinopol (1761–1763) 436, 476
 Iorgan, v. Giurgiu
 Iosif al II-lea de Habsburg, împărat romano-german (1765–1790) 636
 Ipsilanti, Alexandru, mare postelnic în Moldova în timpul domnului I. T. Callimachi 414, 425, 427, 467
 Ipsilanti, Constantin, postelnic, apoi mare hatman, în Moldova, frate cu Manuel, chiurcibaşa al Constantinopolului 141, 204
 Irkluvski, cazăc 141
 Isaac, căpitan român din Oltenia în serviciul lui Sainte-Croix 35, 36
 Isac aga, vameş la Constantinopol 466
 Isaccea, oraş în Dobrogea 139, 145, 380, 393, 428, 627; înfrângerea turcilor de către ruşi la 1 aug. 1771 627
 Isfenos, sat de tătari lângă Ismail, dispărut 330
 Isyor, pârâu lângă Rodna 543
 Islaz (Izlaz), comună în Oltenia 55, 64, 156, 189, 647
 Ismail (Izmail), oraş (Republica Ucraina) 145, 196, 197, 198, 272, 276, 278, 329, 330, 429, 618, 625, 626, 627
 Istanbul, v. Constantinopol
 Istria (Ester, Ister), sat şi comună (jud. Constanţa) 198, 328, 506
 Istru (Dunărea), confuzie cu Nistru 193
 Işalniţa (Ischalnitza), comună (jud. Dolj) 55, 61
 Italia, italieni 46, 204, 215, 249, 255, 319, 325, 326, 349, 441, 449, 451, 460, 461, 479, 480, 496, 514, 577; limba ~ 118, 255, 285, 325, 427, 496, 558; mile ~ 297, 308, 312, 474; monede ~ 30
 Italina, Stephani, conte, căpitan al regimentului de grăniceri românesc nr. 2, cu sediul la Năsăud 568
 Iusuf paşa, serasker al Benderului 277
 Iusuf Paşa, serasker al cetăţii Hotin 267, 277
 Izvarna (Isverna, Iswérna, Isworna, Isworna), râu în Oltenia 73, 77
 Izvarna Albă (Izvorne albe), localitate în Oltenia 73, 77, 156, 157

J

Jaad, v. Iad
 Jaleşul (Sellesch), râu în Oltenia 73
 Jamjougrou, Paul, interpret pentru limbi orientale al regelui şi legaţiei Suediei la Poartă (?– p. 1773); biografie 327–334; text 335–336
 Jäschke, Andreas, refugiat evanghelic german împreună cu Zacharias Hirschel la 1740 în Ţara Românească (1740); biografie 249; text 249–252
 Jesmina, munte în Transilvania 534
 Jeni-Kale (Jenikioki), v. Ienichoi
 Jerzy, Mihail, conte, însoţitor al contelui Mnizech în solia din Ţările Române 363–365

Jezierski, Raimund Stanislav (Stanislav Raimondo Iereschi), episcop catolic al provinciei Moldova, dominican polon din Lublin 302, 311, 319
 Jiblea (Sible), înglobat în orașul Călimănești 51
 <Jibou>, râu în Transilvania 212; oraș 554
 Jidoștița (Sidostița), localitate în Oltenia lângă Dunăre 56, 156
 Jijia, râu în Moldova 504
 Jiu, râu în Oltenia 40, 41, 57, 58, 60, 61, 63, 68, 71, 72, 73, 77, 126, 156, 188
 Jiul de Jos, vechi județ în Oltenia, cu reședința la Craiova 58, 63, 64, 65, 76, 174
 Jiul de Sus, vechi județ în Oltenia 63, 64, 65, 73, 77, 164, 169, 170, 171, 172, 174
 Jitianu (Sitian), mănăstire în Oltenia 65, 156
 <Jivanovieci Sinesie>, episcop ortodox de Arad (1751–1768) 560, 565
 Joviza, consilier fiscal în jud. Jiul de Sus 169
 Judenberg, munte la S de Zlatna 537, 556

K

Kabady, azi Cobadin (jud. Constanța) 197, 198
 Kelagor-Poleka, v. Călugăra
 Kálnoki, Agnes, v. Ferratti Agnes
 Kalocsa, episcop de ~, v. Patasici 559
 Kaltsehan, v. Căușani
 Kankli Köprü (Podul sângelui) = azi Lipcani (Republica Ucraina) 266, 268, 273, 333
 Kaplan Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1713 – 1716) 269
 Kaplan pașa (Kaplan Mustafa pașa), căpetnic turec, a luptat sub comanda vizirului Köprülü pașa 272
 Karagatch, v. Cara Agaci
 Karasu (Carasu), v. Medgidia
 Kara Orman, port dispărut, din satul Vadu, actuala comună Corbu, la N de Năvodari (jud. Constanța) 393
 Karkettel, colonel în armata rusă, numit în comandamentul cetății Hotin 246
 Karol, v. Carei
 Károlyi, conte, proprietar al moșiilor și castelului de la Carei 594
 Kasim effendi, defterdar turec de la Hotin 268, 269
 Katsaitis Antonios Marcos (Marco Antonio Cazzaiti) (1717–1787), venețian originar din Corfu; călător în Moldova; biografie 279–284; text 284–292
 Kaybaly, sat pe Dunăre, neidentificat 197, 198
 Kaynar, v. Căinari
 Kemankes, Ahmed, aga, chehaia și ginerele lui Mustafa pașa, defterdar de Hotin 271
 Kemény, baron din Șieu 583
 Kenski Mustafa aga, prieten al lui Carlson 333
 Kerularios, vechi teolog ortodox 449
 Keith, general imperial 241
 Keutsege, v. Constanța
 Kicsera, munți lângă Zlatna neidentificați 533
 Kiesler albac, v. Akkerman
 Kiev, oraș 193, 194, 241, 380, 503
 Kim egin Mehmed aga, numele unei fântăni din Dobrogea 271
 Kitab (Sip Palanca, Elisabeth Schantz și uncori Orșova), cetate și insulă pe Dunăre 622
 Kleeman, Ernst Nicolaus (1736 – după 1800), fiu de protestant din Altdorf, agent al unor case de comerț din Viena, călător în Țările Române; biografie 620 – 621; text 621–645
 Kleiner, Blasius, misionar franciscan, conducător al diocezei catolice a Bulgariei (sec. XVIII), călător în Țările Române; biografie 431–432; text 432–436; texte originale în anexă 643–645
 Kolesak (Kolezak, Kolinak, Kolenak), polcovnic de lipcani, în slujba lui F. Orlik 137, 138, 139, 140
 Köleseri, Samuel, autor de lucrări de mineralogie 85, 86, 522, 523, 527
 Kokoșet, sat dispărut lângă comuna Tupilați (jud. Neamț) 511
 Kollonich, Ladislau IV, conte, episcop catolic de Oradea 559
 Komorowski, curtean din solia lui Podoski 419
 Kongly, probabil Conguz, localitate (Republica Moldova) 196, 198
 Königsegg, Lothar Joseph Georg von ~, general, feldmareșal austriac în Oltenia 60, 111, 112, 113, 120, 123, 124, 149, 154; fost director suprem al administrației austriece în Oltenia 168, 175
 Konties, Gabriel de ~, preot la biserica catolică a Bărăței din București (sec. XVIII) 436

Korsak, rotmistru de lipcani 137, 138, 139, 140
 Korycki, ofițer de lipcani la Hotin 139
 Kozo (oare Cozmeni? sau Cotmanii Mari la S de Zastavna, azi Coțmanii Mari), localitate (Republica Ucraina) 273
 Krasinski, familie de conți poloni 613, 615
 Krasinski, Adam, episcop catolic de Camenița (1759—1799) 580
 Krâm Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1758—1764) (1768—1769) 611, 612, 616, 617, 625, 633, 634, 635—640; pretinsa lui otrăvire 617
 Kriesling, ofițer saxon în campania de la Holus Hotin 1639 240
 Krivanul, munte 567
 Krók, localitate pe Siret în Moldova, neidentificată 190
 <Kuciuk Saim aga>, capugibași, trimis de Poartă să-l întâmpine pe solul polon I. Podoski 409, 412, 416, 425
 Kuhorn, muntele Cornul Vacii în Transilvania 567
 Kuchenburg (Kudiberg), oare Chirpăr? în Transilvania 211,
 Kullchertberg (Kulchertfeld), locuitor din Zlatna 590
 Kultzen?, munte în Transilvania 535

L

Laberzi poate Bărbulești, sat, comuna Sănduleni (jud. Bacău) 443
 Ladislau, sfântul ~, rege maghiar; campania contra Moldovei 440; fântână în apropiere de Bistrița, în Transilvania 440, 569, 570, 571
 Ladova, probabil Lalova pe Nistru (Republica Moldova) 272, 277, 278
 Lafont, C. secretar al solici contelui polon Iosif Podoski (?—august 1760), călător în Moldova; biografie 424; text 425—430; 418, 419
 La Macchia, Giovanni, misionar catolic, călător în Moldova 446, 449
 Laponia 207
 Laprodan (Zaprodun) (oare La Projeni?), pe Lotru în Oltenia 72
 Larga, sat pe pârul Larga, la N-E de Lipcani 364, 370
 Larissa, localitate în Tesalia 448
 La Roche, Pierre, de ~ secretar al domnului Moldovei I. T. Callimachi 414, 425, 426, 429, 472, 478—481, 606
 Laschi, contele ~ președinte al Consiliului de război în Transilvania 576
 Laun, localitate în dreptul orașelului de mai târziu Călărași în Țara Românească 394
 Laz Mustafa Pașa, arendaș al minclor de silitră de la Movila Hanului 266
 Lazar, munți în Transilvania 535
 Lazar <Janós> (Lásar), conte, dintr-o veche familie nobilă din Secuime (1772) 553, 584
 Lazi, locuitori din Trapezunt 266, 403, 463
 Lăpuș (Zapros), sat și comună (jud. Maramureș) 592
 Lăzărești, sat, comună Sănmartin (jud. Ilarghita) 546, 547
 Lebel, superior al călugărilor catolici din Baia Sprie 593
 Leclerc <Jean> (Ioannes Clericus), teolog, filozof și literat stabilit la Amsterdam; procurator de cărți pentru N. Mavrocordat (1687—1736) 84, 85, 86
 Leova (Levise), localitate la S de Huși (Republica Moldova) 272, 273
 Leși, v. Polonia/poloni
 Leonardi, Ioan (Léonardy), levantin însărcinat cu o misiune secretă în Moldova; secretar al domnului I. T. Callimachi 414, 418, 423, 425, 427, 428
 Leopold I de Habsburg, împărat romano-german (1660—1705) 107, 108, 526
 Leszczyński, Rafael, sol polon la Poartă 411
 <Leszczyński> Stanislav I, rege al Poloniei (1704—1709) (1733—1735) 145, 269
 Leutschau, localitate în Boemia 553
 Lica, preot catolic la Iași 305
 Liège, colegiu ieșuit la ~ 563
 Ligne <Charles Joseph>, prinț de ~, diplomat și feldmareșal în slujba imperialilor (1735—1814) 575
 Linchou, familie de negustori francezi din Marsilia stabiliți la Constantinopol și călători în Moldova 401, 404
 Linchou, François-Thomas, fiul cel mai mare al lui Maurice ~, 401, 404, 417, 491
 Linchou, Jean Maric, frate cu Fr. Thomas ~ 404
 Linchou, Maurice, tatăl fraților ~, născut la Marsilia 404
 Linchou, Pierre-François, frate cu Fr. Thomas ~ 404
 Linguebagului (!) (Lunca Bahluiului), grup de case de lângă Cotnari (jud. Iași) 442
 Liotard <François>, pictor din Geneva 285, 289, 290
 Lipcani, tătari 138, 268, 269, 272, 413

Lipcani (Lupezani, Liplianka), azi Lipkanka, sat (Republica Moldova) 137, 141, 412, 430
 Lipsca = Leipzig, oraș 85, 395, 396
 Lisa (Giacinto), misionar catolic, prefect al misiunilor catolice din Moldova 301, 306, 311
 Lituania, șambelan de ♡ v. Mnizech J.
 Livorno, oraș în Italia 451
 Lobkowitz, Johann Georg von ♡, principe, comandant imperial în Transilvania și în Oltenia 203, 216, 226, 232, 234, 257
 Loewendall (Ulrich Frederik Waldemar) (1700—1755), conte danez, căpitan în armata austriacă în 1716 la asediul Timișoarei; apoi în serviciul polonilor și rușilor; după 1747 ajunge mareșal în serviciul Franței 243, 247
 Lom Palanca (Compalancka, Lompalanca), localitate la Dunăre 63, 71
 Londra, capitala Angliei 481, 496
 Lorena, casa de ♡ 196
 Lorena, Carol de ♡ duce, comandant al trupelor austriece în războiul cu turcii din 1683—1699 196
 Loreto (zisă și Maica Domnului), mină în muntele Fața Băii 532
 Lotru (Lotra, Loter), sat în Oltenia 53, 54
 Lotru, râu în Oltenia 53, 54, 57, 60, 74, 86, 87, 155
 Lotrioara, apă lângă comuna Tălmăciu 52
 Lovișteca, ținut în Țara Românească 51, 54, 55, 76
 Lublin, oraș 302, 409
 Luceriov, diaceză catolică în Polonia; episcop de ♡ 310
 Lucca, localitate în Italia 309
 Ludovic al XV-lea, rege al Franței (1715—1774) 606
 Lugoj, oraș în Banat 573
 Luna = Luna de Sus, sat pe Someșul Mic, comuna Florești (jud. Cluj) 591
 Lunca (Lunga), sat înglobat în satul Prăjoaia, comuna Livezi (jud. Bacău) 444
 Luncavățul (Lancavetz, Gonavätz), râu în Oltenia 57
 Lupoianu Milco, ginerele serdarului Hârbu 40
 Lupșa, sat și comună (jud. Alba) 530
 Luther, Martin 350, 566
 Luxemburg, luxemburghezi 564, 565, 566, 572, 590
 Lwow, oraș (Republica Ucraina) 409, 451, 455
 Lycostomion (Lacostoman), v. Chilia
 Lyon, oraș în Franța 316, 567

M

Maan, colector imperial în Oltenia 126
 Mackenzie, medic scoțian în suita lordului Porter 455, 479, 480, 467, 468, 487
 Macrova, localitate în Dobrogea 461
 Madrelli, Maria Francesco (Fr. Mandre), fost capelan al contesei Agnes Kálnoki, apoi misionar și viceprefect al misiunilor catolice în Moldova (1742) 301, 305, 311, 322
 Magnan, marchizul de ♡; a fost în serviciul Angliei, Austriei, Rusiei, apoi al lui Constantin Mavrocordat 286, 289, 290, 291
 Maevi, Grigore, arhidiacon în Transilvania 563
 Mahmud I, sultan otoman (1730—1754) 255, 316
 Maksud Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1766—1768) 596, 598, 611
 Malul, culme și vale în Transilvania 436, 536
 Mamul, mănăstire în Oltenia 65
 Mangalia, oraș în Dobrogea 393
 Mangaci (Mangag), sat Plopeni, comuna Ghirnogeni (jud. Constanța) 457
 Mannstein, Cristoph Herman, von ♡ (Manstein), ofițer în armata rusă; după 1745 general în armata regelui Prusiei, Frederich al II-lea (1711—1757); biografie 238; text 236—248
 Manole, meșter legendar 343
 <Manu> Dumitrașcu, agă în Moldova (1746) 331
 <Manu> Sultana, sora agăi Dumitrașcu ♡, a doua soție a lui Constantin Mavrocordat 331, 332
 <Manu Zoița> fiica lui Mihail ♡, doamna lui Grigore al II-lea Ghica al Moldovei, refugiată la Hotin 150
 Manzi Francescantonio (1695—1749), franciscan conventual, călător în Țările Române; biografie 296—297; text 297—311; 322, 359
 Maramureș, comitat în Transilvania 547, 550, 557, 558
 Marca, regiune în Italia 449
 Marcopries (Marcopritsch), valea, muntele ♡ la Est de Vodița în Oltenia 56
 Marcu din Lfes, teolog, părinte al creștinismului 567

Marea Neagră 144, 145, 196, 197, 273, 274, 276, 278, 369, 393, 394, 401, 402, 405, 422, 423, 499, 457, 463, 465, 466, 610, 628, 640
 Marga (Kitschora Marga, Vitscher Marga, Kitschora Marga), sat în Oltenia, la nord de schitul Topolnița 61
 Marginea, sat, comună Zam (jud. Hunedoara) 540
 Margita (Marghita, Sf. Margareta), sat la S-E de Oradea (jud. Bihor) 211, 237
 Maria Tereza de Habsburg, împărăteasă a Sf. Imperiu romano-german (1740–1780) 565, 590
 Marienburg, v. Feldioara
 Marinovici, Blasius, preot observant bulgar 149
 Marly, localitate în Franța 593
 Marmația, Maramureș (denumire populară) 233
 Marquart, armean, s-a alăturat suitei lui Kleeman 616, 626
 Marruzi, negustor din Iannina 287
 Marsigli, Ferdinando, conte, autor al unei istorii a Dunării 553
 Martinuzzi, Giorgio, cardinal catolic, a întărit cetatea Gherlei din Transilvania 570, 572, 573
 Massalit, Lucca, călugăr catolic din Iași 496
 Matei al Libiei, candidat la patriarhia din Alexandria 342
 Matei din Ungureni, clucer, fiul căpitanului Papa din Ungureni, Țara Românească (1746) 345
 Matera, localitate în Apulia (Italia) 446, 449
 Maturetz, muntele? la est de mănăstirea Topolnița în Oltenia 56
 Mauro (Maria Antonio), misionar catolic, prefect al misiunilor în Moldova, cu reședința la Răchitișeni 441, 449
 Mavrocordat (pretinsă și Scarlatti), familie nobilă din Fanar 84, 355, 407
 Mavrocordat (Alexandru Exaporitul), mare dragoman al Porții, tatăl domnului Nicolae ~ 85, 346
 Mavrocordat (Alexandru), fiu al domnului Nicolae ~ 85
 Mavrocordat (Alexandru), fiu al domnului Constantin ~, născut în 1742 255, 325
 Mavrocordat (Constantin) (zis Scarlat), fiul domnului Nicolae ~ 85, 346, 436; domn în Moldova și Țara Românească 201, 207, 251, 255, 256, 257, 285, 286, 289, 290, 306, 308, 324, 325, 326, 342, 346, 403, 450, 473, 568
 (Mavrocordat, Dimitrie), fiul domnului Constantin ~ 325
 (Mavrocordat, Ecaterina), soția domnului Constantin ~, născută Rosetti 289
 Mavrocordat, Ioan, frate cu Nicolae ~, domn în Moldova și Țara Românească 82, 125, 142, 314, 322, 329, 332, 337, 338, 417
 Mavrocordat (Ileana), fiica lui Alexandru ~ 463
 Mavrocordat, Nicolae (poreclit Muserin), domn în Țara Românească 35, 37, 38, 39, 41, 49, 82, 83, 84, 85, 109, 110, 122, 125, 136, 137, 140
 Mavrocordat, Nicolae, fiul lui Constantin ~; născut în septembrie 1733, 255, 436
 Mavrocordat, Scarlat, fiul marelui dragoman Alexandru ~; ginere al lui Constantin Brâncoveanu 346
 (Mavrocordat) Smaragda, fiica lui Panaiotache Mamonă din Stravropol, a treia soție a domnului Nicolae ~ 85
 (Mavrocordat Sultana?), tânără principesă, fiica lui Ioan ~ 332
 Mazepa, hatman al cazacilor, înmormântat la Galați 139, 141
 Mazovia, voievod de ~ v. Potocki Stanislas 482
 Mazzinotti, Gabriel, preot catolic la Călugăra în Moldova 443
 Măcărești, localitate în Moldova 419, 429, 430
 Măcieș, munte lângă Zlatna; galerii de mină: Maria Victoria, Fața Speranței 537, 538
 Măcin, oraș în Dobrogea 143, 372, 393, 422, 423, 461, 462, 465, 498, 500
 Măgura, munți, jud. Hunedoara 519
 Măgura (Mugur), munte și deal în Țara Românească 47
 Măgura, munți lângă Rodna, 534, 537, 543
 Măgura (Măgura), stâncă pe Dunăre 68, 69
 Măgura (Meygura), localitate la S de Bălți, raion Florești (Republica Moldova) 193, 198
 Măgurele (Mogiori sau Promontoria), câmpie și promontoriu în Oltenia 61
 Măgurița de piatră, redută pe Dunăre 617
 Mălăești, sat, comună, Gropnița (jud. Iași) 483
 Mămăești (Mamaieveiach), sat pe Prut (Republica Moldova) 137
 Mănărade (Donnersmarkt), sat lângă Mediaș (în text, vezi sat aparținând Blajului (jud. Alba) 588
 Mărășești, localitate în Moldova 190
 Mărgineni, mănăstire în Țara Românească 85, 86
 Mărgineni, mănăstire în comuna Caragiale (jud. Prahova) 346
 Mărgineni (Mardzinen), sat, comună suburbană (municipiul Bacău), 443

Măxineni, sat (jud. Buzău) 190
 Mănzălești (Medzylezste), sat, comună Busia (jud. Iași) 504, 506
 Mecca, oraș în Arabia 276
 Medesfalău (Medyesfalva), Murășeni, înglobat orașului Târgu-Mureș 584
 Medgidia (Karasi, Carasu, Karo, Omer), 199, 328, 423, 454, 457, 505
 Mediaș, oraș în Transilvania 231, 546, 584, 585; scaun 553
 <Medici> Francesco I, mare duce de Toscana (1571—1587) 572
 Medina, oraș în Arabia 276
 Medved, D. (Huttinatus), probabil director pentru fabricarea metalelor din Transilvania 550
 Megieși/Medgesch, valea ~ între Turnu Roșu vechi și nou 52
 Mehadia, localitate în Banat, trecătoare, stațiune termală 56, 57, 69
 Mehedinți (jud. Olt), 63, 64, 65, 73, 74, 75, 76, 77, 164, 171, 172, 174
 <Mehmed II> Fatih, sultan otoman (1451—1481) 262, 608
 <Mehmed Regib pașa>, mare vizir otoman (1757—1763) 417, 430; pașă de Oceașkov (1757—1758) 379, 421
 Mehmed pașa, Musin Zade, mare vizir otoman (1765—1768) 598
 Mengli Gıhrai II, han al tătarilor din Crimeea (1724—1730, 1737—1740) 150
 Mera (Myera), mănăstire pe valea Milcovului, în Moldova 190
 Mergel, Iosif, preot catolic la biserica Bărăției din București 436
 Merișor, localitate lângă Crivedia, în Banat 60
 Meterczul, Tudoran (Meterisch), localitate lângă Mehadia în Banat 56, 67
 Mezeș, nunte în Transilvania 551
 Mica (Mikefalva), localitate (jud. Mureș) 522, 584
 Micănești, sat, comună Zaru (jud. Hunedoara); puțuri miniere Sf. Simion și Iuda 540
 Miclăușeni, sat (jud. Iași), 441
 Mielnik, localitate în Ucraina 364
 Miercurea Ciuc, localitate în Transilvania 187, 205, 207, 228, 229,
 Mihai <Viteazul> (Mihai Vodă) a ridicat case domnești la Strehaia 62, 389, 390
 Mihai, din suita lui F. Orlik 139
 Mihail, doctor grec venit de la Viena cu J. Cl. Flachet 157
 Mihalopol, Gheorghe (Gh. Basa Mihalopol), postelnic, apoi hatman moldovean, socru domnului Matei Ghica 364, 366, 370
 Mihalóczi, administrator al orașului Zlatna 523
 Mihăileni, sat, comună Buceș (jud. Hunedoara) 517
 Mihai, hotnogul, învinuit de tâlhărie în Oltenia, plecat cu 20 000 de florini în Transilvania 36, 37, 38
 <Mikes Anton> conte, solgăbirău (jud. Trei Scaune) din Transilvania, soțul Suzanei, născută Haller 570, 577
 Mikes, Kelemen (1690—1761), nobil secui în slujba principelui Francisc Rákóczi II, călător în Țările Române; biografie 200—201; text 201—207
 Mikes <Suzana>, născută Haller, soția contelui Anton ~ 577, 591
 Miklós Páter (Pater Miklos, Nicolae Pater, Pater Miklós), informator despre Țara Românească pentru imperiali, în 1719 arendaș al vămilor din Oltenia 112, 113, 124
 Milano, oraș; provincie în Italia 303, 349
 Milcov, râu între Moldova și Țara Românească 190, 273, 369
 Milcov, târg în Moldova 510
 Milcovia, episcopie catolică la Milcov 510, 512
 Millo <Iancăchi> (Mille) grec pretins francez, staroste de Cernăuți 476, 477, 485, 487, 488, 489
 Mintiu (Némethi), localitate înglobată orașului Satu-Mare 594
 Mircea cel Bătrân, domn al Țării Românești 344
 Mniszcz, Karol Jann, mare șambelan de Lituania; sol al regelui polon August III de Saxa la Poartă (1755); călător în Moldova; biografie 361—363; text 363—372, 411, 426
 Mniszcz, Josef Jan Tadeusz, fiul cel mare al lui Karol Jann ~, solul Poloniei (1742—1797); autorul jurnalului soliei; jurnal de călătorie la Constantinopol (1755) 368—372, 363, 364, 365, 368
 Mniszcz, Mihail Jerzy, alt fiu al lui Karol Jann ~, în suita tatălui său 363, 364, 365
 Mociu, sat (jud. Cluj) 321, 552
 Modena, localitate în Italia 449
 Moghilău (Mohilău, Moghilo), azi Moghilev, oraș (Republica Ucraina) 239, 349, 350, 429, 446
 Mohomna, Dealul ~ în Banat, între Vodița și Tismana 56
 Moinești, localitate în Moldova 189
 Moise, ungurul, preot catolic la Săbăoani 300
 Moldova, râu 144, 189, 476, 511

Moldova, moldoveni (Bogdania, Moldova turcească); legendă 477; 71, 125, 137, 139, 143, 144, 147, 148, 168, 189, 191, 193—195; domni, v. Calimach I Ioan Teodor și Grigore; Cantemir, Antioh și Dimitrie; Ghica, Alexandru Scarlat, Grigore II, Grigore III, Al. și Matei; Mavrocordat Constantin și Nicolae; Racoviță, Constantin și Mihail.

Molnița, sat în Ucraina 486, 488

Monte Alcino, localitate în Italia 321

Monte Pulciano, localitate în Italia 321

Montella, localitate în Italia 449

Moravia 193

Morânglav (Morânglavu), schitul Morunglavu Vâlcea (jud. Olt) 343

More (Ștefan), teologul românilor uniți în Transilvania 585, 588, 589

Morcea, provincie în Grecia 455, 630

Moruzi (Constantin) (Costache) domn al Moldovei (1777—1782); soție Smaranda 389

Moscova, moscoviți, muscalii, v. Rusia, ruși

Moser, Ernest din Coblenz, rob la tătari 629, 630

Motru, râu în Oltenia 61, 62, 157

Motru, mănăstire în Oltenia 65

Movila Hanului (Kan-Tepu, Movilu, Rabăiei) 266, 419

Movilău (Mugylo), azi dispărut (jud. Vaslui) 511

Movileni, sat și comună (jud. Galați) 291

Muncelul, sat și comună (jud. Alba) 530

Muncelul Mic, sat înglobat în comuna suburbană Vețel, orașul Deva (jud. Hunedoara) 540, 541, 542

Mulbach, (Bojdino-Valahia), v. Sebeșul Săsesc

Müller, sas din Cotnari 509

Münich (Burchardt Cristof) (Hristoph Antonovici) von ~ (1683—1767), feldmareșal rus în războiul austro-ruso-turc (1735—1739) 239, 240, 241, 243, 245—247, 248

„Muntenia austriacă”, v. Oltenia

Muntenia, munteni, v. Țara Românească

Mureș, district în Transilvania 558, 590

Mureș, râu 215, 228, 519, 533, 534, 535, 539, 542; munți 534, 557; regiune 519

Murtazi pașă, pașă cu două tuiuri în războiul austro-ruso-turc din 1735—1739 340

Muscel (Muschel), județ în Țara Românească

Mustafa aga (poreclit Jasinski), fost tălmăci al lui Mazepa 139, 140, 267; apoi defterdar la Hotin 269, 270, 271

Mustafa pașă, mare pașă de Hotin; noiembrie 1722 numit muhafiz de Hotin 147, 267

Mustafa III, sultan otoman (1757—1774) 379, 417, 421

N

Naidianos, poate Nagy Ianos?, nobil maghiar, arendaș la Cetatea de Baltă 236

Nassuh pașă, decapitat de sultanul Ahmed I 270

Naxos, arhiepiscopie de ~ 307

Năsăud-Bistrița (Năsăud), oraș 578, 581, 582, 583, 587; județ 578

Neagoe Basarab (Basaraba), domn al Țării Românești (1512—1521) 47

Neagul, ginerele lui Sântiona din Rasa 338

Neajlov, râu în Muntenia 339

Neamț, v. (Țârgu) Neamț

Neapole, oraș în Italia 449, 565

Nectarie, ieromonah 346

Negoști (Negoesi), mănăstire (jud. Călărași), ctitorie a doamnei Elina, soția lui Matei Basarab 259

Negreni, sat, comuna Tătărești (jud. Teleorman) 345

Negreni (Fokete Tu, Fekete To), sat, comuna Ciucea (jud. Bihor) 561, 577

Nemirov, localitate în Ucraina 143, 197

Neofit (I Cretanul) mitropolit al Țării Românești (1738—1754), călător în Țara Românească (? — 1753); biografie 335—336; text 336—346, 324

Nepomuk, oraș în Boemia 222; Sf. ~

Nestor, preot schismatic 567

Neuman, colector al aurului la Zlatna 532; soția catolică 590

Niceea, oraș 588.

Nichifor Grecul (sau Peloponezianul), mitropolit al Moldovei (1740—1750) 290, 308, 332

Nichifor, ieromonah, pustnic de la Cozia 341

Nicodim, monah, pelerin rus în Moldova (după 1722), biografie 142; text 143—145

Nicolae, ginerele preotului Ghica din Rasa 337

Nicolae (Niculae), fecior în suita sclului suedez Carleson 334
 Nicomedia (Comidia), oraș 289
 Nicopole (Nicopol), cetate, oraș în Bulgaria 35, 38, 47, 71, 188, 189, 254, 273, 291
 Niger, călugăr catolic 562
 Niester Albe, v. Akkerinan
 Nikasa (Nikosa !), sat în Transilvania, neidentificat 230
 Nil, fluviu în Egipt 82, 83
 Nistru (Turla, Tyras) râu, 139, 140, 143, 191, 195, 197, 205, 239, 240, 241, 245, 248, 265, 268, 272, 274, 275, 277, 278, 309, 313, 334, 349, 369, 400, 409, 411, 402, 446, 467, 489, 499, 503, 596, 597, 598, 610, 611, 616, 637, 640, 641
 Niș (Niassa), oraș în Serbia 216, 225
 Nodoborșet (Nodoborschets), munți lângă Nistru 239
 Noroff, locotenent de cazaci 193, 194
 Novaci (Novatz), localitate în Oltenia 59, 187
 Novacovici (Dionisie) (Novakavics), episcop sârb la Buda; episcop al ortodocșilor din Transilvania (1761—1767) 565, 588
 Nucet, sat și mănăstire, comuna Nucet (jud. Dâmbovița) 346
 Nypelentza ?, localitate în Transilvania 235

O

Oancea (Oneza, Waneze), sat pe Prut 368, 371, 420
 Obedeauu Pătru (Objetan), mare serdar în Oltenia în 1716 36, 37, 40
 Obislav (Obislavele), sat desființat, inclus în satul Grozăvești (jud. Dâmbovița) 346, 339
 Oceakov, cetate la Marea Neagră 268, 276, 277, 379, 638, 641
 Ochocki, curtean în suita lui Podoski 419, 421
 Ocna Dejului (Dies-Akna, Deksakna), localitate componentă a orașului Dej 549, 563, 592
 Ocna Sibiului (Salzburg, Vizakno), oraș (jud. Sibiu) 211, 519, 545, 548, 587; puțuri: Ocna Mică, Ocna Mare, Ocna Sf. Francisc
 Ocelele Mari (Ocna, Ockna, Orkna, Okna, Salzburg), localitate în Țara Românească 61, 64, 77, 91, 112, 122, 123, 156, 394, 398
 Odobești, localitate (jud. Vrancea) 272, 510
 O'Donnell, Karl (O'Donell-Tyrconell, O'Donel), conte de origine irlandeză, general austriac, guvernator al Transilvaniei (1767—1770) 562
 Odorhei, district în Transilvania 551, 553, 558
 Odorheiul Secuiesc (Cetatea Odorhei), localitate (jud. Harghita) 229
 Oituz, râu în Moldova 190
 Olahus, Nicolae, cărturar de origine română din Transilvania 520, 523
 Olanda, olandezi 216, 251, 255, 398, 422, 455, 569, 573
 Olmütz, localitate în Austria 630
 Olpret (Albrecht), sat dispărut (probabil în jud. Cluj) 214
 Olt, râu 29, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 55, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 68, 71, 77, 87, 88, 90, 91, 112, 126, 155, 173, 173, 177, 183, 189, 228, 340, 341, 345, 550, 586, 587, 648
 Olt, ținut 38, 40, 41, 47, 60, 62, 64, 87, 88, 90, 91, 223, 648
 Oltenia (Valahia oltenească sau împărătească, Țara Românească Cisalutană, Oltenia împărătească, cealaltă Țară Românească) 41, 42, 46, 47, 48, 50, 51, 55, 57, 58, 60, 63, 65, 74, 77, 82, 86, 90, 111, 112, 117, 121, 122, 124, 125, 126, 149, 154, 156, 157, 172, 178, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 220; pasim; mare ban, v. Gheorghe Cantacuzino; Radu Popescu, cronicarul; generali imperiali în ~: Jan Czcyka; F. von Schramm; Dietrich Dietrichstein; Königsegg, Lothar J. Georg von ~; Lobkovitz, Johann, Georg von ~; căpitanul Fr. Schwanz von Springfels; impectorii imperiali, v. Rebentisch, baron von ~, Wallis von ~, arendaș imperial al vâmlor din~, v. Miklos Páter; administrație imperială în ~ 111—127; 164—184
 Oltenița, oraș la Dunăre 500
 Olteț, râu, 56, 57, 58, 71, 72, 75, 187
 Omurcio (Omonrtcho), fosta comună Valea Seacă, azi Valul lui Traian (jud. Constanța) 328
 Onești (Szo-falva), oraș în Moldova 294
 Opitz Martin (Opiz), cărturar sas 46
 Oradea Mare, Oradea, oraș 549, 558, 559, 560, 576
 Orăștie (Saxopolis), localitate în Transilvania 49, 219, 220, 272, 573; ținut 541
 Orbai, poate Orbău ?, ținut secuiesc 510
 Orhei (Orgejev), localitate în Republica Moldova 314

Orla, munte în Transilvania 523, 527
 Orlik, Filip (1672–1742), nobil polon în slujba hatmanului Mazepa; numit hatman, la rândul său, de regele Carol al XII-lea al Suediei; călător în Moldova și în Bugeac; biografie 136; text 137–142
 Orős Kabor, husari imperiali din compania lui ~ 38
 Orsetti, contele ~ comandant militar austriac 309
 Orșova (Bediognum, Beldiognum, Beliogonum), oraș la Dunăre 36, 47, 55, 56, 73, 61, 62, 63, 68, 69, 70, 187, 188, 228, 232, 234, 262, 622, 623, 646
 Orșova, insulă, confuzie și referire la fosta insulă Ada-Kalé 56, 73, 156
 Osle (Oslavul Mare și Oslavul Mic), munți în Banat 63, 69, 75
 Osman II, sultan otoman (1620–1621) 269, 499
 Osman III, sultan otoman (1754–1757) 411
 Ostrov, localitate și mănăstire în Oltenia 65, 540
 Otace (Ottaki), sat (Republica Ucraina) 409, 507
 Otetelișanu, Barbu, boier oltean 175
 Otetelișanu, Ilie, boier oltean 175
 Ottelkar, comisar al domeniilor contelui Poniatowski 484, 489
 Ottel <Fr. Curione> von ~ referendar austriac în Oltenia 107, 108, 110
 Otter, von ~, referendar imperial din Transilvania, în corespondență cu De Porta 107, 108, 110
 Ovidiopol, lac (Lacul Ovidului sau Ovidiului, Uviduvo), în Dobrogea 369, 467
 Ovidiu, poet roman 197, 369, 467, 494, 573

P

Padova, localitate în Italia 325
 Palade Dumitrașcu (Dimitrashesko Palady), boier moldovean 329
 <Palade Teodor> (Peladi), mare boier moldovean, cumnat cu Ioniță Cantemir 288, 330
 Palanca, v. Lom Palanca
 Palca (Hossu-Paly), Hoszu-Pályi, sat în Ungaria 559
 Paleologi, familie de împărați bizantini 40, 652
 Paleologu, mare boier, capucheaia a Țării Românești la Hotin 137, 139, 140; venit în Moldova în timpul lui Constantin Mavrocordat 290, 291
 Palermo, oraș în Italia 321, 322
 Palma, preot din Baia Sprie 593
 Paloska, Dumitru, catolic din Moldova 319
 Pantazi, negustor, arendaș al ocnelor din Oltenia 122
 Papa din Ungureni, căpitan din Țara Românească 345
 Papai, János (circa 1660–1740), adept și emisar al lui Fr. Rákóczi II; 109, 110, 202
 Pap-Nálal, poreclă pentru un munte din Transilvania, poate Papharaztya? 558
 Paquet, călugăr franciscan reformat din Luxembourg, stabilit în Zlatna 590
 Parait (Paraid, Praid), comună (jud. Harghita) 519, 549
 Parâng, munți 72
 Pardani (Pardan), sat în Banatul iugoslav 574
 Paris, capitala Franței 285, 299, 465, 579, 596
 Paru, prima vamă între Oltenia și Transilvania 60
 Parzechvski, Francesco (Parzochovski), preot iezuit în Moldova 321, 322
 Parysiewicz, Iosafat, episcop catolic de Bacău; cu reședință în Polonia (1717–1728) 147
 <Passarowitz> (Pojarevać), pacea de la ~ (1718) 49, 422
 Pasărea, râu lângă București 336
 Patai, András, preot iezuit maghiar la Cluj (1697–1755), călător în Moldova; biografie 293–294; text 294–295
 Pataki, Samuel, medic 547
 Patașici, Adam (Patașiț, Patacić) baron de ~, episcop catolic de Oradea (1759–1776); arhiepiscop de Kalocsa (1775–1781) 559, 576
 Patrick (Patrick, Petrich), căpitan imperial din Gherla 570, 578, 580, 583
 Paul Nicolantin, preot catolic la București 434
 Paulus, preot catolic la Sibiu 235
 Pădeanul <Matei> (Bodanul), ispravnic în județul Jiul de Sus din Oltenia 170
 Pădurariul, sat, comuna Poiana Lacului (jud. Argeș) 344
 Părăul Roșu (Vöröspátok), azi Roșia Montană (jud. Alba); râu 527, 529; comună 519, 529, 555
 Pătroaia, sat, comuna Crângurile (jud. Dâmbovița) 340; biserica Adormirii Maicii Domnului și puțul Fântâna tătarilor 340

Pârșcoveanu, Ștefan (Der Brescovanul), postelnic, apoi vornic în Romanati; consilier în administrația austriacă din Oltenia 166, 172, 173, 175, 179, 182, 183
 Peceneaga, sat și comună (jud. Tulcea) 422
 Peceșnica (Brezinetz), sat înglobat în orașul Băile Ierculane 56
 Pechea (Pechia), sat și comună (jud. Galați) 505
 Pecica (Precska), sat și comună (jud. Arad) 576
 Prekup (Perikop), defileu muntos lângă Nistru 240, 242, 243, 245, 297
 Perişani, pasul 51, 54, 76
 <Perşani>, munți 224
 Perşani (Persan), sat (jud. Braşov) 224
 Pesci <Francesco>, prefect al misiunilor catolice în Moldova (1736—1740) 204, 300, 308, 309, 310, 311
 Peștera (Bestera), râu și peșteră în Oltenia 187
 Petauer, superior al ieziților din Sibiu 585
 Petersburg, v. Sankt Petersburg
 Petervarădin (Petervaradinum), cetate 269
 Petraky, grec, pârcălab de Sorocea, v. <Duca> Petrache
 Petrița, munți lângă Armașu Mare 533
 Petru (Petri), nume ipotetic pentru contribuabili în Oltenia 172
 Petru (Monte Petro), munte între Transilvania și Țara Românească 73
 Petru „mormântul lui” ~, munți pe harta lui Fr. Schwanz 56
 Petru I (Petru cel Mare), țar al Rusiei (1682—1725) 241, 255, 286, 370, 489, 499, 504
 Peyssonnel, Charles Claude (1727—1790), consul al Franței în Crimeea, călător în Țările Române; biografie 391—392; text 393—407
 Photie (Photius), părinte al ortodoxiei 229, 368, 371, 449, 567
 Pianul Român, sat și comună (jud. Alba) 519, 523, 539
 Pianul Săsesc, comună (jud. Alba) 539
 Piatra Craiului (Königstein), munți 48, 520, 551
 Piatra Tăiată, culme din Carpați între Țara Românească și Transilvania 72
 Pietrișul (Pitrisch), sat, comună Cârțișoara (jud. Olt) 648
 Piroșca, părau în Bucegi, neidentificat 520
 Pisa, localitate în Italia 85
 Pisani, Francisc, sprijinitor material al bisericii Bărâșiei din București 436
 Piscolul, corect Piscu Oii, munte în Oltenia 57
 Pitești, oraș 340, 342
 Pius al II-lea (Aeneas Silvio Piccolomini), papă (1458—1461) 46
 Pivoda, v. Dettine Ștefan
 Plaiul, prelungire a munților Bihor 519, 530
 Plătărești, mănăstire, ctitorie a lui Matei Basarab 259
 Plaszkowski <Kazimir>, mareșal al soliei lui Podoski 418, 423
 Ploiești, oraș 394
 Poarta otomană, v. Turcia, turci
 Poarta romanilor (der Romer Thor), ruine antice lângă Căineni 51, 52, 552
 Poarta de Fier (Portam Ferram), Poarta de Fier a Transilvaniei la hotar cu Banatul 55, 56, 61, 231—234, 541
 Pock, Joseph, administrator la minele de la Toplița 537, 540
 Podoski, Iosif (Iozef), sol al regelui polon August al III-lea la Poartă (1759); biografie 408; text 409—423
 Podbity, localitate pe Nistru neidentificată 334
 Podolia, azi în Republica Ucraina 308, 349, 509
 Poenari, cetate ridicată de Vlad Țepeș în jud. Argeș 343
 Pogan, căpitan în serviciul lui Sainte-Croix 41
 Poggia, localitate în Italia 307
 Poian, sat și comună în jud. Covasna 553
 Poiana, Poiana Ampoiului, sat în jud. Alba 590
 Poiana Ilvei, azi Săniosif, comună în Transilvania 519, 581
 Poieni, sat, comuna Blandiana (jud. Alba) 534, 590
 Pojocna, sat și comună (jud. Cluj) 549
 Polatista (Polasissa), munte și localitate neidentificată pe râul Olt în Oltenia 73
 Poler, pictor din Bistrița-Năsăud 570
 Polonia, poloni (Republica Polonă) 137, 138—140, 143, 150, 193, 194, 197, 239, 240, 241, 242, 245, 247, 262, 263, 264, 266, 269, 270, 271, 272, 278, 286, 287, 299, 300, 302, 303, 309, 311, 313, 314, 321, 325, 349, 351, 354, 369, 393, 395, 396, 398, 401, 402, 407, 409, 413, 414, 417, 419, 420, 421, 427, 428, 429, 430, 440, 448, 449, 450, 451, 454, 455, 460,

464, 465, 469, 479, 480—490, 492, 496, 492, 496, 499, 500, 504, 562, 579, 580, 581, 596, 597, 610, 612, 633; regi ai ~v. August al II-lea de Saxa; August al III-lea de Saxa; Ioan al III-lea Sobieski, Stanisław I Leszczyński; Stanisław II Poniatowski

Polovraci (Polanatscht, Polvratsch), munte și mănăstire în Oltenia 59, 61, 65, 77, 88, 157, 187, 188

Poltava, localitate în Rusia 195

Poniatowski, Stanisław, conte, voievod de Mazovia, tatăl regelui Stanisław al II-lea 449, 482, 489

Poniatowski, Stanisław al II-lea, rege al Poloniei (1764—1795) 482

Ponoarele (Ponoare), comună (jud. Mehedinți) 61

Poniokova, (Pomikova, Poniokova), vale în apropiere de Dunăre, 68, 69

Pondichéry, colonie franceză în India 257

Popiel, parucic de husari, sol al regelui August al II-lea la Poartă 139, 140

Popescu, Radu, cronicar, mare ban al Olteniei (1716) 36, 37, 40

Popescu, Matei (zis și Nectarie, călugărit), boier muntean 337

Popescu, Constantin, fiul lui Matei ~ 337

Popescu, Mihai, fiul lui Matei ~ 337

Popescu, Nica, fiul lui Matei ~ 337

Porcești, veche denumire a satului Turnu-Roșu (jud. Sibiu) 551, 581

Poreci (Poretsch, Poredsch), localitate pe Dunăre în Oltenia 68

Porcurea, veche denumire a satului Vlișoara (jud. Hunedoara) 519, 534

Porumbescu, Porumbacu de Sus, comună în Transilvania 223

Porta, Nicolae, de ~ funcționar în cancelaria Olandei la Constantinopol, secretar domnesc în Țările Române în serviciul administrației habsburgice în Oltenia (? — 1734), călător în Țările Române; biografie 93 — 106, text 107—127; observații critice 128—135, 154, 168, 171, 174—179, 183

Porter, Sir James, ~, irlandez, ambasador al Angliei la Poartă în 1746; călător în Țările Române; biografie 490—491; text 491—492; 455, 456, 460, 462, 463, 467, 469, 470, 472, 475, 479, 480, 484, 488, 489

Porter, Clarissa (Catherine), lady ~, fiica ambasadorului olandez la Poartă, Elbert de Hoche-pied, soția lui Sir James ~; biografie 491—492: text 492; 455, 456

Porțile de Fier (Cataracta, Desmir Kapi, Demir Kapu, Poarta de Fier), cataracte pe Dunăre 55, 56, 70, 74, 156, 622, 623, 624, 626, 646; confuzie cu Poarta de Fier 74

Portioncula, numele unui lăcaș al franciscanilor lângă Assisi în Italia 594

Portugalia 565

Potgori (probabil Pocz, Pocea?), nobil secui 227

Potocki, familie nobilă din Polonia 613

Potocki, Iosif, conte, hatman al Poloniei (1736—1739) († 1751), 139, 241, 613

Potocki, Anton, conte, locuiește la Carei († 1778) 594

Pratum Trajanum, Pratul lui Traian de lângă Turda, confuzie cu satul Poieni (jud. Alba) 590

Pradiosta, vale, poate Pradaumunstra = Pordeanu în Banat? 156

Prăjești, sat lângă Fărăoani în Moldova 445

Prăpăstieni, localitate lângă Zlatna 532, 533

Prekirsta, munte în Țara Românească 56

Prigorie (Brigoric, Prigorie), sat și munte pe malul drept al Oltețului, la S de Polovraci 72, 73, 157

Prisăcani, pas în Transilvania 552, 555

Pristol, depozit lângă Ocnele Mari 122, 126, 156

Projeni?, sat în Oltenia 53

Provadia (Provadi, Provadye), localitate în Bulgaria 199

Prusia, prusieni 321, 401, 469, 580, 636; rege al ~, v. Frederic al II-lea

Prut, râu 137, 141, 144, 191, 194, 198, 240, 242, 243, 246, 266, 268, 272, 273, 277, 286, 287, 313, 330, 364, 369, 370, 371, 372, 413, 414, 419, 420, 421, 465, 488, 489, 496, 498, 499, 500, 503, 504, 506, 509, 511, 512, 599, 600, 613

Pulzer, D., autor de lucrări de mineralogie 540

Purceni (Porosin, Porcuen), localitate în Oltenia 73

Putna, râu în Moldova 144, 190; localitate în Moldova 314

Puteni (Retsen), veche denumire a satului și comunei Valea Mărului (jud. Galați) 468, 495

- Racoviță, Racovițești, familie domnitoare românească 305, 307
- Racoviță, Constantin, domn al Moldovei (20 decembrie 1749 — 22 iunie 1753); (8 februarie 1756 — martie 1757) 349, 404
- Racoviță, Mihail, domn al Moldovei (5 ianuarie 1716 — octombrie 1726); domn al Țării Românești (1741—1744) 139, 144, 147, 267, 297, 377, 399
- Racoviță, Ștefan, domn al Țării Românești (1764—1765) 651
- Radoich, Ioan (Raoich), custode al provinciei catolice Bulgaria; superior la Bărăția din București 343, 434
- Radu Șerban (Șerban Basarab), domn al Țării Românești (1602 — 1610); (1611) 339
- Raguza (azi Dubrovnik), oraș la Marea Adriatică 398, 487
- Rahova (Arkova, Oreava, Orcova, Ortava, Oreahova), localitate în Bulgaria 55, 63, 71, 73
- Rákóczi, Charlotte Amalia, născută principesă de Hess-Rheinfels (1679—1722), soția principelui Francisc al II-lea ~ 140
- Rákóczi Iosef (Rákóczi), principe, fiul lui Francisc al II-lea ~ 231, 232
- Rákóczi Francisc al II-lea, principe al Transilvaniei (1704—1711) 110, 202, 212, 231
- Rasa, sat, comuna Grădiștea (jud. Ialomița) 337
- Ratz, Demeter, ortodox din Carei 594
- Răcari, localitate în Oltenia 58, 61, 62
- Răchita, munți în Transilvania 539
- Răchițele, sat, comuna Cocu (jud. Argeș) 344
- Răchițeni (Duma-falva, Reketi, Reketi, Rechettini), sat, comuna Moicești (jud. Iași) 294, 298, 302, 306, 308, 311, 314, 318, 320, 322, 350, 441, 442, 450, 511; biserici: Sf. Anton 299, 300, 316, 317
- Rădăuți, oraș 332, 356; episcop ortodox 448
- Răscruți (Voleshut), sat, comuna Bonțida (jud. Cluj) 580, 582
- Râmnic, râu în Țara Românească 126; vază 126
- Râmnicul Sărat, oraș în Țara Românească 264, 273, 294
- Râmnic, mănăstire (lângă Râmnicu Vâlcea) 37, 38, 39, 40, 65
- Râmnicu Vâlcea, oraș în Țara Românească 35, 37, 38, 39, 47, 55, 56, 57, 59, 61, 64, 65, 55, 56, 77, 87, 125, 155, 186, 325, 648; județ 63, 74, 75; episcopie ortodoxă 59, 64, 65, 167, 183, 389; județ 63
- Râșca, munte și sat, comuna Baia de Criș 534
- Râul Negru, râu în Transilvania 553
- Rebentisch, baronul von ~; călătorie-inspectie în Oltenia împreună cu F.P. von Wallis; biografie comună cu Wallis 160—164; text 164—184
- Reccardini, Giacomo, misionar catolic în Moldova 449
- Recolet, călugări, o ramură a franciscanilor reformați; referiri la observanții bulgari 573, 583, 584, 585, 588, 590
- Rednic, Atanasie (Rednik) din Giulești, episcopul românilor uniți de la Blaj 567
- Regarski, Giovanni, originar din Prusia, superior al iezuiților din Moldova 321, 322
- Reghin, oraș în Transilvania 583
- Reni (v. Tomarova), oraș în Ucraina 266, 393, 499
- Renani, taleri, florini ~ 83, 116, 123, 125
- Repin, Nicolai Vasilievici, (1734 — 1801), prinț rus, general 580, 627
- Resmi, Ahmes Efendi (Ahmed B. Ibrahim), grec originar din Creta; în serviciul Porții (1700 — 1783); călător în Moldova; biografie 497—498; text 498 — 500
- Retezat (Retisat, Retischat), munte 69, 73
- Reteag (Rettek), sat, comuna Petru Rareș (jud. Bistrița-Năsăud) 570
- Reusch, von ~, secretar imperial în Consiliul de război de la Viena 85, 86
- Rezina, localitate (Republica Moldova) 402
- Rheims, oraș în Franța 588
- Rhodos, insulă 633
- Rivnița, pârâu ce se varsă în Dunăre, în Oltenia 69
- Rizo (Iacovache) (Riso), mare cămăraș, mare portar și mare postelnic în Moldova 255
- Robești (Robest), sat pe Olt, comuna Căineni 53
- Robul, munte pe Olt 75
- Rodna (Radna), localitate în Transilvania 233, 519, 520, 543, 552, 566, 567, 568, 578, 581, 583; mina Sf. Anton 579
- Rodnei, munți 569
- Rodosto (azi Tekirdoğ), localitate în Turcia 207
- Rohden, colonel, comandant al regimentului rus de dragoni din T'obolsk 240

Roma, oraș 264, 310, 311, 325, 449, 451, 481, 567, 570, 571, 572, 633; Sacra Congregație de Propaganda Fide ~ 305, 307, 310, 311, 313, 321, 325, 348, 440, 441, 449, 465, 511, 606

Romani, romane, vestigii antice în Țările Române 50, 51, 73, 86, 156, 188, 407, 586, 637; împărați, v. Hadrian, Traian, Sever

Roman, oraș în Moldova 189, 190, 256, 272, 273, 314, 332; episcop ortodox 144, 389, 448

Roman, județ în Moldova 509

Romanați, fost județ în Oltenia 63, 64, 65, 76, 174, 175

Romanu, pădure lângă Polovraci 157

Români, românește, românesc, roman, romun, valahi, valahă, 39, 46, 54, 60, 66, 67, 70, 71, 73, 83, 107, 108, 111, 118, 121, 154, 159, 174, 179, 189, 201, 207, 211, 214, 217, 221, 223, 224, 235, passim; rit ortodox (românesc) 186, 187, 557, 558, 582; regiment imperial de grăniceri români în Transilvania 241, 568, 576, 578, 582, 587

Rönne (Renn) (Karl Ewald) von ~, general în armata rusă, a cucerit Brăila de la turci în 1711 35, 191

Rosetti, Constantin, boier moldovean 302, 303

Rosetti (Ruset), Ienache, cămărașul, căsătorit cu fiica lui Nicolae Mavrocordat 85

Rosetti, Nicolae, conte ~, boier catolic din Țara Românească 325

Rosetti, Răducanu, hatman al Moldovei la 1745 318, 319

Rosetti, Vasile (Ruset, Roset), mare vistier 365, 366, 370, 413, 414, 418, 425, 430

Rosinar, neidentificată; poate Rezina? (Republica Moldova) 198

Roșca, părau în Munții Carpați 520

Rotunda (Rodonda), sat, comuna Doljești (jud. Neamț) 442

Rowin, János, personaj pictat la Sadova 575

Ruda, munte și sat înglobat în comuna suburbană Crișcior (jud. Hunedoara) 535

Rudăreasa, părau ce se varsă în Lotru 77

Rudele-Baba, culmi muntoase lângă Almașu Mare 533

Ruffin, Pierre, secretar al misiunii lui De Tott în Crimeea, 417, 610, 617, 633

Rugină, munte lângă Zlatna; mina Sf. Ana 533

Runc, peșteră în Transilvania 551

Rumeli-Flăsari, fortăreață în Rumelia pe malul Bosforului 499

Rumelia, fostă provincie turcească în Bulgaria 266, 269, 275, 277, 396, 397, 398, 401

Rumianțev, Alexandru Nicolaevici, general rus (1686 — 1749) 239, 244

Ruptura, schit în Țara Românească 346

Rusciuc, azi Russe în Bulgaria 263, 273, 394, 395, 399, 624, 626

Rusia, ruși (Moscova, muscali, moscoviți) 138, 139, 191, 195, 204, 205, 230, 239, 240, 248, 264, 267, 275, 277, 286, 298, 308, 309, 310, 311, 313, 318, 363, 370, 372, 379, 393, 402, 413, 470, 496, 499, 558, 569, 623, 630, 636; ruble ~ 398; confuzie cu darabani 365; capitală, v. Sankt Petersburg; țări și țarine, v. Ana Petrovna, Elisabeta Petrovna, Petru I cel Mare, Ecaterina a II-a; generali comandanți, v. Rumianțev, Alexandru Nicolaevici; Șeremetev, Mihail Borisovici, feldmareșal; sol la Poartă, v. Șahovski, Iacov Teodorovici.

Ruteni, populație din Ucraina subcarpatică 309, 557, 558, 594

S

Sa'adet, Girrai al III-lea han, al tătarilor din Crimeea (1717 — 1724) 141

Sabac (Sabatch), cetate pe malul sârbesc al Dunării, la V. de Belgrad 229

Saberia, oare Sabar (Jabăr)? în Banat, localitate la granița cu Ungaria 494

Sadova (Zadowar), sat, mănăstire (jud. Caraș-Severin) 35, 65, 575

Sainte Croix, probabil francez din Lorena; căpitan în serviciul generalului conte de Steinville în Țara Românească; biografie 31—33; text 33—42

Salhausen, baron ~, în relație cu Feller 578

Salpeck (Mihai sau Matei Salpek), căpitan în slujba imperialilor 36

Salzbura, v. Ocna Sibiului

Sankowachi, v. Șăncăuți

Sankt Petersburg, capitala Rusiei 85, 198

San Nicolo, provincie în Apulia 449

Sara, personaj pictat din Sadova 575

Saraiu, comună în Dobrogea 422, 458

Sarmisegetusa, antica reședință a dacilor 387

Sartaș, sat și comună (jud. Alba) 530

Sași, coloni saxoni în Transilvania 46, 125, 220, 295, 375, 508, 509, 543, 564, 565, 584, 585, 588

Sat, denumire pentru Tigru unit cu Eufratul 278

Satu-Lung, suburbie a Brașovului 375

Satu Nou, localitate în Dobrogea 460, 461
 Satu Mare (Zatmar), oraș în Transilvania 594
 Savoia, Eugen de ~, generalisim al armatei imperiale (1716—1718); a cucerit Timișoara la 1716, 107, 574
 Saxonia, provincie germană de unde au fost aduși coloniștii sași în Transilvania 488, 489, 578
 Saxopolis (Saswaros), v. Orăștie
 Săbăoani (Sabourno, Szapofalva), sat și comună (jud. Neamț) 294, 298, 302, 304, 313, 314, 316, 318, 320, 322, 349, 350, 446, 511; biserici: Sf. Francisc 317; Sf. Arhanghel Mihail 299, 300, 317, 445, 446
 Săcărâmb, exploatare minieră în Transilvania; galerii: Sf. Iacob, Sf. Bernard 519, 538, 539, 546
 Săcuieni (Săcueni, Seckolhid), sat (jud. Bihor) 211
 Sălătruc, Sălătrucu, sat și comună (jud. Argeș) 343
 Sălcuia, sat și comună (jud. Alba) 530
 Săpata, sat desființat (jud. Argeș) 344
 Sărata (Zartane), sat, comună Porumbacu de Jos (jud. Sibiu) 546
 Sărăcinești, sat și mănăstire pe Olt 53, 65
 Săveni (Ohwanencia, Saveni), oraș (jud. Botoșani) 504, 507
 Sâmbăta, râu în Transilvania 550
 Sângeorgiu, azi Ciucsângeorgiu, sat și comună (jud. Ilarghita) 553
 Sângeorz Băi, localitate în Transilvania 579
 Sănosif (Sf. Joseph), azi Piatra Ilvei, sat, comună Măgura Ilvei (jud. Bistrița-Năsăud) 581
 Sântion (Santivan, Szentivina), sat în Transilvania, lângă Brașov 226
 Sântiona, mama diaconului Nicolae din Rasa 337
 Sântu (St. Andreas), sat (comuna Lunca), (jud. Mureș) 564
 Sbruci, râu în Basarabia 239
 Scarlats, Scarlatti, nume adoptat de membrii familiei Mavrocordat; confuzie cu Grigore Callimachi în loc de Constantin Mavrocordat 84, 568
 Scântea (Iskente), sat și comună (jud. Iași) 205, 402, 471
 Schela Ciobanului, v. Bechet
 Schelz, von ~, administrator imperial în Transilvania 549
 Schemnitz, localitate în Slovacia 540
 Schendos, Mihail, Van der Bech (1691 ? cca. 1736), medic militar al armatei habsburgice, apoi în serviciul domnului Nicolae Mavrocordat, biografie 78 — 81; text 82 — 92
 Schunkulaska, neidentificat (pe Siret în Moldova) 190
 Schuster, nume german din Cotnari 509
 Schitul, mănăstire în satu Mămăești (Republica Moldova) 137
 Schramm, von ~, general imperial în Oltenia 154, 157, 158, 166,
 Schwanz, Friedrich Springfels von ~, căpitan imperial în slujba contelui de Stainville (c. 1690—1728); călător în Țara Românească; biografie 43 — 45; text 46 — 47, 154, 155
 Sciotto, catolic din Moldova 150
 Sciți, confuzie cu tătari 262; confuzie cu secuii 558
 Scriba Lazar din Trapezunt, „profesor” la Iași 288
 Scrotim, munte în Banat 75
 Sebeș (Sebeșul săsesc, Müllbrede), oraș în Transilvania 57, 59, 74, 187, 220, 387
 Sebeșel (Sebisel), localitate în Transilvania 541
 Sebika, oare Săbișa? 575
 Sebus, oare Târgu Frumos de la forma ungurească Szep = frumos? 273
 Secu, munte lângă Rodna 543
 Secui (siculi), secuime, țara ~ 71, 226, 228, 512, 518, 541, 542, 558, 566, 578
 Sedan, localitate în Franța 395
 Segarcea, localitate și mănăstire în Oltenia 65
 Seghedin, oraș în Ungaria 575
 Seid Hasan, pașa, mare vizir otoman (1743—1746) 319
 Seidlitz, localitate balneară, probabil în Boemia 552
 Seini (Varalya, Sziner-Varolya), sat și comună (jud. Maramureș) 594
 Sékely, Adam, conte; familie originară din Ineu, în Transilvania 584
 Selimna azi Seimeri pe Mărița, lângă Plovdiv 395, 397
 Serbia, sârbi 38, 47, 55, 70, 154, 181, 384, 560, 575, 586, 647
 Serres, localitate în Bulgaria 141, 156
 Sever, împărat roman 70, 156
 Severin, cetate pe malul Dunării 646, 647; câmpul ~ 70, 156

Sibiu, oraș 42, 43, 48, 61, 109, 109, 149, 155, 167, 168, 175, 179, 215, 218, 221, 222, 223, 224
 233, 235, 298, 542, 546, 552, 558, 562, 570, 583, 588, 586, 587, 589
 Sic, reședința comitatului Dăbâca 549
 Sicilia, 149, 403, 321, 322, 449, 565
 Siebenbürgen, v. Transilvania
 Sjecz, sediu al cazacilor zaporojeni 140
 Sighișpara (Schessburg), oraș în Transilvania 211, 220
 Silezia 211, 214, 222, 264, 273, 278, 476, 488, 580
 Silistra (Dârstor) 372, 393, 399, 505, 506, 626
 Silvestru, Ieromonahul, pelerin rus în Moldova (? — după 1722); biografie 143; text 143—145
 Simand, sat și comună (jud. Argeș) 576
 Simon, negustor din Hotin 269
 Sinai 286
 Sinkowza, sat pe Nistru 239, 240
 Sinope, localitate în Turcia 406
 Sip, sat pe Dunăre, în Serbia 646
 Siret, râu, 142, 144, 190, 272, 273, 291, 300, 313, 369, 372, 476, 498, 499, 509, 510, 511, 512
 Sirețel, pârâu 190
 Siria, 307
 Siropolia, chimist, trimis moldovean la curtea lui Krâm Ghirai 617
 Siut-Ghiol, sat dispărut, azi numai lacul lângă Constanța 393
 Sixtus al III-lea, papă (1432—1440) 440
 Sixtus al IV-lea, papă (1447—1484) 440
 Slatina (Slagnest), oraș în Oltenia 55, 62, 345
 Slavonia 259
 „Slănic”, un loc cu fântână mai jos de Golești 540
 Slăvești, sat (jud. Teleorman) 339
 Slimnic (Szehindék, Slatzenbourg), sat și comună (jud. Sibiu) 585
 Slobozia, neidentificat (Republica Moldova) 137
 Slovacia, 537; slovaci (sclavon), locuitori din Transilvania 593
 Sludica (Zlohica), grup de locuințe lângă Cotnari 442
 Skirmund, ȋfițer de lipcani la Hotin 139
 Smirna, oraș 451
 Snagov, mănăstire în Țara Românească 346
 Sniatin (Isnatân, Sniatyn), oraș în Polonia 137, 272, 369
 Sobieski, Ioan al III-lea rege al Poloniei 242, 299
 Sofia, oraș în Bulgaria 148, 149
 Sofronie, călugăr din Transilvania, răsculat în 1759 565
 Șohodol, râu în Oltenia 157
 Soliman I Magnificul, sultan otoman (1520—1566) 265, 523
 Solnoc, comitat în Transilvania 549, 553
 Someș, râu 543, 563, 566, 568, 571, 578
 Someșeni (Somos Falva), sat și castel la ~ înglobat în orașul Cluj 582
 Soroca, cetate pe Nistru 143, 144, 191, 193, 194, 197, 198, 239, 272, 275, 278, 314, 360, 380
 Spania, spanioli 46, 398, 441
 Spanos (Isfanos), localitate în Dobrogea, dispărută 429
 Sperieți, localitate în Moldova 295, 301, 310, 313, 314, 318
 Springfels von ~, v. Schwanz, Friedrich
 Stainville, v. Steinville
 Stang, fiul fostului controlor imperial de la Ocna Dejului 592
 Stangreț, curtean din solia lui J. Podoski 422
 Stănești, mănăstire în Oltenia 65
 Stăniliești, sat și comună (jud. Vaslui) 330, 420, 506
 Stănceni (Stoicsin, Stoicani), sat (Republica Moldova) 243, 244, 295, 314, 317
 Stănița (Stănița), munte și sat, comuna Buceș (jud. Hunedoara) 519, 534
 Stânca, localitate pe Prut în Moldova 121
 Steinville Stephan (Stainville Étienne), conte de ~, francez originar din Lorena, general im-
 perial habsburgic; feldmareșal, general comandant al Transilvaniei; director suprem al
 administrației imperiale din Oltenia († 21 octombrie 1720) 33—42, 48—52, 65, 72, 76,
 77, 82, 86, 107, 108, 112, 122, 154, 155, 187, 536
 Stetenicul, localitate pe Valea Voditeț 56
 Stirbetzi, stâncă pe Dunăre 68
 Stiria, munți în ~ 91
 Stockert, doctor din Sibiu 587

Stockman, general-maior rus, căzut prizonier la turci 242
 Stoenеști, comună (jud. Romanați) 55, 155
 Stogul (Manstagur), culme din munții Parâng 53, 57, 72, 74
 Stolnic (Stolnici), moșie a boierilor Bălăceanu (jud. Argeș) 344
 Straja, munte în Transilvania 551
 Strassburg (Arxavia), cetate lângă Căineni 51, 52, 53, 54, 55, 72, 86, 155, 167
 Strâmba, părau lângă Buzău 520
 Strâmbeanul, Constantin, boier oltean din administrația austriacă în Oltenia 158, 172, 177, 183
 Strâmbeanul, Drăghici, mare serdar în Oltenia 41
 Strehaia (Esterhaje), localitate și mănăstire în Oltenia 62, 65, 188; case domnești la ~ 62, 188
 Strei, râu în Transilvania 219, 220, 525
 Streja, cetate în Serbia 645
 Stroiești, azi Valca Miletinului în Moldova 484
 Stroescu, Grigoraș, mare spătar la 1768 în Moldova 607
 Struscha, azi insula Golu, la vărsarea Jidostiței în Dunăre 646
 Sturul, munte în Carpați 73
 Sturza, Mihalache, vornic, boier moldovean 415, 423
 Sturza, Sandu, mare logofăt în Moldova 204, 316
 Suceava, oraș în Moldova 266, 273, 295, 314, 369, 400, 476, 488
 Suedia, suedezi (Șvedul) 141, 207, 278; rege: Carol al XII-lea
 Suhāt, sat (jud. Călărași) 337, 338
 Sulaneț, părau în Moldova, lângă Prut 243
 Sulina (Solina, Sunie), oraș, braț al Dunării 276, 394, 400
 Sulița, comună în Moldova 485
 Sulkovski, prinț polon, 580, 581
 Sultan-Câzlași, azi Sultan Căsla, localitate în Dobrogea 429
 Surpatele, mănăstire în Oltenia 65
 Suseni (Ujfolu), sat pe Mureș, în Transilvania 226
 Suțești (Drăcești), familie de boieri și domni din Țările Române 463
 Suțu, Alexandru, Duca Zade (Droca), mare postelnic moldovean la 1755 288, 364, 370
 Suțu (Nicolae), capucheala a Moldovei la Poartă 463
 Swaniec, v. Zwaniec
 Syradzi, probabil Saroni, sat și comună (jud. Constanța) 505
 Szala, Stoica, Anton de ~, episcop catolic al Transilvaniei (1747—1759) 584
 Szamosközi, István (Zamosius), cronicar maghiar 46
 Szegedi, rector al colegiului iezuit din Cluj 577, 592
 Szekely, László (Sekl-Laslo), conte din Transilvania 588
 Szent Kereszt sau Sfânta Cruce, parohie catolică în episcopia Milcovici 510
 Szendrey, Johann, mare vameș în Oltenia; consilier și administrator imperial (1720—1728) 112, 113, 123, 165
 Szent-Antal (Sfântu Anton), sat dispărut lângă Ciubărciu 513
 Szent-Peter, Sfântu Petru, sat lângă Ciubărciu 513
 Sziez, localitate în Polonia 140
 Szilagi, familia soției lui Ioan Corvin de Hunedoara 541
 Szigetfi, Nagy, locuitor din Cluj 554
 Szolnok, localitate pe Tisa, în Ungaria 557, 558
 Szostakowski, călugăr catolic din Hotin 140

Ș

Șahovski, Iacov Teodorovici, sol extraordinar rus la Poartă în 1756 363
 Șanț, sat și comună (jud. Bistrița-Năsăud) 568
 Șapte dealuri, localitate lângă Galați 423
 Șaroșu, veche denumire a Țatului Șaros, înglobat în orașul Dumbrăveni (jud. Sibiu) 553
 Șăncăuți (Sankowachi), sat (Republica Moldova) 137
 Șehdi Osman, cărturar diplomat turc; trimis al Porții în Rusia în 1757 (? — p. 1758); biografia 378; text 379—380
 Șelimbăr (Schellenberg), sat, comună suburbană a Sibiului 586
 Șepsi, scaun secuiest 510
 Șerbănești, sat (jud. Galați) 190
 Șerbănești, sat (jud. Olt) 345
 Șeremetev, Mihail Borisovici, general rus, fiul feldmareșalului Boris 277
 Șes (Sches), munți și vale pe malul stâng al Jiului 73
 Șieul (Saie, Sajd), afluent al râului Bistrița, ce se varsă în Someș 564

Șieul, sat și comună (jud. Bistrița-Năsăud) 570, 583
 Șimlău, oraș (jud. Sălaj) 211, 237
 Șipote, sat în Moldova 483
 Șipov, general-maior rus 246
 Șistov, localitate în Bulgaria 274, 624
 Șivița (Scycza), sat (jud. Galați) 421, 428
 Șoimeni, sat înglobat în Miercurea Ciuc 523, 553
 Șopârteni (Skapuceni), sat, comuna Drânceni (jud. Vaslui) 506
 Ștefan I, Sf. rege al Ungariei 440
 Ștefan, Bulgarul, călugăr convers la Brașov 225
 Ștefan, pater, preot din Deva 34
 Ștefan, paj al lui Ioan Mavrocordat, domn al Moldovei 329
 Ștefan, de Govora, episcop al mănăstirilor ortodoxe 154
 Ștefanopol, v. Brașov
 Ștefănești, sat (jud. Botoșani) 333
 Ștefănești, pe Prut, sat spre Hotin 141, 191, 267, 268
 Ștefăniță, vornicul, a cumpărat moșii la Trebiș, în Moldova 319
 Știrbei, Ilie, mare boier oltean, consilier în administrația austriacă din Oltenia 118, 158, 170, 171, 172, 177, 179, 183
 Șuici, sat (jud. Argeș) 343
 Șumla (Ushely), localitate în Bulgaria 327

T

Tabăra (Tabor), sat (jud. Iași) 191, 333, 364, 370, 414, 425, 430, 504, 507
 Tacit, autor antic 562
 Taganrog, cetate la Marea Neagră 277
 Taiphalia, veche localitate, amintită de Herodot 369
 Talaba, rebel curut 109, 110
 Talpa, sat (jud. Bacău) 350, 446
 Talpa, sat, comuna Bărgăoani (jud. Neamț) 446, 512
 Tarcău (Tarfu), munți în Moldova 71
 Tamnitz, general comandant al cetății Brașov 225
 Tariverde, sat (jud. Constanța) 328
 Tarrugi, Maria Antonio (Tarvij), misionar catolic în Moldova 303, 321, 322
 Tata, culme lângă masivul Godeanu în Munții Carpați 57
 Tatar Bunar, localitate între Cetatea Albă și Tighina 276, 277
 Tatar (Tatar-Kioi), localitate la S de Caraclia (Republica Moldova) 196
 Taurus, munte 567
 Tazlău, oraș în Moldova 189, 190
 Tălmăci (Tolmas), sat și comună (jud. Sibiu) 551, 586
 Tămășeni (Tamos-falva, Jamasceni), sat (jud. Neamț) 295, 311, 313, 314, 317, 350, 442
 Tărtăria, munte neidentificat în Transilvania 539
 Tătari 34, 35, 37, 38, 41, 49, 62, 63, 64, 74, 150, 197, 191, 194, 196, 215, 233, 242, 247, 265, 275—277, 295, 297—300, passim; ~ din Busarabia 272; ~ din Bugeac 196, 298, 317, 371; ~ din Crimeea 269, 274, 406, 448, passim; curieri folosiți în Țările Române 263; confuzie cu sciții 262; hani, v. Devlet Ghirai II, Devlet Ghirai III, Krâm-Ghirai, Mengli II Ghirai, Sa'adet Ghirai III, Adal Ghirai Kalga sultan, Iflum Ghirai (la Cetatea Albă)
 Tătărănu (Tartaria Berg, Piatra Tătarului), munte în Carpați 60
 Târgoviște, oraș în Muntenia 263, 326, 342, 346, 433
 Târgșor, sat desființat (jud. Mureș) 532, 552
 Târgu-Jiu, localitate în Oltenia 35, 36, 56, 59, 60, 61, 64, 73, 157, 188
 Târgu-Mureș, oraș în Transilvania 231, 583
 <Târgu> Neamț 266, 295, 314
 Târgul Ocna (Akne), oraș în Moldova 190, 562
 <Târgu> Trotuș (Totros), comună (jud. Bacău) 190, 294, 300, 306, 313, 314, 348, 350, 512; biserică catolică : Sf. Maria 316, 317; Sf. Anton 445
 Târgu Secuiesc (Kézdiharemezék), oraș în Transilvania 513
 Târgușor, Târgșor, mănăstire din comuna Târgșorul Vechi, azi în Ploiești 346
 Târnava, râu în Transilvania 549, 550
 Tecuci, oraș în Moldova 272
 Teiuș (Dreykirelli), localitate în Transilvania 218
 Teleki, conte ~, maior de husari 586, 587
 Teleki, Gyorgy, conte ~, căpitan general al comitatului Solnoc din Transilvania 563, 570, 578, 580; soție 582

Teleki László, baron magnat din Transilvania 583
 Teleki<Maria> contesă ~, născută Györffy, soția lui ~ Sándor 582, 583
 Teleki Sándor, conte ~, magnat din Transilvania 582, 583, 592, 593
 Tenedos, loc de exil al domnului Constantin Mavrocordat 257, 465, 466
 Teodor, nume luat de trei martori într-un proces din comuna Rasa (Muntenia) 338
 Teodosie, mitropolit al Țării Românești (1668—1672, 1679—1708) 436
 Teofil, episcop de Roman (1743—1747) 332
 Teslui, afluent al Oltului 648
 Tețcani (Tețcano, Toschano, Kűzko), sat, comuna Gherăești (jud. Neamț) 294, 313, 314, 316, 445
 Teutcher, Mathias, călugăr dominican din Bistrița-Năsăud 564
 Thalmis (Thalmud), oraș legendar lângă Hunedoara 540
 Tborna, baron nobil din Transilvania 563, 570; soție ~ 580
 Tborn (Thorun), localitate în Polonia 422
 Tibru, râu în Italia 325
 Tiburtus, Schoeberle, preot la Orăștie 220
 Tige <Charles de~> de origine franceză (Karl von Tige) (? — 1730), sub ordinele lui Steinville în Transilvania; călător în Țările Române; biografie 151—153; text 154—159; 108, 109, 110, 172, 175
 Tigheciul, codrul ~ 191
 Tighina (Bender), cetate, oraș în Republica Moldova 141, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 239, 246, 247, 272, 273, 276, 277, 278, 360, 368, 379, 404, 429, 616, 617, 629, 630, 632, 637, 638, 640—643; fortificații (Horn-werk) 641
 Tigveanul, Ioniță, comis în Țara Românească 344
 Tigveni, comună (jud. Argeș) 344
 Tileagd, sat și comună (jud. Bihor) 577
 Timiș, râu în Banat 573
 Timișoara, cetate, oraș 49, 86, 107, 110, 230, 573, 574, 575; Banatul de ~ 262, 573
 Timoc, râu în Banat 47, 74
 Tiras (Tyras), v. Nistru
 Tisa, râu 211, 575
 Tismană, râu, 77, 557, 558
 Tismană, localitate, mănăstire 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 65, 90, 157, 183, 187
 Titireci, mănăstire în Oltenia 65, 183
 Tobolsk, regiment rus de dragoni din ~ 240
 Todescul (!), v. Dudescu, Constantin
 Tokay, localitate în Ungaria 217, 223, 224, 230, 522, 613
 Töködi, inspector al bunurilor domaniale în Transilvania 560, 577
 Toma, căpitanul în slujba lui Sainte-Croix 40
 <Toma, Alexandrovici>, sol polon la Poartă (1766), călător în Țările Române; biografie 501—503; text 503—507
 Tomarova, v. Reni
 Topleț (Toplitz), sat pe Valea Cernei 56
 Toplița, munte în Transilvania 519, 537, 540; localitate, exploatare miniere; galerii: Sf. Nepomuc, Sf. Gheorghe, Schwarze, Kluft, Sf. Mihail, Sf. Martin, Sf. Roch, Buna Vestire; puțul Sf. Florian, Sf. Francisc de Paula, Sf. Cruci 537
 Toplitz, localitate în Boemia 91
 Topolna, sat lângă Rasa (jud. Ialomița) 337
 Topolnița, localitate și mănăstire în Oltenia 65
 Topolnița, râu în Oltenia 61, 73
 Topolog, râu în Muntenia 340, 343, 344
 Toporăuți, sat în Republica Moldova 137
 Torczkai, baron ungur din Transilvania 542
 Torino, oraș în Italia 449
 Toronești, probabil Torontal, azi Torontoești, lângă Stănilești (jud. Vaslui) 428
 Toscana, oraș în Italia 523
 Totoiești, sat, comuna Erbiceni (jud. Iași) 440, 441
 Tott, François de ~ (1733—1793), baron, fiul unui răsculat maghiar din 1711, stabilit în Franța, consul în hanatul tătar din Crimeea; călător în Moldova; biografie 595—596; text, 596—619; 625, 627, 631, 633, 636, 637, 640
 Toussaint, baron ~, maior în regimentul român de grăniceri din Transilvania 579, 582, 587
 Tracia 197
 Traian, împărat roman 50, 64, 86, 155, 240, 262, 341, 369; podul lui ~ la Dunăre 70, 74, 156, 623, 647; Șanțul lui ~ la cetatea Gherghina lângă Galați 142; via ~ între Oltenia și Transilvania 63, 64, 86, 87, 88, 648

Traîna, localitate în Sicilia 321, 449
 Transilvania, transilvăneni (Ultrasilvania, Valahia Cisalpină) 35, 37, 46—52, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63—66, 71, 72, 76, 111, 154, 155, 168, 177, 184, 187, 189, 190, 202, passim; locuitori indigeni = daci, 647; armeni în ~ 547, 558; episcop al ~ v. Kollonich Ladislau IV; guvernatori imperiali, v. Haller Johann von Hallerstein; Lobkovitz Johann Georg von ~; O'Donnell Karl; comandanți imperiali, v. Veterani Federigo, Steinvillle Stephan, conte; Virnond, Hugo, conte; director imperial al minelor, v. Ibarra Ignacio; principe al ~ v. Francisc Rákóczi II
 Trapezunt (Trabzon), localitate în Turcia 83, 403, 406
 Trascău, moșia baronilor Torczkai din Transilvania, azi Rimetea (jud. Alba) 519, 542, 551
 Trebeș (Terebeș), comună suburbană Mărgineni, orașul Bacău, 294, 314, 316, 319, 350, 443; biserică Buna Vestire 317
 Trei Scaune, ținut secuiesc 228, 233, 545, 546, 551, 553, 577
 Trembowla, localitate în Polonia 410, 414
 Trestia, sat, comuna Băița (jud. Hunedoara) 519, 536
 Trestiana, sat desființat, comuna Schitu Duca (jud. Iași) 367, 428, 504
 Trestieni, mină în Transilvania 536, 540
 Trifești (Tryester), sat și comună (jud. Iași) 506
 <Triesta, Gaspar> de ~, călugăr conventual la Iași 311
 Trocasseno (?) oare Fărcășeni, comuna Strunga (jud. Iași) 442
 Troica, cîlme muntoasă lângă Trestieni în Transilvania 540
 Troțuș, rău în Moldova 144, 189, 190, 950, 509, 510, 512
 Trupina, localitate la S de vărsarea Luncavățului în Olt 57
 Tulcea, oraș în Dobrogea 145, 197, 198, 205, 328, 393, 506, 618
 Tunis, oraș în Africa 461
 Tupilați (Terkielocz), sat, comună Găgești (jud. Vaslui) 504
 Turcia și turci (Imperiul otoman, Poarta otomană, Poartă, Înaltă Poartă) 35, 37, 38, 41, 42, 46, 49, 54, 58, 64, 69, 85, 109, 110, 111, 119, 123, 137, 139, 141, 154, 156, 158, 159, 165, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 197, 207, passim; sultani ~ v. Baiazid II, Ahmed I, Osman II, Ahmed III, Mustafa III; mari viziri: v. Ali Pașa (Damad), Yekhe Mehmed Pașa
 Turda (Thorenburg), oraș în Transilvania 211, 217, 519, 523, 542, 551, 554, 571; exploatare minieră, puțuri: cel de sus, cel de jos, clujam, Sf. Anton, Sf. Tereza, 547, 548, 550
 Turkofalva, localitate neidentificată în Moldova 511
 Turla, v. Nistru
 Turnu Măgurele, localitate în Țara Românească 156, 646, 648
 Turnu Roșu (Coulé, Poarta Roșie, Rodenthurm, Rothen Thurm), trecătoare între Transilvania și Țara Românească 48, 51, 52, 55, 71, 72, 155, 186, 233, 235, 393, 586
 Turnul Severin (Turris Severini), turn și localitate în Oltenia 70
 Turtucaia (Totroceni), localitate pe Dunăre 260, 393, 500
 Tușnad, oraș în (jud. Brașov); Sf. Ana, lac lângă ~ 554
 Tutuscha, Martin, donator la biserica catolică din Iași 318
 Tuzla (Tousla Bourmou), localitate în Dobrogea 393
 Tziganovka, localitate la hotarul Moldovei cu Ucraina 193
 Tzibru (Ziben), localitate la vărsarea râului Cibrice în Dunăre în zona Bulgariei 71

T

Tașu, sat și comună (jud. Cluj) 554
 Tașul Mare, azi sat, comuna Budești (jud. Bistrița-Năsăud) 552
 Țara Românească (Valahia turcească, Türkische Valahey, Valahia Trans-Alutană sive Turcica, Ungrovalahia) 35—38, 41, 47—51, 54, 55, 58, 62, 64, 72, 83, 84, 85, 107—112, 123, 125; passim; domni ai ~ v. Vlad Călugărul; Vlad Tepeș, Antonie Vodă din Popești, Radu Șerban, Constantin Șerban, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, Mavrocordat Nicolae, Mavrocordat Constantin, Racoviță Mihail, Racoviță Ștefan; trupe imperiale în ~ v. Oltenia; administrația imperială în ~ v. Oltenia.
 Țările de Jos 562, 569, 587
 Țânțăreni, localitate și mănăstire în Oltenia 58, 61, 62, 63, 65, 184, 188
 Tebea, localitate în Transilvania 519, 534
 Țuțora, sat și comună (jud. Iași) 504
 Țigani (țigani, zlătari, faraoni) 65, 66, 68, 113, 125, 126, 127, 156, 217, 388, 496, 523, 526, 565, 572, 580, 584, 592

U

- Ucraina 140, 241, 246, 248, 569
 Uescu Șerban din Bârsești de Argeș, văduva lui ♡, soacra lui Dumitru Tigveanu 344
 Ujpalanca, localitate în Banatul iugoslav 224
 Ungaria, unguri 33, 61, 64, 73, 76, 196, 207, 211, 212, — 219, 233, 234, 237, 254, 257, 258, 264, 287, 294, 295, 298, 313, 314, 322, 323, 348, 353, 355, 394, 400, 407, 422, 440—446, 450, 477, 494, 509, 522, 525, 564—566, 574—577, 584—586, 594—622; guvernator al ~ v. Corvin Ioan de Hunedoara; regi ~ Ștefan I Sf., Ladislau Sf., Elisabeta Sf., Mathias Corvin
 Ungurei (Ungureni), comuna Topana (jud. Olt) 345
 Urlueni, sat pe râul Cotmeana (jud. Argeș) 344
 Usheny, localitate, probabil în Bulgaria 198
 Uzundjova (Ouzzorendjova), localitate în Bulgaria 395

V

- Varlaam, mitropolit al Țării Românești (1672—1679) 340, 436
 Vaca, culme muntoasă în Transilvania 550
 Vad, episcopie ortodoxă în Transilvania 389
 Vadatz, Albert (Vadas), preot din Mediaș 584
 Valahia, valahi (vloh, blach, bloch, vlach, flaccus); vezi români; vezi Țara Românească; Valahia austriacă, Valahia occidentală, v. Ottenia; Valahia turcească, v. Țara Românească (Muntenia) și uneori Moldova!
 Valahia, referitor la statul româno-bulgar din Evul Mediu 407
 Valca Albă, părau lângă Zlatna 519, 529, 532
 Valea Ceții, părau afluent al Oltului 586
 Valea Curechiului, zonă muntoasă în Transilvania 534, 535
 Valea Neguleasa, părau în muntele Vâlcău din Transilvania 531
 Valea Rudei, părau în muntele Vâlcău 519
 Valea Sara, părau în muntele Vâlcău din Transilvania 531
 Valea Seacă, sat, comuna N. Bălcescu (jud. Bacău) 444
 Valea Stolnișoara, părau în muntele Vâlcău din Transilvania 531
 Valea Țării (Vallya Csari) în zona Baia de Arieș 531
 Vannucci, Battista Giovanni, (1712—p. 1748), italian de origine; călugăr franciscan conventual în Moldova, cu reședința la Huși; călător în Moldova; biografie: 359; text 359—360; 303, 316, 317, 320, 321, 322
 Varna, localitate în Bulgaria 393, 395, 405
 Varșovia, capitala Poloniei 423, 596
 Vășile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653) 303, 388, 440
 Văsiľuți, sat dispărut (Republica Moldova) 364, 370, 413, 430
 Vaslui, oraș în Moldova 205, 272, 273, 314, 402, 469, 471, 495
 Vasquez, vicecolonel în armata imperială în Transilvania 215
 Vâlcineți, localitate în Republica Moldova 194, 198
 Văleni, comuna Sălătrucu (jud. Argeș) 344
 Văleni, schit și moșie în satul Văleni (jud. Argeș) 343
 Văleni (Valko, Vâlcău), sat, comuna Gălățele (jud. Cluj) 517, 521
 Văsiești, localitate înglobată în orașul Moinești 189
 Vășcăuți (Waszkowce), localitate în Republica Ucraina 137
 Vâlcău, munți (jud. Alba) 517, 528, 529, 530, 531, 532, 552
 Vâlcea, județ în Oltenia, 63, 64, 65, 77, 167, 174, 175
 Vedea, râu în Țara Românească 344, 345
 Veli-pașa, serasker turc 239, 240, 243, 245, 246
 Veneția, oraș, 82, 263, 325, 384, 398, 401, 462, 465, 475, 481, 520, 591, 629; mănăstirea Sf. Anton 571
 Verebiș, azi Vrabia, sat, comuna Tușnad (jud. Harghita) 553
 Vertes, munte (jud. Alba) 534
 Veterani (Federigo), general imperial 49, 56, 61, 62, 107, 108, 156
 Veterani (Giulio), fiul generalului Federigo ♡, pretins comandant al Valahiei (Oltenia) 107
 Vidboul, râu în Bulgaria 63
 Vidin (Tyen), oraș în Bulgaria 41, 55, 63, 71, 73, 76, 125, 156, 188, 202, 232, 254, 394, 403, 624
 Viena, capitala Imperiului habsburgic 107—110, 148, 149, 154, 257, 298, 325, 395, 451, 574, 579, 589, 596, 625, 628, 626, 638

<Vienninger, Leopold>, superior al franciscanilor bisericii Bărăția din București 207
 Vințul de Sus, sat în Transilvania 217, 518, 572
 Vințul de Jos, sat în Transilvania 539, 572
 Vierăș, moșia pe care a fost construită cetatea Poenari (jud. Argeș) 343
 Virmond (Virmont) Hugo von~, conte de ~ comandant general al Transilvaniei, succesorul efemer al lui Steinville (1721— aug. 1722) 86, 111, 113, 115, 117, 118, 154, 174, 175
 Vistula, fluviu în Polonia 413, 422
 Vlad, căpitanul din Șerbănești (jud. Olt) 345
 Vlad Călugărul, domn al Țării Românești (1485 — sept. 1485) 346
 Vlad Tepeș, domn al Țării Românești (1448; 1456 — 1462; 1476) 343
 Vladimir (Wladanus), negustor din Vidin, candidat la arenda ocnelor din Oltenia 125
 Vlasto, Andronachi (sau Antonaki), mare vistier și mare clucer în Țara Românească, venit din Moldova, unde a fost mare comis la 1726. 254, 255, 256, 257
 Vlasto <Bălașa>, soția lui Grigore ~; fiica domnului Șerban Cantacuzino, 107, 118
 Vlasto, Grigore, boier oltean, numit consilier imperial în Oltenia 118, 158, 166, 172, 173, 179, 182
 Vlasto, Teodor, boier 417
 Vlădeasa, munți (jud. Cluj) 551
 Vodița, localitate lângă Porțile de Fier 56, 61, 156; graniță și vamă la 70, 126
 Vodița, pârâu în Oltenia 56
 Voghera, regiment imperial în Transilvania 576
 Vogt, I.W., consilier imperial în Oltenia 166, 170, 174, 176, 178, 179, 182, 183
 Voia, pârâu (jud. Dâmbovița) 340
 Voicul, ginere al Sântionei din Rasa 338
 Voinești, sat și comună (jud. Dâmbovița) 342
 Volga, fluviu 196
 Vörös, Benedict, director al poștelor din Vințul de Sus 518
 Vorova, Anton, catolic din Iași 301, 306
 Vulcan (Dolkan, Faulkner Berg, Vâlcân), munți și trecătoare spre Transilvania 33, 41, 42, 48, 49, 55, 60, 73, 233, 521, 517, 531, 551

W

Walatzka, pârâu, se varsă în Prut 241
 Wallis, Franz Paul von ~, conte general imperial, comandant general al Transilvaniei; director suprem al administrației austriece în Oltenia; călător în Țara Românească (1731), biografie 160—164; text 164—184
 Warte (Wartensis, Wartho), deal și munte în Silezia 225
 Weiss I.C., inginer militar, maior, apoi colonel în armata imperială din Transilvania (? — după 1737), călător în Țara Românească, biografie 185—186; text 186—196
 Wetteran, localitate în vestul Germaniei 251
 Weissembourg, v. Alba Iulia
 Wolf, căpitan austriac la Vințul de Jos 572
 Wolf (Volf), Nicolae, secretar polon al lui Constantin Brâncoveanu 85, 436
 Wurmbrand, conte de ~, colonel al regimentului imperial Daun, comandant al Brașovului 110

Y

Yahia-pașa, prizonier la Hotin 270
 Yali Aga (Aga țărmlui); denumire pentru hanul Crimeii 274
 Yaman Yol, strămtoare neidentificată 273
 Yberra, Ignacio d'~, conte de origine spaniolă, director al minelor de stat din Transilvania, cu reședința la Bistrița 565, 566, 567, 568, 576, 580, 587, 593
 Yeken Mehmed Pașa (Jeken), mare vizir otoman (1737—1739) 195, 202, 309

Z

Zagora, localitate în Thessalia 288, 448
 Zalău, oraș (jud. Sălaj) 554
 Zalesnik, localitate în Republica Ucraina 489
 Zalescik, localitate în Republica Ucraina 488, 492, 507
 Zapolya, Ioan, principe al Transilvaniei (1510—1526); rege al Ungariei (1526—1540) 47, 523
 Zante, localitate în Grecia 349

Zaurisza, stolnic de Mielnik, nobil în suita lui Mniszech 364
 Zay <Zsigmund>, însoțitor al lui Fr. II Rákóczi I în pribegie (†1758) 202, 203, 207
 Zănoaga, munți în Carpați 60, 517
 Zărnadul Mare, sat, comuna Zărand (jud. Arad) 576
 Zărnești (Zanecheli), sat (Republica Moldova) 330, 429
 Zărnești, oraș (jud. Brașov; izvoare minerale: Torentul Râul, azi Fântâna Doamnilor 554
 Zătreanu, Preda, boier oltean 175
 Zătreanu, Ticul, boier oltean 175
 Zăuani, azi Zăoani-Băi, sat, comuna Ip (jud. Sălaj) 547
 Zbaraszki <Cristofor>, sol polon la Poartă în 1622. 411
 Zbieroaia (Zgeros, Zgheroaia), sat (jud. Iași) 330
 Zebruci, poate Obrejița? (jud. Vrancea) 273
 Zimmer poate Vărciorova? (jud. Mehedinți) 623
 Zimnicea, oraș 394
 Zingali Giuseppe Maria Antonio (Cingali), misionar catolic în Moldova 303, 318, 321, 322, 445, 449
 Zlatna (Ampelon), oraș și district în Transilvania 519, 523, 525, 544, 590, 648; ruine: 532, 533, 542, 550, 552, 553
 Zold, Peter, preot catolic din Cluj, inspector al misiunilor catolice în Moldova; călător; biografie 508; text 508—514
 Zorilești, oare Zorilești?, lângă Prigorie? 72
 Zorten, Petru, țăran din Banat 575
 Zultner, inginer militar austriac 167
 Zwaniac (Svaniec), localitate în Polonia 270, 278, 334, 369, 411, 440, 503, 541, 596

TABLA DE MATERII

INTRODUCERE	5
CĂPITANUL DE SAINTE-CROIX	biografie 31
text 33
FRIEDRICH SCHIWANZ VON SPRINGFELS	biografie 43
text 46
MIHAIL SCHIENDOS VAN DER BECH	biografie 78
text 82
NICOLAE DE PORTA	biografie 93
text 107
observații critice . 127
FILIP ORLIK	biografie 136
text 137
IEROMONAHUL SILVESTRU ȘI MONAHUL NICODIM	biografie 143
text 143
GIOVANNI FRANCESCO BOSSI	biografie 146
text 146
GENERALUL CHARLES DE TIGE	biografie 151
text 154
GENERALUL CONTE FRANZ PAUL VON WALLIS
ȘI BARONUL VON REBENTISCH	biografie 160
text 164
INGINERUL MILITAR, MAIORUL, APOI
COLONELUL I. C. WEISS	biografie 185
text 186
JOHN BELL OF ANTERMONY	biografie 192
text 193
KELEMEN MIKES	biografie 200
text 201
ANONIM LATIN DIN 1738	biografie 208
text 210
GENERALUL CHRISTOPH-HERMANN VON MANNSTEIN	biografie 238
text 239
ANDREAS JÄSCHKE ȘI ZACHARIAS HIRSCHEL	biografie 249
text 249
JEAN CLAUDE FLACHAT	biografie 253
text 254

ANONIM TURC (1740)	biografie	261
	text	262
MARKOS-ANTONIOS KATSAITIS	biografie	279
	text	284
ANDRÁS PATAI	biografie	293
	text	294
FRANCESCANTONIO MANZI	biografie	296
	text	297
GIOVANNI-MARIA AUSILIA	biografie	312
	text	312
ANTONIO BECICH	biografie	324
	text	324
PAUL JAMJOUGLOU	biografie	327
	text	327
MITROPOLITUL NEOFIT DIN CRIETA	biografie	335
	text	336
GIOVANNI BARTOLOMEO FRONTALI	biografie	347
	text	347
G IOVANNI BATTISTA VANNUCCI	biografie	359
	text	359
{ SOLI POLONI ÎN TRECERE SPRE POARTĂ (Solia lui
JAN KAROL MNISZECII)	biografie	361
	text	362
{ JOSEF JAN TADEUSZ MNISZECH	biografie	362
	text	363
ADAM CHENOT	biografie	373
	text	375
ŞEHDI OSMAN	biografie	378
	text	379
CONSTANTIN DAPONTES	biografie	381
	text	383
CHARLES — CLAUDE DE PEYSSONNEL	biografie	391
	text	393
{ SOLI POLONI ÎN TRECERE SPRE POARTĂ (IOSIF
PODOSKI)	biografie	408
	text	409
{ ADAM GOLARLOWSKI	biografie	409
	text	409
{ C. LAFONT	biografie	424
	text	425

BLASIUS KLEINER	biografie	431
	text	433
GIOVANNI HRISOSTOMO DEI GIOVANNI	biografie	437
	text	440
RUGGIERO GIUSEPPE BOSCOVICH	biografie	452
	text	454
SIR JAMES PORTER ȘI LADY CLARISSA PORTER	biografie	490
	text	491
FREDERICK CALVERT, LORD BALTIMORE	biografie	493
	text	494
RESMI AHMED EFENDI	biografie	497
	text	498
SOL POLON ÎN TRECERE SPRE POARTĂ [Solia lui
TOMA ALEXANDROVICI]	biografie	501
	text	503
PETER ZÖLD	biografie	508
	text	508
JAN FRIDWALDSZKI	biografie	515
	text	516
ABATELE FRANÇOIS-XAVIER DE FELLER	biografie	556
	text	557
BARONUL FRANÇOIS DE TOTT	biografie	595
	text	596
NICOLAUS ERNST KLEEMANN	biografie	620
	text	621

ANEXE

Anexa I

Texte originale :

BLASIUS KLEINER	text.	643

Anexa II

Mărturii indirecte :

ANONIM GERMAN	not. introd.	646
	text	643
HENRY GRENVILLE	biografie	649
	text	650

REPERTORIU CRONOLOGIC		653

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI		657

INDICE		661

Redactor : NICULINA FLOREA
Tehnoredactor : MELUȘ TUREAC

*Format: 16/70 × 100. Coli de tipar: 44.
Planșe: 32
C.Z. pentru biblioteci mari: 91(498)(082).
C.Z. pentru biblioteci mici: 91.*

S. C. „UNIVERSUL” S. A. — c. 595

ISBN 973-27-0566-3

Lei 28 000

www.dacoromanica.ro